

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Man er vel hardbo...

- 600 års familiekronike fra Nordvestjylland

Lars Møller

Man er vel hardbo...

- 600 års familiekrønike fra Nordvestjylland

BIND 1

Fortællinger

om bondeslægten Møller

fra Krabbesmark

og Balleby

Lars Møller

Man er vel hardbo...

- 600 års familiekrønike

fra Nordvestjylland

BIND 1

Fortællinger om bondeslægten

Møller fra Krabbesmark og Balleby

© Lars Møller 2004

Udgivet af

"Fondet til udgivelse
af bog om slægten i 1900-tallet
fra Balleby og Krabbesmark",
www.MoellerJensen.net

Forsidefoto. Høsten 1945
– Normann Møller Andreasen,
Erling Møller, Henning Møller Andreasen,
Vagn Møller, Gunild Andersen og en karl
oppe på læsset.
Omslagsfoto af Erling Møller
ved mikrofilmen på Erhvervsarkivet
er taget af Jesper Voldgaard.

Omslag og grafisk design:
Hans-Michael Testmann, MDD
Billedredaktion:
Christen Møller
Historisk konsulent:
Jens Skriver

Tryk:
Narayana Press,
www.narayanapress.dk
Indbinding:
Jysk Bogbind, Holstebro

ISBN: 87-990023-0-2

Forfatterens tak.

Tak til min kollega Hans-Michael Testmann, der har spillet en uvurderlig rolle for det grafiske design og layoutet af denne bog, og til Lene Grue-Sørensen, der har hjulpet med de mange tavler. Tak til min kollega Mikkel Hvid, der har været min coach og støtte i skrivearbejdet. Tak til Merete Kjær Christensen for en enestående engageret korrekturlæsning, til min kollega Dorte Kvist, der har læst korrektur på en stor del af bogen, og til min kollega Thomas Kehlet, der har ført korrekturernes rettelser ind i bogen. Tak til min ven Thomas S. Madsen, der har indskrevet mange af bogens citerede små tekster. Tak til min gamle kollega, pressefotograf Johan Gadegaard, og Lemvig Folkeblad, der har bidraget med billeder. Tak til min kusinesøn Esben Møller Skougaard, der har hjulpet med layoutet og lavet slægtens hjemmeside. Og endelig tak til min bror Christen for at have stået bi med korrektur, layout og alt muligt andet ved siden af tavle- og billedstyring, tak til far for at være et omværende slægts- og kulturhistorisk leksikon og sidst, men ikke mindst, tak til min søn Lynges for at have været meget solidarisk de sidste par år.

Indholdsfortegnelse

	Kort over sogne og herregårde	7
	Kort over slægtens bondegårde	8
	Anetavle over forfædrene - en oversigt	10
	Forord	14
	Hardbo – så er man da noget	14
	Et eksempel til efterfølgelse	18
1.	Slægtens huskemand	22
	Fra Erling første optegnelser	25
2.	Ind i slægten – en guide til anerne	27
	Slægtens kilder	31
	Manual til Man er vel hardbo	36
	Det store anesammenfald	37
3.	Æ stow hyw – hvad en gravhøj kan fortælle	38
4.	Borgmester i 1400-tallet	44
5.	Forfædre i Grevens Fejde	48
6.	Middelalderens vestjyske studevej	52
7.	Hekseafbrændingen i Bodils Hul	59
8.	Sponsor for den nye latinskole	62
9.	Købmanden i Lemvig	69
10.	Kampen om jorden	74
11.	Slægtens sandemænd og støkkemænd	77
12.	I fjendens sold	81
13.	Den genstridige fæster i Lemtorp	88
14.	Alkymistens højre hånd	91
15.	Bromændene i Holstebro	97
16.	Hospitalsforstander for fattighuset	102
	Slægtens filantroper	107
17.	Rytterbønderne døde som fluer	108
18.	Da Klostergård blev ryttergård	114
	Gamle danske mål	117
	Slægten på Vestervig Kloster	119
19.	Morten Klog og Poul Eliasens genfærd	122
20.	Da ødegården Breinholt kom i slægtens eje	126
	Den rette stamfader til slægten Breinholt	130
21.	Døtrene fra Brogård	132
22.	Musikken kom for retten	136

23.	Tyven, der ikke ville brændemærkes	138
24.	Da degnen blev skolelærer	142
	Konfirmander i tugthuset	148
25.	Grænsestriden mellem Dybe og Vandborg	155
26.	En hæderlig jordefærd	158
27.	Købmandsfejden på Breinholt	162
28.	De stærke børn fra Dangård	166
29.	Voldsmanden fra Vestergård	171
30.	Kastebold i fattigvæsenet	173
31.	Herrnhuternes ulovlige forsamlinger på Knude	175
32.	Stavsbunden fik fripas til Grønland	179
33.	Forstødt af sin far	183
34.	Bonde i Den danske Atlas	186
35.	Enken på Østergård	188
36.	Mistede alle sine børn	190
37.	Tyfus tog hele hendes familie	194
38.	Sagaen om de forældreløse børn fra Nordenkjær	198
39.	Den første Møller i slægten	210
	Slægtens vindmøller	214
	Slægtens vandmøller	216
40.	Arbejder på kongens klædefabrik	220
41.	Soldat i 11 år	228
42.	Arven fra Madsbjerg	233
43.	Jagten på en navnekluds initialer	237
44.	Tøffelhelten fra Mattrup	242
45.	Arvesølvet fra Kongensgård	246
46.	Dømt til halshugning og grusomme pinsler	250
	En rettelse til Aakjær	254
47.	Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel	256
48.	Breinholt-klanens store studeeventyr	266
	Vestjyske svindedrivere	269
49.	Kærlighed på Kabbel	278
	Breinholt, Stokholm og Møller	282
	Slegfredsbørn og horeunger	286
	Djævelyngel - eksorcisme og kirkegangskone	290
50.	Gammel Mariane o æ bjerg	292
51.	Selvordene i Bæksgård	298
	Stamfader til Pinholt	302
52.	Madam Balleby og hendes kloge mænd	304

53.	Stinne Snabe, klog kone	309
	Æ knopmand og bjergmændene	310
54.	Den første Jensen i slægten	312
55.	Drak sig fra hus og hjem	314
	Maren Lund og hendes gode familie	318
56.	Slægtens lyseste hoved	319
57.	I kølvandet på Vertumnus' stranding	321
	Fyrmeisteren og jomfruerne på Herpinggård	330
58.	Missionen frelste synderne og havet tog resten	335
	Fire gange Mads Agger	341
59.	Værthusholder i Århus	347
60.	Færgemanden og madammen på Sundgården	354
	Hø og hakkelse	357
61.	På hat med 1800-tallet	363
62.	Krigen i 1864 – bedstefars krig	367
	Af en Soldats Dagbog	375
	Dansk nationalisme førte til krig	376
	En grim beretning fra Treårskrigen	377
63.	Da Breinholt Stokholm Møller købte Krabbesmark	379
64.	Kampen om heden	384
65.	Esbjergs første netværkere	391
66.	Behandlet værre end dyr	394
67.	Købte sin egen realskole	397
68.	Petrine og bohemerne på Bovbjerg Badhotel	402
	Badehotellet forfaldt	412
69.	Musikken fra Øster Balleby	414
70.	Høsten var den skønneste Tid	418
71.	Gæstfrie Balleby	420
	Fra Ejler Møller Jensens 100 års-tale	422
72.	Udslettet af tuberkulose	427
73.	Den demokratiske kvindegymnastik	432
74.	Den socialistiske gårdejer	436
	Hård ved familie og tjenestefolk	443
	Til kamp i 1. Verdenskrig	444
	Den forbandede læretid	445
75.	El og teknik på andelsbasis	446
76.	Aktiv i landbrugets udvikling	451
77.	Sygebil-Møller i Lemvig	455
78.	I front for husholdningssagen	458

79.	Draget af de nyreligiøse bevægelser	465
80.	En sport at bestille noget	474
81.	De 66 fætre og kusiner	477
	De 1001 næstsøskendebørn	479
	Historien om Villa Omega	481
82.	Udvandrerne	483
83.	Cola- og hvidtølsbrygger	487
	Coca-Colas danske pionerer	494
84.	De uægte børn	497
	At være et uønsket barn	503
85.	Breve fra Amerika	505
	The Miller Clan - brev fra en enkemand	513
86.	En vestjysk house maid mødte en peon fra Lomborg	514
87.	Børnene måtte ikke gå i skole	518
	Vær tro mod det bedste i dig selv	524
88.	Da badelivet kom til Vinkelhage	526
	Samlede sillinger i spandevs	531
89.	I selskab med nazisterne	532
	Svømmepiger i Hitlers selskab	540
90.	PH om Knud Agger	542
91.	Til esperanto-kongres i Paris	546
92.	Fristed for flygtninge	551
	Den amerikanske bolshevik	557
93.	Sabotører og illegale under 2. verdenskrig	558
	Aktive husmødre under krigen	554
94.	Den borgerlige modstand og "de heroiske helte"	568
95.	Da krigen kom til Ny Amstrup	572
96.	Hans Kirks passiar med Marie Møller	575
97.	Drømmen om et andelslandbrug	578
98.	For sin mors skyld	583
	Skylden gik i arv	587
99.	Min moderne familie	595
	Til minde om min pap-søn	596
100.	For fars skyld	598
	For andres skyld	607
	Stikordsregister	609

Kort over sogne og herregårde med tilknytning til slægten

Slægtens bondegårde i Vandfuld og Skodborg herreder

Signaturforklaring

1:150 000

	Kyst, vandløb		BOGENSE	Købstad
	Herredsgrænse		GELSTED	Sogneby
	Sognegrænse		Ullerup	Landsby
	Ejerlavsgrense		RØRUP	Enligtliggende sognekirke
	Skov		Røsgård	Hovedgård
	Eng og mose		Biskopsgård	Hovedgårdsparcel
	Hede		Havsgård	Enkeltgård
	Klit og indsande			Ubenaævnt enkeltgård
			ØSTRUP	Landsby med hovedgård
				Note

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 km

64 / Jens Christen Jensen
1681-
fæstebonde Sinderup, Ydby Sogn
gift 1708 med
65 / Anne Nielsdatter
1683-
68 anesammenfald med 108 og 122
Jens Christensen Østergaard
1691-1750
Østergård, Gudum
gift med
69 anesammenfald med 109
navn ukendt
død før ca. 1740
70 anesammenfald med 110
Peder Jensen Breinholt
1686-1764
gift ca. 1733 med
71 anesammenfald med 111
Maren Lauridsdatter Traberg
1710-1749
72 / Mads Jensen Østergaard
1680-1763
Østergård i Heldum
gift med
73 / en datter af Simon
Christensen,
Tommerup ved Engbjerg Kirke
76 / Søren Touborg
ca. 1726 -1807
Tovborg, Nr. Nissum
92 anesammenfald med 112
Jens Jensen
død før 1734
Bødker og landm., rytterb. 1680-1716
Lille Flansmose, Kastbjerggård fra 1703
gift 1710 med
93 anesammenfald med 113
Klersten Eskildsdatter
94 / Niels Jensen Knude
død før 1769
Knudesgård
gift 1720 med
95 / Karen Andersdatter

32 / Mads Christensen Møller
1725-1788
fæster af Morup Mølle
gift 1771 med
33 / Sidsel Sørensdaughter
1745-
34 anesammenfald med 54
Christen Jensen Breinholt
1733-1804
Breinholt
gift 1757 med
35 anesammenfald med 55
Bodel Marie Breinholt
1740-1828
36 / Jens Madsen
1730-1796
Østergård, Heldum
gift 1761 med
37 / Maren Jensdatter
1730-1806
38 / Jens Touborre
født 1750-
Remme, Gudum,
gift med
39 / Anna Christensdatter

40 / Jens Madsen
1724-1815
Husmand, Haelby, Hee
gift med
41 / Anne Pedersdatter
1725-1809

46 anesammenfald med 56
Christen Jensen Kastberg
1702-1783
Store Kastberg i Dybe
gift ca. 1755 med
47 / Anne Nielsdatter
Knude
1723-1790

16 / Christen Møller
1780-1814
Kåbøl
gift 1804 med
17 / Ane Kristine Breinholt
1780-1859
18 / Mads Jensen
1765-1819
Østergård, Heldum
gift 1798 med
19 / Maren Jensdatter
1778-1868
fra Gudum
20 / Jens Jensen
1762-1839
Murermeister, boelsmand
Haelby, Hee sogn
21 / Ane Kristensdatter
født 1765
22 / Jørgen Jørgensen Smidt
1760-1809
konsumentionsbetjent
Viborg, Randers
23 / Bolette Cathrine Christensdatter
1797
Kastberg 1762-1840

8 / Christen Breinholt Møller
1808-1885
Nørre Vinkel
gift 1829 med

9 / Ane Madsdatter
1801-1874
gift 1829 med

10 / Peter Christian Jensen
1810-1886
Nørre Byskov, Hygum
gift 1839 med

11 / Georgine Kathrine Smidt
1806-1883
gift 1839 med

4 / Christen Breinholt Stokholm Møller
1842-1915
Krabbesmark

5 / Ane Marie Vinkel Pedersen
1822-1916
gift 1870 med

2K / Jens Christian Agger Møller
1875-1951
Krabbesmark
gift med 3K

2B / Agnes Møller
1882-1954
Krabbesmark
gift med 3B

Nr. 1 er Ragna, Arne, Gudrun, Vagn, Frede, Erling
...alle børnene fra Krabbesmark

og Vera, Eiler, Signe, Asger, Krista, Niels, Kristian, Emilie
...alle børnene fra Balleby

128 / Jens Povelson
ca. 1640-1687
Sinderup, Ydby Sogn
gift med
129 / Kiersten Jensdaatter

130 / -Ung Niels Poffuellsøn
1647-1714
Ydby Anex Præstegård
gift 1676 med
131 / „Kiersten Pedersdaatter
i Ydby Anex Præstegård“
1674 nævnt som fadder

136 anesammenfald med 216 og 244
Christen Jensen „Skausgaard“
død før 1708
Skausgård Nr. Nissum sogn
gift med
137 anesammenfald med 217 og 245
Maren Pedersdatter
ca. 1666-1749

140 anesammenfald med 220
Jens Andersøn
død 1700
forpagter og fuldmægtig på Vejbjerg,
nævnt 1686-1689 fæster af Breinholt
fra ca. 1694
gift med

141 anesammenfald med 221
Bodil Pedersdatter
død 1748,
Breinholt

142 anesammenfald med 222
Laurids Davidsen
ca. 1677-1759
rytterbonde fra 1703
Trabjerg, Gudum Sogn
gift med

143 anesammenfald med 223
Anne Klerstine Lauridsdatter
død 1723

146 / Simon Christensen
Tommerup ved Engbjerg Kirke
Underskriver skøde 3/2 1731
gift med

147 / påtegner 13/10 1735
skødet med A.C.D.

184 anesammenfald med 224
Jens
Lille Flansmose, Dybe Sogn
Ryttergods fra 1680
gift med

185 anesammenfald med 225
navn ukendt
levede endnu 9. maj 1704
gift 2 gange

186 anesammenfald med 226
Eschild Madsen Kastbjerg,
død efter 1716
Rytterbonde, Kastbjerggård
gift med

187 anesammenfald med 227
navn ukendt
død før 1699

188 / Jens Nielsen
nævnt 1677-1710, Knudsgård
gift med

189 / Navn ukendt
en hustru nævnt fra 1684-1710

Anetavle

-oversigt over forfædrene til ane nr. 2 fra Krabbesmark

262 / Peder Jensen
ca. 1592 - 1670
ved Ydby Kierck

272 anesammenfald med 432 og 488
Jens Christensen Lemtorp
død efter 1700
Sønder Lemtorp, Nr. Lem, 1654-1681,
ejer af Nissumboel fra
3/4 1681
gift 1654 med
273 anesammenfald med 433 og 489
Else Jacobsdatter
død efter 1700

282 anesammenfald med 442
Peder Jensen
Forvalter og fuldmægtig på
Herningsholm og Vejbjerg nævnt 1682-
1686
gift med

283 anesammenfald med 443
navn ukendt
en hustru er nævnt i 1682

284 anesammenfald med 444
David Christensen
død 1703
Trabjerg
rytterbonde 1680 - 1703
gift med
285 anesammenfald med 445
Navn ukendt
enken afstod 1703 fæstegården til sin søn

372 anesammenfald med 452
Mads Lauridsøn
død efter 1664
Kastbjerg, nævnt 1620-1664

376 / Niels Christensen
"Knudsgård"
død efter 14/9 1672
Knudsgård fra 1625
gift med
377 / Sidsel Jensdatter
død efter 1684
Knudsgård; nævnt som
enke 1673

544 anesammenfald med 864 og 976
Christen i „Korsled“
død før 1654
Ferring Sogn
gift med
545 anesammenfald med 865 og 977
1654 nævnt som enke i
Korsled
under hovedgården Damsgård

546 anesammenfald med 866 og 978
Jacob Thomissøn
død efter 1660
boende i Ferring sogn, jordebog 1636 for
Bøvling Slot, 1660 fadder for barnebarnet
fra Lemtorp døbt Jacob

752 / Christen Gregersen Knude
død 1625
Knudsgård, nævnt 1584, kirkevæрге 1588-1623,
til kongehydning 11/5 1610 på Viborg Landsting

754 / Jens Clemmensen
død før 1636
Lund i Engbjerg Sogn, nævnt 1620, vidne 3/4 1624
gift med
755 / Mette Jepsdatter
død 1649
25/9 1626 pant i part af Smedshave
Lund i Engbjerg 1636 (Bøvling jordebog)

14 / Michel Pedersen 1745-1818 Bendsgaard	gift 1781 med	24 / Kirsten Pedersdatter 1760-1835	48 / Peder Michelsen 1716-1749 Bendsgaard gift 1740 med 49 / Anne Jensdatter Kler 1720-1778	96 / Michel Pedersen Østergaard 1692-1773 Østergaard i Lomborg gift med 97 / navn ukendt ca.1685-1745 98 / Jens Pedersen Fladhede ca.1681-1740 Nordenkjær gift 1713 med 99 / „Kirsten i Marsberg“ ca.1685-1748	196 / Peder Jensen nævnt 1699. Fladhede. Ramme gift med 197 / navn ukendt en hustru nævnt 1699 198 / Jens Pedersen nævnt 1688-1699 Madsbjerg, Ramme Sogn gift med 199 / navn ukendt nævnt 1699 200 / Jens Michelsen nævnt 1688-1716 Fæster af Lomborg Kirkegård gift med 201 / navn ukendt. 1699 nævnt „med sin hustru“ 208 / Peder „Lund“ Rydland 212 / Oluf Nielsen Lægård død før 1706 løbmand. Holstebro forpagter af Storbreen fra 2/3 1677 gift med 213 / Karen Nielsdatter død ca. 1725 214 / Lauritz Andersen Rytter ca. 1551-1726 begravet i Sevel, 75 år gl.
12 / Jens Peltter Miklesen 1789-1871 Vester Balleby	gift 1828 med	26 / Niels Christian Lund 1764-1891 Kongensgård	50 / Peder Laursen Kirk 1724-1768 Lomborg Kirkegaard gift 1740 med 51 / Anne Jensdatter Mullersgaard 1724-1792 52 / Mads Christensen Lund 1724-1790 degn i Sevel gift 1763 med 53 / Else Cathrine Nielsdatter Læggaard 1726-1810	100 / Laust Jensen Kirch 1684-1764 Lomborg Kirkegaard 102 / Jens Mullisgaard 1686-1772 Mullersgård gift med 103 / navn ukendt 104 / Christen Pedersen Lund død 1754 ejer af Routgaard i Ryde gift med 105 / navn ukendt, nævnt som „Christen Rouths Hustru“ begravet 16/10 1749 106 / Niels Olufsen Læggaard død 1736 degn i Sevel 1714-16 gift 1725 med 107 / Anne Larsdatter Rytter 108 samme som ane nr. 68 og 122 109 samme som ane nr. 69 110 samme som ane nr. 70 111 samme som ane nr. 71	216 samme som ane nr. 136 og 224 217 samme som ane nr. 137 og 245 220 samme som ane nr. 140 221 samme som ane nr. 141 222 samme som ane nr. 142 223 samme som ane nr. 143 224 samme som ane nr. 184 225 samme som ane nr. 185 226 samme som ane nr. 186 227 samme som ane nr. 187 228 / Christen Olufsen „Skrædder“ nævnt 1688-1715. Ballegård gift med 229 / Karen Pedersdatter Nør 1664-efter 1699 230 / Mikkel Lauritsen ca. 1658-1725 Brogård i Bedsted Sogn gift 1688 med 231 / Maren Larsdatter 1650-1733 232 / Jens Madsen Matrurup ca.1646-1709 Matrup, rytterbonde fra 1681 gift med 233 / Johanne Jensdatter død efter 1722 rytterbonde, Matrurup 1709-1711 gift 2 gange 234 / Chresten Larsen „Højbjerg“ ca.1665-1750 Højbjerg i Gudum, ryttergård 1670-1716 gift 1692 med 235 / Anne Lisbeth Poulsdatter Østergård død 1714 236 / Christen Madsen „Vestergaard“ Stor Vestergård, Fabjerg Sogn, vurderingsmand 18/9 1719 gift før 23/2 1686 med 237 / Jensdatter fra St. Vestergård nævnt 1686 og 1708 238 / Christen Damsgaard død efter 1703 nævnt som avlskarl Gudum Kloster ca. 1685. Damgård i Vejrum gift med 239 / navn ukendt 240 / Peder Thorsen ca.1665-1744 "paa Biergel" i Lomborg gift 1704 med 241 / en datter af Christen Poulsen, Lundsby død efter 1727 242 anesammenfald med 246: Christen Gregersen „Closter“ født før 1705, død før 1743 rytterbonde, Klostergård, Hygum, ryttergods solgt 1716 gift med 243 anesammenfald med 247 Margrethe Ovsesdatter (Paakier) død efter 1743 244 samme som ane nr. 136 og 216 245 samme som ane nr. 137 og 217 246 samme som ane nr. 222 247 samme som ane nr. 233 248 / Jens Øster Kieller død efter 1783 Øster Kjeller, Lomborg Sogn, gift med 249 / Maren Jespersdatter, død 1733
13 / Boell Marie Lund 1801-1889	gift 1828 med	27 / Marianne Breinholt 1795-1793-1844	54 samme som ane nr. 34 55 samme som ane nr. 35	112 samme som ane nr. 92 113 samme som ane nr. 93 114 / Oluf Christensen 1697-1770 Ballegaard gift 1716 med 115 / Maren Mikkelsdatter „Broegaard“ 1696-1757 116 / Hans Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 117 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 118 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 119 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 120 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 121 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 122 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 123 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 124 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 125 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
6 / Niels Christian Jensen 1839-1912 Vester Balleby	gift 1868 med	28 / Ole Christensen Kastberg 1751-1823 Over Kammergaard	56 samme som ane nr. 46 Christen Jensen Kastberg gift 2. gang 1745 med 57 / Karen Olufsdatter Ballegaard 1720-1753 58 / Jens Hansen Pilgård 1720-1786 Pilgård i Resen gift 1726 med 59 / Anna Cathrine Jensdatter Vestergaard 1728-1774 60 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 61 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 62 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 63 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	116 / Hans Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 117 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 118 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 119 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 120 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 121 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 122 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 123 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 124 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 125 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
38 / Kristian Jensen 1880-1956 Vester Balleby gift med 28	gift 1868 med	29 / Karen Jensdatter 1761-1820	60 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 61 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 62 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 63 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	126 / Christen Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 127 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 128 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 129 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 130 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 131 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 132 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 133 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 134 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 135 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
15 / Ane Kirstine Jensdatter 1806-1869 fra Rammehave	gift 1833 med	30 / Jens Christian Christensen 1773-1835 Rammehave	64 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 65 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 66 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 67 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	136 / Christen Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 137 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 138 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 139 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 140 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 141 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 142 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 143 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 144 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 145 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
7 / Jensine Christensen Kammergaard 1846-1930	gift 1868 med	31 / Kirstine Marie Nielsdatter 1800-1895	68 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 69 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 70 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 71 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	146 / Christen Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 147 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 148 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 149 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 150 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 151 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 152 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 153 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 154 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 155 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
3K / Marie Jensen 1880-1969 Vester Balleby gift med 2K	gift 1868 med	14 / Christen Olesen 1803-1880 Mellem Snabe i Houe	72 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 73 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 74 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 75 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	156 / Christen Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 157 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 158 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 159 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 160 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 161 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 162 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 163 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 164 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 165 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
11 / Ane Vera, Elzer, Signe, Asger, Krista, Niels, Kristian, Emilie ...alle børnene fra Balleby	gift 1868 med	15 / Ane Kirstine Jensdatter 1806-1869 fra Rammehave	76 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 77 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 78 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 79 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	166 / Christen Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 167 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 168 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 169 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 170 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 171 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 172 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 173 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 174 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 175 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	
12 / Ane Vera, Elzer, Signe, Asger, Krista, Niels, Kristian, Emilie ...alle børnene fra Balleby	gift 1868 med	16 / Jensine Christensen Kammergaard 1846-1930	80 / Christen Jensen Madsbjerg 1735-1801 Madsbjerg Ramme gift 1769 med 81 / Maren Jensdatter „Traberg“ 1747-1781 82 / Niels Christensen Jellesmark 1739-1804 gift 1774 med 83 / Anne Kierstine Christensdatter enke i Jellesmark, Ramme Sogn	176 / Christen Jensen Matrurup død 1756 Pilgård i Resen gift 1715 med 177 / Mette-Marie Christensdatter 1692-1778 178 / Jens Christensen St. Vestergård, Fabjerg gift med 179 / Karen Christensdatter Damgaard 1703-1774 180 / „Jens Pedersen af Lomborg“ ca.1702-1750 Madsbjerg gift 1733 med 181 / „Sidsel Christensdatter i Masberg“ 1690-1764 182 samme som 68 og 108 Jens Christensen Østergaard gift 2. gang ca. 1740 med 183 / Anna Christensdatter Kloster ca. 1711-1768 184 / Christen Jensen Kieller ca. 1709-1782 Plovgaard i Ramme Sogn gift med 185 / navn ukendt "Christen Plovgårds kone fadder 1760"	

Anetavle

- oversigt over forfædrene til ane nr. 3 fra Balleby

424 / Nleis Lægaard
Holstebro
gift med
425 / navn ukendt
nævnt som gift

426 / Nleis Miltersen
gårdejer og købmand, Holstebro,
forpagter af Storbroen fra 28/10
1661

432 samme som ane nr. 272 og 488
433 samme som ane nr. 273 og 489
442 samme som ane nr. 282
443 samme som ane nr. 283
444 samme som ane nr. 284
445 samme som ane nr. 285
452 samme som ane nr. 372
456 / Olluf Nielsen Schredder
Østergård i Heldum, jordegen
bonde 1642 (selvejer), også nævnt
1647, 1652, og 1662, 1664 nævnt
som fæster under Bøvlings Slot
gift med
457 / Johanne
nævnt som enke 1672 og 1673

458 / Peder Pedersen Nør
ca. 1626-1668, borger i Lemvig
gift 1662 med

459 / Kirsten Lauridsdatter
lever endnu 1712
nævnt som enke boende på
Ballegård

464 / Mads Christensen Matrtrup
Matrup
Nævnt som fæster 1650
Rytterbonde 1670-1680

470 / Poul Eliassen
død 1681
Østergård i Gudum Sogn
gift med
471 / Bodil Christensdatter,
død 1714

474 / Jens Jacobsen
død efter marts 1691
Store Vestergård i Fabjerg Sogn
nævnt 1664-1691, underskrev
egenhændigt en kontrakt 23/2
1686, nævnt som enkemand 1689
gift med
475 / navn ukendt
død før april 1689
hustruen nævnt 1686 og 1688

480 / Toer Pedersen
Nr Rafensbech, nævnt her 1664-
1683
Storbjerg nævnt 1688-1710
gift 1663 med
481 / Margrete Nielsdatter
Lemtorp
Parret stod offentlig skrifte 28/4
1661
i Nr. Lem Kirke

482 / Christen Poulsen Lundsby
nævnt 1683-1704
gift med
483 / navn ukendt
1699 nævnt med hustru

484 anesammenfald med 492
Gregers Sørensen
Klostergård, nævnt 1671
rytterods fra 1680
gift med
485 anesammenfald med 493
navn ukendt
død før 1699

486 anesammenfald med 494
Ove Pedersen Paakier
Påkjær fra ca. 1663
nævnt 1664 i mtr. og endnu 1701

488 samme som ane nr. 272 og 432
489 samme som ane nr. 273 og 433
492 samme som ane nr. 484
493 samme som ane nr. 485
494 samme som ane nr. 486

864 samme som ane nr. 544 og 976
865 samme som ane nr. 545 og 977
866 samme som ane nr. 546 og 978

918 / Lauritz Hansen
død før 1673
Ballegård
borger og rådmand i Lemvig
1631 nævnt som enejer af
Ballegård
gift med
919 / Karne Simonsdatter
død efter 1687
1681 nævnt som ejer
og bruger af Ballegård

960 / Peder Torsen i
Møllegård
Lomborg Sogn, nævnt 1636,
1640 nævnt som bruger af
en gård i
Lundsby i Lomborg

962 / Nleis Jenssen
ca. 1601-1669
fra Ferring Sogn,
Lemtorp, Nr. Lem Sogn,
gift ca. 1639 med
963 / Anne Lauridsdatter
begravet 1656
fra Trans Kirkeby

964 / Poffuel Jennsen
i Lundzbye, en gård efter
Vognegebog ca. 1640

968 anesammenfald med 984
Søffrenn Christensen
Klostergaard i Hugum
„capitels tiener“ 1634, 1637
kirkeværg fra 28/7 1653
nævnt 1664 i matriklen

976 samme som ane nr. 544 og 864
977 samme som ane nr. 545 og 865
978 samme som ane nr. 546 og 866

984 samme som ane nr. 968

1836 / Hans Christensen Kræmmer
død før 1639
købmand, nævnt som borger i
Lemvig 1684, kirkeværg,
part i Ballegård, nævnt 1590,
boede her 1610-1632
gift med
1837 / Marine Vilsdatter
fra Ballegård, havde stolesland
i Lemvig Kirke, nævnt 1622

1838 / Simon Christensen
ca. 1575-1648
købmand i Lemvig, nævnt fra
1610, studehandel, borgmester,
part i Ballegård
gift ca 1600 med
1839 / Kirsten Maarsdatter
ca. 1580-1643

3672 / Christen Kræmmer
rådmand, Lemvig,
på Lemvig bytning som
vurderingsmand 14/1 1603

3674 / Vil Madsen
død før 1590
borgmester i Lemvig
Ballegård i Heldum

7348 / Mads Wilsen
købmand i Lemvig
(Lemvig købstads hist. s. 280)

3676 / Christen
levede i 1500-tallet
børn nævnt som brødre

14.696 / Wil Lassen
borgmester i Lemvig,
nævnt 1536

29.392 / Las Olufsen Galskyt
handelsmand
borgmester i Lemvig
nævnt 1473-1499

58.784 / Oluf
født (eller evt. gift) Galskyt
Hovedgården Trøjbjerg i
Gudum Sogn

Hardbo – så er man da noget

Petrine Bjerre, kromutter på Bovbjerg Badehotel, var en herlig hardbo. Hun spillede harmonika i sit køkken og snakkede med gæsterne om selv ”den mest komplicerede verdenssmerte.” Forfatteren Anders Thuborg beskrev hende således: ”Hendes intelligens er knivblad-skarp. Det er humorens kerne. Hun kan tale i alvor; men der dirrer en lille ironi i en yderkant, ganske fin og som en spinkel tone. Den har sin plads i helheden. Hvis den forstås, hviler hendes smil anerkendende på en brøkdæl af et sekund. Men hvis den ikke forstås, er det, som knivbladet vendes, et kort blink, og man er udleveret - i al godmodighed og uden hån. Og sådan er hendes beretninger om samtaler også. Hun og Thøger Larsen kunne tale sammen, de forstod hinanden ind til det inderste. Man må være hardbo for helt at være med.”

Anders Thuborg var en af de faste gæster på badehotellet i starten af forrige århundrede. ”Her lever sagatiden endnu!” skrev han begejstret om kunstnerlivet på kanten af Bovbjerg – og vi citerede ham i slægtsbogen og opdagede, at vi var i gang med at skrive vores egen saga, en hardboernes saga fra udkanten af det danske kongerige.

Petrine Bjerre (kusine til ane nr. 2) er et frisk pust i vor slægts fortælling, der først og fremmest bærer vidnesbyrd om bøndernes skiftende liv i århundrede efter århundrede. Den første velbeskrevne hardbo i slægten var en tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tipoldefar, Lars Olufsen Galskyt (ane nr. 29.392), der blev borgmester i 1400-tallets Lemvig. Siden blev han dømt fredløs – det var i kong Hans’ tid, da Hardsyssel blev regeret af kongens lensmand på Bøvling Slot, og tvister og uret blev ført til doms i sysseltinget ved Holstebro, Hardboe Bygdeting. Hans søn, Vil Lassen Galskyt (ane nr. 14.696), og sønnesøn blev senere dømt til at få hovedet skilt fra halsen efter Den jyske Fejde i 1500-tallet. De overlevede alle tre og blev forfædre til Petrine Bjerre og Møller-slægten fra Krabbesmark og Balleby.

Jo, vel er man hardbo...

Hardboernes historie starter længe før. De første hardboer var af stammefolket haruderne, der lagde navn til Hardsyssel¹ og siden til gårde som Harbogård og Harbogårde og sognet Harboøre i syslets nordligste udkant.² Haruderne er en af de ældste jyske folkestammer, der sammen med teutonerne i Thy og kimberne i Himmerland blev kendt som barbariske folk allerede i antikkens Rom og Athen.³ En anden af de gamle stammer var wændlefolket, der formentlig gav navn til Vandfuld herred – nævnt som Wændlefolkhereth i 1231 – i Hardsyssel og til vendelboerne i Vendsyssel.

Fælles for disse jyske stammer er, at de ikke veg en tomme fra deres jord, da danerne i folkevandringerens tid omkring det femte århundrede indvandrede fra øst. Danerne var et overlegent jernalderfolk, der kom sejlene fra Skåne eller sveernes rige og landede deres både, hvor de bedst kunne. Samtidig med, at danerne annammede øerne og store dele af den jyske halvø, byggede hardboerne forsvarsværket Rammedige. Årsagen fortaber sig i det uvisse; danerne kom aldrig så langt mod vest, og grænsen for, hvor langt de nåede ind i Jylland, findes den dag i dag som sprogrænse mellem dem, der siger a om sig selv, og de mere sofistikerede, der siger jeg og kan sætte både en og et foran navneordene.

Hvorom alting er, så blev det danerne og ikke de barbariske jyder, der gav Danmark dets navn. Men de forskellige folk lod sig ikke sådan integrere med hinanden. Hardboerne giftede sig helst ikke uden for Hardsyssel, og i vores slægt har kun et par thyboer og en enkelt kronjyde blandet blod med hardboerne. Selv den dag i dag er de fleste børn af anetavlens nr. 1 blevet boende på egnen, og de siger stadig a om sig selv. Et par stykker af dem kan sikkert også

danse Harbo-skræp, en folkedans, der var meget udbredt på egnen i starten af 1900-tallet.

I dag har ordene hardbo og Hardsyssel mistet betydning. De unge slægtninge siger jeg og tænker hele verden som en del af deres. Sproget er under hastig forandring, men måske netop derfor ligger det godt på tungen at være hardbo. Der er noget hard core moderne over klangen; i dag er det hard rock, der drøner ud over Harboøre på den årlige musikfestival Haze over Haarum¹, hvilket missionens hard linere har lært at leve med.

Bogen fortæller 600 års danmarkshistorie, sådan som den udspandt sig for Lemvig-borgere og almindelige nordvestjyske bønder i Hardsyssel. Det er samtidig dansk kulturhistorie i øjenhøjde – der siden grundlovens tid handler lige så meget om forskellighed bønderne imellem som om en fælles dansk baggrund. *Man er vel hardbo...* fortæller levende om, hvordan de religiøse og ideologiske modsætninger tidligere var trukket hårdt op i Hardsyssel.

I dag er der langt mellem hard linerne inden for hvilken som helst ideologi – og tilsvarende langt mellem ideer, der vil brydes om at forme fremtiden. På den baggrund er det nok ikke så ringe at kende sine hardiske rødder. Ikke fordi det på nogen måde kan give en et ståsted, men måske kan det blive et af pejlingspunkterne i en ellers grænseløst moderne verden.

Hardboe Bygdeting lå ved Holstebro. Mindestenen for Hardsysselæs tingsted blev skabt af billedhugger Ejgil Westergaard i anledning af Holstebros 700-års jubilæum.

Et livslangt ønske

AF ERLING MØLLER

Med denne bog går et livslangt ønske i opfyldelse for mig. Siden mine unge dage har jeg vidst, at jeg ville udgive en anetavle for min mor og en stamtavle for slægten Møller fra Morup Mølle. Tidligt havde jeg stof nok til en bog, men var klar over, at der var flere forfædre at finde bagud. Efterhånden blev jeg nysgerrig efter at opspore forfædrenes efterkommere, og slægtsforskningen greb mere og mere om sig. For eksempel var det interessant, at en oldedatter af anc nr. 58.784 blev gift med Anders Rytter til Kabbel i 1500-tallet. Men selv om denne adelsslægt rummer stof til farverige fortællinger om hustrumishandling, druk og vold på Kabbel i flere generationer, har jeg valgt at skære det fra. I stedet har jeg samlet mig om slægter som Knude, Kastberg og Breinholt, der ikke alene var tættere på vor tid, men også mere beslægtet med os.

Helt frem til 1980'erne havde jeg en tro på, at jeg selv kunne overkomme at lave en bog i stil med andre slægtsbøger. Da vi besluttede at gøre bogen til en anetavle for både min far og mor, blev det i stedet til nye undersøgelser og flere slægtstavler de næste år frem. Min søn Lars tilbød sin hjælp med at skrive, og efterhånden udviklede bogen sig meget anderledes, meget større og meget bedre, end jeg havde forestillet mig. Det er jeg taknemmelig for; uden ham var bogen ikke blevet til nogen særlig bog. Min ældste søn Christen kom siden til og har brugt både sin egen og sin families tid med at finde og scanne bogens billeder og med at opspore efterkommerne af mine bedsteforældre.

Jeg har nydt meget at have fået mulighed for at arbejde tæt sammen med mine sønner, skønt det ikke altid er gået helt gnidningsløst. Ofte har de haft deres sønner med, eller Lynges har taget bussen ud til Rønne efter skoletid for at være sammen med os. Det har været hyggeligt, om end jeg må beklage, at børnene nok ikke har fået den opmærksomhed, de havde krav på.

To slægtninge har betydet utroligt meget for min slægtsforskning. Min dobbelte slægtning Kristian Gay havde som tidlig pensionist tiden til at lede i lokale tingbøger og landstingets dombøger og fandt mange navne på slægtninge og tog kopier af de sager, hvor de var omtalt. Vi byttede således, at han fik de gotiske tekster retur sammen med min afskrift på skrivemaskine. Hos ham og Ester Gay på Bæksgård, der var født Bjerre og fra Kongensgård, er jeg altid blevet mødt med stor gæstfrihed. En anden slægtning, jeg gerne vil takke for et godt samarbejde, er Anders Vrist Langer, som jeg byttede mange oplysninger med. I hans og fru Langers hjem blev jeg altid venligt modtaget og godt beværtet.

Min base på hjemegnen var i de første mange år hos min mor. Siden har min bror og svigerinde, Vagn og Gunild, givet mig hus- og hjerterum, og senere måtte min brordatter Mona og hendes mand Bent holde for. Dem skylder jeg alle en stor tak for venlighed og tålmodighed.

Størst gæld har jeg imidlertid til min kone, Annette, som i vores ægteskab måtte leve med, at jeg cyklede rundt i Vestjylland og efterlod hende hjemme i Rønne eller hos min mor, når vi var på besøg derovre.

En stor hjælp med indskrivningen af slægtstavler har været deltids-husholderske, Else Lang, som har vist hjælpsomhed og tålmodighed.

Historikeren Jens Skriver har spillet en vigtig rolle for bogen. Uden hans hjælp med at udvælge og indskrive meget af mit materiale, havde jeg aldrig overkommet arbejdet. Meget af teksten i anetavlen i bind 2 er forfattet af ham eller har dannet grundlag for videre bearbejdning.

Venlighed og hjælpsomhed har jeg mødt fra personale på arkiver, biblioteker, museer og specialsamlinger, hvad der altid har glædet mig gennem årene.

Far med fanen. Det var et tilfælde, der i 1980 førte til oprettelse af "Fondet til udgivelse af bog om slægten i 1900-tallet fra Balleby og Krabbesmark". En opløftet aften under en af slægtens mange familiefester – på Ramme Hotel, det tidligere Ramme Afholdshotel – tilbød Jens Kristian Møller 100 kr. til den, der ville bære Lomborg Afholdsforenings gamle fane ned fra Krabbesmark til Østergård i Ramme. Fanen havde ligget på loftet siden Chr. Møllers formandstid – se kapitel 58 – og den trængte nu til at blive luftet. Far tog imod udfordringen, fik de 100 kr. og besluttede, at de retteligen burde gå til udgivelse af slægtsbogen, og oprettede fondet.

Christen og jeg blev bestyrelsesmedlemmer, sammen med Jens Kristian og andre slægtninge, men dog ikke særligt aktive. I starten blev der holdt et par møder, og en kammerat, der var typograf, lavede en præsentabel fotomappe. Mere blev det ikke rigtigt til. Far forskede videre og lagde hvert år penge til side i fondet. Den nærmeste familie gav penge i fødselsdagsgave og julegave, hvis vi ikke kunne finde på noget mere personligt – hvilket var sjældent, for han ønskede sig aldrig noget. Til gengæld kunne vi give lidt flottere gaver, da tilskud over 500 kr. i mange år kunne trækkes fra på selvangivelsen.

Fondens formål er at billiggøre udgivelsen af slægtsbogen. I løbet af de mere end 20 år indsamlede far 105.000 kr. Derudover har han taget et lån i huset, som er med til at sikre en lille stykpris og en stor mængderabat til slægtninge.

Så korrekt som muligt

AF LARS MØLLER

Denne slægtsbog bygger først og fremmest på fars kilder – og far som kilde. Gennem hele sin slægtsforskning har han ikke nøjedes med at finde de nøgne oplysninger om slægtens fødsel og død, men også oplysninger om samtidens sprog, kultur, religiøsitet, redskaber og hvad han ellers stødte på af interessant.

Far er af den nysgerrige type, der, når han støder på noget, han ikke forstår, noterer det og undersøger det ved førstkommande lejlighed. Det har gennem årene gjort ham til et omvendende leksikon, som kunne tappes i årevis endnu uden at blive udtømt.

Far er af den grundige type, der noterer oplysningen ned sammen med en kildehenvisning, og lægger notatet ind i den relevante mappe.

Far er af den forsigtige type, der hellere tjekker en ekstra gang, før han giver en oplysning fra sig, og som helst selv undersøger de originale kilder, hvilket ved flere lejligheder har resulteret i en ny og mere korrekt læsning af vanskeligt tilgængelige kilders skrift og sprog. I denne bogs noter er vi ved mange lejligheder gået i rette med andres fejlslæsning af kilderne.

Endelig er far i sin slægtsforskning af den stædige type, der ikke helmer, før han har fundet, hvad han leder efter.

På den baggrund stoler jeg meget på kvaliteten af fars oplysninger. Og hvad han ikke har noteret sig, og hvad der fortjente endnu et tjek, har jeg søgt i relevante historiske bøger eller slået efter i fire meget anvendte opslagsværker: Den store danske encyklopædi, Danmarkshistorien fra Gyldendal/Politiken, den 27 bind store Ordbog over det danske sprog og Dansk

kulturhistorisk opslagsværk. Endelig er bogen blevet kontrollæst af historikeren Jens Skriver.

Vi har bestræbt os på, at oplysningerne i bogen passer, og bruger kildehenvisninger til originale og kontroversielle oplysninger. Neutrale er vi dog ikke i valget af de oplysninger, vi finder interessante; far og jeg har hver vores engagerede perspektiv på slægtens, egnens og landets historie.

Bogens kapitler er fortalt uden meddigtning. Vi kan jo ikke vide, hvad en mor tænkte, da hun "lagde sit syvende og sidste barn i graven". Vi kan tænke os til den fortvivlelse, hun måtte føle, og vi kan formode, at hun som udøvende herrnhut søgte trøst i religionen. Men vi ved det ikke og har i bogen bestræbt os på at lægge alle den slags antagelser åbent frem for læseren.

Selvfølgelig er der opstået fejl undervejs, vi har selv opdaget mange af dem. Far kan også have taget fejl i sin forskning, ligesom jeg kan sammenkæde oplysninger på en måde, der ikke holder vand. Derfor velkommer vi læsere, der vil gå i rette med bogen, så fejl kan rettes på slægtens hjemmeside.

Kan andre slægtsforskere og slægtninge bidrage med nye oplysninger om slægtens historie, hører vi også gerne. Vi håber, at en ildsjæl engang vil udvikle slægtens hjemmeside til egentlig slægtside, hvor man både kan søge og opdatere oplysninger om slægten. Vi medvirker gerne ved at gøre slægtsbogen tilgængelig på nettet. Men da hverken min bror eller jeg bliver slægtens webmaster, er slægtninge, der vil og kan, hermed inviteret til at blive det.

Et eksempel til efterfølgelse

AF JENS SKRIVER, HISTORIKER OG KONSULENT PÅ MAN ER VEL HARDBO...

Hermed præsenterer Erling Møller sit kolossale materiale om sine forfædre og deres slægtninge. Heri gøres rede for mangfoldige familieforbindinger, men ikke nok med det: Erling Møller har benyttet så mange mere eller mindre upåagtede kilder, at hans resultater kan tjene som inspiration for andre, der vil helt til bunds med slægtshistoriske undersøgelser og udnytte de forhåndenværende kilder til det yderste. Blandt meget andet kan især fremhæves disse punkter.

Der er gennem en lang årrække sat spørgsmålstegn ved den traditionelle kildekritik som historisk metode. En blandt mange indvendinger har været, at den især er udviklet ud fra og med henblik på tolkning af kilder fra middelalderen. Kildekritikken kommer imidlertid mere end noget til sin ret ved behandling af slægtshistoriske data og er et nødvendigt middel ved tolkning og kombination af de mange spredte oplysninger, så puslespillet kan gå op på den rigtige måde. Alle Erling Møllers resultater er underkastet nøje prøvelse, og der er opnået den størst mulige sikkerhed for oplysningernes rigtighed.

Mange starter på slægtsforskning i håb om at få noget at vide om, hvordan forfædre og andre slægtninge har levet, men ofte indskrænker resultatet sig til en stereotyp registrering af navne og data. Anskaffes der et edb-program til at holde styr på alle oplysningerne, bliver det alt for ofte til en sport at finde så mange personnavne som muligt. Den faldgrube har Erling Møller undgået ved løbende at arkivere de fremstillinger, han er stødt på, om sine slægtninges livssituation, deres egn og dens kulturhistorie. Her ud fra kan tegnes et detaljeret og farverigt billede af mange sider af slægtningenes liv fra vugge til grav.

Retssager er på mange måder den bedste og samtidig den eneste måde at komme nærmere ind på livet af mennesker, der har levet for over hundrede år siden. Ikke alene har Erling

Sysselinddelingen i Jylland i middelalderen. Fra Vendsyssel stammer vendelboerne, fra Thysyssel thyboerne - og fra Hardsyssel kommer hardboerne. Kimbrerne levede i Himmer-syssel, nu Himmerland, mens sallingboerne kom fra Sallingssyssel, nu Salling.

Møller registreret mange retssager fra 1700-tallet, men han har også gjort det arbejde, der skal til, for at sætte sig ind i sager fra 1600-tallet og tidligere. Disse sager kan være vanskelige at læse, men langt det største problem er at forstå sproget og forstå en begrebsverden, der siden har ændret sig meget. Ældre retssager kan både dokumentere mange slægtskabsforhold og afsløre mange detaljer om datidens dagligliv og samfundets måde at fungere på.

Lensregnskaberne skattemandtaler og lister over stedsmål er udnyttet i mange arbejder. Det har Erling Møller fulgt op og også udnyttet amternes skattemandtaler fra 1660'erne og frem. Især for anden halvdel af 1600-tallet kan amternes mandtaler for ordinære og ekstraordinære skatter bruges til at dokumentere mange slægtsforbindelser. Ud fra Erling Møllers gennemgang af lensregnskaber kan også gives et indblik i aners økonomiske transaktioner.

Det er ikke nyt, at kirkeregnskaber udnyttes til slægtshistoriske studier. Det er derimod nyt, at bispearkiver også bruges. Her bruges de ikke alene til belysning af slægtninges deltagelse i vækkelser. Også regnskabsmateriale fra bispearkiverne har med fordel kunnet benyttes.

Desuden har Erling Møller sørget for, at erindringer om og førstehåndsindtryk af ældre slægtninge er blevet skrevet ned. Endelig er indsamlet et meget stort materiale fra Erling Møllers hjem, der giver et unikt indtryk af forældrenes vidtfavnende aktiviteter.

Formidling er at skabe kommunikation mellem parter, der befinder sig langt fra hinanden i tid, sted eller tankegang. Med Lars Møllers præsentation bliver faderens arbejde med flere århundreders historie alment tilgængeligt, så det umiddelbart kan fornemmes, hvor stort et arbejde, det i virkeligheden drejer sig om.

En forfatter i slægtens sjælslandskab

AF JANE AAMUND, FORFATTER OG NÆSTSØSKENDEBARN MED BØRNENE AF ANETALENS NR. 1

Danskerne føler sig trængte. Der kommer så mange påvirkninger ude fra, det går for hurtigt. Inden de får sundet sig, så er der sket så store forandringer med Danmark og med dem selv, at de mister overblikket. De vil holde lidt igen. I dag er der stor interesse for slægtsforskning, for at finde sine rødder, for at dyrke sin slægt, "læse slægtens spor i stort og småt", som der står i Jeppe Aakjærs Historiens sang.

Det sidste vers i Som dybest brønd gi'r altid klare vand lyder: "Hvert skimlet skrift, hver skjoldet alterbog, har gemt et gran af slægtens ved og våde, nu skal de røbe mig, hvad vej jeg drog, og løfte mig en flig af livets gåde."

Slægtsforskeren og forfatteren arbejder forskelligt. Men de kan bruge hinanden. Mit arbejde med min roman Vesten for Måne har været hårdt, uventet hårdt og mærkeligt. Nogle af personerne har jeg kendt personligt, andre kender jeg fra min mors beretninger, igen andre gennem breve og fortællinger i familien. Det var som en uendelig opdagelsesrejse. De mennesker, jeg kendte personligt, viste sig at have hemmeligheder, jeg ikke kendte. De ændrede sig, mens jeg skrev, og nogle, som jeg mente var trådt i karakter for mig, ændrede sig også og var ubøjelige, som om de eksisterede endnu og ville være dem, de var.

En slægtsforsker holder sig nøjagtigt til kendsgerningerne, til et årstal, intet er føjet til, man digter ikke videre på en skæbne, man forestiller sig, hvordan den har været. Men det er noget andet, når en roman skal fungere, så må oplysningerne forbindes med handling, og personerne må analyseres fra forskellige vinkler. Både slægtsforskeren og forfatteren opfatter det som et puslespil på hver sin måde.

Jeg har støttet mig til slægtsforskerne i min familie, og i Vesten for Måne var der oplysninger om familien, som der ikke var, da jeg skrev Klinkevals, der handlede om farmors familie. Det var en familie, hvor man ikke interesserede sig for det forgangne. Det drejede sig om at leve, og overleve nuet. Nordvestjyderne kender deres slægt i flere led. De taler meget om svundne tider og er slægtsstolte – og lokalpatriotiske. De har styr på tingene. Vestjyderne fortier de ting i slægten, som ikke er så heldige. Børn, der er født eller avlet uden for ægteskaberne, skandaler og så videre.

Christianshavnerne fortæller dem som anekdoter; "nåh ja, det var ham, der hængte sig i Dronningensgade". Tragedien bliver til en anekdote, drejet med galgenhumor, for min familie på Christianshavn havde ingen ejendele, de skulle gemme og være stolte af. Man levede fra hånden og i munden og vidste ikke, hvad morgendagen ville bringe. Og jeg tror, at jeg er den eneste kvinde i min farmors slægt, der ikke var gravid, da jeg blev gift for første gang. Så det var ingen særlig skam, det var næsten det normale, men dog sådan, at man kunne lave vittigheder om det.

Men slægten i Vestjylland havde besiddelser, man skulle forvalte, så man ikke var til skam for slægten. Religionen betød meget i Vestjylland, og på Christianshavn gik man i kirke juleaften og fik døbt sine børn, og så bad man ellers til Gud, hvis ens børn var syge. Til gengæld var man interesseret i socialisme, og farfar var en aktiv socialist, der så fængslet inde fra, når der var demonstrationer.

To slægter, der har hvert sit bud på, hvordan man bedst lever sit liv.

Man lærer noget, hver gang man skriver en bog. Af denne bog har jeg lært, at hvad enten vi ved det og vil det eller ej, så bærer vi kvinder en stor del af vores formødre i os.

Både når det gælder genetik og adfærd, spiller formødre en meget større rolle for kvinder, end forfædre gør for mænd.

Formødre er ansvarlige for slægtens beståen og for de normer, man lever sit liv efter. Det er dem, der tegner slægtens sjælslandskab, det vil sige stedet, hvorfra ens verden går.

Mit råd til andre kvinder er: Find dine formødre og anerkend dem. Det er billigere og sjovere end at gå til psykolog.

Jeg glæder mig til at læse jeres bog, hvor I har gjort så stort et arbejde. Tak for den hjælp, I har været i forbindelse med Vesten for Måne.

Noter

- 1 Haruderne gav vist også navn til Hadsherred syd for Århus og Hordeland i Norge.
- 2 Mange slægter har taget hardboernes navn, den første var en Christiern Harthæbo, der i 1349 nævnes i Ginding herred; i 1424 optræder væbner Hardbo på sysseltinget; en Peder Hardbo var i 1510 slotsfoged på Riberhus, mens den adelige Chrestern Hardbo nævnes som jysk ridder i adelsmandtallet fra 1536.
- 3 Salomonsens Konversationsleksikon, 2. udgave.
- 4 Ang. stednavnet, se s. 108, Hardsyssels Årbog 1979.

Slægtens huskemand

Erling Møllers mor, Marie Møller, var familiens historiker. Hun var født i 1882, men viderefølte familiens overleveringer helt tilbage fra 1700-tallet. En taknemmelig tilhører var Be' Erling, der blev slægtsforsker og slægtens næste huskemand.

Marie Møller (ane nr. 3K) havde styr på familieforbindelserne. Når hun var budt til sølvbryllup på egnen, kunne hun overraske værtparret med at fortælle, at hun var i familie med dem begge to – og udrede slægtsforbindelser, der flere generationer tilbage havde bundet dem sammen som næstsøskendebørn eller børn af næstsøskendebørn.

Hendes hukommelse gik mere end 100 år længere tilbage end til hendes egen fødsel i 1882. Det var hende, der havde styr på familiens arvesølv, som siden et bryllup på Kongensgård i 1795 var gået i arv fra slægtled til slægtled.

Marie Møller var som de skriftsløses huskemænd, hvis næringsvej var at overlevere, hvad deres fædre havde fået fortalt af fædrene forud. På samme måde viderefølte Marie Møller, hvad hendes mor havde fået at vide af sin mor. På sine gamle dage skrev hun det ned, og således blev fæstebondens trælomme liv husket helt op i det 20. århundredes rumalder, mange generationer efter stavnsbåndets opløsning i 1788: "Jeg husker fra min barndom, at mor fortalte, at hun som barn havde hørt om stavnsbondepiger, som helt nede fra Houe gik til Ryssesten for at rive hø. Om morgenen kunne de være helt kry og halvt pralende fortælle, at de skulle til Ryssesten og 'ryve hø'. Men når de om aftenen kom trætte tilbage, sagde de, at de havde været på 'den forbandede gammel Bøvling og ryv'."

I virkeligheden trækker overleveringen tråde længere tilbage i historien, til før 1664, da gammel Bøvling var kongens slot og lensmandens herresæde, før det blev til baroniet Ryssesten under baron Ruses overhøjhed. Men om Bøvling Slot blev forbandet ved den lejlighed, eller da slottet før reformationen hørte under Ribe bispestol – om det fortalte overleveringen ikke noget.

Den første husketavle

Marie Møller kunne fortælle længe og meget om egnens slægtsgårde og familier – til den, der ville høre. En af de flittigste tilhørere var Be' Erling, der som den yngste ud af en børneslok på seks tilbragte meget tid sammen med sin mor.

Han skrev gerne ned, når moderen fortalte om slægtens forbindelser. Da han var 12 år, lavede han sin første anctavle – en husketavle, der hjalp til at holde styr på moderens mange oplysninger. Interessen havde bidt sig fast, og en ny generations huskemand havde inkarneret sig. Som 19-årig tog Erling Møller på højskole. Interessen for slægten tog han med sig og skrev den minuttøse beretning om Krabbesmarks og slægtens historie, som her er gengivet nedenfor.

Hans far var ikke uinteressert i slægten, han ville gerne svare på sønnens spørgsmål, men han interesserede sig ikke i samme grad som Erlings mor. Marie Møller tog som enke – og på Erlings opfordring – ud og snakkede med fjerne slægtninge for at kortlægge efterkommernes familieforhold. Det var ofte mennesker, som Marie Møller ikke havde set siden sine unge dage, eller måske aldrig nogensinde, børn og børnebørn af næstsøskendebørn, men med fælles familierelationer at snakke om. Bedst fungerede det dog, når Erling tog med ud til de gamle; moderen introducerede og havde let ved at snakke med dem, mens han skrev

De to familier på Krabbesmark og Vester Balleby var som en stor familie. Her er de samlet på Krabbesmark i 1908 med deres børn foruden en del søskende og deres børn.

Fra venstre, bagerst: Kristine Møller med sin mand Jens Bonnet og brødrene Jens og Peder Møller. Foran den åbne havedør: Marie Møller, født Jensen, med sønnen Arne. I næste række finder vi: Kristian Jensen fra Balleby, Christen (Kræjst'n) Møller, Cecilie Møller med sønnen Harry og manden Matthias med den anden søn, Juul. Jens Christian Agger Møller står med datteren Ragna.

Siddende er: Agnes Jensen, født Møller, med datteren Vera, Kirstine (Stine) Jensen med Krista Kastberg og Dagny stående på en stol (mellem moderen Stine og hendes mand Christen Møller bagved). Dernæst bedstemor Ane Marie Winkel, bedstefar Christen Breinholt Stokholm Møller samt Ane Møller med sønnen Kristian og manden Laurids. Forrest er Christen Møllers fire ældste børn, Holger, Henny, Christian og Ane Marie.

ned. Egentlig slægtsforskning blev det først til i 1950'erne, da Erling Møller kom til København som ung lærer. Nu kunne han gå i arkiverne efter yderligere oplysninger – og på vej hjem til Vestjylland kunne han lægge vejen forbi landsarkivet i Viborg. Det gav alt sammen nyt at fortælle, når han kom hjem til sin mor. Hun fik til sin 80-års fødselsdag i 1962 en stor fortrykt anetavle, der talte syv generationer. Erling måtte endog tage bagsiden i brug, for han kunne nu føre slægten mere end 300 år tilbage til den store slægtsgård Ballegård vest for Lemvig. På tavlen havde Erling indsat sin mor som proband, det vil sige anetavlens nummer 1, der er selve udgangspunktet for opregningen af slægtens forfædre generation for generation. Den gamle mor blev så glad for slægtstavlen, at hun nærmest nåede at slide den op, inden hun døde syv år senere.

I familie på kryds og tværs

Forskningen i slægten var særligt spændende, fordi familien hang sammen på kryds og tværs. I virkeligheden var Erlings far og mor nært beslægtede; om ikke fætre og kusiner, så børn af

I sin slægtsforskning har Erling Møller søgt oplysninger i både arkiver og kirkegårde. Her en gravplads for familien Kastberg ved Trans Kirke – bemærk den for egnens kystnære kirkegårde karakteristiske indhegning. Anetavlens nr. 1 – fætrene og kusinerne fra Krabbesmark og Balleby – er ad to slægtslinier efterkommere af stamfaderen til både Kastberg- og Breinholt-slægten, to af Lemvig-egnens største slægter.

næstsøskendebørn – i dobbelt forstand. Deres fædre havde nemlig den samme oldefar, Christen Jensen Breinholt, mens deres mødre havde den samme oldemor. Det er det, man kalder anesammenfald, hvilket er nærmere uddybet i boks-teksten. Her hæfter vi os blot ved, at Marie Møller kendte til slægtskabet med sin mand, Jens Christian Agger Møller, på den fædrene side, allerede før Erling startede sin forskning. Breinholt er en kendt og kortlagt gren af slægten.

Hvad Marie Møller imidlertid ikke vidste var, at også hendes mor og hendes mands mor var næstsøskendebørn, altså børn af fætre og kusiner, gennem oldefaderen Christen Jensen Kastberg. Dette store anesammenfald fandt Erling frem til i 1960'erne, og det var en triumf for ham at komme hjem og fortælle sin mor, at hun og faderen var dobbelt forbundne med hinandens aner – som en stor familie.

For Erling Møller var det kun en sidegevinst, at han derigennem fik noget at vide om sin fars slægt og aner. Det var i sin mors slægt, han målrettede sin slægtsforskning. Det var hende, der var nr. 1, og sådan blev det ved med at være, både efter faderens død i 1951, efter moderens død i 1969 og i årtierne derefter. Først i 1999, da Erling Møller havde rundet de 75 år og efterhånden var parat til at udgive denne slægtsbog, skiftede han sin mor ud som anetavlens nr. 1 og gjorde sig selv til anetavlens første generation. Men han gjorde det kun efter pres fra sine sønner, der gerne så en mere fuldstændig slægtsbog for Møller-slægten – og efter pres fra en slægtsforsker, der kunne se, at han ikke manglede megen yderligere slægtsforskning i faderens aner. Dermed blev slægtsbogen også en anetavle for de fem søskende og de otte fætre og kusiner på Vester Balleby. Her var slægtsforholdene nemlig nøjagtigt de samme: Jensen Møller-familien fra Krabbesmark og Møller Jensen-familien fra Balleby er en og samme slægt; de to familier har fuldstændigt identiske forfædre, idet Erlings morbror og faster giftede sig tre år efter hans forældres bryllup.

En anetavle, der fører familierne fra Balleby og Krabbesmark tilbage til 1400-tallet, er selvfølgelig ganske imponerende. Men at alle 14 børn fra de to familier står som proband, anetavlens nr. 1, er noget ganske særligt. Dette er slægtsbogens største anesammenfald; de 14 probanders børn er så stærkt beslægtede med Marie Møller, født Jensen, at vi aldrig vil kunne løbe fra det.

Det tog Erling Møller et års yderligere slægtsforskning at fuldføre anetavlen på sin fars side, en forskning der bragte ham tilbage til 1600-tallets Thysyssel i jagten på anerne til mølleren på Morup Mølle, den første Møller i slægten. Med otte Møller-aner nordensfjords – og et enkelt par thyboer på den mødre side – er der et markant strejf af thybo i slægten. Men det ændrer ikke ved, at stort set resten af slægtens 192 forfædre kom fra Hardsyssel – man er vel hardbo...

Fra Erlings første optegnelser

Da Erling som 19-årig var på Danebod Højskole på Als i vinteren 1943-44, skrev han en minutiøs stil om Krabbesmarks beliggenhed og historie. Bortset fra den anetavle, han havde lavet som 12-årig, var denne stil det første resultat af hans slægtsforskning.

Som højskoleelev fik Erling ikke karakter for sine stile, men blot en lille kommentar efter hver stil. Efter den første stil gav højskolelæreren denne beske kommentar til den måde, som den 19-årige bondesøn fra Krabbesmark formulerede sig på: "Du skriver med træsko på". Erling Møller indleder således sin detaljerede slægtsberetning med at opregne de tørre forudsætninger for, at han kom til verden:

"Den 4. november 1903 viedes i Tørring Kirke Jens Christian Agger Møller fra Lomborg med Marie Jensen fra Vester Balleby i Tørring, hvor brylluppet holdtes. Christian Møller havde samme år overtaget gården Krabbesmark i Lomborg efter sin far. Her stiftede Marie og Christian Møller deres hjem. De opfødte 6 børn, to piger og fire drenge, jeg er den yngste af flokken".

Følgende uddrag sætter slægten på plads:

Om fødegården

"Krabbesmark er nu en gård på 52 tdr.l. (tønder land) jord under plov. Desuden er der 8 tdr.l. hede og 8 tdr.l. skov, en plantage med fyr- og grantræer.

Min bedstefar købte gården den 5. december 1869 af Jens Pedersen. Han havde den kun i ganske kort tid; han købte den af Ansine Marie Andrup, som var en købmandsenke i Lemvig, og som havde den kun til handel. I et gammelt skøde kan vi se at ejeren i 1842 hed Christen Nielsen. I en bog om Lemvig egnen kan man se, at Krabbesmark var til i 1610. I 1869 hørte der til gården ca. 45 tdr.l., deraf var kun ca. 22 tdr.l. under plov; ca. 6 tdr.l. lå ud i varig græs, og resten ca. 17 tdr.l. var hede.

Vort kort over markerne er fra 1854. Bygningerne er indtegnet på kortet og man ser at gården var en parallelgård. Stuehuset og udhuset lå forholdsvis langt fra hinanden. På marken et stykke vej nordvest for gården lå et lille jordløst beboelseshus, Kronborghus, også afsat på kortet. Det var, efter hvad min far fortæller, et fæstehus, som fæstedes bort 49 år ad gangen.

Bedstefar skabte om på gården. I 1870 brød han

- 19 år og elev på Danebod Højskole 1943-44

det gamle udhus ned og byggede en firelænget gård. Han fik efterhånden al jorden under plov og gav den mergel, som han gravede op på egen mark. Kronborghus brød han ned mellem 1870 og 1880. Han anlagde haven og plantede træer, som nu har nået en størrelse, der er ret sjældnen på egnen. Bøgetræet, der står frit i haven, var i 1903 ca. 2 meter højt. I 1894 byggede han en nyt stuehus, som blev stråetækt. I 1915 lagde min far teglsten på...

Bedstefar fik marken i god drift efter datidens forhold, men far har forbedret den meget. Al jord som behøvede dræning, har far drænet. I 1920 holdtes ca. 30 kreaturer, deraf 11 malkekøer, og gården havde dengang 3 heste. I 1940 kunne vi holde ca. 40 kreaturer, deraf 18 malkekøer, ca. 50 svin og 4 heste."

Om anerne

"Bedstefars fulde navn Christen Breinholt Stokholm Møller. Han var fra Nørre Vinkel i Heldum. Her fødtes han 29. marts 1842. Hans kone, min farmor Ane Marie Vinkel Pedersen, er født i Nørre Byskov i Hygum den 2. april 1842. Deres søn, min far, Jens Christian Agger

Møller er født 28. august 1875. Bedstefars far, som også hed Christen Breinholt Møller, var ejer af gården Nørre Vinkel. Han var fra herregården Kabbel i Nørre Lem som hans far var ejer af. Bedstefars mor var fra Østergård i Heldum. Tipoldefar, altså ejeren af Kabbel, der også hed Møller, var fra Thy. Det siges at Møller navnet stammer fra Morup Mølle i Thy.

Min mor, Marie Jensen Møller, er født i Vester Balleby i Tørring den 9. november 1882. Mormor, Sine Jensen, født Christensen Snabe, var fra Mellem Snabe i Houe og født der, den 28. februar 1847. Hun er den eneste af mine bedsteforældre, jeg kan huske. Hun døde i december 1930 i Solvang.

Morfar, Niels Christian Jensen er født i Sofielyst i Nørre Lem den 17. januar 1839. Hans forældre flyttede til Vester Balleby 1. april 1848. Her voksede Niels Jensen op og fik gården efter sin far. Han var gift 2 gange; 2. gang med Sine Christensen. Med den første kone havde han også børn. Da han blev gammel, byggede han et lille hus "Solvang", tæt ved gården. Få år efter, den 18. september 1912 døde han. Bedstemor boede herefter alene i 18 år. Sønnen, Christian Jensen, fik gården, som nu snart har været i slægtens eje i 100 år.

Min mormors mor, Christine Olesen, er fra Rammehave i Ramme Sogn. Der fortælles, at hun blev født ude på marken en søndag, hendes mor var på vej hjem fra Ramme kirke. Christine Olesens mand hed Christen Olesen. De boede i gården Mellem Snabe i Houe. Christen Olesen var tillige handelsmand. Han drev til Holsten og Hamborg med stude og svin, ja, selv gæs har han drevet den lange vej. Christine Olesen var, hvad man kalder en "klog kone".

Mange mennesker kom til Snabe for at blive kureret; ofte var der nogle, som ikke kunne nå hjem samme dag, og som så overnattede. I de sidste år af sit liv var hun syg og sengeliggende. Hun var en dybt religiøs indstillet kvinde, hvad manden derimod ikke var. Han tilbragte det meste af tiden borte fra hjemmet. Men som ældre blev han blind og måtte blive hjemme på gården. Sønnen, Ole Christensen, som fik gården, var en ivrig læser, men en dårlig landmand. Han kom tidligt fra gården. Han boede sine sidste år i Tørringhuse og blev kaldt "Wolle Snaaw".

Rødder. Lars Møller sammen med den 89-årige Binta Kinte i Gambia, efterkommer i syvende generation af slaven Kunta Kintes ophav.

Rødder

12 års slægtsforskning lå forud for forfatteren Alex Haleys berømte roman fra 1976, *Rødder*: en sort families saga, der som tv-serie året efter blev kendt af enhver dansker. Siden han som barn boede hos sin mormor og morfar i Henning, Tennessee, havde Alex Haley hørt om sin afrikanske forfader, slaven Kunta Kinte, der skulle være solgt på et slavemarked i "Naplis" i Afrika. Hans slægtsforskning satte ham på sporet af det slaveskib, der bragte Kunta Kinte til Amerika. Skibet, *The Lord Ligonier*, stævnede den 5. juli 1767 ud fra Gambia-floden med 140 tilfangetagne gambianere i lasten. Alex Haley tog til Gambia og opsporede den nærliggende landsby, hvorfra Kunta Kinte stammede, Juffure ved Gambia-flodens sydlige bred. Her kendte de så udmærket Kunta Kinte, for ham havde stammens huskemænd sunget og fortalt om, lige siden han blev taget til fange. I en kultur, hvor skriftsproget ikke spillede nogen rolle, blev familiernes og stammens historie fortalt og genfortalt af huskemænd i generationer.

Den 12. april 2003 kom jeg med et hold af mine studerende forbi den samme landsby, som siden *Rødders* filmatisering er blevet en af Gambias turistattraktioner. Og der sad hun, Binta Kinte, med sine 89 år og angiveligt tip-tip-tip-tipoldebarn af Kunta Kintes far. Vi sejlede ud til James Island midt ude på floden, hvor ruinerne af slavefortet gav et andet vidnesbyrd om den menneskehandel, der fandt sted på samme tid, som Mads Christensen (ane nr. 32) blev slægtens første Møller, og Mads Lund (ane nr. 52) blev ansat som degn i Sevel. Alex Haleys afrikanske rødder blev bagbundet og solgt, da mine hardiske rødder som Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54) og Christen Jensen Kastberg (ane nr. 46=56) udfoldede sig som selvejerbønder på slægtsgården Breinholt og Kastbjerg.

Foto: Libbeth Weichke

Ind i slægten – en guide til anerne

Slægtsforskningen udforsker familiens personlige vej tilbage i den fælles danmarkshistorie. Ved at åbne en dør til vor genetiske fortid giver slægtsforskningen den nulevende en indsigt i sin egen oprindelse – og åbner dermed en dør til fremtiden.

Han slægter sin far på, lyder en gammel vending. At slægte på er at ligne, for man er af samme slags. Slægt og slags er to betydninger af det samme ord. Slægten er familien, men langt større end den nære familie. Fætre og kusiner er nære slægtninge, de er børn af samme søskendeflok og har alle en bedstefar og en bedstemor til fælles. De fjernere slægtninge begynder allerede ved næste gren, ved næstsøskendebørnene, der er børn af fætre og kusiner. Det kan være svært nok for fætrene og kusinerne at holde styr på hinandens børn, men indbyrdes kender næstsøskendebørnene sjældent hinanden. Næstsøskendebørn har kun et par mere eller mindre ukendte oldeforældre til fælles, og det er langt ude.

Og dog: Oldeforældrene lagde 100 år før vor fødsel betydelige spor for vort liv. Det er deres gener, der giver os farven på vores hår, længden af vore tæer og ikke mindst karakteren af det møller'ske temperament. Den måde, de levede deres liv på, formede vore bedsteforældres levemåde og værdier, som igen bestemte vore forældres mønstre, prikker og tabuer – og dermed deres måde at lade os vokse op på. Næstsøskendebørn er i den grad af samme slags.

De fleste kan se på deres forældre og bedsteforældre og måske på den måde bedre forstå sig selv. Men er man som slægtens uægte børn afskåret fra denne adgang til viden, er man afskåret fra noget i en selv, nemlig slægtslinien til sin egen genetiske historie. Om det fortæller en "ny" slægtning, Helga Michelsen (datter af fætter til anetavlens nr. 1), der først for nylig lærte sin fars familie at kende – efter næsten 75 års venten. Hun havde altid haft svært ved at finde sig selv i sin mor, mormor og morfar, sådan som fortalt i kapitel 84 om *De uægte børn*. Men hun genkendte sin egen natur og karakter i det, hun siden hørte om sin far: "Der er jo noget i vores gener, der følger os".

En personlig vej ind i historien

Slægten er vores personlige vej ind i historien – ikke blot vores egen genetiske historie, men også vores andel af danmarkshistorien. Som indgang til historien har forskningen i tidligere generationer – genealogien – interesseret mennesket siden oldtiden. 'Historiens moder' blev slægtsforskningen kaldt af de gamle grækere 450 år før Kristus.

Det er imidlertid de færreste mennesker forundt at have en viden om deres egen slægt mere end nogle få generationer tilbage. Almindelige menneskers forfædre var der i gamle dage ingen, der interesserede sig for. Først midt i 1900-tallet blev slægtsforskning en hobby for almindelige mennesker. I 1960'erne kunne man gå på aftenkurser i slægtsforskning; det første i Århus fandt således sted i 1962 – med Erling Møller blandt deltagerne.

Historisk var bevidsthed om sin egen slægt et privilegium forbeholdt adelen og de store købmandsslægter. Middelalderens og renæssancens overklasser førte tavler og slægtsbøger, ikke mindst fordi viden om blod og byrd var nødvendig viden i magtspelet om arv og alliancer.

Den moderne slægtsbevidsthed – slægtsforskning for sjov – stammer fra det fremvoksende kapitalistiske borgerskab i 1800-tallet. I takt med den liberale og nationale vækkelse fulgte bønderne efter; det var folk, der var stolte over deres æt og aner – for så vidt de kendte dem.

I dag er slægtsforskning almindelig. Enhver har både tid og mulighed for at søge data på mikrofilm, -kort og computere, og har man det ikke, kan professionelle slægtsforskere hjælpe til for en rimelig pris. Slægtsbøger står efterhånden i reolerne i mange hjem – selv om de måske sjældent åbnes. For slægtsforskere er sporten at finde oplysningerne og samle så mange som muligt, sådan blev det også for Erling Møller. Følgelig lister de fleste slægtsbøger tørre tal om fødsler, bryllupper og begravelser – med afskrifter fra tingbøger og andre protokoller.

Selv for slægtens læsere kan de mange opregninger virke kedelige og betydningsløse, og ikke uden grund. For betydningen for os i dag ligger ikke i antallet af oplysninger, men i sammenhængen mellem oplysningerne; i de historier, som oplysningerne fortæller.

600 års danmarkshistorie

Denne slægtsbog er anderledes end de fleste. Den videregiver de fortællinger, som var med til at skabe vore forfædres liv. Erling Møller nøjedes ikke med at dokumentere eksistensen af de 192 forfædre, han kunne finde frem til. Han har samlet så mange andre oplysninger om både forfædre og deres børn og børnebørn og oldebørn, i så mange forskelligartede kilder, at de med historien som baggrund kan kædes sammen til fortællinger, der tegner et billede af det faktisk levede liv. I kapitel efter kapitel fortæller bogen de betydningsløse menneskers historie, i alt små 600 års danmarkshistorie, sådan som den udspandt sig for nordvestjyske bønder og handelsmænd i udkanten af det danske kongerige. Fortællingerne handler om virkeligt skete hændelser, tilstræbt uden meddigtning og uden skjulte antagelser. Bogen er ikke fiktion.

Vor slægts kendte historie starter sidst i 1300-tallet eller begyndelsen af 1400-tallet, da Oluf Galskyt (ane nr. 58.784) blev født. Han var for seksten generationer siden en lavadelig herremand på Trabjerggård i Gudum, og meget mere ved vi ikke om ham. Men sønnen Lars Olufsen Galskyt (ane nr. 27.392) blev borgmester i Lemvig og afstikker dermed familiens ældste vej ind i danmarkshistorien. Den første af slægtens fæstebønder træder ind i historien sidst i 1500-tallet. Det var Christen Gregersen Knude (ane nr. 752), der i 1588 var en kirkens mand og nogle år senere formentlig var stærkt medvirkende til, at heksen Bodil blev brændt på bålet i Dybe Sogn. Han døde i 1625 efter mere end 40 år på gården Knude.

Fra 1600-tallet får vi mange flere historier om fæstebøndernes liv og levned. En vigtig forfader var bondesønnen fra Ferring, Jens Christensen, der arbejdede sig op fra at være en retsforfulgt søn af en fæster til at blive en af egnens store jordbesiddere. For slægten blev han en betydende mand, principielt med det tredobbelte anenummer $272=432=488$, idet hans efterkommere blev tre gange forfædre til Møller-slægten fra Krabbesmark og Vester Balleby.

Vigtige forfædre fra 1700-tallet var selvejerbønderne Christen Jensen Kastberg (ane nr. 46=56) og Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54). Den sidste, der blev herremand på Kappel, er udnævnt som stamfader til Breinholt-slægten i 1700-tallet. Møller-slægtens bog fører imidlertid Breinholt'erne endnu længere tilbage, da hans kones farmor som den første i slægten ejede gården Breinholt. Hendes mand havde sidst i 1600-tallet fæstet Breinholt som en forfalden ødegård og genopbygget den. I bogen her er fortalt flere historier om Breinholt'erne.

Ligeledes er Kastberg en vigtig gren af slægten. Christen Jensen Kastberg blev i 1700-tallet stamfader til den store Kastberg-slægt, som først med denne bog bliver udredet i en slægtsbog. Hans aner kan spores tilbage til en oldefar, der var bonde på Kastbjerg i 1620. Mange af fortællingerne i denne bog handler om Kastberg'erne, der spillede en væsentlig, men ret upåagtet rolle på egnen.

Når en ane gennem sine børn eller senere efterkommere bliver forfader til flere af slægtens aner, taler vi om anesammenfald, hvilket nøjere udredes i forrige kapitel. Når Ane Kirstine Breinholt (ane nr. 17), Bodil Marie Lund (ane nr. 27) og Jens Christian Christensen (ane nr. 30) har den samme bedstefar, og når Ole Christensen Kastberg (ane nr. 28) og Bolette Cathri-

Blindgyde. Udforskningen af Jens Madsens aner ender blindt; han var også bare en boelsmand i Hælby i Hee. Her parti fra Hee Kirke.

ne Christensdatter Kastberg (ane nr. 23) har den samme far, så er anesammenfaldet udbredt blandt de seksten tipoldeforældre til anetavlens nr. 1. I virkeligheden er anesammenfald blot et andet ord for fælles genpulje. Ret beset har Møller-slægten simpelthen to en halv gange flere Breinholt-gener i blodet end Møller-gener – og to gange så mange Kastberg-gener. Vi er dog langt fra at tale om indavl; andre i slægten er tættere på, hvilket fortælles i kapitel 49 om *Kærlighed på Kabbel*.

Denne bogs anetavle har som udgangspunkt de 14 fætre og kusiner fra Krabbesmark og Balleby, der er skabt af nøjagtigt de samme gener; de har nemlig de samme bedsteforældre på de to gårde. Men når alle tælles med, var de 66 fætre og kusiner, hvis mor eller far kom fra Krabbesmark eller Vester Balleby.

Dermed bliver denne bog først og fremmest et stykke slægtshistorie og en personlig danmarkshistorie for de mange hundreder efterkommere fra Krabbesmark og Vester Balleby. Men med de mange fortællinger fra 1600- og 1700-tallet er den en lige så personlig og hidtil upåagtet danmarkshistorie for de titusinder af danskere, der er efterkommere af fæstebønder som den stræbsomme Jens Christensen fra Ferring, den ydmyge Peder Jensen fra Ydby, den syndige Toer Pedersen fra Lømborg, den omdiskuterede Mette Jepsdatter fra Engbjerg eller den genstridige Niels Jensen fra Lemtorp.

Missing links

Usikre slægtsforbindelser og blindgyder er slægtsforskningens udfordringer. For Erling Møllers slægtsforskning har det været vigtigt, at en slægtsforbindelse altid er bekræftet af en kilde – navnesammenfald er ikke nok, idet de mere eller mindre hed det samme i hele naboskabet, ja selv inden for samme husstand.

En blindgyde kan friste slægtsforskeren til at gå på kompromis med kvaliteten og sikkerheden vedrørende oplysningernes rigtighed. At det sker for nogle, har Erling Møller og andre forskere fundet mange eksempler på. På et tidspunkt må slægtsforskeren dog opgve at finde forbindelsen bagud; måske kom forældrene tilflytende, men ingen ved hvorfra; måske sjuskede præsterne med at føre kirkebøgerne, eller bøgerne gik til ved brand, som det ofte er tilfældet. Blindgyden bliver til et missing link til fortiden.

For Erling Møller lykkedes det at finde alle forfædrene tilbage til tipoldeforældrene. Først i begyndelsen af 1700-tallet, i sjette generation, måtte han i to tilfælde melde pas, da han ikke kunne finde forældrene til ane nr. 21 og ane nr. 22. Problemet med missing links er, at de giver et eksponentielt hul i anctavlen – altså for hver gang, der mangler en ane, så fordobles fraværet af kendte aner for hver generation bagud. Omvendt er fordelene ved missing links, at de lægger en naturlig begrænsning på anctavlens størrelse. Havde det ikke været for blindgyderne, så havde denne anctavle være på 65.536 navne bare tilbage til Galskyts tid – og fuldstændig u håndterlig.

Det ældste missing link er netop forældrene til Oluf Galskyt (ane nr. 58.784). For slægtsforskere er der som regel en del usikkerhed om slægtled, der stammer helt tilbage til middelalderen, da de skriftlige kilder er få. Oluf Galskyt selv kan således kun identificeres ud fra sin ældste søns våbenskjold og fadernavn. Erling Møller fandt ham også nævnt i 1457 (i Danmarks breve fra middelalderen. 2. rk. bd. 1, side 246-247) men kan ikke godtgøre, at der er tale om samme Oluf Galskyt.

Uden forbindelsen bagud bliver Oluf Galskyt en blindgyde i slægtsforskningen, men havde en kilde dokumenteret en videre forbindelse til de ret kendte Galskyt'er, så havde slægten bredt sig ud til store adelsfamilier som Banner og Panter foruden Galskyt-slægten selv, der daterer sig tilbage til den ældre middelalder og vikingetiden, ja helt tilbage til 800-tallet og en portugisisk kongefamilie.

Kvinderne bliver missing links

I syvende generation måtte Erling Møller opgive at finde 13 aner, især forældre til konerne eller mødre. Kvindernes spor ender ofte i en blindgyde, hvilket bunder i den tids kvindesyn, der ikke så kvinder som personer med personlige rettigheder. Juridisk kunne de ikke selv skrive under, og hvis de arvede, måtte de have en mandlig formynder.

For Møller-slægten er det ærgerligt at ende i en blindgyde ved ane nr. 66 og 67, der var forældre til stammoderen til den første Møller i slægten, Sidsels Sørensdatte. Ingen kilder kunne fortælle, hvor hun var født. Han søgte forgæves efter hende via en faddere til et barn fra første ægteskab, en mand ved navn Fuglsang.

I tilfældet ane nr. 69, Christen Jensen Breinholts mor, er problemet, at kirkebogen i Gudum først begynder i 1840'erne, og hendes navn står hverken opført i tingbøger eller protokoller. Flere andre mødre blev ikke fundet, således er ane nr. 77, Jens Touborres mor, ikke nævnt nogen steder. I Nr. Nissum kirkebog står kun faderens navn, og der er ingen faddere, der giver et fingerpeg. Præsten i Nr. Nissum nævner heller ikke barnets morfar - modsat mere pligtopfyldende præster i Lemvig og Nr. Lem. Det samme gælder Peder Laursen Kirks mor (ane nr. 101), Anne Jensdatte Mullegaards mor (ane nr. 103), og Anne Kirstine Christendatters mor (ane nr. 125).

I flere tilfælde er det hele forældreparret til kvinder, der mangler: For Marens Jensdatte fra Heldum mangler fødesognet, så vi ved ikke, hvor forældrene (ane nr. 74 og 75), kommer fra. I Heldum sogn er problemet dels, at kirkebogen ikke går så langt tilbage, og dels at den i mange perioder var forsømt.

Tilsvarende blev Anna Christensdatters forældre (ane nr. 78 og 79), og Ane Pedersdatters forældre (ane nr. 82 og 83) ikke fundet – mens Jens Madsen som den eneste mand i generationen blev efterladt uden navngivne forældre (ane nr. 80 og 81).

I denne slægtsbogs anctavle optræder en del kvinder uden navn. Erling Møller har medtaget dem, når han har kunnet påvise deres eksistens, typisk hvis de gennem manden er nævnt som "en hustru", "enke" eller "datter af", eller hvis deres død eller andet skelsår er nævnt.

Regnskabsbog for Nørlem Kierck. Den blev ført af Jens Lemtorp, da han blev kirkevæрге ved Nørlem Kirke.

Slægtens kilder

Erling Møller har brugt en stor del af livet sammen med kilderne i landets arkiver. Mange af slægtens kilder kan læses på mikrofilm i Landsarkivet i Viborg, Statsbiblioteket og Erhvervsarkivet i Århus, Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek.

Kirkebøgerne er slægtsforskerens vigtigste kilde. Siden 1645-46 har præsterne været pligtige til at indføre oplysninger om fødsel og dåb, ægteskab, død og begravelse. Kirkeritualet fra 1685 foreskriver, at også faddere anføres ved dåb, ligesom trolovelser mm. indskrives i kirkebøgerne. Nogle anfører også offentligt skrifte og kirkegangskone. Konfirmationen skal angives fra 1736.

Hvor detaljerede kirkebøgerne er ført afhænger af den enkelte præst. Enkelte præster var meget forsømmelige, som præsten i Hygum i 1786. Præsternes skrift og sprog kan give anledning til mange fejllæsninger, især hvis præsterne latiniserede mere, end de havde forstand til – som præsten i Lemvig og Nr. Lem midt i 1600-tallet. Præsten havde pligt til at passe på kirkebøgerne, men mange er gået til ved brand eller dårlig opbevaring, typisk på et fugtigt loft. I mange kirkebøger er de første og de sidste sider mønret væk. De ældste kirkebøger på egnen stammer fra Lemvig og Nr. Lem i 1640 og fra Tørring i 1665.

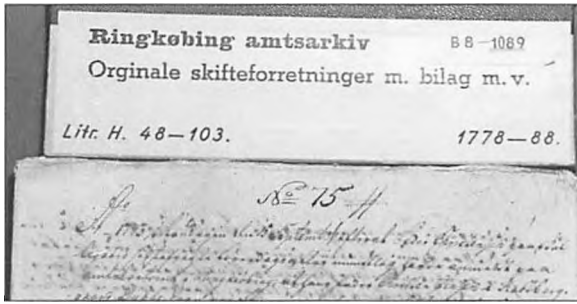
- ▶ **Præsteindberetninger** har Erling Møller brugt fra 1600-tallet og frem. Præstens indberetninger til Kongen fortæller om alt fra antallet af gravhøje til nylige hændelser i sognet. Resens Atlas og senere Pontoppidans Danske Atlas bygger til dels på disse indberetninger.
- ▶ **Tilgangslistes og afgangslister**, den tids folkeregister, skulle præsten føre fra 1812 ved siden af den almindelige kirkebog.
- ▶ **Kirkeregnskaberne** går tilbage til 1500-tallet, hvis de er bevaret. I Lemvig, Nr. Lem, Dybe og Hygum er de meget velbevarede, og slægtens mænd har været kirkeværgere i alle tre sogne – foruden Nr. Nissum, hvor regnskaberne dog ikke går så langt tilbage.
- ▶ **Skifteprotokoller** er fra omkring år 1700 og frem en anden af de absolut vigtigste kilder. Arveskifter efter selvejerbønder findes i amtsarkiverne, skifter efter fæstebønder findes i godsarkiverne, mens gejstligheden har sine egne skifteprotokoller. Slægtsforskeren får i mange tilfælde først indsigt i et menneskes slægtsforhold i forbindelse med arveskiftet.
- ▶ **Lensregnskaberne** er en af de få vigtige kilder til oplysning fra slutningen af 1500-tallet og frem til 1660. For vores slægt er det særligt regnskaberne fra Bøvling Len og Vestervig Kloster Len. I lensregnskaberne står slottets **Indtægter og udgifter** også anført, herunder indtægter ved **bøder og konfiskation**, det sidste i forbindelse med især mord og henrettelse, bøder i forbindelse med især hor og vold.
- ▶ **Jordebøger og vognegtbøger** findes i lensregnskaberne; de første opregner, hvilke fæstere og fæste gårde, der hører ind under en hovedgård, de næste holder regnskab med pligtkørsel for lenet. Efter 1660 fik godserne **fæsteprotokoller**.
- ▶ **Amtsregnskaber** afløser lensregnskaberne efter 1660, men de er mere formelle og mindre informative.
- ▶ **Skatteregnskaberne** er det vigtigste, specielt i amtsregnskaberens tid. Her har vi **hartkornsskat** (den tids indkomstskat; en fast årlig skat ansat ud fra gårdens ydeevne). Dertil kommer **ekstraskatter**, som kongen udskrev efter behov: kopskat (en skat pr. hoved i husstanden), foruden tjenestedrengsskat og senere folkeskat (den tids arbejdsmarkedsafgift), ildstedsskat (den tids energiafgift, en skat for hver grue eller kamin på gården), karosseskat (den tids vægtafgift), kvægskat (en skat, der fik en ekstra skruer med skat på får, bæster og bistokke), og endelig er der også opkrævet krigsskatter og brudeskyld og prinsesseskyld, når kongen havde brug for det.
- ▶ **Tingsvidner** ligger ofte som bilag til lens- og amtsregnskaberne. Ofte blev der taget tingsvidner i forbindelse med ansøgning om skattenedsættelse.
- ▶ **Ryttergodsregnskaberne** er utroligt detaljerede. De fleste af kronens bøndergårde blev fra 1670 til ryttergods, og her finder vi frem til 1716 mange af slægtens fæstere. Syn på ryttergods fortæller meget detaljeret om de enkelte gårdes beskaftethed, det samme gør sessionerne med den omreisende officersstab, der havde ledelsen af landets ryttergods.
- ▶ **Tingbøger** eller justitsprotokoller er blandt de tre vigtigste kilder. Der findes tingbøger fra herredsting, byting, godsernes birketing, landstinget i Viborg og Højesteret. Den ældste protokol for **herredstinget** i Skodborg-Vandfuld Herreder begynder i 1682, og den er meget velbevaret. **Arveafkald**, der kunne blive tinglyst her og i andre ting på en gang, er en god kilde, især når der ikke er bevaret noget skifte.
- ▶ **Birketinget** var godsejernes retsvæsen, og der er bevaret protokoller fra Ryssensten Birk helt frem til 1800-tallet
- ▶ **Lemvig Bytings** protokoller bliver først lagt sammen med herredstingets langt op i 1800-tallet og er en kilde til viden fra sidst i 1600-tallet. Lemvig Rådhus brændte i 1479 og igen i 1680'erne og dermed også arkiverne.
- ▶ **Rådstuedomme** findes ikke bevaret fra Lemvig, men vi kender nogle afskrifter fra landstinget. I rådstuen deltager købstæders borgmester og rådmænd, men ikke byfogeden.
- ▶ **Landstingets** tingbøger anfører hvilke sager, der kommer for hvornår, med et lille referat af sagen. Viborg Landstings protokoller er generelt grundige og velbevarede. Særligt informativt er det, at dombøgerne

Stenene på familiegravstedet for Nr. Vinkel, Heldum Kirkegård, har i alt fjorten navne på medlemmer af slægten. Ældste begravelse med en hvid marmorsten blev lagt over Karen Breinholt og Jens Stokholm. Den sidst begravede var Christen Møller Weibel. Efter tyve år blev hele familiegravstedet sløjft på trods af, at Erling Møller havde sørget for bestoning af gravstedets vedligehold. Han havde indsamlet en sum, hvis renter var øremærkede til gravstedets vedligeholdelse. Hverken Spare- og Lånekassen, menighedsråd eller nærmeste familie huskede imidlertid bestemmelserne, da de sløjfede slægtens store begravelse.

ofte afskriver retssagerne fra underretten, hvilket er en stor hjælp, når tingbøgerne mangler. På samme vis har dombøgerne afskrifter af sagens vigtige dokumenter og endelig selve dommen med begrundelse.

- ▶ Endelig er der **Højesterets** protokoller, som slægtens retssager i visse tilfælde har nået. Den højeste ret har ikke altid været baseret i København. Før 1656 giver protokollerne for Kongens Retterting oplysninger, og fra 1500-tallet har Erling Møller fundet oplysninger i de sager, kongen har afgjort under sine besøg på egnen.
- ▶ **Lemvig Købstads Arkiv** er kun delvist bevaret fra sidste del af 1600-tallet, men det er i en så dårlig forfatning, at papiret smuldrede mellem hænderne på Erling Møller, så den forskning blev ikke rigtigt til noget.
- ▶ **Kancelliets Brevbøger** giver oplysninger om al korrespondance til og fra kongen siden 1550, især om ansøgninger og tilladelser, bevillinger, appeller og klagesager. Der er et fantastisk person- og gårdregister i den trykte udgave, som har været Erling Møller til stor gavn.
- ▶ **Matriklerne** dannede fra 1664 grundlag for en mere retfærdig skatteansættelse til afløsning fra middelalderlige skatter som ledning. De giver dog så upræcise oplysninger om de enkelte gårde, at skattebyrden blev uretfærdigt fordelt. Derfor blev det i 1680 besluttet at rebe arealet på alle landets ejendomme, ligesom jordens ydeevne blev vurderet af lokale vurderingsmænd.
- ▶ **Sogneprotokoller eller markbøger** rummer de nye matrikler fra 1682-1683, og med dem har vi en meget præcis beskrivelse af de forskellige gårde.
- ▶ **Folketællinger** begyndte med navnes opførelse i 1787, den næste er fra 1801, den tredje fra 1834, og hefter følger de med fem eller ti års mellemrum. Folketællingerne bliver efterhånden mere detaljerede. Her anføres i starten kun navn og alder på alle i husstanden. Fra 1845 begynder man at registrere fødesogn, og efterhånden spørges om mere; ved folketællingen i 1901 er der flere sider for hver husstand.
- ▶ **Skøde- og panteprotokoller** giver oplysninger om tinglyste ejendomshandler, pantsætninger og belåning og har således været en stor hjælp i kortlægningen af slægtningenes virke.
- ▶ **Matrikelsarkivet**, senere Kort- og Matrikelstyrelsen, giver detaljerede oplysninger om udstykninger siden sidste del af 1700-tallet.
- ▶ **Brandtaksationsprotokoller** er bevaret fra 1800- og 1900-tallet og beskriver bygningerne og deres værdi meget nøje.

Arveskifter er en af de vigtigste kilder i slægtsforskningen. Her en pakke med dokumenter til skiftet efter Christen Jensen Kastberg (ane nr. 56).

Ole Kastbergs seglmærke blandt andre på det originale skiftsbrev ved afslutningen af skifteforretningen efter faderen Christen Jensen Kastberg.

- ▶ **Lægdssrullerne** fortæller, hvem der har pligt til at springe soldat, hvornår og hvor de aftjener værnepligten, foruden til- og afgangslister. Der står også om mulkt, altså bøder for udeblivelse fra session og mønstring. Efter 1787 ligger den nye værnepligt i faste rammer, tidligere var det den enkelte herremand, der bestemte, hvem der skulle tjene kongen.
- ▶ **Militære protokoller**, blandt andet for sårede soldater, er her mest brugt i forbindelse med krigen i 1864. Erling Møller har søgt efter tidligere protokoller over tjenestegørende slægtninge, men uden held.
- ▶ **Borgerskabsprotokoller** har Erling Møller brugt i forbindelse med slægtninge, der ansøgte om borgerskab i købstæder som Lemvig, Thisted, Holstebro og Århus.
- ▶ **Handelsregistre** og især "Samling af anmeldelser til Handelsregisteret", der var forløberen for Erhvervs- og Selskabsstyrelsens database, har givet Erling Møller oplysninger om slægtninge i erhvervslivet.
- ▶ **Opslagsbøger** af forskellige slags har været meget anvendelige, især Resens Atlas, Den Danske Atlas, Traps Danmark foruden Slægtshistorisk Leksikon.
- ▶ **Vejvisere** har, siden den første kom i 1770 i København, været en god kilde for Erling Møller, og fra sidst i 1800-tallet også telefonbøger. Mere prominente slægtninge er noteret i "Dødsfald i Danmark" og fra 1910 beskrevet i Kraks Blå Bog.
- ▶ **Udvandrerarkivet** i Aalborg har Erling Møller flittigt brugt i forbindelse med slægtninge, der udvandrede til Nord- og Sydameika.

- ▶ **Foreningsprotokoller** af forskellige slags har været meget anvendelige fra sidste del af 1800-tallet – i princippet siden Grundloven – og op gennem 1900-tallet.
- ▶ **Aviser og blade** har været en kilde helt fra 1700-tallet, for eksempel "Viborger Samler", "Den Nord=Cimbriske Tilskuer eller Thisted Amts kgl. allernaadigste privilegerede Avertissements=Tidende" og siden stifts-aviserne i Ribe, Aalborg og Århus. Fra tidlig tid har annoncering af auktioner og dødsannoncer – med opfordring til kreditorerne om at melde sig – givet mange oplysninger. I 1900-tallet har flere i slægten optrådt i aviserne som kilder eller skribenter.

- ▶ **Sagn og folkeminder** er især indsamlet af Evald Tang Christensen. Mange af slægtens mænd og kvinder optræder i hans samlinger af sagn og folkeminder, mens andre slægtninge har fortalt de gamle historier til ham.
- ▶ **Skillsviser** optræder i to tilfælde som kilder. Den ene vise omhandler en morderske og hendes henrettelse sidst i 1700-tallet, mens den anden blev skrevet efter en færgeulykke i 1874.

- ▶ **Gravminder** giver oplysninger om dødsår, når der er tale om gravsten. Ligsten, epitafier og lysskjolde fortæller mere detaljeret og som regel forherligende om afdødes levned.
- ▶ **Navneklude**, der er broderede vidnesbyrd om den nærmeste familie, er en af slægtsforskningens uanseelige kilder. En navneklud med mange forkortelser af navne kan være en af de brikker, der giver oplysninger om hidtil ufundne sammenhænge i familien.
- ▶ **Indgravninger** i sølvstøjer ofte årstal og initialer, der kan hjælpe slægtsforskningen – og i andre tilfælde forvirre forskeren, for eksempel da forfaderen Poul Eliassen modtog sølvstøj i stedet for rede penge. Også på slægtinges strygejern og lysestager har Erling Møller fundet bogstaver, men har ikke altid kunnet tyde dem. Mere held havde han med to lampetter i Lemvig Kirke, ligesom indgravningen i en lysekrone fra Breinholt detaljeret hædrer afdøde slægtinge.
- ▶ **Erindringsbøger** citeres helt tilbage fra sidst i 1700-tallet og er siden midt i 1800-tallet en vigtig kilde, både når de er skrevet af slægtinge som Vagn Møller, M.P. Kastberg og Jane Aamund, eller når de omtaler slægtinge eller slægtsgårde.
- ▶ **Håndskrevne erindringer** i den nærmeste slægt er ofte blevet skrevet på Erling Møllers opfordring. En særlig vigtig kilde er dog Niels Buch Breinholts erindringer, som Erling Møller gjorde sit til at sikre for eftertiden - som fortalt i kapitel 56.
- ▶ **Overleveringer** er ofte citeret uden nærmere kildeangivelse. En families overleveringer er mundtlige og er gået i arv fra generation til generation. En af de fremmeste overleverandører er Erling Møllers mor, men han har også indsamlet mange andres overleveringer om slægten.
- ▶ **Dagbøger** er en anden fantastisk kilde til indsigt og har i flere tilfælde været brugbare i Erling Møllers slægtsforskning.
- ▶ **Breve og postkort** spiller en vigtig rolle som originale kilder, især fra sidste del af 1800-tallet og 1900-tallet.
- ▶ **Skolestile** fra første del af 1900-tallet giver i et par tilfælde et levende tidsbillede fra et ungdommeligt perspektiv, som ikke andre kilder kan give.
- ▶ **Fotografier, silhuetter, tegninger og malerier** kan visuelt fortælle mere om slægtinge end mange fundne oplysninger og fortællinger. I nogle tilfælde kan efterforskningen af, hvem der optræder på billedet, og hvor og hvornår det er taget, lede til nye oplysninger.
- ▶ **Købstads- og sognehistorie** kan være meget detaljerede om personer, gårde og embedsværk.
- ▶ **Årbøger** som Hardsyssels Årbog og Fra Thisted Amt skrives især af lægfolk og har været en tilbagevendende vigtig kilde. Hertil kommer mange andre årsskrifter foruden museumsårbogen fra Ringkøbing Amt, FRAM, der kun skrives af museumsfolk.
- ▶ **Håndskrevne registre** som Nygaards arkiv og Emanuel Sejrs arkiv giver oplysninger om først og fremmest personer, når de optræder i forskellige kilder. De findes i håndskriftssamlinger i arkiver som Landsarkivet og Erhvervsarkivet.
- ▶ **Slægtsgårdsarkivet**, der er Slægtsgårdsforeningens arkiv, findes nu på landbrugsmuseet i Gl. Estrup. Her er indsamlede oplysninger om landets slægtsgårde flere århundreder tilbage.
- ▶ **Slægtsbøger** er en oplagt kilde, men de er, bortset fra i adelige slægter, ikke talrige bagud. Erling Møller har dog bidraget til flere slægtsbøger, der krydser Møller-slægten. Flere ligger på internettet og er blevet brugt af sønnerne som yderligere kilder.
- ▶ **Andre slægtsforskere** har Erling Møller udvekslet mange oplysninger med gennem tiden, især Anders Langer fra Lemvig, der havde to fælles aner med Møller-slægten.

Manual til Man er vel hardbo...

Det er gennem anenumrene, man kan finde yderligere oplysninger om slægtens mænd og kvinder. I bogens kapitler er slægtninge, første gang de er nævnt i kapitlet, tilføjet en parentes, der angiver deres anenummer eller tilknytningen til den nærmeste ane, for eksempel (fætter til ane nr. 14). Man kan nu finde flere oplysninger i:

Oversigtstavlen - en komplet tavle over alle forfædre på bogens første side. Her kan man se, hvordan de enkelte hænger sammen med hinanden.

Anetavlen i bind 2 er egentlig ikke en tavle, men små tekster med yderligere oplysninger om hver ane og deres efterkommere. Anerne står i nummerorden, og hver ane har sin egen tekst. I starten af hver tekst er angivet de kapitler, hvor anerne eller deres efterkommere i øvrigt optræder.

Efterslægtstavlerne i bind 2 kortlægger forfædrenes efterkommere, nogle har kun børn, andre har børnebørn og oldebørn og breder sig over flere sider. Hvis en tavle over en større børneflokk ikke kan være på én side, taler vi om side 1 og side 2. Hvis efterkommerne breder sig over flere sider henvises til næste blad – men ud fra samme anenummer. Efterslægtstavler, der er anført i parentes dækker ikke direkte slægtninge, men typisk en forfaders anden ægtefælles efterkommere.

Bind 3 nummer efterslægtstavlerne over efterkommerne til de 66 fætre og kusiner til 1900-tallets børn på Krabbesmark og i Vester Balleby – med billeder.

Stikordsregisteret er selvfølgelig helt uden for nummer. Det drejer sig mest om særlige ord og begreber, der bruges gentagne gange i bogen. Her henvises til det kapitel, hvor ordet er forklaret første gang.

Anetavlens nummersystem

Nummersystemet i en anetavle baserer sig på, at den første person, tavlens udgangspunkt, står som anetavlens nr. 1. Dennes far får så nummeret 2 og moderen nummer 3. Farfarens (ane nr. 2) forældre bliver så ane nr. 4 og 5, mens morfarens forældre bliver ane nr. 6 og 7 - og så videre.

Det er slet ikke så svært at finde rundt i anetavlens nummersystem. Det følger nemlig meget faste principper. Det vigtigste princip er, at nummeret fordobles for hver generation, men altid med udgangspunkt i faren:

- ▶ Faderens nummer er altid det dobbelt af barnets.
- ▶ Moderens nummer er det dobbelt af barnets plus en.
- ▶ Manden får således altid et lige nummer.
- ▶ Kvinden får tilsvarende altid et ulige nummer.
- ▶ Generationsskiftet har også et mandligt udgangspunkt:
- ▶ Forældregenerationen er ane nr. 2-3.
- ▶ Bedsteforældregenerationen er ane nr. 4-7, igen med udgangspunkt i farfarens far.
- ▶ Oldeforældregenerationen, ane nr. 8-15, starter tilsvarende med udgangspunkt i farfarens far.
- ▶ Tip-oldeforældrene starter med ane nr. 16, tip-tiperne med ane nr. 32, tip-tip-tiperne med ane nr. 64, mens det næste tip i generationen får ane nr. 128, det næste igen ane nr. 256. Denne anetavle går op til ane nummer 58.784, der er tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tip-tipoldefar til nr. 1.

Det specielle ved denne bog er, at der på grund af det store anesammenfald – som berettet i forrige kapitel – er tale om to søskendeflokke som anetavlens udgangspunkt. Med mindre der er tale om halvsøskende, kan nr. 1 være en eller alle i en enkelt søskendeflok.

Men anesammenfaldet betyder, at denne anetavle faktisk bryder med princippet for anetavler: Vi har to ane nr. 2 og to ane nr. 3 – fra henholdsvis Krabbesmark og Balleby. Problemet løses ved at give forældre-generationen på Krabbesmark ane nr. 2K og 3K, mens dem i Balleby får ane nr. 2B og 3B. Det følger princippet om, at forældrene har det dobbelte nummer, men giver uorden i princippet om lige og ulige numre i tilfældet 2B og 3B. Dog kun for denne generation. Vi er tilbage til de almindelige principper allerede ved bedsteforældrene (ane nr. 4, 5, 6 og 7).

De store anesammenfald

Med det dobbelte familieskab var de to søskendeflokke fætre og kusiner på både moderens side og faderens side: På Krabbesmark giftede Jens Christian Agger Møller sig med Marie Jensen fra Balleby. Det var i 1903. Tre år senere giftede Maries storebror, Kristian Jensen, sig med Jens Christian Møllers storesøster, Agnes Møller.

Det vil sige, at børnene fra Balleby og Krabbesmark har de samme bedsteforældre:

Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4, morfar til ballebyerne og farfar til dem fra Krabbesmark) gift med Ane Marie Vinkel Pedersen (ane nr. 5, mormor til ballebyerne og farmor til dem fra Krabbesmark), og

Niels Christian Jensen (ane nr. 6, farfar til ballebyerne og morfar til dem fra Krabbesmark), gift med Jensine Christensen Kammersgaard (ane nr. 7, farmor til ballebyerne og mormor til dem fra Krabbesmark).

Børnene er opkaldt derefter: På Krabbesmark kom de til at hedde Jensen Møller, og i Balleby fik de alle navnet Møller Jensen, bortset fra en enkelt, der blev opkaldt Balleby Jensen efter sin bedstefar.

Begge bedstefædre var breinholter, begge bedstemødre var kastbergere – og en bedstemor var oven i købet ud af begge slægter og desuden dobbeltforbundet med to andre slægter.

Ballebyerne og Krabbesmark er i familie på kryds og tværs. Ikke mindre end fem anesammenfald giver fælles tip-tip-oldeforældre og videre tilbage til tip-tip-tip-tip-tip-oldeforældrene.

Nr. 1's farfar og morfar (ane nr. 4 og 6) var næstsøskendebørn, det vil sige børn af fætre og kusiner.

Nr. 1's farfar og morfar havde nemlig den samme oldefar, Christen Jensen Breinholt, der således får to numre i anetavlen (ane nr. 34=54). Og oldemoren er også den samme, nemlig Bodil Marie Breinholt (ane nr. 35=55).

Men ikke nok med det. Gennem en bedstemor til nr. 1 (ane nr. 7) er slægten en tredje gang forbundet til Breinholt-slægten, idet hendes oldemor, Maren Jensdatter (ane nr. 61) var en søster til Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54).

Og stadig ikke nok med det: Maren Jensdatter (ane nr. 61) var gift med sin fætter, Christen Jensen, idet deres mødre var søstre fra Klostergård i Hygum, således at ane nr. 7 er en dobbelt-Closter efter sin tip-tipoldefar og en dobbelt Paakier efter sin tip-tipoldemor.

Og endnu ikke nok: Også nr. 1's farmor og mormor (ane nr. 5 og 7) var næstsøskendebørn, det vil sige børn af fæ-

Erling Møller søger oplysninger fra 1600-tallet i mikrofilm på Erhvervsarkivet i Århus. Her og på andre arkiver har han tilbragt mange timer med at vriste information ud af gamle bøger og protokoller.

tre og kusiner. Nr. 1's farmor og mormor havde således en oldefar tilfælles, nemlig Christen Jensen Kastberg, der blev gift to gange og dermed får nummer 46=56 i anetavlen.

De mange anesammenfald betyder, at flere forfædre har to eller tre anenumre. Nogle eksempler er:

Christen Jensen Breinholt's far, Jens Christensen Østergård i Gudum, får således det tredobbelte ane nr. 68=108=122. I princippet kan man føre det tredobbelte anenummer videre bagud til to Ferring-bønder midt i 1600-tallet, Jacob Thomissøn og Christen i Korsled, der så skulle have anenumrene 544=864=976 og 546=866=978. I praksis nøjes vi bagud med det mindste nummer, så de to tredobbelte tip-tip-tip-tip-tip-oldefædre til nr. 1, børnene fra Krabbesmark og Balleby, får anenummer 544 og 546.

Bodil Marie Breinholt har det dobbelte ane nr. 35=55. Hendes mor, Maren Laursdatter Trabjerg, kan vi spore tilbage til David Christensen (ane nr. 284), der havde en ryttergård i Trabjerg i 1600-tallet.

Maren Jensdatters morfar, Christen Gregersen Kloster, får det dobbelte ane nr. 242=246. Hans oldefar, Christen på Kloster (ane nr. 1936), var slægtens første fæster på Klostergård i Hygum i starten af 1600-tallet.

Maren Jensdatters mormor, Margrethe Ovedatter Paakier, får har det dobbelte ane nr. 243=247, mens hendes far, Ove Pedersen Paakier (ane nr. 486) sidst i 1600-tallet var den første af slægten i Påkjær.

En oldefar til Christen Jensen Kastberg (ane nr. 46=56) var den første af slægten på Kastbjerg, nemlig Mads Lauridsøn (ane nr. 372).

Æ stow hyw – hvad en gravhøj kan fortælle

Den store gravhøj på Krabbesmark vidner om beboelse tilbage i stenalderen. Højen blev i moderne tid et yndet udsigtspunkt for slægten, selv om Christen Breinholt Stokholm Møller skændede gravfreden og brugte højens stenkister til sin nye stald.

Før mere end fire tusinde år siden blev en bondehøvding begravet på Krabbesmarks jorde. Han fandt sin grav små hundrede meter syd for det sted, hvor gården blev opført lang tid senere. Som skikken var, blev høvdingen lagt i en stenkiste, der blev dynget til med jord, og det blev begyndelsen til Æ stow hyw, den største af gravhøjene på Krabbesmark. Siden blev andre høvdinge begravet samme sted. Gennem århundrederne ændrede begravelseskikken sig fra bondestenalderens stenkister til i bronzealderens eggekister og urnekister, og sidst til jernalderens urnebegravelse. I samme takt voksede gravhøjen i omfang og højde.

For 1900-tallets slægt på Krabbesmark blev Æ stow hyw et næsten helligt sted for familien. Liggende på markens højeste punkt forlæned højens top en milevid udsigt over hele det ellers flade landskab. Det var før, plantager og læbælter havde vokset sig høje, og mod syd sås de blå vande i Nissum Fjord, mens Vesterhavet aftegnede horisonten mod vest bag fyret på Bovbjergs skrænter. Hvis man talte efter, kunne man se næsten alle kirkerne i de 24 sogne, der kunne øjnes fra højen. Langt mod sydøst trådte Holstebro kirkes tårn tydeligt frem.

For familien på Krabbesmark var den store høj det sted, hvor de gik hen for at nyde en stille stund, hvad enten det var morgen eller aften. En sti blev hvert år trådt gennem kornet – i en direkte linie fra laden. Tit gik en hel flok af både børn og tjenestefolk derop for at få et kikk mod en større verden. Også når der kom gæster, var en tur på højen uomgængelig, med mindre det ligefrem øsede ned. Vagn Møller fortæller i sine erindringer om et gæstebud:

"En sommersondag i min drengetid havde vi her en sjælden og sjov oplevelse. Et par ældre fætre fra Lemvig, Jul og Harry Kastberg, der spillede violin og harmonika, var på besøg. Som så ofte før, når det var sol og stille, gik alle op på højen, hvor de spillede for os. Mens vi nød musikken, fik en af de voksne øje på et par harer nede ved hjørnet af haven. De sad på bagbenene med ørerne lige op i luften og lyttede med. Ved nøjere eftersyn sad et par mere i vejsvinget samt et par mere nede ved "æ bette hyw" i samme stilling."

Den store høj indgår også i den ældste bror Arnes barndomserindringer om familien: "Af store dage var en af de bedste, når Balleby-familien kom på besøg, altid en festdag, Ragna og mig løb bestandig op til den store "hyw" for at se efter dem, om de da snart ikke kom. Ejler og Vera var vore bedste venner. Ejler og mig var glade bare vi var sammen, selv om vi ofte bare sad og læste. Senere var Signe og Gudrun med os, men de var en fire år yngre, det var meget dengang. Gudrun var min bedste soldat, når vi legede krig. Når der var storfest, som min fødselsdag for eksempel, kom børnene fra Grummesgaard i Hygom, min fætter Christian og Karl Møller fra Fabjerg, Jul og Harry Kastberg fra Lemvig, så marcherede vi ofte helt til vor plantage i Lomborg, der kunne vi rigtig lege krig."

Egnens landarbejdere kunne i 1919 høre deres fagforeningsledere tale dunder fra Æ stow hyw, når der var politiske stævner på gården, som fortalt i kapitel 74, *Den socialistiske gårdejer*.

Bedstefars gravskænderi

Hvis gravhøjene kunne fortælle, ville de berette om den første bondehøvdingens begravelse på dette sted – og de mange begravelse, der fulgte efter op gennem den yngre stenalder og

Familien Møller o æ stow hyw, Krabbesmark. (Fra venstre, stående:) Karen Jensen fra Lemvig, Vagn, Frede, Kristian Balleby, Gudrun, Chr. Møller, (siddende:) Marie med Erling, bedstemor i Balleby og Olga Jensen.

bronzealderen, og som gjorde Æ stow hyw til den største af fem oldtidshøje på gårdens marker. Flere af gravhøjene ville også kunne fortælle om Christen Breinholt Stokholm Møllers gravskænderi 1500 år efter, at den sidste høvdingens urne blev bisat i højene.

I 1869 købte Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4) Krabbesmark. Han var en driftig mand, der skulle bygge gården op med en ny lade og en ny stald. Mens laden blev opført af strandingstømmer, brugte han kampestenene fra gravhøjen for at bygge en ny stald.

Familieoverleveringen fortæller, stenene var fra et gravkammer i højen, men der kan sagtens have været flere gravkamre i højens indre. Stenkister var den almindelige begravelsesform i bondestenalderen, og typisk for gravhøjene er, at de rummer flere begravelser gennem lang tid. Så måske blev flere af bondehøvdingens efterkommere tilbage i den yngre stenalder mellem 2700 og 1500 år før Kristus begravet her.

Christen Breinholt Stokholm Møller kan imidlertid også have taget andre sten fra bronzealderbegravelser i gravhøjens øvre lag. På den tid blev høvdingene begravet i egekister, der blev omkranset og belagt med sten, om ikke af andre årsager, så for at holde ræve og grævlinger væk. Under alle omstændigheder opførte Christen Breinholt Stokholm Møller gårdens nye kampestensstald med de forhåndenværende sten. For ham var gravhøjen ikke hellig; efter at have taget stenene anlagde han en praktisk kartoffelkule, gravet ind i højen fra vest, så han eller karlene let kunne hente kartofler vinteren igennem.

Som sønnesønnen Vagn Møller beretter i sine erindringer:

"Far fortæller, at højen var så høj, at når man stod på den, kunne man hen over det gamle

udhus se stuehuset i hele sin højde og trappestenen foran døren. En nærliggende lille dam dæmmede bedstefar op med jord fra højen, hvad min far ofte har ærgret sig over. Resten af højen har endnu en anseelig højde (godt 1½ gang et voksent menneskes højde). Den er større i omkreds end de andre tre gravhøje på marken. Det ses tydeligt, at der fra toppen af højen er gravet noget ud, så der er en fordybning på midten...

For os børnebørn har det forekommet som en skam og en skændsel, men for bedstefar har det muligvis været naturligt. Det var jo også i årene efter nederlaget i '64, det hed: 'Hvad udad tabes, skal indad vindes'. Det nytter heller ikke at sørge. Stenene blev brugt en gang mere, indstøbt i sokkelen, da far omkring 1910 fornyede stalden."

Vidnesbyrd fra oldtiden

Lidt nord for Æ stow hyw, tæt ved gårdens bygninger, lå en lille og uanseelig gravhøj. Den var ganske lav og blev sløjfet allerede i Christen Breinholt Stokholm Møllers tid. Her lå en anden stenalderhøvding begravet i en stenbygget kiste. Med sig i graven havde han flere flintøkser og dolke og måske andre våben. Vi ved det kun fra overleveringer, idet mange af de gode fund, der blev gjort i sidste del af 1800-tallet, blev solgt til en kræmmer af sønnen Jens Christian Agger Møller, da han overtog gården i 1903.

Men om denne velbevæbnede afdøde var den første høvding begravet på stedet eller en af hans efterkommere, ved vi ikke. Det kunne for den sags skyld være en nabo eller en sejrende stridsmand, der havde tilkæmpet sig jorden. Men vi er frie til at tænke, at den første høvding fra bondestenalderen var en forfader til vor egen slægt, der flyttede ind på de samme jorde i industrialiseringens barndom.

At flere stenalderhøvdinge ofte fandt deres grav i samme høj, ved vi fra en udgravning i nabosognet Rom i 1940'erne. Udgravningen afdækkede ikke mindre end syv stenkestebegravelser i højens indre. På Krabbesmark bringer adskillige fund på marker og i andre gravhøje vidnesbyrd om, hvordan livet formede sig på slægtens jorde op igennem forhistorisk tid. Fundet af flere fintsløbne flintøkser fortæller, at stedet har været beboet af bønder allerede i den yngre stenalder. En ufærdig stenøkse og mange flækker beretter om flintemedier på stedet. Det flotteste fund var en stridsøkse. I sin udformning og styrke adskiller den sig væsentligt fra

Krabbesmark omkring 1898 set fra øst. (Fra venstre:) Peder, Jens Møller, Christian Møller, Kristine, Agnes, Erlings bedstefar og bedstemor. Alle bygninger på billedet er opført af Christen Breinholt Stokholm Møller. Hvornår gården fik sit navn, ved vi ikke. Måske havde en adelsmand af slægten Krabbe i tidernes morgen sine marker her. Krabbesmark nævnes dog for første gang i kilderne i 1582, da den hørte under herregården Ulsund i Nees. Slægten Krabbe residerede på egnen helt op i 1700-tallet.

bøndernes arbejdsøkser. Den 13 cm lange økse var sleben rund i begge ender i en symmetrisk form, hugget ud af en smuk og ensartet grønsten. Stridsøkserne vidner om krigeriske omvæltninger på gårdens jorde omkring 2000 år før Kristus. Stridsøkse-folket var et nomade-folk, der drog op gennem landet. I det tyndbefolkede Vestjylland fandt de plads til deres dyrehold og introducerede for første gang geder og heste på egnen. Måske er det en blanding af disse nomader og det oprindelige bondefolk, der blev til haruderne, den jyske stamme der gav navn til Hardsyssel og hardboerne, som fortalt i forordet.

Vi ved ikke, hvor på gården stridsøkseren blev fundet. Formentlig blev den fundet af Christen Møller Weibel (oldebarn af ane nr. 8), da han som ung tjente på Krabbesmark. Han fik i hvert fald øksen og afleverede den senere til Lemvig Museum.¹

Tæt på skellet i den sydlige ende af gårdens marker lå yderligere to høje. Den ene var Rævens høj, den anden en overpløjet høj. Her opdagede Chr. Møller en dag under efterårsarbejdet en ældgammel grav, fortæller Vagn Møller:

"En dag for mange år siden, han harvede over højen, sank pludselig en hests bagben et stykke ned i jorden. Far blev jo nysgerrig, han fik hentet en spade og gravede nu frem syv urner, som stod inden i hinanden, og inden i dem var der aske, benstumper og smykker af rav og bronze. Urnerne smuldrede hen da han tog dem op, smykkerne blev solgt til en der engang kom og ville købe sådan noget. En skam er det, at fundet ikke blev gjort af en mere kyndig og interesseret."

Knoglestumperne i graven vidner om en såkaldt brændtbensbegravelse, mens et bronze-spænde peger mod bronzealderen et sted mellem 1500 og 400 år før Kristus. At der kun var pyntegenstande og ingen våben i graven antyder, at det var en kvinde, der fandt hvile i den overpløjede høj måske for tre tusind år siden.

Fra Rævens høj er aldrig gjort fund, selv om rævene i Erlings barndom gjorde alt for at grave den ud. Der boede altid ræve i højen, og Erling kunne sidde lidt derfra og iagttagere ræveungerne lege foran hulerne. Rævens høj tiltrak da også karle og naboer, der gik på jagt. Når de spurgte om lov til at jage på markerne, svarede Chr. Møller dem altid: "Ja, men så ska' I gi en håre".

Et par hundrede meter sydvest for Æ stow hyw skyder Æ be hyw op, den lille gravhøj. Her fandt Erling Møller som dreng en mængde potteskår fra oldtiden. De kom for dagen, fordi hans far, Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K) gravede jord fra gravhøjen, da han i 1936 byggede et nyt hønsehus. Det var faktisk en ulovlig handling, idet alle gravhøje tre år tidligere blev totalfredede. Men for ham som for hans far var gravhøjene en af gårdens ressourcer, og i dette tilfælde skulle han bruge jorden som fyld, før gulvet i hønsehuset kunne støbes. Erling fik de mange lerkarskår tidsfæstet af nogle museumsfolk, der besøgte gården i 1940 – og fundene føjer ny viden til Krabbesmarks forhistorie. Skårene stammer fra ældre romersk jernalder mellem 400 år før og 400 år efter Kristus og giver vidnesbyrd om den tids urnebegravelse. Beboerne på Krabbes marker havde brændt deres døde høvdinge og sat urnerne ind i den gamle gravhøjs sider, hvor de fandt plads til dem.

At der var tale om en vældig sofistikeret kultur fortæller skårenes rige ornamentering; urnerne havde en flot, glittet overflade med udsmykning, der var ridset ind i det våde ler, inden de blev brændt. Netop de skår dokumenterede for første gang, at den såkaldte mæanderornamentering fandtes så langt mod vest, fik Erling Møller at vide, da han i 1955 afleverede skårene til Nationalmuseet.¹

Et bælte af gravhøje

I virkeligheden har gravhøjene ingen slægtshistorisk interesse, bortset fra at de lå på Krabbesmarks jorde – og at fundene blev gjort af slægtens mænd. Måske havde der været mange flere

Stridsøksen fra Krabbesmark - af grønsten, 13 cm lang - findes på Lemvig Museum. På øksen er skrevet med blyant: "Fra Møller, Krabbesmark, Lomborg".

Skår af lerkar, der blev brugt som gravurne i jernalderen. De blev fundet i 1936 i "æ be' hyw", da Chr. Møller tog fyldjord til det nye hønsehus. Det store skår er udsmykket med fingerbrede furer, de fleste andre stykker med mæander-ornamentik.

høje på ejendommens jorde. Noget tyder på, at der sydøst for Æ be hyw lå en sjette høj, som blev overpløjet. Netop på Lemvig-egnen har der været særligt mange gravhøje. Alene i Lemvig kommune er der 374 gravhøje tilbage, foruden de mere end 578 gravhøje, som man ved, er blevet sløjfet gennem tiden.

Faktisk har Lem, den første by ved Lem Vig, i dag Nørlem, fået navn efter gravhøjene. Lem, eller oprindeligt Læhem, er olddansk og betyder gravhøje-byen. De fleste af gravhøjene ligger som perler på en snor langs grænsen mellem den frugtbare lerjord og heden. Her lagde stenalderens første bønder deres gårde for mere end fire tusinde år siden. Den dag i dag ligger mange af gårdene i Lomborg sogn øverst på den lange bakke, der går gennem hele sognet. Bakken menes at have givet sognet dets navn; lom er afledt af det oldnordiske long – lang – og borg er afledt af bjerg. Set fra vest er Krabbesmark den første gård på bakken. Hvordan vor tids sognegrænser blev trukket helt tilbage i oldtiden, er fortalt i kapitel 25, *Grænsestriden mellem Dybe og Vandborg*.

Gravhøjene følger den såkaldte Ravvej, en oldtidsvej, der forbandt Thy med de tyske lande og videre ned til Grækenland. Vejen krydsede Krabbesmarks jorde, da den forgrenede sig lige efter Ramme, så den ene gren skar gennem Vester Pinhede.⁵ Erling og Frede husker tydeligt, at deres far udpegede de gamle hjulspor, når de var i heden for at slå lyng eller hente sorte bær.

På tværs af vejene går fæstningsværket Rammedige, som hardboerne anlagde i folkevandringerens tid omkring 400 år efter Kristus. 410 meter af volden er stadig bevaret og synlig fra Østergård, der i dag ejes af Jens Kristian Møller (søn af Vagn, anetavlen nr. 1).

Slægten udforskede Storådal

Mens fundene på Krabbesmark vidner om bondesamfundene i den yngre stenalder og bronzealderen, har en af slægtens kvinder udforsket den ældre stenalders jægersamfund i Storådal syd for Lemvig-egnen. Det er Helene Breinholt Overgaard (tipoldebarn af ane nr. 34=54) og hendes mand, landbrugskonsulent P.O. Overgaard. De to har mere end nogen andre æren for den viden, vi i dag har om den såkaldte Gudenå-kultur på egnen mellem Holstebro og Vemb for mere end 5.000-8.000 år siden.

En del lokale bønder og borgere fulgte deres fritidsarkæologi med vestjysk janteskepsis: "Konsulent Overgaard og hans kone tilbragte deres fritid med at lede efter oldsager. Det morede folk sig en del over; hvad mening var der vel i at samle sten sammen, man kunne da

foretage sig noget nyttigere? Videnskaben var af en anden mening," skriver den lokale historiefortæller Knud Pichard⁶ om dem.

Ganske rigtigt var videnskaben, ved Nationalmuseets oldtidsekspert, dr. Therkel Mathiasen, meget udtalt i sin hæder til hr. og fru Overgaard:

"De fleste oplysninger om Gudenå-kultur i Storå-området skyldes de systematiske eftersøgninger og opsamlinger, som landbrugskonsulent P.O. Overgaard og hustru gennem flere år har foretaget."⁷

I en afhandling om Vestjyllands oldtidsbebyggelse i Nationalmuseets skrifter⁸ takker han de to, "som gennem mange år med utrættelig energi har opsporet bopladser på deres egn ... Storådalen hører til den gamle mesolitiske Gudenåkulturs rige strøg og tillige til de egne, hvor der først blev foretaget systematiske opsamlinger, idet konsulent Overgaard begyndte herpå for mere end 50 år siden og i årenes løb har tilvejebragt et meget betydeligt oldsagsmateriale fra en lang række bopladser ... I sin egenskab af konsulent for Hjern og Ginding herreder kom Overgaard på en mængde marker på egnen én eller flere gange om året, og han har da benyttet denne enestående lejlighed til at samle på de steder, hvor der er bopladser; dernæst har han og hans hustru i udstrakt grad benyttet søndagene til yderligere indsamlinger, også i sognene syd for Holstebro. Derved har Overgaard tilvejebragt en meget stor og velordnet samling af bopladsopsamlinger, omfattende fund fra 592 bopladser, foruden et stort antal flintpletter; til samlingen er knyttet et sæt af Geodætisk Instituts målebordsblade med fundstederne indtegnede. Tilstedeværelsen af denne store og velordnede samling var et tungtvejende argument for netop at vælge denne egn for en bebyggelsehistorisk undersøgelse...

Undersøgelsen påbegyndtes tidligt i foråret 1942 med, at jeg i Holstebro holdt et foredrag for omegnens lærere og andre særlig interesserede for at fortælle dem om planen og gøre dem interesserede deri; samtidig blev der dels af fru Overgaard, dels af mig skrevet en del derom i de lokale blade."⁹

Som formand for Holstebro Museum skrev Helene Overgaard adskillige andre historiske indlæg, blandt andet om stenalderfund i Hardsyssels Årbog.¹⁰

Noter

1. Vagn Møller: Røde faner over Krabbesmark.
2. På opfordring fra sin bror Erling sendte Arne en fem sider lang beretning, Lidt fra min barndomstid i Krabbesmark, i et brev af 9. august 1982. Det meste er med i kapitel 74 Den socialistiske gårdejer, resten er bragt som uddrag i andre kapitler.
3. Registreret som nr. 173, senere omtalt i Nationalmuseets sognebeskrivelse 18-07-08, mb. 1901-02 - nr. 8. På øksen er skrevet med blyant: Fra Møller, Krabbesmark, Lomborg.
4. Nationalmuseets journal nr. 287/55.
5. Mads Lidegaard: "Ravvejen". Viborg 1988.
6. Knud Pichard: "Holstebro i 30'erne og under besættelsen".
7. Hardsyssel årbog 1974, s. 19ff.
8. Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie, 1937, Kbh. 1938, udg. af Det kongelige nordiske Oldskrift-selskab, Se 1-186: Therkel Mathiasen: Gudenå-kulturen. En mesolitisk indlandsbebyggelse i Jylland, s. 58. Se endvidere 5. 59, 60, 128. Se også Hardsyssels Årbog 1974, Knud Pichard: Holstebro i 30'erne og under besættelsen, s. 19.
9. Therkel Mathiasen: Studier over Vestjyllands oldtidsbebyggelse, Kbh. 1948. Nationalmuseets skrifter, Arkæologisk-Historisk Række, II, (stort format, 222 sider og 28 plancher), side 5-8, 52 og 58.
10. Hardsyssels Årbog 1953, 5. 121-123, Helene Overgaard: Borbjerg-Fundet.

Borgmester i 1400-tallet

Siden 1473 har generationer af forfædre tjent som borgmestre i Lemvig. Den første var den lavadelige Lars Olufsen Galskyt, der blev dømt fredløs, da han i en konflikt med en lokal adelsmand stod last og brast med Lemvig-borgerne.

Historien om Lars Olufsen Galskyt (anc nr. 27.392) er historien om den unge mand, der kom ind fra landet og blev en stor mand i byen. Vi er tilbage i middelalderen, i midten af 1400-tallet, da Lars Olufsen Galskyt forlod den fædrene herregård, Trabjerggård i Gudum for at slå sig ned som handelsmand i Lemvig. Hvad der drev ham væk fra den prægtigt beliggende hovedgård, ved vi ikke. Gården lå smukt på skråningen af den brede dal, der trænger sig ind i landskabet fra Remmerstrand, højt hævet over Limfjordens vande og lidt i læ for den evindelige vestenvind.

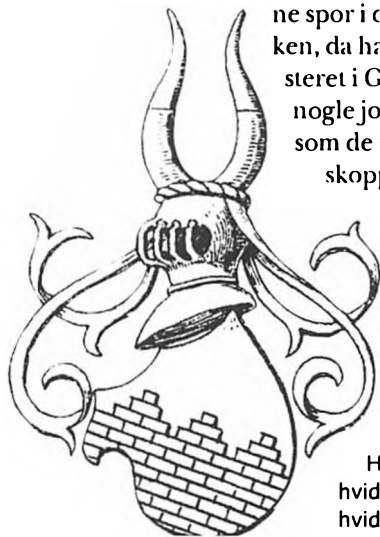
På den tid blev den adelige sædegård drevet af hans far, Oluf Galskyt (anc nr. 58.784). Om ham ved vi så forsvindende lidt. Han var født sidst i 1300-tallet, måske i begyndelsen af 1400-tallet, og han bar Galskyt-slægtens våbenskjold. Han var dermed af den lavadelige Galskyt-slægt, men vi kender ikke Oluf Galskyts far og mangler dermed den direkte forbindelse længere tilbage i den gamle middelalder-slægt.

En riddersmands mand

Gamle Oluf Galskyt havde to børn, der blev kendt for eftertiden, foruden Lars Olufsen Galskyt. Den ene er søsteren Anne Olufsdatter Galskyt, der blev gift med en Erik Nielsen. Andet ved vi ikke om hende. Den anden var Hans Olufsen Galskyt,¹ der drog ud for at tjene kronen på den gamle kongeborg Bygholm på Fyn. Her var han slotsfoged, første gang nævnt som sådan i 1474. På det tidspunkt havde Lars Olufsen Galskyt i flere år været handelsmand og borger i Lemvig. Det var alligevel ikke ham, der skulle føre Trabjerggård videre efter faderens død. Det var den formentlig ældre broder Hans, der fra 1483 stod som ejer af den adelige gård. Han drev gården de næste par årtier – og satte som godsejer sine spor i danmarkshistorien. Blandt andet kom han i konflikt med kirken, da han rodede sig ud i en nabostrid med priorinden på nonneklosteret i Gudum. Sagen drejede sig om flere såkaldte mageskifter, altså nogle jorde, der givetvis lå upraktisk langt fra de to hovedgårde, men som de ikke kunne blive enige om at bytte. Priorinden fik støtte fra bisoppen i Ribe, men Hans Olufsen Galskyt stod på sit, og konflikten fandt ikke en løsning, før kong Hans i 1492 afgjorde sagen.

Om Hans Olufsen Galskyt hed det senere: "Han var en riddermands mand... og han førte tre tinder i sit våben". At han overhovedet klarede sig så bravt, er ganske bemærkelsesværdigt. Siden i midten af 1400-tallet havde landet været plaget af årtiers landbrugskrise. Mange bøndergårde lå øde

Han bar Galskyts våbenskjold. Ved en trappet tindeskure skrådelt i hvidt over rødt i form af murværk. På hjelmen to vesselhorn tværdelt hvidt/rødt og rødt/hvidt, evt. besat med påfuglefljer. Uradel, Jylland.

uden fæstere til at drive dem, og en dyr arbejdskraft gjorde det svært for mange herremænd. I disse onde år blev de største herremænd større, mens andre satte til, så i slutningen af 1400-tallet sad ganske få adelslægter på det meste af Danmarks jord. Flere højadelige godsejere ejede mere end 500 bøndergårde.

Den lavadelige Hans Olufsen Galskyt klarede sig imidlertid. Da han døde nogle få år inde i det nye århundrede, gik gården videre til en svigersøn, Niels Spend, der var gift med datteren Margrethe. Om deres efterkommere på herregården Kappel er dramatisk fortalt i bind 2, se under Kappel. Trabjerggård blev i slægten i mange generationer frem til 1618, hvorefter den mistede sine hovedgårdsrettigheder.

Blev købmand i Lemvig

Det kan på den baggrund ikke undre, at Lars Olufsen Galskyt valgte handelsvejen, frem for at tjene de større adelsmænd, sådan som mange andre af fattigadelen gjorde det. I den periode klarede borgerne i købstæderne sig ganske godt. Købstadsforordningen af 1422 havde indskærpet købstædernes monopol på handel og håndværk. For Lemvig var Limfjorden en afgørende handelsvej, og nu blev det krævet, at ingen udenlandsk købmand måtte handle med godsejere, bønder og fiskere uden en dansk købmand som mellemmand. I Limfjorden måtte de tyske købmænd kun sejle på Lemvig, Nykøbing, Viborg og Aalborg – Thisted blev først købstad efter reformationen. Bortset fra tømmer og salt måtte der ikke lodses varer ved nogen anden landingsplads. Så ville Lars Olufsen Galskyt handle, måtte han til Lemvig for at gøre det.

Med Lemvigs privilegier og købstadsrettigheder fulgte et vist selvstyre, som også blev Lars Olufsen Galskyt til gavn. Købstadsforordningen fastsatte regler for byernes selvstyre. I herredet som sådan var det principielt stadig kongen, der bestemte, først gennem sin ombudsmand på Kongensgård i Nr. Nissum, siden gennem lensmanden på Bøvling Slot. Men i selve byen var kongen repræsenteret gennem byfogden, der delte magten med borgmestre og rådmænd. Lemvig udgjorde som landets 80 andre købstæder egne retskredse. Forordningen foreskrev, at byens større handelsmænd valgte to borgmestre og seks til tolv rådmænd, men så mange havde den lille by Lemvig aldrig. Her holdt man sig nærmere til én borgmester og et par rådmænd. Det var i dette Lemvig, at Lars Olufsen Galskyt gjorde sin entré.

Måske hjulpet af sin lavadelige byrd blev han snart borgmester i byen; han er nævnt som sådan i 1473 og igen i 1496-97. På den tid skilte de adelige familier, som flyttede ind i byerne, sig i social henseende sjældent skarpt ud fra borgerne.² Men uanset årsagen til, at han blev borgmester, må han have klarer sig godt som købmand. Han har formodentlig drevet en omfattende handelsvirksomhed med både ejendomshandel og pengeudlån.

Købstædernes rettigheder blev styrket allerede året efter, at Lars Olufsen Galskyt blev borgmester. Kong Christian I forbød bønderne at opkøbe kreaturer med videresalg for øje, den ret havde tilhørt købmændene, selv om de ikke måtte føre studene længere end til Kongeåen. Men det er en længere historie, der er fortalt i kapitel 6, *Middelalderens vestjyske studevej*. Samtidig fastsatte kongen, at bønderne i købstædernes opland kun måtte købe og sælge deres varer på byens torv på den egentlige torvedag.

Borgmestre og rådmænd skulle have både god tid og råd til at bestride hvervet, for det var både ulønnet og tidkrævende. Måske også derfor valgte lemvigerne kun tre mænd til byrådet; der skulle bare almindelig snusfornuft og lidt købmandsregning til at lure, at der ville blive mere til hver, hvis man bare var tre til at dele de fordele, der fulgte med jobbet.

Byrådets mænd havde for eksempel ret til at opkræve afgifter som skøde- og seglspenge til sig selv, ligesom en del af den fælles bymark var forbeholdt byrådets medlemmer. Byrådet ansatte egenhændigt byskatten for borgere, men slap selv for at betale den ordinære byskat.

Lemvig var en lille by i 1400-tallet, men sandsynligvis ikke meget mindre end i 1800-tallet. Årstallet på det gamle postkort er forkert; havneudvidelsen vidner om, at tegningen snarere er fra omkring 1860.

De kongelige ekstraskatter, som der blev flere og flere af, kunne rådsmedlemmerne dog ikke slippe for. Det var også byrådet, der skulle opkræve sine, en told på tysk øl kong Hans indførte i 1488 – mod at beholde en del af den selv. Oppebørslen af den såkaldte accise, senere også for vin og spiritus, var for byrådet en lukrativ gesjæft. Ordningen fortsatte indtil 1673, da kongen privatiserede den og lod såkaldte konsumtionsforpagtere opkræve afgifterne.

Dømt fredløs

Lemvig Rådhus brændte i 1479, hvilket var i Lars Olufsen Galskys tid som borgmester. Med branden gik også alle købstadens gamle arkiver tabt, så vi kender ikke byens tidligste historie eller de privilegier, Lemvig havde på den tid.

En vigtig opgave for rådet var at sørge for byens forsyning med levnedsmidler og først og fremmest holde øje med priserne, især på det daglige brød. Da den mindste mønt i praksis var en hvid (en såkaldt firpenning svarende til en tredjedel skilling) var det upraktisk at lade brødpriserne svinge i takt med kornpriserne – i stedet svingede vægten af et brød.

En anden vigtig opgave for rådet var at kontrollere håndværkeres priser og kvalitet. Der var et skarpt skel mellem købmænd og håndværkere, der ikke kunne blive rådmænd og borgmestre. Særligt fedt har det nok ikke været at leve som håndværker i Lemvig. Byen var for lille til, at håndværksmestrene som i de større købstæder kunne organisere sig i stærke lav eller gilder.

Lars Olufsen Galskyt stod "last og brast", som det hedder i Lemvig Købstads Historie, med Lemvig-borgerne, da det i 1499 kom til voldeligheder mellem en adelsmand og Lemvig-borgerne. Både han og hans afløser som borgmester, Peder Smed, fik den 4. juli dom for vold mod adelsmanden Clement Thygesen. Begge blev dømt fredløse, med mindre de inden Mikelsdag (den 29. september) betalte kong Hans en bod på et stykke godt, grønt leysk, et fornemt stof, foruden 20 danske mark.³ De to betalte og sluttede fred med kongen.

At blive dømt fredløs kan lyde som en voldsom straf. Men da den forholdsvis milde strafferet i Jydske Lov blev skærpet i den sene middelalder vandt fredløshed frem igen. Den hårde dom var ikke bare til skræk og advarsel for byens borgere, men skulle også forhindre adelsmanden og hans slægt i at tage loven i egen hånd.⁴

Normalt havde kongen et godt forhold til Lemvigs borgere. Selv om byrådet var selvsupplerende, kunne kongen efter forordningen have valgt at skifte borgmesteren ud. Ifølge Købstadsforordningen kunne han gøre det efter forgodtbefindende – "når os tykkes og behov gjøres", som der står – men det fik han tilsyneladende aldrig behov for i Lemvig.

Borgmestre efter reformationen

Lars Olufsen Galskyt gik af som borgmester mellem 1497 og 1499, formentlig fordi han var blevet for gammel. Hvornår han døde, ved vi ikke, men hans søn, Vil Lassen Galskyt (ane nr. 14.696), fulgte hans spor og blev borger, handelsmand og borgmester i Lemvig. Vi hører ikke meget om ham, før han efter reformationen blev fradømt en del af sit gods, som fortalt i kapitel 5, *Forfædre i Grævens Fejde*.

Af Vil Lassens to sønner, Mads Vilsen (ane nr. 7348) og Lars Vilsen, var den sidste en overgang også rådmand og borgmester i 1500-tallets Lemvig. Med reformationen kom der nye opgaver til borgmestre og byråd i købstæderne. Fra 1542 skulle de også ansætte sognepræsterne – mens sognemændene i andre sogne udvalgte syv af de ældste og mest agtede mænd i sognet – typisk de lokale herremænd – til at foretage præstevalget sammen med provsten. Præsten var et vigtigt politisk bindeled mellem befolkningen og øvrigheden; mange påbud og forordninger blev kundgjort fra prædikestolen.

Rådmand og borgmester på den tid var Mads Vilsens søn, Vil Madsen (ane nr. 3674), der døde engang før 1590. Hans datter, Marine Vilsdatter var da blevet gift med Hans Christensen Kræmmer (ane nr. 1836), der var rådmand i Lemvig og udl af en anden af byens store købmandsslægter. Om ham er fortalt i kapitel 8, *Sponsor for den nye latinskole*. Parrets søn, Laurids Hansen (ane nr. 918), blev også rådmand i Lemvig. Om ham er fortalt i kapitel 16, *Hospitalsforstander i Lemvig*. Han giftede sig ind i en tredje stor købmandsfamilie, da han ægtede Karen Simonsdatter (ane nr. 919).

Hendes far var den navnkundige Lemvig-købmand og borgmester gennem mange år, Simon Christensen (ane nr. 1838), som der er fortalt om i kapitel 9, *Købmanden i Lemvig*, og flere andre kapitler i denne bog.

Efter Simon Christensen optræder ingen af forfædrene som borgmester i Lemvig. Men i moderne tid sad Niels Jensen Poulsen (gift med et tip-tip-tipoldebarn af ane nr. 92) solidt i borgmesterstolen fra 1919 til 1941. Hans slægtning, Jens Kristian Skovmose fra Nr. Gadekær i Bøvling, blev i 1982 borgmester for storkommunen. Han nedstammer i lige linie fra bødker og rytterbonde Jens Jensen (ane nr. 92), der overtog Kastbjerg i 1703 og dermed lagde grunden til den store Kastberg-slægt. I 1998 blev Skovmose afløst af en anden slægtning, Jørgen Nørby fra Skausgård (efterkommer af nr. 49), der endnu i 2004 sidder som borgmester. Jørgen Nørby nedstammer fra Anne Jensdatter Kier, bondekone på Bendsgård i Lomborg, hvis tipoldebarn, Andreas Jespersen Nørby, overtog slægtens gamle gård, Skausgård i Nr. Nissum.

Noter

1. Danmarks breve fra middelalderen. 2. rk. 7. bd., s. 346. Danmarks Adels Aarbog 1893, s. 171. De ældste da. Arkivregistranter. 3 bd., s. 439 og samme 5. bd. Kbh. 1910, s. 738 og 1175. Eline Gøyes Jordebog. Ved A. Thiset. Kbh. 1892, s. 377. O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". Kbh. 1894, s. 88. J.P. Trap: "Danmark". 5. udg. bd. IX. Kbh. 1965, s. 210.
2. Poul Johannes Jørgensen: "Dansk Retshistorie". Kbh. 1940, s. 433.
3. J. Søndergård Jacobsen: "Lemvig Købstads Historie". 1969, s. 280. De ældste danske Arkivregistraturer. Bd. 5. Kbh. 1910, s. 56, 1215 og 1216. "Eline Gøyes Jordebog". Ved A. thiset. Kbh. 1892, s. 376, jvf. s. 537. V.A. Secher og Thiset: "Om Rigsraad Niels Clemensøn til Avnsbjerg og hans børn". Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 2. rk. Bd. I, s. 143-251. Danmarks Breve fra Middelalderen. 2. rk. 4. bd. 1489-1496. Kbh. 1932 og 2. rk. 5. bd. 1497-1504. Kbh. 1933, s. 174. O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". Kbh. 1894, s. 62-63 og 86-91. V.A. Secher: "Kongens Rettertings Domme". Bd. 1. Kbh. 1881, s. 424, 479-80 og 659.
4. Danmarks Breve fra Middelalderen. 2. rk. 4. bd. 1489-1496. Kbh. 1932 og 2 rk. 5. bd. 1497-1504. Kbh. 1933, s. 174. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, bind 2, s. 850.

Forfædre i Grevens Fejde

En forfader og hans søn slap for at blive halshugget for deres støtte til det jyske bondeoprør i 1534-1536. Med en såkaldt "halsløsning" beholdt de hovedet mod at afstå en del af deres jordiske gods – og endte med at slutte fred med kongen.

Lemvig-rebellen Vil Lassen Galskyt (ane nr. 14.696) var af adelig herkomst. Selv om han bare var en kræmmer i det yderste del af kongeriget, så var han dog af en dansk fornem adelsslægt med aner langt tilbage i middelalderen¹. Rebel er nok et stærkt ord om en købmand, der ikke personligt satte liv eller lemmer på spil i nogen rebellion. I det jyske bondeoprør under Grevens Fejde i 1534-1536 stod Vil Lassen Galskyt og sønnen Lars Vilsen på bøndernes side. At hans fornavn, Vil, udtales som ordet vild, har ikke noget med sagen at gøre. Vil er bare en kort form af det nordiske gudenavn Vili.²

Vil Lassen Galskyt og han søn havde formentlig ikke deltaget aktivt i det blodige oprør, men de havde givet deres støtte til de tabende bønder og borgere, og det blev de efterfølgende straffet for. Baggrunden for, at de på trods af deres herkomst støttede alliancen af bønder og borgere mod herremændene, skal findes i deres slægts historie. Da Vil Lassen Galskyts far, Lars Olufsen Galskyt (ane nr. 27.392), måtte forlade familiens adelssæde i Gudum, blev han

Med galgen som trussel. Godsejerne fik i 1523 hals- og håndsret over deres bønder og kunne dermed retsforfølge sager, der kunne ende med dødsstraf. Her et kirkemaleri fra omkring 1500 fra Vinderslev Kirke ved Silkeborg.

Den fattige bonde kan være "en oprører, som har bevæbnet sig med sine redskaber" - gætter Gyldendals og Politikens nye danmarkshistorie om dette kalkmaleri fra 1517 i en klostرسال ved Vor Frue Kirke i Århus.

Vestjyderne var før kristendommen vilde hedninge – det viser dette kalkmaleri af to vildmænd, der holder den sidste katolske Ribe-biskops våben med tre roser foruden hans bispehue. Billedet er fra sognekirken i Holstebro.

snart en agtværdig borger i Lemvig – som fortalt i kapitel 4, *Borgmester i 1400-tallet*. Det var hans bror, Hans Olufsen Galskyt, der overtog den fædrene hovedgård, Trabjerg. Gården gik for øvrigt videre til Vil Lassen Galskys kusine, Margrethe, da hun blev gift med Niels Spænd. Deres datter Else blev bortgift til en Anders Rytter, der i 1530'erne var forsvarer af Trabjerggård.

Grevens Fejde var ikke blot en kamp om kongemagten efter Frederik 1's død. For bønderne var det en social frihedskamp og for borgerne en kamp mod adelens magt. Som de fleste borgere støttede Vil Lassen og Lars Vilsen den købmands- og bondevenlige Christian 2 som tilbagevendende konge.

På Sjælland og øerne stormede bønderne herregård efter herregård, da Grevens Fejde brød løs i foråret 1534. Og herregårdene faldt i samme tempo. I Jylland holdt adelen imidlertid stand. Først da købmanden Skipper Clement i september gik ind i krigen, bredte oprøret sig til hovedlandet. En sølle bevæbnet hær af 6000 bønder plyndrede og brændte adels- og bispegårde i det nordlige Jylland.

Hvilken rolle Vil Lassen Galskyt og sønnen Lars Vilsen nåede at spille, fortæller ingen historiske kilder om. Oprøret blev snart stoppet af Rantzaus landsknægte efter et slag ved Aalborg den 2. december 1534.

“Der blev ihjelslaaet over 2000 i huse og gaderne, så blodet flød i rendestenene, som min gamle morfar har sagt og berettet,” lød en beretning fra den lærde bonde Peder Dyrskjøt.

Rantzaus landsknægte havde Martin Luther på deres side. Herremændene var principielt katolske, men øjnede en alliance ved at støtte den lutherske Christian 3.

I Tyskland havde Martin Luther tydeligt meldt ud mod bondeoprøret i 1524: “Der kan [ikke] gives noget mere giftigt, skadeligt og djævelsk end et oprørsk menneske.” Fyrster og herrer må slå disse bønder ned. “Hvo der dræbes på øvrighedens side, han er en ægte martyr for Gud... Omvendt, hvo der omkommer på bøndernes side skal evig brænde i Helvede... Sådanne underlige tider er det nu, at en fyrste kan fortjene Himmelen ved blodsudgydelse langt mere end andre ved bønnen. Derfor kære herrer.. stik, hug til, slå, dræb her, hvor der kan! Bliver du slået ihjel derfor, vel dig. En saligere død kan du aldrig få.”³

De fik en halsløsning

I Jylland blev den oprørske Skipper Clement snart taget til fange, udstillet som et dyr i et bur og slæbt fra by til by, før han blev henrettet på Viborg Landsting efter borgerkrigens slutning i 1536. Adskillige andre oprørere blev halshugget, men mange fik i stedet tilbudt en “halsløsning”, der kunne spare deres hals. Hverken adel eller konge havde nemlig gavn af at henrette alt for mange bønder i den produktive alder. Selvejerbønderne fik derfor lov at beholde hovedet på kroppen mod at afstå deres ejendom, mens fæstebønderne tilsvarende kunne betale en årlig bod til kongen.

En af de selvejerbønder, der mistede gården frem for hovedet, var Jens Pedersen i Smedshave, men det er en anden historie, der fortæller i Anetavlen under Lund - Smedshave. Også Vil Lassen Galskyt og sønnen Lars Vilsen fik en halsløsning under det efterfølgende retsopgør i Viborg. Man kan endog tale om en lempelig løsning:

Vil Lassen Galskyt blev fradømt blot en del af sit gods. Hans andel i bondeoprøret “må dog ikke rigtigt have kunnet bevises, thi i så fald vilde hans samtlige ejendomme være blevet beslaglagt. På den anden side har han heller ikke kunnet føre bevis for sin uskyld. Man lod ham da beholde de ejendomme han selv benyttede. Derimod skulle han aflevere sine øvrige ejendomme til kronen”.⁴

Også sønnen “forbrød sit gods til kronen”. Han var ejer af hovedgården Bækmark i Flynder sogn og havde desuden pant på gårdene Pugholm i Dybe, Armose i Lomborg og Hofmands-

Stenkors ved herregården Bækmark, som Lars Vilsen ejede.

bjerg, som han også mistede. Straffen var dog ikke hårdere, end at han 1542 fik bevilling på at få godset tilbage med undtagelse af de gårde, han havde i pant.⁵

Sluttede fred med kongen

Vil Lassen Galskyt tog efter faderen og blev ligeledes borger, handelsmand og borgmester i Lemvig, og det samme gjorde hans egen søn, Lars Vilsen, der var både købmand og studehandler. Den historie fortælles i kapitel 6, *Middelalderens vestjyske studevej*. Som faderen og bedstefaderen blev Lars Vilsen en overgang rådmand og borgmester i Lemvig.

Lars Vilsen kender vi fra flere andre sager. Allerede to år før krigen foretog han i 1532 et mageskifte med priorinden på Gudum Kloster.⁶

Da Christian 3 i foråret 1537 - kun et halvt år efter retsopgøret - kom til Lemvig, dømte han i en sag mellem Lars Vilsen og Jens Andersen i Lemtorp, Nør Lem, hvor Jens Andersen blev beskyldt for at have ødelagt mølledæmningen i Rom. Kong Christian 3 lod ikke eventuelt nag til Lars Vilsen styre sin dømmekraft. Dommen faldt til fordel for Lars Vilsen.⁷ Han var senere for retten, da kongen i 1547 atter var i Lemvig.⁸

Lars Vilsen endte som en rig og betydningsfuld mand, der blandt andet ejede herregården Bækmark⁹. Forholdet mellem kongen og Lars Vilsen må have udviklet sig, da den tidlige modstander lånte kongen penge - mod pant i flere gårde af krongodset, blandt andre Bloksgård i Fabjerg. I 1558 indløste lensmanden på kongens vegne panten¹⁰.

Lars Vilsens søn, Søren Lassen, blev i øvrigt borger i Holstebro og overtog noget af det gods, kongen havde konfiskeret. Den 14. november 1549 fik han kongebrev på, at han i sin livstid måtte overtage tre stubenge i Vejrum og Mejrup sogne og en stubeng i Holstebro.¹¹ Han fæstede senere Storebroen i Holstebro, som han dog ikke var i stand til at holde ved lige, men det er en anden historie, der er fortalt i kapitel 15, *Bromændene i Holstebro*.

Vil Lassen Galskys efterkommere skulle blive kongetro købmænd og borgere i Lemvig i flere generationer. Hans sønnesøn Vil Madsen (ane nr. 3674) blev - som sin oldefader - borgmester i Lemvig, og Vil Madsens datter, Marine Vilsdatter (ane nr. 1837), blev i 1585 gift ind i en anden driftig købmandsfamilie fra Lemvig. Hendes mand, Hans Christensen Kræmmer (ane nr. 1836), nævnes første gang i 1584, da han valgte Lemvigs udsendinge til Landstinget i Viborg til hyldningen af den 7-årige prins Christian som tronfølger.¹²

Men også om dem og deres historier er fortalt i flere andre kapitler.

Noter

1. At Lars Vilsen tilhørte den jyske adel, nemlig Galskyt, fremgår af Niels Krag og Stephan Stephanius: "Kong Christian III.'s Historie. 2. del. Kbh. 1778, s. 160-163 og 639. Ingen af slægten brugte imidlertid navnet Galskyt.
2. Vili var Odins bror. Om navneformen Vil, se Gunnar Knudsen: "Danmarks gamle personnavne. I. Fornavne. Sp. 1585.
3. P. Munch: Lærebog i verdenshistorie II, 1. udgave 1908.
4. J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, 1969, side 280.
5. O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". 1894, s. 482. Kronens Skøder 1542, s.17. Danske Kancelliregistranter 1535-1550 v. Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1881-82, s. 252. 1/12 1542. Kancelliets Brevbøger 12-17/12. 1551 og 15/4 1558. Danske domme 1375-1662. Bd. 2, s. 53-54 (her kaldes Vilsen fejlagtigt for Nilsen på grund en fejllæsning af den håndskrevne kilde, se Håndskrift, Det Kgl. Bibl., Ny Kgl. Samling, 835c. 20) (Viborg Landsting 1555). Jvf. Hardsyssels Aarbog 1941, s. 126 ff.
6. De ældste danske Archivregistraturer. 3. bd. Kbh. 1865, s. 226.
7. Danske Magazin. 3. rk. bd. 6, s. 112, 116, 123 og 140. Det kgl. Rettefortings Domme og Rigets Forfølgninger fra Christian III's Tid. Ved Troels Dahlerup. Bd. I. Kbh. 1959, s.17.
8. Danske Magazin. 4. rk. bd. I, s. 161, 155, 254 og 296-97.
9. Kancelliets brevbøger, bd. 1 1551-1555, 1551, side 102.
10. Kancelliets brevbøger, 5. april 1558, side 172.
11. J. Aldal: "Holstebros Historie gennem Tiderne". Holstebro 1939, s. 103 og 262.
12. Ra. Hyldning 1584. Stålskab 19, pakke 39, læg 17.

Middelalderens vestjyske studevej

De vestjyske studehandlere kunne ikke tæmmes med nok så mange kongelige forordninger. Med 1500- og 1600-tallets studeeksport var store formuer på spil, skabt af driftige købmænd, initiativrige bønder og hårdføre stude drivere.

Den 29. marts 1519 betalte Las Willssen fra Lemvig told for at føre 50 okser over grænsen ved Gottorp. To år senere førte han 70 stude gennem toldstedet i Ribe.¹ I 1521 gjorde han det endnu en gang. Med disse få oplysninger trådte vore forfædre ind i 500 års vestjysk studeeventyr, der ikke lader de store fortællinger om det vilde vesten noget tilbage. Det var givetvis ikke første gang Las Willssen sendte kreaturer sydpå, men toldangivelsen er den eneste kilde, vi har. Om studehandleren ved vi dog, at han var ud af en adelig slægt, der havde drevet handel i Lemvig i tre generationer. Hjemme i Lemvig var han kendt som Lars Vilsen af Galskyt-slægten, den ældste søn af Vil Lassen Galskyt (ane nr. 14.696). Lars Vilsen var borger og handelsmand i 1500-tallets Lemvig, som også faderen og bedstefaderen (Lars Olufsen Galskyt (ane nr. 29.392) havde været det i 1400-tallet. Deres historie fortælles i kapitel 5 om *Forfædre i Grøvens Fjælde*.

Lars Vilsens studedrift var blot to blandt mange flokke, der drev ned til grænsen ved Kongeåen for at blive solgt på markeder sønden ude. Okserne blev ført fra Lemvig ad oldtidens gamle studevej til Ribe, ned over Immervad til Toldsted vest for Åbenrå og videre til Gottorp.

Tjente på dansk kvalitetskød

Eksport af fedekvæg havde fundet sted siden vikingetiden, men i begyndelsen af 1500-tallet fik eksporten et betydeligt opsving. På de nordeuropæiske markeder var der god afsætning for velfedede stude, der var blevet fodret på stald om vinteren. Ikke mindst i Vestjylland, hvor der var gode græsningsmuligheder, var opfødning og eksport af fedekvæg en vigtig indtægtskilde.² Når Lars Vilsen blev tvunget til at stoppe studedriften i Ribe og fortolde de 70 okser, skyldtes det en kongelig handelsforordning fra 1475, der forbød "danske mænd at drive øksne" længere sydpå end til markederne på den danske side af grænsen. Kong Christian I ville nemlig sikre sig sin andel af den jyske kvægeksport med en klækkelig udførselstold. Studehandlen var blevet en guldgrube, som alle ville have del i. Og det kunne i princippet enhver bonde eller købmand, der havde stald og foder til opfødning af kvæget. Men adelen, bisperne og kongens lensmænd ville imidlertid have denne lukrative virksomhed for sig selv. Kong Christian 2 lavede derfor i 1515 en forordning, der forbød "provster, præster, fogeder og bønder" at opfede eller opkøbe stude til handelsformål.

Da Lars Vilsen af Galskyt-slægten i 1519 drev sine okser over grænsen, var han en af egnens privilegerede, der havde ret-

Kort over Jylland med opstaldningssteder for øksne fortoldet i Ribe 1641.

Kvægmarked i en hollandsk by. Maleri af Joh. Heinrich Roos (1631-1685). Statens Museum for Kunst.

ten til at handle med dem. Frederik I lempede i 1524 lidt på reglerne, så ikke-adelige fik lov at opfede stude med eget foder, men de måtte fortsat kun sælge dem til adelen eller købstædernes købmænd. Adelen brød sig dog ikke om konkurrencen fra købmændene. Med kongens støtte fik den indskrænket købmændenes vilkår, så de ikke frit måtte opkøbe stude ude i landsbyerne, men kun på rette markeder. Adelige måtte derimod købe op og eksportere, som de ville.

Lars Vilsen var aktiv studeeksportør i flere årtier. Endnu i 1540 og 1545 er han registreret for at handle med fedekvæg.¹ Efterhånden gik de fleste fedekvæg til Holland, der var ved at blive Europas førende sø- og handelsmagt. Orlogsskibene, handelsflåden og et hastigt voksende befolkningsoverskud havde behov for enorme mængder af kød. Der var en særlig efterspørgsel efter dansk oksekød på grund af kødets høje kvalitet. Det udmærkede sig ved, at fedtet lå i tynde lag mellem de enkelte muskler; ved nedsaltning trængte saltet let igennem, og kødet bevarede længe sin saftighed, hvilket gjorde det velegnet til flådens proviantering.

Sloges med ulve og strejferpak

Mens adel og købmænd tjente godt, var eventyret for studedriverne mere barsk end eventyrligt. Det krævede sin mand at drive en flok kastrerede høveder ned gennem Jylland. På en god dag kunne de drive en flok tre mil eller omkring 22 kilometer. Dag og nat, sommetider i ugevis, måtte de holde styr på flokke, der kunne tælle flere hundreder. Det har været forbandet koldt at være studedriver. De første flokke blev drevet af sted allerede i vinterens sidste tid, men typisk var de store drifter sidst i marts, som også var den tid Lars Vilsen drev sine stude.

"Kun kraftige helsestærke karle kunne døje de strabadser, det krævede at føre en studedrift den lange vej ned gennem Jylland og Slesvig og Holsten. 3-4 uger undervejs. Tit overnattede de under åben himmel som vagt ved studene, hvordan så end senvinteren eller det tidlige forår artede sig. I bedste fald måtte de være glade for nattely på studekroernes høloft," fortæller Salomon Jensen Frifelt i bogen *Ad Jyske veje sønderud*. "Helt op til indgangen af det nittende århundrede var der ulve i Jylland, og disse dyr kunne både være frække og farlige. Frække og farlige kunne stimænd og strejferpak også være, om ikke drifterne vogtedes af håndfaste karle med lange knive og tykke slagtræer."

Men det var ikke bare ulve og tyve, studehandlerne var oppe imod, men også tolderne, fortæller Frifelt. Med den enorme told blev smugling af fedekvæg en indbringende gesjæft, såvel for de danske som for de hollandske prangere. Stude blev smuglet uden om toldstederne ved natetid og ad søvejen ved ebetid, så højvandet slettede alle spor. Frederik 2 svarede igen med at indføre dødsstraf ved hængning for "Udsnigelse af øksne".

Hårde straffe kunne ikke forhindre, at de mange begrænsninger af den frie handel blev

omgået. Kunne en studehandler luske lidt ekstra kreaturer med i flokken, så gjorde det ikke nogen noget - andre end kongen.

Eksporsten fordoblede i 1600-tallet

I 1600-tallet blev fedestude en eksportvare af nationaløkonomisk betydning. Det var i høj grad denne handel, der finansierede de renæssanceslotte og herregårde, der i 1600-tallet skød op andre steder i landet. I Vestjylland byggede de rige mere beskedent, højst to etager i Lemvig, men det skyldes ikke, at fortjenesten vestpå var mindre end andre steder.

Studeeksporten kulminerede i første halvdel af 1600-tallet, og her træffer vi flere af slægtens driftige købmænd og studehandlere. I krigsåret 1626 hører vi første gang om købmand Simon Christensen (ane nr. 1838) som eksportør af stude til de nordeuropæiske markeder. Det år registrerede lensmanden på Bøvling Slot, at Simon Christensen ville fede 53 stude op i løbet af vinteren og sende dem søndenudd til markederne i det tyske kejserrige og Nederlandene om foråret.

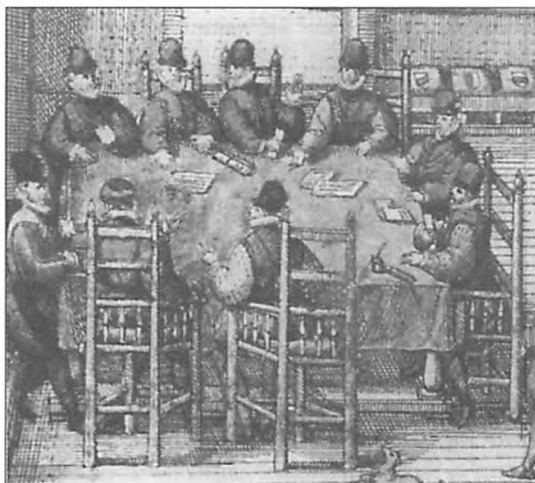
Simon Christensen var en vidtfavnende Lemvig-købmand, der drev handel med alt, hvad der var penge i. Og netop stude var der i begyndelsen af 1600-tallet blevet særligt gode penge i. Simon Christensen var selvfølgelig ikke ene om denne handel. Fem andre Lemvig-købmænd var i 1626 aktive studeeksportører, deriblandt hans bror, Svend Christensen. I andre vestjyske købstæder var billedet det samme. I Holstebro havde købmand Albert Rennieke i 10 år drevet studehandel med held. I årene 1617-27 er han registreret for udsørsel af stude gennem Toldsted vest for Åbenrå.⁴ Den vestjyske studehandel befandt sig i de år i et veritabelt eksportboom: Omkring år 1600 eksporterede Danmark omkring 50.000 dyr. Ved år 1650 nåede eksporten op på næsten 100.000 og til priser, der var nær det dobbelte. Kongen tog sin andel af fortjenesten. Simon Christensen måtte som andre eksportører betale en ublu told af hver eneste stud, han drev ud af landet. Det var efterhånden blevet til en betydelig indtægt, og netop i de år havde riget særligt brug for dem. Efter at have vundet over svenskerne i Kalmarkrigen, var Christian 4 i 1626 ved at kaste landet ind i Trediveårskrigen for at stække svenskerne.

Tætpakkede studeskibe

Simon Christensens 53 kreaturer var blevet et nationaløkonomisk anliggende. Kongen kalkulerede med toldindtægterne, allerede før kvæget var fedet forsvarligt op. For at få et overblik over den forventede told, måtte lensmændene lave en opgørelse over, hvor mange eksportstude, der stod på stald.

Hver enkelt købmand i lenet måtte derfor anmelde, hvor mange stude, de regnede med

Sådan var det bedre borgerskab klædt på til forretning - statholder Heinrich Rantzau og råderne Benedikt og Claus Ahlefeldt forhandler med en delegation fra hansestaden Hamburg i 1588 (fra Dansk Udenrigspolitisk Historie).

at udskibe eller drive over grænsen det følgende forår. På Bøvling Slot kunne lensmanden notere sig, at de seks købmænd i Lemvig anmeldte i alt 234 stude. Halvdelen tegnede Simon Christensen og hans bror sig for: Simon Christensen agtede at udskibe 53 fra Nymindegab, mens hans bror, Svend Christensen, anmeldte 57 sammen med Peter Hollænder.⁵ Fra Holstebro gav købmand Albert Rennicke lensmanden på Bøvling besked om, at han agtede at udskibe 125 stude gennem Nymindegab.⁶ Langt den største del af eksporten foregik ved, at man drev kreaturerne i store flokke fra herregårdene direkte ned på markerne i Slesvig og Holsten. En betragtelig del af eksporten gik dog ad den gamle udfaldsvej gennem Vadehavet til Holland, der netop var målet for Simon og Svend Christensens 110 hølveder. Nyminde var det nærmeste udskibningssted for Lemvig-købmændene. På den tid løb Ringkøbing Fjord ud i Vesterhavet ved Nymindegab, hvilket gjorde det til et velegnet udskibningssted. Andre steder var kysterne ved Hjerting og Ribe udmundingen af Ribe Å.

Fra stranden blev kreaturerne drevet ud i vandet til de ventende skibe, der her kunne gå tæt på land. Studene blev hejst ombord og stuvet i lasten på den måde, at de stod op i række og gelede på træbomme under bugen. De stod træpakket; et skib kunne rumme 60-80 stude.

En egentlig fodring var der ikke plads til. Studenes daglige foder var et rått æg, som en karl måtte kravle ind under bugen med. Købmand Simon Christensen og hans kolleger fra Lemvig kunne i foråret 1627 alene fylde tre af de største skibe. I hele flåder sejlede skibene af sted til markerne i Rotterdam og andre hollandske byer.

Nogle købmænd rejste med for selv at stå for salget. Det gjorde Simon Christensen flere gange, men i 1627 var det Simon Christensens svigersøn, Morten Christoffersen, der var i Rotterdam.⁷ Antagelig skulle han både læres op og varetage svigerfaderens interesser. Morten Christoffersen blev selv en aktiv studeeksportør, men herom senere.

Dømt til livstid i lænker

Det var store penge, der var på spil i studeeksporten, og det var nødvendigt at sende en mand af sted, man kunne stole på. Mulighederne for i det fremmede at snyde købmanden var oplagte; kvæg kunne let forsvinde under marchen sydpå, de kunne blive ædt af ulve, nappet af kvægtuve - eller bare solgt uden om regnskaberne af købmandens betroede.

Det sidste skete tilsyneladende for Simon Christensen bror, Svend Christensen, netop i 1627. Dette år skulle broderen selv have været i Holland for at sælge sine stude og gøre handel med andre ting på markedet. Af en eller anden grund kunne han ikke rejse, men betrede i stedet studesalget til en anden. Det skulle han aldrig have gjort, for undervejs solgte en af studedriverne otte eller ni af Svend Christensens fedekvæg uden at afregne for det. Om han nogensinde fandt ud af sviget, er usikkert. Svend Christensen døde i efteråret 1627, men hans bror opdagede snyderiet, formentlig i forbindelse med arveskiftet og en gennemgang af regnskaberne.

Efter Svend Christensens død fulgte nemlig flere retssager. En af dem var sagen mod Anders Pedersen Lys ved Lemvig Byting, anlagt i 1632 af borgmester Simon Christensen og andre slægtninge. Årsagen var, at Anders Lys angiveligt havde solgt otte-ni af Svend Christensens stude under transporten til Holland i 1627. Det afviste Anders Pedersen Lys kategorisk, og sagen endte i landsretten i Viborg. Den anklagede forsvarede sig med, at han blot havde været "øxen karl" for Svend Christensen på rejsen, og at snyderiet ikke kunne bevises af regnskabet. Desuden gjorde han for landsdommerne gældende, at sagen ikke var anlagt "på fersk fod", men først flere år efter, og det gav landsretten ham medhold i.⁸

Anders Pedersen Lys slap dog ikke så let. At stjæle kvæg fra en vestjysk købmand og rådmænd i bystyret gjorde man ikke ustraffet. Det fremgår af en udløber af sagen. Anders Pedersen Lys gjorde nemlig krav på et tilgodehavende hos den afdøde købmands enke Maren

Lauridsdatter og datteren og arvingen Maren Svendsdatter. Han forsøgte at bevise sit tilgodehavende ved hjælp af sine regnskabsbøger, men det tog retten ikke for gode varer.⁹ Anders Pedersen Lys tabte - først i bytinget, senere i landstinget. Under retssagen var Anders Pedersen Lys blevet rasende på både Simon Christensen og bytinget, der mere eller mindre var kontrolleret af bystyret, som Simon Christensen var en del af.

Det resulterede i en ny og langt alvorligere anklage mod Anders Pedersen Lys for foragt for bystyret og øvrigheden; Anders Pedersen Lys havde ikke bare skældt ud, men også undsagt og truet borgmester Simon Christensen på bytinget. For dette blev Anders Pedersen Lys dømt til at arbejde i jern på Bremerholm på livstid. Han lagde i øvrigt senere sag an ved landstinget for at få sit gods, breve og regnskabsbøger tilbage, men udfaldet af denne sag kender vi ikke.¹⁰

Logbog for kvægdriften

I god tid før sin død havde Simon Christensen overladt en væsentlig del af studehandelen til sønnen, den 37-årige Christen Simonsen. Selv koncentrerede han sig om sit købmandskab (se kapitel 9 om *Købmanden i Lemvig*) og de gårde, han havde erhvervet sig – meget til de lokale herremænds fortrydelse. Adelen så Simon Christensens opkøb som en trussel mod deres hævdivundne privilegier. Men om det i kapitel 10, *Kampen om jorden*. Han var dog stadig selv aktiv som studeopdrætter. I efteråret 1640 angav Simon Christensen til lensmanden på Bøvling Slot, at han i vinterhalvåret 1640-41 ville lade opstalde 34 fedestude.

Svigersønnen Morten Christoffersen havde angivet 10, mens sønnen Christen Simonsen sammen med rådmand Peder Lang angav til lensmanden, at de agtede "at lade stalde og opsætte på foder fire og tyve øksen" som det hed - på hovedgården Vadskjærgård. I det følgende forår solgte den 70-årige Simon Christensen imidlertid sine stude til sin søn Christen Simonsen og overlod dermed eksporten til ham. Sammen med sin kompagnon Peder Lang købte han også svogerens 10 stude foruden otte andre.

Fra Lemvig blev det en drift på 76 stykker, der blev sendt af sted den 19. marts 1641, men på vejen voksede flokken til 167 høveder. På lensmandens vegne udfærdigede ridefogeden samme dag det bevis, som de to mænd skulle forevise ved toldstederne ned gennem Jylland. Beviset var samtidig en slags logbog for kvægdriften. Nederst på arket blev således tilføjet: "1 okse er blevet solgt på vejen".

Peder Lang og Christen Simonsen skulle ikke bare sælge deres eget kvæg. Tre dage tidligere var en lille flok på 14 stude drevet af sted fra Bøvling Slot. Dem havde de lovet "gammel Mads Madsen", en anden borger i Lemvig, at sælge godt, når de nåede frem. Studene havde han købt af lensmanden.¹¹

Ærlig og velagte Christen Simenssøn

Et stort og bureaukratisk papirarbejde vidner om den strenge kontrol med købmændenes handel: Da tiden nærmede sig, hvor Peder Lang og Christen Simonsens "fire og tyve øksen" fra Vadskjærgård skulle drives mod syd, blev der den 11. marts 1641 af herremanden på Vadskjærgård lavet en skrivelse til senere påtegning.

Han erklærede, at han denne vinter havde fodret og staldet de 24 stude for rådmand Peder Lang og "ærlig og velagte karl, Christen Simenssøn", og han begærede venligst, at de "må fri passere igennem toldstederne, når de har fortoldet". Hans fuldmægtig på Vadskjærgård attesterede sammen med delefogeden, at studene "er her affodret og afdrevet d. 19. marts" 1641.

Samme dag blev yderligere otte høveder, som de to kompagnoner havde købt af herremanden på Skibstedgård i Ydby, drevet af sted efter endt opfødning. Peder Lang og Christen Simonsen samlede efterhånden flere flokke til en stor drift. På Vestervig Kloster havde de købt tre par øksen, hvis afdrivning også fandt sted 19. marts 1641. Igen måtte nye papirer udfærdi-

Til studemarked sønden ud – på Hamborgs efterårsmarked slår købmænd en handel af om nogle af de okser, der er drevet til byen. Illustration fra Hamburgs Stadsret fra 1497.

ges. Et bevis blev skrevet af godsets skriver og underskrevet og forseglet både af ham og birkefogeden i Vestervig Klosters Birk. Et yderligere vidne påtegnede sit homærke og underskrev med sit navn med egen hånd. Tre dage senere nåede Peder Langs og Christen Simonsens drift Lønborg Bisgård syd for Skjern Å, hvor de havde ladet 40 fedestude opstalde for vinteren. De blev lagt til driften den 22. marts 1641,¹² og optoget fortsatte sydpå. Efter to dage blev de indført i toldregnskaberne for Ribe,¹³ og efter yderligere to dage passerede de Toldsted vest for Åbenrå med 167 stude, og senere på dagen blev de i Bov lidt nord for Padborg anført for 166.¹⁴

Ingen til at tage over

Simon Christensens studeeventyr sluttede med hans død den 14. maj 1648. Han blev 73 år gammel og efterlod sig hustruen Kirsten Maarsdatter (ane nr. 1839) og fem børn. Parrets førstefødte søn var død seks år tidligere. To år senere, i 1650, døde sønnen, købmand Christen Simonsen, blot 43 år gammel. Han var den gamle købmands eneste efterlevende søn og arvtager. Christen Simonsen døde ugift og uden kendte børn.

En af købmandens døtre, Margrethe Simonsdatter, havde i 1639 giftet sig med den unge studehandler Jens Jensen Trans. Samme forår som Christen Simonsen førte 167 høveder over grænsen, drev Jens Jensen Trans 64 høveder gennem toldstedet i Toftlund og andre 84 gennem toldstedet ved Bov.¹⁵ Studehandlen havde han taget op efter sin far, Jens Trans, som var en stor studehandler to årtier før; i 1623 var han noteret for 150 stude ved Toldsted og året efter for 111.¹⁶ Parret var barnløst.

Den yngste datter, Karen Simonsdatter (ane nr. 919) blev gift med en anden handelsmand, Laurids Hansen (ane nr. 918), der var født ind i en familie af købmænd og kræmmere. Hans tipoldefar var Vil Lassen Galskyt (ane nr. 14.696), hvis søn, Lars Vilsen, i 1519 førte denne fortællings første 50 okser over grænsen ved Gottorp.

Tre store slag mod studehandlen

Flere af Karen Simonsdatter og Laurids Hansens efterkommere skulle sidst i 1700-tallet overtage, hvor fædrene slap, og sætte ny gang i den danske studeeksport, der i de mellemliggende 100 år var gået næsten i stå. Efter århundredets tredje svenskekrig i 1670'erne faldt handlen brat, ikke mindst på grund af de efterfølgende politiske ændringer, og bedre blev det ikke under den store nordiske krig. Det forhindrede dog ikke skiftende konger i at lade udførselstolden stige og stige, hvilket skulle blive studehandlens fallit.

Ribe i slutningen af 1500-tallet. I første del af 1500-tallet førte Las Willssen okserne fra Lemvig ad oldtidens gamle studeveje til Ribe, og 100 år senere var det Simon Christensen. Studene blev udskibet fra udmundingen af Ribe Å eller drevet ned over Immervad til Toldsted vest for Åbenrå og videre til Gottrup.

Da Frederik 4 i foråret 1718 lagde endnu en speciedaler på studetolden, svarede hollænderne igen med at kræve 20 gylden i indførselstold for hver dansk okse. Så mange afgifter kunne ingen studehandel finansiere, og de hollandske opkøbere søgte andre markeder i Europa. Hermed var "Hollændertiden" slut efter 250 indbringende år. Eksporten foregik herefter fortrinsvis via holstenske købmænd. Et større knæk fik studeopdrættet dog i 1745, da kvægpesten kom til Danmark og i løbet af få år gjorde det af med 90 procent af landets kvægbestand.

Hermed var det endelig slut med det første vestjyske studeeventyr. Et nyt studeeventyr tog sin begyndelse få årtier senere - med Simon Christensens tiptipoldebarn, Christen Olesen, som en af pionererne. Førrende blev dog andre slægtninge af Breinholt-slægten, der blev de første til at sende stude med tog og med skib til de nye engelske markeder. Men det er en anden og meget lang historie, der fortælles i kapitel 48, *Breinholt-klanens store studeeventyr*.

Noter

1. P. Enemark: "Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede. Med særligt henblik på dansk okseeksport". Bd. I. Århus 1971, s. 238.
2. Salomon Jensen Frifelt: "Ad jyske Veje sønderud". 1934.
3. Som note 1, bind 2, side 51-52 og 158.
4. H.V. Gregersen: "Toldsted ved Hærvejen". Tønder 1978, s. 102.
5. Ra. Bøvling len. Bilag til regnskab 1626-1627. Nr. 6. (M. 18.049.) Alfred Kaac: "Bidrag til Bøvling lens historie". Hardsyssel Aarbog. Bd. 49. København 1955, s. 5-76. Henv. s. 39.
6. Ra. Bøvling len. Regnskaber. Bilag 1626-27. (M. 18.049).
7. La. B24. Viborg Landsting. 564. Dombog C 1632. Fol. 384a.
8. La. B24. Viborg Landsting. 564. Dombog C 1632. Fol. 383b - 385a.
9. La. B24. Viborg Landsting. 564. Dombog C 1632. Fol. 386b - 388a.
10. La. B24. Viborg Landsting. 567. Dombog C 1636. Fol. 42a - 44b.
11. Ra. Riberhus lens regnskaber. M. 18.616.
12. Kvittringer i Ra. Riberhus lens regnskaber. M. 18.616.
13. H.K. Kristensen: "Studeudførslen og Ribe". Fra Ribe Amt. Årbog 1974, s. 507-508.
14. H.V. Gregersen: "Toldsted ved Hærvejen". Tønder 1978, s. 124.
15. H.V. Gregersen: "Toldsted ved Hærvejen". Tønder 1979, s. 123.
16. H.V. Gregersen: "Toldsted ved Hærvejen". Tønder 1978, s. 102.

Hekseafbrændingen i Bodils Hul

"Bind æ knuder i Fandens navn, så skal de nok holde," sagde en forfader sidst i 1500-tallet, da heksen Bodil skulle brændes på bålet. Han var fra Knude i Dybe. Også andre forfædre har stået i forbindelse med hekse.

Da en kvinde ved navn Bodil blev brændt som heks – efter flere forsøg og ufattelige lidelser – var det efter alt at dømmen en forfader fra Knudesgaard, der opildnede bødlerne. Hvorfor kvinden Bodil var anklaget som troldkvinde, ved vi ikke, heller ikke hvornår. Vi ved derimod, hvor henrettelsen fandt sted; i Bodils Hul, der ligger nord for kirken i Dybe, ikke langt fra Knudesgård. Åstedet og ugeringen er udførligt beskrevet i "Danske sagn som de har lydt i folkemunde". Her videregiver Evald Tang-Kristensen beretningen om heksen, der ikke ville brænde:

"Et bitte sted nord for Dybe Kirke og vesten for æ vajs, der går til Ferring, er der et hul, som endnu hedder Bodils Hul. Der på lag er i gamle dage blevet brændt en heks, der hed Bodil. Men i førstningen kunde de ikke få held af det, for hver gang de havde fået hende bundet og kylt ind på ilden, var hun ude af den igjen. Så var der en mand fra Knudes, der hed Knude, han sagde: 'Bind æ knuder i Fandens navn, så skal de nok holde.' Da de havde gjort det, var Bodil ikke værdig for at kunne løse dem, og hun måtte da lade sit liv."¹

Denne "mand fra Knudes, der hed Knude", er uden tvivl en af slægtens forfædre fra Knudesgård eller Knude, som gården blot blev kaldt. Navnet på gården – der udtales knu'² – henlyder for øvrigt ikke til omtalte Fandens knude, men til den lille bakke, eller knude, hvorpå gården lå. Da overleveringen ikke fortæller, hvornår hekseafbrændingen fandt sted, kan vi ikke sikkert sige, hvilken af forfædrene, der ville binde heksen i Fandens navn.

Den ældste forfader, vi med sikkerhed kender på Knude, er Christen Gregersen Knude (anc nr. 752), der døde i 1625 efter mere end 40 år på gården. Det kan bedst tænkes, at det var ham eller hans søn, der gav rådet om at binde heksen i Fandens navn. Det er usandsynligt, at det grumme råd kom fra hans forgænger og formentlig svigerfar, Mads Knude, eller hans medfæster, Søren Knude. De var begge ude af billedet – og formentlig døde – da hekseafbrændingerne først tog fart i Vestjylland fra 1600-tallet.

Mange vil helst forbinde hekseafbrændinger med den mørke middelalders katolicisme. Men faktisk begyndte forfølgelsen af hekse og troldkarle først flere årtier efter reformationen i 1536, da den lutherske tro blev indført i Danmark. I Vestjylland var der kun en kendt sag om hekseafbrænding før 1616. Første gang, vi støder på Christen Gregersen Knude som fæster af Knude, er i 1584. Hans medfæster – Søren Knude – nævnes sidste gang i 1597, og siden optræder ingen ny fæster i kilderne. Christen Gregersen Knude har nu gården alene, og herefter er Knude i slægtens fæste i mere end to århundreder. Opfordringen til at binde heksen Bodil så fandens godt kunne i princippet komme fra sønnen Niels Christensen Knude (anc nr. 376), der drev gården fra 1625 frem til sin død omkring 1670 – eller fra hans efterkommer. Det er dog ikke videre sandsynligt; i så fald ville der have været flere overleveringer og andre kilder om udåden. Med god vilje kan man altså slutte, at det var Christen Gregersen Knude selv, der råbte op om, at knuden skulle bindes i Fandens navn.

Christen Gregersen var en agtet og gudfrygtig mand, hvis ord folk hørte efter. Dybe Sogns beboere havde i 1588 valgt ham som kirkevæрге for Dybe kirke. Det var ham, de betroede at føre kirkens regnskab, tilsynet med bygningerne og kirkens tarv i almindelighed. I samfulde

Vrængende tiggerske. I 1617 strammede en Trolddomsforordning forbudet mod omgang med Djævelen ved at forbyde "signen og manen". Den nye lov kunne bruges mod kloge folk eller tiggere, som kastede forbandelser ud over hvem, der nu måtte afvise dem. Fattigdomsforordningen fra 1587 havde søgt at sætte en stopper for, at "kæltringe, skælmne, gudløst og blasfemisk tyvepak" truede og bedragede sig til almisser. Tiggersken her findes på altertavlen fra 1515 i Anst Kirke ved Ribe.

Hekseafbrænding. Ved at brænde hekse og troldkarle opnåede man den fuldstændige tilintetgørelse, men uden blodsudgydelse. I Ribe bandt man krudt på ryggen af den stakkels heks, før man væltede stigen i bålet.

35 år genvalgte Dybes beboere Christen Gregersen – frem til 1623³ – trods det, at de sædvanligvis to kirkeværger kun blev valgt for et år ad gangen.⁴ At han var en agtet mand, er også berettet i kapitel 11 om *Slægtens sandemænd og stokkemænd*. I sit eftermæle ville Christen Gregersen mindes som en Guds mand – og ikke en Fandens karl. På sit yderste gav "salig Christen Gregersen af Knudsgård" præsten fem sletdaler, tre mark og fire skilling, "kirken til forherligelse og hans navn til evig ihukommelse".⁵ Således noteret 4. december 1625 i kirkeregnskabet for Dybe kirke.

13 dømte vestjyske hekse

Der findes flere andre vestjyske sagn om hekse. Et af sagnene handler om heksen fra Lomborg, der hævdede, at hun var den 14. heks i sognet. Der er imidlertid ikke mange beretninger om hekseafbrændringer i Vestjylland. Adskillige kvinder blev beskyldt for trolddom, og flere af dem blev stillet for retten, men sjældent blev de dømt, endsiges brændt på bålet. En anden forfader, Lemvig-borgmesteren Simon Christensen (ane nr. 1838) blev i 1619 afhørt i en sag mod en troldkvinde fra Rom. Kvinden var anklaget for at drive trolddom, blandt andet for at lamme en af byens borgere med magi og for at ombringe en anden borgers tjenestepige ved at gemme et æg bag hans dør. Men da sagen kom for retten i Viborg, blev hun pure frifundet. Rets-sagen er omtalt i "Vestjyske trolddomssager"⁶, der beskriver 36 sager mellem Limfjorden og Varde, den første i 1569, men resten mellem 1616 og 1631. 28 kvinder blev anklaget som troldkvinde, og de 13, måske 14, blev dømt. Af de otte anklagede mænd blev 3, måske 4, dømt som troldkarle. Den sidste hekseafbrænding på Lemvig-egnen fandt sted i Nees i starten af 1700-tallet.

Slægtens egen heks

Sagnene om heksene lever dog videre i de næste århundreder. Et sagn fra 1770'erne handler om en af slægtens egne hekse, Kirsten Mikkelsdatter, der var datter af Mikkell Lauritsen (ane nr. 130) og Maren Larsdatter (ane nr. 131). Det er fortalt til Evald Tang Kristensen⁷: "På Vadkjærsgård i Tørring boede en frue, Kirsten Mikkelsdatter, gift med Ole Madsen. Da Vadkjærsgård var til auktion, bød hun den op, men kunne ikke blive den betroet. Så kom hun frem med en lille guldkalv, hun vel sagtens havde fået ved en stranding, og den kunne betale gården. Hun var berygtet for en stor troldheks. Sankt Hans aften holdt heksene dans i

Sortkjer mellem Heldum og Tørring. Præsten gik derned den aften, og da ser han heksene og kan kende dem. Kirsten Mikkelsdatter var der imellem. Næste søndag, da han var i kirke, holdt han en forfærdelig streng prædiken om de hekse og trolde. Da var Kirsten Mikkelsdatter også i kirke. Han rækker ud efter hende og siger: "Du var også med i denne dans". Så kommer lige i det samme en myg flyvende ind i præstens mund og kort efter døde han. Hun havde før taget to præster af med livet. Da hun lå for døden, og præsten kom ned for at berette hende, døde hun i samme øjeblik, han puttede brødet i munden på hende."

Hun døde og blev begravet 14. januar 1765, 75 år gammel. Hendes mand, slutter Evald Tang Kristensen, "blev siden gift med præstens datter. Han drukkede siden i et kær tæt ved, da han var gået vild." En mere artig historie om Kirsten Mikkelsdatter og hendes søstre er fortalt i kapitel 21 om *Døtrene fra Brogård*. Evald Tang Kristensen har også berettet om andre slægtninge, der virkede som klog kone eller klog mand i 1800-tallet. Nogle af de mest maleriske er beskrevet i kapitel 52, *Madam Balleby og hendes kloge mænd*, mens en formoder og hendes overtroiske børn er beskrevet i kapitel 53 om *Stinne Snabe, klog kone*.

Forhistoriske knuder

Den første kendte beboer af Knudsgård var i øvrigt Christen Knude, der nævnes i et tingsvidne fra 1499.⁸ Han er igen nævnt i kirkeregnskaberne som fæster sammen med Jens Knude, der var kendt og agtet i hele herredet. Et dokument fra kongehyldningen af Christian 3 fortæller nemlig, at Jens Knude fra Dybe var blandt de repræsentanter, som bønderne i Vandfuld herred i 1535 sendte til Viborg Landsting for at medvirke til kongehyldningen af Christian 3.⁹

Vi kan ikke sige noget sikkert om Christen Gregersen Knudes familieskab til Christen Knude, den første kendte fæster af gården. Da han døde omkring 1530, overtog enken Cecille Torsdatter i første omgang hans halvpart af fæstet, der kort efter gik videre til Niels Knude, formentlig en søn. Niels Knude delte så fæstet sammen med Jens Knude frem til 1555, da en Mads Knude overtog hans halvdel. Seks år senere forstår vi af kirkeregnskabet, at Søren Knude overtog Niels Knudes halvdel.

De to førte gården videre de næste mange år, måske helt frem til 1584, da forfaderen Christen Gregersen Knude første gang nævnes som Søren Knudes medfæster. Vi ved dog ikke, hvem der er Christen Gregersen Knudes far. I regnskaberne for Knude er ikke nævnt nogen Gregers, og vi ved ikke andet om Christen Gregersens far. Blot må man formode, at Christen Gregersen blev fæster af Knude gennem giftermål med Mads Knudes datter, som almindeligt var. Christen Gregersen Knudes oldebarn, Niels Jensen Knude (anc nr. 94) blev i øvrigt kendt som en gudfrygtig mand, der var blandt de første frelste, da herrnhuternes vækkelse løb hen over egnen i begyndelsen af 1740'erne. Senere blev hans dattersøn, Peder Christensen Kastberg, grebet af bevægelsen, med det er andre historier, som fortælles kapitel 31 om *Herrnhuternes ulovlige forsamlinger på Knude* og kapitel 36, *Mistede alle sine børn*.

Noter

1. Meddelt af J. Konnerup.
2. Dansk stednavneleksikon. Jylland. Kbh. 1982, s.72.
3. La. C70. Dybe sogn. Kirkeregnskabsbog 1584-1653.
4. Finn Andersen: "Kirkens administration". Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. Kbh. 1991, s. 452-53.
5. La. C70. Dybe sogn. kirkeregnskabsbog 1584-1653.
6. J. Aldal. "Vestjyske trolddomssager", Hardsyssels Årbog 1931.
7. Evald Tang Kristensens Jyske Folkeminder 1. 1880, side 211-12, meddelt 1877 af lærer Jens Chr. Sønderbye fra Hygum Sogn.
8. O. Nielsen: Gamle tingsvidner.
9. Efter kopi fra Kr. Gay.

Sponsor for den nye latinskole

I 1590 gav en forfader sin jord til Latinskolen i Lemvig – hvilket gav ballade med arvingerne. 60 år senere blev hans søn rodet ind i en sag om penge til ”de fattige latinskolebørn”, der ikke skulle tigge sig frem som andre af skolens peblinge.

Hans Christensen Kræmmer (ane nr. 1836) var en from mand, der i 1588 blev betroet Lemvig Kirkes pengesager. Som nyvalgt kirkeværges skulle han varetage kirkens pengesager og føre dens regnskaber, ligesom han havde ansvar for kirkebygningens ydre stand. Det var en opgave, han gik så stærkt op i, at han for at sikre en ordentlig vedligeholdelse spædede til med sine egne penge. Således udstedte han i 1590 et gavebrev til deling mellem både kirken og byens latinskole. Baggrunden for denne fromhed eller for interessen for også latinskolens ve og vel kender vi ikke. I kilderne er Hans Christensen Kræmmer første gang nævnt, da han i 1584 var med til at vælge Lemvigs udsendinge, der på landstinget i Viborg skulle hylde den 7-årige prins Christian som tronfølger.²

Hans barndom og ungdom ved vi intet om, men han har formentlig været blandt de første årgange på Latinskolen i Lemvig. Hans far var købmanden Christen Kræmmer (ane nr. 3672), der var en af rådmændene i 1500-tallets Lemvig. Som søn af en af byens førende mænd var det oplagt, at Hans Christensen Kræmmer skulle gå i byens nye skole, der var blevet oprettet i 1542 netop for sønner af købmænd, præster og håndværkere.

Før den tid var der formentlig ingen skole i byen, måske bortset fra et såkaldt vikarie ved Lemvig Kirke. Da reformationen afskaffede landets katolske kirke- og klostreskoler, foreskrev kirkeordinansen fra 1537, at der ”udi i hver købsted skal være en latine skole og duelige og bekvemme forstandere” – således også i Lemvig.

På god vestjysk maner så lemvingerne dog tiden an, før de gik i gang med at etablere en latinskole. De ventede på nærmere anvisninger fra regeringen, især anvisninger på midler til skolens drift. Det fik de i 1542, da kongetienden fra Nr. Lem Sogn blev overdraget til latinskolen. Kongetienden udgjorde en tredjedel af sognets samlede tiende. I årene efter fulgte nogen disput om værdien af tienden. Rent praktisk havde lensmanden på Bøvling Slot nemlig bortfæstet tienden til en bonde i Lemtorp mod, at han gav skolen 18 tdr. korn om året. Rektoren for den nye latinskole følte sig forfordelt med denne ordning og klagede til kongen – men uden held. Først i 1589 blev tvisten løst, og rektoren fik sit ”tiendekorn fra Lem ubeskåret, men forinden havde han også fået kongetienden fra Fjaltring og Lomborg lagt til sin løn, for at embedet bedre kunne blive besat med duelige og lærde personer. Til gengæld så skulle han også forpligte sig til at holde froprædiken hver søn- og helligdag i Lemvig Kirke foruden at passe sit embede tilbørligt.”³ Tienden skulle ikke bare underholde rektoren, men også læreren, der var hans hjælperlærer.

Gav Ballegård til kirken og skolen

Det var på denne baggrund, at Hans Christensen Kræmmer støttede latinskolen med sine egne penge. Som sin far var Hans Christensen Kræmmer en af byens førende købmænd. Han havde giftet sig ind i en anden magtfuld købmandsfamilie, da han ægtede Marine Vilsdatter (ane nr. 1837), hvis slægt som fortalt i kapitlet *Borgmester i 1400-tallet* havde været borgmestre og rådmænd i generationer. Med brylluppet fik Hans Christensen Kræmmer til svigerfar borgmesteren i Lemvig, Vil Madsen (ane nr. 3674). Lemvig-borgmesteren ejede slægtsgården

Ballegård i Heldum vest for byen sammen med sin bror, Peder Madsen. Gennem giftermålet og senere arv faldt en væsentlig del af Ballegård i hænderne på Hans Christensen Kræmmer og hans kone. Ikke alene arvede de part i gården efter Vil Madsen, men også efter Marine Vilsdatters bror, Erik Vilsen, der døde i en forholdsvis ung alder.

Hans Christensen Kræmmer var efterhånden en holden mand. "Den rige kræmmer i Lemvig" bliver han kaldt i Lemvig Købstads Historie.¹ På den baggrund skænkede han og hans kone i 1590 deres egen part af Ballegård til Lemvig kirke og skoles vedligeholdelse – sammen med en del af den part, de havde arvet efter hendes broder Erik Vilsen. Få år efter udstedte parret nok et gavebrev på en anpart, de yderligere havde arvet efter Erik Vilsen.

I gavebrevet var der dog den ikke uselviske betingelse, at de og deres arvinger havde forret til at fæste Ballegård uden at betale indfæstning mod,² at de årligt svarede en afgift på i alt 3 tdr. byg. På den måde havde Hans Christensen Kræmmer sikret sig selv både nu og i himmelen. Om det var samvittigheden, der nagede hans kræmmersjæl, eller andet, der drev ham, kan vi naturligvis ikke sige.

Hans Christensen Kræmmer anså sig også berettiget til at skænke retten til tienden af hans del af Ballegård til Lemvig Kirke. Men den gik ikke. Den tiende tilkom nemlig præsten i Heldum og den bonde, der havde fæstet Heldum sogns konge- og kirkekorntiende. Sammen klagede de til lensmanden over, at deres indkomst på den måde blev beskåret. Lensmanden lyttede til dem og lagde i 1602 sag an mod Hans Christensen Kræmmer ved kongens retterting. Afgørelsen blev, at gavebrevene, der tidligere var blevet stadfæstet af kongen, nu blev kendt ugyldige.³ Hans Christensen Kræmmer burde nok som kirkeværge have vidst bedre. I regnskaberne har han netop indført Lemvig Kirkes anpart af korntienden som kirkens betydeligste indtægt. Hans Christensen Kræmmer fortsatte dog heller ikke som kirkeværge.

Borgmesteren pressede latinskolen

I 1605 var en anden af slægtens mænd, Simon Christensen (ane nr. 1838), kirkeværge for Lemvig Kirke. Frem til 1608 var det nu ham, der holdt regnskab med kirkens verdslige forretninger.⁴ De to kirkeværger kom senere i familie med hinanden, idet den førstes søn, Laurids Hansen (ane nr. 918), ægtede den andens datter, Karen Simonsdatter (ane nr. 919).

Hans Christensen Kræmmer og Marine Vilsdatter var forsat en kirkens støtte; Marine Vilsdatter betalte i 1622 for sit eget stolestade i Lemvig Kirke.⁵ Parret blev boende på Ballegård, som de efterhånden kom til at eje det meste af. Med tiden blev Simon Christensen rådmand og borgmester i Lemvig. Dermed fik også han med Latinskolen at gøre. På den ganske menigheds vegne indgik borgmester Simon Christensen og byrådet i 1635 en kontrakt med skolens rektor Poul Brems om, at han skulle forrette aftensangsprædiken i kirken.⁶ I forvejen forrettede han froprædiken hver søn- og helligdag i Lemvig Kirke.

Åbenbart har det været svært at få præsten til at holde en ekstra gudstjeneste, selv om "den ganske menighed idelig har begæret en eftermiddagsprædiken her i byen om søndagen". Løsningen blev så at betale latinskolens leder lidt ekstra for at forrette gudstjenesten – eller som borgmesteren højtideligt erklærer det den 6. december 1635: "Da haver jeg borgmester Simon Christensen og rådmændene og de bedste af menigheden i lensmandens og bispens nærværelse lovet og tilsagt" på byens vegne hver juleaften at give 10 rigsdaler til lederen af latinskolen. Poul Brems og menigheden havde tidligere indgået en lignende aftale, men den var ikke blevet overholdt. Om betalingen var udeblevet, eller gudstjenesten ikke forrettet, ved vi ikke, men aftalen var endt i strid og bitterhed. Således måtte Simon Christensen nu love at glemme al bitterhed; så "skal både jeg og den ganske menighed omgås den forbemeldte skolemester Poul Brems med kjærlighed, christligen, sagtmødig, oprigtig og ærbødig, så han med billighed ikke kan have sig at beklage." Han må også love at tinglyse den nye aftale, som

"af mig og menigheden uden al uryggeligen igjen holdes skal og efterkommes". Hvordan det siden gik, melder historien ikke noget om, da Poul Brems snart rejste fra skolen for at blive sognepræst på Jegindø.

En elendig skole

At både rektor og latinskolen kunne bruge lidt økonomisk hjælp er uden for al tvivl. Det var en fattig skole. I Lemvig som i andre små købstæder var lærerne både ukvalificerede og så elendigt lønnede, at de måtte arbejde ved siden af – på bekostning af undervisningen. Eleverne i den øverste klasse, mesterlektien, underviste den nederste klasse, sinkelektien, og fungerede desuden som præstens hjælpere, løbedegne, i de omkringliggende sogne. Det fik de ikke selv noget for, tværtimod måtte eleverne – peblinge eller disciple, som de også kaldtes – ofte tigge sig til mad og klæder.

De unges uddannelse blev derefter, så de hverken lærte latin eller deres katekismus godt nok. Det foruroligede den unge kong Christian 4, idet formålet med latinskolen var at forberede drengene til at blive præster. Derfor holdt både kongen og kirken nøje øje med, at skolerne fulgte trocns rette vej, og det vil sige den protestantiske. For at rette op på elendigheden udsendte Christian 4 en skoleforordning, der først og fremmest sigtede på en luthersk ensretning med et fast pensum, der nøje skulle følges. I tillæg til katekismen, evangelierne og den latinske grammatik kom også græsk, hebraisk, aritmetik og geometri på skemaet.

Men på ungdommens gudfrygtighed hjalp det ikke. 30 år efter, i 1638, måtte kong Christian 4 sande, at skolerne anså det mere fornemt at lære sprog, "mens gudfrygtighed ansås som nebensværk."¹⁰ Resultatet var med kongens ord, at ungdommen blev åndeligt forarmede, og som præster og degne blev de kolde og lade i deres bestillinger og søgte mere deres brød end tilhørernes salighed.

For latinskolen var løbedegnene i 1600-tallet en ikke uvæsentlig indtægtskilde. Skolen havde ret til at betjene sognenes degnestole i to miles afstand fra Lemvig. Således var degnen i Tørring i 1668 et skolebarn ved navn Bertel Pedersen Trans (brorsøn til Jens Jensen Trans, der var gift med en datter af ane nr. 1838). I 1649 berettedes det fra Vandborg, "at degnen anbelagde en pebling af Lemvig Skole,"¹¹ og tilsvarende berettes fra Lomborg, Rom, Ferring, Trans, Hygum, Hove, Fabjerg, Gudum og Nr. Nissum. På deres side klagede sognene over, at skolen lod børn gøre en degnns arbejde. Nogle steder fik man i stedet en såkaldt substitut, en lokal mand, som latinskolen i Lemvig ansatte til at udføre degnens arbejde, mod at indkassere degnens løn. Selv om alle landsogne i 1683 ved lov fik deres egne sædedegne, skulle en femtedel af degne-embedets kornindkomst stadig gå til Latinskolen. Og igen tog det lang tid, før loven blev gennemført på Lemvig-egnen. I Nr. Nissum ansatte latinskolen så sent som i 1702 fæstebonden Christen Møller fra Øster Stokholm som substitut –

ABC fra 1649 – titelbladet med hele alfabetet og "Jesus" som det første ord. Inde i bogen var billedet af hanen som symbol på vækkelsen. På siden står et vers: Gudsfrygt med arbejd(e) og lær(e) kommer børnene til stor ær(e).

Prygleskole. Ferle og ris var datidens pædagogiske strafferedskaber – i våbenskjoldet for Morten Børup, den jyske bonde-dreng, der kom i skole og endte som rektor for Århus Kate-dralskole i 1491. Her ses Morten Børup med riset parat i hånden, kappe og skuldertaske – afbilledet i 1500-tallet i Thunø Kirke.

og han blev i jobbet, indtil latinskolen blev nedlagt ved udgangen af 1739. Lemvig Latinskole blev aldrig nogen stor skole. I 1700-tallet havde skolen gennemsnitligt 16 elever i de to klasser. Det var sjældent, de unge peblinge fra egnen læste videre. En undtagelse var i 1731, da to elever dimitterede til universitetet. Det var første gang i 20 år, at en elev fra Lemvig skole var nået så

langt. Den ene af de to var for øvrigt Jep Trans (barnebarn af Jep Pedersen Trans, en anden brorsøn til Jens Jensen Trans), der blev præst på Mors.

Sagen om ”de fattige latinskolebørn”

Latinskolen i Lemvig havde med årene oparbejdet en vis kapital, som gerne skulle ud at arbejde for at sikre skolen faste indtægter. For byens rådmænd var det en kærkommen mulighed for at låne billige penge, men de var, viste det sig, lige lovligt dygtige til at blande deres egen økonomi sammen med Latinskolens. Således havde Simon Christensen sammen med to andre Lemvig-borgere pantsat en del af deres jord i Lemtorp til Latinskolen i Lemvig.

Som fortalt i kapitlet *Kampen om jorden* havde Lemvig-borgerne erhvervet Lemtorp-gårdene i strid med adelen, og de blev siden dømt til at afstå dem til herremanden på Kappel. Det afstedkom en række komplicerede sager, idet de gesjæftige købmænd havde pantsat den omstridte jord til højre og venstre.

På det tidspunkt må svigersønnen Laurids Hansen have arvet både jorden og problemet, så det blev ham, der i 1651 måtte udrede pantgælden til Latinskolen. Samtidig fik Laurids Hansen et andet pantsætningsproblem på halsen, også med baggrund i en arv efter afdøde familiemedlemmer. Sammen med sin svoger Morten Christophersen Høst (svigersøn af ane nr. 1838) blev han efter 1640 værge for to fattige og døvstumme børn, der havde mistet deres far, købmanden og rådmanden Laurits Jensen. Laurids Hansen var såkaldt født værge, så det har altså været hans nære slægtninge, men vi kender ikke de nærmere familieforhold.

Børnene var sikret indtægten fra ”tre års kommissariatold og accise”, en afgift på drikkevarer, som borgmestre og rådmænd opkrævede mod selv at få del af den. Desuden var børnene sikret en indtægt gennem renten af 200 rigsdaler. Formuen blev overladt til de to formyndere, der som pant og sikkerhed satte deres anpart i Lemtorps jorder. Det var en ordning, der allerede i 1644 havde fået borgmester Simon Christensens samtykke. Formentlig tilhørte pengene egentlig kongens toldkasse, idet et pantebrev efter den afdøde var solgt ”til kongens told”.

Men forholdene efter afdøde Laurits Jensen var noget speget. Han havde nemlig også en større gæld til Laurids Hansen og hans bror Erik – se kapitlet *I fjendens sold*. Den gæld ind-drev Laurids Hansen tilsyneladende i 1644 ved hjælp af endnu en pant i kongens told. Han havde også pant i ”nogle usle agre” af Laurits Jensens. Det fremgår af en retssag fra 1651. Da Lemvig-borgerne blev dømt til at overlade deres jord i Lemtorp til herremanden, betød det følgelig, at pantet for de 200 rigsdaler ikke længere var gældende. Det samme gjaldt i øvrigt et pant på 300 rigsdaler, som borgmester Peter Lang havde givet Lemvig Latinskole.

I byretten krævede byfogden nu, at Laurids Hansen og Morten Christophersen Høst skulle sørge for at skaffe børnene "så meget markjord i pant igen, som kunne være pengene værd, eller at levere til borgmester og råd, som nu er der i Lemvig", beløbet på de 200 rigsdaler. Men ikke nok med det. Da Laurids Hansen havde udredt afdødes gæld til sig selv og broderen, tilsyneladende gennem nogle fiksfakserier med børnenes arv og et pantebrev til toldkassen, anklagede borgmesteren ham for bedrageri, eller som der står i sagen, for at "besnelle de fattige elendige umyndige børn deres arv". Sagen endte i første omgang med, at byfogden kendte pantebrevet magtesløst.

Laurids Hansen og Morten Christophersen Høst følte sig ganske forurettet af dommen, som de ankede til landsretten i Viborg. Der kom den op i maj 1652 – og de to svogre drog den lange vej derved for at forsvare sig. Det gjorde de med held, de fik medhold, om end med formelle begrundelser. Sagen var tilsyneladende, at borgmesteren havde lavet en aftale om gælden, men uden at få de tos samtykke, og da sagen kom for retten, havde Morten Høst ikke engang fået anklagen bekendt og havde derfor ikke kunnet forsvare sig. Byfogden blev dømt til at betale Laurids Hansen og Morten Christophersen Høst tre rigsdaler udi rede penge til kost og tæring.

Men landsretten tog ikke stilling til sagens indhold. Så om Laurids Hansen og hans svoger vitterligt havde fillet med børnenes arv – i sagen omtalt som "de fattige latinskolebørn" – ved vi ikke, og det mange sider lange retsreferat¹² er sprogligt så svært at læse, at vi ikke skal gøre os til dommere i sagen.

Lemvig Latinskole lukkes

To af eleverne fra latinskolen i 1600-tallets Lemvig var for øvrigt slægtninge, nemlig to sønner fra hovedgården Østergård i Gudum. Forældrene var Poul Eliassen (ane nr. 470) og Bodil Christensdatter (ane nr. 471), der med flere gårde under sig havde råd til at lade de ældste sønner gå i skole. Den førstefødte søn var Christen Poulsen Østergaard og den yngste Mogens Poulsen Østergaard. Begge gik det godt for så vidt, at de begge læste videre på universitetet i København. Noget andet er, at de begge, som fortalt i kapitlet *Morten Klog og Poul Eliasens genfærd*, døde i al for ung en alder.

Egnens mest berømte latinskoleelev var Christen Sørensen Longomontanus, en bondesøn fra den senere slægtsgård Nordenkjær i Lomborg. Født i 1562 gik Christen Sørensen i skole i 1570'erne, men allerede som 15-årig flyttede han hjemmefra; sin latinskoleeksamen tog han fra Viborg Latinskole, hvor kvaliteten af undervisningen var langt højere end i en lille købstad som Lemvig. Han læste siden videre i København, hvor han tog navnet Christen Sørensen Longomontanus – en latinisering af hjemsoget Lomborg. Som ung arbejdede han under Tycho Brahe og blev Rundetårns første astronom foruden professor i matematik på Københavns Universitet. Han endte sine dage i friboligen på toppen af Rundetårn – mod at passe observatoriet.

Men Christen Sørensen Longomontanus havde ikke glemt, hvor han kom fra. På toppen af sin karriere i 1600-tallet betænkte han den gamle latinskole i Lemvig med et passende legat. Skolen fik glæde af det og andre legater, men om det hjalp på undervisningens standard er tvivlsomt. Her som i andre små købstæder var skolen så ringe, at regeringen i begyndelsen af 1700-tallet begyndte at snakke reformer – og det vil sige skolelukninger. Et konkret forslag om at lukke skolerne i Lemvig, Holstebro og Ringkøbing blev sendt til betænkning i Ribe Stift, hvor bispemænd kæmpede deres sag i en indstilling fra 29. juni 1737:

"Dersom Ringkøbing, Holstebro og Lemvig latinske skoler skal alle afskaffes og til Rieber skole som den nærmeste her i stiftet henlægges, var det venteligt, at ingen af de omkringliggende sognes ungdom blev holdt til studeringer, eftersom der fra Ribe til Viborg er en

distance på over 30 mile... Det var derfor at ønske at disse 3te skoler måtte forblive in statura, dog under kondition, at rectores samme steder ikke burde dimittere nogen til akademiet, men til Riber skole, at de ud i den øverste klasse kan perfectioneres.”¹³ Som den næstbedste løsning foreslog han at oprette en trivialskole, en forberedelsesskole, i Ringkøbing med en rektor og tre hørere. Men lige meget hjalp det.

Med Kong Christian 6's skolelov fra 1739 blev det endeligt bestemt, at landets mindste og ofte ringeste latinskoler skulle nedlægges. Lemvig Skole var blandt de 35 af landets 58 latinskoler, der nu blev lukket. En kongelig resolution af 4. marts 1740 lukkede de fem mindre latinskoler i Ribe Stift – Varde, Vejle, Ringkøbing, Holstebro og Lemvig. Driftsmidlerne fra de tre sidste blev overført til Ribe, der nu blev den nærmeste latinskele i stiftet.

Til gengæld foreskrev skoleforordningen danske sogneskoler over hele landet. Om dem og skægtens degne i 1700-tallets Vestjylland læses i kapitlet *Da degnen blev skolelærer*.

Dansk skole i Lemvig

I Lemvig kom der en dansk skole – i 1745 sponseret af en enkefru Pedersen, der ville betale sig fra at have forbrudt sig mod kongens luksusforordninger. Som fortalt i kapitlet *En hæderlig jordejærd* blev flere forfædre – blandt andre Jens Christensen (ane nr. 68) og hans søn, Christen Jensen Østergaard (ane nr. 34=54) – ufrivilligt involveret i sagen, der endte med, at enkefruen slap for yderligere tiltale ved at donere et stort beløb til en dansk skole i Lemvig.

Kongen, der manglede opbakning til sine danske skoler, var gået ind i sagen og havde ladet hende meddele, at hvis hun donerede i alt 800 rigsdaler, så ”vil Hans Maj.st allernaadigst lade befalle Actionen mod hende at ophøre”. Selv havde hun foreslået et beløb på 500 rigsdaler. I bogen ”Købmændenes tid” har Viggo Kamp Nielsen beskrevet, hvordan enken i sit forslag minutøst havde overvejet, hvordan skolen kunne drives for hendes donation:

Enkefru Pedersen havde sin ganske be-

Elias Naur, tidligere en fattig pebling på Holstebro Latinskele, nåede længere end Niels Olufsen Lægaard. Han blev student fra Odense Gymnasium i 1672 og senere rektor og professor samme sted. I et af sine tre ægteskaber var Elias Naur tilsyneladende gift med en søster til Oluf Nielsen Lægaard (ane. nr. 212), i hvert fald hvis man skal tro de sidste strofer af det ”Ære- og Takkedigt”, han skrev til Holstebros og latinskolens pris:

”Min svoger Lægaard jeg og ikke her udsletter ud af de godes tal; thi han endnu forletter den byrde, som er for de svage skuldre tung, og for betrængte ved at løse for sin pung.”

Oluf Nielsen Lægaard har formentlig været velnyder ikke bare for den faderløse Elias Naur, men også skolens senere fattige disciple, der typisk måtte tigge sig til føden.

Biskop Resen. En præstesøn fra Resen, Hans Poulsen Resen, gik i årene omkring 1570 på latinskele i Holstebro. Han læste siden i Ribe og fra 1579 på katedralskolen i Viborg. Efter et par år på universitetet i København blev han i 1583 i en alder af 22 år hører ved sin gamle skole. Han udviklede sig til en stor og berejst teolog, som i 1591 blev professor i København og siden en nidkær og rettroende biskop for Sjælland. Før sin død i 1638 testamenterede han 200 rigsdaler til Latinskele i Holstebro.

stemte mening om, hvorledes skolesagen i Lemvig burde løses gennem hendes legat. Hovedstolen, de 500 rdl. skulle blive stående med pant i Nr. Nissum kirke, som hun ejede. Legatet afkastede årligt 25 rdl. i rente, og disse penge skulle ubeskåret gå til skoleholderens løn.

Hvad angår bolig og skolestue meddeler hun, at det hidtil har været sådan, at "alene private Huse begjæster Skoleholderen". Men nu mener hun, at den plads i den gamle latinske skole, som klokker og kordegn ikke behøver, kan anvendes af skoleholderen, og at reparation på bygningen kan betales som hidtil, det vil sige af kirken.

Derimod mener hun ikke, at kirken kan betale nødvendigt inventarium såsom: "Bøgger, Borde, Skamler og Hyldbordet item Jernkakkellovne". Men hun foreslår, at man vel kan vente et par terminer med at få skoleholderen ansat, så kan de renter, det frigiver, anvendes til dette formål. Når så "Hus og Inventarium haves beqvem, er det vel billigt, at det sker her så vel som på Landet, at formuende Mænd her i Byen, hvis Børn gå i skole, der har Heste og Vogn, yder Skoleholderen et Læs Tørv".

Desuden regner hun med, at hvert barn yder en skoleløn ugentlig af 2 skilling for dem, som kun læser; hvis de tillige skriver, 3 skilling, og hvis de også indøves i regnekunsten, da 4 skilling, "de fattige dog exciperet" (undtaget). Skoleholderen skulle så forpligte sig til "at under vise denne liden Byes Ungdom", og hvis han ikke "sine Skoletjenester ret og troelig forestår", da kunne han opsiges til påske eller mikkelsdag (29. september). Det var da de terminer, hvor han kunne hæve sin halvårsløn, "så længe han samme Tjeneste trolig forestår".

Noter

1. La. C626.1. Lemvig kirkes regnskaber 1584-1625. Fol. 11b.
2. Ra. Hyldning 1584. Stålskab 19, pakke 39, læg 17.
3. J. Søndergaard Jacobsen: "Lemvig Købstads Historie". 1960, s. 109.
4. J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, side 280.
5. La. C626.1. Lemvig kirkes regnskabsbog 1584-1625, fol. 4a-5a. Kancelliets brevbøger 3/9 1591 og 12/6 1594. O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld herreder". Kbh. 1894, s. 329. P. Severinsen: "Hardsyssel Kirker". Hardsyssel Aarvog 1909, s. 64-65.
6. Kancelliets Brevbøger 13/2 1600.V.A. Secher: "Kongens Rettertings Domme". Bd. I. Kbh. 1881, s. 395-96. 21/4 1602.
7. La. C626. Lemvig sogn. 1 Kirkeregnskab 1584-1625. Fol. 48-53. C. Dreyer: "En liden Beskrivelse over Lemvig samt Skodborg og Vandfuld Herreder". 1795, s. 40-41.
8. La. C626. fol. 84.
9. P. Storgaard Pedersen: "Latinskolerne i Hardsyssel". Hardsyssel Aarvog 1919, s. 54-55. Om Lemvig Latinskole J. Søndergaard Jacobsen: "Lemvig Latinskole 1542-1740". Kronik 11/1 og 12/1 1960.
10. Ifølge et brev fra kong Christian 4 til bisperne overalt i Danmark, Norge, Island, Gotland og Øsel.
11. J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, side 112.
12. Dombog C, B24-576, 5. maj 1652, fol. 206ff.
13. J. Aldal: Holstebro's historie gennem tiderne, side 218.

Købmanden i Lemvig

Simon Christensen var en af de fremmeste borgere i 1600-tallets Lemvig. Han var rådmænd og senere borgmester, men frem for alt skipper, fragtmand og købmand, der handlede med alt, hvad der kunne handles med.

Han var en stor mand i Lemvig. På væggen i byens kirke hænger et smukt epitafium af bemalet sandsten - et værdigt minde over borgmester Simon Christensen (ane nr. 1838), og hans kone Kirsten Madsdatter (ane nr. 1839). Af teksten fremgår det, at de blev gift år 1600. Han var da 25 år, og bruden 20. Men ud over at oplyse om borgmesterposten og "et ærligt ægteskab" med "tre sønner og tre døtre" er tavlen stum om den tid, de har levet.

Vi ved ikke noget om Simon Christensens baggrund, hverken hans fødsel eller forældre er kendte. På den tid førte præsterne sjældent kirkebøger, og heller ikke andre optegnelser fortæller om hans ophav eller om hustruens forældre. Af andre kilder kan vi imidlertid se, at Simon Christensen havde drevet det vidt i de mellemliggende år. Han blev snart efter sit bryllup rådmænd i bystyret i Lemvig.

For at blive rådmænd måtte Simon Christensen allerede have status som borger og købmand i byen. Der findes ingen forretningsregnskaber for hans købmandsvirksomhed, men andre regnskaber og protokoller tegner konturerne af en vidtfavnende handelsmand:

Sejlede sandtold og straffefanger til København

1605-08: Første gang vi støder på Simon Christensen i kilderne, er i Lemvig Kirkes regnskab. Fra 1605 til 1608 var han kirkevæрге ved kirken, og altså betroet kirkens verdslige forretninger og regnskaber.¹ Året efter forærede han Lemvig Kirke to lamper, som stadig findes der.

1613: Lensregnskabet fra Vestervig fortæller, at Simon Christensen også solgte sine varer på markedet i Thy. Efter gammel skik betalte han i 1613 fire skilling i stadepenge for at stå med en krambod ved markedet til Sankt Hans ved Skt. Thøgers Kilde ved Vestervig Kloster på den anden side af Limfjorden.²

1613-1614: Simon Christensens handel på Limfjorden foregik med eget skib. Han sejlede også til København. I 1613-1614 havde han fragten af lenets sandtoldsfisk til hovedstaden, samtidig med at han for egen regning indkøbte hvillinger fra Harbøre til Provianthuset i København. Sandtold var en afgift, bestående af tørret fisk, som fiskerne måtte yde til kongen for at få lov til at fiske fra stranden. De følgende to år var det hans bror, rådmænd Svend Christensen, der fragtede indkøbte fisk og sandtold til hovedstaden til hoffets, hærens og flådens forsyning, hvilket han fik 24 rigsdaler for.

1614: Købmanden var også leverandør til Vestervig Kloster Len. I følge lensregnskaberne solgte han otte nye smørtønder "som Kong. May.t's landgildesmør blev slaget ud i".³ Hjemme i Lemvig havde han betydelige leverancer til kirken. Samme år solgte han først fire pund stangiern til reparation af et sejerværk (ur med klokkeslag), og senere 24½ lispund bly, 2900 blysmør og 27 snese spiger (søm), foruden fire pd. voks til lys.⁴

1615: Simon Christensen betalte fire skilling i stadepenge for et hersch (halvtag) til Sankt Oels-markedet ved Vestervig Kloster. Han har formentlig haft mange eftertragtede varer at faldbøde. Fra Nederlandene importerede de vestjyske købmænd krydderier, figner, kaffe,

Den sønderbrudte ligsten, fundet i 1933 under restaurering af Lemvig Kirke, blev i 1971 opsat i koret.

te og vin. Fra øerne i Vadehavet var hvalfanger-skipperne leveringsdygtige i tran til lamper.

1617: I lensregnskabet er han nævnt som leverandør til Bøvling Len. For seks sletdaler havde han solgt to tylvter (24 stk.) savdeller, der skulle bruges til et skab til at opbevare soldaternes geværer i. Andre 35 sletdaler fik han for to møllesten, der var blevet indlagt i Vognstrup Mølle i Vinding sogn.⁵

1619: Købmanden havde også interesser i strandingsgods, viser en sag med en hollandsk skipper. Men det er en anden og længere historie.

1620: Få år senere havde Simon Christensen igen sandtoldsfragten. I 1620 havde skibet også to fanger med, to udskrevne bondesoldater, der ikke var mødt til mønstring i Bøvling. Da den første af kongens krige mod svenskerne var endt i 1615, skulle de hjemvendte soldater jævnligt samles til træning og eksercits. De to forsømmelige bønder skulle nu straffes med Bremerholms jern - som fanger i lænker arbejde på flådens område. Lensmanden sørgede for, at de blev sendt til København med Simon Christensens skib, der alligevel sejlede sandtolden over til kongen. Jens Bådsmænd fik 1½ rdl. og 16 skilling for at forvare dem.⁶

1624: Simon Christensen var i 1624-1625 tilbage på sandtoldsfragten. Blandt regnskaberne fra 1624 er der bevaret en kvittering fra Simon Christensen, da han den 16. juli fik 24 rdl. for fragt med "mit skib med Kongelig Mayestæts Sandtold och fisk, som jeg dette År fra Lemvig till Kiøbenhaffen haffuer hedenført".⁷ Året efter overtog broderen fragten, ligeledes for 24 rdl.⁸

1625: Da vandmøllen i Lomborg, "Lille Lomborg Mølle", skulle renoveres - "den var ganske øde" - solgte Simon Christensen 5 tylvter savdeller (60 stk.), 8 bjælker, 1½ tylvt egetræer, 2 harbopund stål og 1 lille møllesten, "da den gamle var slået sønder".⁹

Tabte på smør i Lybæk

1626: Simon Christensens handel er ofte bundet sammen med broderen Svend. I 1626 solgte broderen en del tømmer til opførelsen af en ny stor kornlade på Vestervig Kloster. Simon Christensen kvitterede for betalingen.¹⁰

1627: Her støder vi for første gang på de to brødre som studeeksportører. Simon Christensen udskibede dette år 53 stude til Holland, broderen 57. Det blev et eksport, der voksede, så længe de levede, og den historie fortælles kapitel 6 om *Middelalderens vestjyske studevej*.¹¹

1627: Lensmanden betalte Simon Christensen for fragten af 1008 tønder havre, 88 tønder bygmel, $\frac{1}{2}$ fad bomolie (af pressede bomuldsfrø), der skulle sejles fra Krikker havn ved Vesteravig Kloster til Aalborg. Men lensmanden tog forbehold for, at Simon Christensen eller skipperen kunne kræve ekstra betaling, hvis der blev problemer med at få fragten over sandbankerne i Løgstør. De havde således "at fragte på egen omkostning over Løgstør grunde".¹²

1627: Lensmanden betalte desuden "primpenge" til Simon Christensen, som han så skulle give videre til mandskabet - mod at de ikke stjal af kornet. Tidligere havde mandskabet haft ret til "måtteskrab", det vil sige at skrabe det korn, som satte sig i afdækningmåtterne. Men efterhånden "skrabe" søfolkene så meget til sig selv, at kongen forbød det ved lov.

1627: Simon Christensen solgte to møllesten til lensmandens Vestermølle i Ramme. Samtidig solgte han 166 tomme tønder til fragt af kongens mel fra Ringkøbing til Veseren i Tyskland.¹³

1628: Som andre Lemvig-købmænd solgte Simon Christensen smør på markedet i Lybæk. Det viser en sag, købmændene anlagde mod en anden købmand, fordi han dumpede smørprisen, da han "noget før jul 1627" var taget til markedet "med sit skib og gods" før de andre. Han "solgte sit smør først og således satte købet på samme vare, at de måtte siden sælge deres smør til samme pris". De forsmædede købmænd anslog, at de havde tabt "hver 1 rdl. på hver tønde smør."¹⁴

1629: Ifølge kirkerøgskaberne havde Simon Christensen leveret brød og vin, "Messevin", til kirken siden 1627.

1630: Simon Christensens interesser rakte vidt. Møllejer var han også. I følge skattemandtal fra 1630 svarede han årlig skat til byen på 1 skp. byg af en toft, hvorpå der var sat en hollandsk vejrmølle.¹⁵

Handlede med konge og lensmand

1631: Simon Christensen optrådte som garant for andre købmænd i Lemvig. Således underskrev han i 1631 en sarter (overenskomst) for to andre, der indgik aftale med lensmanden om at sende to skibe med fragt til København. Fragten bestod af korn, mel, gryn og kød. Den indbragte 187 sletdaler og 12 sk.¹⁶ Men selv handlede han det år også med lensmanden i Bøvling og leverede et betydeligt kvantum brædder, søm og uforarbejdet jern til slottet.¹⁷

1632: Også kongen gjorde han forretninger med. I 1632 opmagasinerede han kongens korn på sine lofter i byen - 123 $\frac{1}{2}$ tdr. rug og 319 tdr. og 7 skp. byg. Det betalte kongen ham 4 $\frac{1}{2}$ rigsdaler specie og 12 $\frac{1}{2}$ danske for.¹⁸

1633: Da Morten Christensen Stockendal, borger i Lemvig, modtog 24 rdl. for at have sejlet fisk og sandtold fra lenet til København, kvitterede Simon Christensen for ham.¹⁹

1636-39: Bygningerne på Bøvling Slot havde lidt en del overlast efter Kejserkrigene i 1627-1629. I 1635 klagede lensmanden til kongen over tilstanden af "Eders kgl. majestæts slot Bøvling". "Det er højest fornødent, at der bliver gjort noget ved slottet, om det skal være beboeligt". Kongen gav tilladelse til, at der blev bygget et helt nyt slot, eller borggård, der blev lagt

Simon Christensen skænkede to lampetter til Lemvig Kirke i 1609.

på den middelalderlige voldbanke, hvor den ligger den dag i dag. Byggeriet begyndte året efter; Simon Christensen leverede 11.000 mursten, 10.000 søm, alle mulige former for tømmer (bjælker, spær og stolper) foruden jern og lübsk glas. Han kautionerede tilsyneladende også for leverancer fra andre borgere i Lemvig.²⁰

1637: Det år føjede Simon Christensen endnu en gård til sine ejendomme – i strid med adelens interesser, hvilket fortælles om i kapitel 10, *Kampen om jorden*.

1639: Selv kirkens almissepenge kunne Simon Christensen handle med. Da kirkens orgel trængte til reparation, tilbød borgmesteren og tre rådmænd at bekoste istandsættelse mod at få kirkens andel af de penge, der kom i fattigblokken inden for døren og almisseposen. Men selv om en højtidelig aftale om vedligeholdelsen den 15. december blev underskrevet af Simon Christensen, tre rådmænd og kirkeværgen,²¹ blev orgelet knap en snes år efter betegnet som "gammelt og brøsfældigt"²².

1641: Simon Christensen underskrev sig som vitterlighedsvidne for Maren Christensdatter, der sendte skib til København med fisk for kongen.²³

1642: Han underskrev også for svigersønnen Morten Christoffersen, da han skulle have betaling for transport af sandtold og 21.000 tørrede hvillinger til kongens provianthus i København. Skriveren på Bøvling Slot fik for øvrigt, som skik var, skriverpenge.²⁴

1644: Under krigen mod svenskerne tog Simon Christensen del i afhøringen af lensmandens skriver – for at få ham til at røbe, hvor kongens skattepenge var gemt. Så slap de selv for at blive brandskattet af svenskerne. Men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 12, *I fjendens sold*.

1646: En antydning af Simon Christensens velstand viser, at han i 1646 lånte 100 rdl. med rente til Margrethe Ulvstand, enke efter Mogens Juul. Landsdommer Erik Juul kautionerede for hende.²⁵

Eftermælet og sagen om de to ligsten

Simon Christensen var i flere omgange byens borgmester. På den tid valgtes byens råd ved selvsupplering, og medlemmerne har derved hørt til de mest fremtrædende borgere i byen. Borgmestre og rådmænd var derimod udnævnt af lensmanden.

Som borgmester skulle Simon Christensen føre tilsyn med en lang række fælles anliggender;²⁶ og det har uden tvivl til tider været brydsomt. I 1642 rykkede Danske Kancelli borgmestre og råd i Lemvig for en række skatter, der ikke var blevet afleveret, og tolderens og byfogdens regnskaber resterede for en længere årrække.²⁷ Simon Christensen fratrådte embedet inden sin død 14. maj 1648 i Lemvig. Hans kone var død fem år tidligere.

Kort efter Simon Christensens død lod børnene det fornemme epitafium sætte som minde i Lemvig Kirke. Teksten på mindetavlen lyder i nutidigt sprogbrug: "Den 20. juni haver S. Simon Christensen forud borgmester i Lemvig, som døde 1648 den 14. maj udi sin alders 73 år. Hans børn opsatte denne tavle for ham og deres mor Kirsten Maarsdatter²⁸ som døde 1643 den 28. sept, udi sin alders 63 år til en evig hukommelse. Og levede de et ærligt ægteskab udi 43 år, og avlede de tilsammen 6 børn 3 sønner som (...) Herren, og 3 døtre som igenlever. At leve er mig Kristus og at dø en nåde". Det var et værdigt epitafium, udført i sandsten af den kendte stenhugger Peder Clausen fra Århus.²⁹ Indskriften var ledsaget af bibelciterer fra salme 84 v. 11 og Pauli brev til Filipperne kap. 1. v. 21. Simon Christensens efterkommere fik senere, i 1681, epitafiet malet og udsmykket med guldkanter.³⁰ Uværdigt var det derimod, da gravfreden for Simon Christensen og hustru blev forstyrret 42 år senere. Børnebørnene til datteren Maren Simonsdatter fjernede ikke bare deres to gravsten fra gravstedet på Lemvig Kirkegård. De gravede også de afdøde op for at anlægge en grav til deres egne forældre, borgmester Peder Olufsen Damstrøm og hustru.

Som det makabert i den efterfølgende retssag hedder, havde de "tilmed de dødis been opkast oc i steden derunder anlagt mucrit graf". Bagefter genbrugte børnene de to gamle gravsten for at sætte et minde for deres egne forældre. Det blev imidlertid for meget for Simon Christensens arvinger fra Ballegård. De anlagde sag og forlangte på bedste købmandsvis en erstatning i rede penge. Et forlig blev søgt ved, at man foreslog stenene fjernet igen, men forgæves. Dommen kom pragmatisk til at lyde på, at parterne delte, så hver fik sin sten.³¹

Noter

- ¹ La. C626. Lemvig sogn. 1 Kirkeregnskab 1584-1625. Fol. 48-53. C. Dreyer: "En liden Beskrivelse over Lemvig samt Skodsborg og Vandfuld Herreder". 1795, s. 40-41.
- ² Ra. Lensregnskaber. Vestervig Kloster. Regnskaber 1613/14. (M. 18.847.)
- ³ Ra. Vestervig Kloster Len. Regnskaber 1614/15. Bilag nr. 12. (M. 18.847)
- ⁴ La. C626. Lemvig sogn. 1. Kirkeregnskab 1584-1625. Fol. 72b.
- ⁵ Ra. Bøvling Len. Regnskab 1617-27. (M. 18.048-18.049.)
- ⁶ Alfred Kaae: "Bidrag til Bøvling lens historie". Hardsyssel Aarbog. Bd. 49. København 1955, s. 5-76. Henv. s. 74.
- ⁷ Ra. Bøvling len. Regnskaber og regnskabsbilag 1624-25. (M. 18.049)
- ⁸ Langer 22/9 1980. Ra. Bøvling len. Regnskaber 1625/26. (M 18.049.)
- ⁹ M.18.049, pakke nr. 3, bilag nr. 6.
- ¹⁰ Ra. Vestervig Klosters lensregnskaber 1666, 24. juni, bilag nr. 28 og 30. (M.18.848).
- ¹¹ Ra. Bøvling len. Bilag til regnskab 1626-1627. Nr. 6. (M. 18.049.) Alfred Kaae: "Bidrag til Bøvling lens historie". Hardsyssel Aarbog. Bd. 49. København 1955, s. 5-76. Henv. s. 39.
- ¹² L.R. 26. april 1627, Vestervig len.
- ¹³ L.R. 1627, bilag nr. 19.
- ¹⁴ Lemvig Byret, 19. februar 1630.
- ¹⁵ Se også Lensregnskaber, kvittantiarumsbilag, 1636.
- ¹⁶ Ra. Bøvling len. Regnskaber 1630/31. Jvf. bilag nr. 14. (M. 18.049).
- ¹⁷ Ra. Bøvling len. Regnskaber 1631-32. Jvf. Bilag nr. 13. (M. 18.049).
- ¹⁸ Ra. Bøvling Len. Regnskab 1631-1632. Bilag, underskrevet 23/4 1632. (M. 18.049).
- ¹⁹ Ra. Bøvling Len. Regnskaber 1633-11. (M. 18.049)
- ²⁰ Ra. Lensregnskaber. Bøvling Len. Bilag 1636/37, 1638/39 og 1639/40. (M. 18.050). Om slottets bygningshistorie, se s. 6-17 i Hardsyssels årbog 1955. Som bilag: kopi af to kvitteringer med afskrift.
- ²¹ La. C626. Lemvig sogn. 2. Kirkeregnskabsbog 1626-1654. Fol. 34a.
- ²² Anders Langer: Lemvig Kirke, 1933, side 11.
- ²³ Ra. Lensregnskaber. Bøvling len. Regnskaber 1640/41. Bilag. Nr. (M. 18.050).
- ²⁴ Ra. Bøvling Len. Regnskaber 1642/43. Bilag nr. 12. (M. 18.050.).
- ²⁵ Poul Rasmussen: "Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokoller 1646-52". Kbh. 1969, s. 38.
- ²⁶ Det meste af den lovgivning, der omhandlede borgmestre og råd på den tid, er sammenfattet i Christen Osterssøn Veylle: "Glossarium juridicum Danico-Norvegicum". Kbh. 1665/1977, s. 124-135.
- ²⁷ "Kancelliets Brevbøger 1642-43". Kbh. 1957. 11/5 1642.
- ²⁸ Maar (udtales Mår efter dyret) var et almindeligt drenge navn i Harbør, hvor hun var fra (se tingsvidne af Harbør Birketing, 25. okt. 1609 (se Tidsskrift for Redningsvesen, nr. 3 1971, side 32). Forskere uden den viden har imidlertid læst navnet forkert og foreslået Mogensdatter eller Madsdatter.
- ²⁹ J. Søndergaard Jacobsen: "Lemvig Købstads Historie". 1969, s. 39-40. Cand. phil. Jens Jensen: "Århus-billedhugger bag godt 300 år gammel mindetavle i Lemvig Kirke". 5/1 1991. Fr. Poulsen: "Møbelkunstens Historie". 1918, s. 35. Østjysk Hjemstavn 1990, s. 42-43. Den Gamle Bys Årbog 1970.
- ³⁰ Østjysk Hjemstavn 1990, side 42.
- ³¹ La. B77. Lemvig Byting. 2. Tingbog 1689-1702. Fol. 55-56.

Kampen om jorden

Med en forfader i spidsen tog Lemvigs borgere først i 1600-tallet livtag med herremændene om retten til jord og gårde. De overtog flere ejendomme med Christian 4's støtte, men efter kongens død vandt adelen dem tilbage.

Med købmand Simon Christensen (ane nr. 1838) i spidsen gik Lemvigs borgere i 1617 ind i en strid med adelen om at overtage nogle af herremændenes jorde oven for Lemvig. Byen og handlen var vokset, og borgerne havde brug for mere græsning udenfor Lemvigs bymark. Men de bøndergårde, som borgerne havde udset sig, hørte rettelig under adelen, og det forhold kunne ikke ændres uden kongelig tilladelse. Derfor søgte Simon Christensen på borgernes vegne kong Christian 4 om tilladelse til at købe to gårde lige ovenfor Østerbjerg, der så skulle lægges til bymarken.

Herremanden Jørgen Friis til Vadskjærgård fandt sig dog ikke uden videre i, at borgerskabet på den måde gik ind på adelens og især hans domæne. Han gik til retten og påberåbte sig at være den retmæssige ejer af gårdene, ligesom det var ham, der havde fæstet dem ud. Men uden held; hverken kongen eller retten gav ham medhold.

Sammen med to andre Lemvig-borgere, broderen Svend Christensen og Jep Olufsen, købte Simon Christensen de to gårde i Lemtorp i Nr. Lem sogn. Herremanden på Vadskjærgård blev tvunget til at sælge, da kongen udstedte et såkaldt "åbent brev". Her fik de tre borgere lov til at købe to af hans gårde med to afbyggere.¹ En betingelse for, at kongen ville give borgerne lov til at lægge de to gårde ind under Lemvigs frihed, var, at de svarede samme skat som hidtil. Det ses da også af pengeregnskabet i lensregnskabet, at de tre borgere betalte skat af Lemtorp,² ligesom der blev betalt afgift til Lemvig Kirke.³

Klassekamp om studehold og hoveri

Simon Christensens krydsen klinger med adelen afspejlede en større og voksende konflikt mellem adelen og borgerskabet, der blev støttet af kongen. Striden mellem de to klasser var en regulær klassekamp om adelens privilegier, og som et led i sin egen magtkamp med samme adel støttede kongen borgerskabet. Handelen med stude var fra ældgammel tid en eneret for landets adel. Kun privilegerede herregårde måtte opstalde og eksportere stude. Fra Lemvig-egnen var det herresæder som Herpinggård, Vadskjærgård, Kappel og Kongensgård.

Men også dengang var lovene noget, man med flid, held og kongelig hjælp søgte at omgå. På den tid måtte købmændene hverken købe eller opstalde stude. Som en undtagelse kunne købmændene dog tage sig betalt med både stude og foder, hvis en bonde ikke kunne indfri sin kredit på anden vis. I de tilfælde havde købmændene ret til at opstalde studene til fedning på sin egen gård i købstaden eller på en gård, han havde købt i byens nærhed.

Vi ved ikke, hvornår Simon Christensen og hans bror begyndte at opstalde deres egne fedestude, vi hører første gang om det i 1626. Før studene kunne opstaldes, var de som studekalve blevet lagt til hos bønderne, der havde dem de første par år. Derefter kom de typisk til større bøndergårde, der havde godt med græsning, i det næste år eller to. Studenes sidste vinter var så på staldgårdene, hvor de blev fedet op, før de fem-seks år gamle blev solgt som staldstude.

Det var ikke kun den gamle overklasse, der skabte problemer for Simon Christensen. Fæstebønderne under de to gårde var heller ikke tilfredse med de nye ejere, der mindst talt bragte

deres forhold i uorden. Da borgerne havde overtaget deres gårde, lagde de forgæves sag an mod de nye ejere med krav om tilbagebetaling af deres stedsemål, det vil sige den engangsafgift, de betalte ved fæstemålets indgåelse. Omvendt blev fæsterne på deres side stævnet for ikke at udføre det hoveri, der blevet dem pålagt som fæstere. Striden endte med, at fæsterne forlod deres gårde – og et forlig i Viborg Landsting, der indebar, at borgerne betalte bønderne erstatning.¹

At købe jord oven for byen betød uundgåeligt, at Simon Christensen løb ind i nye konflikter, fra banale nabostridigheder til retssager om skel og ejendomsret. Allerede i 1617 havde Simon Christensen en kontrovers med en anden borger, Jens Torsen, om ejendomsretten til en ager på Lemvig mark. Sagen var en udløber af en gammel arvesag og blev vundet ved landstinget af Simon Christensen.² I en anden strid løb Simon Christensen ind i en tvistighed med Iffver Albertsen om tre agre. Sagen skulle afgøres ved opmænd.³ Flere indviklede sager udspandt sig i 1638 ved landstinget mellem gårdene i Lemtorp. Især var der megen strid mellem de to forfædre Simon Christensen og Niels Jenssøn (ane nr. 962).

Da Simon Christensens yngste datter, Karen Simonsdatter, nogle år senere skulle giftes, købte Simon Christensen personligt en større gård. Det var slægtsgården Ballegård i Heldum sogn oven for Vesterbjerg, der blev drevet hans svigersøn, Laurids Hansen.

I 1633 havde Simon Christensen føjet endnu en gård til sine besiddelser – igen med kongens støtte. Kong Christian 4 gav således borgerne i Lemvig en tilladelse til at købe visse jorder,⁴ og samme år købte Simon Christensen en af Lemtorp-gårdene for sig selv.⁵ Fire år senere blev han medejer af selvejergården Bjerregård, der ligger oven for Sønderbjerg i Rom sogn. Det var dog sønnen Christen Simonsen, der Snapsdag (første tingdag i januar måned) 1637 mødte frem på Skodborg herredsting og fik skøde på halvparten af Bjerregård.⁶

Det var noget af en gård, Simon Christensen havde fået del i. Det viser en senere beskrivelse af Bjerregård - fra 1686: Her nævnes salshus, ladehus, et herberghus (bolig for tjenestefolkene), et fæhus, staldhus med hestekrybbe langs igennem på den vestre side, og øster i gården et staldhus med vægge af græstørv. Simon Christensens køb af halvparten af Bjerregård gav imidlertid anledning til en tvist om ejerforholdene. Christen Christensen Bjerregård, der må have ejet den anden halvpart af gården, anlagde senere sag om ejerskabet. Sagen drejede sig om lovbud, der indebar, at selvejergårde ved salg først skulle tilbydes sælgerens slægtninge. Han gjorde gældende, at lovbuddet var sket for sent, da det først var blevet tinglyst 9. januar 1637, samme dag som skødet til Simon Christensen var udstedt, men han tabte sagen.⁷ Christen Christensen Bjerregård tog imidlertid revanche efter købmandens død. I 651 købte han Simon Christensens halvpart af Bjerregård af hans døtre⁸, der havde arvet den efter deres far.

Betalte dobbelt skat – og tabte

Med købene af de to gårde befæstede Simon Christensen, der i 1633 også var borgmester, sin position som studeholder. Det gav en masse ballade med naboen, fæsteren Niels Jenssøn (ane nr. 962), men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 13, *Den genstridige fæster i Lemtorp*. Herremændene anfægtede fortsat Simon Christensens ret til de nye jorde. På alle planer forsøgte de at imødegå købmændenes og bøndernes omgæelse af deres monopol. Blandt andet fik de i 1639 gennemtruffet et egentligt forbud mod, at bønderne opstaldede stude. I 1641 præciserede en ny forordning udtrykkeligt, at lensmændene skulle føre tilsyn med købmændenes opstaldning af stude for at hindre misbrug. En gang i mellem kom ridefogden på Bøvling således på inspektion på Lemvig-købmændenes gårde for at kontrollere, om angivelsen af fedestude var rigtig. På samme tid forsøgte de lokale adelsmænd i Lemvig at overtage købmand Christensens gårde og på den måde sætte en stopper for hans fremfærd som studeopdrætter. Således ville herremanden til Kappel købe borgernes ejendomme i Lemtorp. Som

følge skrev Simon Christensen i 1642 om hjælp til kongen på sine egne og sine bysbørns vegne. I brevet henholdt han sig til, at Bjerregård og Ballegårdsjorder var så blandede med byens jorder, at hvis de to selvejergårde kom i "Adelens Besiddelse", ville det blive borgerskabet til daglig og stor trængsel og skade.

"Da Simon Christensen på Grund af sin Ringe Bestilling ikke kunde vandre udenlands på sin Næring, havde han indlagt sin største Formue i disse Gårde, købt den ene og havde Part i den anden," hed det i brevet. Han søgte nu om, at de to gårde måtte lægges under Lemvigs frihed og ikke bortskiftes fra kronen. Til gengæld tilbød borgerskabet at betale dobbelt skat mod fæstebønder og firdobbelt mod ugedagstjenere og desuden 4 rigsdaler mere årlig end før i afgift til Bøvling. Lensmandens fra Bøvling Slot anbefalede kongen at imødekomme ansøgningen,¹² hvilket han gjorde med et løfte om, at Lemtorp og Bjerregård ikke nogensinde måtte afstås til nogen adelsmand.

Adelen forstod sig at vente på deres tid. Den kom, da både Christian 4 og Simon Christensen døde i 1648. Med den stærkeste af Lemvig-borgerne af vejen, og med en ny og mere venligindstillet konge ved magten, klagede Jacob Grubbe til Kappel nu over, at borgerne havde fået lov til at købe adelsgods. Sagen kom for retten, og adelsmanden endte med at få dom for, at Simon Christensens arvinger og de øvrige ejere skulle sælge. Det skete i 1651.¹³

Adelsmanden havde endelig sejret over borgeren. I kølvandet i salget opstod der en mindre kontrovers mellem svigersønnerne om fordelingen af betalingen.¹⁴ En del af jorden var pantsat til Latinskolen i Lemvig, som ved salget måtte have sine penge igen.¹⁵ Jacob Grubbe til Kappel fæstede tre år senere Sdr. Lemtorp til Jens Christensen (anc nr. 272), men det er en meget lang historie, som er fortalt i sit eget kapitel, *Alkymistens højre hånd*.

Noter

- 1 Kancelliets Brevbøger 17/9 1617.
- 2 Ra. Bøvling len. Ekstraordinær Pengeskat 1618. (M. 18.052)
- 3 La. C626. Lemvig Kirke. 2. Regnskaber, s. 4.
- 4 "Viborg Landstings Dombøger 1618, C (Ribe Stift)", ved Poul Rasmussen. Viborg 1981, s. 289, 301 og 359.
- 5 Poul Rasmussen: "Viborg Landstings dombøger 1617 B og C. Udtog af domme". Viborg 1980, s. 132.
- 6 La. B24. Viborg Landsting. 569. Dombog C 1638. Fol. 257b ff.
- 7 Kancelliets brev bøger 3/7 1633.
- 8 O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". Kbh. 1894, s. 21. "Viborg Landstings Skøde- og Pantebog 1624-372, ved Jens Holmgaard. kbh. 1966, s. 112 og 207.
- 9 La. B24. Viborg Landsting. 577. Dombog C 1653. Fol. 454a. Skødet blev udstedt af Eskild Pedersen i Flansmose på vegne af Maren Eskildsdatter.
- 10 La. B24. Viborg Landsting. 83. Tingbog 1655, fol. 66. 575. Dombog C 1651, fol. 168. 577. Dombog C 1653, fol. 483b ff.
- 11 Dombogen under den 23. april 1651.
- 12 O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". Kbh. 1894, s. 184-85 og 330-31. Kancelliets Brevbøger 1942-43. Kbh. 1957. 26/10 1642.
- 13 Kancelliets brev bøger 11/5 og 26/10 1642, 24/2 og 27/2 og 14/4 1643 og 5/12 1648. Ra. Herredagsdombog. Nr. 48 1649, fol. 504b ff. "Viborg Landstings skøde- og pantebøger 1645-1652", ved Poul Rasmussen. Viborg 1969-73, s. 210 og 301.
- 14 La. B24. Viborg Landsting. 577. Dombog C 1653. Fol. 172b ff.
- 15 Landstingsdombogen under 5. maj 1652.

Slægtens sandemænd og stokkemænd

Kongen udpegede i 1600-tallet flere af slægtens bønder som sandemænd ved de lokale domstole. Andre forfædre sad på tinge som stokkemænd eller tingvidner, mens en enkelt af slægtens mænd blev dommer ved herredstinget.

For selvejerbonden Christen Gregersen (ane nr. 752) på den forblæste Knudesgård i Dybe var det både en ære og en byrde, da kong Christian 4 udnævnte ham til sandemand¹ ved Vandfuld Herredsting, der lå i Vandborg sogn ved skellet til Dybe. Ærefuldt var det naturligvis at få et sådant hverv betroet af kongen, men rent praktisk var det lensmanden i Bøvling, der stod for formaliteterne. Og æren havde Christen Gregersen allerede i behold, da han i 1610 blev valgt som en af de bønder, der skulle til landstinget i Viborg til arvehyldingen af Christian 4's 7-årige tronfølger, prins Christian.²

Hvervet som sandemand var en tidkrævende og besværlig post, og Christen Gregersen havde nok at se til på Knudesgård, som gjorde krav på at være en selvejergård. Så sent som 1620 betegnes den som jordeggen,³ det vil sige, at i hvert fald en del af gården har tilhørt Christen Gregersen. Og da det oprindeligt kun var selvejere, der kunne blive rettens sandemænd, var der ingen vej uden om.

Sandemænd i Jyske Lov

I hver retskreds skulle der ifølge Jyske Lov fra 1241 være otte sandemænd, det vil sige sanddru mænd, hvis opgave var at være sandhedsvidner for tingenes rette sammenhæng. I datidens retsvæsen var der ikke noget politi til at efterforske sagerne og fremlægge beviser. I stedet støttede retten sig til edsvorne vidnesbyrd fra agtværdige, bofaste mænd som Christen Gregersen. Sandemændene havde kompetence til at udtale sig i sager om markskel og alvorlige lovovertredelser som drab, voldtægt og hærværk. Efter at have undersøgt sagen afgav sandemændene en beediget udtalelse, der kunne efterprøves af "biskop og bedste bygdemænd", et ankenævn ifølge Jyske Lov.

Mange af sagerne endte imidlertid i landstinget i Viborg, der var overretten mellem det kongelige omrejsende retterting og de lokale retter som herredsting, byting og birketingene på godserne. Det var især retssagerne i Viborg, der tog tiden fra Christen Gregersens arbejde hjemme på gården. Ikke bare på grund af sagsbehandlingen, men også den lange rejse til fods eller med hest til Midtjylland fra Vestjyllands udkant. Samtidig var det forbundet med stor risiko at være sandemand. Hvis overretten ikke fulgte deres kendelser, kunne de miste deres boeslod, det vil sige rørlige formue og hele ejendom, undtagen jord.

Bedre blev det ikke af, at Christen Gregersen som andre sandemænd var udpeget på livstid. Folk søgte da også at blive fri for hvervet, selv om de derved slap for hoveri eller, som Christen Gregersen gjorde det, blev fritaget for ægter, det vil sige kørsel for godsejeren.⁴ En anden af herredstingets otte sandemænd på den tid var en anden forfader, Jens Clemmensen (ane nr. 754) fra Lund i Engbjerg Sogn,⁵ og senere hans søn efter ham.⁶

Da Christen Gregersen døde i 1625, overtog hans sønner, Niels Christensen (ane nr. 376) og Lars Christensen, Knudesgård som fæstere under Bøvling slot. Det var på den tid således, at også kronens fæstere kunne blive sandemænd, hvilket for Niels Christensen betød, at han blev sandemand som sin far.⁷

Stokkemænd, ottemænd og dannemænd

Efter enevældens indførelse i 1660 døde sandemandsinstitutionen efterhånden ud. Med Danske Lov fra 1683 blev ottemændene lovfæstet: Intet ting kan holdes uden otte mænd er til stede, foreskrev loven, og derfor blev vederhæftige og ofte ældre bønder udpeget som faste tinghørere. Ottemænd blev de kaldt – eller lige så ofte stokkemænd, et oldgammelt ord, der henviser til, at tinghørerne sad på stokke, eller træstammer, på tinget. Stokkemændenes opgave var at fungere som retsvidner, der kunne bevidne, hvad der er sket i retten, blandt andet når sagen gik videre til retten i Viborg.

Fra sag til sag blev otte dannemænd udpeget som rettens øjne uden for tinget, der på den efterfølgende tingdag kunne bevidne, hvad de havde iagttaget. Tingvidnerne måtte sværge ved at række tre fingre i vejret – for Faderen, Sønnen og Helligånden – at de vil svare ærligt.

Flere i slægten er nævnt som stokkemænd eller tinghørere. En af dem er Jens Jacobsen (ane nr. 474) fra Store Vestergård i Fabjerg sogn. Han var i 1687 tinghører ved Skodborg-Vandfuld herredsting; et par år tidligere var han tingvidne i en sag mellem bønderne i Fabjerg og Gudum Kloster, om hvilke hedestrækninger de havde ret til at grave tørv i eller slå lyng til ildebrand på.⁸

Ofte gik tilliden i arv fra far til søn. Således var den ældste af Jens Jacobsens sønner, Jacob Jensen, fæster af Blogsgård i Fabjerg sogn, ikke blot tinghører, men havde mange andre betroede funktioner ved retten. Tilbage i 1671 var han tingsvidne på Skodborg herredsting angående en øde gård.⁹ I talrige andre tilfælde optræder han som vidne, sagfører, synsmand og tinghører. Allerede den 24. november 1684 optræder han som tingets dommer.¹⁰

I en sag fra 1709 var Jacob Jensen en af de ottemænd eller tinghørere, da hederideren på Gudumkloster kom til retten og fik dusør for en ulv, han havde nedlagt på Kloster Hede.¹¹ Jacob Jensen har gjort det godt som kongens betroede mand. I 1718 angives han som sognefoged,¹² og sidste gang han nævnes, er det som sætterdommer – dommervikar – ved Skodborg-Vandfuld herredsting i 1720.¹³ Da havde han været rettens mand i 50 år.

Samtidig med Jacob Jensen tjente to andre forfædre som ottemænd eller tinghørere, en far og en søn. Det var først Christen Olufsen Schredder (ane nr. 228) fra Østergård i Heldum,¹⁴ der var tinghører ved flere lejligheder.¹⁵ Hans søn, Oluf Christensen (ane nr. 114), var i 1715 ottemand ved herredstinget.¹⁶ Rettens tillid må være gået i arv til tredje generation, idet også Oluf Christensens søn, Michel Olesen, var stokkemand – og nævnt som sådan – ved herredstinget i 1755.

Andre betroede mænd

En af slægtens andre betroede mænd var Jens Christensen Lemtorp (ane nr. 272), der førte mange sager til tinge for herremanden på Kappel. Hans søn, Gregers Jensen Krabbe, nævnes adskillige gange på herredstinget som synsmand og tinghører.¹⁷ I 1709 var han en af synsmændene, da 82 rytterbønderes rugavl skulle vurderes,¹⁸ som berettet i kapitel 17, *Rytterbønderne døde som fluer*. To år senere synede han brøstfældigheden på husene ved Gudum Kloster.¹⁹

Et andet af hans betroede hverv var at rebe og måle vejen fra Oddesund til Lemvig i nye danske alen. Endelig var han med i Kjærgård i Fabjerg, da tyven Niels Andersen blev afhørt i 1710, og han vidnede i retten sammen med Jacob Jensen – se kapitel 23, *Tyven, der ikke ville brændemærkes*.

I 1730'erne virker endnu en af slægtens mænd, Mads Jensen Østergaard (ane nr. 72), som tinghører ved herredstinget.²⁰ Senere i 1700-tallet er det igen en bonde fra Knudegård i Dybe, der betros rettens tillid, nemlig sønnen af Niels Jensen Knude (ane nr. 94), Peder Nielsen Knude, der ofte blev benyttet som tinghører.

Christen Gregersen var som andre sandemænd udpeget på livstid - som kompensation slap han for vognægte, det vil sige kørsel for kronen eller godsejeren. En bondevogn som på denne tegning kunne typisk læsse, hvad der svarer til to tønder korn. Her et uddrag fra Jakob Ulfeldts jordebog fra 1588.

Lovsigemænd

En anden middelalderlig retsinstitution var i øvrigt lovsigemanden eller lovmanden, der som huskemand havde det hverv at fremsige loven, når det kneb rettens mænd at huske den. Han kunne enten huske det aktuelle stykke eller recitere loven, indtil tingdommerne mente, at man var nået frem til den rette paragraf. Lovsigemanden kunne også som en levende bekendtgørelse kundgøre nye love for al folket.

Lovmandsinstitutionen kendes bedst fra de andre nordiske landes lagmænd. I Danmark spores lovmanden ikke i de middelalderlige love. Omvendt er det heller ikke sådan, at Jydske Lov pludselig i 1241 som et Dannebrog faldt ned fra himmelen. Før den tid herskede lov og ret allerede, men nu blev den nedskrevet, sådan som den blev husket af ting og lovsigemænd.

Et vidnesbyrd om danske lovsigemænd er imidlertid Lovmandsgård i Tørring, der var en af slægtens gårde. Vi har dog først forsket i gårdens historie, da slægtningen Jens Jensen Østergaard (søn af anc nr. 36) sidst i 1700-tallet stod som selvejer af Lovmandsgård. 29 år gammel giftede han sig i 1790 med Maren Christensdatter Heerup.

Et par århundreder senere kom en anden slægtning til gården, da Dagny Annine Møller (kusine til nr. 1) i 1927 giftede sig med Niels Jensen. Han var fra Nørmark i Lomborg, men havde siden overtaget Lovmandsgård.

Noter

- 1 A. Kaae: "Bøvling lens historie". Hardsyssel årbog 1955, s. 5-76.
- 2 Rigsarkivet: B2, nr. 74. Prins Christian døde i 1647, året før sin far. Se om prins Christian i Vestjylland og Thy i Hardsyssels årbog, 1928, side 104.
- 3 Bøvling len. Ekstraskattemandtal 1620.
- 4 Peter Skautrup: "Hardiske mål". Bd. II. Århus 1942, s. 71 ff. Mogens Lebech: "Jyllands gamle Retskredse". Jyske Samlinger. 5. rk. Bd. II. Kbh. 1935-36. s. 156-337. Henv. s. 160. Christen Osterssøn Veyle: "Glossarium juridicum danico-norvegicum". Kbh. 1665, s. 686f.
- 5 Nævnt 2/5. 1625.
- 6 1a. B7A.2 Bøvling len. Vognægtbog, ca. 1640.
- 7 1a. B7A.2 Bøvling len. Vognægtbog, ca. 1640.
- 8 1a. B77A. Skodborg-Vandfuld herreder. 1. Tingbog 1684-88. Fol. 189b og fol. 70ab.
- 9 Tingsvidne 3/7 1671. Bilag til kontributionsregnskaber 1670-71, Bøvling Amt.
- 10 1a. B77A. Skodborg-Vandfuld herreder. 1. Tingbog 1684-88. 24/11 1684, 14/2 1687, fol. 189b, 194b. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 279, 333, 387a ff., 365, 393b, 409b, 414ab, 430b, 457b, 465. 3. Tingbog 1714-21. Fol. 532b.
- 11 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 325b, 335a.
- 12 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Tingbog 1714-21. Fol. 110b (7/3 1718), 31/3 1718.
- 13 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Tingbog 1714-21. Fol. 713b.
- 14 1a. B77A. Skodborg herred. 1. Tingbog 1684-1688. fol. 150b. 19/7 1686.
- 15 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 296b.
- 16 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Justitsprotokol 1714-21. Fol. 52a.
- 17 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 457b og 3. Tingbog 1714. 11/10 1714.
- 18 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 333.
- 19 1a. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 401, 419b og 418. Jens Sølvsten i Danske Slotte og Herregård. Bd. 12, Kbh. 1966, s. 307-08.
- 20 Således den 29/10 og 26/11 1733 og 3/11 1735.

I fjendens sold

Erik Hansen var det sorte får i en fin købmandsfamilie. Han var en utilpasset voldsmand, der som lejesoldat for svenskerne midt i 1600-tallet endte med at plyndre sin egen bror. Men også prominente forfædre samarbejdede med svensken.

Det gik galt for Erik Hansen allerede som ung mand. Om det var på grund af soldater tjenesten eller vanskeligheder i familien, kan vi ikke sige. Erik Hansen var ellers ud af en fin og gudfrygtig familie. Faderen, Hans Christensen Kræmmer (ane nr. 1836), var købmand og en agtet borger i Lemvig. Han havde været en af byens udsendinge til kongehyldningen i Viborg i 1584, da Frederik 2's 7-årige søn blev hyldet som tronfølger, den senere Christian 4. Også moderen, Marine Vilsdatter (ane nr. 1837), var af fin herkomst. Hun var fra Ballegård, en slægt af købmænd og borgmestre i Lemvig i flere generationer. Gudfrygtig var hun, med eget stolestade i Lemvig Kirke. Fromheden gjaldt dem begge. Allerede i 1590-før Erik Hansen blev født - skænkede de deres arvepart af Ballegård til Lemvig kirke og skoles vedligeholdelse.

Født omkring århundredeskiftet voksede Erik Hansen op i denne gode og solide borgerfamilie. Han var den yngste søn i en børneflokk på fem, og man kan forestille sig, at der ikke skulle meget til at træde ved siden af. Måske var det et problem for Erik Hansen at måle sig med sine to ældre brødre, Villum og Laurids (ane nr. 918), der begge klarede sig godt. Det samme gjorde den ældre søster, Karen Hansdatter. Om den yngre søster ved vi ikke meget mere, end at hun blev godt gift. Det første store brud i Erik Hansens liv kom, da faderen sendte ham hjemmefra som soldat til en ny værnepligtig hær. Han har formentlig bare været en stor dreng, men faderen havde ikke noget valg. På kong Christian 4's bud skulle alle selvejerbønder og fæstere under kronen stille med en ung mand til en ny national hær, der var oprettet i 1614 efter Kalmarkrigen mod Sverige.

For Hans Christensen Kræmmer på Ballegård faldt valget naturligt på den yngste søn, Erik Hansen. Han måtte pludselig hjemmefra, og ingen i familien har vidst, hvad han gik ind til. Men de kunne frygte det værste. Hidtil havde militæret været baseret på lejesvende, og erfaringerne fra tidligere krige var, at lejesoldater plyndrede gårdene, hærgede byerne og voldtog kvinderne. Der var således ingen tradition for en hær af frie mænds sønner. Erik Hansen blev indskrevet i Ribe Compagni, og foran ventede et nyt liv med eksercits, disciplin og træning til krig. På tærsklen til Trediveårskrigen var truslen om en ny krig meget virkelig.

Uregerlig og voldelig

Det var formentlig i hæren, at Erik Hansen tillagde sig den grove og voldsomme adfærd, som soldater ofte lægges til last. Men den opførsel, som soldaterne praktiserede i krigstid, kunne ikke tolereres i fredstid hjemme i Lemvig. Erik Hansen røg ind i en scribe retssager på grund af sin opførsel og voldelige adfærd. I 1618 blev han sagsøgt for fjerde gang ved Lemvig byting. Sagsøgeren var en Mads Lauridsen, hvis kone Erik Hansen havde forulempet på det groveste. Om Erik Hansen havde været fuld, fortæller sagen ikke noget om, men meget tyder på det. Aftenen før var der Valborg-fest i byen, den tids største vårfest, der blev fejret over hele landet. Det var en løssluppen fest, som præsterne og kirken talte dunder imod - men uden held. Ungdommen festede, og karlene havde hver deres "gadelam" at tage sig af.

Erik Hansen havde tilsyneladende haft mere held med flasken end med pigerne, hvilket antydes af de ulykkelige hændelser næste dag, valborgdag, den 1. maj. Ud på aftenen havde Erik Hansen kastet sig over sagsøgerens kone, Kirsten Knudsdatter, og datteren Mette. Han havde forfulgt de to gennem byen til kirkegården i Lemvig, hvor de søgte tilflugt. At kirkens jord var et helligt fristed, så Erik Hansen stort på. Han indhentede parret, væltede dem omkuld og slog konen, mens hun lå på jorden, "så hun måtte tigge hendes liv af ham". Derefter var han begyndt at flå både tøj og undertøj af hende, men nåede ikke videre, før en forbipasserende kom kvinderne til undsætning.

Redningsmanden var Knud Jepsen Stadsbud, og med hans hjælp tog de flugten til byfogedens hus. Her var døren imidlertid lukket og folkene i seng. Der var ikke tid til at banke fogeden op, for Erik Hansen var fulgt efter dem og truede nu med at kaste sig over dem. De løb videre og søgte i stedet tilflugt i Gregers Skomagars hus.

Nu gik Erik Hansen helt fra koncepterne. Han stillede sig op foran huset og råbte gennem natten, at alle i huset var tyve og horer, han kastede sten på døren og væggen og slog nogle ruder ind. Det varede ikke længe, før postyret trak de omkringboende til, og Erik Hansen blev anholdt og sat i rådhuskælderen.

Erik Hansen sad dog ikke så længe i fangekælderen. Da sagen kom op i bytinget, borgede to af byens mænd for, at han ville være til stede, indtil sagen havde gået sin gang, og han blev sat på fri fod. Bytinget forpligtede samtidig Erik Hansens far, Hans Christensen Kræmmer, til at holde de to skadesløse for den borg, de havde stillet hans søn.

Sagen endte med, at to sandemænd ved bytinget svor Erik Hansen skyldig i vold og hærværk. Hans Christensen Kræmmer appellerede på sin søns vegne sagen til landstinget, men havde ingen vidner til at støtte sig og fik ikke medhold.¹

Hvor længe Erik Hansen tjente som soldat, ved vi ikke. Der er ingen vidnesbyrd om hans rolle i den næste krig, som kong Christian 4 kastede Danmark ind i. For at stække svenskerne var kongen gået ind i Tredivårskrigen i Tyskland - hvilket endte med, at Lemvig-egnen som det øvrige Jylland blev besat af fjendtlige tropper.

Maleriet taler sit eget sprog om livet på krostuerne i midten af 1600-tallet. Der drikkes bravt af store kander. Konen til drukkenboltten i midten synes ikke at have held til at slæbe manden med hjem. (Govert Camphuysens maleri af en dansk kro findes på Malmø Museum.)

Synede præstens tissemand

Da Wallensteins hær fra efteråret 1627 rykkede op gennem Jylland, kom også en afdeling til Lemvig-egnen. De næste to år brandskattede den tyske kejsers tropper købmænd og bønder for at dække de fjendtlige troppers underhold. En købstad som Lemvig måtte udrede i tusindvis af rigsdaler, og det var svært for byens øvrighed at få pengene ind.

Det værste var imidlertid fraværet af lov og orden. Soldaterne kunne røve og plyndre efter forgodtbefindende og udløve vold og lave hærværk uden retsforfølgelse.² Retten lå i lommen på officererne, og byens borgere såvel som bønderne måtte betale bestikkelser til både højere og lavere officerer. Mange prøvede at få det til at gå gelinde ved at smøre officererne i det små. Eksempelvis indkøbte Lemvig Kirke 12 ekstra potter vin for at tilgodese fjenden.³

Formentlig var Erik Hansen hjemme i Lemvig under den tyske besættelse. Og her var der rig lejlighed til at komme i dårligt selskab, både blandt byens okkupanter og samarbejdsvillige borgere, der belavede sig på en fremtid sammen med tyskerne. Wallenstein var jo indstillet på at blive; han begyndte at opkræve bytold og forlangte, at byerne skulle hyldede den tyske kejser og aflægge ed til ham, hvad de dog pure nægtede.

En særlig kilden sag fra den tid involverer en Mette Sørensdatter, der lå i med fjenden, og forfaderen i Lomborg, Peder Thorsen (ane nr. 960), der nogle år senere skulle syne sognepræstens tissemand for, om den havde været samme sted. Forhistorien var, at Mette Sørensdatter under den fjendtlige besættelse af landet havde plejet omgang med fjenden. Hun pådrog sig i den forbindelse en kønssygdom, der med mange sår og udslet var åbenlys for enhver.

Da så den lokale sognepræst i Lomborg, Eske Gregersen, uvist af hvilken grund blev beskyldt for at have haft omgang med Mette Sørensdatter, var det jo til at finde ud af. Enten var han smittet og havde været sammen med hende, eller også var han ikke smittet og uskyldig, og der var der jo syn for sagen. Peder Thorsen blev sat til at syne præsten i hans bare skind og kunne overfor landstinget bevidne, at sognepræsten ikke var blevet smittet.¹

Svenskerne besatte Bøvling Slot

En af overløberne var spillemand Hans Laursen, købmand og kollega til Erik Hansens far. Vi kender hans sag, fordi han senere blev anklaget for bytinget for landsskadelig virksomhed. Flere borgere i Lemvig vidnede i retten på, at Hans Spillemand ved adskillige lejligheder havde spillet for og drukket sammen med fremmede soldater. Et af vidnerne var den unge Jens Jensen Trans (senere svigersøn til anc nr. 1838). Han var bare en stor dreng på 16, da en tysk "forridder med følge" lå i kvarter i huset hos hans mor, enken Maren Lauridsdatter:

Allerede "den første aften ...da kom Hans Spillemand derind og legte for dem, og de drak øl af en træstob, da sagde Hans Spillemand til dem: 'Hvi drikker I af den træstob?' [en stob er et krus] Værtinden måtte vel forskaffe dem en sølvstob at drikke af. Så måtte Maren Lauridsdatter nødes og tvinges til at forskaffe dem to sølvstobe at drikke af, som de beholdt, og hun måtte give Hans Spillemand fem rigsdaler samme aften, for(di) han legte for dem. Siden derefter kom Hans Spillemand derind næsten hver dag og nat i seks uger og spillede for dem."

Andre vidner berettede, hvordan han sammen med "sine staldbrødre" forlangte øl, mjød og vin hos de andre købmænd - og oven i købet rede penge for sit spil. Selv forklarede Hans Spillemand, at han i alle tilfælde var blevet tvunget til at spille og kun havde drukket vand sammen med soldaterne. Sagen endte i første omgang med, at bytinget frikendte købmanden. Hvad retten lagde til grund for frifindelsen, vides ikke, men sagen blev anket til landstinget.⁵

Hvordan det gik Erik Hansen i de følgende år, ved vi ikke. Han faldt ikke til ro med hus og hjem og er hverken registreret med ægteskab eller ejendom. Tværtimod kappede han alle bånd til familien - og slukkede i 1644 ethvert håb om at leve i fred og fordragelighed. I slut-

ningen af Trediveårskrigen forrådte Erik Hansen sin egen familie - som soldat i fjendens sold.

Han var imidlertid ikke den eneste landsforræder på Lemvig-egnen. Forhistorien begynder året før i Tyskland, da svenskerne efter våbenhvile drog mod Holsten og op gennem Jylland. Den 22. januar 1644 nåede det første rytterregiment Bøvling Slot. Lensmanden var for længst flygtet, og ridefogeden boede på Sdr. Vinkel i Lemvig, så den eneste, der var blevet tilbage og forsøgte at holde styr på tingene, var lensskriveren Jacob Klausen. Slottet måtte nu føde både mænd og heste, og lensskriveren måtte skaffe krydderier, humle, salt og jern foruden klæder, sko, støvler og andet til soldaternes mundering. Det kostede alt sammen store summer i de tre uger, regimentet blev på slottet. Og bedst som de var redet af sted, kom 34 mand og 50 heste to dage efter tilbage og blev i 13 uger.

Om lensmanden havde skabt sig flere fjender blandt sine undersåtter end andre adelige skatteopkrævere er svært at sige. Men samarbejdsvillige lokale fortalte svenskerne, at skriveren netop havde fået indkrævet de sidste skattepenge, som var forfaldet til jul og endnu ikke befordret videre til kongens kasse. Fjenden forlangte dem udleveret.

Lensskriver Jacob Klausen nægtede. Han blev taget i et meget strengt forhør af to løjtnanter og flere andre officerer. Han blev truet på livet og truet med fængselsstraf, men nægtede pure at have pengene i forvaring. Forhøret fandt sted i borgmester Simon Christensens hus i Lemvig. Svenskerne opgav i første omgang og førte lensskriveren op til hovedkvarteret på Kabbel. Her blev Jacob Klausen afhørt igen, i overværelse af egnens betydeligste mænd. De var samlet på Kabbel for at forhandle med svenskerne om, hvor mange penge besættelsesmagten ville afkræve lenets borgere. Men lige meget hjalp det, lensskriveren nægtede.

Hvorfor først borgmester Simon Christensen (ane nr. 1838) og siden alle egnens betydelige mænd skulle tage del i forhøret af lensskriveren, kan vi slutte os til. Mændene har udgjort et pres på skriveren for at få ham til at afsløre, hvor skattepengene var gemt. For dem var alternativet, at besættelsesmagten brandskattede dem og tog pengene af deres lommer - så hellere kongens skattepenge, som de allerede havde betalt. Og det var jo netop for at "akkordere om kontributionen", at Lemvigs førende borgere var samlet på Kabbel.

Da lensskriveren ikke ville afsløre, hvor pengene var gemt, konfronterede de svenske officerer ham med en erklæring, hvori han under livsstraf skulle sværge, at han ingen penge gemte. De tvang ham til at læse erklæringen højt for den forsamlede flok mænd og krævede, at han med oprakte fingre svor, at dette var sandhed. Da gav han op og udleverede over 1200 rdl. til fjenden. Men det blev den svenske plyndring ikke mindre af, skulle det vise sig. Senere fik den øverstbefalende for styrkerne kvarter på Kabbel, og han for endnu hårdere frem. Flere fuldmægtige blev lagt i fængsel og jern, da de ikke kunne skaffe penge. Der blev igen sendt budt efter lensskriveren Jacob Klausen, men da han ikke kunne skaffe flere penge, valgte han "om nattetide at borttrømme fra slottet" og "komme herfra til skibs udenlands", formentlig med en af de fladbundede sandskuder, der på den tid sejlede mellem vestkysten og Norge.⁶

Forrådte familien og landet

Det var i den betændte tid, at soldaten og voldsmanden Erik Hansen gik i fjendens sold. Eller, som det hedder, han gik "frivilligt, unødnet og utvungen ud i tjeneste med landsens fjender, nemlig svensken". Det eneste, Erik Hansen havde at tilbyde den svenske besættelsesmagt, var sin erfaring som soldat og voldsmand. Hest, våben og anden udrustning havde han ikke. Det havde til gengæld hans bror, Laurids Hansen (ane nr. 918), der blev tvunget til at munde-re ham med alt, hvad der hørte til en rytters udrustning, foruden to heste og et beløb på ikke mindre end 120 rdl.⁷ Hele dette ulykkelige hændelsesforløb blev oprullet, da Laurids Hansen efter krigen opregnede sine tab overfor retten på Lemvig rådstow (rådstue). Her berettede en lang række vidner om, hvordan "Laurids Hansen led megen skade" og nær havde mistet livet.

Laurids Hansen har selv beskrevet sine fortrædeligheder i en regnskabsbog, der indgik i sagen:

“Anno 1644, den 6. marts, havde den svenske oberst Mürbach, som lå på Kabbel, med sin løjtnant, Albrecht Andersen, indkaldt mig til borgmester Simon Christensens her udi Lemvig.” Til stede var “min broder Erik Hansen, som da havde givet sig udi svenskens tjeneste og klagede han særligen og hårdt på mig. Oberst Mürbach strengeligen befalede Albrecht Andersen, at han skulle tvinge mig til at mundere min broder Erik Hansen med alt hvad en rytter behøver.”

Erik Hansen skulle udstyres med hest, sadel, pistoler, støvler, klæder og penge, men det trak tilsyneladende ud, så Erik Hansen klagede til løjtnant Andersen over broderens vrangvillighed. Et vidne fortalte således om den dag, da Erik Hansen var inde hos “unge Mads Madsen og fornævnte Albrecht Andersen lod sende bud efter Laurids Hansen; og da han kom ind ad stowdøren satte Albrecht Andersen sin pistol på Laurids Hansen og vilde have skjøt ham, dersom han ikke var blevet forhindret. Med hårde ord og onde påstande tilspurgte han Laurids Hansen hvorfor, han ikke (havde) munderet sin broder Erik Hansen efter oberstløjtnantens befaling. Hvortil Laurids Hansen havde svaret, at Erik Hansens korporal vilde hjælpe ham, og af samme årsag af oberstløjtnanten var indkvarteret hos ham.” Han var blevet af tvunget “sølv og penge”, men Erik Hansen sagde, “at hans broder Laurids Hansen havde endda mere af sølvkæder og guld.”

Selv skrev Laurids Hansen i regnskabsbogen under d. 12. april, at den svenske korporal “tvang mig til at skaffe ham på min broder Erik Hansens vegne en ny mantel [kåbe], helt foret og med knapper og anden stafering, kostede 19 sletdaler.” Endvidere: “På adskillige tider... af tvang han mig på min broders vegne... godt sølv og penge... over 120 rigsdaler.”

Tog de bedste klepperter

En karl, der arbejdede på marken i Lemvig ved den tid, hvor der blev sået havre, vidnede i retten i Lemvig, “at noget efter, svensken blev landet mægtig, han gik og harvede (med et par heste) en hop og en gilding for en hard, som tilhørte Laurids Hansen, da kom dennes broder Erik Hansen til ham ud i marken og sagde, den hop og gilding vil jeg inderlig have, hvorledes kan jeg dem bekomme?” En gilding var en kastreret hest, og denne var en ordentlig kleppert, altså en lav, men kraftig og stærk hest. Om de to heste skrev Laurids Hansen i sin regnskabsbog: “Ud i havresæds tid inde i unge Mads Madsens gård her i byen tvang regimentskvartermesteren med flintepistol mig til at skaffe min broder Erik Hansen de to bedste klepperter, jeg havde, og da de kom ind i Mads Madsens gård, tog Erik Hansen dem mod min vilje og red bort med dem, og jeg ville ikke have mistet dem for 80 sletdaler.”

Et vidne fortalte, at Erik Hansen sagde, da han drog af med “en rød hop og en god sworthroen gilding,” “at hans broder havde endda flere klepperter, som gode var.” “Da råbte Laurids Hansens hustru Karen Simonsdatter til dem og sagde, at de skulle drages til minde dette, at de red bort med deres klepperter imod deres vilje og minde.”

Hvorfor Erik Hansen var kommet derud, at han ikke bare forrådte sit land, men også sin egen bror, har vi ingen forklaring på. Men intet tyder på, at han kunne klare sig i det civile liv; lillebroderen Erik Hansen

Selv om Erik Hansen tvang sin bror Laurids til at mundere ham med alt, hvad der hørte til en rytters udrustning, blev han nok ikke så fin i tøjet som den samtidige landsknægt her på billedet. Som professionel soldat gik han med en bredskygget filthat med fjerbusk, en kortskødte vams og posede knæbukser med flæser på ydersiden.

kunne meget vel have været jaloux på sin bror, der klarede sig ganske godt med såvel arbejde som familie. Laurids Hansen havde i 1631 overtaget den store Ballegård og var nu enejer og selvejerbonde. Brødrenes forældre havde boet på gården, hvor han og hans kone havde taget sig af dem. Laurids Hansen havde også giftet sig godt, med Karen Simonsdatter (ane nr. 919), datter af omtalte borgmester i Lemvig, købmand Simon Christensen (ane nr. 1838). En gang før 1639 var faderen død, og arven efter ham kan måske også have sat splid mellem brødrene. Bruddet mellem brødrene blev fuldstændigt, da Erik Hansen forblev i tjeneste hos "svensken og drog med dem af landet som en monderet rytter."

Han kom aldrig til hæder og værdighed igen. I 1653 døde han, og i arvesagen efter ham omtales han som "en landsforræder og riget til skade".⁸

Han var ikke selv for god

I kapitel 16, *Hospitalsforstander for fattighuset*, er Laurids Hansen beskrevet som en agtværdig borger. Men han var også involveret i sager, som forlener ham med et mindre ærværdigt eftermæle, og som måske bringer ham tættere på den grådige og fordrukne bror.

Da deres far, Hans Christensen Kræmmer, efterhånden var blevet gammel, fandt Laurids Hansen i hans gemmer tilsyneladende et gammelt gældsbevis, som den gamle af ukendte årsager ikke havde indløst. I hvert fald kom det til en retssag, først i Lemvig byting og i 1632 i Viborg landsting, hvor Laurids Hansen på sin fars vegne fremlagde "et beskidt brev", der krøllet og tilsmudset af tjære var omkring 20 år gammelt. I følge brevet skulle borger Laurids Jørgensen, og nu hans arvinger, skyldte hans far 12 rigsdaler. Borgmester Jens Christensen i Lemvig mødte på debitorernes vegne og fremførte, at da der ikke var sket påkrav i mange år, måtte fordringen være ugyldig. Sagen endte, da Landsretten vurderede, at brevet på grund af en ulæselig dato var ugyldigt.⁹

Godt ti år senere inddrev Laurids Hansen en anden gammel gæld fra den afdøde rådmand Laurits Jensen, der angiveligt havde skyldt både ham og broderen Erik Hansen penge. Laurids Hansen var efter 1640 blevet værge for hans to døvstumme børn og havde dermed fået adgang til børnenes arv. Som fortalt i kapitel 8, *Sponsor for den nye latinskole*, gjorde han udlæg i arven ved at pantsætte blandt andet "nogle usle agre" og blev derfor anklaget for at ville "besnelle de fattige elendige umyndige børn deres arv". For det blev han dømt i byretten, men fik i 1652 medhold i Landsretten – af formelle årsager.¹⁰

Endnu ti år senere optræder Laurids Hansen i en langt mere alvorlig sag om datterens medgift. Da Kirsten Lauridsdatter Bantam (ane nr. 459) i 1662 blev gift med Peder Pedersen Nør (ane nr. 458), endte det i en strid mellem far og svigersøn om ægteskabskontrakten. Parret, der var blevet trolovet året før, overtog ved brylluppet Laurids Hansens gård i Lemvig.

Den samlede medgift omfattede tilsyneladende broderparten af gamle Laurids Hansens formue, hvilket de andre arvinger tog ilde op. Hans anden datter, Maren Lauridsdatter Bantam, var i 1650 blevet gift med Mogens Bertelsen, en 19 år ældre præstesøn fra Resen,¹¹ der som borger i Lemvig indgik i flere af svigerfaderens entrader. Han blev senere byfoged,¹² og var det måske allerede, da Kirsten Lauridsdatter Bantam blev gift med Peder Pedersen Nør. Mogens Bertelsen var så forurettet over hans svigerindes ægteskabskontrakt, at han bragte sagen for bytinget i Lemvig, ikke bare på vegne af sin kone, men også hendes bror, Hans Lauridsen, der ved den lejlighed blev beskrevet som "vanvittig og tåbelig", "svag" og "umyndig".

Peder Pedersen Nør klagede på sin side over, at Laurids Hansen som lovet i kontrakten ikke ville give ham skøde på Ballegård, hvilket Lemvig byting gav ham medhold i. Retten dømte Laurids Hansen til at udstede skøde til Peder Pedersen Nør på de ejendomme, han ifølge gavebrevet skulle have: foruden gården i Lemvig og andelen af Lemvigs bymark også Laurids Hansens og hustrus anpart af Ballegård – mod en rimelig aftægt – og endelig halvdelen af

deres rørlige formue. Den afgørelse kunne hverken Laurids Hansen eller Mogens Bertelsen finde sig i. Laurids Hansen betragtede kontrakten som ugyldig, idet han havde udstedt den i drukkenskab. Han havde i 1663 taget tingsvidne ved bytinget på, at han fragik sig brevet, som Peder Pedersen Nør angiveligt havde ladet skrive uden hans vidende. Dommen blev anket og kom i 1665 for landstinget i Viborg. Her fik Laurids Hansen og Mogens Bertelsen medhold, da landsretten fandt, at aftalen var indgået imod loven, idet den forfordelte de andre børn.¹³

Peder Pedersen Nør døde allerede tre år efter, kun 42 år gammel. Om ikke før, så efter hans død blev familien forsonet, idet Kirsten Lauridsdatter Bantam flyttede til Ballegård, som hun fik part i.¹⁴ Her boede også faderen, søsteren og svogeren, der også havde fået part i den store gård.¹⁵ Gamle Laurids Hansen døde engang før 1673. Maren Lauridsdatter Bantam og Mogens Bertelsens anparter gik videre til deres børn, blandt andre Simon Mogensen,¹⁶ der blev byfoged og senere kgl. papirforvalter i Lemvig.¹⁷ Men det er en helt anden historie, der udspiller sig langt senere.

Andre plyndret

Tilbage i svenskerkrigenes tid var Laurids Hansen imidlertid ikke den eneste bonde, der blev plyndret. Det fremgår af lensregnskaberne, at lenet de år måtte give afkald på mange afgifter fra bønderne, da de var forarmede.¹⁸

Og selve Bøvling Slot var ribbet for købber, tin, korn, uld, linned foruden 90 okser og alt andet af værdi. En del værdier har der været, for slottet var nyopført fem år tidligere, da de gamle bygninger havde lidt en del overlast efter Kejserskrigene i 1627-1629. Det var i øvrigt Simon Christensen, der leverede alt muligt fra mursten til jern og lübsk glas, men det er en anden historie, der fortælles i et kapitel 9 om *Købmanden i Lemvig*.

Med svenskerne tilbagesøgning lagde freden sig over Jylland for en tid. Men da Danmark en halv snes år senere endnu en gang erklærede Sverige krig, crobrede svenskerne på få måneder hele Jylland. Året efter blev jyderne befriet af tropper fra Brandenburg, der hærgede mere end besættelsestropperne. I kapitel 14, *Alkymistens højre hånd*, fortælles om, hvordan en anden forfader tækkedes de fremmede soldater.

Noter

- 1 La. B24. Viborg Landsting. 557. Dombog C 1618. Fol. 257b. Poul Rasmussen: "Viborg Landstings Dombøger". Viborg 1981.
- 2 J. Aldal: "Det 17. Aarhundredes Krige". Hardsyssel Aarbog 1928. s. 107 ff.
- 3 La. C626. Lemvig sogn. 2. Kirkeregnskabsbog 1626-1654.
- 4 La. B24. Viborg Landsting. 568. Dombog 1637. Fol. 32b.
- 5 La. B24. Viborg Landsting. 563. Dombog C 1631. Fol. 80b-82.
- 6 J. Graversen: "En episode fra svenskekrigen 1644". Hardsyssel årbog 1974.
- 7 La. B24. Viborg Landsting. 573. Dombog C 1647. fol 20b ff.
- 8 La. B24. Viborg Landsting. 577. Dombog C 1653. fol. 1-15 ff.
- 9 La. B24. Viborg Landsting. 564. Dombog C 1632. fol. 202b. Jvf. 65. Tingbog 1632. Fol. 111b.
- 10 Dombog C, B24-576, 5. may 1652. fol. 206ff.
- 11 La. B24. Viborg Landsting. 575. Dombog C 1652. Fol. 30 ff.
- 12 La. B24. Viborg Landsting. 581. Dombog C 1665. Fol. 44a.
- 13 La. B24. Viborg Landsting. 581. Dombog 1665. Fol. 42-53b.
- 14 Ildsteds- og kvægskat 1677. Køl- og kvægskat 1678.
- 15 Familie- og folkeskat 1673. Ildsteds- og kvægskat 1677.
- 16 Køl- og kvægskat 1678 og 83.
- 17 Jul. Bidstrup: "Fortegnelse over Retsbetjente - - -". Kbh. 1894. Håndsk. La. La. B77. Lemvig byting. 2. Tingbog 1689-1702. Fol. 5 og 83b.
- 18 Ra. Bøvling len. Regnskab 1643/44.

Den genstridige fæster i Lemtorp

Bonden Niels Jenssøn havde det med at komme i konflikt med sine omgivelser. Han lagde sig i 1630'erne ud med både naboer og herremænd, han tæskede sine tjenestefolk, slog købmandens kalv halvt fordærvet, og hans datter brød sin troløvelse på det groveste.

Niels Jenssøn (ane nr. 962) var fæster af en af Lemtorp-gårdene oppe på hjerget øst for Lemvig. Herregården Kabbel havde fem fæstegårde syd for Nørlem kirke, hvor det meste var hedejord. Gårdene havde den gang ikke navne; i regnskaberne var Niels Jenssøns gård bare Niels Jenssøns gård. Bønderne i Lemtorp har formentlig skulle arbejde hårdt for deres udkomme. På den anden side var Niels Jenssøn ikke den, der ville finde sig i hvad som helst. Han lagde sig ud med både naboer og tjenestefolk, og den ene strid afløste den anden, mens retssag fulgte på retssag.

Vi ved ikke meget om Niels Jenssøns baggrund, blot at han kom fra det forblæste Ferring, hvor han var sødt omkring 1601. I en alder af 25 år giftede han sig med Anne Lauridsdatter (ane nr. 963), der stammede fra Trans Kirkeby i nabosognet. Men om de to har kendt hinanden fra ungdom og barndom, eller om Niels Jenssøn bare ægtede en gammel enke for at få et fæste, ved vi ikke noget om.

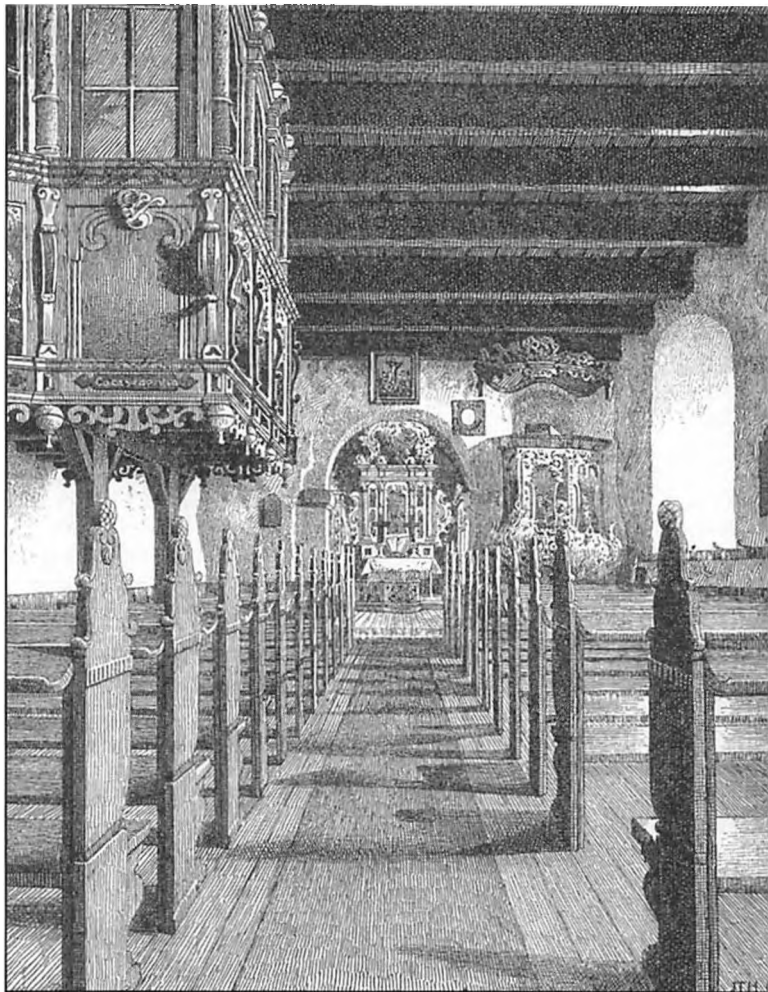
Hvorom alting er, så fæstede Niels Jenssøn "en gård i Lemtorp" af herremanden på Kabbel. Vi ved fra en senere sag,¹ at Niels Jenssøn skulle svare en betydelig landgilde, den årlige fæsteafgift. Ud af sin bedrift skulle han hvert år udrede, hvad der svarer til 1 svin, 1 får, 1 lam, 1 gås og 2 høns, foruden en ottendedel ko. Af sit årlige udbytte skulle han svare 1 trave rug, 4 traver byg, 3 traver havre og 20 æg. Endelig skulle han tjene herremanden med 1 lang rejse i hoveri, en syvendel skovvogn, og desforuden yde 7 mrk. 6 skilling i hestegæsteri.

Niels Jenssøn betalte imidlertid enhver sit. Problemerne tårnede sig først op for den genstridige fæster, da en anden af slægtens forfædre, Lemvigs borgmester Simon Christensen (ane nr. 1838), den 3. juli 1633 købte nabogården i Lemtorp. Det førte til en hel serie af nabostridigheder. Niels Jenssøn klagede i 1638 til retten over, at Simon Christensens kalve var kommet ind i hans kornmark. Naboen havde ikke sørget for at få dem fanget, og Niels Jenssøn blev slået voldsomt af en af kalvene. Omvendt blev Niels Jenssøn beskyldt for have slået en kalv, der pinsedag havde været inde i hans rug, så den havde fået brækket et lår.

Niels Jenssøn klagede også over, at Simon Christensen under pløjning skulle have indtaget hans fædrift. Sagerne endte ved landstinget i Viborg. Hvad der kom ud af sagerne, melder tingbøgerne ikke noget om, måske fandt parterne en mindelig løsning eller opgav at føre sagen videre ved de efterfølgende tingmøder. På samme tid lagde Niels Jenssøn sig også ud med sine egne tjenestefolk. To af tjenestefolkene, Oluf Nielsen og Johanne Jensdatter, beskyldte Niels Jenssøn for at have slået dem, og omvendt hævdede Niels Jenssøn, at det var ham, der var blevet slået. Senere var vidner oppe på hans gård for at syne en karl, han havde banket, og de kunne konstatere, at der var både blå pletter og blodskud.²

Selv om Simon Christensen som borgmester havde let ved at føre sine klager frem for både Lemvig byting og senere landstinget i Viborg, var det dog ikke sådan, at han altid fik ret. Om det vidner en sag, da der to år senere igen var nabostrid mellem Niels Jenssøn og Simon Christensen. Den sidste anlagde sag ved landstinget, fordi Niels Jenssøn skulle have gravet over hundrede græstørv på Simon Christensens ejendom og lagt dem til sit havedige. For at

For alles øjne måtte Margrethe Nielsdatter (ane nr. 481) og Toer Pedersen (ane nr. 480) den 28. april 1661 stå offentligt skrifte på kirkegulvet i Nr. Lem Kirke – fordi de havde elsket med hinanden. Brøden var dog særligt stor, fordi Margrethe Nielsdatter var trolovet med en anden mand. Til venstre i billedet ses Kabbels herskabsstol fra 1763, hvorfra slægtens herremænd få årtier senere kunne følge kirkehandlingen højt hævet over andre. Det var Kappel, der ejede kirken.

bevise sin påstand havde Simon Christensen den 5. juni taget nogle borgere fra byen med til Lemtorp for at syne en mark, som lå sønden og vesten for Niels Jenssøns havegårdsdige. Synsmændene sagde dog i retten, "at de ikke grangiveligen kunne se, på hvilke steder samme såd var gravet" - såd er et gammelt ord for græstørv og udtales soi. På landstinget svor Niels Jenssøn ved højeste hellig ed og med oprakte fingre sin uskyld, og landstingsdommerne fandt da heller ikke anklagen nøjagtig bevisliggjort.¹

Sag mod Københavns Hospital

Hvad konflikterne mellem de to bundede i, kan vi ikke vide. Men sikkert er det, at byfolk som Simon Christensen ikke blev vel modtaget af fæstebønderne oppe på bjerget. Det ved vi fra tidligere sager, da Simon Christensen sammen med to andre Lemvig-borgere købte to andre gårde i Lemtorp. Fæstebønderne under de to gårde lagde forgæves sag an mod de nye ejere med krav om tilbagebetaling af deres fæsteafgift, mens borgerne omvendt stævnedes fæsterne for ikke at udføre hoveri. Selv om sagen endte med forlig i Viborg Landsting,¹ var det ikke en god begyndelse for naboskabet mellem borgere og bønder. Men det kan man læse mere om i kapitel 10, *Kampen om jorden*.

Et langt bedre forhold havde Niels Jenssøn til en anden nabo og forfader, Jens Christensen (ane nr. 272), der var fæster i Sdr. Lemtorp og fra Ferring som han selv. Jens Christensen havde dog mere held med sig og arbejdede sig op som delefoged for herremanden. Om det kan

man læse i kapitel 14, *Alkymistens højre hånd*. Som delefoged var Jens Christensen Lemtorp i nogen grad bøndernes talsmand overfor herremanden og kom i den egenskab Niels Jenssøns søn til undsætning ved en retssag mange år senere. Baggrunden var den, at herremanden Valdemar Daa havde pantsat nogle af Lemtorp-gårdene til hospitalet i København⁵, som tilsyneladende havde sat hoveriskruen i vejret. Jens Christensen Lemtorp gik ind i sagen for de af sognets fæstebønder, der var "København hospitals tjenere". Ved Skodborg herredsting bevidnede han i 1672, at de var blevet bebyrdet med for meget arbejde, der kom oven i alt mulig andet som tiende til præsten og skolemesteren, soldaterholdspenge og kontributioner.⁶

Sagen kørte videre til landstinget, hvor Jens Christensen Lemtorp selv førte sagen. Han blev ved den lejlighed beskyldt for imod loven at have taget andres tjenere – fæstebønderne – i forsvær og tilskyndet dem til opsætsighed.

Niels Jenssøn døde i februar 1669. Da havde han været enkemand i 13 år. Månedet efter døde sønnen Jens Nielsen af en febersygdom. Niels Jenssøn havde avlet ni børn med Anne Lauridsdatter, men flere andre døde før tid. Enkelte af de fem efterlevende klarede sig mindre godt.

Sønnen Lauridz Nielsen giftede sig med Else Knudsdatter og overtog faderens gård. Men kun for en årrække. At han døde før 1685, ved vi fra en sag om søsteren Mette Nielsdatter, der i 1685 blev betegnet som en husarm – fattig – stakkcl. Da blev der taget tingsvidne på, at hun havde modtaget 9 sletdaler som arv efter sin broder Lauridz Nielsen, selv om boet havde et underskud på 200 sletdaler.⁷

En anden datter blev formoder i slægten, men først efter en større skandale. Margrethe Nielsdatter (ane nr. 481) var trolovet med en Christen Christensen Dalgaard. Men hun holdt ikke sit løfte og gik i stedet i seng med en anden mand, Toer Pedersen (ane nr. 480). Hun blev gravid, og parret stod offentligt skriftet i Nr. Lem kirke den 28. april 1661. "Horeungen" blev døbt 26. juni samme år, men parret giftede sig ikke før den 6. december 1663, da han var blevet fæster af Nr. Ravnsbæk i Lomborg. Om ham og sønnen kan man læse mere i kapitlerne 22 og 23, *Musikken kom for retten og Tjyven, der ikke ville brændemærkes*.

Noter

- 1 La. B24. Viborg Landst. 641. Skøde- og Pantebog, nr. 10. 1668-69. Fol. 59b ff., 297 og 302b ff.
- 2 La. B24. Viborg Landsting. 569. Dombog C 1638. Fol. 257b ff.
- 3 La. B24. Viborg Landsting. 571. Dombog C 1640. Fol. 240a ff.
- 4 "Viborg Landstings Dombøger 1618, C (Ribe Stift)", ved Poul Rasmussen. Viborg 1981, s. 289, 301 og 359.
- 5 La. B24. Viborg Landsting. 641. Skøde- og Pantebog, nr. 10. 1668-69. Fol. 59b ff., 297 og 302b ff.
- 6 La. B24. Viborg Landsting. 95. Tingbog 1672. Fol. 81 ff.
- 7 La. Skodborg herreds tingbog 1684-88. Fol. 19b.-20a.

Alkymistens højre hånd

Fæstesønnen Jens Christensen blev i 1654 offentligt ydmyget og retsforfulgt som jomfruskænder. Men han forstod at tjene adelen godt – blandt andre alkymisten Valdemar Dau - og endte som en rig og magtfuld mand.

Bondesønnen fra Ferring, Jens Christensen, er en vigtig forfader i slægten. Med det tredobbelte anenummer 272=432=488 er han både forfader til Møller'ne fra Krabbesmark og to gange forfar til Jensen'erne fra Vester Balleby. Første gang, vi støder på Jens Christensen, boede han hjemme hos sin mor på fæstegården Korsled i Ferring. Det var tilbage i 1654. Faderen, Christen i Korsled (ane nr. 544=864=976), var død, og moderen stod nu nævnt som enke og fæster under herregården Damsgård. Det varede imidlertid ikke længe, før den voksne søn ragede uklar med herremanden i en sag, der endte ved landstinget i Viborg. Sagen drejede sig om kærlighed, moral og penge.

Mens han boede hjemme hos sin mor, blev han svært glad for en pige i sognet, den unge Else, datter af Jacob Tomissøn (ane nr. 546=866=978). Om de var forelskede i hinanden, ved vi ikke. Men at de gik i seng med hinanden er sikkert, og hun blev gravid.

Stod offentligt skrifte

Forholdet blev selvfølgelig opdaget, og som sig hør og bør giftede Jens Christensen sig med Else Jacobsdatter. Men forinden havde parret stået offentligt skrifte i Ferring kirke. Det vil sige, at de trådte frem på kirkegulvet foran koret og bekendte deres synd i menighedens påhør. Jens Christensen måtte endog skriftligt vedkende sig brøden over for sognepræsten i Ferring.

Efter at have stået i offentligt skrifte fik parret syndsforladelse. Hermed var sagen nok slut overfor Gud og gejstlighed, men ikke overfor herremanden. På den tid var seksuel omgang uden for ægteskab, eller lejemål som det hed, forbudt også ifølge verdslig lov. Et lovbrud som dette skulle herremanden forfølge med krav om bødestraf.

Således blev det unge ægtepar nu stævnet af herremanden Henrik Krabbe. Beviset havde kirken leveret. Sagen endte i første omgang i Skodsborg herredsting med, at herredsfogeden den 12. juni 1654 idømte Jens Christensen en bøde på 12 rigsdaler for lejemål med Else Jacobsdatter. Herremandens nidkære sagsanlæg var formentlige mere økonomisk end moralsk begrundet, idet han samtidig også havde en økonomisk interesse i at inddrive bøden.

Så let skulle det dog ikke gå for herremanden. Sagen blev anket og kønt i januar 1655 for landstinget i Viborg. I mellemtiden havde Jens Christensen nemlig fæstet Sdr. Lemtorp under en anden herremand, Jacob Grubbe til Kabbel. Han lagde nu sag an mod både den forrige herremand og herredsfogeden i Skodsborg herred, Lauridz Christensen, for at få dommen omgjort. Landsretten endte med at omstøde herredsfogedens dom og nedsætte bødestraffen.¹ Retten henholdt sig til, at "jomfruskænderen" havde giftet sig med Else Jacobsdatter, og der derfor ikke havde været hjemmel for at idømme ham fuld bødestraf.²

Død i krigens tid

Efter at have fæstet Sdr. Lemtorp kaldte Jens Christensen sig Jens Christensen Lemtorp - eller slet og ret: Jens Lemtorp. Om de første år på gården i Lemtorp ved vi ikke meget. Ægteparret fik fire børn, hvoraf de to døde. Den første søn, Christen Jensen (ane nr. 136), var blevet opkaldt efter sin farfar, Christen. Den anden søn blev født 1660 og opkaldt efter sin morfar, Ja-

cob. Han døde dog allerede som 17-årig af astmatisk hoste. En tredje søn fik parret ni år senere. Maren, den eneste datter, var blevet født i 1659, men døde samme år. Under hvilke omstændigheder ved vi ikke, men slutningen af 1650'erne var en forfærdelig tid, med krig og ødelæggelse både i Vestjylland og resten af landet. Maren var blevet født under krigen mod Sverige, hvilket hendes dåb vidnede om. Som fadder stod en af de soldater, der angiveligt skulle befri Jylland, men snarere lagde det øde med plyndren og hærgen.

Efter Danmark havde erklæret Sverige krig i 1657, erobrede svenskerne på få måneder hele Jylland. Som om det ikke var ulykke nok, blev jyderne året efter befriet af allierede polsk-brandenburgske tropper, der hærgede værre end besættelsestropperne. "Hvor megen fare og bedrøvelse, vi haver udstået i dette år, kan vi aldrig fortælle vore efterkommere," skrev en jysk præst i 1659.³ Et andet sted beskrives et herred, hvor "de brandenburgske haver været indkvarteret, moxen øde, ruineret og fordærvet".

Da Maren blev døbt i 1659, var det en officer fra brandenburgske lejehær, der stod fadder. Hvordan en kornet fra Brandenburg kom så tæt på Jens Lemtorp, kan vi ikke vide. Vi kan blot konstatere, at Jens Lemtorp fik en repræsentant for den herskende militære magt som fadder for sit barn. 10 år senere var det fredstid - og godsejeren var atter den herskende magt i Jens Lemtorps liv. Jens Lemtorp orienterede sig derefter og opkaldte sin yngste søn efter ejeren af det gods, han tjente under, og som fadder stod godsejerens søsterdatter.

I alkymistens tjeneste

Jens Lemtorp havde gjort det godt i de mellemliggende år. Da krigen sluttede i 1660, var Jens Lemtorp stadig bare en fæstebonde under Kappel. For herregården havde det været en turbulent tid med skiftende ejere, hvilket skulle blive en fordel for Jens Lemtorp. Han blev fuldmægtig allerede et år efter, at godset blev overtaget af den kendte adelsmand Valdemar Daa til Borreby i 1664. Den fornemme Valdemar Daa havde været officer i krigen mod Sverige. I det civile liv viste han sig imidlertid at være en notorisk fantast, der satte sine ejendomme overstyr ved halsløse projekter. Han var også alkymist og forsøgte at klare skærene ved guld-mageri. H.C. Andersen forevigele i øvrigt den farverige personlighed 200 år senere i eventyret "Vinden fortæller om Valdemar Daa og hans døtre".

Jens Lemtorp havde imidlertid de administrative evner, som godsejeren manglede, og han drog på flere måder fordel af hans lem-fældighed. Som en af sine besiddelser havde Valdemar Daa Nørlem Kirke og fæstet af kirketienden. Efter reformationen tilfaldt kirketiendet kongen, der så at sige udliciterede opgaven mod en afgift, hvis han da ikke solgte det helt og fuldkomment. Fra året 1665 ansatte Valdemar Daa Jens Lemtorp som fuldmægtig til at føre kirkens regnskab.⁴ Som følge af sine halsløse projekter blev Valdemar Daa nødt til at afstå Kappel til sin søster, Dorte Daa, i 1668. Men han bevarede fæstet af Nørlem tiende, som han dog gav søsteren fuldmagt til at oppebære. Med et enkelt år som undtagelse fortsatte Jens Lemtorp som regnskabsfører. Året efter Dorte Daas overtagelse af Kappel fik Jens Lemtorp sin tredje søn, som han opkaldte efter den nye godsejers afdøde mand, Gregers Krabbe til Torstedlund. Sønnen blev døbt Gregers i 1669, og ved dåben lod godsejeren sig repræsentere ved sin yngste søster, mens en søsterdatter til Gregers Krabbe blev gudmor og fadder til barnet.⁵

En betroet mand

Fra 1669 blev Jens Lemtorp også kirkeværge. For en fæstebonde var det en større opgave at føre kirkens regnskab. Indtægterne var især kirkens anpart af kornetienden, men på udgiftssiden skulle han holde styr på mange poster: provstpenge, regnskabspenge, gæsteri, skriverpenge, reparationer og vedligeholdelse af kirkens remedier, voks til lys, arbejds løn og en afgift til conrektor i Ribe.

Den forgældede adelsmand Valdemar Daa og hans døtre drager til heden syd for Viborg. Her ifølge Lorenz Frølich's illustration til H.C. Andersens eventyr 'Vinden fortæller om Valdemar Daae og hans Døtre'.

Sværere var det imidlertid at inddrive tienden fra bønderne. Så sent som i 1681 førte han sag ved herredstinget mod adskillige beboere i Nørlem sogn, der skyldte ham for korntiende. Hvervet som kirkeværge beholdt han indtil 1678.⁶ Men Jens Lemtorp nøjedes ikke med at være administrator og inkassator for Dorte Daa. Han var også godsejerens delefoged.⁷ Som sådan stod han for indkrævning af afgifter og restancer og førte sager for hende ved herredstinget og landstinget i Viborg.

Løn fik Jens Lemtorp ikke for at være delefoged, men han var fritaget for arbejde på hovmarken og ægt, det vil sige kørsel for herremanden. Hvervet som delefoged gav Jens Lemtorp retssager på halsen. Han blev således i 1684 stævnet for herredstinget for nogle udlæg, han havde ladet gøre i Støvlbæk og flere andre steder.⁸ Men måske har han heller ikke haft helt rent mel i posen. Således var han året før blevet stævnet for skattesnyd af byfogeden i Lemvig, fordi han ikke betalte skat for karlen Gregers Christensen, der havde tjent hos ham i Lemtorp. Angiveligt var årsagen, at karlen aldrig havde været til "Guds Bord" - altså gået til alters hos sognepræsten. Som en følge havde præsten ikke ført ham i mandtal, og dermed figurerede han ikke i nogen skattemandtaller.⁹ I 1687 var han for retten, fordi han ikke havde betalt for to stude, men han betalte kort tid efter.¹⁰

Som delefoged var han også i nogen grad bøndernes talsmand overfor herremanden. Jens Lemtorp kunne ikke beskyldes for blot at mele sin egen kage. I 1672 bevidnede han ved Skodborg herredsting for nogle af sognets fæstebønder i Nørlem, "København hospitals tjenerne", at de var blevet bebyrdet med for meget arbejde. Baggrunden var den, at Valdemar Daa havde pantsat nogle af Lemtorp-gårdene til hospitalet i København. Sagen kørte videre til landstinget, hvor han selv førte sagen, der er nærmere omtalt i kapitel 13, *Den genstridige fæster i Lemtorp*. Det var ikke uden omkostninger, Jens Lemtorp gik ind i sagen. Han blev ved den lejlighed beskyldt for imod loven at have taget andres tjenerne i forsvar og tilskyndet til opsætsighed.

Jens Lemtorp var efterhånden blevet en holden mand med flere penge, end han selv kunne bruge. Han var også en mand, der forstod at udnytte de muligheder, der bød sig; blandt andet ved at låne penge ud til egnens godsejere. En af dem var herremanden på Kongensgård i Nørre Nissum sogn, Claus Lindrot, der lånte penge flere gange. Han gav til gengæld Jens Lemtorp pant i gårdene Nissumby, Nissumboel, Skausgård og Øster Stokholm i samme sogn.

Ved den sidste pantsætning 3. marts 1681 lånte Jens Lemtorp herremanden 1305 rigsdaler for en måned. Aftalen var, at blev de ikke betalt forinden, kunne han overtage disse gårde som fuld ejendom. Pantet blev ikke indløst.¹¹ Han blev ikke umiddelbart ejer af dem ved den lejlighed, men han nævnes i hvert fald senere som ejer af de tre sidste.

I slagsmål med rivalen

Der var ikke kun sejre og succeser for Jens Lemtorp. Han kæmpede til mange sider - og mødte også sine nederlag. Det anføres 1682, at Jens Lemtorp boede i Nissumboel som fæster,¹² på en af de gårde han netop havde overtaget. Sin egen gård i Lemtorp havde han mistet året før i en fejde med sin ærkerival Knud Gregersen Lang (1646-1700).

Knud Lang var en magtfuld herre. Han var både rådmand og byfoged i Lemvig, birkedommer ved Harboøre birk og en overgang i 1670 dommer ved Vandfuld herred. Nogen upartisk dommer var han ikke. Knud Lang lå i strid med alt og alle på egnen og var ofte selv part i retssagerne. Han var tillige en bedrager, der blev fyret som dommer ved Vandfuld herred, fordi han var blevet antaget under urigtige forudsætninger. Til gengæld blev han senere dommer ved Skodborg herred og overtog atter dommerembedet i Vandfuld, da de to embeder blev lagt sammen 7. oktober 1684. Med sin sønnesøns ord var Knud Lang "en mand i sin tid så navnkundig af sin kapacitet samt mærkværdige handlinger og hændelser, at hans hukommelse endnu er i frisk minde og sildig skal uddø".¹³

Knud Lang lagde sig i strid med Jens Lemtorp, da han som forvalter på Kabbel tvang ham ud af gården i Lemtorp i 1681.¹⁴ Jens Christensen Lemtorp måtte dermed forlade den gård, han havde drevet med Else Jacobsdatter i 17 år. Skatteregnskaber fra tidligere år viser, at han havde opbygget en større bedrift. Således havde han 1673 og 1674 to karle og to piger. I 1678 var besætningen på 1 føl, 6 køer, 5 ungnød, 21 får, 2 svin og 3 hopper.¹⁵

Hvordan det lykkedes Knud Lang at fravriste ham gården, ved vi ikke. Men i den følgende retssag kan vi se, at striden ikke var slut med det. De to blev bitre rivaler. I 1682 anlagde Knud Lang sag mod Jens Lemtorp for at have overfaldet ham. Det egentlige hændelsesforløb fortæller sig i det uvisse. Ved Skodborg herredsting tog Knud Lang to tingsvidner, der svor på, at Jens Lemtorp havde været voldelig over for ham. På sin side tog Jens Lemtorp tingsvidne ved Viborg byting og Ryssensteen birketing på, at han 2. marts 1683, da han gik fra landstinget i Viborg, blev overfaldet med hug og slag på den hellige kirkegård af Knud Lang og følgesvende.

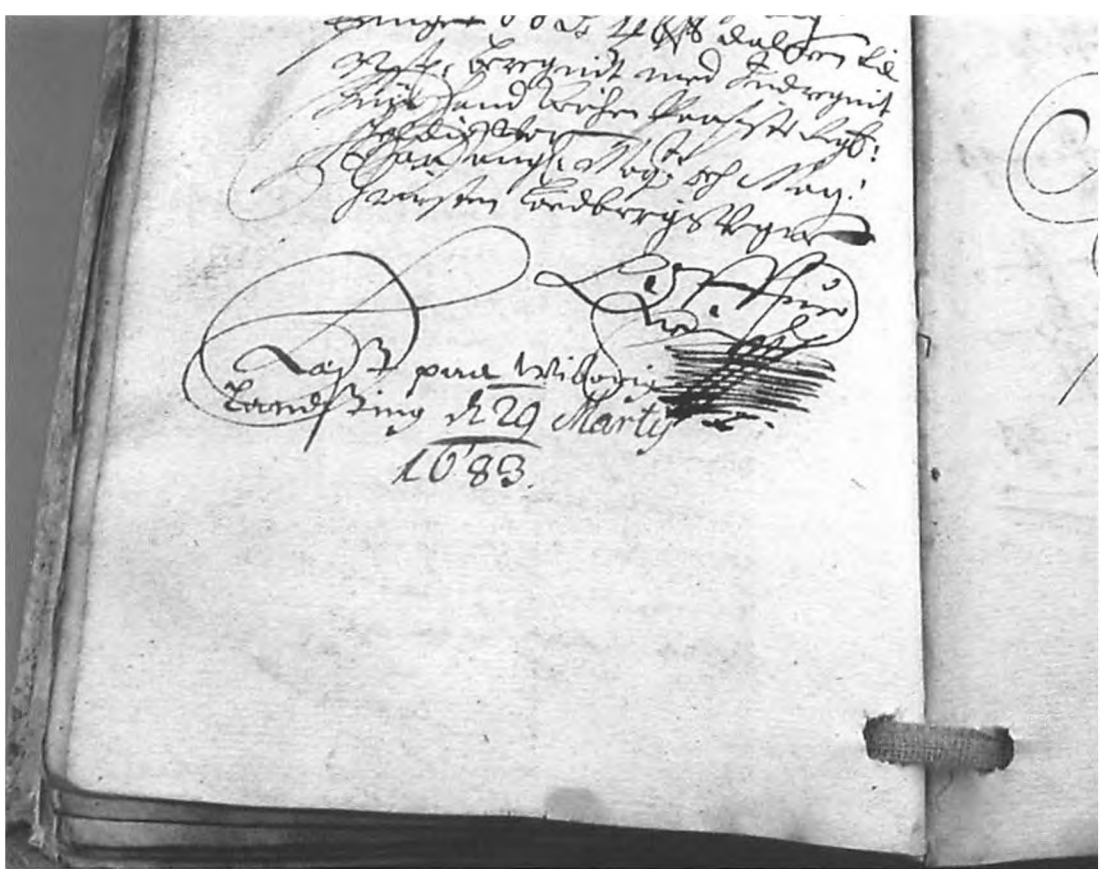
Det var nu op til landsretten i Viborg at afgøre striden mellem de to fogeder. Jens Lemtorp gjorde gældende, at Knud Lang og hans konsorter var hans avindsmænd, uvenner, og Knud Langs tingsvidner derfor burde erklæres ugyldige. Knud Lang på sin side krævede bekræftelse af sine tingsvidner, påberåbte sig rettens beskyttelse som underdommer, og at Jens Lemtorps tingsvidner derfor burde betragtes som magtesløse, foruden at han tilmed krævede erstatning for sin ulejlighed.

Pengestrød ramte sønnen

Det viste sig, at den umiddelbare anledning til stridighederne var en tvist om, hvem af de to, der skulle opkræve kirketienden i Nørlem sogn. Jens Lemtorp havde krævet, at der blev gjort udlæg for en del resterende kirketiende for 1676 og 1677 og for afgiften af kirkejord. Sagen var kommet for ved Skodborg herredsting, hvor Knud Lang selv sad som dommer. Der måtte derfor indkaldes en stedfortræder, en såkaldt sættestemmer. Dommeren ville imidlertid ikke give Jens Lemtorp medhold, da han mente, at Knud Lang retmæssigt oppebar kirketienden. Problemet var, at der adskillige gange var foretaget pantsættelse og udlæg i tienden.

Når Jens Christensen Lemtorp ikke fik medhold, var det ikke, fordi han med alderen var faldet af på den som sagfører. Han førte selv en udløber af denne sag på landstinget, og i den forbindelse blev han betegnet som en gammel "og udj trætter idelig øvet mand".¹⁶ Sagen drejede sig om sønnen, Christen Jensen, der 1683 var blevet beskyldt for at have foretaget skatteundragelse, eller som det hed, fordulgt kop- og kvægskat. En anden udløber var, at den nye ejer af Kabbel, Hedvig Krabbe, anlagde sag mod ham for at have gjort udlæg i hendes kvæg,

Striden om kirketidende for Nørlem Sogn endte i retten – og den magtfuldes byfogede vandt. Her ses en påtegning i regnskabsbogen, om at den har været fremlagt i retten, Viborg Landsting, den 29. marts 1683.²¹

der var sat på foder hos bønderne. Godsejerne havde på den tid ret til at lade stude opfede hos bønderne.

I januar 1685 måtte Jens Lemtorp erkende sit nederlag, og han udbetalte hende en erstatning for hendes sagsomkostninger ved herredstinget på 12 sletdaler. Pengene blev modtaget af ærkerivalen Knud Lang. Samme dag modtog sønnen Christen Jensen en bøde på 9 sletdaler for ulyde - utidig opførsel - ved retten.¹⁷ I april tilbyder han at betale for det udtagne kvæg efter "dannemænds" vurdering.¹⁸

Hele rækken af sager med Knud Lang endte med forlig i 1685, hvori også indgik, at Christen Jensen betalte for bygfæld på Lemtorp, mod at Knud Lang fik biskoppen til at godtgøre ham 66 sletdaler, han havde til gode i tiende, eller selv godtgjorde beløbet.¹⁹

Arven til sønnerne

Sine nederlag og genvordigheder til trods har Jens Lemtorp været en holden mand. Ved siden af Lemtorp havde han fæstet Øster Nissumboel under Kongensgård, og han havde også Vester Nissumboel, der blev angivet som ødegård. De to gårde fik han som pant den 24. april 1677, ligesom de tre tidligere nævnte gårde, Skausgård, Nissumboel og Øster Stokholm, der også skulle bygges op stort set fra bunden (se under Lemtorp og Skausgård).

Sønnen Christen Jensen (anc nr. 136) kom til at stå som medbruger på Vester Nissumboel,²⁰ men overtog fæstet af Skausgård i 1684-85.²¹ Han blev eneejer af gården, da faderen døde efter 1700. Men faderens evner har Christen Jensen ikke haft. Han måtte af gården igen sør

1708, fordi han ikke kunne betale sine regninger til købmanden – se kapitel 26 om *En hæderlig jordlejevård*. Han blev på gården som fæster, og fæstet blev i slægten til langt op i 1800-tallet, før den igen kom i slægtens eje – og det er den stadig.

Den yngste søn, Gregers Jensen Krabbe, blev bonde i Nissumboel, på en af de andre gårde, Jens Lemtorp havde overtaget i pant. Han kom desuden til at eje Bjerregård i Resen, Thornegård i Nr. Nissum og Pilgård i Nr. Nissum. Det var i Nissumboel, Jens Christensen Lemtorp og Else Jacobsdatter endte deres dage på aftægt, forsørget af sønnen. Ifølge skattemandtallet fra 1700 boede de som inderster hos sønnen Gregers Jensen Krabbe - og hans hustru Margrethe Poulsdatter - "og som formedelst deres Høje alderdom og svagheds skyld ej I Ringeste Maade kand fortienne Noget til dieris ophold".²²

Anderledes skidt gik det for Jens Lemtorps gamle herre, Valdemar Daa. Han havde efterhånden formøblet hele sin formue på alkymi, og i 1681 mistede han godset Borreby til sin rival. Det var pantsat langt op over skorstenen, og Valdemar Daa henslæbte resten af sin tilværelse i yderste fattigdom til sin død i 1691.

Noter

- 1 La. B21. Viborg Landsting. 579. Dombog C. 1655. Fol. 29f.
- 2 Forordning af 12/10 1617. Bestemmelserne om lejermål findes i recessen af 1558 § 60.
- 3 Hardsyssels Årbog 1928, side 150.
- 4 La. C. Krb. 310. Nr. Lem kirkes regnskaber. Fol. 21b - 29.
- 5 O. Nielsen: Skodborg-Vandfuld Herreder. 1894, s. 61.
Johan C. Sulkjær: "Nr. Nissum". Bd. 1932, s. 76.
- 6 La. c. Krb. 310. Nr. Lem kirkes regnskab. Fol. 39b.
- 7 I kirkebogen for Nørlem nævnes han 4. november 1669 som delefoged ved en dåb, hvor han stod fadder.
- 8 La. B77A. Skodborg herred. 1. Tingbog 1684-88. Fol. 4b-5a.
- 9 La. B24. Viborg Landsting. 99. Justitsprotokol for landstingshørereren 1682-86. Fol. 178b f.
- 10 La. B77A. Skodborg herred. 1. Tingbog 1684-88. Fol. 182b ff.
- 11 La. B24. Skp. 17 (645), Fol. 70ab. Skp. 18 (646) Fol. 272b. Skp. 20 (648). Fol. 27b.
- 12 Ra. Markbøg 952. Nørre Nissum sogn.
- 13 "Knud Langs optegnelser". Samlinger til Jydsk historie og topografi". 3. rk. IV. bind, 3. 38-96, henv. s. 50. Knud Lang, sognepræst i Vilslev og Hunderup var hans sønnesøn.
- 14 Knud Lang stod som ejer af Lemtorp i 1682 (Ra. Markbøg 951. Nr. Lem sogn). Den blev synet for brøstfæld i august 1683 (La. B24. Viborg Landsting. 99. Justitsprotokol for landstingshørereren 1682-86. Fol. 117b-118).
- 15 Ra. M 37. 243. Regnskab for Lundenæs og Bøvling Amters familie- og folkeskat 1671-75. Lundenæs og Bøvling amter, ekstraskatteregnskab 1674-79. Ra. M 37. 228. Lundenæs og Bøvling Amter. Kop og kvægskat 1678.
- 16 La. B24. Viborg Landsting. 99. Justitsprotokol for landstingshørereren 1682-86. Fol. 170-170b.
- 17 La. B77A. Skodsborg herred. 1. Tingbog 1684-88. Fol. 12a.
- 18 Samme fol. 30.
- 19 La. B24. Viborg Landsting. 99. Justitsprotokol for landstingshørereren 1682-86. Fol. 80 ff., 114b ff. og 269.
- 20 Ra. M. 37.243. Konsumptions- og folkeskat 1683.
Jvf. M. 37.229. Kop- og kvægskat 1683.
- 21 Ifølge kop- og kvægskatten for 1685, fra 1. januar 1686.
- 22 Lundenæs og Bøvling Amters Ekstraskatteregnskab 1699-1700.
- 23 C.KRB-310, Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg

Bromændene i Holstebro

Holstebros historie er uløseligt knyttet sammen med den bro, som byen bærer sit navn efter: Storbroen over Storåen. Dermed er byens historie ligeså uløseligt bundet sammen med slægtens bromænd, der siden 1661 forpagtede broen i fem generationer.

Den første af fem generationers bromænd i Holstebro var Niels Miltersen (ane nr. 426). Han var midt i 1600-tallet en af byens gårdejere, der som de fleste andre må have haft sin gård på Nørreland på den nordlige side af åen. Sønderland var på den tid først ved at udvikle sig som en egentlig bydel. En byfoged beskrev senere "byjordene – 'situationen her ved byen' som han udtrykker sig – består mest af agerland, med lidet lynchbund og eng, men ingen skov. En stor å går 'igennem byen' mellem det såkaldte Sønder- og Nørreland... Han finder, at byens største herlighed består udi forråd af godt vand, som flyder i bæk og åer, blandt hvilke den store å er den navnkundigste, fordi byen har sit navn af den lange træbro, som er lagt hen over den og beneficeret af forrige konger til sin vedligeholdelse".¹

Nok fik byen navn efter broen, men hvorfor den hedder Holste-bro, melder byfogden ikke noget om. Det kan komme af Hul-sted, "broen ved de dybe huller i åen", idet der netop på dette sted var behov for en bro på grund af en vanskelig overgang. Eller det kommer måske af navnet på en oprindelig bebyggelse på stedet, således er Holstat nævnt første gang helt tilbage i 1274.

Hvorom alting er, så havde Niels Miltersen sin gård i dette land. Han skilte sig dog ud fra andre bønder, idet han som købmand havde erhvervet borgerskab i Holstebro – og som en "anset og vederhæftig borger" kunne han i 1661 løje kongelig privilegeret forpagter af Storbroen til sit forretningsområde.

"Broen over Storåen kaldes Den store bro i modsætning til Den lille bro i Vestergade over Blødens Bæk. Den afgift i brokorn, som bønderne i Hjerm og Ulfborg herreder, der havde heste og vogne, ydede til broens vedligeholdelse, er rimeligvis lige så gammel som broen selv. Afgiften bestod i en skæppe byg af hver gård og dens indførelse har vel været betingelsen for at få broen opført og vedligeholdt. Kongerne forlenede broen og brokornet til ansete og vederhæftige borgere i Holstebro," fortæller historikeren J. Aldal i Holstebros historie gennem tiderne.²

Pesten tog bromændene

Vi hører første gang om ordningen den 4. maj 1526, da en bromænd under Frederik 1 fik brev på broen med den tilliggende kornrente "mod at holde broen vel færdig for agende, ridende og gående. Dersom herrederne ikke vil udgive kornet, må broens indehavere æske det til tre herredsting og siden tiltale dem til Hardboe Bygdeting (Sysselting)".

Knap 40 år senere blev en anden af slægtens mænd, Søren Lassen (sønnesøn af ane nr. 14.696), den fjerde forpagter af Storbroen, fortæller Aldal: "20. juni 1562 fik nemlig Søren Lassen, der var søn af rådmand Lars Wilsen i Lemvig, men borger i Holstebro allerede 1549, forleningsbrev på den med det tilliggende brokorn og anden rettighed, mod at han straks skulle lade opsætte nye pæle, bulljæl og rækker og siden holde broen i stand. Men heller ikke Søren Lassen formåede at holde broen ved lige, og ved et åbent brev af 12. november 1574 overdroges den til borgmester Christen Dionissen og borger Knud Villomsen, der havde tilbudt at holde broen i stand, da den, der oppebar brokornet, ikke formåede det.

I de næste 30 år hører vi ikke om andre bromænd, før 8. oktober 1603 da "Kongen har bragt i erfaring, at broen ved Holstebro ikke holdes i tilbørlig stand, og at de, der har oppebåret det brokorn, som svares til broens vedligeholdelse, er døde i den farlige pestilences tid (pesten, som rasede i Vestjylland 1602-03)," forklarer Aldal parentetisk. Broen var på det tidspunkt gået til og skulle bygges op på ny. Forpagtningen gik nu til et konsortium på fire borgere, der drev den i knap 20 år, før rådmand og købmand Albert Rennie fik den i forlening – mod at opføre en ny storbro. Broen var da "helt bygfældig, hvilket havde været byen og den vejfarende til stor skade". Albert Rennie var i øvrigt svigerfar til en niece af Lemvig-købmanden Simon Christensen (anc nr. 1838).

Da Albert Rennie døde knap 40 år senere, må kongen have fået den idé, at det var lettere at lade broforpagtningen gå i arv til næste generation end at skulle finde en ny hver gang. Med et moderne udtryk skød Niels Miltersen og hans efterkommere i fire generationer papegøjen, da han den 28. oktober 1661 overtog broforpagtningen:

"Niels Miltersen og hans hustru (fik) for deres livstid såvel som deres børn, der overlever dem og bliver bosiddende i Holstebro, bevilling på at måtte oppebære det brokorn, som er lagt til broens vedligeholdelse... Dog skal de til borgmester og råd der i byen give tilbørlig forskrivning fra sig om at holde broen ved magt med god, nøjagtig og stærk bygning både over og under vandet, som det kan være forsvarligt for den vejfarende mand uden skade og afbræk. Bønderne skal årlig og i rette tid yde Niels Miltersen og hustru samt deres børn, som efter deres død nedsætter sig i Holstebro, det forskrevne brokorn."³

Niels Miltersen havde gennem de sidste 20 år været "en holden mand, da han foruden sin gård i Holstebro ejede Stagshede (nu Feldingsholm) i Nr. Felding." Modstand havde han mildest talt mødt på vejen; idet han "blev i maj 1647 på bytinget oversvoret vold for at have overfaldet og slået Niels Jensen Bødker og hans hustru, som fik skade deraf. Landstinget stadfæstede bytingsdommen og dømte Niels Miltersen at fare som andre fredløse mænd." Hvordan fredløsheden egentlig endte, fortæller historien ikke noget om, men 10 år senere var han som andre borgere i byen blevet tvunget til at indkvartere kongens ryttere, da det på ny trak op til krig.⁴

Den store trafikulykke i 1687

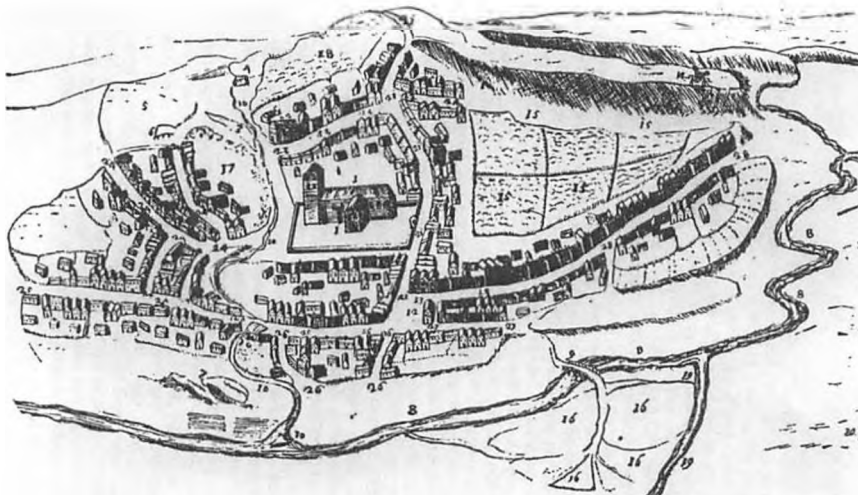
I forvejen har Niels Miltersen sikkert haft en god købmandsforretning; Holstebro var kendt for både sit årlige hestemarked og en omfattende handel med korn. En samtidig iagttager skrev således i 1656: "I Holstebro vide borgerskabet deres næring af landet sønderlig med korn og skønne heste at søge og dermed sig vel at behjælpe. Ud i denne by holdtes det berømte hestemarked årligen i februar."⁵ Byens købmænd havde altså stor indtægt af både korn og heste – og så vigtig var hestehandlen, at en hest optræder i Holstebros byvåben. Men at hestemarkedet også kunne være en trussel mod broen, viste sig nogle årtier senere.

Som aftalt i kongebrevet gik forpagtningen af Storbroen i arv til den næste generation efter Niels Miltersen. Han havde tilsyneladende ikke en søn, der kunne overtage. I hvert fald blev det svigersønnen Oluf Nielsen Lægaard (ane nr. 212), der ved at ægte hans datter, Karen Nielsdatter (ane nr. 213) blev den næste bromand i Holstebro. Niels Miltersen har nået at se sin datter godt gift og broforpagtningen i sikre hænder, før han døde en gang før 2. marts 1677. Men om han nåede at se et barnebarn af ægteskabet er usikkert. Præcis hvornår de blev gift, ved vi ikke, men datteren Margrethe Olufsdatter Lægaard blev født omkring 1676.

Svigersønnen Oluf Nielsen Lægaard var selv købmand og en af byens sønner; hans far var Niels Lægaard (ane nr. 424). Den 2. marts 1677 fik han og hans hustru Christian 5's brev på broen med dens brokorn.

For Oluf Nielsen Lægaard gik det ikke så godt som broforpagter. Om det vidner en retssag

Holstebro, som den tog sig ud i 1600-tallet efter Resens Atlas.

Holstebro, efter Resens Atlas (Uldall 186 Pol. Bd. VI. p. 727). Signaturforklaring: 1. Kirken. 2. Skolen. 3. Stedet hvor Dispegaarden fordom har staaet. 4. Lille Mølle. 5. Syasal Toft. 6. Syasal Ting. 7. Fluglesang ved Blegdammen. 8. Byens Aa. 9. Broen. 10. Strømmen, som løber fra Lille Mølle ned i Aaen. 11. Lille Bro over Strømmen. 12. Torvet. 13. Raadhuset. 14. En Stibe-Sten paa et »Stilværke« gjort med Vinger af drives om uden Umag, som en Vejrmølle, liggendes paa en høj Vold, naar man rejser norden ud af Byen. 15. Engshaver. 16. Sønderland. 17. Trin-toft. 18. Hestemarked. 19. Vegen-Aa. 20. Sviowig. 21. Nørregade. 22. Strædet fra Nørregade til Østergade. 23. Strædet som Ingen Navn haver. 24. Vestergade. 25. Strædet ned til Aaen. 27. Søndergade. 28. Østergade.

efter en stor hesteulykke på broen, der den 19. januar 1687 forårsagede store skader på hans bro.⁶ Efter ulykken lagde han sag an for at sikre sig erstatning for den beskadigelse af broens rækværk, som ulykken afstedkom. Under retssagen hidkaldte broforpagteren to vidner til tinge, David Christensen (anc nr. 284) og smeden Jens Kyndesen, begge fra Trabjerg, for at afhøre dem om forløbet af trafikulykken.

David Christensen kunne da også bevidne, at han den 19. januar 1687 sammen med Jens Kyndesen var til hestemarked i Holstebro. Efter markedet slentrede de to en tur ned gennem byen til Storåen og Oluf Lægaards bro. Det var tøbrud, og en endeløs strøm af isflager drev ned ad åen. De to var gået ud på broen, formentlig for at iagttage isflagerne tørne ind mod broens hamre og skrue sig op over hinanden, før de fortsatte ind under brodækket.

Da de var midt på broen, opdagede de imidlertid, at der både fra den nordre og søndre ende af den kom en flok heste med hverandre. Samtidig kom der en karl, som de syntes var velbeskænket, ridende mod dem. De bad karlen ride sagte. "I ser, vi er så mange på broen på et sted." I det samme kom nogle heste og karle fra Sønderland ind på broen i mod ham, så hesten tumlede imellem de andre heste, så tre karle og fire heste faldt med noget af rækværket ned fra broen ved den vestre side og ned i åen, hvor isen drev stærkt med strømmen.⁷

Hvad der efterfølgende kom ud af sagen, ved vi ikke. Broens konstruktion var formentlig god nok; en træbro af denne type var i brug i de næste århundreder, helt frem til 1855.⁸

For at bruge broen måtte vejfarende betale bropenge – og det tog nogle af dem fortrydeligt op, viser en hændelse efter en bryllupsfest mange år senere: "21. marts 1693 fremstod Oluf Lægaard for retten og gav last og kære over nogle folk, som forleden, Anders Rinds bryllup stod, opbrød fire fjæle af broen om nattetide, og som ligeledes sidste torsdag nat havde afbrækket to fag rækker på østerside. De dømtes til selv at melde sig eller lide kirkens band."⁹

Broen var helt brøstfædig

Værre var det imidlertid med vedligeholdelsen. Oluf Nielsen Lægaard havde tilsyneladende ikke evnet at holde broen i ordentlig stand. Det viser en tilsynsrapport, der fulgte i kølvandet på ulykken. Stiftamtmanden skrev således den 31. oktober 1687 til byfogden:

"Såsom stiftamtmanden senest i Holstebro har observeret, at broen udi byen var af så slet tilstand, at de vejfarende ikke for ulykkelig hændelse kunne forsikres, skønt dog en stor kvanti-

Holstebros og Storbroens historie har i århundreder været forbundet med de tilbagevendende hestemarkeder. Her fra et hestemarked i Skolegade i 1945.

tet korn til reparation og vedligeholdelse årlig dertil skal opbæres". Han bad derfor byfogden om at "fordre og ... på mine vegne befale broen straks at lade reparere og fremdeles således ved magt holde, at ikke nogen skal have skellig årsag sig derover at besvære".

Da stiftamtmanden to år efter atter kom til byen, var det åbenbart ikke blevet stort bedre, "broen er helt brøstfældig, og reparation højlig behøves." Oluf Nielsen Lægaard mente, at han efter omstændighederne gjorde det så godt, han kunne, og søgte stiftamtmanden om skattelettelse, så broen kunne blive repareret eller ombygget. Stiftamtmanden gav ham medhold, og indberettede den 4. maj 1690 til regeringen, "at Holstrbro by har en stor bro, 90 alen lang og 5 alen bred, som skal være helt svært at vedligeholde. Han påpegede også, at der næppe indkom en tredjedel af brokornet" på grund af bøndernes største armod. Oluf Nielsen har derfor besværet sig over, at han ikke kan holde broen vedlige, "såsom den ofte om vinterdag af is beskadiges, ja vel endda undertiden den ganske over del borttages." Et andet problem er, at der ikke kan købes egetømmer der på egnen, og derfor søger Oluf Nielsen Lægaard kongens tilladelse til at købe tømmer i "Silkeborg Skove, der er de nærmeste og dog 12 mile fra Holstrbro".

Stiftamtmanden indstiller, at broforpagteren må få skatten eftergivet, "hvorefter der vises byens indbyggere så vel som de vejfarende en stor nåde." Da bønderne som regel sløsede med at aflevere den pligtige skæppe brokorn, måtte Oluf Nielsen Lægaard ofte stævne bønder, der var flere år, ja indtil otte år, bagud med afleveringen, og ved dom aftvinge dem brokornet. Flere af disse retssager genfortæller J. Aldal meget levende efter tingbogen.

Kongen holdt da heller ikke Oluf Nielsen Lægaard personligt ansvarlig for den ringe vedligeholdelse: "Efter Frederik 4's regeringstiltrædelse fik Oluf Lægaard ved kongeligt brev af 25. november 1699 fornyet Bevilling på broen over Storåen for sig og hustru tillige med deres overlevende børn, som forbliver bosat i Holstebro."¹⁰ Mange år senere, i 1743, hører vi fra præstens og byfogdens indberetning, at da broen "ofte lider skade af isen udi tøbrud", så havde kongen tildelt "bromanden" et nyt tillæg for at klare vedligeholdelsen.¹¹

Tjente Holstebro i 1700-tallet

Oluf Nielsen Lægaard døde i begyndelsen af 1700-tallet – og efterlod sig en kone og fem voksne børn; to sønner og tre døtre. Hans enke, Karen Nielsdatter, drev i de følgende år broen ved hjælp af sin svigersøn, Thomas Thomsen Lund, der var borger og handelsmand i Holstebro – og gift med datteren Elisabeth Olufsdatter Lægaard. Thomas Thomsen Lund førte bro-

regnskabet og optrådte udadtil på sin svigermoders vegne. I 1706 stævnedes han således en lang række bønder, der skyldte brokorn, og han fik dem alle dømt til at betale.

Karen Nielsdatter fik også hjælp af sin egen søn, Niels Olufsen Lægaard (ane nr. 106), der i februar-marts 1710 på sin moders vegne søgte brokorns-restanter. Det faldt dog ikke i hans lod at overtage den kongelige broforpagtning. Niels Olufsen Lægaard blev i stedet degn i Sevel, sådan som hans eneste bror, Iver Olufsen Lægaard, var det i Stadil – om det er berettet i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*. Hvorfor ingen af sønnerne blev broforpagtere efter deres far, ved vi ikke. Formentlig har moderen ment, at hun som datter af en bromand selv kunne klare driften af Storbroen – hvilket hun også gjorde frem til sin død i 1725.

Efter Karen Nielsdatters død overtog svigersønnen Thomas Thomsen Lund broforpagtningen – med bevilling af 9. juli 1725. Han var da enkemand, idet hans hustru var død fem år tidligere. I skiftet efter hende meddeles, at hun efterlod sig tre sønner og fem døtre.¹²

Da Thomas Thomsen Lund døde i 1732, overtog sønnen Hans Hartvig Lund Storbroen – ifølge kongebrev af 27. april 1733. Om hans tid som broforpagter fortæller J. Aldal ret udførligt i sin bog. Det er i hans tid, at byfogden og byens præst i 1743 giver førnævnte indberetning om Holstebro. Af den fremgår ikke så meget om broforpagtningen, men om Storåen hører vi, at "der i de forrige åringer er blevet fanget laks og ørreder af byens folk og andre beboere ved åen, men nu fanges ikkuns lidet eller fast intet. I forrige tider har der og været nogen bådfart imod strømmen på 1-2 mile her til byen, men dog ikke til nogen fordel undtagen for dem selv (pramsførerne)."¹³

Hans Hartvig Lunds bror spillede i øvrigt en rolle i byens genopbygning efter den store brand i 1733. Holstebro havde ikke haft noget rådhus siden branden, og der var ikke råd til at bygge et nyt, der "vil koste 1192 Rdl., hvilket beløb er for stort og uovervindeligt for den fattige, elendige by". I 1750 fandt man imidlertid den løsning at købe våningshuset i pastor Lugges gård, der var blevet solgt til netop bromandens bror, købmand Thomas Hartvig Lund. "Og her har rådhuset nu haft sin plads i de sidste 175 år" frem til 1926, da J. Aldal skrev beretningen om Holstebro ildebrande.

Efter Hans Hartvig Lunds død gik broforpagtningen videre til den femte generation, da hans søn, Thomas Hansen Lund, nu blev bromand i Holstebro. Thomas Hansen Lund drev broen frem til sin død i 1785, og da hans enke giftede sig igen, overtog parret forpagtningen i fællesskab. I 1791 blev forpagtningen af Storbroen imidlertid sat til auktion - og gik dermed ud af slægten.

Noter

- 1 J. Aldal: Holstebro ildebrande, Hardsyssels Årbog 1926, side 51.
- 2 J. Aldal: Holstebros historie gennem tiderne, Kapitel XI. Storbroen, Holstebro 1939.
- 3 Samme, side 263-264.
- 4 Samme, hhv. side 149, 160 og 166.
- 5 Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis Frugtbar Herlighed, Kbhvn. 1656.
- 6 f. 184
- 7 Alt sammen ifølge Erling Møllers optegnelser efter ældste tingbog for Skodborg-Vandfuld Herreder, tingdagen 21. februar.
- 8 En beskrivelse i Hardsyssels Årbog 1916, side 123-124.
- 9 J. Aldal: Holstebros historie gennem tiderne, Kapitel XI. Storbroen, side 266. Holstebro 1939.
- 10 J. Aldal: Holstebros historie gennem tiderne, Kapitel XI. Storbroen, side 266. Holstebro 1939.
- 11 J. Aldal: Holstebro ildebrande, Hardsyssels Årbog 1926, side 51.
- 12 Skifte af d. 22. marts 1720.
- 13 J. Aldal: Holstebro ildebrande, Hardsyssels Årbog 1926, side 51-52.

Hospitalsforstander for fattighuset

Efter reformationen brød kirkens fattigvæsen sammen. I Lemvig var det nu op til borger-skabet at tage affære – og både moral og dobbeltmoral lå formodentlig bag, da en forfader og hans bror oprettede byens fattigkasse i 1619 og siden fattighuset, hvor en anden forfader blev forstander.

I begyndelsen af 1600-tallet fik borgerne i Lemvig øjnene op for, at de måtte gøre noget mere for byens fattige. Måske havde de fået nok af tiggerne, der var vokset både i antal og pågâenhed siden reformationen. Måske var det bare den nye protestantiske næstekærlighed, der gav sig udtryk i en mere permanent almisse. Kilderne fortæller ikke noget om årsagen, kun at forfaderen købmand Simon Christensen (ane 1838) som medlem af byens råd i 1619 underskrev et gavebrev, et fundats, til Lemvig bys "fattige og husarme".

Anledningen var, at hans bror og en anden af byens velhavende borgere samme år havde skænket nogle penge til de fattige. Broderen Svend Christensen havde sammen med enken Johanne Jensdatter henlagt en kapital på 100 rigsdaler, hvis renter – seks rigsdaler om året – to gange om året skulle gives til byens fattige. Gavebrevet var det første dokument angående Lemvig Hospital, der indgik i Ribe-bispens arkiv. Hospital var endnu et stort ord; der var på det tidspunkt ikke engang en bygning; fundatsen var nærmere en slags fattigkasse, hvor værdigt trængende kunne få hjælp.

Reparerede kirkeorgelet for almissepengene

Baggrunden for "hospitalet" skal findes i reformationens afskaffelse af kirkens hjælpearbejde. I middelalderen tog kirken sig af datidens udstødte, som af en eller anden grund ikke kunne klare sig i samfundet. De såkaldte Sankt Jørgensgårde, der spredte sig rundt om i byerne, var blandt landets første hospitaler, hvor man særligt tog sig af de spedalske. Senere, da den uhyggelige sygdom havde forladt landet, tog de såkaldte Helligåndshuse sig af de gamle og skrøbelige. Hvordan Lemvig tog sig af sine udstødte før reformationen, ved vi ikke; ikke noget tyder på, at byen havde en Sankt Jørgensgård eller et Helligåndshus! - hvorimod den gamle St. Jørgensgade ved Hestetorvet i Holstebro antyder, at byen her har haft sin egen Sankt Jørgensgård.²

Dengang blev syge mennesker ikke behandlet på hospitalerne. Ordet hospital, i dag synonymt med sygehus, havde da den mere oprindelige betydning, nemlig et "gæstfrit" hjem – der stod åbent for de, der ikke selv magtede et hjem.

Men med reformationen i 1536 blev munkevæsenet afskaffet, og kirkens hjælpearbejde brød sammen. Forpligtelserne overgik principielt til staten, der imidlertid ikke formåede at løfte opgaven. Som resultat tog tiggeriet til i sådan en grad, at tiggere blev en plage både i byerne og på landet. De katolske hospitaler blev i princippet afløst af verdslige efter en lov fra 1542. Hospitalernes økonomi skulle ledes af en hospitalsforstander, mens både sognepræst og bystyre førte tilsyn. Men først i 1708 pålagde en ny lov de enkelte sogne og byer at indrette et fattigvæsen – og forlød i samme lovtekst tiggeriet. At sognene stadigt forsøgte at undslå sig sine forpligtelser kan man læse i kapitel 30, *Kastebold i fattigvæsenet*.

I de mellemliggende år måtte byer og sogne selv løse problemet gennem almisser og hjælpeforanstaltninger som "hospitaler". De sidste kunne dog få statens økonomiske støtte, og særlige bødeindtægter var således reserveret til formålet. Kirken var fortsat engageret i

Efter reformationen i 1536 brød kirkens hjælpearbejde sammen – og tiggerne blev en voksende plage for både by og land. Allerede i 1558 fik enhver ret til at indfan-ge uautoriserede tiggere og sætte dem til trældom og arbejde. Her en fattig invalid, der næppe kunne klare et arbejde – udsnit af en stambog fra omkring 1573.

fattighjælp med kirkeblokken, hvor kirkegængerne kunne lægge en skærv til de fattige. Men hvor stort engagementet var i en by som Lemvig, kan man sætte spørgsmålstegn ved. Det viser en sag fra 1639, hvor forfaderen Simon Christensen slog en handel af med kirken; han tilbød at istandsætte kirkens orgel – mod at få andel af de penge, der kom i fattigblokken inden for døren og almisseposen. Kirken slog til og skrev kontrakt med købmanden.⁴ At Simon Christensen ikke overholdt sin del af kontrakten fortælles i kapitel 9 om *Købmanden i Lemvig*.

Det var i Simon Christensens tid som borgmester, at tanken om Lemvig Hospital blev realiseret som et egentlig fattighus. Som andre købmænd var Simon Christensen i flere perioder borgmester i Lemvig, og således også i 1633, da borgmesteren, byrådet og borgerskabet, blandt andre Hans Christensen Kræmmer (ane nr. 1836), købte en bygning, der skulle fungere som hospital. Det var et gammelt hus, der lå nede på stranden.

De skrev til kongen for at få tilladelse til indretningen af hospitalet, og den 8. marts 1634 kom den kongelige tilladelse.⁵ Men hvad mere var, så ville kongen sikre driften af hospitalet, således at de bøder fra Bøvling Len, som skulle tilfalde hospitalsarbejdet, fremover alene skulle komme Lemvig Hospital til gode.

Hospitalet var dog fortsat afhængig af donationer fra byens borgere, herremændene og storbønderne i oplandet. Et eksempel var Knud Gregersen fra Sønder Vinkel og hans kone Anne Gregorisdatter, der i 1636 forærede en ager og et engstykke til Lemvig Hospital⁵. Det betød en fast årlig ydelse fra de bønder, der dyrkede jorden gennem de næste mere end 100 år. Knud Gregersen var ikke en forfader, men hans og vor slægt blev indgifte på kryds og tværs.

Pantsat til Lemvig Hospital

Lemvig Hospital blev styret af en hospitalsforstander. Hans opgave var ikke at passe de fattige, men at være den, der tog sig af fattighusets pengesager, og dermed var det en oplagt opgave at pålægge købmænd, som havde sans for at regne den ud på mere end en måde.

I 1663 blev Simon Christensens svigersøn, Laurids Hansen på Ballegård i Heldum (ane nr. 918), nævnt første gang som hospitalsforstander.⁶ Han var oplagt til posten. Han var ikke bare købmand, som både hans far og svigerfader, men også rådmand i Lemvig.

Siden 1634 havde Laurids Hansen været selvejerbon-

de på den store Ballegård,⁷ men var flyttet til Lemvig engang før 1652⁸ for at blive borger og rådmand.⁹ Selv om han flyttede tilbage til Ballegård i 1662, forblev han dog en agtet borger af byen. Året efter var han således første gang nævnt som byens hospitalsforstander.

Måske har Laurids Hansen været særligt kaldet til at hjælpe de hjælpeløse. Det ene af hans tre kendte børn, Hans Lauridsen, var psykisk handicappet; i 1665 blev sønnen betegnet som "vanvittig og tåbelig", "svag" og "umyndig".¹⁰

Måske har der også været god forretningssans med i spillet. I 1661 fik han en mindre formue fra hospitalets kasse, i alt 235 rigsdaler og 4 skilling specie, mod at han betalte en årlig rente på 14 rigsdaler og 9 skilling fra og med 1. maj 1663. Som sikkerhed stillede Laurids Hansen syv anparter af Ballegård. Gælden havde en 40-årig løbetid fra 1661-1701.¹¹

Endelig kan kristen næstekærlighed have spillet ind. Vi ved i hvert fald, at hans kone, Karen Simonsdatter (ane nr. 919), var en from kone, der betalte 2 skæppe byg årligt for et stolestade i Lemvig Kirke.¹²

Laurids Hansen må være død før 1673, for det år opføres konen og datteren i skattemandtallet.¹³ Efter mandens død overtog Karen Simonsdatter gårdens drift; i 1681 ved hjælp en karl, en søn og en datter,¹⁴ og i 1683 står hun som selvejer og besidder af Ballegård.¹⁵ Men den store gårds meget lange historie som slægtsgård er en anden, der fortælles under Ballegård.

Kirkens og købmandens dobbelte moraler

Efter Laurids Hansen blev Lemvig-købmanden Peder Jensen Trans (svoger til en datter af ane nr. 1838) hospitalsforstander¹⁶ en kort tid. I 1671 overtog hans søn Jep Pedersen Trans posten,¹⁷ som han bestred i mere end et halvt århundrede til sin død i 1720. Han opdagede i 1702, at hospitalet havde penge stående hos Laurids Hansens arvinger – og at der ingen renter indkom af beløbet; den stod "frugtesløs". Det var Laurids Hansens 40 år gamle obligationsgæld, der udløb samme år, men altså ikke var blevet indfriet. Det ser vi af den redegørelse, han skrev i 1711:¹⁸

"Lemvig Hospitals Capitalers indsættelse og hos hvem de består". På listens anden side står der om "Lauritz Hansøn Raadmand og Borger udj Lemviig havde og på rente Een Capital af 235 rdl. 4 Sk. Som fra ao 1661 indtil 1701 Hos hands arvinger Er worden bestaende paa Rente... og stoed samme Capital fructisløss indtil 1702 d. 11. Junij".

Ude på Ballegård var arvingerne ikke interesseret i at overtage lånet, hverken hans datter, enken Kirsten Lauridsdatter Bantam (ane nr. 459), eller hendes svigersøn Christen Olufsen Schredder (ane nr. 228), der nu drev gården. Indfri gælden kunne de heller ikke. Derfor overtog Jep Pedersen Trans gældsforpligtelsen – mod en rente på fem procent om året og en sikkerhed stillede en markjord i byen. Christen Olufsen Schredder fik en afdragsordning, og så sent som i 1714 underskriver han en påtegning om endnu et afdrag.¹⁹

Det var Jep Pedersen Trans, der flyttede hospitalet til en grund i "Præstegaden.. hvorpå hospitalet ikke alene kan opsættes, men de fattige og derhos kan have en liden kållhave til deres fornødenhed". At det var hans egen grund, som han i de følgende år tog leje af, er en anden sag. Han endte dog med at testamentere både grund og hus til hospitalet. Om beliggenheden i "Præstegaden" kan tilføjes, at huset lå i Søndergade, på det nordlige hjørne af nuværende Bredgade.

Efter Jep Pedersen Trans' død i 1720 overtog hans 39-årige søn, Henrik-Christian Trans, posten som hospitalforstander og var det frem til sin død i 1748. Det hus, hans far havde overladt fattiglemmerne, var dog ikke bedre, end man allerede fire år efter hans død begyndte at tale om, "at det nu 'næsten 200 år gamle hus' var så brøstfældigt, at reparationer ikke var tilstrækkelige."²⁰

Huset var råddent og utæt – og her skulle fattiglemmerne leve og dø. Trods indtrængende

anmodninger gik direktionen for hospitalet dog først med til at bygge et nyt hus i 1749. Det var imidlertid ikke disse kummerlige forhold, der bekymrede biskop Brorson, da han i 1742 besøgte hospitalet. I forbindelse med et bispevisitats til provsten i Lemvig inspicerede han Lemvig Hospital – for at ”erkyndige sig om tilstanden”. Men i stedet for fattiglemmernes forhold interesserede Brorson sig mere for deres sjæls frelse. Han holdt på sit første besøg en opmuntringstale til beboerne, mens han på sit andet besøg talte med lemmerne om deres saligheds bedste og ”formanede vedkommende til at tage sig samme mere alvorligt an,” som han selv refererede det.

Brorson havde ingen tillid til, at provsten i Lemvig kunne omvende staklerne. Provst Rosenberg var, som han noterede efter besøget, ”i sit levned upåklagelig, men han har ikke gaver til at tale så tydelig og forståelig, som jeg gerne ønskede.”²¹ Netop den religiøse vækkelse lå biskop Brorson meget på sinde. Han berettede hellere om ”en køn opvækkelse,” sådan som han oplevede den efter sin bispevisitats i Dybe, men det er en helt anden historie, som fortæles i kapitel 31 om *Herrnhuternes ulovlige forsamlinger på Knude*.

Noter

- 1 J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, 1969, side 354.
- 2 Gaden nævnt af J. Aldal: Holstebro ildebrande, Hardsyssels Årbog 1926, side 52.
- 3 La. C626. Lemvig sogn. 2. Kirkeregnskabsbog 1626-1654. Fol. 34a.
- 4 La. C4. Ribe Bispearkiv. 139. Lemvig Hospital 1619-1773. (Blåt omslag: 1690-1724).
- 5 C4-139, XVII-F-11, side 8.
- 6 La. B77-2, Pantebrev tinglyst 30. marts 1663, fol. 468. Fol. 191b. C4. Ribe Bispearkiv. 139. Lemvig Hospital 1619-1773, 1. sammenhæftning, s.14 af 24 sider.
- 7 Skt. Hans Skat 1639, 1641, 1643 og jordebog 1646. Regnskab for pengeskatten 1634 og 1639.
- 8 Ra. Regnskaber for Bøvling len. 12. Ekstraskattemandtaller 1652-58. Bilag til unionsskattemandtall og mandtal for kornskatten 1652.
- 9 La. B24. Viborg Landsting. 581. Dombog C 1665. Fol. 45a.
- 10 La. B24. Viborg Landsting. 581. Dombog 1665. Fol. 44b, 51b og 52a.
- 11 La. B77. Lemvig Købstad. 2. Tingbog. Fol. 191b. C4. Ribe Bispearkiv. 139. Lemvig Hospital 1619-1773 og 1654-1748.
- 12 La. C4. 913. Jordebog for Hardsyssel provsti 1655.
- 13 Familie- og folkeskat 1673.
- 14 Bøvling Amt. Folkeskat 1681.
- 15 Markbogen fra 1683.
- 16 Ribe bispearkiv, C4-139 1. sammenhæftning, side 3.
- 17 Se på Lemvig byhistoriske arkiv, slægtstavle efter købmand Jens Trans, der er nævnt frem til 1624, og hustru Maren Lauridsdatter (ca. 1572-1649), nævnt som enke 1627.
- 18 Ribe Bispearkiv, Lemvig Hospital, C4-137, blåt omslag, 154-1748.
- 19 C4. Ribe bispearkiv. 139. Lemvig Hospital. Jvf. B77B. Skodborg-Vandfuld herreeder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 467.
- 20 J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, 1969, side 356-57.
- 21 Her efter Anders Vrist Langers folder ”Lemvig Kirke”, 1993.

Slægtens filantroper

Flere af slægtens bønder var filantroper. En af dem var Karen Laursdatter Trabjerg (datter af ane nr. 142), hvis testamente og legat til gavn for de fattige i Gudum og fire andre sogne er aftrykt her – sammen med kongens confirmation. Hun var enke efter Christen Lassen, der havde drevet det vidt som bonde. Han overtog hendes fødegård i Trabjerg By, men byttede den en gang efter 1750 med den noget større Gudum Østergård, hvis ejer var Søren Mortensen Kampstrup og Anne Christensdatter (ane nr. 123).

Christen Lassens død er ikke fundet registreret, men næste gang, vi finder ham i kilderne, er han død, og enken nævnes som "Karen Laurids Dotter afgangne Christen Lassens Efterleverske af Drosvadhuus". På det tidspunkt må Gudum Østergård være solgt – og enken blevet ganske formuende. Hendes testamente er ganske imponerende i sin grundighed. Hun var selv ud af en foretagsom familie; det var hendes far, Laurids Davidsen Trabjerg, der i 1733 sikrede, at gården Breinholt blev i slægten, da han overdrog den til sin svigersøn Peder Jensen Breinholt (ane nr. 70). I testamentet betænker hun sin søsters datterdatter fra Breinholt, Karen Christensdatter Breinholt, der ellers havde en endnu rigere far i Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54).

En anden af slægtens filantroper var Christen Christensen Damgaard (søn af ane nr. 238). Som fortalt i kapitel 28, De stærke børn fra Damgård, havde han klaret sig så godt som fæstebonde i Vejrum, at han på sit dødsleje testamenterede 100 rigsdaler til de fattige i Vejrum sogn. Han døde barnløs i 1756, i en alder af 51 år, og posthumt oprettedes en lovformelig fundats.¹

Kabbels fattighjælp. Christen Møller (ane nr. 16) blev velgører i stor stil, da han i 1808 købte Kappel - i følge "Skjøde læst 8de August 1811", hvor der stod, at Kabbels "eiendomme overlades Kiøberen med sine Rettigheder, Byrder og Pligter". En af byrderne var netop en Fundatz af 2. August 1780, der blev oprettet til gavn for Nr. Lems skolebørn og fattigfolk, og skødet er meget detaljeret omkring det:

"1. På Hovedgården hæfter et Legatum til Lem Sogns Skole og Hospital af 2000 rdl. hvoraf svares årlig 5 procent's Renter efter derom oprettede Fundatz hvilket Kiøberen holder sig efterrettelig, og udstæder til Directeurerne for Stiftelsen sin Pante-forskrivning med 1ste Prioritet i Cappel Hovedgård for bemelte Legatum så snart forlanges.

2. Da Lem Hospital og Skole således følger med Cappel så flyder deraf at sammes årlige Tørv udvises af Cabbels Eiere i den til Hovedgården bestemte Hedepart.

3. I det øvrige forholdes med bemelte Hospitals Bygning, Lemmer, Almisse og Inspection såvidt Cabbels Eier vedkommer aldeles efter den trykte Fundatz af 2. August 1780² som Kiøberen herved overleveres til hans Efterretning."

Det Stiernhielmske Hospital ved Nør Lem Kirke.

Noter

- 1 Hans de Hofman: "Stiftelser, Foundationer og Gavebreve". Tom. XI. Kbh. 1780, s. 637 ff. Foruden bogen "Samling af Bestemmelser angaaende Legater og Stiftelser til Fordel for Skole- og Fattigvæsenet i Ringkøbing Amtsrads-kreds. (31/12 1881)", Ringkøbing 1982, s. 87.
- 2 Ifølge Alfred W. Josephsens afskrift af skødet er der ingen dato på fundatsen, men vi formoder, at datoen er den samme som nævnt i et senere skifte, se under Kappel i denne bogs bind 2.
- 3 Samling af Bestemmelser angaaende Legater og Stiftelser til Fordel for Skole- og Fattigvæsenet i Ringkøbing Amtsrads-kreds. Udgiven ved Ringkøbing Amtsrads Foranstaltning. (Afsluttet den 31. December 1881).

Karen Laursdattars Legat. Karen Lauridz Dotter afgangne Christen Lassens Efterleverske af Drosvadhuus under Bouffling Amt, Testamentes Confirmation.

Til Kongen!

Da jeg er en gammel Kone uden Ægteskab, og som ey af Gud er velsignet med Livsarvinger, saa i Betragtning af, at jeg forestiller mig min Døds-tiime og Afskeed fra Verden at være for Haanden, og jeg hellere seer at Distribuere mine her paa Stædet efterladende, og sammensparede Midler til Gudelig Brug end til mine Arvinger, så haver jeg med fric Villie, sund Fornuft, og velberaad Huc besluttet og vedtaget. Ligesom jeg og herved beslutter og vedtager, og tilkiendegiver, at med mine efterladende Midler skal efter min Død forholdes saaledes:

1.

Skal min iboende Huus, Drosvadhuus kaldet, Meubler og Eyndom indtet undtagen paa Lovlig Maade ved Auctions Holdelse gjøres udi rede Penge, og naar saadant er skeet, da

2.

Skal saavel, hvis af Auctionen indkommer, som hvad ieg i øvrigt har hos andre tilgode, henlægges saaledes:

- a) 200 Rdl. til Gudum Sogns Fattige, hvoraf den Ene Hundrede Rigsdaler i følge min sal. Fader Laurs Davidsens Begjæring skienkes til dette Brug i hans Navn.
- b) 60 Rdl. til Reesen Sogns Fattige, hvoraf de aarlig nyder Renten.
- c) 60 Rdl. til en Skole-fond for Reesen Sogn, som anvendes efter Øvrighedens bedste Foranstaltning.
- d) 10 Rdl. til Uddelelse iblandt Rindom Sogns Fattige.
- e) 10 Rdl. ligeledes til Uddelelse iblandt Stadil Sogns Fattige.
- f) 10 Rdl. paa samme Maade til Hvidberg Sogns Fattige paa Thyholm.

3.

Denne min Bestuning og sidste Villie skal inden Aar og Dag efter min Død være fuldbyrdet, saaledes at alting da er bragt i Rigtighed, og til at fuldbyrde samme haver jeg indsadt som Executores Testamenti Sogne Præsten for Reesen og Humlum Hr. Hans Chr. Rosenberg, og Sognefoged og Lægdsmand i bemeldte Reesen Sogn Sr. Jep Christensen Ørgaard, som skulde have for deres Umage hver 80 Rdl., hvilke De, som prioriteret Geld tager af min Boe næst efter foranførte Gaver.

Og paa det, at mine Arvinger ikke under nogen Slags Forevendning skulde i Tiden gjøre nogen Dispute i denne min uryggelige Beslutning, saa nærmer jeg mig til Landets Fader min allernaadigste Konge, og beder allerunderdanigst om Confirmation her paa gratis, og i Tilliid til min Konges Mildhed beder ieg lige allerunderdanigst om samme allernaadigste Confirmation uden Betaling paa følgende 2de Poster, som ieg hiertelig ønskede maatte efter min Død opfyldes:

1.

At min Fattige Tieneste Pige Maren Jens Dotter maatte efter min Død for hendes lange, troe og omhyggelige Tieneste tillegges en Gave af 30 Rdl., samt en God Seng, som ieg herved ansætter til 20 Rdl. s Værdi, ifald hun paa den Tid tiener mig.

2.

At Karen Christens Dotter Breinholt, en Dotter af min Syster Dotter, og som efter mig er opnævnet, maatte som et Erindrings-Tegn efter mig tillægges 50 Rdl., da Alt, hvad der fra overskyder og fra ald anden paa mit Sterfboe bevislig heftende Geld deeles inellem mine Arvinger efter Loven af forbemeldte udnævnte Executorer.

Dette mit Testamente, som skal være min sidste fuldkomne Villie og Afskeed haver ieg ey Allene med egen Haand og Segl bekræftet, men endog formaacet Undertegnede 2de Mænd med mig til Vitterlighed at underskrive og forsegle.

Datura Drosvadhuus, den 18. May 1794.

Karen Lauridz Dotter, Sal. Christen Lassens.

Wi Christian den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn, Dytmærskén og Oldenborg;

Gjøre alle vitterligt: At eftersom hos Os allerunderdanigst er bleven ansøgt og begiært Vores allernaadigste Confirmation paa det af Karen Lauridz Dotter afgangne Christen Lassens Efterleverske af Drosvadhuus under Bouffling Amt udi vort Land Nørre Jylland den 18. Mays sidstleden oprettede og herhos i originali vedhæftede Testamente, hvorafi Vort Danske Cancellie er indleveret en ligelydende Gienpart; Da saafremt fornævnte Karen Lauridz Dotter sig ingen Livsarvinger efterlader ville Vi dette Testamente, udi alle dets Ord, Clausuler og Puncter, saasom det her findes, allernaadigst have confirmeret og stadfæstet, saa og hermed confirmere og stadfæste, dog 6te og 10de Penge, samt al anden Os tilkommende Arvefalds Rettighed i alle Maader uforkrænket. Forbydende alle og enhver herymod, eftersom foreskrevet staaer, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre under Vor Hyldest og Naade. Givet udi Vor Kongelige Residents-Stad Kiøbenhavn, den 4. July 1794.

Under Vort Signet.

Efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling:

C. v. Brandt.

Schow.

Colbjørnsen.

Rytterbønderne døde som fluer

Den Skånske Krig blev i 1675 startet med de nye rytterbønder som det stærkeste våben - og blev tabt med de samme bønder som indsats. Vestjyske bondesoldater efterlod så mange enker og ødegårde, at der i to årtier ikke var mænd nok til at overtage dem.

Gården lå øde hen, da David Christensen (anc nr. 284) overtog den. Han fik fæstet ved at gifte sig med enken på gården i Trabjerg by i Gudum. Hun havde været alene med datteren Maren Poulsdatter, siden hendes mand havde sadlet hesten og draget i krig mod svenskerne.

Det var den Skånske Krig, der havde kostet livet for mange tusinder af danske mænd. Poul Christensens gård i Trabjerg var således blot en af mange gårde, der var uden husbond efter den store krig; hundredvis af ryttergårde blev forladt, da kong Christian 5 kaldte til krig mod svenskerne i 1675. Siden han kom til magten i 1670 havde Christian 5 opbygget de nationale rytterregimenter for at tilbagevinde Skåne og de andre tabte lande, som hans forfædre havde tabt i svenskekrigene. Landet var forarmet efter svenskernes besættelse 1657-60 - penge havde den nye konge ikke for mange af, og derfor var grundtanken med det nye rytteri, at fæstebønderne på kongens eget gods hver skulle afholde udgifterne til en rytter, en hjælper og en hest. En af de rytterbønder, der skulle stille med en hest og en rytter i fuld mundering, var Poul Christensen, der havde været på gården længe før, den blev ryttergård¹.

Selv de mindste af kronens fæstegårde var tvunget med. Gårde under 8 tdr. hartkorn skulle danne læg, så de i fællesskab kunne udrede omkostningerne til en rytter. Til gengæld slap rytterbønderne for hoveri og for at betale skat og landgilde. Kun tiende skulle de fortsat betale.

I starten var det ret godt at være rytterbonde. Der var ingen krig, og træningen var så god og grundig, at de flot munderede rytterbønder vakte beundring, når de førte sig frem i sadlen. Og større blev anseelsen, når det var fæstebonden selv eller hans søn, der 'red for gården'. Netop David Christensens 'formand i ægteskabet', Poul Christensen, var sådan en rytterbonde; "vil selv ride" som det højtideligt hed i ryttergodsets rulle.²

Poul Christensen fra Trabjerg tilhørte Schwanewedes 1. jyske regiment. Derudover bestod det kongelige rytteri af 2. jyske regiment og to regimenter på Fyn og Sjælland. Med i regimenterne var udover gårdrytterne også nogle lejesoldater, sognerytterne, som blev fordelt i landets sogne. Rytterbønderne var hævet over den almindelige bondestand, og var nærmest at betragte som standens aristokrati³. De giftede sig hellere standsmæssigt – med hinanden – end med fæstebønderne under den lokale herremand. Vi ved det fra slægten, hvor Kastbjerg, Højbjerg, Matrurp, Trabjerg, Klostergård alle var ryttergårde under Gudumkloster, Bøvling Slot eller Vosborg.

Den barske virkelighed gik først op for Poul Christensen Trabjerg og de andre rytterbønder, da kong Christian 5 mobiliserede til krig i 1675. Fra hele landet samledes de fire rytterregimenter for at invadere Skåne. I december 1676 stod det store slag ved Lund, der kostede livet for 5000 danske bondesoldater og udraderede to tredjedele af begge hære. Rytterbønderne døde som fluer. Krigen krævede utallige ofre, før den sluttede i 1679, ikke kun blandt de veltrænede kongelige gårdryttere, men også af de to rytterregimenter, som godsejerne skulle stille med.

5000 danske bondsoldater døde i slaget ved Lund den 4. december 1676. Svensken led tilsvarende tab. Her ses Carl XI's gennembrud, malet af Johan Philip Lemke. Drottningholm.

Støtte til genopbygningen

For kongen var tabet dobbelt; ikke bare tabte han krigen, men også freden, idet kampene havde gjort så stort indhug i den mandlige bondebefolkning, at der nu fattedes fæstebønder til at dyrke kongens gårde. Slægtshistorien fra denne tid vidner om mange ødegårde, hvoraf flere lå øde i årtier. En af dem var Breinholt, som Jens Madsøn Mattrup (ane nr. 232) synede den 25. maj 1685: "Og da synede og så de, at der ingen bygning fandtes," gården henlå "aldeles ubesæet, forgroet af lyng og en del af risbuske." Først omkring 1700 overtog en anden af forfædrene gården, hvilket fortælles i kapitel 20, *Da ødegården Breinholt kom i slægtens eje*.

Situationen var den samme for Damgård i Vejrum, som Christen Christensen Damgaard (ane nr. 238) fæstede. Det var kort efter 1699, da den var nævnt som øde.⁵ Andre ødegårde kom i slægten før den tid. Jens Lemtorp (ane nr. 272) overtog flere ødegårde under Kongensgård, som fortalt i kapitel 14 om *Alkymistens højre hånd*. En af dem var Skausgård, som måtte bygges op fra bunden, da en novemberstorm i 1684 havde væltet det hele. En fjerde gård var Storbjerg, som Toer Pedersen (ane nr. 480) overtog i 1688.⁶ Få år tidligere havde den været øde.⁷ Hans far var for øvrigt Peder Torsen, hvis gård, Mølgård, var lagt øde i svenskekrigenes tid midt i 1600-tallet.

Da landet og ikke mindst ødegårdene skulle genopbygges, var der således ikke fæstere nok til alle gårdene. Derfor måtte ingen bønder fremover selv ride i krig; rytteriet hvervede nu sine dragoner blandt ledige karle eller udenlandske soldater, der så blev indkvarteret privat hos rytterbønderne.

David Christensen i Trabjerg fik glæde af de særlige støtteordninger, der i starten blev indført for fæstere, der ville gå i kast med genopbygningen. I en jordebog fra 1680 anføres, at "bygningerne var afbrændte", men David Christensen fik fra 1. august 1680 bevilget to års skattefrihed for at genopbygge gården. Som rytterbonde fik han desuden to års frihed for at bidrage til en rytters væbning, mundering, ophold, løn og en hests opstaldning og fodring. Samtidig fik han udbetalt 32 rigsdaler til at bringe gården i orden."

David Christensen spildte hverken tiden eller pengene. Ved et syn på den genopbyggede gård året efter bemærker de militære myndigheder, at gården er "forsvarligen igen opbyggt". Og ved syn på ryttergodset i 1686 betegnes han som "temmelig ved magt". Stuehuset var da på 16 fag, laden på 17 fag og fæhuset på 20 fag, der alt sammen var holdt ved lige. Besætningen var på tre heste, fem køer, tre stude, to kalve, otte får, to svin og en bistok (bistade). Om foråret kunne sås 1½ tdr. rug, 1 td. byg og 4 tdr. havre."

David Christensen var enkemand, da han kom til Trabjerg. Fra hans første ægteskab kendes sønnen Christen Davidsen, fra andet ægteskab Laurids Davidsen (ane nr. 142).

Selv om David Christensen fik fred og ro til at bygge gården op, var der ingenlunde fred i landet. Fredsslutningen med Sverige i 1679 gav ingen varig fred, hverken for riget eller for en vestjysk rytterbonde som David Christensen. Selv om svenskerne fortsat truede med krig fra øst, kastede kong Christian 5 sine bondesoldater ind i flere krigshandlinger i Slesvig og Holsten, hvilket i 1699 endte med, at Sverige kom Gottoorp til undsætning i Slesvig og året efter truede hele landet. Det var Danmarks begyndelse til Store Nordiske Krig.

En af de mobiliserede rytterbønder var netop David Christensens yngste søn, Laurids Davidsen Traberg (ane nr. 142), der var dragon i 1. jyske regiment.¹⁰ David Christensen selv døde i 1703 og efterlod sin kone alene med gårdens drift. Sønnen Laurids Davidsen Traberg fik imidlertid lov at komme hjem for at overtage fæstet, efter faderens død. Moderen omtales da som "en meget gammel bedaget kone", der ikke kunne klare driften af gården.

Hvorfor David Christensen lod sin yngste søn tjene som rytter og ikke en ledig karl, kan vi kun gætte om. Attraktivt har det ikke været at skulle tage en hvilken som helst dansk eller udenlandsk krigskar ind på gården, og billigt sikkert heller ikke at skulle føde på ham og hesten. I fredstid var der nok bedre økonomi i at stille med en søn, der også kunne tage ved i marken. Den nye ordning for rytterbønder holdt da heller ikke i længden, og til sidst måtte kongen samle sit rytteri i kaserner på kronens ladegårde.

Den store misvækst på ryttergårdene

Egnen blev ramt af en stor misvækst i 1709 på grund af tørke. Særlig ramt var egnen øst for Lemvig, hvor kornet stod så sølle, at udbyttet ikke en gang strakte til næste års såsæd. For områdets rytterbønder betød det, at de ikke kunne svare de skatter og afgifter, de var pålagt.

For at slippe i afgifter og ydelser til kongens rytteri gik rytterbønderne under Gudumkloster Rytterdistrikt nu til retten. Med bonden Christen Lassen Højbjerg (ane nr. 234) i spidsen begærede de, at Skodborg-Vandfuld herredsting i Lemvig udnævnte fire synsmænd, "som sliq misvækst kunne besigtige" og syne og vurdere udbyttet på ryttergårdene. Dommeren, Jacob Jensen fra Blogsgård (søn af ane nr. 474), var imødekommende og udnævnte de fire synsmænd. Blandt de fire mænd var to af slægtens mænd, Christen Madsen Vestergaard (ane nr. 108) og Gregers Jensen Krabbe (søn af ane nr. 272).¹¹

Den 12. september 1709 begyndte synsmændenes syn på de 82 ryttergårde, der lå fordelt i syv sogne fra Nørlem i vest til Venø i øst. De fandt næsten golde marker, hvor kornet stod så spredt, at de kunne gå rundt i marken uden at træde på et eneste strå.

Fire af forfædrenes ryttergårde blev i de dage besigtiget. Hos Christen Lassen Højbjerg (ane nr. 234) var udbyttet tilsyneladende "af en så ringe beskaffenhed, at deraf ikke kan

udbringes deres halve udsæd”, det vil sige, at udbyttet ikke engang er halvt så stort som den mængde korn, der blev sået i foråret.

På Gudum Østergård, som enken Bodil Christensdatter (ane nr. 471) drev ved hjælp af sit barnebarn Jens Olufsen Højbjerg (søn af ane nr. 235), stod det ligeledes skidt til, vurderede synsmændene: ”Rugen stod meget ganske tynd på strået og svang ud i toppen,” altså med gølge aks.

På den gård i Trabjerg by, der tilhørte Laurids Davidsen (ane nr. 142), blev udbytte synet til kun tre skæpper eller mindre end en halv tønne.

Endelig var synsmændene på Mattrup i Resen, hvor Johanne Jensdatter (ane nr. 105) samme forår var blevet enke. Også her var udbyttet dårligt, og meget hjalp det ikke, at hendes afdøde mand kort forinden havde købt Pilgård, hvor synsmændene opgjorde hele markens udbytte til fem skæppe eller godt en halv tønne; ”dens rug-avling befandtes også meget slet,” skrev de. Hver ryttebonde fik et tingsvidne fra synsmændene – en synsrapport – som de kunne bruge overfor de militære myndigheder.

Hver af de 82 gårde blev synet, dog måtte de på Venø skønne udbyttet, idet en kraftig blæst gjorde det livsfarligt at sætte over fjorden. Vest for Lemvig må markerne af en eller anden grund have fået mere regn. I hvert fald var der ikke noget syn på ryttergårdene under Bøvling Slot.

Ryttergården Kastbjerg under Bøvling Slot

To andre af slægtens ryttergårde var Store Kastbjerg og Lille Flansmose i Dybe. Store Kastbjerg kan vi følge i slægten helt tilbage til 1620, længe før den blev ryttergård. Den ene halvdel af gården blev da fæstet af Madts Lauridssøn (ane nr. 372).¹² Ifølge 1664-matriklen skulle han svare 1 grot – en middelalderlig skillingsmønt – for leding, der var afløsningen for den middelalderlige militærtjeneste, foruden 1 skp. byg og 2 mark for yderligere leding.

Sønnen Eschild Madsen (ane nr. 186) overtog gården i 1680, da den var blevet ryttergods. Gårdens tilstand var på det tidspunkt noget brøstfældig.¹³ På grund af den militære administrations grundige arkiver ved vi meget om Eschild Madsens ryttergård. I markbogen fra 1683 betegnes jorden blandt andet som middelmodig til skarp, dog ofte med lidt muld.¹⁴ Langt den bedste karakteristik af Eschild Madsens bedrift blev givet ved synet over ryttergodset i 1686, hvor det hed:

”Kan så 3 skp. rug, 1 td. byg, 2 td. havre. Avl befundet: 2 travet rug à 3 skp., 30 travet byg à 3 skp., 30 travet havre à 5 skp., 6 læs hø. Har 2 hæster, 1 føl, 3 køer, 2 kalve. Bygninger: Stuehus 9 fag, lade 10 fag, fæhus 14 fag, 3 fag jordhus. Mangler i alt 3 bjælker, 4 spær, 5 stolper, 17 alen leider. 1685 bekommet lånekorn, som formodes i år kan betales 4 skp. byg, 4 skp. havre.”¹⁵

Driften af gården må være sket i et nøje samspil med sessionen, det vil sige den omrejsende officersstab, der havde ledelsen af landets ryttergods. I 1689 klagede Eskild Madsen over, at han var faldet i armod, fordi han siden valdborgdag – den 1. maj – havde mistet 4 fæhoveder, køer og andet fæ. Sessionen henviste til, at han allerede var blevet forstrakt med 7 rigsdaler.¹⁶ I 1692 blev han dog yderligere forstrakt med to heste, og fik sammen med den anden beboer i Store Kastbjerg 9 rdl. 4 mk. 14 sk. til hjælp til forplejning af rytteren.¹⁷

I 1703 afstod han på grund af affældighed gården til svigersønnen Jens Jensen (ane nr. 92) fra Lille Flansmose,¹⁸ der var blevet gift med Kirsten Eschildsdatter (ane nr. 93). Til trods for det var Eschild Madsen i 1705 lægdsmand og indkasserede de 2 rdl., der skulle gå til dragørens mundering.¹⁹ En retssag fra 1710 siger noget om retstilstanden på ryttergårdene og om karlenes mulighed for at flytte, før stavnsbåndet blev indført. Anklagen gik kort fortalt ud på, at karlen Christopher Gothardt ulovligt skulle have forladt ryttergodset, men han havde, viste det sig, lovligt sagt op til Jens Jensen, Kirsten Eschildsdatter og til Eschild Madsen.

Måtte stille med en stedfortræder

Jens Jensens første gård, Lille Flansmose, var også en ryttergård. Her hører vi første gang om ham i 1680 som fæster af en halvgård. Om hans far ved vi blot, at han havde fæstet før ham, og at han hed Jens (ane nr. 184). Om hans mor (ane nr. 185) ved vi ikke en gang navnet, blot at hun anden gang giftede sig med fæsteren af den anden halvpart, Oluf Jespersen, og fik tre børn med ham.

Jens Jensens halvbror, Jesper Olufsen, blev dragon for Lille Flansmose og tjente ved det 1. jyske rytterregiment, da Oluf Jespersen blev for syg eller gammel til at passe gården. Jesper Olufsen søgte hjem for at overtage fæstet den 9. maj 1704²⁰, og forud var faderen blevet karakteriseret som "en meget gammel og skrøbelig mand og intet kan arbejde." Familien måtte dog stille med en stedfortræder, men som i tilfældet Laurids Davidsen (ane nr. 142) var det let at finde en bondesøn, der gerne ville være soldat i stedet for at få en dårlig plads på en gård. Sønnen fandt Lars Pedersen, der tjente som karl hos rytterbonden Mads Nielsen i Engbjerg.

Året før havde Jens Jensen afstået sin part af Lille Flansmose og i stedet fæstet svigerfaderen Eschild Madsens del af Store Kastbjerg.²¹ Ligesom svigerfaderen har han drevet gården i et samspil med sessionen. I 1706 klagede han over, at han forleden år havde mistet et godt plovbæst og kun havde et bæst, en plag og 3 køer tilbage. Men sessionen var ikke ret imødekommende over for mere brok, og gav ham i stedet den besked, han skulle hjælpe sig selv.²²

Bedre var det heller ikke af, at det gennem årene blev sværere for kongen at få ryttergården til at betale afgifterne for rytteriets forplejning. I gennemsnit skulle rytterbønderne betale 35-40 rigsdaler i afgift for "Rytterens fulde Forplejning..., Kvarter, Ild og Lys til ham, Foder til hans hest samt yderligere 8 Rdl."

Alligevel var rytterbøndernes ydelser alt i alt "under det almindelige i tiden."²³

Slægtens sidste rytterbønder

I 1716 havde kongen fået nok af bøvlet med ryttergårdene, og de blev solgt på auktion alle sammen.

Enkelte af slægtens rytterbønder havde penge og råd til at købe deres egen gård, som for eksempel Laurids Christensen i Trabjerg, der således var blandt landets første selvejende bønder i moderne forstand. Men ofte var det lokale pengestærke mænd, der investerede i gårdene. Et eksempel på det er Jens Jensens gård, Store Kastbjerg, som blev købt af præsten i Ferring, Christen Jensen Beck. Jens Jensen måtte nu fæste under præsten, der var kendt for sin rigdom.²⁴

Hans søn, Christen Jensen Kastberg (ane nr. 46), overtog fæstet engang i 1730'erne, og fortsatte som fæster frem til 1751, da han købte gården af præstens enke.²⁵ Om Christen Jensen Kastberg er fortalt flere steder i denne bog. Her skal vi blot notere, at han døde den 2. september 1783. Skiftet efter ham fortæller en sørgelig historie om sønnen af første ægteskab, Jens Christensen Kastberg, der fik en alt for hård tid som rytter i et af kongens nye rytterregimenter.

Ved faderens død havde han ikke været hjemme i 10 år, og hans opholdssteder var ikke kendte. Ifølge skiftet havde han ladet sig hverve som rytter til et regiment, der lå i garnison i Kerteminde på Fyn. At han var blevet professionel soldat tyder på en social nedtur. De hvervede rytterregimenter var på den tid kendt for den jernhårde disciplin og rå omgangstone. Mange tidligere hvervede soldater endte som omstrefjere, og hvordan det gik Jens Christensen Kastberg, ved vi ikke.

Men at han har levet fra hånden til munden, og ikke altid på ærlig vis, viser en senere sag. I 1776 havde en slægtning lagt sag an mod faderen, fordi sønnen havde lånt penge af ham – som fortalt under Kastberg og i kapitel 38 om *Saguen om de forældreløse børn fra Nordenkjær*. Dengang havde sønnen boet i København, men var siden forsvundet. Han fortsatte dog med

at låne penge på faderens gode navn, men uden hans vidende, viser krav fra nogle kreditorer i skiftet efter faderen.

Slægtens absolut sidste rytterbonde var Chr. Møller (ane nr. 2K), der i 1898-1899 var dragon ved 11. Bataillon i Aalborg. Selv på den tid måtte de hjemsendte dragoner i tilfælde af krig stille med egen hest og sadel, så da Tyskland i august 1914 invaderede Belgien, gjorde Chr. Møller på Krabbesmark sig klar til at gå i krig – fortalt i kapitel 74 om *Den socialistiske gårdejer*. Som sønnen Arne husker det i et brev:

”Han havde Sadelen istandsat, Støvlerne pudset, alt parat. Bedstefar skulde passe Gården. Ved ærlig talt ikke hvorfor, jeg bliver rørt til Tårer når jeg tænker på den gamle Socialist, der alligevel var parat til at slås for Fædrelandet.”²⁶

Som bekendt kom de danske dragoner ikke med i 1. Verdenskrig.

Og det er dermed det sidste, vi her skal høre om kongens ryttere.

Noter

- 1 Nævnt i matriklen 1664.
- 2 RA: 214-10.
- 3 ”Da bønderne red for kongen”, om dr.phil. Holger Munks afhandling om rytterbonden, her fra Samvirke 15. maj 1955.
- 4 La. B77A. Skodborg herred. I. Tingbog 1682-88. Fol. 93.
- 5 Lundens og Bøvling Amter. Ekstraskatteregnskaber 1699-1700.
- 6 Matriklen 1688.
- 7 Ra. Markbogen for Lomborg sogn.
- 8 La. Ryttergods 6.1. Fol. 5.
- 9 Holger Hertzum-Larsen: ”Syn på ryttergods 1686”. Lenvig 1985, s. 2.
- 10 Ra. Ryttergodsets regnskaber for 1704. M. 44.502. Lægdsrulle 204.
- 11 B77B-2, side 317 ff.
- 12 Ra. Rtk. I. 413-4. Skødebogen.
- 13 Ra. C. 203. 2215.83. Ritmester Gabriell Grubbes Compagnie.
- 14 Ra. Markbog 939. Dybe sogn.
- 15 Viborg; G.Ryt.6-1 (coll. Rigsarkivet 2215.103).
- 16 Ra. 1. jyske regiments kasseregnskaber. Bog 3. 1689- 1691. Film 44-196.
- 17 Ra. C 242. 2215-119. Konzept til Projekt Krigsjordebog over Generalmajor Schwanewedes forrige 1 jyske Regiments Ryttergods 1692.
- 18 1. jyske regiments Kasseregnskaber 1702-03. Ra. M. 44.502.
- 19 1. jyske regiment. Kasseregnskabet 1704-1705. Ra. Film 44.502.
- 20 Session i Holstebro 9/5 1704, s. 3, regnskab 1/1 04- 1/1 05, pakke nr. 11
- 21 Ra. 1. jyske regiments kasseregnskaber 1702-03. Film 44.502.
- 22 Ra. 1 jyske regiments kasseregnskaber 1706. M. 44.503.
- 23 K.C. Rockstrøb: Frederik 4.s godspolitik. Historisk Tidsskrift, 9. række, 3. bind (Kbhvn 1925), side 12-15: Almindeligt om det gamle ryttergods.
- 24 S.V. Wiberg: ”Almindelig dansk Præstehistorie”. Bd. I-IV. Odense 1870-73.
- 25 Skøde 7/9 1751. La. B24. Viborg landsting. 686. Skøde- og panteprotokol 1745-52. Fol. 740.
- 26 Brev af 31. januar 1982.

Da Klostergård blev ryttergård

I over 100 år drev forfædrene Klostergård i Hygum – i 1634 som fæstere under Ribe domkirke, siden som driftige rytterbønder under kongens krone. Gårdens mænd slap for krig og lemlæstelse, men spillede en vigtig rolle i egnens civile liv.

Da Gregers Sørensen (ane nr. 484) midt i 1600-tallet var barn på den gamle klostergård i Hygum, havde han ikke i sin vildeste fantasi kunnet forestille sig, at han en dag skulle blive rytterbonde for kongen. Han tjente under kirken, og for ham som for andre bønder repræsenterede kongens ryttere ondska-ben selv, og sådan havde det været siden 1627, da de danske lejeknægte red hærgende op gennem Jylland. Historierne om soldaternes uhyrligheder blev yderligere næret af den efterfølgende svenske besættelse – og holdt ved lige op gennem Trediveårskrigen, da den rasede på Lemvig-egnen, som berettet i kapitel 12, *I fjendens sold*.

Dengang tilhørte Klostergård i Hygum stadig kirken og ikke kongen som så mange andre klosterjorde, så måske har kongens beredne soldater været særligt slemme her. Efter alt at dømme nåede krigens gru også Klostergård, der blev lagt øde og forarmet.

En turbulent forhistorie

Vi ved selvfølgelig intet om, hvad fæstebønderne på Klostergård har tænkt om kongens ryttere, men gårdens historie kan sætte os på sporet. Gregers Sørensens far, Søren Christensen (ane nr. 968), nævnes første gang i lensregnskabet skatteoppgørelse¹ for 1634 som "Søffren i Clostergrd". Han betegnedes da som *capitels tjener*, det vil sige fæster under domkapitlet i Ribe, der ejede gården. På den tid var det meget almindeligt at bruge betegnelsen "tjener" for en fæster.

Klostergård havde tilhørt Ribe domkirke, siden reformationen fejede hen over landet, og den danske konge konfiskerede det meste af den katolske kirkes jordiske gods. Før reformationen var det især klostrene, der ejede og drev kirkens bøndergods, på samme måde som herremanden drev sit fæstegods. Da hørte Klostergård i Hygum således under Vestervig Kloster² på den anden side af Limfjorden, men hvem fæsterne var i middelalderen, ved vi ikke.

Den første fæster på gården, som med sikkerhed er af slægten, var Søren Christensens far, "Christen på Kloster" (ane nr. 1936). Om ham ved vi, at han var gift med Maren Sørensdatter (ane nr. 1837), der i 1631 blev nævnt som enke, da et såkaldt tingsvidne beretter om gårdens stand.

Tingsvidnet, der var udpeget af Vandfuld herredsting, fortæller således, at Christens part i Kloster i Hygum sogn er øde og bruges nu under Grummesgård. Enken Maren Sørensdatter omtales som "forarmed og gården afstanden".³ I datidens samfund var tingsvidnerne afgørende for både statens forvaltning og den enkeltes ret. Gennem tingsvidnerne kunne man få rettens ord for, hvordan forholdene egentlig var – hvilket er mere udførligt omtalt i kapitel 11 om *Slægtens sandemænd og stokkemænd*. I dette tilfælde var det regnskabsføreren i Bøvling len, som med tingsvidnet ville bevise, at der ikke kunne betales ekstraskat af klostergården.

Men hvornår "Christen på Kloster" faktisk døde, eller hvornår gården blev "forarmed" kan vi ikke sige. Det kan være i forbindelse med krigen sidst i 1620'erne, eller det kan være så sent som i 1631. Men vi kan se, at der havde været mindst tre fæstere i 1620'erne. Gennem lensregnskaberne kan vi følge beboerne af Klostergård tilbage til 1611. Den 11. november blev en

Maleri fra omkring 1650 af bønder, der sår, harver og pløjer med hjulplov med studeforspand. De arbejder på ladegårdsmarken udenfor Møgeltønderhus, det nuværende Schackenborg i Sønderjylland. Maleriet blev stjålet af svenskerne under besættelsen af Danmark midt i århundredet.

"Gregers i Klostergård" anført i "mads-katten,"¹ og han blev draget i mandtal til mortensdag 1620. Han må være død kort efter, for han er ikke med, da gårdens beboere i 1622 næste gang optræder med navns nævnelse i lensregnskaberne.⁵ Her nævnes to andre beboere, Jens Gregersen Schredder og Niels Clemmesen, der begge var idømt en bøde på to rigsdaler.

Vi har imidlertid ingen sikre slægtsforbindelser forud for "Christen på Kloster" og kan derfor ikke dokumentere en slægtsforbindelse fra Gregers Sørensen (ane nr. 484) til "Gregers i Klostergård" eller hans søn Jens Gregersen Schredder. Forud for "Christen på Kloster" kom til gården, kan der være sket et dramatisk skifte på Klostergård.

Kong Christian 4 havde nemlig i 1625 kastet landet ud i Trediveårskrigen – og tabte slag på slag. I 1627 måtte civilbefolkningen betale følgerne, da først de slagne lejknægte i dansk sold drog hærgende op gennem Jylland, efterfulgt af fjenden, som ikke stod tilbage for vold og plyndringer af gårdene. Måske var kongens egne rytternægte de værste; rigsrådet klagede over "de uhørte og umenneskelige plyndringer og anden ugudelighed, som Eders Majestæts egne folk desværre har bedrevet i Slesvig i Jylland." Allerede før besættelsen havde lensmanden i Ribe klaget over, "hvorledes nogle af de ryttere, der ligger alle vegne omkring, holder hus, så dersom det skal blive sådan ved et stykke tid, da er bønderne fordærvede, og har bønderne allerede slagen 5 ihjel af rytterne."⁶

Blev overtaget af kongen

Med Gregers Sørensens far, Søren Christensen, kom der stabile tider til Klostergård. Han overtog formentlig gården efter faderens død. Søren Christensen nævnes første gang i 1634 og sidste gang 30 år senere i matriklen fra 1664.⁷ Her får vi at vide, at Søren Christensen hvert år skulle svare 8 tdr. byg til organisten i Ribe. Om Søren Christensens liv i de mellemliggende år ved vi meget. Han var en fremtrædende mand blandt egnens bondebefolkning. I 1641 var han således ingsvidne i en sag, som lensmanden på Bøvling Slot havde anlagt for at bevise, at Vester Mølle ofte kom i "bagvand". Ved den lejlighed svor 24 udmeldte mænd på, at når vinden blæste stærkt af sydvest eller vest, så løb så meget vand fra havet og fjorden op i Bøvling enge, at det ofte standsede møllen.⁸

Den 28. juli 1653 blev Søren Christensen valgt som kirkeværge for Hygum Kirke sammen med Jens Madsen i Byсков⁹. Det viser noget om hans evner og færdigheder som andet end en

Klostergård i Hygum og andre ryttergårde blev styret fra Gudum Kloster - her afbilledet i Resens Atlas omkring 1670.

simpel bonde. Kirkeværgerne førte ikke bare tilsyn med kirkebygningerne, men førte også kirkens regnskab – med sognepræstens bistand¹⁰ – og oppebar kirkens indtægter og afholdt dens udgifter. Hvornår Søren Christensen døde, ved vi ikke. Men hans søn, Gregers Sørensen, nævnes første gang som "Gregers Closter", fæster af gården, i de såkaldte skattemandtaller for folkeskat for årene 1671-1672. Den nye folkeskat var en skat på alle, der over en vis alder var i andres tjeneste.¹¹ Ifølge opgørelsen havde Gregers Sørensen en dreng og en pige i sin tjeneste.¹²

I løbet af Gregers Sørensens første år gik Klostergård kirken af hænde og blev overtaget af kongen. Domkapitlet i Ribe har formentlig mageskiftet den til kronen, det vil sige byttet den for en gård lidt tættere på Ribe. Årstallet kender vi ikke, det kan også være sket i faderens tid, men det er næppe sandsynligt. Klostergård blev nemlig ryttergård i 1680,¹³ ti år efter at ordningen med de kongelige rytterbønder var indført. Det var også fire år efter det store slag ved Lund, der kostede livet for 5000 danske bondsoldater, sådan som berettet i kapitel 17, *Rytterbønderne døde som fluer*. Gregers Sørensen risikerede ikke noget personligt ved, at gården blev ryttergård. I 1680 var bonderytterne erstattet af hvervede ryttere, som nu skulle indkvarteres på kongens ryttergårde rundt om i landet.¹⁴

Militærisk grundighed

Klostergård kom under major Gabriel Grubbes kommando. Som leder af det 1. jyske regiments 4. kompagni boede han i øvrigt på Gudumkloster, der var blevet ryttergods 10 år tidligere. Majoren skulle bestyre gårdens bøndergods som en anden herremand, uanset hans manglende kendskab til landbrug og de lokale forhold. At det bragte ham i konflikt med hævdvundne rettigheder er fortalt i kapitel 64, *Kampen om heden*.

De mindre af kronens gårde som Klostergård blev organiseret i rytterlægder à 8 tønder hartkorn. Hvert lægd skulle, på linie med de større ryttergårde over 8 tønder hartkorn, sørge for en rytters væbning, mundering, ophold, løn og en hests opstaldning og fodring. Til gengæld blev ryttergårdene fritaget for landgilde, skatter og øvrige afgifter. Da Klostergård blev

ryttergods, begyndte kilderne at flyde noget rigeligere. Gården og dens forhold blev på alle måder registreret i de militære annaler: En jordebog fra 1680 betegner Gregers Sørensens tilstand som "temmelig".¹⁵ Året efter nævnes, at Gregers' part er "ved magt", mens den anden part, som en Christen Jensen fæstede, er "ganske forarmet og bygningen brøstfældig".¹⁶

I 1686 gennemførte militæret et omfattende syn af hver enkelt rytterbondes økonomiske tilstand og formåen. Gregers Sørensens part af Klostergård, nr. 123, blev således vurderet:¹⁷

- Kan så 1 ½ td. rug, 4 td. byg, 7 td. havre.

- Avl befunden: 30 trave rug à 4 skp., 38 trave byg à 3 skp., 40 trave havre à 5 skp., 12 læs hø.

- Har 4 bæster (heste), 5 køer, 1 fæl, 4 ungnød (ungkvæg), 4 får, 3 svin, 2 bistokke.

- Bygninger: Stuehus 12 fag, lade 16 fag, fæhus (stald) 12 fag, stald 6 fag, 1 ditto 4 fag. Mangler 10 alen leider, 6 stolper, 4 spær.

- Bruget god, bonden ved magt".¹⁸

Også Christen Jensens part var nu "ved magt".

At der på gården manglede både leider, stolper og spær antyder, at Gregers Sørensen skulle i gang med en større genopbygning. Leider var fodrem og tagrem, altså de stykker, der henholdsvis hviler på grundstenene under bindingsværket og bærer taget over stolperne.¹⁹ Den indhøstede avl var angivet i traver; en trave er 60 neg, 20 x 3 neg.²⁰

Ifølge matriklen fra 1688 var der nu kun en bonde på Kloster. Gregers Sørensen må altså have overtaget Christen Jensens part. Men det var ikke nok. Året efter anmodede han sessionen for rytterdistriktet om at få halvdelen af en anden gård i sognet, Grummesgård, i fæste for 1 rdl. årlig. Det fik han: Olf Pedersen havde "overdraget og opladt" gården til ham.²¹

Opmålte hele Danmark

Gregers Sørensens mest markante indsats har dog formodentlig været hans rolle i de opmålingsarbejder, der gik forud for den nye matrikel af 1688. Matriklerne beskrev dengang jordens potentielle afkast og var grundlaget for en ensartet beskatning af bønderne. Imidlertid

En tønne hartkorn

Hartkorn betyder oprindeligt hårdt korn. En tønne hartkorn svarede til værdien af en tønne rug eller byg eller til to tønder havre. Omkring 1500 blev hartkorn indført som omregning af de afgifter, som fæstebonden skulle betale til herremanden i landgilde – hvilket kunne være alt fra korn og smør til rede penge og arbejdsdage. Fra 1662 og helt frem til 1903 var hartkorn det officielle grundlag for jordvurdering i Danmark og dermed for beskatning. En gård blev "sat i hartkorn" ud fra en vurdering af dens ydeevne, og små jordbrug var ofte under en tønne hartkorn, der blev opdelt i otte skæpper à fire fjerdingkar à tre album = to ottingkar. For at gøre beskatningen mere effektiv – og retfærdig – blev det i 1680 besluttet at rebe arealet på alle landets ejendomme og samtidig at vurdere jordens ydeevne på den enkelte ejendom.

En tønne land

En tønne land var som arealmål brugt fra middelalderen frem til metersystemets indførelse i 1907. Oprindeligt var en tønne land det areal, der kunne tilsås med en tønne korn, men med Lov om mål og vægt fra 1683 blev en tønne land fastsat til 14.000 kvadratalen = 5516 m, hvilket er lidt mere end en halv hektar – og mindre end en normal fodboldbane på 6630 m.

En tønne øl

En tønne er et gammelt rummål. I 1683 fastsatte Christian 5 en korntønne til 144 potter = 139 liter. En salttønne var noget større (176 potter), mens en øltønne blev fastsat til 136 potter. Øltønden blev også brugt til at måle mel, smør, talg, sæbe, kød, fisk og tran. En pot var 1/32 kubikfod = ca. 0,97 liter. Den var opdelt i fire pægle – en pægl brændevin kunne altså være i en sodavandsflaske – mens to potter var en kande. Målet forsvandt i 1907, men udtrykkene har overlevet på værtshuse, hvor man får sig et pot billard, måske over en kande øl.

var de gamle landgildematrikler for unøjagtige og utidssvarende, hvilket resulterede i for lave skatteindtægter – eller klagesager, når skatetrykket var for højt.

Derfor skulle nu alt kongerigets landbrugsjord opmåles. Først skulle det måles i tønder land – i geometrisk mål – bogstaveligt talt blev jorden rebet med lænker. Samtidig foretog synsmænd en vurdering af hver enkelt jordstykkets bonitet og ydeevne. Her ud fra blev det sat i hartkorn som beskatingsgrundlag.

I instrukserne for landmålingen gives nøjere anvisning for, hvorledes landmålerne og skriverne blandt andet skulle tage lokale bønder med på råd ved takseringen af jorden.²² Sammen med tre andre bønder – Will Simonsen i Dalgård, Jens Pedersen i Smedsgård og Jep Christensen i Bierre - var Gregers Sørensen med til at taksere den 3de part af Hygum sogn.

Beskrivelsen af Hygum fortæller, at sognet var karakteriseret ved mange enkeltgårde. Jorderne var delt i indmarksjorder nærmest ved gårdene og udmarksjorder. Indmarksjorderne blev dyrket mest intensivt. Da både indmarks- og udmarksjorderne blev dyrket i rotationer med skift mellem brug og hvile, er dyrkningsmåden blevet betegnet som en form for "græsmarksbrug".²³

Det var typisk sognets klogeste mænd, der blev taget til taksatorer. Boglige kundskaber har de sjældent haft, fraværet af sogneskoler taget i betragtning; på den tid var analfabetisme stadig det almindelige. Så meget mere bemærkelsesværdigt er det, at Gregers Sørensen og to af de andre bønder egenhændigt havde underskrevet en erklæring om taksationen, dateret 16. november anno 1683, mens den fjerde blot prentede sine forbogstaver.²⁴

Gregers Sørensen nævnes sidste gang 15. marts 1700 i en fortegnelse over kopskatten udskrevet i 1699. Her nævnes den voksne søn, Christen Gregersøn (anc nr. 242=246), der hjælper til på gården: "Gregers Sørensen i Closter, Enkemand. En søn som hand bruger til aulingen. Christen Gregersøn Jbid. Hans hustrue. Hverken Børn eller Tienstefolch."²⁵ Hvad han for disse få hoveder skulle betale i skat er nærmere angivet i den nye skatteforordning af 23. november 1699.²⁶ Vi kender faktisk to andre børn efter Gregers Sørensen. Christen Gregersen var nævnt første gang i 1686, hvor han var synsmand ved et brandsyn i Ourlund.²⁷

Blev solgt til sognepræsten

Det fremgår af et bilag til skatteregnskabet, at Christen Gregersen i 1710 havde en karl og en pige. Karlen fik 2 rdl. 3 mrk. i løn for et halvt år, pigen halvt så meget: 1 rdl. 2 mrk. for et halvt år. Eventuelle hjemmeboende børn er ikke nævnt. Attesten er udstedt af tre bønder sammen, og de har alle skrevet under med egen hånd.²⁸ Ligesom faderen og farfaderen hørte han til en af bondesamfundet betroede mænd. Han var blandt synsmændene, der skulle syne skellet mellem Hou, Dybe og Vandborg sogne som fortalt i kapitel 25 om *Græsestriden mellem Dybe og Vandborg*.

På Christen Gregersens tid var den oprindelige indretning af ryttergodset ved at have overlevet sig selv. Under indtryk af Store Nordiske Krig udstedtes forordningen om landmilitisen af 22. februar 1701, som sidst på året blev udvidet til også at omfatte ryttergodset. I følge den skulle bøndergodset inddeles i lægder à 20 tdr. hartkorn, der hver skulle stille en soldat. Det var godsejerens afgørelse, hvem der skulle fremstilles for sessionen. Lægdsrullerne blev som regel ført af en fremtrædende bonde. Christen Gregersen fungerede da også som lægdsmand og modtog som sådan 2 rdl. i munderingspenge i 1705. For de penge skulle han sørge for munderingen af den dragon, der var på gården, i de første år Jens Olsen. Christen Gregersen havde en dragonhest opstaldet, en treårig, gråskimlet hest, der var målt til 14 palmer – et hollandsk mål, der kun blev brugt til at angive dragonhestes højde.²⁹ Det var en pæn stor hest; minimumshøjden var 12 palmer. Derfor modtog han 8 rdl. i foderpenge. Året efter drejede det sig om en sort blisset hest på 4 år af samme højde.

Vestervig Kloster, malet af N.G. Rademacher i 1834. Fire år senere blev klosteret overtaget af Jens Breinholt og hans søsters mand, Niels Juelbye Stokholm. Det var komplicerede familierelationer; Niels Juelbye Stokholms fæster, Karen Stokholm, gift med Jens Breinholt på Sønder Vinkel, var hans kones farmor.

Slægten på Vestervig Kloster

Siden 1600-tallet har Vestervig Kloster været en del af slægtens historie. To slægtninge sprængte i 1800-tallet den gamle klosterbygning i luften, da de skulle dele herregården.

I slægtens historie hører vi første gang om Vestervig Kloster i 1613, da Lemvig-købmanden Simon Christensen (ane nr. 1838) betalte fire skilling i stadepenge for en krambod ved markedet ved Skt. Thøgers Kilde ved Vestervig Kloster. Købmanden var også leverandør til Vestervig Kloster Len; året efter solgte han otte nye smørtønder "som Kong. Mayts landgildesmør blev slået ud i".

Andre i familien handlede også med krongodset: Broderen Svend Christensen solgte i 1626 tømmer til den nye kornlade på Vestervig Kloster, og sønnen Christen Simonsen købte den 19. marts 1641 tre par øksen på Vestervig Kloster.

I det næste århundrede blev en anden forfader ladefoged på Vestervig Kloster. Det var Mads Christensen (ane nr. 32), hvis slægt i generationer havde været fæstebønder i Ydby i det sydlige Thy. Som ladefoged var det Mads Christensens ansvar at sætte karlene i arbejde – så måske kostede han rundt med en anden af slægtens mænd, Jens Jacobsen fra Breinholt (barnebarn af nr. 70), der i 1754 tjente på Vestervig Kloster. Godsejer Moldrup til Vestervig Kloster købte i øvrigt Morup Mølle i 1771 og lod sin ladefoged overtage både møllen og møllerenken Sidsel Sørens datter (ane nr. 33), men det er en længere historie, der er fortalt i kapitel 39 om Den første Mølle i slægten.

I 1800-tallet købte Breinholt-slægten Vestervig Kloster. Da Jens Breinholt (sønnesøn af ane nr. 34=55) i 1838

giftede sig med Karen Stokholm (datter af ane nr. 17) fik de Vestervig Kloster – til deling med Jens Breinholts søster, Karen Breinholt, der i 1835 havde giftet sig med Karen Stokholms fætter, Niels Juelbye Stokholm. De udviklede familierelationer er beskrevet i kapitel 49 om Kærlighed på Kappel.

For dem var det fremtiden, det gjaldt, fortiden havde de ikke megen respekt for; da de i 1837 skulle dele herregården mellem sig, rev de Vestervig Klosters gamle klosterbygning ned ved simpelthen at sprænge den i luften med dynamit. Jens Breinholts bror, Niels Breinholt, prøvede i øvrigt det samme på Spøttrup, men uden held; modsat klosteret i Vestervig havde fæstningsværket Spøttrup alt for tykke mure. Samtidig blev klosterkirkens kor revet ned.

Materialerne fra den nedbrudte hovedbygning tre længer og kirkekoret brugte de til opførelsen af to nye gårde, Vestervig Over- og Nedergård, og resten blev solgt til spotpris.³⁴ Jens Breinholt indrettede sig nu i Vestervig Nedergård, mens hans svoger, Niels Juelbye Stokholm, fik Vestervig Overgård. Hans søn, Poul Stokholm, overtog gården og drev den indtil 1905. Jens Breinholts søn, Christen Breinholt, blev i 1863 gift med sin kusine Ane Kirstine Breinholt og overtog Vestervig Nedergård, som han solgte 1896.

I begyndelsen af 1900-tallet blev de to gårde slået sammen, og Vestervig Nedergård blev ført videre under det gamle navn, Vestervig Kloster.

Da ryttergodset fra 1715 blev samlet i store distrikter, havde Klostergård ikke længere interesse for kronen. Derfor blev den i 1716 sat på en auktion og solgt til sognepræst Niels Pedersen Bie i Hygum for 628 rigsdaler og 94 skilling.³⁰ Gårdens hartkorn var da 8 tdr. 1 1/3 alb.

I de første år efter præstens overtagelse af Klostergård skulle Christen Gregersen nu betale den årlige fæsteafgift direkte til præsten selv. For at svare skatterne til kongen³¹ måtte han dog rejse helt ned til amtsstuen i Ringkøbing.

Endte med at tjene skolen i Hygum

I 1728 oplevede Christen Gregersen for tredje gang et skifte i ejerforholdene, idet præsten donerede Klostergård til et velgørende formål. Præsten, der nu var provst, oprettede sammen med hustruen, Maren Lauridsdatter Brandstrup, et legat til underhold af en skoleholder i Hygum. Legatet bestod af Klostergård, der blev fritaget for alle hidtidige afgifter (landgilde, hoveri og rejser), men til gengæld skulle svare skoleholderen en årlig afgift på 20 rdl. Der findes en tavle i Hygum kirke med denne fundats.³² Om degnenes og skoleholdernes kummerlige forhold er berettet i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*.

Christen Gregersen og hans kone Margrethe Ovesdatter (ane nr. 243=247) fik nok ikke selv nogen glæde af skolelegatet. På det tidspunkt var deres børn vist gået ud af skolen. Men at sognet nu kunne underholde en mere kvalificeret skoleholder, har været til gavn for de af Klostergårds syv børn, som giftede sig i sognet. Andre flyttede til nabosognene, som for eksempel den næstældste søn, Laust Christensen Closter, der overtog Skidengård i Vandborg, da han i 1732 ægtede "hans fæstemø af Ulfborg sogn".

Selv om kirkebogen først begyndte i 1758, kender vi faktisk navnene på børnene fra et arveskifte fra 1743 efter den ældste søn, Gregers Christensen. Det opruller hele familien, hvoraf flere af børnene blev forfædre i slægten eller giftede sig med forfædre:

Den ældste søn Gregers Christensen var, som fortalt i kapitel 28 om *De stærke børn fra Damgård*, nogle få år gift med Karen Christensdatter Damgaard (ane nr. 119).

Datteren Sidsel Christensdatter (ane nr. 121) giftede sig først med Christen Jensen Marsberg (søn af ane nr. 190), siden med Jens Pedersen (ane nr. 120) af Lomborg.

En anden datter, Anna Christensdatter Kloster (ane nr. 123), giftede sig med Jens Christensen Østergaard (ane nr. 68=108=122).

To af børnene blev i Hygum Sogn. Det var Ellen Christensdatter, der ægtede Niels Jensen fra Smedsgård, og Else Christensdatter Closter, der blev Klostergårds arvtager, da hun giftede sig med Jøs Andersen fra Hyldgaard i Nr. Nissum. Han kaldte sig siden Jøs Closter. Vi ved ikke, hvornår de overtog gården, med ved skiftet i 1743 var gamle Christen Gregersen allerede død, og enken boede i Klostergård.³³

Deres to døtre, Magrete Jøsdatter, født 1740, og Karen Jøsdatter, født 1748, har været elever i Hygum skole, mens deres far har slidt på marken for at betale skoleholderen de 20 rigsdaler, præsten havde sat som afgift. Døtrene blev begge gift med fæstebønder i sognet, så også deres børn nød godt af, at Klostergård understøttede den lokale skoleholder.

Karen Jøsdatter blev siden gift med Niels Christensen i Kammersgård og kom til at bo på gården af samme navn. Kammersgård havde flere fæstere, men i 1783 overtog en forfader, Ole Christensen Kastberg (ane nr. 28), gården som selvejer, da han giftede sig med Kirsten Hansdatter, der var født i Kammersgård. Men det er en anden historie, der er fortalt under Kammersgård.

Noter

- ¹ Ra. M. 18. 052.
- ² O. Nielsen: "Historisk-topografiske efterretninger om Skodborg og Vandfuld herreder". Kbh. 1894, p. 421.
- ³ Tingsvidne af Vandfuld herredsting, 24/12 1631. Pengeskat til Martini 1631, Bilag nr. 1.Ra. Regnskaber. Bøvling Len. 8. Ekstraskattemandtaller 1610-32.
- ⁴ Lensregnskabet for Bøvling, Viborg B7A-1.
- ⁵ Ra. M. 18.048. Lensregnsk. Bøvling 1617-1625 (Book No.: 2), regnskabet for 1621-1622 1/5, p. 11.
- ⁶ Danmarkshistorien, bd. 8 s. 136, Kbhvn 2003.
- ⁷ Matriklen 1664. Bøvling Amt. Protokol nr. 1821, Hygum sogn.
- ⁸ Ra. M. 18. 050. Bøvling len. Regnskab 1640-41. Bilag Nr. II.
- ⁹ La. C 225. Hygum sogn. Kirkeregnskab 1646-53.
- ¹⁰ Finn Andersen: "Kirkens administration". Dansk Kulturhistorisk opslagsværk. Bd. I. Kbh. 1991, p. 449-55.
- ¹¹ Helge Nielsen, Victor Thalbitzer: "Skatter og skatteforvaltning i ældre tider". Kbh. 1948, p. 56-57.
- ¹² Familie og folckeskat 1671. Nr. 22. Hygum sogn. Consumption og folcke skatten Anno 1672. Hygum sogn. Lundenæs og Bøvling amter. Regnskaber 1671-81.
- ¹³ La. Godsarkiver I. Ryttergods'er. nr. 1/104.
- ¹⁴ Knud J. V. Jespersen: "Ryttergods". Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk. Bd. II. Kbh. 1991, p. 749-50.
- ¹⁵ Ra. Rtk. C 203. 2215.72. Jordebog over det til Oberst Schwanewedes 1. jyske regiments 4. kompagn ni udlagte gods i Ribe stift. Nr. 37.
- ¹⁶ Ra. Rtk. 2215-83. Hr. Ritmester Gabriell Grubbes Compagnie. 1681, p. 22-23. Jvf. Ra. Rtk. 2215-85 for 1682. Jvf. Ra. Rtk. 2215-95. C223. Jordebog (Ryttergods) 1684.
- ¹⁷ Ra. Rtk. 2215-103. Protocoll. Hølger Hertzum-Larsen: "Syn på Ryttergods 1686". Lemvig 1985.
- ¹⁸ La. G 6-1. Protokol over ryttergods 1686. Bøvling amt Vandfuld herred.
- ¹⁹ Dansk Ordbog. Videnskabernes Selskab. 1820.
- ²⁰ Gældende for Vestjylland - Se også Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk, side 854, bd. II, 1981.
- ²¹ Offer Pedersen fik i stedet halvparten af Vester Pækjær i fæste samme år. Ra. M. 44. 495. Ryttergods 1686-89. 2. (Sessionsforretninger m.v.). Efter tilladelse, dateret (Sdr.) Vosborg den 24. april 1689, overtog han fæstet af halvparten af Vester Pækjær, vedr. Offer/Ove se note på tavle nr. 486=484.
- ²² Svend Aakjær i Henrik Pedersen: "De danske landbrug 1688". Kbh. 1828, især p. 33-34.
- ²³ Karl-Erik Frandsen: "Vang og tægt". Esbjerg 1983, især p. 231-32.
- ²⁴ Dat. 16/11 1683. Ra. Markbog 942. Fol. 36b.
- ²⁵ La. Lundenæs og Bøvling amter. Ekstraskatteregnskaber 1699-1700. Hygom Sogens fortegnelse på kopskatten 1699, 23/11.
- ²⁶ "Frederik IV Forordninger og aabne breve 1699-1710".
- ²⁷ La. B77A. Skodborg og Vandfuld herreder. 1. Tingbog 1684-88. Fol. 128b. 26/4 1686.
- ²⁸ Bilag, sammenhæftet med præstens mandtal nr. 25 til ekstraordinære skatter efter forordning af 22. sepbr. 1710. Ekstraskat nr. 47. Ryttergodsregnskab. 24.
- ²⁹ 1 palme er 3 7/18 tommer eller ca. 8,8 cm, men hvortil hesten måles, ved vi ikke. Poul Rasmussen: "Mål og vægt". Kbh. 1975, p. 81. Ra. 1. jyske regiment, kasseregnskaber 1704- 05, 1705- 06. Film nr. 44.502.
- ³⁰ Skøde 3/10 1717. "Kronens Skøder". III. 1689-1719. Kbh. 1941, p. 621.
- ³¹ Ra. Lundenæs og Bøvling amters regnskaber. Kontribution 1717-18.
- ³² Hans de Hofman: "Samlinger af Fundationer". Tom. IV. Kbh. 1759, p. 641. "Samlinger af bestemmelser angående legater og stiftelser til fordel for skole- og fattigvæsenet i Ringkøbing amt, 31.12. 1881". Ringkøbing 1882, p. 41- 42. T. Algreen-Ussing: "Kongelige Rescripter og Resolutioner - - - for Aaret 1829". Kbh. 1835, p. 157.
- ³³ Kirkeblad. Houe. Hygum. Tørring. Juni-Juli 1985. H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath: "Repertorium over Legater og milde stiftelser i Danmark - - - stiftede før udgangen af året 1894". Bd. IV. Ribe Stift. Kbh. 1898, p. 292-93.
- ³⁴ La. B8. Lundenæs-Bøvling Amter. 1078. Skifteprotokol 1731 (1741) - 1749. Fol 626b ff.
- ³⁴ Historisk Årbog for Thisted Amt 1922, s. 356. "Landet mod Nordvest". Kbh. 1946. Bd. I, s. 114-115 og Bd. II, s. 99, 276-277. "Danske slotte og Herregårde". J.J. Hansen: "Større danske Landbrug". Bd. 7. Kbh. 1935, s. 505 ff.

Morten Klog og Poul Eliasens genfærd

Sagnet fortæller, at ridefogeden Poul Eliassen midt i 1600-tallet snød sig til Østergård i Gudum – og endte som spøgelse på Kloster Hede. Hans enke giftede sig straks efter hans død med Morten Klog og lod så en stenhugger portrættere alle tre i en fælles ligsten.

Da Bodil Christensdatter (ane nr. 471) i midten af 1600-tallet giftede sig med Poul Eliassen (ane nr. 470), var der ingen tvivl om, at det var en beskaffen mand, hun ægtede. Lidet kunne hun ane, at han ville ende som et omridende genfærd på Kloster Hede.

Poul Eliassen var en betroet mand, der både kunne læse og skrive. Som herremandens ridefoged på flere store gårde holdt han ikke bare hård justits med bønderne.

Han procederede også herremandens sag ved retten, når det var påkrævet og udfærdigede dokumenter med stor elegance. Poul Eliasens håndskrift vidner om en mand af både fasthed og store armbevægelser. I et dokument af 12. oktober 1652 beder han på sit herskabs vegne Gudum birketings sandemænd om at fastlægge et markskel.¹

Som ridefoged optræder Poul Eliassen på Krogsgård og Bækmark i Flynder sogn, og i 1656² nævnes også som foged på Holmgård i Møborg.

Hvornår Bodil Christensdatter giftede sig med Poul Eliassen ved vi ikke, heller ikke, hvornår han overtog hovedgården Østergård i Gudum. Noget tyder på, at de to fandt hinanden i en moden alder. Født omkring 1629 var Bodil Christensdatter knap 40 år, da parret fik deres første barn i 1668. Samme år udstedte hans principal Jens Sehested til Holmgård en panteobligation til Poul Eliassen i Østergård og ridefoged på Holmgård.³ Fra og med 1671 er han også nævnt i ekstraskatteregnskaberne som ejer af Østergård.⁴

Det gik godt for parret. De ejede en meget velhavende gård, og med flere gårde under sig havde de en indtjening, der tillod de ældste sønner at læse på både latinskole og senere universitetet i København.

Omkring 1680 blev Poul Eliassen i al sin fremdrift imidlertid indhentet af døden. Årsagen kender vi ikke, men et skiftebrev dateret 7. april 1681 vidner om tidspunktet.

For Bodil Christensdatter var mandens død en mindre katastrofe. Hun var 53 år med fem børn at forsørge og mange gårde under sig. Hun reagerede hurtigt og giftede sig samme år med Morten Rasmussen Klog. Hvorfra han kom, og hvor gammel han var, ved vi ikke, blot at han var ungkarl og villig til at tage over.

To år efter lod Bodil Christensdatter en mandshøj ligsten udhugge – med et portræt af hendes afdøde mand, hendes nye mand og hende selv. Stenen var af sort marmor, flot udført med barokke engle og palmeblade og en poetisk tekst indhugget til evigt minde, ikke bare om Poul Eliassen, men også om hende selv – 31 år før hendes egen død – og om den nye mand. Således kunne kirkegængerne hver søndag se hyldesten til "ærlige Povel Eliasøn" på nordvæggen af Gudum kirke.

Blev spøgelse på heden

At enken og gejligheden ville mindes Poul Eliassen som "ærlig og velvis", betød ikke nødvendigvis, at han var det. Nok var han en betydelig mand, men bønderne havde et andet billede af deres gamle ridefoged. Det viser de sagn og overleveringer, der stadig fortælles om ham på egnen. Således skulle det have været så som så med hans ærlighed. Det siges, at han var kom-

Den mandshøje ligsten i Gudum Kirke portrætterer Bodil Christensdatter (ane nr. 471) og hendes to mænd; til venstre den første mand Poul Eliassen (ane nr. 470), der døde 1681, og til højre hendes anden mand Morten Klog, der døde i 1694. Selv døde hun 18 år senere, i 1714.

*Her ligger ærlige og velvise Mand,
Povel Eliassøn hedde hand,
som tjent for Ridesfoged i tredve Aar,
over Krosgaard, Bækmark og Holmgaard.
Fem Børen han auled med Hustru sin,
hvis Navn er Boel Christensdatter fin.
Hvilken efter hans Død ved Haanden tog,
den hæderlig Ungmand Morten Klog.
Alle tres Figurer her for dig staar
de leved og død i Østergaard.
En glædelig Opstandelse Christ dem giv,
og deris Talsmand paa Domnedag bliu.⁵*

met til Østergård "med stor uret, idet han tog jord i sine sko og aflagde ed på, at han stod på sin egen jord". Andre overleveringer vil vide, at han på grund af sine ugerninger endte som genfærd på heden:⁶

"Måske var det derfor, han ikke kan finde hvile i sin grav, men kører hver nat ude i Kloster Hede, som hedder æ Karatvej eller Poul Eliases vej, han kommer ovre fra Holmgård i Møborg. Han færdes ad den vej, til han kommer til kæmpehøjen, hvor han kan se skorstenene af Østergård, så er han fri og vender om igen. Nu er kæmpehøjen sløjfet, for man har dæmt en dal med den. Der fortælles også, at han har to hunde med sig, og de er lænkede sammen. Der er et stykke jord i Havskov i Gudum lige ind til Højbjerg skel. Det skal være givet som fadder-gave fra Højbjerg." Det er, hvad lærer Søe har fortalt. A.K. Jensdatter Kloster, Hedehus, har fortalt noget lignende:

"Der er en, der hed Peder Skriver og boede i Østergård, og Poul Elias, han boede på Nørre Holmgård ovre i Møborg, de havde så meget sammen. Der er en ensporet vej ude i heden, den bærer navnet Per Skrivers vej eller Poul Eliases vej den dag i dag og bliver aldrig aflagt. En gammel én, de kaldte Niels Kristian Hederidder, han fortalte, at han havde set Poul Elias ride der på en bitte hvid hest, og han blev ved så længe, indtil han på bakken der sønden Østergård kunne se Østergårds skorsten. Så forsvandt han."

Bodil narrede Morten Klog

Bodil Christensdatter overlevede også sin anden mand. Morten Rasmussen Klog døde i juli 1694 – uden selv at have fået børn. Gården havde han imidlertid fået skøde på otte år tidligere og stod derfor som den faktiske ejer af hovedgården og alle dens tilliggende gårde.

Bodil Christensdatter havde imidlertid sikret sig, at hun ikke på nogen måde kunne blive snydt for sin arv.

Allerede i forbindelse med brylluppet havde Morten Klog accepteret at udfærdige et testamente – dateret 29. oktober 1681 – der indsatte Bodil Christensdatter og hendes livsarvinger som universalarvinger. Dog var der den tilføjelse, at dersom boet var så velhavende, som der på det tidspunkt var grund til at forvente, skulle hans arvinger have 100 rigsdaler – for så vidt at Bodil Christensdatters efterkommere ville gå med til det. Testamentet blev først tinglyst 6. september 1694, to måneder efter hans død.

To år efter Morten Klogs død blev Bodil Christensdatter ramt af en langt større ulykke, da hendes to førstefødte sønner døde, den ældste, Christen Poulsøn, kun 28 år gammel. Guds straf var der næppe tale om, begge sønner var uddannede præster, den yngste, Mogens Poulsen Østergaard, med hustru og embede i Vestervig-Agger. Han havde dog ingen børn.⁷

Som noget særligt blev Christen Poulsøns navn og titel indhugget i ligstenen i Gudum kirke – som en indskudt linie helt foroven: "Salig Christen Povelsøn SS Ministerii Candidatis Døde 1696 Ao. Æt 28". Det sidste henviser til hans alder, mens de latinske ord henviser til hans titel af cand.theol. fra Københavns Universitet, hvorfra han dimitterede med en baccalourgrad i 1691. Når det kun var Christen Poulsøn, der blev mindet således, skyldes det, at den yngre bror blev begravet i Vestervig.

Kort før sin egen død måtte Bodil Christensdatter opleve at miste sin yngste datter, Anne Lisbeth Poulsdatter Østergaard (ane nr. 235). Datteren nåede dog at føde fem børn og blive gift to gange, den anden gang i 1692 med Christen Larsen (ane nr. 234).

Det var imidlertid ved hjælp af Anne Lisbeth Poulsdatters førstefødte søn, Jens Olufsen, at Bodil Christensdatter kunne drive gården videre efter Morten Klogs død. Således var det Jens Olufsen, der 1709 mødte frem på herredsstinget for Østergård for at få synet den misvækst, som en tørke havde forårsaget på Østergård.⁸ Jens Olufsen arbejdede som foged uden egentlig løn; i stedet begunstigede mormoderen ham i testamentet med kompensation.

Gården gik nedenunder og hjem

Fire dage før juleaften 1714 døde Bodil Christensdatter på Østergård. Hun døde som en meget velhavende bondekone. Boet efter hende vidnede om langt flere midler og langt større aktivitetsniveau end i et almindeligt bondeskifte.

Overskuddet af boet var på godt 2800 rigsdaler. Værdien af sølvtøjet, der fandtes i gården, blev opgjort til godt 87 rdl. – svarende til værdien af 696 får. Der var også en del bøger, de fleste formentlig efterladt af de lærde sønner. Der var en halv snes bøger på dansk om historiske og religiøse emner, Christian 5's Danske Lov og et stort antal bøger på latin, græsk og tysk. Dermed være ikke sagt at de nødvendigvis var af større værdi. Gamle bøger på latin blev uspecificerede solgt i bundter.

På gården var der hele 11 heste og 10 køer foruden en tyr og kalve. Som noget ganske moderne var der indrettet en mælkestue, hvor der blandt andet var en kærne og et smørtrug. Østergård har således været blandt de første gårde herhjemme, der har været indrettet til fremstilling af smør og ost i større stil. Der fandtes også en brændevinskedel. Folkeholdet for vinteren 1714-15 var på to karle, en dreng, en røgter, en tærsker med to karle og to piger.⁹

Det var en søn af Bodil Christensdatters ældste datter, Jacob Eskesøn Vilsø Østergård, der overtog gården. Men ikke uden strid. I 1719 var han nødt til at udstede et pant i gården på

godt 109 rigsdaler, der skulle tjene som sikkerhed for den umyndige stedsøn Poul Martinus' arv.¹⁰ Kort tid efter blev han stævnet af de to steddøtres formynder for at have misligholdt deres arv.¹¹

Angiveligt havde han formøblet Østergård. Der blev i hvert fald anlagt flere gældssøgsmål mod ham, og han blev også stævnet for manglende betaling af tiende.¹² Jacob Eskesøn Vilsø var kommet i bundløs gæld og måtte til sidst sælge Østergård til ejeren af Kongensgård, Nr. Nissum. Han fik lov til at blive som fæster under elendige betingelser, blandt andet kunne han opsiges med et halvt års varsel, men skulle desuagtet efterlade en besætning af seks dygtige plovbæster, hver vurderet til 20 sletdaler, en god plov, to harver med jerntænder, en stængervogn og havervogn og med den fulde rugsæd forsvarlig sået.¹³ Det varede da heller ikke særlig længe, før den nye ejer overtog driften af gården. Jacob Eskesøn Vilsø fik lov til at blive boende, men da var han blevet en forhutlet mand, der voldte en del besvær, da han af og til i fuldskab generede gårdens folk.

Snart efter blev Østergård overtaget af en helt anden forfader, Jens Christensen fra Skausgård (ane nr. 68=108=122). Han fæstede formodentlig Østergård nogle år efter 1720. Men det er en anden historie, der fortælles i anetavlerne i bind 2.

Noter

- 1 Det kgl. Bibliotek. Håndskriftsamlingen. Ny kongelig Samling. 417p 2o, dokument nr. 74. Peter Skautrup: "Hardiske Mål". Bd. II. Århus 1932, s. XII.
- 2 La. B24. Viborg Landsting. Dombog 1656, fol. 80b.
- 3 La. B24. Viborg Landsting. Skøde- og panteprotokol. Nr. 640, bd. 9. 1667-68, fol. 247b.
- 4 La. Lundenæs og Bøvling Amter. Regnskab for familie- og folkeskat 1671-72. Ildsted- og kvægskat 1677. Kop- og kvægskat 1678.
- 5 Her efter provst E. Madsens gengivelse i "Gudum – sognet mellem hede og fjord", side 51. Om Gudum kirke se O. Nielsen, "Skodborg og Vandfuld herreder". Kbh. 1894, s. 119-120, samt P. Trap: "Kongeriget Danmark". 3. udg. Bd. V. Kbh. 1904, s. 494. Erik Hiortkær: "De danske Kirker". Bd. 15. Kbh. 1969, s. 113.
- 6 "Gudum – sognet mellem hede og fjord" 1985.
- 7 J. Chr. Sixhøj: "Viborg Katedralskoles Dimittender 1630-1879". s. 653. Wiberg: "Dansk Præstehistorie". Bd. III, s. 538.
- 8 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Justitsprotokol 1707-14. Fol. 317.
- 9 Også beskrevet i "Slægten fra Baunhøj i Alslev sogn". Nordisk Slægtsforskning. Brædegård, Skals 1971.
- 10 La. B24. Viborg Landsting. 674. Skøde- og panteprotokol 1717-20.
- 11 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Justitsprotokol 1714-21. Fol. 645ff.
- 12 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Justitsprotokol 1714-21. 4/12 1718, 11/1 14/3 1720.
- 13 O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld herreder". Kbh. 1894, s. 92. (Efter tingbogen).

Da ødegården Breinholt kom i slægtens eje

Som fæster byggede Jens Andersøn i 1690'erne slægtsgården Breinholt op fra den bare mark. Gården kom i slægtens eje gennem hans eftermand i ægteskabet og enken Bodil Pedersdatter Breinholt, der blev stammomder til slægten Breinholt.

Breinholt lå forladt og øde hen, da den første bonde i slægten Breinholt kom til gården. Markerne var groet til med lyng og buske, og der var ingen bygninger tilbage. Det var midt i 1690'erne, og Breinholt havde ligget øde siden den skånske krig to årtier tidligere. Gården, eller hvad der var tilbage af den, lå i den østligste del af Humlum Sogn på kanten af Limsfjorden. Smuk har udsigten fra skrænterne ved Venø Bugt været – med Sallingland mod øst og Thy mod fjordens nordlige bredder. Og lige så forblæst og trøsteløst har det været for fæstebonden Jens Andersøn (ane nr. 140) at tage den gård i øjesyn, som han nu skulle til at bygge op.

Vi ved helt præcist, i hvilken forfatning gården var. Breinholts tilstand er beskrevet af en anden forfader, Jens Madsøn Mattrup (ane nr. 232), der den 25. maj 1685 var til syn "over Breinholt march og enge". "Og da synede og så de, at der ingen bygning fandtes på sted, som gården tilforn havde standet, hverken tømmerverk eller andet, end en gammel bageovn; men aldeles ubesået, forgroet af lyng og en del af risbuske",¹ som der blev indført i Skodborg Herred Tingbog. Tre år senere, i 1688, blev Breinholt igen beskrevet i matrikelprotokollen som liggende øde hen, og i 1690 er det stadig en ødegård.²

På den tid var ødegårde ikke usædvanlige. Mange af egnens gårde var forladt på grund af tidligere krige, der havde gjort indhug i den mandlige bondebefolkning. Breinholt var i 1670 blevet en ryttergård, hvilket betød, at fæsteren af Breinholt måtte lade sig indrullere - med egen hest - når kongen kaldte til krig. Og netop den Skånske Krig i 1670'erne krævede ufat-

Breinholt som gården tog sig ud, før det nye herskabelige stuehus blev opført i 1903. Gården kom i slægtens eje i 1733, da Peder Jensen Breinholt blev gift med Maren Lauridsdatter. Hun var datter af Laurids Davidsen i Trabjerg, der købte Breinholt til parret. Deres datter Bodil Marie Breinholt blev siden gift med Chr. Jensen fra Østergaard i Gudum. Fra denne gård stammer slægten af handelsfolk med navnet Breinholt.¹

teligt mange ofre: *Rytterbønderne døde som fluer*, som det fortælles i kapitel 17. Resultatet var gårdhuse, der forfaldt, og marker, der groede til. Ikke desto mindre var der i Breinholt's tilfælde tale om en gård på over 8 tdr. hartkorn og et areal til dyrkning på 63½ tdr. land³ - gården var både en udfordring og en mulighed for den rette mand.

Kom fra en herregård

Sammen med sin kone, Bodil Pedersdatter (ane nr. 141), og fire sønner i alderen fem til seksten år, flyttede Jens Andersøn ind på gården. Jens Andersøn har vidst, hvad han gik ind til. Han var ikke bare en erfaren landmand, han havde også i flere år været forpagter af herregården Vejbjerg, som fæstegården Breinholt hørte under. Sin kone havde han mødt på Vejbjerg, hvor han startede som forvalter engang i 1670'erne. På den tid blev gården drevet af Bodil Pedersdatters far, Peder Jensen.⁵ Svigerfaderen var en stor mand og godsforvalter, ikke bare på Vejbjerg, men også på Herningsholm, en af Vestjyllands største herregårde.⁶

Begge gårde var den gang adelige sædegårde, der blev ejet af kongens kansler, Frederik Ahlefeldt. Kansleren havde giftet sig til begge dele, og det blev Peder Jensens og senere Jens Andersøns held. Frederik Ahlefeldt havde hverken tid eller mulighed for selv at drive gårdene; som kongens højeste embedsmand var han ofte i København eller ude på rejse.

Set i det lys var et stort ansvar lagt i hænderne på Peder Jensen; han skulle stå for både godsets administration og det daglige arbejde på to gårde. At der var 60 km mellem Vejbjerg og herregården i Herning, gjorde det ikke lettere, så der er ikke noget at sige til, at han gerne overlod driften af den mindste gård til Jens Andersøn. Hvornår han overlod sin datter til Jens Andersøn, ved vi ikke. Blot ved vi, at Bodil Pedersdatter omkring 1678 fødte parrets første søn, Anders. I kølvandet på ægteskabet fulgte et større ansvar for gårdens drift. Kilderne nævner første gang Jens Andersøn som forpagter i 1686.⁷ Det år døde ejeren af herregården, men den blev drevet videre af arvingerne, og nu altså med Jens Andersøn som forpagter.

Det var en stor stilling; Jens Andersøn havde ansvaret for regnskaber, for fæstekontrakter og skifteforretninger foruden den daglige drift. Det var ikke bare herregården, han skulle passe, men også dens fæstegårde. Eller som det hed i skatteregnskaberne, Jens Andersøn og Bodil Pedersdatter "ser til gården, at den ved bønderne bliver brugt".⁸ Det var også Jens Andersøn, der førte sagerne for Herredstinget, når fæsterne kom i restance.

Livet formede sig for forpagterparret på Vejbjerg. Snart fulgte endnu en søn, Jacob, og i 1886 fødte Bodil Pedersdatter sønnen Peder Jensen, der blev opkaldt efter sin morfar, og som senere skulle overtage Breinholt. Tre år senere fulgte sønnen Lyderich eller Lyder, som han også blev kaldt. Hvad Jens Andersøn imidlertid ikke var herre over, var at Vejbjerg i 1694 blev solgt og en ny ejer kom til. Formentlig har problemer med drift eller økonomi fået arvingerne til at sælge herregården, og herefter mistede Jens Andersøn forpagtningen. Hvorfor ved vi ikke. Sandsynligvis var det ved den lejlighed, at han fæstede Breinholt. I hvert fald optræder han tre år senere første gang i kilderne som fæster af Breinholt.

Da Jens Andersøn gik i gang med opbygningen af Breinholt, var de to yngste sønner bare fem og otte år, mens den ældste på 16 år måske allerede har været ude at tjene. For familien har det været et kæmpe spring og en social deroute at komme fra en veldrevet herregård med fæstebønder og karle og piger til det nye sted, der ikke var andet end en veritabel ødegård.

Der er ingen tvivl om, at Breinholt i 1794 har været et billigt fæste for Jens Andersøn. Muligvis fik han også bevilget et par års skattefrihed for at genopbygge gården. Egne penge til at bygge for har han sikkert også haft efter tiden på herregården. Men ellers ved vi ikke meget om Bodil Pedersdatters og Jens Andersøns indsats for at bygge Breinholt op. Hvordan familien trivedes i de år, fortæller kilderne heller ikke, kun at Bodil Pedersdatter nogen tid senere nedkom med efternøleren Enevold (se kapitel 27 om *Købmandsfejden på Breinholt*).

Forvekslet med sin stedfar

Det sidste spor, vi finder af Jens Andersøn, er skattemandtalslisten fra december 1699⁹, hvor han nævnes som fæster af Breinholt - "med kone".

Jens Andersøn døde år 1700. Allerede året efter giftede Bodil Pedersdatter sig igen – mærkværdigvis med en mand, der hed Peder Jensen ligesom hendes søn og hendes far. Da var sønnen Peder Jensen 15 år.

Med giftermålet overtog stedfaderen fæstet af Breinholt. De to fik kun et barn, en pige, der blev født det følgende år. Hun blev døbt Mette Pedersdatter, og vi ved ikke meget mere om Peder Jensens halvsøster end, at hun kun blev 15-20 år. At hun var død før 1721 fremgår af skiftet efter faderens død samme år, hvor hun ikke optræder. Sidst, hun er nævnt, er i en protokol over kopskat for 1717, hvor stedfaderen beskattes af "2 børn, 64 skilling, 1 tienistepige 32 skilling" foruden ham selv og hustruen, der hver ansættes for 1 rigsdaler.

Seks år før sin død købte stedfaderen Breinholt, ifølge skødet 25. februar 1715. I mandtalslisten over kop- og carosseskat for 1720 oplyses det i de første linier: "Peder Jensen Breinholt, selvejer, hvis gård er ikke af det seneste bortsolgte ryttergods." Mandtalslisten er bilagt en skrivelse fra ham, hvor han selv anfører folkeholdet som "tvende drenge / End Pige". At Peder Jensen selv kunne skrive under ses af, at underskriften er forsynet med forkortelsen mpp – manu propria, latin for egenhændigt.

Stedfaderen Peder Jensen døde på Breinholt den 17. april 1721. Herefter overtog den efterhånden 33-årige søn Peder Jensen Breinholt driften - som fæster for sin egen mor, der arvede gården.

Andre slægtsforskere har ved flere lejligheder taget fejl af de to Peder Jensen'er. Med samme navn var de begge anført som fæstere af Breinholt – om end på forskellige tidspunkter. Følgelig bliver de to let forvekslet. Disse andre slægtsforskere's problem har været, at de ikke kendte til skiftet efter stedfaderen Peder Jensen i 1721 - i Ringkjøbing Amts Skifteprotokol. Netop fordi stedfaderen endte sine dage som selvejer, var det amtsfuldmægtigen, der kom ud for at skifte - tidligere skifter på Breinholt hørte derimod under godsets skifteprotokol.

Boet efter Peder Jensen havde et overskud på 80 rigsdaler. I skiftet opremses flere af afdødes søskende og søskendes børn, der havde ret til arv efter Peder Jensen. Bodil Pedersdatter erklærede sig straks villig til at udbetale dem 100 rigsdaler, hvilket de erklærede sig tilfredse med.¹⁰ Nemt har det dog ikke været for enken at udrede de mange penge. Kort tid efter var hun nødt til at låne 300 rigsdaler af Michel Christensen i Tangsgård.¹¹

Solgt til svigerfar

Efter 12 år som fæster blev sønnen Peder Jensen Breinholt i en alder af 47 år gift med Maren Lauritzdatter (ane nr. 71) fra Traberg i Gudum. Det var i 1733, og hun blev dermed den nye kone i Breinholt. Kort forinden havde Bodil Pedersdatter Breinholt solgt "denne min iværende gård", som "beboes af min søn Peder Jensen, item samme har i fæste." Køberen var imidlertid ikke Peder Jensen Breinholt, men hans kommende svigerfar, Lauritz Davidsen Traberg (ane nr. 142). Hvorfor hun ikke overdrog gården til sin søn er uvist. Det skyldes sikkert hensynet til de øvrige fire sønners arv. Formentlig havde Peder Jensen Breinholt ikke penge til at købe gården, men det havde derimod hans svigerfar, der på den måde kunne sikre sin datter.

At alle sønnerne medvirkede ved salget, viser skødet, hvor Bodil Pedersdatter omtaler samtlige "sine kære sønner" som myndige medunderskrivere:

"Detz til tryk stadfæstelse haver ieg denne min udgivne skiøde med egen haand og nafne Mercke undertiegnit, så og ombedet samtlige mine kære sønner som alle ere myndige, dette med mig ville underskrive og stadfæste.

Breinholt dend 15. juni 1733 Bodild Pedersdaatter, Salig Peder Jensens enke."

Nordligst på bakken ud mod Oddesund og Venø ligger Vejbjerggård. Her var Jens Andersøn forpagter og forvalter, og før ham var svigerfaderen, Peder Jensen, godsforvalter af Vejbjerg og Herningsholm.

“Enevold Breinholt (købmd. i Holstebro) Jacob Jensen Weijberg (boende i Tangsgård i Gudum) Lyderich Jensen Weiberg (boende i Struer i Gimsing) Anders Jensen Weijberg (boende i Trabjerg i Gudum) Peder Jensen Breinholt”.

Både enken og alle sønnerne har trykt deres seglmærke under navnene. Vi ved ikke, hvornår Peder Jensen endelig blev selvejer på Breinholt. Men det er tænkeligt, at det skete 10 år senere, da han i 1743 gav et arveafkald, hvorefter han på sin hustrus vegne erklærede sig tilfreds med den arv, de havde fået efter svigerforældrene,¹² i øvrigt bevidnet af storebroderen Anders Jensen Weijberg. I en skattekommissionsprotokol fra samme år stod Peder Jensen Breinholt som “Self Eier” af gården. Ved den lejlighed nævnes, han havde en karl, en pige og en dreng.¹³

I 1747 holdt døden sit indtog på Breinholt – og blev der tre år. Det år døde den yngste datter, Anne Margrethe, kun fem år gammel. Året efter var det Peder Jensen Breinholts mor, Bodil Pedersdatter, der var bud efter. Hun havde dog levet et liv og nåede at blive langt over 80 år. At hans kone, Maren Lauritzdatter, samme år fødte ham endnu en søn, var kun en stakket frist. Året efter døde Maren Lauritzdatter Traberg, 39 år gammel. Hun blev begravet i Humlum 19. marts.

I en alder af 63 år var Peder Jensen nu alene med tre børn, hvoraf den yngste kun var 1 år – og den ældste 13 år. Arvesagen efter hustruen skulle have været nem og uproblematisk. Peder Jensen Breinholt havde i 1747 opnået bevilling til at sidde i uskiftet bo efter hustruens død. Hvis han så senere giftede sig igen, forpligtede han sig til at få foretaget et såkaldt samfrændeskifte, et privat skifte, så børnene kunne få deres retmæssige arv. Han indleverede derfor en samfrændeskifteforretning til Landstinget i Viborg i 1750.¹⁴ Det tog amtmanden i Bøvling imidlertid ilde op, idet han søgte sig ramt på sin næring; han anlagde sag mod Peder Jensen Breinholt og gjorde gældende, at loven gav ham ret til skiftesalær, og at han ikke kunne tåle at miste den afgang i sine indkomster. Enevold Breinholt mødte op i retten for sin broder og fortalte, at der var blevet betalt for autorisationen til at sidde i uskiftet bo. Men kun med be-

grænset held: Dommen kom salomonisk til at lyde på, at amtmanden skulle have skiftesalær, men Peder Breinholt skulle have sin betaling for autorisationen tilbage, og parterne skulle betale sagsomkostningerne i fællesskab.¹⁵

Den rette stamfader til slægten Breinholt

Da Peder Jensen Breinholt i en alder af 73 år ville gå på aftægt, kunne ingen af de to sønner overtage gården. Den yngste, Laurits Breinholt, var kun 11 år, mens den ældste, Jens Pedersen Breinholt, tilsyneladende var "skrøbelig". Han levede dog, til han var 49 år. Derfor blev det datteren Bodil Marie Breinholt (ane nr. 35=55) og hendes mand, Christen Jensen Østergaard (ane nr. 34=54), der overtog Breinholt. De fik skøde på det den 23. juni 1759¹⁶, to år efter deres bryllup. Hun var da 20 år, han var 24. I bogen om Slægten Breinholt står der, at de blev gift ca. 1759 – formentlig antaget ud fra skødets datering. Men det stemmer ikke overens med, at deres ældste barn blev døbt 5. marts 1758. Derfor antager vi, at brylluppet stod året før. Da Christen Jensen Østergaard overtog Breinholt, var den på godt 8 tdr. hartkorn.

Slægtsbogen for Breinholt kalder Christen Jensen Østergaard for stamfader til den store Breinholt-slægt, idet han hurtigt efter overtagelsen kaldte sig Christen Breinholt efter den gård, han giftede sig til og alle børnene efter ham bærer det navn.

På baggrund af Erling Møllers slægtsforskning og denne slægtsbogs dokumentation af, at Bodil Marie Breinholt's far, Peder Jensen Breinholt, var den første af slægtens mænd, der havde skøde på gården og bar navnet Breinholt, kunne det være nærliggende at anse ham som slægtens stamfader – eller hans far, Jens Andersøn, der var den første fæster i slægten på Breinholt. Men i vore dage er det nok mere korrekt at tale om en stammoder til slægten, idet Peder Jensen Breinholt's mor, Bodil Pedersdatter Breinholt, faktisk var den første Breinholt i slægten, der havde skøde på gården og bar navnet Breinholt.

For slægtsforskerne har det været forvirrende med de rette efternavne. Peder Jensen Breinholt's tre ældste brødre, der som han var født på Vejbjerg, valgte at tage officielt navn fra herregården Vejbjerg frem for fæstegården Breinholt. Det viste sig, da de som voksne underskrev sig med efternavnet Jensen Weijbjerg - modsat Peder Jensen, der underskrev sig Breinholt, ligesom moderen og den yngste bror, Enevold, som var født på fæstegården. Senere i livet lagde de dog navnet Breinholt til sig.

Christen Breinholt overtog skødet på betingelse af, at han opfyldte en tiltrædelses- og aftægtskontrakt. Han skulle i alt give 983 rigsdaler for gården. Alle pengene skulle dog ikke på bordet. Bodil Marie Breinholt's mødrene arv blev trukket fra købsprisen, og knap halvdelen af den samlede pris, 400 rigsdaler, blev stående som første prioritet i gården og skulle til sin tid være de to sønners fædrene og mødrene arv. Sønnerne skulle desuden arve 200 rigsdaler, som deres far havde stående på rente. En anden betingelse var, at Bodil Marie Breinholt og Christen Jensen Østergaard ved købet gav afkald på yderligere arv efter Peder Jensen Breinholt.

Aftægtsordningen skulle omfatte alt, der var fornødent til, at Peder Jensen Breinholt kunne have en skikkelig alderdom. Hvis han mod forventning ikke skulle få sådan en medfart hos dem, som han kunne være tjent med, skulle de betale ham 20 rigsdaler om året foruden gangklæder og husværrelse et andet sted.

Peder Jensen Breinholt nåede fem år på aftægt, før han i 1764 endte sine dage – i følge kirkebogen som "selvejer af Breinholt".

Den første store mand i slægten

Uanset hvem, der er stamfader til slægten Breinholt, er der ingen tvivl om, at Christen Breinholt var den første store Breinholt – i en slægt af mange fremtrædende mænd og kvinder. Christen Breinholt var en ambitiøs mand, der havde et aktivitetsniveau langt udover det sædvanli-

ge. Han investerede hårdt, opkøbte flere store gårde og gik også i gang med den tids gårdsammenlægninger. I 1766 købte han gården Østerby i Humlum sogn, som han senere lagde sammen med Breinholt. Han fik 1793 tilladelse til at nedrive bygningerne på Østerby og lægge dem til Breinholt på betingelse af, at der blev oprettet to husmandssteder med hver 3 tdr. land eller så meget jord, som måtte anses at være fornødent til underhold af en ko og nogle får.

På den tid var der åbnet almindelig mulighed for at nedlægge bøndergårde på disse betingelser. Samtidig med købet af Østerby købte han kongekorntienden både af denne gård og af Breinholt.¹⁷ Også kirketiende investerede han i, da han i 1789 købte Gudum Kirke og kirketienden i Gudum sogn sammen med O. Balleby til Strandbjerggård. Hermed fulgte jus patronatus og jus vacandi. Fire år senere købte han Balleby ud.¹⁸ Tilbage i 1764 havde han købt den ene halvpart af Engelund i Fabjerg sogn og i 1778 den anden. Den samlede gård var på over 13 tdr. hartkorn.¹⁹

Mest bemærkelsesværdig er dog Christen Breinholts indsats som studeopdrætter, der førte til købet af både store selvejergårde og herregårde. Den første var den store gamle studegård Kongensgård, der kom på auktion i 1784. Den købte han, så han selv kunne få fortjenesten ved staldstudenes opfedning og det efterfølgende salg om foråret – men det er en anden og meget lang historie, der fortælles i kapitel 48 om *Breinholt-klanens store studereventyr*.

Noter

- 1 La. B77A. Skodborg herred. 1. Tingbog 1682-88. Fol. 93.
- 2 Ra. M 44.494. Ryttergods 2. 1686-89. M. 44.495. Ryttergods 3. 1689-91.
- 3 Henrik Pedersen: "De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian 5's Matrikel 1688". Kbh. 1928, s. 192.
- 4 Billedet er fra Max Grohshenning: Slægten Breinholt (1907).
- 5 La. B77A. Skodborg herred. 1. Tingbog 1682-88. Fol. 150a-154a.
- 6 Ra. M. 37.229. Lundenæs og Bøvling Amters halve kop- og kvægskat forfalden til november 1683. Fol. 115b. Jvf. den halve kop- og kvægskat til december 1682 og marts 1683 samt M. 37.243. Konsumptions- folkeskat januar og juli terminer 1683. La. B77A. Skodborg herred. 1 Tingbog 1682-88. Fol. 39b
- 7 Tingbogen for Skodborg herred.
- 8 Lundenæs og Bøvling Amter. Ekstraskatteregnskaber. 1687-89 og 1690-92.
- 9 Lundenæs og Bøvling Amter. Ekstraskatteregnskab 1699-1700. Efter forordning af 23/11 1699. "Indkommen til amtet d. 11. jan. 1700"
- 10 La. B8. Lundenæs og Bøvling amter. 1073. Skifteprotokol 1713-24. Fol. 238ff.
- 11 La. B24. Viborg Landsting. x676. Skøde- og panteprotokol. Bind 138.
- 12 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 5. Justitsprotokol 1736-56. Fol. 452b.
- 13 La. B9. Ribe Stiftamt. 1120. Skattekommissionsprotokol 1743.
- 14 La. Landstingets Domprotokol 1736-56, s. 1008 og 1013. Jvf. Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk. Bd. II. Kbh. 1991, s. 783.
- 15 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 5. Justitsprotokol 1736-56. Fol. 426b.
- 16 Skødet findes i kopi og afskrift i bogen Slægten Breinholt fra 1907.
- 17 La. B24. Viborg Landsting. Kopier af protokollerede breve 1781, juni måned, nr. 117 og 118. B77B. Skodborg-Vandfuld Herreder. Sp 3. Skøde- og panteprotokol. Fol. 17ab og 17b-18a. J.P. Trap: "Danmark". 4. udg.
- 18 La. B77B. Skodborg-Vandfuld Herreder. Sp 1. Landstingssekstrakt af skøde- og pantebreve 1807. B24. Viborg Landsting. -x710. Bd. 283. Fol. 409. -x711. Bd. 288. -x712. 3. del. Bd. 292. Fol. 253b. Om patronatsret se Johan Hvidtfeldt: "Håndbog for danske Lokalhistorikere". Kbh. 1956, s. 298. P. Severinsen: "Hardsyssels Kirker". Hardsyssel Aarbog 1909. Salomonsen Bd. XVIII. Kbh. 1924, s. 971f.
- 19 La. B77B. Skodborg- og Vandfuld Herreder. Sp 2. Skøde- og panteprotokol. Fol. 643b. Sp. 3. Skøde- og panteprotokol. Fol. 118b. Sp. 90. Navneregister til Skøde- og pantebøger 1779-1800. 249. Auctions Protocol 1754-1803. Fol. 58.

Døtrene fra Brogård

Døtrene fra Brogård i Thy giftede sig til stor velstand. Den ældste blev godsejerfrue, den næstældstes børn blev købmænd og godsejere, mens den yngste giftede sig til Ballegård, den store slægtsgård i Heldum sogn.

De tre døtre fra Brogård var af god familie, om end ikke nogen rig familie. Brogård var ikke andet end en fæstegård i Bedsted Sogn i Thy. Men faderen var en driftig og agtet bonde, og moderen en velerfaren kvinde, der havde fået sine børn i en moden alder. Forældrene, Mikkell Lauritsen Brogaard (ane nr. 230) og Maren Larsdatter (ane nr. 231), var blevet gift i 1688. Der var ingen kirkebog i Bedsted dengang, men et bryllupsbæger, der stadig findes i slægtens eje, afslører bryllupsåret; et sølvbæger med inskriptionen MLSB MLD 1688. Ved brylluppet var han 30 år og hun 38. En søn fulgte samme år, og året efter kom en datter, Kirsten Mikkelsdatter Brogaard. Der skulle gå fire år, før den næste kom, igen en datter, og endnu fire år, før efterfølgende Maren Mikkelsdatter Brogaard (ane nr. 115) blev født. Da var moderen efterhånden blevet 47 år, og flere børn blev det ikke til.

Vi kender ikke ophavet til nogen af forældrene. Brogård var en fæstegård under Tandrup gods, og hvordan han havde fået den i fæste, ved vi ikke. Men Mikkell Lauritsen Brogaard har klareret sig godt som fæster. Han var sognefoged i Bedsted og ejede tillige en gård i Randrup nede i Vestervig sogn, hvor han sommetider boede.

Som den eneste søn overtog Mikkell Mikkelsen fæstet af fødegården,¹ da faderen var omkring de 60 år. Mikkell Mikkelsen giftede sig i 1720 med den otte år ældre Lisbeth Nielsdatter. Da var han 32, hun 40. Ægteskabet var barnløst, og han døde i 1757 uden andre arvinger end sin mor og sine tre søstre. Med hans død gik Brogård ud af slægten – det er den videre færd for Brogårds døtre, denne historie handler om.

Den ældste datter

Den ældste datter, Kirsten Mikkelsdatter Brogaard, lagde tre mænd i graven.

Hun var 23 år, da hun giftede sig første gang. Brylluppet stod den 11. maj 1712 i Bedsted Kirke, gommen var en Christen Stausholm, om hvem der ikke er meget at fortælle. Han døde kort efter brylluppet, uden at have gjort sin unge kone med barn. To år senere var der igen vielse i Bedsted Kirke, denne gang med en mand fra Heldum ved Lemvig, nemlig Mads Christensen Winkel, der havde den store gård Sønder Winkel. For fæstedatteren var det et spring op ad den sociale rangstige. Men heller ikke denne ægtemand overlevede længe i ægteskabet.

I 1718 giftede Kirsten Mikkelsdatter Brogaard sig for tredje gang. Denne gang med Oluf Madsen Dahl, der kom fra den velhavende gård Overdahl i Vejrum. Med Sønder Winkel som medfølgende arvegods var Kirsten Mikkelsdatter Brogaard et særdeles godt parti for ham. Og for den 29-årige enke, der på fire år havde overlevet to mænd, havde den seks år yngre gom både livskraft og gåpåmod at føre med ind i ægteskabet.

Med ham ved sin side avancerede Kirsten Mikkelsdatter Brogaard til godsejerstanden. Tidligt begyndte han at opkøbe gårde. Han købte i 1726 den store Gerupgård i Stagstrup sogn af sin nabo Niels Bjerregaard på Nørre Winkel.² I 1732 begyndte det at gå stærkt; først købte han Vester Mølle i Falbjerg³ og to år efter herregården Vadskærgård i Tørring. Den havde været en adelig sædegård siden middelalderen, og som på andre vestjyske hovedgårde var opfedning

Johanne Mikkelsdatters søn overtog den eventyrlige herregård Højris på Mors. Her ses hovedbygningen fra sydøst før ombygningen 1859. Efter Richardt og Secher.

af stude den primære drift.¹ Her blev parret førende i sognet. Oluf Madsen Dahl udvidede og forbedrede i 1741 skolen i Tørring.⁵ Thy-datteren fra Brogård førte sig også frem i Tørring; et sagn fortæller, at hun gav sig af med trolddomskunster,⁶ hvilket er fortalt i kapitel 7 om *Hekse-afbrændingen i Bodils Hul*. Kirsten Mikkelsdatter Brogaard nåede at få mange børn. Sønnen af andet ægteskab, Christen Madsen, ejede halvdelen af Sønder Vinkel, men døde barnløs allerede som 31-årig. I det tredje ægteskab blev tre børn voksne:

Den ældste, Mads Olufsen Dahl, fik i 1759 skøde på Vadskærgård mod at yde forældrene en ganske betydelig aftægt. Han købte en del fæstegods, så Vadskærgård blev Lemvig-egnens største gods næstefter Ryssensten.⁷ Men også han døde barnløs.

Den ældste datter, Mette Olufsdatter Dahl, giftede sig til godset Strandbjerggård⁸ i Humlum. Den bragte hun videre til sin nye mand, der i forvejen ejede Vejbjerggård. Hun fik flere børn, blandt andre sønnen Ole Balleby, der overtog Strandbjerggård,⁹ og datteren Kirstine Marie Balleby, hvis barnebarn var Laura Holst, der siden blev gift med brygger J.C. Jacobsen.¹⁰

Den yngste datter, Maren Olufsdatter, blev gift i 1752 med Morten Andersen Qvistgaard.¹¹ Han ejede nogle anparter af det tidlige gods Subbergård.

Den midterste datter

Den næstældste af Brogårds døtre, Johanne Mikkelsdatter, er der ikke så meget at fortælle om. Hun giftede sig i 1716 med bonden Edvard Nielsen Galtrup. De levede et langt liv sammen; hun var 69 år, da hun døde i 1762, han 74, da han døde to år efter.

Blandt deres børn satte fire af dem sig spor som godsejere eller købmænd i Thisted. Den førstefødte Mikkal Galtrup Edwardsen blev købmand i Thisted, beskrevet i bogen *En købmandsgård* 1766.¹² Han døde 1766 uden børn.

Johanne Mikkelsdatters næstældste søn, Niels Edwardsen Galtrup, blev også købmand i Thisted og ejer af Kirkegården i Tilsted, ligesom den tredjeældste Diderich Galtrup i 1766 tog borgerskab i Thisted som købmand. Han blev senere kæmner,¹³ og han købte den store og eventyrlige herregård Højris på Mors i 1772.

På sine gamle dage kom Johanne Mikkelsdatter Brogaard på aftægt hos datteren Maren Galtrup, der var blevet gift med Niels Søndergaard på Søndergård i Tilsted.

Den yngste datter

Den yngste datter fra Brogård var Maren Mikkelsdatter Brogaard (ane nr. 115). Som 19-årig giftede hun sig i 1716 med den jævnaldrende Oluf Christensen Ballegaard (ane nr. 114) fra Heldum. Det var to år efter, at søsteren Kirsten Mikkelsdatter Brogaard havde giftet sig til Sønder Vinkel i samme sogn.

Ballegård var sognets største gård – i følge matriklen fra 1688 var den på godt 12 tdr. hartkorn med et dyrket areal på godt 80 tdr. land.¹⁴ Gården havde tilhørt Oluf Christensens slægt siden 1500-tallet, men gennem arv var den blevet delt op i mange parter. I 1716 stod Oluf Christensen imidlertid som ejer af Ballegård sammen med sin svoger, Christen Katkjær.¹⁵ Samme år fik Maren Mikkelsdatter Brogaards far, Mikkel Lauritsen Brogaard, pant i herlighedsretten i Ballegård. Herlighedsretten var typisk retten til jagt på ejendommen, som på den tid kunne sælges og belånes uafhængigt af ejendomsretten. Den historiske baggrund var, at herremanden eller kongen ville bevare jagtretten, selv om jorden blev solgt eller overgik til selveje, men med Christian 5's Danske Lov blev det tilladt selvejere at købe herligheden til deres gårde.¹⁶

Så da Mikkel Lauritsen Brogaard tog herlighedsretten i pant for et lån til den daværende ejer, fik han samtidig en jagtmark, når han skulle besøge sin datter og nye svigersøn i Heldum. Det var jo ikke langt fra hans egen gård i Vestervig på den anden side af Limfjorden.

Men Mikkel Lauritsen Brogaards engagement stoppede ikke her. Som fortalt i kapitel 30, *Kastebold i fattigvæsenet*, pantsatte Christen Katkjær sin del af Ballegård til Mikkel Lauritsen. Hvorfor han havde brug for pengene, ved vi ikke, men han fik aldrig indløst pantet. Efter fire år måtte han forlade Ballegård og fik i stedet lov at flytte op på panthaveren Mikkel Lauritsens gård, Brogård i Thy.

Anderledes godt gik det for Oluf Christensen, der blev en stor mand i sognet. Allerede i 1715 var han ottemand ved herredstinget,¹⁷ i 1720 skulle han syne noget af kirkens jord for herredstinget,¹⁸ og senere blev han en aktiv mand i sognets politik. Efter 17 år på Ballegård købte Oluf Christensen både herligheden og den pantsatte halvdel af gården.¹⁹ Han var nu eneejer af Ballegård, der efterhånden havde et hartkorn på ikke mindre end 19½ tdr. Gården var dog ikke større, end at parret som tjenestefolk i 1743 blot havde en karl, en pige og en dreng uden løn.²⁰

Seks af parrets otte børn blev voksne, deriblandt datteren Karen Olufsdatter Ballegaard (ane nr. 57), der giftede sig med Christen Jensen Kastberg (ane nr. 56=46), og datteren Mette Olufsdatter Ballegaard, der blev den nye kone på Ballegård, da hun giftede sig med Peder Christensen Kastberg, en søn af Christen Jensen Kastberg. Om deres ulykkelige skæbne er berettet i kapitel 36, *Mistede alle sine børn*.

En fremtrædende søn af Maren Mikkelsdatter var Christen Olufsen. Han købte i 1762 herregården Gudunkloster, som herefter gik i arv fra far til søn gennem fem generationer – som fortalt i kapitel 34, *Bonde i Den danske Atlas*.

Noter

- 1 La. G88. Tandrup gods. Fæsteprotokol for Tandrup-Koustrup 1718-1855, fol. 18a.
- 2 La. B24. Viborg Landsting. 680. Skøde- og pantebog. Nr. 39. 1727-1731. Fol. 16.
- 3 Chr. Møller Hansen: "Track af Vadsøgaard's Historie gennem fem Aarhundreder". Hardsyssel Aarbog. Bd. 32. Kbh. 1938, s. 12-81. Henv. s. 43. La. B77B. 4. Tingbog 1727-1736. 11/9 1732. (M. 31.470).
- 4 Erich Pontoppidan: "Den danske Atlas". V. Kbh. 1769, s. 864. S. Nygaard: "Bidrag til nogle jyd-

- ske Hovedgaardes Historie i nyere Tid (1660-ca. 1850)". Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 3. rk. V. bd. Kbh. 1906-08, s. 283 ff. A. Sidelman: "Kvistgaard i Vejrum". Hardsyssel Aarbog. Bd. 32. Kbh. 1938. Jydske Efterretninger. Aalborg 1775. Nr. 33. Denne og de følgende hovedgårde er nævnt i C. Christensen: "Agrarhistoriske Studier". Bd. II. Kbh. 1886-1891, og Jesper Madsen: "Studehandelens Historie i Danmark". Aarhus 1908.
- 5 A.C. Lilleør: "En af Lemvig-egnens ældste skoler nedlagt. Træk af Tørring Skoles historie fra 1710 til 1963". 27/12 1963.
- 6 Hans Ellekilde: "Fruen paa Vadskærsgaard". Kronik Ringkøbing Amts Dagblad 19/9 1960.
- 7 S. Nygaard: "Bidrag til nogle jydske Hovedgaardes Historie i nyere Tid (1660-ca. 1850)". Samlinger til Jydsk Historie og topografi. 3. rk. V. bind. Kbh. 1906-08, s. 323. Chr. Møller Hansen: "Træk af Vadskærsgaards Historie gennem fem Aarhundreder". Hardsyssel aarbog. 32. Bind. Kbh. 1938, s. 12-81. Henv. s. 47. Jvf. også La. C4. Ribe Bispearkiv. 69a. Skodborg herred 1741-78. (1. mappe: Reg. nr. 7. Capsa 25 Pk. 2. 1741-64. Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard: "Danske Vider og Vedtægter". Bd. II. Kbh. 1910, s. 497.
- 8 Arthur G. Hassø: "Danske Slotte og Herregaarde". Ny Samling. Bd. III. Kbh. 1946, s. 419. F. Bülow: "Danmarks større Gårde". bd. 6. Kbh. 1966, s. 40-42.
- 9 J. Søndergaard Jacobsen: "Slægten Kornums historie". Kronik 21/7 1967.
- 10 "Bryggeren Carl Jacobsen's Forfædre og Slægt". Genealogisk Tidsskrift 1914.
- 11 Erh. Qvistgaard: "Stamtavle over Slægten Qvistgaard fra Veirum". Kbh. 1923, s. 13 og 20 ff.
- 12 Historisk årbog for Thy, Mors og V. Hanherred 1973, s. 435-443. "Thisted købstads historie". Historisk årbog for Thy, Mors og V. Hanherred. 1974.
- 13 Historisk årbog for Thisted amt 1920, s. 190-194. Samme 1906, s. 45.
- 14 Henrik Pedersen: "De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688". Kbh. 1928, s. 186.
- 15 La. Lundenæs og Bøvling amter. Ekstraskatteregnskaber 1713-18.
- 16 Regnar Knudsen: "Ilaandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur". Kbh. 1939, s. 148.
- 17 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Justitsprotokol 1714-21. Fol. 52a.
- 18 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Justitsprotokol 1714-21. Fol. 185a. (Jvf. fol. 196 og 481)
- 19 La. B24. Viborg Landsting. Skøde- og panteprotokol nr. 40. 1731-37. Fol. 90-91.
- 20 La. B9. Ribe Stiftamt. 1120. Skattekommissionsprotokol 1743. Fol. 73b.

Musikken kom for retten

Forfader Christen Poulsen i Lundsby endte i retten, da han i 1704 holdt bryllup for sin datter. Sagen drejede sig om en student, der havde spillet op til dans - og det var ulovlig musiceren.

I sommeren 1704, "noget før høst", var der bryllup i Lundsby hos Christen Poulsen (ane nr. 482). En datter blev gift med Peder Torsen fra Storbjerg, og ægteparret skulle nu blive næste led i slægten (ane nr. 240 og 241). Brylluppet stod i Lønborg kirke. Egentlig var det sognepræsten selv, pastor Borch¹, der skulle have forrettet vielsen, men han var forhindret den søndag, hvor brylluppet skulle stå. I stedet prædikede en teologisk student, der normalt gjorde tjeneste for sognepræsten i Lemvig. Således blev det denne unge studiosus, Christen Christensen Smit, som viede parret.

Efter prædiken inviterede værten Christen Poulsen studenten hjem sammen med de andre til bryllupsmåltid i Lundsby. Han tog imod og blev der til hen imod aften på andendagen. Det var dog ikke ualmindeligt, at brylluppet varede i to dage, heller ikke at 'a præjst' blev som bryllupsgæst i begge dage. Det usædvanlige var, at studenten spillede op til dans. Det var nemlig strengt forbudt lokale folk at spille til den slags gilder. Det var et brud på den eneret, som den lokale kongeligt privilegerede "instrumentist" havde på "at levere musikken i Lundenæs og Bøvling Amter til bryllupper, barseler og andre værtsskaber med sine folk og sine instrumenter for billig betaling". I dette tilfælde var det instrumentisten i Holstebro, Lucas Klok, der havde eneretten til at sende en spillemand. Han tabte ganske enkelt penge på grund af studentens musiceren, mente han, og svarede igen ved at lægge sag an mod studenten.

Drævende vidner

Retten blev sat i Lemvig, og det blev en vældig retssag med mange af bryllupsgæsterne indkaldt som vidner. Det første vidne var værten selv, men han sagde så lidt som muligt. Det samme gjaldt gæsterne, der alle havde haft en dejlig fest med god musik. Ingen ønskede med belastende vidneudsagn at skade hverken værten eller studenten, som havde underholdt dem så dejligt. På den anden side kunne man heller ikke lyve under ed. Resultatet blev en udbredt dræven og underdrivelse i vidneforklaringerne, så hvert ord nærmest skulle trækkes ud af vidnerne. Det forklarer vidnernes tilsyneladende ringe interesse for musikken og dansen, deres forklejnelse af musikanten og ikke mindst deres dårlige hukommelse i forbindelse med spillemandspengene. Efter nogle meget skræppe forhør kunne anklagerne imidlertid fastslå, at studenten faktisk tog sin fiol op og spillede under måltidet, da de tre retter mad var spist. Senere begærede nogle af gæsterne, at han spillede op til en dans.

Det andet vidne, der blev kaldt ind efter Christen Poulsen, var Mikkel Jensen i Nordenkjær,² tidligere ladefoged på herregården Ryssensten. Han erkendte, at studenten satte sig ved kvindfolkene og spillede på en fiol, da de havde spist. På et spørgsmål, om der blev samlet penge ind til ham, eller som det siges: om der "gik en tallerken over borde for ham", svarede Mikkel Jensen, at der rigtigt nok stod en tallerken på bordet, og han så Povel Bendsgaard slænge to skilling i den; men hvem der fik pengene, vidste han da ikke noget om.

Det tredje vidne sagde, at der var en af gæsterne, soldaten Mads Ovesen fra Påkjær, der havde sat tallerkenen på bordet. Så var det den nygifte Peder Torsen, "som vant ved ed med

oprakte fingre efter loven” og derefter fortalte, at han gav to mark på den, mens den “gik over borde”. Han indrømmede også, at han dansede “en gang eller noget”, og at det var studenten, der havde spillet, men han havde ikke bedt om penge eller nogen betaling.

Næste vidne, Christen Davidsen i Møltrup,¹ måtte hårdt presset erkende, at det ikke alene var under måltidet studenten spillede. Undertiden sad han også over bordenden ved karlernes bord og spillede. Christen Davidsen dansede også selv og lagde otte skilling til ham, som han nægtede at modtage, hvorefter de blev revet ned af bordet.

Det sidste vidne var soldaten, Mads Ovesen Paakjær, der skulle have sat pengetallerkenen på bordet. Det var i øvrigt sønnen til en anden forfader, Ove Paakjær (ane nr. 486) i Mellem Påkjær i Hygum. Soldaten fortalte nødtvunget, at studenten, da de havde spist, undertiden strøg lidt på en fiol for sin egen fornøjelse. Siden var der nogle af gæsterne, der bad ham spille en dans. Ifølge soldaten kom værten nu på andendagen med en tallerken, for om gæsterne ville give studenten lidt for hans umage. Da enhver havde givet derpå, hvad de ville, tog Mads Paakjær tallerkenen og gav den til ham, der havde spillet. Han ville dog ikke modtage pengene.

Til slut spurgte Jep Trans (nevø af en svigersøn til ane nr. 1838),¹ der var i retten på studentens vegne, om denne “fik lidt for at spille?” Hvortil der blev svaret nej.

Efterspil

Sagen nåede ikke nogen afslutning ved retten i Lemvig, da den teologiske student påstod, at han ikke kunne dømmes ved en verdslig ret, men at det skulle ske ved en gejstlig ret.

Retten i Lemvig foreslog, at parterne søgte forlig under herredsprovstens, altså pastor Borchs, medvirken². Nogen afgørelse er det dog ikke lykkedes at finde i Stiftsarkivet for Ribe Stift, som Skodborg Herred dengang hørte til.

Først med næringsfrihedsloven af 1857 skete der en ændring, så folk selv kunne vælge en spillemand.

Noter

- 1 Om Laurids Clausen Borch, se bladet Slægten nr.6, 1992, s.44.
- 2 Mikkel Jensen blev oldefar til professor og forfatter Jacob Wilse, der døde 1801; hans mormor, Kirsten Mikkelsdatter Riis, født i Nordenkjær 1684, død på Nr.Vinkel 1759 (gift Bjerregaard, de flyttede hertil 1724 fra Gudumkloster). Wilse nød gennem 3 år som studerende godt af renterne af et legat, stiftet af Longomontanus. Se Hardslårb.1944 og hos O.Nielsen s.325-327 (ulve).
- 3 Christen Davidsen blev en af forfædrene til David Sodborg, David Møltrup Ovesen (af Ovesenslægten fra Mellem Påkjær), se under ane nr. 486, blad 3b2 og i FRAM 1987, s.105.
- 4 Jep Pedersen Trans var 3. generation af en købmandsfamilie i Lemvig, der på sine gamle dage ofte var i retten på andres vegne. Som ung havde han været skriver og fuldmægtig på Vadskjærgård fra 1652-1657. Han blev gift 1662 med en søster til præsten i Lønborg, førnævnte pastor Borch. Se Erlings Møllers materiale: 1. Slægten Trans (ca.1570-ca.1770) på Lokalhisorisk Arkiv i Lemvig. 2. Nogle forkortelser og særlige tegn og en del ord der anvendes i den ældste kirkebog for Lemvig og Lem (Rønne 1975). Findes på arkivet i Lemvig, Landsarkivet i Viborg og Erhvervsarkivet i Århus.
- 5 Se Lemvig Byting, tingbog B77-3, folio 62-65.

Tyven, der ikke ville brændemærkes

To forfædre fik stjålet deres kobberkedler, da en tyv hærgede Lemvig-egnen. De fik ikke deres kedler tilbage, men tyven blev fanget i 1710 og krævet dømt til galgen, før han flygtede fra rettergangen. Retten dømte ham in absentia til "at miste sin hud".

Det så ikke lyst ud for tyven Niels Andersen, da han søndag den 27. juli 1710 fandt sig selv anholdt hos rytterbonden Anders Pedersen i Kjærgård i Fabjerg. Han var anklaget for at have stjålet og solgt rytterbondens kobberkedel og kunne nu ikke andet end at bekende sin synd.

Til forhistorien hører, at en kobberkedel-tyv i årene forinden havde hærget Lemvig-egnen og stjålet fra både høj og lav. Således havde en forfader, bonden Toer Pedersen på Lomborg Bjerg (ane nr. 480), fået stjålet en gruekedel på 2 tønder, mens en anden forfader, Jens Nielsen på Knudsgård i Dybe (ane nr. 188) havde mistet en tilsvarende kobberkedel. En lidt mindre var stjålet fra Niels Lundsby i Lomborg. Også andre havde fået stjålet kobberkedler, klæder og linned, og så sent som tre uger senere forsvandt fra "præsten i Gudum, magister Jørgen Lochmand, et stort stykke fint lærred på 50 alen, som lå på blegen i hans have," hed det senere i tingbogen.

Niels Andersen blev beskyldt for det hele. Når han nu engang var blevet pågrebet som kobberkedel-tyv, hvorfor så ikke anklage ham for andre uopklarede tyverier, syntes ordensmagtens logik at være.

Krav om strengere straffe

Det var en farlig samling anklager, der nu blev rettet mod Niels Andersen. Farlig i ordets bogstaveligste forstand. På den tid for ordensmagten hårdt frem mod gemene tyveknægte. Dødsstraffen for tyveri var genindført i 1690, efter at Danske Lov nogle år forinden havde afskaffet den. Afskaffelsen havde medført protester fra et borgerskab, der syntes, at det tog så forfærdeligt til med tyveri, og snart rejste sig et folkeligt krav om strengere straffe.

Den politik kunne meget vel have kostet Niels Andersen livet. Anklagemyndigheden krævede, "at han med straf til galgen vorder hendømt". Tyven havde da heller ikke til sinds at vedkende sig andre forbrydelser end den, han var grebet i - heller ikke selv om der var stærke indicier for, at det også var ham, der havde stjålet forfader Toer Pedersens gruekedel. Således berettede to vidner under ed om, hvordan Niels Andersen mere eller mindre havde pralet af dette tyveri. Det ene vidne, tjenestepigen Maren Christensdatter, fortalte det sådan:

"Næstforleden forår og vårdagsstuder havde Niels Andersen sin logament udi to nætter hos hendes hushond i Romby, og som Niels Andersen engang blandt andet stod ved bordet i stuen og snakkede om adskilligt, han deriblandt spurgte dennem ad samtligen i stuen, om Toer på Lomborg Bjerg ej havde fået sin kedel igen, som han var frastollen. De svarede, de vidste det ikke, men tvivlede, han havde fået den igen. Hvorpå Niels Andersen da sagde, at han vidste det sted i Houe, hvor samme kedel stod, og derpå han slog sin hånd ivrig mod bordet."

Blandt de mange indkaldte vidner var også Jakob Jensen (søn af ane nr. 474) fra Blogsgård og Gregers Jensen "Krabbe" (søn af ane nr. 272) i Nissumboel.

Niels Andersen vedkendte sig imidlertid kun tyveriet fra rytterbonden på Kjærgård - som han til gengæld berettede om i mange detaljer. Den følgende beretning om "Niels Andersen,

tyv - En sag fra Skodsborg-Vandful herreders tingbog" skrev Erling Møller i 1981 til Hardsyssels Årbog¹: "Søndagen før havde Niels Andersen været en tur i Lemvig, da han gjorde ærinde hos Anders Olufsen Kabel og hans kone Else Marie Jørgensdatter. Hun krævede ham for 3 mark, han var hende skyldig, og som han da lovede at give hende inden få dage. Han gik så derfra om aftenen og lagde sig østen for byen til at sove.

Da han vågnede, så han sig alle vegne om, hvor han skulle få noget at betale hende de 3 mark med; fik så omsider til sinds at ville gå til Kjærgård og kom så om natten ind ad Anders Kjærgaards bagdør, som stod på klem, og brækkede hans store kobberkedel løs af gruen og tog den bort. Da han var kommet udenfor, lukkede han døren efter sig og støttede den med en greb, så ilden ikke skulle blusse op og gøre skade.

Niels Andersen gik så straks samme nat med kedelen til Lemvig og bar den ind i Anders Kabels hus, hvis hustru »den af hannem annammede og gav ham derfor 1 rigsdaler foruden de 3 mark, han tilforn hende var skyldig«. Mandag den 28. juli blev tyven ført til Lemvig til byskriveren Oluf Jensen, og her fortalte han, hvad Else Marie sagde til ham, da han kom til hende med kedelen: Om det var en rig mand, kedelen var frataget, var det ikke synd, men var det en fattig, da var det noget synd. Hvortil Niels Andersen svarede hende: »Han er ikke så fattig; han kunne brænde brændevin, om han måtte«.

Efter overfor byskriveren at have fortalt om tyveriet sad Niels Andersen på stolen og græd. Da sagde de til ham, at han skulle ikke græde, det blev godt igen, hvortil han svarede, at han græd ikke for kedelen, han havde taget, heller ikke for, om han skulle miste sit liv. Han ville hellere miste livet end have en tyvebrænd [et tyvmærke brændt ind i huden]. Han græd mere for, at han havde gjort så mange synder, både inden- og udenlands, at han aldrig kunne bekende dem.

I forhør hos hæleren

Derefter fulgte de ham til Anders Kabels, og da de kom derind, sagde byfogeden til Else Marie: »Her er en karl, som har stjålet en kedel fra Anders Kjærgaard i Fabjerg, og han siger, at I har købt den af ham«. Else Marie benægtede og sagde, at det var usandfærdigt, hvad han sagde. Hun havde aldrig købt nogen kedel af ham, og dersom der var nogen tvivl derom, så måtte de gerne i byfogedens overværelse ransage over alt i hendes hus.

Dertil bemærkede byfogeden: »Det kan vel være, at kedelen nu ikke er i Eders hus«. Else Marie svarede, at den aldrig havde været der, og at hun langt mindre nogen tid havde set den eller haft den. Da sagde Niels Andersen til hende: »Jo, I fik den af mig og bad mig sætte den dér«. Stedet han pegede på, var under bordet i østerstuen. »Og i samme hus gav I mig de 3 sidste mark af pengene«, tilføjede han. »Det er løgn, du siger, din tyv. Jeg har ingen kedel fået af dig«, svarede Else Marie.

»Jeg ved vel, jeg er en tyv, det bekender jeg, men kedelen, som jeg stjal, den fik I af mig«. Niels Andersen fortalte ydermere, at da hun fik den, spurgte hun, om hun skulle slå den sammen, hvortil han svarede, at det var skade at slå den sammen, for så kunne den være hende til liden nytte. På et spørgsmål om den stjålne kedels vægt svarede tyven, at Else Marie havde sagt til ham, at den vejede 11 pd., men han forstod sig ikke på den ny bismær. Det var heller ikke let for en enfoldig tyv med de nye bismær-vægte, der havde forskydeligt lod, mens de gamle bismære havde et fastsiddende lod med forskydeligt håndtag.

Den stjålne kedel kom Anders Kjærgaard dog ikke til at savne mere end en uge. Allerede om morgenen den dag, da tyven blev ført til Lemvig, den 28. ved solens opgang, så de kedelen hensat på Christen Kjærgaards kålgårdsdige sønden salsen, men hvem der havde sat den der, vidste de ikke.

Tyven Niels Andersen forstod sig ikke på den ny bismervægt, der var moderne i 1710.

Stak af fra anklagerne

Sagen kom første gang for retten den 21. august. En Christen Pedersen fra Kappel fungerede som regimentskriverens anklager.

Da var det, at Niels Andersen blev forhørt om sit kendskab til kobberkedlerne, der skulle være "bortstollen" fra de to forfædre. Niels Andersen klarede i første omgang frisag ved at svare, at han ikke havde taget eller stjålet nogen af delene. Men en uge senere fremturede anklageren med de to vidner, der havde hørt Niels Andersen prale af tyveriet mod Toer Pedersen.

Da tyven nu skulle svare på disse fornyede anklager, blev han "påraåbt af retten, men forgæves" - han var stukket af. Fangevogterne var blot to almindelige bønder, og den ene af dem, Jep Mortensen fra Fiskebæk i Gudum, forklarede retten, at han "tillige med Hans Povelsen, Serup i Gudum, var befalet til at vogte tyven fra sidste tirsdag middag, den 26. august, til andendagens middag, mens han sad anholdt i Kjærgård. Om eftermiddagen bad tyven dem om at måtte få jernet af sig en kort tid for at hvile sine ben. Så gik Hans Serup og tog nøglen til låsen af sin lomme og prøvede at lukke den op, men fik den ikke op.

Så gik Jep Mortensen uden for døren i gården og stod der noget og snakkede med gårdmanden, som lagde sin tørvestak. Da Jep Mortensen kom ind igen, så han, at jernet var af tyven, og spurgte Hans Serup ad, hvorledes han havde fået låsen op. Hans Serup svarede, at han havde givet tyven nøglen. Derefter gik tyven løs i stuen en tid og satte sig så ved bordet for at spille kort med Hans Serup, og da de holdt op med spillet, satte tyven selv jernet på sig igen. Jep Mortensen kunne ikke skønne andet, end at låsen blev slået ret i.

Om aftenen, da værten med sine gik til sengs og slukkede lyset, bad Hans Serup, som lå på en kiste i stuen, Jep Mortensen om at lægge sig på den anden kiste, hvad han dog ikke gjorde, men satte sig på en stol ved stuedøren. Da bad Hans Serup ham atter lægge sig og sagde, at der var ingen fare. Men han blev siddende på stolen. Ud på natten faldt han i slummer, men han sad endnu på stolen, da han hørte døren gå og hunden give et bjæf. Da løb han til døren af frygt for, at det var tyven, som gik. Men han kunne ikke se noget for nattens mørke, gik så hastigt ind i stuen igen og gik til stedet, hvor tyven om aftenen lagde sig, og da fandt han alene jernet, men tyven var borte. Da talte han til Hans Serup og sagde: »Nu er tyven borte og jernet ligger her i hans leje.« Da svarede Hans: »Er han nu borte?« Jep sagde: »Ja, nu vil det gå ilde til.« Hvorpå Hans Serup sagde: »Det har ingen fare, man har vel før hørt, at en tyv er gået bort. De kan derfor ikke tage livet af os, det kan ikke gå så hårdt til.«

Af bøndernes kobbertøj var gruekedlen den mest værdifulde, og i bryggerset var den let at sjæle. Men bønderne havde meget andet kobbertøj, som her en søsterkageform, der var fortinnet indvendigt. Formen er fra Balleby og hænger i dag på væggen hjemme hos Erling Møller.

Dømt til pisk

Selv om Niels Andersen var som forsvundet fra jordens overflade, gik sagen sin gang ved retten. Torsdag den 18. september krævede anklageren dødsstraf, fordi tyven var en farlig person, der »kan være anset til at kunde have gjort mord.»

De voldsomt optrappede anklager skal ses i sammenhæng med forordningen af 4. marts 1690, der kun gav mulighed for at dømme til galgen, hvis tyvens "forsæt kunne være ligeså snart at myrde som stiele, om han skede hinder eller modstand". Efter anklagerens begæring blev han trods sit fravær dømt den 9. oktober »Udi den sag angående Niels Andersen, tyv«.

Retten gav dog ikke anklageren medhold i sin påstand om hængning. Dommeren fremhævede, at tyven havde brudt hverken vægge eller døre, og man skønnede, at han ikke kunne dømmes efter forordningen, som anklageren påstod; ikke mindst, da kedelen kun var på 11 skålpund kobber.

»Men med til mig tagne otte domsinænd eragter for ret her udi således at kiende, at han for slig gierning og forøvede tyveri her efter loven at miste sin hud betale til Anders Kjærgaard igæld og tvigæld, som tilsammen eragtes til 6 rdl.«² På jævnt dansk vil det sige, at han skulle piskes til huden hang i laser og betale dobbelt erstatning for de stjålne kedler, foruden sagsomkostninger på 6 rdl. 4 mk.

Forfaderen Toer på Lomborg Bjerg blev ikke omtalt yderligere i retssagen, og historien melder ikke noget om, hvorvidt han og forfaderen på Knudsgård nogensinde fik deres kobberkedler igen.

Noter

- 1 Angående Kjærgård efter 1830, se slægtsbogen for efterkommere efter Thor Michelsen, gårdejer i Kjærgård i Fabjerg Sogn", Dansk Slægtsforskning, Frc. 1981, under anc nr. 2 og under anc nr. 5, sidste afsnit. Thor Michelsen var bror til forfader Jens Peider Michelsen, Vester Balleby, nr. 12.
- 2 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog. Fol. 388ab og 395.

Da degnen blev skolelærer

En forfader var degn i Sevel i 1700-tallet, da børnene kun gik i skole om søndagen. En svigersøn overtog en menneskealder senere degnestolen og skulle hver dag undervise "Ungdommen flittig i Christendom, Læsen, Skriven og Regnen".

Kunne man ikke blive andet, så kunne man altid blive degn. Sådan var det nok for Niels Olufsen Lægaard (ane nr. 106), der i 1714 blev den første degn blandt slægtens forfædre. Niels Olufsen Lægaard skulle egentlig have været købmand og broforpagter i Holstebro, sådan som hans far var det før ham. At være byens kongeligt privilegerede broforpagter var noget, der gik i arv. Men da faderen døde i starten af 1700-tallet, ville hans mor selv føre forpagtningen videre, som fortalt i kapitel 15 om *Bromændene i Holstebro*.

I stedet gik Niels Olufsen Lægaard i fodsporene af sin ældre brøder, Iver Olufsen Lægaard, der i 1709 var blevet degn i Stadil. Brødrene havde ikke lært noget andet fag end deres fars, men som borgersønner havde de til gengæld lært at læse og skrive i latinskolen i 1600-tallets Holstebro. Det var i den navnkundige rektor Peder Thistedes tid. Han var ugift og helligede hele sit arbejdsliv – fra 1678 til 1715 – tugten af latinskolebørnene. Her fik Lægaard-brødrene lærdom mere eller mindre banket ind i hovedet. Formentlig er det begrænset, hvad de lærte; de gik der i slutningen af 1600-tallet, da skolen som andre små latinskoler begyndte at sygne hen.¹ Om det kan læses mere i kapitel 8, *Sponsor for den nye latinskeole*. Niels Olufsen Lægaard kunne ikke umiddelbart finde et embede. Så da det lille sogn Sevel mellem Holstebro og Skive i 1714 søgte en student til at passe sognedegnens arbejde, slog han til. Sognet havde gennem de sidste otte år haft Gregers Justsen Torning som degn, men var nu blevet nødt til at skille sig af med ham; degnen var "for leiermål og ellers anden uskikkelighed kommen fra embedet," som det hed i et brev fra biskoppen til Kgl. Majestæts Amtsforvalter.²

Det var dog ikke lige til at fyre en degn. I de følgende fire år var Gregers Justsen Torning fortsat degn af navn, mens Niels Olufsen Lægaard var det af gavn, eller som der stod skrevet "nu virkelig betiener Degnestolen."³ Først i 1718 overtog Niels Olufsen Lægaard formelt degneembedet.⁴ At det var et kald for ham at blive degn, er usandsynligt. Det er et moderne udtryk, der dengang betød noget langt mere konkret. Kaldsretten tilkom kirkejerne – oftest den lokale herremand som i Niels Olufsen Lægaards tilfælde – og det betød blot, at det var ham, der indkaldte en degn til sin kirke. I de kongeligt ejede kirker var det bisperne, der havde kaldsmyndigheden.

Som degn skulle Niels Olufsen Lægaards først og fremmest synge i kirken og bede indgangsbønnen, tænde alterlysene og holde kirken ren, så alting var i orden før gudstjeneste. I nogle tilfælde skulle han også gå i præstens sted. Undervisningen tog ikke meget af hans tid. Den gang var der ingen skolegang i Sevel. Kun om søndagen skulle degnen i forbindelse med gudstjenesten samle sognets børn i kirken og oplære dem i den kristne tro – først og fremmest ud fra Luthers katekismus og salmebogen. Egentlig var det vel tanken, at Niels Olufsen Lægaard resten af tiden – som almindeligt var – skulle skaffe sig en væsentlig del af sit underhold ved sine hænders arbejde – enten som agerdyrker eller håndværker, og ved degnevalget var det derfor nødvendigt at påse, at den begunstigede besad de nødvendige egenskaber hertil, da den løn, som tilfaldt en degn i korn eller penge, ikke så nær kunde række til det nødtørftigste," fortæller Georg Hansen i sin bog om 1700-tallets degneshistorie.⁵

Til degneembedet i Sevel var der imidlertid ikke noget jordtilliggende, som Niels Lægaard kunne dyrke. I den situation ville andre degne typisk fæste noget jord, men for Niels Lægaard, der var student og et barn af byen, var det tilsyneladende ikke en mulighed. Han fik sig på et tidspunkt et lille hold får, men har formentlig ikke tjent ret meget ved siden af. Det kunne ellers nok være påkrævet. Degnens løn bestod dengang af en fjerdedel af tiendekornet, foruden fri brændsel og små offergaver ved højtiderne i form af æg, smør og lignende. Offergaverne kunne svinge meget, og i Vestjylland var bønderne ikke flinke til at aflevere kornet. Selv hvis degnen i egen person gik rundt til gårdene efter sin part, som det skete i både Lomborg og Ramme, kunne det være svært for ham at inddrive sin retsmæssige andel af tienden.

Blev standsmæssigt gift

De første år som degnens hjælper var Niels Lægaard ungkarl. Først da han overtog embedet og flyttede ind i den lille degnebolig, var han klar til at gifte sig. At herremanden overhovedet havde stillet en degnebolig til rådighed, som foreskrevet i en kongelig forordning, var forholdsvis nyt i Sevel. Før hans forgænger kom til i 1706, havde degnen i Sevel blot boet i stuehuset hos en af sognets bønder. I den første tid boede Niels Lægaard alene. Fattig som han var, havde han ikke engang en tjenestepige til at hjælpe sig med husholdningen.⁶ Alligevel hørte Niels Lægaard til de højere sociale lag. "Som gejstlig hørte degnen til de privilegerede stænder, og den største fordel, han nød her, var frihed for militærtjeneste for sig selv og sine børn, samt disses fratagelse for at blive delt til stavns som bønderbørn" - altså stavnsbåndet gjaldt ikke for dem.⁷

Niels Lægaards status var nok en væsentlig grund til, at han i 1718 fik lov at ægte den 24-årige Else Frantzdatter Støvring, en datter af forpagteren af godset Stubbergård i Sevel og dermed af den højeste bondestand. Den 23. september 1718 blev de trolovet med og en måned senere stod brylluppet i Estvad kirke. Else Frantzdatter Støvring flyttede nu ind i degneboligen som madam Lægaard. På den tid blev degnens kone altid mødt med en sådan ærbødig tiltale.

Halvandet år senere – i begyndelsen af marts 1720 – nedkom madam Lægaard med en søn, der den 6. marts blev døbt Frantz i Sevel kirke. En lykkelig fødsel var det imidlertid ikke; den nyfødte døde få dage senere og blev otte dage efter dåben begravet. Hvorfor ved vi ikke. Vi har kun de nøgne data fra kirkebogen. Ti måneder senere, den 29. januar 1721, døde moderen hjemme i degneboligen. Niels Lægaard var atter alene, efter kun to år og tre måneders ægteskab, men nu forladt som aldrig før. Det var omkring den tid, han flyttede ud af degneboligen. Vi ved, at han samme år ejede et hus på bakken i Sevel by. Et par år efter sin hustrus død tog han sig en husholderske, Anne Larsdatter Rytter. Om det lille hus på bakken var for småt til dem begge, ved vi ikke, blot at han solgte det året efter; skødet er dateret 13. november 1724.

I den nye degnebolig kom den efterhånden 45-årige degn og den unge husholderske tættere på hinanden – så tæt, at hun i sommeren 1725 blev gravid. Det var omkring sankt hans i de lyse nætters tid. Hvordan det end hænger sammen, så kom det i løbet af efteråret for en dag, at Anne Larsdatter Rytter var i omstændigheder. Fem måneder henne blev hun den 4. november 1725 trolovet med Niels Lægaard, og den 9. december stod brylluppet i Sevel kirke. Den 24. marts, præcis ni måneder efter sankthansaften, var der barnedåb i degneboligen. Om Anne Larsdatter Rytter (anc nr. 107) ved vi stort set intet. Vi kender ikke hendes alder, blot ved vi, at hun var datter af en Lauritz Andersen Rytter (anc nr. 214), der 75 år gammel blev begravet i Sevel i 1726. Han nåede at se sin datter godt i vej, men om han nåede barnedåben for sit nye barnebarn, Else Cathrine Nielsdatter Lægaard (anc nr. 53), den 24. marts 1726, er usikkert.

I de næste otte år fulgte barn på barn hvert andet år. Med sønnen Ole Nielsen Lægaards dåb i 1728 – den 12. september i Sevel kirke – får vi lidt mere at vide om Anne Larsdatter

Rytters familie. Ifølge kirkebogen blev barnet i dåben båret af "Morbroderen Niels Rytters Hustru Karen", mens Niels Rytter selv var fadder. Ulykkeligvis døde drengen bare syv måneder gammel. Det næste barn var igen en dreng, og han blev som den afdøde bror døbt Ole efter sin farfar – den 26. marts 1730. To år efter kom datteren Lisbeth til, også i marts, og efter endnu to år sønnen Lars – opkaldt efter sin morfar. Om han som sine tre søskende også var et martsbarn, ved vi ikke, idet Sevel kirkebog mangler for årene 1734-1768.

Arveskiftet fortæller om et beskedent hjem

Degnen Niels Lægaard døde den 6. april 1736. Han blev omkring 56 år. I kirkebogen noterede præsten om ham: "Ærlig og gudfrygtig". Arveskiftet efter Niels Olufsen Lægaard fortæller meget om hans fattige liv – og den usikre fremtid, der ventede enken og de fire børn, hvoraf den yngste kun var to år og den ældste, Else Cathrine Nielsdatter Lægaard, 11 år.

Alle den afdøde degns ejendele blev minutiøst opført i Gøjstlig Skifteprotokol for Ginding Herred: "Anno 1736 d. 7de May, som 30te dag efter dend i live Hæderlige nu i døden Salige Mand Niels Olufsen fordm Sogne-degn for Sevel Mecnighed," var provsten og sognepræsten samt "tvende Danne Mænd" "forsamlede udi den Salige Mands Sterffboe i Sevel-Bye ... at Registrere og Wurdere Hands effterladte Midler, for derefter siden naar Gielden er afbetalt, at see Skiffte og deeling holt imellem" Anne Larsdatter Rytter og de fire børn.

Det grundige skifte giver et godt indtryk af et degnehjem i første halvdel af 1700-tallet: Degneboligen har kun haft en stue, hvor familien spiste, levede og sov. De kunne samles omkring et fyrretræsbord med bænk ved den ene langside og en lille bænk for enden; for den anden ende var der en skammel. Forældrene sov i en himmelseng med gult omhæng, mens børnene sov på en foldebænk, der kunne omdannes til sovested. Tøjet havde de i en lille rødmalet kiste med jernbeslag foruden en kiste af endnu mindre størrelse.

Desuden var der to stole og en garnvindel, hvor Anne Larsdatter Rytter har vundet garn, spundet af uld fra Niels Lægaards tre får. Han havde ikke andre husdyr, bortset fra enkelte forårslam. På væggene hang en trekantet hylde og to små "Træ-Skilderier." Hvad der ellers fandtes i hjemmet var ret sparsomt. Inden registreringen begyndte, konstaterede vurderingsmændene: "Af Sølv, Tin og Mæssing fandtes intet." Helt uden pæne ting til bordet eller amagerhylden var hjemmet dog ikke. Degneparret havde tre fajance-tallerkener, et lille krus med tinlåg, et lille ølglas og en boutellie – en flaske. Desuden havde Niels Lægaard haft et tobaksbræt, som han brugte som skæreunderlag, når tobaksrullerne skulle snittes. Et lille fyrfad til at sætte på bordet med gløder, når gæster skulle have piben tændt, var der også – udover et stort jernfyrfad, der kunne stå under bordet for at give varme om benene. Lyset fik de fra en såkaldt voksstabel, det vil sige en jernholder med et langt, tyndt vokslys viklet om i spiral. Desuden var der et gammelt skrin og et par gamle blikdåser – men heller ikke mere.

Til køkkenregionen er nævnt: To stenkrugger. En grynferding. En lille salttønde. Endelig var der et drøfetrug, et aflangt træfad med skrånende sider, som Anne Larsdatter Rytter brugte, når hun skulle drøfte det nytærskede korn, det vil sige skille kornet fra avnerne. På den tid var der udstyr til ølbrygning i bryggeriet i alle bondehjem. Således var der også i degnens husholdning en øltønde, der kunne rumme en halv tønde øl eller 68 potter, et lille bryggerkar og, som det mest værdifulde, en kobber-bryggerkedel af en vægt på 1 lispond – eller 8 kg. Den blev vurderet til 5 rigsdaler, 4 mark og 2 skilling.

Standsmæssig påklædning

Af degnens bogsamling er nævnt to bøger ved navn: En gammel Liig-prædicken og en bog med åndelige tekster skrevet af pastor Hans Olufsen Nysted: *Bie-Dræt af Hengeddi Plante Beed*, udgivet i København 1702 – i skiftet kortet af til Hr. Nysteds Biedræt. Derudover er kun

Selv om degnen Niels Lægaard tjente Sevel Kirke hele sit liv, ville præsten have 2 rigsdaler for at begrave ham med en standsmæssig ligprædiken.

anført "I bundt gamle bøger". "Den salige mands Gang-Klæder" blev også vurderet, så derigennem får vi et billede af, hvordan Niels Lægaard en kølig dag har taget sig ud i sit degnetøj: Han gik med en sort klædeskjortel, det vil sige en lang jakke gjort af importeret klæde – i modsætning til vadmelskjortlen, der var syet af hjemmegjort uldent stof. Han havde desuden et sort omslag, et par sorte vanter, vadmelsstrømper og på fødderne lædersko. På hovedet bar Niels Lægaard både hat og paryk, når han optrådte i sit embede.

Loven krævede, at degnen klædte sig standsmæssigt. Siden reformationens tid var det degnen foreskrevet "at bære sådanne klæder og kraver, som hans kristelige stand vedbør," at "han i sin klædedragt destingerer sig fra verdslige folk". Degnen "hørte til gejstligheden og stod således uden for den egentlige almue." Tøjet skulle vise, "at degnen og degnefamilien trods beskedne økonomiske kår indtog en position i samfundet. Deres ydre optræden var omgivet af en vis aire, som adskilte dem fra den almindelige sognemand," fortæller Georg Hansen.

Parykken hørte i 1700-tallet stadig til standsmæssig påklædning. Degnen kunne ikke møde i kirken eller i embeds medfør uden en sådan på sit hoved, og i Niels Lægaards hjem som alle andre degnehjem figurerede altid et såkaldt skabilkenhoved, hvor parykken kunne hvile uden for tjeneste. Som fortalt i kapitel 61, *På hat med 1800-tallet*, gik parykken først af mode i det næste århundrede. Af andet tøj havde Niels Lægaard kun en sort vadmelskjortel, en foret hue og et par gamle sko. Endelig viser skiftet, at Niels Lægaard sov med nathue.

Lagener i sengen eller duge til bordet har ikke været brugt i Niels Lægaards hjem. "Af Lin-Klæder foregav Encken at der fandtes intet," noterede vurderingsmændene. Over sengehalmen brugte man bare et tæppe; men et sådant er ikke nævnt i skiftet. Familien har måttet deles om dyner og puder. Skiftet lister en blåstribet ulden olmerdugs-overdyne, en hvid vadmels-underdyne, to små blåstribe hovedpuder, den ene af bolster, den anden af olmerdug. Til et andet sengested var der en rød- og blåstribet olmerdugs-overdyne og en blåstribet bolster-hoveddyne, altså en hovedpude. Da der ikke er nævnt nogen underdyne, hørte den formentlig til i stolpesengen, som er det ord, der er brugt for himmelsengen.

Kreditorerne plukkede enken

Da børnene så langt fra var myndige, og da kvinder principielt ikke var det, måtte begge understyres med en værge, der kunne varetage deres interesser i forbindelse med skifteforretningen. Børnenes retmæssige værge var deres farbroder, Iver Olufsen Lægaard, der var degn i Stadil. Men han undskyldte i et brev snart efter, at "nu er det Mig gandske umueligt at komme ... efftersom Min Sogne Præst er heel Svag og har i sinde at vilde Søge Doctoren i Ribe." I præstens fravær havde han lovet at forrette prædike-tjenesten, og han foreslog i stedet, at en "af næste paarørende i Holstebro" blev værge for børnene.

Ingen af Niels Lægaards søskende blev dog børnenes værge. I stedet beskikkedes den nye sognedegn i Sevel, Henrik Gerner, til at varetage deres tarv. Som sin værge havde Anne Larsdatter skyuten på Stubbergård. Der var imidlertid ikke meget at tage vare på. Gælden var næsten dobbelt så stor som værdien af de registrerede og vurderede effekter. For at få råd til mandens begravelse havde enken oven i købet pantsat det eneste værdifulde i hjemmet, den 8 kg store kobberkedel, hos en af byens bønder.

I alt 26 forskellige personer gjorde krav i boet på penge, de havde til gode. Sognepræsten i Sevel, "Hr. Giesten angav at have til gode for liigprædicken 2 Rigsdaler." Degns enke havde ikke kunnet betale præsten for en ordentlig begravelse – med ceremoni og prædiken – i den kirke, hendes mand havde tjent i mere end 20 år. Præsten havde endog taget sig særdeles godt betalt for at prædike for sin degn; to rigsdaler. Det svarede til et års husleje eller halvanden tønde rug, viser andre krav i kreditorlisten.

Det næste krav er også fra præsten og lyder netop på to rigsdaler for 1½ td. rug. I pant for sit tilgodehavende havde præsten taget degns jernbeslåede halvkiste. En købmand i Holstebro meldte sig med en gammel købmandsregning. Herremanden Frantz Linde havde til gode for et helt års husleje, der udgjorde 2 rigsdaler. Her bør dog bemærkes, at skifteforretningen først slutes 10 måneder efter at være påbegyndt.

En bondemand fordrer at få et beløb, som han havde lånt enkens fader, der havde været død i 10 år. En anden bonde kræver betaling for 2 skæpper boghvede, 1 mark og 6 skilling. En tredje "for adskilligt til Husholdningen." Ladefogeden på Stubbergård havde også et lille tilgodehavende. Men ellers var det mest småbeløb til bønder og enkelte "bønderkoner".

At degnen var kommet i økonomiske vanskeligheder er intet under, hans beskedne indtægter taget i betragtning. Men det kom alligevel bag på enken, at gælden var så stor, at det ikke var muligt at udrede den. Hun havde, som det hedder i skiftet, "ventet fra hendes Venner nogle ud Veye at see gielden effter hendes Salige Mand afbetalt, som des Værre fejlede." Det levned skifteretten ingen anden mulighed end at holde auktion over familiens ejendele.

Men selv om alt blev solgt den 4. juni 1736, indbragte auktionen kun omkring halvdelen af den samlede gæld. Når omkostningerne til begravelsen, skifteforretningen og auktionen var dækket, og huslejen og præstens korn var betalt, var pengene brugt. Alle de øvrige kreditorer måtte slette deres fordringer.

Enken Anne Larsdatter stod nu tilbage uden et bord at spise ved, uden en seng at sove i og uden et sted at bo – med fire børn. Hvordan hun klarede at forsørge sig selv og børnene, siger kilderne ikke noget om.

Skolen kom til Sevel

Som værge skulle Niels Lægaards afløser i embedet, Henrik Gerner, varetage børnenes tarv, indtil de som voksne blev myndige. Den nye degn havde ikke selv børn og fik det aldrig, selv om han var gift to gange. Men vi har ikke grund til at tro andet, end at han varetog sit hverv som værge samvittighedsfuldt. I hvert fald hjalp han på sine gamle dage den ældste datters mand til et job som skoleholder i Sevel.

Den ældste af Niels Lægaards døtre, Else Cathrine Nielsdatter Lægaard, var i 1763 blevet gift med den 39-årige Mads Christensen Lund (ane nr. 52) fra nabosognet Ryde. Han var en mand af den øverste bondestand; hans far, Christen Pedersen Lund (ane nr. 104), havde drevet sin egen gård Routgård i Ryde indtil sin død i 1754. At Mads Christensen Lund også kunne læse og skrive, ved vi, fordi degnen i Sevel ansatte ham som skoleholder to år efter hans bryllup med Else Cathrine. På det tidspunkt havde degnen Henrik Gerner selv undervist børnene i Sevel i en menneskealder og var vel ved at være både gammel og træt.

Siden Niels Lægaards død havde skolen og degneembedet undergået en kolossal udvikling. I januar 1739 kom Frederik 4's store "forordning om skolerne på landet", der indførte undervisningspligt for alle børn. Ifølge forordningen skulle degnen have et årligt tillæg på 6 rigsdaler for at holde skole. Lønnen skulle udbetales to gange om året, til påske og mikkelsdag med 3 rigsdaler af sognets skolekasse, og kom altså oveni degns andel i tienden.

En såkaldt skoleholder, der underviste på fuld tid, skulle efter forordningen have dobbelt så meget i løn, 12 rigsdaler om året, foruden 12 tdr. korn, fri græs og foder til 2 køer og 6 får

jeg har været med P. 22, jeg har været med
 med, som paa den Tid, og som
 og været, og som været af de indbyrds
 paa jaudeholdig attestere. Sevels
 : 31. Marts 1769.

Hans Christen
 Mads Lund

ved fanns inkub at
 hans. —

Hans Christen

I 1765 fik kirken i Sevel nyt våbenhus, og sognets børn en ny skoleholder ved navn Mads Christensen Lund. Til højre i billedet ses hans originale underskrift på en attest, dateret d. 31. marts 1769, hvormed han kvitterer for indbetalingen af en bøde for leiermål, altså uægteskabelig sex.¹³

og fri brændsel. Det var kongen, der fastsatte udgifterne så deltaljeret, mens det var de lokale bønder og godsejere, der skulle betale dem. Landet over protesterede de da også kraftigt mod de nye skoleudgifter – med held.

Som konsekvens måtte kongen i en såkaldt plakat af 29. april 1740 moderere kravene, "såsom Kongen formoder, at Ungdommens nøjagtige Underviisning i deres Saligheds Kundskab kan erholdes, uden sådan alt for stor Byrde for Jordegodsets Eiere." I stedet for blev det nu "bestemt, at degnen skulle nyde, hvad man plejede at give i de forskellige sogne landet rundt." Han var således overladt til "proprietærernes forgodtbefindende" og måtte "lade sig nøje med, hvad disse fandt passende at yde for hans arbejde - og afknappet blev han," fortæller Georg Hansen. Skoleholderens løn blev ikke mindst i Vestjylland meget mindre end foreskrevet i skoleforordningen.

I Sevel var løn for skolehold dog ikke noget problem; de første år efter forordningen gik sognets børn nemlig slet ikke i skole. Men i 1743 kunne man ikke længere undslå sig, og til mikkelsdag dette år begyndte skolegangen i Sevel. Skolebygninger var der fortsat ikke, så børnene i Sevel by blev undervist i degneboligen, mens der tre steder i sognet blev indrettet skolestuer i lejede lokaler.

Det var for degnen i Sevel et helt nyt arbejdsliv, der nu begyndte. I instruksen for skolemestre i Danmark – efter forordningen af 23. januar 1739 – er hans arbejdsdag nøje beskrevet: "Fra Påske til Mikkelsdag holder han Skole fra Kl. 7 til 11 Formiddag og fra 2 til 6 Eftermiddag. Men fra Mikkelsdag til Påske fra Kl. 9-12 Formiddag og fra 1 til 4 Eftermiddag... Hver Morgen skal han begynde med en Morgen-Psalme og Bøn, samt et Capitel af den hellige Skrift, og til Sidst synges en Poenitense – eller anden åndelig Psalme. Imedens Bønnen læses, skal Børnene ligge på Knæ og tilsees, at de med andagt synges Psalmerne, bede Bønnen og hø-

Konfirmationer i tugthuset

Om forvandlingen af enevældens ulydige og umyndiggjorte undersåtter til et dansk og demokratisk folk, der kunne tage del i folkestyret.

At skole og lærdom er et gode turde være en indlysende sandhed. Sådan har det ikke altid været. Der var engang da fageden med vold og magt måtte fange de unge ind, så de kunne lære og læse deres katekismus.

I virkeligheden var det hele forudsætningen for enevældens afskaffelse i 1849, at de uregerlige unge blev disciplineret og fik banket lidt lærdom ind i hovedet, mener historikeren Kenn Tarbensen:¹¹ »I løbet af 1700-tallet blev folket disciplineret gennem dåb, konfirmation, skolegang og senere lønarbejde til at virke i samfundet overensstemmelse med de herskendes ønsker,« siger han.

Disciplineringen var en forudsætning for den frihed, der var forbundet med selveje og frit lønarbejde, og som i 1849 kronedes med Grundlovens frihedsbestemmelser.

Tvangskonfirmation

Netop konfirmationen er et godt eksempel på den disciplinering, der fandt sted, mener han. I 1700-tallet var bønderne slet ikke indstillet på at indordne sig under den nye pietistiske orden ved at lade deres børn konfirmere. En forordning i 1736 gjorde konfirmationen til en forudsætning for at virke i samfundet. Ellers kunne man hverken blive trolovet eller gift, man kunne ikke fæste jord eller købe ejendom, og man kunne ikke blive soldat.

»Men det var faktisk svært at indføre konfirmationen. De unge måtte direkte indfanges af ordensmagten, hvorpå de blev sat i tugthuset og tvangsundervist,« fortæller Kenn Tarbensen.

I 1737 blev konfirmationsforberedelsen ensrettet, så det var den samme - pietistiske - forklaring af sammenhængen mellem Gud, Konge og far og mor. Præsterne måtte nu kun bruge biskop Pontoppidans "Sandhed til Gudfrygtighed, udi en enfolding Forklaring over M. Luthers liden Katekismus" i undervisningen som en slags lærervejledning til originalteksten. For eksempel skrev Luther, at du skal »hædre din Fader og Moder, at det kan gaa dig vel, og du maa længe leve paa Jorden«. De unge skulle så spørge »Hvem forstaas da under Faders og

Moders Navn?« og de skulle lære svaret uden ad: »Først vore Forældre, dernæst alle de, der paa nogen Maade have at byde og raade over os, saasom Øvrighedspersoner, Formyndere, Husbonder, Præster, Skolemestre og deslige, som alle ere Forældre, hver efter sin Stand«.

Pointen i pietismens skole var, at de unge skulle erstatte forældrenes og lærernes autoritet med deres egen samvittighed, således at de uden påbud selv kunne skelne mellem ret og vrang - og vel at mærke den ret, som kirken og øvrigheden repræsenterede. Da måtte det gå dem vel.

Den første skolelov

Konfirmationen og skolegangen blev dengang kædet sammen, så skolegangen afsluttedes med konfirmationen, der nærmest fungerede som en eksamen. Problemet var, at kun få på landet fik lært at læse, viste en undersøgelse, som centralstyrelsen lavede året efter.

Derfor kom der i 1739 den store "forordning om skolerne på landet", der fordrede undervisningspligt for alle børn. Penge til skoler fulgte imidlertid ikke med, de skulle finansieres af forældrene og lokalsamfundet. Godsejerne protesterede. Enevælden måtte året efter trække forordningen tilbage og overlade skolegangen til godsejernes for godt befindende. Først da Skolekommissionen fra 1789 fuldførte sit langvarige arbejde, fik vi i 1814 en almen skolelov, der fastslog bøndernes pligt til at lade deres børn undervise fra deres syvende år, til de blev konfirmeret.

»Fra starten var konfirmationen og senere skolen et magtbud, men efterhånden antog befolkningen de ideer, der lå bag, og skolegang og konfirmation blev i slutningen af 1800-tallet en naturlig ting,« siger Kenn Tarbensen...

Uddrag af artikel bragt i tidsskriftet Frie Grundskoler, nr. 5 1999 som en del af en omfattende serie artikler af Lars Møller i anledning af Grundlovens 150 års jubilæum.

re Guds Ord læse." Om aftenen afsluttedes skoledagen på samme måde. Til undervisningen skulle der være en "bibel, 2 store sorte tavler, 2 blækhorn og 2 stærke linialer". Til børnene et "Forråd af ABC-Bøger, Catechismer, Catechismi-Forklaringer, Davids Psaltere, Nye-Testament og Psalmeløber."

For den pietistiske Frederik 4 var det magtpåliggende, at landets børn lærte at læse, så de selv kunne studere Luthers katekismus. At banke tilstrækkelig lærdom ind i hovedet på dem var ikke lykkedes gennem den tvungne konfirmation, der blev indført i 1736 – som fortalt i boks-teksten Konfirmander i tugthuset. Konfirmation havde dog forekommet siden 1600-tallet; i Lemvig kender vi det fra 1670.¹⁰

At degnen i Sevel blev skolelærer i 1743, ændrede ikke hans økonomiske situation væsentligt. Sognekassen gav nok Henrik Gerner mere i løn, når han nu skulle bruge al sin tid på skolen og kirken. Men ikke mere, end at han samme år ikke kunne betale den kopskat, der var blevet ham pålagt.¹¹ Ud over den almindelige kopskat, det vil sige en skat på hvert hoved i husstanden, skulle degne også svare familieskat for hjemmeboende store børn, der dog kun var en fjerdedel af præstens familieskat. Fra 1762 skulle degnen på lige fod med andre svare en "extraskat" på 1 rigsdaler pr. hoved ældre end 12 år. Derudover skulle degnen yde bidrag til latinskolerens underhold, hvilket var en større udgift end de to skatter tilsammen.¹²

Da Mads Lund blev degn

Når Mads Lund (ane nr. 52) overhovedet startede som skolcheholder til en så ussel betaling, var det fordi, at han gerne ville være degn med den status og de privilegier, der fulgte med. I Sevel blev degneembedet ledigt, da Henrik Gerner i 1768 døde af den såkaldte blodgangssygdom, det vil sige dysenteri. I kirkebogen skrev præsten, at sygdommen "har sin Udgang fra Degneboligen og grasserer i byen".¹³ Med børnenes daglige skolegang var opstået nye og effektive smitteveje for epidemiske sygdomme, men det er en helt anden historie, der fortælles i kapitel 37, *Tjufus tog hele hendes familie*.

Skoleholderen Mads Lund overlevede dysenterien og søgte det ledige embede. Normalt var der mange ansøgere til degneembederne, men Mads Lund opfyldte den vigtigste betingelse for at få jobbet; han havde været skoleholder i tre år. "Ingen uddannelse - den være sig nok så stor - vejede tilstrækkelig tungt til at fritage en mand for tre års skolchehold som kvalifikation til degn."¹⁴

At han hverken var student eller havde en teologisk uddannelse, spillede en mindre rolle. Enhver, der kunne påtage sig "Sommer og Vinter (at) holde ordentlig dansk Skole og undervise Ungdommen flittig i Christendom, Læsen, Skriven og Regnen," kunne ansættes som skoleholder. Selv om studenter principielt blev foretrukket, var der sjældent nogen, der søgte; i Ribe stift, hvorunder Sevel, Holstebro og Lemvig hørte til, var kun to procent af degnene studerte.¹⁵ Mads Lunds faglige kvalifikationer har formentligt været, at han har tjent en herremand som skriver. Af prøven er han blevet eksamineret og har på ustemplet papir fået attest på sin "befundne Dygtighed".

Dermed var alle formaliteter i orden, og i april 1768 blev Mads Lund ansat som degn af kirken ejer, herremanden Jens Sehested til Rydhave og Stubbergård. En tredje af Mads Lunds kvalifikationer var, at han var bondesøn. Selv om der til degneembedet i Sevel ikke var noget jordtilliggende, var det bedst, hvis degnen kunne supplere den beskedne indtægt med lidt landbrug. Mads Lund fæstede derfor en jordlod i Sevel med et hartkorn på 5 skæpper, 2 fjerdingkar og 2 album. I forbindelse med Mads Lunds tiltræden byggede herremanden en ny degnebolig med plads til skolestue. Den lå ved kirkegårdsdigets nordvestre hjørne på vejen nord ud af Sevel by.¹⁶ Den havde "7 fag til læreren, 4 fag skolestue, og 6 fag udhuus, i ret god stand og nogenlunde indrettet" – ifølge J. Berings's Skole-Calender. Skolestuen har i

heldhold til forordningen haft vinduer med glaserude og været forsynet med jernbilægger til opvarmning, det vil sige en stor ovn, der skulle fyres fra rummet ved siden af, så skolestuen var fri for røg.

En privilegeret degnesøn

Mads Lund og Else Cathrine Nielsdatter Lægaard blev snart et agtet ægtepar i sognet. Når sognets bønder fejrede dåb eller bryllup, var degnefolkene gerne med. Gcntagne gange står "Degnekonen, madam Lund" anført i kirkebogen som fadder ved bønderbørns dåb i Sevel kirke.

Selv fik de sønnen Niels Christian Lund (ane nr. 26) omkring 1765. Da var hun 39 og han 41. Det var det første ægteskab for dem begge to, og flere børn blev det ikke til. Til gengæld fik de sendt deres søn godt i vej. Som enebarn af modne forældre havde han deres udelte opmærksomhed, han klarede sig godt i skolen og lærte desuden landbruget af sin far. Allerede som 17-årig blev Niels Christian Lund fuldmægtig for godsejeren på Voldbjerg i Hee nord for Ringkøbing. Det var før stavnsbåndets ophævelse, men som privilegeret degnesøn kunne Niels Christian Lund rejse, hvorhen han ville. Dengang var det ikke helt ualmindeligt, at netop degnesønner med gode læse- og skrivekundskaber fik arbejde ved godsers administration.

Få år senere var han godsforvalter¹⁹ på Ørslev Kloster, der havde et stort fæstegods under sig. Hovedgårdens jorde blev drevet ved hoveri, og det var Niels Christian Lund, der som forvalter havde det øverste tilsyn og ansvar for både administration og drift, sin unge alder til trods. Under sig havde godsforvalteren ladefogden, der ledte gårdens folkehold og de bønder, der mødte til hoveri.

I 1789 vendte Niels Christian Lund tilbage til hjemegnen for at blive godsforvalter på Rydhave og Stubbergård – i en alder af 24 år. Godsets nye ejer var Niels Sehested, der netop var blevet stiftamtmand i Viborg og manglede en betroet mand til at forestå driften af de to hovedgårde. Niels Christian Lunds forældre må have været stolte over deres søn. Selv klarede de sig, som de bedst kunne. De var ved at blive gamle; degnen Mads Lund var efterhånden 66 år gammel og Else Cathrine Nielsdatter Lægaard to år yngre, men de havde hjælp i huset af en 42-årig ugift tjenestepige.²⁰

Året efter døde Mads Lund. Sognepræsten, pastor Thorning, noterede i Sevel kirkebog i september 1790: "Den 16. September døde Sogne-Dejnen i Sevel Sr. Mads Christensen Lund i hans Alders 67. Aar. Han var født i Routgaard i Ryde, blev kaldet 1765, kom i Possesjonen deraf 1768. Var ellers en ordentlig Mand, en sød Sanger og god Skolemester. Hans Sjel være indbunden i de levendes Knippe."²¹ Enken Else Cathrine Nielsdatter Lægaard havde fra sin fars død lært, hvordan ukendte kreditorer pludselig kunne melde sig for at få del i arven. For at komme dem i forkøbet indrykkede hun derfor den 25. oktober 1790 en annonce i avisen Viborger Samler:

"Da min Mand og min myndige Søns Fader Mads Lund, forhen Degn i Sevel, sidstleden 16'de September ved Døden er afgang, uden at efterlade sig flere Arvinger; så, ihvorvel vi ikke formode nogen os ubekendt Creditor i hans Bøe skulle existere, finder vi os dog befojede, til vor Sikkerhed, herved at indkalde dem, som på nogen Måde formee sig at have nogen Fordring i Stervboen, at møde sammesteds inden de loubefalede Tiden, efter hvis Forløb man fritager sig for Ansvar.

Sevel den 20. Oktober 1790. Else Cathrine Lægaard, sal. Mads Lunds. N. Chr. Lund."

Hvor mange, der reagerede på annoncen, fortæller historien ikke noget om. Enken kom efter skifteforretningen til at bo i et hus på det stykke jord i Sevel by, som hendes mand havde fæstet under Rydhave. At det kunne ordnes på den måde, har sønnen nok været medvirkende til; det var jo ham, der tog sig af godsets forretninger.

Else Cathrine Nielsdatter Lægaard blev boende på jorden de næste 20 år. Af kontributionsregnskaberne for 1795 og 1797 fremgår det, at "Degne Enkens Boel i Sevel Bye", der beboes

Niels Christian Lund var godsforvalter både på Rydhave, som ses her på billedet, og for godset Stubbergård i Sevel. Billede fra Illustreret Tidende, nr. 290, den 16. marts 1865. Steen Steensen Blichers novelle Eneste Barn foregik i øvrigt på Rydhave på samme tid.

af "Else Cathrine, salig Lunds", er brandforsikret for 1 mark og 15 skilling i årlig præmie. Ved folketællingen 1801, hvor degneenken Else Cathrine Nielsdatter er 75 år gammel, er hun anført som "Huskone med Jord" og har en 51-årig ugift pige i sin tjeneste. Af en skatteindberetning fra 26. april 1805 ses, at hun da stadig bebor den førnævnte boel. Her boede hun også ved sin død i foråret 1810. Det sidste, vi hører om den gamle degns datter og salig Mads Lunds enke, er i kirkebogen: "Degneenken, Madam Lund", blev begravet i Sevel den 28. april 1810, 84 år og 3 måneder gammel.

På det tidspunkt havde sønnen for længst forladt Sevel og Rydhave. I 1795 havde en anden forfader, Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54) hentet ham til Kongensgård i Nr. Nissum. Her skulle den unge Lund ikke alene overtage driften, men også ægte datteren Mariane Christensdatter Breinholt (ane nr. 27), der i to år havde stået alene med driften af den store gård. Forhistorien var, at hendes bror, Jens Breinholt, havde rendt af pladsen for at gifte sig med en fattig bondepige, men den fortælles i kapitel 33, *Forstødt af sin far*. Til gengæld slog faderen hånden af sønnen og overlod Kongensgård til den mere ambitiøse og måske føjelige Niels Christian Lund formedelst 8200 rigsdaler.²² Degnesønnen fra Sevel var nu blevet en stor mand med egen herregård, og om ham er der fortalt i flere andre kapitler.

Omgangslærer i Sevel

En af slægtens mænd var i øvrigt skoleelev i Mads Lunds tid – og blev som ung omgangslærer i Sevel. Det var Poul Christensen (senere svoger til ane nr. 25), søn af mølleren fra Sønder Mølle.²³ Født i 1762 begyndte Poul Christensen at gå i skole, allerede mens Mads Lund var ny i degneembedet. At han i sine første skoleår skulle have gået hele vejen ind til Sevel by for at gå i skole er usandsynligt; der var en lille mil hver vej. Sønder Mølle lå i den sydligste del af sognet, syd for den langstrakte Stubbegård Sø. Han har nok snarere gået i en af de tre skolestuer, der var indrettet i lejede lokaler i sognet.

Sandsynligt er det dog, at Poul Christensen som en opvakt dreng i løbet af 1770'erne kom ind til kirkebyen for at blive undervist af degnen selv. Han fik lært at læse og skrive så tilfredsstillende, at han 1783, i en alder 21 år, selv blev omgangslærer og skoleholder. Som omgangslærer havde Poul Christensen ansvaret for undervisningen i alle oplandets tre lejede skolestuer, som han passede på skift. Normalt var en omgangslærer kun ansat om vinteren. Med så kummerlige arbejdsvilkår holdt omgangslærerne ikke i ret mange vintre, men for Poul Christensen var forholdene dog lidt bedre; han var fastansat og havde titel af skoleholder.

Når han stod det ud i syv år, var det givetvis med en ambition om at overtage degnestolen i Sevel, når Mads Lund føje år senere ville stoppe. Poul Christensen var som møllersøn født ind

i en privilegeret stand, og således måtte det helst vedblive at være. Sådan skulle det imidlertid ikke gå. Poul Christensen stoppede som skoleholder i 1790, kort før degnestolen blev ledig.

Mads Lund døde i september 1790, og som ny degn blev ansat en Peter Mulvad, der havde embedet frem til 1802. Hvorfor ikke Peter Christensen skulle være degn efter Mads Lund, ved vi ikke, ligesom kilderne ikke antyder, hvorfor han stoppede som omgangslærer. Ordningen med undervisning i lejede skolestuer holdt først op i 1800, hvorefter omgangslæreren holdt skole i bøndernes hjem. Peter Christensen var to måneder tidligere blevet gift med en kvinde fra Lomborg sydvest for Lemvig. Han kunne dermed flytte ind som ny husbond og fæster på slægtsgården Lomborg Kirkegård. Men at dette skulle være årsagen til, at han ikke blev degn i Sevel, er usandsynligt. Der var nok snarere modsat sådan, at han flyttede til Lomborg af nød; han ville slet ikke være fæstebonde, viste det sig senere, og møllen i Sevel kunne han ikke overtage; det gjorde hans halvbroder Knud Christensen, da han blev gift med anden datter fra Lomborg Kirkegård.

Faktisk blev de to brødre forlovet den samme dag, den 20. juli 1792. Dobbeltbrylluppet stod i Lomborg kirke præcis tre uger senere: Peder Christensen ægtede den 29-årige Mette Pedersdatter, mens lillebroderen på 23 fik hendes 27-årige lillesøster, Anne Marie Pedersdatter. Hvorfor to møllersønner valgte at gifte sig under deres stand, kan vi kun gætte om. Pigerne var vokset op på en beskeden fæstegård. Da faderen Peder Laursen Kirk (ane nr. 50) døde en tidlig forårsdag i 1768, blev Anne Jensdatter alene med fem små piger mellem tre og elleve år. Moderen Anne Jensdatter (ane nr. 51) havde siden drevet gården som enke.

Men da moderen døde i februar 1792 var gode råd dyre for de efterladte nu voksne døtre. Den ældste Bennet Pedersdatter døde samme år som pebermø, og den næstældste, Kirsten Pedersdatter (ane nr. 25), havde længe været godt gift med Michel Pedersen (ane nr. 24) fra Bendsgård i Lomborg. En af de tre yngste døtre havde nu muligheden for at blive fjerde generation på Lomborg Kirkegård, hvis hun eller baronen på Ryssensten ellers kunne finde en passende ægteemand. Som sagt fandt to af dem en husbond i møllersønnerne fra Sevel.

Dobbeltbrylluppet stod i Lomborg Kirkegård et halvt år efter moderens død. Mette Pedersdatter bragte fæstet af Kirkegård videre til den tidligere skoleholder i Sevel, og hendes arv efter moderen på 33 rigsdaler blev indestående i gården. For Peder Christensen blev det starten på en social deroute. Parret var ikke i stand til at overtage fæstet. De nærmere omstændigheder kender vi ikke, men de har formentlig ikke haft råd. Tre år senere stævnedes godsledelsen på Ryssensten Peder Christensen, fordi han ikke havde accepteret sit fæstebrev og hverken betalt indfæstningen på 70 rigsdaler eller landgilde og kongelige skatter.

Peder Christensen forklarede, at han ikke kunne betale. Sagen trak ud og endte med en ordning, så Peder Christensen afstod fæstet til degnen Jens Dalgaard mod, at han og hustruen fik et hus på Lomborg Hedegårds grund med jord nok til at bære en ko og seks fårhøveder. På sin side skulle degnen overtage parrets gæld til både herskabet på Ryssensten og private kreditorer.²¹ Tilsyneladende flyttede parret først fra Kirkegård i år 1800.

Bunden var imidlertid ikke nået for Peder Christensen. Hvor han i folketællingen fra 1801 stod anført som husmand med jord i Nr. Hedegård i Lomborg, var han i 1803 blot en "tømmermand af Lomborg".²² Da hans bror døde i 1803, var han som født værge for børnene hjemme på Sønder Mølle. Men da enken døde to år senere, undslog han sig værgemålet på grund af "hans Fraværelse og Uformuenhed".²³

Børnene fik i stedet forskellige værger udpeget, blandt andre godsejer Sehested i Rydhave og skoleholder i Fly, Just Christiansen Brøndum (gift med en kusine til den afdøde møller). Den afsluttende skifteforretning blev afholdt på Sevel Skole den 18. december 1806 – og det er det sidste punktum i fortællingen om slægtens degne i Sevel.

Andre af slægtens skoler og degne

Sevel var for øvrigt langt fra det eneste sogn, der nølede med at efterleve kongens forordninger om undervisning og skoler. Da kongen i 1741 havde forlangt, at alle landets sogne skulle opføre skolebygninger og tilbyde undervisning i fag som dansk og regning, havde sognemændene i Heldum ved Lemvig protesteret.

Det havde de ikke råd til, klagede en af forfædrene, Oluf Christensen (ane nr. 114), i et brev til kongens amtmand. At bygge en skole og lønne en skoleholder var en alt for stor økonomisk byrde for det lille Heldum sogn, der kun omfattede nogle få store gårde. Noget andet var, at sognemændene i Heldum var lige lovligt fornærede, som fortalt i kapitel 30, *Kastebold i fattigvæsenet*.

Som en af de største jordejere i sognet var det Oluf Christensen, der førte ordet. I klagen til kongen henviste han til, at præsten og provsten hidtil havde fundet den hidtidige undervisning ved en såkaldt kateket særdeles tilfredsstillende. Oluf Christensens seks skolesøgende børn blev undervist af samme kateket. Amtmanden bifaldt Heldum-bøndernes henstilling om, at børnenes skolegang måtte fortsætte som hidtil²⁷ – og Heldum var uden skole de næste halvandet hundrede år. Først i 1886 fik Heldum en skole. Som skolelærer ansatte sognet Laust Knude (efterkommer af ane nr. 94), der tidligere var lærer i Skarrild. Om ham er fortalt meget i en dagbog af den unge seminarist, Kristen Lund Pedersen, hvis far var svoger til Laust Knudes søster.

Her fortæller han om en augustdag i 1880, da Laust Knude var på besøg på Kristen Lunds fædrene gård Nordenkjær i Lomborg: "I formiddags var både Knude og jeg nede i engen for at hverre hø en times tid, hvilket var en ny og derfor også ret interessant beskæftigelse for os forhenværende landmænd. Knude er af naturen stille og alvorlig, men ved nærmere bekendtskab gemytlig, spøgefuld, jævn og ligefrem, uagtet han har sine eksaminer for lang tid siden. Vi tilbragte derfor tiden meget behageligt sammen."²⁸

Den unge Kristen Lund Pedersen blev i øvrigt lærer på Ramme skole – som en grundtvigiansk efterfølger for den missionske lærer Mads Agger, der er fortalt om i kapitel 58, *Missionen frelste synderne og havet tog resten*. Før det var han huslærer på Vadskjærgård hos Mads Aggers fætter af samme navn. Det bemærkelsesværdige ved Kristen Lund Pedersen var imidlertid hans år som seminarist. Da han læste på "det røde" Gedved Friseminarium fra 1880 til 1882, skrev han en meget instruktiv dagbog²⁹. Den fortæller måske ikke så meget om den tids seminarieundervisning, men den giver et levende indblik i det sociale liv på seminariet og de ideer, der var oppe i tiden og blev debatterede.

I dagbogen fortæller han om, hvor meget han som seminarieelev rejste omkring, blandt andet er der en beskrivelse af den lange togrejse hjem over heden. Han afslører også nogle af de sjælekvaler, han som ungt menneske havde. For eksempel havde den unge lærerstuderende dårlig samvittighed over, han brugte for mange penge. Et eksempel til efterfølgelse må Kristen Lund Pedersen dog have været, idet to af hans døtre, Birgitte Lund Pedersen³⁰ og Krista Lund Pedersen, begge blev lærerinder ved Dybbøl Skole.³¹

Bemeldte Laust Knude blev i øvrigt lærer for Marie Jensen (ane nr. 3K), da hun kom i skole få år efter. Hun var glad for sin lærer og har siden ofte talt rosende om ham. Det gav dog nogen meningsudveksling med svigersønnen Christian Andreasen (gift med Ragna Møller, anetavlers nr. 1), der havde en anden erindring om Laust Knude.

Den gamle lærer blev senere sparekassemand, og i den anledning havde han stødt Christian Andreasen. Som dreng var Christian Andreasen blevet sendt barfodet ind til Lemvig for at bede om en påtegning om, at hans fars veksel skulle forlænges. Laust Knude havde svaret ved at tale nedsættende om hans far, fordi han ikke kunne indløse sine vekslar. Christian Andreasen kom fra Nørre Hvingelby i Lomborg, et fattigt hjem med en kærlig mor, men faderen

havde svært ved at få et ordentligt udkomme af gården. Hvordan Christian Andreasen og Ragna senere klarede sig som iværksættere er fortalt i kapitel 83, *Cola-og hvidtølsbrygger*.

Om Erling Møller og hans egen tid som seminarist og lærer er kort fortalt i kapitlerne 91, 98 og 100, *Esperanto* og *For sin mors skyld* samt *For fars skyld*. Om slægtens andre degne og skoler er berettet i kapitlerne 52 og 87, *Madam Ballebys kloge mænd* og *Børnene måtte ikke gå i skole*.

Noter

- 1 J. Aldal: Holstebro's historie gennem tiderne, side 218.
- 2 Brev dateret 4/12 1714 til Lars Pedersen Hellevad i Ringkøbing.
- 3 Efter brevet til amtsforvalteren i Ringkøbing (Lundenæs og Bøvling amter, extord. skatter 1713-1718). I 1717 betaler han skat af Sevel degnekalds indkomst.
- 4 Ejnar Poulsen: Hardsyssel Degnehistorie, Hardsyssels Årbog 1930, side 37.
- 5 Georg Hansen: Degnen, studie i det 18. århundredes kulturhistorie, s. 21, Kbh. 1944.
- 6 22/5. 1718 angives, at han "ingen Hustru, Børn eller Tjenestefolk har".
- 7 Georg Hansen: Degnen, studie i det 18. århundredes kulturhistorie, s. 25, Kbh. 1944.
- 8 Georg Hansen: Degnen, studie i det 18. århundredes kulturhistorie, s. 63, Kbh. 1944.
- 9 Georg Hansen: Skoleholdere, s. 66 ff i Aarhus stifts årb. 1944.
- 10 Erling Møller: Nogle forkortelser og særlige tegn og en del ord, der anvendes i den ældste kirkebog for Lemvig og (Nr.) Lem, 1640, 1649-1753 (C483-1). Findes i kopi på Landsarkivet i Viborg, Egnarkivet i Lemvig og Erhvervsarkivet, Århus.
- 11 Ejnar Poulsen: Hardsyssel Degnehistorie, Hardsyssels Årbog 1930, side 38.
- 12 Georg Hansen: Degnen, studie i det 18. århundredes kulturhistorie, s. 80 og 82, Kbh. 1944.
- 13 Rentekammeret, i pakken: Kontributionsregnskaber, 1766 -1768, (bilag nr. 27 i mappen 1768). Lundenæs og Bøvling amter
- 14 Kenn Tarbensen: "Det disciplinerede folk - social og politisk kontrol i Danmark 1750-1900", ph.d.-afhandling, der i 1999 stillede spørgsmålet: Hvordan forvandles enevældens udydige og umyndiggjorte undersåtter til et dansk folk der i slutningen af forrige århundrede havde politisk indflydelse?
- 15 Ejnar Poulsen: Hardsyssel Degnehistorie, Hardsyssels Årbog 1930, side 38.
- 16 Georg Hansen: Degnen, studie i det 18. århundredes kulturhistorie, s. 38, Kbh. 1944.
- 17 Georg Hansen: Skoleholdere, s. 72 i Aarhus stifts årb. 1944.
- 18 Iflg. det ældste matrikelkort (efter opmåling fra 1797).
- 19 Nævnt sådan i folketællingen 1787.
- 20 I folketællingen 1787 blev hende alder oplyst til 40 år.
- 21 Er omtalt og delvis citeret i følgende bøger: Bent Torben Holm: Af Meldgårds billedbog, bd. II, Det gamle Holstebro i tekst og billeder, Holstebro 1969. Ejnar Poulsen: Hardsyssels degnehistorie, 1931. Hardsyssels årbog, 1908. s. 165. S. Nygaard: Jyske Kirkebøger, s. 22, (er i Samlinger til Jydsk Historie og Topografi, 4. række, bind III, se side 41).
- 22 La. B78B. Skodborg og Vandfuld Herreder. SP3. Skøde- og panteprotokol. Fol. 307b. J.P. Trap: "Danmark".
- 23 Slægtgårdsarkivet har registreret flere af deres aner op til generationer tilbage.
- 24 La. B77C. Ryssensten birk. 4. Tingbog 1785-1801. Fol. 367a. ff.
- 25 Skiftet efter halvbroderen Knud Christensen. La. Stubbegård gods. Skifteprotokol 1790-1824. fol. 83 ff.
- 26 P.K. Hofmansen, Slægtgårdsarkivet.
- 27 La. C4. Ribe bispearkiv. 69. Skodborg herred 1543-1774 (1735-52).
- 28 5. august 1880
- 29 Kristen Lund Petersen: Dagbog 1880-1882, skrevet på Gjedved Friseminarium. Originalen findes på Lemvig Museum En afskrift ved Bent Hansen, Middelfart, kommenteret af Erling Møller, findes på Holstebro Byhistoriske Arkiv, Lomborg Sogne Arkiv.
- 30 Birgitte Lund Pedersen har udgivet "Slægtsminder".
- 31 "Dybbøl sogns historie". Sønderborg 1976, s. 317.

Grænsestriden mellem Dybe og Vandborg

En række forfædre og slægtninge blev i 1716 involveret i en retssag om sognegrænsen mellem Dybe og Vandborg. Gamle mænd bevidnede, hvad deres fædre havde fortalt om det oldgamle vandskel mellem de to sogne. Sagsakterne var næsten smuldret væk, da Erling Møller rekonstruerede den gamle strid.

Striden stod om et stykke moseeng mellem Dybe og Vandborg. Ikke nok med, at bønderne fra Nørre Dybe lod deres dyr græsse på en fædrift, som bønderne fra Vandborg mente tilhørte dem. Dybe-bønderne gravede også tørv i den del af mosens, der hørte til Vandborg – sagde altså bønderne fra Vandborg. Omvendt hævdede bønderne fra Dybe, at de var i deres gode ret.

Formentlig handlede begge parter i god tro. For ingen vidste længere, hvor grænsen mellem de to sogne gik. Skellet var sat et sted i mosevandet længe før mands minde, og siden var både mosens og skelstenene groet til. Vandborg-bønderne holdt nu på deres ret, og Dybe-bønderne på deres. Skulle sagen afgøres, måtte det blive ad rettens vej. Derfor indkaldte bønderne i Vandborg til møde den 16. juli 1716 på Mølgård med den store vandmølle. Alle sognets bønder var med, for de havde alle sammen interesse i det fælles overdrev i den sydlige ende af sognet. Ved mødets slutning var de enige om at bringe sagen for tinget i Vandfuld herred på den næste torsdag, der var den ugentlige tingdag.

Torsdag den 23. juli kom sagen op, og tinget gav bønderne medhold i, at problemet burde undersøges nøjere. Blandt tingets otte stokkemænd, tinghørerne, var den navnkundige Jacob Jensen Blogsgaard (søn af ane nr. 474) – se kapitel 11 om *Slægtens sandemænd og stokkemænd* – og Jørgen Pedersen i Heldum Østergård (svigerfar eller formand til ane nr. 72). Tinget gav "kald og varsel" til de involverede parter til at give møde for retten to uger senere, den 6. august – og bad samtidig de to parter om at stille med hver fire uvildige synsmænd.

Ved det følgende retsmøde i august kunne retten således udnævne Christen Gregersen Clostergaard (ane nr. 242) som en af de otte synsmænd, der skulle finde ud af, hvor de gamle skelsten var. Han var fra Hygum og derfor ikke selv part i sagen. Men før den kunne gå sin gang, måtte de otte synsmænd ud at syne skellet og skaderne. Dybe-bønderne havde gravet både skæretørv til brændsel og flagtørv til overdækning i den del af mosens, striden stod om.

Ældgamle grænser

Den fælles ret til overdrevet er lige så gammel som de første landsbyer og bygder, men omvendt rakte fællesskabet heller ikke uden for sognets grænse. Overdrevet var uopdyrkede arealer – ore – der ikke egnede sig til at andet end fædrift – drev. Blev områderne ikke afgræsset, ville de typisk springe i skov.

Hvornår får og køer begyndte at græsse i mosens mellem Vandborg og Dybe, ved vi ikke. I mange år var det en sumpet mose, som både folk og fæ skulle vare sig for at komme ud i. Og selv hen i 1700-tallet kunne mosens gribe fat i en ko, så der måtte flere mænd til at trække den op igen – hvis koen da ikke var trukket ned, inden hyrde drenge fik slået alarm. Et tredje fjertliggende sogn, Houe, havde i sit sydvestlige hjørne også skel ud til mosens, men åbenbart uden at få del i den – og var derfor heller ikke involveret i konflikten mange år senere.

Hvem der i sin tid drog sognegrænserne, ved ingen. De går helt tilbage til Arilds tid, til dengang, da det hverken var sognekirker eller sogneprester, der skulle dele bøndernes tiende,

Sognegrænserne mellem de stridende sogne blev trukket i Arilds tid – og skulle sikre adgangen til vand og andre ressourcer.

men lokale høvdinge og jordrotter, der skulle dele landet og adgangen til vand eller moser og hede. Om Lemvig-egnen tilbage i oldtiden er fortalt i kapitel 3, *Æ stow hyw – hvad en gravhøj kan fortælle* og i forordet *Hardbo - så er man da noget*.

På den tid var skellet mellem Dybe og Vandborg et egentligt vandskel tværs over en lav sø, der senere hen blev til mose. Vandet er vigtigt for at forstå sognenes tilblivelse. Dybe har således taget navn efter den dybe å, der løb gennem sognet, men om en Vandborg-høvding på samme tid havde opkaldt sin borg efter søen eller havet, der gik ind til den nuværende Ferring Sø, ved vi ikke. Vandborgs navn kan også stamme fra de wændlefolk, der boede omkring Limfjorden og gav navn til både Vendsyssel – oprindeligt Wændlæ – og til Vandfuld herred – Wændlefolkhæreth, nævnt sådan første gang i 1231. Hvorom alting er, så blev vandet mellem Dybe og Vandborg 500 år senere en sag for Skodborg-Vandfuld Herredsting.

Tingbøgerne er en af slægtshistorikerens vigtigste kilder, men netop denne sag er meget vanskelig at læse, fortæller Erling Møller, der gik igennem hele sagen. Problemet var ikke, at tingbogen var skrevet i hånden med gotiske bogstaver, for håndskriften er tydelig nok, når man vænner sig til den, forklarer han. Det store problem var, at netop denne tingbog er slemt fugtskadet efter at have ligget ubeskyttet på et loft i al for lang tid. Bogen har tomme huller, hvor noget af papiret er smuldret væk, og enkelte sider mangler helt og aldeles. Bedre bliver det ikke af, at siderne ikke kommer i rækkefølge. Den oprindelige paginerings er også smuldret væk, og da en ihærdig bogbinder i 1800-tallet skulle indbinde bogen, har han samlet dem i tilfældig orden.¹ Når Erling Møller alligevel satte sig for at rekonstruere sagsforløbet, hænger det sammen med, at den involverer så mange forfædre og deres efterkommere, både blandt tinghørere og synsmænd og ikke mindst vidnerne, der kunne fortælle om andre forfædre i mands minde, der gik helt tilbage til midt i 1600-tallet.

Hvad gamle Niels Knude havde sagt

Onsdag den 12. august 1716 blev retten sat ved kanten af mosen mellem Dybe og Vandborg. Det var en ekstra ret, og formålet var for Christen Gregersen af Clostergaard (ane nr. 242) og de syv andre synsmænd at få fastlagt præcis, hvor skellet mellem Hove, Dybe og Vandborg sogne gik. Også fogeden fra Ryssensten var med, da nogle af Vandborg-bønderne var fæstere under det gamle gods. Vidner blev afhørt på stedet, og der kom syn for sagn, så bevisførelsen kunne være klar til følgende dag, da sagen var berammet på herredstinget. Herfra stammer de forskellige vidneforklaringer:

Slægtningen Gregers Nielsen (søn af ane nr. 376) vidnede i retten som rytterbonde i Kastbjerg. Efter aflagt ed forklarede han, at han var barnefødt i Knudesgård i Dybe sogn og mindes for 50 år siden, da han vogtede sine forældres kvæg hjemme på gården op mod Vandborg "mose og fællig". Og som et andet vidne, født på Dybebjerg, sagde, at "når nogen af hans høvder af vanvare kunne gå der", blev de "gjent væk". Men "hvor den rette skelsten skulle stå imellem Dybebjerg og Vandborg", vidste ingen af dem og havde ikke "kieret sig derom".

Jens Kastberg (ane nr. 92), der på den tid også var rytterbonde i Kastberg, bevidnede med tre fingre i vejret, at bemeldte moscarcal hører ind under Vandborg. Et andet vidne var Peder Christensen Lundsbye (formentlig søn af ane nr. 482). Vidnet Jens Jensen Lund (formodentlig sønnesøn af ane nr. 754) fra Engbjerg Sogn fortalte, "at han for 50 år siden vogtede kvæg" "udi bemeldte Vandborg mose og fællig" for sin husbond i Store Flansmose i Dybe. Jens Eskildsen. Jens Lund huskede, at en sten ved det område, hvor kvæget græssede, "skulle være en skelsten imellem Dybe og Vandborg.

Et andet vidne var Oluf Jespersen fra Lille Flansmose (gift med ane nr. 185), men om hans vidneforklaring ved vi ikke noget. Måske er han udeblevet, måske sagde han ikke noget af betydning, eller hans vidneudsagn kan være smuldret væk. Men sønnen Jesper Olufsen i Lille Flansmose "vandt ved lovens ed, at han for 10-11 år (siden) tjente i Knudesgård gennem tre år og vogtede sin husbonds kvæg." Senere nævnes "hans husbond, Jens Knud" fra Knudesgård (ane nr. 188 og bror til Gregers Nielsen).

Det næste vidne tager tråden op og fortæller om Jens Knudes gamle far, der havde betalt indfæstning for Knudesgård helt tilbage i 1625. Som det sidste vidne i sagen gik manden i Munksgårdhus i Vandborg hele 38 år tilbage i tiden og berettede, hvad hans far havde sagt til ham om selve placeringen af skel-stenene: "At de tvende forom vundne sten øster mosen og i Knakker Haugårds-dige skulle være skel mellem Vandborg og Dybe sogne", og at "gamle Niels Knudesgaard" (ane nr. 376) havde sagt til hans far, at de var skelstenene mellem sognene.

Da dokumentet om synsforretningen skulle underskrives, skrev Christen Gregersen Klostergaard (ane nr. 242) under med egen hånd. Bortset fra en enkelt underskrev de andre synsmænd med bare deres forbogstaver. Efter bevisernes fremlæggelse kunne retten nu let afgøre sagen - ud fra de i alt fire skelsten, som viste det rigtige skel for de tre sogne.

Noter

- 1 Skodborg-Vandfuld herreders tingbog under 1716, datoerne den 16. og 23. juli, 6. august og ekstraret onsdag 12. aug. samt de sædvanlige torsdage som tingdage den 13. og 20. august. (B77B-3; og på filmbånd M 31.477. Rigsarkivet.)

En hæderlig jordefærd

Den 21. november 1729 måtte Laurids Christensen skriftligt garantere sin mor en "hæderlig jordefærd" for at overtage fæstet af Skausgård. Siden medvirkede han til sin husbonds lige lovligt pompøse jordefærd, der endte som en sag for kong Christian 6.

Maren Pedersdatter i Skausgård (ane nr. 137) var ved at være gammel, da hendes anden mand døde i 1729. Hun orkede ikke mere. Hun havde været med lige fra starten, da hendes første mand, Christen Jensen (ane nr. 136), i 1680'erne opbyggede Skausgård i Nørre Nissum nærmest fra den bare mark.

Han havde overtaget gården fra sin far, Jens Christensen Lemtorp (ane nr. 272) som en ødegård uden besætning. En novemberstorm i 1684 havde blæst fæhuset ned og kun ladet nægelfaste genstande tilbage. Sammen havde hun og hendes mand ikke bare bygget en helt ny gård op, de havde også overtaget andre brøstfældige gårde og bygget op fra bunden.

Det var altså driftige folk, der burde kunne imødesee en tryk alderdom. Men sådan skulle det ikke gå. Før sin død blev Christen Jensen nemlig nødt til at afstå den fædrene gård til købmand Jens Wandborg i Lemvig. Årsagen var formentlig, at han var kommet i en håbløs gæld, i hvert fald var det ikke ualmindeligt, at en bonde måtte gå fra gården, når gælden til købmanden var blevet for høj. Hvorfor det gik sådan for Christen Jensen, ved vi ikke; måske var han blevet syg, så han ikke kunne passe gården. Ægteparret fik lov at blive på gården, men som købmandens fæstere. Da Christen Jensen døde, giftede Maren Pedersdatter sig igen i 1708 og begyndte forfra med sin nye mand, Anders Jensen, som kone på fæstegården.

Forberedte sin egen død

Da Maren Pedersdatter blev enke igen 21 år senere og efterladt for anden gang, var hun ved at være træt- og på vej mod sit livs afslutning. Hun ønskede ikke at videreføre fæstemålet, men begyndte at forberede sig på sin egen bortgang. Børnene måtte nu overtage, hvor forældrene slap. En driftig søn, Jens Christensen (ane nr. 68), var allerede godt i vej og havde overtaget Østergård i Gudum. En anden søn, Laurids Christensen, boede imidlertid stadig hjemme og skulle nu overtage fæstet på Skausgård. Men ikke uden betingelser:

Maren Pedersdatter fik oprettet en kontrakt mellem hende og sønnen Laurids. Her vedgår Laurids Christensen, at moderen efter sin "lavværgeres råd overdrager gården Skafftsgård i Nissum Sogn til mig, hendes yngste søn." Til gengæld forpligtede han sig ikke bare til at give hende husrum og "hendes livstid al fornøden underholdning lige ved mig selv." Han måtte også love hende "en hæderlig jordefærd." Maren Pedersdatter ville sikre sig en værdig afslutning, både før og efter døden forløste hende.

Kontrakten blev udfærdiget i Lemvig den 21. november 1729 efter alle kunstens regler. Laurids Christensen underskrev sig ved at prente sine forbogstaver, skrive kunne han ikke, og som garant for aftalens gyldighed blev kontrakten også underskrevet af fæstegårdens ejer. Det var Lemvig-købmanden Mathias Pedersen, der havde giftet sig med Jens Wandborgs enke¹. Samme dag forelagde Laurids Christensen stedfaderens fæstebrev af 1708 for købmanden. Det bar en påtegning om, at det var en rigtig kopi efter originalen. Den var først attesteret af enken og blev senere underskrevet af hendes nye mand. Laurids Christensen var nu fæster af Skausgård - med pligt til at sikre sin mor en "hæderlig jordefærd".

En pengemaskine for præsten

Når det var vigtigt for Maren Pedersdatter at sikre sig en ordentlig begravelse, var det ikke uden grund. På den tid var en kirkelig begravelse et spørgsmål om at have råd til det. Præsten skulle nemlig have penge for alt, hvad der hørte en hæderlig kristen begravelse til. Skulle han holde ligprædiken eller sige mindeord, så kostede det penge. Skulle der tændes lys, måtte der betales. Selv jordpåkastelsen ved gravens rand kostede ekstra. At få kisten med ind i kirken kostede dyrt, det var en ceremoni forbeholdt herremænd og storbønder.

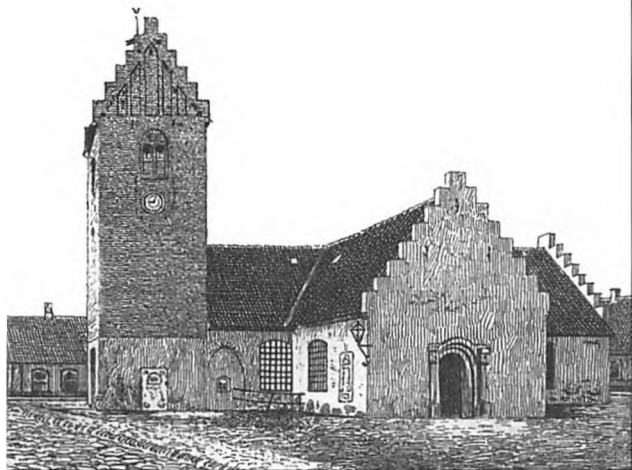
Alt for ofte blev ubemidlede medlemmer af menigheden "begravet uden jordpåkastelse og øvrige ceremoni", som det hed i kirkebogen. Det var mod denne tomme afsked med livet, at Maren Pedersdatter ville sikre sig. Hvornår hun døde og blev begravet, ved vi ikke. Kirkebogen for de år mangler i Nørre Nissum. Men der er ingen grund til at formode, at Laurids Christensen ikke opfyldte sine forpligtelser. Han klarede sig som bonde og blev på gården de følgende årtier. Hans mors jordefærd satte sig således ikke yderligere spor i historien. Det gjorde derimod hans husbonds, købmanden Mathias Pedersens, død og begravelse - med Laurids Christensens villige medvirken.

Mathias Pedersen døde 15 år senere. For ham var det ikke nødvendigt med en kontrakt om sin jordefærd. Hans enke, Anne Marie, var nemlig stålsat på at give ham en begravelse ud over det sædvanlige. Her må indskydes, at afdøde Mathias Pedersen ikke bare var en velhavende købmand, han havde også giftet sig til hovedgården Kongensgård og adskillige kirker i de omkringliggende sogne. Allerede enkens første mand, Jens Wandborg, havde sikret sig en begravelse standsmæssig for en herremand ved at opføre et gravkapel for familien på Resen Kirkes sydside. Enken ønskede nu også sin anden mand gravsat i samme kapel, hvor hun også selv engang skulle bisættes. Men et gravkapel kunne ikke gøre det alene. Anne Marie Wandborg arrangerede et ligtog med gravøl, der var en adelsmand værdig. Her overtrådte hun imidlertid loven. For Mathias Pedersen var ikke nogen adelsmand, men blot en købmand, der havde giftet sig til en mindre herregård. Han måtte ikke blive begravet som en mand af ædel byrd - og det kom der en sag ud af, som selv kongen måtte gå ind i.

Procession af sortklædte fæstebønder

Fæstebonden Laurids Christensen blev ufrivilligt involveret i sagen om sin husbonds jordefærd². Da Mathias Pedersens var død, fik Laurids Christensen sammen med 11 andre fæstere af enken befaling om at møde i Lemvig til begravelsen. Først var der blevet holdt en mindehøjtidelighed i Lemvig Kirke, og dagen efter, den 14. juli 1745, skulle de 12 mænd fra Nissum komme til byen iført sorte klæder og bære sort slør. Ved ankomsten til købmandsgården fik hver af dem udleveret en sort kappe, de skulle bære. Derefter blev de trakteret med "et skikkeligt måltid mad med øl og brændevin til nødtørft, for de havde gået omkring en mil til Lemvig." Og derefter skulle de tilbage ad samme vej gå de to mil til Resen Kirke. De 12 mænds opgave var at bære kisten med afdøde købmand Pedersen ud af Lemvig Kirke og sætte den på en ligvogn. Derefter gav bedemanden dem hver et vokslæs, som de skulle bære, når de skulle følge ligtoget til Resen Kirke. Der var hermed lagt op til en højtidelig parade i dybeste andagt. Men om fæstebønderne kunne leve op til enkens forventninger er tvivlsomt. Det fremgår senere af rettens afhøring af bønderne, der blev spurgt: "Om de fulgte liget 6 og 6 ved hver side af vognen eller hvorledes? De svarede, de fulgte liget ligesom det kunne passe sig til og vejen tillod det."

Kunne Laurids Christensen og de øvrige 11 fæstebønder ikke bidrage med passende højtidelighed, så kunne andre fæstebønder, der var udkommanderet ved kirkeklokkerne langs optogets rute. Da ligtoget bevægede sig gennem sognene Nr. Lem, Fabjerg, Nr. Nissum, Gudum og Resen, blev der ringet med samtlige kirkeklokker - i op mod en halv time hvert

Lemvig Kirke med sit gamle tårn.

sted. Blandt bønderne ved klokkerne var Laurids Christensens ældste bror i Gudum Østergård, Jens Christensen (ane nr. 68) og dennes søn, Christen Jensen Østergaard (ane nr. 34=54). Når enken kunne foranstalte en sådan kimen med klokkerne, skyldtes det, at hun selv ejede alle kirker på vejen, bortset fra Nr. Lem Kirke, der ejedes af hende svigersøn. Også det forhold blev senere nøje undersøgt af retten. I den forbindelse blev Jens Christensen Østergaard indstævnet for retten, foruden sønnen Christen Jensen Østergaard, der forklarede, at han efter enkens ordre ringede kirkeklokken i en halv times tid. Fra Resen sogn, hvor begravelsen fandt sted, bevidnede en anden af enkefruens bønder, Christen Mattrup (søn af ane nr. 232), at det på enkefru Pedersens befaling ringede fra Resen kirkeklokke omtrent en times tid. Det var også på enkens befaling, at Christen Mattrup lagde hus til et efterfølgende overdådigt gravøl. Da indsættelsen af kisten i den åbne begravelse i Resen Kirke var overstået, blev Laurids Christensen og de 11 andre medfølgende fæstebønder trakteret hos Christen Mattrup i Resen By - "og der bekom øl, brændevin, brød og ost til nødtørftighed, og noget tobak, som fruhen selv havde skikket ham op."

Anklaget for utilladelig omgang og cermonie

Når der overhovedet kom en sag ud af Mathias Pedersens jordefærd i 1745, er det fordi, enken overskred, ikke bare normen for en passende begravelse for en ikke-adelig, men også en række kongelige forordninger. En begravelse, der foregik på en måde, der lå langt over, hvad folk af denne stand kunne tillade sig. Byfogeden i Lemvig klagede til amtmanden, der gik videre med klagen til kongen, Christian 6.

Retssagen mod enkefru Pedersen ved Skodborg herredsting tog sin begyndelse den 16. september samme år.² Enken stod anklaget for "den ved hendes salig mands ligbegængelse og jordefærd brugte utilladelig omgang og cermonie imod loven og forordningerne." Med den ekstravagante jordefærd havde enken overtrådt de såkaldte luksus-forordninger, der både skulle spare riget penge og holde borgerlige opkomlinge på deres plads. Luksus-forordningerne forbød først og fremmest overdådige begravelser og anden overflod, der ikke bare udviskede standsforskellene, men også var blevet en dyr affære for landet. Således var et mere pragmatisk formål med forordningerne at begrænse importen af vin, kaffe og andre luksusvarer til kun de udvalgte. En af byfogdens anklager var netop, at enken havde "i Sørgehuset givet et prægtigt Tractement ikke allene til Svogerskabet og Venner og udenbyes, men endog til andre fremmede de fleste og bedste Indvaanere og Borgere i Lemvig, samt de, som ere brugte at synge for Liget, over 30 Personer i Tallet... hvilke alle galanter accomoderede med adskillige Retter af Syltetøj og Bagetøj, item rinsk og fransk Vin etc."

I den efterfølgende retssag var de afhørte bønder dog ikke villige til at bevidne nogen overdådighed. Ved at bruge beskedne ord om traktementet som først "et skikkeligt måltid mad" og "til nødtørftighed" forstod vidnerne at belægge deres ord til fordel for deres husbond, enkefruen Anne Marie. Det var ikke bare det ekstravagante gravøl, der var faldet byfogden

for brystet. På i alt 20 punkter havde han anklaget enken for ekstravagance. Det første punkt handlede om, at hun havde "lade liget klæde i Nonneslier, Netteldug og Kniplingsmanchetter", hvilket åbenbart var alt for fint tøj til en købmand. Punkt 2 handlede om forsølvninger på kisten "med ægte bogsølv". Helt galt var det, at liget var "iblandt andet blevet bestrøet med forsøvede Nelliker og Christorne, der ligeledes er nye påfund". Byfogden var tillige forarget over udsmykningen af hjemmet: "3de Stuer samt en lang forstue tilligemed alle Møblerne har enkefruen ladet betække med hvid Linned og Løfterne anstruc med hvid farve".

En anden anklage drejede sig om de vokslys, der blev båret med kisten. Lysbæring var blevet forbudt allerede i 1682 med Christian 5's begravelsesforordning. Den skulle sætte en stopper for adelens lysorgier, der efterhånden krævede flere ugers lit de parade med 10-20 mandshøje vokslys¹. Andre anklager handlede om procession og klokkeringning. Det 19. anklagepunkt om tjenestefolkenes påklædning: "Enkefruen har og understaaet sig, ikke alene at give hendes Haandskriver Peder Smith, men endog 2de, hendes Gaardskarl og Pigen i Huset Sørgeklæder, som de har baaren hver Søndag siden deres Husbondes dødelige Afgang".

I det sidste klagepunkt fremhæver byfogden, at enken havde handlet mod bedre vidende, idet han gennem hendes håndskriver havde sendt hende en kopi af den kongelige forordning og anmodet hende om at rette sig efter den.

Kongen gik ind i sagen

Enkefru Pedersen indså snart, hvor det bar hen ad, fæstebøndernes opbakning til trods. Hun ville tabe retssagen, hvis hun ikke handlede hurtigt. For at komme en straf i møde donerede hun 500 rigsdaler til en dansk skole i Lemvig for byens børn - i modsætning til latinskolen, der havde været forbeholdt de rigeste, og som var blevet nedlagt med kongens nye skolelov af 1739. Dette var et elegant initiativ, der spillede de standhaftige godsejere ud mod kongen. Kong Christian 6 havde nemlig lidt et gevaldigt nederlag til godsejerne, da han i 1740 blev tvunget til at trække sin et år gamle "Forordning om skolerne på landet" tilbage. Som berettet i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*, havde forordningen krævet undervisningspligt for alle børn, men bønderne og godsejerne, der skulle betale for skolerne, protesterede så kraftigt, at den enevældige konge trak den tilbage. Med sin donation havde enken detaljeret beskrevet, hvordan en dansk skole kunne drives, så selv de fattige blandt "denne liden Byes Ungdom" kunne lære at læse og regne – som fortalt i kapitel 8, *Sponsor for den nye latinske skole*.

Kongen tog positivt imod enkens forslag og øjnede en mulighed for at hæve donationen. Han lod hende meddele, at hvis enken donerede i alt 800 rigsdaler, så "vil Hans Majest. allernaadigst lade befalle Actionen mod hende at ophøre". Retssagen mod enkefru Pedersen endte således 24. december 1745 med kongelig indgriben. Året efter fik enkefruen oven i købet kongens underskrift på, at hendes egen jordefærd kunne blive ligeså pompøs, som hendes afdøde mands. I fundatsen til skolelegatet skrev hun, at arvingerne "efter hendes død måtte lade hendes lig til jorden bestædige på hvad måde, dem syntes efter lejligheden og ligesom hendes afgangne mand ud i 1745 er blevet begravet". Dette bekræftede den nye konge, Frederik 5, med sin underskrift den 25. november 1746 - og herefter var der ingen, der kunne lave mere vrøvl over hverken hendes eller hendes mands jordefærd.

Noter

1 Tingbog: B77B-5, f. 447 b, 450 b - 451.

2 Folio 349 i førnævnte tingbog.

3 Se S. Ellkier-Pedersen: Offerlys og mindeskjoldte – En gammel begravesskik, Vejle Amts Årbog 1981, s. 7-60.

Købmandsfejden på Breinholt

Enken på Breinholt, Bodil Pedersdatter, blev i sommeren 1729 ufrivilligt midtpunkt i en norrøjsk handelskrig mellem købmændene i Lemvig og Aalborg. Hendes yngste søn blev senere købmand i Holstebro.

Bodil Pedersdatter (ane nr. 141) var alene på Breinholt, da herredsfogeden med et følge af Lemvig-købmænd troppede op på gården i Humlum den 4. august 1729. Købmændene og fogeden kom for at anklage hendes søn for drive ulovlig handel. De beskyldte hende selv for medvirken og forlangte at ransage ejendommen for ulovlige varer.

Anklagen lød på, at sønnen Enevold Breinholt opkøbte fedevarer hos bønderne i de omkringliggende sogne og solgte dem med fortjeneste til købmænd fra Aalborg - en fortjeneste Lemvig-købmændene dermed gik glip af. Bønderne i Skodborg herred havde nemlig pligt til at sælge alle varer på markedet i Lemvig.

Bodil Pedersdatter kunne ikke gøre andet end at lade herredsfogeden og de andre fornemme mænd komme indenfor og gennemsøge gården. Hvad de fandt på gården, gjorde købmændene sikre i deres sag. Et par rum i stuehuset afslørede en tønde med oste, 10 fjerdinge og mange flere mindre trækar med smør, en fjerding med æg og en fjerding salt. Der var også beholdere med aske, en vare, der som askelud blev brugt til tøjvask. De forsmædte købmænd var ikke i tvivl om, at der var tale om regulære købmandsvarer og ikke gårdens forråd til eget forbrug; en del af træbeholderne var endog mærket med de afslørende forbogstaver E.B. - for Enevold Breinholt. Efter at have gået stuehuset igennem fortsatte fogeden, sammen med to medbragte vidner og følget af købmænd, ud i huggehuset - eller træværkstedet - hvor de fandt 6 sider med røget flæsk, også mærket med E.B. Købmændene blev enige om at anlægge sag mod Enevold Breinholt, fordi de "finder sig forarmet ved den ulovlige landprang".

Efter sin afslørende "Inquisition" tog herredsfogeden alle varerne "i Arrest" med en besked til Bodil Pedersdatter om, at de beslaglagte varer ikke måtte røres, før sagen havde gået sin gang. Selv blev hun anklaget for at medvirke ved at stille lokaler til rådighed for det ulovlige lager. Herredsfogeden stævnedes samtidig Bodil Pedersdatter til at give møde på Herredstinget ugen efter, den 11. august, sammen med Enevold Breinholt og storebroderen Peder Jensen Breinholt, der havde gården i fæste under sin mor.

Sejrssikre købmænd

Købmændene følte sig sikre på, at loven var på deres side. På den tid havde købstæderne monopol på handel, og al form for ukontrolleret prangeri var forbudt. Følgelig skulle Humlum-bøndernes produkter fragtes de 20 kilometer til købstaden Lemvig frem for Struer Ladeplads, kun en kilometer mod øst, hvor Aalborg-købmændenes skuder lagde til. Som en undtagelse havde Aalborg et gammelt privilegium til at handle over hele Limfjorden, hvilket afstedkom en veritabel handelskrig mellem Aalborg og fjordens købstæder.

Konkurrencen mod vest blev skærpet, da Nibe længere østpå blev gjort til købstad to år tidligere, og Aalborg-købmændene dermed mistede et godt handelsområde. I stedet måtte købmændene i højere grad satse på fjernere herreder. De sendte deres folk ud for at opkøbe og opsamle lagre af landbrugsvarer til udskibning. Og det var netop sådant et ulovligt lager, Lemvig-købmændene mente at have opsporet på Breinholt og nu krævede beslaglagt.

Enevold Breinholt stak til Aalborg i en kåge som denne. Tegning: Skipper Niels Sørensen.

For Bodil Pedersdatter var der ikke meget, hun kunne stille op. Enevold Breinholt var ikke hjemme til at forsvare sig og forklare lovligheden af lagret. Selv var Bodil Pedersdatter efterhånden en gammel kone på mere end 60 år og var enke. Hun kunne ikke gøre andet end at modtage stævningen.

Selvtillfredse brød købmændene op og begyndte de tre-fire timers gang hjem mod Lemvig. De må på vejen have fortalt vidt og bredt om deres bedrifter; i hvert fald mødte de på Tangsgårds mark i Gudum en mand, som de i detaljer fortalte om beslaglæggelsen af de ulovlige købmændsvarer og sagsanlægget mod Enevold Breinholt. Hvad de imidlertid ikke vidste var, at manden, de fortalte historien til, ved en tilfældighed var selv samme Enevold Breinholt.

Selv gav Enevold Breinholt sig ikke til kende, for, som han senere forklarede, var han i tvivl om, hvorvidt det var deres "skæmt eller alvor". I stedet lod han købmændene snakke løs og skyndte sig hjem på Breinholt for at tage affære. At der ikke var tale om skæmt, kunne Bodil Pedersdatter bedyre, da Enevold Breinholt nåede gården. Oplaget af varer stod i storstuen og et rum ved siden af, og der var stor opstandelse på gården. For Enevold Breinholt betød beslaglæggelsen af varerne et økonomisk tab, som han slet ikke kunne acceptere. En del af varerne var allerede solgt til en Aalborg-købmand, som lå med sit fartøj ved Struer Ladeplads, parat til afsejling.

Nu var gode råd dyre. De sendte bud efter Bodil Pedersdatters lavværge Mads Stabye på Gudum Kloster, og der blev udtænkt en ordning, som tillod sønnen at få sine varer, mod at moderen tog ansvaret for de beslaglagte varer. Bodil Pedersdatter lovede at kautionere for varernes værdi "eller ligeså gode købmændsvarer, som kunne være at anskaffe ved sagens udfald". At moderen i den grad holdt hånden over sin søn, skal måske også ses i lyset af, af Enevold var en efternøler, langt yngre end alle sine brødre.

Det blev alt sammen nedskrevet i en erklæring, der blev bragt til herredsfogeden næste dag. Erklæringen var underskrevet med egen hånd af Bodil Pedersdatter, "salig Peder Breinholts enke", værgeren Mads Stabye og på den "dydige og gudelskende enke og moders forlangende" underskrev forpagteren på Vejbjerg og Hans Jensen Matrurp (ane nr. 116), Pilegård i Resen, ligesom Enevold Breinholts to brødre, Jacob Jensen Breinholt på Tangsgaard og Peder Jensen, skrev under.

Stak til Norge

Enevold Breinholt selv skrev samme dag et brev til herredsfogeden, hvor han forklarede, at han ikke kunne møde i retten den 11. august, "da kågen herfra til Aalborg er sejlferdig", og derfra skulle han, "om Gud vil", på videre handelsfærd til Norge med et andet skib.

I brevet bedyrede Enevold Breinholt også, at de beslaglagte varer ikke var hans alene; en del af dem var hans mors, mens andre tilhørte forpagteren på Vejbjerg, Jørgen Jacobsøn. Den anklagede ville gerne have mødt i retten, så han kunne gøre rede for, at han med sin handel ikke skadede de gode købmænd i Lemvig, i hvert fald ikke mere "end andre købmændsfolk eller

Holstebro-købmændene lå i strid med Aalborg-købmændene om "den ulovlige landprang" i Struer. I en klage til kongen gjorde de i 1733 rede for problemet ved hjælp af denne kortskitse over "Enden af Limfjorden, som gaar til Struer". Enevold Breinholt (søn af ane nr. 140) har nok stået last og brast med Holstebro-købmændene, da han i 1730 blev retmæssig købmand og borger i byen.

fuldmægtige, som her til dette losse- og ladested indfører tømmer, jern, tjære og andre varer".

Endelig hævdede han, at han havde sit logi i Struer og havde lige så meget ret til at handle med købmandsvarer som andre købmænd via Struer Ladeplads. "Bliver det afskaffet og forbudt for andre, bliver det også for mig og mine principaler", skrev han og krævede lighed for loven. Enevold bad for sin "gamle

angergivende moders skyld", at sagen måtte blive udsat, indtil han var tilbage og kunne bevise sin ret til at drive købmandskab. Indtil denne ret var bevist, tilbød Enevold Breinholt, "endskønt jeg frem for andre har den bedste ret, så vil jeg afholde mig fra at købe eller bortføre noget fra den egn eller de sogne, hvor jeg ved, at Lemvigs handel falder, alt det fordi, at min gamle moder og søskende ikke for min skyld skulle påkastes misgunst".

På grund af kautionen blev beslaglæggelsen ophævet og sagen udsat, så varerne kunne sælges og Enevold Breinholt sejle med kågen til Aalborg. Bodil Pedersdatter var ikke helt glad for det ansvar, hun stod tilbage med efter sønnens afrejse. I et brev til herredsfogeden beklagede hun sig over, at hun slet ikke havde nogen at tale med om sagen: Sønnen var rejst videre til Norge, "og min lavværge er ej endnu kommen fra Landstinget i Viborg".

Men sagen gik sin gang, og det næste retsmøde blev berammet til den 1. september. Rettens stævningsmænd var den 17. og 18. august rundt for at indkalde de sagsøgte og en del vidner. I den forbindelse blev der sat stort spørgsmålstegn ved, at Enevold Breinholt som hævdedet skulle bo i Struer. De to stævningsmænd "forhørte både i Resen og Humlum sogne, om Enevold Breinholt havde andet logi der i egnen end hos sin moder i Breinholt, men alle sagde, at han ingen anden tilhold havde uden den".

Blandt de indstævnedede var også brødrene Jacob Jensen og Peder Jensen Breinholt, foruden tre andre forfædre, nemlig Peder Jensens svigerfar, Lauritz Davidsøn i Trabjerg (ane nr. 142), lavværgen Hans Matrups (ane nr. 116) og Jens Christensen, Østergård i Gudum (ane nr. 68).

Endte som legal købmand

Om Enevold Breinholt boede hos sin mor eller ej blev aldrig afklaret af retten. Ingen af de anklagede mødte frem, da sagen kom for den 1. september. En ny dato blev fastsat to uger se-

ner, men tilsyneladende blev sagen ikke taget op igen; tingbogen nævner ikke sagen med et ord, hverken den 15. september 1729 eller de følgende tingdage. Ved sin hjemkomst kunne Enevold Breinholt imidlertid imødegå anklagepunkterne så uigendriveligt, at anklagerne kunne frafaldes. At han reelt havde en adresse i Struer er mere end tænkeligt. Hans nærmeste storebror, den 40-årige Lyderich Jensen, havde et husmandssted i Struer, hvor Enevold Breinholt meget vel kunne have boet.

Mere håndfaste beviser var nogle papirer, der godtgjorde, at han siden sine helt unge år havde drevet købmandskab. Hans uddannelse til købmand begyndte i Holstebro og var fortsat i København og Aalborg. Det var med de papirer i hånden, at han søgte og kort efter fik borgerskab i Holstebro. Fra den 7. februar 1730 var Enevold Breinholt en helt legal købmand, og han kom til at drive en købmandsgård på østisiden af Nørregade i Holstebro. Han levede af at sælge korn og havde udsalg af blandt andet øl og brændevin samtidig med, at der blev drevet lidt landbrug fra købmandsgården. Hans købmandsgård led dog svær skade ved en brand i 1734, men det er en anden historie. I 1734 giftede han sig med præstedatteren Elisabeth Hee. Parret nåede at få 19 år sammen, før hun døde i 1753, men ingen børn. Året efter døde Enevold Breinholt. Boet efter dem var særdeles righoldigt; skiftet fylder 60 sider i en stor protokol.¹

Broderen kvalt i kød

Kort før sin død måtte Enevold Breinholt opleve at se sin ældre bror dø under ret dramatiske omstændigheder. Da Jacob Breinholt i oktober 1754 var til "det store mandagsmarked" i Holstebro, kikkede han indenfor hos sin lillebror. Her sad Enevold Breinholts svoger, Knud Hee fra Odby på Thyholm, ved bordet og fornøjede sig med noget opskåret kød. Øl har der sikkert også været på bordet.

I hvert fald tog Jacob Breinholt en kniv, skar sig et stykke af lunsen og drak noget dertil af en flaske. Kødet smagte ham. Han skar sig et stykke mere, tog det i munden, tyggede på det og slugte det, da han pludselig gispede efter vejret. Han rejste sig brat og forsøgte at komme ud, men før han nåede døren til gården, faldt han omkuld. Et par andre mænd fra Thyholm ville hjælpe ham ved at banke ham på ryggen, men forgæves; de "så, at hans og Guds time var kommen... Manden er død og kvalt i kødet". Vidner og efterfølgende synsmænd kunne kun bekræfte dette. Der var ingen tegn på voldelig overlast.

Alt, hvad afdøde havde haft på sig, blev overladt til skifteretten, der giver et detaljeret billede af det tøj, han klædte sig i før den store markedsdag: Jacob i Tangsgård var "frisk og fri" taget til byen iklædt en grå rejsekjortel, hvorunder han bær en brun klædesvest med 34 sølvknapper, en hat, læderbukser, støvler, et blå tørklæde og grå vanter. Han havde også en blå fløjlshuse med og havde haft en skjorte af hørgarn på. Dertil kom, at han i lommen havde en klud af hørgarn, to knive og en nøgle. Af rede penge havde han en specie og 9 rigsdaler og 7 skilling i småpenge.²

Jacob Breinholt efterlod sig seks børn.

Noter

- 1 Erling Møller i "Struerfolk" 1987 (red. Benny Boysen). La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 4. Tingbog. Fol. 163-167. Om "kæg" se Thisted Amts Aarbøger 1910 s. 101 ff. og 1920, s. 165 ff. N.H. Linhard: "Krejlere på Limfjorden". Løgstør 1981. Henrik Hvass: "Skibe på en port". Løgstør 1989. Jvf. "Tilstanden i Hardsyssel paa Christian IV's Tid". Hardsyssel Aarboeg 1920, s. 23-45.
- 2 La. B8. Bøvling Amt. 1079. Skifteprotokol 17-18-61. Fol. 294 ff. Erling Møller i "Struerfolk" 1987. Benny Boysen (red.).

De stærke børn fra Damgård

Fem viljestærke børn voksede i starten af 1700-tallet op på Damgård i Vejrum. Den ældste søn rømmede sin fæstegård, en datter blev gårdejer, den næstældste søn oprettede et legat for de fattige, og de to yngste endte på hver sin måde som herremænd.

Christen Christensen Damgaard (ane nr. 238) opfostrede fem børn, der hver på sin måde gjorde sig bemærket for eftertiden. Hvem der var børnenes mor, ved vi ikke, blot at den førstefødte kom til i 1695. Hvor ved vi heller ikke, men det var formentlig i Gudum, hvor Christen Christensen i 1687 tjente som avlskarl på Gudumkloster,¹ og hvor en søster boede.

Meget mere ved vi ikke om forældrene til de fem stærke børn. Først da de omkring år 1700 slog sig ned i Vejrum syd for Struer, får vi nogenlunde fast grund under fødderne. Christen Christensen fæstede da ødegården Damgård² af herremanden til Kvistrup. På den tid lå mange af egnens gårde øde, som fortalt i kapitel 17, *Rytterbønderne døde som fluer*.

Med et hartkorn på 7 tdr. var det ikke nogen helt lille gård, han nu skulle indtage. Markerne var groet til, så Christen Christensen Damgaard måtte lægge knap 36 tdr. land³ under plov. Året efter fødte hans kone en datter, der blev døbt i Vejrum Kirke. Christen Christensen havde inviteret sin søster fra Gudum til at stå fadder. Den spæde pige døde imidlertid kort efter fødslen. På det tidspunkt var den ældste søn efterhånden seks år. Efter datterens fødsel og død fulgte barn på barn omtrent hvert andet år. I 1703 fik de endnu en datter, der blev døbt Karen (ane nr. 119), igen med søsteren fra Gudum som fadder. De næste tre børn var sønnerne Christen, Jens og Peder, den sidste blev født ca. 1709.

I Vejrum blev Christen Christensen Damgaard snart en betroet mand, der tjente kongen og herremanden vel. Han var jævnligt vidne eller synsmand på tinge, hvor han første gang optrådte den 1. maj 1705.⁴ Tyve år senere, i december 1725, nævnes han for sidste gang i en sag fra Kvistrup, hvor han optrådte på sit herskabs vegne.⁵

Christen Christensen Damgaard døde en kold januardag i 1737. Den 4. søndag efter helligtrekonger blev han begravet med ligceremoni og en prædiken ud fra Apostlenes Gerninger, kapitel 25, vers 8, der med Pauli ord fremhævede hans lydige liv og levned: "Hverken imod jødernes lov eller imod helligdommen eller imod kejseren har jeg syndet."

Den oprørske Peder Christensen Damgaard

Christen Christensen Damgaard nåede at se sine børn godt i vej, om end nogle af dem kom bedre i vej end andre. Den ældste søn, Peder Christensen Damgaard, var den, der tilsyneladende fik det sværest. Han kan også have haft den sværeste barndom, måske mistede han sin mor i Gudum og voksede op med en stedmor i Vejrum. Men uanset vanskeligheder, en svag mand, det blev han ikke.

Det begyndte ellers godt nok for Peder Christensen Damgaard. Han blev gift med en Bodil Jensdatter og fik gården Søjbjerg i fæste af herremanden på Kvistrup. Men et eller andet må være gået galt på vejen. Børn fik han ikke med sin Bodil. Måske var hun for gammel; det kan meget vel tænkes, at Peder Christensen Damgaard var nødt til at ægte en noget ældre enke for at få fæstet. I hvert fald satte han i 1720 hælene i og rømmede gården.

Selv om det var før stavnsbåndets indførelse, var det højst usædvanligt, at en fæstebonde på

Herremanden fra Kvistrup var nok ikke nogen ringe herremand. Men han ville ikke give den bortløbne søn fra Damgård sin frihed. Her Kvistrup set fra syd.

den måde brød sit fæste og stak af fra det hele – af alle slægtens mange fæstebønder har ingen gjort noget lignende. Det var ikke fordi, Peder Christensen Damgaard ikke magtede at drive gården. Tværtimod var godsejeren Niels Overgaard på Kvistrup så forbenet efter at få ham tilbage, at han efterlyste ham. Om han blev fanget eller opgav flugten, ved vi ikke, men han vendte senere hjem og fortsatte som fæster af gården.⁶

Peder Christensen Damgaard forsonede sig med sin skæbne og tog navn efter sin gård. Han blev til Peder Søjbjerg, og de næste mere end fyrretyve år levede parret ufortrødent på Søjbjerg, indtil Bodil Jensdatter døde i 1764. Peder Christensen Damgaard giftede sig igen – da han var godt 70 år – med en Marie Graversdatter. Også dette ægteskab var barnløst, og Peder Søjbjerg døde i 1777 uden en arving til gården.⁷

Enken Karen Christensdatter Damgaard

Den ældste datter, Karen Christensdatter Damgaard (ane nr. 119), var en stærk kvinde, der var gift tre gange og havde talrige efterkommere. Hendes første mand var Jens Christensen Vestergaard (ane nr. 118) fra St. Vestergård i Fabjerg sogn. Han ejede gården, men var dog ikke nogen habil bonde. I nogle år drev han også gården Blogsgård, som han havde arvet efter sin morbroder, men den måtte han fæste bort. Og i 1734 var han åbenbart kommet så meget i bekneb, at han måtte afstå St. Vestergård.

Det blev Karen Christensdatter Damgaards lillebror, Jens Damgaard, der trådte til. Han købte gården, skødet er dateret 6. maj 1734, for de penge, han havde tjent som forvalter på grevskabet Wedellsborg på Fyn. Parret fik fem børn, og den yngste søn blev født i 1739 – se kapitel 40, *Arbejder på kongens klædefabrik* – så han må være død deromkring eller ikke længe efter.

Jens Christensen Vestergaard døde kort efter – som fortalt i kapitel 29, *Voldsmanden fra Vestergård* – uden at have sat sig noget særligt flatterende eftermæle. Nu blev Karen Christensdatter Damgaard det bærende element i St. Vestergård. Hendes bror havde efter den første mands død givet hende ejerskabet tilbage, og frem til 1745 ejede hun St. Vestergård, som hun drev ved hjælp af en karl og en pige.⁸ Enkens formelle ejendomsret til gården var dog afbrudt af kort tids ægteskab. Hun giftede sig nemlig omkring 1743 med Gregers Christensen fra Hygum Kloster (søn af ane 484), men han døde kort efter brylluppet.⁹

Som arveretten var dengang, skulle Gregers Christensen mor og seks søskende – og ikke hans hustru – nu arve den afdøde mands værdier og ejendomme, herunder St. Vestergård. Med ægteskabet blev det nemlig ham, der ejede gården. Enken Karen Christensdatter Damgaard betalte sig imidlertid fra det; de syv arvinger – for øvrigt omtalt i kapitel 18, *Da Klostergården blev ryttergård* – fik "133 rigsdaler 2 mark og... den salig mands gangklæder, kiste og seng,

hvormed vi samtlig har fundet os velfornøjet og tilfredsstillet." Det viser en såkaldt afkaldserklæring, som enken og hendes formynder udfærdigede, og som arvingerne underskrev den 21. juni 1743. Hendes formynder er ikke nævnt i skiftet¹⁰ fire uger senere, men det var formentlig hendes bror, Jens Damgård. Han bevidnede senere en afskrift af erklæringen.

Efter sin anden mands død måtte Karen Christensdatter Damgaard atter klare gårdens drift med en karl og en pige som eneste hjælp foruden de hjemmeboende børn. Hun giftede sig for tredje gang den 19. marts 1745 med Peder Christensen Sønberg fra Nr. Tang i Gudum. Brylluppet stod i Fabjerg Kirke.

Om Peder Christensen Sønberg er der ikke meget at fortælle, bortset fra at han flere gange var synsmand ved herredstinget.¹¹ Parret solgte i 1756 gården til Anne Sophie Schouboe, enke efter Laurits Vandborg.¹² Da var hun 53 år, og han blot 45 år. I stedet fæstede de den gård, han kom fra, Nr. Tang i Gudum. Den hørte under herregården Vadskærgård i Tørring, hvor Kirsten Mikkelsdatter Brogaard (søster til ane nr. 115) var frue og førte sig frem med heksekunster – men det er en anden historie, som er fortalt i kapitel 7, om *Hekseafbrændingen i Bodils Hul*. Karen Christensdatter Damgaard overlevede også sin tredje mand. Da han døde i 1771,¹³ gik hun på aftægt hos sønnen Jacob Jensen Vestergaard i Meld Toflum, Resen sogn,¹⁴ hvor hun døde kort før nytåret 1775.

Afkaldserklæring

"Vi samtlig kendes og hærned for alle vitterliggør, at forbeneldte Gregers Christensens efterladte enke, Karen Christensdatter, har ved venlig forening imellem os selv indbyrdes til fulde fornøjet os for al den arverettighed vi samtlige kunne tilkomme og påstår efter merbeneldte hendes salig mand Gregers Christensen ved det hun til deling imellem os alle haver til os udbetalt rede penge, 133 rigsdaler 2 mark og til os udleveret den salig mands gangklæder, kiste og seng, hvormed vi samtlig har fundet os velfornøjet og tilfredsstillet. Desårsag vi og samtlig som var myndige og rette sande og eneste arvinger efter oft beneldte Gregers Christensen ved dette vore rene afkalds kvittering, som til tingene ved hvad ret behages kan læses og protokolleres uden nogen af os derfor kald eller varsel at give. Ikke alene tilstår enken Karen Christensdatter hjemmel til hendes salig mands øvrige midler og effekter i hvad og hvor det end kan bestå... Så vi alle samtlig takker enken for god og redelig behandling imod os og forsikre at hende og arvinger af os og arvinger derfor krævesløse i alle optænkelige måder."

Den velgørende Christen Christensen

Den næstældste søn, Christen Christensen, satte sig et minde for eftertiden – til gavn for de fattige. Han giftede sig med en Bodel og fæstede gården Roenborg i Vejrum. Som sin ældre bror var han fæster under Kvistrup. Han klarede sig godt som fæstebonde og endte sine dage som en velhavende mand.¹⁵

Begge ægtefæller døde i 1756. De fik aldrig børn, men hun havde børn fra et tidligere forhold.¹⁶ På sit dødsleje havde den 51-årige Christen Christensen testamenteret 100 rigsdaler til de fattige i Vejrum sogn.

Hans søskende anerkendte hans disposition og sørgede for, at der blev oprettet en fond med en lovformelig fundats.¹⁷

Den opadstrøbende Jens Damgaard

Den tredje søn, Jens Damgaard, klarede sig over al forventning. Han må på en eller anden måde have lært sig at læse og skrive. Han var barn før sogneskolernes tid – skoleforordningen kom først i 1739 – men måske har han lært det hos herremanden af Kvistrup, af sognepræsten i Vejrum eller måske i hæren. Da Jens Damgaard var nogle og tyve år, rejste han til Kolding for at tjene. Det var langt væk for en fæstebondesøn, men højst sandsynligt havde militærtjenesten givet ham mod på at rejse. I 1728 nævnes han således som fuldmægtig i Kolding for en regimentsskriver Jens Castberg.¹⁸

Her blev han ikke længe efter 1728. Snart efter fulgte en lynkarriere som embedsmand, og i løbet af få år var han både postmester og toldkontrollør i Kolding. Det store gennembrud for bondesønnen fra Vejrum kom, da han kort efter blev forvalter for grevskabet Wedellsborg på den anden side af Lillebælt. Det var et ret nyt grevskab, oprettet af W.F. Wedell i 1672, men som hovedgård var den store gård kendt helt tilbage i 1200-tallet.

Det var et prægtigt gods, Jens Damgaard nu skulle forvalte for greven. Gården var blevet ombygget omkring år 1700. Den var opført på et smukt næs med udsigt til bæltet og havde marker og skove, der strakte sig langt ind i det vestfynske landskab. Som godsforvalter tjente han på få år så mange penge, at han i 1735 kunne købe halvdelen af Frøstrup hovedgård, der lå i Vester Horne herred nede ved Varde. Også her må det have gået godt; to år senere stod han som enejer.¹⁹ Det var en gammel hovedgård; den først kendte ejer var ifølge et sagn en dansk kongesøn i år 663!

Jens Damgaard opførte en ny hovedbygning af mur og bindingsværk i 1747. Han blev gift med en Magdalene Elisabeth, med hvem han fik mange børn. De efterlevedes ifølge skiftet fra 1756 over broderen i Roenborg af seks børn.²⁰

Jens Damgaard levede et stærkt liv – og døde i 1754, før han nåede at blive 50 år.

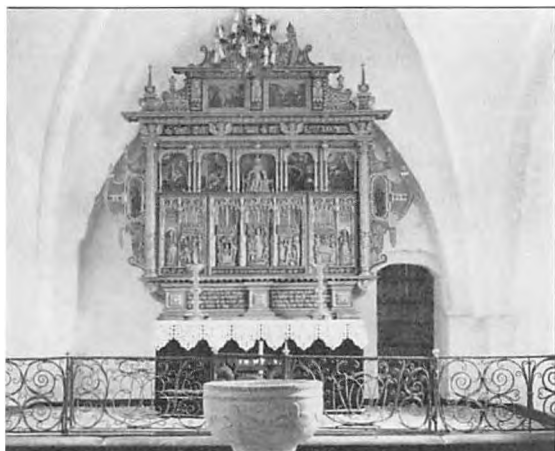
Den godt gifte Peder Christensen Damgaard

Også lillebroderen Peder Christensen Damgaard endte som godsejer. Vi kender ikke hans bevægelser som ung, men som den yngste søn faldt det formentlig i hans lod at blive hjemme for at hjælpe sin gamle far med driften af fødegården. Da faderen døde i 1737, havde han i hvert fald ikke den forpligtelse. Men det er alt sammen spekulationer.

Af grunde, vi kun kan gætte os til, krævede herremanden af Kvistup ikke, at Peder Christensen Damgaard skulle overtage fæstet af Damgård – eller af en anden af hans gårde for den sags skyld. Stavnsbåndet var netop blevet indført i 1733 og betød, at ingen mænd af bondestand mellem 14 og 36 år måtte forlade det gods, hvor de var hjemmehørende. Hvorom alting er, rejste Peder Christensen Damgaard fra hjemstavnen op til Salling, hvor han forpagtede den gamle hovedgård Bustrup to mil vest for Skive. Det var formentlig i 1741, i hvert fald er han dette år første gang nævnt som forpagter.

At få en sådan herregård i forpagtning med de store indtjeningsmuligheder, der fulgte med, var noget af en bedrift for den yngste fæstebondesøn. Men om succesen skyldtes godt landmandskab, godt købmandskab eller godt ægteskab, skal være usagt. Samme år havde Peder Christensen Damgaard nemlig giftet sig godt, da han ægtede Maren Andersdatter Qvistgaard fra den store selvejergård Quistgård i Vejrum. Hun var 28, han fire år ældre. Formentlig havde hendes familie haft en hjælpende finger med i spillet; i hvert fald blev flere af børnene fra Quistgård herremænd rundt om i landet.

Peder Christensen Damgaard forpagtede Bustrup frem til 1744.²¹ For de penge, han har tjent som forpagter, købte han i 1744 Skibstedgård i Ydby i Thy på den anden side af Limfjorden. I 1747 købte han Nørgård i Grinderslev sogn, Viborg amt, og i 1750 blev han tilligemed ejer af Krejbjerggård i Salling.²²

I Faderens, Sønnens og Helligåndens navn... Chr. Christensen Damgaards førstefødte datter døde i 1701 kort efter sin dåb i Vejrum Kirke.

Peder Christensen Damgaard døde som 58-årig og efterlod sig fire børn, hvis efterslægt er velbeskrevet i bogen Stamtavle over Slægten Qvistgaard fra Vejrum.²³ Hans enke blev 80 år, før hun døde i 1793. En datter, Mette Kirstine Damgaard, blev på gården, da hun giftede sig med sin mors fætter, Mads Iversen Quistgaard. Efter dem overtog deres søn, Iver Quistgaard, der havde gården frem til sin død i 1839. Først da hans søn, Mads Quistgaard, solgte gården i 1850, gik den ud af slægten.

Noter

- 1 La. Hjerm-Ginding herreder. 2. Tingbog 1704-16. 8/5 1705.
- 2 Lundenæs og Bøvling Amter. Ekstraskatteregnskaber 1699-1700.
- 3 Henrik Pedersen: "De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian Vs Matrikel 1688". Kbh. 1928, s. 160.
- 4 La. Hjerm-Ginding herreder. 2. Tingbog 1704-16. 1/5 1705, 8/5 1705, 25/9 1705. 3. Tingbog 1716-26. 16/7 1717, 21/7 1724, fol. 680a ff., 3/2 1725, fol. 786 og fol. 796b f.
- 5 La. Hjerm-Ginding herredsting. 3. Tingbog 1716-26. 22/12 1725.
- 6 La. Hjerm-Ginding herredsting. 3. Tingbog 1716-26. Fol. 293.
- 7 Skifte efter Bodil Jensdatter 22/2 1764. La. G. 420. Kvistrup Godsarkiv. 2., s. 151-158. Skifte efter Peder Søiberger. La. B8. Bøvling og Lundenæs Amter. 1082. Fol. 362 og 410b.
- 8 B9. Ribe Stiftamt. 1120. Skattekommissionsprotokol 1743. Fol. 77b.
- 9 Skifte i La. B8. Lundenæs og Bøvling Amter. 1078. Skifteprotokol 1731-49, Fol. 629b f.
- 10 Skiftet er fra den 17. juli 1743.
- 11 La. Skodborg-Vandfuld herreder. 4. Tingbog 11/5 1748, 29/1 1750 samt folie 467a-470b.
- 12 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 5. Tingbog. Fol. 634a.
- 13 Skifte
- 14 Skifte dat. 2/9 1774 i La. B8. Bøvling og Lundenæs Amter. 1082. Fol. 452a-462b.
- 15 La. G.420. Kvistrup Godsarkiv. 2, s. 4 ff.
- 16 Tillæg til Slægtsminder ved Rikard Karlslose. Holstebro 1986. Kopi fra Birgitte Lund Pedersen: "Slægtsminder". I-III. Lemvig Bibliotek. Peder Christensen: "Ølby, Asp og Fousing Sogne". Struer 1959, s. 352 f.
- 17 Hans de Hofman: "Stiftelser, Foundationer og Gavebreve". Tom. XI. Kbh. 1780, s. 637 ff. Foruden bogen "Samling af Bestemmelser angaaende Legater og Stiftelser til Fordel for Skole- og Fattigvæsenet i Ringkøbing Amtsradsreds. (31/12 1881)". Ringkøbing 1982, s. 87
- 18 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herred. 3. Tingbog 1727-36. Fol. 77, fol. 93-94b og 101b.
- 19 H.K. Kristensen: "Lunde Sogn/ i Vester Horne Herred". Kolding 1923, s. 36 ff. og s. 126 ff. O. Nielsen: "Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred". Danske Samlinger. I-II. Trap: "Danmark. 3. udg. Bind V. 1904.
- 20 La. G420. Kvistrup Godsarkiv. 2, s. 4 ff. Jvf. Riberhus Amts skifteprotokol, dechr. 1754, fol. 721.
- 21 La. B24. Viborg Landsting. 684. Skøde- og panteprotokol. Fol. 371b. Skiftet efter svogeren Gregers Christensen fra 1743. La. B8. Lundenæs og Bøvling Amter. 1078. Skifteprotokol 1731-1749. Fol. 626b ff. Lemvig kirkebog.
- 22 Trap: "Danmark". 4. udg. Bind IV, s. 291, 614 og 637. Danske Slotte og Herregaarde. Ny Samling. Bd. II. Kbh. 1945, s.554.
- 23 Erh. Qvistgaard: "Stamtavle over Slægten Qvistgaard fra Vejrum". 2. udg. Kbh. 1923. 3. udg. 1974.

Voldsmanden fra Vestergård

Bonden Jens Vestergaard var både hidsig og voldelig. Den 29. september 1737 bankede og svinebandt han en karl, der ville skifte plads. Karlen kunne hverken få sin løn eller kiste, fordi hans husbond mente, at stavnbåndet bandt ham til stedet.

Jens Christensen Vestergaard var tilsyneladende ikke nogen god husbond. Han blev i 1737 stævnet for retten i Skodborg-Vandfuld Herredsting, anklaget for både vold og uretmæssig behandling af sin tjenestekarl. Det var herremanden på Gudum Kloster, Sr. Mads Staby, der anlagde sagen mod Jens Vestergaard og hans nabo efter en klage fra karlen Peder Nielsen. Det var en speget sag, der handlede om meget mere end en forslået og bagbunden tjenestekarl; sagen drejede sig mere om, hvem der havde stavnsbåndets ret til at binde ham til jorden. Dengang var stavnsbåndet stadigt nyt, indført ved kongelig forordning 1733, og en gældende forståelse var ikke slået igennem endnu.

Forhistorien er, at karlen Peder Nielsen sagde op efter at have tjent selvejerbonden i fire år. Jens Christensen Vestergaard, der ejede Store Vestergaard i Fabjerg sogn, havde fået karlens opsigelse i god tid. Allerede sankthansdag 1737 havde karlen varslet, at han holdt fra næste skiftedag, det vil sige mikkelsdag, den 29. september, idet han for vinteren havde fået fæste som tærsker hos godsejeren til Kabbel. Til mikkelsdag havde karlen gjort det hele parat til sin afrejse, havde endog bestilt en vogn til at køre sin kiste til Kabbel. I kisten havde han alle sine ejendele, og det eneste, han nu manglede, var at få sin løn. I vidners nærvær bad han derfor Jens Vestergaard om at få sin løn. Det ville Jens Vestergaard imidlertid ikke give ham. Han havde lagt andre planer for den utilfredse karl, sammen med ejeren af nabogården, Poul Madsen Hyldgaard¹. Med henvisning til stavnsbåndet forbød Jens Vestergaard karlen at forlade lægdet, det vil sige den herregård, som bønderne ifølge stavnsbåndet hørte til. Karlen havde bare at blive, om end ikke på St. Vestergård, så på nabogården Hyldgård, hvor Poul Madsen havde tilbudt ham tjeneste på gængse vilkår. Det ville karlen Peder Nielsen imidlertid ikke. Han ville have sin løn og sin kiste og så af sted.

Pryglet og bagbundet

I stedet forlangte de to gårdmænd, at de fulgte karlen til Kabbel og krævede, at de kørte i nabovens vogn, som en karl samtidig kom kørende med. Den hoppede Peder Nielsen ikke på. Han holdt på sit og nægtede at sætte sig op i nabovens vogn. Det gjorde udslaget; nu gik Jens Vestergaard og naboen over til mere primitive argumenter. Jens Vestergaard slog karlen med et spanskrør på hovedet og kroppen, men denne gjorde stærk modstand og slog sin husbond til blods, forklarede vidnerne senere. Jens Vestergaards søn kom til undsætning med et reb, og det lykkedes de tre at tøjle den hårdtslående karl. De bandt hans ben og snørede rebet op over hans skuldre. Nu vidste de to gårdejere ikke andet end at søge hjælp hos øvrigheden. Den bagbundne karl blev lagt op på Poul Hyldgaards vogn og kørt til herregården Nr. Vosborg, som de antog, han var stavnbundet til. Her sagde godsejeren, fru Maren Linde, blot, at karlen skulle blive i godsets lægd. Nogen affære tog hun ikke i sagen, og Jens Vestergaard og Poul Hyldgaard kunne ikke gøre andet end at vende vognen og køre karlen de 20 km hjem til Fabjerg. Dagen efter forlangte Peder Nielsen atter at få udleveret sin løn, sin kiste og sit tøj. Endnu engang nægtede Jens Vestergaard at imødekomme kravet og kørte i stedet med karlen

Godsejeren på Nr. Vosborg ville ikke hjælpe. Billedet er malet 1826 af M. Fenger.

til Kabbel. Nogen støtte til sin påstand om stavnsbindingen til Nr. Vosborg fik han nok ikke hos denne godsejer, der jo netop havde fæstet karlen for vinteren. Tværtimod fik Jens Vestergaard og Poul Hyldgaard en sag på halsen, da en tredje herremand gik ind i sagen på karlens side. Sagsøgeren, Mads Staby, ejer af Gudum Kloster, gjorde gældende, at Peder Nielsen var stavnsbundet hertil og fik tingsvidne på sin påstand.² Det blev en lang og omstændelig retssag med mange vidner. Hvordan sagen endte, fortaber sig i det uvisse. Kun ved vi, at karlen Peder Nielsen endte med at tjene på Kabbel for vinteren, sådan som han ville det.

Var tidligere anklaget

Det var ikke første gang, Jens Vestergaard havde stået som anklaget i retten. I 1716 førte han en sag for retten mod pigen Ane Madsdatter, som dengang havde til huse i Hove. Den unge Ane Madsdatter havde nemlig udlagt ham som fader til sit barn. Det gjorde hun ved sit offentlige skrifte i Fabjerg kirke den 19. søndag efter trinitatis.

I retten svor Jens Vestergaard imidlertid med oprakte fingre, at det var en urigtig og løgnagtig beskyldning.³ På det tidspunkt var Jens Vestergaard stadig ungkarl og boede sandsynligvis hjemme hos sine forældre på St. Vestergård. Han giftede sig siden med Karen Christensdatter Damgaard (ane nr. 119), der var født i 1703. Parret fik fem børn. Fødselsåret for den ældste søn kender vi ikke, men den ældste datter, Anna Cathrine Jensdatter Vestergaard, (ane nr. 59), er født i 1728 og altså mange år efter bemeldte fadderskabssag.

Jens Vestergaard havde i øvrigt optrådt i retten ved flere andre lejligheder, dog ikke som anklaget. Han var nemlig i 1708, 1709 og 1714 udpeget af herredstinget som kaldsmand. Det vil sige, at han sammen med en anden udpeget bonde havde til opgave at viderbringe stævninger til vidner og den anklagede om at møde frem på tinge.⁴ Ikke meget mere ved vi om voldsmanden fra Vestergaard. Han overtog St. Vestergård efter faderen og Blogsgård efter sin morbrøder Jacob Jensen. Blogsgård blev dog fæstet bort. I 1734 solgte han St. Vestergaard til sin svoger, Jens Damgaard, forvalter på grevskabet Wedellsborg,⁵ men blev selv boende på St. Vestergård som fæster. Kort tid efter solgte han Blogsgård til Jens Berthelsen Engberg.

Hvornår Jens Vestergaard døde, ved vi ikke. Blot ved vi, at han fik sin yngste søn i 1739 – som fortalt i kapitel 40 om sønnen, *Arbejder på kongens klædefabrik* – og at enkens nye mand døde i 1743. Så Jens Christensen Vestergaard må være død derimellem.

At det i øvrigt var enken, Karen Christensdatter Damgaard (ane nr. 119), der havde bukserne på i det forhold, er fortalt i kapitel 28, *De stærke børn fra Damgård*.

Noter

- 1 Se ane nr. 30 i Slægtsbog for efterkommere efter Thor Michelsen, Kjærgård i Fabjerg (Frc. 1981).
- 2 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 5. Tingbog 1736-56. Fol. 103a ff.
- 3 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 3. Tingbog 1714-21. Fol. 558ab.
- 4 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 280a og 232. 3. Tingbog 1714-21. 11/10 1714.
- 5 Skøde af 6/5 1734. La. B24. Viborg Landsing, 682. Skøde- og panteprotokol 1731-1737. Fol. 416.
- 6 Skøde af 21/9 1734. La. B24. Viborg Landsing. Skøde- og panteprotokol 1731-1737. Fol. 631ab.

Kastebold i fattigvæsenet

Christen Katkjær var svigersønnen, der ikke klarede sig, hverken som bonde, kræmmer eller tigger. Han endte i 1743 som et forarmet offer for den tids kassetænkning i kirkens fattigvæsen: Ingen ville vide af ham.

Den gamle Christen Skrædder (ane nr. 228) var ikke videre heldig med sin svigersøn, Christen Katkjær. Han endte om nogen som den fortabte svigersøn. Det var ellers begyndt ganske godt for Christen Christensen Katkjær. Da han giftede sig med Christen Skrædders datter først i 1700-tallet, giftede han sig ind i den fornemme Ballegård-slægt, hvis forfædre havde været købmænd og borgmestre i Lemvig. Det var en velhavende familie, og Christen Katkjær kom i 1716 til at stå som medejer af Ballegård - sammen med svogeren Oluf Christensen (ane nr. 114). Det gik dog ikke så godt for Christen Katkjær på Ballegård. Af ukendte årsager måtte han pantsætte sin del af gården. Om Christen Katkjær havde lånt penge, ved vi ikke, men i så fald var det blevet inden for familien. Det var svogerens svigerfar, Michel Lauritsen (ane nr. 230), der havde taget Christen Katkjærs halvpant af Ballegård i pant.

Pantet blev formentligt aldrig indløst, og efter fire år på gården måtte Christen Katkjær og hans kone i 1720 forlade Ballegård. I stedet kom de op til svogerens svigerfar på Brogård i Thy. Det har ikke været let for ægteparret at skulle pakke sammen og begynde forfra i Thy. Samme år fik de sønnen Peder, så konen var gravid eller havde netop født, da de rejste fra hendes fødegård. På Brogård i Thy gik det imidlertid heller ikke for Christen Katkjær. De følgende år bød en omskiftelig tilværelse for hans familie. På et tidspunkt kom de tilbage til Ballegård som fæstere, men det måtte de opgive i 1727. Christen Katkjær måtte til sidst helt forlade landmandskabet og slog sig i stedet på købmandskab med handelsrejser sydover.

Svogeren havde mere succes

Anderledes heldigt gik det for svogeren, Oluf Christensen. Han klarede sig ganske godt som bonde. I 1733 kunne han købe den halvdel af gården tilbage, som Christen Katkjær havde pantsat. Ved samme lejlighed købte han også gårdens herlighed - den kongelige jagtret - som ligeledes var blevet pantsat til hans svigerfar, Michel Lauritsen.¹ Christian 5's Danske Lov tilfød nemlig, at selvejere købte herligheden til deres gårde. Om det og Michel Lauritsens forbindelser til Ballegård er nærmere fortalt i kapitel 21 om *Døtrene fra Brogård*. Således stod han i 1743 som eneejer af Ballegård med et hartkorn på ikke mindre end 19½ tdr. Som tjenestefolk havde han en karl, en pige og en dreng uden løn.²

Hvordan Christen Katkjær klarede sig som købmand og handelsrejsende er der ingen registrering af. Men godt gik det ikke. Sognepræsten i Heldum erklærer senere, at han i den periode havde ernæret sig ved "almisser og tryglerier". Christen Katkjær endte da også sine dage som en syg og uforsørget enlig stakkel. Efter i lang tid at have ligget for bartskeerhånd i Holstebro vendte han tilbage til sit hjemsovn Heldum og svogeren i Ballegård, Oluf Christensen. Her lå han i stedet svogeren til last. Oluf Christensen havde selv en stor familie og var ikke til sinds at forsørge ham også. Christen Katkjærs egen søn, Peder Christensen Nør, kunne heller ikke tage sig af ham. Sønnen var ikke meget mere end et par og tyve år og havde endnu ikke fået foden under eget bord. På den tid havde han netop fået ansættelse som sogne- og ferring, og det gav ikke hverken en næneværdig bolig eller en indtægt, der kunne

forsørge den syge far. Tilbage var der kun fattighjælp fra sognekirkens kasse. Men det kunne Christen Katkjær heller ikke få, for sognet ville ikke vide af ham. Han hørte ikke til her, mente sognepræsten i Tørring-Heldum, Hr. Vadum.

Klagede til biskop Brorson

Det kunne den afsvækkede Christen Katkjær imidlertid ikke finde sig i. Vinteren stod for døren, og i oktober 1743 klagede han til biskop Brorson i Ribe over, at sognepræsten i Tørring-Heldum havde nægtet at lade ham komme til alters.

Han begrundede ikke direkte klagen i den manglende fattighjælp, men skrev derimod, at han "inderligt attræede at blive indviet i kirkens gode ting". Christen Katkjær forklarede videre, at han tidligere havde hørt til Heldum menighed og havde mistet sit pas og skudsmål (fra præsten i Heldum) under sine rejser, men ikke desto mindre havde fået lov til at nyde nadverens sakramente adskillige andre steder. Kunne han ikke blive antaget i Heldum, bad han om at måtte blive antaget i en anden menighed.

Det virkelige problem var den tids kassetænkning: den sognepræst, der tog ham til alters, var også forpligtet til at yde ham understøttelse fra sognets fattigkasse. Biskop Brorson bad da også sognepræst Vadum om en forklaring. Præsten henviste til, at Christen Katkjær havde søgt herrens bord hos nabopræsten i Hygum, og samtidig insinuerede han, at Christen Katkjærs brev til biskoppen var blevet konciperet, udformet, af præsten i Hygum, der på den måde ville sende problemet videre. Sognepræsten i Heldum mente følgelig, at det var Hygum sogn, der havde ansvaret for den syge omrejsende kræmmer, der angiveligt ikke havde haft ophold i Heldum i 16 år. Det var ikke, fordi sognepræsten ikke undte ham svogerens bidrag til fattigkassen, men da denne havde seks børn, var der ganske enkelt ikke de penge tilovers, forklarede han.

Sagen trak ud og blev ikke afgjort før hen i april. Hvordan Christen Katkjær klarede sig gennem vinteren, kan vi ikke vide. Biskop Brorsons afgørelse var ret salomonisk: Det var en skammelig sag, at Christen Katkjær skulle gå rundt i en elendig tilstand som følge af mangel på en sjælesørger. Han skulle derfor antages i Hygum menighed igen, men det var ikke uden betingelser for den ryggeløse Christen Katkjær. Han måtte først stå offentligt skrifte og bekende sine synder. Spørgsmålet om hans forsørgelse overlod biskoppen til fattigdirektørens, det vil sige provstens, afgørelse, da han ikke kunne forestille sig, at kærligheden blandt kristne skulle være så kold, at et armt menneske skulle lide nød i mangel af nødtørfug underholdning.¹ Præsten i Hygum protesterede, men var villig til at følge sine foresattes ordrer.¹

Christen Katkjærs forsørgelse var tilsyneladende en væsentlig økonomisk byrde for Heldum sogn. Det var et ganske lille sogn, der blot omfattede nogle få store gårde. Her havde man ikke råd til samme niveau af offentlige udgifter som de store sogne, mente man. Det gjaldt ikke bare offentlige udgifter til syge og gamle, men også til børnenes skolegang, der med en ny skolelov ville blive alt for dyr for det lille sogn, skrev Oluf Christensen i en klage til amtmanden. Men det er en anden historie, der er fortalt i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*.

Noter

1 La. B24. Viborg Landsting. Skøde- og panteprotokol nr. 40. 1731-37. Fol. 90-91.

2 La. B9. Ribe Stiftamt. 1120. Skattekommissionsprotokol 1743. Fol. 73b.

3 Brev fra Christen Christensen Katkjær til biskop Brorson, dat. Ballegår 22/10 1743. Erklæringer fra pastor Vadum, Tørring præstegård 25/10 og 30/11 1743. Brev fra H.A. Brorson til provst Bech, dat. 28/4 1744. La. Brorsons kopibog I. 1741-53. Fol. 178a ff. og H.A. Brorson: "Visitatsberetninger og Breve", s. 186.

4 Brev fra pastor Bie, dat. Hygum 22/2 1744. La. C4. Ribe bispearkiv. 77. Vandfuld herred 1743-78.

Herrnhuternes ulovlige forsamlinger på Knude

Forfaderen Niels Jensen Knude og hans børn blev i 1700-tallet grebet af den religiøse vækkelse, der for hen over Vestjylland. Knude blev en vigtig brik i sognepræstens retssag mod herrnhuternes lægprædiken.

På Niels Jensens tid blev Dybe grebet af en betydelig religiøs vækkelse. I løbet af 1730'erne og 1740'erne vandt den herrnhutiske vækkelsesbevægelse frem i Vestjylland - som den folkelige udgave af pietismen. Hvornår Niels Jensen (ane nr. 94) blev vakt for denne nye inderlige og fromme gudsdyrkelse, ved vi ikke. Men at både han og børnene - Christen, Jens og Anne Nielsdatter (ane nr. 47) - blev vakt, ved vi fra en retssag, som sognepræsten i Vandborg anlagde mod en lægprædikant i sognet, skrædderen Mikel Raaberg. Sognepræsten anklagede skrædderen for at holde ulovlige gudelige forsamlinger - og indkaldte vidner, der kunne fortælle om vækkelsesmøder både på Knudesgård i Dybe og hjemme hos skrædderen i Vandborg.

Den nye vækkelse vandt nemlig ikke frem uden sværdslag med en del af de gamle præster, der måtte se deres eneret på forkyndelsen smuldre. Andre bakkede op, deriblandt den unge præstevikar i Dybe og biskoppen i Ribe, den kendte salmedigter Brorson. Vækkelsen var samtidig med pietismen, som havde kong Christian 6's store bevågenhed. Det var ham, der gjorde konfirmation obligatorisk i 1736 - med tugthusstraf til de, der ikke ville lade sig konfirmeres. Herrnhuterne lagde som pietisterne vægt på et personligt og inderligt gudsforhold; de vægtede fromhed frem for formelle kirkelige ritualer, og de forsagede fornøjelser som dans og kortspil. Vækkelsen kom fra de tyske lande, og det tyske ord Herrnhut betyder "at være i herrens varetægt".

Næsten alle præster, der var uddannet i 1730'erne, tilhørte pietismen, mens herrnhuternes vækkelse var en lægmandsbevægelse. I 1736 begyndte de at sende deres rejsemissionærer ud i Danmark, og seks år senere blev ansat den første "disporaarbejder" for Vestjylland, som skulle samle de vakte i små kredse til et levende fællesskab med deres frelser. I 1740'erne var der således mange vakte i Vestjylland. I Dybe var præstevikaren N. Brasch foregangsmand for den herrnhutiske vækkelsesbevægelse. I flere år forinden havde han været vikar her og allerede da gjort indtryk, ikke blot i de vakte kredse, men også helt ned til biskoppen i Ribe Stift, Hans Adolf Brorson. Han var om nogen indbegrebet af pietisme og meget positivt stemt over for herrnhuterne. Således var han til visitats i Dybe tre gange, det vil sige, at han besøgte menigheden i Dybe, og ved visitatsen den 8. maj 1743 havde han ros til ungdommen. Efter sin sidste visitats¹ 1. august 1757 konstaterede han, at forældrene var flittige til at holde børnene til skole. Han berettede også om "en køn opvækkelse" i sognet.

Lægprædikant anklaget

Andre præster var mere end skeptiske over for de vakte. Et direkte vidnesbyrd er sagen mellem præsten i Vandborg, Emmiche Hierm, og skrædderen Mikel Raaberg. Pastor Hierm indstævnedes i 1744 Mikel Raaberg og hans hustru for Vandfuld herredsting for at have forset sig mod Guds hellige lov, den rene evangeliske kirke og den augsburgske trosbekendelse.

Sagen var, at Mikel i flere år havde holdt gudelige forsamlinger, også på Knude i Dybe. Pastor Hierm havde tidligere bortvist Mikel Raaberg og hustru fra kirken. Et vidne i sagen for-

tæller, at lægprædikanten og hans tilhængere "blev samlede til Niels Knudes i bemeldte Dybe Sogn". Til andre møder havde vidner set Niels' sønner Christen og Jens foruden datteren Anne og en tjenestepige fra Knude. De to sidste blev særligt fremhævet "een gang quindekønnet var forsamlede".

Ved disse møder blev der læst af Bibelen, talt om Guds ord, holdt andagt, bedt for andres frelse, og der blev sunget salmer fra den nye uautoriserede salmebog: "En liden Samling af adskillige Vers og Sange til Opmuntring og Opbyggelse sammenskreven", der netop var udkommet i 1743. Et vidne i sagen forklarede, at hun kom til Mikel for at få noget syet, "og det var en helligdagsaften og var der 7 a 8 personer, hvori hun kendte Niels Knude af Dybe og hans søn, navnlig Jens". Vidnet kunne berette, at de forsamlede "talte mellem dem selv om Guds ord" i de samfulde to timer, hun var der, eller sang salmer - og salmerne "blev ikke sunget af vor brugelige salmebøger".

Mikel havde også missioneret. Et andet vidne forklarede, at han var kommet til skrædderen for at få taget mål af skindet til et par bukser, men han var da blevet spurgt om sin sjæls frelse. Til Vandborg-præstens fortønlse opfordrede Mikel Raaberg de vakte til at søge Brasch i Dybe. Problemet i retssagen var, at disse forsamlinger stred mod forordningen af 13. januar 1741 om gudelige forsamlinger. Heri hed det blandt andet, at de skulle være underordnede den offentlige gudstjeneste.

Tilsyneladende bad parterne Brasch i Dybe om at mægle. Pastor Emmiche lovede forlig, og Brasch anbefalede Mikel at indgå forlig og love, han ikke vil holde forsamlinger uden sognepræstens godkendelse. Mikel ville imidlertid ikke aftale noget, inden han havde hørt biskop Brorsons vurdering. Brorsons afgørelse kom ret prompte:

"Det er mig ukizæet ... at fornemme hvorledes Sogne Præsten i Vandborg Hr. Emmiche Hierm på sådan Måde hele fasten igiennem har plaget den fattige enfoldige Bonde Raaberg ... såfremt de ikke formåer at fåe Sagen forligt ... således at den fattige Mand mere i Sær Guds Sag ikke fornærmes; så gives dennem hermed Frihed at udtage Provste Rettens Stevning for derefter på lovlig Måde at undersøge Præstens Hr Emmiche Hierms Forhold i denne Sag".

Ikke længe efter var der stiftet forlig på de betingelser, at pastor Emmiche Hierm igen optog Mikel Raaberg i menigheden, mens denne lovede at afholde sig fra at holde forsamlinger, der direkte stred mod lovens bogstav. Det var Brorson glad for, men præsten har næppe holdt forliget. Et par år efter kunne en udsending fra herrnhuterne berette, at Emmiche i et år havde holdt Mikel Raaberg og hans kone fra nadveren.

Den anden herrnhutiske vækkelse

I retssagen pegede mange af vidnerne på Niels Knude og hans børn som faste støtter, mens et enkelt vidne også nævnte "een fra Kastberg, hvis navn hun ikke husker". Hvem denne Kastberg er, ved vi ikke. Det kan have været en anden forfader, Christen Jensen Kastberg (ane nr. 46), som Anne Nielsdatter fra Knude blev gift med i 1753.

Men sikkert er det, at deres søn, Peder Christensen Kastberg, blev ivrig i den herrnhutiske vækkelse. Han var blevet rigeligt svigtet i dette liv: Hans mor døde, da han var fem år, hans stedmoder døde, da han var tretten, og da faderen giftede sig igen, mødte han den herrnhutiske bevægelse i form af sin nye stedmor. Det var formentlig gennem hende, at han allerede som ung tilsluttede sig Brødremenigheden.

Man kan ikke sige, at Gud belønnede ham for sin fromhed. Han havde den ulykke at miste alle sine børn som små. Hans kone døde 20 år efter, at det syvende og sidste barn blev lagt i jorden – efter fire års sygdom. Det er en længere beretning, som fortælles i kapitel 36, *Mi-stede alle sine børn*. Men selv under disse forhold var Peder Christensen Kastberg en from og fremsynet mand, fortæller et topografisk værk om enen fra 1795.¹ Hans tilknytning til den

Biskop Brorson katekiserer i Dybe Kirke. Efter reformationen rejste biskoppen rundt og kontrollerede ungdommens kristelige oplæring. Maleriet af Valdemar Neiendam viser en tilfreds biskop, der i sin visitatsbog 8. maj 1743 skrev: "Pastor, Adjunktus C. Brask er en meget retsindig og vindskibelig siælesørger, viste af Johs. 14, v.6 meget gunstig og opbyggelig: Jesum dend eneste Vej til Himmelen. I den Menighed følte jeg en særdeles Glæde af Ungdommen, som svarede af egen aandelig Forfarenhed med ugenert Muntherhed."

herrnhutiske vækkelse havde gjort ham til en foregangsmand som bonde. Peder Christensen Kastberg spillede utvivlsomt en central rolle, da der sidst i 1700-tallet gik en ny stor vækkelse gennem Tørring-Heldum sogne. I en indberetning fra 1801 om tilslutningen til Brødremenigheden nævnes således den da 61-årige Peder Christensen Kastberg.²

Af Tørring-Heldums sognebørn hørte 31 til herrnhuterne. Da sognet fik en ny præst, der ikke var herrnhut som den tidligere pastor Christen Fogh, gav det anledning til problemer. Den herrnhutiske menighed forstod ikke den nye præst, ligesom hans prædiken var dem uforståelig. De klagede til bevægelsens rejsemissionær fra Skjern, at "de var ganske forlegne derover, og nogle havde foresat sig og anså det for deres pligt at formane præsten til at forkynde Guds ord, som de var vant til". Men han frarådede dem at formane præsten; de burde i stedet "bede deres frelser om velsignelse for deres hjerter, dette ville gavne dem mere end at knurre over prædiken".

Også Peder Christensen Kastbergs anden kone, Juliane Mariane Christensdatter, vendte sig mod herrnhuterne. Hun var meget from og foretog også en rejse til Brødremenighedens hovedsæde i Christiansfeld³. Et vers fra hendes andagtsbog⁴ kan tjene som et vidnesbyrd om herrnhuters personlige og indlevende kristendom:

*"Jeg har kun Synd og Nød
Min Frelser i din Død.
Der har jeg Naaden funden*

*Dog Dit Blod er runden
det er min Hjertensteme*

*I al min Nød og Kvide
det er min Sjelesskat
I Dødens mørke Nat".*

De dystre versfødder om synd, nød og nåde i dødens mørke nat afspejler kun alt for stærkt en virkelighed, der har været både grum og grufuld for familien på Ballegård. Og taknemlig for sin egen skæbne kunne hun også være; fra at have været en syndefuld enlig mor, blev hun som enke og enejer af Ballegård nok egnens rigeste kvinde, og hun fik børn, for hvem det gik godt i livet – om den fremmeste er fortalt i kapitel 60, *Færgemanden og madammen på Sundgården*.

Den sidste bøn i Øster Yderstræde

Gården Knude gik familien af hænde i 1793 – efter mere end 200 år i slægtens eje. Gården var forinden blevet overtaget af en sønndatter til Niels Jensen Knude (ane nr. 94), Anne Pedersdatter Knude, da hun i 1781 giftede sig med Christen Pedersen. Men parret kunne ikke klare driften af gården. I 1792 havde de givet op og flyttede hen på den noget mindre Knudsbjerg,

et lille bolssted på bare 1 td. hartkorn,⁵ og gården blev solgt året efter. Deres søn, Anders Christian Christensen Knudshjerg, overtog senere bolsstedet efter forældrene, men købte ca. 1843 den noget større gård Østre Yderstræde i Ramme sogn. Her gik først hans mor og siden han selv og hans kone Ane Marie Jensdatter på aftægt. Moderen fra Knude døde i 1855, og Anders Knudshjerg selv døde i 1878, 83 år gammel, mens hans meget yngre kone, Ane Marie Jensdatter, levede videre i mange år var. Hun døde i 1905, over 90 år gammel, og det er hende, der får lov at spinde enden på historien om den religiøse vækkelse på Knude.

Selv om hun levede i de år, da nye store vækkelser gik hen over Nordvestjylland og ikke mindst Dybe-Ramme, så var Ane Marie Jensdatter formentlig mere påvirket af herrnhuterne. Missionens og grundtvigianismens ildhu til trods havde den herrnhutiske vækkelse nemlig stadig tag i sognet. Eksempelvis var den grundtvigianske Mads Agger fra gården Vejling – også i Dybe – stærkt påvirket af herrnhuterne gennem sin mor, Christiane Agger.

Gamle Ane Marie Jensdatter fra Østre Yderstræde holdt fast i sin Gud. De sidste 15 år af sit liv var hun både blind og døv, men overleveringen vil vide, at hun var i nær kontakt med Herren. En crindringsskriver i slægten⁶ har fortalt, at når man nærmede sig hendes kammer i Øster Yderstræde, kunne man høre, at hun lå i sin ensomhed og sagde salmevers eller skriftsteder højt, hvis hun ikke bad – som et sidste vidnesbyrd om herrnhuternes fromme, personlige og indlevende kristendom.

Ane Marie Jensdatter fik tre døtre, hvoraf den næstældstes efterkommere blev en del af vor nulevende slægt.

Sønnen af den ældste datter tog i øvrigt navn efter Øster Yderstræde og kom til at spille en stor rolle i sognet. Anders Chr. Yderstræde, født i 1870, blev medlem af sognerådet i Dybe-Ramme og er nævnt i kommunalhåndbogen⁷ på grund af sin store indsats for egnen.

Den næstældste datter var Margrethe Kirstine Andersen, der gennem sin datter og svigersøn - Anna Madsen og Jens Andersen - blev bedstemor til Gunild Møller (gift med anetavlens nr. 1, Vagn Møller). Gunild Møller og hendes børn, Jens Kristian og Anna Marie, og deres børn er således dobbelt forbundne med Niels Jensen Knude (ane nr. 94) og hans oldefar, Christen Gregersen Knude (ane nr. 752), der i 1500-tallet overtog den forblæste gård i Dybe og blev sognets fromme kirkeværge. Om ham er der fortalt andre historier i kapitlerne 7 og 11, *Hekseafbrændingen i Bodils Hul* og *Slægtens sandemænd og stolkemænd*.

Noter

- 1 C. Dreyer: "En liden beskrivelse over Lemvig samt Skdb.-Vandfuld hdr." Viborg 1795.
- 2 P. Storgaard Pedersen: "Brødremenighedens Virksomhed i Hardsyssel". Hardsyssel årbog 1910.
- 3 Notater indleveret af en efterkommer til Egnarkivet i Lemvig.
- 4 Et oldebarn har afskrevet verset, som hun havde skrevet ind i andagtsbogen.
- 5 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder, Sp5. Skøde- og panteprotokol. Fol. 564.
- 6 Birgitte Lund Pedersen: "Slægtsminder III. Mit barndomshjem. Udgivet ved Rikard Karlsmose. Holstebro 1986, s.98
- 7 Danmarks kommunale Forvaltning, Ringkøbing Amt. Kbh. 1930, s. 161.

Stavnsbunden fik fripas til Grønland

Bondesønnen Peder Pedersen var i 1752 midtpunkt i en strid om, hvem der havde stavnsbåndets ret til at fæste ham - og til at give ham fripas til at rejse sønden ud og videre til Holland og Grønland.

Peder Pedersen var 16 år, da han blev taget som soldat. Det var der i sig selv ikke noget usædvanligt i. På den tid blev selv de yngste rekrutteret, når det virkelig gjaldt. Indkaldelsen kom i 1742, da det trak op til en ny krig med Sverige. Peder Pedersen (brorsøn til ane nr. 65) blev i hast sendt på session i Thisted sammen med alt andet reservemandskab fra hjemsoget Ydby i Thy. Krigstrommerne buldrede; svenskerne havde angrebet Danmarks allierede, Rusland, og længere sydpå havde Danmark skiftet side i Den østrigske Arvefølgekrig og allieret sig med franskmændene.

Peder Pedersen var nok ung, da han drog af sted. Men mange var endnu yngre, når de blev sendt ud for at tjene. Og for Peder Pedersen var det måske på tide at komme hjemmefra. Han var den yngste af fem søskende og var kun syv år, da faderen døde i 1732. Moderen havde snart giftet sig igen, så det nu var en stedfar, der drev gården og var familiens overhoved.

Oven i købet var det hans egen stedfar, Jens Pedersen Døcs, der indrullerede ham. Stedfaderen var lægdsmand for det lægd, som fæstegården hørte til, så det var naturligt nok ham, der sendte reservemandskabet på session i Thisted - hans stedsøn inklusive.

Ville rejse ud igen

Peder Pedersen gjorde tjeneste i tre år, før han vendte hjem til fæstegården i Ydby. Den nu næsten 20-årige var imidlertid dårligt kommet hjem, før han ville af sted igen - rejse ud i den verden, han netop havde fået færten af. Med to større brødre var der ingen udsigt til at overtage gården, og foran ham lå en lang større verden.

Men på den tid var det en ret enestående udfordring overhovedet at forlade den jord, man var stavnsbundet til, endsige at rejse ud i verden. Stavnsbåndet var indført ti år tidligere, og netop det år blev det strammet, så drenge ned til 9 år, og mænd op til 40, blev forbudt at forlade deres fødegods. Peder Pedersen kunne da kun rejse ud, fordi fæstegårdens ejer løsnede hans bånd og gav ham et fripas til at rejse. Fæstegården var Annexpræstegården i Tvolm, Ydby sogn, og det var sognets præst, der ejede gården.

Den gamle annexpræstegård i Tvolm i Ydby var ejet af sognepræsten, Oluf Ascanius, der selv boede i hovedsoget Boddum.

Sognepræsten, Oluf Ascanius, udstyrede desuden Peder Pedersen med et skudsmål, før han drog af sted. Om hans motiv var næstekærlighed til den unge faderløse, er ikke til at sige noget om. Efter sigende var det ikke den eneste gang, Oluf Ascanius gav fripas til sognets unge mænd. Peder Pedersens storebror, Eyler Pedersen, fortalte dog senere, at præsten havde fået en rigsdaler for at udstede pas og skudsmål, noget præsten stædigt benægtede.

Hvorom alting er: Med passet i hånden kunne Peder Pedersen nu rejse væk fra sin hjemstavn og ud i verden.

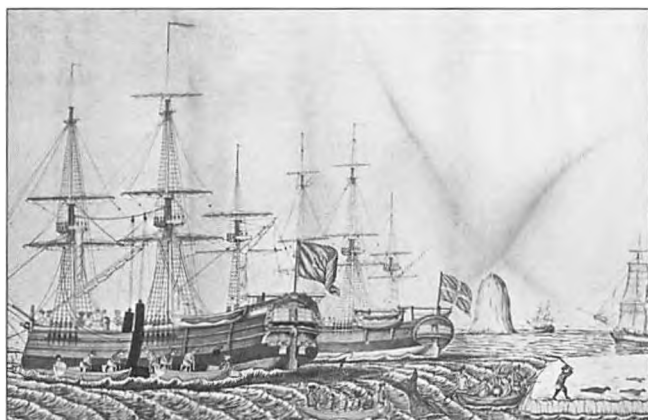
På eventyr med hollænderne

Peder Pedersen fulgte thyboernes ældgamle handelsruter sydpå til marsklandet. Først var han en tid i Risemmoer på Slesvigs vestkyst, siden drog han videre til friserne og havnebyerne på Hollands kyster. Dengang var det ikke ualmindeligt, at folk fra Vestjylland søgte til Holsten og Holland. Andre i slægten havde gjort det før Peder Pedersen – men ikke uden risiko. Således tog Mathias Eschildsen (søn af Kastbjerg-bonden Eschild Madsens anc nr. 186) i begyndelsen af 1700-tallet hyre i Holland. Hans liv endte i druknedøden efter et forlis i den spanske sø i 1711. Familien fik besked fra en Margrethe Laursdatter i Amsterdam, der sendte brev hjem om, at han den 2. oktober 1711 var druknet i en stor storm i Biscayen.

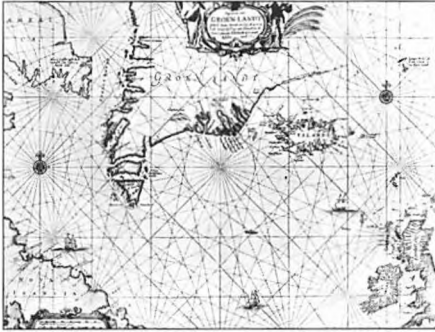
Alt det har Peder Pedersen sandsynligvis ikke vidst noget om. Peder Pedersen var en fri mand, og han var på eventyr i en ny verden. I Nederlandene påmønstrede han under alle omstændigheder et hollandsk handelsskib, der sejlede på Grønland. Vi har ingen optegnelser over, hvad den unge thybo oplevede i den tid, han sejlede med hollænderne på Grønland. Holland havde i 100 år domineret de grønlandske kyster både som hvalfangere og som handelsmænd.

Peder Pedersen sejlede ud i pionertiden af danskernes kolonisering af Grønland. Kun 25 år tidligere havde Hans Egede lagt grunden til den første danske koloni, Godthåb. Som missionær havde Hans Egede haft en vis succes, men som kolonist og handelsmand havde han ikke held. Selv med et monopol på grønlandshandlen kunne han ikke hamle op med de mere erfarne hollændere. For Holland var det lukrativt at handle med grønlænderne. Da de var flest, sejlede 70 hollandske skibe om året gennem Davisstrædet til Grønland.

Det har ikke været Guds bedste børn, Peder Pedersen sejlede med. Tuskhandlen med glasperler og andet Nürnberg-kram gik bedst, når de vilde var blevet trakteret med hollandsk genever og sød likør. Bagefter kunne besætningen gå under dæk og muntre sig med fangerens koner. Det var let at narre skind, spæk, hvalbarder og narhvaltænder fra grønlænderne,

Danske og hollandske hvalfangere nakker sæler med kølle, ganske som i dag. Situationsbilledet er hentet fra Svalbard, eller på hollandsk Spitsbergen, sådan som tegneren må have set øen for sit indre øje.

Peder Pedersen stak med hollænderne til Grønland. Dette kort fra et hollandsk atlas er sandsynligvis tegnet i 1666. Takket være hvalfangerne kunne Holland bedre end andre nationer kortlægge Grønland. I 1720 sejlede 60.000 skandinaver i hollandsk tjeneste. Stavnsbåndet kom blandt andet for at stoppe denne udvikling.

der ikke havde lært at regne den ud: "Hvis man viser en grønlander et guldstykke og en synål, rækker han ud efter det sidste. De kand ikke tælle længere end til 21. De veed aldeles intet af det, som er skeet før deres tider. Ja, de kand ikke engang sige deres egen alder," lyder en samtidig beretning fra 1740'erne.!

Kampen om stavnsbåndet

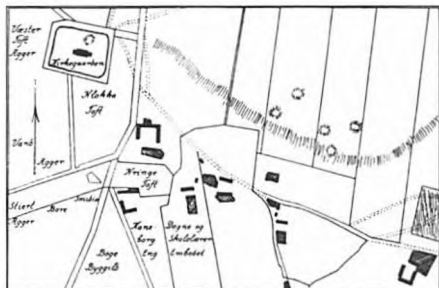
Hvad Peder Pedersen ikke vidste i de tre år, han krydsede Nordatlanten, var, at hans fripas var blevet midtpunkt i en strid mellem præsten og herremanden på Boddum Bisgård om, hvem af de to der egentlig havde ret til at bestemme over ham.

Striden stod om stavnsbåndet. Peder Pedersen var født og opvokset på Annexpræstegården i Tvolm, der var ejet af præsten. Det var ubestrideligt, at det var her, han hørte til; siden begyndelsen af 1600-tallet havde Annexpræstegården været fæstet af Peder Pedersens forfædre: Først af hans oldefar, Peder Jensen (ane nr. 262), der var født ca. 1572. Peder Pedersens farfar, Niels Poffuellsøn (ane nr. 130), overtog fæstet efter i 1676 at være blevet gift med Peder Jensens datter, Kiersten Pedersdaatter (ane nr. 131). Omkring 1700 gik fæstet videre til deres søn, Peder Pedersens far, Peder Nielsen Kierch - i øvrigt lillebror til Anne Nielsdatter (ane nr. 65), stammoderen til den første Møller i slægten, der et århundrede senere kom til Krabbemark og Balleby.

Kort efter Peder Pedersen var blevet faderløs, blev Annexpræstegården overtaget af Oluf Ascanius, en ny sognepræst for Ydby, Boddum og Hurup sogne. For ham var der ingen tvivl om, at han havde retten til at bestemme over sine fæstebønder. Herremanden af Boddum var imidlertid af en ganske anden mening, fremgår det af retssagen om Peder Pedersens stavnsbånd.

Som herremand på Boddum Bisgård havde kammerråd Niels Sommer måtte finde sig i, "at pastor Ascanius [tværtimod lovene] har udgivet rejsepas til nogle af Annexgårdens tilhørende unge mandskab - og således ladet en del af godset fratage nogle af dets unge mandskab, hvad præstens hensigt end har været - er dette en fornærmelse. Jeg har i ald kærlighed i de 18 år, hr. Ascanius har været sognets præst, bedt om, at sligt måtte stoppes," fortalte herremanden under retssagen. Med tre kongelige forordninger som argument påstod han, at præsten ikke havde ret til at udstede fripas.

Alt dette vidste Peder Pedersen ikke noget om, da han vendte hjem til Ydby i 1749 lidt før jul. Han blev på fødegården indtil påske, hvorefter han fik plads som tyende på en gård og senere blev daglejer på egnen. Efter to år havde han fået nok. At være bonde uden egen jord har ikke været ret fedt for den unge Peder Pedersen. Han ville hellere rejse sønden over igen, men nåede af en eller anden grund ikke at få bevilget et fripas. At han ikke rejste ud, kan skyl-

Helligt land. Kortet over Ydby 1794 viser annexpræstegården lige syd for kirken. Bemærk den gamle gravhøj indenfor kirkegårdsområdet; som så mange andre steder blev kirken bygget på en lokalitet, der allerede fra hedensk tid var hellig.

des andre end præsten. Peder Pedersen havde samtidig mødt Karen Simonsdatter; den pige han skulle giftes med, og fra hende var der nok ikke noget fripas at få.

Bundet til herremanden

I stedet søgte han i foråret 1752 en gård i fæste under herregården Boddum Bisgård. Han var sammen med sin storebror Eyler Pedersen taget ud til herremanden for at begære gården i fæste. Ved samme lejlighed havde brødrene spurgt, om ikke Peder Pedersen skulle have en tilladelse fra præsten, men kammerråd Sommer ville hverken se fripas eller skudsmål.

Den 10. april var fæstebrevet klar til underskrift. Peder Pedersen forpligtede sig til, stod der, at han "i rette tid betaler til hver Mortensdag i landgilde og arbejdspenge 8 rigsdaler og 3 mark, og således være fri for egt og arbejde, i det øvrige retter sig efter de kongelige love og forordninger, samt er sin hushold hørig og lydlig på lovlig måde, alt foreskrevet, skal uryggelig holdes under dette fæstebrevs fortabelse" - vognegt var kørsel for herremand eller hushold.

Det kom snart for pastor Ascanius' øre, at kammerråd Sommer havde fæstet Peder Pedersen uden hans samtykke. Den 29. juni 1752 bad Oluf Ascanius herredsfogeden om at indstævne herremanden for Hassing og Refs Herredsting. Præsten kunne ikke stiltiende acceptere, at herremanden havde ret til at fæste Peder Pedersen. Det kunne nemlig udlægges, som om præsten gav herremanden ret og dermed fraskrev sig retten over alle bønderne på sine ejendomme. Det blev til en længere retssag, hvor både stedfaren og begge brødrene vidnede. Hvorvidt striden nogensinde blev afgjort vides ikke. Nogen afgørelse i retssagen er der ikke.

Til deres dagens ende

For Peder Pedersen endte sagen tilsyneladende lykkeligt. Allerede otte dage efter påsken 1752 var han flyttet ind på fæstegården, snart efter med Karen Simonsdatter som sin hustru. "Krogen" hed gården, og her fik parret deres første barn i begyndelsen af 1753.

Karen Simonsdatter døde i 1780, kun 54 år gammel. Peder Pedersen nåede at opleve stavnsbåndets ophævelse i 1788, før han døde i 1797. Han blev 73 år gammel og beriget med adskillige børn og børnebørn. Peder Pedersens efterkommere lever stadig på egnen omkring Ydby i Thy, og hans historie fortælles stadig på egnen.²

Noter

- 1 Borgmester Johann Anderson, Hamborg i Tyskland.
- 2 Lokallhistorisk artikel i Thisted Dagblad den 23. december 1988, af Elly Mardal, Boddum, baseret på tingbøger i Landsarkivet i Viborg.

Forstødt af sin far

Da Jens Breinholt i 1794 giftede sig med en simpel fæstetatter, slog hans ærgerrige far hånden af ham. Til gengæld gav hans mors bror ham en bondegård i bryllupsgave, og han endte med at blive en af egnens rigeste jordejere.

Jens Breinholt ejede ikke sin fars aspirationer. Faderen Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54) var en ærgerrig mand med stormende ambitioner. Uden noget særligt på lommen havde han i 1757 giftet sig til Breinholt i Humlum - og endte som herremand på egnens største herregård. Det var begyndt i det små. Syv år efter brylluppet købte han halvdelen af Engelund i Fabjerg sogn. Først da han i 1778 købte den anden halvpart, gik det stærkt: To år senere overtog han gården Østerby i Humlum sogn og købte ved samme lejlighed kongekorntienden af Østerby og Breinholt. Og efter endnu fire år overtog han herregården Kongensgård. Det var i 1784. Da var sønnen Jens 26 år.

For den ambitiøse Christen Breinholt, der var opvokset i Østergård i Gudum sogn, må det have været en særlig erobring, da han i 1789 købte halvdelen af Gudum Kirke og dermed kirketienden i hele sognet. Det var nu til ham, bønderne og tidligere naboer skulle svare en tiendedel af udkommet hvert år. Trumf kom der på, da han i 1793 blev eneejer af kirken. Ved samme tid fjøede han selvejergården Sdr. Vinkel med 16 tdr. hartkorn til sine besiddelser. Kronen på værket blev dog herregården Kappel, som han overtog omkring årsskiftet 1799-1800. Kort efter købte han Nr. Lem Kirke og gården Nyholm i sognet.

Sønnen ærgrede ham

På vejen til egnens top mistede han imidlertid forholdet til sønnen, Jens Breinholt, der var den eneste efterlevende søn fra Breinholt. Han havde ellers gjort sit for at få sine børn godt i vej. Da han i 1784 købte Kongensgård, satte han Jens Breinholt ind som bestyrer, mens søsteren Mariane blev husbestyrerinde.

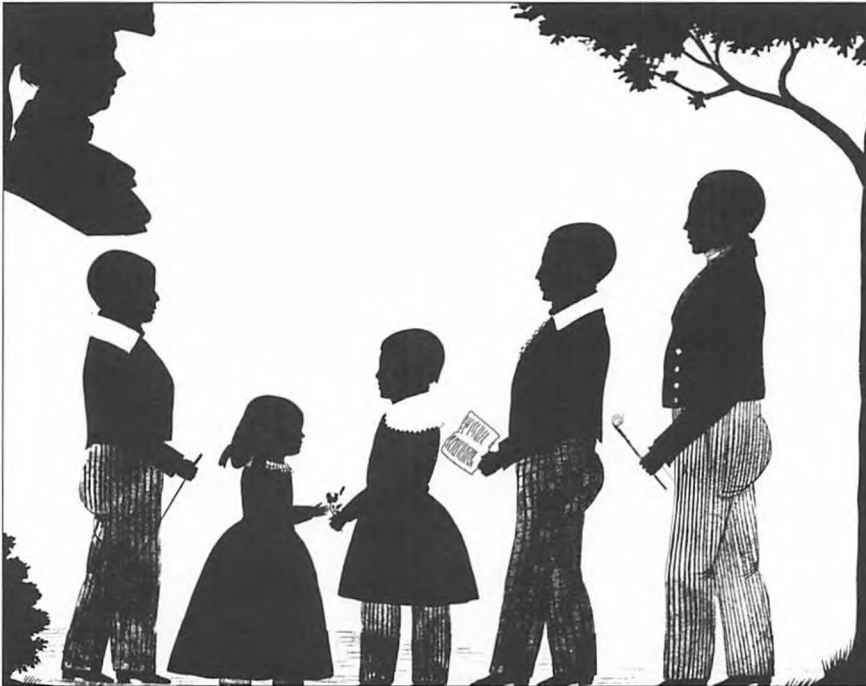
Jens Breinholt valgte imidlertid at følge en anden livsbane end den, faderen havde udlagt for ham. Faderen lagde nemlig ikke blot planer for hans arbejdsliv, men også for hans kærlighedsliv. Jens Breinholt "nærede i modsætning til sin fader ingen højere aspirationer, men foretrak at leve som en helt almindelig bonde. Dette ærgrede i høj grad faderen," skrev barnebarnet Niels Buch Breinholt senere i en beretning om sin farfar.

Det kom til et endeligt brud i 1794, da Jens Breinholt ville ægte Karen Stokholm, en fattig bondepige fra Nørre Nissum. Dengang giftede man sig ikke under sin stand, og ægteskaberne var fornuftige og ofte arrangerede af forældrene. Men særlig slemt var det, at Jens Breinholt kom på tværs af sin fars planlagte alliancer, der havde mere med studehandel end kærlighed at gøre. Det skulle senere vise sig, at alliancen mellem Breinholt og de store studehandlere af Stokholm-slægten blev en fordel, men det er en anden historie, man kan læse i kapitel 48 om *Breinholt-klanens store studeeventyr*. Her handler det om Jens Breinholts kærlighed til Karen Stokholm.

"Dette parti var faderen meget imod, han betragtede det som en mesalliance og ville ikke være til stede ved brylluppet. Derimod mødte brudgommens morbroder, Lauritz Breinholt til Hindsels, i firspand med kusk og tjener, og som bryllupsgave gav han Jens Breinholt gården Sønder Byskov i Nørre Nissum sogn. Lauritz Breinholt tog sig stedse faderligt af sin

søstersøn,” fortsætter Niels Buch Breinholt's beretning. Om Sdr. Byskov vitterligt var en bryllupsgave, som hævdet i Breinholt-slægtens bog, står hen i det uvisse. Skødet på ejendommen fortæller nemlig, at Jens Breinholt havde købt gården to år tidligere. Sikkert er det imidlertid, at de to var tæt knyttet til hinanden, også forretningsmæssigt. Lauritz Breinholt ejede flere betydelige tiender og havde brugt sin søstersøn som tiendetæller, det vil sige den betroede medarbejder, der skulle se til, at bønderne afgav hvert tiende neg, som de var blevet pålagt fæstet.

På overfladen blev far og søn tilsyneladende forsonet. I 1797 solgte Jens Breinholt Sdr. Byskov for at flytte hjem på faderens gård, Sdr. Vinkel. Og han stod da også som arving til gården, da faderen døde i 1804 - og blev begravet på sin egen kirkegård. At de to for omverdenen var forsonet, fremgår af den mindsten, som Jens Breinholt - sammen med sin mor og

Nag i generationer. Jens Breinholt's søn, Niels Munch Breinholt, lod naget over sin farfar gå videre til sine børn, her i silhuet:

Fra højre den ældste søn Niels Buch Breinholt (f. 1832), Sdr. Vinkel, med en papirrulle i hånden. Med en bog Jens Breinholt (f. 1835). Yngstemanden Jens Stokholm Breinholt (f. 1839) med en blomst i hånden er iført datidens barnedragt, blusekjolen. Lillesøsteren Karen Breinholt (f. 1843 - hun blev gift med Mads Agger, Vadskærgaard) rækker ud efter blomsten. Peter Stokholm Breinholt (fd. 1837) holder en pisk i hånden.

Silhuetterne, der er klippet i hvidt farvelagt karton omkring 1847, hang på Sdr. Vinkel indtil de i 1972 blev skænket til Lemvig Museum af Jens Breinholt Agger, Sdr. Vinkel.

fire søstre - satte som gravminde uden for kirken: "Viid at denne Mindesteen indfreder om støvet af den redlige og stille Christen, den Ømmeste Ægtefælle, den Vindskibelige Fader og Huusfader og formedelst stille og dydig Vandel yndede Borger Hr Christen Breinholt," står der indskrevet.

100 års nag

Det er et åbent spørgsmål, om Jens Breinholt virkelig forsonede sig med faderen. Måske har han i situationen valgt hensynet til moderen, husfreden og eftermælet frem for at udtrykke, hvad han virkelig mente om sin far. Måske lagde han oprigtigt nag og bitterhed bag sig, men i så fald gjorde hans hustru det ikke. Bitterheden blev nemlig givet videre til de næste generationer, fortæller barnebarnet Niels Buch Breinholt. Hans slægtserindringer vidner om, hvordan naget til afdøde Christen Breinholt blev holdt ved lige i de næste hundrede år:

"Min fader nærede tilsyneladende ikke stor veneration for sin bedstefar, talte kun sjældent om ham. Mindet om hans optræden ved sønnens (min farfar) giftermål skulle ikke bidrage til at stille ham i et gunstigt lys for fader, da han ved hin lejlighed optrådte med en dumstolt bondaristokratisme overfor den kvinde, som min fader som min moder satte så højt."

At Jens Breinholt skulle have forsonet sig med sin far blot af hensyn til arven er tvivlsomt. Jens Breinholt synes også på det forretningsmæssige område at være en mand, der kunne klare sig selv.

Til trods for sin beskedne fremtræden har Jens Breinholt tilsyneladende ikke savnet faderens forretningstalent. Før faderens død købte han i 1802 to-tredjedele af Tørring sogns kongetiende fra Ryssesteen.¹ Ti år senere erhvervede han sig herregården Damsgård på Mors på en bemærkelsesværdig auktion. Der går stadig flere historier om denne auktion, her fortalt af Rasmus Henrik Kruse²:

"Jens Brejenholt, der i øvrigt var en rig mand, men ikke meget så på garderoben, var mødt ved auktionen i et par lappede buxer og en blåe hvergarn frakke med huller på albuen. Da auktionsretten ikke kjendte ham fordrede den kaution, da gården var ham tilslagen. Da han ingen havde, skulde gården atter opråbes, men Brejenholt opdagede imidlertid, at hans gamle bekjent, proprietair Søndergaard til Blistrup var tilstede og udbad sig af ham at være kautionist, hvortil Søndergaard svarede:

'Det behøves ikke, du er skam bedre mand end jeg'. Da auktionsretten hørte dette, beholdt Brejenholt gården. Og så gik Brejenholt hen til sin vogn og tog fra et skrin hele købesummen, som han betalte kontant."³

Han overlod herregården til sin søn. I 1825 købte han Staby Kjærgaard sammen med svigersønnen Christen Ebbensgaard. Her døde han 25. marts 1835. Karen Stokholm levede som enke i tretten år, før hun døde i 1848.

Noter

1 La. B77B. Skodborg og Vandfuld Herreder. SP1. Fol. 539 (M.29.591-592.)

2 Rasmus Henrik Kruse: "Morsø før 60 Aar siden". (Håndskrift fra 1875). La. Håndskriftsamlingen. H7 (106)-1.

3 Morsø Folkeblad 12/12 1955.

Bonde i Den danske Atlas

Christen Olesen blev i 1762 den første af fem generationer af studehandlere på Gudumkloster – og en foregangsmand for Breinholt'erne. En sønnesøn skrev om "Hornqvegets Opdræt, Røgt og Pleie på Vestkanten af Jylland", mens en tipoldesøn vandt guldmedalje for studeopdræt.

Christen Olesen (søn af ane nr. 114) var den første af slægtens bønder, der for alvor tog livtag med adclens eneret på at opfede stude på studegårde. På Kongensgård havde han som forpagter lært, hvordan halvfede græsstude efter det sidste år på stald kunne omsættes til rede sølv – i en mængde, ingen bønder kunne drømme om. Nu ville han selv ind i den lukrative studehandel. Og det kunne kun lade sig gøre, hvis han selv fik fat i en herregård. Christen Olesen slog derfor til, da Gudumkloster i 1762 blev sat til salg. Som et af de første godser i landet var herregården Gudumkloster blevet slaget i 1757, da bøndergodset blev skilt fra hovedgården og parcellerne solgt hver for sig.

Gennem århundreder havde opfødning af stude været hovedindtægtskilde for Gudumklostets ejere. Hovedgården havde bevaret nogle af sine privilegier, blandt andet skattefri hovedgårdstakst og ret til opstaldning og salg af staldstude. Nu kunne bonden ikke bare tjene penge som en adelsmand – han kunne også unddrage sig skat som en adelsmand.

Gennem denne udspekulerede handel var Christen Olesen en foregangsmand for den største i vestjysk studeopdræt, Christen Jensen Breinholt, der med de samme bevæggrunde købte Kongensgård i 1784 - fire år før studehandlen blev givet fri. Om *Breinholt-klanens store studeeventyr* fortælles i kapitel 48. Den gamle klostergård var fem år tidligere – som en af de første herregårde i Danmark – blevet udstykket og bøndergodset solgt fra til selveje. Men på trods af udstykningen havde hovedgården bevaret sin privilegerede eneret til opstaldning og handel med staldstude - oven i købet med skattefri hovedgårdstakst.

Christen Olesen købte således hovedgårdsparcellen på 23 tdr. hartkorn med otte huse for 5500 rigsdaler.¹ Pengene havde han tjent på driften af Kongensgård – bistået af sin kone, Marie Iversdatter Qvistgaard.² På det tidspunkt var Christen Olesen en mand på 36 år og ud af en slægt af driftige mænd. Han var født på Ballegård, samme gård som hans tiptipoldefar Simon Christensen (ane nr. 1838) - en af 1600-tallets store studehandlere - havde købt omkring 90 år tidligere. Det var en gård, der i generationerne efter blev delt på mange arveparter, men i 1743 stod hans far, Oluf Christensen, som enecjer af Ballegård – foruden Kammersgård i Hygum. Hans mors familie var det gået knap så godt. Christen Olesens møster på Vadkjærsgård i Tørring var en heks, der gik til heksesabbat og forheksede selv præsten, hvilket er berettet i kapitel 7 om *Hekseafbrændingen i Bodils Hul*.

Hornqvegets Opdræt, Røgt og Pleie

Som ejer af Gudumkloster blev Christen Olesen en mand, man regnede med i det danske kongerige. Således blev han i 1769 nævnt i Erich Pontoppidans værk, "Den danske atlas": "Christen Olufsen, som nu eier og heboer gården, og holder derpå fedestude."³

Christen Olesen må have haft held som landmand og studehandler. I hvert fald fik han råd til at bygge den nuværende hovedbygning på Gudumkloster. Vi kender ikke meget til Christen Olesens første år som studehandler. Efter indberetninger til amtet havde han i vinteren 1782-83 i alt 38 staldstude til opfødning. Tidligt om foråret blev de drevet søndenu

til hertugdømmerne og solgt på markedet i Husum eller et af de andre markeder. I vinteren 1783-84 havde Christen Olesen 50 stude opstaldet på gården. Men da han døde i januar 1784, blev det sønnen Iver Olesen, der solgte dem. I de følgende tre vintre er der registreret, at Iver Olesen havde henholdsvis 52, 44 og 46 fedestude på stald. Iver Olesen drev Gudumkloster de næste små 40 år. I en beskrivelse af landbruget i Napoleons-krigenes tid fra 1812 fortælles det, at Gudumkloster kun har fødestude (foderstude), "man anseer det for fordelagtigere end at stalde, da sæden er så kostbar."¹

Studeopdrættet blev yderligere udviklet under sønnen Christen Olesen, der havde gården fra 1821-1851. Han var i 1842 forfatter til et afsnit af bogen *Hornqvegets Opdræt, Røgt og Pleie* på Vestkanten af Jylland. Han slog han til lyd for, at studene ikke skulle fedes med grunting, fordi det ikke kan svare sig, når kornpriserne er høje. Han berettede også om, hvordan to drengene passede gårdens 46-48 stude, når det var på græs:

"Om morgenen ved soles opgang flyttes første gang, kl. 6 anden gang... Når høsletten er tilendebragt, i midten eller slutningen af juli måned, da tages lørenc af studene, og fra den tid vogtes de løse på ager og eng."

For en bonde som Christen Olesen var det stort at være med til at lave en bog. Det viser en senere beretning fra et barnebarn til en samtidig bonde, Jens Sandholm. I sine erindringer fortæller han om sin bedstefar, der i månederne frem til sin død i 1854 lå syg og blind på sit sygeleje. Bedstefaderen bad altid om, at Jens Sandholm læste op for ham - og det var altid den samme bog, han ville have læst op af, nemlig den om *Hornqvegets Opdræt, Røgt og Pleie*.⁵

Den næste generation var Iver Olesen, der overtog Gudumkloster 1851. Han passede sine stude, men det var som hedeopdyrker, han blev hædret. Klosterhede Plantage, et af landets største skovdistrikter, er således anlagt på især Gudumklosters hedearealer. Men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 64 *Kampen om heden*. Hans søn, Peder Munch Olesen, blev en dygtig og hædret studeopdrætter. I 1880 overtog han gården, og han gjorde sig bemærket med sine stude på markederne sønden ude: "I 1892 var der udstilling af fedekvæg i Hamborg. 4 gode sortbrogede stude fra proprietær P. Olesen, Gudumkloster, fik guldmedalje."⁶

Efterkommerne af Oluf Christensen Ballegaard (ane nr. 114) drev Gudumkloster i fem generationer:
 Christen Olesen (1728-1784)
 Iver Olesen (1760-1832)
 Christen Olesen (1790-1854)
 Iver Olesen (1825-1902)
 Peder Munch Olesen (1882-1907)

Noter

- 1 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. SP1. Skøde- og panteprotokol. Fol. 57.
- 2 A. Sidelmann: "Kvistgaard, Vejrum". Hardsyssel Aarbog. Bd.32. 1938.
- 3 Erich Pontoppidan: Den danske atlas, eller Kongeriget Danmark, bd.V, side 848.
- 4 Gr.Begtrup's beskrivelse af landbruget i Danmark, 7.bd., 3.del, s.90.
- 5 Erling Møller: "Oprejsning til Jens Sandholm", Hardsyssels Arbog. 1979. Christen Olesen: "Hornqvegets Opdræt, Røgt og Pleie på Vestkanten af Jylland". Kbh. 1842. Indberetningerne i Tidsskrift for Landøkonomi 1841 og 1842. Jvf. Markus Bjerre og H.P. Hansen: "Bonde og Handelsmand, af Jens Sandholms optegnelser". Danmarks Folkeminder nr. 56. Kbh. 1948, s. 42. Jvf.
- 6 Side 10 i Samlestaldene i Lemvig, Lemvig 1943.

Enken på Østergård

Stakkels Johanne Madsdatter blev gift ind i en familie af elendige landmænd, der ikke kunne magte Lomborgs største gård. Hun endte i januar 1772 som enke på Østergård – alene med en kæmpe gæld og fire børn, der heller ikke kunne klare gården.

Johanne Madsdatter blev enke efter næsten 19 års ægteskab med Laurids Michelsen Østergaard. Da han døde i januar 1772, stod hun alene med fæstet af Østergård i Lomborg – foruden fire børn, en gammel svigerfar på aftægt og to generationers gæld til herremanden. Den yngste søn, Mads, var da bare fem år. Døtrene Maren og Mette Cathrine var 12 og 14 år, mens den ældste Michel – Mikkel – fyldte 18 samme år. Begravelsen fandt sted søndag den 2. februar 1772. Laurids Michelsen blev 50 år. Han havde overtaget fæstet af Lomborg Østergård efter sin far, Michel Pedersen (ane nr. 96), i 1765 – sammen med en stor mængde restancer i landgilde og jordskyld. Østergård var en af de største gårde i Lomborg, men hverken faderen eller sønnen Laurids Michelsen havde kunnet magte den. For Johanne Madsdatter kom det som noget af en overraskelse, at hendes nye mand og svigerfaderen var dårlige landmænd. Hun var datter af Mads Jensen Østergaard (ane nr. 72) fra den vel-drevne Østergård i Heldum, og da brylluppet med den 31-årige Laurids Michelsen stod 14. marts 1753, havde Østergård i Lomborg ikke nogen nævneværdig gæld.

Dog havde hendes svigerfar en enkelt gang været bagud med betalingen. I 1745 havde han ikke kunnet svare landgilde – på 34 rigsdaler 2 mark og 12 $\frac{3}{4}$ skilling – og heller ikke fæsteafgiften til baronen af Ryssensten på over to tønder byg og to skæppe havre og fire pund smør.¹ Tre år efter brylluppet var den imidlertid gal igen. Da var det jordskyld, svigerfaderen ikke kunne betale. Og i 1758 skred det helt for ham, fra det år kom han i forlegenhed hvert eneste år.

Sådan gik Johanne Madsdatters første 22 år på Østergård.

Freddag den 8. marts 1765 blev svigerfaderens gæld for de seneste år gjort op og han selv sat fra bestillingen. I stedet overtog hendes mand fæstet. Det blev familiens økonomi nu ikke bedre af. Allerede i 1766 måtte Laurids Michelsen Østergaard afstå fra at betale de fastsatte skatter og fæsteafgifter til baronen på Ryssensten. Næste år var billedet det samme, og således fortsatte det frem til hans død, den januarlag i 1772.

Anlagde forsiddelsessag mod enken

For baronen var konsekvensen ikke bare, at han mistede indtægter. Hans godsledelse havde også bøvlet med at skulle indsende tingsvidner over restancerne til kongen som dokumentation for de manglende skatteindtægter.² Det vil sige, at otte dannemænd måtte indkaldes på birketinget og bevidne, at Laurids Michelsen Østergaard ikke havde betalt sin skat.

Da Johanne Madsdatter nu overtog gården, blev det ikke bedre med betalingerne – og der var ingen udsigt til, at en ny mand ville overtage enken og fæstet. Efter to år med enken blev det for meget for godsledelsen, som anlagde forsiddelsessag mod hende. Som ordet oprindeligt hentyder til, drejede sagen sig om, at familien mere havde siddet på den flade end arbejdet og dermed forsømt gården. Baronen påstod således, at Johanne Madsdatter skulle forsiddes sin gård, det vil sige miste fæstet på grund af gårdens vanrøgt.

Sagen verserede ved Ryssenstens birketing i september og oktober 1774. Ved retssagens begyndelse blev det antaget, at den faste birkedommer Lund var part i sagen, idet han uretmæs-

sigt ejede noget af gårdens besætning. Han måtte derfor overlade sit sæde til by- og herredsfoged Bræmer fra Lemvig, der var sætledommer, altså stedfortrædende dommer.

Vidnede mod sin tante

Forud for sagen blev gården synet af Jens Laursen i Lundsby og Michel Pedersen i Bendsgård (ane nr. 24), der var hendes afdøde mands brorsøn. Efter synet vidnede de om forholdene på gården. På spørgsmålet om hun var til nogen nytte for husbonden, altså baronen, og om hun kunne betros gården længere, svarede de nej. Gården var meget forringet på bygning, besætning, avl og bedrift, siden Johanne Madsdatter og hendes afdøde mand havde overtaget den. Alene for det indeværende år tårnede anklagerne sig op:

Høet var til dels ikke blevet slået og til dels ikke kørt hjem. Det var først blevet bjærget, da godsejeren havde sat en karl til det; dog havde enken og hendes datter hjulpet til med det. Johanne Madsdatter havde heller ikke kørt gødningen ud så tidligt som de øvrige sognemænd. Brænde var først for nyligt kørt hjem. Hun havde lovet en karl hør for at slå. Endelig tilhørte gårdens to køer angiveligt birkedommeren, hvilket var i strid med fæstebrevet. Der var nemlig en fast passus i så godt som alle fæstebreve om, at fæsteren ikke måtte lade noget besætning eller inventar komme fra gården eller helt eller delvist leje noget af gården ud.

Sagen kom dog aldrig til doms. På et retsmøde den 17. september meddelte enken, at hun havde indgået en aftale med godsejeren om at fratænde gården og fæstet. Til gengæld fik hun lov at få aftægt af stedet. Af medyndk med hendes omstændigheder havde godsejeren undt hende 1½ tdr. rug og 1 til 1½ tdr., byg af gården årlig til hendes underhold. Hun skulle endvidere indtil næstkommende påske nyde fri husværelse i et hus i gården.

Oven i købet fik hendes ældste søn, Michel, frihed for soldater tjenesten. Til gengæld skulle hun – med sønnens hjælp forstås – betale restancen. Hendes to kautionister var ikke mødt for retten, så sagen blev dog udsat til den 7. oktober. Det meste af det næste retsmøde gik med et voldsomt skænderi mellem byfoged Bræmer og birkedommer Lund om, hvem der skulle beklæde dommersædet. Birkedommer Lund henholdt sig til, at hans angivne part i sagen byggede på løse beskyldninger, og han overtog dommersædet ud på eftermiddagen. Han udsatte derefter sagen yderligere. Mere skete der ikke for retten i denne sag.³

Baronens amme overtog

Østergård i Lomborg blev i øvrigt en helt anden og veldrevet gård, da den næste fæster kom til. Det var Jens Poulsen Maagaard, hvis kone Edel Pedersdatter i 1770 havde ammet baronens eneste søn. Han var blevet moderløs, da baronessen døde i barselssengen nogle timer efter fødslen. Heldigvis for baronen havde Edel Pedersdatter lige født et barn i Mågård og havde mere end rigeligt mælk til to. Hun blev straks hidkaldt og installeret på slottet som amme.

Belønningen kom, da Jens Poulsen Maagaard i 1774 fik den noget større Østergård i fæste uden indfæstning og årligt landgilde. Parret fik seks børn, hvis efterkommere er gift ind i slægten i mange led, og som i en slægtelinie driver Østergård den dag i dag.

Også baronens søn gik det godt. Han blev selv baron på Ryssensten, om end ikke nogen god herremand for egnens bønder, sådan som fortalt i kapitel 41, *Soldat i 11 år*.

Noter

- 1 La. B77C. Ryssensten birk. 1. Justitsprotokol 1746-57. fol. 6.
- 2 La. B77C. Ryssensten birk. 2. Justitsprotokol 1757-73. fol. 300b. ff.
- 3 La. B77C. Ryssensten birk. 3. Justitsprotokol 1773-85. Fol. 42, 44, 50, 51, 59, 61-69.

Mistede alle sine børn

Peder Christensen Kastberg og hans første kone gik igennem forældres værste mareridt – syv gange. Efter syvende og sidste barns begravelse levede de videre i 20 år, før konen døde efter lang tids sygdom. Siden fik enkemanden fire børn med husholdersken.

Det ser ud som om, det var fædrene, der havde arrangeret børnenes ægteskab. De to fædre, Christen Jensen Kastberg (ane nr. 46=56) og Oluf Christensen fra Ballegård (ane nr. 114) kunne ikke kende hinanden bedre. Deres familier var nemlig blevet gift ind i hinanden to årtier tidligere, da Christen Jensen Kastberg havde ægtet Oluf Christensens ældste datter, Karen Olufsdatter (ane nr. 57). De to fædre var således svigersøn og svigerfar til hinanden – på hver sin store gård.

Måske blev børnenes ægteskab allerede forhandlet ved den lejlighed. Christen Jensen Kastbergs søn fra første ægteskab, Peder, var dengang bare fem år, mens Oluf Christensens yngre datter, Mette, var fire år ældre. Nu var 22 år passeret, vi skriver 1767, Karen Olufsdatter var død 14 år tidligere og Christen Jensen Kastberg var gift for tredje gang.

På Ballegård skulle Oluf Christensen finde en arvtager til gården, og det kunne passende blive den nu 23-årige Peder Christensen Kastberg – hvis han giftede sig med datteren Mette på 27. Den 8. oktober 1767 stod brylluppet i Heldum Kirke. Peder Christensen Kastberg og Mette Olufsdatter blev viet efter kongelig bevilling og uden forudgående trolovelse eller tilsyning. Fædrene garanterede som forlovere i kirkebogen for, at alt var i orden:

”Underskrevne velagtede mænd Oluf Christensen af Ballegård, som er brudens fader, og Christen Kastberg af Dybe, som er brudgommens fader, lover og kaverer og indestår for at der er hverken nær slægtskab eller anden forlovelse eller noget andet, som efter loven bør eller kan hindre bemeldte deres børns ægteskab med hinanden.” De to forlovere underskrev

Den 15. april 1783 begravede Peder Kastberg og Mette Olufsdatter deres "syvende og sidste barn" på Heldum kirkegård.

erklæringen med egen hånd i en pæn håndskrift. Når man på den tid søgte kongelig bevilling til at blive gift uden trolovelse og tillysning, var det som regel, fordi den kommende brud var gravid. Men det var ikke tilfældet her; det første barn, en datter, blev født knap 10 måneder efter brylluppet. De kan have bolet med hinanden alligevel, men mere sandsynligt var der nok tale om et fornuftsægteskab, arrangeret med velberåd hu.

Børnene døde en efter en

Peder Kastbergs og Mette Olufsdatters første datter viste sig svagelig ved fødslen. Præsten blev hidkaldt, og barnet blev hjemmedøbt. Hun blev opkaldt Maren efter sin farmor. Til det unge ægtepars store ulykke døde hun seks uger senere. I kirkebogen står anført, at hun blev begravet 'med ceremoni', det vil sige med kiste i kirken, lys og prædiken. Det var den første af mange ulykker, der nu tårnede sig op for den nye familie. Hvert eller hvert andet år de næste mange år fik Mette Olufsdatter et barn – og lige så ofte mistede de et barn.

Allerede året efter var Mette Olufsdatter gravid igen og fødte i 1769 en datter. Barnet var levedygtigt og blev som sin afdøde søster døbt Maren. I 1771 fødtes sønnen Oluf. Han blev opkaldt efter sin morfar, der var død året før. Lille Oluf blev ikke mere end fem måneder gammel. I 1772 fødte Mette Olufsdatter sønnen Christen, opkaldt efter sin farfar. Han døde efter 15 uger. I 1774 fødte hun datteren Bodil Marie – eller Boeld Marie, som præsten skrev på vestjysk i kirkebogen. Hun klarede fødslen og overlevede de første svære år. I 1776 kom sønnen Ole Christian til, og han klarede ligeledes fødslen.

Nogle måneder senere blev familien imidlertid ramt af en ny ulykke, da parret mistede deres ældste datter, Maren. I kirkebogen står anført, at hun "7½ år gammel døde 19. august 1776 og blev begravet på Heldum Kirkegård hos sine øvrige søskende". I 1779, to et halvt år senere, blev de to yngste – og eneste – børn ramt af "små kobber", der tog livet af dem begge. Boeld Marie blev 4½ år gammel og Ole Christian kun 2 ¾ år. De blev begravet 29. januar 1779.

I 1780 fødte Mette Olufsdatter i en alder af 44 år sit syvende barn, en dreng og arvtager til Ballegård. Han døde tre år efter. Pastor Fogh noterede i kirkebogen den 15. april 1783, at han havde begravet Peder Kastbergs "syvende og sidste barn" med ceremoni. Ligprædiken var over Apostlenes gerninger, kapitel 20, vers 12. Teksten var vel tænkt som en trøst; den er fra Pauli rejser og handler om en ung mand, der under et af Paulus' vækkelsesmøder i Grækenland faldt ned fra tredje sal. "Og de tror, at han var død og begynder jo at larme med deres dødsjammer. Larm ikke, for hans sjæl er i ham," sagde Paulus. Og sandt nok, knægten var blot bevidstløs, og "de bragte det unge menneske levende op og var ikke lidet trøstede."

Hvor stor en trøst, det har været for Peder Kastberg og Mette Olufsdatter, at deres børn var levende i himlen, kan vi kun gætte om. For dem må Helvedet have været på jorden. De havde gennemlevet en forældres værste mareridt – syv gange. Selv om det på den tid var almindeligt, at børn døde – de mange slægtstavler i bogens bind 2 er én lang dokumentation af døde børn, døde fædre og døde mødre – så må det have været svært at bevare troen på andet end Herrens uransalighed eller ens egen skyld og straf.

De var vokset op med døden. Selv havde Peder Kastberg mistet først sin mor og siden sin stedmor, der i øvrigt var en søster til Mette Olufsdatter. Da en grasserende sygdom i 1772 lagde flere gårde mere eller mindre øde, mistede Peder Kastbergs søster, Kirsten Christensdatter, på få måneder mand og barn og det meste af sin svigerfamilie – i en alder af 22 år. Men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 37, *Tyfus tog hele hendes familie*.

Da Peder Kastberg var ni år, havde fæderen giftet sig for tredje gang med den stærkt religøse Anne Nielsdatter fra Knude. Hun var aktiv herrnhut og opdrog den unge Peder til fromhed og velgørenhed, så han allerede som ung tilsluttede sig den herrnhutiske brødreemighed – hvilket der fortælles i kapitel 31 om *Herrnhuternes ulovlige forsamlinger på Knude*.

Livet gik videre

Livet skal gå videre, siges det til de efterladte – på en gang et trøstende ord og en formaning om at slippe sorgen. Men det forfærdelige for et forældrepar som Peder Kastberg og Mette Olufsdatter er jo netop, at livet går videre, som om intet var hændt. Hvordan de mange tab påvirkede parret i religiøs retning, ved vi ikke. Måske har de kunnet finde trøst i nåden og stole på Herrens uransaglige veje. Vi ved, at Peder Kastberg forblev trofast imod den herrnhutiske bevægelse og var med, da en ny vækkelse gik gennem Tørring-Heldum sogne sidst i 1700-tallet.

Peder Kastberg levede da også videre med en ildhu, der kan overraske. Et topografisk værk om egnen fra 1795¹ omtaler ham som en from mand, der tillige var sognefoged. Hans tilknytning til den herrnhutiske vækkelse havde gjort ham til en foregangsmand som bonde: Han dyrkede nye afgrøder som kartofler og kløver, hedder det i værket, og sikrede Ballegård store nye bygninger. Peder Kastberg var blandt bogens forudseende abonnenter, der dermed var med til at sikre dens udgivelse.

Vi ved ikke meget om, hvordan Mette Olufsdatter tog de mange tab. Også hun måtte leve videre – og gjorde det i samfulde 20 år, før hun i 1803 døde. Da havde hun ligget syg i fire år. Det må have været en forfærdelig tid for hende. Under sin kones sygdom tog Peder Kastberg den 25-årige Juliane Mariane Christensdatter som husbestyrerinde.² Hun var enlig mor, så nu kom der igen børn i huset på Ballegård, en pige på seks år, der var født uden for ægteskab.³

Lænket til sengen måtte Mette Olufsdatter nu opleve, hvordan husbestyrerinden fyldte pladsen ud efter hende. Alene det må have været vanskeligt. I tillæg var husbestyrerinden alt det, hun ikke selv var; rask, arbejdsduelig, ung – og frem for alt en mor, der var i stand til at føde levedygtige børn. Måske har Mette Olufsdatter fra sit dødsleje anet, hvordan livet ville gå videre for de, der blev tilbage.

To år efter sin kones død giftede Peder Kastberg sig med husbestyrerinden. Den unge Juliane Christensdatter blev nu kone på Ballegård, ikke bare af gavn, men også af navn. Der blev ikke noget offentligt kirkebryllup; Peder Kastberg havde fået kongelig bevilling til at blive viet hjemme på gården. Med Juliane Christensdatter kom der endelig arvinger til Ballegård. Parret fik fire børn, og som faddere stod egnens og slægtens mægtigste bønder: Christen Olesen på Gudumkloster, Jens Stokholm fra Nørre Vinkel, købmand Peder Winkel fra Lemvig og Jens Breinholt fra Søndervinkel. Den yngste søn, Marcus Borgen Kastberg, blev født i 1812.

To år efter døde Peder Kastberg. Juliane Christensdatter stod nu alene med fire børn – og snart også et femte, idet hendes første datter, Maren Pedersdatter Kastberg, lod sin førstefødte vokse op på Ballegård. Hun var i 1815 blevet gift med degnen Peder Christian Dahlgaard, med hvem hun fik i alt 10 børn.

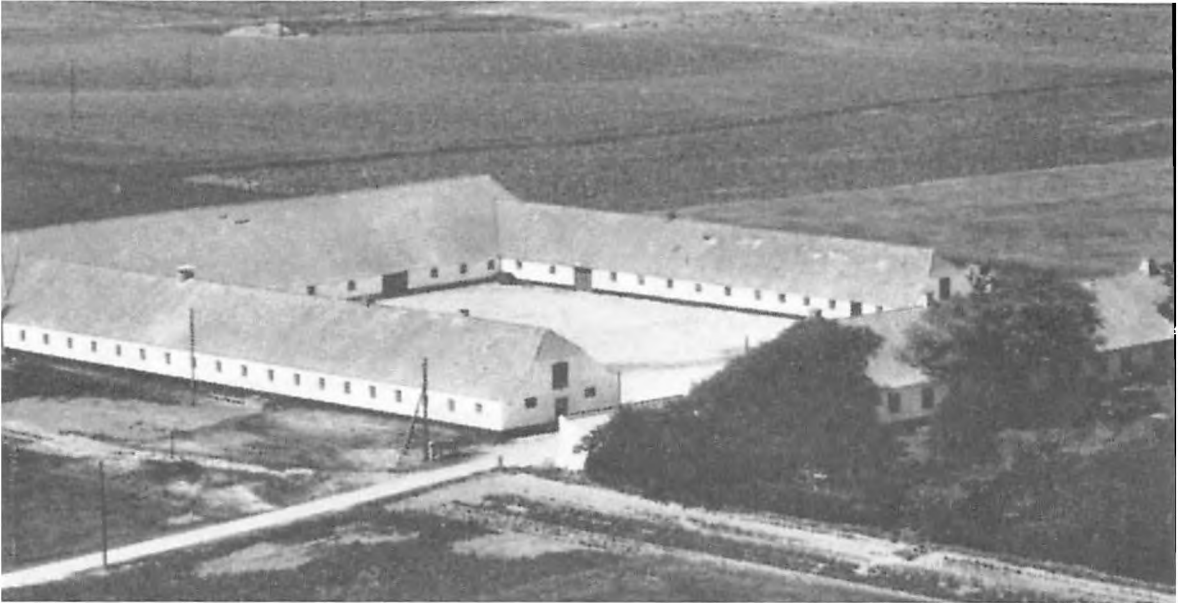
Juliane Christensdatter kom til at sidde som enke i hele 48 år. Hun styrede gårdens forretninger med hård hånd og udviklede sig efterhånden til et helt finansgeni, hos hvem egnens bønder søgte råd om gårdens drift og meget andet. Om hende findes der adskillige mundtlige overleveringer, der tegner et billede af en meget klog og djærv kone, men samtidig også en meget respekteret og markant dame.

Da Marcus Borgen Kastberg giftede sig i 1839, havde han allerede overtaget Ballegård. Moderen boede i starten på gården, men flyttede siden til Lemvig for at bo med en anden søn, Christen Kastberg. Han havde arbejdet sig op som en stor købmand og strandingskommisær i Ringkøbing. Juliane Christensdatter var meget stolt af sin købmandssøn, der tillige var forlovet med frøken Jermin fra Ausumgård. Hun sagde ofte til folk, at de kunne spejle sig i hendes søn, Christen. Men da Christen Kastberg senere gik fallit og satte både forretningen og forlovelsen overstyr, tog folk revanche og sagde med slet skjult sarkasme: "Nu er madam Kastbergs spejl gået i stykker".⁴

Om landvindingsprojektet, der førte til Christen Kastbergs fallit, kan man læse i kapitel 60, *Færgemanden og madammen på Sundgården*. Han gjorde sig senere bemærket som ejer af færgeriet i Oddesund med tilhørende kro og gård. Christen Kastberg døde i 1860, men efterlod sig blandt andre sønnen Mads Peter Kastberg, der udgav sine erindringer "90 aar i Jylland"⁵

Juliane Christensdatter døde i 1862.

Den yngste søn, Marcus Borgen Kastberg, solgte Ballegård i 1871. Gården var da på hele 15 tønder hartkorn – og prisen var 37.000 rigsdaler.⁶ Ballegård gik således slægten af hænde efter at have været en slægtsgård siden midt i 1500-tallet, da Vil Madsen (anc nr. 3674) overtog en del af den gamle selvejergård.

Ballegård lå en kilometer vest for Lemvig ved landevejen til Harboøre, hvor parcelhuskvarteret ved Ballegårdvej og Ballegårdvænget i dag ligger. Gårdens agerjorde bestod af god lermuld på lerunderlag. Den var en af sognets største gårde og i slægtens eje siden 1500-tallet, indtil Marcus Borgen Kastberg solgte Ballegård i 1871. Den gamle slægtsgård kom i 1957 tilbage i slægten, da Harald Jensen fra Grummesgård (fætter til anetavlns nr. 1) overtog gården. Endnu den dag i dag ejer hans datter, Lene Andrea Kjeldager Hansen, Ballegårds 350 kvadratmeter store stuehus. Længerne er nu revet ned og jorden solgt fra eller udstykket.

Noter

- 1 C. Dreyer: "En liden beskrivelse over Lemvig samt Skdb.-Vandfuld hdr." Viborg 1795.
- 2 Folketællingen 1801.
- 3 Som barnefader var blevet udlagt Peder Carlsen, en tjenestekarl i Howinkel. Moderen var en datter af Christen Morkier, og deres datter blev født i Nr. Lem sogn.
- 4 Helga 20/4 1940. Her efter Johanne Cathrine Krogh.
- 5 Nyt nordisk Forlag – Arnold Busk. København 1947.
- 6 Tráp: "Danmark". 5. udg. Bd. 22, s. 183.

Tyfus tog hele hendes familie

En grasserende sygdom lagde i 1772 flere gårde mere eller mindre øde. Kirsten Christensdatter mistede på få måneder mand og barn og det meste af svigerfamilien, da sygdommen nåede til Sønder Vinkel.

Sygdommen hærgede byen sidst i 1771. Den bredte sig fra hus til hus som en epidemi – og krævede kort før jul sine første ofre. Den 19. december 1771 skrev Lemvigs pastor Søren Jørgensen Haar i kirkebogen, at han havde begravet et sognebarn, der var død "af en i byen grasserende sygdom".

Sygdommen havde gjort indtryk på præsten. Fem dage senere kunne han begrave det næste offer. Han indførte i kirkebogen: "24. december prædikede jeg over Sr. Bent Hauskous kærester, som døde af samme grasserende hidsige sygdom." De var lige blevet forlovet.

Når præsten kalder sygdommen både hidsig og grasserende – hærgende - så er det stærke ord. Sygdom og død var dengang så forfærdeligt almindeligt. Den grasserende sygdom havde i løbet af efteråret bredt sig via gårdene uden for byen – hvor det havde katastrofale konsekvenser, når først smitten fik tag i huset.

På den tid boede mange mennesker tæt sammen på de større gårde – alt for tæt. Det typiske mønster var, at ugifte sønner og døtre blev boende på fødegården som voksne. Men ofte var en gård allerede delt op i halvparter, fjerdedele eller endnu mindre arveparter svarende til antallet af børn, der arvede gården. Ved forældrenes død arvede de hver deres part, og kunne de blive enige om det og gården bære det, var det ret almindeligt, at alle flyttede ind med hver deres familie.

Døde på stribe

I Lemvigs nabosogn Heldum vest for Lemvig var slægtsgården Sønder Vinkel blandt de største gårde. Her blev beboerne ramt af sygdommen som ingen andre. Den 22-årige Kirsten Christensdatter fra Kastberg (datter af ane nr. 46) var netop flyttet ind på Sønder Vinkel som den yngste kone i huset. På få måneder mistede hun ikke bare sin mand og senere sit nyfødte barn, men de fleste af sin mands søskende, der også boede på gården.

Kirsten Christensdatters mand, Niels Pedersen, var den første til at bukke under. Den 31. oktober 1771 blev han begravet, 48 år gammel. Kirsten var nu alene med deres etårige søn Peder - og var netop blevet gravid igen.

Efter Niels Pedersens bortgang fulgte dødsfald på dødsfald:

Først døde den ældste bror Christen Pedersen. Han blev begravet den 2. november.

I februar 1772 døde søsteren Mette Kirstine Pedersdatter.

Tre uger senere, den 7. marts, var det Christen Pedersens kone, Maren Andersdatter, der blev begravet.

Den 10. april var det de tre søskendes mor, der blev begravet.

Få dage senere døde den sidste af de hjemmeboende brødre, Mads Pedersen, 56 år gammel og ungkarl. Han blev begravet den 17. april 1772.

Det må have været nogle ganske forfærdelige måneder for de tilbageblevne. Værst var det måske for Kirsten Christensdatter, da hun samme år mistede sin spæde datter Zidsel, der blev undfanget få uger før faderens død. Hun blev født i forsommeren, døbt den 26. juni, og få måneder efter døde hun.

Kun en af brødrene fra Sønder Vinkel var tilbage. Det var Morten Pedersen, der senere blev købmand i Lemvig og købte Trabjerg i Gudum. Her boede han, da hans datter blev henrettet, men den historie fortælles i kapitel 46, *Dømt til halshugning og grusomme pinsler*. Den unge kone havde en storebror på nabogården Ballegård, men her var der ikke megen trøst at hente. Broderen Peder Christensen Kastberg (søn af ane nr. 46) og hans kone Mette Olufsdatter (datter af ane 114) havde netop i foråret begravet deres fjerde barn, der ligesom det første og tredje barn var død kort efter fødslen, hvilket er berettet mere udførligt i kapitel 36, *Mistede alle sine børn*.

Fik barn med sin afdøde svogers søn

Den efterhånden 23-årige Kirsten har måske søgt trøst, hvor hun kunne. Et muligt sted var hos den jævnaldrende Peder Christensen, hendes afdøde svogers ældste søn, der jo selv havde mistet både sin far og mor.

Vi ved, at Kirsten Christensdatter gik i seng med Peder, og det kom der en datter ud af. Peder Christensen blev dog ikke udlagt som barnefader for præsten. Af en eller anden grund har Kirsten Christensdatter ikke villet fortælle, hvem faderen var, da præsten spurgte. I kirkebogen står blot, at enkens "uegte datter" var hjemmedøbt den 17. august 1773. Hun var "i dåben kaldet Zidsel" efter moderens svigermor, der også var død af den graserende sygdom.

Hjemme på Sønder Vinkel har man sandsynligvis vidst, hvordan det hang sammen. Peder Christensens lillebror, Christen Christensen, stod fadder til pigen. Hvorfor Kirsten Christensdatter ikke ville udlægge Peder Christensen som far, ved vi ikke. Om hun var blevet gravid i lyst eller vold, aner vi heller ikke. Det kan have været kærlighed eller begær, der lå bag, men også jalousi og beregning. Peder selv havde nemlig ingen part i Sønder Vinkel, idet lillebroderen Christen, der allerede var en gift mand, havde arvet faderens part i gården. Den anden halvpart arvede Kirsten Christensdatter.

Det eneste, vi ved, er, at Peder efterfølgende forsvandt ud af billedet. Det viser et senere skifte efter Kirsten Christensdatters far, Chr. Kastberg (ane nr. 46). Her står der om Kirstens "uegte datter", at Peder var faderen: "Zidsel Pedersdatter 11, år, som Kirsten Christensdatter i hendes enkesæde uden for ægteskab har aulet med Peder Christensen Vinkel, der ei viides hvor er".

Døden fulgte Kirsten Christensdatter

Ulykkernes tid var dog ikke forbi på Sønder Vinkel: Christen Christensens yngste søn, Christen, døde i efteråret 1773 som spæd. Tre år senere ramte døden Christen Christensen selv. Han blev begravet den 13. maj 1776 i den åbne begravelse i Heldum kirke, 28 år gammel.

Enken Kirsten Christensdatter blev i 1774 gift med Peder Kiær fra Nordenkjær, en anden af slægtens gårde. Også den gård var ramt af den graserende sygdom. I foråret 1772 måtte Peder Kiær begrave begge sine forældre - Jens Jensen Kiær (søn af ane nr. 98) og Johanne Pedersdatter (datter af ane nr. 240) - fra Lomborg Kirke. De havde efterladt sig en børneskole på ni - hvoraf de fem stadig var umyndige. *Sagaen om de forældreløse børn fra Nordenkjær* fortælles i et andet og meget længere kapitel. Her skal vi blot hæfte os ved, at Peder Kiær nu blev selvejerbonde på den halvpart af Sønder Vinkel, som han giftede sig til.

Døden havde imidlertid stadig tag i Sønder Vinkel. Kirsten Christensdatter fødte året efter datteren Johanne Marie. Hun blev hjemmedøbt, så hun har været svagelig allerede ved fødslen. Dåben var den 20. august - og den 14. oktober døde hun.

Året efter, ved juletid i 1776, fødte hun sønnen Niels Winkel. Men han var heller ikke levedygtig: Han blev hjemmedøbt den 10. december, døde mellem jul og nytår, og den 29. december blev hans lille kiste sænket ned i Sønder Vinkels åbne begravelse i Heldum Kirke. I

Zidse, den uægte datter fra Sdr. Vinkel, blev godt gift med A.W. Sveistrup, den sidste bytolder i Lemvig. Zidse var opkaldt efter sin storesøster og sin farmor, der som det meste af familien var død af den grasserende sygdom.

I kirkebogen står der, at Peder Kjær's "spæde Barn blev begravet i den åbne Begravelse Søndagen imellem Juul og Nytår 1776." Heldet vendte for en kort tid, da parret i 1778 flyttede ind på Nørre Vinkel, som Peter Kier blev bestyrer af. Parrets tredje barn, Johanne Catrine, overlevede og blev konfirmeret i Lemvig 1793. Men også den næste datter, Mette Marie, døde som spæd i 1779. Parrets femte barn, Mariane, født 1781, overlevede dog og blev konfirmeret femten år senere.

Hvordan Kirsten Christensdatter kunne bære de mange tab er ubegribeligt. Hun døde selv i 1782, efter fødslen af parrets sjette og syvende barn, et par tvillinger. Sommeren 1782 blev følgende noteret i Heldum kirkebog: "Kirsten Christens Datter, Peder Winkels på Nørwinkel hans Hustrue 32 år og 8te måneder gammel, død i Barselseng efter Tvillingerne Niels Christian og Jens Kjær; blev begravet d. 3die Juni 1782 med Ceremonie."

Den ene af tvillingerne døde halvanden måned senere, mens den førstefødte af de to, Niels Christian, kun levede, til han var fem.

De åbne begravelser stank

Selv om de nu boede på Nørre Vinkel, blev Kirsten Christensdatter og den spæde Jens formentlig gravsat i Sønder Vinkels åbne begravelse i Heldum kirke. Hendes mand var blot bestyrer af Nørre Vinkel, der som den eneste anden gård havde sit eget gravsted inde i kirken. I Heldum kirke havde Sønder Vinkel sit gravsted i skibets vestende, mens Nørre Vinkels åbne gravsted² var i koret, der tidligere var forbeholdt adelige og gejstlige.

En åben begravelse var et gravsted under kirkens gulv. Enten med trappe ned til et kælder-rum eller med nedsænkning gennem en lem i gulvet, så det var let at komme til med nye begravelse. Skikken stammer helt tilbage fra Harald Blåtands tid og var forbundet med magt og væld. Senere fik også borgere og selvejerbønder lov at begrave deres døde på den måde. Efterhånden som antallet af døde voksede under kirkegulvet, steg generne for resten af menigheden. Ligene lugtede simpelthen. Men de menige kirkegængere måtte finde sig i lugten, der i Heldum kirke må have været særdeles stram efter de mange begravelse i 1770'erne. For at give plads til alle, måtte kisterne stables tæt. I Lemvig fik borgerne stoppet de åbne begra-

velser allerede i midten af 1600-tallet, mange år før et egentligt forbud kom i 1805. Vi skal dog helt hen i 1840'erne, før Sønder Vinkels åbne begravelse blev tildækket - efter at man havde udflyttet "en mængde kister", som blev nedgravet på kirkegården¹. Senere, da man flyttede syddøren i 1862, blev begravelsens område en slags forhal til kirken.

Tyfus eller plettyfus

Når man i 1800-tallet lukkede den åbne begravelse, kan det også hænge sammen med en ny forståelse af det uhygiejniske og smittefarlige i de privilegeredes gravskik. Vi ved ikke meget om den smittefarlige sygdom, der havde hærget Lemvig-egnen i 1771-1772. Men lokalhistorikeren J. Søndergaard Jacobsen har et bud på den grasserende sygdom: "Det var den såkaldte sprinkelsyge, et gammelt navn for plettyfus; den var meget smitsom og kan gennem kirkebøgerne følges fra egn til egn i Vestjylland. Nu var den så kommet her til byen (Lemvig) og bortrev i 1772 32 mennesker."²

Om han har ret, er en anden sag. Epidemisk plettyfus var en bakteriesygdom, der blev båret af lus. Symptomerne er høj feber, hovedpine og muskelsmerter, foruden småplettede røde udslæt. I dag behandles plettyfus med antibiotika, men kunne dengang have et dødeligt forløb. Ifølge historikerens efterfølgende beskrivelser af hygiejneforholdene var det dog snarere almindelig tyfus, der hærgede by og land. Tyfus smitter fra afføring på grund af dårlig hygiejne - og bæres af bakterien salmonella typhi - med en dødelighed op mod 10 procent.

I 1700-tallet gjorde man ikke noget ud af rengøring og hygiejne, fortæller Søndergaard Jacobsen. Indtil midten af 1800-tallet var det "en almindelig udvej at komme af med fejeskarn og anden urenlighed fra huset, at man blot åbnede gadedøren og kastede det ud på gaden. Sådan var det oprindeligt i alle byer." Lemvig "havde dog det fortrin, som en gammel forfatter udtrykker det: Her er, Gud være lovet, frisk luft. - Dens beliggenhed i 'vestenvindens bælte' kom den her til gavn. Selv de høje bakker i øst og vest kunne ikke hindre de friske vinde fra fjorden i at stryge ind over byen og derved fjerne en del af de sølger, som tidens mangel på renlighed førte med sig."

Først da brolægningen i Lemvig blev sat i system og gaderne forsynet med fortove, stoppede borgenes uskik med at smide affald ud gennem fordøren. Enkelte begyndte at smide det i fjorden, men det blev stoppet af politimesteren i 1847. Året efter modtog borgerrepræsentationen en ansøgning om "at erholde plads udvist til at henlægge fejeskarn og andre urenligheder fra husene". Løsningen blev, at byen indgik en akkord med købmand Smith, på hvis møddingplads i Vestergade borgerne måtte henlægge deres affald - uden betaling. Affaldet fra latinerne blev på den tid gravet ned i haven.

Vi skal helt hen i 1904, før Lemvig fik dag- og natrenovation. Beboerne fik nu pligt til at anskaffe affaldskasser af galvaniserede jernplader og anbringe dem ved bagdøren. Natrenovationen var baseret på tønder og spande, der to gange om ugen blev tømt af natmændene.

Noter

- 1 B8-1089, nr. 75, noteret 15. september 1783.
- 2 Nørre Vinkels åbne gravsted var for slægten Bjerregaard.
- 3 I O. Nielsens bog om Skodborg og Vandfuld herreder fortæller: "I kirkens vestre ende, har der været en begravelse for Sønder Vinkel, fra hvilken der 1840-50 er udført en mængde kister, der nedgravedes på kirkegården." Begravelsen "er nu opfyldt" (Trap: Kongeriget Danmark, 2. udg.).
- 4 Danmarks Kirker, Ringkøbing A., Landsbykirker s. 720.
- 5 J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig Købstads Historie, 1969, side 368 og 262.

Sagaen om de forældrelose børn fra Nordenkjær

Da Jens Jensen og hans kone blev begravet den 30. maj 1772, efterlod de sig ni børn. Den ældste søn var draget i krig mod Barbariet i Nordafrika, så hans yngre søster måtte passe både gården og de umyndige søskende. Men gården forblev i slægten i mere end 100 år.

Den 30. maj 1772 var en sorgens dag på Nordenkjær. Den dag blev både Jens Jensen Kiær (søn af ane nr. 98) og hans kone Johanne Pedersdatter (datter af ane nr. 240) begravet fra Lomborg Kirke. Han blev 56 år. Hun blev 57. De efterlod sig en børneflokk på ni - hvoraf de fem stadig var umyndige. Vi ved intet om deres død. Kun at de blev begravet samme dag. Men de var formentlig ofre for "den grasserende sygdom" der i 1772 lagde flere gårde mere eller mindre øde. Men det er en anden historie, der er fortalt i forrige kapitel, *Tyfus tog hele hendes familie*.

Familiesagaen fra Nordenkjær er først og fremmest en fortælling om, hvordan det gik den forældrelose børneflokk fra gården Nordenkjær i Lomborg. Familiesagaen tager imidlertid sin begyndelse først i århundredet, da børnenes bedstefar tog fæste på gården. Det var Jens Pedersen, en søn fra Fladhede i Ramme.

Kærestepar fra Ramme

Jens Pedersen fra Fladhede (ane nr. 98) var ret så gifteklar, da han overtog fæstet af Nordenkjær i Lomborg sogn. Det var hans tilkomne, Kirsten Jensdatter (ane nr. 99), for så vidt også: Hun var omkring 28 år, og han fire år ældre. På den tid var det ret almindeligt at være godt op i alderen, før man blev gift. For at stifte familie måtte man have et passende sted at opfostre børnene. Det betød for fæstebønder som regel, at de måtte vente på, at en fæstegård i omegnen blev ledig. Skikken var, at den ældste søn arvede et fæste, men ejeren bestemte suverænt, hvem han ville have til at drive sin gård. Nogen venteliste eller anden retfærdighed var der ikke tale om. Bød chancen sig, så var det med at slå til - og en forudsætning var det som regel, at der var en kone, der kunne passe sin store andel af arbejdet.

Mange ægteskaber var den gang fornuftsægteskaber, ofte arrangeret af forældre, der ville have deres børn godt gift. Og det var ikke kærlighed eller aldersforskel, men jord, der blev skelet til. Der er i slægten masser af eksempler på unge kvinder, der ægter gamle mænd, eller unge mænd, der gifter sig til en gård ved at ægte en dobbelt så gamle enke på gården. Ja, nogle gange står det direkte som en betingelse i fæstebrevet. I den forstand kan vi formode, at Jens og Kirsten har været heldige med hinanden. De var jævnaldrene, og de har kendt hinanden, formentlig siden barnsben. De kom begge fra gode kår i nabosognet Ramme vest for Lomborg. Han var fra en af de store hedegårde i sognet, Fladhede, mens hun var fra den velhavende gård Madsbjerg på de fede jorde i den nordlige del af sognet.

Begge fædrene var fæstebønder. Hvornår de blev enige om giftermålet, ved vi ikke, men det har sikkert været aftalt i god tid, før fæstet på Nordenkjær blev ledigt, for uden herremandens samtykke til både mand og kone ville der ikke blive skrevet noget fæstebrev. Herremanden og ejeren af Nordenkjær var baronen på Ryssensten. Den store herregård ligger i Bøvling ikke langt fra Fladhede, så baronen har givetvis kendt både fædrene og den unge Jens Pedersen fra Fladhede som stabile og dygtige bønder, måske havde Jens Pedersen oven i købet tjent på Ryssensten. Der er ingen tvivl om, at baronen valgte sine fæstere med omhu. Det gjaldt i sær-

deleshed Jens Pedersen, idet Nordenkjær var en af de største gårde i Lomborg, en stor bedrift på de fede jorde. Gården var tidligere blevet drevet af fogeden på Ryssensten, så det var ikke hvem som helst, der skulle overtage den. På samme måde blev den tilkomne hustru Kirsten vejlet og vurderet; at være kone på en stor gård med mange karle og piger har krævet både arbejdsevne og administrative evner ud over det almindelige¹.

Enden blev på det hele blev, at fædrene Peder Jensen i Fladhede (ane nr. 196) og Jens Pedersen i Madsbjerg (ane nr. 198) den 21. juni 1713 lod deres børn gifte i Ramme kirke, eller som der står i kirkebogen, den dag "bleve Jens Fladhede i Nordenkjær og Kirsten i Marsberg ægteviiede". De to rykkede således ind på en tilsæt Nordenkjær i sommeren 1713. Det var en flot beliggende gård på bakken nord for moserne i Lomborg, deraf navnet på gården norden for kærret, Hvæskær [hve-skjær] som moserne blev kaldt.

Jens Pedersen tog snart navn efter sin nye gård. I kirkebogen for Lomborg finder vi ham kun under navnet Jens Kiær. Vi ved ikke meget om, hvordan det gik for det unge par på Nordenkjær, eller hvornår de fik deres første børn. Da Lomborg kirkebog ikke blev ført før 1716, var Anne den første af døtrene, hvis dåb blev noteret (ane nr. 49). Dåben fandt sted i hjemmet den 25. januar 1720, og blandt fadderne var familien fra Ramme, Christen Masberg, Maren Fladhede og Laust Kirck af Lomborg Kirkegård (ane nr. 100). Datteren blev senere gift med Peder Michelsen (ane nr. 48), en søn fra Østergård. I en alder af 20 år blev hun dermed kone i Bendsgård, men det er en anden gårdshistorie. To år senere blev sønnen Christen døbt. Han blev som 29-årig gift med enken i Sdr. Kallesøe i Tørring, men også det er en anden historie.

Historien her samler sig om den ældste af sønnerne, Jens Jensen Kiær, der overtog Nordenkjær i fæste efter faderen. Det var ham, der 31 år senere skulle dø samtidig med sin kone, efterladende den forældreløse børneflokk på ni.

Landbrugskrise strammede stavnsbåndet

Den ældre Jens Kiær døde i 1740, 59 år gammel. Hans ældste søn, Jens Jensen Kiær, overtog driften af gården, og året efter, den 27. juni 1741, blev han gift med Johanne Pedersdatter fra Storbjerg. Hvordan de to havde valgt hinanden, ved vi ikke, men de kendte hinanden gennem familien; Jens Jensen Kiærs farbror, Christen Pedersen Fladhede, var nemlig gift med Johannes ældste søster. De to nåede at leve et stort, men også vanskeligt liv, inden de blev indhentet af døden i 1772.

Da de blev gift, var det krisetid for landbruget og fæstebønderne. Krisen startede omkring 1730 med kornpriser, der var helt i bund. Overalt måtte fæstebønderne forlade deres gårde, fordi de ikke kunne betale fæsteafgiften til deres herremand. Nye fæstebønder kunne herremanden ikke finde, fordi de unge karle forlod hjemstavnen i håb om at finde et udkomme andetsteds. Som modsvar strammede kongen i 1735 stavnsbåndet om bønderne: Hvis bare en dreng over 14 år forlod hjemstavnen, måtte godsejeren straffe ham behørigt, og hvis en karl nægtede at tage en anvist gård i fæste, fik godsejeren ret til at forvise ham til militæret med udsigt til mange års soldatertjeneste.

For Jens Kiær var der således ikke megen tvivl om, at han måtte overtage fæstet af Nordenkjær, da faderen døde i 1740. Hvor hårdt landbrugskrisen havde ramt familien, ved vi ikke, men også her har krisen kradsat. Faderen Jens Kiær manglede penge; fra en senere retssag ved vi, at han havde købt stude på afbetaling og ikke nået at tilbagebetale hele beløbet for dem inden sin død. I sagens akter² står der, at "Jens Pederssen i Norden Kier havde købt tvende stude. Næmlig en ravn sort og en graae, begge i 4de Aar." Betaling skulle ske kun delvist i korn, men da faderen havde efterladt en restgæld på fire rigsdaler, blev sønnen "Jens Jensen i Norden Kier" nu stævnet som ansvarlig for gælden.

Året efter, i 1741, da Jens Kiær blev gift, var krisen ved at drive over. Kornpriserne steg,

men alligevel fik stavnsbåndet og hoveriskruen en tand til; nu måtte ingen drenge og mænd mellem 9 og 40 år forlade deres fædrene gods. Til gengæld skulle herremændene stille med endnu flere soldater til kong Christian 6, der oprustede mod svenskerne.

På Nordenkjær gik livet imidlertid slag i slag. Barn fulgte barn, familieplanlægning var der ikke noget af, så Johanne Pedersdatter blev ved at føde børn til hun var 50 år. Den yngste datter, Anne Margrethe, kom til verden 25 år efter, at parret blev viet i Lomborg, og hun blev som alle sine søskende skrevet ind i Lomborg kirkebog. To af parrets børn var døde som små, og ni børn overlevede forældrene.

Usædvanligt var det imidlertid, at børnene fra Nordenkjær havde mulighed for at gå i en god sogneskole. I forhold til andre sogne var Lomborg nemlig langt fremme, hvad angik skolevæsenet. Allerede siden 1726 - 13 år før skolepligten kom som en befaling fra kongen - var Lomborgs børn blevet undervist af sognedegnen Mads Madsen Nibe. Han var for øvrigt gift med en datter fra Mullesgård (søster til anr nr. 102). Degnen fortsatte sit virke ufortrødent, selv om kongen året efter trak loven om skolepligten tilbage - efter pres fra godsejerne. Herefter kunne den enkelte godsejer drive skole efter forgodtbefindende.

For børnene fra Nordenkjær var Mads Madsen Nibes undervisning en enestående mulighed, som de med baronens velsignelse fik det bedste ud af. Den ældste søn, der også hed Jens Jensen Kiær, lærte således at læse og skrive så godt, at han som ung fik fripas fra stavnsbåndet og blev skriverkarl i Kongens København.

Branden på Nordenkjær

Jens Kiærs mor, Kirsten Jensdatter, nåede ikke at opleve mange af sine børnebørn. Hun døde i 1748, omkring 63 år gammel. Til gengæld blev hun forskånet for at se slægtsgården gå op i flammer en ulykkelig sommernat i august 1759. Sønnen Jens Kiær berettede med egne ord om branden, da han den 28. september stod skoleret på birketinget i Ryssensten:

En "Ulykkelig Ildsvåde hannem d. 5. Augusti var vederfaret i det, samme Natt, da baade hand med hustrue og Børn og tieniste Folk var i senge og vaagnede og maatte med stoer forskrækkelse erfahre, at baade hans lade, der bestod af 12 fag, tillige fæehuus 10 fag, stod i lyss lue". Jens Kiær søgte efter eget udsagn at slukke ilden i laden og stalden, men uden held. Han fortæller, at han "tillige med sine folk, saavel som nestliggende Naboer gjorde deres største flid for at dempe Jlden, men alt forgiaeves saa hand med bedrøvelse maatte see ei Alleene bemeldte huusse Gandske Afbrendt, men med og Alt hans indauflede høe, Ploug og Vogne Redskaber og en af hans beste Kiør lagt i aske, ¹ dito Kiør saaledes forbrendt at 1 stk. strax døde og tvende stk. meget ilde beskadigede, som hand aldrig Venter sig meere nøtte af."

Jens Kiær havde mistet næsten alt, bortset fra stuehuset, eller salshuset, som det hed. Forvalteren på Ryssensten, der førte ordet i retten, spurgte nu, "om han var vidende hvoraf saadan ulykke opkom?"

Jens Kiær "svarede, det var hannem ubevidst saasom disse huusse Var beliggende for sig self fra Salshuuset, hvor hverken lyss eller Skorsteens Jld Var, langt mindre foraarsaget enten af Tobachs piber eller anden Skiødesløshed."

Også hans naboer og to tjenestekarle blev kaldt ind som vidner, og de svor på Jens Kiærs uskyld i branden. Eller som der står i retsprotokollen, de "alle enstæmmig vidnede med oprakte fingre under lovens svorne Eed at dem ikke Er bevidst hvorfra denne Jldbrand er kommen ikke heller at Jens Norden Kiær eller Børn der udi skyldige Ere."

Ulykken for Jens Kiær var stor, men dog ikke større, end at baronen af Ryssensten allerede i ugerne efter branden havde sikret genopførelsen af det nedbrændte fæhus og laden. Forvalteren spurgte således, "om ikke bemeldte huuse igien ved lehnsbaronens hjælp, vare opbygte lige saa tilstrækkelig som førhen?" Dertil svarede Jens Kiær og vidnerne "Jo, at det med fornø-

den bygning som forhen, var forsyfnet." Forvalteren lovede nu "at giøre ansøgning om nogen slags Skattefrihed."

Datteren stod med ansvaret

Mere hører vi ikke om Nordenkjær før den sorgens dag, den 30. maj 1772, da ægteparret Jens Jensen Kiær og Johanne Pedersdatter blev begravet fra Lomborg Kirke. Familiesagaen fra Nordenkjær samler sig nu om de børn, der er nævnt i skiftet efter Jens Jensen Kiær og Johanne Pedersdatter.¹ Ud af de ni børn, som overlevede dem, var fem umyndige.

Den yngste af børnene, Anne Margrethe, var kun syv år, da forældrene døde. Hun kom nu sammen med de fire andre umyndige forældreløse under formynderskab af farbroderen, Christen Jensen Kier i Kallesøe. Fasteren, Anne Jensdatter Kier (ane nr. 49), der var blevet kone på Bendsgård på den anden side af kæret, har sikkert også hjulpet til. Muligvis har to gifte søstre også hjulpet, men mere om dem senere.

Uanset fasterens og søstrenes hjælp, og selvom det formelle ansvar for børnene lå hos farbroderen, var det den ældste hjemmeboende søster, Anne Kirstine Jensdatter, der trak hele læsset efter forældrenes død. Hun var 24 år, og sommeren igennem var det hende, der sørgede for gårdens drift og tog sig af de mindre søskende.

Situationen var ikke holdbar, hverken for Anne Kirstine Jensdatter eller hendes mindre søskende. Noget måtte gøres, og i oktober samme år giftede hun sig med Peder Kristensen "Sudermærk" fra Bøvling. Ved giftermålet overtog han da fæstet af Nordenkjær, som han dog senere købte. Om det var kærlighed, sund fornuft eller baronens arrangeren, der havde ført de to sammen, ved vi ikke. Men kirkebogen viser, at deres kærlighed blomstrede: De fik 9 børn sammen.¹

Den ældste søn, Jens Jensen Kiær, var ikke hjemme, da forældrene døde. Efter en tid som skriver i København blev han skriverkarl på flåden, da den sejlede til Middelhavet for at gå i krig mod barbarerne i Nordafrika.

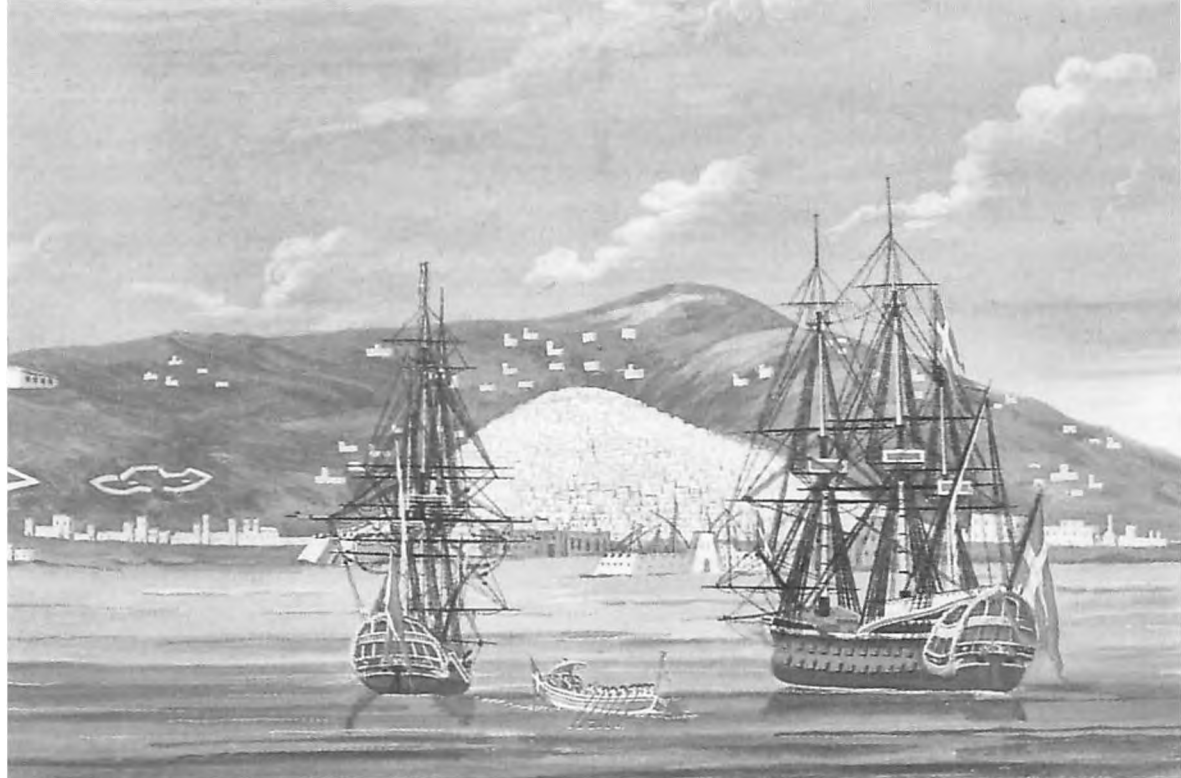
I krig i Barbariet

Jens Jensen Kiær var i en alder af 25 år draget i en umulig krig for fædrelandet mod de tyrkiske fyrster i Barbariet, danskernes navn for Nordafrika. Jens Jensen Kiær var ellers mand for at løfte det ansvar, der hvilede på ham som den ældste søn. Han var både bogligt begavet og handlekraftig og kunne nok have taget sig af familiens anliggender. I skiftet efter forældrenes død fortælles der om ham:

"Jens Jensen Kiær som efter Sigende i nogle Aar skal have tiendt i Kiøbenhavn for Skriver Dreng, men nu i dette Foraar skal have efter sit brevs formeldning til hans salige Forældre, være bortrejst fra Kiøbenhavn og engageret sig som Skriver Karl paa Flaaden, der i dette Foraar er gaaet til Algier."

Sønnen Jens Jensen var draget i krig mod 'Barbariet' - her aftegnet på et samtidigt hollandsk kort.

Jens Jensen Kiær (sønnesøn af ane nr. 98) var skriverkarl på flåden, da den var i krig mod Barbariet i 1772. Om han var med på lineskibet Grønland eller fregatten Falster ud for Algier i 1772, her vist i en samtidig akvarel, ved vi ikke.

At han som søn af en vestjysk fæstebonde blev skriver i København og ansat ved flåden tyder på gode evner og gå-på-mod. Sønnen havde næppe fået underretning om forældrenes død. Kort forinden var han sejlet af sted med en flåde på fire danske krigsskibe, der skulle sættes ind mod deyen af Algier, det tyrkiske overhoved i Nordafrika. Deyen havde tre år tidligere erklæret Danmark krig i en konflikt, der handlede om told og sørøveri mod danske handelsskibe.

Som skriver i København var Jens Jensen blevet del i et storpolitisk spil, der udspillede sig meget langt fra forældrenes liv i Lomborg. Baggrunden var så grum, at den nok kunne opildne en ung mand til at drage i felten: Op gennem 1700-tallet var mange danske skibe blevet taget af de tyrkiske fyrster i Nordafrika, der skaffede sig ekstra indtægter ved at fortolde forbi-passerende skibe. Betalte de ikke, blev skibene opbragt af kapere, de såkaldte korsarer, og både varer og søfolk solgt for gode penge, de sidste som slaver i Barbariet.⁵

I 1746 havde kong Christian 6 sluttet traktat med deyen af Algier, som årligt skulle have kostbare presentere for at lade de danske skibe i fred. Efterhånden blev der stillet krav om stadig større ydelser, og da danskerne sagde nej, var krigen i 1769 en realitet. De danske handelsmænd havde nok haft råd til at betale. I de år blev Middelhavet årligt befaret af 300-400 danske handelsskibe, der høstede godt af den danske neutralitetspolitik i krigene mellem England og Frankrig om Nordamerika og indiske områder.

For den unge Jens Jensen fra Nordenkjær har det været en barsk oplevelse at sejle til Nordafrika. Den danske krigsflåde havde ikke en chance på grund af sygdom ombord, uheldige vindforhold og kanoner, der ikke kunne tåle at blive brugt. Lederen af togtet havde imidlertid fuldmagt til at slutte fred med Algier, og Danmark måtte bøje sig for de fleste af deyens krav. Jens Jensen kunne nu stævne hjem uden at være kommet i krig - men mange erfaringer rigere.

Lillebror gift med en enke

Da flåden vendte tilbage til København, tog Jens Jensen Kiær hjem til Lønborg for at tage sig af familiens anliggender. Hvordan der blev taget imod ham, ved vi ikke. Måske var modtagelsen af verdensmanden fra København og Barbariet lidt anstrengt. Han kom i hvert ikke til at bo på fødegården Nordenkjær, hvor hans søster, Anne Kirstine, nu var ved at indrette sig med sin nye mand Peder fra Bøvling. Gården var ellers stor nok til mange folk, men om det var den nye herre i huset, søsteren eller Jens Jensen selv, der var årsag til, at det ikke kunne lade sig gøre, ved vi ikke.

Det eneste, vi med sikkerhed kan konstatere, er, at "Seigneur Jens Kiær" udi året 1773 var "logerende i Sønder Vinkel". Det var således herfra, han måtte gøre, hvad han kunne for familien, og meget tyder på, at han herfra bragte sin lillebror godt i vej med både kone, børn og fæstegård på en gang. I den ene halvpart af Sønder Vinkel boede nemlig enken Kirsten Christensdatter Kastberg. Hun var alene med to børn og manglede nu en mand til at drive gården; hvem passede bedre end Jens Jensen Kiærs yngre bror, den 19-årige Peder Jensen Kiær. Under alle omstændigheder kan vi året efter konstatere, at han blev gift med den fem år ældre enke. Han fik samtidig halvpart i Sønder Vinkel⁶.

Den yngste af brødrene var 16 år, da forældrene døde. Han hed Jens Jensen Kiær og havde altså navn fælles med sin ældste bror såvel som faderen og farfaderen. For at holde rede på de mange Jens'er, gik den yngre bror efter gammel skik under navnet "Bette Jens" - i modsætning til den ældre bror, "Store Jens" [Stow Jens]. At Store Jens også hjalp Bette Jens godt i vej, har vi ingen grund til at formode. Bette Jens Jensen blev som voksen bonde i Store Lundsby, hvor han giftede sig og fik en datter, som senere skulle vende tilbage til Nordenkjær som kone på gården. Men herom senere.

Foreløbig bliver vi ved Store Jens, der i slutningen af 1773 eller begyndelsen af 1774 rejste fra Sønder Vinkel tilbage til København. Inden han drog af sted, var Jens Kiær imidlertid kommet i uføre med lillebroderens svigerfar, Christen Jensen Kastberg fra Dybe (ane nr. 56 = 46). Jens Jensen var af svigerfaderen blevet anmodet "om i paakommende Tilfælde at ville assistere hans Søn Jens Christensen Kastberg med Penge," mens han var i København.

Jens Jensen Kiær sagde velvilligt ja og lånte da "ogsaa i Aaret 1774 udi Jens Kastbergs trængende omstændigheder" ham 20 rigsdalere. Det ved vi fra den retssag, som den familiære lånesag to år senere endte i. Da Jens Kiær senere kom tilbage til sin bror på Sønder Vinkel, bad han svigerfaderen om at få pengene. I første omgang lod han sig "fornøye" med et af Christen Kastberg "givet mundtlig løfte, at ville betale" - "i Haab om at Christen Jensen Kastberg, der har været anset for en Redelig Mand, ogsaa efter Loven ville opfylde sine Løfter uden Tvang".

Men først da han blev krævet ad rettens vej, efter en stævning af 26. februar 1776, svarede Christen Kastberg, "at hand ei kand betale enhver som Kræver". Senere lod han sin søn Ole Christensen Kastberg møde i retten med et skriftligt indlæg, der helt undsiger både sønnen i København og sin egen forpligtelse til at betale.

"Velædle og Velviise Hr. Bye-Foged og Herreds Foged," indledes skrivelsen, der fortsætter: "Af Jens Kiær fra K:havn som opholder sig hos sin Broder i Sønder Vinchel er ieg stævnet tvende Gange til Herredstinget for 20 rdl. hand siiger at have laandt min Søn Jens Christensen som har Voren i Kiøbenhavn, men Gud veed hvor nu er; men da min Søns Gield i ingen maade vedkommer mig at betale, paastaar ieg at blive frickiendt for Jens Kiers tiltale og faae erstatning for Omkostninger; og kand Jens Kiær viise mig beviis at jeg skylder ham noget, da vil jeg uden Søgmaal strax betale samme men ellers betaler jeg ei en skilling."

Brevet underskrives "dend 14de Martij 1776" med en bøn om, at "det maac læses og tilløres Ting Bogen - for blivend Hr. Byefogeds ydmyge Tjener".

Agtet købmand og borger i Lemvig

Hvordan det gik med familietvisten og sagen videre frem, fremgår ikke af tingbogen. Men for Jens Jensen Kiær gik det kun fremad. Senere på året blev det noteret i kirkebogen for Lemvig "At Velagte og Velfornemme Sr Jens Jensen Kiær, og Velædle og Velfornemme Madame Mette Marie Jensdatter agter at indlade sig i ægteskab tilsammen."

De blev viet den 2. oktober 1776. Hun var en syv år ældre enkekonc med en datter på 10 år. Allerede på dette tidspunkt har han nok virket som købmand. Året efter blev det i hvert fald noteret i Justitsprotokollen for Lemvig, at "Sr. Jens Jensen Kiær indvåner her i byen får borgerskab som købmand 5. sep. 1777."

At Jens Kiær også som købmand var en verdensmand, der bragte nye skikke til hjemegnen, fremgår af en annonce, han indrykkede i en jysk avis, Den Viborger Samler, 1784 nr. 11, tolvte årgang, mandagen den 15. martii: "Hos Kiøbmand Jens Kiær i Lemvig, er en Liigvogn at faae til Leie, hvilket bekienetgiøres de respektive Herrer paa Landet, som samme maatte behøve." Her fører han en ny mode til egnen. At køre liget på vogn blev anset for mindre ærefuldt. Først hen imod midten af 1800-tallet blev det almindeligt.

Jens Kiær var efterhånden blevet en ansct borger i Lemvig. Det fremgår af "En liden beskrivelse over Lemvig samt Skodbjerg og Vandfuld Herreder", og her nævnes købmand Jens Kiær som abonnent og eligeret borger i Lemvig⁷. Han har altså været medlem af et borgerudvalg, der sammen med byrådet skulle bestemme over visse områder af byens styre, navnlig det økonomiske.

Jens Kiær's ægteskab med Mette Marie Jensdatter var barnløst. Men det forhindrede ikke Jens Kiær i at spille en rolle som stedfar for sin kones datter og plejefar for en datter af broderen Peder i Sønder Vinkel. Jens Kiær boede i et stort hus midt i Lemvig, i Øster Torvegade 2. Ved folketællingen 1787 oplystes, at der foruden fire tjenestefolk også boede konens datter på 21 år og en plejedatter på 7 år, Jens Kiær's brordatter fra Vinkel.

Der var for broderen Peder sket det ulykkelige, at hans kone, Kirsten Christensdatter, døde fire år efter, de var flyttet til Nørre Vinkel. Hun overlevede ikke fødslen af parrets sjette og syvende børn, et par tvillinger. Den ene af tvillingerne overlevede heller ikke, som de fleste af parrets andre børn. Den to-årige datter Mariane kom nu i pleje hos Jens Kiær og hans kone. De to familier var tæt på hinanden. Jens Kiær havde stået fadder til Mariane, og den et år ældre søster var opkaldt efter hans kone Mette Marie Jensdatter. Den ældste datter Johanne Catrine på tre år var opkaldt efter brødrenes salig moder, Johanne Pedersdatter.

Fik otte børn med Jomfru Karen

Broderen Peder Kiær havde ellers klaret sig godt, indtil hans kone kom så ulykkeligt af dage. Han var en driftig bonde, der ikke bare lod sig nøje med den halvpert af Sønder Vinkel, som han giftede sig til. Med i ægteskabet havde han også fået halvperten af en gård "i Heldum Sogn Lille Ballegaard kaldet." Den solgte han i maj 1777. Senere på året realiserede han investeringer, han havde gjort i to gårde i Trabjerg i Gudum⁸ til sin "Formand's" broder, Morten Pedersen Vinkel, det vil sige hans kones svoger fra første ægteskab.

Halvandet år senere tog han til Nørre Vinkel for bestyre den store gård for købmand Andrup i Lemvig. Købmanden måtte have gode folk til at bestyre alle de gårde, han overtog, når ejerne var kommet i bundløs gæld. 100 år senere tog Andrup-familien Krabbesmark i pant, mens Severin Balleby, en efterkommer af Nordenkjær-børnene kom til at bestyre den. Men også det er en anden historie.

Peder Kiær blev nu alene med de to ældste piger. Han opgav jobbet som bestyrer af Nørre Vinkel og flyttede i løbet af det næste år til Lemvig som enkemand, men med udsigt til at blive gift igen: Efter kongelig bevilling dateret 31. oktober 1783 blev han gift med jomfru Karen

Mathias Batter Hansen. Med hende fik han otte børn. Det blev det store vendepunkt i Peder Kiær's liv. Han opgav landbruget og investerede nu sine penge og sin fremtid i at blive borger i Lemvig, sådan som storebroderen Jens Kiær. Investeringen bar frugt. Ved folketællingen 1787 er han registreret som brændevinsbrænder, boende i et større hus i Søndergade med syv tjenestefolk. Fem år efter at han måtte sende sin yngste datter i pleje hos sin bror, var han nu nået så vidt, at han havde adopteret en nevø. Det var søstersønnen Jens Kiær fra Houdam, hvis forældre var kommet så grueligt galt af sted.

Efter endnu fem år fik Peder Kiær den 14. januar 1792 borgerskab i Lemvig som værts-husholder. Men at ende som en fordrunken kroværter var ikke noget endemål for Peder Kiær, tværtimod lagde han planer i en helt anden retning. Allerede 1795 var han i gang med en ny forretning som bedemand, formentlig i samarbejde med broderen købmand Kiær, der jo udlejede ligvogn. Ved folketællingen 1801 stod han forsat opført som bedemand, mens adressen var en anden. Peder Kiær boede nu med kone, børn og tjenestepige i Torvegade 1 over for sin storebror Jens Kiær.

Også konen var i mellemtiden blevet en anden. I december 1799 var Peder Kiær blevet gift for 3. gang med den 10 år yngre jomfru Barka Pouls Datter Veyrum fra Lemvig. Med hende fik han et barn.

De to ældste døtre

Vi mangler endnu at høre om de to ældste døtre, Karen og Kirsten Jensdatter Kiær, der er de sidste nævnt i skiftet efter Jens Kiær's og Johanne Pedersdatters død i Nordenkjær, 1772. De var begge allerede godt gift, da forældrene døde. Eller rettere, godt gift kan man kun sige om den næstældste datter Kirsten Jensdatter Kiær. Hun var i 1768 blevet viet til Christen Christensen Mærsk, som efter sin far havde overtaget fæstet af en anden gård under Ryssensten, Vester Houmæe⁹. Dem gik det godt; omkring år 1800 købte han gården og blev selvejer. Blandt deres børn og efterkommere træffer vi flere generationer af skoleholdere, degne og lærere, hvoraf et par virkede som "kloge folk". Men det er en helt anden historie, som vi fortæller kapitel 52.

Helt anderledes gik det den ældste datter, Karen Jensdatter Kiær der måtte så grueligt meget igennem. Hun endte i elendighed som forladt "Tjenesteqvinde" i Enkehuset i Houe, hvor hun opvartede en gammel præsteenke og dennes "vanvittige" søn.

Karen Jensdatter Kiær var 25, da hun 16. januar 1767 blev gift med fæstebonden Mads Andersen. Hun flyttede nu ind på gården Store Houdam i Houe sogn, som Mads Andersen havde overtaget i fæste efter sin far otte år tidligere, den 31. oktober 1759. Med sig havde hun sit tøj og andre få personlige ejendele i en klædekiste, som forældrene havde foræret hende året før brylluppet. Den blev senere, i skiftet efter hendes elendige død, beskrevet som en blåmalet fyrretræskiste "med Hængsler, Laas Nøgel med den afdødes Naun og aastall 1766 paaskreven".

At det skulle gå den unge Karen Jensdatter Kiær så skidt, kunne ingen forudse før brylluppet. Hendes tilkomne mand drev en større gård med syv heste og en pæn bedrift af mange malkekøer foruden stude, kalve og mange får. Han havde også en ridehest, som han kunne sadle op med både lædersadel med skaberak, det vil sige et pyntedækket, når han skulle føre sig frem med anstand.

Det var en gård med gammel velstand, som den nygifte Kirsten Jensdatter flyttede ind i. Stuehuset var usædvanligt fint udstyret efter den tids forhold. Sovekammeret var møbleret med en himmelseng med omhæng, og de øvrige kamre ved storstuen havde tilsvarende fritstående senge - i modsætning til alkover. Hendes køkken var rigt udstyret med syv hollandske fajancefade og seks tilsvarende tallerkener, foruden fade, soveskåle og tallerkener i tin. Teselskaber havde hun også kunne indbyde til, med ikke mindre end to tepotter, to mælkepotter

og en kobber tekedel. Der var ikke mere end seks tekopper, men det var da også kun fruerne, der blev budt på te. Mændene sad ved siden af med deres øl og tobak. Husholdningen havde flere fyrfade, så der manglede ikke gløder på bordet, når de mandlige gæster skulle have tændt pipen. Det skulle være fint på Store Houdam, men det var det bare ikke. Mads Andersen havde nok arvet fæstet, men driften kunne han ikke klare. Det kneb ham i hvert fald at betale fæsteafgifterne til tiden, og fire år efter brylluppet holdt han helt op med at betale.

Tvangsauktion og gældsfængsel

I 1776 fik han en retssag på halsen, da han skyldte for de sidste fem års landgilde, 90 rigsdaler, foruden for de kongelige skatter gennem flere år. Mads Andersen erklærede i retten rigtigheden, men svarede, at han hverken kunne betale restancen eller stille nogen kaution. Ikke nok med at Mads Andersen ikke havde betalt skat og fæsteafgift, han havde også gjort et betragteligt indhug i gårdens besætning, der jo rettelig var herremandens ejendom.

Ejeren af fæstegården forlangte derfor, at retten gjorde udlæg i gården, som Mads Andersen i følge fæstebrevet skulle holde tilstrækkelig med besætning, redskaber og korn, ligesom bygningerne skulle holdes i forsvarlig stand. Dommeren gav ejeren medhold: Hvis ikke udlægsforretningen kunne dække gæld og omkostninger, så måtte Mads Andersen i fængsel, til pengene var betalt. Og hvis ingen betalte, så ville han miste sit fæste. Følgelig blev alt ind- og udbo registreret og vurderet. Mads Andersen blev desuden dømt til at betale gæld og omkostninger, han skulle sørge for gårdens istandsættelse, og anskaffe de heste, redskaber og sædekorn, der manglede i henhold til fæstebrevet.

Mads Andersen fik en kort tidsfrist til at bringe det hele i orden - "alt at efterkommes inden 15ten dage efter denne Doms lovlige forkyndelse". Ellers ville der blive holdt auktion over hans ejendele. Reelt havde Mads Andersen ikke en chance for at imødekomme dommens krav. Havde det ikke været for hans kone, var familien blevet sat besiddelsesløse fra gården og Mads Andersen selv endt i gælds fængsel. Karen Jensdatter Kiærs familie trådte nemlig til med rede penge, så de kunne blive boende og bevare fæstet. Hendes farbror Christen Kiær i Sdr. Kallesøe, broderen Peder Kiær i Sdr. Vinkel og hendes søsters mand Christen Mærsk i Vester Houmâe gik således til ejeren af Store Houdam og købte denne dom endnu før, den var afsagt. Kontrakten derom er dateret 21. marts 1776. Køberne påtog sig alle Mads Andersens forpligtelser.

Men slut var det ikke med det. Så snart nyheden om Mads Andersens uventede kapitalindsprøjtning havde spredt sig, kom nye kreditorer til. Først mødte hans nabo i Knurborg og ville have tilbagebetalt nogle penge, som Mads Andersen havde lånt og ikke betalt hverken renter eller afdrag på. Dernæst mødte købmand Schmith i Lemvig, der havde til gode for købmandsvarer gennem flere år. Ikke bare havde købmanden ladet Mads Andersen få rug til brød og byg til sæd på kredit. Han havde også lagt ud for amstueskatter for fire år og leveret over syv tønder rug til det kongelige magasin for Mads Andersen.

Dog var det ikke sådan, at Mads Andersen ikke forsøgte at afdrage sin gæld, efter familien havde hjulpet ham. I følge købmandens regnskabsbog betalte Mads Andersen i løbet af 1776 og det følgende år en pæn del af gælden tilbage med smør og flæsk: I alt 36 lispund smør - svarende til 288 kg - og 7 lispund og 11 pund fersk flæsk. Selv om det tilsammen løb op i 45 rigsdaler, 5 mark og 2 skilling, så forslod det langt fra. Efter modregning havde købmanden stadig et tilgodehavende på 46 rdl. 3 mk. 1 sk., som han krævede, Mads Andersen skulle betale.

Nu var grænsen for svogrenes tålmodighed og hjælpsomhed nået. Nu måtte sagen gå sin gang. Ved en plakat meddeltes det i april 1778, "at Tirsdagen dend 6te Maj bliver foretaget Auction i Houdam over Beboeren Mads Andersens Jnd-og udboe samt gaardens Besætning med videre"¹⁰.

Registreringen af gårdens besætning og redskaber vidnede om en gård i tilbagegang: Der var fem heste, men der skulle i følge fæstebrevet have været syv. Derfor forlangte ejeren indkøbt to heste, så der i alt var "syv dygtige og forsvarlige Ploug Bester efter denne Egn's beskaffenhed." Også gårdens andre kreaturer blev registreret. Tilbage var otte malkekøer af en besætning, der øjensynligt havde været betragteligt større. I hvert fald var der nævnt 26 mælkebøtter, lave kar i bødkerarbejde, der var brugt til at hensætte mælken i, så den kunne samle fløde. Ligeledes blev det nidkært listet, hvad der hørte til fæstet af redskaber: 2 hjulbåre, 2 tørvspader, 2 lyngleer og 2 skægmænd, 3 plove, 3 harver med jerntænder og 4 vogne.

Tjenesteqvinde i Enkehuset

Hvordan auktionen gik, og hvornår sagen sluttede, ved vi ikke, men enden blev, at Mads Andersen og Karen Jensdatter Kiær måtte forlade det hele. Året efter er der i følge kirkebogen således nye folk i Store Houdam¹¹.

Da Mads Andersen og familien forlod gården, fortaber sporet sig efter dem. Hvordan de klarede de første år, ved vi ikke noget om. Men godt gik det dem ikke. I 1786 stak Mads Andersen af fra kone og børn og rejste til København, får vi senere at vide ved en skifteforretning. Nogle år senere fandt hans svoger, Peder Kiær, ham i hovedstadens fattiggård, Almindelig Hospital på Vartov, hvor han var kommet med "kold fyr i fingrene" - koldbrand.¹² Det var et slemt sted at ende, hvis man var gammel og svag, og endnu værre, hvis man tillige var syg.

Karen Jensdatter Kiær sad nu tilbage med ansvaret og var nødsaget til at sende nogle af sine børn ud at tjene og sætte andre i pleje hos familien. En søn på 12 år var "på Skibsfart", men kom i pleje hos broderen Peder Kiær i Lemvig. Selv ernærede Karen Jensdatter Kiær sig som "Tjenesteqvinde" i det såkaldte enkehus i Houe, hvor hun passede en gammel præsteenke og dennes "vanvittige" søn, som det stod anført i folketællingen 1787.

Senere kom Karen Jensdatter Kiær til at bo hos sin søster og svoger i Vester Houmåe. Fire måneder før sin død i april 1794 flyttede hun imidlertid ned til broderen Peder Kiær, fremgår det af skiftet efter hende, muligvis for at lægge sig til at dø; med sig havde hun blot sin seng. Da herremanden på Ryssensten, som var skifteforvalter, havde modtaget besked om hendes død, sendte han dagen efter sin skriverkarl af sted for "at registrere og forsegle" Karen Jensdatter Kiærs ejendele. Det er ham, der kom til at beskrive hendes død i Lemvig, hendes mands uvisse skæbne såvel som hendes arvinger.

Som han i en meget snørklet sætning skriver, var det hans opgave "at registrere og forsegle efter en hos Fæsteren under Baroniet Ryssensteen gods Christen Mærsk i Houmaac i Hou sogn opholdende Kone Karen Jensdatter Kiær, der den 17, i denne Maaned er død i Lemvig Kiøbstad, hvor hun var hengaaed ved Jule Tider for at besøge sine Sødskende som boer der i Byen, - til videre paafølgende Skifte og Deling imellem den afdødes efterladte Mand Mads Andersen Houdam der for en 7 á 8te aar siden er reist til Kiøbenhavn og tilstædeværende veed icke om han er levende eller død og deres i Ægteskab sammen aulede Børn, 1 Søn Jens Madsen omtrent en 20s aar skal tiene i Altona. 1 Datter Zidsel Madsdatter tienende i Store Flansmose i Dybe Sogn. 1 Datter Johanne Madsdatter tienende i Nordenkier i Lomborg og Ditto Karen Margrethe Madsdatter tiener i Kier i Tørring Sogn." Senere oplyste Peder Kiær, at den 20-årige søn tjente hos en bager, mens døtrene's alder var henholdsvis 24, 22 og 16 år.¹³

Det eneste jordiske gods, Karen Jensdatter Kiær efterlod sig, var den blåmalede fyrretræskiste, som forældrene havde givet hende, da hun skulle giftes¹⁴. Den stod hos søsteren og svogeren i Houmåe. "Christen Mærsk og Hustrue forsikrede, at den afdøde" ud over kisten "aldeles intet var tilhørende her paa Stædet, thi hendes Sæng havde hun med sig i Lemvig, som og hendes bæste gangklæder."

Karen Jensdatter Kiær blev begravet i Lemvig 25. april. Hun blev 52 år gammel.

Søstersøn overtog Houmåe

Den fjerdeældste datter fra Nordenkjær var Maren Jensdatter Kiær, der var 21, da forældrene døde. Hun blev året efter gift med Søren Christensen fra Sudergård. Parret fik en børneflokk på syv, hvoraf to døde som små.

Deres yngste søn, Peder Christian, købte i 1813 fødegården. I 1819 overtog han imidlertid mosterens gård, Vester Houmåe, da den blev solgt på auktion. Den femteældste datter fra Nordenkjær var Bennet Marie. Hun var 14 år ved forældrenes død. Hvordan hendes liv senere udfoldede sig, ved vi ikke noget om. Mere ved vi om den yngste søster, Anne Margrethe, der var kun syv år, da forældrene døde.

Hun var kommet til Lemvig for at tjene som stuepige hos byfoged Bræmer, formentlig på foranledning af hendes bror, købmand Jens Kiær. Her kunne han holde øje med hende, indtil hun i april 1799 blev gift med "ungkarl Knud Nielsen" fra Lemvig. Ved brylluppet stod Jens Kiær som forlover.

Søsterens bryllup stod imidlertid i skyggen af endnu en tragedie i familien. Jens Kiærs og Anne Margrethes yngste bror, "Bette Jens" i Lundsby, var død året før. Han blev kun 43 år og efterlod sig seks umyndige børn i alderen 4 til 14 år. Det blev købmand Jens Kiær og hans svoger i Nordenkjær, der blev formyndere for de faderløse børn. I årene efter hører vi ikke meget om hverken Jens Kiær eller lillebroderens faderløse børn.

Jens Kiær kunne tilsyneladende bære et stort ansvar. Men da hans egen kone døde den 26. februar 1806, kunne han ikke bære tabet. Mette Marie Jensdatter blev 72 år. Jens Kiær døde mindre end et halvt år efter, i en alder af 63 år. Broderen Peder Kiær døde fire år senere, den 30. maj 1810, 58 år gammel.

Fætter-kusine bryllup på Nordenkjær

Sagaen om slægten fra Nordenkjær kunne være slut nu, hvis det ikke var for svogeren på Nordenkjær, Peder Kristensen "Sudermærk", der efter Jens Kiærs død var ene om formynderskabet over de umyndige børn af "Bette Jens". Det skulle vise sig meget behændigt, da hans kone, Anne Kirstine Jensdatter Kiær, døde i 1812.

Den efterladte mand var efterhånden gammel - og alt for alene om driften af gården. De ældste børn var draget hjemmefra, hjemme boede det syvende barn i rækken, sønnen Christen Pedersen. Han var nok mand for at drive gården for faderen, men konen i huset manglede. Og hvad var mere oplagt for faderen end at gøre en umyndig datter af "Bette Jens" til sin søns udkårne. Selvfølgelig havde sønnen kendt sin kusine, den 22-årige Kirsten. Men om det var deres kærlighed eller blot en praktisk foranstaltning, der førte dem sammen, er umuligt at sige.

Men et faktum er det, at brylluppet stod i 1814, så datteren til "Bette Jens" nu kunne rykke ind som kone på Nordenkjær. Christen Pedersen arvede gården, da faderen døde to år senere. Parret drev den gamle slægtsgård i de næste årtier, men i 1831, den 22. juni, gik gården slægten af hænde, langt over 100 år efter, at oldefaderen havde overtaget den.

Nordenkjær gik dog til en anden gren af vor slægt, idet den blev overtaget af Jens Nicolai Lund, søn af Niels Christian Lund i Kongensgård (anc nr. 26). På Lomborg kirkegård står stadig det jernkors, der blev sat til minde over ham. Han ejede Nordenkjær i Lomborg sogn fra 1831 til 1861, da datteren og svigersønnen overtog den. Nordenkjær forblev i slægtens eje indtil 1920'erne. Jens Nicolai Lund var gift to gange og fik i alt tolv børn. Flere efterkommere blev gårdmandsfolk, mens en del udvandrede til Amerika – hvorom er berettet i kapitel 82.

Gården kom kortvarigt tilbage i slægtens eje, da købmand Eiler Møller Jensen (anetavlers nr. 1) fik den i pant i de turbulente 60'ere. Nordenkjær overlevede de store gårdsammenlægninger i sidste del af 1900-tallet og er i dag en stor og veldrevet gård.

Noter

- 1 Se bogen "Med rok og kerne".
- 2 Folio 4 i den ældste af de bevarede tingbøger for Ryssensten birketing. Her dokumenteres, at faderen er Peder, idet sønnen her kaldes Jens Pederssen.
- 3 I skiftet efter Jens Nordenkiær og hans hustru mødte som vurderingsmænd Jens Laursen i Landsby, der var en søn fra Lomborg Kirkegård (se under ane nr. 100), og Ove Christensen Closter fra Storbjerg, der var gift med en søster til hustruen.
- 4 Den ældste af deres 9 børn kom til at bo i Hvassesgård, hans første kone var fra Lomborg Kirkegård (se under ane nr. 50).
- 5 C.F. Wandel: "Danmark og Barbarreskerne".
- 6 Peder Jensen Kiær blev gift med enken på Sønder Vinkel, Kirsten Christensdatter Kastberg fra Store Kastbjerg i Dybe (se under ane nr. 56 og 46). Han blev derved stedfader for Zidsel Winkel, der blev gift med toldbetjent Svejstrup, og Peder Winkel, som senere fik en stor købmandsforretning i Lemvig. Gennem sit ægteskab fik Peder Kiær halvpart i Sønder Vinkel. Deres første barn blev en pige, Johanne Marie, kaldt op efter konen til den anden halvpart i Sdr. Vinkel. Det var også hende, der bar barnet ved fremstillingen i kirken, mens hendes mand, Christen Winkel, stod fadder for barnet og var i øvrigt en brorsøn til Kirsten Kastbergs første mand, Niels Pedersen fra Sdr. Vinkel. Blandt andre faddere var Kirsten Kastbergs stedmor Anne Nielsdatter Knude i St. Kastberg og halvbroderen i Ballegård, Peder Kastberg. Peder Kiærs bror i Kallesøe var den sidst nævnte af fadderne.
- 7 Skrivelsen var forfattet af C. Dreyer og udkom i 1795.
- 8 Skøde- og panteprotokollens fol. 688.
- 9 Skifteprotokol, folio 325, 19. april 1794.
- 10 Justitsprotokollen 1778, folio 65.
- 11 Ved en barnedåb den 3. oktober er de nye på Store Houdam og Øster Houdam faddere: Jens Hesselberg og Karen Christensdatter Kastberg. Året efter får de selv deres 1. barn døbt (se under ane nr. 24xx). Præsten kalder vekslende gården Store Houdam og Øster Houdam.
- 12 B77-66, fol. 349 og 350.
- 13 B77-66, fol. 349b.
- 14 Af almindelige klædningsstykker fra kisten kan nævnes en særk af blågarn, hjemmegjorte trøjer, en strikket nattøje, et rødt skindsnørliv, haghatte, halvhandsker; af lærred er nævnt: forklæde, tørklæde, hue m. m. Af beklædningsgenstande, der vidner om tidligere tider med velstand: en silketøje, en ulden damaskes skørt, kartuns trøje, kartuns forklæde, forskellige slags hovedbeklædninger: fløjlsbandstykker, en fløjls hue med sølvbånd, en fileret hue med knipling, en kammerdugshue, et hovedklæde med kniplinger og to kniplingshaghatte. Endvidere skal nævnes en hundeskindsmutte og et par af mandens klædningsstykker: "1 liden æske med nogle gamle stumper silkebaand", et syskrin, et par små kurve og endelig "1 Liden Porcelains Blæck og Sand Huus".

Den første Møller i slægten

Som søn af en fattig fæstebonde overtog Mads Christensen Morup Mølle i Thy mod at ægte den 20 år yngre møllerenke Sidsel Sørensdatter. Han blev i 1771 den første Møller i slægten, der kom til Krabbesmark og Balleby.

Havde det ikke været for møllerenken Sidsel Sørensdatter og herremanden på Vestervig Kloster, var der aldrig kommet en Møller til hverken Balleby eller Krabbesmark. Sidsel Sørensdatter blev møllerenke, da hendes mand, mølleren på Morup Mølle, døde en kold februardag i 1771, 58 år gammel. Møllerenes død var selvfølgelig et stort slag for den unge enke, der nu gik uforsørget hen med lille Else Marie på bare et år og en to år ældre storesøster. Men det var ikke det eneste slag, hun fik. Samme år blev Morup Mølles ejendom splittet op og solgt på en auktion. Morup Mølle var foruden en vandmølle en af de største fæstegårde på egnen. Oprindeligt havde det været en hovedgård, men kom siden ind under Tandrup Gods, der nu satte den til salg i mindre parceller.¹

Enken Sidsel Sørensdatter vidste således ikke, om hun var købt eller solgt. Hun endte med at blive begge dele, takket være herremanden på Vestervig Kloster.

Solgt som medfølgende hustru

Godsejer Moldrup til Vestervig Kloster købte nemlig Morup Mølle i 1771. Han stod nu med en mølle - med tilhørende jorde - uden en fæster til at drive nogle af delene. Problemet var ikke, at vandmøllen stod stille efter møllerenes død; møllersvenden holdt hjulene igang, og der var vand nok i Hvidbjerg Å til at holde ham beskæftiget.

For den nye ejer var problemet, at Morup Mølle stod uden nogen ansvarlig møller, nu da årets høst nærmede sig. Det var der imidlertid råd for. Herremanden løste både sit eget og Sidsel Sørensdatters problem ved at lade sin betroede ladefoged, Mads Christensen, overtage fæstet af møllen, mod at han kontraktligt forpligtede sig til at ægte møllerenken ved samme lejlighed. Sidsel Sørensdatter var solgt.

For ladefogeden Mads Christensen var det en ganske uventet mulighed for at slå to fluer med et smæk. Trods sine 46 år var han stadig ungkarl, og han havde endnu til gode at få foden under eget bord. En bestilling som kongelig privilegeret møller med et større jordtilliggende i fæste og en enkekone på bare 26 år. Det var et tilbud han ikke kunne afslå.

Mads Christensen var da også en mand med ambitioner. Som søn af en fattig fæstebonde havde han siden sin ungdom målbevidst arbejdet på at slippe ud af fattigdommens og hove-riets åg. Mads Christensens slægt havde i generationer være fæstebønder i Ydby sogn i det sydlige Thy. Hans far og farfar havde fæstet en gård i Sinderup, sognets høstbeliggende over skrænterne ned mod Nissum Bredning. Hans morfar og oldefar havde også været fæstebønder, af Ydby Annexpræstegård neden for sognets kirke.

Ikke at Mads Christensen var vokset op i dybeste armod. Jorden var fed i Ydby, og fra gravhøjene bag gården havde han haft en udsigt mod store vidder til alle sider. Men Mads Christensen var vokset op med en far, der på alle de bedste dage måtte forlade sine egne marker for at gå på hoveri for herremanden.

Nok havde faderen haft fod under eget bord, men dengang var det ikke ualmindeligt, at herremanden krævede op til 250 dage årligt, og var der problemer, kunne herremanden

straffe hovbønderne, som det passede ham. Prygl var en dagligdags foreteelse. For den unge Mads Christensen var det ikke det liv, der var udlagt for ham. Som den yngste søn havde han ingen udsigt til at overtage faderens gård. I stedet arbejdede han sig op blandt herregårdens karle - og endte med en plads som herremandens betroede ladefoged. På den tid var Vestervig Kloster et meget stort gods med et omfattende tilliggende af både hovedgårdsjord og fæstegods. Som ladefoged var Mads Christensen ansvarlig for det praktiske arbejde med at sætte karlene i arbejde i laden og på marken og skulle tilsige arbejdskraft fra hovbønderne til høveri, mens ridefogden stod for det administrative og den overordnede ledelse.² Selv har han næppe svunget pisken over fæstebønderne; viste en af de tilsagte bønder sig vanskelig, var det som oftest en sag for ridefogeden.

Men ikke desto mindre havde Mads Christensen ikke nået sine ambitioners mål; han havde efterhånden passeret sin bedste alder, stadig uden familie og uden en passende gård at drive. Herremandens tilbud om at fæste vandmøllen i Morup var en chance, Mads Christensen ikke kunne lade passere. Møllen havde to kværne, en udskænkning, en ålekiste med god ålefangst og i tilgift et landbrug, der var flere gange større som faderens.

Men hvad vigtigere var: Herremanden krævede ikke hoveriarbejde af mølleren. I stedet skulle Mads Christensen blot erlægge et landgilde på 53 rigsdaler 2 mark, foruden et mindre antal brolam og høns for at benytte den østre bro om mølletiet. Skatten til kongen stod selvfølgelig i forhold til møllebrugets størrelse: Hvor faderens hartkorn var ansat til 3 tønder og 6 skæpper, ville Mads Christensen få et mølteri, der inklusive mølleskyld var sat til 11 tønder, 4 skæpper, 1 fjerdingkar og 1 album.

Endte som velhavende

Til gengæld for skat og landgilde kunne Mads Christensen se frem til en fast indtægt fra fæstebønderne, der havde pligt til at bruge godsets egen mølle. Netop mølletvangen og den medfølgende maleafgift gjorde datidens møllere til de mest velhavende inden for bondesamfundet. For hver skæppe korn, bønderne fik formalet på møllen, måtte Mads Christensen tage en told med toldkoppen, foruden en afgift for den del, bønderne måtte ønske forarbejdet til mel eller gryn.

Møllerne havde dengang ord for at tage rigeligt til sig med toldkoppen, "hvis man skal fæste lid til de talrige talemåder, hvoraf en går ud på, at man egentlig skulde være tilfreds, hvis man blot fik sækken hjem igen".³ Så for Mads Christensen (ane nr. 32) var der ingen tvivl. Han skrev under på fæstebrevet den 31. juli, og den 18. oktober 1771, da høsten var kommet i hus, stod brylluppet med møllerenken Sidsel Sørensdatter (ane nr. 33) i Bedsted Kirke.

Morup Mølle var en usædvanlig god "medgift", og den blev senere officielt betegnet som en af de bedste møller i Thy.⁴ For Mads Christensen blev det da også kilden til en voksende velstand. I 1783 havde han købt Lødborg sogns kongekorntiende fra Vestervig Kloster, og han havde efterhånden også råd til at købe sin egen gård på knap 10 tdr. hartkorn. Den lå på bakken i Sinderup, hvor han selv var vokset op. Måske havde han tænkt sig at trække sig tilbage hertil med sin Sidsels Sørensdatter, men det nåede han aldrig. Ved hans død i 1788 var gården fæstet ud til to beboere.

Skiftet efter ham viste et stort og velhavende bo: I hjemmet fandtes blandt andet en bibel, en huspostulle og andre gudelige bøger, et sølvbæger, 10 sølvspiseskeer, en vest med tre dusin sølvknapper og en blåmalet postvogn. Her beskrives møllens stuehus med alle sine værelser og kamre: først og fremmest den store stue, så en mælkestue og en stue, kaldet "vestre stue", foruden en ølkælder, et kammer til pigerne, et køkken, et bryggers, et kammer til møllesvenden, et toldkammer og et lidet gæstekammer. Karlens kammer lå, som typisk var, i stalden.⁵ Ifølge folketællingen fra året før var der to karle og en pige i møllen.

Morup Mølle, fæstet af den første Møller i slægten, er i dag en hyggelig kro - her Erling Møller og sønnen Christen på broen over møllebækken.

Kabel, ejet af den anden Møller i slægten, er den dag i dag et veldrevet landbrug - her Erling Møller og sønnen Lars på Kabbels store gårdsplads. Foto: Johan Gadegaard.

Herremand på Kabbel

Efter Mads Christensen Møller fulgte Møller'ne i slægtled for slægtled. Mads Møller døde i maj 1788. Sidsel Sørensdatte var nu møllerenke for anden gang, denne gang alene med fire mindre børn foruden de to hjemmeboende piger fra første ægteskab.

Det blev møllerparrets førstefødte søn, Søren Madsen Møller, der kun 15 år gammel overtog driften af Morup Mølle efter faderens død. Søstrene Sidsel Maria på 13 og Anna på seks år måtte som lillebroderen Christen Madsen Møller (ane nr. 16) på otte finde deres egne veje i livet. Christen Møller stod imidlertid ikke tilbage for sin far. Han tog ud at tjene som karl, arbejdede sig op og i 1804 blev han bestyrer af herregården Kabbel, kun 24 år gammel. Få måneder senere ægtede han jomfru Stine, den jævnaldrende datter af Kabbel, Ane Kirstine Breinholt (ane nr. 17).

Syv år senere stod han som ejer af Kabbel gods, der lå så smukt på Lem Vigs østre bred, med parkanlæg og en strålende udsigt ud over Nissum Bredning og det hjemlige Thyland mod nord. Parret nåede at få fire børn, tre piger foruden sønnen Christen Breinholt Møller (ane nr. 8), før Christen Møller døde i 1814, kun 33 år gammel.

Efter mandens død fik enken kongelig bevilling til at sidde i uskiftet bo. Det vil sige, at arven ikke skulle gøres op, før enken døde eller giftede sig igen. Børnenes interesser blev i den forbindelse varetaget af svogeren fra Morup Mølle, Søren Madsen Møller, der var såkaldt født værge for børnene. Den efter loven umyndige enke skulle også have en værge, og det blev en svoger fra Nørre Vinkel på den anden side af Lemvig, Jens Stokholm. Også her var der forbindelse til Morup Mølle, idet hans bror, Peder Christensen Stokholm⁶ fra Legind i Thy, var gift med Christen Møllers yngste halvsøster, den tre år ældre Else Marie Sørensdatte.⁷ Parret var blevet gift i Nørhå sogn i Thy den 20. marts 1806, og han drev den store Lægindgård, der blandt andet havde sit eget kalkstensbrud.⁸

Som fortalt i kapitel 49, *Kærlighed på Kabbel*, gik det nemlig hverken værre eller bedre, end at enken fandt sammen med svogeren fra Nørre Vinkel, der i mellemtiden var blevet enke-mand. Da der i den forbindelse blev holdt skifteforretning, blev svogeren fra Morup Mølle, Søren Madsen Møller, indkaldt sammen med en tredje svoger, Niels Chr. Lund (ane nr. 26) fra Kongensgård i Nørre Nissum, der "som Samfrænder at behandle Skiftet".⁹

Til Nørre Vinkel og Krabbesmark

For sønnen Christen Breinholt Møller betød det, at han som voksen kunne overtage sin sted-fars gård, Nørre Vinkel, da han som 21-årig i 1829 giftede sig med Anne Madsdatte (ane nr. 9). Men Nørre Vinkels historie er en længere historie, der fortælles i kapitel 47 om *Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel*.

Christen Breinholt Møller fik otte børn, fire af hver, og den yngste søn, Christen Breinholt Stockholm Møller (ane nr. 4), lagde næste sten til slægten - og indtog slægtsgården Krabbesmark. Som 27-årig købte og betalte han i 1869 Krabbesmark med sine egne penge, og først tre år senere giftede han sig med Ane Marie Vinkel Pedersen (ane nr. 5).

Parret på Krabbesmark fik 9 børn. Den ene af dem var Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K), der født i 1875 overtog Krabbesmark i 1903 - og giftede sig med sin kusine i Balleby, Marie Jensen (ane nr. 3K). Deres historier fortælles i flere andre kapitler. Et andet af parrets børn var Agnes Møller (ane nr. 2B), der giftede sig med sin fætter fra Balleby, Kristian Jensen (ane nr. 3B). Også deres historie har sit eget kapitel.

De to par fik tilsammen 14 børn - som alle er denne anetavles nr. 1, og alle - på nær arvin-gen til Balleby - er døbt Møller efter den første Møller fra Morup Mølle.

Slægtens vindmøller

Møllersønnen fra Morup, Christen Møller (ane nr. 16), fik sin egen vindmølle, da han blev herremand på Kabbel. Den blev i hans eftermand, Jens Stokholms tid beskrevet således: "Møllen, som er bygget i Firekant er opført af Fuhr Tømmer indeholdende (bredde) oven for Loftet 3 Alen og unden for Loftet 4 Alen, her 1 Par Maaleqværne med 2 Steen og en Eege Knaghjul, samt Fuhr Vinger."

Kabbels senere arvtager Niels Breinholt (svigersøn til ane nr. 17), ejede Lemvig Møllegård - her tegnet med en gårdmølle på taget i 1879 af Niels Bjerre. Gårdens hollandske vindmølle lå ud mod Sønderbjergs skrænter oven for Lemvig - som tegnet af J. Gjörup omkring 1860. Men for at spare bønderne østen for byen for den trælse tur bakke ned og bakke op til Lemvig Møllegård byggede Niels Breinholt Nr. Lem Mølle på Nyholm (nederst efter billede på Lemvig Museum).

En anden af slægtens mænd, Peter Vinkel Sidelmann (efterkommer af ane nr. 114), har været møller på Nr. Lem Mølle. I en af sine erindringsartikler fortæller han: "Jeg kom til at mindes mine år som bestyrer på Nr. Lem Møllegård. Jeg var fæstet som bestyrer af gården, og der var samtidig fæstet en bestyrer på møllen. Hen på vinteren blev han angrebet af spansk syge, så jeg måtte til at bestyre møllen også, hvad der gav mere at bestille, men det var også interessant at sætte sig ind i. Jeg vil her prøve at beskrive, hvordan alt var indrettet. Det var en stor firevinget mølle, som skulle drejes efter vinden og sejlet lægges på. Et stort tandhjul med sving uden for møllen ordnede det. Forneden i møllen var der plads til al indlevering og udlevering af korn. En mægtig ege-stamme stod i midten og gik helt op til toppen.

Forneden hvilede den på en svær tværbjælke i en oliepande, og foroven var anbragt et meget stort tandhjul med træknage, hvortil alle de forskellige kværne m. m. kunne tilkobles, når de var i brug. På første loft var anbragt en stor pillesten, hvorpå der blev lavet gryn, både store og små, samt rensset alt, hvad der blev lavet til mel. Den var omgivet af en riflet stålskærm som tog alle spirer og snavs fra. Den roterede med voldsom fart. To store kværne fandtes også, en kunst-kværn og en rhinskkværn. En stor stålvalse blev brugt til at valse havregryn på, samt valset havre. Der foruden var der nedstyrtningssskakte til triøren og melsigten, som var forneden. Melsigten var en firkantet, lang, silke-betrukket sigte, som kunne gøre melet lige så fint, som det man købte. Alle tilkoblingshjul var med træknager, der ret tit blev gnedet med grafit, så det kunne gå nogenlunde lydløst. Måtte tit efterses. Vi malede meget for omegnen, desuden for tre købmænd i Lemvig. Der blev også lavet rugmel. Triøren blev brugt meget om foråret."¹⁰

At herværende forfatter i sin tid som journalistelev på Lemvig Folkeblad kom til at bo i den gamle møllers aftægtshus på Møllegårdsvej oven for Lemvig Møllegård, kan næppe interessere andre end ham selv - og måske hans gode værtinde Stinne Madsen (efterkommer af ane nr. 486), der, hver gang weekendens indbrud blev blæst op i mandagsavisen, lige skulle høre, om døren var ordentligt låst. For man ved jo aldrig...

Møllen på Nr. Vinkel omkring 1900. Christen Breinholt Møller (ane nr. 8) og sønnen Christen Møller fik bygget en vindmølle af den hollandske type, hvor både de selv og omkringboende bønder kunne få deres korn og malt formalet. Tidligere havde Nr. Vinkel som andre større gårde sin egen hestemølle. I sådan en hestegang kunne en hest, spændt for en trækstang og via et tandhjul, en drivaksel og trækremme inde i laden, drive et tærskværk, en kværn, eller hvad der nu måtte være brug for.

Møllerens død i Den Nord=Cimbriske Tilskuer

På Morup Mølle tjente Søren Madsen Møller i mere end et kvart århundrede som møllersvend for sin mor. I 1815 stod han således stadig anført som svend, og først i 1822 optræder han i kilderne som fæster af møllen. At han også levede det meste af sit liv som ugift, ved vi fra alle de gange, han som fadder stod anført som ungkarl Søren Møller i kirkebogen. Han døde imidlertid som en gift mand – i en alder af 55 år. Det var i 1828.

At han overhovedet blev gift, ved vi fra den dødsannonce, der blev indrykket efter hans enkes død to år senere. Søren Møller havde nogle få år før sin død, eller måske ganske kort før, taget Karen Clausdatter til ægte. Om hende ved vi intet, måske var hun en trofast husholderske, som han derved har villet sikre, måske var hun hans store kærlighed. Kun ved vi, at kærligheden ikke bar frugt i form af børn. Således var der ingen umiddelbare arvinger til Søren Møller, bortset fra hans hustru. Under alle omstændigheder blev skiftet efter ham ikke behandlet før efter hustruens død i sommeren 1830. På den baggrund indrykkede amtmanden følgende annonce i avisen Den Nord=Cimbriske Tilskuer. Under rubrikken "Avertissements" stod der i nr. 72, den 7. september 1830:

"I Stervboet efter de i Maarupmølle afdøde Ægtefolk Søren Madsen og Karen Clausdatter afholdes i bemeldte Maarup-Mølle en skiftesamling Fredagen den 8.de October næstkommende om formiddagen Klokken 10, ved hvilken det Fornødne agtes vedtaget angående Stervboets Realisation og Møllens Overleverelse med videre, og hvortil Boets Arvinger herved indkaldes at møde enten personligen, eller, i Tilfælde af Forfald, ved dertil Befuldnægtigede."

Annoncen var indrykket også i nr. 73 og 74 af "Den Nord=Cimbriske Tilskuer eller Thisted Amts kgl. allernaadigste privilegerede Avertissements=Tidende", som var avisens fulde navn.

Søren Møllers bror, søsteren Sidsel Madsdatter og den ene af hans halvsøstre var da allerede døde. Den eneste tilbage var halvsøsteren Else-Marie Sørensdatter, enke efter Peder Stokholm. Således var brorsønnen Christen Breinholt Møller (ane nr. 8) fra Nørre Vinkel, hans søskende og hans fætre og kusiner efter Sidsel Madsdatter de nærmeste arvinger.

Morup Mølle Kro

Slægten slap imidlertid ikke taget i Morup Mølle efter Søren Møllers død. Ved skiftet efter ham og hans enke tjente hans helsøsters søn, Mads Pedersen (fætter til ane nr. 8), på Morup Mølle som møllersvend. Han var da 30 år, ugift og måske ikke parat til at blive den næste møller på Morup Mølle. Under alle omstændigheder blev møllen overtaget af en anden. Mads Pedersen bliver dog på møllen som svend de næste år, men ved folketællingen i 1840 er han der ikke mere – og dermed slutter slægtens historie på Morup Mølle.

Kabbel gik slægten af hænde i 1846, Nørre Vinkel i 1944. Kun Krabbesmark og Balleby er fortsat i Møller-slægtens eje – den første fik i sidste del af den 20. århundrede endog sin egen moderne vindmølle.

Tilbage i Morup i Thy har den gamle vandmølle for længst kværnet sine sidste korn. Mølleledammen er væk, men Hvidbjerg Å smyger sig stadig idyllisk langs det gamle møllehus. En kort periode blev Morup Mølle forvandlet til naturhøjskole, men ellers er det krodriften, der har domineret møllen i det 20. århundrede. I dag er Morup Mølle kendt som en gedigen og gammeldags kro, der trækker tyske turister på ferie og lokale thyboere til enkebal.

Møllerenken Sidsel Sørensdatter har ingenlunde levet forgæves.

Klostermølle 1923 – i slægten fra 1774 til den dag i dag.

Den fredede Åmølle i Gudum genopført efter stormflod i 1839.

Slægtens vandmøller

Mange slægtninge har været møllere og møllerenker på egnens vandmøller. En søn af rytterbonden Jens Matstrup fæstede i 1712 Åmølle, en anden søn købte den i 1740, mens sønnen af en tredje søn i 1774 overtog Klostermølle, som via hans møllerenke gik videre i slægten. Endnu i dag ejes Klostermølle af en efterkommer, folketingsmedlem Kristen Touborg Jensen.

Gudum Klostermølle gik i generationer fra møllerenke til møllerenke – via mænd med alt for kort et liv som møllere. Således giftede Zacharias Jensen Hvistendahl (sønnesøn af ane nr. 232) sig i 1774 med den 35-årige møllerenke Gundel Madsdatter og overtog dermed Klostermølle. For hende var ægteskabet en redning; selv om hun var møllerdatter fra Flynder Mølle, var det sin sag at stå alene med både en stor mølle og en større børneflokk. For ham var giftermålet chancen for at få sit eget. Han havde i mange år tjent andre herrer, blandt andet som herregårdsskytte på Viborg-kanten, og nu

var det tid at stifte familie. Sådan skulle det imidlertid ikke gå. Møllerenken fødte ham en dødfødt søn, og flere blev det ikke til. Så efter Zacharias Jensen Hvistendahls død seks år efter gik Klostermølle videre til en datter fra møllerenkens første ægteskab, Gertrud Marie Christensensdatter, da hun giftede sig med en fem år yngre mand på bare 19 år.

Hendes lillesøster, Anne Marie Christensensdatter, blev 10 år senere gift med Jens Villesen Hauskov (oldesøn af ane nr. 196), der overtog Hauskov efter sin far. Skæbnen ville nu, at deres søn, Jens Jensen Hau-

skov, født 1803, skulle blive den næste møller på Gudum Klostermølle. Men først efter to dødsfald og en særdeles levende møllerenke. Samme år døde nemlig Gertrud Marie Christensensdatter; hendes enkemand, Chr. Christensen, giftede sig igen med den 17 år yngre Kirsten Jeppesdatter. Hun blev den næste møllerenke på Klostermølle, da han døde i 1817. Hun overtog imidlertid selv driften af møllen; først 26 år senere¹¹ giftede hun sig, i en alder af 46 år – med ingen andre end den nu 20-årige Jens Jensen Hauskov. Den gamle møllerenke var hans adgangsbillet til møllen, og prisen var 20 års barnløst ægteskab. Da hun døde i 1853, giftede Jens Jensen Hauskov sig året efter med den 17 år yngre Karen Christensen Tovborg.

Siden er Klostermølle gået fra far til søn i fire generationer. Det nye møllerpars næstældste søn, Kristen Tovborg Jensen overtog Klostermølle i 1869. Han blev siden en fremtrædende radikal politiker og formand for landboforeningen. Fra 1920 drev hans enke, Ane Marie Tovborg Jensen, møllen i mange år og skiftede i 1925 det gamle vandhjuls kraft ud med turbinekraft. Sønnen Laurids Tovborg Jensen overtog Klostermølle, først som forpagter, siden som ejer. Men vandet plaskede over møllehjulet endnu i 1930'erne, da Erling Møller som barn fra Krabbesmark besøgte stedet. Møllerenes søster, kommunisten Karen Tovborg Jensen, var en nær ven med familien på Krabbesmark, som fortalt i kapitel 92 og 93.

Klostermølle gik videre sønnen Kristen Touborg¹² Jensen (tip-tip-tip-tipoldebarn af ane nr. 196), som den dag i dag driver gården – ved siden af sin politiske karriere som SF-politiker først i byrådet i Lemvig, siden i Folketinget. Møllen er for længst holdt op med at male, og mølledammen er blevet til dambrug, men Klostermøllens gamle møllehus er i dag restaureret og et flot minde om stedets mange møllere og møllerenker.

Åmølle i Gudum

Længere nede ad Klostermølle Å ligger Åmølle. Her blev en anden søn fra Klostermølle den nye møller i 1878. Det var Jens Hauskov Jensen, den ældste søn af Jens Jensen Hauskov og Karen Christensen Touborg. Han døde allerede fem år efter, men hans møllerenke ejede den legendariske Åmølle frem til 1894.

Åmølle ligger næsten ud til Limfjorden, men trukket 200 meter op fra Remmer Strand og bag en beskyttende strandvold. Men der har den ikke altid ligget; oprindeligt lå den lidt lavere i terrænet et par hundrede

meter længere mod øst, men efter en dramatisk oversvømmelse blev den flyttet: "Natten mellem den 2. og 3. januar 1839 stormede det slemt, slusen ved Thyborøn kunne ikke modstå presset, havet brød igennem og blev presset op i fjorden. Her blev vandstanden så høj, at området med møllen blev oversvømmet. Det fortælles, at møllerenes kone den stormfulde nat var alene hjemme med sine to små børn. Hun vågnede ved, at hendes træsko, som hun havde stillet for fodenden af den ægteskabelige dobbeltseng, stod og bankede på fodenden i takt med bølgeskulptet. Resten af natten måtte børnene og deres mor tilbringe på en høj i haven, indtil et par møllerkarle fik dem reddet over til nabogården. Herefter blev møllen flyttet til sin nuværende plads."¹³

Første gang en slægtning kom til Åmølle, var 1712, da Mads Matrup Møller (søn ane nr. 232) overtog fæstet af møllen. Før den tid var han møllersvend for den tidligere fæster, der blev dømt for at drive et ulovligt brændevinsbrænderi på stedet. Som fortalt i kapitel 44 om Tøffelhelten fra Matrup vidnede Mads Møller til hans fordel, men det tog retten sig ikke af. Måske så Mads Møller selv lidt rigeligt dybt i flasken, måske ikke. Vi ved, at møllens ejer omkring 1740 lagde sag an mod Mads Møller, fordi han ikke havde vedligeholdt møllen og heller ikke betalt landgilde.¹⁴ Heldigvis kom hans bror, Niels Jensen Matrup, ham til undsætning og købte møllen sammen med Jacob Wejbjerg Breinholt i Tangsgård (bror til ane nr. 70).¹⁵ Dermed kunne Mads Møller blive siddende.¹⁶

Andre slægtninge har også ejet Åmølle. Lemvig-købmanden Bent Mathias Lauridsen Hauskov (svoger til barnebarn af ane nr. 196) blev ejer af Åmølle ca. 1772, da han giftede sig med den 19 år yngre møllerenke Maren Jensdatter Wiingaard. Hun flyttede med ham ned til Lemvig for at blive købmandskone. Han døde 11 år senere, og efter endnu 14 år flyttede hun i 1797 tilbage til Åmølle. På det tidspunkt var det den 27-årige søn, Niels Møller Bentsen Hauskov, der drev møllen. Da enken døde i 1800, omkring 60 år gammel, blev sønnen en kort overgang møller i Åmølle, der dog blev solgt på auktion senere på året. I 1801 flyttede Niels Møller Bentsen Hauskov fra Åmølle og blev landmand. Hans søster, Else Kirstine Bentsdatter Hauskov, blev i øvrigt mor til den navnkundige spåkone madam Balleby, som der er fortalt om i kapitel 52.

En anden slægtning kom til Åmølle i 1811, da Poul Stokholm købte den. Han stammede fra Mors, men havde formentlig drevet møllen nogle år forinden, idet

hans kone, Maren Støvlbech (efterkommer af ane nr. 230) fødte deres første barn i Gudum i 1808. Poul Stockholm solgte møllen igen den 1. maj 1812. Som Klostermølle hørte Åmølle oprindeligt under Gudum Kloster. Åmølle fungerede helt frem til 1953 som kornmølle. Den er i dag fredet.

Lille Lomborg Mølle

Den første af slægtens vandmøller blev drevet af Peder Thorsen (ane nr. 960), der fæstede Lille Lomborg Mølle eller Øster Mølle, som den også blev kaldt. Det var kongens vandmølle under Bøvling Slot og som navnet antyder ikke nogen stor vandmølle. Gennem tiderne havde møllerne haft svært ved at få et ordentligt udkomme af møllen, og det gjaldt også Peder Thorsen; der var ganske enkelt ikke vand nok til at drive en vandmølle selv af den størrelse. For at slippe i skat tog Peder Thorsen i 1640 tingsvidne på, at Mølgård med tilliggende ikke var andet end "et ganske ringe og ond bol", der knap nok kunne beskattes som et bol.¹⁷

Vi ved ikke, hvornår Peder Thorsen blev fæster af møllen i Lomborg. Han nævnes første gang 1636,¹⁸ men kan godt have overtaget den allerede i 1626, da den netop var sat forsvarligt i stand.¹⁹

Før den tid havde møllen længe stået "ganske øde", og hverken møllehjul eller møllesten due. Men i 1625 leverede en anden forfader, Lemvig-købmanden Simon Christensen (ane nr. 1838), hvad der skulle til at sætte den i stand: 5 tylder savdeller, det vil sige i alt 60 stk., 8 bjælker, 1 tylt egetræer, 2 harbopund stål og 1 lille møllesten, "da den gamle var slået sønder".²⁰ Den alsidige Lemvig-købmand Simon Christensen var selv en af slægtens første mølleejere og havde toft oven for byen, hvorpå der stod en vindmølle,²¹ men det er en anden historie.

På trods af de omfattende istandsættelser blev Lille Lomborg Mølle formentlig aldrig nogen givtig forretning for Peder Thorsen, der til sidst opgav at drive kongens mølle. Måske forlod han den i svenskekrigenes tid fra 1643 til 1645, i hvert fald nævnes i 1649, at møllen

atter var øde,²² og at Peder Thorsen havde fået en gård i Lundsby, der også hørte til kronen.²³

Vester Mølle i Ramme

At det kunne være svært at drive vandmøller i det flade land, vidner en anden sag om. Lensmanden på Bøvling Slot anlagde i 1641 en sag for at bevise, at Vester Mølle i Ramme ofte kom i "bagvand", og at han derfor ikke kunne svare den krævede skat til kongen. Som tingsvidne svor en af forfædrene, Søren Christensen (ane nr. 968), på, at når vinden blæste stærkt af sydvest eller vest, så løb så meget vand fra havet og fjorden op i Bøvling enge, at det ofte standsede møllen.²⁴ Bedre gik det med to andre møller i Ramme sogn, Over Mølle og Mellem Mølle.

Mølgård i Vandborg

Andre i slægten havde måske mere held som møllere på den sagnomspundne Mølgård i Vandborg. Møllen blev sidst i 1700-tallet og frem drevet af Jens Andersen Mølgaard og hans ældste søn, Anders Peter Jensen Mølgaard, der var gift med Johanne Poulsdatter Bromsgaard (efterkommer af ane nr. 92). Men af en eller anden grund afstod de møllen til Thomas Jensen, der i 1810 blev gift med en søster til Johanne Poulsdatter Bromsgaard. Hvordan det gik til er en anden historie, som ikke fortælles her i bogen, men om møllegården som åsted for spøgerier og rænkespil er fortalt i kapitel 25 og 53.

Fabjerg Mølle og Fåre Mølle

Christiane Pedersdatter Vestergaard (datter ane nr. 119) blev i sit første ægteskab kone på Vester Mølle i Fabjerg. Da manden døde i 1769, var hun kun 24 år og en ganske attraktiv møllerenke. Hun blev gift med Mads Michelsen, der allerede drev Fåre Mølle. De fik sønnen Hans, som Erling Møller i mange år troede var møllens arvtager. Den næste møller hed nemlig Knud Hansen Bech, hvis efterkommere drev Fåre Mølle helt op i 1900-tallet. Først sent opdagede Erling Møller, at Knud Hansen var født på Vedersø Mølle og dermed af en helt anden slægt.

Noter

- 1 Morup Mølle, der lå i Bedsted sogn med et tilliggende i Ørum sogn, blev i 1771 splittet op ved en auktion. Mads Christensen Møllers fæstebrev er indført i fæsteprotokollen for Tandrup og Koustrup, men det var udstedt af Moldrup til Vestervig Kloster (La. Fæsteprotokol for Tandrup og Koustrup 1719-1855).
- 2 "Høveriet ved Vestervigkloster". Historisk årbog for Thisted Amt 1955, s. 310. Johan Hvidtfeldt (red.): "Håndbog for danske Lokallhistorikere". Kbh. 1952-56. Alfred Kaae: "Vestjyske godsejere og deres bønder". Hardsyssel årbog 1965, s. 27. Birgit Løgstrup: "Bundet til jorden". Kbh. 1987, s. 120.
- 3 Peter Skautrup: "Stubmøllen". Købstadmuseet "Den gamle by" Aarboeg 1930 og 1931. Århus, s. 86 ff. Henv. s. 104.
- 4 Knud Aagaard: "Physisk, oeconomic og topografisk Beskrivelse over Thy". Viborg 1802. Historisk Aarboeg for Thisted Amt 1939.
- 5 La. G88. Tanderup Gods. 12. Skifteprotokol 1772-1826. Bd. 4. Fol. 130b ff.
- 6 Om Peder Stokholm (1773-1828), se Slægten Breinholt. Mellemanavnet Christensen optræder i dødsnotatet efter ham, hvor der imidlertid nævnes "gårdmand i Legind, 60 år" – men den alder er præstens skøn.
- 7 Født 1770, døbt mikkelsdag, 29. september, var hjemme ved folketællingen i 1787, er ofte fadder.
- 8 Traps Danmark, 3. udgave.
- 9 Se under Nr. Vinkel, afskrifter af skifte mm. foretaget af Alfred W. Josephsen, Jelling.
- 10 Slægtsbladet Sidelmann. 15. årgang.
- 11 Hendes næste mand var Jens Jensen Hauskov i følge "Klostermølle – en mølle til eftertiden", en pjeces fra Klostermøllens Venner og Anna Marie Touborg, 2000. De øvrige oplysninger om slægtslinien stammer fra slægtstavlerne i denne bogs bind 2.
- 12 Kristen Touborg staver sit navn med u – og det gør denne bog også.
- 13 Jørgen F. Christensen: Rundt til danske vandmøller, 1991.
- 14 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreeder. 5 Tingbog fol. 174.
- 15 La. B24. Viborg Landsting. 684. Fol. 371b.
- 16 Kopskat 1743. Nævnt under broderen i Matrup.
- 17 Ra. Lensregnskab for Bøvling len. Bilag. Vedr. navnet Lille Lomborg Mølle, se note 19.
- 18 B24-568, f. 34.
- 19 Peter Skautrup: "Hardiske Maal". Kbh. 1930, s. 79.
- 20 M.18.049, pakke nr. 3, bilag nr. 6.
- 21 L.R. Kvittatiarumsbilag 1588-1657.
- 22 Peter Skautrup: "Hardiske Maal". Kbh. 1930, s. 79.
- 23 Mandtal på kobberskatten 1646 og korn- og pengeskatten samme år samt unionspengeskatten for 1647, 1651-53 og 1655. Ra. film M. 18.054. "Vogn egne bog". Ra. B7A. 2. Bøvling lensarkiv. "Slægtshistoriske blade". Febr. 1978, s. 46.
- 24 Ra. M. 18. 050. Bøvling len. Regnskab 1640-41. Bilag Nr. II.

Arbejder på kongens klædefabrik

En søn fra Store Vestergård i Fabjerg flyttede midt i 1700-tallet til København. Her var han først Herre Tjener for en etatsråd, siden fyrbøder og bud i Guldhuset for kongens Uld-Manufaktur og Det kongelige militære Vare-Magasin.

En simpel bondesøn fra Fabjerg blev midt i 1700-tallet butler for en etatsråd på Vimmelskiftet København. Så meget ved vi, at Christen Jensen Vestergaard (søn af ane nr. 118) i 1773 var "Herre Tjener" for en etatsråd ved navn Pingel.¹ En herretjener var dengang en personlig tjener i de finere hjem, og i dette tilfælde var herren Johan Christian Christopher Pingel, tidligere amtmand og ud af en fornem militærslægt.²

Selv var Christen Jensen Vestergaard, eller Christen Westergaard, som han kaldte sig, en moden mand på 34 år. Hans herre var omkring 61 år med en strålende karriere bag sig: først ved militæret i Rendsburg, siden som amtmand over Island. Tilbage i Danmark steg han støt i rangklasserne og omgikkes mænd fra landets absolut højeste embeder. Blandt fadderne til hans børn var således både en hofmarskal og en gehejmeråd, altså en af dem, der faktisk styrede landet. Det var i den oplyste enevældes tid, men Frederik 5 var den første enevældige konge, der hverken havde lyst eller evne til selv at styre landet. Der var med andre ord god plads ved parnasset i København.

I 1760 steg Pingel op i 3. rangklasse, da han blev udnævnt til etatsråd. Samme år flyttede han ind på den mondæne adresse Vimmelskiftet 163, hvor den vestjyske bondesøn blev hans butler. At være personlig herretjener for sådan en mand var ikke hvem som helst forundt. Christen Westergaard må have gjort sig fortjent til hans tillid, og han havde givetvis de fornødne kvaliteter med sig hjemmefra. Som den yngste af en faderløs børneflokk har han været vant til at underordne sig såvel sine ældre søskende som skiftene stedfædre. Hans mor var en stærk kvinde, der havde ejet hans fødegård, Store Vestergård, hvilket alt sammen er fortalt i kapitel 28, *De stærke børn fra Damgård*.

Kilderne fortæller ikke meget om Christen Westergaards unge år. Han var 17, da moderen og stedfaderen i 1756 solgte St. Vestergård til fordel for et mere beskedent fæste i Gudum. Det var formentlig i den forbindelse, at sønnen flyttede hjemmefra; den mindre Nørre Tang kunne de gamle nok drive uden hans hjælp.

Hvornår og hvordan han på sin videre færd kom til København, ved vi ikke. Det kan være gennem hans 14 år ældre broder. Han boede også i hovedstaden, men den oplysning får vi først ved skiftet efter moderens død i 1780, og mere ved vi ikke om ham. En anden sandsynlighed er, at Christen Westergaard tjente som soldat. Det var på den måde, at mangan en jyd endte i København, og i 1764, da Christen Westergaard var 25 år, blev udskrivningen af karle og husmænd til militæret sat kraftigt i vejret, samtidig med at stavnbåndet blev strammet yderligere.

I 1760'erne havde Johan Christian Christopher Pingel for længst forladt militærvæsenet og var blevet erhvervsdrivende, men en bror var officer i 3. sjællandske nationale regiment, mens en brorsøn var officer og factor i Serampore, en dansk koloni i Ostindien. Om Christen Westergaard har tjent en af de to, fortæller kilderne intet om. Hvorom alting er, så blev en forbindelse skabt til etatsråd Pingel, så Christen Westergaard i 1773 kunne stå anført som hans Herre Tiener.

Det var en omskiftelig tid, både for landet og for etatsråden. Året før, den 1. juli 1772, havde han netop løst borgerskab som brygger og dermed startet et helt nyt forretningsområde. Det gik imidlertid ikke som planlagt. Johan Christian Christopher Pingel klarede skærene det første år eller mere, men kort derefter blev han erklæret konkurs.³

Copulationspenge til Københavns Stadskasse

Hvad Christen Westergaard som hans personlige tjener måtte stå model til i de år, kan vi kun gætte om. Hvor længe han forblev sin herres tro tjener, ved vi heller ikke. Det eneste, kilderne i første omgang fortæller, er, at Christen Westergaard i 1773 giftede sig med Helene Kirstine Lundstrøm. Vi ved fra en meget senere folketælling, at det var det første ægteskab for dem begge to. Vi kan også regne ud, at Christen Westergaard i bryllupsåret fyldte 34 år, og at bruden var ti år yngre.

Om brylluppet ved vi, at parret blev viet i Garnisionskirken, så efter alt at dømme boede hendes forældre i Københavns Garnissions sogn eller var en del i militærvæsenet, hvis soldater også hørte til Garnisionskirken. Kilderne fortæller også, at der blev betalt copulationspenge til Københavns Stadskasse. Copulationspenge var en 100 år gammel skat på bryllupper. For Christen Westergaards familie var det nok noget mærkeligt noget at betale bystemet penge for at gifte sig; slægtens bønder skulle ikke svare denne kærlighedsskat. Afgiften blev afskaffet i 1792 i hele landet bortset fra i det selvstyrende København, der fortsatte med at opkræve et copulationsgebyr frem til 1868.

Det kan meget vel have været et anseeligt beløb, Christen Westergaard skulle lægge i copulationspenge. Beløbet afhang af stand og indtægter, og den unge Helene Kirstine Lundstrøm var tilsyneladende af fin familie. Efter tre års ægteskab fødte Helene Kirstine Lundstrøm den 28. juni 1776 parrets eneste søn. Han blev døbt Jens Christian Vestergård i Garnisionskirken og havde tre fornemme faddere:

Den ene var madam Helene Lundstrøm, sandsynligvis spædbarnets mormor eller en nær slægtning. At hun blev anført som madam Lundstrøm betyder, at hendes mand hed Lundstrøm og havde en prominent stilling. Selv havde madam Lundstrøm også en titel; i kirkebogen var hun anført med stillingsbetegnelsen "bud på Guldhuset". De to andre faddere var kontorråd Kofoed og justitsråd Schiwe. Mere står der ikke om dem.

Efter alt at dømme var de også ansat på den kongelige klædefabrik Guldhuset – Det militære Uldmanufaktur – hvor kongens klæder, militæruniformerne, blev produceret. Den unge stuliossus Daniel Kofoed var blevet ansat den 1. juli 1774 – af sin far, Hans Hansen Kofoed, der var en af tre direktører for foretagendet. Halvandet år senere blev han direktør for det nye Det Kongelige militære Vare-

Det nye Guldhuset i Rigsgade i Københavns Garnissionskvarter blev bygget i 1760. Her arbejdede Christen Westergaard (søn af ane nr. 118) som fyrbøder.

Magasin, hvorunder fabrikken kom til at høre. Mange år senere overtog sønnen hans stilling.¹ Justitsråd Schiwe var tilsvarende den etatsråd Schiwe, der afløste en anden af direktørerne den 1. april 1779.

Udisciplinerede arbejdere

Gennem sin kones forbindelser fik Christen Westergaard arbejde på Guldhuset. Ifølge folketællingen i 1787 var den nu 38-årige Christen Westergaard bud og fyrbøder ved Det kongelige Varemagasin, formentlig efter hans herres fallit.

Fyrbøder havde dengang en anden betydning. Som fyrbøder passede Christen Westergaard fyret i Guldhusets store bygning. Det har været et hårdt og beskidt arbejde, men til sin hjælp havde en fyrbøder typisk en eller flere karle.² Så det har været en betroet stilling, selv om fyrbøderen i de større fyrekældre ofte havde en mester over sig. At være bud er svært at forstå som noget andet end en helt underordnet stilling – men dog så fin, at madam Helene Lundstrøm også havde denne stillingsbetegnelse.

På Guldhuset havde man brug for nogle solide ansatte, og de kunne være svære at finde i 1700-tallets København. Arbejderne var ganske udisciplinerede, viser en kongelig forordning fra 1726: "Eftersom vi med mishage have måttet fornemme, at iblandt de arbejdere som bruges ved Vores uldne manufakturfabrik, skal findes dem, som med drukkenskab, klammeri og andre dårlige usømmelige poster sig ofte forser, til sinkelse udi arbejdets fremgang... Det er derfor herved Vor vilje og befaling, at I en tålelig pengestraf efter enhver forsyndelses beskafenhed pålægges". Regeringen lod de indkasserede bøder gå til enker og faderløse børn ved fabrikken.

De "gemene arbejdsfolk" rapsede også, men kongen fandt det alt for dyrt at idømme dem ordinære fængselsstraffe, "hvilket skal have kostet bemeldte Vores manufaktur langt mere til underholdning og udgifter, end sagen har været af importance". Derfor skulle fabriksledelsen nu komme rapserierne til livs med bøder, gabestok eller tvungen slaveri i straffeanstalten Børnehuset. Men det er alt sammen forhistorie for Guldhuset i 1770'erne.

Op gennem 1700-tallet havde tekstilindustrien udviklet sig med flere privatejede fabrikker – eller manufakturer, som det hed. De var stadig baseret på håndværk; det eneste industrielle var stordriftsfordelen i at lade mange arbejde under samme tag.

Tæt på hof-revolutionen mod Struensee

Politisk levede Christen Westergaard i en spændende tid i København. Den sindssyge kong Christian 7 regerede landet ved hjælp af gehejmekonseilet, da hans livlæge, Johann Struensee, overtog magten i 1770-1771. Det var i oplysningens tid, og med et pennestrøg afskaffede Struensee den forhadte censur. På det tidspunkt var etatsråd Pingel endnu ikke gået konkurs, og Christen Westergaard var antageligt hans herretjener allerede da.

Fra Pingels herskabslejlighed på Vimmelskaftet har Struensees reformer kunnet opleves fra første parket. Blandt husets gæster har givetvis været de magtfulde gehejmeråder, som Struensee nu satte uden for indflydelse. I omgangskredsen var også justits- og etatsråder, hvis værd blev undergravet, da Struensee indskrænkede tildelingen af ordener og titler. Endelig var der officererne fra det militær, som Struensee planlagde at beskære kraftigt. Diskussionerne er uden tvivl gået højt i Vimmelskaftet.

For den vestjyske herretjener var det måske mere interessant, at Struensee halverede hove-riet – så fæstebønder på gårde af en vis størrelse kun skulle levere 48 spanddage med heste og 96 gangdage. Helst ville Struensee afskaffe det forhadte stavnsbånd, som Christen Westergaards far i øvrigt var i konflikt om mange år tidligere – se kapitel 29, *Voldsmanden fra Vestergård*.

For Københavns manufaktur i almindelighed og tekstilindustrien i særdeleshed truede

krise og tilbagegang, da Struensee med et indførte frihandel i hele riget. Den unge industri skulle bevise sin levedygtighed, og resultatet var, at København blev oversvømmet med udenlandsk tekstil, som fandt vej via Hertugdømmerne, hvor toldsatsen samtidig var sat ned. For arbejderne betød Struensees præmature globalisering arbejdsløshed; 2083 københavnske tekstilarbejdere mistede på få måneder brødet.

Også moralen led under Struensee, ikke mindst da han og dronning Caroline Mathilde sammen fik en datter (halvsøster til tip-tipoldefar til svigersøn af anetavlen nr. 1).⁶

Snart blev det de tidligere magthavere for meget. Den 16. januar 1772 gennemførte de den såkaldte hof-revolution, i hvilken etatsråd Pingels lillebror, Ulrich Carl Pingel, deltog og personligt var med til at kaste kongens livlæge i fængsel. Dagen efter blev han forfremmet til major.

Jo, fra lejligheden på Vimmelskafet kunne Christen Westergaard sandelig være tæt på en af de mest spændende perioder i danmarkshistorien. Det er da også meget tænkeligt, at han sammen med både herskab og tekstilarbejdere deltog i folkefesten, da Struensee den 28. april 1772 blev henrettet. For øjnene af en tusindtallig skare blev først den højre hånd "af hannem levende afhugget" og derefter hovedet. På skafottet blev liget parteret i fire dele og lagt "på stejle og hjul, og hovedet med hånden sat på en stage". Den reformivrige Struensee havde afskaffet torturen, men endte selv med at blive tortureret. En ny regeringsmagt ophævede straks mange af Struensees reformer, og som en konsekvens blev en stakkels slægtning mange år senere bøddens offer. Som en retfærdig straf udmålt af nidkære dommere blev Anne Marie Mortensdatter fra Resen *Dømt til halshugning og grusomme pinsler*, som fortalt i kapitel 46. Hun havde i 1793 forgivet sin mand, Eskel Laursen Kochholm (bror til ane nr. 58), og som straf skulle hun "knibes med gloende tænger, først uden for det sted, hvor mordet er begået, og derefter trede gange imellem gernings- og retterstedet, og allersidst på retterstedet, dernæst hendes højre hånd og siden hoved med økse at afhugges, hvorpå legemet bør lægges på stejle, og hovedet tillige med hånden at fæstes på en stage over legemet." Så grum lød dommen ordret fra det retsvæsen, som Struensee forgæves havde søgt at reformere.

Opsving efter USA's uafhængighedskrig

Snart var alt ved det gamle igen i Kongens København. Dog ikke for Christen Westergaard, der året efter blev gift med sin Helene og snart efter så sin herre gå fallit. Pingel drog med sin familie til Skårup på Fyn, hvor han endte sine dage på en amtmands pension og var henvist til at søge almisser fra sin brorsøn, factoren i Ostindien. Christen Westergaard begyndte at arbejde i den militære beklædningsindustri, der i 1774 blev lagt helt om – til fordel for Guldhuset. Førhen tilvirkede uld-manufacturen i Guldhuset kun grove uldvarer – klæder og bay – til de militære regimenter og korps, der selv lod uniformerne sy. Men en så decentral struktur gav uensartede uniformer, og endnu værre, skabte uensartethed i administrationen i den såkaldte munderingsforvaltning.

Derfor blev den militære beklædning centraliseret i Det Kongelige militære Vare-Magasin. Med kongens ord således, at "Vores Armé bestandig til enhver tid og på en ensartet måde vil kunne være til rådighed med de erforderde fornødenheder til beklædning". Det var således en industri i vækst, Christen Westergaard blev ansat i. Når fabrikken lavede de finere klæder til de mange regimenter og korps, der var garnisoneret fra Nordnorge til Elben i Syd, kunne den ligeså godt også lave tøj til civile kunder. Derfor blev der nu i Guldhusets hovedbygning indrettet en manufaktur-handel med fem udstillingslokaler – som skulle være tilpas opvarmet til stadens finere kunder.

Christen Westergaard var en tro arbejder hele livet igennem. Der var ellers mange muligheder for at få andet arbejde. Sidst i 1770'erne var et boom for det københavnske forretningsliv,

En soldat fra yderst til inderst

Mandskabets påklædning bestod i 1780'erne for overmunderingens vedkommende af en trekantet hat, der hverken skærmede øjnene for sol eller regn, en temmelig lang kjole med store opslag og rabatter i regimentets farve, åbentstående og kun sammenholdt ved krydsbandoleret til sabel og patrontaske, altså såre upraktisk i vort blæsende klima. Desuden en langærmet vest, som nåede ned over hofterne, og af snævre knæbenklæder, støvletter (lange klædesgamasker), strømper og sko. Af egentligt undertøj kun en skjorte, da brugen af f.eks. uldent undertøj var ukendt. Dernæst brødpøse, tornyster eller ransel og feltflaske. Kun rytteriet havde kappe, den indførtes først i de andre våben i 1805.

Således beskrevet af oberstløjtnant L. Sabro, forfatter til bogen *Rigensgade Kaserne og de nærliggende omgivelser*, der er en vigtig kilde til oplysning om det miljø, Christen Westergaard arbejdede og levede i.

idet den nordamerikanske Frihedskrig 1776-1783 betød en voldsom opblomstring for dansk handel. For Guldhuset fik fremgangen den omvendte konsekvens, at der kom til at mangle arbejdskraft. I 1779 stod 11 væverstole ledige, selv om militæret havde beordret soldaterkoner og børn, "som for hånden være at få" til Guldhuset. Det var en voldsom ledighed i lyset af, at fabrikken havde 44 vævestole til grovere varer og 7 vævestole til finere varer for officerer, foruden et overskæreri, et farveri og et presseri.⁷

Senere blev fattiglemmer fra Almindeligt Hospital også sendt til Guldhuset for at væve uld. En anden slægtning kan således have tvangsarbejdet på de kongelige fabrikker; nemlig Mads Andersen (gift med barnebarn af ane nr. 98), der i 1786 stak af fra kone og børn og endte her på hovedstadens fattiggård – som fortalt i kapitel 38, *Sagaen om de forældreløse børn fra Nordenkjær*.

Efter den amerikanske borgerkrig fortsatte nedgangstiderne for Guldhuset, nu på grund af stigende uldpriser. De svære tider ramte også Christen Westergaards økonomi, så han i de år måtte stifte gæld. I registreringsprotokollen⁸ på rådhuset – den tids Riebers Kreditinformation – skulle han således skrive under på, at han skyldte penge væk. Han underskrev sig Christen Westergaard. Sidst i 1780'erne oplevede Christen Westergaard, at det gik fremad igen, såvel for tekstilindustrien som for den kongelige uniforms-manufaktur.

Ved sin død i januar 1790 var han ansat som bud ved Guldhuset. Enken, Helene Kirstine Lundstrøm, underskrev sig Christiane Westergaard, da hun efter mandens død, den 21. januar 1790, betalte forseglingspenge.⁹

Kongens København

At leve i Kongens København i sidste halvdel af 1700-tallet har været ganske malerisk. Storhandlen blomstrede og fyldte havnen med et mylder af sejlskibe, pramme og både. Hovedstaden lagde også havn til statens eneste flådestation, ligesom hærens generalstab og rigets stærkeste fæstning lå i København. Så en stor del af byens befolkning bestod af officerer, stampersonel og håndværkere fra flåde og hær.

Christen Westergaard og Helene Kirstine Lundstrøm boede livet igennem i kvarteret omkring Guldhuset. De havde først en lejlighed i Klerkegade i en hjørnejendom¹⁰ ud mod Rigensgade, lige over for Guldhuset. Ifølge folketællingen fra 1787 boede de i nr. 402 som den 10. familie i det hus. Christiane og Christen Westergaard, kan der have stået på deres dørskil, om

de havde et. Kort efter flyttede de om på den anden side af gadehjørnet til Rigensgade 420,¹¹ hvor de boede ved mandens død i 1790. Hvorfor de flyttede, fortæller kilderne ikke. Sønnen Jens Christian Vestergård var da bare 13 år, men måske allerede ude at tjene.

Kvarteret omkring Guldhuset var et tæt bebygget kvarter mellem Rosenborg og Nyboder, som husede mange af militærets og flådens folk. En af flådens folk på Christen Westergaards tid var Jens Jensen Kiær (sønnesøn af ane nr. 98), der omkring 1770 drog fra Lomborg til København for at blive skriver. I foråret 1772 blev han skriverkarl på flåden, da den sejlede ud for at gå i krig mod Barbariet i Nordafrika. Om ham er fortalt i kapitel 38, *Sagaen om de forældreløse børn fra Nordenkjer*.

Omkring nytårsskiftet 1773-1774 boede Jens Jensen Kiær atter i København og ernærede sig nu efter alt at dømmes som købmand. Byen virkede som en magnet på driftige folk fra hele Danmark og Hertugdømmerne, ligesom mange udlændinge prægede gadebilledet. I slutningen af århundredet var der 24.000 husstande i København. En tiendedel af befolkningen var efterhånden arbejderfamilier, de 14.000 tjenestefolk ikke medregnet.¹²

I København traf Jens Jensen Kiær en helt femte slægtning, Jens Christensen Kastberg (søn af ane nr. 56=46). Ham gik det imidlertid mindre godt. Hvad han lavede, ved vi ikke, men fattig var han. På grund af "trængende omstændigheder" lånte Jens Jensen Kiær ham 20 rigsdaler, hvilket senere gav anledning til en sag mod hans far. Jens Christensen Kastbergs skæbne som lejesvend og rytter i hæren er kort fortalt i kapitel 17. Dengang endte mange tidligere soldater i København; nogle fik arbejde, andre blev en del af byens pjaltproletariat. Andre igen rejste hjem og tilkæmpede sig til en plads i bondesamfundet – som fortalt i kapitel 41, *Soldat i 11 år*.

I 1814 var det slut med tekstilfabrikation i Guldhuset. Fabrikken lukkede og blev fra 1816 Garnisionshospital. Det var det frem til 1928, og dermed også da Niels Balleby (ane nr. 6) blev såret i krigen i 1864 og bragt på hospital i København. I kapitel 62 om *Krigen i 1864 – bedste-fars krig* fortælles, at han blev indlagt på Sølvgades kaserne.

Det oprindelige Guldhuset havde for øvrigt en kort tid fungeret som militært kvæsthus i 1600-tallet. Det var under den Skånske Krig i 1676 efter det blodige slag ved Lund, der kostede så mange døde og sårede – fortalt i kapitel 17, *Rytterbønderne døde om fluer*.

Brødrene Christen Jensen Vestergaard

Som nævnt boede Christen Westergaards ældste bror også i København, da de i 1780 fik underretning om moderens død. At de rejste hjem i den forbindelse er tvivlsomt. Om den ældre broders færd fortæller kilderne intet, men brødrenes barndom kan måske være med til at

Kejserens nye klæder

Det oprindelige Guldhuset fik sit mærkværdige navn, da alkymisten Francesco Guiseppe Borri huserede i København sidst i 1660'erne. Han var en bandlyst italiensk læge på flugt, der vandt hoffets og Frederik 3' gunst. Til sine eksperimenter fik han af kongen stillet et laboratorium til rådighed foruden en mængde materialer og udstyr, herunder en guldkolbe. Det lykkedes dr. Borri at drive sit spil indtil Frederik 3's død den 9. februar 1670. Han tog flugten, da den mere skeptiske Christian 5 kom til magten, men blev snart efter arresteret i Østrig og udleveret til paven, hvor han endte sine dage i Roms fangekælder - efter 25 års fangenskab.

Mads Andersen stak fra sin familie i Houe af til København, hvor han endte sine dage i sygdom og armod 'På Almindelig Hospital' (tegning af P.C. Klæstrup, Det kgl. Bibliotek). Her på Vartov i København modtog man byens ældste, svageligste og mindst arbejdsduelige fattiglemmer. Først efter Mads Andersens tid kom Fattigplanen af 1799, der skulle sætte en stopper for tiggeriet, og de virkelig trængende skulle have hjælp. Kunne de arbejde, skulle de det i det omfang, der lod sig gøre, ellers skulle de passes i fattigvæsnets stiftelser og hospitaler.

give et billede af de udvandrende vestjyder. De to brødre bar begge det fulde navn Christen Jensen Vestergaard – opkaldt efter deres farfar Christen Madsen "Vestergaard" (ane nr. 236) og navngivet Jensen efter deres far, Jens Christensen Vestergaard (ane nr. 118). Dengang var det skik og brug at give den ældste og den yngste søn samme navn, så de sluttede en ring og forældrene dermed ikke fik flere børn.

Christen Jensen Vestergaard "den ældre" kom til verden omkring 1725, som den første af fem børn, mens Christen Jensen Vestergaard "den yngre" blev født 14 år senere. Givetvis har der været flere end de fem børn, vi kender efter moderens skifte. Men vi kender ikke navnene på de, der døde før den tid. Hvordan deres mor, Karen Christensdatter Damgaard (ane nr. 119), efter at have født børn i 14 år nu kunne vide sig sikker på, at det var slut, er umuligt at sige. Det var ikke på grund af komplikationer efter fødslen, for nogle år senere hun fik et barn med en ny mand.

Men som fortalt i kapitel 54 om *Den første Jensen i slægten* bundede navneskikken i en oldgammel tro på navnemagi. At magien i langt de fleste tilfælde virkede, viser denne bogs mange efterslægtstavler. Måske var navnemagien kombineret med en mindre magisk, om end stål-sat ægteskabelig beslutning om, at manden skulle holde sig væk. Det kunne godt være sådan i Jens Christensen Vestergaards tilfælde, for han var en skidt karl, der tævede sine tjenestefolk og ikke magtede at drive sin fædrene gård.

Måske skal hendes vished om, at det nu var slut med flere børn, forklares med mandens død. Vi ved ikke, præcis hvornår han døde, blot at det skete omkring sønnens fødsel. Karen Christensdatter Damgaard stod efter hans død alene med en større flok børn; foruden brødrene Christen var der datteren Anna Cathrine (ane nr. 59) på 11 år, Jacob på otte og endelig den lille Mads, der måske dårligt nok var fyldt et år, da Christen "den yngre" kom til verden.

Nogen let tid har det ikke været for Karen Christensdatter Damgaard, men som fortalt i kapitel 28 om *De stærke børn fra Damgård* var hun en kvinde, der nok vidste at klare sig. Da Christen Jensen Vestergaard "den yngre" var 3-4 år, fik han sin første stedfar. Det var, da hans mor omkring 1743 giftede sig med Gregers Christensen fra Hygum Kloster¹³ (søn af ane nr. 484).

For Christen Jensen Vestergaard "den ældre" var moderens ægteskab formentlig anledning til at komme hjemmefra. Nu var der ikke længere behov for hans hjælp på gården, men vi ved ikke noget om, hvor han tjente som dreng. Gregers Christensen døde kort efter og kom dermed ikke til at spille en aktiv rolle i børnenes liv. Karen Christensdatter Damgaard stod nu igen alene med gården, som hun ifølge skattemandtallet fra samme år nu drev ved hjælp af en karl og en pige.¹⁴

Christen Jensen Vestergaard "den yngre" var seks år, da moderen giftede sig for tredje gang med Peder Christensen Sønberg. Med ham fik hun i 1745 datteren Christiane Pedersdatter Vestergaard. Den yngre Christen Jensen Vestergaard voksede således op med en lille halvsøster, der formentlig har været sin fars øjsten. På den baggrund har det måske ikke kunnet gå hurtigt nok at komme hjemmefra. Han kan allerede være rejst, da forældrene solgte St. Vestergård og flyttede til Gudum i 1756.

Hans storesøster, Anna Cathrine Jensdatter Vestergaard (ane nr. 59), blev først gift året efter, da hun ægtede Jens Hansen (ane nr. 58) fra Pilgaard i Resen. Men hans forhistorie er en helt anden, der er fortalt i kapitel 44, *Tøffelhellen fra Mattrup*, og i anetavlen under Pilgård.

Noter

- 1 Københavns Stadsarkiv. Copulationsprotokol 1763-1783.
- 2 P.H.J. Petersen: "Stamtavle med biografiske Optegnelser over Slægten Pingel...", Kbhvn. 1935. Herfra stammer de følgende oplysninger om Pingel og hans familie.
- 3 Iflg. den maskinskrevne "Stamtavle med biografiske Optegnelser over Slægten Pingel ..." gik han konkurs den 29/10 1793, men da det er 14 år efter hans død i 1779, antager vi, at der er tale om slæføj af året 1773.
- 4 L. Sabro: Rigersgade Kaserne og de nærliggende omgivelser, s. 75. Kbhvn. 1959. Fra denne bog stammer også de øvrige oplysninger om Guldduset.
- 5 Store Danske Ordbog, 1926.
- 6 Ragna Møller Andreasens datter Elda er gift med Henrik Harry Grevenkop-Castenskiold, tip-tipoldebarn til Frederik 6, der var halvbror til Struensees datter Louise Augusta.
- 7 I 1787.
- 8 Fra 1787-1793.
- 9 Ifølge forseglingsprotokollen 6D/795, f.142
- 10 Klerkegade 402 hed senere nr. 469, men er i dag revet ned. Ejendommen er ikke vurderet før 1850'erne.
- 11 Landsarkivet for Sjælland. Forseglingsprotokol 6D nr. 795. Fol. 142. Registreringsprotokol 1787-93. 6C nr. 795. Fol. 356b
- 12 Ole Feldbæk: Danmarkshistorien, bd. 9, s. 91, Gyldendal 2003.
- 13 Skifte i La. B8. Lundenæs og Bøvling Amter. 1078. Skifteprotokol 1731-49, Fol. 629b f.
- 14 B9. Ribe Stiftamt. 1120. Skattekommisjonsprotokol 1743. Fol. 77b.

Soldat i 11 år

Da Niels Pedersen Knude i 1778 fyldte 18, krævede han sin mødrene arv udbetalt. I stedet lod baronen ham indrullere i hæren. Først efter 11 år kom han hjem – og søgsøgte baronen sammen med en bror, der var blevet udtaget til landmilitsen.

Det gik galt for Niels Pedersen Knude allerede som spæd. Han var kun et år, da hans mor døde i 1761, og det blev begyndelsen til årtiers arvestrid og en 11-årig forvisning til kongens hær. Det tegnede ellers ganske godt, da Niels Pedersen Knude blev født. Han var den førstefødte søn, og efter traditionen var det ham, der ad åre skulle overtage den fædrene gård, som så mange af hans forfædre havde gjort det, siden den første af slægtens mænd fæstede Knudsgård i 1500-tallet. Det var Christen Gregersen Knude (ane nr. 752), der var nævnt som fæster af Knudsgård allerede i 1584.

Niels Pedersen Knudes far, Peder Nielsen Knude (søn af ane nr. 94), giftede sig som 31-årig i 1759 med Anne Poulsdatter Herping. I 1760 overtog de fæstet på Knudsgård og fik samme år sønnen. Moderens død i 1761 udløste en arvesag, der først skulle blive afgjort 37 år senere. Som loven foreskrev, blev arven efter moderen delt mellem faderen og den 1-årige søn, der ved skiftet fik tildelt 50 rigsdaler.

Men fordi den spæde Niels Pedersen Knude i sagens natur var umyndig, blev drengens overformynder baronen af Ryssensten, som gården hørte under, og pengene skulle stå hos ham, indtil drengen blev myndig. Baronens lod imidlertid de 50 rigsdaler blive stående hos faderen, som almindeligt var; pengene skulle ud at arbejde.

Straffet for at kræve sin arv

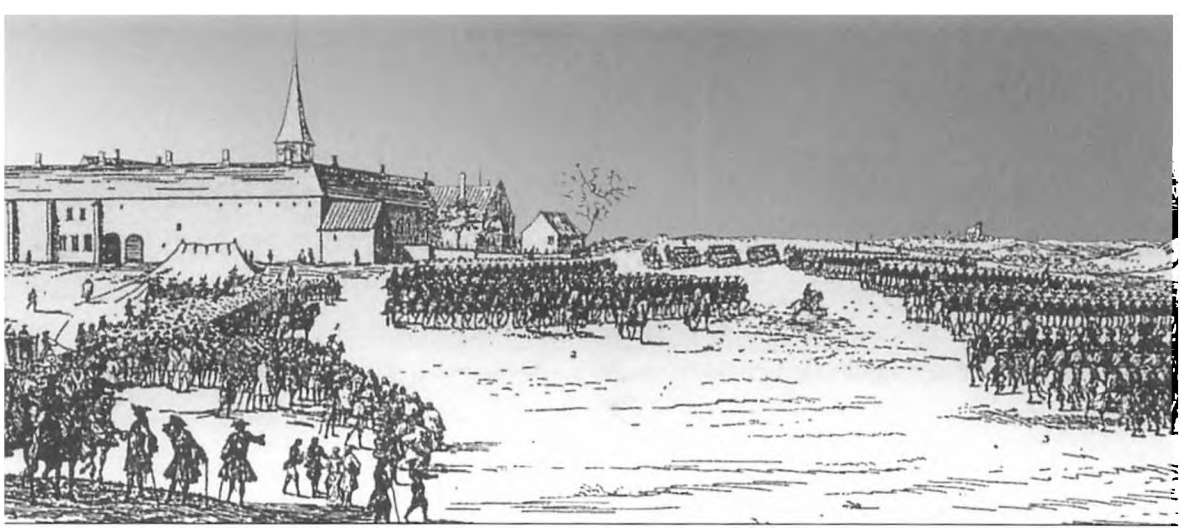
Faderen giftede sig få måneder efter hustruens død med den 23-årige Anne Cathrine Bertelsdatter, som han allerede i 1762 fik sønnen Bertel Pedersen Knude med. Parret fik i alt seks børn, det sidste i 1775. Som almindeligt var på egnen gav de det sidste barn samme navn som den førstefødte, Bertel Pedersen Knude. Hvordan Niels Pedersen Knudes stedmor tog sig af ham, samtidig med at hun selv fødte et nyt barn hvert andet år, ved vi ikke noget om. Men noget tyder på, at Niels Pedersen Knude ikke havde den store plads i familien.

Da Niels Pedersen Knude fyldte 18 år i 1778 og som myndig ville have sin mødrene arv udbetalt, var det ikke muligt for ham at få pengene det ene eller det andet sted. Senere retsprotokoller fortæller ellers, at han gjorde sig "alt mulig flid" for at søge oplysninger om, hos hvem arven stod – hos faderen eller baronen, der som overformynder havde ansvaret for arven.

Baronen viste sig imidlertid ikke videre samarbejdsvillig. I stedet for at hjælpe Niels Pedersen Knude til at få sin ret, lod baronen ham indrullere som soldat. Det kunne han gøre med loven i hån-

Niels Pedersen Knude blev som straf sendt i kongens klæder i 11 år. Her ses uniformer til et af de nationale regimenter fra 1761 - regimenternes fælles kendetegn var røde bukser.

Et liv som soldat har ikke været morsomt. 1700-tallets soldater brugte størstedelen af tjenestetiden til vagt og eksercits. Ved større troppesamlinger koncentrerede man sig om at udføre geværgreb, opstillinger og parademarcher. Feltøvelser i moderne forstand var derimod stort set ukendte. R.I. Grønvolds kobberstik fra 1749 viser Frederik 5's mønstring af to rytterregimenter i forbindelse med et besøg i Slagelse samme år. Antvorskov Slot ses til venstre.

den, ikke bare fordi Niels Pedersen Knude var den ældste søn fra fæstegården, men i stavnsbåndets tid kunne herremanden som straf udtage sine bønder til sessionen efter forgodtbefindende. For Niels Pedersen Knude var det begyndelsen til et langt liv i majestætens tjeneste.

Halvsøster overtog gården

Niels Pedersen Knude var stadig soldat, da stedmoderen døde tre år senere. Faderen var da 53 år og havde måske ikke længere kræfter til at drive gården og betale fæsteafgifterne. Måske mistede han bare modet, det ved vi ikke, blot ved vi, at han samme år overdrog fæstet af gården til Niels Pedersen Knudes stedsøster, den 17-årige Anne Pedersdatter Knude, da hun giftede sig med den 16 år ældre Christen Pedersen.

Han overtog således gården – med baronens billigelse. Det var nemlig baronens ansvar, hvem der drev hans fæstegods. Tilsyneladende var der ikke andre til at overtage gården. Niels Pedersen Knude var inde som soldat, mens den næstældste søn blot var 19 år, ugift og stadig hjemmeboende. Derimod var den 33-årige Christen Pedersen parat, både som fæster og ægtemand, og han havde allerede tjent under baronen på Skræddergård i Vandborg, der også hørte under Ryssensten.

Enkemanden Peder Nielsen Knude fik derefter aftægt på gården,¹ og den nye svigersøn påtog sig at forsørge ham resten af hans dage. Hvad der skete med Niels Pedersen Knudes gamle arv i forbindelse med overdragelsen af fæstet, blev ikke ført til protokols noget sted. Retteligt burde de 50 rigsdaler været bogført, men om de var gået i glemmebogen, eller om baronen fik pengene tilbage i sin varetægt, ved vi ikke. Men sikkert er det, at faderen ikke havde midler til at udrede arven, da Niels Pedersen Knude vendte hjem som soldat otte år senere. Det var i 1789. Niels Pedersen Knude var 29 år og havde været soldat i hele sit voksne liv.

Da han kom hjem, gik Niels Pedersen Knude i stedet til baronen for at få sin arv, hvilket baronen pure nægtede. Det eneste sted, han nu kunne klage sin nød, var til kongen, der var den nærmeste myndighed over baronen. Niels Pedersen Knude gik derfor til kongemagtens lokale repræsentant, amtmanden for Ringkjøbing Amt. Her bakkede amtmanden ham op og bevilgede ham sagførerhjælp til at skrive brev til kongen.

Det gav resultat: Den 29. august år 1794 fik Niels Pedersen Knude kongelig bevilling til

at føre sin sag imod baronen – “hvorefter de vedkommende sig alle underdanigst haver at rette”.

Ugyldigt frihedspas

I mellemtiden var en ny sag mellem familien Pedersen og baron Juel under opsejling. Sagen drejede sig om Niels Pedersen Knudes 14 år yngre halvbror, ung' Bertel Pedersen Knude. Han var den sidste i børneflokket, og det havde tilsyneladende været svært for faderen at skaffe føde til at mætte alle munde. En udvej var at lade sønnen tjene hos farbroderen, Peder i Meldgård, der havde en stor gård i Ulfborg.

Men så let skulle det ikke gå. Som født på baronens gods var drengen stavnsbundet til Rysensten og måtte derfor ikke flytte uden for godsets område, så længe han var i den værnepligtige alder. Der var imidlertid en legal mulighed for at omgå stavnsbåndet, nemlig ved at købe et såkaldt fripas af godsejeren. Det havde den velhavende farbroder så gjort – i et dokument dateret 30. april 1783. På det tidspunkt havde hans ældre halvbror allerede været soldat i mere end fire år, uden udsigt til permission. Den otteårige Bertel Pedersen Knude kunne så flytte til farbroderen.

Den egentlige sag begyndte paradoksalt nok først efter stavnsbåndets ophævelse. Mod sin forventning blev den 19-årige Bertel Pedersen Knude indkaldt til session den 31. marts 1794. Nu var hans dyrt betalte fripas pludselig intet værd, og Bertel Pedersen Knude blev udtaget til landmilitisen. De militære myndigheder inddrog samtidig passet² - under henvisning til bøndernes nye værnepligt, der var blevet indført i 1788. Efter stavnsbåndets ophævelse kunne herremanden ikke længere sende sine bønder til militærtjeneste efter forgodtbefindende. Efter en overgangsordning var det kongelige sessionskomiteer, der skulle udskrive bønderne.

Bertel Pedersen Knude ville imidlertid ikke finde sig i, at hans frihedspas blev kasseret. Den 24. april 1794 gik han til Herredstinget³ og krævede, at han enten fik pengene for passet tilbage eller blev fritaget. Sagen blev som i Niels Pedersen Knudes sag forelagt amtmanden, og den 14. september 1794 tilskrev amtet begge brødre en “ordre fra kongen” om at føre sag mod baronen⁴. Bertel Pedersen Knude havde skrevet til Christian 7 for at få ret til at føre sagen uden omkostninger. I august bevilligede kongen ham fri proces - “givet udi vor Kongelige residents stad Kiøbenhavn de 20. august 1794⁵” - så han uden betaling kunne føre sagen ved en beskikket sagfører. Han slap desuden for gebyrer og retsomkostninger og fik lov til at bruge ustempelt papir i sagen, så han derved sparede stempelafgifter.

I alle købstæder var der dengang stempelpapirforhandlere - som købmand Peder Vinkel (barnebarn af ane nr. 56) i Lemvig - men Bertel Pedersen Knude fik altså lov til at bruge sletpapir uden relief og vandmærker. Sagen startede 16. januar 1795, men trak ud i årevis, og den 10. oktober 1797 blev begge de verserende sager ført i Forligelseskommissionen – en helt ny uformel retsinstans, indført to år tidligere for at bilægge civile stridigheder. Forligsbestræbelserne endte imidlertid uden resultat. I et brev dateret 2. april 1797 beskrev sagføreren, hvordan Bertel Pedersen Knude længe havde søgt at ordne sagen i mindelighed.

Baronen blev frikendt

En egentlig stævning mod baronen blev først udtaget den 11. februar 1797, hvorefter sagen kunne føres ved Birketinget, der var baroniets egen domstol. Der skulle dog gå næsten et halvt år, før sagen endelig kom for Birketinget den 28. juli 1797, og alligevel blev den af forskellige årsager udsat. Først den 24. november kunne tinget holde sidste retsmøde før dommens afsigelse.

Under retsforhandlingerne havde baronen ikke bare påstået sig frifundet, men havde også krævet Bertel Knude dømt for ulovlig trætte; for at have belemret retten unødigt. I det nye år,

Ryssensten på sin borgbanke set fra vest - år 1868 (efter Richardt, Becker og Secher: Prospekter af danske herregårde). Bøvling Slot, først under Ribe-bispen, fra 1536

med kongelig lensmand, havde herrederne Skodborg, Vandfuld, Ulfborg og Hing med købstæderne Lemvig og Holstebro under sig. Den kongelige lensmand var forpligtet til at have styr på regnskaberne - fra 1582 er bevaret skatteregnskab, jordebøger, bogføring af lenets udgifter og indtægter herunder indfæstning og bøder (for eksempelvis ægteskabsbrud og slagsmål), sandtoldsregnskaber (en afgift for kystfiskeri) etc. Sådanne kilder med nævnelse af personnavne - eksempelvis Simon Christensen som leverandør af byggematerialer - er guld for en slægtsforsker. Gammel Bøvling blev slottets navn i folkemunde efter 1660, da kongen efter (endnu) en kostbar svenskekrig med slottet afdrog sin gæld til en hollænder.

den 12. januar 1798, faldt så endelig afgørelsen – fire år efter Bertel Pedersen Knudes formastelige session og næsten 20 år efter Niels Pedersen Knudes tvangsudskrivelse.

I sagen om Niels Pedersen Knude frikendte Birketinget baronen på grund af bevisets stilling og mange formelle argumenter. Niels Pedersen Knude blev dog på sin side ikke dømt til at betale sagens omkostninger.

I sagen om Bertel Pedersen Knude fritog Birketinget baronen for at betale erstatning,⁶ eller som det hed, baronen "bør for Bertel Pedersen Knudes videre tiltale i denne sag fri at være". Til gengæld fik baronen ikke medhold i sit krav om, at Bertel Pedersen Knude skulle straffes for ulovlig trætte. Ingen af parterne blev dømt til at betale sagens omkostninger.

Når Birketinget i den grad afgjorde sagen i baronens favør, skal det forstås, at tinget ikke på nogen måde kunne betragtes som en uvildig retsinstans. Birkeretten var herremændenes private retsvæsen på godsets område. Det var i starten godsejeren personligt, der udnævnte birkefogeden, rettens dommer, som til enhver tid kunne udskiftes, hvis han ikke dømte, som det passede herremanden. Birketinget kunne dog ikke dømme efter forgodtbefindende, men skulle følge lands lov og ret, og fra 1690 skulle kongen udpege birkedommerne efter godsejernes indstillinger. I den konkrete sag var det dog svært at dømme Knude-brødrene for ulovlig trætte eller til at betale sagsomkostningerne, når de nu havde kongens opbakning.

Oprindeligt var Birketinget et middelalderligt retsvæsen, der var blevet til i 1400-tallets magtkamp mellem adel og konge. Før den tid var det herredsfogeden på herredstinget, der fungeret som retsinstans. Herredsfogeden var udpeget af lensmanden, der igen var udpeget af kongen. Birkeretten blev først afviklet fra begyndelsen af 1800-tallet og endeligt afskaffet med Grundloven af 1849.

Arvede den rige bror

Hvad der senere skete med Niels Pedersen Knude, ved vi ikke meget om. Ifølge folketællingen fra 1801 boede han i Ferring, hvor han allerede havde boet i flere år.⁷ Derimod kan vi følge den næstnyngste og meget succesrige bror, Anders Knude, til han døde som en meget rig ungarl i 1837. Anders Knude var udvandret til Hamborg, hvor han i 1803 havde erhvervet

borgerskab som købmand på Cathrinestrasse 103. Under navnet "A. Knude & Compagni" opbyggede han et større handelshus, foruden en bankiervirksomhed.

Han døde i en alder af 67 år. Efter hans død blev vognlæs efter vognlæs af prægtigt bohave ført hjem til efterkommerne fra Knude. Det var en arv, der blev snakket om i de år – i folkemunde blev det til hele vognlæs af penge, som Anders Knude havde samlet sammen som Hamborg-købmand. At snakken gik om hele "vognlæs af penge" hænger formentlig sammen med den tyske og danske presses omtale af den store arv, for eksempel i denne notits i "Ribe Stiftstidende" fra den 8. september 1837:

"Sidste agepost fra Hamborg bragte et qvægende balsam for mange til vesteregnet af Jylland, 3 vogne belæssede med specier til arvingerne efter een i Hamborg afdød banquier Knude, ankom nemlig sidste 1. sept. til Lemvig - Den afdødes søskende ere alle bønderfolk". Normalt betød udtrykket "specier" klingende mønt i sølv, der i værdisvarede til de gamle rigsdalere. Når avisen skriver om "3 vogne belæssede med specier", må det dog her forstås som specierier, en betegnelse for "forskellige slags ting".

De tre vognlæs var Knudes indbo, hvoraf der stadig findes en del rundt omkring hos slægtninge på Lemvig-egnen. Af de rigtige specier (penge) var der også en del. Arvingerne fik 36.000 specier til deling: Unge Bertel Pedersen Knude, der var blevet gårdmand og strandfoged på Harbøre; søstrene Ane Margrethe Knude, gift med sognefoged Christen Borup i St. Borup i Ferring, og Karen Pedersen Knude, der var enke efter gårdmand Peder Jensen Sandbæk i Flønder, samt Ane Pedersdatter Knude, enke efter Christen Pedersen i Knudsgård i Dybe.⁸

Faderen Peder Nielsen Knude var død i 1808.

Bertel Pedersen Knude var blevet gift med den 13 år yngre Kirsten Madsdatter. Han overtog en gård i Vejlbj, Harbøre sogn, hvor der i 1834 foruden familien var en tjenestepige. Gården blev i folketællingerne fra 1834 og 1845 i øvrigt også kaldt Knudesgård.

Til sin død blev Bertel Pedersen Knude altid kaldt for "ung' Bertel" – for ikke at blive forvekslet med sin 13 år ældre helbror af samme navn. I Vestjylland var det mere udbredt med tilnavnet "bette", "bette Bertel" – udtales be' med stød – men i hans tilfælde skrev præster og skrivere altid "ung' Bertel". Ung' Bertel Pedersen Knude døde 8. juni 1843 i Vejlbj. Den ældre Bertels liv og død ved vi ikke noget om.

Søsteren Anne Pedersdatter Knude havde Knudesgård i fæste til 1793. Da de solgte gården, flyttede de hen på den mindre gård, Knudshjerg. Dermed kom Knudesgård ud af familien efter mere end 200 år i slægten. Hvordan det gik til, kan man læse om i kapitel 31, *Herrnhuterens ulovlige forsamlinger på Knude*.

Noter

- 1 La. B77C. Ryssensten birk. 4. Tingbog, Fol. 476b.
- 2 29. oktober 1794 underskrev krigskommissær Fischer et dokument, hvori han vedkender sig dette.
- 3 Fremlæggelsen påtegnedes af dommer Gustav Ludvig Baden, som i øvrigt to dage senere lavede en forsvarsskrivelse for en giftmorderske, der skulle dødsdømmes for mordet på en anden i slægten, se tavle nr. 116 blad 2.
- 4 Om baronen, se tavle (nr. 484), blad 2a 2; se endvidere Hardsyssels Årbog 1993, s. 60-61 og 70.
- 5 Oplæst på Birketinget 16. januar 1795 - da også kongens bevilling til fri proces til broderen blev oplæst.
- 6 La. B77C. Ryssensten birk. 4. Justitsprotokol. Fol. 467a ff. Jvf. La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder.
- 7 Justitsprotokol. Fol. 212. 24/4 1793. Bertel Knudes lægdsrullebetegnelse var: Bøvling Amt. Nr. 27. Dybe sogn. Litr. A. Nr. 10. 79 La. B77C. Ryssensten birk. Tingbog, fol. 365, 370, 455 og 473.
- 8 Kr. Gay: "Bæksgård 1610-1980", s. 184-186.

Arven fra Madsbjerg

Slægtsgården Madsbjerg i Ramme er i kraft af arvesager en af de mest velbeskrevne gårde fra 1700-tallet. Skifteprotokollerne vidner om stor velstand, men alligevel blev der ingen arv til sønnerne, da deres mor døde. Gården endte med at gå slægten af hænde.

Der blev ingen arv til sønnerne fra Madsbjerg, da deres mor døde. Hun var bare 33 år og efterlod sig en mand og fire sønner i alderen et til ti år. Den unge mor, Maren Jens datter Traberger (ane nr. 61), var død i året 1781. Enkemanden Christen Jensen Madsbjerg (ane nr. 60) skulle nu få enderne til at hænge sammen uden hustruen. Praktisk var det næppe et problem, der var tjenestefolk nok på gården, men økonomisk så det sort ud. Christen Jensen havde ingen penge. Da boet efter den afdøde hustru blev gjort op, kom det frem, at både en karl, en tjenstedreng, en tjenestepige og en yngste pige havde løn til gode. Der var simpelthen ikke noget overskud i boet, så de fire sønner kunne ikke få, hvad der ellers ville have tilkommet dem.¹

Hvorfor det så skidt ud det år, ved vi ikke. Gården var ellers velhavende nok – uden på nogen måde at være prangende, for eksempel var der intet sølvtøj eller lignende. Madsbjerg – eller Marsbjerg, som det udtales på vestjysk – lå på sognets fede jorde og var ikke helt lille. Det var en gammel slægtsgård, der siden midten af 1600-tallet var drevet af slægtens mænd og kvinder.

Boet efter Maren Jensdatter var gjort grundigt op. Det foregik på den måde, at fuldmægtigen på Rammegård på vegne af baroniet Ryssensten drog ud på gården og noterede alle den efterlades værdier til skifteprotokollen, så arven kunne fordeles efter lovens forskrifter og ikke efter de første og bedste arvingers forgoftbefindende. Museumsinspektør Ellen Damgaard, Lemvig Museum, har beskrevet boet som et eksempel på fæstegårdene fra egnens fædeste jorder mod nord og vest:

”Lad os kigge skifterettens repræsentant over skulderen, når han beskriver en karakteristisk fæstegård fra 1780’erne”; det er ”Marsbjerg” i den nordlige del af Ramme sogn, hvor bønderne på morænejorden ernærede sig ved opdræt af plage og kalve. Gården var lirlænget, antageligt efter egnens skik med friliggende længer; stuehuset var på sytten fag med kvist og såkaldt kube, det vil sige en udbygning langs væggen.”

Alt blev talt og gjort op

”I stuehuset var der dagligstue, kammer, storstue (kaldet Vesterstuen), et tinkammer, et framers og to kældre. Indretningen af dagligstuen fulgte den almindelige skik. Ved vinduesvæggen stod et fyrretæsbord med skuffe og en løs skammel langs ydersiden. Den faste bæk langs væggene er aldrig nævnt i skifterne, eftersom den hørte til huset, ikke til indboet. Desuden var der to træstole. Opvarmningen blev klaret af en jernbilæggerkakkellovn, der fyredes fra køkkenskorstenen. Til pynt på ovnen stod et messingkakkellovnfsåd.

Så var der et lille hængeskab, hvori man opbevarede seks sølvspiseskeer, to hornskeer, et krus uden låg, en gammel kobberildpande, tre sorte flasker, et ølglas og to spidsglas, en skrivetavle og et bundt gamle bøger. Dagligstuen var også soveværelse; der var to løse sengesteder og en såkaldt indlukket seng, alle med sengeklæder. På hylder under loftet stod der fyre stk. mælkefade, hvor mælken kunne trække fløde. Og endelig fandt man i stuen et par uldsakse, en hismervægt, et messingfyrbækken til at varme sengen med, en malmortel med støder og et malmstrygejern.

I kammeret stod en stolpeseng, det vil sige en himmelseng, men åbenbart for øjeblikket uden sengetøj, og to træstole. Derudover var der kun en skæggemand og en tinflaske, nok beregnet til brændevin.

Så var der Vesterstuen – den fine stue, der her som andre steder ikke kunne opvarmes. Rummets pryd var et fint opredt sengested med blåt omhæng; den indeholdt en skinddyne med blåt trykt overtræk, en sribet bolster dyne, tre olmerdugspuder, den ene med hvidt overtræk, et par hørgarnslagner og et sengetæppe. Her stod desuden en grønmalet dragkiste med metalbeslag og en blåmalet kiste med lås, begge fyldt med afdøde kones tøj. Antagelig har også mandens kiste med tøj stået her. Langs vinduesvæggen stod et langt fyrebord med skammel, og på væggen hang et spejl i sort ramme. Til pynt fandtes desuden en thebakke med thepotte, mælkepotter og tre par gamle thekopper; der var to messing- og to tinlysestager, en kobberthekeedel og et kobberfyrfad. Kones spinderok stod i et hjørne; det var midt om sommeren, og ikke tiden til at arbejde med ulden.

I storstuen [Vesterstuen] kan vi kigge i Maren Jensdatters gemmer. Hun var 33 år gammel, da hun døde i 1781 fra fire små børn.¹ Først dragkisten; i den øverste skuffe lå en blå silke-damaskes kåbe med sølvhager, en blå ulden damaskes kjole med smæk og en sort ditto. Det var hendes allerfineste tøj; vurderingssummen for indholdet i denne skuffe oversteg en karls årsløn!

I den anden skuffe lå en blå silketrøje, et blåternet silkeskørt, en gul silkedamaskes trøje, et sribet kallemankes skørt og et blåt uldent damaskes skørt. I den tredje skuffe lå en fløjls-hætte og en muffe, en plysehætte, tre fløjls-pandepuder, et par hvide bomuldsvanter, et netteldugs og et kramlærreds forklæde, to kattunforklæder, to silketørklæder, et trehjørnet kammerdugs klæde og to par tilsvarende halværmer, en fløjls-hue, en blå silkehuc, en grøn hue med indvævet mønster, en sort damaskes hue, to kammerdugs kapper og et par sorte fløjls halsbånd. Desuden var der en kattunshue. I den nederste skuffe lå en blågarns dug og en tilsvarende serviet, to hørgarns pudevar og fire gamle strimler, der hørte sammen med konens hovedtøjer.

I den blåmalede kiste opbevarede resten af Maren Jensdatters tøj – fire kåber af henholdsvis sort klæde, blå ulddamask, sort silke og kattun, to kattunstrøjer, en blå ulden damaskes hul med røde strikkede ærmer, en blå stoffes trøje, to livstykker af kallemanke og lærred, og syv skørter, blandt andet et af grønt kramtøj. Af linned var der to hørgarns særke, og desuden to hørgarnsklæder, to lin'er og to kattunshuer. I kisten lå desuden et par gamle sko med sølvspænder, et par tøfler og et par blå uldne strømper. Endelig var der en blågarnsdug.

Efter turen rundt i storstuen åbnede skifteretten døren til det såkaldte tinkammer. Her stod husets beholdning af tin – fire fade og seks tallerkener – og desuden to vognskrin, et ølanker og en lille pibekande til øllet. Så var der to kældre, den ene beregnet til opbevaring af øl og behandling af mælken, i den anden stod der bageredskaber og beholdere med mel og gryn. På loftet var der hamp og hør til husbehov.

I køkkenet – eller frammerset, som det kaldes – var der åbent ildsted med trefod, ildtang og –fork, og her stod også kobbergruekedlen sammen med spande og baljer, en håndkværn til at male malt på til brygning og en tønde til svinefoder.”

Gik slægten af hænde

Ellen Damgaard følger skifteretten videre ud i "stald, lade, fæhus og vognport" og konkluderer: "Man er ikke i tvivl om, at man er hos bønder, men det er velstående bønder, der lægger vægt på, at velstanden kan ses. Man kan dække bord med hørduge, tintallerkener, glas og sølvskeer. I storstuen står en stateligt opredt seng, der absolut ikke er beregnet til at sove i, men kan vises frem for kvindelige gæster sammen med konens kisteklæder. Hun kan gå i kir-

ke iført silkeskørt og damaskeskåbe med sølvhager; en stor del af hendes garderobe er syet af købestoffer. Og skal man i byen, kan man køre i stadsvogn med beslagne hjul." Ellen Damgaard tilføjer dog, at "selv forholdsvis beskedne gårdmandskoner" i nabosognene havde klædekister med "stort set samme udvalg".

Så vidt Ellen Damgaards beskrivelse af hjemmet i Madsbjerg. Der var i skifteprotokollen også nævnt en såkaldt timeviser, altså et stueur, som ikke er med i den ellers omfattende beskrivelse. Det var altså på ingen måde en fattig gård, Christen Jensen stod tilbage med. Han havde overtaget fæstet af gården 17 år tidligere efter sin mor, Sidsel Christensdatter (ane nr. 121), der havde været Madsbjergs faste holdepunkt gennem tre ægteskaber og mere end 40 år. Han var 29 år, da moderen døde og om nogen giftteklar, men af en eller anden grund gik der seks år, før han ægtede den da 22-årige Maren Jensdatter, der var født på Gudum Østergård.

Året efter Maren Jensdatters død giftede Christen Jensen sig med den 57-årige enke Maren Jepsdatter Roesdal. Hun havde i forvejen to voksne sønner fra et tidligere ægteskab og skulle nu opfostre de fire moderløse drenge. Hvordan det forløb, ved vi ikke noget om. Hun var deres stedmor i 16 år, før hun døde 1798, 73 år gammel. Med hensyn til hendes arvinger var der ingen problemer; skifteforretningen efter hende fortæller, at hun allerede havde tilgodeset sine egne sønner.⁵

Efter Maren Jepsdatters død skete der store forandringer for fæstebonden Christen Jensen. I 1799 begyndte baronen på Ryssensten at frasælge fæstegodset til bønderne til selveje. Christen Jensen havde både mod og midler til at købe. Der blev indgået en købekontrakt med godsejeren, og alt var parat til at den gamle slægtsgård nu skulle komme i slægtens eje, så den kunne gå videre til de næste generationer.

Skæbnen ville imidlertid, at Christen Jensen aldrig skulle opleve at blive selvejer. Han døde som enkemand i 1801, 66 år gammel, før handlen var afsluttet. Skødet fra Ryssensten blev nu i stedet udstedt til sønnen Jens Christian Christensen (ane nr. 30). Ved Christen Jensens død blev boet atter gjort op, så arvingerne kunne få hver sit. At der var tale om et holdent dødsbo, var alle klar over. Madsbjerg havde et hartkorn på godt 9 tdr.⁶ Men at ingen af sønnerne ville føre gården videre, var en overraskelse.

I stedet for at lade arvesagen gå sin gang, valgte de fire sønner at lave et såkaldt samfrændeskitte, der gav dem mulighed for selv at fordele arven efter deres far.⁷ Og arven opgjorde de i kolde kontanter, da de solgte gården videre til en Jens Nielsen Engelund for 2000 rigsdaler. Årsagen kender vi slet ikke, måske var der jalousi mellem brødrene, måske var de alle godt i vej og havde ikke brug for Madsbjerg. Men summa summarum er, at Madsbjerg i 1801 gik slægten af hænde.

Kampen om enkens arv

At arv dengang som nu var vigtig for arvinger, burde være indlysende. For slægtsforskeren er dette forhold imidlertid altafgørende. I mange tilfælde får eftertiden først indsigt i et menneskes slægtsforhold i forbindelse med det efterfølgende skifte. Kirkebøgerne kan være brændt eller gået til, men når en mand med arvegods afgik ved døden, skulle børnene og ofte hans søskende nok melde sig.

Enken havde imidlertid også behov for at få del i den arv, som hun selv som medarbejdende hustru havde været med til at oparbejde, også selv om hun ikke ville finde sig en ny mand. Om det vidner arvesagen efter Christen Jensens to år yngre bror, Peder Jensen, der døde i 1777. Han blev fæster af gården Ertbjerg i Dybe sogn, da han giftede sig med den 28 år ældre enke Maren Christensdatter (datterdatter af ane nr. 184). Ertbjerg var som Madsbjerg en fæstegård under Ryssensten – og med en velstand, der næppe stod tilbage for Madsbjerg.

På den tid var det helt normalt, at en ung mand giftede sig til en gård på den måde, og per-

spektivet var, at han selv tog sig en ung kone, når den gamle døde. Men sådan skulle det ikke gå i Peder Jensens tilfælde. Han døde i en alder af 40 år, mens hun skulle leve videre til hun var 98. Måske havde Maren Christensdatter efterhånden fået nok. Hun havde allerede overlevet to ægteskaber og var under alle omstændigheder ikke parat til enten at give afkald på alt eller skulle sikre sin egen overlevelse ved at indgå et fjerde ægteskab.

Det viser retssagen, der fulgte i kølvandet på bodelingen efter Peder Jensen. Sagen stod mellem enken og arvingerne – en bror og to svogre – der beskyldte hende for at have fjernet eller skjult værdier fra boet. Enken fik på sin side opbakning af godsejeren, der var interesseret i, at så mange værdier som muligt blev i gården og ikke spredt for alle vinde. Da sagen kom for Ryssensten birketing, mødte ikke alene godsets forvalter, Hasle, på enkens vegne, men også baronen selv.

Arvingerne førte vidner på, at der havde været mange værdier i Peder Jensens bo. Blandt andet vidnede en tjenestepige, at der havde været 12 køer, 8 stude, 8 heste og en flok får i gården foruden 10 tdr. rug og 2 tdr. byg. En karl kunne forklare, at et par bukser med sølvknapper var forsvundet fra dødsboet, men de var dukket op igen, da tvisten mellem arvingerne opstod. Det hed sig også, at Peder Jensen havde haft penge, men ingen vidste rigtig hvor mange. Et vidne mente, der var blevet udbetalt penge til enkens lavværge. En tjenestepige blev krævet afhørt anden gang, så hun kunne gå fra retten med god samvittighed, og hun forklarede da, at hun efter forseglingsforretningen havde båret en forsejlet pose over til en nabo. Hun havde siden hentet den, men nu vidste hun ikke, hvor den var.*

Enken Maren Christensdatter bed imidlertid fra sig, så godt hun kunne. I sagen blev det angivet, at hun havde forsøgt at påvirke vidner. Forhørene sluttede i juli 1777, men sagen endte med, at enken gav arvingerne ”fuldkommen god og fornøvelig betaling, reede og rigtighed” for deres arv. Den 13. november udstedte arvingerne nemlig et såkaldt arveafkald, hvori de erklærede, at de havde fået dækket alle deres krav i boet.”

Maren Christensdatter giftede sig nu igen med den 45 år yngre Jens Clemmensen. Han spillede for øvrigt på grund af sin gode hukommelse en stor rolle som arvetingsvidne i en anden arvesag – efter Jens Jensen Kastbjerg (ane nr. 92).

Hvorfor ingen af sønnerne fra Madsbjerg ville overtage gården, ved vi ikke. Et par af dem var ikke gift, mens den næstældste Jens Christian Christensen (ane nr. 30) netop havde giftet sig med den seks år yngre Kierstine Marie Nielsdatter (ane nr. 31). De var flyttet ind på Madsbjerg-hus i Rammehave, hvor han var smed. Parret flyttede senere til Houe, hvor deres datter blev en af sognets mange kloge koner – og herom fortælles i kapitel 53, *Slinne Snabe, klog kone*.

Noter

- 1 La. G417. Rammegård Gods. 3. Skifteprotokol 1776-1802. Fol. 32b. ff.
- 2 Ellen Damgaard: Lykkelige bønder – hvis de kender deres fordele”, FRAM 1987, side 93-97.
- 3 La. G417. Rammegård Godsarkiv. 3. Skifteprotokol 1776-1802. Fol. 137a.
- 4 I Ellen Damgaards tekst står der tre børn, men der var altså fire, alle levende, men den ene var nylig født.
- 5 La. G417. Rammegård Gods. 3. Skifteprotokol. 1776-1802. Fol 121b. f.
- 6 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. Tingbog 17/9 1801. Fol. 138b-141a. og Sp4. Fol. 277b-278a.
- 7 La. G417. Rammegård Godsarkiv. 3. Skifteprotokol 1776-1802. Fol. 137a.
- 8 La. Ryssensten birk. B77C. 3. Justitsprotokol 1773-85. Fol. 182b-202b.
- 9 Samme. Fol. 231b.

Jagten på en navnekluds initialer

Blandt slægtsforskningens mere uanselige kilder er navnekludene. Erling Møller skrev følgende beretning til Hardsyssels Årbog¹ om jagten på de mennesker, der gemte sig bag de mange broderede initialer på en navneklud fra 1783.

AF ERLING MØLLER

Før nogle år siden læste jeg i Lemvig Folkeblads referat af generalforsamlingen i Museumsforeningen, at museet havde modtaget en navneklud fra Vejling i Dybe sogn. Navnekluden var broderet i 1783. Senere læste jeg i museets årbog om en brudekjole fra Vejling.² Den var syet i 1790'erne. Efterhånden blev jeg mere interesseret. Kjolen måtte jo ligesom navnekluden have tilhørt det ældste barn af Peder Pedersen Vejling og Karen Offersdatter, Maren Vejling³, der i 1798 blev gift med Christen Paakjær i Rammø Præstegård⁴ (efterkommer af ane nr. 486).

I 1996 fik jeg endelig taget mig sammen til et besøg på museet for at se navnekluden. Det blev en stor overraskelse. Først fordi den var så forskellig fra navneklude fra 1800-tallet, jeg havde set, men også på grund af de utroligt mange forkortelser af navne, der var broderet på den. Den nederste del var med bibelske symboler og to felter med flotte mønstre.

Det var jo navne fra Vejling fra sidste del af 1700-årene, jeg ventede at se, men ingen af forkortelserne passede. Derimod kom jeg til at tænke på Mads Aggers familie på Vadskjærgård fra 1807 og frem til 1955, hvor den sidste Agger på gården døde. Min far, Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K), var i familie med anden generation på Vadskjærgård, hvorfor jeg kendte lidt til slægtsnavne bagud for Jens Christian Agger (svigersøn til ane nr. 23 fra Store Kastbjerg i Dybe).

Det fremgik klart, hvorfra mange af navnekludens forbogstaver stammede, da jeg slog op i Hardsyssels årbog for 1938, side 67, hvor forældrene til Mads Aggers kone nævnes: Niels Sørensens Øllgaard og Kristiane Nielsdatter Nyland i Varde. Desuden står der side 72, at en datter af Mads Agger blev kone i Vejling, og at hun blev mor til Mads Agger i Kjølhed i Bøvling. Det næste blev nu at låne bøger, hvor man kunne finde noget om Varde og slægterne Øllgaard og Nyland. Derefter, at få set i kirkebøger og folketællingen fra 1787.

Karens navneklud

Det var Mads Aggers kone, Karen Nielsdatter Øllgaard, født 1770 i Varde, der 13 år gammel broderede navnekluden (hvis søn blev gift med datteren af ane nr. 23). På den tid var navneklude øvelser i håndarbejde for piger, der skulle lære at brodere bogstaver, prøve forskellige former for sting og mønstre og lære lidt om figurer fra religionen med tekster fra bibelen.

Børnenes forlæg var i sin opbygning meget bestemt af tradition. Initialerne var givet på forhånd af de personer, afdøde og levende, der skulle mindes eller æres med deres signatur. Men udscendet var meget præget af tidens stilart eller mode. Dog ofte noget forskudt i tid.

Denne navneklud fra 1783 er præget af typisk rokokko. Let i udformningen uden mange tunge figurer. Mindekranse, hvis halvdele nok balancerer mod hinanden, men ikke er symmetriske, ligesom vedhængende pynt og sløjferne, hvis ender heller ikke slutter over for hinanden. Over den største krans med forældrenes initialer er der ikke som almindeligt førhen to flyvende engle til at bære den. Symmetrien er brudt med kun én engel svævende over med greb i kransens bånd.

Karen Nielsdatter Øllgaard var kun 9 år, da hun 1779 mistede sin mor, Christiane Nielsdat-

KAPITEL 43

ter Nyland, som var født ca. 1740 i Horsens. 1769 blev hun gift med enkemand Niels Sørensen Øllgaard, købmand i Varde. Karen, der blev døbt d. 24. juni 1770, fik navn efter faderens første kone. De blev gift 1754.

Det er hendes initialer der står øverst i den store mindekrans:

K S Ø Karen Stephansen Øllgaard.

Næstefter er det barnets forældre:

N S Ø Niels Sørensen Øllgaard, gift anden gang 1769 med C A Ø sin afdøde hustrus kusine Christiane Øllgaard.⁵

En bror til Karen Pedersdatter Stephansen, som var hendes ungpigenavn, blev 1765 præst i Borris. Han var fadder, da Karen Øllgaard blev døbt. Hans monogram står under en lille krone lige til venstre for hans afdøde søsters: S S Stephan Stephansen.

Tilsvarende er der lige til højre for den store mindekrans to bogstaver under en lille krone:

L Ø Laurids Øllgaard, der også var fadder ved dåben 1770.

Symbolet over navnetrækkene for de to faddere er fra et skriftsted, vers 10 i kapitel 2 af Johannes' åbenbaring: "Vær tro mod mig til døden, og jeg skal give dig livets krone."

Lige til venstre for sløjfen til den store mindekrans står i en firkantet ramme bogstaverne for to halv-søskende til Karen, de døde begge som små:

S Ø Søren Øllgaard, født 1755, og P Ø Peder Øllgaard, født 1757. Til højre ved sløjfen, en firkant med takker:

Øverst: S Ø - Søren Øllgaard, født 1759, død som lille.

Nederst: A C Ø - Anne Catrine Øllgaard, der døde 1772, 12 år gammel.

I den ottekantede indramning yderst til venstre - på linie med de to andre nævnte - er bogstaverne:

S Ø for Søren Øllgaard, Karens helbror, født 1771, der døde, da Karen var knap 4 år gammel.

De næste bogstaver NB Ø står for Nekoline Bertegite Øllgaard, 1773-1775; det blev også en kort tid for Karen med en lillesøster.

Rammen yderst til højre: E C Ø - Ellen Cathrine Øllgaard, 1776, død knap tre måneder gammel, og C E Ø - Cathrine Elizabeth Øllgaard, 1777, som døde næsten fire måneder gammel.

Af Karens mange søskende var der dog en, der levede endnu, da Karen som 11-årig også mistede sin far. Det var den ældste datter fra faderens første ægteskab, Kirstine Marie Nielsdatter Øllgaard, men hun var allerede nogle år tidligere flyttet fra byen.

I 1774 var hun i en ung alder blevet gift med H L Hans Lund, byskriver i Varde. I dette ægteskab, der kun varede fire år, kom der ingen børn; manden døde i en alder af 39 år. Det er formodentlig hans monogram, der er øverst i mindekransen til højre under den store krone.

I 1778 blev hun gift igen med Søren Hansen Bork i Ringkøbing, hvor han senere blev byfoged. Disse to fik en stor børneflokk. En datter, Caroline Augusta Bork, blev gift med distriktslæge Christian Lødberg Friis Kruse i Ringkøbing, tidligere Lemvig (1783-1795).

Navnene til rammen under det store alfabet foroven til venstre og den magen til under det lille alfabet og taltegnene kender jeg ikke noget til, heller ikke bogstaverne under de to kroner ved siden af alfabeterne. Da navnekluden er meget skør, stærk blegnet og med huller, er nogle af bogstaverne utydelige - andre helt ulæselige. Det gælder særlig den religiøse tekst til de to figurer ved siden af det årstal, der fortæller os, hvornår navnekluden blev broderet: 1783.

Figurerne: En due til venstre og en slange til højre. I buen under årstallet er vist: Guds lam med sejrspanen, stående på bogen med de syv ubrudte segl. Til højre for figuren: en mand (soldat) stikker en lans i lammet (Jesus).⁶ Neden under motivet er der to verslinier:

Livet lod sig selv Af live

For de døde Ud at give.

Mellem buen og verset er udfyldt med et symbol for Jesus, menneskenes frelser, bestående af tre sammenføjede bogstaver:

I broderet gennem midten af et H's tværbjælke, og disse to over et S. (Jesus Hominum Salvator).

Den store bue over motivet består af et skriftsted, som er næsten ulæselig. De to første ord har hvert tre bogstaver; det følgende har to, dernæst "(?) odds", efterfulgt af tre gange tre bogstaver, og til sidst står: "Verdens Sønder." Johannes Evangeliet, kap. 1, v. 29 lyder: "Se det Guds Lam, som bærer verdens synd."

Ved siden af buen, yderst til venstre, er det livstræet med en fugl i toppen. Et motiv, der også kendes både som udsmykning i kirker og i folkekunsten. Mønsterfeltet mellem træet og buen er et blomstermotiv, hvor fladen er helt udfyldt af blomsterne. Yderst til højre er livstræet gentaget i spejlvending, og mønsterfeltet er lavet som et åbent fletmønster.

Om forældre og efterkommere

Karen Nielsdatter Øllgaard blev konfirmeret i Varde 1786 og kom derefter i huset hos "Hr. Stephan i Borris". Her var hun ved folketællingen 1787, og ved sit bryllup 1794 boede hun også i Borris Sogn. Hun blev gift med Mads Agger i Ager i Borris, og 1807 købte de Vadsbjergård i Tørring Sogn vest for Lemvig.

Deres datter Kristiane, opkaldt efter sin mormor, blev 1823 gift med Poul Vejling, der samme år havde mistet sin kone fra Møgelgård. Hendes morfar var en bror til Christen Kastberg (ane nr. 46=56). Kristiane, der allerede 1833 blev enke, arvede navnekluden efter sin mor. 20 år senere afstod hun Vejling til en datter og svigersønnen Jøs Knude (efterkommer af ane nr. 94).

Deres datter Christiane Agger Knude, gift med Poul Christian Bech, blev næste generation

på gården. Et barnebarn, Christian Bech Poulsen, lod 1990 Vejling gå videre i slægten til sin ældste søn Arne; navnekluden var blevet skænket til Lemvig Museum. Den yngste søn, Erling Bech Poulsen, overtog allerede 1981 Kjølhedede og blev derved 4. generation af Agger-familien på denne gård. Men via Vejling-familien er der en slægtslinie bagud til 1665.⁷

Man kan følge denne Øllgaard-slægt bagud til en Niels Sørensen Øllgaard og Mette Knuds-datter: "De boede i en gård ved Ølgod Kirke. Manden, der var fæster under Lindbjerg, døde 1719. Der er nævnt sønnerne, Knud, Søren og Rasmus, som alle tre blev købmænd i Varde.

Her var ikke mere for mig at hente, udover oplysning om et barnebarn, Karen Rasmusdatter Øllgaard, der blev gift med købmand Simon Andrup i Lemvig. Fra anden side vidste jeg, at hendes bror Niels havde været bestyrer på Nørre Vinkel i Heldum Sogn fra maj 1770 til 1774, hvor søsteren i Lemvig arvede gården efter sin mor. Manden, jeg havde søgt, Karen Nielsdatter Øllgaards far, havde jo samme navn som bonden ved Ølgod Kirke, så farfaderen måtte være Søren Nielsen Øllgaard, købmand i Varde. Ham fortælles der om i Anton Tørngaards bog om folk og slægter med navnet Øllgaard, udgivet 1987 af Varde lokalhistorisk Arkiv. Han blev rådmand og senere viceborgmester, gift 1724 med en datter fra hovedgården Lindbjerg i Ølgod, Kirstine Marie Brøndsorph. Hun døde som enke i året 1751.

Ud over sønnen Niels, født 1728, var der en datter, som 1749 blev gift med Just Dyssel, der senere blev foged og fuldmægtig på Voldbjerg i Hee Sogn. Karens mor var af slægten Nyland, hvor stederne er Horsens, Ringkøbing og Emmelev i Tønder Amt. "Niels Nielsøn i Nyland" fik den 1. april 1655 døbt en søn, Hans Nielsen (Nyland), som 1682 blev gift med Karen Andersdatter. De boede også i Emmelev.

Deres søn, Lauritz Hansen Nyland, 1684-1725, blev handelsmand og senere også rådmand i Ringkøbing. Hans kone hed Karen Hansdatter Høgsbro. Af deres efterlevende fem børn flyttede tre sønner til Horsens. Den yngste blev farver, de to andre købmænd. Den ældste var 1754 med til at oprette en fabrik og blev senere rådmand i byen. Den yngste af børnene, Johanne Nyland, har jeg ikke fundet noget, om siden hun 1726 sammen med sin søster fik kongelig bevilling til at arve på lige fod med de tre brødre, altså ikke nøjes med søsterlod, der ellers var det halve af broderlod.

I slægts-sammenhæng er det de to af børnene, der endnu ikke er omtalt, der er mest af interesse: Karen Øllgaards morfar hed Niels Lauridsen Nyland, født 1714 i Ringkøbing, fik 1740, den 25. juli, borgerskab som købmand i Horsens. Han fik fire børn i alt. Søsteren Ane Katrine Nyland, født 1715 i Ringkøbing, blev gift med Peder Stephansen, købmand i Varde og forpagter på Lundenæs, der endnu i 1600-tallet var et slot, som havde sæde for Lundenæs Amt. Af deres børn var det datteren Karen Pedersdatter Stephansen, der var gift med Karen Øllgaards far. Moderen til den sidstnævnte generation af slægten Nyland var Karen Hansdatter Høgsbro, som døde 1722 i Ringkøbing.⁸

Ane Katrine Nylands mand, Peder Stephansen på Lundenæs, er jo ikke blandt Karen Øllgaards forfædre. Men gennem opkald efter Karens fadder, pastor Stephan Pedersen Stephansen i Borris Præstegård, er navnet ført videre i Agger-slægten fra Vadskjærgård. Her kan nævnes to af Struers kendte borgere, der begge hed Stephan Agger, den ene i byrådet igennem mange år, den anden den kendte gartner på Vestervold⁹ (hhv. dattersøn og oldebarn af ane nr. 12).

Farfaderen til provst Stephan Stephansen, der blev gravsat under koret i Fæster Kirke, anneks til Borris, var rådmand Stephan Pedersen i Varde, død 1735, og dennes bedstefar, borgmester Stefan Nielsen, født i Sdr. Bork 1604, giver en navnelinie bagud.¹¹

Andre af slægtens navneklude

Så vidt uddraget af Erling Møllers artikel om navnekluden fra Vejling. Der er imidlertid flere andre navneklude i slægten. I familien eje findes to navneklude fra Nørre Vinkel, som er bro-

deret af to søstre til Christen Breinholt Stokholms Møller (ane nr. 4). Moderen Anc Madsdatter (ane nr. 9), døtrene Maren (1833-1907) og Ane Møller (1839-1866) broderede hver sin navneklud. Ane broderede sin navneklud som 14-årig, men om den seks år ældre Maren gik i gang med sin ved samme tid, melder historien ikke noget om.

En svigerinde til Christen Breinholt Stokholms Møller, Anc Margrethe Pedersen (1840-92) (datter af ane nr. 10), broderede som 12-årig en navneklud, der stadig er i familiens eje. På kluden er blot broderet initialerne på den nærmeste familie. Hun fik senere ledegigt og kom i pleje på Krabbesmark – som berettet i kapitel 63, *Da Breinholt Stokholm Møller købte Krabbesmark*.

Arvesølv er i øvrigt en anden upåagtet slægtshistorisk kilde. At spore, hvem der gemte sig bag initialerne på arvede sølvsporer og skeer, har været en anden udfordring for Erling Møller, hvilket er fortalt i det mere dramatiske kapitel 45 om *Arvesølvet fra Kongensgård*.

Noter

- 1 Hardsyssels Årbog 1998.
- 2 FRAM 1988, billede s. 135. Brudekjolen er også vist og omtalt i FRAM 1990, s. 13. Artiklen svarer til bogen Ellen Damgaard: Lemvig Museum, 1991.
- 3 Efter hendes død 1812 kunne kjolen være bragt til Vejling igen. Den nye kone i Præstegården var en datter fra Møgelgård, og hendes yngste søster blev et par år efter gift med en søn fra Vejling. Gården købte han senere af sin gamle mor, der efter hendes andet ægteskab havde været enke i mange år. I sit første ægteskab havde hun været gift med Peder Pedersen Vejling, tredje generation af slægten, der kom til Vejling 1704.
- 4 Et skab fra ca. 1760, som har tilhørt hans forældre i Mellem Pækjær i Hygum. Ove Nielsen Paakiær og Anne Magrete Pedersdatter, kom til Ramme Præstegård og senere her i sidste del af dette århundrede til Lemvig Museum. Det er omtalt og vist i Danske bondemøbler, 1973, side 209. Se også FRAM 1990, side 11 og siderne 134-137.
- 5 Angående bogstaverne C A fra fornavnet Christiane: Det var på denne tid almindeligt at trække mere end et bogstav ud fra et navn; se s. 145 i FRAM 1993, hvor der i en indgravning fra 1805 er brugt C L fra Charlotte. Tilsvarende er der på et par sølvsporer fra Joachim Wellers værksted senere blevet indgraveret N I. for Nicolai, se kapitlet Arvesølvet fra Kongensgård.
- 6 Almindeligvis er der ved dette motiv også til venstre for lammet en mand stående med en kalk (bæger) til at opsamle blodet fra lammet - "Det Guds Lam, som bærer verdens synd". Johannes' åbenbaring, kapitel 5, nævner en bog, forsejlet med syv segl. En engel "udråbte med høj røst: Hvem er værdig til at åbne bogen eller se i den?" Svaret fra oversigten foran kapitlet: den "ingen kan åbne uden lammet, som tager bogen." 1 5. vers er det Løven af Juda stamme, Davids rødsrud, der "kan åbne bogen og dens syv segl."
- 7 Se Slægten fra gården Kjølhedde, Da. Slægtshistorie, ane nr. 18, samt Hardsyssels årbog 1941 (og 1947).
- 8 Artikel af O. Nielsen i Danske Samlinger, 2. række, bd. 2, fra 1872, og tavle ved side 49.
- 9 Om Høgsbro-slægten, se side 20-21 i årbogen.
- 10 Pol. Magasinet 28, juli 1962.
- 11 Om denne slægt med forpagtere og provsteskriverer gennem flere generationer, se Varde Bys Historie fra 1942, s. -289-, Traps Danmark (her brugt 3. udg. fra 1904) og Ringkøbing købstads historie s. 217.

Tøffelhelten fra Matstrup

Hans mor og søster forbød ham at gifte sig med en præstedatter – ”sådan en fornem pjalt”. Niels Jensen Matstrup fik allernådigst lov at overtage gården i 1814 – mod en forgyldt aflægtsordning til moderen – men gifte sig måtte han ikke, så længe hun levede.

Niels Jensen Matstrup var et ønskebarn. Han kom til verden i 1785, tre lange år efter forældrenes første brudenat. Moderen, Kirsten Willadsdatter, var allerede en moden kvinde på 33 år, og Niels var hendes førstefødte.

To år senere gav hun fødsel til datteren, Karen, og flere børn blev det ikke til i ægteskabet med Jens Nielsen Matstrup. Som den førstefødte blev Niels Jensen Matstrup opkaldt efter sin farfar af samme navn (bror til ane nr. 116), ligesom det var ham, der var udset til at overtage slægtsgården og føre slægten videre. Men før han fik lov at gifte sig, skulle han så grueligt meget igennem.

Forhistorien begynder 135 år tidligere, da den første i slægten fæstede Matstrup i Resen sogn af kongen selv. Det var oprindeligt en fæstegård under Gudum Kloster, som kongen beslaglagde efter reformationen. I 1670 blev Mads Christensen Matstrup den første rytterbonde på Matstrup, og det er efter alt at dømme ham, der var far til den næste rytterbonde på gården, Jens Madsen Matstrup (ane nr. 232). Den næste generation var så Niels Jensen Matstrup, hvis søn Jens Madsen Matstrup blev far til den Niels Jensen Matstrup, som denne fortælling drejer sig om.

En godmodig og fordrunken far

Vi går ind i historien i 1782, da Jens Nielsen Matstrup giftede sig med Kirsten Willadsdatter Hauskov'. Det var på høje tid, de giftede sig; hun var allerede pebermø og han var efterhånden blevet alene om driften af gården, i takt med at de yngre søskende flyttede hjemmefra. Han var den ældste af 11 søskende, og deres far var død ni år tidligere.

Modsat sin far gjorde Jens Nielsen Matstrup sig ikke bemærket som nogen god bonde. Tværtimod fortælles det om ham, at han holdt af et lystigt lag. Han var altid parat til en snak og brændevin sammen med de andre af sognets mænd, der holdt til på Resen kro. Kroen lå lige ved siden af kirken, hvor følgende episode udspandt sig²: En dag, da præsten fra prædikestolen fordømte det usømmelige drikkeri på kroen, rejste Jens Matstrup sig op og protesterede: "Hold får, I glemte æ kegel". Det var en slet skjult hentydning til at præsten ikke både skulle blæse og have mel i munden. Sagen var nemlig den, at Jens Matstrup ad omveje havde fået at vide, at præsten i juledagene havde været til julegilde på Strandbjerggård og der tabt julecofret i keglespil. Præsten tog bemærkningen ilde op og bad degnen om at vise Jens Matstrup ud, da han tydeligvis var beskænket. Da degnen lukkede op for stolen til Jens Matstrup og betydede, at han skulle gå ud, svarede Jens Matstrup højt i kirken: "A betaler skat å mi stoel liså val som å mi goer, du, a vil be om å bly sien" – (Jeg betaler skat af min stol lige såvel som af min gård, du, jeg vil bede om at blive siddende). Degnen trak sig tilbage, Jens Matstrup blev siddende på sin plads, og præsten kunne ikke andet end at gå videre i teksten. Jens Matstrup skulle man ikke flytte rundt med.

Selv om Jens Matstrup drak, var han ifølge overleveringen også kendt som en særdeles hæderlig og ordholdende mand.

Stærke bedsteforældre

Hvorfor Jens Nielsen Mattrup drak, kan vi kunne gætte om. Det var formentlig svært for ham at leve op til sin far, der var kendt som en driftig bonde³. Faderen Niels Jensen Mattrup havde to karle og en pige⁴ på gården, foruden børneflokkens 11 par hænder, og tjente godt derved. I 1741 blev hans rede formue opgjort til 400 rigsdaler.⁵

Niels Jensen Mattrup var også den, der trådte til, når det kneb i familien. Samme år købte han gården Åmølle, da hans udelige lillebror ikke kunne betale landgilde til cjeren. Lillebroderen Mads Jensen Mattrup havde fæstet møllen siden 1712,⁶ en pæn mølle med en mølleskyld på godt 4½ tdr. hartkorn og et jordtilligende på godt 2 skp. hartkorn. Ejeren Anders Pedersen Quistgaard Wejrum⁷ indstævnedede imidlertid Mads Jensen Mattrup for hverken at have vedligeholdt møllen eller betalt landgilde.⁸ Og da var det, at Niels Jensen Mattrup købte møllen sammen med Jacob Wejbjerg Breinholt (bror til anc nr. 70) i Tangsgård,⁹ så lillebroderen kunne blive siddende¹⁰.

Formentlig skyldtes miseren, at Mads Jensen Mattrup så rigeligt dybt i flasken. Hans tilknytning til Åmølle startede, da stedet var et ulovligt brændevinsbrænderi. Da den daværende fæster endte som tiltalt ved herredstinget i 1710, var Mads Jensen Mattrup mødt frem for at bevidne hans uskyld. Han procederede, at "den brændevins hat og piber", som konsumptionsbetjenten fra Lemvig havde konfiskeret, var ubrugelige, og at han ikke havde haft nogen hjemmel til husundersøgelse. Det hjalp ikke den tiltalte, der blev fradømt sit brændevinsudstyr og fik en ikke ubetydelig bøde på 20 rigsdaler foruden sagsomkostninger på 5 rigsdaler.¹¹ To år efter overtog Mads Jensen Mattrup fæstet af Åmølle.

På den tid hørte brænding af brændevin til købstadsborgernes privilegier. Myndighederne kæmpede en forgæves kamp for at komme bøndernes brænding af brændevin til livs for at sikre sig afgifterne af den.¹² Baggrunden for Jens Nielsen Mattrups druk kan også søges på moderens side. Margrethe Jacobsdatter Stern var 21, da hun i 1747 havde giftet sig med Niels Jensen Mattrup. Som datter af Jacob Stern var hun af hollandsk afstamning. Overleveringen vil vide, at en hollænder med navnet Stern var flygtet til Danmark under hollændernes frihedskrig mod Spanien. De meget blodige kampe fortsatte indtil Tredivårskrigen 1618-48, og de reformerte i Holland blev forsøgt udryddet ved kætterdomstole. Den hollandske forbindelse understreges af, at moderen ved sin begravelse i 1758 kaldtes Mette Hollands, boende i Hollænderhus – et stednavn, der i øvrigt stadig findes.

Overleveringen vil også vide, at Margrethe Jacobsdatter Stern havde forbindelse til både præsten og kroen i Resen. Før hun blev gift, tjente hun som husjomfru for præsten i Resen. Hendes møster derimod, Ide Nielsdatter, havde været kromutter på kroen i Resen. Som enke efter kromanden var hun for øvrigt en holden kvinde, der forærede parret på Mattrup 120 rigsdaler til brylluppet. Det var en meget stor sum dengang, da en ko kostede 5-6 rigsdaler, og en hest kunne fås for 12-14 rigsdaler. Der var dog tale om et arveforskud, idet de gav afkald på arv efter hende.¹³ Men om Margrethe Jacobsdatter Stern har været en streng reformert kristen efter sin far eller en lystig pige efter sin mors familie, kan vi ikke sige. Alene ved vi, at hendes førstefødte søn endte med at slå sig på flasken.

En meget bestemt kone

Med en mand, der drak i al godmodighed, fik Kirsten Willadsdatter formentlig hurtigt fat i den lange ende på Mattrup. Selv kom hun fra gode kår som datter af Villads Laursen i Haauskov. Ægteparret drev nu gården med kun to børn til at hjælpe til, foruden en karl og en pige eller to, så Niels og Karen har sikkert tidligt lært at tage fat.

Jens Nielsen Mattrup døde i 1804, omkring 50 år gammel. Hans kone drev nu gården videre ved hjælp af datteren og sønnen, der netop var fyldt 19 år. Niels Jensen Mattrup havde

Mattrup har været i slægtes eje siden 1600-tallet. Her er familien Mattrup omkring 1908, fra venstre Jens Mattrup Lundsgaard fra Mattrup og hustru (næstsøskendebarn til ane nr. 3) Maren Tang Thorsen fra Øster Trabjerggaard, en tjenestepige, Konrad Mattrup Lundsgaard og et par naboer med deres cykler.

imidlertid andre planer end at være karl for sin mor og søster. Det fortælles, at han var ved at blive forlovet med en præstedatter, og at moderen og søsteren havde talt ham fra det; de mente ikke, at "sådan en fornem pjalt" duede i en bondegård.¹⁴

Først i 1814 gav hun Niels Jensen Mattrup skøde på Mattrup – men solgte til en anseelig pris. Købesummen var 12.000 rigsbankdaler i sedler, der var lidt mindre end samme beløb i rede sølv, men alligevel en høj købesum for en gård på 9 tdr. 1 skp. 3 fdk. og 2 alb.

Mest iøjnefaldende var nok den aftægtsordning, som moderen bevilligede sig selv. Hun var da 66 år gammel, og den særdeles fordelagtige ordning gav hende en solid indkomst, der sikrede, at hun ikke skulle leve på sønnens nåde. Ordningen omfattede både kost og logi og i sygdomstilfælde en pige til opvartning. Den var udspecificeret ned til den mindste detalje: Som logi kunne hun ikke nøjes med et kammer, men skulle have en stue med fjælegulv og kakkelovn, køkken og spisekammer, redskaber, plads til ildebrand. Til kosten skulle hun årligt have leveret 2 tdr. rug, 1 td. byg, 1 td. godt tørret malt, 1 1/8 lispund smør, 4 snese ferske ål, 4 store torsk, 2 snese hvidling, 1 lisp. fersk og 1 lisp. saltet flæsk, 1 1/2 lisp. oksekød og 1 fed fårekrop, alt godt og forsvarligt, samt ildebrændsel, der frit indbringes. Derudover skulle hun daglig have 2 pot nymalket mælk, kornet frit til mølle, fri benyttelse af bagerum og redskaber. Niels Jensen Mattrup kvitterede og udstedte obligationen til sin mor på de 12.000 rigsbanksdaler.¹⁵ Arveforholdene blev samtidig ordnet, så der blev holdt samfrændeskifte med søsteren Karen.

Giftede sig to gange

De næste mange år drev han gården med søsteren som husbestyrerinde. Moderen har formentlig styret de to søskende strengt – indtil hun døde 13 år senere. Karen var da 40 år, Niels 43. Søskendeparret fortsatte den fælles drift, men ordningen brød sammen, da søsteren i en alder af 44 giftede sig med en ung karl på gården, den kun 26-årige Mads Andersen fra Gudum. Om hun var blevet gravid før brylluppet, fortæller historien ikke noget om, men parret flyttede til Marslund i Resen og fik flere børn.

Nu var der ikke længere noget, der kunne forhindre Niels Jensen Mattrup i at gifte sig. Tværtimod var han også nødt til at finde en hustru. Der skulle dog gå tre år, før han ægtede den 25 år yngre Kirsten Andersdatter – i en alder af 49 år. Hun blev hurtigt gravid og fødte året efter et par tvillingedøtre. Ulykken ville imidlertid, at hun døde en time efter forløsningen.

For den nybagte far var gode råd dyre, og han endte med at gifte sig med en ung halvkusine på sin mors side, Maren Poulsdatter fra Hyldgård i Fabjerg. Maren Poulsdatter tog sig af de moderløse pigers opvækst, men fik snart også sine egne børn at holde styr på. Selv om hendes

mand var dobbelt så gammel som hende, blev det til tre drenge og to piger, den første blev født i 1834, den sidste i 1852, da Niels Jensen Mattrup fyldte 67 år.

Den yngste var således kun fem år, da faderen døde i 1857, som dog forinden nåede at se de to tvillingdøtre gift. De blev viet den samme dag, 11. november 1856, i en alder af 21 år.

De næste generationer

Efter Niels Jensen Mattrups død drev enken gården videre – indtil sin død 25 år senere. Den ældste søn, Jens Mattrup, arvede gården. Han havde en del år drevet en høkerhandel i den østlige del af Mattrup, men han var svagelig af vattersot og døde året efter. Jens Mattrup var ugift og indstiftede inden sin død et legat til fordel for værdigt trængende familier i Resen sogn uden for fattigvæsenet.¹⁶

Mattrup blev nu overtaget af den yngste søn, Conrad Lundsgaard Nielsen, der samme år giftede sig med Jensine Jensen fra Bæk i Resen.¹⁷ Han ejede Mattrup frem til 1911, da en af hans sønner, Jens Mattrup Lundsgaard overtog gården. I 1925¹⁸ solgte han den til sin fætter, Laust Toftum Lauridsen. Gennem sin mor Mette Marie Nielsen var også han et barnebarn af Niels Jensen Mattrup og direkte efterkommer af den første i slægten på Mattrup. Laust Toftum Lauridsen ejede i forvejen Vester Toftum og købte Mattrup sammen med sin datter Marie Østergaard og svigersøn.

Mattrup forblev på den måde i slægtens eje og kunne i 1970 overdrages til hendes søn Peder Østergaard. Lars Toftum Lauridsen var et meget aktivt og engageret menneske, der blandt andet var formand for sognerådet, og både han og datteren Marie Østergaard har nedskrevet en del af de overleveringer og erindringer om slægten, som denne historie bygger på.

Noter

- 1 Se tavle nr. 196, blad 2.
- 2 Nedskrevet af hans oldebarn Laust Toftum Lauridsen.
- 3 Skiftet efter ham findes i La. B8. Lundenæs og Bøvling amter. 1081. Skifteprotokol. Skifte nr. 79. Fol. 317b. (Jvf. 1084A. Registerbind.)
- 4 La. B9. Ribe stiftamt. 1120. Skattekommisjonsprotokol 1743.
- 5 Ra. Lundenæs og Bøvling amter 1662-1793. Bilag til mandtalslisten. Ekstraskatteregnskaber 1743-44. Bøvling amt.
- 6 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 426. La. Lundenæs og Bøvling amter. Kontributionsregnskab 1717-18. Åmølle hørte til ryttergodset, men blev solgt 1718, se "Kronens Skøder". 1689-1719. Bd. III.v. S. Nygaard. Kbh. 1941, s. 707 og 842.
- 7 Om ham se "Stamtavle over slægten Quistgaard fra Veirum". Kbh. 1923.
- 8 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 5 Tingbog fol. 174.
- 9 La. B24. Viborg Landsting. 68-I. Fol. 371b.
- 10 Kopskat 1743. Nævnt under broderen i Mattrup.
- 11 Sagen om Jens Jørgensen er omtalt i La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. 2. Tingbog 1707-14. Fol. 225a., 367b, 374b ff.
- 12 Jens Holmgaard: "Brændevinspolitikken i Danmark 1757-1776. Her efter "Alt på sin rette plads". Viborg 1990, s. 148-209.
- 13 Peder Christensen: "Anetavle for Andreas Zachariasen Dahl og Mette Marie Jensen, Sønderdal. Jvf. La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. Tingbog 1736-56, fol. 607b, 618b.
- 14 Nedskrevet af hans barnebarn Laust Toftum Lauridsen.
- 15 Efter Maren Dahl, Lemvig.
- 16 H.R. Hiorth-Lorenzen og F.P.G. Salicath: "repertorium over Legater og milde stiftelser i Danmark .... stiftede før udgangen af året 1894". Bd. IV. Ribe Stift. Kbh. 1898, s. 299.
- 17 Parret og deres efterslægt er beskrevet "Slægten fra Bæk (gården) i Resen". Skals 1987.
- 18 Der findes en beskrivelse af Mattrup i hans ejertid i J.C.B. la Cour: "Danske gaarde". II. Samling. Bd. I. Kbh. 1912, s. 643.

Arvesølvet fra Kongensgård

I mere end to århundreder gik en prægtig sølvpotageske fra 1795 i arv fra generation til generation - indtil den en dag endte i grøtningen i en hønsesgård. Det opdagede en harm Marie Møller, og skeen blev reddet og senere registreret og udstillet.

Marie Møller (ane nr. 3K) holdt ikke bare styr på næstsøskendebørn og børn af næstsøskendebørn. Det var også hende, der havde styr på arvesølvet fra Kongensgård, der som en stafet fra fortiden var videregivet fra slægtled til slægtled siden brylluppet på Kongensgård i 1795.

En særlig plads tager en prægtig sølvske smedet først i 1700-tallet. Det er en stor potageske i det pureste sølv, der blev givet Marianne Christensdatter Breinholt og Niels Christian Lund (ane nr. 27 og 26) i bryllupsgave i 1795. Det var efter den tids forhold et vældigt fint bryllup, idet parret blev viet "med kongelig bevilling" på selve Kongensgård, og ikke, som almindeligt var, i kirken i Nr. Nissum. Skikken med at blive "hjemmeviet" med kongelig bevilling havde på den tid bredt sig fra adelen til de uadelige herremænd og store proprietærer, der ikke ville stå tilbage for de fine.

Således også den ærgerrige Christen Jensen Breinholt (ane nr. 54 = 34), jorddrotten, der ejede Kongensgård og nu giftede sin datter bort til gårdens nytilkomne forvalter fra Rydhave. Hvorfor det gik således, er grumme historier, der fortælles i kapitlerne 33 og 55, *Forstødt af sin far* og *Drak sig fra hus og hjem*.

Allerede på det tidspunkt havde potageskeen en næste hundredårig historie. På skeen var indgraveret bogstaverne P.C.S. og Æ.P.D. over årstallet 1719. Mestermærket S.B. bevidner, at skeen er smedet af sølvsmed Simon Bornemand i Horsens. Hvem givener var, er ikke dokumenteret, men det kan have været Niels Lunds mor, Else Cathrine Nielsdatter Lægaard (ane nr. 53), der blev enke i 1790. Hun var selv fra en ret velstående slægt, der stammede fra broforpagterne i Holstebro – som omtalt i kapitlerne 15 og 24, *Brømandene i Holstebro* og *Da degnen blev skolelærer*. I anledning af brylluppet blev der nu på forsiden af skaffet indgraveret brudeparrets navne, N.C. Lund og M. Breinholt 1795. Hvor meget andet sølvtøj brudeparret fik i bryllupsgave, fortæller historien ikke noget om, men i tidens løb fik de to samlet store mængder sølv sammen. Parret overtog samtidig med brylluppet Kongensgård, som de drev videre med stor flid og dygtighed.

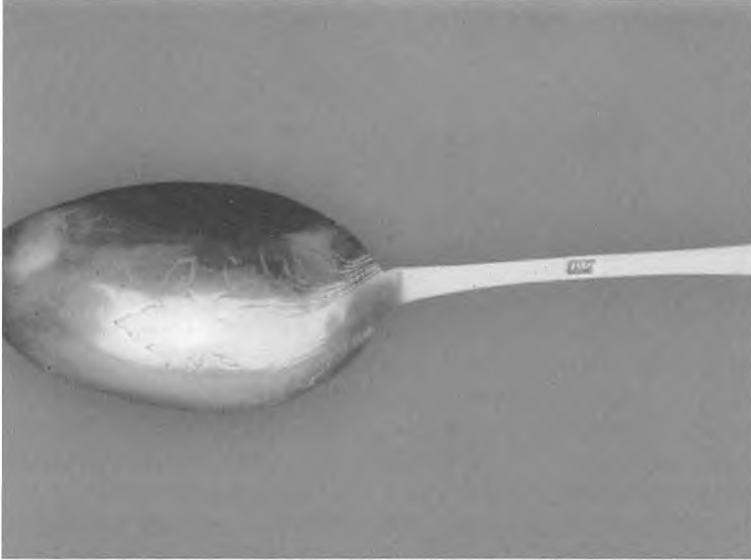
Da arvesølvet efter deres død skulle fordeles til børnene, blev der ikke mindre end 4 pund sølv til hvert af de seks efterlevende børn. 12 kg sølv i alt, hvoraf en del var forarbejdet af landets fineste sølvmede. Og i dag i det 21. århundrede er sølvet stadig i slægtens eje.

Med til historien hører, at Niels Lund i 1831 solgte Kongensgård for 4.000 rigsdaler rede sølv. Ægteparret var godt hjulpet på vej allerede i 1804, da Mariane Breinholts morbrøder, Lauritz Breinholt fra Hindsels i Thy ved sin død testamenterede 500 rdl. til Niels Christian Lund, fordi han havde rådgivet ham i hans forretninger og delt ud af sine særdeles store erfaringer med godsadministration.¹

I slægters led

Niels Chr. Lund har været så glad for sølv, at han pyntede sig med en standsmæssig nakkekam i sølv. Et par sølvsporer fra Joachim Wellers værksted i Holstebro har ligeledes tilhørt Lund og

Bagsiden af skeen med cicelering og på skaftet sølvsmed i Holstebro Joachim Wellers mestermærke 'IW' (se s. 226 i bogen 'Joachim Weller', 1976).

Øverst på bagsiden af sølvskeens skaft indskriften 'MCL - ECNLg - 1764', der står for Mads Christensen Lund og hustru Else Cathrine Nielsdatter Lægaard, degnefolk i Sevel.

hørt til hans udstyr som foged.² Denne vestjyske sølvsmed er med over 700 registrerede arbejder den sølv- og guldsmed, man kender flest arbejder af. Ikke mindst Lunds gamle sølvsporer står sig flot i samlingen: De to sølvporer har sporehjul i stål, og på undersiden er sønnens initialer indgraveret: J.N.L. Lund - for Jens Nikolaj, der blev født på Kongensgård sankthansaften 1807.

Potageskeken fra brylluppet i 1795 fulgte med, da parret gik på aftægt hos datteren Bodil Marie Lund og Jens Peiter Mikkelsen (ane nr. 13 og 12) på gården Sofielyst på bakken oven for Lemvig Sø. Det var et skønt sted for et ægtepar på aftægt, tæt ved byen og med den smukkeste udsigt. Marianne Christensdatter Breinholt døde på Sofielyst i 1844. Niels Lund levede fortsat i bedste velgående og fulgte med, da Jens Peiter Mikkelsen i 1848 købte Vester Balleby. Her døde han i 1851 – og den omtalte ske blev for første gang givet videre i en arvefølge.

Skeken gik videre til sønnen Niels Balleby (ane nr. 6) ved Bodil Maries død i 1889 - få år efter, at hendes sidste og 29. barnebarn var født. Fra da af er potageskeken under opsyn. Et af de 29 børnebørn var Niels Ballebys 7-årige datter, Marie, der senere blev kone på Krabbesmark. Det blev dog ikke hende, der arvede skeen, men i første omgang et af de 28 andre børnebørn.

Sølv i hønsegården

Her havde arvingens unge kone imidlertid et mere uimponeret forhold til arvesølvet. Måske havde skeen ikke været pudset i årtier og sølvet ganske hengemt bag det sorte lag. Måske havde ingen andre været opmærksom på dens betydning og historie. Eller måske var hun bare praktisk anlagt og brugte de forhåndenværende redskaber i gårdens husholdning.

Under alle omstændigheder greb hun ud efter potageskeken, da hun en dag manglede noget at røre grotning op med. Som foder til hønsene blev den tørre grotning rørt sammen med surmælk i en stor spand til en klistret masse, som derpå måtte klaskes ned i hønsetrugen. Og hvad var bedre egnet til det formål end en stor langskaftet glat ske, der kunne slippe grotningen med et lille kast med håndledet?

Messingstykkerne er nedarvet på kvindesiden gennem generationer, fotograferet hos Ragna Andreasen, da de boede i Benløse. Hendes mor Marie Møller Jensen mente, de stammer fra Kongensgård. Kaffekanden med fyrfad er fra omkring 1830. Strygejernet (ca. 44 cm langt, 8 cm bredt og 12,5 cm højt) er fra omkring 1800. Det har en lille lem til indføring af gløder (i Vestjylland altid tørvegløder) eller en opvarmet jernbolt. Fyrfadet (11 cm i diameter, 4,5 cm højt med et 10 cm langt håndtag) anvendte mændene til at holde liv i piberne under kortspil, avislæsning eller almindelig hygge. Tændstikker kom først sidst i 1800-tallet.

Arvesølvet fra Kongensgård kunne således have endt i kummerlighed som foderske, hvis det ikke var fordi, Marie Møller en dag kom på besøg og så den gamle ske blive brugt på den måde. Hvorledes Marie Møller fik det sagt, ved vi ikke, men den unge kone var bagefter ikke i tvivl om skeens betydning. Skeen kom ind i huset, gjort ren og pudset.

Potageskeen kom til hæder og ære hos Johannes og Kirstine Jensen i Grummesgård, hvor den blev placeret i et flot skab med glaser. Da Erling Møller år senere fortalte om den gamle ske til arkitekt Sven Fritz, der var i gang med en ny udgave af bogen "Danske guld- og sølvsmede", tog han straks ud til Grummesgård for at registrere og fotografere skeen til bogen.³ Fra Grummesgård gik potageskeen videre i arv til sønnen Niels Peter Jensen i Ny Thar-gård i Ølby.

Arven blev en udfordring

Niels Balleby havde i sin tid også arvet en stor sølvlysestage fra Kongensgård. Den lod han gå videre til svigerdatteren Agnes (ane nr. 2B), da hun blev kone i Balleby - på betingelse af, at hun lovede at renholde familiegravstederne på Tørring kirkegård, også efter hans egen død. En tilsvarende lysestage gik i arv til Nordenkjær-familien.

Andre Joachim Weller-sølvskeer, der har tilhørt Lund, er fortsat i slægtens eje. To af dem er arvet af Gudrun Vejling og Elda Møller Castenskiold af Møller-slægten, mens en Weller-sukkertang sammen med sølvsporerne gik i arv til Jens Nikolaj Lund i Nordenkjær og videre til Birgitte Lund Pedersen.⁴ På sølvsporerne var indgraveret N L for NicoLai – og ikke Nicolai Laurids, som fejlagtigt oplyst andetsteds.⁵

En anden af Lunds Weller-skeer arvede Erling Møller efter sin mor – og den blev en udfordring for slægtsforskeren, der ikke vidste, hvem der gemte sig bag initialerne på skeen.

Han fortæller selv, at der bag på sølvskeen fra Kongensgård "med prikker er indgraveret: M. G. L. - E. C. N. Lg. - 1764. Yderligere oplysninger om skeen har mor eller andre i familien ikke kunnet give. Disse bogstaver var mig gennem mange år en udfordring. Om Niels Chr. Lund før giftemålet vidste man kun, at han havde været forvalter på Rydhave. Først ved at se folketællingen 1850 for Vester Balleby, hvor han boede på aftægt, ser man, at han er født i Sevel. Dermed var løsningen ikke klaret, da kirkebogen for Sevel mangler for den periode, hvor han skulle være født.

Men folketællingen for 1769, der ellers kun var mandtal uden navne, blev af præsten i Sevel ført med personernes navne, og der står anført en dreng, hvis navn og alder passer: "Mads Christensen Degns Søn Niels Christen, 4 Aar gl." Hardsyssels degnehistorie kunne nu give, hvad der manglede for at få rigtigt facit:

Mads Christensen Lund, degn i Sevel - skoleholder fra 1765 - gift med Elsc Cathrine Nielsdatter Lægaard, der var datter af en tidligere degn i Sevel. De blev viet i Ryde kirke den 5. oktober 1763."

Noter

- 1 Årsskrift for Egnshistorisk Forening/ Thyholm og Jegindø. 22. årgang 1995, s. 24.
- 2 Rigmor Lillelund og Torben Skov: "Guldsmede i Holstebro i 1700-årene. En foreløbig orientering". Holstebro Museum Årsskrift 1979. Holstebro 1980., 109-132.
- 3 Skeen er nævnt i "Danske guld- og sølvsmede" under Bornemand.
- 4 Sporerne var med på Weller-udstillingen, både i hjembyen og på Nationalmuseet, men indleveret så sent, at de ikke kom med i Wellerbogen (1976). Tre af de nævnte skeer, som gik i arv til Marie Møller, Krabbesmark, har i bogen numrene 372, 410, 507, mens sukkertangen har nr. 464.
- 5 Se s. 128 i Holstebro Museum, Årsskrift 1979 (1980), hvor Birgitte Lund Pedersen fra Nordenkjær i Lomborg fejlagtigt har oplyst museet om bogstavernes betydning og forklaret, at han også hed Laurids. Forkert er også betegnelsen amtsskriver for hans far, Niels Chr. Lund (anc nr. 26), selv om han førte protokollen som skifteforvalter på Rydhave, og herremanden blev amtmand over Hald og Skivehus amter. I hendes bog, som hedder "Slægtsminder" og kom i handelen året før udstillingen med Weller-sølv, står det tilsvarende. Kontrol af formodninger og antagelser ved hjælp af opslag i kirkebøger og protokoller var der ikke tid til. Det var meningen, at bogen skulle have været brugt som gave til familien julen 1974, og trykkeren kom da også med stor hast i gang med arbejdet (se det sidste blad med Birgitte Lunds rettelser, der blev sat ind i forbindelse med omtrykning af en del sider).

Dømt til halshugning og grusomme pinsler

Anne Marie Mortensdatter blev i 1798 halshugget for at forgive sin mand. Men først skulle hun fem gange knibes med gloende tænger. Jeppe Aakjær har genfortalt hendes historie ud fra dommen - men han overså et sidste aktstykke, hvori kongen skåned hende for torturen.

Historien handler om den ulyksalige Anne Marie Mortensdatter, der kom så grusomt af dage efter at have givet sin fortrukne mand, Eskel Laursen Kochholm (bror til hane nr. 58), rottegift i øllet. Ud fra højesteretssagens akter har Jeppe Aakjær genfortalt den kæde af begivenheder, der den 16. marts 1798 endte med, at skarpreteren huggede hovedet af hende på Fanghøj i Resen.

Men den virkelige slutning på historien fik Jeppe Aakjær ikke med i "Gammel brug og gammel brøde".¹ Den fandt Erling Møller, der gravede et stik dybere i kilderne... men først ordet til den jyske forfatter.

AF JEPPE AAKJÆR

"Jeg kommer på min cykel fra Hjern over Ølby til Kloster Mølle i Gudum Sogn. Midtvejs falder landskabet i de herligste sænkninger ned mod Kilen, en af Limfjordens ejendommeligste indskæringer. Hvert øjeblik kaster vandet blå glimt ind mod ens øje, svinder så bag mægtige lynghanker, men står igen og venter ved vejsvinget ned til Kjærgaards Vandmølle med et stort kådt blink, der får en til at trække cyklen resten af vejen for ret at indprente sig Kilens bedårende herlighed. Før jeg når den gamle forfaldne mølle ved Kilens bund, har en ældre mand sluttet sig til mig; og da han hører, at jeg er interesseret i egnens historie, fortæller han, mens jeg slæber min cykel op over den høje sandbakke ad Resen til, en romantisk historie om en kvinde, der forgav sin mand i rottekrud, fordi hun var forelsket i tjenestekarlen. Da forbrydelsen blev oppet, tog hun deres fælles barn på armen og flygtede ud i Klosterhede, hvor hun skjulte sig i flere dage. Omsider blev hun dog pågrebet og henrettet på en høj i nærheden af vejen; min meddeler peger på en næsten forsvunden lav høj, ved siden af hvilken 3-4 vældige sten er væltet ind over marken ved højens fod. – Nu er min undersøgelseslyst vakt; jeg skriver mig historien bag øret.

Der skulle forløbe 3-4 år, før jeg nåede til klarhed... De historiske fakta, jeg nu skal fremdrage, er alle hentede fra vidtløftige dokumenter, der danner omstændelige bilag til den af sagen flydende højesteretsdom..."

Jeppe Aakjær fortalte Anne Marie Mortensdatters historie. Her malet af Kristen Bjerre fra Bovbjerg.

Manden drak og slog sin kone

"Ikke langt fra V. Resen Kirke lå i det 18. århundrede gården Woldersgaard. I århundredets slutning var den beboet af Eske Kokholm. 1791 giftede han sig med den 25-årige Ane Marie Mortensdatter fra Traberg i Gudum Sogn; hendes forældre var Morten Winkel og Maren Larsdatter², der ved datterens giftermål begge var omkring de 70. Dette ægteskab var fra første færd en frygtelig mesalliance. Som det siges i forhørene: "Hun var ung og smuk, han var grov i hans omgang; dertil krumpen og skjæv". Desuden var han en uheldelig drukkenbolt, der svirede hele måneder ad gangen. Et år var han ikke ædru nogen dag fra Mikkelsdag til Jul; dette leben synes at ha taget fat straks efter giftermålet, og det mindskedes ikke med årene. Et års tid efter brylluppet kom en søn – Laust³, men det synes ingen forandring at ha bragt i Eskes onde sindelag; han skyldte sin unge kone for andre mandfolk, bl.a. for en Niels Bremerhus i nabolaget; for disse beskyldninger tildelte Niels ham en dragt prygl i hans egen forstue. Omegnens folk tager overalt konens parti, og i alle de lange forhør er der egentlig ikke meddelt ét godt træk om Eske og ikke ét slet om Ane Marie. Han havde en kårde stående ved sin seng og truede med at bruge den både mod hende og deres lille barn. Til tider nægtede han både hende og barnet at komme ind i sengekammeret efter barnets klæder. Han ødte og bortødslede deres fælles ejendom, ja, i novbr. 1793 solgte han for 227 rigsdaler gården til degnen Viborg. Konen græd sine modige tårer; som et bevis for hendes fortvivlelse anføres, at hun har henvendt sig til sine venner om at skaffe hende en tjenestepigeplads, for at hun ad denne vej kunne komme bort fra manden."

Lokket af en tjenestepige

"Den dag, da der skulle holdes auktion over gården, kom auktionarius Eskild Højland kl. 9 om morgenen ind i stuen; da lå Eske Kokholm endnu i sengen. Højland sagde: "Her ligger du godt med din søn!" Da svarede Eske: "Det ved fanden, enten det er min eller de andre kjæltringer deres! Og du kan gå fanden i vold!" Nu gik Højland ud, da han fornå, at Eske var fuld. Da Højland næste morgen kom igen, så han Eske drikke ti dramme det øjeblik, han ventede ved hans seng.⁴

Et års tid efter ægteskabet fik de en slægtning i huset som tjenestepige; hun hed Ane Marie ligesom konen, men var født Christensdatter⁵; sommetider kaldes hun Ane Marie Mortensdatters halvsøster, til andre tider en datter af hendes farbror. Hun blev hendes onde ånd, såsom hun førte hendes sind hen på forbryderiske tanker om at rydde manden af vejen; noget sådant synes nemlig ikke hidtil, trods alt det, hun havde måttet gennemgå, at ha været i hendes sind. Men én gang vakt til live, stod det ikke mere i hendes magt at mane denne tanke fra sig. Og hendes pige, der synes at ha været af en betydelig mere fræk og robust type, bestyrkede hende stadig i det onde forsæt. Det var ikke nær så farligt, som man troede, sa' Ane Marie Christensdatter; sådan lidt rottekrud på et stykke fedtebrød; om det var gift eller salt, var næppe til at opdage! Det var slet ikke så sjældent, sagde den frække fristerinde, at unge koner ad den vej skilte sig af med en besværlig mand. Hun kendte med vished ét eksempel; det var fra Torngaard i Nørre Nisum; der havde en kone forgivet sin mand med rottekrud: hun lod sig vi igen, og der var aldrig en hånd, der havde krummet et hår på hendes hoved.

Mens Eske Kokholm blev værre og værre i sit ondskab og sit fylderi, besatte disse forbryderiske forestillinger nu helt Ane Marie Mortensdatters fortvivlede sind. Var der et øjeblik, hvor hun var i færd med at slå dem på flugt, var tjenestepigen der atter for at hidse hende frem til forsøget. Omsider indvilgede hun da i, at giften skaffedes til veje. Og nu bekræftes det, hvad hendes barndoms præst, Ascanius i Gudum, attesterer, "at hun aldrig har hørt til de kløftigste hoveder"; thi i stedet for at betro sig til en enkelt, nævnes der 4-5 stykker, som hun har givet i kommission at skaffe hende den dræbende gift. Her nævnes først og fremmest Lars Post, hen-

des to brødre Bitte og Store Ole⁶, desuden den drivende kraft i hele det farlige spil: pigen Ane Marie Christensdatter; det bliver hende, som gennem en attest fra præsten Chr. Krarup i Ølby skaffer giften fra en handlende i Holstebro. Naturligvis var præstens attest udstedt under den forudsætning, at giften var til rotter; alligevel fik han generende ubehageligheder, fordi han med for let hånd havde givet attesten fra sig.”

Gift på smørrebrødet

”Lørdagen 8. decbr. 1793 blev giften – rottekrud for 2 skilling – hentet hjem til Woldersgaard; alligevel gik der to-tre døgn, før Ane Marie Mortensdatter skred til handling; det ser ud, som kunne der ha stået en sidste fortvivlet kamp i hendes sjæl; men tirsdag morgen sagde hun til pigen, at nu gik hun ind og gav ham det!

Hun strøede det på hans smørrebrød; han spiste det og fik snart de kendte forgiftningssymptomer. I sin forvirrede sjæl havde hun nu tilsyneladende fortrudt det og bar nymalket mælk til ham; han drak begærligt og kasted op, ind imellem at han bandet og rased og ymte om, at en snart skulle tro, der var nogen, der ville forgi én. – Den nat gik, mens Eske ”klaged sig over en stærk skjærelse i livet, hvorved bønder forstår diarea”. Næste dag havde Ane Marie Mortensdatter øjensynlig gjort op med sig selv, at han måtte dø; da gav hun ham den dræbende gift både på smørrebrød og i øllet, der var sat hen for at slukke hans ulidelige tørst. Nu udåndede han. Det var onsdag aften 12. decbr.⁷

Straks for rygget ud over egnen, at det vist ikke var gået helt redelig til med Eskes død. Stedets præst, Hans Chr. Rosenberg indfandt sig uanmeldt i Woldersgaard. Det ser ikke ud til, at han traf enken⁸, derimod fik han en samtale med broderen Lars Winkel, der gjorde det ud for karl på gården. Han gik ikke ud fra, at Eske Kokholm havde fået rotteskrud; men søgte at ta brodden fra sin bekendelse ved at sige: ”Han var syg et helt døgn, forinden han fik det.” – Hvilket forsvar! Før præsten gik, bød Lars ham penge, om han ville la være at melde noget til øvrigheden. Så heller ikke Lars hører nok til ’de kløgtigste hoveder’!”

På flugt fra øvrigheden

”18. decbr. holdt øvrigheden det første forhør på Woldersgaard. Eskes lig lå på et bord i stuen; barnet, den 5 sjerdingår gamle Laust, gik og dulrede om alene; thi moderen, Ane Marie, havde forladt hjemmet dagen forud; da hun tog af sted, var hun i sit daglige tøj: et brunt skørt og en rød pindtrøje over snørlivet. Ingen kunne ta fejl af, at det var en hovedkulds flugt for øvrigheden. Lars Winkel blev taget i forhør; herredsfogden førte ham med sig til Lemvig arrest for hans trods og studsighed. Det var dog ikke mange dage, han sad fængslet, før han blev meddelsom; 2-3 dage efter var han atter løsladt. Også i Ane Maries barndomshjem i Traberg holdtes der forhør. Hendes far, Morten Winkel, havde ladet udsprede nogle historier om indkøb af rottegift til vask af nogle høvder i hans gård; nu viste det sig, at han slet ikke havde de høvder. Han bekendte nu, at han havde sagt det alt sammen for at redde sine børn. Hvor meget Morten selv vidste, kom aldrig for en dag. Den forbryderiske tjenestepige Ane Marie Christensdatter ville insinuere, at hendes madmor skal ha sagt dagen før hun flygtede, at hendes far Morten Winkel havde synd af det råd, han havde givet hende, ligesom hun også skal ha sagt: at ”havde hendes fader ikke været, var hun ikke kommet i den elendighed”; men det kan jo også udlægges således, at faderen i sin tid havde øvet pres på hende, for at få hende til at gifte sig med Eske Kokholm. I hvert fald bedyrede senere Ane Marie Mortensdatter, at ”ikke et menneske på verdens jord” var delagtig i forbrydelsen uden hun selv og tjenestepigen. Så Morten Winkel blev ikke belagt med arrest.

Selvfølger var enkens pågribelse kun et tidsspørgsmål. 25. decbr. 1793 er hun allerede i øvrighedens hænder. Hun var blevet fundet hos fæstebonden Jens Pedersen Hindhede i Sønder

Lem (Bølling Herred), der var gift med en søster til hende. Hun var kommen kørende og fortalte dem straks årsagen til sit komme: "Hun havde forgivet hendes mand, som hun var nødt til, såsom hun ikke kunne være til for ham". Hun fortalte nu også dem historien om kården, "hvormed han engang ville ha undlivet hende", og hver aften måtte hun forvare knivene for ham."

Berettiget til medynk og medlidenhed

"Juleaften 1793 indsattes Ane Marie Mortensdatter i Lemvig Arrest, og her blev hun siddende på 5te år. Det var ingenlunde hende, der gjorde undersøgelserne så svære, hun bekendte tværtimod sin brøde i de første forhør efter pågribelsen. Først senere hittede hun på at sige, at hun havde givet Eske rottekud for at vænne ham af med at drikke brændevin!

Herredsfogden i Skodborg-Vandfuld Herred var på dette tidspunkt Dr. Gustav Ludvig Baden, en kendt skribent, der ved sine talrige kulturhistoriske arbejder må betragtes som en forløber for Troels-Lund; han var en humant tænkende jurist, der øjensynlig gerne ville skyde en skammel – og det ikke nogen bøddelskammel – under den ulykkelige, mishandlede og forvildede kvindes fod. I en forsvarsskrivelse, ved hvilken han søger at gøre hendes brøde forståelig for en højere instans, erindrer han om hendes ustandne lidelser, hendes mands "grænseløse hengivenhed til fylderi og drukkenskab og deraf følgende ubekvemhed til gavnlig dåd".

(Som kuriosum kan nævnes, at aktoren, Grønlund, bebrejder hende strengt, at hun ved sin forbrydelse "har berøvet sig og sit diende barn en kærlig og en øm fader".) Han havde uberettiget "testileret" sin hustru med både tys- og horenavn og nægtet hende kærlighed og omhu, "hvilke hun som en uskyldig ung kone ikke burde nægtes". Hendes dommer fortsætter: "Som genstanden for alle disse ulyksaligheder blev livet afskyeligt og sjælsevernernes ordentlige brug berøvet dem, og de kan heller ikke et øjeblik tvivle om, at jo enhver retscaffen og følsom vil i betragtning af deres usalige stilling finde dem berettiget til medynk og medlidenhed, ja, vel undskyldning".

Kort efter affattelsen af denne skrivelse (dat. Lemvig 26. april 1794) blev Dr. Baden forflyttet til Nakskov. Hans eftermand i embedet blev Hans Jacob Lindahl, og det kan vist godt siges, at dette bytte kostede stakkels Ane Marie Mortensdatter hendes hoved; thi den nye dommer havde hverken Badens humane sindelag eller juridiske autoritet. Underrettens dom over de to fængslede Ane Marie'r faldt 6. septbr. 1795 og tildelte dem begge lige meget straf, nemlig 6 år i Viborg Tugthus. Denne dom grundedes i høj grad på Badens skøn og meddomsmændenes synspunkter. Herredsfoged Lindahl lader den da også – forinden den indsendes til Landstinget – forsyne med en påtegning om, at han finder den for lemfældig. Det havde han næppe haft behov at indskærpe de aristokratiske landstingdommere uden for så vidt, som han derved håbede at dække sit eget skind, thi de havde øjensynlig ikke nogen svaghed for det humane, men dømte ret frem efter næsen og de hundredårige paragraffer. De tvang herredsfogden til at opta' nye forhør og multerede dem, der var optagne. Der var jo også adskillige svage sider ved disse forundersøgelser. Den Winkelske familie, både Morten og Lars, vidste sikkert betydeligt mere, end de hidtil var kommen frem med, og hvad var det med den rottekudshistorie fra Nørre Nissum, der havde virket som ansporende eksempel på de forbryderiske kvinder i Woldersgård?..."

Skulle pines med gloende tænger

"End ikke de fem gloende tængers knob skulle få Ane Marie slippe for. Den 6. novbr. 1797 kom landstingsdommen for højesteret, men ikke en tøddel blev forandret. Justitiarius i nævnte høje ret vil dog ikke ha hende i berøring med de gloende tænger og motiverer det ved, at "det er upassende med vore tiders tænke måde, og en pinsel, der ikke er nødvendig for at op-

nå straffens hensigt: sikkerhed". Men hans kolleger havde ikke sammen syn på, hvad der var "upassende" mod tidsånden; de overstemte ham. Hendes hjælperiske, Ane Marie Christensdatter, indsattes i Viborg Tugthus på livstid, men Ane Marie Mortensdatter tildømtes den højeste straf, som den mere end 100-årige lov kendte. Hvorfor der skulle hengå endnu 4 måneder, før man fuldbyrdede dommen, ved jeg ikke; men ifølge en gammel sang, forfattet i Holstebro og trykt i Haderslev, som jeg fandt i Evald Tang Kristensens rige samlinger, foregik hendes henrettelse den 16. marts 1798.

Da jeg engang besøgte egnen, fortalte man mig, at stedet, hvor eksekutionen skete, var den lille gravhøj i nærheden af hulvejen ned til Kjærgårds Mølle; hele højen er nu næsten bortkørt. Jeg sætter mig et øjeblik på resterne af Ane Maries skafot og ser hele den forfærdelige scene for mig. Og skrigene! hendes hjælpeløse skrig, når de ubarmhjertige gloende tænger berørte hendes friske kød; hvor har de lydt sønderskærende her over den vilde hede og mellem hedebackerne rundt omkring dunkelblå vand!

- Men jeg skal ikke udpensle scenen yderligere. Hvad indtryk den har gjort på samtiden, er ikke godt at sige. Hverken Ribe eller Viborg Stiftstidender har fundet henrettelsen omtale værd."

En rettelse til Aakjær

Jeppes Aakjær havde stor medfølelse for Ane Marie Mortensdatter. Han forstod hendes ugering som "en hjertepint og fortvivlet kvindes sidste middel til udfrielse af et nedværdigende forhold til en rå og ondsindet mand," som han skriver. Aakjær lagde heller ikke skjul på sin afsky over den 'barbariske og grusomme straf', som landsretten havde idømt hende, og som Højesteret tiltrådte.

I sig selv er ordlyden af dommen så hårrejsende barbarisk, at Aakjær kunne have citeret dommen ordret og lade den tale for sig selv:

"Anne Marie Mortensdatter bør af skarpretteren knibes med gloende tænger, først uden for det sted, hvor mordet er begået, og derefter trede gange imellem gernings- og retterstedet, og allersidst på retterstedet, dernæst hendes højre hånd og siden hoved med økse at afhugges, hvorpå legemet bør lægges på stejle, og hovedet tillige med hånden at fæstes på en stige over legemet; dernæst bør hun have sin hovedlod og jord til kongen forbrudt."¹ I stedet for at citere dommen valgte Jeppes Aakjær med forfatterens frihed at indleve sig i den stakkels kvindes "hjælpeløse skrig, når de ubarmhjertige gloende tænger berørte hendes friske kød".

Men det er netop forfatterens fiktion; Anne Marie Mortensdatter blev nemlig aldrig tortureret, men i sidste øjeblik skånet for de værste pinsler. Jeppes Aakjær kendte kun sagen fra højesteretsdommen, og her fremgik det ikke, at Kancelliet efter dommen havde indstillet Anne

---

Noter

- 1 Jeppes Aakjær: Gammel brug og gammel brøde, København 1931.
- 2 Gudum Kirkebog: "Morten Vinchel og Anna Marie Barmer efter bevilling kan corporeres". Indførslen er udateret, men den efterfølgende attest er fra 24. september. Hans anden hustru er nogle steder anført som Maren Lauritsdatter Thagaard, fra Thagård i Humlum. Han var købmand i Lemvig.
- 3 Hjemmedøbt 12. november 1792.
- 4 Wøldersgård blev solgt i november 1793, men Eske Kokholm boede der fortsat til sin død måneden efter.
- 5 Konens farbror i Sdr. Vinkel, Christen Pedersen, blev gift 1747, døde 1771 og enken året efter, se tavle.

Marie Mortensdatter til 'kongens nåde'¹⁰.

Benådningsansøgningen gjaldt dog kun torturen. Kancelliet havde den anmærkning, "at man på grund af, at en sådan misgerning, begået med overlæg af en kone på sin mand, er meget farlig, ikke fandt sig beføjet til at indstille hende til fritagelse for livsstraf, men at hun alene forskånes for gloende tænger". Kongen tiltrådte benådningen – og Anne Marie Mortensdatter slap med døden. Men på hjul og stejle og hovedet på en stage skulle hun stadig lægges til skue – med hånd og hoved øverst på en stage – til skræk og advarsel for alle egnens opsætsige kvinder.

Straffen at blive lagt på hjul og stejle var i øvrigt hjelmet i lovgivningen helt frem til Straffeloven af 1866. I 1700- og 1800-tallet blev den ofte formildet til halshugning eller livsvarigt fængsel, men altså ikke i Anne Marie Mortensdatters tilfælde.

Jeppe Aakjær afslutter sin beretning ved at citere den skillingsvise, der blev skrevet om Anne Marie Mortensdatters liv og kummerlige død. Sangen er forfattet i Holstebro i samme måned som henrettelsen fandt sted, og den blev som mange af den tids viser trykt i Haderslev. Formodentlig er den bleven falbudt under henrettelsen, gæster Aakjær.

Visen fandt Jeppe Aakjær i Evald Tang Kristensens samlinger; "jeg gad vide, om der nu eksisterer mere end dette ene eksemplar af sangen, som tilmed er defekt. Her er bevaret 18 firelinjede vers, men slutningen er bortrevet. Som prøve hidsættes følgende":

Skillingsvise om Anne Marie Mortensdatter

*O, ulyksalig ægtestand,
når deri kommer trætte
at sammenviet quind' og mand
ej komme kan tilrette.*

*Når manden udi suus og drik
den bedste tid hendrive,
da er ej hjønne nogen skik,
og fred kan der ej blive.*

*Han kommer hjem fra sted og stad
og monne konen banke,
at hun kan aldrig være glad,
men fatter ond i tanke.*

*O vee! Når djæve kommer til,
jeg dennem så vil kalde,
som ægte folk tilråde vil
at lave giftig galde.*

*I Reesens boede vi forsand;
den pige, som os tjente,
mig rådtle at forgift' min mand,
hun ville rotkrud hente.*

*Pigen hun gik til Holstebro,
hvor hun forgiftet hente,
Sathan gav inig du ingen ro,
Før jeg det mord fuldendte.*

*Et smørrebrød jeg laved slem
og derpå rotkrud strøede,
han pintes i hver led og lem,
indtil han deraf døde.*

6 Stedets præst kalder dem sirligt: Ole Mindre og Ole Større, ligesom han skriver nederlivet for underlivet. (Aakjærs note).

7 Nye år dag kastet jord på Eschild Kokholm, som blev ombragt ved forgift æt: 12 (Resen kirkebog, døde i kirkeåret 1794)

8 Var taget til en søster, der boede i Sdr. Lem, gift med Jens Pedersen Hindhede.

9 Landstingets dom faldt 30. juni 1797 stadfæstedes i det væsentlige ved højesteretsdom af 4. november samme år. Desuden hed det, at tjenestepigen "Anne Marie Christensdatter bør bøde fuld mandbod, som er 27 rigsdaler, samt endvidere at hensættes i Viborg Tughus hendes livstid."

10 Beskrevet i "Et Giftmord", Collegial-Tidende 1798 Nr. 2, ved P. Christensen.

Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel

Slægtsgården Nørre Vinkel blev i 1800-tallet drevet af fire generationer Møller, senest af Jane Aamunds morbror, Christen Møller Weibel, der købte gården tilbage til slægten efter en tvangsauktion – men satte den til igen nogle år efter.

Landskabet omkring Lem Vig fortæller sin del af historien om, hvordan Nørre Vinkel kom i slægtens eje. Fra vest rækker Vinkelhage tøvende sine enge og strande over mod den anden af slægtens gårde på den østre side af vigen, herregården Kabbel. Det var fra stranden på Vinkelhage, at Nørre Vinkels daværende ejer, Jens Stokholm, satte over i robåd for at søge trøst hos sin svigerinde, Ane Kirstine Breinholt (ane nr. 17), da han var blevet enkemand i 1815. Hvor tit han tog turen de få hundrede meter over vigen, ved vi ikke. Men omsorgen har givetvis været gensidig, da Ane Kirstine selv var blevet enke året før under ganske ulykkelige omstændigheder.

Efter kun syv års ægteskab døde hendes mand, Christen Madsen Møller (ane nr. 16), og lod hende alene med fire små børn foruden tyendet og enkelte fæstere. Hun havde om nogen brug for en ny mand, og hvorfor ikke svogeren fra den anden side af Lem Vig? At kærligheden også udviklede sig, vidner kirkebøgerne om; roturen over vigen endte med bryllup den 18. oktober 1818 - og en datter blot to uger senere. Mere er fortalt i kapitel 49, *Kærlighed på Kabbel*. I mere end et årti drev Jens Stokholm begge gårde, Nørre Vinkel med forpagter, før Ane Kirstines søn af første ægteskab, Christen Breinholt Møller (ane nr. 8), som 21-årig overtog Nørre Vinkel i 1829. Han blev således den anden af fem generationer på Nørre Vinkel.

Bygherren på Nørre Vinkel

Det er senere blevet sagt om ham, at han aldrig skulle have været landmand, men i stedet være sat i lære som håndværker¹. Om han blev landmand med sin egen gode vilje, er da også tvivlsomt. Både moderen og stedfaderen har sikkert tænkt, at det var på tide, at den store søn kom hjemmefra. Styre ham kunne de nok ikke; tre år forinden havde han gjort en tjenestepige med barn. Pigen – en 'ugift tjenestekvinde Ane Iversdatter' – blev sendt fra gården allerede som gravid, og hvad der skete med hende og hendes datter fortælles i kapitel 50, *Gammel Mariane o æ bjerg*. Nu var turen kommet til den ustyrlige søn, der frem for alt måtte giftes godt. Den 15. april 1829 ægtede han således Ane Madsdatter (ane nr. 9), samme år som han overtog Nørre Vinkel. Hun var fra Heldum Østergård, og om det var kærlighed, der bragte de to sammen, er ret tvivlsomt. Hun var 26 år, fem år ældre end den unge søn fra Kabbel, som til gengæld var et særdeles godt parti.

Christen Breinholt Møller overtog Nørre Vinkel for 1600 rigsbankdaler rede sølv. Det var en af ægnens vigtige gamle selvejergårde, han overtog, kendt allerede i første del af 1600-tallet. I 1760'erne var den bygget op på ny af J.F. Wedel, og omkring 1800 beskrev hans søn, forfatteren L.M. Wedel, gården således: "Nørre Vinkel, en stor Selvejergård, som min Fader ganske af nye har opbyggt i årene 1760-66 deels af Grundmuur, hvortil han selv lod Stenene brænde, deels af Egebindingsværk, med store Værelser og bequemme Indretninger i Stalde, Lade- og Udhusene. Jordene dertil ere gode og lerede, engene istandsatte med mange Grøfter og Tørvemosen leverer Ildebrændsel endog til det betydelige Teglværk, hvis Produkter overgåe i Godhed de Flensborgske."²

I 1778 overtog en slægtning i øvrigt driften af Nørre Vinkel, idet Peder Kiær (barnebarn af ane nr. 98 og ane nr. 240) forpagtede den. Han satsede på at hesteavl, specielt af sorte heste, der på den tid var efterspurgt på det nordtyske marked.³ Peder Kiærs kone, Kirsten Christensdatter fra Kastberg (datter af ane nr. 46), døde fire år senere på gården.

Det har været et prægtigt sted at begive sig af med heste. Allerede på den tid blev Nørre Vinkels placering i naturen fremhævet som noget ganske særligt: "Til gårdens mærkværdigheder kan endnu regnes det, naturen har gjort, nemlig dens dejlige situation, da den ligger tæt ved Limfjorden på en bakke, hvorfra falder prospekt til Thyholm, Kappel, Nør Lem, Lemvig og ganske Heldum sogn og over Tørring sogn. Til gården er også et imponant fiskeri, både i Limfjorden og udi en bæk fra Hornsø, som fiskene (helt, aborrer, gedder) løbe op i på visse årets tider... og en meget important have, der producerer alle slags jordfrugter i største mængde."⁴

Også tilkørslen til Nørre Vinkel blev højt besunget: "Såsnart man kommer op af de høje bakker, som omgiver Lemvig, og vil vesterpå, falder kørselen gennem en portal af store hvalfiske-ribben... På den ¼ mil mellem gården og Lemvig deles gårdens og byens marker blot ved en simpel jordvold, da alt kreatur bevogtes og ingen indhegning findes".⁵

Det var således en meget fin, men efterhånden gammel gård, Christen Breinholt Møller overtog. Bygget i 1760'erne trængte gårdens bygninger til nogen fornyelse, da den unge søn fra Kappel overtog den. Det blev da også som bygherre og håndværker mere end som landmand, Christen Breinholt Møller satte sine spor. Hans interesse for byggeri og håndværk mærkede Nørre Vinkel, både inde og ude. Han byggede et nyt stuehus til gården, som det fortælles i en indmuret marmorplade: "Opført 1841, Chr. B. Møller, Ane Møller". Til det nye hus snedkererede han selv alle døre og smedede dørenes messingbeslag på sit eget smedeværksted. Som bygherre har han sikkert været inspireret af sin syv år ældre fætter på nabogården Sønder Vinkel, Niels Munch Breinholt, der i 1838 havde bygget et nyt stuehus.

Gården Øster Vinkel byggede Christen Breinholt Møller godt 20 år senere til sønnen Mads Møller, efter at have udstykket en del af ejendommen vest for gården. I nærheden af gården fik han bygget en aftægtsbolig, Aldershvile, hvor han indrettede både et snedkerværksted med drejebænk og en smedje. Her lavede han til hver af sine fire sønner et chatol, som er gået i arv i generationerne, som fulgte efter, og som findes den dag i dag. Han havde også fire døtre,

Konen på Nørre Vinkel, Ane Madsdatter (ane nr. 9), stammede fra Østergaard i Heldum.

Ane Møller døde 1866, 26 år gammel. Hun var nummer syv af Nørre Vinkels børneflokk på otte.

Christen Breinholt Møllers stue på Nr. Vinkel med døre og dørkarme, han lavede.

men hvad de fik snedkereret, melder historien ikke noget om. Christen Breinholt Møller lavede dog flere andre møbler, blandt andet borde og stole, foruden en urkasse, bedstefars gamle klåk i klåkkaas, til at opbevare et 100 år gammelt lommeur. Uret har sikkert tilhørt morfaderen Christen Breinholt (ane nr. 34). Det er af fransk fabrikat, men har et reparationsmærke fra H.P. Falck, en urmager i Ribe, fra 1794. Uret var allerede da et gammelt ur fra første halvdel af 1700-tallet. Christen Breinholt har formentlig indleveret det til reparation på en af sine rejser til Slesvig og Holsten med stude. Uret står i dag i sin urkasse på Lemvig Museum – se under Nr. Vinkel, bind 2.

Engang, da han var ved at smede, sprang et stykke glødende jern i øjet og gjorde ham en-øjet. Det fortalte senere hans sønnesøn, Jens Chrisian Agger Møller (ane nr. 2K), der kun huskede ham som blind og sengeliggende. Mange år før sin død tømrede Christen Breinholt Møller også en egetræskiste til sin egen begravelse. Det var dengang meget almindeligt at have sin kiste stående parat; "en tømremester

fra Lemvig sov endda i den for at vænne sig til den. Christen Breinholt Møller antog i øvrigt sin kusines søn Jeppe Christensen (barnebarn af nr. 27) som tjenestekarl. Da han i 1857 var en ung mand på 27 år fik han, som hans husbond mange år tidligere fik det, et barn uden for ægteskab. Det var sønnen Christen Jepsen Nygaard, hvis herkomst er nærmere beskrevet i kapitel 55.

Urmennesket på Nørre Vinkel

I 1867 overtog den ældste søn, Christen Møller, sin fars Nørre Vinkel. Han blev senere beskrevet af den københavnske maler og forfatter Ebbe Kornerup, der omkring 1901 lejede sig ind på gården for at arbejde: "Kre Møller var noget helt for sig selv, eet af disse urmennesker, man så sjældent møder, bred sund og kraftig, en mand på over syvti år, der dog hver dag stod op med solen, badede i fjorden til hen i september, gik i marken, fodrede kreaturerne og passede sin gård, som hans fædre havde passet den. Han var gerne fulgt af en gullig, forpjusket rottehund."⁷

Det var ikke nogen let sag for den unge maler at få lov at leje sig ind på Nørre Vinkel. "Jeg vil ikke ha' disse københavnere her på gården, svarede han mig, da jeg henvendte mig til ham for at komme til at bo der... Nej, svarede Kre Møller stædigt, da jeg gentog anmodningen, men kom ind i stuen. Hans jyske gæstfrihed fornægtede sig ikke. Jeg traf nu Sørine, Sørine Tang, hans husbestyrerinde siden han var bleven enkemand. Hvordan det nu gik eller ikke, da jeg havde været der nogle timer, havde Kre Møller skiftet mening om københavnere, og det blev bestemt, at jeg kunne blive på Nør Vinkel. Jeg blev der med det samme og boede der

Navneklud broderet af Maren Møller, der blev født på Nr.Vinkel den 10. august 1833. I blomsterkransen i midten står forbogstaverne til forældrenes navne: CM, Christen Møller, AM, Ane Madsdatter.

Til siderne står bogstaverne for hendes søskende: CM, Christen Møller (Nr. Vinkel), JSM, Jens Stokholm Møller (restauratør, Århus), AKM, Ane Kirstine Møller (Sdr. Søgård), MM, Mads Møller (Øster Vinkel), til højre: AM, Ane Møller (død som 26-årig), KM, Karen Møller (Nr. Tang), de fire sidste bogstaver, CBSM, Christen Breinholt Stokholm Møller (Krabbesmark).

Nederst står der MM og 1848, Maren Møllers egne forbogstaver og tallet for året, kluden blev lavet.

Bygningen til højre viser stuehuset på Nr. Vinkel, som hendes far lod opføre 1841, og som er brugt som navnekludens traditionelle symbol på "Paradisets bolig". Navnekluden er gået i arv til Wilfred Aalkjær, malermester i Nørager i Himmerland og sønnesøn af Maren Møller, der blev gift med Vilhelm Aalkjær, også maler med egen malerforretning i Struer i mere end 25 år.

Søsteren Ane broderede i 1853 som 14-årig også en navneklud – se under Nr. Vinkel, Bind 2. Hun døde ugift i 1866. Om navneklude, se kapitel 43, Jagten på en navnekluds initialer.

hele den sommer og høsten over, til vinteren nærmede sig, og kom igen og igen andre år..."

"Kre Møller var ingen behagelig mand at møde første gang, han kunde være utrolig ærlig, lidt for ligefrem, lidt vel selvrådende, men man kom efterhånden til at holde af ham. Mange kunne slet ikke lide ham, navnlig ikke folk fra by, andre forguede ham derimod, for han var både trofast og fuld af lune, kunde skæmte med et alvorligt ansigt og smile, når han var alvorlig." Maleren gav ligeledes en levende beskrivelse af folkene og livet på gården. Han fortalte også: "Jeg boede oppe i storstuen, et bredt og dybt rum med seks vinduer, tre til syd og tre til nord, det var temmelig stort, kun med et langt bord optaget af mine maler- og skriversager og et par lysestager, ellers var der rundt om dragkister, sadler, fint seletøj, som var for godt til at hænge og mugne ovre i stalden, jeg fandt alt dekorativt, syntes det pyntede. Bag ved lå mindre rum, hvor jeg sov." Den københavnske maler fortæller også om, hvordan forbindelsen over fjorden til Kabbel var fortsat ind i det nye århundrede: "Vis a vis Nør Vinkel på de andre bakker stak herregården Kabbel op af en skov. En gang i mellem satte Kre Møller sin båd i fjorden og roede over på gården for at besøge folkene."

Vestjysk tavshed

"Christen Møller lænede sig forover, standset i den gangart, mændene havde på egnen. Hovedet let bøjet, skuldrene fremme og et sving med armen og stokken, retningen var fremad, altid fremad mod vinden. Man lod sig ikke slå tilbage af en smule vind... Christen Møller gik op til vejen, så ud over sine marker, der strakte sig over det smukke bølgende landskab. Så man

Ane Møller Weibel broderede før 1908 denne flotte opsætning til familiefoto. Nederst børnene Christen, Andreas, Karen og Laura, flankeret af forældrene Johannes Weibel og Ane Møller. Midterst oldemoderen Ane Kirstine Breinholt, gift med Christen Møller, Kappel, omgivet af moderen Karen Futtrup fra Østergård i Nr. Nissum, og faderen Christen Møller, Nr. Vinkel. Øverst bedsteforældrene på Nr. Vinkel Christen Breinholt Møller og Ane Madsdatter.

Stuen på Nr. Vinkel. Bemærk billedopsætningen på væggen, som er gengivet ovenfor.

ind over land mod vest, kunne man se helt til Tørring Kirke, og mod nord ud mod Gjeller Odde.”

Sådan præsenterer forfatteren Jane Aamund (tipoldebarn af ane nr. 8) sin oldefar i sin store vestjyske slægtsroman, Vesten for måne.“ Hans gård var en af de stolteste i slægten: ”Nørre Vinkels bygninger var af røde sten, tagene på hovedbygningen og staldene var tækkede med rør. Den gjorde et solidt og velholdt indtryk... Gårdens samlede areal var på 115 tønder land. Der var ager, eng, græsningsjord i bakker, have og gårdsplads. På gården var korthornskvæg, stude, svin og får.”

Der er mange overleveringer om Christen Møller. En dag, da han var på vej hjem fra kirke i Heldum, besøgte han sin bror Mads på Øster Vinkel. Han var jævnlgt forbi for at besøge brødrene, så det var der ikke noget usædvanligt i. Det var spisetid, og alle var samlet ved bordet. Bænket for bordenden sad Mads Møller, flankeret af den logerende bror Jens Stokholm Møller, husbestyrerinden og en gammel tjenestekarl, der havde været der mange år, og som mærkeligt nok også hed Mads Møller.

Christen Møller hilste ”Go’ daw!” og satte sig ved den anden bordende. Måltidet fortsatte uforstyrret i tavshed; Christen Møller hvilede sig og så ud af vinduet med den ene hånd på stokkens skaft. Da de så var ved at være færdige med at spise, rejste Christen Møller sig og gik igen med et kort farvel.

Tjenestekarlen hævede hovedet og spurgte sin husbond: ”Hwa’ wil’ han?”

Mads Møller spurgte tilbage: ”Saa’ haa nøj?”

Mere blev der ikke sagt om den sag. Mændene på Vinkel-gårdene var af få ord, men historien blev fortalt videre i slægten fra generation til generation, her i en overlevering fra Stinne Weibel, der blev gift med Chr. Møllers barnebarn.”

Passiar med Thøger Larsen

At Chr. Møller også kunne være veltalende, bevidner Ebbe Kornerups erindringer om Thøger Larsen: "Kre Møller var en så stor mand, at ham kommer man ikke udenom, tilmed var han det første menneske, der nævnede Thøgers navn for mig, ganske vist som noget næsten underordnet, han sagde: Har du truffet ham, den karl, der er kæreste med Thyra Paludan fra Lemvig? Han hedder Thøger. Næ, det havde jeg endnu ikke."

Maleren fik senere lov til at invitere digteren Thøger Larsen og hans Thyra til middag hos den gamle bonde og hans trofaste husbestyrerinde, Sørine. "Længe talte vi sammen, til endelig Kre Møller kom ind, tog en kørepisk henne i kroen, knaldede lystigt og sagde, at nu skulle vi vist hellere komme op i stuen til ham og til Sørine og maden. Sørine stod med et dampende fad i sine trivelige hænder. Bænket ved bordet var Thøger igen den tavse, det var husmandssønnen, der var gæst hos storbonden, og for Kre Møller havde man respekt, men et lunt blik i Thøgers øjne forrædte stundom, at det var bonden, han bærede med sit selskab, han kendte jo denne mand ud og ind, kunne læse hans tanker, synge en sang om ham, og en sang, der ville blive hørt og forstået..."

Som han nu sad her på Nør Vinkel og spiste med storbonden, skævede han over til ham, holdt lidt op med at spise, stirrede forundret på ham og lyttede. Endelig tav Kre Møller, så passede Thøger maden, til bonden atter talte. Igen lagde jeg mærke til blinket i Thøgers øjne, han sammenlignede åbenbart, vejede, valgte, vragede måske," skriver Kornerup og sammenligner med Thøger Larsens digteriske fortælling om Jens Højby: "Vogterdrengens undren over storbondens fattigdom midt i hans jordiske rigdom, Thøgers egen rigdom midt i hans fattigdom".

At Thøger Larsen holdt kontakten med Kre Møller i de følgende år viser brevvekslingen med Kornerup, der tilbagevendende rummer hilsner til og fra den gamle bonde.

Kærlighed fra Krabbesmark

Med til billedet af den stowte Christen Møller hører, at han var enkemand. Hans kone, den 10 år yngre Karen Futtrup, døde i barselsengen, da hun fødte deres yngste, Margrethe. Hun blev kun 36 år, og siden havde skiftende husholdersker taget sig af de to piger.

Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K) har set en del til kusinerne på Nørre Vinkel; den ældste, Ane Møller, var blot et år ældre end ham, mens Margrethe var et år yngre. Allerede fra 11-årsalderen tjente Jens Christian som hjorddreng - eller hyrde - i sommerhalvåret på nabogården Øster Vinkel. Det gik på i mange år efter 1886.

Selv havde Mads Møller ingen børn, men på Nørre Vinkel ved siden af var hans jævnaldrende kusiner, Ane og Margrethe. Hvordan forholdet til kusinerne udviklede sig, ved vi ikke, men Jens Christian endte med at blive forelsket i Margrethe. Han skulle også have været gift med hende, fortæller overleveringen fra Krabbes-

Saa' haa nøj? – Mads Møller fra Øster Vinkel var en mand af få ord.

Thøger Larsen, tegnet af Kr. Bjerre fra Bovbjerg år 1900. Tegningen stammer fra en anmeldelse i Politiken 15. januar 1980 af Felix Nørgaards bog om den lemvigske digter: "Kvinden, solen og universet".

mark, hvis ikke Margrethe var død af tuberkulose i 1905. Om det er helt sådan, det hænger sammen, er usikkert. Måske var der snarere tale om, at brødrene Møller havde arrangeret et fornuftigt ægteskab mellem deres børn. Under alle omstændigheder gik bryllupsplanerne i vasken længe før Margrethes død, idet Jens Christian Møller to år før havde giftet sig med en anden slægtning, Marie Jensen fra Balleby (ane nr. 3K), og det er hende, der har viderebragt overleveringen.

Margrethe Møller døde 31 år gammel – efter et stort og smertefuldt kærlighedsforhold, som Jane Aamund dramatisk skildrer i sin vestjyske slægtsroman. I bogen havde hun et forhold til den københavnske Poliitken-journalist Jens Munk, en fiktiv roman-figur, som dog er baseret på en virkelig journalist med et vist forhold til Margrethe.

Hendes søster, Ane Møller, var allerede i 1897 gift med bagersønnen Johannes Weibel fra Lemvig. Efter nogle år som bagerkone i svigerfaderens bageri i Weibelsgade, kom Ane Møller tilbage til sin fødegård. De overtog driften helt, da Kre Møller i 1913 gik på aftægt, og Ane arvede gården to år senere, da den gamle Christen Møller døde. Også i deres tid holdt Jens Christian Agger Møller forbindelsen til Nørre Vinkel. Mindst en gang om året kom fætterten fra Krabbesmark med hele familien på besøg for at fejre fødselsdage eller bryllupsdag. Forbindelsen gik også den anden vej; sønnen fra Nørre Vinkel, Christen Møller Weibel, tjente i sine unge dage på Krabbesmark.

Nørre Vinkel på tvangsauktion

For Johannes og Ane Møller Weibel var det imidlertid ikke let at drive Nørre Vinkel videre i Kre Møllers ånd. Deres datter, Johanne, har til sin datter fortalt om vanskelighederne, der begyndte længe før. Gården kunne nemlig ikke drives med Guds hjælp alene, hvilket Jane Aamund senere har beskrevet: "Bedstefar var meget smuk, følsom og alvorlig. Mormor var også smuk med porcelænsansigt og høje kindben. Hun var også alvorlig og indremissionsk, og da de blev gift arvede de gården og flyttede derud med bedstefar, der pludselig skulle til at være landmand i stedet for bager. Bedstefar havde heller ikke været særlig god som bager, selv om der var opkaldt en hel gade i Lemvig, Weibelsgade, efter hans familie. Han var en sværmer, læste han i en bog, blev han helt væk, og han kunne i timevis sidde og skrive... lange pasager af i Bibelen."¹⁰

Horn Sø bagved Nr. vinkel. På land Marie Møller Weibel - i båden en kvinde med børnene Karen, Johanne (bagved) og Laura Møller Weibel.

Gamle Christen Møller havde ikke brudt sig om Indre Mission og var altid kritisk overfor frelstheden. Om det fortæller Jane Aamund følgende lille anekdote¹¹: "Han stod og talte med sognerådsformanden. Christen Møller stod med piben og pegede ud over markerne. Høsten var trods det omskiftelige vejr blevet nogenlunde. 'Det er da vældig, som Gud får alt til at vokse og gro hos dig, Kræ Møller', sagde sognerådsformanden. 'Nåh, det ved jeg nu ikke', svarede Christen. 'Så skulle du se, hvis han passede det alene'."

Guds held havde Johannes og Ane Møller Weibel ikke med sig. I 1920 brændte ladebygningen, og parret måtte optage et stort lån for at opføre en ny lade. Brandforsikringen var ikke i orden, så de måtte selv bekoste genopførelsen af Nørre Vinkels sydføj. Indmuret på nordsiden af ladebygningen er en marmorplade med påskriften: "Opført 1920, Ane Weibel, født Møller, Johannes Weibel". Det med Møller havde været vigtigt for Ane at få med. Hun var døbt Ane efter mor og Møller efter sin far, ikke Weibel efter en bager i Lemvig. For Johannes Weibel og Ane Møller Weibel blev terminerne imidlertid for strenge. Syv år senere måtte de give op og sælge ejendommen på tvangsauktion i 1927. Ane Møller kom sig dog aldrig over tabet af slægtsgården. Hun blev syg og døde året efter, 54 år gammel.

Tilbage til slægten

Efter otte år kom Nørre Vinkel tilbage i slægtens eje, da Christen Møller Weibel købte gården tilbage. Han var morbror til Jane Aamund og tog som den ældste søn arven op efter sine forældre. Men ligesom sin far havde Christen Møller Weibel svært ved at drive gården. I Den grønne port fortæller Jane Aamund, hvordan hun med sine forældre kom på besøg på gården, hvor der til moderens skuffelse var blevet "et værre rod":

"Jeg tror desværre, at din bror ender med at gå nedemom og hjem. Han egner sig heller ikke til at være landmand, og hans kone har også sine problemer," sagde Jane Aamunds far efter besøget. Jane Aamund fortæller: "Christen Møller

Margrethe Møller døde ung af tuberkulose. Hendes fætter, Chr. Møller fra Krabbesmark, var forelsket i hende og ville giftes. Men sådan gik det ikke.

Christen Møller og Ane Møller med sønnerne Christen og Andreas Weibel Møller. Bagved Margrethe Møller og Johannes Weibel.

Weibel var ingen slider, og han drak for meget – hvilket hans kone Stinne afslørede allerede under kaffebordet og kagerne. Han var ugæstfri, hun var nervesvækket, og stemningen ved bordet havde været forfærdelig.

Mor er stille. Hun er ked af, at hendes gård er blevet så rodet. Hun taler hele tiden om, at hendes mor var den dygtigste og mest ansete landmandskone på egnen... mens vi går rundt med hende i haven, i køkkenhaven, i staldene, og vi sætter os uden for gården og kikker ned over engene. Mor sidder på en hvid havebænk med sine børn om sig, og hun ser på os indtrængende. Vil vi ikke nok love hende, at hvis vi engang bliver rige, så vil den, der er rigest, købe gården tilbage og sætte den i stand, sådan som hun har fortalt os, den så ud. Vi nikker og lover mor det. Vi kan også se over til Kappel Herregårds takkede gavle. Det er den allerfineste gård. Der boede vores oldefar... og hver gang mor er på Nørre Vinkel, tager hun altid en tur over til Kappel.”

Nørre Vinkel gik atter slægten af hænde, da Christen Møller Weibel måtte afstå gården i 1944. Stinne og Christen Møller Weibel blev senere skilt. Christen Møller Weibel giftede sig igen i 1952 og bosatte sig i København. Stinne Weibel flyttede i 1949 til Århus, hvor sønnen Erik læste til læge, og hvor hun i 1962 traf Erling på kursus i gotisk skriftlæsning. De to udvekslede beretninger og fik et venskabeligt forhold til hinanden.

Nørre Vinkel blev ombygget til hotel og restaurant midt i 1970'erne, mens gårdens strandenge blev forvandlet til et ferieland med marina, campingplads og feriecenter. Alt det er nøjere beskrevet i kapitel 88, *Da badelivet kom til Vinkelhage*.

Jane Aamund har senere i erindringsbogen *Den hvide verden*¹² beskrevet, hvordan hun og moderen Johanne vendte tilbage til Nørre Vinkel sidst i 1970'erne: “Det bliver forår, og vi planlægger en dejlig tur til Lemvig, mors barndomsland. Mor skal med os. Hun skal bo på hotel Nørre Vinkel, mens vi skal ligge i telt på campingpladsen, der ligger på det, der før var slægtsgården Nørre Vinkels jorde. Det er et af de eksplosive forår, man kan opleve i Nordvestjylland. Foråret kommer fra den ene dag til den anden. Der er glæde overalt...”

“Vi står oppe på Nørre Vinkel, der ligger højt oppe på en bakke med udsigt over den blå fjord og Lemvig, den lille perle, som ligger med sit vartegn, kirken med det løgfornede spir, som alle kender fra tegneserien *Livets gang* i Lidenlund. 'Det er mærkeligt, at I nu skal ligge i telt som nogle andre sigøjnere, der hvor min far og mor og min mors slægt har haft deres jord,' siger hun sørgmodigt.”

Noter

- 1 Af hans sønnesøn, Chr. Møller fra Krabbesmark.
- 2 “L.M. Wedels Indenlandske rejse . . . I Aarne 1799-1804”, s. 81. O. Nielsen: “Skodborg og Vandfuld Herreder”. Kbh. 1894, s. 324 ff. C. Dreyer: “En liden Beskrivelse over Lemvig samt Skodborg og Vandfuld Herreder”. 1795, s. 80.
- 3 Ifølge et notat af Ellen Damgaard: Nørre Vinkels historie, Lemvig, maj 2002.
- 4 Præsteindberetninger 1766-69 (Landsarkivet Viborg C4 – 774/775), Heldum Sogn, her ifølge Ellen Damgaards notat.
- 5 J.N. Wilse, her efter Ellen Damgaard.
- 6 Iørn Piø: “Mennesker i landsbyen”. Den danske bondegård. Turistårbogen 1965, s. 98-100. R. Broby-Johansen: “Ligkistens Æstetik”. 1940.
- 7 Ebbe Kornerup: “Thøger Larsen og breve fra ham”. Kbh. 1928, s. 8 ff.
- 8 Jane Aamund: “Vesten for måne”, Høst & Søn, 2002.
- 9 Her berettet af Stinne Møller Weibel til Erling Møller.
- 10 “Den grønne port”, Høst & Søn, 1998.
- 11 “Vesten for måne”, Høst & Søn, 2002.
- 12 “Den hvide verden”, Høst & Søn, 2000.

Jane Aamund foran Nørre Vinkel. Foto: Gregers Kirdorf.

En fjern fætter

Jane Aamund slutter sin bog om rejsen i "Den hvide verden" på sin mors hjemegn. Hun længes efter et sted, skriver hun, hvor hun kan få fred til at skrive, fred til at hvile sig, komme til kræfter. Det finder hun i Nørre Nissum, "i mors Vestjylland": "Udsigten er så stor, der er så megen plads. Menneskene omkring os dysser os til ro. For mig er sproget en vuggesang. Jeg beroliges. Det er mors stemme, min jyske families stemme. Jeg føler mig hjemme, selv om alle københavnerne undrer sig over min hang til ensomhed.

Deroppe ser jeg sammenhæng og vilkår, som jeg er en del af. Storm og Stille. Det hele er ikke så væsentligt og betydningsfuldt, som jeg troede. Slægter skal følge slægters gang. En fjern fætter [nr. 1, Erling Møller] har været forbi med stamtavlen - jeg anede ikke, jeg havde en - og med en mager pegefinger peget i papirerne. Mors familie kan føres tilbage til 1635. Den fjerne fætter har også en afskrift fra en af mine formødres grav:"

Her

under hviler den forkrænklige

Deel af salig hensovede Enkemadame

A n e K i r s t i n e Stockholm født

Breinholt af Kirstineminde i Østerassels Sogn

Født i Breinholt i Humlum Sogn i September 1780

og gift 1t Gang 1804 med Ungkarl Christen Møller af Mørupmølle, og blev i dette Ægteskab Moder til 1 Søn og 3 Døttre. I dette

Ægteskab blev hun Enke i Febr 1814, og gift 2d Gang med Enke-

mand Proprietair Jens Stockholm til Nørrevinkel med

hvem hun avlede 2 Døttre, og blev atter Enke i April 1844,

Efter 12 Ugers Sygeleie døde hun i Westervig Nedergaard

den 31 Jan. 1859 i hendes 79d Aar.

Hun var for sine Mænd en trofast og dyrebar Hustru, og for sine børn en

god og værdig Moder, Hendes kraftfulde Liv var Virksomhed, og hendes

Wandel var prydet med Taalmod Gudsfrøgt Welgjørenhed og

Retsind. Derfor voldte hendes Bortgang Sorg og Savn i

Manges Hjerter, og derfor skal hendes Minde hædres

og hendes Ihukommelse være i Welsignelse!

I Joh: 5. 4.

Fred med hendes Støv!

Breinholt-klanens store studeeventyr

Vestjyllands moderne studeeventyr begyndte, da bonden Christen Breinholt købte sig en herregård. Fra år 1800 sad Breinholt-slægten på de største studegårde – og pustede med jernbaner og hjuldampere nyt liv i studeeksporten.

Adelens monopol på at opfede og handle med stude var en spændetrøje for driftige bønder, der kunne selv. Sådan en var Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54). Monopolet var en middelalderlig forordning på linie med stavnsbåndet, en særbehandling, som ikke hørte hjemme i en opløst tid.

For Christen Jensen Breinholt var den eneste løsning selv at købe sig en herregård - og dermed få andel i adelens privilegier. Det gjorde han 1784 - fire år før studehandlen blev givet fri og stavnsbåndet ophævet. Forhistorien er, at Christen Jensen i 1757 havde giftet sig med Bodil Marie Pedersdatter Breinholt (ane nr. 35=55). To år senere overtog han gården Breinholt efter svigerfaderen Peder Jensen Breinholt (ane nr. 70), som fortalt i kapitel 20, *Da ødegården Breinholt kom i slægtens eje*. Christen Jensen Breinholt slog sig på at holde græsstude på Breinholt - med held. Det var ikke nok for ham at have sine egne studekalve på græs; hos bønderne i en vid omkreds opkøbte han to-tre år gamle stude. I et år eller to lod han dem så æde sig større; om sommeren på græs og om vinteren på høg og halm i staldene.

Men det sidste års opfedning af staldstude havde en bonde som Christen Breinholt ikke ret til. Det var ganske enkelt forbudt for bønder, kun herremændene med staldgårde måtte opfede stude på staldgårde, og de havde også retten til at videresælge studene om foråret til markederne i Slesvig og Holsten. Det er alt sammen beskrevet i kapitlerne 6 og 10 om *Middelalderens vestjyske studevej og Kampen om jorden*. Det ville Christen Breinholt ikke finde sig i. Han krævede de samme privilegier som herremændene, og løsningen var selv at købe en herregård. Da så den gamle studegård Kongensgård i Nørre Nissum kom på auktion den 22. marts 1784, købte han den for 5.886 rigsdaler – og sikrede sig dermed fortjenesten ved staldstudenes opfedning og det efterfølgende salg om foråret.

Ved auktionen blev bøndergodset solgt fra, så det var kun Kongensgårds hovedgårdsjorder i Nr. Nissum, han erhvervede¹, foruden afbyggerhuse og en eng ved Østergård i Gudum. I annonceringen² af auktionen blev det i stavnsbåndets ånd præciseret, at der medfulgte "7 stk. ungt mandskab".

Studehandlen endelig fri

Christen Breinholt måtte nu som herregårdsejer med hovedgårdsrettigheder og -pligter indberette til amtet, hvor mange stude han havde til staldning på sin staldgård. Så vi kan nu følge Christen Breinholts studeopdræt gennem de lovpligtige indberetninger, og han lagde stort ud: Allerede den første vinter 1784-1785 havde han 40 stude til staldning. Fra 1788 kan vi ikke længere følge Christen Breinholts opstaldning af stude gennem indberetningerne til amtet. De ophørte nemlig, da herregårdene mistede deres eneret for salg af staldstude.

"For at oplive Danmarks kvæghandel" fik alle og enhver med landboreformerne i slutningen af 1700-tallet frihed til at fodre og afsætte deres kvæg. Det indebar, at forbudet mod eksport af græsoksne blev ophævet, og de privilegerede hovedgårde og købstadsborgere mistede deres eneret på afsætning af staldstude, samtidig med at udførselstolden lempedes.³ At stude-

handlen i 1788 blev givet fri betød en enorm opblomstring af eksporten - og indledningen til et nyt studeeventyr i 1800-tallet. Adskillige bønder og handelsmænd greb de muligheder, den frigivne handel bød. Mange af dem forsvandt dog igen i Napoleonskrigenes og statsbankerottens strømhvirvler. Kun de dygtigste stod disse vanskelige år igennem og grundlagde handelsdynastier, der blev førende gennem tre-fire slægtled. Først og sidst var det imidlertid den driftige og vidtforgrene Breinholt-slægt, der kom til at præge studehandelen i 1800-tallet.¹ Med købet af Kongensgård var Breinholt'erne kommet godt fra start, og i tidens løb erhvervede Christen Breinholt sig både den store selvejergård Sdr. Vinkel i Heldum – og omkring årsskiftet 1799-1800 herregården Kappel i Nørlem. Fire år forinden solgte han Kongensgård til sin svigersøn, Niels Christian Lund (anc nr. 26), men det er en anden historie, der fortæles i kapitlerne 33 og 55, *Forstødt af sin far og Drak sig fra hus og hjem*.

Men Christen Breinholt var ikke den eneste ambitiøse i slægten. I tiden mellem 1790-1910 kom ikke mindre end 23 herregårde og proprietærgårde i hænderne på en Breinholt'er eller svogre og fætre til familien.² De slog sig ned ved fjordene i det nordvestlige Hardsyssel, i Thy, på Mors og i Salling, "hvor engarealerne skabte forudsætningerne for omfattende studeproduktion," som det senere blev forklaret af Christen Breinholts oldebarn, Niels Buch Breinholt.³ De velfedede stude fra især Thy og Salling var efterspurgt på de frie studemarkeder.

Som en anden klan havde Breinholt-slægten et tæt netværk i familien, og de var gennem ægteskaber bundet sammen med de få andre store vestjyske studeslægter som Ingwersen, Buch og Stokholm. Breinholt'erne kendte de folk, de handlede med såvel i køb som i salg.

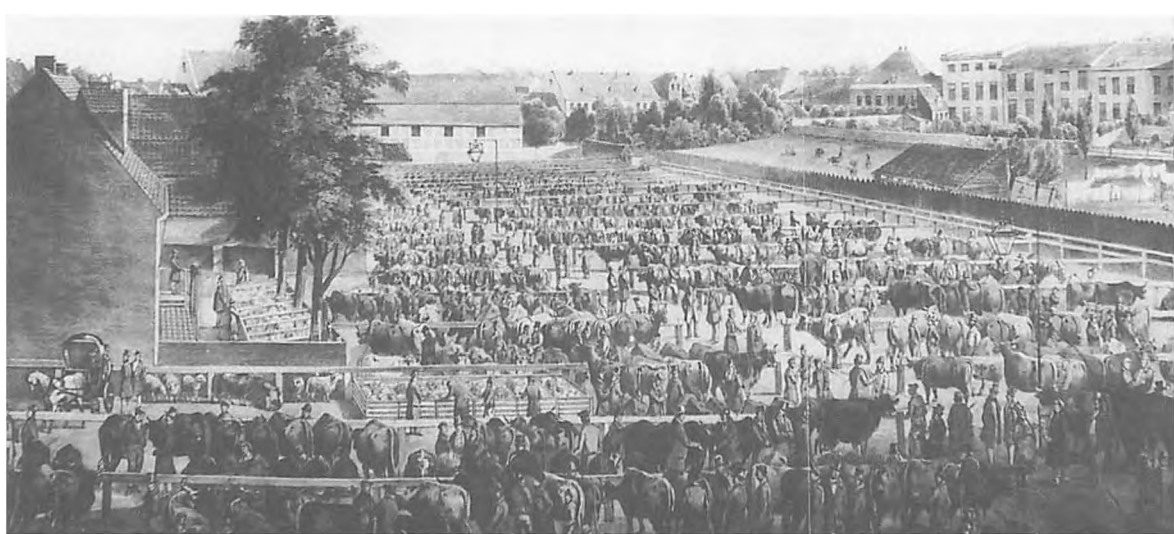
16 Breinholt'er og Stokholm'er på samme kro

I første del af 1800-tallet voksede markedet for stude, både eksportmarkederne i Nordtyskland og Holland og det danske hjemmemarked. Et stort kvægmarked blev afholdt i Holstebro,⁴ og en mængde fedekvæg gik mod København, der var i rivende udvikling. Eksportstuderne blev dengang drevet sydover gennem marsklandet syd for Ribe. Det var nogle velvoksne høveder, de sendte af sted; når studene blev sat på græs på marskfennerne for at blive fedet op efter den lange drift, kunne de opnå en vægt på 800 pund og derover.⁵

En af dem, der gjorde turen sydover flere gange om året, var Poul Stokholm Breinholt (oldebarn af ane nr. 34). Han var ikke andet end en konfirmationsdreng, da han omkring 1839 var med til at drive sin første flok stude til Husum. Faderen ønskede, at han skulle være studeeksportør og lod ham blive et års tid i Holsten, så han kunne lære tysk. Da han i tyveårsalderen fik Boddum Bisgård i Sydthy forærende af sin far, fortsatte Poul Stokholm Breinholt da også studehandlen søndenud. Han kastede sig over fedning af stude, og som et nyt tiltag indførte han korthornkvæg på gården. To gange om året var han på marked i Husum, Itzehoe og flere andre steder for at sælge stude, og han påtog sig også at ekspedere stude for andre.

Selv at vandre med i studedriften har været et stort afsavn for en velhavende hovedgårds ejer – en både barsk og farverig oplevelse. Studedriverne måtte holde flokken samlet og i drift 20-25 kilometer om dagen. Hver dag - i flere uger. De levede på en kost af brødhumpler og spegekød, men trøstede sig bravt med brændevin på de mange "swatkroer" undervejs. En studedriver fortæller i en senere beretning om sin første tur i 1861,⁶ at de var heldige "at få kreaturerne i stald i kroen i Sdr. Ommø, og da der denne nat rasede en stærk snestorm, var det en hård tårn for driverne at holde sammen på de mange tusinde stude, der var forsamlede i kroens nærmeste omegn."

"En af de største kroer, vi overnattede i, var Søhollingbro Kro. Her holdt 'Flyveposten', den ridende post, der besørgede brevene mellem byerne. Den nat, vi overnattede her, boede der omkring 100 studeprangere på kroen. Og da de fleste var folk, der kunne tage sig en stor dram, rørte der sig et broget liv her. Blandt de mange prangere var der ved den lejlighed

Kvægmarkedet i Altona omkring 1847. Studehandlere fra Lemvig-egnen færdedes hjemmевandte på de store kvægmarkeder sydpå (efter litografi på Altonaer Museum).

forsamlet ikke mindre end 16 medlemmer af familien Stokholm og Breinholt, alle raske fyre, der med mere eller mindre kapital drev studehandel." De fleste "prangere købte nemlig studene på kredit og betalte først, når de vendte tilbage fra de tyske markeder."

Pigerne sprang som gedekid

Det var ikke altid let at sælge studene til de tyske opkøbere. I 1861 brændte Niels Breinholt inde med sine stude, viser studedriverens erindringer¹⁰: "Målet for rejsen var Husum, hvor der gerne afholdtes tre markeder i maj måned. Her var samlet mange tusind stude, og det var ikke altid lige let at sælge, især da markedet kun varede få timer. De tyske opkøbere kom med morgentoget og rejste igen ved middagstid, og så var markedet forbi for den gang. 14 dage efter var der atter marked, og fik man ikke solgt her, måtte man drage videre sydpå til andre tyske markeder. På det første Husum-marked var der ikke rigtig gang i handlen. De tyske opkøbere ville ikke give 'herr Fogt' [en Thybo-pranger] de rigtige priser."

Thyboen regnede imidlertid ud, at når man ikke kunne sælge, kunne man vel købe billigt: "Vi kan et sælg her, men tror do et, vi sku køb så? Der står en dreng derhen fra Spøttrup me no gue stude, å han vil gjær sælg." Studene var fra Niels Breinholt's herregård (gift med Maren Stokholm, datter af Ane Kirstine Breinholt, ane nr. 17).

Det endte med, at thyboen otte dage senere solgte studene på markedet i Elmenhorn med en fortjeneste på fire rigsdaler på hver. På den tid kostede en god tre-års stud 75 rigsdaler hos bønderne i opkøb.

En studedrivers hverdag i 1800-tallet er beskrevet af journalisten Salomon Jensen Frifelt, der i 1920'erne og 1930'erne interviewede de gamle studedrivere og studehandlere.¹¹

Hans autentiske skildringer fortæller blandt andet om de mange studekroer, der lå langs de gamle studeveje. Et eksempel er Immervad kro, hvor madam Ankersen var kroværtinde: "Inde i borgerstuen, i en sansedøvende krodunst af sved og stude, tobak og fusel, gik det lystigt til aftenen igennem. Der spilledes kort, lavedes kraftkunstner eller fortaltes røverkrøniker og spørgeshistorier så gyselige, at det kunne få ulden til at stritte på en gammel fåreskindspels. Det larmede af mange landsdeles mål i ru karlestemmer. Hævdvundne hjemlige eder fik ny ramhed, og nye låntes fra andre landsmænd. Nu og da skingrede et pigehvin op over bralderet, men det tysnede straks, når madam Ankersens nærhed anedes. Pigerne sprang som gedekid, når de hørte hendes rappe fodskifte, og Gud nåde den rappe tøs hun kom bag på, i lav med at kissemissе med en af driverne."

Vestjyske svinedrivere

Det var ikke bare studehandlere, der var på drift ned gennem Jylland. Eksporten af gæs og især svin var frem til midten af 1800-tallet ikke uden betydning for udviklingen af Vestjylland. Flere erindringer fra den tid fortæller om de mange svinedrifter over Kongeåen:

De blev ledt "af svinehandleren selv, der gik foran flokken med svinepisen og brødposen over skulderen og pengekatte om livet. Hvert øjeblik udkastede han små brødstumper" til svinene. "Svinehandleren fulgte næsten aldrig den slagne landevej; thi de hårde landeveje gav let ømme fødder, og et afdrevet svin var temmelig værdiløs."¹²

En af svinehandlerne var Christen Olesen (ane nr. 14), der var ud af både Kastberg-slægten og efterkommer efter middelalderens store studeslægter i Lemvig (ane nr. 1838 og ane nr. 14.696). Han opkøbte svin og drev dem til markederne sønden ud. I bogen *Dansk bondeliv* som det i vore oldeforældres tid førtes navnlig i Vestjylland fra 1889 beskrives, hvordan der skulle særlig fagkundskab til at drive svin:

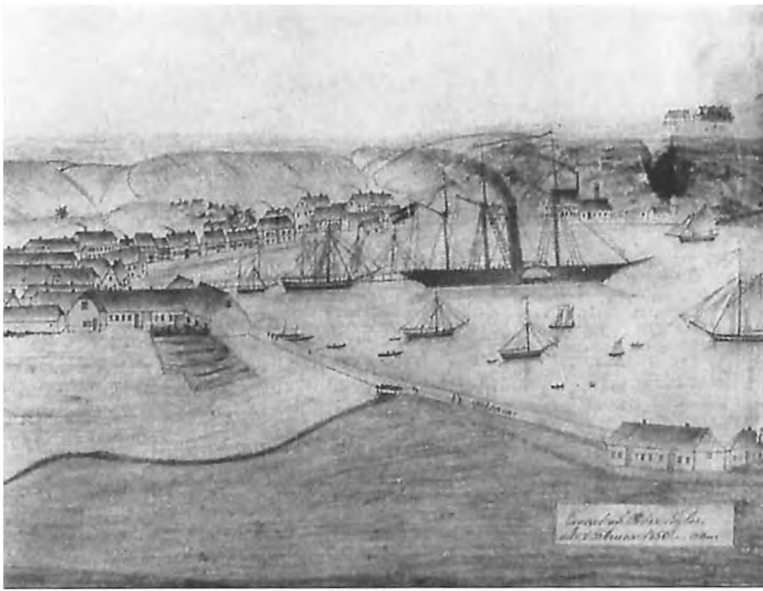
"De købte i marts svin op langs hele vestkysten, i Thy, Salling og på Mors; to og to slog de sig gerne sammen og drev så sønder op til Husum ad de nævnte drivveje. De kom i kvarter kl. 9-10 om formiddagen, thi det kunne slet ikke lade sig gøre at drive svin i middagslaget; de fik i kroen udleveret havre og rug, som de blandede sammen og rystede ud på grønsværen i små dynger så store som muldvarpeskud. Til de store grise fik de gerne brød brokket i øl. To, halvtredje mil var det længste, der kunne drives med svin, og de plejede så at ligge stille til næste dags morgen kl. 2-3. Marschen var bestandigt ordnet således, at den ene svinedriver gik foran med tasken fuld af brød; han blev ved med at kaste små stykker brød bag sig, mens han gik; gryntende og snøftende fulgte hele flokken så efter ham. Bag efter gik den anden af driverne; han havde en pisk af 'juchten' (d.e. russisk) læder, den var købt i Husum og blev smurt med fedt, og han smældede uafsladeligt på de bagerste af svinene; han førte et forråd af 'skralderbast' med sig for stadig at kunne forny smældet på pishen. Blev det for varmt i vejret, rejste et eller flere af de gamle svin børster og sagde: horr! Så gjaldt det at gribe ind; thi kom svinene til at bisse, kunne ingen jordisk magt standse dem. I en fart greb driveren da et af dem i et ben, svinet begyndte at skrigte, alle de andre svin stimlede deltagende sammen om den skrigende, og bisseanfaldet gik over."¹³

Christen Olesen drev også gæs sønden ud. Han fik sin egen gård, Mellem Snabe i Houe, men var først og fremmest handelsmand. Han rejste rundt og opkøbte foruden svin også uld og gæs, som han selv gik til Hamborg med og videresolgte.

Stude og gæs svømmede over Oddesund

Et knudepunkt for den nordvestjyske handel med både stude, svin og gæs var Oddesund mellem Hardsyssel og Thyholm. Her drev en anden Kastberg i midten af 1800-tallet Færgegården, altså den ejendom hvortil retten til færgeri hørte. Det var Christen Olesens fætter, Christen Kastberg (som sønnesøn af ane nr. 46=56 og desuden fætter til nr. 11), og senere sønnen Mads Peter Kastberg, der i sine erindringer¹⁴ har fortalt om livet på færgetroen.

Han beretter levende, hvordan de store flokke af heste, stude og gæs kom over sundet: "Overførsel af heste kunne være livsfarligt for de folk, der holdt ved dyrene, thi disse blev ikke bundet, således som kreaturerne blev det... Med kvæg, køer og stude gik det lettere. De blev med hornreb bundet til nogle ringe, der var anbragt på færgens indvendige side, således at de stod med hovedet nedad, omtrent direkte på færgens bundplader. Det skete også, at kreaturer svømmede over, specielt køer og kvier, som gik til nærliggende markeder i Holstebro og Ulfborg, medens studene, som altid kom i store drifter, blev færget over, hvorefter de fortsatte til marsken til Husum osv." De folk, som red af sted med hesteflokken, kaldtes trækkerne, mens de, der trak kreaturerne, kaldtes driverne, fortæller han.

Dampskibet Jylland ligger rejseklart ved skibsbroen i Lemvig. Fra 1851 til 1855 anløb det regelmæssigt Lemvig for at tage kreaturer ombord på rejsen til London. Blyantstegning, udført 1854 af den 14-årige Peder Nyboe (udsnit. Lemvig Museum.)

At det var en god forretning at have eneret på at føre dyrene over sundet, fortæller Mads Peter Kastberg ikke så meget om. Det gør Chr. Larsen derimod i en beretning om Diligencen fra Thisted til Oddesund¹⁵: "Da kvæg bedrifterne ofte bestod af over 100 dyr, måtte færgen sejle mange gange, og færgekarlene og postkørerne tjente mange penge. Når det var dårlig vejr ville færgefolkene ikke sejle, men undertiden kunne gode drikkepenge hjælpe. I 1874, den 6. oktober, gik det dog galt. Færgen væltede, og en mand og 5 stude skal efter Thisted Amts Avis' beretning¹⁶ være druknet. Det skete også, at ejerne af et stort kobbelt heste eller en stude-drift ville spare færgpengene og lod dyrene svømme over under bevogtning af både. Dyrene svømmede så hurtigt, at bådene knap kunne følge dem."

Mads Peter Kastberg fortæller, at der "kom endvidere store magre svin, det danske landsvin, og de skulle sendes til Hamburg... Endvidere overførtes får og gæs, og af lam og gæs overførtes store mængder. Gæssene svømmede altid over, og det var altid en gammel gase, som overtog føringen. Flokken fik under overfarten altid form af en trekant, aldeles som man ser svanerne komme flyvende, og hvis gasen pludselig skræppede op og vendte sig... så vendte hele flokken sig under mægtigt postyr og spektakel, og så skulle der passes meget nøje på, at flokken, som ofte bestod af flere tusinde stykker, ikke splittedes og blev grebet af strømmen."

Flokken blev ledsaget af karlene i færgestedets pramme. Færgen var dengang en såkaldt rofærge, så der skulle tages ved årene, når det fuldt lastede fartøj skulle på tværs af den stærke strøm. Alt det er nærmere fortalt i kapitel 60 om *Færgemanden og madammen på Sundgården*. Først i 1882 blev rofærge afløst af statsbanernes dampfærge.

Første togtur til Hamborg

Dampere og damplokomotiver varslede nye tider for studehandlen – og satte snart et punktum for den middelalderlige studefører-kultur. Nogle af de første til at opdage dette var Poul Stokholm Breinholt og den syv år yngre Niels Buch Breinholt. Allerede som helt unge oplevede de i 1846 jernbanernes muligheder på nært hold. Sammen med et par slægtninge var de som nogle af de første vestjyder på togtur gennem hertugdømmerne til Hamborg.

Gruppen var i oktober taget ned til studemarkederne i Husum og Itzehoe, som en form for familiekonsortium – bestående af de to fætre foruden fætteren Christian Breinholt og den ældre Niels Stokholm, der var gift med Poul Stokholm Breinholts kusine og i øvrigt fætter til faderen. Da de havde gjort gode handler og tjent godt, sluttede de arbejdet af med en fornø-

jelsestur til Hamborg – og skulle nu for første gang med tog. Niels Buch Breinholt fortæller i sine erindringer:

"Vi kom en times tid før togets afgang, løste vore billetter, fik vor smule bagage og frem for alt vort tunge velfyldte pengeskrin indskrevet som rejsegods, og stod forventningsfulde på perronen, afventende togets ankomst. Ingen af os havde kørt på jernbane før, havde end ikke begreb om, hvorledes et banetog så ud (Kiel-Altona banen var den første i hele kongeriget).

Og under den, som det forekom mig, uendelig lange ventetid steg spændingen stadig og dermed betænkelighederne ved at betro sit dyrebare liv til et så nyt og ukendt befordringsmiddel som en jernbane, særlig vor ældste rejsefælle (Stokholm) var stærkt betaget, og da han så lokomotivets flammende lygteøjne og straks efter hørte det bremsende togs susen og brusen, erklærede han med bestemthed, at han idetmindste ikke ville indlade sig på en jernbanefart, og medens alle overtalelser prellede af på hans rædsel, sagde fætter Christian:

'Ja - onkel, her hjælper ingen Kæremo'er, du må med, du har jo selv løst og betalt vores billetter, og hvad mere er: Jeg så lige nu vort pegeskrin sat ind i toget, og det kan vi dog ikke lade rejse på egen hånd'. Pengeskrinsargumentet øvede øjensynlig sin virkning, og da Christian samtidig med et fast greb i hans arm førte ham hen mod en åben kupédør, lod han sig om end lidt modsræbende skubbe ind i kupeen."

Togturen til Hamborg blev et vendepunkt for den vestjyske studeeksport. Et af Breinholt-slægtens fortrin var netop, at den forstod at bane nye veje for studehandelen. Poul Stokholm Breinholt vidste af erfaring, hvor langsommeligt og udmagrende det var at drive stude til fods - og efter togrejsen til Hamborg vidste han også hvor let, det kunne gå på skinner.

Han var således ikke et øjeblik i tvivl, da det i 1865 blev muligt at sende studene søndenud med tog. Da jernbanen mellem Struer og Århus var anlagt, lejede Poul Stokholm Breinholt som en af de første dampskibe for at sejle stude fra Thisted, fra Doverodde og fra Mors til Struer, hvorfra de blev sendt med ekstrapog til Århus og derfra med dampskib til Flensborg og videre med banen til Husum.

Da der senere kom bane mellem Fredericia og Flensborg, fragtede han studene herfra, og endelig i 1868, da banen mellem Århus og Fredericia blev færdiganlagt, kunne han sende studene med ekstrapog direkte fra Struer og til Husum. Det var enorme mængder stude, han fik sendt af sted ad denne vej. I 1868 udførte han ikke mindre end 1600 stude via Struer - og det var dyrt i havnepenge. I Struer måtte han betale 12 skilling pr. stk. mod 8 skilling i de øvrige Limfjordshavne. Intet under, at han klagede over havnepengene i Struer.¹⁷

Første hjuldamper til det engelske marked

Med den engelske industrialisering og en hastigt voksende befolkning var der opstået et stadigt behov for sødevarer. De danske bønder havde i mange år eksporteret korn og senere flæsk og smør til det engelske marked, men en indførselstold på kvæg havde indtil 1844 forhindret studeeksport. Da den blev ophævet, var Breinholt'erne blandt de første til at se de nye muligheder. Snart blev der på gammeldags maner udskibet fedekvæg fra Hjerting ved Vadehavet, og meget af det stammede fra Limfjords-egnene.¹⁸

Nye muligheder viste sig, da en stormflod brød igennem Aggertange, der adskilte Limfjorden fra Vesterhavet. Det skete første gang i 1825, og da en ny storm i 1838 skabte Agger Kanal nord for Thyborøn, kunne større skibe nu pludselig stævne fra Limfjordens bund og ud i den store verden. Tanken om at åbne en dampskibsforbindelse direkte til England var oplagt. Det første projektforslag blev præsenteret i 1842, da Christopher Bernt Claudi (gift med en datter fra Breinholt kusine til ane nr. 8) satte sig i spidsen for en aktietegning for at få oprettet den direkte dampskibsforbindelse gennem Agger Kanal til en af de engelske havne.¹⁹ Han var foruden landvæsenskommissær og gårdejer²⁰ også translætør i engelsk og kendte ad den vej

Niels Breinholt overtog den traditionsrige studegård og hovedgård Spøttrup (maleri af R. H. Kruse 1836).

det engelske marked. Et politisk udvalg arbejdede nogle år senere videre med tanken, og her sad en anden Breinholt, nemlig Niels Buch Breinholts far, proprietær Niels Munch Breinholt til Sdr. Vinkel. Han var i 1834 blevet valgt til Stænderforsamlingen for Nørrejylland.

Det private dansk-engelske skibsprojekt måtte imidlertid henlægges, da Treårskrigen brød ud i 1848. Men det betød ikke, at C.B. Claudi opgav sin agitation for England som et nyt og levende marked. I sine erindringer fortæller Niels Buch Breinholt, hvordan kammerråd Claudi og justitsråd Poulsen fra Flensborg kom til Lemvig og Sønder Vinkel på deres agitationsrejse:

"Jeg mindes tydeligt den vinterdag i 1850, da de to herrer kom kørende til min faders gård, ja kan endog angive timen, thi jeg var just da sammen med min fader i færd med studenes vanding, der altid foregik præcis fra kl. 11 til 12 og betragtedes som vinterens allervigtigste arbejde, hvorfor der førtes det skarpeste tilsyn med dets omhyggelige udførelse. Studene var nemlig, som før omtalt, gårdens vigtigste indtægtskilde, og alt, hvad der kunne bidrage til deres trivsel, blev derfor nøje overvåget, således ikke mindst vandingen, thi da studene kun fik vand en gang i døgnnet, gjaldt det om at hver stud hver dag kom til at nyde et tilstrækkeligt kvantum vand..."

"Jeg vender nu tilbage til de besøgende herrer, der (da de såe min fader beskæftiget med vandingen) straks ilede til ham og fortalte ham om anledningen til deres besøg, som var om muligt at vække hans interesse for Dr. Poulsens idé om at skabe et nyt marked for vores kvægekseport, hvilket [ville], hvis det benyttedes rigtigt, virke prishøjnende på de hidtidige markeder ved at formindske den til sine tider så overdrevne tilførsel af kreaturer til markederne i hertugdømmerne."

"Min fader viste sig hurtigt højt forstående.. [og] udtalte fader til min store glæde, at han til foråret ville lade mig rejse til England, for der nøjere at sætte mig ind i de engelske markedsforhold, ligesom han tilføjede, at han samtidig ville sende nogle fedekreaturer til londonmarkedet, for at give mig materiale til at ansulle en praktisk prøve på salgsforholdene."

Pioner som kvægavler

Således var den 19-årige søn Niels Buch Breinholt som den første med, da regeringen efter krigen i 1851 indsatte hjuldamperen "Jylland" mellem Oddesund og London.²¹ Blandt de stude, Niels Buch Breinholt havde med damperen, var 40 staldstude fra en helt anden gren af slægten. De var fra Iver Olesen på Gudumkloster (tipoldebarn af ane nr. 114), der således også var en af pionererne i det første engelske studeeventyr.²² Hans slægt talte nogle af de fremmeste foregangsmænd i det vestjyske studeeventyr, hvilket berettes i kapitel 34, *Bonde i Den danske Atlas*.

Den unge Breinholt havde allerede betydelig international erfaring. Efter den første togtur til Hamborg i 1846 blev Niels Buch Breinholt sendt til Tyskland for at gå på realskole i Hamborg. Da Treårskrigen i Slesvig-Holsten brød ud i 1848, måtte han imidlertid flygte og vendte hjem. Her blev han i stedet oplært i landbrug og kreaturhandel. Om ham og hans erindringer handler kapitel 56, *Slægtens lyseste hoved*. I London havde Niels Buch Breinholt solgt studene med en god fortjeneste til både leverandørerne og ham selv. Alligevel lykkedes det ham ikke i første omgang at opbygge et marked for disse halvfede kreaturer, der kun var fodret med halm og høg om vinteren.

Niels Buch Breinholt begyndte i 1854 at opfede sine egne stude, da han 22 år gammel blev ejer af Vandborg Vestergård. Herfra drev han en udstrakt handel på både hertugdømmerne og det nye engelske marked. Studeopdrættet i 1800-tallet foregik i det væsentligste på samme måde som i de forrige århundreder. Man skelnede mellem staldstude og fødestude, alt efter hvor godt de blev fodret på stald om vinteren. Staldstudene blev fodret med korn, mens fødestudene blev fodret med høg og halm.²³

Den unge studehandler lærte efterhånden de nye markeder godt at kende og udvikle deres egne ideer om både fodring og racer. Det resulterede i 1863 i en skarp debat om kvægledning i Skodborg-Vandfuld herreders landboforening. Niels Buch Breinholt gik da i brechen for, at de vestjyske studebønder måtte tilpasse deres produktion til det engelske marked. De skulle producere yngre fededyr, der skulle fodres med roer, ligesom de burde anskaffe kvæg af engelsk race, der i modsætning til det jyske egnede sig til fedning i treårsalderen.²⁴

Til trods for at han var opfødt og oplært i handel med stude, var Niels Buch Breinholt den første på Lemvig-egnen, der lagde om til malkekvæg. Årsagen var helt privat. Han var netop blevet gift med en ung kone, som han ikke ville lade sidde derhjemme, mens hans selv handlede med stude sydpå.

I Vestjylland havde studeavl altid været mere fordelagtig end mejeridrift, fordi alle slags trævarer, der skulle bruges til indretningen af mejeri, var uforholdsmæssigt dyre i Vestjylland.²⁵ Vestjysk mejeridrift vandt først frem i sidste halvdel af 1800-tallet, med Niels Buch Breinholt som foregangsmand. I en beretning fra 1864 hed det, at herregårdene sønden for Lemvig var gået over til mejeridrift, men studeavlen blev stadig bibeholdt i Thy og på Mors.²⁶

Eventyret i Esbjerg

Fra 1851 var der regelmæssig skibsfart fra Lemvig til London, men det var ikke nogen sikker forbindelse, idet kanalen og sejlrenden sandede til. Derfor var Niels Buch Breinholt blandt de første til at se behovet for en ny og bedre vestkysthavn. Sammen med anlæg af jernbaner blev det en mærkesag for ham som politiker, først i amtsrådet midt i århundredet og fra 1870 i Landstinget, hvor han sad i 40 år for partiet Højre.

Behovet for en ny stor havn blev uomgængeligt efter tabet af Sønderjylland i 1864 – og dermed med tabet af store vestkysthavne ved Husum og Tønning. Og det satte for alvor gang i etableringen af en ny stathavn i Esbjerg havn og opbygningen af den nye by. Og her kom søsteren Poul Stokholm Breinholt til at spille en central rolle.

Mens Niels Buch Breinholt var en meget bogligt begavet mand, var fætterten Poul Stokholm Breinholt's force, at han forstod at regne den ud - i overført betydning. Det blev sagt om ham, at han kun vanskeligt regnede med tal på et stykke papir. Som skoledreng hos degnen i Oustrup havde han frejdigt hævdet, at tal over 1000, det fik man aldrig brug for. Han havde også meget svært ved at udtrykke sig skriftligt og kunne kun med møje og stor ulyst stave sig igennem en bog.²⁷

Alligevel var Poul Stokholm Breinholt på alle måder den fremmeste, når det gjaldt handel og transport af stude. Han var med fra starten, da DFDS i 1875 åbnede en dampskibsroute fra den nye statshavn i Esbjerg til England. Ruten var baseret på studehandlen, selskabet havde brug for en repræsentant, der havde både selskabets og sælgerens tillid. Ham fandt de i Poul Stokholm Breinholt.

Det første år rejste Poul Stokholm Breinholt hver uge med den vestjyske længdebane til Esbjerg, men han troede og satsede så meget på kvægekspport til England, at han allerede året efter flyttede til den nye havneby. Her blev han kendt under navnet "Patriarken" - familieoverhoved for den mægtige Breinholt-Stokholmfamilie og en af byens mest betydende mænd.

Andre af slægten tog tanken op. Et af argumenterne for at anlægge havnen i Esbjerg var, at en stor del af studeeksporten ville komme til at gå her igennem,²⁸ og det holdt stik. I 17 år gik denne handel med levende kreaturer strygende, med en årlig eksport på 20.000-30.000 stykker kvæg og lige så mange får.²⁹ To af hans sønner fortsatte i faderens spor: Christian Brandt Breinholt overtog faderens ekspeditionsforretning i Esbjerg, mens den et år ældre Christen Breinholt først blev ansat ved DFDS i Esbjerg, og senere oprettede sit eget rederi, Sejlskibs-Selskabet Scandia, i 1904.³⁰ En anden af Breinholt-klanen havde dog mere held som

Et kig ud over Smithfield-markedet, i århundreder verdens største kvægmarked, der forsynede metropolen London med oksekød fra ikke blot Skotland og Wales, men også fra Danmark, Friesland og Nederlandene. Eksempelvis solgtes her i 1853 277.000 stykker kvæg og 1.600.000 får. Fra ca. 1850 færdedes danske kreaturkommissionærer og købmænd hjemmevante i dette pulserende miljø.

skibsreder. Maren Breinholt fra Damsgård (oldebarn af ane nr. 34) giftede sig i 1893 med skibsreder Lauritz Ditlev Lauritzen, der fem år tidligere havde startet et skibsrederi i Esbjerg. Sammen med Breinholt'erne var Lauritzen drivkraften i Esbjergs udvikling, og hans rederi udviklede sig til den kendte Lauritzen-koncern, Danmarks sjette største virksomhed.³¹ Men det er en ganske anden historie.

Kreaturkommissærer i verdens mægtigste stad

Christen Breinholt (sønnesøn af ane nr. 34) fik som 18-årig sin egen studegård, Damsgård, en gammel hovedgård med voldgrave og bro, i Outrup sogn i Thy.³² Hans andenældste søn var som andre i slægten særdeles entreprenant. Han hed Niels Breinholt, og han giftede sig med faderens kusine, Maren Stokholm (datter af Ane Kirstine Breinholt til Kappel, ane nr. 17). I 1855 blev han ene-ejer af den traditionsrige studegård og hovedgård Spøttrup, hvor han udviklede studeopfedningen med de mest moderne metoder. Først indrettede han et dampbrænderi på herregården, ikke så meget af hensyn til brændevinen som til masken, et affaldsprodukt han kunne fodre sine stude med. Siden udtørrede han den store Spøttrup Sø for at skaffe græsning og hø til sine stude.³³ Niels Breinholt plæderede ivrigt for indførelse af korthornsracen.³⁴

Efter salget af Spøttrup i 1875 flyttede han i 1881 til "verdens mægtigste stad, London", hvor hans eneste søn var kreaturkommissær. Selv slog han sig igennem som fourage-leverandør af foder til byens mange drosche-hest. Maren Stokholm døde i London i 1884, og 10 år senere flyttede han til København, hvor han døde i 1906.

To andre af Christen Breinholts seks efterlevende børn giftede sig ind i kendte studeslægter. Først blev Ane Margrethe Breinholt i 1841 gift med Jonas Casimir Ingversen, der selv drev studehandel i et halvt århundrede. 15 år senere blev sønnen Jørgen Christian Breinholt gift med Maren Buch af den kendte studeslægt. Han havde overtaget Damsgård allerede i 1851 og drev, foruden den sædvanlige handel med stude, også hesteavl. Han var pioner "i hedesagens tjeneste" og tilplantede 200 tønder hede af Damsgårds jorde.³⁶

Jørgen Christian Breinholt og Maren Buchs børn blev engageret i studehandel: Datteren Mette Kirstine Breinholt³⁷ blev gift med Søren Refsgaard, Vester Mølle i Ramme, der senere drev kreaturhandel i Tyskland og England. Hun døde på Vester Mølle, og på kirkegården i Ramme er bevaret en høj og meget fornem mindesten over hende.

Sønnen Niels Laurits Buch Breinholt havde først kreaturkommissionsforretning i London, inden han udvandrede til Minnesota, USA. Den andenældste søn, Christian Breinholt, forpagtede i 1885 den gamle studegård af faderen og fik ved faderens død i 1891 skøde på den. Ti år senere, i 1901, solgte han den imidlertid igen og blev kreaturkommissær i København.

Slut med det vestjyske studeeventyr

1800-tallets store studeeventyr stoppede brat, da den engelske regering i 1892 forbød importen af kvæg og får.³⁸ Samme år lukkede også Tyskland for import af levende kvæg og året efter for får. Fremtiden tilhørte slagterierne, hvorfra de slagtede dyr blev sendt direkte til de store markeder med tog eller skib. I Lemvig tog Jens Stockholm Breinholt, Sdr. Vinkel (oldebarn

Poul Stokholm Breinholt var kendt som 'Patriarken' i Esbjerg sidst i 1800-tallet, hvor han gjorde en banebrydende indsats for eksporten af jyske stude til England. Som 14-årig drev han stude til Husum og mente i skolen, at tal større end 1000 behøvede han ikke at lære. Ikke desto mindre var han allerede som 20-årig proprietær på Boddum Bisgård.

Erling Møllers gnidetryk med fedtfarve af den store ligsten nærmest kirken over Christen Jensen Breinholt og Bodil Marie Breinholt.

af anr nr. 34), sidst i 1800-tallet initiativ til et nyt slagtehus ved havnen.

Med slagteriernes og andelsbevægelsens opblomstring var 500 års handel med levende stude ved at være talte. Samtidig fandt bønderne ud af at klare sig uden

studeopkøberne som mellemmand. For at sikre sig rimelige priser på eksport-markedet dannede de vestjyske bønder i 1909 Vestjysk Eksportforening, så de nu selv formidlede salget af levende stude. Hermed var Breinholt-slægtens storhedstid forbi. Det var slut med de tider, hvor medlemmer af Breinholt-slægten aldrig tiltaltes med du og man altid hilste dem med at linde på hatten.³⁹

Det var ikke let for de gamle og mindre driftige bønder at omstille sig til den moderne tid. Det har Jane Aamund beskrevet i sin roman om sin oldefar, Christen Møller (søn af Christen Breinholt Møller, ane nr. 8) og hans døtre på Nørre Vinkel:⁴⁰ "Den nye tid med andelsbevægelserne og omlægningen af landbruget gik frem med stormskridt. De yngre gårdmænd måtte følge med i det internationale marked. Teknikken rykkede langsomt ind, og for at være med måtte man følge med i det offentlige liv, deltage i møder, være medlem af foreninger...

Christen Møller følte det, som havde en oversvømmelse forandret landskabet. Brakmarkerne var blevet til græs og rodfrugtsarealer, og de mørke hedearealer mod nord var ved at blive til plantager. Studene, som tidligere blev drevet sydpå til Tyskland, var ved at forsvinde. Nu stod der sortbroget malkekvæg, hvor de tunge stude før havde stået. Menneskene og det, der havde været hans verden med tæt kontakt til jorden og dyrene, havde ændret sig. Selv svinene skulle have en anden facon. De landmænd, som avlede de nye baconsvin med lange rygge, eksporterede deres svin til England med stor fortjeneste. Christen Møller var fra en tid, hvor han kunne huske leens hvislen, og han hadede lyden af de nymodens landbrugsmaskiner, der forstyrrede den sülhed, som altid havde givet ham tryghed. Han kunne ikke kende landet mere og følte sig trængt. Alting gik så hurtigt."

Snart var studeholdet kun et ekko af fortiden. I 1930 kunne formanden for Skodborg-Vandfuld herreders landboforening, Niels Breinholt Agger fra Sdr. Vinkel (tipoldebarn af ane nr. 34), tørt konstatere i sin beretning: "Studeholdet har været dårligt."⁴¹

Det er det sidste, vi hører om Breinholt-slægtens studeopdræt.

Noter

1 Nr. 28-29 i "Slægtsbog for efterkommere efter Laust Pedersen Byskov, fd. 1830 i Sdr. Byskov, Nr. Nissum". Fredericia 1965. La. B77B. Skodborg og Vandfuld Herreder. 249. Auktionsprotokol. Fol. 61b.

- 2 "Den Viborger Samler". 12. årg., nr. 10, 8. marts 1784, tillægget, s. 4.
- 3 Svend Aage Hansen: "Økonomisk vækst i Danmark". Bd. Kbh. 1972, s. 70.
- 4 Salomon J. Frifelt: "Ad jyske veje Sønderud". 3. opl. 1959, s. 226-227.
- 5 August F. Schmidt: "Slægten Breinholt". Kronik. Ringkøbing Amts Dagblad 26/3 1958.
- 6 Niels Buch Breinholt: "Vestjyde og verdensmand", redigeret af Ellen Damgaard og Esben Gravgaard.
- 7 Axel Appel: "Kvægets Historie". K. Hansen (red.): Det danske Landbrugs Historie. Bd. 3. Kbh. 1932, s. 290-291. Gr. Begtrup: "Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark". Bd. 7. Kbh. 1912, s. 86 ff. Knud Thøgersen i "Jydsk Landbrug". Årg. 1931.
- 8 Se note 5.
- 9 Historisk Årbog for Thisted Amt, 1935.
- 10 Historisk Årbog for Thisted Amt, 1935.
- 11 Salomon Jensen Frifelt: Ad jyske veje sønderud, 1934.
- 12 Se Jesper Madsen: Studehandelens historie i Danmark, Århus 1908, side 133.
- 13 H.F. Feilberg: Dansk bondeliv som det i vore oldeforeldres tid førtes navnlig i Vestjylland (1889 – saml.udg. Kbhvn. 1952).
- 14 M. P. Kastberg: 90 aar i Jylland, Nyt nordisk Forlag, Arnold Busk, København 1947.
- 15 Chr. Larsen: Diligencen fra Thisted til Oddesund, Historisk Årbog for Thisted Amt 1937, s. 386.
- 16 Historisk Årbog for Thisted Amt, 1951, s. 252-54.
- 17 Hadsyssel Aarbog 1924, s. 147. J. Aldal: "Struers Historie til omtrent 1870". J. Aldal: "Holstebros Historie". 1939, s. 560.
- 18 Dr. C.M. Poulsen: "Om den directe Dampskibsforbindelse imellem Jylland og England". Dansk Tidsskrift, 1849. III:bd., s. 484 ff.
- 19 "Forbindelse Oddesund-London". Hadsyssel årbog 1979, s. 128.
- 20 Af Grydsbæk i Vandborg.
- 21 Jesper Madsen: "Studehandelens Historie i Danmark". Århus 1908, s. 44-43 A. E. M. Tang: "Om Studehandel i 1849". Hadsyssel årbog 1962, s. 109-126.
- 22 N.B. Breinholt: "En gammel vestjydes Oplevelser og Erindringer". Manuskriptet s. 218 ff.
- 23 L. Holst: "Nogle Bidrag til Studehandelens og Studeholdets Historie". Dansk Maanedsskrift 1866, s. 447-476. Henv. s. 456.
- 24 Knud Thøgersen: "Skodborg-Vandfuld Herreders og Lemvig Landboforening 1856-1906". Århus 1906, s. 48-49.
- 25 J.C. Hald: "Ringkøbing Amt". Kbh. 1833, s. 90.
- 26 R. Fenger: "Om Kvægavlen paa den jyske Halvøes Vestkyst". Tidsskrift for Landøconomie 1864. 3.rk., 12. bd., s. 30-55.
- 27 Salomon J. Frifelt: "Ad jyske Veje sønderud". 3. opl. Ringkøbing 1959, s. 231.
- 28 O. Bruun: "Fra Pionertiden i Esbjerg". Esbjerg 1893, s. 6 ff.
- 29 Salomon J. Frifelt: "Ad jyske veje sønderud". 3. oplag. Ringkøbing 1959, s. 135. Søren Alkærsig: "Esbjergs Historie". Bd. 1, note 31, s. 291.
- 30 Tage Sørensen: "Esbjerg før 1925 i malerkunst og farver - træk af Esbjergs historie". 1983. Samme: Esbjerg før 1940 - - -". 1986.
- 31 Politiken 5/4 1964 og 14/5 1978.
- 32 I 1842 var der 62 stude på Damsgård iflg. C. Diørup: Thisted amt, side 421.
- 33 "Spøttrup" af Arne Nystrøm, 1944, Kbh.
- 34 N. Breinholt: "Korthørnsræcen". Ugeskrift for Landmænd. 4. rk. bd. 3. Kbh. 1872, s. 90-92.
- 35 Historisk årsbog for Skive og Omegn, 1925, Skive.
- 36 Kongenshus Mindepark og Museum mellem Herning og Viborg.
- 37
- 38 Jesper Madsen: "Studehandelens Historie i Danmark". Esbjerg 1908, s. 61.
- 39 H. Boesgaard: "Nutidens Næringsliv. C. Breinholt". De danske Byerhverv i Tekst og Billeder, Jylland. Esbjerg (2. del). Odense 1907, s. 14.
- 40 Jane Aamund: "Vesten før måne", Høst & Søn, 2002.
- 41 Beretning 22/3 1930. Skodborg-Vandfuld herreders Landboforenings protokol.

Kærlighed på Kappel

På slægtsgodset Kappel brød kærligheden alle 1800-tallets normer. En søn gjorde oprør mod arrangerede ægteskaber, en datter giftede sig under sin stand, et par udfordrede tabuet om blodskam, og flere forbrød sig mod Bibelens syvende bud – med horeunger som resultat.

Historien om Jens Peiter Mikkelsen (ane nr. 12) er som eventyret om svinedrengen, der endte med at få prinsessen og det halve kongerige. Egentlig var Jens Peiter Mikkelsen bare en staldkarl på Kappel, der på fantastisk vis blev hjulpet af forsyn og herremænd til at få sin egen gård og siden den gamle godsejers datterdatter til sin hustru. Familieoverleveringen fortæller, at Jens Peiter i 18 år havde passet herregårdens heste og skovlet deres mæg, og sådan så det ud til, at hans liv skulle fortsætte. Men ellers ved vi ikke meget om hans voksne liv, før han i 1823 fik sin egen gård.

Jens Peiter Mikkelsen kom fra en fattig fæstegård i Lomborg og var den tredje ud af en børneflokk på tolv. Formentlig var han tidligt ude at tjene andre steder, før han som 21-årig kom til Kappel i år 1810. Efter den tids skik og brug kunne Jens Peiter Mikkelsen ikke overtage faderens fæste af Bentsgård - det tilgik den ældste broder Peder. Men et eller andet gik galt for storebroderen. Han kunne ikke få driften til at hænge sammen og måtte i 1816 afstå gården. Hvorfor ved vi ikke; den store landbrugskrise satte først ind et par år senere, så selv om det var midt i Napoleons-krigenes tid, skyldtes det nok ikke konjunkturerne. Under alle omstændigheder måtte han og de gamle forældre, der var på aftægt hos ham, flytte til det mindre Galtmose i Vandborg. Gode kår har de ikke haft, og sønnen endte sine dage som "enkemand og almisselem i Vandborg."

På Kappel klarede Jens Peiter Mikkelsen sig bedre. Han fik lov at vise, hvad han duede til. Og det opdagede godsets ejere, først møllersønnen Christen Møller (ane nr. 16) og siden hans eftermand, fæstebondesønnen Jens Stokholm (gift med ane nr. 17), foruden hans kommende svigerfar, degne-sønnen Niels Christian Lund (ane nr. 26). De havde alle tre arbejdet sig op til herremænd ved en kombination af hårdt arbejde og et heldigt ægteskab med hver sin Breinholt-datter fra Kappel. Historien om deres vej til toppen er således en historie om kærlighed på Kappel – og en forhistorie til Jens Peiter Mikkelsens eget eventyr.

Måtte ikke gifte sig under sin stand

Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54) overtog som den første i slægten Kappel i år 1800, ti år før Jens Peiter Mikkelsen kom til godset. Han havde opkøbt de store studegårde Kongensgård og Kappel efter først at have giftet sig til slægtsgården Breinholt – som berettet i kapitel 20, *Da ødegården Breinholt kom i slægtens eje*.

Christen Jensen Breinholt flyttede ind på Kappel med sin kone og to døtre, der endnu ikke var blevet gift. Gården Breinholt blev overladt til en tredje datter og hendes nye mand. Kappel var dengang som nu et meget smukt sted med "en skøn Have, en liden nydelig Lund, fortrinlig gode Jorder, Fiske-Parker, Springvand og en behagelig Udsigt til 3 Sider". Sådan beskrev en genbo fra den anden side af vigen herregården omkring 1800.¹ Fortryllende har det været at spadsere rundt i godsets anlæg så ulig andre steder i det forblæste Vestjylland. Kappel var et sted, hvor unge kvinder kunne hengive sig forestillinger om kærlighed – hvis de fik lov til det.

"Kabel har grundmurede, gode og velholdte Bygninger. Hovedbygningen, der er opført i første Halvdelen af forrige Aarhundrede af J. Stokholm, ligger mod Vest til den kønne gamle Have; den bestaar af 2 Fløje, sammenbygget i Vinkel, den egentlige Hovedfløj, som ligger i Retningen Syd-Nord og en nordligere kort Sidefløj, der udgaar fra Hovedfløjen mod Øst; fra Hovedfløjen, som til Gaarden har en lav Frontspids, prydet med takket Gavle og Blindinger, udgaar endvidere mod Vest mod Haven en kort Side- eller Korsfløj i 2 Etager, tilbygget ca. 1880 af Enkefru M. Lautrup; saavel denne som den egentlige Hovedfløj har takkede Gavle og Tegltag. De 3 sammenbyggede Avslænger, som er opført efter en Brand i 1918, ligger Øst for Hovedbygningen." - Fra *Større danske landbrug*. Foto: Johan Gadegaard.

Det var imidlertid ikke følelser, der talte i den ærgerrige Christen Jensen Breinholt's regnskab. I kapitel 48, *Breinholt-klanens store studeeventyr* er berettet, hvordan han ved at arrangere sine børns ægteskab skabte et familiedynasti, der kom til at dominere studchandleren op igennem hele det 19. århundrede. Med sønnen Jens Breinholt havde Christen Jensen Breinholt således haft store planer. Jens Breinholt overtog først driften af Kongensgård og skulle siden giftes godt. Men sønnen nægtede at følge faderens ægteskabsplaner og giftede sig med en fattig pige, bondedatteren Karen Stokholm. Som en konsekvens brød Christen Jensen Breinholt med sønnen – se kapitel 33, *Forstødt af sin far*.

En utilsigtet konsekvens var imidlertid, at Kongensgård nu stod uden nogen til at drive den. Men et sådant problem havde Christen Jensen Breinholt råd for; han løste det ved at bortgifte datteren Mariane Christensdatter Breinholt (anc nr. 27) til den dygtige degne-søn og godsforvalter, Niels Christian Lund. Hvordan han havde arbejdet sig op, er fortalt i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*.

Når det kom så vidt mellem far og søn, var det ikke kun fordi, Jens Breinholt ikke adlød sin fader; han brød også med den tids uskrevne regel om ikke at gifte sig under sin stand. Gennem generationer havde de højere stænder beskyttet sig selv gennem ægteskabets bånd – og overladt de lavere stænder til at gøre det samme. Slægtstavlerne i bogens bind 2 viser sammenhængen med al tydelighed: Sønner af selvejerbønder giftede sig med døtre af selvejerbønder, slægtled for slægtled, mens fæstebonde-sønnerne ægtede døtre af fæstebønder. Hverken alder eller kærlighed spillede nogen rolle i den sammenhæng; en ung mands adgang til en gård var ofte at gifte sig med en gammel enke. Og når han så med tiden blev enkemand, blev han gift med en ung kone – og sådan kunne spiralen fortsætte i generationer. Ofte var det fæstegårdens ejer, der arrangerede ægteskabet, så det ledige fæste fulgte med enken. At sådanne fornuftsægteskaber kunne ende i stor ulykke, er fortalt i kapitel 51, *Selvordene i Bæksgård*.

Et kærlighedsægteskab

Degne tilhørte som møllerne deres egen stand. I antal var der tale om små stænder, men i anseelse målte de sig med den højeste del af bondestanden. Fra gammel tid var møllere og deg-

Tekst på
mindeskjold
fra Nørre Lem
Kirke over
Christen
Madsen Møller,
(Lemvig
Museum).

*Her er nedlugt
til hvile
hvad forgiængeligt var,
af Welædle,
Hr Christen Madsen Møller
Herre til Cabbel:
Fød i Maarup-Mølle den 16 Aug: 1780
Gift Ao 1804
Med Welædle lomfrue
Anne Kierstine Breinholt
og i samme Kierlige Ægteskab velsignet
med 4. Børn 1 Søn og 3 døttre
som med Moderen begræde tabet
af en Kierlig Fader.
Han døde den 20 Februari Ao 1814
da han i en Alder af 33 Aar og 7 maaned
modtog hiint bedre liv og indgik til sin herres Glæde.-
O! Gud som Enhers forsvarer, og faderløses Fader,
din faderhaand ledsage her de Børn jeg efterlader,
gid de saaledes vandre maade, I verden at de kan bestaae,
for dig alvise Dommer, --
Hvo som frygter herren
ham skal det gaae vel paa det Sidste
og Paa sit endeligs dag
Skal han finde Naade.
Syr: wiisdom 1. Cap 11. vers*

ne privilegerede, de var fri for stavnsbåndet, og deres sønner kunne ikke blive taget til soldat. På den baggrund endte en degne-søn som Niels Christian Lund med at gifte sig til en herregård.

På samme måde var hans senere svoger, den 24-årige møller-søn fra Thy, Christen Madsen Møller (ane nr. 16), steget op til godsejerstanden. Som fortalt i kapitel 39, *Den første Møller i slægten*, var han startet som tjenestekarl og blev bestyrer af Kappel, da gamle Christen Jensen Breinholt døde i april i 1804. Om det ved samme lejlighed blev bestemt, at han skulle gifte sig med den jævnaldrende datter af herremanden, Ane Kirstine Breinholt (ane nr. 17), er tvivlsomt. Formentlig var det kærligheden, der nu efter faderens død fik lov at gå sin gang. De to fandt nemlig sammen i løbet af sommeren. I hvert fald fandt de i begyndelsen af august hinandens seng, og få uger senere blev der i huj og hast kaldt til bryllup hjemme på Kappel. Eller som det hed i kirkebogen: "Disse blev ifølge kongelig Bevilling af 16. August 1804 i Huset copulerede."

Brylluppet fandt sted den 23. august 1804 uden forudgående trolovelse eller tillysning, men to agtværdige forlovere borgede for, at alt var i orden: "Da Ungkarl Christen Møller og Jomfru Anne Kirstine Breinholt agter at indgå Ægteskab med hinanden, så indestås af os som Forlovere, at intet finder Sted, som efter Anordningerne kunde hindre deres Ægteskab."

Når man på den tid søgte kongelig bevilling til at blive gift uden trolovelse og tillysning, var det som regel fordi, den kommende brud var gravid. I tilfældet Ungkarl Christen Møller og Jomfru Anne Kirstine Breinholt var der otte måneder og en uge senere barsel på Kappel – og datteren Sidsel Marie Møller blev født.

Da Christen Møller og Ane Breinholt blev gift, boede hendes søster, Karen Breinholt, stadig hjemme på gården. Om der blev for trangt på gården, eller om en ny kærlighed fik lov at udvikle sig, kan vi ikke sige. Men en kendsgerning er det, at hun året efter giftede sig med den opadstræbende bondesøn Jens Stokholm, der havde købt Nørre Vinkel på

den anden side af vigen. Det var på mange måder et ægteskab, der blev i familien; Jens Stokholm var storebror til Karen Stokholm, der havde giftet sig med Karen og Ane Breinholt's storebroder, Jens Breinholt, senere Sønder Vinkel – mod den gamle Christen Jensen Breinholt's vilje.

På Kappel trivedes kærligheden. Ane Kirstine Breinholt og Christen Møller var unge og bestemte selv over deres liv – i 1806 fulgte den næste datter, to år senere kom sønnen Christen Breinholt Møller (ane nr. 8), og i 1811 fulgte endnu en datter. Det var i disse gode tider under Christen Møller, at Jens Peiter Mikkelsen i 1810 blev ansat som staldkarl.

Skæbnen ville imidlertid, at Christen Møller en kold februardag i 1814 skulle dø – i en alder af 33 år. Enken begræd sit tab for alverden på et mindeskjold i Nørre Lem Kirke.²

Værge for enken blev Jens Stokholm, svogeren fra Nørre Vinkel på den anden side af Lemvig, mens svogeren fra Morup Mølle, Søren Madsen Møller, var født værge for børnene.

Christen Møllers død var imidlertid ikke den eneste sorg, der ramte Ane Kirstine Breinholt. Søsteren Karen Breinholt og svogeren Jens Stokholm på Nørre Vinkel havde året før lidt det store tab at miste to sønner – den en døde dagen efter fødslen, den anden faldt i en brønd som 6-årig. Da havde hun allerede nogle år forinden sødt to dødfødte drenge. Hun gav imidlertid ikke op og blev gravid allerede samme år, med håb om at det måtte lykkes denne gang.

Det gjorde det ikke. I maj 1814 nedkom Karen Breinholt med en dødfødt datter. Året efter, den 1. september 1815, døde Karen Breinholt selv. Hvad årsagen var, ved vi ikke, slægtsbogen om Breinholt forbigår grunden til hendes død i tavshed. For Jens Stokholm var det en tragedie uden lige: på to år mistede han hele sin familie. I kapitel 47, *Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel* er fortalt, hvordan han satte over Lem Vig i robåd for at søge trøst hos sin svigerinde, enken Ane Kirstine Breinholt. Omsorgen har været gensidig og udviklede sig efterhånden til fysisk kærlighed – og et nyt ægteskab måtte indgås i hast.

Kun to uger efter brylluppet, den 3. november 1818, fik de datteren Karen Stokholm. Da der en måned før brylluppet skulle holdes skifteforretning efter Christen Møller, var det to andre af "Enkemaddamine Møllers" svogre, der som samfrænder behandlede skiftet – nemlig Niels Chr. Lund, der var gift med hendes søster, og Jens Stokholms bror, Peder Christensen Stokholm, der var gift med Else Marie Sørensdatter,³ en halvsøster til Christen Møller.

Jens Peiter Mikkelsens belønning

Med ægteskabet blev Jens Stokholm den nye herremand på Kappel – også for Jens Peiter Mikkelsen, der nu tjente som staldkarl på ottende år.

Jens Peiter Mikkelsen må have gjort det godt i de år, Ane Kirstine Breinholt var alene om driften af herregården. I hvert fald var det med herskabets hjælp, at han i 1823 endelig fik fo-

Ligsten. Til venstre over Bodil Marie og Christen Jensen Breinholt, Kappel, til højre over datteren Ane Kirstine Breinholt og hendes første mand Christen Møller (se gneideaftryk af stenen i forrige kapitel).

den under eget bord. De hjalp ham økonomisk, da han i en alder af 34 år købte gården Meld Børring i Fabjerg.⁵ Hvorfor de gjorde det, kan vi kun gætte om; formentlig har han tjent som både staldkarl og kusk og var derigennem kommet tæt på sit herskab.

På det tidspunkt var hans tilkommende, Bodil Marie Lund – gamle Christen Jensen Breinholt's datterdatter – bare en unge pige på 22 år. De to havde kendt hinanden, siden hun som lille pige besøgte sin moster på Kappel. Hvornår de faldt for hinanden, ved vi ikke. Første gang, vi ser parret optræde sammen, er ved en barnedåb hos søsteren Maren Lund, hvor de begge er anført som faddere. Barnet var født svageligt og hjemmedøbt den 18. maj 1826, opkaldt Niels Chr. Lund efter sin morfar fra Kongensgård. Da dåben en måneds tid senere blev konfirmeret, var blandt fadderne gamle Lund selv, datteren "jomfru Bodil Marie Lund" og "ungkarl Jens Peiter fra Kongensgård". At jomfruen og ungarlen står sammen på den måde efterlader ingen tvivl om, at de to er kærester. At Jens Peiter står anført som tjenestekarl på Kongensgård antyder, at den standsbevidste Niels Chr. Lund gerne havde en rutineret kusk som Jens Peiter til at køre for sig. Han havde jo samtidig sin egen gård, Meld Børring i Fabjerg, men det var ikke nogen stor gård, så han kunne nok finde tid til at køre for Bodil Maries far.

Ifølge familieoverleveringen var det dog ikke med Niels Chr. Lunds gode vilje, at Bodil Marie Breinholt Lund ville gifte sig under sin stand. Erling Møller viderebragte som 19-årig overleveringen i en stil om slægten: "Forældrene var meget rige folk. Bodil Breinholt fik en fornem opdragelse. Hun gik på danseskole, og hun broderede meget. Hun blev forelsket i en staldkarl, der hed Jens Peter, hvad forældrene var meget imod, han havde jo ingen penge. Men de blev dog gift..."

Det var svært for Niels Chr. Lund at sætte hårdt ind mod ægteskabet. Kun to år før havde den yngre datter Maren Lund giftet sig under sin stand, og her var der ikke noget, han kunne gøre ved det, for hun var højgravid. Som fortalt i kapitel 55, *Drak sig fra hus og hjem*, havde han ikke just held med at styre sine børn

I tilfældet Bodil Marie og Jens Peiter var det igen Jens Stokholm, eller måske snarere Ane

Breinholt, Stokholm og Møller

At Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr.4) har navneeftertre af Lemvig-egnens store slægter er ikke tilfældigt. Slægternes indbyrdes bånd går tilbage til starten af 1800-tallet, og skifteprotokollen for Skodborg og Vandfuld herreder afspejler måneden før brylluppet mellem "Enkemadamme Møller og Laugværgen Hrr. Jens Stokholm" de tætte forbindelser mellem slægterne Møller, Breinholt og Stokholm:

"Anno 1818 den 26. September blev på Kappel Hovedgård foretaget Samfrænde Skifte imellem afgangne Christen Møllers Enke Ane Kirstine Breinholdt og hendes i Ægteskab med bemelte afdøde avlede umyndige Børn; Christen Møller 9 År gl: Zidsel Marie 13 År. Bodil Marie 11 År og Ane 7 År gl:

Ved Forretningen blev af enken forevist den til hende udfærdigede Kongelige allernådigste Bevilling d.d. 23. February 1814 til at stå i uskiftet Boe, og i sin Tid at skifte med Samfrænder, af hvilken Bevilling hun nu agtede at gjøre Brug, og til den Ende fremlagde Enken med Laugværgen en Anmeldelse til Skifteforvalteren i Skodborg og Vandfuld Herreder Justitsråd Skonain i Lemvig og bemelte Skifteforvalters denne anmeldelse påtegnede Beskikkelse til Børnenes fødte Værgen Sr. Søren Møller fra Morup Mølle i Thy, til under Samfrænde Skifteforretningen at beopagte de umyndiges Tarv og til Peder Stokholm af Legind i Thy og Niels C. Lund på Kongensgård i Nørre Nissum Sogn som Samfrænder at behandle Skiftet.

Enkemadamme Møller ved Laugværgen Hrr. Jens Stokholm fra Nørre Winkel var nærværende tillige med foranstående Formyndere og Samfrænder, hvor det af pågældende blev afhandlet og forrettet således i Overværelse af 2de tiltagne Vitterligheds Vidner og Vurderingsmænd Niels Jensen og Niels Hansen Skougaard begge af Nørre Lem Sogn.

De fremlagte 2de Documenter blev indlemmede i Skifte Akten."⁴

Kun fordi de holdt fast i deres kærlighed, fik staldkarlen Jens Peiter Mikkelsen og godsejerdatteren Bodil Marie hinanden – og Sofielyst, en af egnens smukkeste beliggende gårde. Fotoet af Sofielyst er fra før branden (Lemvig Museum).

Kirstine Breinholt, der kom den trængte kusk til hjælp. Da Bodil Marie kom ud at tjene på Sofielyst i Nørre Lem, ikke langt fra Meld Børring, kom kæresteparret tættere på hinanden – og på Kabbel. Og på den tid må ideen om at købe Sofielyst til det unge par være opstået. I hvert fald købte Jens Stokholm Sofielyst og overlod den til Jens Peiter Mikkelsen, da han den 20. september 1828 ægtede Bodil Marie Lund. Bedre bryllupsgave kunne ingen tænke sig. Ikke bare var Sofielyst en stor gård på over 100 tdr. af den bedste hedejord, lagt under plov kun tyve år tidligere. "Det var som Kabbel også et sted for romantik og udsyn, der senere blev således beskrevet:

"Den, der en herlig Solskinsdag lå på de grønne Skrænter uden for Gården og så ned over Søen, Byen, Fjorden og vidt ud over det smukke, kuperede Omland, det frugtbare Tørringland, den brede Nissum Bredning, Thyborøns smalle, hvide Landtange med Vesterhavets Bølger i det fjerne og Thylands hvide og grønne Skrænter i blånende Dis, havde ret, når det hævdes, at smukkere Udsyn fandtes ikke ved Lemvig - måske få Steder i Danmark".⁷

Sideløbende med Jens Peiter Mikkelsens kærlighedshistorie udviklede sig en anden kærlighedshistorie på Kabbel. Hans fem år yngre bror Thoer Mikkelsen tjente også som karl på Kabbel og forelskede sig i den 18 år yngre kokkepige, Anne Marie Nielsdatter. De blev gift i 1830 og lagde dermed grunden til Thorsen-slægten, men det er en lang historie, der fortælles i bogen om Thorsen-slægten⁸. Her skal vi blot hæfte os ved, at parret fik seks børn – og at det sidste kom i pleje hos Bodil Marie Lund og Jens Peiter Mikkelsen, da moderen fire måneder efter fødslen begik selvmord.

Jens Peiter Mikkelsen købte i 1848 gården Vester Balleby og blev dermed stamfader til slægten Jensen fra Balleby. Om det fortælles i kapitlerne 54 og 71, *Den første Jensen i slægten og Gæstfrie Balleby*.

Indavl på tværs af Lem Vig

I gamle dage var det helt almindeligt, at fætre og kusiner giftede sig med hinanden. På den måde sikrede man ikke alene standen, men også familien. To familier, der stod hinanden nær, var Ane Kirstine Breinholt og Jens Stokholm på Kabbel og Jens Breinholt og Karen Stokholm på Sønder Vinkel på den anden side af Lem Vig. Særligt tæt var familieskabet, idet de

Karen Stokholm, den ældste datter af Jens Stokholm og Ane Kirstine Breinholt Møller, blev gift med Jens Breinholt fra Damsgård.

Maren Stokholm (1820-1884), yngste datter af ægteskabet mellem Ane Kirstine Breinholt Møller på Kabbel og Jens Stokholm. 1840 blev hun gift med Niels Breinholt, der blev ejer af Kabbel.

var dobbeltsvogre og dobbeltsvigerinder. Helt tæt blev familierne imidlertid forbundet, da Jens Stokholms og Ane Kirstine Breinholts to døtre, Karen og den to år yngre Maren, giftede sig med hver sin sønnesøn af Jens Breinholt og Karen Stokholm, brødrene Jens og Niels Breinholt. De to døtre giftede sig altså med deres dobbelte fætters sønner.

Endnu tættere blev familieskabet mellem Kabbel og Sønder Vinkel på hver sin side af Lem Vig, da Christen Breinholt, en søn af det ene unge par – Karen Stokholm og Jens Breinholt – giftede sig med Ane Kirstine Breinholt, en datter af det andet unge par – Maren Stokholm og Niels Breinholt. At de alle er opkaldt efter deres bedsteforældre, gør ikke forvirringen mindre.

Det var et indgiftteri, der ikke har sit sidestykke i slægtens historie. Ikke nok med, at Christen Breinholt og Ane Kirstine Breinholt var dobbelte fætre og kusiner – på både faderens og moderens side. Christen Breinholts mormor var også Ane Kirstine Breinholts mormor, som var søster til begges oldefar på fædrenes side. Og Christen Breinholts morfar var også Ane Kirstine Breinholts morfar, som var bror til begges oldemor på fædrenes side. Man kan også beskrive det på denne måde: Deres mors farfar var også deres farfars morfar, ligesom deres mors morfar var deres farfars farmor.

Genetisk var Christen Breinholt og Ane Kirstine Breinholt så tæt på at være bror og søster, som man kan uden at være det. De delte så mange gener, at det udfordrede det urgamle tabu om blodskam. Det gik heldigvis godt, uden vanskabte børn. Parret fik syv sunde og velbegavede børn. En døde dog som 4-årig, men resten endte som henholdsvis lærerinde, jordemoder, direktørfrue, centralbestyrer, læge og gårdmandskone.

Gamle Ane Kirstine Breinholt døde i 1859, næsten 80 år gammel, og nåede dermed aldrig at se sine syv oldebørn, der var de samme som hendes brors syv tipoldebørn. I øvrigt er Ane Kirstine Breinholt forfar til Krabbesmark, mens både hendes søster og faster er forfædre til Balleby, således at tip-tip-tip-tip-oldeforældre til børnene fra Krabbesmark og Balleby i seks tilfælde er identiske. Men det er en anden historie, og den er fortalt i kapitel 2, *Ind i slægten – en guide til anerne*.

Økonomisk kærlighed

Mere end kærlighed afspejler det tætte familieskab først og fremmest et tæt økonomisk fællesskab. Da Niels Breinholt i 1840 giftede sig med sin fars kusine, Maren Stokholm, overtog han Kabbel. Jens Stokholm var blevet gammel og skulle på af-tægt. Han døde fire år senere.

Niels Breinholt var en ambitiøs herre, der tænkte i baner af fremdrift og indflydelse. Han havde ingen følelsesmæssige bånd til sin kones fødegård og solgte den to år efter svigerfaderens død – for at købe herregården Tandrup i Thy sammen med sin

svoger Niels Juelbye Stokholm og sin farbror Niels Munk Breinholt på Sønder Vinkel. Den afstod de igen ved krigens udbrud i 1848, men kun så Niels Breinholt gennem et nyt konsortium tre år senere kunne købe herregården Spøttrup. Den blev han enejer af i 1855.

Da broderen Jens Breinholt i 1838 blev gift med Karen Stokholm, havde fædrene købt Vestervig Kloster til børnene. Gården blev delt i Vestervig Nedergård og Vestervig Overgård, hvor den første gik til Jens Breinholt og Karen Stokholm. Vestervig Overgård fik Jens Breinholts søster, Karen Breinholt, da hun giftede sig med Karen Stokholms fætter, Niels Juelbye Stokholm. Hvordan de to svogre sprængte den gamle klostergårds tre længer i luften med dynamit, da de skulle dele gården i mellem sig, er beskrevet i kapitel 18, *Da Klostergård blev ryttergård*.

Foruden at dele familieskab og naboskab drev de to svogre studehandel i fællesskab.

Horeungen blev minister

Tilbage på Kabbel først i 1800-tallet blomstrede kærligheden ikke kun ægteskabeligt. To af børnene fra Ane Kirstine Breinholts første ægteskab med Christen Møller forbrød sig mod det syvende bud om ikke at bedrive hor.⁹

Sønnen Christen Breinholt Møller (ane nr. 8) gjorde som 18-årig en af herregårdens tjenestepiger gravid. Hans mor og stedfader reagerede ved at sende pigen, Ane Iversdatter, fra gården. De bestak hende til at angive en omrejsende kræmmer som barnefader til præsten. Først langt hen i livet blev Christen Breinholt Møller draget til ansvar, men det er en meget lang historie, der er fortalt i næste kapitel, *Gammel Mariane o æ bjerg*.

Senere var datteren Bodil Marie Møller på lignende eskapader. Da Jens Stokholm byggede den nye hovedbygning på herregården, var hun åbenbart faldet for en af murerne. I hvert fald blev hun i 1830 gift som 24-årig efter at have ligget med den to år ældre murersvend, Peder Jensen Munch. Som en yngre søn fra en mindre bondegård var han gået i lære som murer og havde fået arbejde på Kabbel. Ifølge familieoverleveringen forelskede de to sig, og da bekendtskabet fik følger, blev de skyndsomt gift.

Familien købte Peterslund på Mors til dem, en gård på 640 tdr. land, og den unge murer viste sig at være en dygtig mand, som i løbet af ni år havde betalt familiens udlæg. Parret fik fem børn. De tre sønner havde hver fået en stor gård, men alle satte de deres gårde over styr. Efter sigende ikke fordi de manglede dygtighed, men de kunne ikke blive rige hurtigt nok.¹⁰ Den yngste søn, Christen Møller Munch, overtog Peterslund som 26-årig i 1870, men solgte den igen i 1877.¹¹ I stedet kastede han sig over købmandshandel og mølledrift. Angiveligt traf han på sine rejser en tjenestepige i København, og da også den forbindelse fik følger, valgte han at gifte sig med hende. Pigen hed Johanne Mathilde Vilhelmsen, og sønnen fik navnet Peter Rochegune Munch. Hvorfra hans mellemnavn stammede, ved vi ikke, men spekulationerne om det blev senere et offentligt anliggende. Peter Rochegune Munch blev nemlig en stor mand i dansk politik, ikke mindst som radikal minister i flere regeringer, blandt andet var han udenrigsminister frem til 1940.

De lærde har således spekuleret over, om Rochegune kan være et opkald efter en general i Den fransk-tyske krig – eller, som det blev nævnt i Politiken, om det kan være en omskrivning af horeunge, eller måske en latinsk omskrivning af "Jeg vedkender mig dette barn"¹². At den senere udenrigsminister var af familien synes utvivlsomt, når man sammenligner ungdomsbil leder af ham og Chr. Møller fra Krabbesmark.

Om de mere miskendte Breinholt-børn og flere af slægtens andre uægte børn er fortalt i de småtekster om Slegfredsbørn og "Vitterlige horeunger" med flere.

Forsvarsminister P. Munch (1870-1948) på vej til Folketinget. Slegfredsbarnet Peter Rochegune Munch var radikal politiker og blev folketingsmand i tiden 1909-45. Han var indenrigsminister i 1909-1910, forsvarsminister i perioden 1913-1920 og udenrigsminister fra 1929 til 1940. P. Munch blev færdiguddannet cand. mag. i historie, fransk og latin i 1895, samt dr. phil. i år 1900. Han var medstifter af Den Radikale Klub i 1903 og en af hovedmændene bag bruddet med Venstre bl.a. med baggrund i forsvarsspørgsmålet; han var også medstifter af partiet Det Radikale Venstre i 1905. P. Munch og partiet ønskede militæret indskrænket til kun at fungere som grænsepoliti og gik ind for dansk mineudlægning i de indre danske sunde og bæltter ved 1. verdenskrigs start i 1914 for at bevare Danmarks neutralitet. Han var ligeledes aktiv i arbejdet i og for Folkeforbundet som den fredsbevarende faktor og for samarbejdet mellem Europas små stater. P. Munch fastholdt synspunktet, at et dansk militær skulle være af en størrelse, så det ikke kunne blive aktiv deltager i krig.

Miskendt af slægtsforskere

I slægten er der mange andre uægte børn, også i den nyere historie, som da Christen Breinholt Møllers sønnesøn, Arne Jensen Møller, fik barn med tjenestepigen på Krabbesmark – den historie er fortalt i kapitel 84 om De "uægte" børn.

Slægtens ældre historie rummer mange andre fortællinger om kærlighed og lyst, der gav børn uden for ægteskabet. I dag er det så almindeligt, at ingen studser over det, men for ikke så længe siden hand-

lede det mere om forældrenes ære og skam end om de unges og børnenes tarv. Således var uægte børn ofte miskendte af slægtsforskerne. To af de breinholt'ske uægte børn fandt ikke vej til den store bog over Slægten Breinholt.

Den ene var cigarhandleren i Vestergade i Århus, der var søn af Magnus Breinholt, da han arbejdede på et teglværk. Den anden var en søn af gamle Christen Jensen Breinholt's svoger, Laurids Breinholt til Hinsel.

Knæsatte børn

Mange uægte børn får vi aldrig noget at vide om. En ting er, at slægtsforskeren sjældent kan dokumentere utroskab, fordi måske kun moderen kendte familienskabets rette sammenhæng. Noget andet var, at nygifte mænd i mange tilfælde tog resultatet af deres tilkommendes ulykke til sig som deres eget barn – det samme kunne bedragede ægtemænd gøre – således at det egentlige faderskab ikke satte sig spor hverken i kirkebøger eller andre steder.

Der er et gammelt udtryk for at tage en andens barn til sig: At barnet er knæsatt. Det vil sige, at manden tog barnet op på sit knæ og anerkendte det som sit. Det er en gammel nordisk og hedensk skik. Som juridisk betegnelse er udtrykket kendt fra en retssag i 1600-tallets Danmark, men går helt tilbage til romerretten. I dag har vi bare udtrykket tilbage i sin overførte betydning; når noget er knæsatt, er det en aftale, og der kan ikke ændres på det.

”Vitterlige horeunger”

Kirkebøgerne har nogle steder opført de uægte børn i et særligt afsnit, undertiden under en meget forarget overskrift som ”vitterlige horeunger” eller lignende. Oplysningerne om de børn, der er kommet til verden på denne måde, er ofte meget utilfredsstillende. Ikke kun på grund af præsternes modvilje, men i lige så høj grad på grund af barnemoderens utilbøjelighed til at give præsten de fornødne oplysninger.¹⁵ Et eksempel på dette finder vi i kapitel 37, Tyfus tog hele hendes familie, da enken Kirsten Christensdatter blev gravid med sin afdøde svogers ældste søn. I kirkebogen står blot, at hendes ”uegte datter” blev hjemmedøbt den 17. august 1773, ”i dåben kaldet Zidsel”.

Som regel havde moderen en vægtig grund til at skjule barnefaderens navn, hvad enten hun gjorde det på grund af skam eller kærlighed, eller fordi hun blev truet eller fik penge for at holde tand for tunge. Således kan kirkebogens anførsel af navnet på barnefaderen i mange tilfælde være opdigtet, sådan som det var tilfældet, da Christen Breinholt Møller (ane nr. 8) fik en uægte datter, se kapitel 50.

Slegfredsbørn

Laurids Breinholt til Hinsel (søn af ane nr. 70) fik sønnen Peder uden for ægteskab. Moderen var hans sypige, Helvig Pedersdatter Cappel, men han tog sønnen til sig og opkaldte ham efter sin far, Peder Jensen Breinholt.

Peder Breinholt står anført som ”slegfredssøn” flere steder i kilderne. En slegfred var dengang en nedsettende, men almindelig brugt betegnelse for en ugift kvinde, der bor og sover sammen med en ugift mand - et resultat af forbindelsen bliver således et slegfredsbarn. Var en af forældrene gift, blev det en horeunge - hvis begge forældre var gift, bedrev man dobbelt hor. Da Peder Breinholt senere arvede sin far, var han i testamentet omtalt som sådan: Til ”min slegfredssøn Peder, avlet med Hedvig Cappel, skal erlægges 40.000 Rdl.” som ikke må udbetales, ”før end han bliver 30 år gl.” Faderen døde allerede, da sønnen var 4 år. Peder Breinholt arvede en masse penge efter sin far og tog som voksen til København for at studere. Studierne blev imidlertid aldrig færdige, og arven fik så mange ben at gå på, at han fandt sig et arbejde som skriftstøber. Peder Breinholt døde som ”fattiglem” i en alder af 70 år.¹³

Et ældre eksempel på et slegfredsbarn stammer fra 1648, da Peder Pedersen Nør (ane nr. 458) fik slegfredsdatteren Margrethe med Maren Pedersdatter fra Harboøre.¹⁴ Han havde da husværelse i Øster Agger. Det kostede ham i 1653 en bøde, og herfor blev der ifølge regnskaberne for Vestervig Kloster len gjort udlæg i 1 tønne salt og 18 tomme tønner. For slegfredsdatteren gik det så godt, at hun i 1686 blev gift med Christen Byrgesen, som fem år senere fik borgerskab i Lemvig som glarmester.

Bøde for lejemål

Flere slægtninge har fået bøde for at have begået lejemål, altså for at dyrke sex uden for ægteskabet. Men som regel faldt bøden først, hvis pigen blev gravid. Både mænd og kvinder blev idømt bøder som den mildeste straf. En forfader, Ove Pedersen Paakier (ane nr. 486), fæster og senere selvejer af Mellem Påkjær i Hygum sogn, var i 1600-tallet med til at inddrive lejemålsbøder, da han tjente som fuldmægtig på Nr. Vosborg.

En anden, Christen Nielsen Knude (søn ane nr. 94), blev i 1754 dømt for lejemål med Karen Christensdatter Koli af Langerhuse. Tilsammen skulle de betale en bøde på 2 rigsdaler til besidderen af baroniet Rysstenen.¹⁶ De to blev dog aldrig gift; året efter ægtede han Karen Pedersdatter Høj i Ramme kirke.

Kvinderne førte også ordet i lejemålsager. Således i 1787, da Mariane Nielsdatter Balleby (næstsøskende-barn med ane nr. 28) fra Strandbjerggård i Tørring rodede sig ud i en sag om lejemål med Peder Støvelbæk. Hendes mor gik aktivt ind i retssagen og fik bøden kraftigt modereret mod, at de to giftede sig og flyttede fra amtet.¹⁷ Bødestrafpen blev afskaffet i 1812, men helt hen i 1808 fik en slægtning en bøde for lejemål. Det var Hans Christian Jensen Pilgaard (søn af ane nr. 58).¹⁸ Han var ellers en veletableret herre, der var godt gift og havde overtaget fødegården Pilgård. Han havde i 1788 ægtet Anne Kirsten Jensdatter Hotsager fra Resen by, med hvem han fik ni børn.

Koret på Nørre Lem Kirke – her stod Margrethe Nielsdatter (ane nr. 481) og Toer Pedersen (ane nr. 480) den 28. april 1661 offentligt skrifte, fordi de havde haft samleje på trods af, at hun var trolovet med en anden mand.

Landsforvisning og kagestrygning af besovede kvindfolk

Danske Lov straffede kvinderne hårdt. Ved andengangsforseelse blev de "besovede kvindfolk"¹¹ landsforvist til en anden del af landet, og tredje gang blev de dømt til kagestrygning, altså til at blive pisket af en bøddel. Da bødlen var æresløs, mistede kvinderne dermed den sidste ære og blev udstødt af samfundet - i sådan en grad, at ikke engang tugthuset ville vide af dem, viser et eksempel fra 1740'erne. Kagestrygning som straf blev afskaffet i 1751.

Mændene blev straffet med bøde, medmindre de havde krænket tre uberygtede kvinder og taget deres dyd. I så tilfælde kunne de straffes med døden. Baggrunden er at finde i mandens ejendomsret til kvinderne, hvis værdi blev forringet af krænkeren. Først i 1753 blev mandens ansvar for det uægte barn lovfæstet, da en forordning bestemte, at han skulle betale halvdelen af udgifterne til barnets opvækst, indtil det fyldte 10 år og kunne forsørge sig selv.

Offentligt skrifte

Siden middelalderen havde kirken haft sin egen måde at ydmyge og tilgive jomfruskændere og andre, der havde sex uden for ægteskabet. De forbrudte blev tvunget til at stå offentligt skrifte i kirken, altså træde frem på kirkegulvet og i alles påhør bekende deres synd. For menigheden må det have været en ganske pikant oplevelse at få med en kedelig søndag i kirken. Om dette er fortalt i kapitel 13, Den genstridige fæster i Lemtorp, hvor Margrete Nielsdatter (ane nr. 481) var trolovet med Christen Christensen Dalgaard, men åbenbart blev gravid med "Thoor

Pederssøn af Lomborg" (ane nr. 480). Parret stod offentligt skrifte den 28. april 1661. Først et par år senere blev de gift. På den tid var det faktisk ulovligt at have uægteskabelige forbindelser. Det viser en sag fra Ferring, hvor Jens Christensen (ane nr. 272) i 1654 først måtte stå i offentligt skrifte og senere blev retsforfulgt af sin herremand for at have skændet Else Jacobsdatter (ane nr. 273). De blev siden gift, og han blev en af egnens store mænd, som fortalt i kapitel 14, Alkymistens højre hånd. Offentlig skrifte blev afskaffet i 1760.

Tro, lov og kærlighed før ægteskabet

Normalt skulle en vielse lyses tre gange i kirken – på tre forskellige søndage – så alle og enhver kunne gøre indsigelse, mens tid var. Sommetider var der dog ikke tid til den procedure; var pigen gravid, søgte man gerne "kongelig bevilling" til, at brylluppet kunne finde sted "uden forudgående trolovelse eller tillysning". I stedetborgede agtværdige forlovere for, at alt var i orden, som i tilfældet på Kappel først i 1800-tallet.

Der kunne nemliggøres indsigelse med grund, for eksempel hvis parret var for nære slægtninge, eller hvis den ene allerede var gift eller trolovet eller måske bare lovet væk af forældre eller herremand.

Normalt skulle trolovelsen sikre lovformeligheden, og trolovelseserklæringer kunne være meget omfattende og skrevet ind i kirkebogen, især hvor de gjorde rede for tidligere ægteskaber. Indtil 1799

var der faktisk tale om to vielser: først den verdslige, hvor præsten ved trolovelsesgildet kom ud i hjemmet og læste vielsesritualet, og senere vielsen i kirken.

I meget gamle dage var trolovelsen faktisk så vigtig, at de trolovede kunne besegle aftalen ved at gå i seng med hinanden – før brylluppet. Fuldbryllupsdelen af trolovelsen eller brylluppet skete gerne i al offentlighed i stuen, så alle kunne sikre sig, at det gik rigtigt til.

Med tiden fik brudeparret lov at fuldbyrde ægteskabet bag et forhæng i storstuen, men i alles påhør, og senere nøjedes gæsterne med at følge brudeparret til dørs.

Selvden dag i dag sendes brudeparret hjem under stort ståhej og med skramlende dåser efter bilen.

Noter

- 1 L.M. Wedels Indenlandske Rejse igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser Med Hensyn tildels paa oeconom. og statistiske Gjenstande I Aarene 1799-1804". Bd. II. Odense 1806, s. 81
- 2 Mindepladen blev fundet på kirkeløftet i Nr. Lem Nu og er på Lemvig Museum - her i Erling Møllers afskrift.
- 3 Viet i Nørhå Sogn den 20. marts 1806, hun var datter af Mads Christensen Møllers formand i ægteskabet.
- 4 Se under Nr. Vinkel, afskrifter af skifte mm. foretaget af Alfred W. Josephsen, Jelling
- 5 La. B77B. 11 Tingbog. Fol. 190b.
- 6 la Cour: "Danske Gaarde". 1906. O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". Kbh. 1894, s. 501.
- 7 Lemvig Folkeblad 6/4 1929.
- 8 Se bogen om Thorsen-slægten fra Kjærgård, 1981, som er skrevet ud fra oplysninger, først og fremmest indsamlet af Erling Møller.
- 9 Juridisk betød her ægteskabsbrud, hvilket også er den oprindelige betydning af det bibelske forbud i det syvende bud.
- 10 Gunnar Nislev: "Fire generationer på Gudum Kloster". Hardsyssel årbog 1978, s. 49-62. Henv. s. 57-58.
- 11 J.P. Trap: "Danmark". 4. udg. "Af P. Munchs erindringer". Politikens Kronik 24/10 1959.
- 12 Niels Berg: "Hvorfor fik Peter Munch mellemnavnet Rochegune?". Politiken 6/2 1977. Svend Thorsen: "De danske ministerier". Bd. II. Kbh. 1972, s. 68.
- 13 Rigmor Lillelund og Esben Graugaard: Skrifstøber Peder Breinholt fra Hindsels, Årsskrift fra Egnshistorisk forening, Thyholm og Jegindø, 1995.
- 14 Moderen var formodentlig Maren Pedersdatter, se om hendes sag mod ham i lensregnskab for Vestervig Kloster, 1652-53, tingsvidne nr. 3.
- 15 Se: Samlinger til jydsk historie og topografi, 4. række, bind III, side 37.
- 16 La. B77C. Ryssensten birk. 1. Justitsprotokol 1746-57. fol. 433ff.
- 17 La. Skodborg og Vandfuld herreder. Justitsprotokol 1775-90. Fol. 263a.
- 18 La. B77B. Skodborg-Vandfuld herreder. Justitsprotokol 1802-16. Fol. 1080b.
- 19 Nina J. Koefoed: Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre, ph.d.-afhandl., Århus Uni., 2004.

Djævleyngel - eksorcisme og kirkegangskone

Kirken havde det svært med, at børn var undfanget og født i kvindens skød. Den nyfødte og moderen skulle renses, barnet gennem eksorcisme, der først blev afskaffet med oplysningstiden sidst i 1700-tallet, mens ritualet for at rense barselskvinder blev holdt i hævd helt op i 1900-tallets missionske Vestjylland.

En vinterdag omkring den 1. marts 1681 drev præsten i Lemvig Kirke djævlen ud af den nyfødte Henrik-Christian Trans. Hans forældre var gode og fromme mennesker, hospitalsforstander Jep Pedersen Trans (hvis far var svoger til en datter af ane nr. 1838) og Mette Clausdatter Borch. Hendes bror var pastor Borch i Lomborg, og han stod fadder for den spæde Henrik-Christian, der var blevet hjemmedøbt, før han blev fremstillet i kirken.¹ Djævluddrivelsen må være lykkedes til alles tilfredshed, for sønnen overtog faderens tillids erhverv som forstander for byens fattiglemmer 39 år senere - som fortalt i kapitel 16, Hospitalsforstander for fattighuset.

Præcis hvordan pastor Jegind drev djævelen ud af spædbarnet, ved vi ikke, men uanset sne, storm og frostgrader kan det meget vel have foregået uden for kirkedøren. Eksorcismen var "et led i dåbsritualen".² Den foregik normalt "som indledning til dåben",³ oprindeligt uden for selve kirkerummet, senere lige inden for kirkedøren eller midtvejs op til koret.⁴ Teologisk var eksorcismen forankret i Det nye Testamente og en idé om, "at det lille barn på grund af arvesynden også var fanget i mørkets og ondskabens rige." Den lutherske kirke "betegnede de nyfødte børn som djævlbesatte og ved dåben fremdeles krævede den gammeldags djævluddrivelse."

Hardboen Hans Poulsen Resen, der blev Sjællands magtfulde biskop, havde i første del af 1600-tallet forvaret eksorcismen nidkært og med stor styrke. Først hen i det følgende århundrede lykkedes det pietister og senere oplysningstidens mænd at få bugt med det middelalderlige ritual. Det gik efterhånden af brug og blev formelt afskaffet, først i det mere oplyste Slesvig-Holsten i 1743⁵ og 40 år senere i Danmark-Norge.⁶

De urene barselskvinder

Ikke blot var ethvert barn født hedensk – og offer for djævlens besættelse. Det var tillige undfanget i synd, hvilket gjorde moderen djævelsk uren. Efter barsel skulle hun renses for både den synd, det var at have haft samleje, og for den efterfølgende blodige fødsel. I middelalderens Danmark "blev den gravide kvinde opfattet som kultisk uren, indtil hun seks uger efter en fødsel ledsagedes til kirken af et følge. Uden for kirkedøren mødte præsten hende med vievand og bønner, rakte hende et tændt vokslys, et slukket, hvis barnet var dødt, og ledte hende ind i kirken. Efter prædiken ofrede hun og følget."⁷ Sådan havde det været, siden Moses skrev "Loven om barselskvinders urenhed".⁸ Den jødiske skik blev med Jomfru Marias tempelgang på den 40. dag efter sin nedkomst et ritual i den kristne katolske kirke. Efter reformationen i 1536 blev ritualet bevaret – men uden vokslys og vievand.

Masser af slægtninge er gennem tiderne indført i kirkebøgerne som kirkegangskone. Et eksempel er Niels Poulsens kone Kirsten Pedersdatter (ane nr. 131). Hun blev "introduceret after hendis datter Maren" den 12. søndag efter trinitatis 1690 i Ydby. Som barselskvinde skulle hun "indledes" i kirken den første søndag 40 dage efter fødslen. Ceremonien bestod nu i, at moderen ledsaget af en eller flere medsøstre, eller senere manden, blev "introduceret" i kirken af præsten og derefter atter blev optaget i det kristne fællesskab.

Før den dag måtte barselskvinderne ikke komme ud af huset. Det var dog ikke at betragte som seks ugers barselsorlov, for arbejdet i huset skulle stadig gøres. Det religiøse forbud mod at gå ud blev taget så alvorligt, at barselskvinder, der "ligger inden kirke", dermed var lovligt undskyldt for at vidne i retten.⁹ Men i bondekonernes hverdag var det selvfølgelig altid ikke muligt at holde sig inden døre, og derfor tyede de til gammel overtro for at komme ud: Ifølge den store samler af folkeminder, Evald Tang Kristensen, kunne en kone, der "lå inden kirke" og nødvendigvis måtte ud, sikre sig mod alt slemt ved at bære stål, hvilket var en hedensk beskyttelse mod det onde. Menigheden troede så stærkt på, at djævlen lurede, at det blev en uskreven regel aldrig at hænge den nyfødtes tøj ud til tørring, før barnet havde været i kirke.¹⁰

For de bedrestillede og mere oplyste kvinder var det et langt større problem, at de ikke var med til deres eget barns dåb, fordi de "lå inden kirke". I de bedre kredse løste de problemet ved at holde hjemmedåb, men presede samtidigt på for at få det afskaffet. I København gik skikken af brug i løbet af 1600-tallet, men formelt blev rangspersoners pligt som kirkegangskoner først ophævet i 1748. Seks år senere blev det imidlertid overladt til den enkelte selv at afgøre, om hun ønskede indledning,¹¹ og herefter blev reglerne om de 40 dage før kirkegang håndhævet mindre strengt. I mange tilfælde noterede præsterne i kirkebogen efter slægtninges dåb: "samme dag blev barnets moder introduceret".

Præsterne gav kun nødtvunget afkald på ritualet og de rede penge, der fulgte med som kirkegangskonens offer. Et eksempel i slægten er fra den 15. juni 1798, da Consumptions-Betient Jørgen Schmidt og Bolette Cathrine Kastberg (ane nr. 22 og 23) holdt barnedåb. Under overskriften "kirkegangskone" skrev præsten i kirkebogen

I 1860 malede Christen Dalsgaard "en kones højtidelige kirkegang efter barselsfærd". Skikken med at rense den syge kvinde fortsatte helt frem til begyndelsen af 1900-tallet.

om "konen, uden nogen ceremoni, ført i kirken af hendes mand samme dag."¹² Parret har tydeligvis ikke ville følge den gamle skik, og formentlig skyldes præstens formulering en vis fortørnelse over, at han ikke fik lov til at introducere hende.

Den virkelige ondskab

Helt frem til første del af 1900-tallet blev skikken fastholdt af de mest konservative præster i de sogne, hvor Indre Mission stod stærkest. Et sådant sogn var Ølby syd for Struer, hvor præsten hed Thomas Christian Møller og degnen var den frelste Mads Agger (svoger til ane nr. 6), som berettet i kapitel 58, Missionen frelste synderne og havet tog resten. I sine erindringer skriver Thomas Christian Møller: "I det meste af min embedstid var det fast skik, at alle barselskvinder blev indledede i kirken af præsten ved den første kirkegang efter fødslen, og det var også den første udflugt fra hjemmet. At fravige denne regel ansås for upassende. Kirkegangskonene kom sammen med sin mand eller en anden kone og gik ind i våbenhuset, hvor præsten under den sidste salme før prædiken holdt en tale for dem. I slutningen af min embedstid begyndte nogle at opgive denne smukke skik, vistnok af falske finhedsfornemmelser, og det dårlige eksempel smittede, så skikken desværre efter hånden døde helt hen."¹³ Thomas Christian Møller rejste fra Ølby i 1910 og sluttede sin gerning i Spentrup så sent som 1930.

Den virkelige ondskab i denne kristne uskik var imidlertid, at den udelukkede ugifte kvinder. "Eftersom ugifte mødre ikke måtte indledes, må skikken ses som et led i myndighedernes bekæmpelse af usædelighed. Den luthersk-evangeliske kirke... gjorde kirkegangskonens indledning til symbol på, at barnet var undfanget i ægteskabet, og kaldte offeret æresoffer."¹⁴ Kun gifte barselskvinder kunne blive genoptaget i menigheden, mens de ugifte mødre måtte imødesee den evige fortabelse – i tillæg til, at deres egne familier måske udstødte dem. Der var dog håb om frelse for den, der som Mads Agger og hans kone Mariane Jensen (søster til ane nr. 6) blev missionske efter selv at have fået et barn i dølgsmål.

Noter

- 1 Lemvig kirkebog, dåbspublikation 8/3 1681.
- 2 Frede Nielsen: Kirke-Leksikon, s. 835-836, Årh. 1900.
- 3 C.T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark, side 189-190, Kbh. 1840.
- 4 Troels Lund: Dagligt liv i Norden i det 16. århundrede, bd. 4, s. 266 og 341, Haslev 1969.
- 5 Dansk kulturhistorisk opslagsværk, bd. 1, s. 171.
- 6 Med biskop Balles dåbsritual.
- 7 Den Store Danske Encyklopædi, se under kirkegangskonene.
- 8 Det gamle Testamente, 3. Mosebog, kapitel 12.
- 9 E. Møller: "Niels Andersen, tyv - En sag fra Skodborg-Vandful herreders tingbog", Hards. Årbog 1981.
- 10 Skattegraveren nr. 19, 1. okt. 1885, s. 131-133
- 11 Dansk kulturhist. opslagsværk, bd. 1, s. 55. A. L. Almstrøm: Lær slægtsforskning, s. 42, Kbh. 1970.
- 12 I Sønder Sogn kirke i Viborg.
- 13 Pastor Thomas Christian Møller: Slægtsminder og egne oplevelser, Struer 1934.
- 14 Den Store Danske Encyklopædi, se under kirkegangskonene.

Gammel Mariane o æ bjerg

Mariane Pedersen, den uægte datter af Christen Breinholt Møller fra Kappel, henslæbte op gennem 1800-tallet sit liv i fattigdom. Da nøden var størst, blev hun omvendt og endte som et kært samlingspunkt for den missionske ungdom.

En af familiens store hemmeligheder i 1800-tallet var den uægte datter fra herregården Kappel. Alle i byen vidste tilsyneladende, at Christen Breinholt Møller (ane nr. 8) fra Nørre Vinkel som ung søn på Kappel havde gjort en tjenestepige med barn – alle, undtagen Chr. Møllers syv andre børn, der selv som voksne ikke vidste, at de havde en fattig halvsøster.

Sådan var det også for den yngste søn, Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr.4), der overtog Krabbesmark. Hans datter, Cecilie, har senere fortalt: "Gammel Mariane var en halvsøster til min far. Gammel Christen Breinholt Møller på Nr. Vinkel var hendes far. Engang spurgte jeg min mor, om hun vidste, at far havde en halvsøster i Lemvig. 'Ja, men far ved det ikke, og du må ikke sige det til ham, for der er ingen grund til, at han skal have det at være ked af på sine gamle dage'. Men senere besøgte vi Gammel Mariane."

Betalte sig fra det

I 1800-tallet var kærlighed, begær og sex før ægteskabet en tabulagt om end ofte forekommende affære, som vi i mange tilfælde kender til, fordi der kom børn ud af det. Om det er der fortalt i forrige kapitel, *Kærlighed på Kappel*.

Her skal vi nøjes med at konstatere, at den faderløse Christen Breinholt Møller som 18-årig lå i med en af herregårdens tjenestepiger. Hun har sikkert været betydeligt ældre end ham, i kirkebogen blev hun senere anført som 'ugift tjenestekvinde Ane Iversdatter, forhen tjenende på Cappel'. Pigen blev sendt fra gården allerede som gravid, men om det først skete, da det ikke længere kunne skjules, ved vi ikke. Der er intet bevaret om forholdet mellem tjenestekvinden og den unge søn af herregården.

Selv kirkebogen forsøger at slette alle spor. I kirkebogen for Nr. Lem er den 12. juni 1827 noteret om det uægte barns fødsel: "Moder ugift Tjenestekvinde Anne Iversdatter, forhen tjenende på Cappel, opholder sig hos Hans Mogensen i Nørlem, angav til Barnefader en Kræmer: Ole fra Holsten".

Selv om datteren efterfølgende blev døbt Mariane Olesen, var der slet ingen Ole. Det var uden for al tvivl Chr. Breinholt Møller, der var hendes far, men dengang var det meget almindeligt, at ugifte mødre blev betalt for at skjule den rigtige barnefader – eller af anden årsag sølte grund til at fornægte eller beskytte ham.¹

I Christen Breinholt Møllers tilfælde betalte han eller snarere forældrene på herregården et stort beløb én gang for alle og ville så ikke vide mere af hende og barnet. Selv blev han to år senere godt gift med den seks år ældre Ane Madsdatter (ane nr. 9) fra Heldum Østergård og overtog samtidig sin stedfaders gård for 1600 rigsbankdaler rede sølv. Den historie er fortalt i kapitel 47, *Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel*.

Tjenestekvinden Anne Iversdatter og særligt den uægte datter Mariane gik det derimod mindre godt for. Mariane tog efternavnet Pedersen, da hun som 38-årig blev gift med en daglejer. Manden druknede imidlertid og efterlod hende med en søn på tre og en nyfødt datter,

Gamle Marianes hus i Østerbjerg, malet af Thøger Larsen (en gave fra provst Westergaard til Lemvig Museum).

der døde kort efter. Mariane Pedersen endte i yderste armod på sognets forsørgelse. Om det fortæller Paul Nedergaard i Dansk præste- og sognehistorie:

"Engang, medens Gammel Mariane 'var på sognet' (Nørlem) og hun var kommet til at skylde flere steder og manglede penge til at købe det mest nødvendige for, gik nogle bønder fra sognet til Chr. Møller på Nørre Vinkel for at fortælle, hvordan det stod til med hende, og få ham til at hjælpe.

'Nej, det har jeg betalt mig fra én gang for alle.'

'Ja, men hun er dog din datter, og du ved nu, hvordan hun sidder i det.'

'Hm! - Nå, ja I kan sige hende, jeg skal komme.' Og han betalte alle hendes regninger og gav hende penge til at købe for."²

Chr. Møller kom muligvis igen ved senere lejligheder. Han døde i 1885, og da havde Mariane allerede været en fattig enke i 17 år. Gammel Mariane bar ingen nag til sin far, betroede hun på sine gamle dage sin brordatter fra Krabbesmark, Cecilie: "Ja, jeg har haft en god far, han var flink til at hjælpe, når det kneb."

En velsignelse for mange i Lemvig

Både Cecilie og søstrene Ane og Agnes besøgte Gammel Mariane. Agnes var blevet kone på Vester Balleby, men tog gerne sine børn med på besøg hos den forsømte faster, også da hun senere kom på aldersomhjem. Datteren Vera kan huske, at hun har været med sin mor på de Gamles hjem i Lemvig for at besøge Gammel Mariane.

På den tid var Gammel Mariane som en omvendt synder blevet en agtet skikkelse inden for Indre Mission på egnen. Hun var et halvt hundrede år og havde de sidste år levet i et 'umoralisk rod', da hun fandt Herrens nåde. Hun boede i et lille puthus på Østerbjerg, der snart ud-

Sognepræst Anker Vestergaard, Lemvig, fortæller i denne artikel om den gamle kone, hvis billede vi bringer her. Hun hed Mariane Pedersen, men var i Lemvig i mange år bedst kendt som "Gammel Mariane" - hun var 93år, da hun døde i 1920. Mariane var fattig på ydre gods, men ejede en sindets rigdom, som hun gavmildt øste ud af, så mange endnu mindes hende med taknemlighed, stod der i Folkebladets billedtekst.

viklede sig til en institution i byen, Gammel Marianes hus o æ bjerg. Især ungdommen kom besøg hos den gamle kone med den spændende fortid.

Hverken Chr. Møller på Nørre Vinkel eller sønnen Chr. Møller på Krabbesmark hørte til missionen, der sidst i 1800-tallet gik ind i sin mørkeste og mest uforsonlige pe-

riode. Om den indremissionske vækkelse, der gik over Hardsyssel og delte familien i to lejre, er berettet i kapitel 58, *Missionen fjælsste synderne og havet tog vesten*.

Hvordan gamle Mariane Pedersen kom til at spille en central rolle i byens missionsliv, fortæller Anker Vestergaard flere steder i sin bog, *Missionshus og trosliv i Lemvig 1850-1930*.³ Han giver også hende æren for, at det missionske ungdomsarbejde i KFUM og KFUK overhovedet blev sat i gang: "De unge mænd og de unge piger, der ville gå den vej, havde i hvert fald den samme "mor", nemlig gamle Mariane på Østerbjerg. Der lever endnu ældre kvinder af Marianes taknemlige 'døtre'... Det vil sandsynligvis være historisk korrekt at regne med, at de private, uformelle sammenkomster hos gamle Mariane på Østerbjerg har æren for spiren til den senere forening."

Mere udførligt har Anker Vestergaard, der var sognepræst i Lemvig, fortalt Gammel Marianes historie i en artikel i Lemvig Folkeblad i 1956.¹ Under overskrifterne 'Gammel Mariane o æ bjerg - en fattig kvinde, der blev til velsignelse for mange i Lemvig' indleder han sin helsides beretning med at tage læseren med på en byhistorisk vandring:

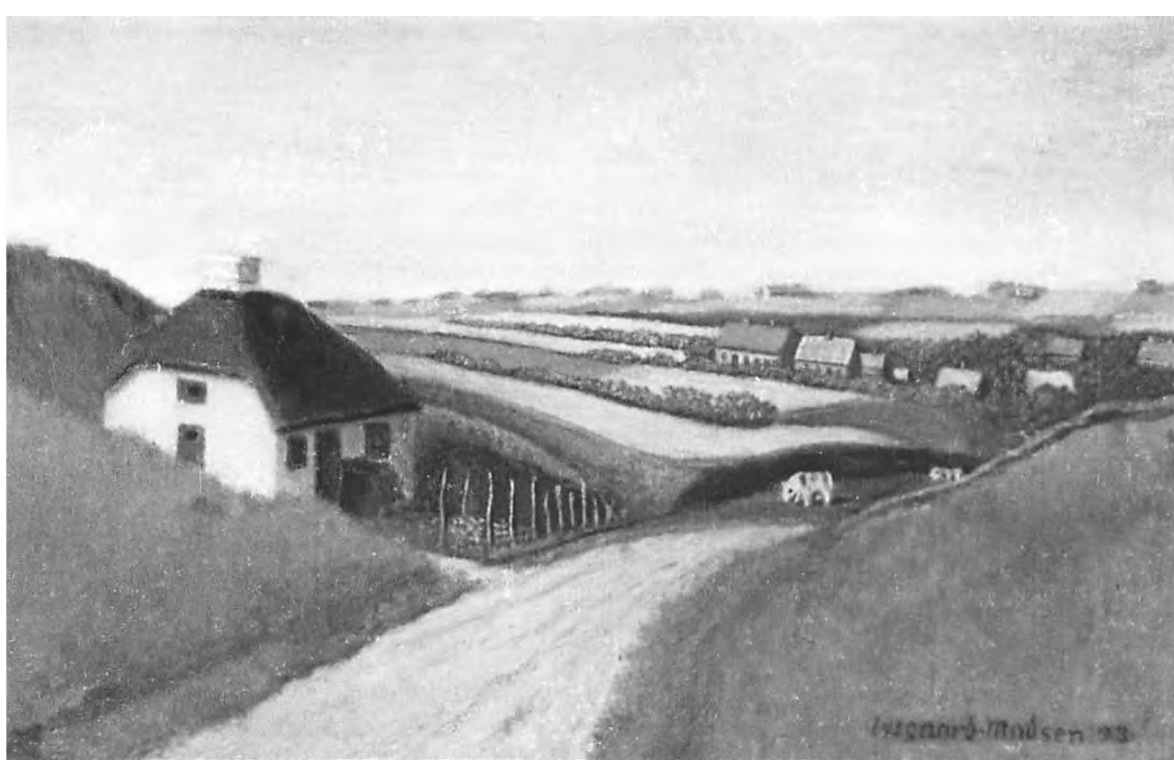
"Kære læser, har De rigtig set Lemvig? Den by skal ses ikke fra Ågade eller Vasen, men fra et af byens fire bjerge: Sønder-, Vester-, Nørre- eller Østerbjerg. Man kører op ad Ny Østerbjerg, men går op ad Gammel Østerbjerg. Hvis man da har luft og hjerte dertil. Har man aset sig trekvart opad hjerget og nogle gange stået stille både for at puste ud og for at nyde synet ud over byen, standser man ved foden af den sidste 'bjerg'-top. Der til højre, på et lille bitte, fladt plateau af størrelse som et velvoksnet spisestuegulv, lå Marianes lilleputhus med to såkaldte „lejligheder“, hver blot med én stue. Lå, for det ligger der ikke mere. Nu 'ligger' det kun på et par billeder, bl.a. et amatør-maleri på Lemvig KFUK. Kort efter 1925 blev det købt af Nørlem Kommune for 300 kr. — og nedrevet.

Så har læserne et ganske godt indtryk af husets størrelse og kvalitet. Det var med andre ord aldeles uværdigt til at gøre krav på nogen særlig opmærksomhed, endsig historisk interesse, hvis ikke Mariane havde boet netop i det hus i over en menneskealder og boet der så fast, at for alle hendes venner er mindet eller minderne om Mariane uløseligt knyttet til det hus.

Et samlingssted for unge og ældre

Gamle Marianes hus var kendt af næsten alle i Nørlem og Lemvig, og selv havde hun en stor, fast vennekreds blandt unge og ældre, mest unge, så stor, at den aldeles ikke stod i forhold til, hvad man i almindelighed venter af en kvinde i Marianes alder og stand. Når de få af hendes mange venner, som endnu (1956) lever, taler om Gammel Mariane og besøgene i hendes lille, lave stue, lyser deres øjne og ord.

Gammel Marianes hus i Østerbjerg, maleri signeret 'Lysgaard-Madsen 1923'.

For der var nu så hyggeligt og rart at være, de snakkede og sang så godt, de læste og bad sammen, så det satte spor for livet — og evigheden. Hvad betød det så, at de unge mænd eller unge piger, i reglen hver for sig, ofte op til 20 i tal, måtte klumpe sig sammen og nøjes med en halv siddeplads, eller at luften hurtigt blev tung og tyk, blot noget godt bandt dem sammen? Og derom er alle vidner skønt enige. Selvfølgelig drak de også kaffe — i massevis. Én kom med en pose kaffe, én med kage, én med fløde, undertiden kom én med chokolade, for fødselsdage blev også fejret her. Mariane havde ikke selv råd til at holde gilder — små eller store, ikke engang kaffegilder, men kopper og stue kunne hun da lægge til uden bekostning, blot gæsterne ville skyde resten sammen.

Når flokken var gået efter at have vasket op og ryddet op efter sig, blev ofte en enkelt sidende i fortrolig samtale med Mariane, den kloge, gode rådgiver og sjælesørger. Det søltes så godt at lette sit sind hos hende for tyngende bekymringer, for kærestesorger, for dagligdagens vanskelige, indfildrede problemer og ikke mindst åndelige spørgsmål. Adskillige velsigner hendes navn, fordi hun blev dem en god vejleder til Kristus. Endnu flere ærer hendes minde, fordi hun og hendes stue blev dem et sundt og godt samlingssted og tilflugtssted i gode og onde dage. Skal man efterspore begyndelsen til Ynglingeforeningen i Lemvig, der inden længe kom til at stå i fuld blomstring som måske aldrig ellers i byens historie, viser sporene tilbage til Mariane.

Et andet karakteristisk træk: Når koner eller døtre fra flere gårde eller skolen i Nørlem skulle til Lemvig, gik de i reglen i træsko til Marianes hus — dér afleverede de en hel eller halv spand mælk og skiftede så sko, for at de kunne komme standsmæssigt ned til den store stad.

Marianes livshistorie

Hvem var da denne kvinde, fattig og ringe i det ydre som få, „på sognet” i over 40 år, afhængig af folks godgørenhed, af deres mælkespand og deres tørvelæs, selv bundet til en rullestol, fordi hun — vistnok omkring 50-årsalderen — måtte lade sit ene ben amputere, i øvrigt stor og

kraftig, med et kønt, regelmæssigt ansigt, der lyste af mildhed, altid med et silketørklæde over hovedet, ringe for mennesker at se til, men udvalgt for Gud, from og kærlig, vis og erfaren, forstandig og forstående og fortrolighed værd — hvem var hun?

Hendes venner vidste lidet eller intet om hendes barndom, ungdom og 'manddom'. I mindernes tid var hun Gammel Mariane, 60—70—80—90 år. Nogle af vennerne anede knap, at hun havde været gift; de tænkte nærmest, at hun var gammel-jomfru og havde en søn udenfor ægteskab. Kirkebogen kan imidlertid fortælle adskillige nøgne data af hendes liv, der viser noget andet. Hun fødtes 12. juni 1827. Forældre-rubrikken lyder: 'Moder: ugift Tienstekuinde Ane Iversdatter, forhen tienende på Cappel, opholder sig hos Hans Mogensen i Nørlem, angav til Barnefader en Kræmer: Ole fra Holsten'. Pigens døbenavn var altså Mariane Olesen. Hvor Hans Mogensen boede oplyses ikke.

Flere ting i kirkebogen tyder på, at Marianes moder og senere hun selv havde tilknytning til gården Brydeboel. Blandt fadderne forekommer to gange navnet Brydeboel, og da Mariane blev konfirmeret den 3. april 1842 på 1. søndag efter påsken af pastor Melbye med karakteren g for kundskab og for opførsel sædelig, anføres hun som Mariane Olesen i Brydeboel. Om hun tjente i gården eller var hos familie er uvist.

Så slipper vi hendes historie i 24 år og véd intet, desværre, om ungdomsårene, før kirkebogen igen finder den nu 38-årige Mariane Olesen 12. oktober 1865 som brud med „Ungkarl Jeppe Pedersen, født 7. december 1834 i Humlum ... Tjenestekarl i Brydeboel". Brudgommen var altså 7½ år yngre end bruden. Der står ikke, at Mariane opholdt sig i Brydeboel, men da Jeppe var tjenestekarl dér og det sidste vidne var H. Brydeboel, er det måske sandsynligt, at Mariane stadig har haft sit tilhold eller tilflugt på denne gård og dér truffet sin tilkommende.

De nygifte kom til at bo i Knolhøjhus, der lå midtvejs mellem Gl. Østerbjergs udmunding i landevejen og Ny Østerbjergs hjørne, vest for landevejen. Her fødtes det første barn, Andreas P., 6. november 1865 af 'Husmand og Daglejer Jeppe Pedersen og Hustru Mariane Olesen (38 år), Fødested Knolhøjhus'. 3 år efter, 8. juli 1868, fødte Mariane en datter. Men nu væltede ulykkerne ind over hjemmet. 16. august druknede Jeppe Pedersen, velsagtens i Limfjorden ved badning en hed høstdag — 2 dage senere blev den lille pige døbt og opkaldt, efter sin fader: Jappesine, men allerede i september samme år døde hun.

Mariane sad nu enke i 52 år, den længste tid i 'Gammel Marianes hus o æ bjerg'. Først 1918 kom hun på De gamles Hjem i Lemvig. Her døde hun 15. september 1920, 93 år gammel. Hun blev begravet på Nørlem Kirkegård af provst Obel, hvis ligtale desværre er gået tabt. En broder til snedker Aaberg i Vestergade bar ved begravelsen det ene af de to lys, som Mariane havde bekostet, og som efter den tids skik blev båret — utændt — foran kisten, derefter anbragt i en stage på altret og tændt. Omkring lyset var viklet sørgeslor, og en oval lille træplade med afdødes navn var heftet på. Dette er sandsynligvis sidste gang, skikken har været i anvendelse i Nørlem. Ingen husker nogen senere.

På hendes grav har venner sat en marmorplade med skriftordet fra salme 37, 9: 'De, som bier på Herren, de skulle arve landet'. Forneden står: Istandsatt 1944 af KFUM, Lemvig — et vidnesbyrd om venskabs styrke og ungdommens taknemlighed.

En gennemgribende omvendelse

Alt dette er imidlertid kun kirkebogens tørre data og et menneskelivs ydre ramme. Der er noget andet og vigtigere, nemlig hvordan Mariane blev den velsignede kvinde, som de mange vidner priser. Selvfølgelig er her en hemmelighed, ukendt i sin inderste sammenhæng for alle, måske delvis for hende selv. Alligevel véd vi noget, der sikkert fører os på sporet efter hemmeligheden.

Efter sin mands død kom Mariane ud i noget moralsk eller rettere umoralsk rod, hvor

betegnelsen fra konfirmationen — sædelig — ikke længere passede. Hvordan og hvorfor og hvor længe dette varede, véd ingen. Men så greb Gud ind og fik hende i tale — i en belejlig stund. Om hendes åndelige vækkelse og gennembrud havde forbindelse med amputation af det ene ben (uden bedøvelse) er sandsynligt, men usikkert.

Hun oplevede en voldsom krise, en sønderknusende syndserkendelse og stred længe, indtil hun en nat (?) hørte en tydelig røst spørge: „Er min nåde dig ikke nok?” Hendes hjerte måtte svare jo, og i dette ord fandt hun fred. Skrifteordet (2. Kor., 12.) kom til at hænge syet og indrammet på hendes væg som en daglig mindelse til tro og tak. Man tager nok ikke fejl i, at denne gennemgribende omvendelse, som blev en bogstavelig omvendelse fra det gamle til det nye, blev kildespringet eller begyndelsen til velsignelsen, der senere hvilede over den omtumlede, hårdt prøvede kvindes liv og derfra strømmede andre i møde.

Af sønnen Andreas fik hun liden eller ingen glæde. Han gik sine egne veje, også åndeligt, blev fritænkter, sagde man, kom til sidst syg hjem — måske fra Amerika — og døde vistnok i århundredets begyndelse. Marianes glæde var hendes venner og aller mest hendes „børn i Herren”. De rejste hende en gravsten, men ingen minderunc. Her er den — af en fremmed. Anker Vestergaard.”

Og således slutter sognepræst Anker Vestergaard sin beretning om Chr. Breinholt Møllers uægte datter. Cecilie Møller deltog som den eneste i familien i hendes begravelse.

Christen Breinholt Møller, her fotograferet i 1860'erne.

Noter

- 1 Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 4. rk. Bd. III, s. 37.
- 2 Paul Nedergaard: "Dansk præste- og sognehistorie". Bd. VI. Kbh. 1963, s. 656, 659-60.
- 3 Anker Vestergaard: "Missionshus og trosliv i Lemvig 1850-1930", Lemvig 1957, s. 16 ff.
- 4 "Gammel Mariane o æ bjerg", Lemvig Folkeblad, 2. november 1956.

Selvordene i Bæksgård

Da enken Maren Jensdatter (søster til ane nr. 18) giftede sig med en 25 år yngre mand, begyndte et voldeligt trekantdrama, der først sluttede i 1822, da manden hængte sig i laden, og elskerinden druknede sig i mangelgraven – på samme dag.

Slægtforsker Kristian Gay, der tre gange er i slægt med Møller-slægten (tipoldebarn af ane nr. 28, tipoldebarn af nr. 49 og tiptipoldebarn af ane nr. 240), fortæller her¹ om tragedien i Bæksgård:

I ældre tid var ægteskabet en langt mere fornuftig investering i fremtiden end et naturligt udslag af kærlighed. Man så det alle vegne: en ung pige gift med en halvgammel mand - en ung mand gift med en halvgammel kone. Når den ene døde, giftede den anden sig ungt, og sådan kunne det fortsætte generation efter generation - der er eksempler på, at det er sket gennem et par århundreder på den samme gård.

Da Ove Chr. Olesen giftede sig i 1806, var han 28 år, men hans tilkommende nærmere det dobbelte. Det, at han giftede sig med enken Maren Jensdatter, var et fornuftsægteskab som så mange andre, og nogen større erotisk tiltrækning mellem ægtesællerne har der næppe været tale om. I den slags sager er det dog svært kun at lade fornuften råde, og det skete også for Ove, at naturen gik over optugtelsen, hvilket her skulle ende i en frygtelig tragedie. Den 22. juni 1822 mødte herredsfoged Schönau op i Bæksgård for at optage politiforhør... "I anledning af et dobbelt ulykkestilfælde, som i går var indtruffet her i gården".

Tungsindig og sindssvag

Tjenestepige Kirsten Pedersdatter var én af dem, der oplevede dramatikken på nærmeste hold, så hun kan få lov til at berette. Kirsten havde tjent i Bæksgård siden 8 dage efter sidste mikkelsdag. Da hun kom til gården, var der en anden pige, Ane Kirstine Nielsdatter, der holdt hus for Ove Christian. Det skete, endskønt Ove var gift, og konen var ved sin fulde forligning, og hun kunne sagtens selv klare husholdningen.

Ane Kirstine Nielsdatter var en datter af naboen Niels Veye, og med hende havde Ove Christian allerede i lang tid, før hun kom til at tjene i Bæksgård, været i utilladelig forståelse med. Dette var dog kun rygter, men efter at Ane Kirstine var kommet til gården, var forholdet mellem de to blevet mere åbenlyst, og det gik så vidt, at Ane Kirstine ganske tog rådigheden fra Maren Jensdatter og behandlede hende meget slet.

Kirsten havde imidlertid i den seneste tid hørt Ove Christian udtale sig om, at han fortrød sin omgang med Ane Kirstine, og Kirsten havde også hørt Ove Christian beklage sig over, at han havde forført pigen og gjort dem begge ulykkelige. Dette havde bevirket, at der var kommet en slags tungsind eller sindslidelse over ham. Dette havde ramt ham som en slags sygdom, og hele vinteren igennem havde han ikke befundet sig vel. I særdeleshed var det blevet slemt med ham, siden han sidste gang havde været til alters for 3-4 uger siden. Han havde været meget urolig i sindet og ikke taget synderligt til sig af nogen art, og endelig lå han næsten lige så meget, som han var oppe.

Ane Kirstine havde også i den senere tid vist nogen urolighed. Så vidt gik det, at hun siden sidste mandag aften ikke kunne betragtes at være ved sin samling. Hun lå bestandig i sengen, men når Ove Christian stod op og gik ud, løb hun efter ham og ville ingen tid skilles fra ham. I denne sindssvage tilstand ytrede hun ofte, at hun bittert fortrød den forbindelse, hun havde

indladt sig i, men hun kunne alligevel ikke forlade Ove Christian, og han måtte endog orientlig søge seng med hende for at berolige hende nogenlunde.

Mishandlede Maren Jensdatter

Den 23. juni modtog sognefoged W. Søgård et brev fra herredsfoged Schønau. I dette anmodes han om at tilsige en vogn fra Tørring at møde i Lemvig i morgen tidlig kl. 4-5 for at befordre herredsfogeden til Bæksgård og derfra tilbage til Lemvig. Han tilsiger Jens Gamsmark, hans kone og søn samt husmand Niels Maltesen at møde i Bæksgård kl. 7 om formiddagen for at afgive forklaring - ligesom sognefogeden selv møder sammesteds kl. 8. Her forklarer Kirsten Pedersdatter om forholdene i almindelighed.

Om gårdsdagens ulykkelige tildragelser forklarede hun, at hun havde været den første, der havde været oppe den morgen. Hun forrettede sit sædvanlige arbejde med at malke køerne og sætte dem ud på marken samt at flytte de andre kreaturer. Da hun kom hjem fra marken, var klokken godt 6, og hun så da, at både konen og Ane Kirstine var oppe, og at Ove Christian havde været oppe, men lagt sig igen fuldt påklædt. Nogen tid efter Kirsten var kommet hjem, gik Ane Kirstine ud i køkkenet for at lave kaffe til Ove Christian. Konen gik ud til hende og spurgte, om hun måtte få noget med, hvilket Kirsten hørte Ane Kirstine svare nej til, og hun hørte tillige, at Ane Kirstine viste konen ud af køkkenet. Konen gik ind i en tilliggende stue. Kirsten så, at Ane Kirstine kom umiddelbart efter hende og tog fat i konen, hvorefter de begyndte at rykke med hinanden, men om Ane Kirstine just slog eller mishandlede konen, det så hun ikke. Kirsten blev siddende i et værelse ved siden af og spiste sin mad, og imens stod Ove Christian og holdt på Ane Kirstine og forsøgte at bringe hende til roligere. Det lykkedes ikke for ham, da hun var meget heftig og ustyrlig, så hun endog ville have gjort ondt på ham, hvis han ikke havde været den stærkeste.

Da Kirsten havde fået sin "dover", gik hun ud på marken til kreaturerne. Lidt efter kom Ane Kirstine rasende ud til hende. Kirsten sagde til hende, at hun endelig ikke måtte gøre konen nogen fortræd, men Ane Kirstine svarede, at hun ville have fat på konen og gøre ondt på hende. Hun så konen længere oppe på marken og satte efter hende. Konen søgte hen til Ole Ballebys folk, som arbejdede i nærheden, og da Ane Kirstine bemærkede, hvor hun blev af, vendte hun om og gik tilbage. Kirsten fulgte lidt med hende, men Ane Kirstine ønskede ingen følgeskab, og hun bød Kirsten at gå tilbage til kreaturerne, hvilket hun også gjorde. Herfra så hun Ane Kirstine forsvinde ind i gården, og hun tænkte, at hun ville falde til ro, og at alt nok ville komme til roligere for denne gang.

Hængt og druknet

Kirsten opholdt sig på marken omkring tre kvarters tid og gik derpå hjem med køerne og bandt dem ind i fæhuset, hvorved der vel gik en halv time eller lidt mere. Da hun var færdig i fæhuset, gik hun ind i stuen, og det faldt hende straks besynderligt, at der ingen var til stede, men at Ove Christians træsko stod uden for den tomme seng, og en spølkum kaffe stod urørt på bordet. Hun gjorde sig straks tanker om, at der var noget galt og blev bestyrket deri, da hun så ladedøren stå åben. Hun havde ikke mod til at gå derind og gik derfor igen ud på marken for at flytte de kreaturer, der stod ude. - Da hun imidlertid var kommet lidt ud på agrene, forekom det hende, at hun burde undersøge omstændighederne nærmere og vendte derfor om igen og stak hovedet ind af ladedøren, hvor hun straks blev manden væk - han hang ned fra en bjælke midt i laden. Forfærdet løb Kirsten til den nærmeste gård, Gamsmark, og fortalte konen Christiane Pedersdatter, hvad hun havde set. Christiane fulgte straks med i det forsæt, at hun ville gå ind i laden for at yde den hjælp, hun kunne. Men da hun kom til gården, turde hun alligevel ikke gå derind.

Hun løb ud i en mose, hvor hendes mand, Jens Gamsmark, og sønnen Hans og husmanden Niels Maltesen arbejdede. Hun kaldte dem til hjælp, og de gik alle med hende til gården. Ingen af dem befattede sig med den hængte, hvorimod der gik bud til sognefogeden, som snart kom til stede, men heller ikke han foretog sig noget på gården. Han fortsatte derimod til Lemvig for at gøre anmeldelse for herredsfogeden, der uopholdeligt kom til gården i for- ening med distriktslægen; da de så den hængte, blev han straks skåret ned, uden at han dog kunne bringes til live.

Medens dette foregik, søgte de andre tilstedeværende efter Ane Kirstine såvel i laden som andre steder, men da de ikke fandt hende, kom de i tanke om, at hun også måtte have gjort en ulykke på sig selv, og de gik derfor til mergelgraven noget sønden for gården for at lede efter hende der. Her opdagede de hende straks i det plumrede vand, men ingen dristede sig til at tage hende op af vandet, og hun blev derfor liggende til herredsfogedens ankomst. Hun blev øjeblikkelig trukket op af vandet og behandlet af lægen, som dog ikke kunne bringe hende til live. Det var Kirstens forklaring om den sørgelige tildragelse, hun havde været vidne til dagen i forvejen. Hun forsikrede, at ingen kunne give udførligere oplysninger derom, eftersom der kun havde været hende, den gamle kone og de tvende døde i gården. Den gamle kone var ikke kommet fra Balleby før ved 2-3 tiden samme eftermiddag.

Flere afhøringer

Herredsfogeden fandt alligevel, at der burde søges videre oplysninger om de nøjere omstændigheder ved ulykken. Han skulle også have indhentet oplysninger om, på hvilken måde de to selvmordere burde begraves; thi i et tilfælde som det foreliggende var det amtmandens afgørelse, om de afdøde måtte begraves på kristen vis med jordpåkastelse, eller om de blot skulle kules ned som et andet kreatur.

Onsdag den 26. juni var der igen forhør i Bæksgård angående omstændighederne ved Ove Christian Olesens og Anne Kirstine Nielsdatters selvmord. Ved dette forhør var det særligt nabokonen, Christiane Pedersdatter, der måtte holde for, og efter anstillet eksamination afgav hun således en forklaring: "Sidstafvigte fredag den 21. ds. kom Ove Christians tjenestepige Kirsten Pedersdatter åndeløs løbende til Gamsmark om formiddagen omtrent kl. 9 a 10 og bad ængstelig, om jeg ville følge med til Bæksgård, da hun troede, at Ove Christian havde hængt sig i laden, og hun ingen steder kunne finde Ane Kirstine Nielsdatter, så hun ikke kunne vide, om hun også havde kommet af live." - Hun fulgte øjeblikkelig med og skyndte sig så meget, at hun endog kom først til gården, hvorpå hun straks ville til laden for at se derind, om hun kunne udrette noget til redning; men idet hun kom til ladedøren, blev hun betagen af sådan skræk og rædsel, at hun ikke turde gå derind, skønt hun dengang ikke var blevet den hængte vær. - Hun løb derfor alt, hvad hun kunne ud til deres mose, som ikke lå langt borte. Her kaldte hun på sin mand og søn og husmand Niels Maltesen, der arbejdede sammesteds, hvilke alle i største hast fulgte med hende tilbage til gården, hvor de da forefandt Ove Christian Olesen hængende i et reb, som var fastgjort ved øverste bjælke.

Da de nu alle anså ham for aldeles død og ikke troede nogen redning mulig, så befattede de sig ikke mere med ham, men gav sig i færd med at søge efter Ane Kirstine, som de ingensteds kunne finde i husene, hvorfor de søgte uden for og søgte dernæst hen i nærheden af en mergelgrav, der var opfyldt med vand, hvor de straks opdagede hende liggende livløs i vandet - også hende anså de for død og uden redning og befattede sig derfor ikke videre med hende, men tjenestekarl Mads Bruunsgård i Lindskrog, som også var kommet til stede, tog en hest og red i største hast hen til sognefoged Will Søgård for at melde ham det forefaldne. Sognefogeden kom nu tilridende efter mindre end en halv times forløb. Han satte vagt ved ligene, men foretog sig intet videre, hvorimod han i muligst skynding red til Lemvig for at gøre anmeldel-

se til herredsfogeden, og denne kom da også tilstede efter en halv times forløb sammen med distriktslægen, hvorpå den hængte blev nedtaget og den druknede optaget af vandet.

Pligt til at frelse skindøde

Herredsfogeden fandt, at Christianes forklaring havde været ganske samstemmende med Kirsten Pederdatters, og han spurgte nu nabokonen, om hun havde nogen formening om anledningen til denne ulykkelige handling, men herom kunne hun intet oplyse... dog vedføjede hun efter given anledning, at det var hende fuldt bekendt, at de afdøde havde ord for at have levet et højst forargeligt levned med hinanden, og at der meget ofte havde været urolige og støjende optrin i gården. Det skete oftest, når Ane Kirstine Nielsdatter ikke kunne forliges med Ove Christians kone og mishandlede hende ved mange lejligheder, hvori hun for det meste havde medhold med manden. Hun havde også hørt, at især Ane Kirstine Nielsdatter i den sidste tid havde været angergiven derover og skal have lagt sig sit slette forhold meget til sinde. Christiane måtte dog indrømme, at hun ingentid selv havde set eller hørt noget af det, hun her omtalte - hun havde sine kundskaber derom efter andres sigende.

Arbejderne fra tørvemosen kunne bekræfte den sidste del af forklaringen, og herredsfogeden stillede sig tilfreds. Anderledes var det med spørgsmålet om, hvorfor de ikke havde sørget for at få den hængte skåret ned og den druknede taget op, straks da de blev opmærksom på dem. Kendte de da ikke den kongelige forordning af 1819, som påbød dette? Ingen af dem var bekendt dermed, men de havde derimod altid hørt, at ingen ved sådanne lejligheder måtte befatte sig med de dodes legemer, før øvrigheden kom til stede. Den omtalte forordning omhandlede forpligtelsen til at sørge for at frelse skindøde og andre, som var i livsfare. Overtrædelse af forordningen kunne medføre bøder på indtil 100 rbd. eller fængsel på vand og brød, og "i intet tilfælde må det tjene overtræderen til nogen undskyldning, at han har stået i den vrang og ukristelige mening, at det er vanærende at røre ved personer, der på voldsom måde er ombragte eller beskadigede". De implicerede forsikrede dog på det bestemteste, at de på ingen måde betragtede det som noget vanærende at røre ved de døde, selv om de alle havde afholdt sig derfra.

Sognefoged Will Søgård skulle have kendt den omtalte forordning, men han undskyldte sig med, at han først for kort tid siden var blevet udnævnt til sognefoged, og han havde aldrig hørt om forordningen, og den var heller ikke blandt de papirer, hans forgænger havde overladt til ham, så han mente sig undskyldt. Will Søgård blev sognefoged efter P. Veye i Kallesø.

Disse forsikringer kunne dog ikke stille herredsfogeden tilfreds. Jens Gamsmark, hans kone og søn og husmand Niels Maltesen blev senere idømt en mulkt for ikke at have overholdt den kongelige forordning. Dommeren var dog bekendt med, at Jens Gamsmark sad i meget trange kår, og Niels Maltesen var ganske uden formue, så mulkten blev kun sat til 1 rbd. sølv for hver af de tiltalte. Sognefogeden, der i denne forbindelse havde en særlig forpligtelse, kunne trods sine forklaringer ikke fritages for en mulkt på 4 rbd., og denne skulle gå til Tørring sogns fattigkasse.

Enken arvede ikke gården

Allerede samme dag, som den tragiske hændelse fandt sted, var herredsfogeden rundt i gården for at registrere og forsegle gårdens løsøre. Enken, der var i en sådan sindsforfatning, at hun ikke kunne betros opsyn med gården, blev flyttet over til sin søn af første ægteskab, Jens Jørgen Pedersen, som boede i Balleby, så også hendes gemmer blev forseglet. Jens Jørgen Pedersen blev overdraget opsyn med de registrerede ting og skulle bestyre gården, hvilket han også lovede at passe med muligst flid.

Pinholt

Den afdøde Ane Kirstines ejendele fik hendes far lov til at tage med hjem samme dag. Det drejede sig om en dragkiste med klæder, en rok, en morter og et strygejern. Efter henstilling fra herredsfoged Schønau i Lemvig blev Ane Kirstine Nielsdatter og Ove Chr. Olesen begravet i al stilhed i udkanten af Tørring kirkegård uden jordpåkastelse eller anden højtidelighed.

Den 20. juli 1822 var herredsfogeden igen i Bæksgård, denne gang i egenskab af skifteforvalter. Der var ingen børn i ægteskabet, så den afdøde gårdmands arvinger, der nu skulle skifte med enken, var hans søskende.² Den dag blev hele Bæksgård endevendt og sat til pris (se boks). Det blev bestemt, at Bæksgård skulle afhændes ved offentlig auktion, som blev berammet til tirsdag den 19. november. Ved auktionen blev gården bortsolgt til Peder Christian Jensen af Skræddergård i Møborg, som skulle overtage gården den 1. april 1823, og indtil da blev skifteforhandlingerne stillet i bero.

Stamfader til Pinholt

Der skulle nu findes en ordning på gårdens og enkekonens fremtid. Enken var ikke interesseret i at beholde gården, men hun ville gerne sammen med sønnen beholde Pinholt i fæste fra præstegården. 16. april blev skiftet genoptaget, men nu havde sognepresten hr. Lind blandet sig, da noget af Pinholt efter hans mening tilhørte ham. Ganske vist stod der ikke i fæstebrevet, hvor meget besætning, der hørte til Pinholt, men der stod, at fæsteren skulle holde besætningen i forsvarlig stand. Dermed stod der indirekte, at der skulle være besætning til fæstestedet, hvilket da også var såre almindeligt. Pastor Lind ønskede nu uvildige mænds udtalelse om, hvor meget af besætningen, der med rimelighed kunne antages at tilhøre Pinholt.

Man kan tænke sig, at præstens anmodning var foranlediget af enkens søn Jens Jørgen Pedersen, som skulle drive Pinholt videre med moderen og derfor, hvad der vel også var rimeligt, ønskede at få noget besætning og løsøre med fra Bæksgård. Der kom forslag om, at Pinholt skulle have 2 heste, en vogn, en plov og en harve, men da man fik kigget på de nævnte ting, viste de sig at være i så ringe forfatning, at de næppe kunne anvendes til deres formål. Skifteforvalteren foreslog, at hele dødsboets besætning skulle bortsælges på auktion, og så skulle uvildige mænd afgøre hvor meget af den indkomne sum, der kunne gå til Pinholt. Det var pastor Lind godt tilfreds med, og ved en foranstaltet auktion indkom godt 174 rbd., og af dem fik enken og sønnen udbetalt 24 rbd. og senere 50 rbd. til udflytningshjælp.

Nu skulle bygningerne, som hørte til Pinholt, bortflyttes, hvilket igen gav rod og uorden i Bæksgård, så det er ikke at fortænke gårdens nye ejer Peder Skræddergård i, at han blev træt af alt dette og solgte gården til nabogårdmanden Jens Gamsmark. Jens havde snakket med dem, der havde pant i gården, og fået dem overtalte til at lade deres pant blive stående i gården. Peder Skræddergård havde fået panterne opsagt, så det kan jo også være, at han simpelt hen var nødt til at sælge.

Det blev en noget langsommelig affære at få alting i orden efter den tragiske begivenhed i 1822. Først i 1827 var man nået frem til den endelige afslutning i retslig henseende.

Tragedien var en begivenhed, som på mange måder kom til at sætte skel i Bæksgårds histo-

rie. Gårdens ejer var nu Jens Christensen Kirkeby af Gamsmark, mens enken Maren Jensdatter beholdt Pinholt i fæste fra præstegården. Pinholt havde fået sine bygninger flyttet ud, og inden skiftet var afsluttet, havde enkens søn Jens Jørgen Pedersen overtaget fæstet, og han antog selv navnet Pinholt. Han blev her i den udflyttede gård stamfader til den ansete slægt, som tog gårdnavnet Pinholt til slægtsnavn.

Da Bæksgård blev endevendt og sat til pris

- ▶ Så meget fik man for 559 rigsbankdalere – en gård til 400 og løsøre for resten af pengene:
- ▶ Salgshuset bestod af dagligstue, sovekammer, ølkammer, en vesterstue, et lille kammer, gang, køkken og bryggers, men man kan ikke umiddelbart overføre disse værelses funktion til dem, vi kender i dag.
- ▶ Møblerne i dagligstuen bestod af et rødmalet chatol med skab, der blev brugt til opbevaring af husets småting og værdigenstande; heri fandtes også Ove Christians kvitteringer for de bøder, han havde betalt, når han var idømt sådanne.
- ▶ Desuden var der et langt fyrretræsbord med skammel og en lille rødmalet dragklste med nogle gamle bøger. Endvidere nogle løse hylder, et stueviserværk (ur) og forskellige småting, som stod og hang rundt omkring. Ved den ene væg var der to faste sengesteder (alkover).
- ▶ I sovekammeret var der en bilæggekakkelovn af jern og to faste sengesteder, og her opbevaredes gårdens mælketrug. Opredningen på et sengested var nedenfra og op efter - 2 gamle hølsklæder, 5 forskellige hovedpuder, 1 rødtribet dynevår og 1 gråtribet overdyne. Flere ting til husholdningen fandtes her, f.eks. tallerkener, ølpotter, hornskeer og træskeer, en lille smøkkop af tin og en gryde.
- ▶ Ølkammeret var nærmest en slags fadebur. Selvfølgelig var der øl i kammeret, men også æg, mælkefade, grynløbe (gryn-kasse), tønder med sild, flødebøtte, hegel, garnvinde og andre stærkt varierede sager.
- ▶ I veststuen var der kun et klædeskab, en øltønde og et lille bord. I klædeskabet opbevaredes mange rare ting: tinfade, tintallerkener, 1 skægmand (til brændevin), en madgaffel af jern, men også nogle klæder.
- ▶ I gangen var der kun lidt udstyr til hestene. Køkkenet havde skorstensplade med skuffe og almindelige køkkenremedier.
- ▶ Bryggerset svarede til sit navn. Her var bøtter, junger, kar, trug, spande og tønder og naturligvis en kobber-gruekedel.
- ▶ På loftet var der en mindre oplagringsplads.
- ▶ Udhusene var tørvehus, vognskur, hestestald, lade og kiorhus (kostald).
- ▶ Besætningen på gården var 5 køer, 3 kvier, 2 ungnøde, 4 stude, 2 studekalve, 10 får, 6 lam. Ved registreringen en måned tidligere havde der været 13 får, men der var gået lidt svind i dem, ved at Niels Veje havde hentet et får, som hans datter havde i gården, 2 lam var blevet slagtet, og Maren Laursdatter i Kallesø havde hentet et får og et lam, hun havde i gården. Endnu større svind var der gået i hønsene, for de var alle døde i den forløbne måned. Af andre dyr var der på gården 1 sortbrun hoppe, 1 sortblisset hoppe og en rød-årings plag samt en so med tre grise.
- ▶ I udhusene var der forskellige nødvendige landbrugsredskaber, man kigger forgæves efter lyngleer - 70 år tidligere havde der været ikke mindre end 3 lyngleer på gården. - Tørring sogn var blevet dyrket op, der var ikke længere plads til lyngen.
- ▶ Da nu alting var sat til pris, kunne tallene lægges sammen, og summen deraf gav 559 rigsbankdalere, hvilket var 400 for gården og 159 for løsøret. Derfra skulle så trækkes boets gæld, der inklusive gårdens prioriteter udgjorde over 500 rbd.
- ▶ Bæksgård blev solgt ved en offentlig auktion tirsdag den 19. november til Peder Christian Jensen af Skræddergård i Møborg.

Noter

- 1 Kristian Gay: "Bæksgård 1610-1980". Teksten er svagt redigeret og forsynet med mellemoverskrifter.
- 2 Thomas Olesen i Quolsbæk, Møborg, Ane Kirstine Olesdatter, gift med Jens Chr. Nielsen Bræmhus i Møborg, Sidsel Marie Olesdatter, gift med Bertel Skræddergård i Møborg, Else Olesdatter, gift med Laust Pedersen i Skræddergårdhus i Møborg og Kirsten Olesdatter, der var ugift og tjente hos købmand P. Winkel i Lemvig.

Madam Balleby og hendes kloge mænd

Madam Ballebys mand, æ Houe-Degn, var djæuleudriver midt i 1800-tallet. Hendes søn bedrev også hokus-pokus, og selv endte hun som fordrunken spåkone. Men børnebørnene endte som agtede lærerinder og kvindesagsforkæmpere.

Det stod ikke skrevet nogen steder, at Maren Jensdatter Mærsk skulle ende sine dage i armod som en fordrunken spåkone. Hun var gårdmandsdatter i Houe og niece af sognets skoleholder. Det var det sidste, der kom til at bestemme hendes skæbne.

Maren Jensdatter Mærsk blev Madam Balleby da hun i 1824 giftede sig med æ Houe-Degn, Christen Jensen Balleby. Hun var da 22 år, han 11 år ældre. De to havde mødt hinanden allerede, da han blev ansat på sogneskolen i Houe seks år tidligere. Han overtog arbejdet som skoleholder efter hendes onkel, Johan Hansen Friis¹, der var død i 1818 efter 35 år som degn på Houe skole. Om det havde gnistret mellem Maren og den nye degn allerede på det tidspunkt, kan vi ikke vide. Hun var bare 16 år, men som datter af en af sognets vigtige familier var hun en, Christen Balleby ikke kunne undgå at bemærke.

Den unge Marens faster, Kirstine Christensdatter Mærsk, havde været gift med den afdøde skoleholder Friis, mens Marens far, Jens Christensen Mærsk, var selvejer af gården Vester Houmåe. Slægtskabet til Madam Balleby går ad den vej. Gården havde han overtaget fra hendes farfar Christen Christensen Mærsk og Kirsten Jensdatter Kiær – barnebarn af ane nr. 98, om hvem der er berettet i kapitel 38, *Sagaen om de forældreløse børn fra Nordenhjør*.

Det skal i øvrigt bemærkes, at der ingen slægtskab var mellem Christen Jensen Balleby og "bedstefar i Balleby", Niels Christian Jensen Balleby (ane nr. 6). Det var der derimod mellem Madam Balleby og samme Niels Balleby, der var børn af næstsøskendebørn. Men også det er en anden historie.

Et ulykkeligt ægteskab

Maren Jensdatter Mærsk havde i sin syv år lange skoletid selv været elev på Houe Skole, før hun giftede sig med æ Houe-degn og blev Madam Balleby, sådan som den ærbødige titel var. Men ærbødigheden for degnen og hans kone holdt sig nok ikke så længe. Det gik nemlig snart stejlt ned ad bakke for Madam Balleby. Allerede året efter brylluppet fik det nygifte par sønnen Jens Mærsk Balleby. Siden fulgte børnene slag i slag, med en ny hvert andet år. Men selv om det blev til otte børn, var det ikke noget lykkeligt ægteskab. Madam Balleby voksede for hver fødsel, indtil hun med sin mands egne ord blev "en ren Bæls, der vejer sine 200 Pund". Megen respekt, endsige kærlighed, spores ikke i den beskrivelse.

Madam Balleby begyndte at drikke og endte som en forhærdet alkoholiker. Hvornår eller hvorfor det kom så vidt, kan vi ikke vide, men voksenlivet havde ikke taget godt imod hende. Kræ' Balleby har måske ikke haft andre forventninger til hende. Han var søn af en omvandrende kælling, der tiggede sig til både kost og logi. Sit efternavn havde han fået, fordi hans mor en tilfældig nat havde søgt logi i Sdr. Balleby og der fødte ham i en bås i stalden.

Madam Ballebys forældre har formentlig ikke været nogen støtte for den unge degnekone. De havde mistet alt, da de året efter hendes bryllup måtte forlade fødegården efter en tvangsauktion. Et langt større slag var det dog, at hun i 1832 mistede sine to yngste børn, Else Kirstine på tre og Severin på fem. At hun samme år fødte endnu en datter var ikke megen trøst, selv om barnet blev opkaldt Else Kirstine Severine efter sine afdøde søskende.

Ulykken havde stadig tag i familien. To år senere fulgte sønnen Severin, der overlevede,

men tre år senere fik hun datteren Ane, der døde som spæd. Hvor megen støtte Madam Balleby havde i sin mand, kan vi tvivle på. Christen Balleby var en udadvendt mand, der mere virkede som "klog mand" end som degn på skolen. Som lærer var han elendig, om end han nok kunne more børnene. En af hans elever har givet ham følgende skudsmaal: Kræ' Balleby "var en dårlig lærer. Når vi skulde hen og høres på vores lektier, så sad han og nikkede og sov, og gik én så howt i det, så vågnede han op og sagde til vi andre: 'Hvor langt kom han?' Ja, så sagde vi det. 'Kunne han det?' - 'Ja'. Så var det godt. A har næsten blot gået i skole til ham og kjente ham derfor temmelig godt. Når han var god, vilde vi gjerne have ham til at fortælle om Molboerne, og så fortalte han om ham med spegesilden. Hvor vi morede os".

Madam Ballebys far, Jens Christensen Mærsk, lurede muligvis sin svigersøn af. Da han ikke kunne klare sig som bonde, forsøgte han sig som degn. I 1827 blev han skoleholder i Fousing ved Holstebro og virkede her i en snes år. Men hans skudsmaal var ikke bedre end svigersønnens, for han "kunde ikke styre de skarns Knægte". Sine dage endte han hos datteren, Madam Balleby, der tog sig af ham til hans død i 1854.

Smurte med menneskefedt

Christen Balleby tog ikke sin lærergerning nær så alvorligt som sit kald som klog mand. Han blev ofte kaldt ud til sygdom, både fysiske og psykiske, og han havde held til at hjælpe mange.

Beretningerne om hans evner er mangfoldige. En af dem drejer sig om en dreng i sognet, Klaus Klinkby, der i 1850'erne blev "sparket af en Hest på sit højre Ben, så Benet var blottet for Kød på et større Stykke. Han lå i 5-6 Uger, inden Såret atter var lægt; men da var Benet bøjet, og Knæledet var stift, så det trods meget Arbejde ikke var muligt at få Bevægelse i det. Drengen og Moderen beklagede sig til Degnen over det krumbøjede, stive Ben, thi det så ud til, at Fyren skulde blive Krøbling Resten af sit Liv. Da lovede Balleby, at han nok skulde rette det, og nu ordinerede han Tyrkisk Balsam, hvormed Knæet skulde smøres. 'De æ nåt Menneskefjæt', bemærkede Mirakeldoktoren til Konen. Men nu hjalp det. Knæet blev bøjeligt, og Klaus Klinkby blev både Soldat og Befalingsmand i Arméen, og det takkede han med rette sin gamle Degn for".¹ Mange år senere var det Klaus Klinkbys mor, det var galt med. Da sønnen var hjemme på besøg i Sdr. Klinkby, "blev hans Moder pludselig dårlig en Dag, medens de sad og tilberedte Hør. Hendes Arme sank ned, og hun tabte Mælet. Alle blev forfærdede, og Nabosønnen blev sendt af Sted på en Hest over efter Degnen. Heldigvis var Balleby hjemme, og han kom på Hesten og var kort efter hos Patientten. Da han havde undersøgt denne, blev Karlen sendt ind til Lemvig apotek efter noget Medicin, og da han kom igen, fik Konen nogle Dråber. Imedens sad Degnen på en Stol og iagttog Konen nøje. Da han så, at hun bevægede Læberne lidt, sagde han: No æ dæ ingen Får, no komer hun sæ! Og en halv Time efter var hun atter rask."

At de trængende søgte æ Houe-degn var noget af en anbefaling. I "Houe var næsten alle konerne kloge koner", fortæller H.P. Hansen i sin bog *Kloge Folk*². En af dem var Ane Kirstine Jensdatter (ane nr. 15), som fortælles om i næste kapitel, *Stinne Snabe, klog kone*.

Omrejsende mirakeldoktor

At Christen Ballebys opmærksomhed i den grad var delt mellem eleverne i Houe skole og egenens syge var et problem, der først blev løst, da han blev afskediget som degn. Om det fortæller en anden beretning: "Den første kloge Mand eller Mirakeldoktor, jeg kan huske, var Skolelærer Balleby i Hov. Han blev hentet både til Folk og Fæ, når de var syge. Han kunde, efter hvad han sagde, mere end sit Fadervor, og han vidste nok, hvis Gæs han gentede med. Da han blev afskediget med en lille Pension, som ikke var stor nok til at leve af, rejste han både til Ty og Mors for at tjene noget ved sine Kunster".³

I Thy havde Kræ' Balleby skabt sig et ry med djævlueddrivelse. Ikke fordi han gudfrygtigt

troede på den slags; hans metode var at lade folk tro på, at han drev djævlene ud af deres sind eller huse. Og det var han ikke bange for selv at afsløre hjemme i Houe. På gården Sdr. Klinkby underholdt han ofte med sine historier, erindrer sønnen Jakob Klinkby:

"Mine Forældres Gård lå ved Vejen imellem Skolen og Høkerens. Af sin Kone, som vistnok havde absolut Herredømme over Degnen, blev han af og til sendt over til Høkeren for at hente et eller andet. Han aflagde da gerne Besøg inde hos os, og min Moder, der var meget taknemmelig for den Hjælp, han havde ydet hende og måske også andre af Familien, traktered ham altid på det bedste, hvad han satte megen Pris på, idet Traktementet, som han fik af sin egen Madame, vist ikke altid tiltalte ham. Mens Degnen forsynede sig af min Moders gode Sulemad og nød Kaffen og den derefter følgende Kaffepunch, blev gerne enten jeg eller en af mine Brødre sendt hen til Høkerens for at besørge Indkøbet til Madam Balleby, ved hvilken Lejlighed vi da blev forsynede med Pengene, som Degnen halede op af Vestelommen, et vistnok af Madammen nøje aftalt Beløb, som var indsvøbt i Papir eller en Klud".

Djævleuddrivelse i Thy

Ved én lejlighed fortalte han konen og sønnen i Sdr. Klinkby om en gang, da han var blevet kaldt til Thy til nogle sølle gårdfolk, som var så "møj skammele plawe a nøj Spøgeri" i deres lade: Da det var ved at blive mørkt, gik han ud i laden for at se, hvordan det stod til. Men han kunne "et mærk nøj til det hær Spøgeri den Awten". Nu blev han ked af, hvis han "sku hai gjør den lång Rejs te ingen Nøt, og det wa åsså Sønd for æ Folk," om de ikke skulle blive fri for den frygt, "som di ålti gik i for æ Spøgeri". Nu var det så heldig, at han om eftermiddagen havde set en sort vædder på en mark uden for laden. Den trak han så ind og bandt i en mørk krog. Så hentede han folkene ud og sagde, at de skulle folde deres hænder, bøje hovedet og stå ganske stille uden at sige noget.

"Nå, så gik a jo ind til a swot Wæier og pirre den døgtig mæ mi Kjæp. Tesist långer a den en rigtig jæn hen ower a Røgstøkker lige i det sam a mæ hyw å tydele Stæm såe te den: 'Så byer a dæ, din swåt Døwl, te do fæer ud a den her Låe å aller nowensin wower o kom mier!' Så tuk Fanden we a Wæir; den for o æ Bågbeien ud igjemmel æ Læepwot, å æ Folkens, di ga jo en Skri fra sæ, da di so den her swot Spøgels. Men de var hejzen bagætter så møj glå we, te de wa bløwen befrier fra æ Døwelskab."

Da Kræ' Balleby havde sluttet sin beretning, spurgte Klinkby-konen, om det ikke var at snyde folk for deres penge, for han havde jo ikke drevet noget spøgelse ud?

"Men da," erindrer sønnen, "rejste Balleby sig op i hele sin Værdighed, lagde begge Hænderne på Bordpladen, og idet der bredte sig en for mig imponerende Salvelse over hans Ansigt, udbrød han: Wed du kanskesens, mi gue Kuen, hwa de wa få nøj Døwelskab, dæ bløw drøwen ud a æ Låe sammel mæ æ Wæier!"

En anden gang blev Kræ' Balleby "hentet over til en mand på Thyholm, som den Slemme var gået i Hovedet på - det mente Manden da selv." Balleby undersøgte den "Besatte" og vidste ikke rigtigt, hvad han skulle finde på. Men det var velhavende folk, og han ville godt tjene en skilling. Han fik så den idé at fange en stor, sort spyfluc, som han så kunne drive ud af manden.

Han bekræftede folkene i, at manden var besat af djævelen, men lovede dem, at "han skal nåk kom ud, men han wel kom i Skikkels a en Flow!" Så pustede Kræ' Balleby manden ind i det ene øre, mens han holdt æsken med spyfluc op til det andet. Et øjeblik efter kunne folkene iagttage, at "Fanden" som forudsagt fløj ud af mandens hovedet i en flues skikkelse.⁷

Spådomme gik i opfyldelse

Kræ' Balleby virkede som klog mand til sin død i 1863. Han blev 72 år. Den 61-årige Madam Balleby flyttede nu ind i et hus ved vejen mellem Harboøre og Lemvig. Her levede hun sam-

men med en anden drukmås ved navn Kræ' Hvas, en sønnesøn fra Nordenkjær (se tavle nr. 98, blad 11). Inden for sortekunsten stod hun ikke tilbage for sin afdøde mand. Hun ernærede sig nu som sandsigerske. Men denne "Spåkone var meget drikkfældig," som det udtrykkes i bogen *Kloge Folk*, også da hun som enke boede i et lille hus ved vejen til Harbøre. Visse mennesker kunne hun finde på at vise sin foragt ved at stille sig ud til vejen, slå skørterne op og vise dem sin bare røv.

En anden beretning fortæller om Madam Balleby, eller Maren Degn, som hun også kaldtes: "Hun fik sig bygget et lille Hus omtrent midtvejs mellem Harbøre og Lemvig lige ved Landevejen. Der var den Gang kun én Købmand på Harbøre. Derfor havde vi så tit Ærinde til Lemvig. Vi fulgtes da, en hel lille Flok både af Voksne og Børn, til Lemvig, og så skulde vi gerne ind til Maren Dejn for at hvile os. Vi havde næsten altid nogle Fisk med til hende, om ikke andet, så et Par røgede Håer.

Det kunde dog ske, at vi traf hende i så løftet Stemning, at vi var bange for hende. Derfor listede En sig ind først for at se, i hvad Tilstand hun var. Og var Forholdene ikke gunstige, smuttede Vedkommende ud igen og advarede de andre.

Var Maren Dejn nogenlunde ædru, gik vi ind til hende, og hun var da Elskværdigheden selv; så gav hun os Kaffe, og vi blev spået af hende. Hun tog 8 Skilling af hver. Hun spåede både i Kaffe-grums og efter Kort, og hun kunde læse Folks Skæbne i deres Hænder. Hendes Spådomme til unge Mennesker drejede sig altid om Kærlighedssager. Hun spåede således mine to Søstre, at de skulde over Vandet til en grøn Ø; den ene af dem skulde giftes med en kongelig Embedsmand og blive Moder til 9 Børn; den anden skulde giftes med en Landmand og have Køer at malke og blive Moder til 6 Børn. Bægge Dele er gået i Opfyldelse."

Madam Ballebys ældste søn, Jens Mærsk Balleby, slægtede sin far på. I en alder af 19 år blev han i 1844 lærer og kirkesanger. Ti år senere fik han stilling i Humlum, men som sin far virkede han hellere som klog mand end som lærer. Han sendte ofte børnene hjem, fordi han skulle passe sin praksis som klog mand. Måske så sognerådet gennem fingre med denne efterladenhed af hensyn til hans far. Men efterhånden bredte utilfredsheden med ham sig, og i 1864, året efter faderens død, blev han afskediget¹⁰. Han døde 15 år senere, 54 år, og efterlod sig fire børn.

Megen støtte har Madam Balleby sikkert ikke kunnet finde i sin kloge søn, da hun blev enke. De sidste år, hun levede, boede hun i Linds-krog i Tørring hos sin ældste datter, der også var enke. Her døde hun 1874 i en alder af 72 år.

Helvede og Himmerige

Datteren var Else Kirstine Severine Balleby, der var opkaldt efter sine to afdøde storesøns-kende. For hende var livet ikke faldet så heldigt ud. Det så ellers lovende ud, da hun omkring 1850 blev gift med en søn fra Over Kammersgård, Peder Hansen Kammersgaard (en slægtning til bedstemor i Balleby, Jensine Christensen Kammersgaard, anc nr. 7).

Om sådan et godt parti sagde hendes far: "No hår Else fåt en støk Brø', der nåk ska slå te i hinde løwti'." Det var nu langt fra, at det slog til. Flaskens forbandelse mødte hun også i ægteskabet, som hun havde mødt den i sit hjem. Manden døde mindre end 15 år efter af druk, kun 36 år gammel. I kirkebogen skrev præsten ligeud, at Peder Hansen i Kammersgaard "døde af delirium tremens"¹¹.

Efter et par år som enke giftede hun sig igen med Poul Dahlgaard, der havde drevet gården for hende.¹² Fem år efter fik de deres første søn, som blev kaldt op efter hendes første mand og fik navnet Peder Kammersgaard Jensen. Han kom til at klare sig mægtig godt i livet, blev lærer i Ormslev og senere kendt politiker og folketingsmand for Socialdemokratiet gennem mange år, valgt i Århus amt.¹³

Madam Ballebys yngste søn, Bent Balleby, blev i 1854 lærer og kirkesanger. Men modsat sin storebror var han en afholdt lærer, indtil en hjernesygdom gjorde ham "sindssyg". Allerede i 50-årsalderen måtte Bent Balleby tage sin afsked på grund af sygdom, og han tilbragte derefter det meste af tiden på psykiatrisk hospital på Risskov. Efter sin død i 1916 blev han husket som en meget dejlig lærer af en af sine elever fra skolen i Jebjerg i Salling¹⁴: "Til i Fritiden at lege med sine Skolebørn ejede han en Evne ud over det almindelige. Han kunde så ganske stige ned på Barnets Stade og være Barn sammen med os andre, så vi intet hellere ønskede end at have ham med i vore Lege; enhver af os vilde allerhelst være ham nær og tage ham i Hånden, når han gik rundt i Ring med os og sang de gamle nu snart forglemte Danselege og selv dansede med af Hjertens Lyst, især med dem, som andre muligvis havde Tilbøjelighed til at overse."

Tre af Bent Ballebys 10 børn blev lærere som deres far, den yngste datter blev musiklærerinde i Hvalpsund, mens den ældste datter blev gift med en lærer. Datteren Mariane Balleby blev gymnastiklærerinde på Jebjerg Højskole og Esterskole, men det var som kvindesagsforkæmper, hun markerede sig for eftertiden: "Frk. Balleby har i Kvindevalgretsbevægelsen indtaget en fremskudt og ledende Stilling, idet hun er Medstifter af Midtsallings Kvindevalgretsforening samt har siden været dennes Næstformand."¹⁵ Datteren Karen Balleby var også lærerinde. Hun giftede sig med højskoleforstander Witt-Hansen, Levring, men blev tidlig enke. I 1934 afbrød hun igen sin lærerindegerning for at uddanne sig som kunstmaler. Hun endte som en stor maler, der også i sine motiver tænkte stort. Et af hendes hovedværker er "Helvede og Himmerige", mens hendes mange øvrige arbejder tæller titler som: "Fæledslaget", "Krig og Fred", "Holger Danske".¹⁶ Karen Witt-Hansen efterlod sig en kæmpeproduktion i betragtning af, at hun først begyndte at male som 58-årig. Hun døde 2. april 1969 i sit 93. år.

Noter

- 1 Om Johan Hansen Friis, se s. 220 i Ejnar Poulsen: Hardsyssels degnehistorie, endvidere slægtsbog for efterkommere efter Jens Christensen Kaasgaard, Ferring, Fredericia 1973, nr. 12 og 13.
- 2 Jakob Lykkesgaard, Tørring, fortalt til Evald Tang Kristensen: Gamle fortællinger om det jyske almueliv, 6. afd. side 270-271, Kolding 1894.
- 3 Hardsyssels Degnehistorie, siden 109.
- 4 H.P. Hansen: Kløge Folk, København, 1942, side 143-153. Oprindelig indberetning til Dansk Folkemindesamling fra Klaus Jensen Klinkby. Se endvidere Hardsyssels Degnehistorie s. 220.
- 5 Som ovenfor.
- 6 Karen Thuborg: Det gamle Harbøre, København 1928, side 265 (Danmarks Folkeminder nr. 36).
- 7 Jakob Klinkbys indberetning, her fra H.P. Hansen.
- 8 H.P. Hansen: Kløge Folk, København, 1942.
- 9 Karen Thuborg: Det gamle Harbøre, København 1928, side 265 (Danmarks Folkeminder nr. 36).
- 10 Se også Peter Skautrup: Hørt og husket, 1979, og Hardsyssels degnehistorie. Peter Skautrup nedstammer i øvrigt fra Madam Ballebys søster, Karen Jensdatter Mærsk, gennem barnebarnet Niels Jensen Skautrup, der blev lærer i Tvis.
- 11 "Døde i Lemvig, begravet i Hygum" således noteret 21. juli 1864.
- 12 Fem år efter byttede Else Balleby og Poul Dahlgaard gårde med hendes 1. mands søster og svoger, der flyttede til Over Kammersgård, mens de selv overtog Lindskrog.
- 13 Se Kraks Blå bog 1941 og Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, 1848-1948.
- 14 Fra en lang og meget smuk mindeartikel i Folkeskolen nr. 41 1916.
- 15 Fra bogen Lærerne og Samfundet, 1913. I "100 Aar blandt Sallings Lærere" er hun særlig omtalt for sin indsats for regneundervisningen og "plantningssagens fremme," side 24 og 95, se endvidere s. 14 og 35. Se også Viborg amts degne- og skolehistorie og Stamtavle over Johan Bendix Papes Efterkommere.
- 16 Se Weilbachs og Jastraus Kunstnerleksika, Walter Schwartz: Kunstnerens Efterårsudstilling 1900-1950, endvidere katalogerne for 1948, s. 38-39, og 1950, s. 27, begge med gengivelser. Se også artiklen i Svendborg Avis 16/5 1936: Med Paletten i Hånd kæmpede jeg mod Døden.

Stinne Snabe, klog kone

I Houe var næsten alle kvinderne kloge koner i midten af 1800-tallet, og en af dem var Stinne Snabe. Hun helbredte mange, men engang helbredelsen mistykkedes fatalt, blev liget af den syge lagt på stuebordet – og blev ved med at spøge i børnenes hoveder i mange år derefter.

I midten af 1800-tallet kunne det danske sundhedsvæsen ikke hamle op med det traditionelle system af heksedoktorer – eller kloge mænd og koner, som man kaldte dem på den tid. Sådan var det i Vestjylland i almindelighed, men særligt i det lille sogn Houe mellem Limfjorden og Vesterhavet.

"I Houe var næsten alle konerne kloge koner", fortæller H.P. Hansen i sin bog *Kloge Folk*, der beskriver en række af egnens alternative helbredere i midten af 1800-tallet. En af de mere navnkundige var æ Houe-degn og hans kone Madam Balleby. Om deres kunster er fortalt i forrige kapitel om *Madam Balleby og hendes kloge mænd*.

En af de mere upåagtede kloge koner fra Houe var Ane Kirstine Jensdatter (ane nr. 15). Hun gik under navnet Stinne Snabe efter gården Mellem Snabe, hvor hun boede.

Oprindeligt var Stinne Snabe ikke fra Houe. Faderen var smed og landmand, og familien flyttede fra gård til gård, før de endte på Mellem Snabe i Houe. Hvornår Stinne Snabe blev en af Houes kloge koner, ved vi ikke. At hun var det, ved vi helt sikkert fra barnebarnet, Marie Møller (ane nr. 3K), der har skrevet nogle ark med erindringer om mormoderen: "Min mormor er fra "Rammehave" i Ramme Sogn. Der fortælles, at hun blev født ude på marken en søndag, hendes mor var på vej hjem fra Ramme kirke." Efter den dramatiske fødsel blev præsten kaldt til gården for at døbe den nyfødte. Skikken var, at der i al hast blev holdt hjemmedåb, når man var i tvivl om, hvorvidt den nyfødte ville overleve. Den spæde Ane Kirstine Jensdatter klarede det første skær, og de næste med, og i 1821 blev hun konfirmeret i Lomborg. Familien flyttede først senere til Houe, hvor de overtog Mellem Snabe.

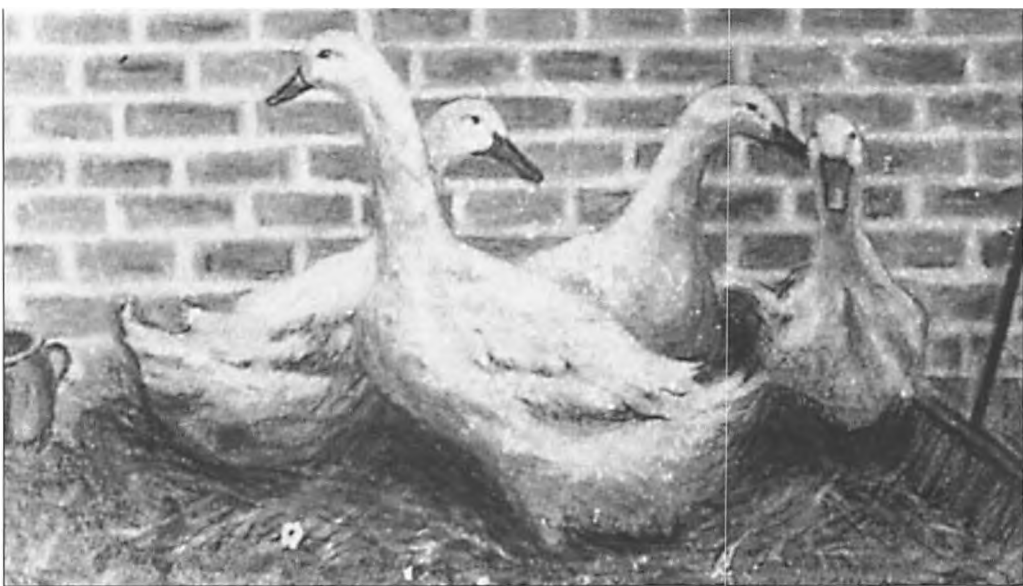
Som 27-årig blev hun gift med Christen Olesen (ane nr. 14) fra Over Kammersgård. Parret overtog Mellem Snabe – og Ane Kirstine Jensdatter fik sit konenavn Stinne Snabe. Hun var dog på det tidspunkt ikke klogere, end at hun var seks måneder henne, da brylluppet stod i Houe kirke den 2. oktober 1833. Sønnen Ole Christensen Kammersgaard blev født tre måneder efter brylluppet. I årene efter fulgte tre døtre, den yngste, Jensine Christensen Kammersgaard (ane nr. 7), blev født i 1846 – og senere gift med Niels Balleby (ane nr. 6).

Lig på bordet

Marie Møller har fortalt om sin mormor og morfar: "Kirstine Olesen var, hvad man kalder en "klog kone". Mange mennesker kom til Snabe for at blive kureret for henbrud og al slags bulnende sygdom. Hun havde tit liggende patienter, og ofte var der nogle, som ikke kunne nå hjem samme dag, og som så overnattede."

Det skete, at en patient ikke overlevede behandlingen, hvilket satte sine spor på den yngste datter Jensine. Helt hen til sin alderdom måtte Jensine kæmpe med sine forestillinger om spøgende døde. Marie Møller fortæller: "Hun var altid bange for lig, og ved sin mands død (Niels Balleby) bandt hun døren ind til stuen, hvor kisten stod."

Den gang var det almindeligt, at ligene blev liggende længe i hjemmet før begravelsen, både for at kunne tage den rette afsked, og for at sikre at man ikke kom til at begrave en skin-

Christen Olesen drev gæs ned fra Thy til Hamborg. 'Gæssene' her er tegnet af datterdatteren Marie Jensen – før hun blev gift Møller. Hun tegnede meget som ung og begyndte som gammel at male efter et besøg hos sin søn i Amerika.

død. Men i tilfældet her var Jensine Balleby mere bange for at manden skulle gå igen!

Marie Møller erindrer videre om Jensine: "Hun fortalte meget imponeret om sin far, der havde en lettere omgang med de døde. Engang, da han kom sent hjem og gik igennem storstuen, kom han til at vælte bordet, så et lig, hans kone havde anbragt der, faldt på gulvet. Han samlede det ganske roligt op og lagde det tilrette igen, uden det generede ham. Liget var en, der havde søgt hans kone for råd mod sygdom, åbenbart uden held."

Sünne Snabe var heller ikke heldig med sit eget helbred, kan vi forstå på Marie Møller: "I de sidste år af sit liv var hun syg og sengeliggende. Men hun kurerede alligevel ved hjælp af sine døtre. Hun var en dybt religiøs indstillet kvinde, hvad min bedstefar derimod ikke var. Min bedstemor synes, at han var irreligiøs og bad mange bønner om, at han måtte forandre sig. Efter hendes død blev bedstefar blind resten af sine levende 10 år."

"Bedstefader var handelsmand og levede meget på rejse, vandrende eller ridende." Han havde set den store verden som stude- og gåsedriver til Hamborg, men den historie er fortalt i kapitel 48 om *Breinholt-klanens store studeeventyr*.

Æ knopmand og bjergmændene

Stinne Snabes søn, Ole Christensen Kammersgaard, overtog med tiden Mellem Snabe. Også han fik navn efter gården, Ole Snabe, eller Wolle Snååe, som det udtaltes på vestjysk. Ole Snabe lod sig på en anden måde end sin lillesøster påvirke af de lig, der spøjte i hjemmet hos den kloge kone. Han kom til at samle på historier om spøgelses og overnaturlige gespenster og var en flittigt brugt meddeler for folkemindesamleren Evald Tang Christensen.

Ole Snabe beretter sine historier i flere forskellige bind af Danske sagn i folkemunde. En af beretningerne handler om æ knopmand i klitterne ude på Harboøre Tange: "En gammel mand fortæller, at når man om aftenen kommer om ved Mandsbjerg midtvejs mellem Langerhuse og Kanalen, så kommer der to svin og føles med en. Han sagde også, at de havde været efter ham; der skal én være begravet, det er ham de kalder "æ knopmand". Han sad ved en kiste penge, og en mand kom ned og fandt ham og slog ham ihjel."

En anden af Ole Snabes beretninger handler om "bjergmændene", der boede i gravhøjene. Særligt aktive var et par bjergmænd fra de to høje ved Breddam lige vest for Ramme: "En

forvalter på Rammegård kom en aften ridende hjem fra Lemvig. Da han så kommer forbi to høje, der ligger tæt ved Breddam, da havde 'æ bjerbmænd' deres guld ude. Så tog han hans kniv og smed hen i det og sagde, at han ville dele halvt. Men i det samme blev han dog angst og red så stærkt, at hesten støvtede, inden han kom til Rammegård. Da han havde lagt sig i staldkammeret, kom der én ved vinduerne og sagde at han skulle komme og dele med dem. 'I kan tage jeres og lade mit ligge,' svarte han, og derved blev det. Han fik da så meget, at han købte Herpinggård for det."²

En tredje beretning handler om gengangeren på Mølgård: På Mølgård i Vandborg var der "en gjenganger. De havde noget søndermark og der kom hun over bestemt klokken 11 hver aften, hun kom vel fra kirkegården, der var en dør der sønden omme, og så gik hun der bagind og ind ad æ bryggers. En dreng, der har tjent der, han fortalte for mig, at han havde fulgt efter hende mange gange. Når hun kom, og han havde været ude at flytte til nats, så ville hun tages med ham (: se at nå ham). De flyttede æ sals [stuehuset] for hendes skyld, men så lod de det stykke stå, som bryggerskjedlen var i, og det blev stående som et tørvehus og stod der i mange år. Over bryggerskjedlen hængte et stykke simestrikke [halmreb], og det måtte aldrig blive taget ned. En pige, der var der, skar det dog ned, hun sagde, at hun vilde ikke have den strikke at beskide sig på, hun blev beskidt af den, hver gang hun skulde til æ kjedel. Men manden lærte hende til at hænge den op igjen. Den mand, der ejede de tre gårde, han var en aften bleven noget svirende, og da de så kom ind og sagde, at nu var hun der framme igjen, så sagde han, at han nok skulde rives med hende, sådan at hun skulde agte det, og han gik nu ind i bryggerset, men da han kom ind igjen, havde han ingen negle på hans hænder."³

Kirkespøgelser

Den sidste af Ole Snabes beretninger til folkemindesamleren handlede også om spøgelser: "En karl, der tjente ved Bøvling degns, havde været i by og kom gående hjem en søndag aften. Han så da, at lyset var ikke slukt i kirken, og så ville han gå ind og slukke det. Der var en, der prækede, og kirken var fuld af folk, men så måtte han møde hver aften, når der kom bud. Han søgte råd for det hos Lars Skade, og han kom og lå ved ham om natten. Da der nu kom bud, så gik han i hans sted. Da han kom tilbage, sagde han, at han skulde flytte i morgen tidlig, for han boede for nær ved kirken, han måtte ikke komme kirkegårdsdiget nær på 50 alen, siden solen var nede.

Nu kom han til at tjene i Møborg præstegård, og kørte en gang for præsten op til Fjaltring præstegård. Da han kørte hjem om aftenen, sagde han, at han vilde kjøre den vej om ad Rammegård og Vester mølle, for den var lige så nær. Men præsten sagde, at han skulde kjøre den anden vej, han vidste nok, hvorfor han vilde ikke kjøre den. Da de kom til kirkegårdsdiget, kom der én og holdt hestene for dem, og så kunde de ikke kjøre længere. Så siger præsten, at han skulde gå om og tage et baghjul af. Nu kørte de en halv mil, og så sagde præsten igjen, at han skulde sætte hjulet i og så kjøre hjem, så vilde præsten gjøre det ud for ham. Da han kom hjem, sagde han, at nu kunde karlen godt gå forbi kirkegården når som helst."⁴

Noter

- 1 Evald Tang Christensen: Danske sagn i folkemunde, bd. III, stedsagn, side 473, Silkeborg 1885.
- 2 Evald Tang Christensen: Bjærgfolk, nr. 645, Århus 1892.
- 3 Evald Tang Christensen: Minder og oplevelser, bd. V, nr. 1663, Silkeborg 1897.
- 4 Evald Tang Christensen: Minder og oplevelser, bd. II, nr. 116, Århus 1893.

Den første Jensen i slægten

Jensen-slægtens stamfar blev døbt Niels Christian Jensen i 1839, men selv blev han bare kaldt Niels Balleby. Møller Jensen og Jensen Møller hedder hans efterkommere fra Balleby og Krabbesmark. Halvdelen af anernes navne er variationer over Jens og Christen.

Historien om Niels Ballebys navn er spejl af danske personnavnes historie. Hans rigtige navn er Niels Christian Jensen (ane nr. 6), døbt sådan i Tørring Kirke i 1839. Jensen-navnet fik han som søn af Jens - Jens Peiter Mikkelsen (ane nr. 12) - sådan som navnetraditionen havde budt i århundreder. Men han var også den sidste i den tradition. Efter navne-reformen i 1828 skulle alle udstyres med et slægtsnavn og hans børn blev alle døbt Jensen efter ham. Niels Chr. Jensen blev dermed den første i Jensen-slægten fra Balleby.

I vor slægt er Jensen det mest udbredte efternavn, sådan som det også er det i det øvrige Danmark. Børnebørnene fra Balleby (ane nr. 1B) kom alle til at hedde Møller Jensen, da hans søn, Kristian Jensen, giftede sig med Agnes Møller fra Krabbesmark. Omvendt kom alle børnebørnene fra Krabbesmark (ane nr. 1K) til at hedde Jensen Møller, da hans datter, Marie Jensen, giftede sig med Jens Chr. Agger Møller.

Navn efter far, bedstefar, gård eller erhverv

Mange andre i slægten har heddet Jensen før Niels Chr. Jensen. Den første finder vi i 1601, nemlig Niels Jenssøn fra Ferring. Men ikke som slægtsnavn; bønder og andre ikke-adelige havde ikke egentlige slægtsnavne, før dåbsforordningen af 1828 og den næste i 1856 krævede det.

Indtil da blev børnene blot døbt med et fornavn. Efternavn fik de først senere, og det almindelige var, at sønnerne antog et søn-navn - eller sen-navn - efter farens fornavn, mens døtrene antog et datter-navn, også efter farens fornavn. For eksempel hed Niels Christian Jensens svigermor Ane Kirstine Jensdatter (ane nr. 15) efter sin far, Jens Christensen (ane nr. 30).

Det var imidlertid ikke bare efternavnet, der afspejlede familie-tilhørsforholdet. Fornavnet var typisk et opkald efter bedsteforældrene, et levn fra en oldgammel tro på navnemagi, en forestilling om overførsel af egenskaber fra én person til en anden gennem navnet. Således var traditionen, også i Ballebys tid, at den førstefødte fik fornavn efter sin farfar. Nogle familier opkaldte endog også den sidstfødte efter farfaren – eller efter sig selv – ud fra en overtro på, at det hermed var slut med få flere børn. Niels Chr. Jensens forfædtrer et godt eksempel på dette opkald. Selv var han ikke førstefødt, men hans far, Jens Peiter Mikkelsen, var opkaldt efter henholdsvis sin far, Mikkil Pedersen, og sin farfar, Peder Mikkelsen. Ud fra samme logik havde hans far fået det samme navn som oldefaren Mikkil Pedersen, der var født i 1692.

En lige så fast tradition var at opkalde den anden søn efter morens far. Også døtrene blev typisk opkaldt efter deres bedstefædre. Således var Jensine Christensen (ane nr. 7), Niels Chr. Jensens kone, opkaldt efter sin bedstefar, Jens Christian Christensen (ane nr. 28).

Dengang var der mange børnebørn, der skulle opkaldes - Niels Chr. Jensens mor havde således 29 børnebørn. Først senere, da danskerne fik færre børn, blev det et problem at sikre videreførelsen af bedsteforældrenes fornavn. Men det blev løst med en ny tradition, nemlig at udstyre børnene med dobbelt fornavn efter begge bedsteforældrene. Moderne eksempler herpå er Niels Chr. Jensens oldebørn Anna Marie og Jens Kristian Møller fra Østergård i Ramme.

Det var ikke ualmindeligt, at børnene før navne-reformen antog to efternavne, både et søn/datter-navn efter deres far og et efterfølgende kaldenavn efter faderens gård. Den tradition

holdt sig langt op i 1900-tallet. Således blev den første Jensen i vor slægt slet ikke kaldt Jensen; i daglig tale hed han aldrig andet end Niels Balleby, Niels Chr. Jensen var bare hans officielle navn. Da navneformen kom, tog mange i slægten slægtsnavn efter gården, de kom fra. Eksempler fra vor egen slægt er Breinholt, Kastberg, Kammersgård og Knude foruden mere almindelige navne som Østergård og Vestergård.

En anden tradition var at kalde sig op efter faderens erhverv. Et eksempel på det er Christen Møller, søn af slægtens første møller Mads Christensen på Morup, men herom i kapitel 39, *Den første Møller i slægten*. Ideen med navneformen var at udstyre slægterne med et karakteristisk navn, så det var lettere at holde styr på befolkningen. Reformen kom efter krisen, der fulgte i kølvandet på Napoleons-krigene. Helst vil man helst undgå de mange enslydende sen-navne, men det lykkedes som bekendt ikke, heller ikke da en ny Lov om Navneforandring i 1904 gav større frihed for valg af efternavn. De fleste valgte et sen-navn, så vi kom til at hedde Jensen, Nielsen og Hansen i en uendelighed.

Styr på befolkningen kom der som bekendt først, da cpr-nummeret blev indført i 1968. Navnene forblev de samme. Selv på tærsklen til år 2000 har halvdelen af befolkningen et sen-navn, og de 20 mest udbredte efternavne var sen-navne. Først på 21. pladsen kom Møller, der er det mest udbredte ikke-sen-navn. Og så er vi tilbage i vor egen slægt af mange Møller'e.

Et andet problem for administrationen var, at præsterne stavede navnene efter forgodtbefindende, ikke bare forskelligt fra hinanden, men den enkelte præst stavede også forskelligt fra gang til gang. Således er der i slægten mange eksempler på søskende, der er døbt samme navn af samme præst, men med navnet vidt forskelligt skrevet.

Et særligt grelt eksempel på præstesjusk er Enghjerg kirkebog, hvor præsten sidst i 1700-tallet i lange perioder helt undlod at føre kirkebogen. Det betød blandt andet, at Jensine Christensen Kammersgaards faster ikke blev indført som hverken født eller døbt, før hun dukkede op for at blive konfirmeret. Hun var opkaldt efter sin moster Kirsten Marie Christensdatter Kammersgaard i Vandborg, men i kirkebogen skrev præsten Kirstine Marie Jensen i kirkebogen. Selv kaldte hun sig altid Kirsten. Cecilie Møller fra Krabbesmark (søster til nr. 2) skulle have heddet Ciciliane efter sin mors moster, men præsten skrev Cecilie Ane.

Christen og Jens

I vor slægt konkurrerer Christensen tæt med Jensen som det mest udbredte efternavn. Således hedder 21 forfædre Jensen, hvoraf en enkelt er stavet Jensøn (født 1686) og en anden Jenssøn med to s'er (født ca. 1601). Hertil kommer 12 kvindelige aner med navnet Jensdatter, den ene stavet Jensdaatter. Til sammenligning bærer 18 forfædre efternavnet Christensen (den ældste født ca. 1575), mens ni hedder Christensdatter, den ene stavet Kristensdatter.

De almindeligt udbredte efternavne afspejler lige så almindelige fornavne: 26 forfædre hed Jens til fornavn, foruden en enkelt Jensine, mens 30 hed Christen - en enkelt stavet Chresten med e - og syv hed Christian, heraf to stavet Christjan med j. Underligt nok er der ingen Christine blandt anerne, selv om navnet er udbredt blandt anernes døtre.

Kun seks af slægtens forfædre hedder Møller til efternavn, og her er Christen det mest udbredte fornavn i en eller anden form, specielt når efterkommerne tælles med, er der tale om en lang række Chr. Møller'e, en tradition, der har holdt sig helt frem til Erling Møllers søn Christen Møller fra Århus.

Kun to forfædre hedder Hansen til efternavn, mens tre hedder Nielsen, hvilket er ganske atypisk for en dansk bondefamilie. Til gengæld er der mange andre og sjovere gamle navne i slægten; som Povelsøn, Poffuelssøn og Thomissøn, foruden Larsøn, Lauridsøn, Andersøn og Pedersøn. På kvindesiden finder vi elskelige efternavne, der leder tankerne hen på stærke islandske kvinder: Eksempler er Vilsdatter, Olufsdatter, Eskildsdatter, Maarsdatter og Lauridsdatter eller Larsdatter, Mikkelldatter, Ovesdatter, Jepsdatter og Simonsdatter.

Drak sig fra hus og hjem

Mathias Lund drak sig ihjel som 41-årig; han kunne ikke leve op til sin fars flid og dygtighed. Fattig og foragtet blev han i 1843 "begravet uden jordpåkastelse og øvrige ceremoni". Flere sønner endte som drukkenbolte.

Vi ved, at han drak sig ihjel som 41-årig. Vi ved også, at enken ikke havde råd til at give ham en hæderlig begravelse. Og at hans rige forældre ikke ville det. Men ellers er det ikke mange spor, Laust Mathias Lund har sat sig i historien.

Laust Mathias Lund blev født i 1802 på hovedgården Kongensgård som det fjerde barn ud af en børneflokk på seks – tre piger og tre drenge. En fjerde datter var død som spæd, to år før Laust kom til verden. Hvordan Laust Mathias Lunds barndom artede sig, ved vi ingenting om. Men vi kan regne ud, at han havde meget at skulle leve op til. Dels var han den næstældste søn, storebroderen var seks år ældre. Men frem for alt var det næsten umuligt at leve op til hverken faderen og morfaderen, der begge med flid og dygtighed havde arbejdet sig op til imponerende resultater.

Faderen Niels Christian Lund (ane nr. 26) havde som 30-årig arbejdet sig op fra at være en uanselig degnesøn fra Sevel sogn til at være ejer af Kongensgård i Nr. Nissum – som fortalt i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*. Det var en stor gård på 19 tdr. hartkorn foruden to afbyggesteder, en vejr mølle og retten til at indkassere kirkens tiende og indtægter – mod at holde kirken ved lige.¹ Faderens ambitioner var imidlertid intet at regne i forhold til hans morfaders ærgerrighed. Som fortalt i kapitel 33, *Forstødt af sin far*, havde morfaderen Christen Jensen Breinholt (ane nr. 34=54) i 1795 slået hånden af sin egen søn og i stedet overladt Kongensgård og sin datter, Mariane Christensdatter Breinholt (ane nr. 27), til Niels Christian Lund – formeldt 8200 rigsdaler².

Sønnerne måtte ikke få gården

Vi ved ikke, hvad der gik galt mellem Niels Christian Lund og hans tre sønner. Men noget må være gået rivende galt på vejen, for ingen af sønnerne måtte eller ville overtage Kongensgård. Økonomisk var det ikke noget problem, gården var i god stand med et nyopført stuehus. Og anledninger var der nok af, om ikke før så i 1831, da forældrene solgte gården og gik på aftægt hos datteren Bodil Marie (ane nr. 13) i Sofielyst.³ Samme år blev den yngste søn, Jens Nicolaj Lund, gift og kunne snildt have overtaget gården. Den ældste søn Christen Breinholt Lund havde fundet en måde at klare sig på, da han i 1819 giftede sig med en enke i Mel Toftum i Resen.

Niels Christian Lund og Mariane Christensdatter Breinholt havde allerede i 1811, da den yngste var fire år, bestemt sig til, at de ville ordne arven efter Kongensgård uden om Skifteretten og arveretten. Det år fik de kongelig bevilling til, at 'længstlevende måtte sidde i uskiftet bo', det vil sige, at den efterladte ægtefælle kunne få lov til at beholde gården. Normalt ville der ske et skifte, så arven blev fordelt mellem ægtefælle og børn efter arverettens regler.

Men ikke nok med det. Niels Christian Lund og Mariane Christensdatter Breinholt havde også fået kongelig bevilling til, at 'længstlevende i givet fald måtte foretage skiftet som samfrændeskifte', det vil sige, at de efterladte selv ordnede skiftet uden om Skifteretten. Tilbage i 1600-tallet var den offentlige skifteret blevet indført for at sikre arvingernes lige ret, men muligheden for samfrændeskifte var blevet hængende som en reminiscens, der først blev afskaffet med Arveforordningen af 1845. Og det var denne middelalderlige undtagelsesregel, Niels Christian

Lund og Mariane Christensdatter Breinholt fik bevilling til at bruge. Hvorfor kan vi kun gisne om, men resultatet blev, at sønnerne – og døtrene – ikke havde nogen lovformeligt ret til at arve Kongensgård.

Begyndte at drikke

Laust Mathias Lund var 22 år, da han giftede sig med den to år ældre Maren Poulsdatter Røhrsgaard i Bur Kirke i 1824. Med faderens billigelse flyttede parret ind i Sønderkov, et mindre husmandssted på en tønde hartkorn, der var blevet udstykket fra Kongensgårds jord.

Overleveringerne¹ fortæller imidlertid, at Laust Mathias Lund ikke magtede driften af den lille gård. Han formelig drak sig fra hus og hjem og måtte flytte til et endnu mindre husmandssted, Øster Bakhus, der også lå på faderens ejendom. Selv om der var børn at passe, blev Maren Poulsdatter nødt til at gå ud som vaskedone for at tjene ekstra til familien. Det var hårdt arbejde at stå med hændende i lud og sæbe fra tidlig morgen til sen aften.

For omverdenen har Laust Mathias Lunds deroute været en meget håndgribelig social nedtur: Bakhuserne var blot en ynkelig udstykning af den Kongensgård, som hans far havde drevet med så stor flid og dygtighed. Måske har faderen ikke haft overskud til at hjælpe, hverken personligt eller økonomisk. Det var i årene efter Napoleonskrigene, og netop fra 1818 til 1825 faldt kornpriserne så meget i Europa, at det danske landbrug blev ramt af en større krise. Værst ramte krisen de store kornproducerende gårde som Kongensgård, hvad enten det var godser eller store selvejergårde med for mange lån i ejendommen. Mange store gårde måtte på tvangsauktion.

Hvordan Niels Christian Lund klarede krisen, ved vi ikke. Tvangsauktion blev der i hvert fald ikke tale om. Men vi ved, at Niels Christian Lund i 1829 pantsatte Kongensgårds to afbyggersteder Sønderkov og Øster Bakhus til sin svoger Jens Stokholm – for 400 rigsbankdaler i sølvværdi. Hvorfor ved vi ikke, men han har selvfølgelig manglet pengene. Men om han skulle bruge dem til gæld eller til at investere i kriseramte nabogårde på tvangsauktion er usikkert. Blot ved vi, at Kongensgård før krisen, i 1812, var på 119 tdr. land⁶, mens den i 1834 blev nævnt med et betydeligt større areal, også selv om Niels Christian Lund i samme periode havde udstykket.⁶ Niels Christian Lund var da også en holden mand, da han i 1831 solgte gården for 4000 rigsbankdaler sølvværdi – for næsen af sine sønner. Det var mange penge i rede sølv.

Stolede ikke på pengesedler og banker

Når både han og Jens Breinholt handlede i rede sølv og ikke i sedler, var det fordi, de ingen fidus havde til de nye papirpenge. Rigsbankdaleren var for dem stadig en ny valuta. Den havde afløst den gamle rigsdaler i 1813, da landet reelt gik statsbankerot. Det var i Napoleonskrigenes tid; selv om militærudgifterne eksploderede, var Danmark blevet slået af England og København sønderbombet. Regeringen havde dækket underskuddet ved at lade seddelpressen køre. Mellem 1807 og 1812 var mængden af pengesedler i omløb blevet firdoblet, uden der var dækning. Resultatet var en galopperende inflation. Tilliden til rigsdaleren forsvandt, og bedre blev det ikke med forordningen om "Forandring af pengevæsenet", det pæne ord for statsbankerotten, der med ét gjorde de gamle sedler ugyldige, så de kun kunne omveksles til de nye rigsbankdaler – i forholdet 1 til 6. Tilliden til de nye sedler blev ikke større af, at krigsinflationen fortsatte et par år efter statsbankerotten.

Ikke noget under at Niels Christian Lund foretrak rede sølv frem for papir. Han havde selv købt gården sidst i 1700-tallet for 8200 rigsdaler. Men selv om de nye rigsbankdaler havde mindre værdi end de gamle rigsdaler, er det ikke sikkert, at han senere tabte på salget, idet han gennem årene havde solgt meget af gårdens jorde fra, blandt andet møllen.

Andre studebønder havde det som Niels Christian Lund, hvilket fik den besynderlige kon-

De gamle studehandlere havde ingen tillid til Rigsbankdaleren, der blev indført efter statsbankerotten i 1813. De foretrak rede sølv frem for de nye papirpenge.

sekvens, at et beløb i rigsbankdaler navneværdi (sedler) ikke var ligeså meget værd som samme beløb opgjort i sølvværdi. Så i stedet for pengepenge slæbte de vestjyske studehandlere rundt på mægtige "pengekatte" i form af aflange lædersække, der kunne blive op til et par meter, fyldt med sølv- og gulvmønter. Tillid til banker havde

de heller ikke. Efter salget af Kongensgård vogtede Niels Lund således på en pengekiste med 12 kg sølv i mønter og sølvtoj, som ikke blev fordelt, før begge var døde. Men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 45, *Arvesølv fra Kongensgård*.

En uværdig død og begravelse

Uanset årsagen til pantsætningen af bakhusene⁷, har det været ydmygende for Niels Christian Lund at bede den svoger, der var forstødt fra Kongensgård, for at Niels Christian Lund selv kunne overtage den, om hjælp til at drive samme gård. Så meget desto mere skamfuldt har det været, at den uduelige søn midt i det hele sad og drak på de pantsatte jorde – også for sønnen selv. Det var ikke noget værdigt liv. Og det fik da også en ende.

Laust Mathias Lund døde i 1843, 41 år gammel. Han blev begravet "uden jordpåkastelse og øvrige ceremoni", som det hed i kirkebogen. På den tid blev ubemidlede medlemmer af menigheden begravet uden præstens medvirken, for den kostede ekstra, hvad enten der var tale om prædiken, lys eller selve jordpåkastelsen i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn.

Laust Mathias Lunds enke havde ikke råd til nogen af delene, og ingen andre ville ofre penge på sådan en overflødelighed. Hans forældre levede stadig og havde pengene til det, men ville ikke. Råd til at give Laust Mathias Lund en ordentlig begravelse havde også de fleste af hans søskende, formentlig dem alle, men heller ikke de ville ofre det lidt, der skulle til. Drukkenbolten Laust Mathias Lund blev begravet lige så uværdigt, som han levede.

Snapsige sønner

Meget bedre gik det ikke for flere af Laust Mathias Lunds sønner. Han efterlod sig adskillige børn, og to, måske tre, af sønnerne fulgte faderens vej med druk og en tidlig død. Den ene af sønnerne, Jens Stokholm Laursen Lund, endte sine dage som ugift murersvend og almisselem i Nørre Nissum i 1883. Han blev syg og indlagt på Lemvig sygehus, og her angav lægerne dødsårsagen som lungebetændelse med delirium tremens. En anden søn, Jens Breinholt Lund, var også murer. Han druknede i Lemvig Sø. Om han var fuld, ved vi ikke noget om, men nogen farlig sø er det ikke.

En tredje søn ved vi langt mere om. Det var Poul Lauritsen Lund, der på egnen gik under navnet Poul Bak. Han var tømrer og endte også sine dage som omvandrende original og fattiglem. Han var født i 1836, syv år før faderens død, men nåede modsat brødrene langt omkring i sit 70-årige liv. Da han var 28, deltog han i krigen 1864 som menig i 9. infanteriregiment, 6. kompagni. Om det regiment er berettet i kapitel 62 om hans fætter Niels Balleby, *Krigen i 1864 – bedstefars krig*. Poul Bak gjorde senere tykt grin med krigen, kan man læse i Nørre Nissum sogns historie: "Poul Bak må regnes til sognets originaler og tilkommer som sådan en nærmere omtale. Han var en meget lille karl, men havde dog været med i 1864. Han var meget for løjer og kunne finde på adskilleligt i den retning. Engang var han til høstgilde i Nissumby og havde

ved den lejlighed stammet karlene op i geled og legede officer, idet han red op og ned foran fronten på en kæp og skældte vældigt ud, og tilskuerne grinede, så de nær var gået ud af deres gode skind." "Poul var dengang tømmer. Senere, efterhånden som han blev mere og mere "snapsig", gik han mest omkring og satte hegnspæle og holdt sig med forkærlighed til herregårdene og de andre store gårde. Han var god til at fortælle krøniker." Forfatteren fortæller, at han som barn mødte Poul Bak, der "var fuld og strålede af lyksalighed som en sol".

"På sine gamle dage blev han noget mere mådeholden. Han fik nemlig en årlig understøttelse af hjælpe-kassen på 40 kr. årlig, og på en tid, da andre folk klagede sig over vanskelighederne, gik Poul omkring og fortalte glædesstrålende, at det var farligt, så godt hans penge slog til. En dag i 1906 var Poul Lund på vandring omme i 'ævejsten'. Han gik da ind på Ramme Gæstgivergård for at få noget at spise. Men den gamle kriger var blevet træt, og da de kom med maden til ham, sad han i sofaen og var død."

Andre gik det godt

Bortset fra de tre uheldige sønner efterlod Laust Mathias Lund sig flere andre børn og en talrig efterslægt. Hans kone døde i 1875, men medlemmer af slægten blev boende i Bakhusene til op i det 20. århundrede. Laust Mathias Lunds mor døde året efter ham, 81 år gammel. I den forbindelse holdt Niels Lund på sin ret til samfrændeskifte og beholdt kisten med arvesølvet for sig selv." Også selv om ikke mindst børnebørnene i Bakhusene var værdigt trængende.

Selv flyttede Niels Christian Lund i 1848 med datteren Bodil Marie og svigersønnen til Vester Balleby, hvor han boede på aftægt til sin død i 1851. Han blev 87 år. Bodil Maries mand, Jens Peiter Michelsen (ane nr. 12), blev stamfader til slægten Jensen fra Balleby, senere Møller Jensen og Jensen Møller fra Krabbesmark.

Storesøsteren Else Catrine var død tre år før Laust. Hun var blevet gift med Peder Jensen, men ægteskabet var barnløst og efter sigende ikke særligt lykkeligt.¹⁰ Lillesøsteren Maren døde 1855, kun 50 år gammel. Men hun efterlod sig talrige efterkommere, som fortalt i boks-teksten, deriblandt en stor slægt med navnet Breinholt. Storebroderen Christen døde i 1859, 63 år gammel. Han efterlod sig syv børn og en talrig efterslægt. Den yngste, Jens Nicolaj Lund, levede længst af børnene. I 30 år drev han den store Lomborg-gård Nordenkjær fra 1831, han havde tolv børn med to koner og blev 78 år, før han døde i 1885. Blandt mange efterkommere var der flere solide gårdmandsfolk med begge ben i Nordvestjylland og adskillige håbefulde udvandrere, der som fortalt i kapitel 82 søgte lykken i Amerika.

Noter

- 1 Vedr. købet af kirken se Landstingsekstrakt af Skøde- og pantebreve 1807 (M.29.591 og M.29.592).
- 2 La. B78B. Skdg-Vandf. Herreder. SP3. Skøde- og panteprotokol. Fol. 307b. J.P. Trap: "Danmark".
- 3 O. Nielsen: "Skodborg og Vandfuld Herreder". Kbh. 1894, s. 77. Om Kongensgård: se la Cour: "Danske Gaarde". 1906. Lemvig Folkeblad 26/9, 4/11 1977, 19/5 1978. J.P. Vestergård: "Skiftende tider på Kongensgård". Årsskrift, Kongensgård Landbrugsskole 1980, s. 27-33.
- 4 Hvad anerne nr. 2 - Marie Møller og Kristian Balleby - har fortalt Erling.
- 5 Gr. Begtrup: "Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Dr". Bd. 7. Kbh. 1812, s. 3, 6 og 11.
- 6 Johan C. Sulkjær: "Nr. Nissum Sogn". Bd. I. 1932, s. 46, 75, 102, 104 og 124. J.P. Vestergård: "Skiftende tider på Kongensgård". Årsskrift 1980. Kongensgård Landbrugsskole, s. 27-33.
- 7 Pantsætningen af Bakhusene slettet 1832 - La. B77B. Skodborg og Vandfuld hrd. SP 130. Fol. 381.
- 8 Johan C. Sulkjær. Nr. Nissum Sogn. I. 1932.
- 9 La. B77B. Skodborg og Vandfuld Herreder. 207. Dokumenter til skifteprotokollen 1844-1847.
- 10 "Slægten Byskov fra (Nr. Byskov i) Nr. Nissum sogn". Skals 1973.
- 11 Andre slægtsforskere har forvekslet de to; den første født 18. maj 1826 i Resen Sogn, død 27. feb. 1827 i Fabjerg, den anden født 10. nov. 1827 i Fabjerg.

Blandt de mange af Niels Chr. Lunds efterkommere, for hvem det gik godt, var den dekorerede oldesøn Christen Nygaard. Her ses han stående med sin kone, Maren. Foran fra venstre svigersønnen Laurids Berg, med sin søn Vagn, og datteren Signe Nygaard med børnene Arne og Rigmor. Gården er Grønrose i Fjaltring, som Vagn Nygaard siden overtager.

Maren Lund og hendes gode familie

Forbindelserne fra Kongensgård til Nørre Vinkel og Krabbesmark holdtes vedlige i 1900-tallet – således også gennem datteren fra Kongensgård, Maren Lund, der den 3. februar 1826 blev gift med Christen Jepsen Bjerre. De havde endnu ikke fundet et sted at bo, men det hastede med brylluppet; Maren Lund var højgravid. Da barnet blev født den 18. maj, tjente hun stadig på Mellem Toftum i Resen, mens han havde fået plads på sognets præstegård.

Barnet, en søn, var måske for tidligt født, det var i hvert fald svageligt og blev hjemmedøbt Niels Chr. Lund efter sin morfar. Normalt blev den førstefødte opkaldt efter sin farfar, men det kunne der ikke være tale om her; han var bare en lille bonde fra Brunsgård i Nr. Lem. Drengen overlevede de første måneder, men døde allerede 9 måneder gammel, den 27. februar.

På det tidspunkt havde parret overtaget den store gård Vintergård i Fabjerg – og Maren Lund var måske allerede gravid igen. I hvert fald nedkom hun knap ni måneder senere med endnu en søn, som blev opkaldt efter den førstefødte.¹¹ Niels Chr. Christensen, født 10. november 1927, blev husmand på Brunsgårdhus i Nørre Nissum. Han giftede sig og fik to børn med Mette Laursdatter Blæsbjerg. Det andet efterlevende barn, Jeppe Christensen, kom til at tjene hos Chr. Breinholt Møller (ane nr. 8) på Nørre Vinkel, hvor han i 1858 blev far til den uægte søn, Christen Jepsen Nygaard. Han blev fisker og

dekoreret hædersmand, som fortalt i kapitel 57. Hans datter, Signe Nygaard, tjente som ung på Krabbesmark og var således der ved Vagn Møllers fødsel i 1916.

Det tredje barn, Mariane Christensdatter, født 1832, fik datteren Maren uden for ægteskab. Hun blev senere gift med Laust Andersen, men de fik ingen børn. Datteren Maren giftede sig og fik sønnen Chr. Uhre. Han fik en sød barndom, idet han blev opfostret hos mormoderen Mariane, der drev en slikforretning i Holstebro.

Det fjerde barn var Jens Breinholt Christensen, der blev stamfar til den store Breinholt-slægt fra Holstebro. Desuagtet at han som sine efterkommere tog sit mellemnavn som slægtsnavn, er denne del af slægten ikke med i slægtsbogen om Breinholt, fordi han var søn af en Jepsen og en Lund.

Det femte barn var Maren Christensen, hvis efterkommer Erik Bjerg giftede sig med Katrine Johansen. Da hun tjente på Krabbesmark var Be' Erling i en alder af 14 år forelsket i hende, men det opdagede hun aldrig. Ægteparret kom til at bo i Åbyhøj ved Århus og blev gode venner med Erling Møllers familie i Rønne.

Det sjette barn var Else Cathrine, der blev gift med Chr. Knudsen, gæstgiver i Østergade, Holstebro, mens sønnen fik Knudsens Hotel nær banegården – hvor for øvrigt Erling Møllers hustru, Annette, ofte kom i sine unge dage.

Parrets syvende barn døde som ung.

Slægtens lyseste hoved

Breinholt-slægtens mest fremtrædende mand i 1800-tallet var Niels Buch Breinholt - studehandler, iværksætter, verdensmand, journalist og rigsdagsmand. Erling Møller havde en finger med, da hans erindringer blev sikret for eftertiden.

Niels Buch Breinholt var måske slægtens lyseste hoved, opsummerer historikeren Jens Skriver i en kort sammenskrivning af mandens liv og levned. Niels Buch Breinholt (oldebarn af ane nr. 34) forenede jordnært og driftigt forretningstalent med journalistik og forfattersvirksomhed. Som landmand var han imidlertid også foregangsmand. Allerede som 22-årig blev han i 1854 ejer af Vandborg Vestergård, og her var han pioner i både studeopdræt, studehandel og senere mejeribrug – se kapitel 48 om *Breinholt-klanens store studeeventyr*. Han var også den første på egnen, der indførte en regelret og gennemført dræning. Da fandtes der ikke drænrørsfabrikker i miles omkreds, og det første år måtte der hentes en skibsladning fra Egersund ved Flensborg.

Niels Buch Breinholt forpagtede Vandborg Vestergård ud i 1873 og solgte den i 1904. I stedet købte han Ryssenstens hovedgård.

Kritisk over for Estrup

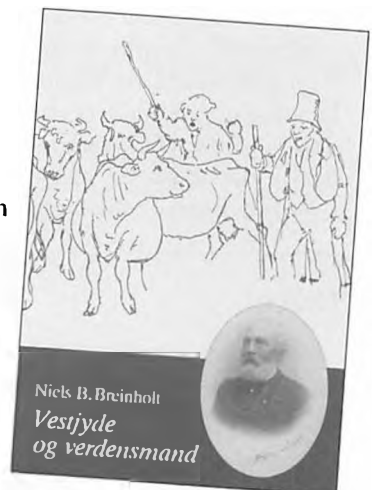
Niels Buch Breinholt blev allerede som 26-årig engageret i offentlige tillidshverv. Han var medlem af Ringkøbing amtsråd fra 1858-1864 og af sognerådet i Vandborg 1859-1864. Næstformand og sekretær i Skodborg-Vandfuld herreders og Lemvig købstads landboforening var han 1855-1870. En årrække var han konstitueret sandflugtskommissær og overklitfoged for Ringkøbing amt.

Det var ganske opsigtsvækkende, at han som 38-årig i 1870 blev valgt til landstinget og altså yngre end de mænd, der havde valget til at vælge ham. Herefter kom det politiske arbejde naturligt nok til at koncentrere sig om rigsdagen, hvor han havde sæde indtil 1910. Han var medlem af Kystsikringskommissionen, landbokommissionen af 1894, kommissionen angående statsbanedriften og Tuberkulosekommissionen.

Politisk tilhørte han egentlig Højre, men blev efterhånden mere og mere kritisk over for Estrups politik. Han var en af de højremænd, der stærkest arbejdede for et forlig med Venstre. I 1899-1900 tilsluttede han sig den frikonservative gruppe. Ved siden heraf udfoldede han en ikke ringe journalistisk virksomhed, især ved *Nationaltidende*.

I dag huskes han især for sine erindringer. Han skrev dem i to omgange, første gang i begyndelsen af århundredet til en bog om "Slægten Breinholt", som han i øvrigt også var initiativtager til. Bogen udkom 1907, og en tredjedel er forfattet af Niels Buch Breinholt. I sit otium skrev han flere erindringer under titlen

"Vestjyde og verdensmand" blev udgivet af Lemvig og Holstebro Museum, efter at Erling Møller viste dem originalmanuskriptet "En gammel vestjydes erindringer". Niels Buch Breinholts erindringer er bearbejdet og redigeret af Ellen Damgaard og Esben Graugaard.

Vandborg Vestergård i 1874, antagelig tegnet af forpagterens datter. Niels Buch Breinholt byggede det pompøse stuehus med takkede gavle til sin hustru Anna som en kopi af hendes barndomshjem, Visby Hedegård ved Tønder. De lange, stråttækte udlænger var i mere traditionel vestjysk byggeskik. Blyants-tegning med vandfarve, bagpå skrevet: Til Fader fra Maria. (Lemvig Museum.)

"En gammel vestjydes Erindringer og Oplevelser", der på ingen måde gentager, hvad allerede er skrevet i slægtsbogen, men indeholder et væld af andre fortællinger og detaljerede oplysninger. Han fik ikke udgivet disse erindringer før sin død i København i 1917. Han efterlod sig sin kone, Anna Jacobine Knudsen, der døde fem år senere. Der var ingen børn i ægteskabet.

Slægtserindringer reddet for eftertiden

Imidlertid arvede et barnebarn af hans søster, Karen Breinholt Agger fra Volder (1911-1991), de fire stulehæfter, som han havde skrevet sine erindringer i. Her lå de velbevaret, men ikke tilgængelige for offentligheden, indtil Erling Møller under et besøg i 1979 bad om at se dem. Han havde hørt om hæfterne fra hendes mand, dyrlæge Krogh, der ofte kom på Krabbesmark.

Erling Møller fik lov at låne de fire stulehæfter med erindringerne - 289 tætskrevne sider - som han viderelånte til først lederen af håndskriftsamlingen på Statsbiblioteket, siden landsarkivaren i Viborg¹. Begge kopierede erindringerne, mens en tredje kopi endte på Struer Museum.

Først da han otte år senere fortalte om bogens eksistens og indhold til lederen af Lemvig Museum, Ellen Damgaard, gik det stærkt med udbredelsen af Niels Buch Breinholts erindringer. Hun skrev videnskabeligt om denne verdensmands erindringer i artiklen "The Far West of Denmark" i *Ethnologica Scandinavica* vol. 19, 1989. For de lokale læsere blev artiklen bragt som artikelserie i *Lokalavisen (Lemvig)* samme år, og i 1991 blev serien udgivet af Lemvig Museum som en lille bog: "Lemvig - Langt væk? - Fra hvad?" Uddrag fra erindringshæfterne blev også bragt i årbogen *FRAM* 1989.

Den gamle vestjyde havde omverdenens interesse. I 1993 udkom "Facing the North Sea. West Jutland and the World", hvori dele af Niels Buch Breinholts erindringer indgår. Vigtigst blev dog udgivelsen året efter af "Vestjyde og verdensmand", der er redigeret af Ellen Damgaard og Esben Gravggaard, museumsleder på Holstebro Museum. Det er en 315 sider lang bearbejdet udgave af "En gammel vestjydes erindringer".

De fire originale stulehæfter blev i 1992 overdraget Lemvig Museum.

Noter

¹ Se Hardsyssels Årbog 1979, s.128.

I kølvandet på Vertumnus' stranding

En forfader var hælør og en anden slægtning bagmand, da kystboerne i 1847 stjal vraggods fra det strandede skib Vertumnus. En tredje af slægtens mænd reddede derimod fire af søfolkernes liv efter en heltemodig indsats.

Jeg er uskyldig, sagde bonden Peder Christian Jensen (ane nr. 10), da han blev dømt som hælør i Lemvig-egnens største retssag nogensinde om stræning – tyveri af strandingsgods. Men lige meget hjalp det. Peder Christian Jensen blev sendt i fængsel for at have forsøgt at sælge nogle kostbare farvestoffer, der var drevet i land, da det engelske sejlskib Vertumnus den 13. april 1847 strandede lidt nord for Langerhuse i Harboøre.

Peder Christian Jensen var langt fra den eneste, der kom i uføre efter bemeldte stranding. Det var som om, det meste af Lemvig-egnen var med til at stjæle, gemme eller handle med vraggodset. Selv nogle af strandfogederne var med i det – og mistede efterfølgende deres betroede erhverv. I alt 117 af egnens borgere blev dømt i vestkystens største retssag om stræning. Sagen var principiel. Herredsfogeden ville statuere et eksempel – eller rettere, mange eksempler – for at komme den lovløshed til livs, der havde hærget strandingerne siden kong Abels tid. Strandingsgods tilhørte nemlig ikke kystboerne, men kongen, dersom det forulykkede rederi ikke gjorde krav på det.

Allerede få dage efter Vertumnus' stranding begyndte efterforskningen af kystboernes ulovlige stræning. Efter omfattende husundersøgelser, der endte uden resultat, udlovede herredsfogeden en dusør til den, som anonymt og "beviislig kan angive de deri Skyldige". Herredsfogeden gik også efter hælørne: "Tillige advares enhver imod at købe sådanne Varer af Personer, som ikke er handelsberettigede," lød truslen fra den kongelige embedsmand.

På den baggrund blev Peder Christian Jensen uforvarende opdaget, da han forsøgte at sælge noget indigo og kopal, på den tid kostbare farvestoffer, til en købmand i Holstebro. Købmanden Anders Toft, der også var vicekonsul og nok skulle være sig, angav Peder Christian Jensen, og så gik sagen sin gang.

På vand og brød

Om den 37-årige Peder Christian Jensen havde handlet i god tro er svært at sige. Selv sagde han, at han bare ville gøre en anden en tjeneste, når han nu alligevel skulle til Holstebro. Men en kriminel personage var han tilsyneladende ikke. Siden han som ung kom ud at tjene som karl, havde han nøjsommeligt arbejdet sig op gennem landbosamfundet. Da han i 1839 havde giftet sig med Georgine Catrine Smidt (ane nr. 11), blev han indsidder og daglejer, så avancerede han til husmand, for i 1842 at få sin egen gård, Nr. Byskov i Hygum sogn. Ved flere lejligheder havde præsten givet ham et rosende skudsmål.

I Hygum fik han samtidig halvpå af Ellepose Teglværk¹ – og det var den anden parthaver af teglværket, som han ville hjælpe med at sælge de ulovlige farvestoffer. Som det viste sig under sagen, havde partneren på ingen måde rent mel i posen. Han havde stjålet en større mængde vraggods – og blev dømt derefter. Med i faldet tog han Peder Christian Jensen, der blev dømt som medsammenstvoren – sammen med de 115 andre dømte.

Dommen blev anket, og sagen gik helt til Højesteret, der i 1852 dømtes Peder Christian Jensen til tre gange fem dages fængsel for at have købt 1 ¼ pund indigo og 14 ¾ pund kopal

af strandboerne. I forening med nogle andre havde han endvidere købt 1 lispund indigo. Højesteret var ikke i tvivl om, at det var hæleri.² Fem år efter Vertumnus' forlis måtte bonden Peder Christian Jensen nu forlade sin gård for at afsone de tre gange fem dages fængsel.

En anden af slægtens mænd blev dømt som hovedmand i sagen. Som strandingsvagt havde Christen Larsen Rønn Eriksen (senere svigersøn til ane nr. 12) ikke bare set gennem fingre med omfattende tyverier, men også opfordret til dem og ligefrem deltaget i dem. Ved retten i Lemvig idømtes han to års forbedringsarbejde i Viborg tugthus, men Landsretten i Viborg og sluttelig Højesteret nedsatte i 1852 straffen til seks gange fem dages fængsel på vand og brød. Christen Larsen Rønn var et barn af sin tid – og søn af en af de mistænkte strandfogeder, hvilket vi vender tilbage til i det efterfølgende. Men om han var værre eller bedre end andre, er svært at sige.

Et godt skudsmål fik han imidlertid ikke senere i livet. Da han i 1858 blev gift med Karen Stokholm Jensen (datter af ane nr. 12), endte han med at drikke og i fuldskab pine og plage sin kone – som fortalt i kapitel 71, *Gæstfrie Balleby*.

Vertumnus' dramatiske stranding

Historien om slægtens rolle i Vertumnus' stranding er imidlertid også historien om en hæderfuld indsats, da redningsmændene med en tredje af slægtens mænd i spidsen satte deres eget liv på spil for at redde de forliste sømænd – og den er fortalt af en fjerde af slægtens mænd. Det er en lang historie, der begynder, da barken Vertumnus fredag den 9. april 1847 stævnedes ud fra London med kurs mod den russiske hovedstad Sankt Petersborg. Her ventede op mod 1000 skibsladninger på, at de første skibe kunne sejle igennem efter vinterens is – og Vertumnus ville være den første, der følgelig kunne handle med den største fortjeneste.

Sit navn havde Vertumnus ironisk nok fra den romerske gud for de skiftende årstider og for afgrøder. Som bytte for de russiske afgrøder havde den 315 tons store bark en mængde stykgods – især farvestoffet indigo (engelblåt), cochenille, kanelbark, kaffebønner, kinarod, ingefær, safflor, skind. Da Vertumnus var kommet fri af Themsen og den engelske kanal, satte kaptajnen og hans 12 mand store besætning kurs nordøst op gennem Vesterhavet for at komme nord om Jylland. En beretning³ om Vertumnus' forlis er skrevet af en af slægtens mænd Anders Vrist Langer (efterkommer af ane nr. 198 og ane nr. 1214):

"Mandag den 12. april blæste det meget stærkt af syd med regnbyger og tyk luft. Fra kl. 12 styredes NO t O indtil kl. 16, da vinden gik vestlig, hvorfor kursen ændredes til NO. Omtrent kl. 19 blev vinden mere nordlig, og kursen blev forandret til NO t N. Da klokken var 22, blev dybden loddet to gange, og der viste sig at være 13 favne vand - og ikke som formodet 22. Derefter blev kursen ændret til NNO, og skibet blev presset med sejl for at holde det fri af landet. Hele mandagen havde det været umuligt at foretage observationer, og land blev ikke set.

Kl. 3 tirsdag morgen den 13. får man uformodet øje på land; man mener nemlig at være 25 eng. sømil ude i rum sø. For ikke at tabe i afstand fra land, dersom skibet under vending ikke vil gå over stag, undlader man at forsøge dette. I stedet fortsætter man sejladsen, efter at flere sejl er sat til for at klare land. Det lykkedes ikke. Strøm og sø var for voldsom, og en time efter - omtrent kl. 4 - står „Vertumnus“ fast på den indre revle vel et par km nord for Langerhuse i strandfoged Erik Langers len. For at lette skibet blev vantet kappet, så stormasten kunne gå over bord. Masten faldt, men skibet blev stående."

Vertumnus' forlis på den indre revle blev iagttaget fra stranden lidt nord for Langerhuse. Strandfoged Erik Langer (senere svigerfader til datter af ane nr. 12) sendte straks bud efter strandingskommissionær Christopher Bernt Claudi (gift med en kusine til nr. 8), der boede i Grydsbæk i Vandborg. Han nåede frem klokken halv otte om morgenen og gav selv den følgende lange beretning om et dramatisk redningsarbejde.

Efter redningen tog han hjem til gården Grydsbæk, hvor konen Cathrine Ibsdatter (en datter fra Breinholt) ventede. Her skrev han straks sin første beretning til amtmanden. Få dage senere blev den forelæst på Harboøre for de 11 redningsmænd, der alle bekræfter rigtigheden med deres egenhændige underskrift og med strandfogederne Erik Langer og L. Rønn som vidner. Efter at have hørt deres kommentarer rettede han den til og sendte en ny version til poliiretten i Lemvig 17. maj 1847. I retten erklærede strandfogederne Chr. P. Knopper og Anders Laursen Vrist (oldebarn af ane nr. 121), at beretningen var den rene sandhed, og ni af redningsmændene tilbød samtidigt at beedige dens sandhed. Den sandfærdige beretning er her tillempet nutidsdansk af Anders Vrist Langer:

Stranding ved den jyske vestkyst. Tegning af C. Neumann i Illustreret Tidende 13. januar 1867.

Claudis beretning om redningsindsatsen

„Beretning om redningsforsøgene, foretaget for at frelse mandskabet fra det for Harboøre strand natten til den 13. april indstrandede barkskib „Vertumnus“ af London med 13 mands besætning.

Efter at jeg fra strandfoged E. Langer havde modtaget underretning og bemeldte skibs indstranding, begav jeg mig straks til strandingsstedet, hvor jeg ankom kl. 7:30 morgen. Ved min ankomst fandt jeg skibet liggende på den yderste kant af den indre revle med forstævnen imod NV og agterspejlet imod SO omtrent noget over 300 alen fra landet. Fokkemasten og mesanmasten stod endnu, hvorimod stormasten var faldet eller kappet over bord og lå med sin takkelage, sejl, ræer og topmaster, sammenviklet i læ eller indenfor skibet. Vinden var NV og havde fra en storm, som havde raset dagen og den påfølgende nat forud, lagt sig til en frisk kuling. Søen, som af den foregående storm var usædvanlig oprørt, brød så højt over skibet, at det kunne nå merset i fokkemasten.

Skibet arbejdede stærkt og var allerede så brøstfældigt, at masterne kunne bevæge sig i forskellige retnin-

ger. Mandskabet hang dels i fokkevantet i læ eller holdt sig fast i luvert ved bradspillet, og enkelte kunne endnu opholde sig i ruffet på agterdækket. Hele skanseklædningen, både vandfæde og alt løst på dækket var skyllet bort fra skibet. En mand, som var sprunget over bord for ved svømning at redde sig, var druknet, og en dreng var skyllet over bord og ligeledes druknet.

Strandfogeden, E. Langer, havde før min ankomst føjet anstalt for, at en fiskerbåd var kommet til stede på strandingsstedet, og med denne båd havde allerede 11 fiskere under anførsel af Jens Sauer været ude at foretage et mislykket forsøg på at redde mandskabet. Jeg opmuntrede nu straks bemeldte redningsmænd til at foretage et nyt forsøg, men de erklærede, at de under det første forsøg havde erfaret, at det var umuligt at komme skibet så nær, at de kunne tilkaste det en ende, og endnu en større umulighed at borde samme, først fordi søerne, som brød over skibet, slog så stærkt ned i læ, at de ufejlbart straks ville have fyldt båden med vand, når den kom på siden af skibet, dernæst fordi vraget af stormasten lå til dels indenfor og til dels ag-

ter for skibet og sloges omkring af sø og strøm, men fornemmelig, fordi strømmen gik så rivende stærkt sydpå imellem skibet og landet, at det ikke havde været dem muligt at gå imod den uden med en fart at blive ført agter om skibet hen i den sværeste brænding og hen imellem vraget af stormasten med sin takkelage, hvorhos en åre var gået itu for dem. Desuagtet søgte jeg at formå dem til at foretage et nyt forsøg og tilbød til større opmuntring for dem selv at ville gå ud med at lede forsøget, hvorpå de lod dem overtale. Jeg drog da straks omsorg for, at en smækker trosse eller line blev fastholdt i land, hvis opskudte tamp blev ført i bådens agterende, hvor en mand blev stillet derved for at benytte den dels som ror og dels til at stoppe strømmen med. Dernæst blev et lille dræg skaffet til veje og derved ligeledes fastgjort en smækker line, hvormed en rask karl blev stillet i forenden af båden for at kaste dette dræg over på skibet, når det skulle lykkes at komme det så nær, og hvorved det da var blevet muligt at skaffe sig kommunikation med skibet ved trossen fra landet og derved redde mandskabet.

Således udrustet begav vi os ud og arbejdede os med anstrengelse og livsfare igennem brændingen og nærmede os skibet, men jo nærmere vi kom dette, desto stærkere satte strømmen, og desto værre blev brændingen, og inden det blev muligt at komme skibet så nær, at vi kunne tilkaste det dræget, havde strømmen allerede drevet os agter om for det, hvor en bræksøg tog båden, kastede den om på siden, fyldte den næsten med vand, knækkede en åre, som rev en jernåretold løs med sig og nødsagede os til så hurtigt som muligt at søge landet for at frelse os.

Efter at en nybåd og andre årer var skaffet til veje, gik jeg atter ud på et fornyet forsøg, som desværre al anstrengelse uagtet havde samme udfald, og først efter at 4 lignende forsøg var foretaget forgæves, lykkedes det at komme skibet så nær, at dræget kunne tilkastes skibet og faldt samme i læ af ruffet agter på skibet, hvor det holdt fast.

Efter at båden derefter med besværighed var kommet i land og havde ført den smække line med sig, som var fast i dræget, lykkedes det skibsmandskabet at hale en 100 favne lang og 8 tommer tyk trosse om bord fra landet, hvilken blev fastgjort ved mesanmastens læ vant, og nu nærmede man ingen tvivl mere om, at jo det ulykkelige mandskab skulle blive reddet; men så skulle trossen hales stiv for ved hjælp af den at kunne hale båden ud og ind, og da strømmen havde så stærk

magt, sprang den desværre og blev straks revet bort af strømmen. De ulykkelige, fortvivlede klageråb herover var særdeles hjerteskerende og gjorde vor sorg over det glippede håb uden ende.

Et forgæves og fortvivlet forsøg blev atter foretaget på at komme skibet så nær, at man kunne tilkaste det et andet dræg, og da solen under alle disse anstrengelser var gået ned, og mørket faldet på, kunne intet videre foretages, så meget mere som redningsmændene var så forkomne af anstrengelse og arbejde, og af at have været gennemvåde den hele dag, at de erklærede ikke at være i stand til i håb om noget heldigt udfald at kunne foretage et nyt forsøg, og da ingen af de flere hundrede tilskuere, uagtet de med høj belønning blev opfordret og opmuntret dertil både af øvrigheden, mig og flere så vel som af de ulykkelige skibbrudnes råb om hjælp, og jeg tilbød mig at ville gå med og vove livet med dem - var at formå til at vove dem ud, måtte videre forsøg desværre opgives indtil dagens frembrud, skønt der desværre kun var lidet håb om, at skibet ville stå helt så længe. Imidlertid var skibet sunket så dybt i sandet, at mandskabet slet ikke kunne opholde sig på vraget, men måtte sidde i fokkemastens niere.

Redningsmændene såvel som jeg begav os derfor i hus for at få tørre klæder på, og det blev aftalt, at de skulle møde så snart som muligt på stranden igen for at være til stede i påkommende tilfælde. Omtrent kl. 2 om natten fik jeg i huset, hvor jeg opholdt mig, underretning om, at masten var i begreb med at falde, og jeg begav mig straks til det en halv mil fra stedet værende strandingssted, hvor jeg kom kort før dawningen.

Masterne var da faldet, agterenden havde skilt sig fra det øvrige af skibet og lå nær ved land; forenden og det øvrige af skibet — hvorved fokkemasten lå væltet indad - lå derimod omtrent på samme sted, hvor skibet først havde stødt, nemlig på ydersiden af revlen, og overskyldes stærkt af bræksøerne, omflydt af en stor mængde vrag.

Ingen nærmede noget håb om, at der kunne opholde sig levende folk på vraget, da man havde hørt skrig, da masten faldt, hvilke kort efter var forstummet; men så snart det gryede så meget af dagen, at man kunne se, opdagede man, at der hang nogle underfordelen af skibet, som var kærtret indad, og hvorover søen skyllede stærkt. Båden blev nu øjeblikkelig bemanded, og uagtet søen var tiltaget, begav vi os dog ud med den for at søge at redde de ulykkelige.

Destoværre fandt vi snart, at vi al anstrengelse uag-

tet ikke kunne komme vraget nærmere end netop til den yderste ende af fokkemasten, hvor dog søen brød så stærkt, at vi umuligt kunne ligge der, og at komme så nær, at vi kunne gøre en ende fast på den var umuligt. Vi måtte derfor føje anstalt for et lille dræg med en line ved til at kaste over næsten i det håb, at denne kunne hugge sig fast og således tjene til at holde båden så nær næsten som muligt. Efter at båden 4 gange var blevet stærk fyldt med vand ved at ro imod brændingen, og forsøgene på grund deraf var mislykkede, lykkedes det endelig at få dræget til at hugge sig fast. Der blev gjort tegn til de ulykkelige, at de skulle kravle ud på enden af masten, som vi nu ved hjælp af linen håbede at komme så nær, at vi derhen kunne tilkaste denne line. Imidlertid havde vi været nødsaget til at fire os tilbage, da båden ikke kunne ligge så tæt ved masten uden straks at fyldes med vand, thi søen brød netop på det sted, hvor båden skulle ligge. Så snart vi nu så den første mand med megen anstrengelse kravle ud på masten, og han havde nået enden, firede og roede vi os ud igennem brændingen og kom heldigvis den første gang så nær, at vi kunne tilkaste den ulykkelige en ende.

Ved denne slæbte vi ham igennem søen hen til båden, men måtte så straks retirere til landet, dels fordi båden var stærk fyldt med vand, dels fordi den reddede var blevet trukket op i bevidstløs tilstand. På samme måde blev tre af de andre ulykkelige reddet og båret til det nærmeste hus.

Så vidt vi kunne skønne, var endnu 4 à 5 ulykkelige i live på vraget, men i så udmattet en tilstand, at de ikke kunne røre sig eller foretage noget til deres frelse, og da det var umuligt at komme til skroget for brændingen og masterne, som lå indenfor, så faldt det i vor højst sørgelige lod at blive vidne til, at de ulykkelige efterhånden faldt i vandet af udmattelse, uden at vi havde midlerne i vor magt til at frelse dem. Jeg må her tilføje den bemærkning, at alle forsøgene på at få kommunikation med landet fra skibet ved at binde letflydende ting til en trosse, strandede på, at en rivende strøm straks rev det med sig langs skibet og agter om det ud i brændingen, hvor ingen båd kunne komme.

Der var straks gået bud til Agger kanal efter redningsbåden, og Abildhauges brev tilbage oplyser, at han desværre ikke så sig i stand til at komme os til hjælp.

Der blev med de midler, vi havde til vor rådighed, gjort alt, hvad der kunne gøres for at frelse de ulykkelige, og af redningsmændene må jeg især med ros nævne Jens Sauer og Anders Thuborg; det er mit ønske, at samtlige Harbøre-boere, som har deltaget i redningsforsøgene, indstilles til Det Kongelige Danske Cancellie til den belønning, som de kunne tilkomme for at have vovet deres liv for at frelse andres.

Grydsbech, d. 21. april 1847. C. B. Claudi".

Krav om moderne redningsudstyr

Anders Vrist Langer beretter videre: "Claudis initiativ i dette redningsforetagende fremtræder tydeligt... Ved retsmødet i Lemvig den 17. maj 1847... forklarer de ni tilstedeværende af redningsmændene, at Claudi „tilbød dem af hans egne midler en belønning af 100 rdl., foruden hvad der måtte blive dem tilstået af regeringen". I grunden undrer det vel, at en mand som han personlig tager med fiskerbåden ud, endda som leder. Det må da forudsætte, at fiskerne har næret tillid til ham i en sådan situation. Men for øvrigt var det ikke første gang. I hvert fald et par gange før (22/10 1845 og 29/12 1845) havde han fungeret på lignende måde, og det var i sommeren 1845, han havde foretaget sin første Englands-rejse for at studere redningsvæsen.

Men der synes bestemt heller ikke at have været noget at udsætte på redningsmændenes initiativ. For det første havde de været på havet, før Claudi kom til, og nok skulle de opmuntres af Claudi, men der forlyder ikke noget om, at nogen af dem senere sprang fra. Da styrmanden aflægger sin søforklaring, udtrykker han den formening, 'at det hele mandskab kunne være bleven reddet, dersom kystboerne, som anvendte al anstrengelse og oftere var i livsfare, havde været forsynede med tilbørligt redningsapparat, navnlig en til sådant brug konstrueret redningsbåd'.

Kortet viser antallet af totalforlis i danske farvande i tidsrummet 1858-85, altså en periode på kun 27 år. Kortet er udarbejdet i 1893 af C. Beseke for at vise betydningen af Kielerkanalen, som på det tidspunkt var under anlæggelse. De ca. 1200 prikker langs den jyske vestkyst viser med al tydelighed, hvad der kunne spares af materiel og menneskeliv ved at undgå vejen norden om Jylland. I den omtalte periode var motoriseringen begyndt. Dampskibene udgjorde 30-35% af den samlede skibsmængde; men kun 3-4% af de forliste skibe er dampskibe, så selv om dampkraften dengang var beskeden, har den alligevel i mange tilfælde været tilstrækkelig til, at man kunne sejle op mod stormen og derved holde sig fri af den farlige kyst. Tilsvarende strandingskort for tidligere århundreder ville altså, hvis de lod sig fremstille, næppe give lysere billeder. Tilmeld har både sejlføring og navigationsmetoder været ringere, end de var i 1800-tallet. Helt tilbage i oldtiden har man sejlet op langs Jylland for at komme nord om Skagen eller gennem Limfjorden. Blev et oldtidsskib på denne strækning overrasket af en vestenstorm, ville det strande på kysten, som jo næsten er helt uden naturlige havne.

Det var altså ikke folkene, men deres materiel, der var noget i vejen med. Claudis beretning til amtmanden slutter med et afsnit, som... er stærkt følelsespræget og udtrykker en holdning og karaktertræk, der nok er med til at forklare hans initiativ:

'Jeg har nu desværre mange gange været vidne til, at mennesker er gået bort på samme måde, og lige så mange gange har jeg også bedt den gode Gud om, at det måtte blive den sidste gang. — Denne sidste sørgelige begivenhed har dybt rystet mig og vil aldrig udslettes af min erindring. Man vil måske kunne få nogen idé om, hvad jeg har gennemgået, når jeg som min fulde og faste overbevisning anfører: — at dersom jeg havde været i besiddelse af et eksemplar af Dennetts kasteapparater, de nødvendige trosser og en hensigtsmæssig redningsbåd, så skulle jeg have reddet det hele mandskab inden få timer, efter at jeg var kommet til stede. Gid denne sørgelige begivenhed nu måtte tjene til at tilskynde regeringen så snart muligt at oprette stationer for redningsapparater her på kysten uden at se på den usle og lumpne bekostning derved'...

17. maj offentliggør Ringkjøbing Amtstidende en ret højstemt taksigelse til Claudi fra de fire reddede, der til sidst siger: 'Det er vor sikre og faste Tro, at hvis denne elskelige og menneskekjærlige Herre havde haft en Redningsbåd af egen Construction og andre Apparater til sin Rådighed, så vilde han heldigen have frelst det ulykkelige Skibs hele Mandskab 20 Timer før.' Så langt ifølge Anders Vrist Langers beretning.

Den dokumenterer, at Claudis indsats som redningsmand lå langt ud over, hvad der forventes af en strandingskommissionær. Som fortalt i kapitel 60 om en anden af slægtens strandingskommissionærer, den samtidige Christen Kastberg (fætter til ane nr. 11 og ane nr. 14), var en kommissionærs opgave først og fremmest at yde forretningsmæssig bistand til kaptajnen og ejerne af det forliste gods. Christopher Bernt Claudi endte da også med at få en fremtrædende plads i danmarkshistorien som den, der lagde grunden til landets moderne redningsvæsen. Han var i 1822 blevet strandopsynsmand for Ryssenstens nordre forstrand og var som sådan ansvarlig for strandfogederne og bjergningsarbejdet.

Tidligere havde bjærgningen af forliste i realiteten været på kystboernes nåde eller unåde.

Christen Larsen Rønn Eriksens skudsmål blev ikke bedre, da han senere i livet ægtede Karen Stokholm Jensen (datter af ane nr. 12).

Her var både mulighed for at gøre en heroisk indsat og for at skaffe sig en ekstrafortjeneste. Men Vertumnus' dramatiske forlis skabte den holdningsændring, der var brug for. Det lykkedes Claudi at skabe tilslutning til, at der langs den jyske vestkyst blev etableret redningsstationer med redningsbåde og raketter til at skyde liner ud til skibene. Det nørreyske redningsvæsen blev oprettet ved lov i 1852. Det fik kontor i Lemvig, Østergade 12, med Claudi som bestyrer.⁵

Tyveriet af strandingsgodset

Der opstod hurtigt mistanke om, at nogle af havboerne stjal noget af Vertumnus' last. Efter nogle næsten for-gæves husundersøgelser, udsatte herredsfogeden den 27. april en dusør til den, der angiver de skyldige:

„Da der er opstået Mistanke om ulovlig Omgang med en deel af det Opdrevne af Ladningen af det for Har-

boøre den 13de April indstrandede Skib „Vertumnus“, navnlig hvad Indigo og Cochenille angår, så udloves fra Herredscontoiret i Lemvig under Fortielse af Angivernes Navne en Belønning af 10 til 50 Rbd., alt efter Opdagelsens Vigtighed, til Den eller Dem, som beviisligen kan angive de deri Skyldige. Tillige advares enhver imod at købe sådanne Varer af Personer, som ikke er handelsberettigede“.

Anders Vrist Langer beretter: "To strandfogeder kunne ikke snakke sig udenom, men måtte afstå stillingen, og også Erik Langer, i hvis stranden „Vertumnus“ var strandet, og hos hvem de reddede søfolk boede, var ved at komme under mistanke.

Den dag, de druknede søfolk blev begravet, den 21. april, fandt Erik Langers 8-årige datter Zidsel et bundt kanelbark i loen. Bundtet var nok faldet ud af en kasse der, før den blev sendt til Lemvig. Hendes 11-årige bror, Jens Møller, havde en dag kort efter strandingen opsamlet en del cochenille ude i sin fars gård. Stykkerne var faldet ud af en tønde, som havde stået der, før den blev sendt til Lemvig. Drengen viste dem til styrmand Thompson, der sagde, at de intet betød. Han kunne godt beholde den smule.

Også her må der være foretaget husundersøgelse, for ved retsmøde i gården den 6. maj fremstod strandfoged Erik Langer 'og forevistest det i hans dragkisteskuffe forefundne bundt kanel, en pose coshenille og nogle stykker copal'.

Styrmand Thompsons kendskab til sagen og andre omstændigheder har nok gjort, at her ikke blev tale om strafansvar. For øvrigt er det vist typisk i denne sag, at adskillige blev indblandet ret uskyldigt. De fandt småstumper af visse varer og tog det med sig, da de ellers formodentlig ville gå til spilde. I flere tilfælde anså man copalen for at være rav - som man for øvrigt også skulle aflevere dengang.

Værre var det med Erik Langers næstældste søn, den 19-årige Christen Larsen Rønn. Under vagttjeneste ved stranden deltager han i tyveriet af en sæk cochenille sammen med et par naboer. De gemmer først sækken i et udhus til en af nabogårdene. Senere bliver den flyttet til et udhus ved en anden gård, hvor den lå indpakket i et sejl under noget halm den 26. april, da husundersøgelserne fandt sted. Derefter bliver sækken flyttet hen et sted østen for denne

gård, hvor den bliver gravet ned under noget rugsæd. Gårdejereren henter den senere hjem igen for selv at angive tyveriet, og her finder øvrigheden sækken den 17. maj, da en af de øvrige implicerede åbenbarer historien i retten.

Det lader til, at dommeren var ret interesseret i at få oplyst, hvor meget Erik Langer vidste om sønnens delagtighed i tyveriet. Et og andet blev han efterhånden klar over, og som forhørene skrider frem, og øvrigheden lidt efter lidt får udredet trådene, fornemmer man, hvor vanskelig situationen må have været for en sådan far. Han synes i det hele taget at have været ret meddelssom over for rettens folk og ivrig efter at lede dem på spor i de forskellige konkrete sager - det var vel også hans opgave som strandfoged, men det har nok uden tvivl skabt modvilje imod ham. Man mærker det i sagen, hvor sønnen var indblandet. Her er det tydeligt, at en af de implicerede naboer forsøger at fremstille Erik Langer som medvider i sønnens ulovligheder.

Det lykkes åbenbart ikke. Jeg kender ikke domsafsigelsernes ordlyd, kun en liste med de dømtes navne. Erik Langers er der ikke. I så fald havde han vel også mistet sin stilling."

Så vidt ifølge Anders Vrist Langers beretning. Historien om Vertumnus' forlis er også blevet fortalt af E. Falbe Hansen, der som nyuddannet blev dommerfuldmægtig i Lemvig. I sine erindringer⁷ gengiver han rygter om, at herredsfogeden begik selvmord, da det blev afsløret, at han var indblandet i den ulovlige stræning. Men det giver Anders Vrist Langer ikke meget for:

"Det er derimod ikke svært at påvise fejl i Falbe Hansens oplysninger om samme stranding. Og det er jo ret forståeligt. Falbe Hansen skriver i 1902 om det, han i 1860 fik at vide om en tretten år gammel strandingshistorie. Han støtter sig ikke på skriftlige optegnelser, men på sin, som han siger, 'fortræffelige hukommelse'. Den kan trods alt glippe for de fleste... Stadig tyder intet på, at de af Falbe Hansen meddelte rygter talte sandt, nemlig at herredsfogeden selv skulle have været impliceret i tyveriet og skulle have begået selvmord, da kaptajnen (der jo altså var druknet) havde klaget sin nød til Claudi." Anders Vrist Langer fremhæver også, at herredsfogeden den 6. maj dør „efter et apoplektisk anfald".

En god vært for de strandede

Fra sin egen tid som nyuddannet dommerfuldmægtig har E. Falbe Hansen imidlertid berettet om en anden af slægtens mænd, Ole Christian Kastberg (fætter til ane nr. 11 og nr. 14, foruden fætter til strandingskommissionær Christen Kastberg).

Der findes flere beretninger om Ole Christian Kastbergs næsten påtrængende gæstfrihed i forbindelse med strandinger ud for Herpinggård, som han i 1837 havde giftet sig til. E. Falbe Hansen erindrer, hvordan Kastberg for alt i verden forsøgte at få herredsfogedens folk til at bo hos sig under arbejdet med en stranding i 1860. Det viste sig dog, at de kom til at nyde en udsøgt gæstfrihed; Ole Christian Kastbergs vogn kørte dem til havet om morgenen og hentedem dem igen om aftenen. Falbe Hansen fortæller:

"Tidligt om morgenen den 1. september 1860 kom der ridende bud fra strandfogeden i Trans, at der om natten var inddrevet et "dødt skib" i hans len... Herredsfogeden gav mig ordre til straks at rejse derud... En fjerdingvej fra havet, hvis dumpe drøn vi allerede i nogen tid havde hørt, passerede vi en gammel hovedgård "Herpinggård" lidt fra landevejen, og ved nedkørslen til samme stod en kraftig landmand, ejeren proprietær Kastberg, og standsede os. Så snart han havde set os langt borte, var han på det rene med, hvad det var for folk, som kom kørende, og med vort ærinde, og han ilede da ud til vejskellet for at råbe os an og hale os ind på gården. Sådanne fremmede folk fik han jo ikke hver dag, og vi skulde værsgo komme ind til ham først; den strandede kasse lå vel godt nok dernede. Han var meget ivrig, og glæden over at have fanget os lyste ud af hele hans ansigt. Men vi var standhaftige, vilde først til havet og opfylde vore pligter, undersøge skibet og træffe de fornødne foranstaltninger til bjergning

Hædersmænd fra Tuskjær Redningsstation i Fjaltring. Den anden fra venstre er Christen Jepsen Nygaard (oldebarn af ane nr. 26) fra Sønderbyhus i Fjaltring. Han var fisker og blev redningsmand, da han den 1. september 1886 blev ansat

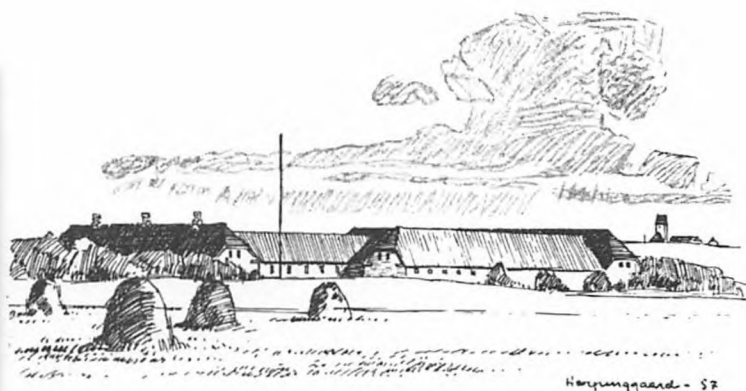
som bådsmænd. Han var med til at redde 330 skibbrudne mennesker gennem de 27 redningsaktioner, han nåede at deltage i. I alt 19 gange var han ude med redningsbåden og otte gange reddede han de skibbrudne med raketapparatet. Derfor blev han hædret med både Dannebrogskorset og en fransk sølvmedalje. Blandt de otte børn, han fik med den tre år yngre Maren Nielsen, var sønnen Ingvar Elias Jepsen. Han blev fisker og døde i 1938 af en lungebetændelse, han fik efter at være faldet i vandet. Selv om slægtskabet var langt ude – han var barn af et næstsøskende barn til Marie Møller på Krabbesmark og Kristian Jensen i Balleby – blev hans død en af slægtens historier, blandt andet fordi hans søster, Signe Nygaard, havde tjent på Krabbesmark som ung. Om Christen Jepsen Nygaards herkomst, se kapitel 55.

især af mennesker, om sådanne måtte findes deri. Vi måtte da love at komme ind på tilbagevejen, og den nye fuldmægtig, som han nok havde hørt om, men ikke set før i dag, måtte love at bo hos ham, så skulde hans vogn køre mig til havet hver morgen og hente mig om aftenen. Vi slap da så fra ham og fortsatte vor vej...

Om aftenen når unge Kastberg kom med vognen og hentede os hjem til Herpinggård, hvilken mageløs gæstfrihed; man trak de lange vandstøvler af os, gav os tøfler på fødderne, og vidste ikke alt det gode, de vilde gøre for os. Så et kraftigt måltid, en stoppet pipe tobak, en varm toddy, en rask l'hombre, og til sidst blev man puttet i seng, som datteren til overflod havde afdampet med et bækket med gløder. Alt var gjort for at gøre det hyggeligt for strandridderen Rothe og mig; der var intet, der manglede, snarere lidt for meget. Og så historierne om strandinger, om jagt i klitterne, om tidligere gæsters bedrifter og så videre, som den gamle Ole Christian Kastberg på sin joviale måde fortalte. Det kan nok være, at alt det var noget for en ung københavner på 21 år."¹⁰

Så vidt E. Falbe Hansen. Den samme gæstfrihed kom otte år senere nogle strandede russiske officerer til gode. De var forlist med "Alexander Newsky", der den 25. september 1868 strandede ud for Trans. Officererne forærede Kastberg-familien en del sølvtoj."¹¹

Rasmus Krogh, en søn af Katrine Kastberg (efterkommer af ane nr. 46=56), fortæller: "Allerede tidligt på dagen fik man på Herpinggård at høre om strandingen, og Ole Christian sadler omgående en hest og begiver sig af sted for at komme ud og overvære redningsarbejdet... En stor del af skibets officerer får indtil deres hjemrejse ophold på gården. Familien Kastberg bliver ejer af en del sølvting fra skibets officer kahytter – jeg husker mor blandt andet kom i besiddelse af et meget smukt sølvkrucifiks, som netop havde tilhørt en af de russiske officerer... Flere af disse ting findes i dag på Lemvig Museum."¹¹

Ole Christian Kastberg og Herpinggård.

Fyrmesteren og jomfruerne på Herpinggård

Tre jomfruer på Herpinggård havde lovet hinanden, at de aldrig skulle gifte sig. De kunne nok drive den store studegård uden mændenes hjælp. De to ældre frøkener Kastberg holdt deres løfte, mens en fyrmester fra Anholt kom i vejen for den yngste.

Den første af slægtens jomfruer på Herpinggård i Trans var Cathrine Marie Stokholm, der som 22-årig arvede gården fra sin far Niels Stokholm (svoger til ane nr. 17). Han havde drevet den gamle hovedgård siden 1809 frem til sin død i 1836. Men at drive en stor studegård med et hartkorn på 13 tønder¹² var ikke, hvad en ung jomfru var sat i verden for, og hun giftede sig året efter med den 31-årige godsforpagter Ole Christian Kastberg (fætter til ane nr. 11 og nr. 14).

Ole Christian Kastberg var mand for at styre en gård af den størrelse. Han var født på den gamle slægtsgård Ballegård og havde i flere år været forpagter af Ausumgård hovedgård i Vejrum. Med sig til Herpinggård bragte han sin to år yngre søster, Mette Marie Kastberg (kusine til ane nr. 11 og nr. 14), der var ugift og havde tjent som hans husholderske på Ausumgård. Hvorfor hun ikke selv giftede sig, ved vi ikke, men hun blev den næste jomfru på Herpinggård.

Cathrine Marie Stokholm kunne givetvis have brug for en erfaren husholderske i den store husholdning; hun fødte ti børn i løbet af de næste 14 år. I 1851 døde Cathrine Marie Stokholm i barsels seng efter at have født tvillinger. Den sidstfødte af tvillingerne overlevede heller ikke.

Ole Christian Kastberg stod nu alene med et nyfødt barn foruden alle de andre børn og en gammeljomfru af en søster. At fire af børnene døde som små, har ikke gjort det lettere for den efterladte familie. Om Ole Christian Kastberg kunne leve op til sit ansvar er usikkert; han var en restløs person, der af samtiden blev beskrevet som en "jovial bonde" med en næsten påtrængende gæstfrihed,¹³ som fortalt i beretningen om strandinger.

Der var nu i høj grad op til fasteren Mette Marie Kastberg at tage sig af børnene og gårdens husførelse. Erfaringen havde hun, og børnene kendte hun, men på et tidspunkt blev hun indhentet af sygdom. I 1854 døde jomfru Kastberg af vattersot, som der står i kirkebogen – 46 år gammel.

De efterladte børn gjorde i de første kritiske år efter moderens død måske deres faster Mette Marie til rollemodel. Eller også forhindrede faderens forflyvskhed børnene i selv at flyve fra reden. Hvorom alting er, så lagde næsten alle børnene sig som voksne efter Mette Marie Kastbergs levemåde; de flyttede aldrig hjemmefra og endte som pebersvende og pebermøer. De to sønner døde således som ungarle. Den ældste søn, Niels Stokholm Kastberg, overtog i 1879 gården

"Fra toppen af Bovbjerg".
Tegnet af Jens Gregersen
Pinholt²⁵, 1889.

efter faderens død. Han var veteran fra krigen i 1864, hvor han som menig infanterist blev taget til fange af tyskerne og siden kom på lazaret i Nyborg.¹⁴ Da han i 1884 døde, 46 år gammel, barnløs og ugift, boede den fire år yngre bror Peter stadig på gården. Men af en eller anden grund var han ikke mand for at overtage gården.

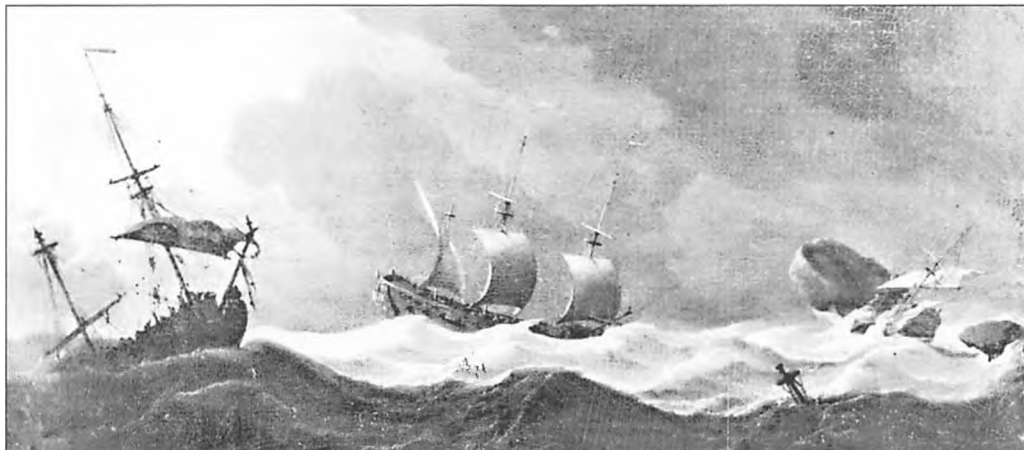
Den store Herpinggård blev i stedet overtaget af de to tvillingsøstre Marie og Petrine, der efterhånden var et par gammeljomfruer på 43 år. Broderen Peter blev dog boende på gården, og det samme gjorde den ti år yngre søster Cathrine Marie. En sydpige beretter i sine erindringer fra den tid: "Jeg sømmede viskestykker af gamle lagner, og det fik jeg sådan en øvelse i, at moder ikke kunde levere mig arbejde nok. Vi havde ingen symaskine... En dag fik vi besøg af frøknerne Kastbjerg, Herpinggård, Trans, de bad mig sømme noget. Oprindelig var de 3 søstre; de havde lovet hinanden altid at forblive ugifte og drive gården sammen, men én kneb ud og giftede sig med fyrmesteren, længe til stor forargelse for de to andre, men da der kom børn, tilgav de hende af kærlighed til børnene. Hendes søn ejer nu gården. De to frøkner Kastbjerg holdt syskole for enegns børn og unge piger."¹⁵

I en alder af 34 år var den yngste søster, Cathrine Marie Kastberg, åbenbart faldet for den et år yngre fyrassistent på Bovbjerg Fyr, Heinrich Peter Kristian Hinrichsen. Som en sommervind østfra var han kommet til vestkysten, formentlig bare som afløser på gennemrejse. For ham må det være som at komme til

det forjættede land efter mange års ørkenvandring. I 14 år havde han været fyrmester på det isolerede Anholt Fyr, der lå på øens østligste spids med seks-syv¹⁶ kilometer gennem Ørkenen til de nærmeste mennesker. Hvornår den ensomme fyrpasser første gang mødte Cathrine Marie, ved vi ikke. Men faldt for hinanden gjorde de så eftertrykkeligt, at de 1. oktober 1885 fik kongebrev på at kunne gifte sig hurtigst muligt. Den 6. november stod brylluppet i Trans Kirke – forlover var Peter Stokholm Breinholt (oldebarn af ane nr. 34). Parret flyttede til Samsø, hvor Heinrich Peter Kristian Hinrichsen blev fyrmester på Vestborg Fyr, og her kom tvillingerne Rigmor og Folmer til verden – mindre end ni måneder efter brylluppet.

Sønnen gik senere i faderens fodspor og blev fyrpasser på Hjelm og Hirsholmene.¹⁷ Broderen Aage Kastberg Hinrichsen fulgte året efter. Han gik i moderens fodspor og overtog i 1917 Herpinggård efter sine mostre. Frøknerne Kastberg døde på hver sin side af 1. verdenskrig, Petrine Kastberg i 1914, 73 år gammel, og Marie Kastberg i 1918, 77 år gammel. Hermed var jomfruernes tid på Herpinggård forbi. Aage Kastberg Hinrichsen giftede sig og fik to børn: Datteren Gerda Kastberg, der blev lærerinde og siden gift med en tømrermester,¹⁸ og sønnen Svend Kastberg Hinrichsen, der i 1960 overtog gården, og som fik fem døtre, da han giftede sig ind i Bjerre-slægten.¹⁹

Herpinggård gik slægten af hænde ved udgangen af 1900-tallet.

Maleri af F. Monamy: "Skibe i Havsnød" (Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg).

Strandingens forhistorie

Myten om strandingerne ved Vestkysten handler om kystboere, der lokkede skibe til at strandede ved at tænde bål på land. Og bund i virkeligheden har myten; så sent som i 1619 forbød Christian 4 vendelboere og læsøboere – under straf på liv og gods – at vildlede skibene ved at brænde blus på stranden.

Anders Vrist Langer fortæller om, hvordan den ulovlige stræning kunne være organiseret af den herremand, der havde strandretten: I pålandsstorm sendte han om natten "sine håndlangere ud i klitterne på heste med lygte under bugen. Drev en forkommen sømand i land, skulle et spadslag i hovedet være nok til at føre ham over i den tilstand, hvorfra der ikke sladres."²⁰

I den forstand var kystboerne ikke spor bedre end sørøvere, for hvem fremmede ikke var medmennesker, hvis liv og ejendom skulle respekteres. Hvornår Harboøre-boerne blev civiliserede, ved vi ikke, men deres ry som strandrøvere fulgte dem helt frem til midt i 1700-tallet. Da biskop Brorson var på bispevisitats i Engbjerg kirke, talte han store ord til menigheden, idet han vidste, at Harboøre var "meget berytget for letfærdighed og uretfærdighed ved strandsiden". Hans alvorsprædiken resulterede i "en stor bevægelse af suk og gråd i menigheden" – og opvækelse i de følgende år, særligt i Harboøre.

I virkeligheden havde stræning været forbudt siden kong Abels tid. Det var nemlig kongen, der havde retten til alt det vraggods, "som ingen mand følger med eller kommer efter". Ifølge Christian 2's vragsforordning skulle ejeren "dog melde sig inden 'år og dag', det vil sige et år og seks uger, hvis han ville have sit gods eller indtægterne af dets salg (minus bjærgløn). Hvis ingen havde meldt sig, når fristen var udløbet, blev godset solgt; to tredjedele af indtægterne skulle gå i den kongelige kasse; for den sidste tredjedel skulle der holdes messer for de skibbrudne og for alle kristne sjæle. Folk som stjal vraggods skulle straks hænges; der skulle rejses galger langs kysten, så enhver kunne blive mindet om, hvad straffen for tyveri var."²¹

En formoder var hæler i 1600-tallet

Selv om der var en truende galgebakke ved Vrist, afholdt truslen om hængning tilsyneladende ikke Harboøre-folkene fra at gå på stræning. Det viser en sag fra 1609, der involverer en anden af forfædrene, Kirsten Maarsdatter (ane nr. 1839). Sagen drejede sig om 25 stykker

guld, der blev fundet på stranden i Harboøre, formentlig på et lig, der var drevet i land.

På Bøvling birketing bevidnede otte mænd "på deres gode tro, sjæl og rette sanden," at birkefoged Poul Mikkelsen havde beslaglagt guld: De "hørte og så, Niels Bloxsøn og Christen Jensøn leverede fornævnte Poul Mikkelsen tyve og to stykker guld, som de bekendte at have fundet ved havsiden og ved deres højeste ed svor, at de ikke mer har bekommen af samme guld." De tre sidste stykker guld i sagen var solgt videre af andre kystboere, hvor af den ene "nu var heden rømt". "Ydermere vandt (bevidnede) fornævnte otte mænd, at Kirsten Maarsdatter i Lemvig lod levere et stykke guld til fornævnte Poul Mikkelsen, derhos lod berette, at hun havde købt det af fornævnte Jens Knudsen på Langør og fornævnte Jens Knudsen at have sagt for hende at have bekommet den i Ålborg for fisk, han der havde solgt."

At beholde og sælge det guld, man havde fundet på stranden var en så alvorlig forseelse, at de hovedtiltalte stod til dødsstraf. I hvert fald havde lensmanden fået "besked fra kongen om at lade nåde gå for ret med hensyn til to af kronens bønder i Harboøre, Niels Christensen og Christen Jensen, som 'er kommet for skade af misforståelse at dølge og fortie noget vrag' og derfor var dømt på deres hals. Dog skulle de straffes af deres yderste formue på gods og penge," som Anders Vrist Langer genfortæller det. De to fik en bøde på 1000 daler, mens Jens Knudsen måtte bøde med seks tønder torsk, ligesom andre implicerede fik bøder.

At Kirsten Maarsdatter blev involveret i Bøvling lens største sag om strandhugst i 1600-tallet, har formentlig været en streg i regningen for hendes mand, købmand Simon Christensen (ane nr. 1838), der tillige var Lemvigs borgmester og rådmand i flere perioder. Som øvrighedsperson måtte hans hæderlighed ikke beklivkes, når han samtidig som købmand kunne handle med hjerget strandingsgods; vi ved, at han i 1619 skrev under som vitterlighedsvidne, da en hollandsk skipper kvitterede for den betaling, han havde fået af lensmanden for sejl, tovværk og andet, der var hjerget fra vraget.²² Tilsvarende underskrev han som vitterlighedsvidne i 1627, da en skipper fra Stralstrund købte vraget af sit strandede skib tilbage.²³

En af slægtens historier

I 1839 havde bonden Peder Christian Jensen og Georgine Cathrine Smidt fået datteren Ane Marie Vinkel Pedersen (ane nr. 5), der mange år senere blev kone på Krabbesmark. Her blev stræningen efter Vertumnus' forlis ikke bare en del af slægtens røverhistorier; den glørværdige redningsaktion kunne også mindes som slægtens, idet hendes svigerfar, Christen Breinholt Møller på Nørre Vinkel, var fætter til Cathrine Ibsdatter, gift med den navnkundige strandingskommissionær Claudi. At hendes egen mor var kusine til Hardsyssels anden strandingskommissionær, Christen Kastberg, gjorde ikke interessen mindre.

Vestkystens strandinger var helt op i 1900-tallet en del af slægtens liv ved vestkysten. Det var ikke bare noget, man snakkede om, men også noget, man oplevede som et afbræk i hverdagen. Således fortæller Vagn Møller i sine erindringer: "Et par gange var jeg med ude og se strandinger ved Harboøre eller Vrist. Et tremastet norsk sejlskib, Bragø, stod i vandkanten, så folk ad en stige kunne gå ombord. Far og min ældste søster benyttede sig af det. Samme dag var en lille fladbundet hollænder strandet nær ved. Den stod 20-30 meter oppe på stranden, og den var jeg ombord på. Skipperen var der endnu: Med god varme i kahytten sad han i piberøg og snakkede med folk."²⁴

Og med dette udramatiske forlis slutter kilderne beretningen om slægtens strandinger, stræninger og strandfogeder.

Noter

- 1 Fol. 380b i B77B-67.
- 2 Kopi af Anders Langers manuskript til foredrag på De gamles Hjem i Harbøre 14/11 1979. Tidsskrift for Redningsvæsen 1971. Nr. 5, s. 55. 1972. Nr.6, s. 66. 1973. Nr. 11, s. 79. 1974. Nr. Nr. 1, s. 7, Nr. 8, s. 88. Nr. 9, s. 104. Hardsyssel Årbog 1909, s. 131. B77B. 67. Politiprotokol. La. B78. 83. Ekstraretsprotokol. Landsretsdom 7/5 1849. Ra. Højesterets Voteringsprotokol 1851- 7/1 1852.
- 3 A.V. Langer: "Da barken "Vertumnus" strandede ved vestkysten den 13. april 1847". Tidsskrift for Redningsvæsen, nr. 8 og 9. November-december 1974. Han nævner, at de fleste af de benyttede kilder findes på landsarkivet i Viborg, således Skodborg-Vandfuld herreders strandingsprotokoller, her især nr. 2: 1838-1848 (arkiv-nr. B 77 B-96), politiprotokoller 1842-48 (B 77 B-67) og 1843-48 (B 77 B-68), dokumenter til politiprotokollen 1847-48 (B 77 B-86). Claudis beretning til amtmænd m.v. findes under Ringkøbing amtsarkiv, indkomne breve.. 1847 (B 8 -675).
- 4 I hendes første ægteskab.
- 5 Alfred Jeppesen: «Fra heden til havet». Herning 1975, s. 122-124, 188. Jesper Madsen: «Studehandelens Historie i Danmark». Århus 1908, s. 44-53. Niels Mølgård: «Kultur billeder fra vestjydske egne». Bd. II. Lemvig 1953, s. 34-38. Hardsyssel årbog 1962, s. 116. Hardsyssel Årbog 1972., s. 110. C.P. Eisenreich: «Det nørrejydske Redningsvæsen/ Dets Tilblivelse, Organisation og Historie». Kbh. 1927. «Jydske Byer og deres Mænd». Bd. IX. Nakskov 1917, s. 260. «Om Redningsvæsenet i Danmark». Kbh. 1858. «Årbog for dansk Kulturhistorie 1895»,s. 163 (Jydske Præstegårdsliv. Minder fra Barndomstiden 1822-34. Af Jens Schjørring.) C.B. Claudis: «Erindringer fra Vestkysten af Jylland». Fra alle Lande (månedsskrift). Årg. 1875. I. del, s. 321-335. Demokraten 24/1 1964. Ringkøbing Amts Dagblad. Jubilæumsnummer (100 år). 1980. Robert Svalgård: «Redningsvæsenet - 125 år». 1977. «Med Broby i Nordvestjylland, Thy og Hardsyssel». Kbh. 1980, s. 78. «Redningsvæsenets 125 års jubilæum 26 marts 1977». Tidsskrift for redningsvæsen. Nr. 1. Marts 1977. Anders V. Langer: «Redningsmand på Jyllands vestkyst». Hardsysselfolk II. Gamle vestjyske erhverv. Struer 1982. «Fra ro-redningsbåd til det luftbårne». Fra Søens Verden Nr. 7. 1959, s. 193-200. J. Gr. Pinholt: «Det danske redningsvæsen/ En historisk oversigt». Hardsyssel Årbog 1937, s. 110-119. «Landet mod nordvest». Bd. II. 1947, s. 61-80. E. Falbe Hansen: «Strandrideren Claudis - 1847». Hardsyssel Årbog 1909, s. 138.
- 6 Ringkøbing Amtstidende, 3. maj
- 7 Hardsyssels Årbog 1909, s. 138-139.
- 8 E. Falbe Hansen: «Erindringer fra Vestjylland». Hardsyssel Årbog 1912, s. 112ff.
- 9 Falbe Hansen fik i øvrigt et uægte barn med en pige fra Ferring, Anne Marie Hestdahl, se bogen om Erthjerg-slægten, 1987, side 271.
- 10 Rasmus Krogh: «Tider skal komme»! Duplikat 1978, s. 65 ff.
- 11 Efter side 65-66 og 68 i Rasmus Krogh: Tider skal komme! 1978.
- 12 J. P. Trap: "Danmark". 5. udg. bd. IX, 1 s. 249f.
- 13 E. Falbe Hansen: «Erindringer fra Vestjylland». Hardsyssel Aarbog 1909, s. 119.
- 14 Soldaterbetegnelsen var 9. infanteribataljon, 4. kompagni nr. 379. Lemvigegnens historiske arkiv.
- 15 Marie Skovsbo: "Minder fra mit barndoms- og ungdomshjem". Brønderslev 1946, s. 18.
- 16 Ifølge murermesteren på Anholt, min gode ven Anders Rytter.
- 17 Ejnar Blytmann og Rogert Fjeldborg: "Det kgl. da. fyrvæsen 1560-1927". Kbh. 1927, s. 150, om faderen på Anholt s. 80.
- 18 "Nissum-staten". 2. udg. Struer 1955, s. 92. Nekrolog i Lemvig folkeblad 15/3 1977.
- 19 3. udg. af Stamtavle over Bjerreslægten. Lemvig 1977.
- 20 Anders V. Langer: Strandhugst, Tidsskrift for Redningsvæsen 1971, nr. 2 ff. Tidsskriftet og Anders V. Langer bruger ordet strandhugst, men det korrekte ord er stræning, der betyder at sjæle strandingsgods, mens strandhugst egentligt refererer til sørøveres røverier på fremmede strande.
- 21 Politikens danmarkshistorie V, side 344ff.
- 22 Ra. Bøvling Ien. Regnskaber. Bilag 1619-20. (M. 18.048)
- 23 Ra. Bøvling Ien. Regnskaber 1626/27 og bilag nr. 8 og 9. (M. 18.049.) Alfred Kåe: «Bidrag til Bøvling Iens historie». Hardsyssel Årbog. Bd. 49. Kbh. 1955, s. 40. Peter Skautrup: «Hardiske Mål». Kbh. 1930, s. 81. Louis E. Grandjean: «Skibbruddets saga». Kbh. 1917, s. 51 f, s. 107.
- 24 Vagn Møller: Røde faner over Krabbesmark.
- 25 Fra hans artikel i Illustreret Tidende nr. 42, den 21. juli 1889.

Missionen frelst de synderne og havet tog resten

Lærerpæren Mariane Jensen og Mads Agger var midt i 1800-tallet blandt Vestjyllands første missionsfolk – efter at have avlet et barn i synd. Deres hjem blev et samlingssted for både missionen og dens modstandere. Børnene blev hellige i missionens mørkeste tid.

Mariane Jensen var 21 år, da hun kom i ulykke. De nærmere omstændigheder kender vi ikke, men skænderen kender vi. Det var hendes gamle skolekammerat, den et år yngre Mads Agger. Han var netop vendt hjem som dimittend fra Ranum Seminarium til en stilling som huslærer på herregården Rammegård.

De havde gået sammen i Tørring skole¹, en lille skole med bare en lærer. Hun var fra Vester Balleby, han var fra Kallesøe. Da Mads Agger i 1853 vendte hjem fra seminariet, var Mariane Jensen ude at tjene. Hvor ved vi ikke, men hun kom hjem til Vester Balleby som højgravid. På den tid skete det, at ugifte, gravide døtre blev udstødt af familien, men hendes forældre, Jens Peiter Mikkelsen og Bodil Marie Lund (ane nr. 12 og 13) tog godt imod hende. Måske havde forældrene forståelse for, at de to ikke kunne gifte sig, så længe Mads Agger ikke havde en fast stilling som degn – med bopæl. Og at bo sammen på gården kunne der ikke være tale om; her ville ejeren ikke have en lærerfrille boende.

Så det blev til, at Mariane Jensen den 3. marts 1854 fødte datteren Ane Kirstine Bolette Agger uden for ægteskab. Umiddelbart efter blev den nyfødte pige formelt sat i pleje på forældrenes gård i Tørring; en status som plejebarn i et gårdmandshjem var mere at regne end høreunge af et tyende. Det unge par skulle dog ikke vente mere end et par måneder, før brylluppet den 4. maj 1854 stod i Vester Balleby. Om Mads Agger allerede på det tidspunkt havde fået en egentlig stilling er usikkert. Vi ved, at han efter Rammegård blev hjælpelærer i Hygum og Houe, og i 1856 blev han degn i Hodsager ved Holstebro. Samme år fik parret deres andet

Ramme Skole 1893. Skolen blev bygget i 1857, fire år før Mariane og Mads Agger flyttede ind.

barn, sønnen Jens Peter, og herefter gik det slag i slag med et barn hvert andet år de næste 18 år. Fire piger og seks drenge blev det til.

Blev frelste som de første

Året efter at det fjerde barn, Stephan Agger, var født, fik Mads Agger stilling i 1861 som lærer ved Ramme skole. Fire år tidligere havde skolen fået nye bygninger med moderne lærerbolig og skolestue. I de år gik de to store religiøse vækkelser hen over landet, Grundtvigs og Indre Mission. I Vestjylland drog lægprædikanter og senere Indre Missions missionærer rundt og holdt forsamlinger om den rette tro. I stuehuse og lader prædikede de om biblens ord, der skulle fortolkes helt bogstaveligt. Forsamlingsfolkene havde stiftet Indre Mission i 1853, og i årene herefter vakttes Mads og Mariane Agger, bekendte deres synd og blev missionske. En tilreisende missionær har i sine erindringer fortalt begejstret om, hvordan deres hjem i Ramme blev et centrum i Indre Missions fremmarch i 1860'ernes Nordvestjylland:

Ramme "skole var i flere år ret et hjem for missionærer og hvem andre, der kunne føle sig vel iblandt os. Det var på en gang både skole, kirke og gæstgivergård," skriver en af den tids fremmeste rejsmissionærer, Anders Stubkjær.² Efter møderne på skolen blev mange af deltagerne tilbage og talte sammen til langt ud på natten, fortæller han. "Som regel var det enten søgende mennesker eller heftige modstandere, som Agger og hans hustru havde indbudt, for at de kunne blive overbeviste om sandheden... Vi skulle jo først have noget mad, men det vidste madam Agger gode råd for, thi det var der altid nok af og hurtig ekspedition. Det var lige så vigtigt for hende som for andre, der var der, at blive klar over den sande og den falske kristendom."

Året efter fødslen af parrets ottende barn flyttede familien til Ølby syd for Struer, hvor Mads Agger blev degn. Her er deres ulastelige levned beskrevet i flere beretninger. Peder Christensen fortæller således, hvordan Mads Agger i 1871 blev "lærer og kirkesanger i Ølby, hvor han fik en lang og frugtbar arbejdsdag både i skolen og udenfor, og det ikke alene på grund af hans interesse for landbruget, hvor han foruden skolelodden mønsterværdigt drev en mark, som han købte ved siden af. I den henseende havde han en ypperlig hjælper i sin hustru, Mariane... som var ualmindelig dygtig som husmoder i en landhusholdning og moder for deres store børneskole. Desuden tog lærer Agger sig især i kristelig henseende af ungdommen, og han tog i det hele stor del i menighedens liv, hvor han næsten var som et samlingsmærke."³

"Mariane Agger var en meget dygtig kone. Hun var så dygtig til at spinde og væve fine og tynde gardiner," har den slægtsinteresserede Birgitte Lund Pedersen (efterkommer af ane nr. 26) fortalt.⁴ I en anden bog omtaler en gammel struerbo Mads Agger som en rundhåndet arbejdsgeber: "Da jeg var på landet i 86 og følgende år, fik jeg 40 kr. det første år, 60 kr. det næste, og da jeg kom til Ølbydeggen - Agger - som enekarl 120 kr. Så var jeg soldat og kom derefter til Kvistrup Mølle et halvt år i 91 og fik 160 kr.; jeg tænkte: hvordan får du alle de penge brugt?"⁵

Missionen delte sognene

Agger-parrets ældste søn, Jens Peter Agger, blev som sine forældre meget missionsk. Han blev først lærer – i 1876 dimitteret fra Ranum Seminarium som sin far – og var ansat på Ask Høj-

Lærer Mads Agger blev degn og en af egnens fremmeste missionsfolk.

Sønnen Jens Peter Agger var først præst i Hygum-Houe og fra 1914 til 1926 i Nr. Nissum.

Jens Peter Aggers tre ældste børn, Mariane, Hans Christian og Stephan.

skole. 10 år senere blev han kaldet til at læse teologi og fik i 1890 stilling som sognepræst i Hygum-Houe Sogn, hvorfra han missionerede de kommende 10 år.⁶

Gennem årene var striden mellem missionen og grundtvigianerne vokset i de lokale menigheder. Havde den ene part flertal, ansatte de en præst af deres egen tro og overlod det til den anden part at finde sammen i uafhængige valgmenigheder. På den tid var de fleste folkekirker på Lemvig-egnen missionske, ikke mindst i sogne som Nr. Nissum, Houe og Harboøre.

Men at de ikke alle var det, erfares af lærer A.P. Kolstrups erindringer⁷ om hans møde med Houe-præsten Jens Peter Agger. Forfatteren begynder med at fortælle om sin rejse den 14. december 1895 med tog til Lemvig. Han skulle efter overnatning videre med postvogn til Harboøre - herfra med køreledighed til Thyborøn, hvor han havde fået stilling:

"I ventesalen i Vemb var der en kakkelovn og en stor tørvekasse, en bænk og en gennemtrængende lugt af stærk tobak. I kupeerne var der også en slags kakkelovne. Da vi havde kørt et stykke, spurgte jeg mine medrejsende, om der var nogen af dem, der kendte noget til Thyborøn. I et hjørne sad en yngre rødskægget mand, og da de andre ikke svarede, sagde han, at han kendte noget til forholdene derude.

De lever vel udelukkende af fiskeri, for agerbrug kan de jo ikke have? Nej, sagde han, de fisker ikke.

Hvad lever de da af?

Å, de lever ikke sådan af noget.

Jeg lo og fortalte, at jeg skulle være lærer derude, men lønnen var så lille, at det kunne være fornøjeligt at høre, at man kunne leve af intet derude.

Jeg fik så at vide, at manden, jeg talte med, hed Agger og var præst i Houe ved Lemvig. Jeg spurgte ham, om det var Indre Missions folk, og det sagde han nej til. Så var jeg så klog og vidste da lidt om min plads."

Sølvbryllup i missionens skygge

I sidste del af 1800-tallet udviklede missionen sig i stadig mere uforsonlig retning. Om dette vidner en uhyggelig beretning fra Harboøre, hvor en storm den 20. november 1893 krævede 26 fiskere livet. På den tid var missionen på sit højdepunkt og i sin mest fordømmende periode.

For Aggers familie var dagen ellers begyndt som en festdag. Det var den dag, da Niels og Jensine Balleby (ane nr. 6 og 7) fejrede sølvbryllup. Vejret var flot, en stille dag med klar frost, og hele familien var mødt frem, de fleste i hestevogn og enkelte til fods. Med til at gøre dagen festlig var, at nogle af de unge og dem fra København var så moderne, at de havde taget gaver med. Blandt gratulanterne var Niels Ballebys søstersøn, Houe-præsten Jens Peter Agger, der forærede dem en brudebibel. Af andre mindeværdige gaver var et smukt kaffestel med guldinitialer, skænket af børnene i København, Bodil og Ane".

Det blev imidlertid hverken gaverne eller gæsterne, der skulle sætte det stærkeste minde for dagen. For al fremtid blev Niels Ballebys sølvbryllup husket som den aften, da havet tog 26 lokale fiskere og gjorde 121 børn faderløse.

Kaffestel med navnetræk 'N S' og dato '20. Nov. 1893', i guld, en sølvbryllupsgave til Niels og Jensine Balleby.

I det gode vejr var Harboøre-fiskerne taget på havet, ganske som de plejede, men i løbet af dagen blæste det op til en storm, der uden varsel rejste Vesterhavet i meterhøje bølger. Enkelte både forsøgte at nå i land, men kun to slap over brændingen ved revlerne. Ulykken var ubegribelig. Men værst kom imidlertid Indre Missions fordømmende reaktion på ulykken til at stå i erindringen. Den blev i en mindeartikel 75 år senere beskrevet således:

"Den 27. november skulle de første 14, der var fundet, begraves fra Harboøre kirke. Den emsige Indre Mission i byen havde

tilkaldt pastor Moe, der havde været prædikant i byen... Det var uvejr, da pastor Moe begyndte sin tale ved graven. Hagl og sne piskede ind over de 2000 mennesker, der havde samlet sig ved graven. Elementerne gjorde deres til at sætte Moes tale i relief."

"Han begyndte sin prædiken ud fra ordene til Maria: Mesteren er her og kalder på dig. Prædikenen havde kun et formål – nemlig at anskueliggøre for de efterladte, at ulykken var en straf fra Herren. – Eders døde kan jeg ikke frelse fra Satans hånd. Det skete er en advarsel fra Herren. Hvis det skete ikke kan skaffe vantroen bort, hvilke midler skal Gud så bruge... I skal vide, at ethvert menneske, der dør som vantro, hans sjæl er evigt fortabt. Der er dårer og fritænkere, der siger, at ulykken skyldes naturens kræfter. I sandhed et trøstens ord til de efterladte."⁹

Pastor Moe fortsatte ved sammenkomsten sit angreb på de afdøde: "Efter døden følger gengældelsen," tordnede han. Den uforsonlige prædiken vakte harme, ikke blot på Lemvigegnens, men hele landet over. Flere aviser krævede hans afskedigelse som præst, og bispem i Ribe gav ham en irettesættelse. Men hverken Moe eller missionen lod sig gå på af kritikken, tværtimod belønnede Indre Mission ham senere med en formandspost.

På det verdslige plan gav ulykken anledning til, at landets første redningsdamper kom til at ligge i Lemvig.¹⁰

Niels Bjerre begyndte på sit billede "Guds Børn" i 1893, men inden det blev færdigt, var to af de afbildede fiskere omkommet på havet. Niels Bjerre gjorde billedet færdigt i 1897, men ændrede titlen til "Bønnemøde, Harboøre".

Maleren Niels Bjerre var faktisk ved at male to af fiskerne, der omkom i november-stormen. Uagtet deres eventuelle skørlevned og pastor Moes fordømmelse var de – med deres karakteristiske ansigter – modeller i Niels Bjerres gruppebillede af missionen i Harboøre. "Guds børn" var arbejdstitlen. Hvordan drukneulykken påvirkede Niels Bjerre, ved vi ikke, men maleriet blev først færdigt fire år senere – under titlen "Bønnemøde, Harboøre, 1897". Om maleriet af de udslukte ansigter er skrevet:

"Bjerre har ikke alene set, han har også lyttet til baggrunden for billedets tunge ansigter og talende hænder, ikke den daglige fælles kamp for livet, men den enkeltes kamp for det evige liv."¹¹

Fordrukne kunstnere og ukristelige afholdsfolk

Niels Bjerre og særligt hans fætter, Kr. Bjerre – krovrært og maler, gift med Sine Ballebys niece, Petrine – var året før kommet i strid med missionen, da menighedsrådet i Flynder bad ham om at male apostlene på de 12 felter foran orglelet i Flynder Kirke. Anstødsstenen var, at Niels Bjerre som modeller for de 12 disciple brugte fordrukne fiskere og kunstnere – heriblandt fætteren Niels Bjerre, der formummet som tvivleren Thomas skræmte en kirkegænger i Ferring Kirkes våbenhus. Bedre blev det ikke af, at Petrine tydeligvis stod model for apostelen Johannes – "den discipel, som Jesus elskede". Det er en længere historie, som fortælles i kapitel 68 om *Petrine og bohemerne på Boubjerg Badehotel*.

Pastor Moc og Indre Mission krævede med "en adresse" i 1892, at Kirkeministeriet forbød kirken at bruge billederne – dog uden held. Missionens torden mod druk kan dog ikke bare afpejles som uforsonlig. På den tid hærgede flaskens forbandelse i den grad Nordvestjyllands

Det vakte stor ophidselse i missionen, at maleren Kr. Bjerre (gift med en kusine til ane nr. 3) brugte fordrukne fiskere og kunstnere som modeller, da han malede apostlene på de 12 felter foran orgelet i Flynder Kirke. Her apostlen Filip.

fattige bønder, landarbejdere og fiskere. Folk måtte gå fra hus og hjem på grund af druk og kortspil, familier blev splittet, og børn blev vanrøgtet. Det er en anden historie, som fortælleres i kapitlerne 52 og 55, *Madam Balleby og hendes kloge mænd* samt *Drak sig fra hus og hjem*, hvor flere af slægtens mænd – og en enkelt kvinde – ender deres liv som drukkenbolte eller simpelthen drikker sig ihjel.

I opgøret med misbruget spillede missionen på mange måder en progressiv rolle, som også kom enkelte i slægten til gavn. En af dem var Christen Møller (bror til ane nr. 2), der spillede kort og drak mere end godt var. Men han blev frelst og kom til at høre til missionen i Lomborg, der i begyndelsen af 1900-tallet blev en af egnens stærkeste.

Det var da også Christen Møller, der lagde jord til – mod behørig betaling – da missionshuset i Lomborg blev opført først i 1930'erne.

Missionen splittede slægten

Christen Møller kunne dog også have valgt en mindre drastisk vej væk fra flasken. Lomborg Afholdsforening var blevet stiftet allerede i 1882 og havde nogle år efter Christen Møllers far, Christen Breinholt Stokholm Møller fra Krabbesmark, som formand. Foreningen var den største af sin art på Lemvig-egnen¹² og et modstykke til missionens fordømmelse.

Afholdsbevægelsen havde fra 1879 bredt sig over hele landet med flere forskellige afholdsorganisationer. Bevægelsens forhold til kirken og især Indre Mission var imidlertid ret spændt. Missionen var fast forankret i troen på, at synderne kun kunne forbedres gennem troen på Gud. Omvendt var afholdsbevægelsens systematiske og folkelige forbedringsarbejde et levende dementi af denne den eneste vej.

Senere overtog Christen Møllers bror, Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K), ikke bare fødegården Krabbesmark, men også formandskabet for afholdsforeningen. Fanebærer var han også i en periode. Han gik ud af bevægelsen i 1930'erne, men fanen forblev på loftet i Krabbesmark – helt frem til 1980, da Erling førte fanen til Ramme Østergård, efter at Jens Kr. Møller havde overtaget Krabbesmark efter sin farbror Frede Møller. På Krabbesmark havde de ikke kontakt til den missionske del af Agger-familien, skønt Mariane var faster til Marie Møller (ane nr. 3K) og Hygum-præsten Jens Peter Agger hendes sætter. "De var jo så fine," har Marie Møller senere forklaret med henvisning til, at Mads Agger var ud af en rig gårdmands-familie.

Men hvorom alting var, så var det missionen, der satte det største skel mellem familierne. Marie Møller var ikke bare grundtvigianer, men også social-liberal og gift med en socialist, der var formand for den i princippet ukristelige afholdsforening. Modsatningen til den lokale mission blev åbenbar, da parret på Krabbesmark nægtede at sendes deres børn i den lokale folkeskole i Lomborg. Skolens lærer var en fanatisk missionsmand, der ikke nøjedes med at tordne løs om Helvedes ild, men også selv pinte eleverne. For eksempel proppede han en ulydig elev i skolens gruekedel og tændte op under den med lyng, så drengen kunne mærke, hvordan det var at stege i Helvede. Men også det er en anden historie, der fortælleres i kapitel

87, *Børnene måtte ikke gå i skole*. På slægtsgården Nørre Vinkel, hvor Jens Christian Agger Møllers farbror, Christen Møller, regerede, skar den stærke religiøsitet ligeledes gennem familien. Hans datter og svigersøn kom med i Indre Mission, hvilket gamle Christen Møller absolut ikke brød sig om. Om det er berettet i kapitel 47, *Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel*. At Chr. Møller tog stærkt afstand til missionen og frelstheden, kan også den københavnske logerende maler, Ebbe Kornerup¹³ fortælle:

"Egnen var jo stærkt missionsk, det haglede i Harbøøre med djævle og ond samvittighed, det er kendt nok; men Kre Møller gik det hen over hovedet, han søgte en anden kirke med en normal præst og lod de Harbøørefolk om Fanden og hans oldemo'r, som han sagde."

Det anstrengte forhold til missionen holdt sig helt op til midten af 1900-tallet. Da loven om kvindelige præster blev foreslået, kom Marie Møller i læserbrevsdebat med Christian Bartholdy, Indre Missions navnkundige formand gennem mere end to årtier. "Det er sundt at have modvind, og dette har kvinderne, så snart de vil være præster,"¹⁴ skrev hun.

Marie Møller var gennem mange år formand for Lemvig-egnens husholdningsforeninger. Da hun i 1950 arrangerede det årlige stævne for egnens husmødre, havde hun som en af oplægsholderne inviteret en af landet første kvindelige præster. Men det faldt missionen for brystet. Stævnet skulle have været afholdt i missionshuset i Nr. Nissum, og da missionsfolkene hørte om den kvindelige præst, slog de døren i og forbød husholdningsforeningerne at låne missionshuset. Mødet blev afholdt et andet sted, men episoden afstedkom en offentlig polemik, hvor selveste Christian Bartholdy gik ind i sagen.

"Det er en ganske mærkelig forekomst, at præsteværdigheden gør kvinden uværdig til taler i missionshuset. Hvor kan begrundelsen mon ligge?" spurgte Marie Møller i bladet *Folkevirke*¹⁵. Redaktionen svarede: "Mange tak for deres brev. Da vi ikke kunne give et fornuftigt svar, har vi sendt brevet videre til Christian Bartholdy i den formening, at han kunne. Hermed følger svaret: Indre Missions bestyrelse har vedtaget, at kvindelige præster ikke må tale i I.M.s huse, så bestyrelsen for missionshuset har handlet ganske korrekt. Venlig hilsen C. Bartholdy."

Et meget mere forsonende og imødekommende billede af missionen blev dog tegnet af Christen Breinholt Stokholm Møllers halvsøster, *Gammel Mariane o æ bjerg*, som der fortælles om i kapitel 50 af samme navn. Hun var et 'uægte' barn af Chr. Møller på Nørre Vinkel (ane nr. 8) og havde selv haft et syndigt levned. Men midt i livet blev hun omvendt, og hendes hjem blev siden et kært samlingssted for byens unge i de sidste 30-40 år af hendes 93 år lange liv.

Fire gange Mads Agger

Lærer Mads Agger var opkaldt efter sin farfar, der var gift med Karen Nielsdatter Øllgaard. Det var hende, der 13 år gammel broderede en slægtens navneklud, hvilket fortælles i sit eget

kapitel. Tre af gamle Mads Aggers sønner – en af dem var i øvrigt gift med datteren af ane nr. 23 – opkaldte deres sønner efter deres far. Vi har altså at gøre med tre samtidige fætre ved navn Mads Agger:

For det første den missionske Mads Agger fra Kallesø, for det andet Mads Agger fra Vadskjærgård og endelig

'En missionær holder forsamling i en vestjysk bondegård', tegning af Hans Smidth.

Familie og folkehold på gården Kølhedede i Bøvling. Stående fra venstre Mads Agger, 4 ukendte karle og tyskeren Johan. Siddende Kristine Agger, Marie Fjordside, Mathilde Jespersen, Dorthea Løkke, Johanne Sidelmann og Niels Agger. Liggende foran Johannes Agger, Jens Kvist og en ukendt dreng. I de grundtvigske kredse var det god tone, ikke alene at familien spiste sammen med folkene, men også at alle fik mulighed for at deltage i kirke- og foreningslivet. (Lemvig Museum.)

Mads Agger på Kjølhede. De tre fætre kom på hver sin måde til at spille en rolle både i den møllerske slægtshistorie og i den lokale religionshistorie.

Den anden Mads Agger, fra Vadskjærgård i Tørring, var grundtvigianer, men han var mere politisk aktiv i partiet Højre, i landboforeningerne og i den lokale udvikling i øvrigt. Blandt andet var han engageret i starten af togdriften. Før han blev gift med Karen Breinholt fra Sdr. Vinkel (efterkommer af ane nr. 34), blev huset bestyret af hans kusine, Ane Marie Vinkel Petersen (ane nr. 5). Selvom Mads Agger var fra den gamle herregård Vadskjærgård og gift ind i Breinholt-slægten, var han stolt af sit slægtskab med Kastberg'erne: "Ja, vi er jo i familie med de store - vi er også i familie med Kastberg på Ballegård."

Den tredje Mads Agger, fra Kjølhede i Bøvling, var i 1870'erne primus motor i sognets kamp for at få en populær grundtvigiansk kapellan som ny præst. 70 procent af menigheden skrev under på en 'adresse', som han sammen med en anden af sognets mænd i 1874 præsenterede for kongen i København.

Audiensen blev med tiden en myte om en Mads Agger som folkets oplyste mand og kong Christian 9 som en snæversynet og naragtig operettefigur: "Kongen mødte frem i audiensen i generalsuniform med sablen slæbende efter sig. Mads Agger oplæste adressen og bad kongen svare herpå. 'Er denne præst venstremand?' spurgte kongen. 'Ja, det tror jeg, han er,' svarede Mads Agger. 'Hører han til de såkaldte grundtvigianere?' spurgte kongen. Hertil svarede Mads Agger: 'Ja, det er derfor, vi ønsker ham som præst.' Kongen gav sig så til at omtale de såkaldte grundtvigianere og Grundtvigs person på en måde, som tydeligt viste, at kongens kendskab til det, der var på tale, var meget ringe. Da kongen tav, tog Mads Agger ordet: 'Må

jeg spørge Deres Majestæt, ved Deres Majestæt i grunden hvem Grundtvig var, eller hvad det var, han ville udrette i det danske folk? Deres Majestæts ord vidner ikke derom.' Så sprang bomben. Kongen reagerede straks over for den djærve vestjyske bondes ord. Han vinkede med hånden, audiensen var hævet. 'Henvend Dem til min minister.' Da de kom til denne, var svaret: 'Nej'.¹⁶

Resultatet af kongens 'Nej' var, at Bøvling blev en af egnens første og stærkeste grundtvigianske valgmenigheder. Kirkebyggeriet begyndte året efter, med Mads Agger som initiativtager og den væsentligste økonomiske garant. Kort efter kom friskolen til, og i 1884 fulgte friskolen i Fjaltring. Her havde egnens første, grundtvigske folkekirkepræst, Markus Lund, inspireret grundtvigianere i hele Lemvig-egnen. Folk kom gående til helt fra Gudum for at høre hans prædikener. (Hans søn blev i øvrigt gift med en kusine til nr. 1.)

Formand for Kristelig Manufakturhandlerforening

Den missionske Mads Agger døde i 1898, 14 år efter sin kones død. De oplevede at miste to af deres børn, mens en tredje døde som ung mand. Flere af de efterlevende tog imidlertid tråden op fra deres forældre, både i missionen, i skolen og i havebruget.

Den mest fremtrædende var Stephan Agger, der gik handelsvejen med stor succes. Han blev udlært i Struer, og efter en kort tid som kommis og bestyrer startede han sin egen manufak-

Som forældrene blev flere af Mads og Mariane Aggers børn aktive missionsfolk. Her ses de som voksne i haven i Nr. Nissum præstegård. (Fra venstre:) Kirstine, forstanderinde på det missionske børnehjem Kana i Hellerup, pastor J.P. Agger fra Nr. Nissum, manufakturhandler Stephan Agger, overlærer P.W. Agger, Holstebro, Marie Agger, der blev gift med togfører L. Knudsen, møller Nikolaj Agger, Struer og Laura Agger, gift med Mads Lind.

turforretning, kun 23 år gammel. "Stephan Agger Manufakturhandel" blev senere malende beskrevet i "Dansk handel og industri":

"Da købmand Stephan Agger for 50 år siden, den 8. september 1883, oprettede sin kendte manufakturhandel i Struer, var man endnu ikke nået længere end til petroleumslampen under loftet, sand på gulvet og spyttebakke i hjørnet af butikken; men da forretningen i 1888 rykkede ind i ejendommen, hvor den endnu har til huse, var det under så hypermoderne forhold og i en ejendom af så moderne arkitektur, at den i flere år blev betragtet som en seværdighed på egnen..."¹⁷ Fra 1891-1927 havde forretningen tillige lager fra Magasin du Nord. Man handler både med alt indenfor manufakturbranchen og herrekonfektion, og forretningen beskæftiger 6 personer."¹⁸

Som missionsmand blev Stephan Agger en fremtrædende mand. Han var hovedbestyrelsesmedlem i Dansk Missionselskab, i bestyrelsen for både Indre og Ydre Mission, ligesom han var medlem af menighedsrådet og forstander for søndagsskolen i mange år. Og på toppen af det hele var han til sin død formand for Kristelig Manufakturhandlerforening fra dens start.

"Hans hjem var et kært samlingssted for mange af den store I.M. kreds i Struer. Var kendt vidt om i vort land," har forfatteren Gunnar Sandfeld bemærket.¹⁹ Han har i flere bøger skrevet begejstret om Stephan Aggers verdslige liv: "Agger havde mange tillidsposter. Var medlem af Struer Sogneråd 1904-1909, 3 år som formand. I en årrække formand for Sparekassen og i bestyrelsen for Teknisk Skole. Alt, hvad Agger fik med at gøre, blev passet omhyggeligt og samvittighedsfuldt."²⁰

"Agger var en overmåde samvittighedsfuld og reel købmand og dertil meget godgørende, havde næsten hver dag 2-3 'farende svende' til middagsspising, og yderst beskeden i sin færd, tog til København med dokumentmappe indpakket - for at folk ikke skulle tro, han var en fin sagfører!"²¹

Da den beskedne manufakturhandler valgtes til sognerådsformand, blev det da også imødeset med en vis skepsis fra borgerskabet: "Spørgsmålet var, hvem der skulle løfte den tunge arv efter konsulen (Chr. M. Schou) på formandsædet. Det blev efter en kort debat 4. januar 1904 købmand Agger, valgt med alle stemmer undtagen hans egen. Kritiske øjne hvilede på ham, da han 15. januar ledede det første møde. Forhandlingerne manglede den vante fart, syntes Dagbladet, og den nye formand lod flere gange en vis ængstelse for de mange opgaver skinne igennem. Men der blev snart almindelig enighed om, at han med sine mange fortrinlige egenskaber, først og fremmest sin store retskaffenhed og besindighed, gjorde udmærket fyldest."²²

Stephan Agger døde kort før sit 50-års jubilæum, den 11. april 1923. Forretningen blev drevet videre af sønnen Gabriel Agger. I alt fik Stephan Agger 13 børn; her skal blot nævnes Harald Agger, der som fortalt i kapitel 94 om *Den borgerlige modstand i Holstebro* blev leder af modstandsarbejdet under 2. verdenskrig.

Det gik de fleste af Stephan Aggers brødre og søstre godt i livet. Den første og uden for ægteskabet fødte Ane Kirstine Bolette Agger blev forstander på det missionske

Mariane Agger, født Jensen.

Stephan Aggers Manufakturhandel i Struer – selv var manufakturhandleren formand for Kristelig Manufakturhandlerforening.

børnehjem "Kana" i Hellerup. Hun døde ugift i en alder af 81 år. Broderen Diderik Nikolaj Agger blev landmand og siden møller og kornhandler i Struer. Hans søn Stephan Agger var opkaldt efter farbroderen – og som sin farfar meget missionsk og optaget af at få tingene til at gro. Han var gartner på Vestervold i Struer, hvor han blev landskendt som en af Danmarks fremmeste jordbæravlere. Han var fortrolig med hver eneste af sine jordbærplanter og udvalgte kloner af de bedste, som han solgte til hele landet.

To af den gamle Mads Aggers børn tog lærergerningen op. Den næstældste datter, Bodil Marie Agger, blev lærerinde, indtil hun i 1893 blev gift med Laurs Knudsen, mens broderen Peder Winkel Agger²² blev overlærer og skoleleder i Holstebro. Han var desuden medlem af byrådet for partiet Højre i 15 år og særligt aktiv i skoleudvalget, fra 1909 som formand. Blandt Peder Winkel Aggers seks børn er den kendte kunstmaler Knud Agger, men det er en anden historie, som Poul Henningsen fortæller i kapitel 90, *PH om Knud Agger*.

Houe-præsten Jens Peter Agger endte sine dage som præst i Nr. Nissum – efter nogle år på Bornholm, som præst i Bodilsker og lærer på Nexø Seminarium.

Noter

- 1 Tørring skole blev bygget i 1741 af Ole Dahl på Vadskjær (svigersøn til ane nr. 130).
- 2 Anders Stubkjær: Nogle oplevelser, side 181-183, Kbh. 1921.
- 3 Peder Christensen: En historisk beretning om kirke, skole og hjem, Struer 1959, side 85.
- 4 Birgitte Lund Pedersen har her berettet til Erling Møller. Mere om Agger og Ramme skole fortæller hun i Slægtsminder, III, 1978, Lemvig Bibliotek 1986.
- 5 Gunnar Sandfeldt: Fra en helt anden tid, side 85.
- 6 Før Houe var han præst i Balling og Sædding, siden i Bodilsker og til sidst i Nr. Nissum. I tiden

- på Bornholm var han også lærer ved Neksø Seminarium og Neksø Realskole C.M.C. Kvolsgaard: "Seminarieret i Snedsted 1812-48 og Ranum 1848-98". Aalborg 1898. Nr. 901. Se også: J. Gr. Pinholt: "Fra en Landsbydegns Erindringer". 1945, s. 34-37. og "Danmarks Folkeskole 1910 (Statistik)". Odense 1911.
- 7 A.P. Kolstrup: "Erindringer fra Thyborøn" 1895-1907, kopi på Lemvig Museum.
  - 8 Stellet tilhører i dag Ida Vejling og er dermed i familiens eje i 4. led.
  - 9 Demokraten, 24. november 1868.
  - 10 Demokraten 21/11 1893 og 24/11 1958. Anders V. Langer: "Harbøre-ulykken 1893". Hardsysselfolk. Bd. Mennesker og Hændelser. Lions Clubber 1983, s. 95-110. Axel Steensberg: "Dagligliv i Danmark, 19 - 20. årh.". Bd. II. Niels Mølgård: "Kulturbilleder fra vestjydske egne". Bd. II. Lemvig 1953, s. 29-31 og 65. Lemvig Avis 21/11 1893. Lemvig Folkeblad 23/11 1893.
  - 11 Citat fra Tilskueren 1932, II, side 27.
  - 12 Afholdskredsens fortegnelse af 1/3 1893. Lokalhistorisk Arkiv. Lemvig.
  - 13 Ebbe Kornerup: "Thøger Larsen og breve fra ham". Kbh. 1928, s. 8 ff.
  - 14 Lemvig Folkeblad, 30/12 1946.
  - 15 Folkevirke – vort fælles blad, nr. 6-7, 1950, side 22.
  - 16 Optegnelse i Bøvling Valgmenigheds Arkiv, nedskrevet 1949 af Poul Poulsen, der i 1874 var 11 år, her fra Ringgaard Lauridsens 'Folk i bevægelse'.
  - 17 Stephan Agger havde oprindelig detailhandlerborgerskab, men erhvervede efter forretningens udvidelse købmandsborgerskab den 4. september 1918.
  - 18 Dansk handel og industri, bind IV, Odense 1934, Kulturhistorisk forlag, Afdeling G, Ringkøbing amt, side 58.
  - 19 Gunnar Sandfeld: Fra en helt anden tid – Struers udvikling fra næsten ingenting til næsten købstad, Struer 1955, side 356.
  - 20 Samme.
  - 21 Gunnar Sandfeld: Nye tider - Struer bliver købstad, 1900-1920, Struer 1957, side 98-99. På side 522 findes desuden et billede af købmand Stephan Agger som medlem af Struers første byråd (april 1917, side 520-521: Købstad fra 1. april 1917).
  - 22 Se J. Aldal: Holstebros historie, Holstebro 1959, side 651.

Værthusholder i Århus

En af sønnerne fra Nørre Vinkel fik smag for det søde byliv. Midt i en krigstid unddrog han sig militæret, opgav landbruget og rejste til Århus, hvor han den 25. april 1863 fik borgerskab som værtshusholder.

Som ung var Jens Stokholm Møller en døgenigt, der hellere ville fiske i fjorden og lave skarnstreger end bestille noget. Sådan lyder familieoverleveringen om den ni år ældre bror til Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4), der senere fik Krabbesmark. Jens Stokholm Møller blev født på slægtsgården Nørre Vinkel den 27. april 1831 som den anden af fire sønner, der alle havde samme ry. Om faderen, Christen Breinholt Møller (ane nr. 8), hed det, at han aldrig skulle have været landmand, men hellere sat i lære som håndværker. Jens Stokholm Møller og hans brødre var unge i en omskiftelig tid med krig og demokratisk revolution. Da braget fra Europas borgerlige revolutioner i marts 1848 nåede Danmark, blev det indledningen til Treårskrigen om Slesvig-Holsten.

Umiddelbart ændrede krigen ikke noget for den 17-årige Jens Stokholm Møller eller hans ældre bror, Christen Møller. De var gårdejersønner, og på den tid var det fæstebønderne, der blev tvangsudskrevet til krigstjeneste. Men i september 1848 blev krigen snart en meget nærværende trussel. Med en ny og mere demokratisk lov blev tvangsudskrivningen afløst af den almindelige værnepligt, der ikke gjorde forskel på høj og lav. Nu blev også gårdejersønnerne indkaldt for at kæmpe i den meget blodige krig.

Udeblev fra militærtjeneste

Det var også på den tid, at Danmark oplevede en demokratisk omvæltning. Den 5. juni 1849, godt fem uger efter Jens Stokholm Møllers 18 års fødselsdag, blev Grundloven indført i Danmark. Men det har nok ikke fyldt meget i den unge mands bevidsthed. I Jylland optog den liberale revolution ikke sindene, selv et stort dagblad som Aarhus Stiftstidende nævnte blot begivenheden i en notits to dage senere. I de måneder var det stadig krigen, der satte dagsordenen, og i Jylland ventede man fjenden hvert øjeblik.

Hvornår Jens Stokholm Møller og hans storebror blev indkaldt første gang, ved vi ikke. Men begge Møller-brødrene havde dog held til at slippe for krigen. Af lægdsrullerne kan vi se, at Christen Møller i 1853, to år efter krigens slutning, klarede frisag ved at betale en anden for at aftjene værnepligten i hans sted - som "soldat i forstærkningen".

Af papirerne fremgår det også, at Christen Møller var 65 $\frac{3}{4}$ tommer høj - eller 1,72 meter. Af en lægdsrulle fremgår det, at Jens Stokholm Møller var en større karl end sin bror - 67 $\frac{1}{4}$ tomme.

På den tid var det ikke ualmindeligt at velhavende bondesønner betalte sig fra militærtjenesten. Det har formentlig været faderen, der betalte for den ældste søns frikøb. Det samme var ikke tilfælde for Jens Stokholm Møller, men han klarede frisag ved simpelthen ikke at møde op til sessionen. Af lægdsrullerne for 1854 fremgår det, at han var taget til infanteriet, men udeblevet, hvilket kostede ham en mulckt [en bøde] på 1 rigsdaler. Krigstruslen var på det tidspunkt stadig nærværende, og i de følgende år blev det til et mønster: Når indkaldelsen kom, blev Jens Stokholm Møller væk, og hver gang betalte han villigt - eller som der står flere gange: "Mulckten er indkommen".

Så da krigen brød ud på ny i 1864, var det uden Jens Stokholm Møller. Først efter sessionen i 1869 opgav de militære myndigheder at indkalde Jens Stokholm Møller i Majestættens tjeneste - her blev han endelig "afskediget". På det tidspunkt var han næsten 30 år og levede et helt andet liv langt fra bondegården i Nørre Vinkel.

Borgerskab som værtshusholder

For Jens Stokholm Møller var det en helt anden vækkelse end den national-liberale, der kom til at bestemme hans liv.

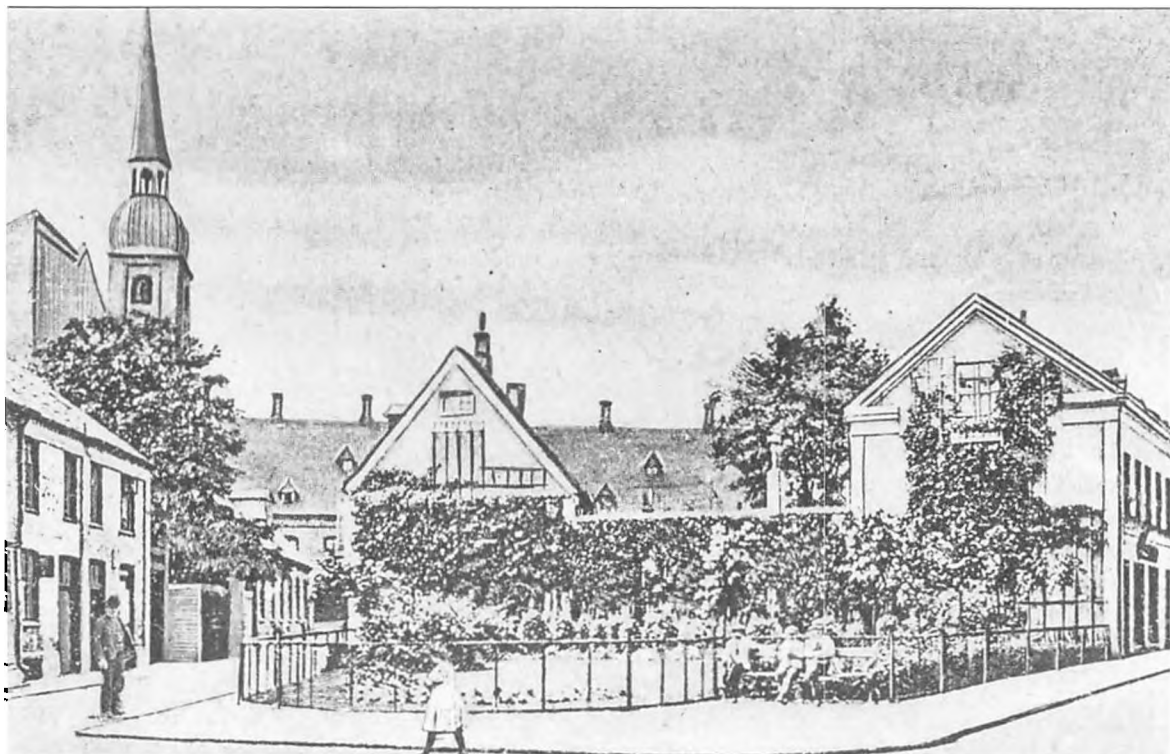
Den 1. maj 1854 blev han 23 år gammel landvæsenlærling på landets første landbrugsskole, Haraldslund i Grundfør lidt nord for Århus. Her var de fem lærlinge og 12 elever, og det var sikkert sammen med dem, han stiftede bekendtskab med det værtshusliv, der skulle blive hans livsbane.

Da han to år senere var færdig med uddannelsen, forsøgte han sig først i landbruget. Han havde klaret sig godt på skolen og rejste den 1. maj 1856 fra Grundfør med "et godt skudsmål" ifølge sognepræsten. Han fik en stilling som ladefoged på Estrups store Skaføgård nord for Rønne. Hvordan det gik ham, ved vi ikke, men allerede et år efter rejste han fra Skaføgård og flyttede til Århus.

Helt uden betydning har tiden som ladefoged dog ikke været. I følge familieoverleveringen har han senere gjort sig til af, at han havde kendt selveste kong Frederik 7: "Et er at kende manden, et andet er at ride side om side med hans Majestæt, han på sin blåskimmel, jeg på min vallak," skulle han have pralet, her gengivet efter Lauritz Agger (oldebarn af anc nr. 22).

Det var dog ikke landbruget, der trak Jens Stokholm Møller til Århus. Byen var på den tid Jyllands Klondyke, der voksede og voksede. Indtil midten af 1800-tallet var Århus blot en mindre købstad på linie med andre jyske købstæder. Men den nye industri byggede byen op, å-havnen blev udbygget med en kysthavn i 1850'erne, og den første jernbane fra byen blev

Postkortet viser Tangen Nr. 7 (til højre), matr. nr. 610.

Mærk.

Middagsabonnenter modtages. Logi hæves.
Værtshusholder J. Stokholm Møller
Studsgade Nr. 183.

Annonce på bagsiden af
Aarhus Stiftstidende 27.
januar 1864.

anlagt i 1862. Med industrialiseringen voksede byen eksplosivt: I 1850 var der 7.886 indbyggere i byen, 10 år senere 11.009 og de følgende tiår steg tallet til henholdsvis 15.025, 24.831 og 39.306 i 1890.

I samme takt voksede nærings- og værtshuslivet - og det var her, Jens Stokholm Møller så sine muligheder. I 1859 støder vi første gang på ham som værtshusholder i forbindelse med et værtshus i Studsgade. På det tidspunkt har han dog næppe ejet det. Men at han overtog værtshuset, sandsynligvis i foråret 1863, er uomtvisteligt.

Den 25. april 1863 tog han borgerskab som værtshusholder, som det fremgår af rådstueprotokollen: "Derefter mødte Tjenestekarl Jens Stokholm Møller og idet han godtgjorde at være 33 år gammel og at have meldt sig hos borgercapitainen begjærede han, at vinde borgerskab som værtshusholder. Da intet heri fandtes hinderligt blev det begjærede borgerskab meddelt."

Fire dage senere blev han gift med den 31-årige Johanne Marie Torngaard, der tjente i Studsgade. Selv om han netop havde fået borgerskab, stod Jens Stokholm Møller stadig opført i kirkebogen som tjener hos vinhandler Schaarup.

Værtshuset i Studsgade var godt beliggende på byens indfaldsvej nordfra. Det var indrettet i et langt bindingsværkshus, som ikke var til at overse for de forbigående. En port delte huset symmetrisk i to dele, med værtshuset i den sydlige ende.

Der var nok at se til for det nygifte vestjyske ægtepar. De satsede på både værtshusgæster, faste middagsgæster og logerende, hvilket fremgår af en annonce i Aarhus Stiftstidende fra 27. januar 1864: "Mærk. Middagsabonnenter modtages - Logi hæves. Værtshusholder J. Stokholm, Studsgade 183" - nummeret henviser til den tids matrikelnummerering.

Nok var det J. Stokholm, der tilbød kost og logi, men det var hans kone, der skulle lave kosten og rengøre logiet. Men Johanne Marie var fra Nørre Nissum og næppe bange for at tage fat.

Nye værtshuse

Det gik tilsyneladende godt for Jens Stokholm Møller og hans kone. I 1867 købte de en helt ny ejendom ovenfor i byen, i Frederiksgade 84 ved den gamle byport, Brobjerg Port. Her åb-

Tangen Nr. 7.

Min Beværtning tillader jeg mig at anbefale til et æret Publikum.
Aarhus, i October 1878.
Stokholm Møller.

Annonce fra Aarhus Stiftstidende 15. oktober 1878 for værtshuset Tangen Nr. 7.

Studsgade i Århus 1952 - det gamle bindingsværkshus blev revet ned i 1950'erne. Til venstre for porten havde Jens Stokholm Møller sit første værtshus.

Jens Stokholm Møllers tredje værtshus, Tangen Nr. 7, 1896. Tangen og Fruerist omkransede byens mindste karré, hvor Klostertorv nu ligger - det store træ på Klostertorv stod i haven til nr. 7.

nede de et nyt værtshus, nabo til Kellersgård, hvor der har været værtshus og restaurant helt frem til vore dage.

Umiddelbart så det ud til at gå godt for Jens Stokholm Møller. I følge "Formue- og lejlighedsskatten til Aarhus Kjøbstad-Kommune" for 1876 tjente han en "anslået gennemsnits-indtægt" på 1200 kroner og skatteindtægt 800 kroner. Det var mere, end mange håndværkere kunne tjene, omend mindre end mange købmænd.

Alligevel må noget være gået galt for ham. Året efter måtte han stille sit borgerskab "i bero fra 1. oktober dette år at regne, således at brændevinsafgiften bortfalder med udgangen af september måned." Ren skatte-tænkning har det ikke været. Sidst i 1877 solgte han ejendommen i Frederiksgade til en konditor.

Jens Stokholm Møller var dog ikke slået af banen. Allerede i januar 1878 genoptog han borgerskabet som værtshusholder, nu med adresse i den snævre Fiskergade i nr. 21. Og i oktober samme år annoncerer han med et helt nyt værtshus midt i byens centrum, på adressen Tangen nr. 7 mellem domkirken og Frue Kirke: "Min beværtning tillader jeg at anbefale til et æret publikum", indrykkede han i Aarhus Stiftstidende.

Skødet på ejendommen fik han den følgende sommer, og nu begyndte det at gå stærkt. Samme år byggede han et nyt vaskerhus med halvtag og tre år senere et helt nyt forhus. Jens Stokholm Møller rev den gamle enetages ejendom ned og lod "Tømmer Sørensen" opføre et nyt hus i to etager "grundmuret og teglhængt til beboelse". Huset var 15 alen langt (knap 10 meter) og næsten lige så stort i bredden.

Tre omgange for en firskilling

Nu skal man ikke tro, at Århus på den tid var en særlig lastens hule, eller at værtshusliv var ubekendt for Jens Stokholm Møller i Lemvig. Faktisk lå værtshusene tæt omkring torvet i Lemvig, og tre af dem blev ejet af slægtninge (fætre til ane nr. 6). En anden

Der var ingen grund til at rejse til Århus for at drive værtshus. Faktisk lå værtshusene tæt omkring torvet i Lemvig, og tre af dem blev ejet af slægtninge (fætre til ane nr. 6). På billedet ses Lemvig torv fra Vasen sidst i 1800-tallet: Den lave bygning på hjørnet af Vasen og Østergade er købmand Ephraim Jensens, hvor nu Vasegården ligger. På hjørnet af Østergade og Torvet ligger nu Lemvig Bank. Naboejendommen på Torvet med to etager og hvid flagstang, blev i 1863 overtaget af værtshusholder Mikkel Chr. Pedersen, der solgte den i 1884 til Hans Buch Bechgaard, som her drev manufakturhandel.

slægtning, M.P. Kastberg (oldesøn af ane nr. 46=56), erindrer de tre værtshusholdere fra sin drengetid i Lemvig i 1860'erne og 1870'erne:

“På tre hjørner af torvet i Lemvig var der tre beværtninger, og ejerne af disse skiftedes til at besøge hinanden, om ikke vel just daglig, så dog jævnligt, og det foregik på følgende bramfri måde, fortælles det: Den første, eller altså en af dem, puttede en firskilling i sin lomme, og bevæbnet med dette autoriserede magtmiddel, aflagde han en visit hos den nærmeste boende kollega, hvor han så klinkede med denne og fik firskillingen godt anbragt, hvorefter han gik hjem igen. Beværter nr. 2 sikrede sig også en firskilling og besøgte vært nr. 3, og denne besøgte så efter velkomsten med nr. 2 kollega nr. 1, der havde sat svikmøllen i gang, og således nød de livet den formiddag ved hjælp af den firskilling.”

En anden erindring om det vestjyske værtshusliv på den tid skyldes den navnkundige dommer, E. Falbe Hansen: “På gæstgivergården samledes altid, især på torvedagene, en mængde landboere fra omegnen, gårdejere og proprietærer, der alle var ivrige handelsmænd, navnlig med stude, og velhavende folk. Jeg sad ofte efter indbydelse mellem dem og hørte på deres

snak, pral og handlen; men havde meget ondt ved at følge med og forstå dem... Disse mennesker rejste jævnligt selv til Marsken og Hamborg på handelens vegne, havde set sig mere om i verden end de almindelige jordbrugere, og var livligere og mere opvakte end disse. Som en konge tronede iblandt dem den gamle Breinholt til Sønder Vinkel, en Kæmpe Olding med snehvide lokker og skæg, et sandt Løvehoved.”

Ingen lykkelig familie

Måske havde det været bedre for Johanne Marie og Jens Stokholm Møller at blive i Lemvig. I Århus kom livet aldrig til at skikke sig helt for det vestjyske par.

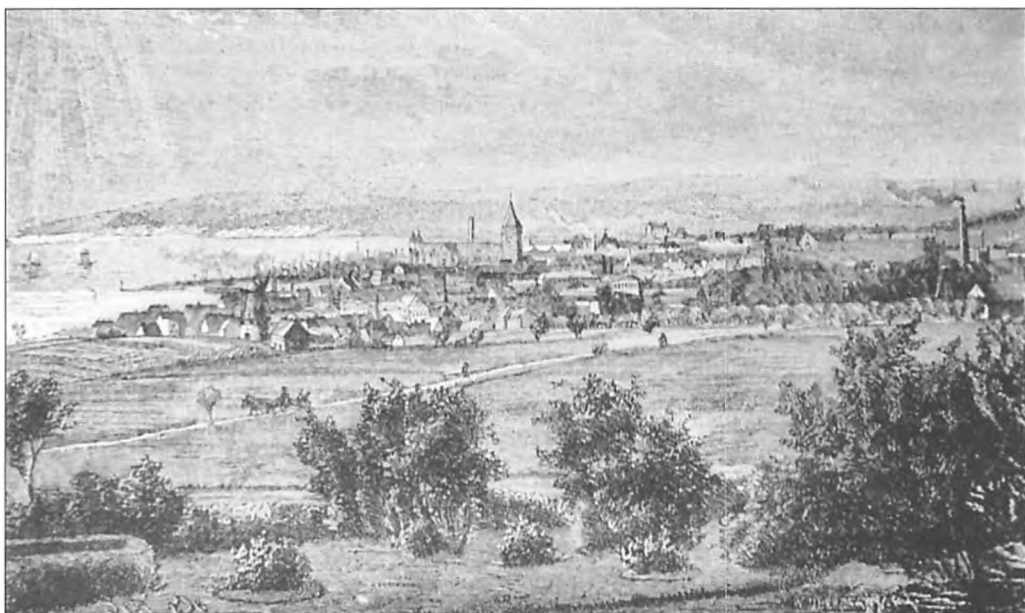
Kort over Århus fra 1855, nordpå afgrænset ved Mejlgade/Nørreport. Syd for Toldstien/Posthusmøgen lå det åbne land. Bytoldernes plankeværk omgav hele byen.

De fik aldrig børn, men lånte sig til en familie i form af to plejedøtre, Margit og Marie Sofie Frederikke Nielsen fra Silkeborg.

At de ikke selv kunne få børn, kan have været ægteskabets ulykke. I følge familieoverleveringen blev parret skilt, men det er der ingen officielle optegnelser, der bekræfter. De er formentlig bare flyttet hver til sit. Vi ved intet om, hvorvidt Jens Stokholm Møller altid stod på den rigtige side af baren. Men det har ikke været befordrende for et stabilt familieliv at starte det ene værtshus efter det andet, med større eller mindre økonomiske nedture indimellem.

Den 14. november 1884 døde Johanne Marie, 52 år gammel. Jens Stokholm Møller stod nu alene med pigerne og et alt for stort hus. Året efter indrykkede Jens Stokholm Møller en annonce i avisen, hvor han tilbød fire værelser til leje oven over værtshuset. Måske var plejedøtrene flyttet hjemmefra på det tidspunkt, måske rykkede de bare sammen under mindre forhold.

Under alle omstændigheder kunne det ikke blive ved med at gå. I 1888 opgav Jens Stokholm Møller sit liv i Århus og flyttede i en alder af 57 år hjem til Vestjylland. Værtshuset i Tangen fik han først afviklet året efter. I 1889 stillede han 14. maj sit borgerskab i bero "indtil videre", så brændevinsafgiften bortfaldt, og i juli solgte han ejendommen. Næste år er der en ny værtshusholder på adressen.

Århus 1876 set fra nord - tegnet af Fischer (efter Husvennen 23. juli 1876) - den lille by med de to kirkespir på vej ind i industrialismens tidsalder. Bemærk den høje skorsten fra købmand og brændevinsbrænder H. Liisbergs dampbrænderi i Mejlgade. Umiddelbart uden for Mejlgades port påbegyndte han i januar 1865 byggeriet af den nu restaurerede og ombyggede studestald beregnet til opstaldning af stude, der så kunne mæske sig i masken (bærmen) fra brænderiet - på samme måde som bryggeriet Harboe i vore dage har sin kalkunfarm. "Omendskønt dens ydre er smukt, er det navnlig dens indre, som interesserer både ved dens hensigtsmæssige indretning og ved de 142 smukke jernsøjler, som bærer de lave hvælvinger, og som danner adskillelsen mellem båsene, for lige så mange stude," skrev Berlinske Tidende. Opstaldningen af stude ophørte omkring 1917.

Døde fattig og senil

Hvordan Jens Stokholm Møller klarede sig de første år hjemme på Lemvig-egnen, ved vi ikke. I 1901 boede han i følge folketællingen hos sin bror, Mads Møller, der var ungkarl og gårdejer på Øster Vinkel i Heldum. Her står han anført som "Inspektør".

Fem år senere anføres han som "Rentier". Han kunne dog ikke nøjes med at nyde renterne, men måtte også gøre indhug i opsparingen for at ernære sig. I mere end 20 år levede Jens Stokholm Møller som pensionær hos Mads Møller.

Værtshusholder Jens Stokholm Møllers liv endte i kummerlighed og sygdom. De sidste mange år led han i stigende grad af senilitet. Familieoverleveringen fortæller, at han "gik i barndom", og at han til sidst krøb sammen i et skab. Tydeligvis led han af Alzheimers sygdom, men det var der dengang ingen i Vestjylland, der vidste, selv om tilstanden blev beskrevet af A. Alzheimer i 1907.

Broderen Mads Møller døde barnløs i 1917, og da arvede Jens Stokholm Møller 20.000 kroner. Men de mange penge har han ikke haft noget begreb om, og pengene var åbenbart væk, da han selv døde tre år senere, den 12. december 1920.

"Ejer intet" blev der anført på dødsanmeldelseslisten i Lemvig. Jens Stokholm Møller blev 89 år gammel.

I dag er der ikke mange spor tilbage af Jens Stokholm Møller i Århus. Hans tidligere ejendom i Studsgade er for længst revet ned for at give plads til nye boliger. Frederiksgade 84 var i 1960'erne cigarforretning og siden indgang til restaurant Kellersgård.

Jens Stokholm Møllers store hus i Tangen forsvandt med hele gaden ud af bybilledet. Sammen med de øvrige ejendomme i trekanten Tangen-Frue Kirkerist blev den overtaget af kommunen for senere, i 1936, at blive revet ned og give plads til parkering - det nuværende Klostertorv. Det eneste, der her er tilbage fra Jens Stokholms tid, er Klostertorvs store gamle træ, der oprindeligt stod i Jens Stokholm Møllers baggård.

Noter

- 1 A. Nordahl-Petersen: "Danmarks Højskole". 1908, s. 109.
- 2 Rådstue protokol, fol. 345; 1870-, f. 150, f. 155, 1889-, f. 22.
- 3 M.P. Kastberg: 90 år i Jylland, Nyt nordisk forlag, København, 1917.
- 4 Hardsyssels årbog 1909, Erindringer fra Vestjylland, af E. Falbe Hansen dommerfuldmægtig i Lemvig 1860, side 141 - 142:

Færgemanden og madammen på Sundgården

Christen Kastberg giftede sig i 1853 til færgeriet i Oddesund med tilhørende kro og gård. Hans enke, madammen på Sundgården, blev en myte på egnen, da hun overtog færgedriften efter ham. Fra tidligere slægtled hører vi andre historier om den vigtige limfjordsfærge.

Dorthea Wilde blev enke, da hendes første mand druknede i fjorden.¹ Hun stod nu alene med færgeriet Oddesund med tilhørende kro og gård. Uden en mand ved roret var det svært at drive færgen over det strømfulde farvand. Men Dorthea Wilde vidste råd og giftede sig kort efter mandens død med Christen Kastberg (sønnesøn af anc nr. 46=56). Det var i marts 1853.

Siden en stormflod i 1825 gennembrød Aggertange, havde Oddesund færge været det vigtigste forbindelsesled mellem Thy og Hardsyssel – og en flaskehals for trafikken. Når vejret ikke var gunstigt, måtte mangen en vejfarende tilbringe en nat eller to på færgestedets kro.

Der gik mange historier om den strabadserede overfart mellem Thy og Hardsyssel, og her på færgekroen blev historierne ikke ringere af at blive fortalt igen. Efterhånden kom flere af historierne til at handle om indehaverne selv: Christen Kastberg og hans enke, madammen på Sundgården. Historierne om Kastberg og madammen på Sundgården blev en del af slægtens historier, ikke mindst fordi Christen Kastberg var fætter til både ane nr. 11 og ane nr. 14, hvis døtre blev koner på Krabbesmark og Balleby.

Christen Kastberg fik ikke mere end syv år som færgemand, før han en mørk vinter endte sine dage i fjordens kolde vand.

Christen Kastbergs forlis

Den 48-årige Christen Kastberg havde levet et stærkt og omskifteligt liv, før han druknede i januar 1860 – med lige dele fremdrift, storhed og fald.

Han var født i 1811 på den store selvejergård Ballegård i Heldum. Hans gamle far, Peder Christensen Kastberg, døde imidlertid allerede, da han var tre år. Christen Kastberg voksede således op med sin mor, Juliane Christensdatter, der de næste 48 år drev gården som enke. Hun var kommet til Ballegård som husbestyrerinde for at holde hus for Peder Christensen Kastberg og hans syge kone, der havde mistet alle deres børn. Få år efter var Juliane Christensdatter, som fortalt i kapitel 36, den nye kone på Ballegård.

Som enke og ejer af gården blev hun snart kendt for den kløgt og vederhæftighed, hvormed hun bestyrede gårdens pengesager. Flere af egnens bønder kom til at betragte hende som noget af et finansgeni og søgte gerne hendes råd. På den baggrund kan det næppe undre, at Christen Kastberg valgte forretningslivet som levevej. Han gjorde det dog med skiftende held; allerede før han kom til Oddesund, gik der historier om hans fantastier.

Christen Kastberg var gået købmandsvejen og blev i 1830'erne købmand i Ringkøbing. I 1840 var han stadig ungkarl, 29 år, og havde en husstand på en pige og en karl, foruden at han havde en handelsbejnt boende. Kort tid efter blev han udnævnt til strandingskommissionær, hvilket var en ansvarsfuld stilling og måske endog en indbringende sidegesjæft, vestkystens mange strandinger taget i betragtning. Som strandingskommissionær² var det ham, der efter en stranding skulle yde forretningsmæssig bistand til skibsførere, redere og ejerne af det forliste gods – mod et beskedent salær forstås, men dog ikke større, end at det kunne

godkendes af amtmanden. Christen Kastbergs del af vestkysten strakte sig fra Nymindegab op til Nissum Fjord. Kysten nord for fjorden hørte under en anden af slægtens strandingskommissionærer, Christopher Bernt Claudi (gift med en kusine til nr. 8). Om ham og de mange strandinger handler kapitel 57, *I kølvandet på Vertumnus' stranding*. Det var et ærefuldt og betroet hverv at være strandingskommissionær, men for Christen Kastberg var det også et springbræt til nye initiativer. Christen Kastberg var frem for alt købmand og iværksætter. I 1840'erne kastede han sig således over et fantastisk landvindings-projekt, der gik ud på at tørlægge de våde enge ved Nissum Fjord. De fjordnære enge blev altid oversvømmede, men kunne ved dæmningsbyggeri forvandles til storartede landbrugsområder.

"Min fader, Christian Kastberg, var født på "Ballegård" ved Lemvig og var vistnok den første, der har foretaget udtørningsarbejder her i landet," skrev sønnen Mads Peter Kastberg senere i sine erindringer.³ I 1844 fik han kongelig bevilling til at inddæmme og udtørre ca. 1100 ha af fjorden mellem Fjaltring, Bøvling og Nees. Det var den enevældige kong Christian 8, der gav bevillingen til den "os elskelige Strandingskommisær Christen Kastberg", som det hedder i det gamle dokument.

Han gik i gang med projektet og fik også gennemført et større dæmningsbyggeri. Men forgæves; dæmningen kunne ikke modstå presset fra havet, der bogstavelig talt bortskyllede hans investeringer. Eventyret kostede ham ikke bare forretningen, men også forlovelsen med den fine frøken Jermin fra Ausumgård.

Efter nogle år opgav Christen Kastberg at rejse penge til et nyt forsøg. Han rettede nu blikket mod Nissum Bredning og Oddesund og kastede sig over færgefart. I 1854 solgte han koncessionen til grosserer Oven og Sønner, der solgte den videre til et engelsk konsortium.⁴ Heller ikke englænderne kunne tjene penge på tørlægnings-projektet og måtte til sidst notere sig et milliontab.

Rofærge med håndkraft

Det var dog langt fra en knækket mand, der den 18. marts 1853 giftede sig med Dorthea Wilde. Med enken overtog han ikke bare færgestedet, men også Hygum Mølle, som hendes mand ligeledes havde ejet. Oven i købet var Dorthea Wilde med sine 37 år en ganske attråværdig enke. Tilsvarende havde Christen Kastberg kvaliteter; hun måtte efterspørge som både enke og ejer af et økonomisk trængt færgeri; han var kun fire år ældre og havde erfaring, gå-på-mod, visioner og forretningstalent. Dorthea Wilde og Christen Kastberg kunne efter alt at dømme være tilfredse med hinanden.

Fint skulle brylluppet da også være; parret havde fået kongelig bevilling til at lade sig vie i hjemmet i Hygum Mølle. Vielsesattesten blev et år efter tinglyst som Christen Kastbergs adkomstdokument til færgegården. Christen Kastberg stod nu som ejer af både Oddesund færgeri, gæstgiveri og landeri – det vil sige tilhørende landbrug, hvis samlede hartkorn var 6 skp., 2 fdk. og 2 alb. – foruden møllen i Hygum.

Færgegården lå på den vestlige side af Oddesund, altså på Thy-siden af sundet, det senere Oddesund Nord. Kom folk sydfra, måtte der signaleres, at nu ville nogen over. I hundreder af år havde færgen fungeret som en såkaldt rofærge, og i sidste halvdel af 1800-tallet var det stadig hænder og årer, der skulle drive det fuldt lastede fartøj tværs over sundets stærke strøm.

Selv om Christen Kastberg havde eneret på at færgе folk og fæe over sundet, var færgeriet i de år ikke den bedste forretning. Overfartstaksten var ikke blevet reguleret siden 1815, bortset fra enkelte ændringer i 1818. Derfor ansøgte Christen Kastberg i 1856 om at få den gamle takst fordoblet. Som begrundelse anførte han blandt andet, at han måtte holde fire færgekarle. Men dertil kom "2 eller 4 mand i reserve" foruden de tjenestekarle, der skulle til at drive færgegården.

I 1578 må lensmanden på Ørum skrive til kongen, at forsøget med en bro over Oddesund var slået fejl. Broen blev ødelagt af strøm, bølger eller isskruninger så rask, den kunne genopføres. I stedet fik man en solid heste- og vognfærge – som denne fra Vilsund i 1890. Færgeren kunne i godt vejr stages tungtlastet over sundet, mens man i mindre godt vejr måtte ro den over og kun med en mindre nyttelast.

Færgemanden havde desuden pligt til at afgive såkaldt "bivogn" til posten, når det forlangtes, fra sundet og så langt, som det var nødvendigt mod Thisted. Undervejs gjorde postvognen ophold i Ydby Kro og i Koldby, hvor et nyt spand heste kom for. For at godtgøre ansøgningen om en takstforhøjelse på 100 pct. opstillede Christen Kastberg et regnskab med indtægter på 1150 rigsdaler, herunder naturalydelse på 300 rigsdaler. Udgifterne løb imidlertid op i 1288 rigsdaler – blandt andet med "løn til 4 ekstrakarle, hver i 20 dage" og "færgerevisiter" for 200 rigsdaler.

Herredsfogeden anbefalede ansøgningen og bemærkede, at han ikke havde noget at udsætte på overfart og mandskab, men at beværtningen på færgegården var påklagelig. Det sidste hørte under færgemadammens domæne. Amtmanden ville derimod ikke anbefale ansøgningen, så længe færgemanden ikke kunne godtgøre, at han havde ofret noget til færgehusest forbedring og "udvist dygtighed", som det hed. Som resultat blev Christen Kastbergs ansøgning ikke imødekommet.⁵

Gode penge var der imidlertid fortsat i at fragte de store flokke af heste, stude og får over sundet. Om det er levende fortalt i kapitel 48, *Breinholt-klanens store studeeventyr*. Her er også berettet, hvordan regeringen efter Treårskrigen i 1851 indsatte hjuldamperen "Jylland" mellem Oddesund og London, især for at fragte stude til den engelske metropol. Her var slægtninge som Niels Buch Breinholt (oldebarn af ane nr. 34=54) og Iver Olesen på Gudumkloster (tipoldebarn af ane nr. 114) blandt pionererne.

Gift med en østrigsk officer

Trods det at hun ikke havde børn af første ægteskab, viste Dorthæa Kastberg sig at være ganske fødedygtig. Parret fik tre børn – to drenge og en pige – i de syv år, deres fælles liv varede. Christen Kastberg døde den 8. januar 1860. Efter sigende druknede også han i fjordens vinterkolde vand.

Den ældste søn, Mads Peter Kastberg, født 20. oktober 1854, dvæler ikke længe ved tabet i sine erindringer: "Jeg var kun 5 år, da min fader døde. Min moder bortforpagtede så Færgegården og færgeriet til en mand, der hed Jens Mærsk, medens hun selv flyttede til Lemvig, i hvis nærhed hun ejede en lille gård, i Dybe Sogn."⁶ Få år efter døde den yngste søn, kun fem år gammel. Den tilbageværende familie boede i Lemvig fra 1860 til 1867.

"Fra min tilværelse i Lemvig husker jeg særlig østrigernes indtog i byen (under krigen i 1864 – red.) og den stærke disciplin, de var underkastet, hvilket ikke mindst bidrog til, at de opførte sig så eksemplarisk, at byens borgere gik i forbøn for dem, når de havde forset sig og skulle føres op på Østerbjerg for at løbe spidsrod eller straffes med rotting; der vankede straf ved den mindste forscelse."

For hans mor, Dorthæa Kastberg, har det været et nyt tab at se Sønderjylland gå tabt til

prøjserne. Hun var selv fra Sønder Lügum lige syd for Hvideåen, som i dag danner grænse til Tyskland. Blot to år tidligere havde hun været hjemme for at besøge familien – beskrevet i boks-teksten Hø og hakkelse. I krigens sidste del trak den østrigske kejser imidlertid sine besættelsestropper hjem – efter at være blevet uenig med den enerådende Kejser Bismarck. Prøjserne vandt alligevel, som fortalt i kapitel 62 om Krigen i 1864 – bedstefars krig.

At danskerne og østrigerne nu kunne have en fælles fjende i prøjserne har givetvis øget de østrigske soldaters anseelse i Lemvig. Dette har også været tilfældet for Dorthea Kastberg, der havde tabt sit hjerte til en østrigsk underofficer, der hed Peter Kritzan.⁷ Han var en ung mand på 25 år, og født i den ungarske del har han formentlig kunne hedåre den ældre enke med sine slaviske ansigtstræk.

Hun giftede sig således for tredje gang med den østrig-ungarske Peter Kritzan. "Hun måtte dog betale 800 kr. for at få ham fri af krigstjenesten," fortæller en samtidig erindring. "En anden erindringsskriver vil dog vide, at han simpelthen rømte fra hæren." Dorthea Kastberg tog driften af færgeriet tilbage i 1867. Nu trådte hun i karakter som en stærk leder, der ikke stod tilbage for hverken færgekarle, stude drivere eller østrigske soldater. "Madammen på Sundgården", som hun kaldtes, blev snart en institution, der gik mange historier om.

En tredje kilde erindrer således om madammen og hendes kavaler, at "han var blevet betaget af krokonen under krigen, og var blevet heroppe. Men efter giftermålet gik forelskelsen sig snart en tur. Krokonen stod for pengene; det var måske også nødvendigt, men alligevel var østrigeren gnaven, når han fandt lommepengene for knappe, og en dag blev postkørerne vidne til, at han med en brødkniv skar hendes kjolelomme, der var fyldt med dagens indtægter; af, mens krokonen sprang rundt i stuen under skrig og hyl."¹⁰

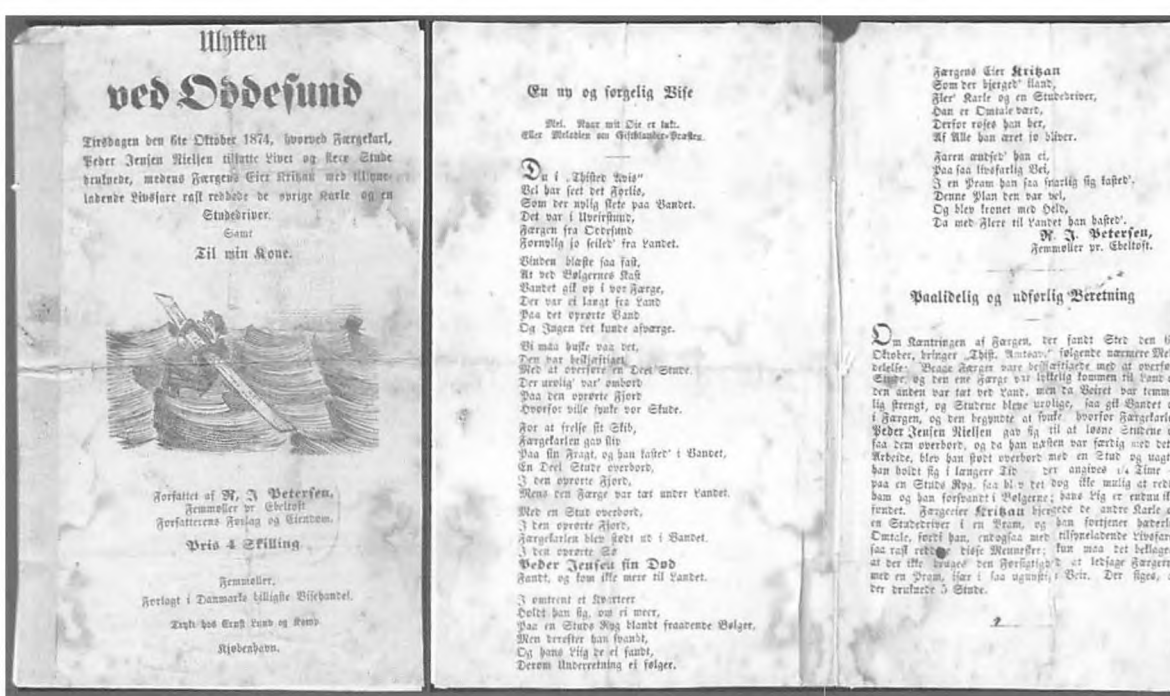
En samtidig stude driver fortæller om officeren: "Han holdt det dog kun ud i fire år. Så gav hun ham 8000 rigsdaler for at blive ham kvit"¹¹ – hvorefter han rejste hjem til Østrig og blev skovfoged. Det kan imidlertid ikke være rigtigt, at han kun holdt fire år som færgekonens mand. I forbindelse med en færgelykke, der den 6. oktober 1874 kostede en færgekarl og fem stude livet, beskriver Thisted Amtsavis¹² således Peter Kritzan som færgerejer, og oven i købet som en heltemodig redningsmand.

Hø og hakkelse

"Min moder var sønderjyde, født Wilde, fra Sønder Lügum, hvor hun havde en del af sin familie boende. Hun besluttede engang at ville aflægge sin familie der et længe lovet besøg.

Det var i 1862, og vor 'staldmester' på gården, en ældre kavaler af datidens type, sindig og skeptisk, som tog sig af adskillige af de på en sådan lille gård forefaldende hverv, fik så ordre til at gøre klar til at køre den efter hin tids forhold ret lange tur til Sønderjylland. Dette var for Ole, som jeg tror, han hed, noget aldeles ekstraordinært, og han voksede overfor bekendte og karlene i nabolaget samt udi egen indbildning adskillige tommer, fordi han blev betroet en sådan tur.

Han fik travlt med at skære hakkelse til hestene, da der skulle bruges meget til turen. Man havde dengang en såkaldt "skærekiste" til det brug, en aflang kasse, hvori strået blev lagt, og foran på kassen var anbragt en skærekniv, som man med højre hånd skar strået i stykker med, eftersom man med den venstre hånd skød det frem... Vi var kun tre personer under kalechen; Ole var på bukken, og forspandet var et par gode, danske heste." Rejsen i den umage vogn foregik i dagtimerne – med overnatning i Ringkøbing, Kikkenborg Kro i Bramminge og Ribe efter tre hele dages kørsel. I Tønder holdt familien endnu en overnatning før den nåede Sønder Lügum.

4 skilling kostede En ny og sørgelig Vise. "Om ulykken ved Oddesund, tirsdagen den 6. oktober 1874, hvorved færgekarl Peder Jensen Nielsen tilsatte livet og flere stude druknede, medens færgens ejer Kritzan med tilsyneladende livsfare rask reddede de øvrige karle og en studedriver." Mel.: Når mit øje er lukt. Eller melodien om giftblander-præsten. (Eneste original af visen findes på Thisted Museum.)

Påalidelig og udførlig beretning om kæntringen af færgen

Thisted Amtsavis bragte følgende meddelelse om fæргеulykken den 6. oktober 1874:

"Begge færger var beskæftigede med at overføre stude, og den ene fæрге var lykkelig kommet til land, og den anden var tæt ved land, men da vejret var temmelig strengt, og studene blev urolige, så gik vandet op i færgen, og den begyndte at synke, hvorfor færgekarlen Peder Jensen Nielsen gav sig til at løsne studene og få dem overbord, og da han næsten var færdig med dette arbejde, blev han stødt overbord med en stud, og uagtet at han holdt sig i længere tid – der angives en kvart time – på en studs ryg, så blev det ikke muligt

at redde ham, og han forsvandt i bølgerne; hans lig er endnu ikke fundet. Færgjeejer Kritzan bjergede de andre karle og en studedriver i en pram, og han fortjener hæderlig omtale, fordi han, endogså med tilsyneladende livsfare, så rask reddede disse mennesker; kun må det beklages, at der ikke bruges den forsigtighed at ledsage færgerne med en pram, især i så ugunstigt vejr. Der siges, at der druknede fem stude."

Ulykken og Kritzans heltmodige redningsindsats blev en sensation i hele riget og snart efter drabeligt beskrevet i skillingsvisen En ny og sørgelig vise.

At Peter Kritzan ikke var enkens første bejler, forstår vi af den tidligere omtalte studedriver, der drev stude ned fra Thy: "Når vi nåede til Oddesund, hvor vi skulle over med rofærgen, kunne det træffe sig, at vi måtte vente i flere dage på grund af storm. Jeg husker engang, vi ventede i Oddesund Nord på, at stormen skulle stilne af. I kroen regerede fru Kastberg. Hun havde forlist 2 af sine ægtemænd i sundet, men var en myndig kvinde, der nok skulle have styr på gemytterne, når folk bedede i kroen. Da vi på tredjedagen sidder i skænkestuen siger Kræn Foged til mig, idet han nikker hen til fru Kastberg: Ser du, Wolle, hende dær hår fried til mæ, men æ vil et ha hende, for vi kan et forliges bejer end hund og kat."¹³

Også andre vejfarende kunne rammes af det såkaldte overkastevejr, når stormen rasede: "Postkørerne søgte at korte ventetiden i Sundkroen ved kortspil, ved at deltage i det som regel lystige liv eller ved at hjælpe pigerne i køkkenet, når de da ikke var optagne af hestenes pasning."¹¹ Her fortælles også, at "kosten var lidt sløj i kroen", og at "drikkevandet måtte man hente i Oddesund Syd eller langt oppe nord for sundet, da vandet i nærheden af Oddesund Nord var brakvand."

Gæstgiveriet ved Oddesund Nord blev dengang kaldt "Plagen", mens kroen på den anden side kaldtes "Pinen". De to navne var almindelige ved flere af Limfjordens små færgesteder, hvor dårligt vejr og dårlig mad snart kunne gøre ventetiden til en pine og en plage for den vejfarende.

Der gik ikke lang tid, før madammen på Sundgården kom op mod langt større kræfter end fordrunkne mænd. Staten fratog hende midt i 1870'erne eneretten til at drive færgeriet over Oddesund. Enken gav dog ikke op, men anlagde i 1876 en sag mod staten om retten til færgeriet. Hun påstod at have livsvarig koncession på overfarten, og selv om sagen trak ud i syv samfulde år, endte den med, at staten tabte og ved Højesteret blev dømt til at betale hende 80.000 kr. i erstatning.¹⁵

På det tidspunkt tjente Mads Peter Kastberg hjemme hos sin mor. I sine erindringer fortæller han ikke noget om den østrigske stedfar, der var kommet til, da han selv tjente i Tyskland efter krigen. Han nævner blot, at hans mor var blevet gift igen, og senere noterede han: "Da min stedfader var død, skulle jeg hjem for at hjælpe min moder med bedriften." At stedfaderen skulle være købt fri for 800 kr. og siden smidt ud for 8000 kr. nævner han ikke med et ord.

Mads Peter Kastberg fik kun få år som færgemand. Han fik opført en ny færgegård og forsøgte sig uden held som fiskeeksportør, før den gamle rofærge i 1882 afløstes af statsbanernes dampfærge. At det efter Lillebælt var det andet danske farvand med en statslig dampfærge, vidner om, at Oddesund var en Danmarks vigtigste hovedfærsearsårer. Færgefart var dog langt fra Mads Peter Kastbergs eneste talent. Han drev i flere år en korn- og foderstofforretning med både engros- og detailhandel. Kvinderne stod stærkt i hans liv; resultatet af hans første ægteskab i 1884 blev syv børn, alle døtre. Selv havde Christen Kastberg plads for det følsomme og skrev både digte og en del musik, der blev udgivet som noder hos Vilhelm Hansen, ligesom han med tiden forfattede flere bøger og hørespil.

Den sidste færgetur

På færgegården fik han i 1885 overraskende en kort renæssance som færgemand: "Det tredje år efter, at dampfærgeren var sat ind i overfarten, blev det en hård vinter, og fjorden frøs så totalt til, at dampfærgeren ikke kunne magte isen. Overfarten standsede, og både Thy og Thisted, som nu var vant til regelmæssig fart over sundet, blev meget dårligt stillede ved overfartens ophør... Imidlertid kom flere kendte kreaturhandlere ned til Sundet og spurgte mig, om jeg ikke kunne få kreaturerne trukket over isen, således som man havde prøvet det før i gamle dage, og jeg lovede at tale med dampfærgens kaptajn derom; jeg havde jo ingen ret til overfart mere, efter at staten havde overtaget ... og fik det svar, at hvis jeg bare ville og kunne, så var det ham en stor fornøjelse, så det fordømte avisskriveri kunne høre op. Der blev jo skrevet i aviserne, hvilket ærgrede ham, at 'i gamle dage, før dampfærgeren kom, da fungerede overfarten trods is og sne, men nu lå den stille og holdt ferie'.

Af det gamle færgemateriel havde jeg endnu en færge, som lå på land, hvor den var trukket op, og desuden havde jeg isøkser og save, så jeg kunne gå i gang med arbejdet, hvis jeg kunne skaffe dertil egnede folk... En rende tværs over sundets smalleste sted var hurtigt blevet savet, hvorefter overfarten kunne begynde. Dels gennem aviserne og dels gennem rygter, som hurtigt spredtes, fik befolkningen underretning om den nye overfart, og nu væltede det ind

med gods af enhver art og med kreaturer og svin. Det var navnlig svin og smør, der blev sendt ud fra Thy, medens det særlig var mel og kul, der blev ført ind. Det gik stærkt, dagene var jo korte, og varerne strømmede til, så der var mere end fuldt optaget hele tiden. Kreaturerne blev i kobbelt ført over isen, langt uden om den saveede rende. Isen var først blevet undersøgt, og hver fisker trak med 10-12 stykker ad gangen på den anviste rute.”

Efter nogle dage blev statens dampfærge imidlertid trukket løs af isen ved en kombination af okser og moderne maskinkraft. Færgens bagende blev så tynget ned af et tog og en tungt lastet vogn, fortæller Mads Peter Kastberg, ”og da den så fik fart på fremover, løb den op på isen, som den brød med sin vægt, og gik derefter tilbage og gentog eksperimentet, medens den søndrede is blev ført bort af strømmen. Og så var spillet for mit vedkommende tabt. Det var ulige kræfter, der her blev sat op imod hinanden.”¹⁶

Længere er historien om Oddesund færgeri ikke. Men Mads Peter Kastbergs historie fortsætter – og slutter med et mislykket forsøg på at lave en klipfiskefabrik på stedet.

Missionen mod svir og kortspil

Omkring 1900 solgte Mads Peter Kastberg ejendommen ved Oddesund til sin svoger og flyttede til Hvidbjerg. Her blev kroen anset for at være arnested for svir og kortspil. Missions- og afholdtsfolk overtalte derfor Mads Peter Kastberg til at søge bevilling til at indrette et afholdshotel. I bogen ”Thyholm og Jegindø gennem hundrede år” fortælles:

”Omkring 1910 var kroen blevet et sted for svir og kortspil – det mente mange i hvert fald – den havde kort og godt mistet sit forhen så gode renommé. Årsagen var et ejerskifte. Missions- og afholdtsfolk så nu deres mulighed for at få bevilling til at drive et afholdshotel. Man opfordrede Mads Peter Kastberg til at søge bevillingen og til at indrette afholdshotellet i sin villa.

Det lykkedes. Kastberg indkaldte en købstadsarkitekt fra Skive, og denne udarbejdede tegningerne til udvidelse af villaen med diverse tilbygninger, teatersal med flot fortæppe, gobeliner og marmorborde. Et tårn manglede heller ikke, så hotelgæsterne havde mulighed for at nyde den smukke thyholmske udsigt. Her fik byen endelig et hotel, der kunne være enhver købstad værdig.

Desværre gik det ikke alt for godt med driften af det nye fine hotel.

Kroens vært var så dårligt økonomisk

kørende, at han ikke kunne klare terminerne, hvorfor den tidligere vært på ny overtog kroen, og det fik til følge, at mange gamle kunder vendte tilbage, hvorved de gik fra afholdshotellet. Thisted Bank overtog til slut afholdshotellet. Der var ikke plads til både det og kroen. Derefter blev det drevet af skiftende ejere, indtil den sidste var uforsigtig i sin omgang med ild. Kastbergs Hotel, der lå på den nuværende parkeringsplads over for Hotel Tømmergården, nedbrændte i 1935.”¹⁷

Som 55-årig var Mads Peter Kastberg flyttet til Holstebro, hvor han endte sin karriere som agent i såsæd. Sit otium søgte han i Jelling, men var ikke færdig hverken som forretningsmand eller med Oddesund.¹⁸ I erindringsbogen fortæller han således, at efter svogerens død

Efter 10 år i Hvidbjerg ville Mads Peter Kastberg ombygge sin villa til afholdshotel. Han lod en købstadsarkitekt fra Skive tegne tilbygninger til værelser, restaurant og teatersal, og selv et tårn fik han føjet til.

"købte jeg af dødsboet mit gamle hjem igen for eventuelt der at etablere en klipfiskefabrik, hvilket de herskende unormale forhold dog forpurrede. Sluttelig afhændede jeg ejendommen til den landskendte direktør P. Wunsch..."

Og hermed færdig med historien om Oddesund Færgeri i 1800-tallet. Den 15. maj 1938 indviedes den nuværende bro.

Færgesyn i 1600-tallet

Slægtens mænd har haft med Oddesund-færgen at gøre i århundrederne før Kastberg'erne overtog den. I 1686 var en forfader med, da Oddesund-færgen skulle synes.¹⁹ Det var rytterbonden David Christensen (ane nr. 284) fra Trabjerg By i Gudum sogn. By er måske så meget sagt; den såkaldte by bestod dengang kun af David Christensens partgård og en anden partgård, foruden smedens ejendom.

Som synsmænd havde retten udnævnt ikke alene David Christensen, men også tre andre af byens mænd, nemlig smeden Jens Kyndesen og bønderne Laurids Mortensen²⁰ fra den anden del af partgården, som nu hedder Vester Trabjerg, og Jens Nielsen,²¹ hvis gård lå på det sted, der i dag hedder Øster Trabjerg. Sagen viser tydeligt, at færgens drift allerede dengang var et statsanliggende. For at syne færgen forsvarligt udskrev retten ikke mindre en 24 synsmænd, både fra Gudum sogn og fra Nørre Nissum, Resen og Humlum.

Den 30. juli 1686 var de samlet i Humlum "på østre side af Ottesund her i Hardsyssel, hvor de af Jacob Andersøn Thrane ved Ottesund blev forevist Ottesunds vogn- og hestefærgen".²² Det var ham, der mødte i retten den 16. august angående synet. I tingbogen omtales han som velagtbar Jacob Andersøn, og det må være ham, der var forpagter på daværende herregård, Vejbjerg.

Den store heste- og vognfærg blev synet udvendigt og indvendigt over alt, og man fandt den på alle måder "dygtig og brugelig" til at overføre "vejfarendes folk, vogne og heste". Bagefter fik de forevist dens duelighed: I deres påsyn gjorde "den med påværende folk" en tur over sundet, med to læs med 4 heste og to vogne med sine tilhørende folk "i blæsende sydvest vind"

Man synede også de tilhørende nødvendige årer, stokke og stager, et forsvarligt anker og tov. De så ingen mangler ved noget, hverken ved færgen i sig selv eller dets redskab. Tværtimod kunne de konstatere, at den "med behørlige folk forsvarligt kan bruges". Dernæst beså de den mindre færgébåd, en lille robåd til de vejfarendes overførsel. Den var også vel holdt ved lige i alle måder, både indvendigt og udvendigt. Robåden var behørligt udstyret med årer og stager, så den kunne komme fri i tilfælde af grundstødning. Alt sammen også i god orden.

Færgen og færgestedet omtales første gang i en jordebog fra 1580, da det hørte under Ørum Len. At de gamle kilder kalder det smalle sund for Ottesund, skyldes ifølge sagnet, at en tysk kejser Otto i år 974 under et indfald i landet kom ridende til sundet og til hest ville forcere overgangen. Da han kom ud i strømmen og ikke kunne vinde frem, drog han sit sværd og kastede det i bølgerne, idet han råbte: 'Herefter skal dette sund hedde Ottosund'.²³

Færgen taget i pant i 1700-tallet

Færgestedet Oddesund var i slægtens eje i 1700-tallet, da Christen Olufsen (søn af ane nr. 114) ejede Gudumkloster. Som fortalt i kapitel 34, *Bonde i Den danske Atlas*, købte Christen Olesen i 1762 hovedgårdsparcellen af den gamle herregård, der siden gik i arv fra far til søn gennem fem generationer. At færgestedet fulgte med i købet er næppe tilfældet. Han har snarere overtaget det efter en række pantsætninger. Den tidligere ejer, Jens Reimertsen, havde arvet færgestedet efter sin far i 1758, men sad ikke særligt godt i det. Han havde kun to færgekærløb til sin hjælp, og allerede året efter lånte han 300 rigsdaler mod pant i "Oddesund Færgeløb".²⁴ Fire år senere var den gal igen; da lånte han 800 rigsdaler mod pant i både "ud- og ind-

bo foruden 2 færger og færgebåde" og halvandet år efter yderligere 101 rigsdaler mod en 2. prioritetspant i samme værdier.

Christen Olesen må på en eller anden måde have overtaget pantet og færgestedet, for den 26. april 1771 solgte "Sr. Christen Olesen" det til den næste færgemand, Jens Kyndesen. Han var mere ved magt og havde fire færgekarle og to tjenestepiger.

Hvad der blev af den uduelige færgemand Jens Reimersen, fortæller kilderne ikke noget om, før han i 1778 gav afkaldskvittering for en arv efter sin broder Jeppe, der var død i Vestindien. Men det vestindiske eventyr er en anden fortælling og ikke en af slægtens historier.

Noter

- 1 Mads Jepsen Madsen var hendes første mand og havde både haft bevilling til færgeriet og ejet Hygum mølle.
- 2 Resol. 4/7. 1800. forord. 2/12. 1825.
- 3 M. P. Kastberg: 90 aar i Jylland, Nyt nordisk Forlag – Arnold Busk. København 1947, side 7.
- 4 J. P. Trap: "Kongeriget Danmark". 3. udg. Bd. V. Kbh. 1906, s. 580. N. Jensen Dam: "Thorsminde. Fra et beskædet fiskerleje til moderne fiskerihavn". Hardsyssels årbog 1969, s. 95-104. Palle Uhd Jepsen: "Ved de vestjyske fjorde/ En fortælling om landskabets forandring". BYGD 1979.
- 5 Anders Sørensen: "Oddesund Færgested". Historisk Aarbog for Thisted amt 1951, s. 162-163.
- 6 M.P. Kastberg: 90 aar i Jylland, Nyt nordisk Forlag – Arnold Busk. København 1947.
- 7 Hans navn staver kilderne på talrige måder, bl.a. Kritschau og Kritschan.
- 8 Minder fra 1864 af Thomas Møller I Hardsyssels Årbog 1931, s.128.
- 9 Kr. Krarup: Kræ Krarup og An' Gaaskjær, II, Holbæk 1936, s. 29. Han husker dog i mange tilfælde forkert om denne østriger.
- 10 Chr. Larsen: Diligencen fra Thisted til Oddesund, Historisk Årbog for Thisted Amt 1937, s. 387.
- 11 Henry E. Pedersen: Kræn Foged, Historisk Årbog for Thisted Amt 1935.
- 12 Historisk Årbog for Thisted Amt, 1951, s. 252-54.
- 13 Henry E. Pedersen: Kræn Foged, Historisk Årbog for Thisted Amt 1935.
- 14 Chr. Larsen: Diligencen fra Thisted til Oddesund, Historisk Årbog for Thisted Amt 1937, s. 386.
- 15 Henry E. Pedersen: Kræn Foged, Historisk Årbog for Thisted Amt 1935.
- 16 M.P. Kastberg: 90 aar i Jylland, Nyt nordisk Forlag – Arnold Busk. København 1947, s. 186-189.
- 17 "Thyholm og Jegindø gennem hundrede år". 1984, s. 24f.
- 18 Nekrolog i Jyllands Posten 29/6 1948.
- 20 Nævnt fra 1679 frem til 1704.
- 21 Nævnt som læster 1664, rytterbonde 1670 frem til afståelsen af fæstet 31/7 1696.
- 22 Tingbog B77A-1, f. 158b.
- 23 M.P. Kastberg: 90 aar i Jylland, Nyt nordisk Forlag – Arnold Busk. København 1947, s. 87-88.
- 24 Anders Sørensen: "Oddesund Færgested". Historisk Aarbog for Thisted amt 1951, s. 135-36, hvorfra også de efterfølgende veldokumenterede oplysninger stammer.

På hat med 1800-tallet

Billeder og erindringsstumper om slægtnings hovedtøj afkræver en forklaring. Tidens notorisk mest kendte høje hat sad på hovedet af H. C. Andersen – der kom til Lemvig og brugte en slægting som model for romanfiguren 'Maren med det høje bryst'.

Var det ikke for hendes imponerende hattepuld med vinger, havde Johanne Ovesdatter ikke gjort sig bemærket med andet end sit navn i denne bogs efterslægtstavler. Hun var blot en fattig husmandskone i periferien af slægten. Men selv om det gik skidt økonomisk, førte hun sig stateligt frem.

Johanne Ovesdatter blev i 1832 gift ind i Kastberg-slægten, da hun som 23-årig ægtede den 12 år ældre Kristen Kastberg (barnebarn af ane nr. 46 og 47). Men i modsætning til andre Kastberg'ere gik det ikke særligt godt for familien, der sank fra gårdmandsstand til husmands- og arbejderstand, som det lakonisk hedder i denne bogs anetavle for Mads Lauridsøn (ane nr. 372), den første bonde i slægten på Kastbjerg. Johanne Ovesdatter var født på Damgård i Ferring, og Kristen Kastberg var fra gården Ferring Kastbjerg, som han overtog tre år før sit bryllup.

Det at stifte familie gik ret godt for parret; syv børn blev det til. Men socialt gik det ned ad bakke. Kristen Kastberg endte med at måtte sælge gården i 1856 og flytte til Loumandshus i Tørring for at blive husmand. Og meget bedre gik det ikke for mange af børnene. Den ældste døde ung som handelsbejent i Norge, den næstældste døde som ung tjenestepige, den tredje fik et barn med en tjenestekarl og giftede sig senere med en arbejdsmand fra Lemvig.

Det var parrets fjerde barn, Nicoline Kastberg, der gav sin mor en plads i historien. Som en stor pige på 16 år tjente hun som barnepige hos lærer Faurschou i Lemvig. Hun passede sønnen Johannes, der senere i sine erindringer mindes hende og

Ane Kirstine Breinholt Møller med et imponerende hovedtøj, en kyse med krave, i silhuet af R.H. Kruse.

Ane Madsdatter med sin vingekappe.

ikke mindst hendes mor, den statelige bondekone fra Tørring: "I min barndom brugte kvinderne på Lemvig-egnen et smukt hovedtøj, de såkaldte "vinger", en pibekrave på hver side af en puld. Jeg mindes således, at det var med en vis ærefrygt, jeg betragtede min elskede barnepige Nicoline Kastbergs Moder, en statelig bondekone fra Tørring, når denne besøgte os, iført et sådant sæt. Ualmindeligt var det heller ikke at se gamle kvinder med høj mandfolkehat, som også brugtes på Ringkøbing-egnen".¹

Slægtens kyser, puld og parykker

Mere fortæller kilderne ikke om Johanne Ovesdatter. Der er ikke noget billede af hverken hende eller hendes hattepuld med pibekrave. Det er der derimod af Ane Madsdatter (ane nr. 9), der blev kone på Nørre Vinkel. På billedet ses Ane Madsdatter med sin vingekappe, men om der er en hattepuld, kan vi ikke se. Pulden er den del af hatten, der er over skyggen. På Ringkøbing-egnen gik kvinderne med kuppelrunde hatte uden pulden slået ned på midten, sådan som mændene havde det.

Hendes svigermoder, Ane Kirstine Breinholt (ane nr. 17), havde et andet imponerende hovedtøj, en kyse med krave. Vi har hende i en silhuet, formentlig tegnet af Rasmus Henrik Kruse, der rejste rundt på egnen på den tid og portrætterede flere slægtninge blandt herremænd og storbønder.

På den tid var kysen kvindernes mest almindelige hovedtøj, sådan som det havde været det helt fra middelalderen. Kysen udviklede sig sammen med kombinationer af tørklæder, bånd og kniplinger i 1800-tallet som lokale modefænomener; Jylland blev kendt for de hvide kapper og øerne for de broderede huer med kniplingskorsklæde.

Også herrernes hovedtøj udviklede sig i 1800-tallet fra hue til hat. Og for de fine var det på bekostning af parykken. I vor slægt er der dog ikke så mange fine folk, men flest bønder, om end nogle af dem arbejdede sig op til fogeder, godsforvaltere og herremænd. Men vi har ingen viden om deres brug af hverken parykker eller hovedbeklædning – bortset fra et enkelt arveskifte efter degnen i Sevel, Niels Olesen Lægaard (ane nr. 106). Da han døde i 1736, oplyste skifteretten både en hat og et såkaldt skabilkenhoved. Det er en glathovedet buste, som han havde brugt til at sætte parykken på. Niels Olesen Lægaard var blot en fattig degn i begyndelsen af det 18. århundrede, men han tilhørte gejstligheden og måtte bære sit hovedtøj derefter. Til hjemmebrug havde han dog også en foret hue – og en nathue – som fortalt i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*.

Fordelen ved at bære de store parykker var, at man derved bedre undgik at få lus, så man burde formode, at også andre af de fineste i slægten gik med parykker. Men ikke i et eneste skifte fra bondehjem, højt eller lavt, optræder skabilkenhoveder i arvegodset. Slægtens bønder har vel holdt sig for gode til den slags, eller de har haft nok i huen og deres eget hår. Vi finder heller ikke høje hatte blandt anerne. Var det koldt, kunne de vel tage en hue på.

Herrernes hovedtøj

Herrernes hat blev udbredt i 1800-tallet – på bekostning af parykken. De hvid-pudrede parykker var allerede i 1700-tallet blevet afløst af den flade piske- eller pungparyk, og over dem kunne en standsherre godt bære hat. Den typiske hat på den tid var da også en bred hat, hvis

Kasketten var et grinagtigt hovedtøj, som de vestjyske børnder først tog til sig i starten af 1900-tallet. Billedet er taget 1893 på Kvindeseminarieret i Houen - 'herren' i midten er Kirsten Jensen fra Balleby (kusine til ane nr. 2) med de ovale briller, mens slægtningen Christine Pinholt til højre har fået overskæg.

skygge blev bukket op og gjort fast til hattepulden. Med tre opbukninger fik vi den trekantede hat, som vi kender fra andre hoveder.

Det blev den høje hat, der i løbet af 1800-tallet kom til at tegne den højeste mode. Og hatten blev højere og højere, både til mænd og kvinder, som det blev set på Ringkøbing-egnen. Hatten var et symbol på velstand, idet der skulle en faglært hattemager til at fremstille den. Selv om vi ikke har eksempler på høje hatte i slægten, var det dog stadig forfædrene forundt at pynte sig standsmæssigt. Om det vidner en erindring fra midten af 1800-tallet² beskrevet, hvordan den gamle Niels Chr. Lund (ane nr. 26), der tog til byen med hårpynt og en frisure typisk for den tids ridefogder:

"Ham husker jeg godt fra mine drengeår, når han engang i mellem aflagde besøg i mit fædrene hjem. Han gjorde indtryk af en fin og beskeden gammel mand, hvis sølv-nakkekam i det lange, hvide hår særlig tiltrak sig min opmærksomhed, da jeg aldrig havde set en herre med slig hårpynt."

Tøjet – til de fine mænd – blev i samme periode mere ligefremt og bekvemt; man måtte gerne se ud, som om man havde noget at bestille. For kvinderne betød det, at det blev muligt at gå med bukser, først for overklassen i forbindelse med jagt og ridning. Men efterhånden bredte det sig, så også de mest fremmelige vestjyske bondedøtre trak i praktiske buksedragter til cykling. Sådant en frisk pige var Kirsten Jensen (søster til ane nr. 3), der både cyklede og som ung seminariestuderende optrådte i herretøj.

I dag er kasketten uadskilligt forbundet med bønderne. Men selv om kasketten var et militært hovedtøj helt tilbage i 1600-tallet, blev den først en folkelig beklædning sidst i 1800-tallet, da arbejderne og de unge tog den til sig. På Lemvig-egnen skal vi helt hen i begyndelsen af 1900-tallet, før karlene i almindelighed gik med de såkaldte engelske kasketter.

Pige fra Ringhøj

På hat med H.C. Andersen

Den notorisk mest kendte høje hat fra 1800-tallet sad på hovedet af H.C. Andersen, som ifølge en familieoverlevering¹ skal have modelleret en af sine roman-karakterer efter en slægtning. På sine rejser rundt i landet kom han også til Lemvig, hvor han ifølge Kastbergs familiehistorie var logeret i købmand Winkels købmandsgård. Her skal han ifølge overleveringen have truffet den unge Maren Donnerup Braae. Hun var datter af en snedker i Lemvig, men voksede op på købmandsgården.

I H.C. Andersens fiktive verden blev hun så til "Maren med det høje bryst" i romanen "O.T.", en roman om mødet mellem det gamle standsbevidste samfund og det fremvoksende borgerskab, der vil anerkendes som ligeværdigt – hvilket er en historie, der nok kunne passe de senere så driftige Kastberg-borgere i Lemvig.

Men om det passer, at Maren Donnerup Braae stod model til "Maren med det høje bryst" er en anden sag. Da "O.T." udkom i 1836, var hun bare 19 år. Tre år senere blev hun gift med Marcus Borgen Kastberg (fætter til ane nr. 11 og ane nr. 14), der netop havde overtaget slægtens store gård i Heldum, Ballegård. Her boede stadig gårdejerens prætentiose mor, Juliane Mariane Christensdatter, der meget vel kan have pralet af, at hendes svigerdatter var med i en H.C. Andersen bog. Om hende er berettet i kapitel 36, *Mistede alle sine børn*.

At H.C. Andersen ifølge sin dagbog slet ikke var i Lemvig på dette tidspunkt, fremhæves af Harbøre-forfatteren Erik Berthelsen i artiklen "H. C. Andersen i Lemvig".⁴ Om H.C. Andersen på sine andre besøg i Lemvig lagde vejen forbi slægtsgården Kappel, fremgår heller ikke. Men måske fandt han her yderligere inspiration til eventyret "Vinden fortæller om Valdemar Daa og hans døtre". Alkymisten Valdemar Daa ejede Kappel 200 år tidligere, men det er en helt anden historie, der fortælles i kapitel 14 om *Alkymistens højre hånd*.

Noter

- 1 Joh. Faurschou: "Barndoms minder fra Lemvig 1857-64". Hardsyssel årbog 1922, s. 20.
- 2 Niels Buch Breinholt: "Slægten Breinholt"
- 3 Erik Berthelsen: "H. C. Andersen i Lemvig". Lemvigeren Nr. 5 1947.
- 4 "Gamle Købmandsgaarde i Lemvig". III. Lemvigeren Nr. 2. Februar 1947.

Krigen i 1864 – bedstefars krig

Som soldat skrev Niels Balleby breve fra krigen i 1864 hjem til sin kone. Men brevene gik tabt 100 år senere, da en arving lod dem brænde - til Erling Møllers store fortlørnelse. Han kastede sig over hærens arkivalier for at genskabe beretningen om sin bedstefars krig.

Historien om Niels Ballebys deltagelse i krigen i 1864 burde egentlig begynde med hans egen beretning. Han var 23 år, da han blev taget til infanteriet og måtte forlade sin kone, Anne Marie Jørgensdatter, de to små børn og gården i Balleby. Gennem to år skrev han hjem om sit liv og sine savn som soldat i krigen. Det kunne have været en uvurderlig, personlig beretning for eftertiden om en vestjysk bondes rolle i en forfærdelig krig. Men brevene gik tabt.

Anne Marie Jørgensdatter døde i 1866, to år efter krigen. Hun blev kun 33 år, og døde formentlig af betændelse efter fødslen af parrets fjerde barn, en datter. Efter hendes død blev brevene sammen med andre personlige ejendele overdraget til hendes forældre i Øster Houemåe. Her forblev de på gården i de næste generationer, i Erlings barndom hos Jørgen Houmaac.

Men da han døde i 1964, nøjagtig 100 år efter det sidste brev blev skrevet, gik det galt. I forbindelse med oprydningen i boet fandt en datter brevene. Hun syntes, de var spændende og tog dem til sig. Da en bror senere blev interesseret, lånte hun ham brevene. Han kunne imidlertid ikke læse de gamle breve, der jo var skrevet med gotisk skrift. Så han gav dem til sine børn, der bare legede med og rev dem i stykker, før de endte i kakkellovnen.

Erling hørte kort efter om brevenes skæbne, og da broderen senere blev spurgt, hvordan han dog kunne behandle dem på den måde, svarede denne blot: "Jamen, man kun ikke læse dem..."

Men bedstefars historie skulle ikke glemmes, tænkte Erling, og begyndte en søgen i hærens arkiv efter oplysninger om sin bedstefars krigsfærd. Det viste sig, at der var masser af oplysninger i protokoller fra kaserner, journaler fra lazaretter, dagbøger og historiske beretninger¹.

Det lykkedes ved de mange kilders hjælp at følge Niels Ballebys kompagni tæt i krigens værste tid, dag for dag, ofte time for time. Det følgende er blot et uddrag af Erlings rekonstruktion af Niels Ballebys deltagelse i krigen:

Niels Balleby

AF ERLING MØLLER

Selv om min bedstefar i Balleby, Niels Christian Jensen, blev gårdmand i en ung alder, nemlig 17 år gammel, slap han dog ikke for at blive soldat. På sessionen 1862 blev han taget til infanteriet. I en alder af 23 år må han forlade kone, børn og hjemmet og møde som rekrut ved garnisonen i Rendsborg i Slesvig den 30. juni 1862. I stambogen for 3. kompagni står: "No. 451, N. Chr. Jensen, 66¼ tomme høj" - eller hvad der svarer til en højde på 1,75 meter. Bedstefar fik sin rekrutuddannelse i Rendsborg ved Ejderen, hvor det slesvig-holstenske oprør startede den første slesvigske krig i 1848-51. I Rendsborg var der ingen kaserner, så soldaterne måtte

bo i barakker. Om foråret kom han til Altona i det sydligste Holsten i forbindelse med nogle uroligheder i byen. De tysksindede "slesvig-holstenske våbenbrødre" havde den 29. april 1863 nedlagt kranse ved gravene for de faldne oprørere under Treårskrigen, hvad der gav anledning til tumulter i byen. Urolighederne fortsatte den følgende dag, og den danske hærledelse besluttede, at garnisonen i Altona skulle forøges med 8 kompagnier - hvert på ca. 200 mand - fra Rendsborg, der ankom den 14. maj. Her var Niels Balleby med.

Værnepligten var dengang 16 måneder, så det var jo egentlig meningen, at bedstefar skulle være hjemsendt i november. Men tjenesteiden blev forlænget, da krigsfares netop i denne måned rykkede nærmere på grund af den nye forfatning, der skulle knytte Sønderjylland nærmere til Danmark end til Holsten, og på grund af kongeskiftet. Så Niels Balleby måtte forblive nede ved hertugdømmets sydgrænse.

Måtte udbedre Dannevirke

Den 1. december 1863 blev indført en nyordning af hæren, der betød, at bedstefar kom til at tjene under kommandanten i Altona, oberst P. U. Scharffenberg.

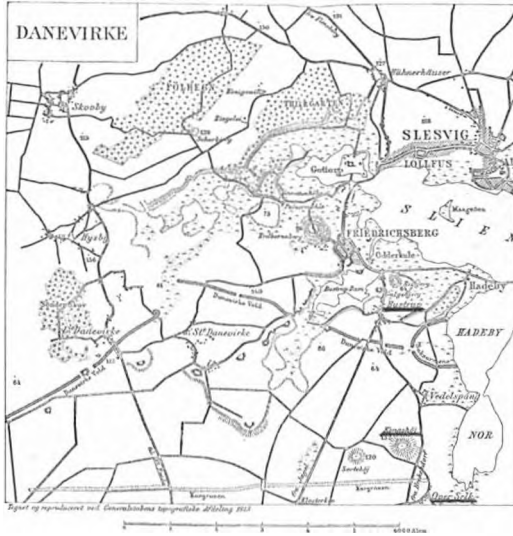
Bedstefar hørte under 8. infanteribrigade, der nu blev underlagt oberstens 3. division. Den 8. brigade bestod af to regiment, hvor bedstefar tilhørte 9. regiment. Det var igen delt i to batailloner. 2. bataillon bestod af fire kompagnier, hvor bedstefar tilhørte det 3. kompagni.

Bedstefars historie er således at finde i krigshistorien om 3. divisions 8. brigades 9. regiments 2. bataillons 3. kompagni. (Niels Ballebys fætter, Poul Bak, var for øvrigt i samme regiment, om end et andet kompagni, men hans historie fortælles i kapitel 55, *Drak sig fra hus og hjem.*)

En adjutant ved 8. brigade, H. Holbøll, fortæller i sine erindringer: Den 6. december indløb "Efterretninger om, at preussiske Tropper meget snart vilde ankomme til Lübeck. Hertil knyttede sig Rygter om, at Førerne for det slesvig-holstenske Parti vilde samle deres Frivillige her og lade dem rykke ind over Grænsen. Dette foranledigede, at den Brigade, der stod i det sydøstlige Holsten, blev forstærket med 9. Regiment." Den 9. december måtte bedstefar derfor rykke et skridt nærmere krigen, til Reinfeld og Ahrensböök, 15 km fra Lybeck. Holbøll beretter om krigens optakt: "Den 24. december begyndte rømningen af Holsten, og inden tre uger var gået, stod tyske tropper ved Ejderen. Danskerne gjorde klar til et forsvar ved Dannevirke." Efter en langsom tilbagetrækning fra egnen ved Lybeck, hvorunder tyskerne rykkede ind i en by så snart, danskerne havde forladt den, kom Niels Ballebys regiment den 10. januar tilbage til 8. brigade, der nu var samlet i Slesvig by. Bedstefar og soldaterne i 8. brigade skulle bevogte og forsvare en afgrænset del af Dannevirke, fra Bustrup Dam til Hadeby Nor, hvor de senere skulle komme i blodig nærkamp med østrigerne. Men Dannevirke var ikke

Kort fra Carl Th. Sørensens "Den 2. Slesvigske Krig" med Erlings tilføjelser.

Bedstefar forsvarede Dannevirke fra Bustrup Dam til Hadeby Nor, hvor de senere skulle komme i blodig nærkamp med østrigerne.

det forsvarsværk, det havde været. Bedstefar blev i januar sendt ud med spader og hakker for at udbedre den gamle vold og skanserne. I den strenge frost var det næsten et umenneskeligt arbejde.

Holbøll fortæller: "Mange Jordarbejder var nødvendige... Desuden måtte der sløjfes Jordvolde og ryddes Hegn i Terrænet foran Stillingen. Den strenge Frost gjorde det meget besværligt at arbejde i den stuvfrosne

Jord; Spaderne brødes itu, man måtte bruge Hakkerne... Den 8. januar blev der givet Ordre til at ise en Rende i Slien og Hedeby Nor... Vore stakkels Soldater led meget under dette Arbejde... Afdelingerne måtte afgive så meget Mandskab til de forskellige Arbejder, at der så godt som ikke kunde afholdes øvelser."

I nærkamp på bajonet og kolbe

I midten af januar blev krigen overhængende, da Danmark nægtede at trække den nye dansk-slesvigske forfatning tilbage inden en frist på 48 timer. Bismarck svarede igen og gjorde klar til krig. Da Danmark den 31. januar afviste et tysk krav om rømning af Dannevirke, var tyskerne beredte; dagen efter, den 1. februar, gik de og deres østrig-ungarske allierede over Ejderen.

Krigen var nu for alvor brudt ud. Den følgende dag, 2. februar, gjorde tyskerne et forsøg på at omgå Dannevirke-stillingen ved at komme over Slien ved Mysunde, men blev standset. Nu ventede den danske hærledelse et angreb mod selve Dannevirke, og bedstefar blev sammen med det øvrige mandskab lidt over midnat purret ud for at begive sig til alarmpladserne.

Vejret var slået om fra frost til tø med blæst og skyllende regn. Ad opblødte veje med ælte og snesjap måtte soldaterne vandre i mørket frem til deres stillinger. Bedstefars 9. regiment havde netop fået som opgave at forsvare den østligste del af Dannevirke syd for Bustrup.

Det imødesete angreb lod imidlertid vente på sig. For de kampklare soldater har det været en lang nat og morgen i uvished om fjendens bevægelser. Ved 10.30-tiden, nu 3. februar, blev 2. bataillon, hvorunder Niels Ballebys kompagni hørte, sendt på rekognoscering. De skulle undersøge, om et par landsbyer, der lå syd for Over Selk, en af vore forposter, var besatte af fjenden. Da de over middag skulle til at vende om uden at have set noget til fjendelige soldater, rykkede pludselig østrigerne frem. Under kamp lykkedes det bedstefars bataillon at trække sig inden for forpostkæden, hvorefter de blev sendt i reserve bag ved Kongshøj.

Men de danske forposter ved Over Selk kom efterhånden i nærkamp, og både bajonet og kolbe kom i brug. Fra reserven bag Kongshøj blev først 3. kompagni, som bedstefar hørte til, og lidt senere 4. sendt til hjælp. Østrigerne vandt dog stadig frem, og ved 16-tiden om eftermiddagen tog de Kongshøj. I timerne derefter, inden mørket faldt på, var alle kompagnier under 9. regiment i kamp, men blev trængt tilbage til selve Dannevirke. Østrigerens storm på volden ved Hadeby Nor, som bedstefar havde været med til at udbedre, blev dog slået tilbage. Men fjendens forposter stod nu, hvor tidligere danskerne havde deres.

Fra fortrop til bagtrop

Bedstefars regiment skulle i følge ordre "vedblivende stå i første Linie". I mere end to døgn måtte soldaterne kæmpe og overleve under åben himmel. Først hen ad formiddagen den 5. februar blev regimentet afløst og gik i alarmkvarter i Bustrup, der ligger mellem volden og Slesvig by. Af frygt for, at Dannevirke-stillingen skulle blive omringet, besluttede hærledelsen at rømme den. Danskerne bad om våbenhvile nogle timer den følgende dags formiddag for at samle og begrave de døde fra kampene den 3. februar.

Ved 10-tiden om aftenen blev de første soldater sendt af sted ud af Slesvig by. De vidste ikke, hvor de skulle hen, ja selv deres befalingsmand var uvidende om målet. De troede alle, at de skulle i skanserne som natten til den 3. Først et stykke uden for byen kom der bud fra overkommandoen med ordre om at marchere mod nord - til Flensborg - i umiddelbar sikkerhed fra fronten. Bedstefars 8. brigade var de sidste, der forlod Dannevirke. Men knap to kilometer nord for Slesvig by måtte de stoppe for at gøre plads for civile køretøjer med folk på flugt.

Først kl. 3 om natten, efter to timers ophold, kom bagtroppen atter i bevægelse. Vejret var slået om til frost, og der faldt isslag, som vanskeliggjorde tilbagetoget. Vejen blev spærret gang på gang af vogne og kanoner med styrtede heste. "Hen ad Morgenstunden begyndte det at fyge stærkt med hård nordøstlig Vind, hele Natten havde det både frosset og af og til sneet," berettede Daniel Brun, "Fra Krigens Tid".

Ved 10-tiden om formiddagen kom der melding om, at østrigerne var på vej. På det tidspunkt var 8. brigade kun nået halvvejs mellem Slesvig og Flensborg og fik befaling om "at overtage Dækningen mod Fjenden". Bedstefars 9. regiment blev opstillet ved Stenderup å. Denne stilling holdt de i omtrent to timer for at give de bagved værende tropper tid til at fortsætte deres tilbagetog i ro.

Efterladt i skudlinien

Derefter trak 2. bataillon, som bedstefars kompagni hørte under, sig tilbage under dækning af første bataillon til en ny opstilling. Det blev ved broen syd for Frørup, lige i udkanten af et lille skovområde, hvor Trenen slår et skarpt knæk mod øst og får tilløb af Frørup Å.

Fjenden trængte efterhånden hårdt på, og de havde fået kanoner bragt i stilling. De ungarske ryttere var meget dristige i små angreb, og de fjendtlige granater gav særlig tab blandt de tilbagetrækkende soldater, da de skulle over Trenchbroen, som bedstefars kompagni dækkede. Nu blev der af den ledende general givet ordre til, at hele 8. brigade skulle fortsætte marchen til Flensborg og ikke længere danne bagtrop.

Men bedstefar kom ikke med nord på. I kampens larm bemærkede 3. kompagni ikke regimentets signal til samling, og de fortsatte kampen sammen med en anden brigade, der nu var bagtrop. Østrigerne havde efterhånden fået fodfolk frem til at deltage i forfølgelserne. Den fra historiebøgerne kendte kamp ved Sankelmark Sø den 6. februar tog nu sin begyndelse ved 16.30-tiden.

At Niels Ballebys kompagni kom til at deltage i den i forreste skyttelinie, skyldtes ikke blot et overhørt signal, men også at bataillonens kommandør fejlagtigt havde meldt sine kompagnier samlet. Ved mørkets frembrud opgav østrigerne kampen. De stod da ved Bilskov Kro lidt nord for søen. Dagen havde været dyr for 3. kompagni. Ved kampens afslutning manglede Niels Balleby mere end hver fjerde af sine kammerater, der enten var blevet dræbt, såret eller taget til fange af østrigerne. Først sent på aftenen kunne 3. kompagni igen slutte sig til sit regiment i Flensborg, hvor der var sørget for indkvartering i den nordlige del af byen. Soldaterne blev modtaget med stor gæstfrihed og godt beværtet af befolkningen. Men 110 mand af regimentet måtte denne aften tælles blandt de tilfangetagne, sårede eller døde, de 56 deraf fra bedstefars 3. kompagni.

"På alarmpladsen natten mellem den 2. og 3. februar 1864" - tegnet af ikke navngiven officer. Fra "Illustreret Tidende", 28. februar 1964.

Ulidelig troppetransport

Det blev en meget kort hvile for Niels Balleby. Allerede klokken halv to om natten måtte soldaterne vækkes for igen at samles til en marchtur. Nu mod Sønderborg, men denne gang uden at blive forfulgt af fjenden, og 3. division var forrest. Træthed og udmattelse gjorde det dog til en streng tur. Efter et par timers hvil i Gråsten ankom de til Sønderborg ved 16-tiden om eftermiddagen.

8. brigade blev indkvarteret på lofter, lager- og fabriksbygninger, men uden halm at ligge på, hvad man tog til takke med i stedet for den anviste plads en halv snes kilometer forbi Sønderborg. Den 8. februar fik soldaterne lov at hvile sig, og der blev sørget for indkvartering i private hjem. Men der blev anvist så mange til hvert sted, at langt de fleste alligevel måtte nøjes med at ligge på gulvet.

Den følgende morgen kl. 6 stod de på havnen parat til indskibning. Bedstefars 8. brigade skulle nemlig sammen med 9. brigade sendes til Fredericia. Transporten skulle foregå ved hjælp af otte dampskibe med hver en transportbåd på slæb. Storm og sne gjorde, at det blev en forfærdelig tur. Niels Ballebys 9. regiment blev sammen med adskillige andre soldater, 2500 mand i alt, indskibet på det engelske dampskib "Ouse". Alle måtte stå op, selv på dækket, hvor ikke alene søsygen plagede, men endnu mere kulden.

Af frygt for fjendtlig beskydning fra land sejlede man ikke gennem Als Sund, men den læn- gere vej syd om Als. Da skibet endelig nærmede sig Fredericia, var det blevet for mørkt til, at man kunne sejle i havn, og der blev kastet anker. Uden mulighed for så meget som at sidde ned og uden mad eller drikke måtte soldaterne vente, stadig med storm, sne og kulde, den hele nat. Først den følgende morgen kom de sultne og frysende i land, mange gennemblødte, efter en tur, der for mange havde været meget værre end tilbagetoget fra Dannevirke.

Opgav kampen

Efter rømningen af Dannevirke kunne fjenden nu uhindret rykke frem til Slesvigs grænse mod nord langs Kongeåen. Derfor fik den 8. brigade 16. februar ordre til straks at marchere fra Fredericia for at deltage i forsvaret af grænsen. Bedstefars regiment blev indkvarteret i Gudsø nord for Kolding fjord.

Niels Balleby kom dog ikke i kamp i denne omgang. Ved grænsen var efterhånden samlet næsten fire gange så mange tyske soldater, som der var danske, og prøjserne var ikke ivrige efter at holde sig tilbage. Da danskerne blev klar over den store tyske opmarch, tog man den beslutning at opgive forsvaret af Jyllands sydgrænse.

Den 8. brigade blev næste dags aften, lidt over midnat, beordret til øjeblikkeligt at marchere tilbage til Fredericia for der at være klar til forsvar af fæstningen. Det blev et ubehageligt tilbagetog. Kulden var meget stærk, og soldaterne havde en snestorm lige imod sig; først ved 6-tiden om morgenen nåede de byen. Samme dag, den 18. februar rykkede fjenden ind i Jylland. Bismarck sagde senere derom, at han "kildrede Europa under Næsen med en Deling Husarer, for at se, om det vilde nyse. Det nøs ikke". Men en uenighed med Østrig om hensynet til England og Frankrig gjorde dog, at den videre fremrykning op gennem Jylland først

blev fortsat knap tre uger senere, en uges tid ind i marts. For Niels Balleby betød den storpolitiske uenighed en tiltrængt pause i krigen.

Fik en søn på vej til Dybbøl

Den 8. marts fortsatte tyskerne indrykningen i Jylland mod Fredericia, som Niels Ballebys brigade skulle forsvare. Tyskerne kunne dog ikke trænge igennem forsvarsværket. Efter et par ugers kampe og belejring begyndte de 20. marts et kraftigt bombardement af den befæstede by. Det fortsatte natten igennem og formiddagen efter. Ved middagstid fik kommandanten tilbud om at overgive fæstningen, hvad han afslog. Bombardementet fortsatte så indtil aften, hvorefter tyskerne opgav at indtage Fredericia, og deres interesse samlede sig om Dybbøl.

I april tog de daglige bombardementer af Dybbøl-stillingen til i styrke, og danskernes tab blev så store, at hærledelsen ønskede at trække sig tilbage. Men regeringen forlangte af politiske grunde, at Dybbøl skulle holdes. Derfor blev bedstefars 8. brigade den 10. april beordret fra Fredericia til Dybbøl.

Det blev en lang omvej via Fyn og Als. Soldaterne blev næste morgen sejlet til Fyn og landsat i Båring Vig. Her ventede de hele formiddagen, før det gik videre med hestevogne til Fåborg. Bedstefar nåede ikke frem før midnat, og allerede kl. 5 om morgenen skulle de møde på havnen for at blive indskibet og sejlet til Høruphav øst for Sønderborg.

Da skibet hen på formiddagen rundede Als' sydspids, har Niels Balleby straks kunne se, hvad der ventede dem. Den dag, den 12. april, var Dybbøl udsat for et kraftigt bombardement med mere end tre nedslag i minuttet. Imidlertid fik soldaterne lejlighed til at få nogenlunde hvilet et par dage inden, de skulle over til Dybbøl. Niels Ballebys 9. regiment blev indkvarteret i Tandslet øst for Sønderborg.

Måske har bedstefar her fået brev hjemmefra med besked om, at han var blevet far til endnu et barn, en søn, født den 10. april. Bedstefar havde i sommeren 1863 været hjemme på orlov og gjort den lange rejse fra Altona, da hans kone var syg.

Bedstefar ramt af granat

Den 14. april modtog bedstefars brigade følgende ordre fra 1. armedivision: "8. Brigade beordres herved til idag Kl. 6½ Eftm. at indtræffe Nord for Sønderborg, for derfra i små Afdelinger at passere ad Colonnevejen og Kirkealleen over den søndre Bro til en dækket Opstilling bag Brohovederne, hvorfra den ved Mørkets Frembrud omtrent Kl. 8 Eftm. vil have at foretage Afløsningen af Besætningen På Dybbøl-stillingens højre Fløj."

Bedstefar blev såret i krigen, der krævede mange ofre. Tegning af Otto Bach: "Fra Krigens Tid". Han var (i fotografiets spæde barndom) en kendt skildrer af danskernes heltemodige indsats under krigen.

"Den 8. Marts om Formiddagen lød General-marchen gennem alle Byens Gader, og i største Skyndsomhed kom hver Soldat under sin Fane. Fjenden nærmede sig," fortæller Jens Pinholt i Hardsyssels årbog 1933. Billedet "Bag Fredericias volde den 8. marts" er fra Illustrated London News 2. april 1864.

Ved 16-tiden samlede soldaterne for at marchere mod Sønderborg. Om turen fortæller brigadeadjudant Holbøll i sine erindringer: "Vejret var smukt, men det var trykkende varmt. Stemningen blandt Folkene var udmærket; de sang hele Vejen den ene Sang efter den anden, og det uagtet Kanondrønene stærkere og stærkere fortalte om, hvor alvorligt det gik til der, hvor vi drog hen... Efter 2¼ Timers March nåede Brigaden Sønderborg; uden for Byen blev der holdt Hvil... Ved Broen over Als Sund blev Afdelingerne modtaget af Officerer, der skulle vise dem Vej ud til de forskellige Dele af Stillingen; det var nemlig allerede mørkt, da Afdelingerne Kl. 8 begyndte at rykke over Broen."

Næsten midtvejs mellem Als Sund og Dybbøl Mølle havde Niels Ballebys bataillon fået anvist nogle barakker, der lå lige op ad vejen nord for den og lidt øst for den gamle Åbenråvej. Her var det meningen, at soldaterne den følgende dag skulle kunne finde ly og læ; men da disse barakker var under stadig beskydning, foretrak man at hvile under åben himmel i nogle grøfter og bag nogle jordvolde øst for barakkerne. Den følgende dag blev min bedstefar Niels Balleby såret. I generalstabens bog om krigen 1864 står under 15. april: "Natten til den 15. beskød Fjenden jævnt og vedholdende Stillingen... Om Dagen var Beskydningen af Stillingen omtrent af samme Heflighed som Dagen forud. I Døgnet gjordes 4034 skud... Vort tab af Mandskab ved Beskydningen på denne Dag var 18 døde og 40 sårede."

I rapportbogen for bedstefars kompagni står der: "16. April 1864, Nr. 451 Menig Jensen fra Tjeneste til såret g. d. (går dato)." I sygelisten er anført, at han har fået et skudsår. Efter hvad min mor har fortalt, blev hendes far ramt af en granatstump i nakken, da han "lå gravet ned".

På lazaret i København

De sårede blev med skib sendt til København, hvor bedstefar den 17. april blev indlagt som patient på Sølvgades kaserne. Her lå han en måned, i et værelse på femte etage ud til gaden. Lazarettet havde ikke været noget rart sted at opholde sig. Niels Balleby må have været advaret om det forinden af en anden vestjyd, Eskild Beck fra Hygum, der var indlagt i februar. I sine erindringer fortæller Eskild Beck om lazarettet og her roser han ikke just forholdene.

At de to kendte i hinanden, fremgår af en morsom lille beretning fra tiden efter udskrivningen, hvor Eskild Beck blev sendt til Dybbøl:

Fra sit hjem havde han modtaget en pakke, "...men den største overraskelse vakte det, da jeg i min Brødpose fandt en Kardus ægte Lemvig-Skrå... Vi Folk fra Ringkøbing Amt kan nu næsten ikke bruge anden Skrå end den ægte vestjyske skårne, og det var virkelig et meget stort, men ægte glædesvækkende Offer, jeg bragte ved at forære Niels Balleby fra Tørring omtrent det halve af Kardusen." For bedstefar har der åbenbart været to lyspunkter i forbindelse med den korte tid i Dybbøl-stillingen: for det første skråen fra Lemvig og for det andet, at han blev såret, hvilket meget vel kan have reddet hans liv; bedstefars 9. regiment mistede i løbet af de fire dage lidt over halvdelen af sine folk. Alligevel gik Dybbøl tabt. Niels Balleby blev ud-

skrevet fra lazarettet den 17. maj, men hvor han tilbragte de følgende par uger, ved jeg ikke. I rapportbogen er anført, da han vender tilbage til regimentet: "2. Juni 1864, Nr. 451 Menig Jensen fra Hospitalet til Tjeneste."

Permitteret som frimand

Da Niels Balleby vendte tilbage til krigen, var regimentets otte kompagnier slået sammen til kun fire, der var flyttet over til Fyn. Hans 9. regiment havde bevogtningen af kyststrækningen nord for Assens. Kun seks dage senere blev hans brigade flyttet nord på for at bevogte kysten vest for Middelfart og Hindsgavl Odde. Man ventede, at tyskerne efter våbenstilstandens ophør ville gøre landgang på Fyn.

Våbenhvilen blev imidlertid forlænget til 25. juni, og brigaden blev flyttet tilbage til området nord for Assens. Men to dage før krigen begyndte igen, blev brigaden atter sendt mod Middelfart. I tiden efter blev den flere gange forflyttet.

Den 6. august fik Niels Ballebys brigade ordre om at afgå til Korsør. Dagen efter marcherede de til Odense, næste dag til Nyborg og endelig den 9. august blev de med dampskib overført til Korsør. Her fik de at vide, at krigen var slut. Danmark var ved at indstille sig på tyskernes fredsbetingelser, da man blev klar over, at ingen stormagt ville støtte os hverken i krig eller ved fredsforhandlingerne.

Dagen efter blev regimentet beordret til at tage jernbanen til Roskilde, der blev bedstefars sidste indkvartering. I rapportbogen for 3. kompagni noteredes: "15. aug. 1864, Nr. 451 Menig (med flere) fra Tjenesten til Permitterede som Frimænd." Endelig kunne Niels Balleby efter over to års soldatertjeneste komme tilbage til de ventende derhjemme og få set sin yngste søn.

To år efter krigen mistede Niels Balleby (ane nr. 6) sin unge kone, da hun havde født deres fjerde barn.

Han blev i 1868 gift igen med den 22-årige Jensine Christensen Kammersgaard (ane nr. 7). Selv var han 29. Med hende fik Niels Balleby otte børn, i 1880 Kristian Jensen (ane nr. 3B), der senere arvede Vester Balleby og blev gift med en datter fra Krabbesmark. To år senere fik de Marie Jensen (ane nr. 3K), der blev gift med arvingen til Krabbesmark.

I 1876 fik Niels Balleby en erindringsmedalje: "For Deltagelse i Krigen 1864. Christian IX Konge af Danmark." Han modtog medaljen under navnet Niels Christian Jensen Sophielyst - efter den gård, hvor han var født.

Niels Christian Jensen Balleby døde i 1912.

Slægtninge i krig mod tysken

Så vidt Erling Møllers beretning om sin bedstefars krig. Flere af Niels Balleby slægtninge deltog også i krigen i 1864. En af den var fætterten Poul Lauritsen Lund (sønnesøn af ane nr. 26), der som menig kæmpede i samme regiment som fætterten, men i 6. kompagni. Han var 28 år og overlevede rædslerne, men han endte som en fortrukken original, der som fortalt i kapitel 55, *Drak sig fra hus og hjem*, lavede sjov med sin tid i hæren.

Niels Ballebys senere svoger, Christian Jensen, kom bedre fra krigen. Da han kom hjem, startede han som smed i Lille Kubstrup og giftede sig året efter med Kirsten Christensen Kammersgaard (søster til ane nr. 7). Om "æ Wandborg smed" og hans børn er fortalt i kapitel 68 og 69.

Niels Balleby havde en anden slægtning, Niels Stokholm Kastberg (næstsøskendebarn med hans mor, ane nr. 13), der blev taget til fange i april 1864 og siden kom på lazaret i Nyborg. Han tjente som menig infanterist fra 15. maj 1863 til 15. august 1864 og fik i 1877 erindringsmedaljen for sin deltagelse. Om ham er berettet i kapitel 57.

Allerede i den foregående Treårskrig gav en fætter til Niels Ballebys mor sit liv for den dan-

ske sejr. Det var en søn fra Breinholt, Carl Ludvig Theodor Ibsen (dattersøn af ane nr. 34=54), der tjente som feltlæge. I en minde-tekst på en lysekrone står der, at han ”i fædrelandets tjeneste under udøvelsen af sit kald som læge og opfyldelsen af sine pligter mod lidende medmennesker ofrede livet ved Eckernførde den 5te april 1849.”

Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4) gjorde tjeneste som soldat mellem de to slesvigske krige. Som fortalt i kapitel 59, Værtshusholder i Århus, slap to af hans brødre for Treårskrigen ved at købe sig fri, helt lovformeligt. Den tredje bror, der var udtaget til infanteriet, udeblev fra sessionerne, hvilket kostede ham ”1 mulckt” på 1 rigsdaler hver gang. Sådan blev han ved helt frem til 1869. Selv Christen Breinholt Stokholm Møller sprang fra, da det virkelig gjaldt. Ifølge familieoverleveringen betalte han sig nemlig fra en senere indkaldelse.

Af en Soldats Dagbog 1863-64

Jens Pinholt (oldebarn af ane nr. 36) var før lærer i Hod-sager ved Holstebro. Fra 1863 og krigen igennem førte han dagbog, og i dette uddrag fortæller han om slaget ved Dybbøl:

Den 13. april ankom vi – de sidste – til Høruphav på Als. Jeg blev indkvarteret hos en bonde i Kettingskov, en mil fra Augustenborg, og på en bakke ved gården kunde man se Dybbøl og høre hvert skud, der blev løsnet, både af vore og af fjenden. Ofte kunde vi således tælle 60 skud i eet Minut. Hver dag beskød fjenden heftigt både Dybbøl og Sønderborg, hvoraf en del gik op i luer. Han nærmede sig mere og mere skanserne i sine om natten opkastede løbegrave. Imellem soldaterne var der megen utilfredshed med, at der ikke fra vor side blev gjort nok for at standse ham; man sagde, at der ikke måtte skydes for ikke at tirre ham! Løjtnant Ancher² i skanse Nr. 2 på Dybbøl gjorde tapper modstand og vandt der ved europæisk berømmelse. Vore soldater gravede sig ned i jorden; men også der fandt granaterne vej til dem, og mange tilsatte livet, bl.a. Major Rohweder, hvem en granat gik midt igennem...

Den 17. april nægtede 16. og 17. Regiment at gå på forpost, – ikke fordi de var bange, men, som man sagde, fordi de ikke vilde slagtes uden at gøre modstand. De tiggedes dog til at gå over. Samme aften var kanon-tordenen ganske frygtelig, men dog intet imod den 18.

– den var da som en altid rullende torden, og dagen en af de sørgeligste i fædrelandets historie.

Kl. 2 eftm. fik vi underretning om, at alle ti skanser på Dybbøl var tagne. Fjenden var to gange slået tilbage med tab, men endelig veg begge vore fløje: 2., 16., 17. og 22 Reg., og 9. og 20 Reg. som vort centrum måtte efter heltelig modstand også trække sig tilbage med store tab.

Man havde begyndt at lægge miner i Dybbøl-skanserne for i påkommende tilfælde fra Sønderborg at kunne sprænge dem i luften; men naturligvis var dette som alt andet i denne sørgelige krig kun halvt færdigt. Hvis det havde været i stand, kunde man fra Als have haft fornøjelsen – kun i en krig kunde noget så ondt være en fornøjelse – at se fjenden sprængt i luften i det øjeblik, han sejrberust havde besteg de erobrede skanser; de var for resten kun skanser af navn, aldeles sønderskudte, blot grushobe. Vort tab var meget stort. 9. Reg. mistede således 728 mand, 16 officerer og 2 læger; en del kom dog tilbage, dels fra fangenskabet, dels fra lazaretterne. 9. og 20. Reg. rostes meget for deres tapperhed. Begge vore læger fangedes også, men blev straks frigivne, da de var Holstenere.

Dagbogener bearbejdet af hans bror søn, J. Gr. Pinholt: Af en Soldats Dagbog 1863-64, Hardsyssels Årbog, 1939.

Efter slaget. De sejrende prøjsere på Dybbøls skanser, som var blevet ramt af mere end 60.000 granater. Den 15. april 1864 blev Niels Balleby såret ved Dybbøl. Over halvdelen af hans regiment mistede livet i de dage. Politikerne ville under ingen omstændigheder opgive Dybbøl – af hensyn til den danske forhandlingsposition før fredskonferencen i London. Som resultat døde 1200 danske soldater, 500 blev såret, 3000 taget til fange – og Dybbøl gik tabt. Ved den efterfølgende fredskonference i London blev den danske regering tilbudt en fredsløsning, der delte Slesvig, så omtrent det nuværende Sønderjylland forblev på danske hænder. Men kongen og regeringen sagde nej, og fredsforhandlingerne brød sammen. Krigen genopblussede den 25. juni, særligt på Als, som Danmark forsvarede med 12.000 mand, men den 29. juni måtte opgive – efter ganske forfærdelige tab. Ved Freden i Wien den 30. oktober afstod Danmark hertugdømmerne og dermed Sønderjylland helt op til Kongeåen. Det eneste heldige for Danmark var, at nogle danske enklaver i hertugdømmet Slesvig kunne udveksles med det besatte Ærø og et stykke af den nordligste del af hertugdømmet.

Dansk nationalisme førte til krig

Krigen i 1864 og dens ofre var et resultat af en ufornuftig og nationalistisk politik, skrev Lars Møller (søn af nr. 1) i en artikel om "Grundloven - et krigsbarn. Der må være en grænse for demokratiet", fagbladet *Officeren*, 1999: Efter Danmarks sejr i 1851 indførte regeringen i København dansk styre i Slesvig med det politiske mål at indlemme det i et nyt Stordanmark. Slesvig skulle gendanskes, blandt andet ved at gøre dansk til undervisningssprog og erstatte tyske præster med danske præster i første omgang i Melleslesvig. At Holsten og Lauenborg blev endnu tættere knyttet til Tyskland, var en pris, man var villig til at betale. Men det internationale samfund kunne fortsat ikke acceptere den danske regerings nationale mål. En aftale med stormagterne slog i 1852 fast, at helstaten skulle bevares, men som

tre selvstændige entiteter - Danmark, Slesvig og Holsten & Lauenburg - med hver sin grundlov og en ny fælles - og mere konservativ - forfatning [...] Danmark valgte at trods de tidligere indgåede internationale aftaler og vedtog ensidigt i 1863 en ny grundlov for Danmark og Slesvig. Hermed kom Danmark på kant med hele det internationale samfund. Ikke bare tyskerne krævede, at forfatningen blev trukket tilbage, også de øvrige stormagterne lagde pres på Danmark. Men regeringen ville ikke. Beslutningen om at indlemme Slesvig gennem en ny forfatning var helt i strid med de internationale aftaler. Det var en ganske ufornuftig politik, der fik nogle frygtelige konsekvenser. I januar 1864 startede krigen, der førte til tabet af de tre hertugdømmer og en dansk-tysk grænse syd for Kolding.

En grum beretning fra Treårskrigen

Jens Gregersen Pinholt (efterkommer af ane nr. 36) interviewede sidst i 1800-tallet en af veteranerne fra den Første slesvigske krig 1848-51. Det var husmand Peder Jensen fra Marieboel i Houe, der i 1848 deltog i forsvaret af Frederiksstad.³ Han indleder med en situationsrapport, hvorefter Peder Jensen får ordet:

Det tyske erobringforsøg lededes af oberst van der Tann. Byen blev beskudt med 24 kanoner, medens forsvarerne kun rådede over 8. Angrebet varede i dagene fra 29. september til 4. oktober; det kostede fjenden ca. 700 mand, medens danskerne mistede ca. 350.

— Jeg stod ved 4. reservebataillons 3. kompagni, fortæller Peder Marieboel. Vi havde efter deltagelsen i Istedslaget nogle dages hvile. Sammen med 7. liniebataillon fik vi så ordre til at gå mod Frederiksstad. Vi nåede derop den 7. august... Befolkningen modtog os med den gæstfrihed at skodde alle dørene for os, så vi den første nat måtte logere på åben gade. Ja, så tysksindet var byen, at løjtnant Christiansen af 7. bataillon, hvis moder boede i Frederiksstad, nær ikke havde kunnet komme ind til hende, ligesom der endog blev gjort forsøg på at forgive nogle af os. Næste dag fik jeg, sammen med ca. tre hundrede kammerater, kvarter i jødekirken, og der havde jeg så hjemme indtil 4. oktober.

Vi fik meget strenge og slidsomme dage i Frederiksstad. Den åbne by blev forskanset af al magt, især mod øst. På de andre sider var vi nogenlunde beskyttede ved, at vandet fra Ejderen og Trene var blevet opstemmet over de omkringliggende marskenge. Hver anden dag var vi på forpost og hver anden på skansearbejde – under det hele felttog havde vi aldrig således slæbt og aset som her, og desuagtet holdt humøret sig rigtig godt.

Det var mærkeligt, at fjenden lod os have ro til disse forsvarsarbejder. Vi kunde skønne, at også han arbejdede på skanser og trak forstærkning til sig.⁴ – Den 8. septbr. blev en såre uheldig dag for os. Vort kompagni var, sammen med 3. kompagni, på rekognoscering øst for byen, men kom for nær ind på fjenden, der i et antal af vist 3000 behandlede os ynkeligt. Vi blev pludselig angrebet fra tre sider, og i hovedkuldts flugt gik det tilbage...

Hvor mange der faldt, aner jeg ikke, men det var desværre mange. Min ene sidemand, Chr. Steendige fra Ferring sogn ved Lemvig, fik en kugle, og inden han var kommen fire alen tilbage, havde han ikke mindre end 7 kugler i kroppen. Han rørte sig ikke mere. Min anden sidemand og slof, Jens Snejbjerg, blev også såret. Han bad mig så mindeligt om at bjærge sig ind til ambulancen. Det var et stort mirakel, at det lykkedes for mig; men under denne gang så jeg en så stor elendighed, at jeg, uden at kunne gøre for det, fik tårer i øjnene, – den første og sidste gang i alle tre krigsår. Var det ikke mærkeligt med Chr. Steendige? Vi havde aftenen forud stået på post sammen. Han var en frisk fyr og en brav kammerat; men som vi stod og talte, blev han pludselig så beklemmt. Og så sagde han: »Jeg bliver bestemt snart skudt, – sådan en klemmelse har jeg aldrig mærket før!« – Jeg slog det hen i spøg og sagde, at han vist manglede noget i flasken, og så talte han ikke mere om den ting. Men humøret havde vi tabt.

Helgesen var just ikke mild at se til, da vi endelig kom ind. Han spurgte ikke om, hvor mange der var mistet, men blot, hvor mange vi havde i behold.

Tyskerne nærmede sig bestandig mere og mere. Den 27. var de især urolige og havde så travlt i skanserne som myrer. Natten derefter hørte vi banken og spektakel ved det såkaldte holstenske færgelus, og om morgenen så vi til vor store skræk, at bygningerne var borte, og at fire store forskansede kanoner grinede imod os. Og snart kom op ad floden to dampere med to kanonbåde og nogle transportfartøjer, bemandede med soldater...

Om dagen gik infanteriet på og lå os så nær, at vi ikke kunde række et hoved over brystværnet, før der brændtes en snes geværskud af derefter. Især voldte det os besvær at få vore geværer ladte, idet skanserne i dagens løb blev så godt som ganske jævned med jorden; kanonilden vedblev nemlig uafbrudt både dag og nat. De første fire samfulde døgn lå vi uden afløsning, og vi fik tilmed ikke anden proviantering, end hvad der kunde fås ved en og anden, der dristede sig til at snige sig ind til byen om natten. Vort værste savn var, at der ikke kunde skaffes ordentligt drikkevand. Brøndene var nemlig ødelagte ved vandets opstemning. Appetitten var ganske vist ikke stor, men den smule brød og flæsk, vi kunde få, og som – det skal siges – broderligt deltes, forsløg kun meget lidt. Af søvn fik vi så godt som ikke noget; blot om natten kunde der blive en kort slummer, siddende i pløret, med ryggen lænet mod skanserne. Det regnede hele tiden; i de seks døgn havde vi ikke en halv dags tørvej. Til alt det andet kom, at skanserne hver nat måtte udbedres, og kanonerne, der snart om formiddagen måtte trækkes ind, skulde igen føres på plads.

– Ja, når jeg nu bagefter tænker på, hvorledes vi havde det, og hvad vi i det hele taget døjede, så begriber jeg aldeles ikke, at noget menneske kunde udholde det. En af vore officerer gik da også den fjerde dag fra forstanden af mangel på hvile samt under hele den forfærdelige og ganske ubeskrivelige uhygge... Da vi kom ud, kunde vi se, at tyskerne havde gjort meget store fremskridt; de var os nu på en 800 alen nær. Skansen var særdeles udsat. Kuglerne kom fra to sider over os, og jeg havde ikke været der en halv snes minutter, før min sidemand, Jens Gråkjær fra

Buur, fik en kugle bag øret. Han faldt straks, men rejste sig igen, og da var han vred, kunde jeg se. Han råbte: »Tøv lidt, det skal I ellers få betalt!« men han fik kun geværet skudt af een gang, så blev han atter ramt og måtte bæres bort.

Brystværnet var nedskudt, så de kunde ramme os i hovedet; men det gik da nogenlunde den dag. Derimod blev den følgende dag den allerværste, vi havde kendt; heldigvis blev den da også den sidste. Lige fra morgenstunden af beskød alle kanonerne os med før ukendt hurtighed. Vi fik sikkert sådan en 25–30 granater og kugler over os i minuttet. At nogen slap levende gennem dette helvede er ganske uforståeligt. Det var os alle klart, at nu skulde det enten bryde eller bære. Skønt det brændte i byen flere steder, overøstes den med gloende kugler og brandraketter. Meget mærkeligt var det, at lazarettet forblev uskadt. Det var i den lutherske kirke, og da der under hele bombardementet var udhængt et dansk flag i tårnets lydhu, så længe vi var i byen, var tårnet selvfølgelig endnu mere udsat. Det eneste tab, der skete, var, at en kugle gik igennem tårnet.

Som dagen skred, kom fjenden os nærmere. Vor kaptajn Haffner sagde: »Pas endelig på, I gamle, at ilden bliver holdt godt vedlige i hjørnet af skansen; thi der kan jeg se, at fjenden vil over!« De kom også i lange kolonner, og der måtte stadig sendes afløsning til dette udsatte sted. Her faldt da også mange af mine gode kammerater, deriblandt Christen Vium fra Ramme og Jens Borg fra Hygom.

Fra kl. ca. 6 om eftermiddagen så vi fjenden myldre ind imod os. De havde stiger og planker med sig. Vi kunde se, hvorledes officererne red frem og tilbage og truede folkene. Vi skød så voldsomt, som det var os muligt, og mange faldt. Men vi kunde alligevel ikke standse dem. De kom helt ind til brystværnene, og på mølleskansen så vi endog en kort tid en tysk fane vaje. Vi var i en voldsom ophidselse og spænding, slog med kolben og stak med bajonetten som ganske vilde dyr. Vi skældte og råbte og var helt ude af os selv, så jeg har ingen rigtig erindring om, hvor længe dette grufule myrderi stod på. Så vilde, ophidsede, så rasende og ustyrlige har jeg aldrig tænkt, et menneske kunde blive. Hvor vanvittigt og frygteligt! Den ene gav ikke den anden noget efter i raseri og myrdelyst. Var dette ikke djævelsk, er intet det. Men – på at dø, var der vist ingen, der tænkte. Jeg da ikke.

Klokken henad 10, da det allerede var mørknet stærkt, så vi pludseligt under den hårdeste ild et forfærdeligt stort blus, ca. et tusinde alen uden for skansen. Det var, fik vi snart at vide, fjendens ammunition på Ejderdiget, der ved et granatskud fra vor side gik i luften. Dette gjorde åbenbart indtryk på de stormende, og vi kunde straks mærke, at skydningen sagtnede. I løbet af en times tid blev det helt stille – en ganske forunderlig overgang efter så mange dages voldsom kanontorden.

Da vi havde sundet os lidt efter den bratte overraskelse, grebes vi afløst til at løbe over skansen for at se, om der ikke kunde tages fanger; men dette forbød kaptajnen dog. Vi skulde kønt blive liggende, til det blev lyst, så kunde vi jo først bedømme stillingen. – Morgenstunden frembød et såre sørgeligt syn. Over det hele lå der dynger af lig og sårede. Der fandtes dog også en del, som ingenting fejlede; de var kommet så langt frem, at de ikke turde retirere. Mange var druknede under stormløbet, og nogle fandt vi hængende i dyndet.

Der blev straks sendt bud efter køretøjer, og vi hjalp til med at få de døde og sårede samlet sammen. Under dette arbejde gjorde en af mine kammerater mig opmærksom på, at min højre hånd var blodig. Da jeg fik set efter, viste det sig, at knoen på min pegefing er skudt bort, og jeg havde ikke mærket til det. Dette var for øvrigt det eneste sår, jeg fik under hele krigen, så det var såre nådigt sluppet. Der var dog ikke så få gange gået kugler ind i mit tornyster, et par gange igennem bukserne og i sabelskeden, men de havde ikke skadet mig.

Dagen efter, at stormen var blevet afslået, og fjenden havde trukket sig tilbage, blev vi afløst af 5. bataillon. Vi trængte hårdt dertil, og uden sorg sagde vi farvel til Frederiksstad. Efter den tid var vi ikke oftere i noget slag; men dog blev jeg ikke hjemsendt før den 15. februar 1851.

Noter

- 1 Ved siden af de officielle kilder har Erling Møller brugt følgende bøger: Daniel Bruun: *Fra Krigens Tid*. N.P. Jensen: *Kampen om Sønderjylland*. Axel Liljefalk og Otto Lütken: *Vor sidste Kamp for Sønderjylland*, 1914. Jens Gr. Pinholt: *Af en Soldats Dagbog 1863-64*, Hardsyssels Aarbog 1939, 33. bind, samt 1930, 36. bind. Jens Gr. Pinholt: *Erindringer fra 1864*, Hardsyssels Aarbog 1956, 50. bind. O. Vaupell: *Kampen for Sønderjylland, 1889*. Bøger med gode kort over de nævnte steder er bl.a.: *Den 2. slesvigske krig, 1883*; *Den dansk-tyske krig 1864, 1890* Kbh.; *Folderen Sønderborg-Dybbøl-Als, Turisuforeningen, 1928*.
- 2 J.P. Trap: "Danmark". 2. udg. 6. del. Kbh. 1879, s. 323.
- 3 Jens Gregersen Pinholt: *Fra kampene ved Frederiksstad 1850*, Hardsyssels Årbog 1938, s. 89.
- 4 Den danske Besætning udgjorde først kun 7 Komp., fra 1. Okt. tilkom 6 nye Komp. (Red. Anm.)

Da Breinholt Stokholm Møller købte Krabbesmark

Den yngste søn fra Nørre Vinkel købte Krabbesmark i 1869 og blev dermed den første Møller på slægtsgården. Han byggede stald og stuehus, lagde mere jord til og solgte andel fra – og var samtidig aktiv i andelsbevægelsen og sognerådet.

Hans fulde navn er et langt vidnesbyrd om slægtens historie. Christen Breinholt Stokholm Møller. Han var opkaldt efter sin far, Christen Møller fra Nørre Vinkel i Heldum, efter hans far, Christen Breinholt Møller, og efter dennes stedfar Jens Stokholm, der ejede Nørre Vinkel, før han ægtede sin svigerinde, enken på Kappel, Ane Kirstine Breinholt (ane nr. 17).

Født i 1842 var Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4) den yngste af Christen Møllers ni børn, hvis historier er fortalt i flere andre kapitler. Hvor han tjente, og hvad han lavede i sine unge år, fortæller slægtshistorien ikke meget om, blot at han var inde som soldat – men undgik at deltage i den blodige krig i 1864. Han var 27 år, da han 15. december 1869 købte Krabbesmark for 6.000 rigsdaler. Aftalen blev, at han skulle overtage gården til nytår, men allerede i december meldte han afgang hos præsten i Heldum. Af en eller anden grund førte præsten i Lomborg ham dog ikke ind i tilgangslisten før februar 1870.

Han har haft travlt med at komme i gang. På det tidspunkt var han stadig ungkarl, selv om han formentlig allerede var forlovet. Hans tilkommende, den jævnaldrene Ane Marie Vinkel Pedersen (ane nr. 5) fra Hygum, tjente da som husholderske hos sin fætter, Mads Agger på Vadskjærgård. Hvorfor de ikke straks giftede sig, ved vi ikke. Brylluppet stod først den 2. november, ifølge familieoverleveringen på den fine Vadskjærgård. Men også hun havde travlt og flyttede ind på Krabbesmark før brylluppet; den 13. oktober 1870 blev hun ført ind i tilgangslisten, men kan da have boet der et godt stykke tid.

At det på den tid overhovedet kunne lade sig gøre for et par at bo papirløst sammen kan undre. Måske har hun formelt haft en position som husbestyrerinde. Det er ofte set blandt slægtningene helt op til vor tid, at husbond gifter sig med husbestyrerinden, hvis hun bliver gravid. Men det var ikke tilfældet på Krabbesmark. Den første søn, Christen Møller, blev først født et år efter brylluppet. Herefter fulgte et nyt barn hvert andet år.

Byggede op og lagde til

Hvor mange folk, Christen Breinholt Stokholm Møller og Ane Vinkel havde i deres tjeneste i de første år, ved vi ikke præcist. Men en del har der været. Ifølge folketællingerne fra 1880-1901 bestod folkeholdet af to tjenestepiger, en tjenestekarl og en daglejer i fast tjeneste.

Med gården overtog Christen Breinholt Stokholm Møller desuden en aftægtsforpligtelse overfor "fruentimmeret" Ane Jacobsen. Hun var en tidligere kone på gården, der havde ret til at bebo et hus med en liden haveplads på gårdens grund, så længe hun levede.

Straks efter overtagelsen gik Christen Breinholt Stokholm Møller i gang med at forbedre gården. Bygningerne var gamle og lave af den slags, hvor "kornet forkes ind gennem lugen", som Aakjær synger om.¹ Som noget af det første opførte han en ny lade. Til bygningen brugte han skibstømmer, som han købte ved strandingsauktioner. Det var det almindelige på egnen, hvor der var langt til nærmeste skov.² Han byggede samtidig en ny stald med kampesten fra den store gravhøj – som fortalt i kapitel 3 om *Æ stow hyw - hvad en gravhøj kan fortælle*.

Christen Breinholt Stokholm Møller i Mellem Kjælderhus, kaldet 'Toppenbjergs', sammen med Maria-ne, en datter af Toppenbjerg, der står til højre med hesten.

Rundt om gården plantede han træer, der skulle give læ, og han anlagde en stor have. Et nyt stuehus fulgte efter 14 år, da der efterhånden var råd til nye investeringer. Også gårdens jord havde brug for en driftig mands indsats. En del af jorden trængte til dræning, og nok en tredjedel lå endnu uopdyrket hen som lynghede. Christen Breinholt Stokholm Møller rørlagde afvandsingsgrøfter og begyndte opdyrkningen af hedejorden. At forbedre landbrugsjord blev for ham en udfordring; i 1885 købte han en moseparcel i Underbjerg Mose.³

Christen Breinholt Stokholm Møller havde noget, han skulle bevise. I forhold til Nr. Vinkel var Krabbesmark en ringe gård, en hedegård, hvor lyngen groede helt op til gården. I familien sagde de lige ud til ham: "Va vel do endda mæ så'n en be' ring hedegård?" Hans ældste bror havde overtaget Nr. Vinkel, og de fleste af hans fætre og kusiner fra Kabbel havde klaret sig endnu bedre og endt som herremænd, studeholdere og gårdmænd på egnens fede jorde.

Men Christen Breinholt Stokholm Møller lod sig ikke slå ud. Han skulle nok vise dem, hvad han ville med sådan en bitte ringe gård. Han lagde under plov og købte til. I 1896 erhvervede han først den lille ejendom 'Toppenbjergs' på omkring en halv tønde hartkorn, der var udstykket fra gården Mellem Kjelder. Han købte stedet for at have en aftægtsbolig, når han senere afstod gården til sønnen. I avlingen var han blandt de første til at dyrke den nye afgrøde roe. Helt siden Napoleonskrigene var der blevet talt meget om at dyrke rodfrugter til foder, men de slog først igennem i 1880'erne. Foderroer kunne sikre en stabil mælkeproduktion også om vinteren, og de passede fint ind i sædskiftet som brakafgrøder.⁵

Også andelsbevægelsen var Christen Breinholt Stokholm Møller med i. Han var medlem af Ramme Brugsforening, der blev stiftet i 1896, og han var selv ude at tegne andelshavere, da Esbjerg Andelsslakteri blev oprettet. Han leverede mælk til et andelsmejeri så langt væk som Fjaltring, om hvilket sønnesønnen Vagn fortæller: "Mælken blev i førstningen kørt helt til Fjaltring, en cirka syv-otte kilometer lang tur med stive vogne og små heste, foruden turen gik rundt til gårdene. Folk sagde også, at om vinteren så mælkekusken ikke sin kone ved dagslys. Senere gik mælken til Dybe og Lomborg mejerier, efterhånden som de blev oprettet."⁶

Efter at have lånt penge ud til mælkekusken – og aldrig fået dem tilbage igen – overtog

Christen Breinholt Stokholm Møller hans ejendom i pant. Det var Sønder Kjelder Hus, der nedbrændte lillejuleaften 1898, men efterhånden som familien fik betalt lånet tilbage, fik de skødet på ejendommen igen.

Privilegeret valgret

Christen Breinholt Stokholm Møller var en engageret mand, der blandede sig i samfundslivet både socialt og politisk. I mange år var han formand for Lønborg Afholdsforening, der var den største af sin art omkring Lemvig. Da den blev stiftet i 1882 var der 29 kvindelige og 42 mandlige medlemmer.⁷ Christen Breinholt Stokholm Møller blev valgt som dens første formand og var det, uafbrudt eller i perioder, frem til 1897. Afholdsforeningen stod i mod-sætning til missionen, men om det og om sønnen Christen Møller, der drak og blev missionsmand, kan man læse i kapitel 58, *Missionen frelste synderne og havet tog resten*.

Efter Christen Breinholt Stokholm Møller og Ane Vinkels sølvbryllup den 2. november 1895 skrev Lemvig Dagblad: "Herr Møller er formand for Lønborg Afholdsforening, og blev såvel fra den som fra andre foreninger vist forskjellig opmærksomhed."

I det politiske liv hørte Christen Breinholt Stokholm Møller til de privilegerede, der havde ret til at bestemme mest, fordi de tjente mest. I 1867 var der blevet indført privilegeret valgret til sognerådene. Det vil sige, at den største andel af sognerådets medlemmer skulle vælges af de mænd, der betalte mest i skat, mens der var lige valgret for mænd til en mindre andel af pladserne.

Christen Breinholt Stokholm Møller stillede første gang op til sognerådet ved et suppleringsvalg i december 1877. At dømme ud fra den dramatiske beskrivelse af valghandlingen har han forsøgt at blive valgt som repræsentant for de almindelige skatteydere: "Sognerådets Majoritet anbefalede Kristen Møller, Kræbsmark, men Pastor Berthelsen fik flest Stemmer og blev derfor valgt. De større Lodsejere stemte på Kr. Møller og de mindre på Berthelsen. En Mand på 60 År vilde have afgivet sin Stemme, men fandtes ikke opført på Valglisten. En anden fattig Mand blev just ikke blidelig tiltalt af Sognerådet, fordi han vovede at afgive sin Stemme. Manden havde under Sygdomstilfælde modtaget nogen Hjælp, hvilken han havde tilbagebetalt." Ved det følgende ordinære valg til Lønborg-Rom sogneråd i 1879 blev Christen Breinholt Stokholm Møller valgt som repræsentant for de største skatteydere⁸, og han blev siddende indtil 1885. Blandt andet beskæftigede han sig med fattighjælpen, og det var også ham, der underskrev protokollen for fattigvæsenet.

Offervillig hustru, moder og søster

Krabbesmark-parret fik i alt ni børn, men den førstefødte Christen døde allerede i februar 1873, knap halvanden år gammel. Det næste barn blev født samme måned og fik også navnet Christen. De var begge opkaldt efter farfaderen på Nørre Vinkel.

Den anden søn fulgte i 1875, da Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2) kom til verden. Det blev ham, der med tiden skulle overtage Krabbesmark. Snart fulgte datteren Agnes, der senere blev kone på Balleby. Om hende og de andre børn er fortalt i flere af bogens kapitler. Jens Christian Agger Møller var opkaldt efter sin mors plejefar Jens Christian Agger (gift med søster til ane nr. 11) på Vadskjærgård, hvor hun senere blev husbestyrerinde for sønnen, Mads Agger.

På trods af de mange børn havde Ane Marie Vinkel også plads til at pleje sin forkrøblede halvbroder. Han var født uden for ægteskab i 1836, da moderen tjente hos Kristiane Agger i Vejling i Dybe sogn. Den uægte søn, Georg Christian Smidth, blev sømand, men var allerede som ung ude for en arbejdsulykke, da han i et stormvejr faldt ned fra masten. Som resultat blev han handicappet for livet og kunne kun gå ved hjælp af krykker. De første fire år kom han så i pleje hos sin halvsøster på Krabbesmark. Af grunde, vi ikke kender, kom han herefter

Familien på Krabbesmark i 1879. Christen Breinholt Stokholm Møller og Ane Marie Vinkel med tvillingerne Ane (hos sin far) og Peder. Forrest i midten Jens Christian Agger Møller og bagved Christen Møller.

på fattiggården i Dybe og kom til sidst i privat pleje i Lund, Ramme sogn. Han døde i 1908.

Det var ikke offervilje, Ane Marie Vinkel manglede. I mange år gav hun husly og pleje til sin søster, Ane Margrethe Pedersen, der på grund af ledegigt sad bundet til en rullestol de sidste 16 år af sit liv. Hun var en nøjsom, om end krævende patient. Familie-overleveringen fortæller, at hun hverken kunne komme ud af sit kammer eller spise selv. Hun fik maden bragt over i en skål og måtte mades. En særlig god kost mod ledegigt, mente man, var hundefedt. Datteren Agnes har fortalt, at hun selv spiste af hundefedt for at vise sin moster, at det kunne man godt. Parret

på Krabbesmark blev af eftertiden husket som nogle gode og rare mennesker. Om Chr. Møller som gammel har hans kommende svigerdatter, Marie Møller (ane nr. 3K), senere fortalt: "Da jeg år 1900 lærte Kresten Breinholt Stokholm Møller at kende, var han en ældre hvidskægget mand, munter og veltilfreds, gerne med på spøg og humor, interesseret i meget". Om Ane Marie Vinkel fortalte hun: "Hans hustru Marie var en dygtig husmor og mor, som plejede og opdragede sine otte børn på bedste måde og aldrig sparende sig selv, hun lærte sine børn sandhedens værdi, så vidt det stod i hendes magt".

At han skulle blive husket for spøg og humor, mens hun blev husket for sin indsats som mor og husmor, hænger meget godt sammen med en overlevering fra deres søn, Jens Chr. Agger Møller, der selv på sine gamle dage kunne blive bitter over faderen: "Han sad bare inde og spillede kort, mens mor måtte gå ude og passe malkningen".

Ægteparret gik på aftægt i 1903, da de solgte Krabbesmark til den 28-årige søn, Jens Christian Agger Møller for 25.000 kr. Sammen med de tre børn, der stadig boede hjemme⁹, flyttede de så ind på Toppenbjergs – eller Mellem Kjelderhus som Christen Breinholt Stokholm Møller hellere kaldte det. Overlevering fra Marie Møller fortæller, børnene foreslog Christen Breinholt Stokholm Møller at kalde stedet Toppenbjergs som hidtil, men han svarede: "Nej, a vil eet kaldes Kr. Møller Toppenbjerg". Han havde solgt gården på den betingelse, at sønnen som aftægtsydelse skulle drive jorden ved Mellem Kjelderhus med "arbejde og hestekraft" foruden sørge for brændekørsel og kørsel til kirke og læge.

Christen Breinholt Stokholm Møller døde i 1915, 73 år gammel. Hans enke flyttede kort efter ind hos datteren Ane i Sdr. Boel i Fabjerg. På Krabbesmark blev jorden til Mellem Kjelderhus lagt ind under gården¹⁰ efter gamle Christen Breinholt Stokholm Møllers død, og aftægtsforpligtelsen blev slettet af skødet.¹¹ Ane Marie Vinkel døde året efter.

Krabbesmark fra nordvest med dammen, taget omkring 1898. (Fra venstre:) Christian Møller, Jens Møller, Erlings bedstemor og bedstefar, Peter Møller, Kristine Møller og Agnes Møller.

Noter

- 1 Vagn Møller: Røde faner over Krabbesmark.
- 2 "Danske gårde i tekst og billeder, Ringkøbing Amt". Bd. 1B, s. 161.
- 3 Matrikelnummer 32h.
- 4 Matrikelnummer 16b.
- 5 "Foreningen af jydsk Landboforeninger, 1872-1922". Århus 1926, s. 98. Det vestjyske Landbrug. 2. årg. nr. 10. 9/3 1907. I. Helweg: "Frøavl af foderroer". 2. udg. 1908. Lemvig Folkeblad 26/2 1901, 29/9 1947. Jens Damsgaard: "Præsten M.A.S. Lund, en Levnedsskildring". Århus 1915, s. 51. Knud Thøgersen: "Skodborg-Vandfuld Herreders og Lemvig Landboforening 1856-1906". Århus 1906, s. 39. Dansk Folketidende, nr. 17. 26/4 1907.
- 6 Vagn Møller: Røde faner over Krabbesmark.
- 7 Afholdskredsens fortegnelse af 1/3 1893. Lokallhistorisk Arkiv. Lemvig.
- 8 Lemvig Folkeblad 16/12 1879.
- 9 I følge folketællingen fra 1906 boede tre af børnene hjemme hos forældrene.
- 10 Købekontrakt og skøde fra 1896. Panteattest fra 1901. Originalpapirerne lå i et chatol, som Christen Breinholt Møller (anc nr. 8) havde lavet. Matriklen 16b blev sammenlagt med Krabbesmark, mtr.nr.10a.
- 11 Afskrift af tinglysninger ved Skodborg-Vandfuld herreders ret 1903 og 1915.

Kampen om heden

Siden Arilds tid har den vestjyske hede givet bønderne ild i deres køkken og foder til dyrene. En slægtning plantede de første træer på Klosterhede i 1872, men da Gudum Hede skulle tilplantes, slog bønderne bak. De ville hellere have husmænd end grantræer på den gode hedejord.

Gudum Hede havde ganske undgået det 19. århundredes fremskridt og store landvindinger. Helt frem til midten af 1900-tallet blomstrede lyngen hver sommer på de vidtstrakte hedearealer syd for Gudumkloster.

Den smukt beliggende hede havde på forunderlig vis undgået den landvinding, der i sidste halvdel af 1800-tallet lagde den jyske hede under plov. "Hvad udadtil tabtes, skal indadtil vindes", havde den patriotiske parole lydt efter tabet af Slesvig-Holsten i krigen i 1864. Det Danske Hedeselskab blev stiftet med den mission, at intet uopdyrket skulle ligge tilbage. "Hvor ploven ej kan gå, bør et træ stå", lød en anden af parolerne; den del af heden, der ikke kunne dyrkes, skulle beplantes til skov. På Lemvig-egnen indledte staten således i 1880'erne tilplantningen af Klosterhede og Kronhede til Danmarks største hedeplantage.

Det var ikke kun den tørre hede, der skulle opdyrkes. De vestjyske vådområder havde i årtierne forud været et mål for trangen til at underlægge sig nyt land. Christen Kastberg (fætter til ane nr. 11 og 14) var en af de første i landet, der fik øje på potentialet i en tørlægning af de våde enge ved Sdr. Nissum Fjord. Om ham er fortalt i kapitel 60, *Færgemanden og madammen på Sundgården*.

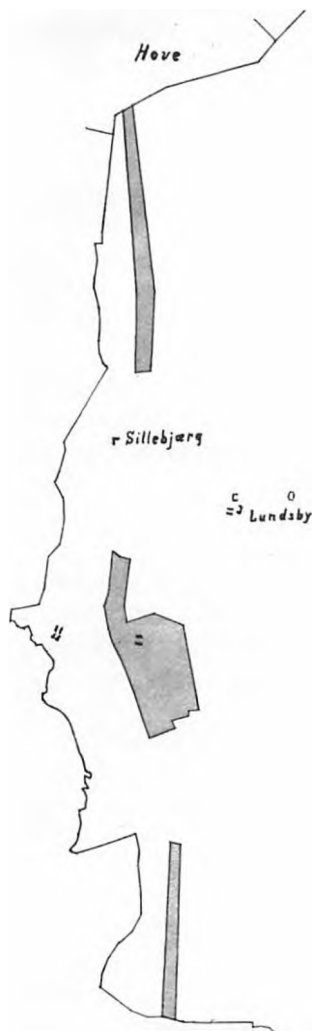
Hedeplantagens pioner

Det næste slag for landindvinding stod på heden. En anden af slægtens mænd var pioner i hedens opdyrkning. Det var Iver Olesen (tipoldebarn af ane nr. 114 og gift med Mette Kirstine Munk, kusine til ane nr. 8), der i 1851 overtog Gudumkloster og godt 40 år senere fik Ridderkortset for sin indsats på heden. I en mindebog om hedens opdyrkere¹ står der om ham:

"Han regnes for at have været en særlig dygtig landmand, der foruden at drive sine jorder godt frem i kultur

Kort over Vandfuld og Skodborg herreder viser hedearealer. De fleste gårde i den nordlige del af Lomborg sogn havde hede-parceller beliggende i Vester Pinhede gennem hele den sydlige del af sognet. Fra hede-parcellerne hentede man lyng til ildning af bageovnene, hvor man bagte sit rugbrød en gang om måneden. Ildningen krævede vognlæs af lyng, der høstes en gang om året.

Krabbesmark nr. 10: "Sin hovedlod omkring gården sydvestlig i sognet norden for vejen til Lemvig, en græsningslod nordlig for hovedloden nær Hove sogneskjæl og en hededel i Vester Piinhede sydvest i sognet". Kortet er tegnet efter et lille matrikelkort fra 1839 over Lomborg sogn (Matrikelsarkivet, København).

afvandede sine engdrag og opdyrkede store hedestrækninger, hvorpå han byggede gården Iversminde. Det var dog navnlig som plantningsmand, han blev kendt. Tilskyndet og vejledet af Hedeselskabet begyndte han 1872 at plante i gårdens vidstrakte hedearealer ind mod Resen sogneskel, og 1880 havde han tilplantet ca. 200 tdr. land.

Men de mægtige hedeblader, der milevidt sås trindt om, Klosterheden og Kronheden, burde også gøres skovbærende, mente han. Sammen med egnens interesserede mænd søgte Iver Olesen forbindelse med regeringen, og i 1880 lykkedes det at få oprettet Klosterhedens Skovdistrikt, omfattende Klosterhedens og Kronhedens planlagte plantager, landets yngste og største statsplantage, hvis arealer ligger i Lomborg, Rom, Flynder, Møborg, Gudum Fabjerg og Resen sogne samt i Ulborg Thorsted og Høver sogne. De fleste af disse mange arealer opkøbte Iver Olesen på statens vegne, et besværligt arbejde, da jorden måtte erhverves fra 500 forskellige lodsejere."

I 1825, i 100-året for Iver Olesens fødsel, hædrede Lemvig Folkeblad ham i en mindeartikel som manden, der med læbælter og levende hegn skabte et varmere Nordvestjylland: "Sin største betydning vil det hele store plantningsforetagende få ved at gøre egnen lunere og klimaet mildere." Også andre aviser mindedes ham, og Gudum Kommune oprettede et legat på 2000 kr. til det bedste lokale plantningsarbejde. Hans navn står i dag mejslet i sten på Kongenshus Mindepark for hedens opdyrkning.

Lyngen på Krabbesmark

En af de opkøbte Kronhede-parceller tilhørte i øvrigt Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4) på Krabbesmark. Da Christen Breinholt Stokholm Møller købte Krabbesmark i 1870, var jorden ikke i den bedste forfatning. En stor del lå endnu som lynchede, og meget trængte til dræning. Christen Breinholt Stokholm Møller opdyrkede en del af sin hedejord og fik afvandringsgrøfterne rørlagt.

Men ikke al heden kom under plov. En del var betænkelige, for de mistede derved lyng til brændsel, men mange valgte at sælge.³ Som andre bønder på den tid brugte Christen Breinholt Stokholm Møller heden til lyngslet. Lyngen brugte man til at ilde stenovnen, når der skulle bages brød, men Christen Breinholt Stokholm Møller havde imidlertid lyng nok på Krabbesmarks del af Piinheden lige syd for gården.

Fra sin tidlige barndom husker Erling Møller sin far – Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2) – svinge lynggjermet, der nærmest var en mellemting mellem en le og en

hakke. Lyngbusken skulle hugges af godt over roden, og der skulle slås mange kvadratmeter bare til en halv vognfuld. For Erling var det dejligt at komme med far på heden for at løbe rundt, plukke bær og lege i sandet.

På Krabbesmark brugte de lyngen til optænding i komfuret, eller når der skulle 'skrues op' under gryderne; Erling blev tit sendt ud i tørvehuset for at hente en kurvfuld lyng. Bønderne brugte også nyslået lyng som supplerende foder i tørkeperioder. I den blomstrende lyng var der god næring, så god, at en bonde i Fåre sidst i 1800-tallet begyndte at formale lyngmel med salg for øje. Produktionen fortsatte helt ind i det nye århundrede med bemærkelsesværdig succes. Således kunne man i 1918 læse i Lemvig Avis, 'at "lyngmelsfabrikken ved Fåre St. har fra i mandags indført døgndrift. Der produceres pr. døgn ca. 5000 kg mel, og der er beskæftiget 15 mand. Der arbejdes stadig med 4 perlepleksmøller.'

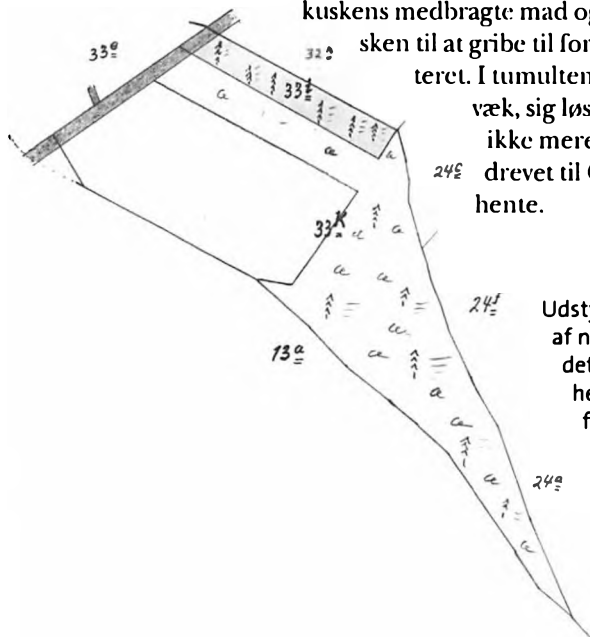
Det døde dog snart ud, men langt op i 1900-tallet tyede bønderne til lyng, hvis de manglede halm eller græsning til dyrene. Erling Møller husker fra Krabbesmark, at der i sommeren 1929 blev hentet lyng til køerne på gården. Det var godt foder, og de sultne køer var tydeligvis glade for den friske lyng, husker han.

En ret fra Arild tid

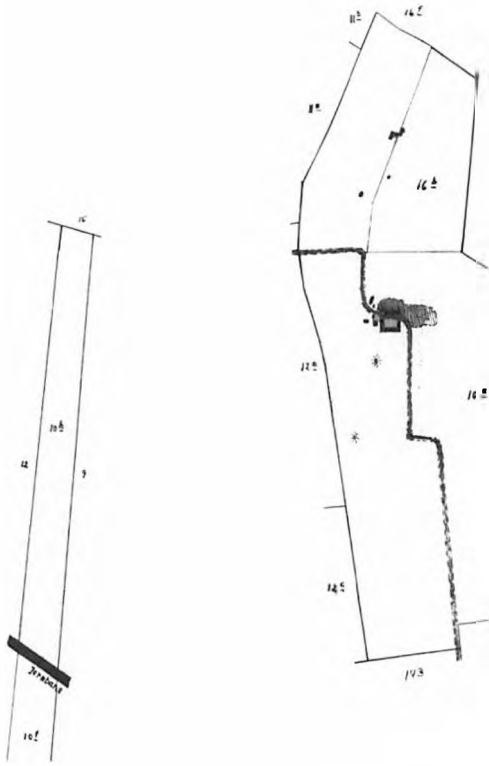
At retten til at slette lyng tidligere var af stor betydning – og noget, bønderne kæmpede for – vidner en gammel sag helt tilbage fra 1600-tallet om. Sagen involverer en forfader, David Christensen i Trabjerg By (ane nr. 284), der blev hidkaldt som synsmand efter en korporlig strid om lyngen på Klosterheden. Han mødte på herredstinget for at bevidne, hvad han havde set og hørt under et sygebesøg hos et af ofrene på Gudum Kloster.

Historien³ begynder mandag den 6. juli 1685, da hederideren, Peder Christensen Viium, red ud for at holde opsyn med Klosterheden. Han var ny i tjenesten og måske lige lovlig ivrig efter at udøve sine magtbeføjelser. Under alle omstændigheder gik det galt, da han fik øje på fire kvinder, der havde slået lyng og var ved at læsse den på en vogn. Han kendte ingen af dem og heller ikke kusk.

Da kvinderne ikke kunne fremvise nogen skriftlig tilladelse, krævede han på stedet en pant for lyngen. Kusk blev ophidset, og værre blev det, da hederiderens hest kom til at træde på kuskens medbragte mad og øl. Øllet blev spildt, hvad der fik kusk til at gribe til forken, så hederideren blev slemt maltrakteret. I tumulten rev hestene, der skulle have kørt lyngen væk, sig løs og stak af. Hederideren var imidlertid ikke mere medtaget end, at han fik de løse heste drevet til Gudum Kloster. Senere lod han vognen hente.

Udstykningskort fra 1910 over parcel nr. 3 af nr. 33a (Underbjerg) Lomborg. Området frit for signatur er græsmark, resten hedeplantage med fortrinsvis gran og fyr. En strimmel i nordøstlige hjørne (nr. 33i) tilhører fortsat Underbjerg, resten købes ifølge købekontrakt af 16. marts 1912 af J. Chr. Agger Møller. (Erlings tegning efter kort, der fandtes på Krabbesmark.)

Kort over matr.nr. 10a, 10f, 10h og 16b. Jernbanen indtegnet på kortet år 1918, samtidig med at matr.nr. 10f blev indlagt. 10f frasolgt 1919 og 10h indlagt ved frasalg år 1948. Efter kortet fra 1854, der fandtes på Krabbesmark. Øvrige ændringer her foretaget af Erling.

Senere forklarede hederrideren til David Christensen fra sin "sygeseng" på Gudum Kloster, at han havde fået en slemt "tumlen og susen i hovedet" og måtte holde sengen i lang tid efter. David Christensen bragte hans skriftlige fremstilling af begivenhederne til retten den følgende mandag.⁶ Han kunne også bevilde, at hederrideren havde to store blå buler på venstre side af hovedet, og på venstre arm to blodsteme pletter; foruden pletter på skulder og ryg.

Bonden, som havde fået beslaglagt sine heste og vognen, var fra det nærliggende Fabjerg. Han klagede til amtmændene, at fra

Arilds tid havde man fra ejendommen haft ret til at hente ildebrændsel på fælleden i heden, hvad der kunne bevises med tingsvidne.

Amtmændene bakkede Fabjerg-bønderne op og henstillede, at bonden uhindret kunne hente lyng og tørv som tilforn. Allerede den følgende tingdag, den 20. juli 1685, var Olle Jensen Højbjerg (svigersøn af ane nr. 470) på herredstinget for major Grubbe, der kom til Gudum Kloster 1683. Herfra blev det fastslået, at ingen fra Fabjerg måtte hverken slå lyng eller grave tørv i Gudum Kloster hede. Men ved vidneafhøring, blandt andre af Jens Jacobsen i Vestergård, blev det bekræftet, at Fabjergs sognemænd for deres gårde årligt kunne hjerne fornøden ildebrændsel af Fabjerg fælles hede. Kampen om heden sluttede i denne omgang til fordel for bønderne.

Bedste jord i Gudum

Den omtalte Olle Jensen Højbjerg var for øvrigt gift med en datter af Poul Eliassen (ane nr. 470) til Gudum Østergård. De blev gift omkring 1680, på samme tid som Poul Eliassen døde. I en af overleveringerne fra Gudum fortæller det om han, at han endte som spøgelse på heden: "Der er en ensportet vej ude i heden, den bærer navnet Per Skrivners vej eller Poul Eliasens vej den dag i dag og bliver aldrig aflagt. En gammel én, de kaldte Niels Kristian Hederidder, han fortalte, at han havde set Poul Elias ride der på en bitte hvid hest, og han blev ved så længe, indtil han på bakken der sønden Østergård kunne se Østergårds skorsten. Så forsvandt han."⁷ Hvorfor Poul Eliassen endte som spøgelse er en anden historie, der fortæller i kapitel 19 om *Morten Klog og Poul Eliasens gensæld*.

Den overtroiske vil måske hævde, at det var spøgelse på heden, der forhindrede, at Gudum Hede i 1800-tallet blev indlemmet i Danmarks største hedeplantage. Først hen i 1940'erne

blev Gudum Hede indhentet af fremskridtet. Ejerne af heden havde som andre bønder brugt heden til lyngslet, men i 1940'erne var de fleste bønder gået bort fra at bage eget brød. Til optæning og foder havde lyngen også mistet sin betydning – og jorden var for god til bare at lade ligge uudnyttet hen.

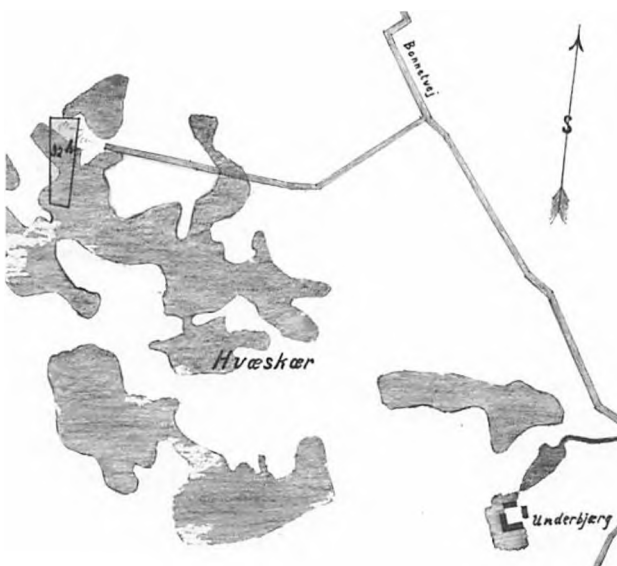
Men da Klosterhedes skovrider i begyndelsen af 1940'erne ville opkøbe parcellerne i Gudum Hede for at udvide plantagen, slog nogle af bønderne og husmændene bak. De mente ikke, at god jord skulle gå til statsskov; Gudum Hede skulle udstykkes til landbrug. I virkeligheden var Gudum Hedes jord bedre egnet til landbrug. Som en konsulent i de jyske landboforeninger udtrykte det ved et møde i foråret 1941: "Vi har nylig undersøgt den, og det viste sig, at heden er af meget god beskaffenhed, måske noget af den bedste hede, der endnu er uopdyrket."¹¹

Bønderne nedsatte et udvalg og fik støtte fra både Hedeselskabet og Jydsk Landvinding, der begge pegede på hedejordens fortrinligheder, foruden De Samvirkende jyske Husmandsforeninger, der så en mulighed for at skaffe jord til de betrængte husmænd. Med den opbakning blev det skovrideren, der trak det korteste strå – men først efter flere års offentlig debat. Beslutningen blev, at Gudum Hede skulle udstykkes i 15-20 mindre husmandsparceller – hvilket afstedkom en ny offentlig debat:

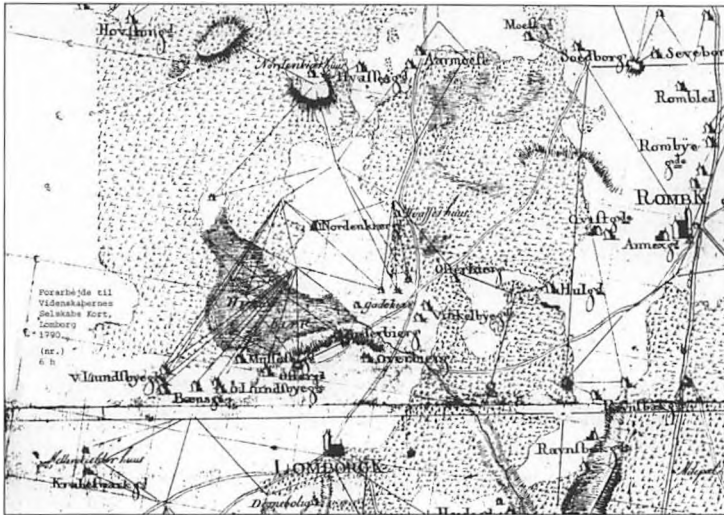
Hvorfor ikke drive de nye landbrug som fællesbrug på andelsbasis? Det var den røde søn fra Krabbesmark, Vagn Møller (anetavlen nr. 1), der rejste den debat blandt de vestjyske bønder. Men også det er en anden historie, der fortælleres i kapitel 97, *Drømmen om et andelslandbrug*.

Krabbesmarks Piinhede unde plov

Selv om andelslandbruget på heden aldrig blev til noget, endte Vagn Møller alligevel som hedeopdyrker – med bistand fra Det Danske Hedeselskab. Han overtog Krabbesmarks del af Piinhede, fortæller han i sine erindringer: "Sidst i 40'erne, da min bror overtog Krabbesmark, fik jeg overdraget den fire hektar store hedeparcel, der endnu lå udyrket hen med lyng

Kort, tegnet efter sognekortet, der viser beliggenheden af moseparcellen, matr. nr. 32 h (Storbjerg) Lomborg sogn (htk.: 1 1/4 alb.; glskat.: o kr. 14 øre), i forhold til Underbjerg. Den købtes ifølge skøde, tinglyst 23. december 1885, af Christen Breinholt Stokholm Møller, Krabbesmark og frasælges gården 26. marts 1913 af Jens Christian Agger Møller.

Årelange opmålinger afsluttedes med sammenstyknings af mange forarbejder til kortet fra 'Videnskabskabernes Selskab' i 1790, den allerførste omhyggelige opmåling af Danmark. Til kortet over Lomborg sogn ses tydeligt, at man benyttede en triangulær målemetode ud fra de valgte fixpunkter.

på. Prisen var fri mælk til mor og far, når de flyttede til Ramme i det hus, de var ved at få bygget. Opdyrkningen kom dog ikke til at foregå med okser og svingplov, som de gamle hede-bønder brugte. Hedeselskabet tilrådede, efter at have undersøgt arealet, pløjning i 30 cm dybde. En kollega, der var i samme situation, havde købt både traktor og plov til formålet, og ham lejede jeg til at pløje.

Det var spændende at opdyrke ny jord, se hvor tyk muldlaget var, og om ploven kunne vende en så dyb fure ordentligt. Interessere fulgte jeg med i pløjningen stående på ploven. Det viste sig, at der var pletter af sten og al, og her kneb det at holde ploven i furen, ligesom særligt kraftige gamle lyngtøtter gencrede. Endelig var der enkelte små forkrøblede bjergfy, som jeg rykkede væk, idet ploven løsnede dem; det var bedre end at få dem halvt dækket.

Muldlaget viste sig at være de 30 cm. Sand blev der ikke pløjet meget op af. Samme år blev der spredt mergel på, for at kalken kunne udvaskes i løbet af vinteren. Der kan nemlig intet gro på sur hedejord. Trods rigelig kunstgødning var avlen lille de første tre-fire år. Efter at have merglet anden gang og dyrket afgrøder som kartofler og kløvergræs til afgræsning blev det bedre. I gamle dage hed det vel ikke helt tilfældigt: "At dyrke hede op giver en fattig far men en rig søn." Men det var jo nok før, man kendte kunstgødning og mikronæringsstoffer."

Den sidste kamp om heden

Vagn Møllers søn, Jens Kristian Møller, der overtog Østergård, købte i 1979 også Krabbesmark. Med gården fulgte et stykke gammel plantage, der på den tid lå hen som vild skov og krat tæt ved Lomborg by. Jorden var oprindeligt udstykket fra Underbjerg" og stødte op til Skovgårds jorde, som Chr. Møllers bror, Christen Møller, ejede. Tidligere var hedejorden blevet opdyrket som plantage, men under krigen havde tyskerne fældet alt det træ, der var værd at fælde. Siden havde Vagn og Frede skovet deres del og ladet plantagen springe i skov med selvplantede røn, fyr og gran.

Da Jens Kristian Møller købte Krabbesmark, havde skoven ingen værdi i hans bedrift. Derfor besluttede han først i 1980'erne på bedste Møller-vis at fælde "den forbandede skov" og opdyrke hedejorden i stedet. Han traf aftale med et firma, der ville rydde jorden mod at få træet, og alt var klappet og klar, da protesterne begyndte at indløbe.

Lomborg-borgerne ville ikke af med "deres skov"; de havde i generationer kunnet gå ture

her, og de unge fra Lomborg Ungdomsskole brugte skoven, når de var ude at ride på skolens heste. Snart blev det en sag i pressen – og et problem, der skulle løses til alles bedste. Og løsningen blev, at Jens Kristian Møller solgte jorden til Lomborg Ungdomsskole, der havde planer om at undervise i skovdrift og lade nogle af de unge arbejde i skoven.¹⁰

Det var imidlertid ikke det sidste ord i kampen om heden. Jens Kristian Møller spillede også en rolle, da fennen i Møborg, det vil sige husmændenes fælles græsning, skulle sælges i 1995. Forhistorien rækker tilbage til 1952, da husmændene i Vestjysk Kredsforening købte 84½ tdr. land hedejord fra Øster Skræddergård. Opdyrket og drænet blev to tredjedele af jorden lagt ud til fenne, et fælles græsningsareal for ungkreaturer, mens en tredjedel af hedejorden på skift blev dyrket med korn.

Til den nye post som kasserer for foreningens fenneudvalg valgtes Charles Vejling (gift med Gudrun, anetav lens nr.1) i Ny Amstrup. Han skulle nu føre regnskab over antallet af dyr fra de forskellige husmænd og indkassere pengene for at bruge den fælles græsning. Når fennen blev taget i brug hvert forår, var det hans opgave at hjælpe til med mærkning af dyrene og helst få pengene med det samme. Når kreaturerne igen skulle fanges ind om efteråret, var han også med.

Fire årtier senere mistede husmændene interessen for fællesjorden i Møborg. Flere mente dog, at det ville blive svært at få nogen til at købe den. Men den pessimisme blev ikke delt af den nye formand for foreningen – nu Vestjysk Familielandbrug – Jens Kristian Møller. I efteråret 1995 satte han en annonce i Erhvervs-Bladet,¹¹ og snart efter havde han fået solgt jorden til et sønderjysk juletræsfirma.

Og det var foreløbigt det sidste punktum i slægtens kampe om heden.

Noter

- 1 Harald Skodshøj: Hedens opdyrkning i Danmark, udgivet i forbindelse med oprettelsen af Kongenshus Mindepark for hedens opdyrkere, Silkeborg 1953.
- 2 Lemvig Folkeblad 21/4 1925, side 2.
- 3 "Klosterhedens Statsplantage". Lemvig Folkeblad 10/10 1934. "Hvor skulle man få lyng fra, når heden blev solgt til staten". (Erindringer fra gårdejer P. Bjerg, Fabjerg.) Hardsyssel årbog 1978, s. 60.
- 4 Lemvig Avis, 15. november 1918.
- 5 Berettet af Erling Møller ved et foredrag på Vester Trabjerggård den 16. juni 2000.
- 6 F.63
- 7 "Gudum – sognet mellem hede og fjord" 1985.
- 8 Fra Niels Mølgård: "Kulturbilleder fra Vestjyske egne. I", her citeret fra Gudumlund 1948-1998 Jubilæumsskrift, Hammerum 1998.
- 9 Matrikel 33 K.
- 10 Ringkøbing amts dagblad 15/11 og 17/11 1980 og 22/10 1982.
- 11 15/9 1995.

Esbjergs første netværkere

Slægtens mænd var blandt pionererne, der sidst i 1800-tallet opbyggede havnebyen Esbjerg. De udviklede det gamle studehandler-netværk med deres helt private telefonnet, hvor en tråd blev trukket helt til gamle Lauridsen i Ribe.

AF CHRISTIAN BREINHOLT (TIP-TIP-TIPOLDEBARN AF NR. 34=35)

Breinhold'ernes netværk blev skabt omkring studehandleren i løbet af 1800-tallet. Kerne i netværket var "slægten" selv, der havde spredt sig ud over mange af de større gårde i Nordvestjylland – fra Sydthy over Mors og ned ad den jyske vestkyst til Ringkøbing Fjord. Tættest lå slægtens studegårde på Lemvig-egnen, mellem Struer og Vesterhavet – det er her, vi har det egentlige 'Breinholt-land'. Der var ikke tale om tilfældige familiære forbindelser, men om et bevidst - gennem generationer - opbygget familienetværk. Det sociale netværk blev vedligeholdt, når man overnattede hos hinanden på ture rundt på egnen, hvor studene blev tilset og opkøbt, på de fælles studerifter sydpå.

På de mange og lange rejser med studene ned gennem Vestjylland og Sønderjylland til de nordtyske markeder, blev der gennem årtier opbygget et studehandler-netværk af dimensioner. Kontakterne strakte sig fra hjemegnens bønder, ofte med familiære bånd, via jordbesiddere ned langs vestkysten og i marsk-egnene i hertugdømmerne (hvor studene skulle på græs igen efter den lange vandring for at være friske og opfedet til salget) og frem til velhavende handelsfolk i byerne, herunder storbyerne Altona, Hamburg og London [se kapitel 48 om *Breinhold-klanens store studeeventyr*].

Man mødtes på de store markeder, man samarbejdede med hinanden i forskellige konsortier, og ikke mindst blev ægteskaber brugt – ud over til at sikre slægtens fortsættelse – til at få slægtens værdier sammenført og akkumuleret. Ægteskaberne skete i generationer på kryds og tværs inden for den store familie og dens "nabo-familier", især den stokholmske slægt. Fætre og kusiner giftede sig med hinanden i flere led.

Pendler til Esbjerg

Dette studehandler-netværk strakte sig over mange årtier og generationer, og folkene var ikke bundet til sødegården – så på den måde var det vel en form for moderne networking på tværs af tid og sted. I sidste del af 1800-tallet var det særligt de to fætre, Niels Buch Breinholt og Poul Stokholm Breinholt, der på en gang fulgte og påvirkede samfundsudviklingen – på hver sin måde. Begge flyttede de fra Nordvestjylland – men uden på nogen måde at slippe forbindelsen – og deres virke byggede i høj grad på de slægts- og studehandlerforbindelser, de var vokset op med.

Som politiker var Niels Buch Breinholt netværkets arm til Landstinget, hvor han i mange år arbejdede for udviklingen af infrastrukturen, ikke mindst det vestjyske jernbanenet og den nye stadhavn i Esbjerg. Som studehandler havde Poul Stokholm Breinholt en mere praktisk tilgang til etableringen af de nye strukturer. For ham handlede det om at udnytte de nye muligheder, som den nyanlagte havn i Esbjerg gav. Da Det forenede Dampskibsselskab, DFDS, i juni 1875 begyndte at sejle regelmæssigt med kvæg fra Esbjerg til England, havde rederiet brug for "en dygtig, vel kendt Mand, som alle stolede på" og det skulle være en mand, der "bå-

Poul Stokholm Breinholt
og Birgitte Gjøl Breinholt
fotograferet ca. 1885.

de kunde varetage Selskabet og (Kreatur)Afsendernes Interesse, have Tilsyn både i Stalde og i Skibe", som det hedder i Niels Buch Breinholt's slægtsbog – og det var jo egentlig slet ikke så lidt.

Poul Stokholm Breinholt blev ansat – men boede fortsat i Sydthy, hvor han drev proprietærgården Bodum Bisgård, (som i parentes bemærket er min egen familie-forbindelse til denne egn, da denne gård var min farmors barndomshjem). At arbejde i Esbjerg og bo i Sydthy gav noget af en arbejdsuge, der kan sætte det moderne udtryk – at pendle – i relief. Han tog af sted hver mandag morgen, først med dampskib til Struer, så med tog til Esbjerg, hvor han modtog kreaturerne om tirsdagen – og afsendte dem med skibet om onsdagen. Torsdag, fredag og lørdag rejste han så rundt i Jylland for at få landmænd "til at fede og udføre over Esbjerg". Her hjalp hans mange slægtskabsforbindelser godt på hele vestkysten. Han kom gerne først hjem lørdag aften, hedder det i slægtsbogen – der derefter fortsætter med følgende konstaterende sætning: "Han var Sognerådsformand og måtte da varetage de dertil hørende Forretninger med Møder og Skriverier om Søndagen."

Og for at sætte trumf på vil jeg tilføje, at gården jo samtidig skulle passes – for slet ikke at tale om familien, hvor der også var lidt at se til. På det tidspunkt, i 1875, havde han og ægtefællen – Birgitte Gjøl Carstensen – faktisk fået i alt elleve børn, hvoraf kun et par stykker var døde som små! I sandhedens tjeneste skal det dog siges, at denne arbejdsindsats ikke fungerede i længden – og i 1876 tog familien bolig i Esbjerg. Det var i byens absolutte barndom, flere årtier før den blev købstad – og i 1881 var der fx kun 1650 indbyggere. Men der var muligheder, og både havnen og byen voksede voldsomt i 1880- og 1890'erne. Poul Stokholm Breinholt tog del i denne udvikling – og samarbejdede blandt andre med den unge handelsmand og grundlægger af rederiet J. Lauritzen, Lauritz Ditlev Lauritzen, og med den ene af sine sønner, Christen, som var blevet chef for DFDS's kontor i Esbjerg havn.

Tusindkunstnerens telefonnet

Ikke mindst i 1880'erne skete der voldsomt meget i nybyggerbyen, som proprietær Breinholt tog aktiv del i. Tiden proprietær skulle med i datidens Esbjerg for at skelne ham fra sønnen Christen, som blev tituleret konsul Breinholt. Der skulle oprettes vandværk, etableres bank, bygges kirke m.m. Breinholt er med i arbejdet – og i alle bestyrelserne.

Netværkerne blev holdt ved lige og udbygget - og som tidligere skete det også gennem et samspil mellem jobfunktioner og ægteskaber. Således blev Poul Stokholm Breinholt's brorbrøder Maren Breinholt i 1893 gift med samarbejdspartneren, den nu veletablerede skibsreder Lauritzen.

Samtidig arbejdede Poul Stokholm Breinholt også med opbygningen af et helt håndfast netværk i form af telefoni. Telefonopfindelsen var gjort og også kendt, men for at etablere et telefonnet måtte et eksisterende netværk gå sammen om at udnytte opfindelsen. Og Poul Breinholt kunne i hvert fald godt tænke sig at have en tråd, det vil sige en forbindelse, fra sit hjem til sønnens kontor på havnen. Og sønnen ville gerne have en forbindelse fra havnekontoret til jernbanestationen, og nogle større fiskehandlere og fabrikant Brinch ville gerne have en forbindelse til havnen, så de kunne få hurtige efterretninger. Så var de allerede en håndfuld, og det var nok til at begynde med.

Den lokale "Tusindkunstner" blev bedt om at trække en telefontråd mellem de få interessenter. Tråden skulle gerne gå over Lauritzens tømmerplads ved havnen – og derved blev Lauritzen selv optaget af mulighederne, da han ofte skulle i forbindelse med faderens virksomhed i Ribe.

I første omgang blev Esbjergs første telefoncentral dog oprettet med i alt 9 helt lokale abonnenter. Ditlev Lauritzen fik telefon nr. 3, Breinholt's kontor nr. 7 og så fremdeles. De ni kunne nu ringe til hinanden, men Lauritzen kunne jo stadig ikke ringe til faderen i Ribe, og "det vilde være et vældigt plus for vor forretning og spare bunker af tid," som Lauritzen selv omtaler det ifølge bogen om ham selv, Konsulen, fra 1939. Han havde selv penge, forretningen med både handel og skibsfart gik godt, og at det var en driftig mand, kan man forstå på fortsættelsen:

"Så gjorde jeg akkord med tusindkunstneren, at han – når den nødvendige tilladelse var i orden – skulle trække en telefonledning fra Esbjerg gennem Darum og Vilslev til Ribe. Det var hen ved 5 mil, og Peder Jensen skulle have 4.000 kr. for ledningen. Det var jo en formue. Men jeg regnede med, at det kunne betale sig. Og det slog til.

Jo, det var en stolt dag, de tråden omsider blev trukket ind i fars kontor hjemme i Ribe og forbundet med et telefonapparat. Nu kunne vi snakke sammen hver dag, så tit, der var noget at forhandle. Og folk hjemme i Ribe syntes, det var vældigt morsomt at komme ind på fars kontor og veksle ord med mig derovre i Esbjerg."

Efterhånden blev der forbindelse til både Varde, Fanø og Hjerting, og da der var gået 10 år var der 240 abonnenter af Breinholt's, Lauritzens og Brincks telefonnetværk.

Kilder

- Niels Buch Breinholt: "Vestjyde og verdensmand", redigeret af Ellen Damgaard og Esben Graugaard, Holstebro Museums Skriftrække bind 2, 1994.
 Ellen Damgaard: "Lemvig. Langt væk ? – Fra hvad ?". Lemvig 1991.
 Salomon J. Frifelt: "Konsulen – Konsul Ditlev Lauritzens Levned, København 1939.
 Max Groshennig: "Slægten Breinholt", København 1907.

Behandlet værre end dyr

To af slægtens mænd blev i 1880'erne optaget af forholdene for samfundets fattigste; landarbejderne og tyende, der med Aakjærs ord blev behandlet værre end dyr. Den ene som arbejdsgiver, den anden som tjenestedreng.

S idst i 1800-tallet blev to af slægtens mænd optaget af de fattigstes kår. Mens de fleste andre lukkede øjnene for de umenneskelige vilkår for samfundets laveste, landarbejderne, karlene og pigerne, gik de to aktivt ind i sagen, fra hver sin side af klasssekampen.

På Lemvig-egnen var det som andre steder: Tyendet fik næsten ingen løn, og de kunne pines og plages efter bondens forgodtbefindende. Som det patriarkalske overhoved for familien og de tjenestefolk, der var i hans husstand, havde han ifølge tyendeloven "revselsesret" overfor tyendet. Den eneste rettighed, de unge havde, var retten til at sige pladsen op og rejse fra hjemstavnen. Og det gjorde de i stigende grad.

Lemvig-egnens gårdejere oplevede flugten fra land til by som et tiltagende problem. De havde svært ved at holde på de bedste folk som tjenestekarle og senere husmænd. Selv om de ville, havde de unge ikke råd til at købe et husmandssted - enten fordi lønnen var for lille, eller, som gårdejerne hellere så det, fordi deres evne til at spare op var for lille.

For gårdejer Peter Stokholm Breinholt (oldebarn af ane nr. 34) var det tyendets opsparing, der var problemet. Han engagerede sig før de fleste i sagen og stiftede i 1886 Danmarks første tyende- og arbejderspareforening. Samme år sendte Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4 og næstsøskendebarn med Peter Stokholm Breinholt) sin søn ud at tjene. Fra han var elleve år tjente sønnen, Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K), som hyrdedreng i sommermånederne hos en farbror i Øster Vinkel, Mads Møller. For ham var forholdene gode, men efterhånden gik det op for ham, hvor elendigt tyendet blev behandlet andre steder; han blev glødende socialist og forkæmper for de fattige.

På sparsommelighedsvejen

Peter Stokholm Breinholt var proprietær i Ramme sogn på gården Volder, som han havde købt i 1857. Et af de steder, han rejste problemet med tyendets forhold, var i Skodborg-Vandfuld herreders landboforening. Et mødereferat fra Lemvig Folkeblad, 3. marts 1886, fortæller, at han "benyttede tiden til at bringe et par arbejderspørgsmål på bane. De lyde således:

1. Kan der gøres noget, for at arbejderstanden på landet får en bedre anvendelse af den fortjente løn end hidtil så ofte sker? 2. Hvorledes kan arbejdsgiveren få en dygtig og sparsommelig husmandsstand i sin umiddelbare nærhed?"

Peter Stokholm Breinholt havde selv svaret på begge spørgsmål, nemlig oprettelse af en "Spareforening for Tyende og Arbejdere". Avisen uddyber formålet således: "Ved forenede tilskud fra arbejdere, arbejdsgivere og det offentlige at bringe kapital til at købe et arbejderhjem... En anden udtalte: 'Jeg har haft en karl, som fik 150 kr. i årlig løn, og han opsparerede i 5 år 500 kr.'"

Peter Stokholm Breinholt havde nedfældet sine tanker om spareforeningen i et skrift, der nu blev sendt rundt til egnens mænd, med Mads Agger, Kjølhede, som medundertegner. Et færdigt forslag blev fremlagt på et møde 22. maj 1886, hvorefter "Skodborg-Vandfuld Herreders og Lemvig Kjøbstads Tyende- og Arbejderspareforening" var en realitet. Det var landets første tyendespareforening. Peter Stokholm Breinholt hædres som dens stifter og foregangs-

mand i bogen "De samvirkende jydsk Spareforeninger",¹ der fremhæver "hans varme følelse for arbejdsstanden og klare blik for gennemførelse af reformer".

"Det primære formål for foreningen var at højne tyendeklassen ved at føre den ind på sparsommelighedsvejen og derigennem vække ansvarsfølelsen", hedder det videre. Et af midlerne var at give en højere rente end de almindelige pengeinstitutter. Det kunne spareforeningen kun gøre, fordi en række gårdejere støttede sagen som passive medlemmer. Deres bidrag blev senere afløst af tilskud fra kommunerne og fra 1901 af statstilskud.

Sømmet fast til en stolpe

Set fra et fagforeningssynspunkt var spareforeningen ikke løsningen af arbejdernes problemer. Tværtimod kunne ordningen opleves som en ny form for stavnsbinding, der bandt lønnen til en senere finansiering af et ligeså bindende husmandssted. Vilkaerne for tyende og landarbejdere var fortsat skrækkelige i de følgende årtier. Det gik op for bondesønnen, Chr. Møller, da han sidst i 1880'erne tjente som hyrdedreng. Som 15-16 årig lånte han nogle socialistiske blade og skrifter af en nabokarl. Dem kunne han så læse, når han gik og vogtede de løsgående kreaturer. Det blev et vendepunkt for den unge Christian Møller. Han blev socialist i både tanke og handling, også da han senere selv blev gårdejer i 1903. To år senere meldte han sig ind i Socialdemokratiet og blev i de følgende år foregangsmand for tyendets organisering i både fagforeningen og arbejderpartiet. Se kapitel 74 om *Den socialistiske gårdejer*.

Jeppes Aakjær beskrev i 1908 i Tyendebladet, hvordan tyende på Lemvig-egnen blev behandlet "Værre end dyr" "hos en gårdmand i Vandborg, der hyppigt straffede sin tjenstedreng ved at tage ham med sig ind i svinestien og der fæstnede ham til en stolpe med et søm gennem øret." Aakjær fortæller desuden, at "manden var meget hellig" og straffede drengen i overensstemmelse med Bibelens ord om husbonds ret til at afstraffe slaver på lignende vis (5. Mosebog, kap. 15, vers 17). Jeppes Aakjærs beretning gav genlyd på egnen og må have styrket Chr. Møllers sociale og politiske engagement i tyendets og daglejernes sag. Først i århundredet arbejdede ti procent af Danmarks befolkning som tyende - uden politiske og personlige rettigheder. Tyendet fik først stemmeret med grundlovsændringen i 1915, da også kvinderne fik lov til at stemme. Først herefter slog tyendets politiske og faglige organisering igennem på Lemvig-egnen - i strid modvind fra egnens gårdejere, men godt hjulpet af Chr. Møller.

For ham var tyendes vilkår en mærkesag frem til tyendelovens afskaffelse. Han var med til at stifte det lokale landarbejderforbund i 1918, og hans gård, Krabbesmark, lagde marker til flere møder i protest mod tyendets vilkår. En slagsang fra møderne var Jeppes Aakjærs revolutionære tyende-sang, "Her kommer fra dybet den mørke armé og fordrer af verden et svar. Skønt dagningens glimt i den dryppende le er al den fane vi har..."

Jeppes Aakjær betød meget for Chr. Møller og har endog besøgt Krabbesmark. Mange kendte forfattere som Johannes V. Jensen og Johan Skjoldborg overnattede på gården, når de gav foredrag eller deltog i møder i Lomborg forsamlingshus, hvor Chr. Møller var formand i foredragsforeningen.

Måtte sove i hestestalden

På et møde på Krabbesmark søndag den 25. maj 1919 sagde Frederik Hansen fra landarbejderforbundet: "Det er en skamplet for den danske bondestand, at den byder sine arbejdere og tjenestefolk så elendige boliger og kamre, som tilfældet er. Tyendeloven må afskaffes og vi må have en beskyttelseslov for børn og umyndige."

Landarbejdernes formand kritiserede i sin tale tyendets elendige boligforhold. Selv om natten blev de behandlet som dyr. Pigernes kammer lå typisk på de uopvarmede lofter, mens karlekammeret oftest lå i et hjørne af hestestalden - enkelte havde det i kostalden, hvor der var

TYENDESANG

Tekst: Jeppe Aakjær. Melodi: Erling Møller, 1945.

På lærerseminariet skrev Erling Møller sin egen melodi til Jeppe Aakjærs stærkt følelsesladede Tyende-sang. Sangen kom på forsiden af Tyendebladets første udgave, søndag den 6. oktober 1907, og den blev siden sunget ved arbejderstævnerne på Krabbesmark - til melodi af Niels Clemmensen.

varmere, men til gengæld lugtede mere. På Krabbesmark var tyendets boligforhold ikke bedre, og Chr. Møller må have følt sig personligt ramt af fagforeningsformandens kritik. I hvert fald byggede han to år senere et moderne karlekammer i forbindelse med en ny hestestald. Som noget helt nyt var karlekammeret adskilt fra stalden med et forrum og to døre. Kammeret havde et bræddegulv og var opmuret med to almindelige vinduer.

Der var to senge i karlekammeret - til deling mellem to karle og en tjenstedreng. Der blev ikke gjort forskel på karlene og gårdens egne sønner, der blev henvist til karlekammeret, efterhånden som de blev store. Luksus var det ikke. Sengene var med brædder og halm, og når man kunne høre musen pusle under hovedpuden, så var det tid til musejagt. Til gengæld var der med grundmuren ikke rotter i karlekammeret på Krabbesmark.

Selv om Chr. Møller kunne være en streng arbejdsgiver for gårdens tyende – der på den tid bestod af to karle, de to piger, tjenstedrengen og daglejerne, foruden de store børn, der arbejdede med på gården – så tog han hensyn til tyendets arbejdsmiljø, noget ganske uhørt på den tid. Det politiske var således ikke bare tom snak; på Krabbesmark måtte arbejdet ikke være for tungt, og derfor var der kun små skovle på gården, ligesom der heller ikke var 100 kg sække på Krabbesmark. I stedet genbrugte han sækkene fra kunstgødningen, der højst kunne tage 70 kg. Selv om karlene lo af de små skovle og de små sække, insisterede Chr. Møller på, at 70 kg-sækkene ikke måtte fyldes helt op.

To år efter sommermødet på Krabbesmark blev Tyendeloven afløst af Medhjælperloven.

Noter

¹ "De samvirkende jydsk Spareforeninger til oprettelse af egne hjem ved egne midler", af P. Olesen, Lemvig 1951.

Købte sin egen realskole

I 1890'erne var Kirsten Jensen fra Balleby en moderne kvinde. Hun tog som den første kvinde i familien en uddannelse, blev privatskolelærer og endte med at købe sin egen privatskole.

Gang var der i Kirsten Jensen. I 1880'erne var hun den første i Balleby, der fik en cykel. Hun spillede musik og dansede. Hun tog ferie i 1890'ernes København og gik på varieteer i Tivoli. Kirsten Jensen nåede at leve et stærkt liv som en selvstændig kvinde - og døde forholdsvis ung, uden mand og børn. For Balleby'erne var hun faster Kirsten, og på Krabbesmark hed hun moster Kirsten - søster til Kristian og Marie, aner nr. 3K og 3B.

Det må have ligget i kortene, at Kirsten Jensen ikke skulle ende sine dage som bondekone. Som 16-årig kom hun ud at tjene hos præsten i Tørring. Hun viste imidlertid tidligt interesse for undervisning og gav snart timer i sang og klaverspil. Hun bestemte sig for at blive lærer.

De første vinterlærerinder

Hun startede derfor i 1892 på Kvindehøjskolen i Hoven ved Tarm. Det var en på den tid progressiv skole, der var stærkt præget af Christen Kolds skoletanker. Den knap 20-årige Kirsten Jensen var blandt de første elever, der kom til Kvindehøjskolen, efter den i 1891 blev et kvindeseminarium. Skolen uddannede såkaldte vinterlærerinder, som kunne undervise i pøge- eller forskolen.

Det har været en utroligt spændende uddannelse, Kirsten Jensen fik. Seminariet blev drevet i højskoleånden, fik da også tilskud som højskole, og tilslutningen blev så stor, at der måtte indrettes en ny skolebygning med gymnastiksal. I skolens kælder var der indrettet et badeværelse med et moderne styrtebadsanlæg, som eleverne frit kunne benytte. I overensstemmelse med den kold'ske pædagogik blev der tilknyttet en børneskole til øvelse for de vordende lærerinder. På skolen undervistes i alle de almindelige fag, der dengang hørte til læreruddannelsen foruden sundhedslære, anskuelsesundervisning og praktiske øvelser i undervisning.¹

I et brev til sit næstsøskendebarn Theodor Gay fortæller hun, at hun især gik op i svensk gymnastik og religion. Da hun var oppe i 'Praksis', skulle hun fortælle om en kat, for det hørte med til anskuelsesundervisning. Hun undskylder, at hun ikke tidligere havde besvaret "sin gode Vens Breve" med, at hun havde travlt med at læse lektier og skrive stile. Men det er dog mere fester og teaterure, der fylder brevene til den gamle skolekammerat Theodor Gay, der på samme tid var elev på Sorø Højskole.

Blandt andet skriver hun, at hun meget gerne ville have været med til et bryllup hjemme, for der blev spillet op til dans bagefter. Hun glædede sig til julegilder, og fortæller videre om baller på skolen, blandt andet havde en gymnastik- og skyttelærer arrangeret et fastelavnssbal, hvor hun havde moret sig til klokken to om natten. Et vognlæs fra skolen havde også kørt til Sdr. Omme og set komedie. "Svendens skuespillertrup" havde opført "Jeppe på Bjerget" og "Billetmærket". Det faldt helt i hendes smag.

Den følgende sommer blev der spillet skolekomedie. Kirsten var ikke bleg for at optræde i herretøj og mørke ovale briller - sammen med slægtningen og veninden Christine Pinholt², der var iført mandstøj og stort overskræg (se foto kapitel 61).

En "kold" sommer i Tivoli med panoramaet: Isdronningens Palads.

Det var i sommeren 1896 en stor begivenhed for Kirsten at opleve panoramaerne 'Nordpolen' og 'Snedronningens Palads' i Tivoli. 'Koncept', 'design' og 'event' var dengang nok fremmede ord, men nok dækkende for de skabende kræfter i Carstensens Have.

Startede som huslærerinde

Den første plads, Kirsten Jensen fik efter sin uddannelse på kvindeseminariet, var som privatlærerinde på Vi-umgård i Ulfborg. Senere var hun lærer for tre børn hos en familie på Maltvedgård i Gyrstinge sogn på Sjælland. Herfra skrev hun i oktober 1896 et brev til Theodor Gay,

hvor hun gør lidt grin med sin lærergerning. Hun skriver, at hun bør have omsorg for sine medmennesker, da hun hører til "halen af gejstligheden", en omskrivning af de gejstliges omtale af "skolen som kirkens datter".

Også i dette brev fortæller hun mest om fornøjelser og oplevelser ud over det sædvanlige. Om sommeren har hun været på flere skovture, blandt andet til Sorø, hvor hun plukkede et efeublod på Ingemanns grav. Kirsten spillede musik og gav klaverundervisning. Hun længtes efter at undervise Theodor Gay igen, som hun havde gjort derhjemme.

I pinseferien og den tre uger lange sommerferie tog Kirsten over til familien i København, hvor hun oplevede hovedstadens aftenliv. Størst indtryk gjorde et besøg i Tivoli, hvor hun havde hørt den franske sanger "Nikita" synge, set dresserede bjørne og skuespil på Pantomimeteatret. I brevet spørger hun med, at hun har set isen ved "Nordpolen" - i modsætning til Fridtjof Nansen, der netop havde vendt om i et forsøg på at nå Nordpolen - men faktisk havde hun set en dansat ved navn "Nordpolen". Hun fortæller også om dansstederne "Hvalens Varieté" og "Snedronningens Palads", men det var i "Nordpolen", hun havde fået sig en "svingom". Den sommer var hun ude at danse fem gange, men hun fandt ikke selskaberne blandt de fremmede så fornøjelige som blandt folk, hun kendte.

Den unge Kirsten Jensen var ikke blot en flittig brevsriver, men også en stor samler af postkort. Som voksen samlede hun i hundredvis af postkort fra venner, familie og bekendte. Postkort var nemlig blevet mode i 1890'erne - efter pariserne byggede Eiffeltårnet til verdensudstillingen 1889. Man købte, sendte og samlede postkort. Kirsten Jensen ordnede sine kort i de nye samlemapper, der var produceret til formålet.

Af en vestjysk bondepige at være havde Kirsten Jensen en geografisk spredt familie - og modtog tilsvarende mange postkort. Fra sin tidligste ungdom havde hun hyppigt været på besøg eller ferie i København hos familie og venner. Her boede hendes ældste søster, Bodil Marie, der var gift med høker Poul Berg fra Sønderbjerg i Fjaltring. Fra deres børn modtog Kirsten mange brevkort. Kirsten Jensens kusine, Bolette Marie fra Søgård i Lemvig, var i øvrigt gift med en anden Poul Berg, malermester og fætter til førstnævnte.

Også fra sin gode veninde Olga modtog hun brevkort fra feriestederne i Nordsjælland og hilsener til jul.³ Olga var gift med Laurids Madsen, der var skræddermester og i øvrigt bror til

den første Poul Berg. Hun fik ligeledes mange brevkort fra sin veninde Christine Pinholt, et af dem skrevet med stenografi, som de begge havde lært.

I 1901 blev den snart 30-årige lærerinde ansat i Høllund ved Vejle. Blandt de elever, hun underviste, var nogle børn af en kærtmager, Anton Buk, og hans hustru Kirstine. Kirsten Jensen syntes så godt om den familie, at hun fik sin søster Marie (anc nr. 3K) til at tjene hos dem. Det var hun meget glad for.

Kærtmageren var med i det frie kirkesamfund, unitarene, og det påvirkede Kirsten Jensen, men endnu mere lillesøsteren Marie. I de samme år stiftede søstrene bekendtskab med metodistkirken, der var særligt aktiv på Vejle-egnen, og som gjorde et stort indtryk på dem. De to søstre blev særlig fascineret af det store sociale arbejde, som kirkens leder, biskop Bast, udførte gennem "Centralmissionen". Arbejdet omfattede både bespisningshjem, børnehjem, alderdomshjem, herberger, også for enlige mødre, foruden uddeling af mad, beklædning og brændsel. Afholdssagen var en anden mærkesag.

Intet tyder dog på, at Kirsten Jensen selv blev metodist. Men kirkens arbejde for de fattige børn satte sig varige spor hos den unge privatskolelærer. Midt i alvoren fortsatte Kirsten Jensen sin musikundervisning i Vejle. Egentlig undervisning var det ikke altid, tilsyneladende var der i højere grad tale om et tæt samspil med andre voksne. At musikken var til stor glæde for medspillerne fremgår af hendes poesibog fra de år: "...jeg vil længe mindes dig og din musik," skrev en. En anden skrev: "Tak for de mange gemytlige timer, som vi har tilbragt sammen. Især tak for musiktimerne, hvor jeg i min ringhed fik lov til at medvirke". En tredje sagde "Mange tak for musikken, som jeg så mange gange har været henrykt over" og skrev "Til minde om din medspiller" under et digt til Kirsten.

Købte sin egen privatskole

I årene fra 1904-1908 rykkede Kirsten Jensen hjem til Lemvig og Balleby. Hun blev ansat ved Lemvig Realskole og fik derved bedre tid til dyrke familien Udover søsteren Marie så hun meget til kusinen Petrine Bjerre på Bovbjerg Badehotel, hvor alle kunstnere kom. Hendes mand, maleren Kr. Bjerre, tegnede hende og forærede hende et par tegninger.

Efter fire år på hjemegnen rejste Kirsten Jensen til Aars Privatskole. Den var oprettet i 1890'erne, og som noget nyt fik børnene her undervisning hver dag og havde flere fag - i modsætning til folkeskolen. Skolen blev udvidet i 1912, så den fik fire klasseværelser, foruden lejligheder til bestyrer og to lærere. Samtidig blev den en eksamensskole, der indstillede elever både til mellemskole- og realeksamen.¹

Kirsten Jensen fra årene i Lemvig (1904-1908). Originalen er signeret: Kr. Bjerre 1907. Efter Bjerres død, da sønnen Kristian havde overtaget hotellet, forærede han (med Kristian Gay som mellemmand) tegningen til sit næstsøskende-barn Vera fra Vester Balleby i Tørring.

Kirstens Jensens private skole i Odder.

Efter mere end 20 år som lærerinde havde Kirsten Jensen fået mod på at starte sin egen skolevirksomhed. En mulighed viste sig i 1916, da Odder private Realskole blev sat til salg. For den nu 43-årige Kirsten Jensen var det næsten som at bygge en skole op fra bunden. Skolebygningen var samtidig blevet overtaget af kommunen til administrationsbygning. I stedet købte hun den store "Villa Rathlou", en tidligere sparekasse⁵ midt i byen, og indrettede den som privatskole.

Efter købet af den nye skolebygning var der ikke mange penge tilovers. Men Kirsten Jensen var en iværksætter og driftig leder, der i stedet udnyttede sine andre ressourcer, nemlig eleverne. Tage Hansen, der var elev på skolen i 1916, har fortalt om flytningen: "Kirsten Jensen havde ikke råd til flyttevogn, så de større elever fik fat i alle byens trækvogne til at transportere skolepultene og andre større ting på. De små elever fik lov til at gå med, hvad de let kunne bære, såsom udstoppede dyr og andre småting, så sådan foregik flytningen i pendulfart."⁶

Kirsten Jensen må have været en karismatisk personlighed, der var god til at overbevise andre. Med sig til Odder havde hun to lærerinder fra privatskolen i Års, selv om det økonomisk må have været lidt af et vovestykke at starte en skole på de vilkår. Den private realskole var blot en af flere private skoler i Odder, der konkurrerede om eleverne og dermed forældrenes gunst.

En alt for tidlig død

Kirsten Jensen nåede kun at drive skolen i tre år, før hun blev syg. Hun døde 9. september 1919 efter en underlivsoperation på Sct. Josephs Hospital i Århus. Hvad den egentlige døds-

årsag var er usikkert. I dødsannoncerne blev årsagen angivet til at være underlivsbetændelse.⁷ Familiemyten fortæller mere mystisk, at hun havde fået kræft i underlivet og om et alvorligt cykelstyrt, hvor hun faldt så uheldigt, at cykelstyret ramte op i underlivet.

Kirsten Jensen blev begravet i Tørring 15. september 1919. Hun blev 47 år. Eleverne fra Odder fik senere sat en marmorplade på deres gamle forstanderindes grav.

11 dage før sin død testamenterede hun skolebygningen i Odder til biskop Bast, hvis store filantropiske arbejde havde vundet hendes sympati i Vejle-tiden. Han skrev i 1922 i et takkebrev til arvingerne blandt andet følgende:

"Jeg har modtaget Arven i Henhold til afdødes Erklæring af 4. September 1919, hvori hun har bestemt, at hendes ejendom Villa "Rathlou" skænkes til fordel for fattige Børn, og Arven vil derfor alene blive anvendt til Opfyldelse af denne afdødes Bestemmelse i så Henseende ... Af afdødes nævnte Erklæring fremgaar, at hun har tænkt sig og udtalt Ønsket om, at der oprettes et Børnehjem i Ejendommen".

Denne tanke ville biskop Bast gerne arbejde videre med, og gjorde det også i de følgende år, men den lod sig ikke realisere af økonomiske grunde. Hele missionens virksomhed og dermed også tanken om et børnehjem i Odder led et alvorligt knæk i 1924, da biskop Bast blev tiltalt for bedrageri og falsk. Den endelige dom i 1926 kom til at lyde på tre måneders fængsel på sædvanlig fangekost.

Sagen endte med, at forældre-kredsen overtog skolen" og førte den videre, helt frem til vor tid

Kirsten Jensen havde skabt sig et varigt minde med skolen, der i 1971 kom til at hedde Rathlouskolen - efter den bygning, hun købte i 1916.

Kirsten Jensen var opkaldt efter Kirsten Marie Christensen Kammergaard fra Mellem Snabe, her malet af Kr. Bjerre.

Noter

- 1 "Den danske Folkehøjskole gennem 100 år", red.: Ernst J. Borup & Frede Nørgaard, s. 318-319. Lønvig Avis 21/11 1893. "Meddelelser om Kvindeskolen i Hoven pr. Tarm", Kolding 1892.
- 2 Nr. 23 i "Stamtavle for efterkommere efter Jens Gregersen (1807-1862) og Ane Marg. Christensdatter Roesdal, Engbjerggård". Slægtsarkivet, sep. 1959. Top. 2432.
- 3 "Slægtsbog for slægten fra Sdr. Bjerg". Fredericia 1970. Nr. 1 A. I F og III A.
- 4 Jens Bråten: "Aars by og sogn". Års 1985, s. 84.
- 5 "Villa Rathlou" var opført 1872 af stamhusbesidder Emil Holstein Rathlou til Rathlousdal til brug for Hads Herreds Spare- og lånekasse og som brug for hans familie. Se Demokraten 21/6 1971. "Hads Herreds Spare- og lånekasse 1852-1937". Odder 1937. Thorvald Madsen: "De private skoler i Odder". Odder 1953, s. 10. "Rathlouskolen før og nu". Paul Nedergaard: "Dansk præste- og sognehistorie". VII. Århus stift, s. 127. Odder Avis 21/11 1976 og 1/6 1980. Aarhus Amtstidende 30/10 1964. 30/1 1972. Aarhus Stiftstidende 25/6 1989.
- 6 Samtale med Erling Møller efteråret 1988.
- 7 Odder Dagblad, Hads Herreds avertissementstidende, 11/9 1919. Odder Venstreblad 10/9 1919.
- 8 Thorvald Madsen: "De private skoler i Odder". Odder 1953, s. 10ff.

Petrine og bohernerne på Bovbjerg Badehotel

Bovbjerg Badehotel var i 1890'erne og begyndelsen af 1900-tallet et refugium for tidens kunstnere og digtere - og Kr. Bjerres Petrine var deres sjælesørger i selv "den mest komplicerede verdenssmerte".

Udflygt hedder Kristen Bjerres maleri fra 1918. Det forestiller Jeppe Aakjær, der stiger op i char-a-banc'en, den høje hestevogn med polstrede bænke, hvor allerede Lemvig-digteren Thøger Larsen sidder – sammen med kunstmaleren Niels Bjerre og en tredje digter, Johan Skjoldborg. Selv har Kristen Bjerre malet sig ind som kusk - manden med ryggen til, der på en gang betjener gæsterne og styrer deres fremdrift.

Billedet er også kaldt "Den jydsk Bevægelse", og det er typisk for tiden i det lille sogn Ferring på kanten af Vesterhavet. Ophavsmanden til billedet var både kunstmaler og krovært på Bovbjerg Badehotel, hvortil det nye århundredes forfattere, malere og digtere blev draget fra hele landet. Og de var der, om ikke alle, så mange andre af tidens store og mindre kunstnere: Der var malere som Jens Søndergård, Hans Brygge og Ebbe Kernerup, der var forfattere som Viggo Stuckenberg, Anders Thuborg og Otto Gelsted - og fælles for dem var, at de elskede Bovbjerg og badehotellet i Ferring.

Ikke bare på grund af lyset, der på Bovbjerg blev kastet tilbage fra havet, søen og veserne. Heller ikke alene på grund af den storslåede udsigt fra de højt hævede skrænter eller det barske Vesterhav, der år for år åd sig ind på menneskenes steder.

Nej, det var i høj grad på grund af Petrine, Kristen Bjerres kone. Det var hende, de gang på gang vendte tilbage til, i såvel det levede liv som det liv, de beskrev i bøger, artikler og malerier. Efter et af sine første besøg på hotellet i sommeren 1928 skrev forfatteren Anders Thuborg i et brev til Kristen Bjerre: "Fru Bjerre glemmer man ikke. Din kone er et af de sjældne store mennesker, der med det samme tager en om hjertet."¹

Scenere kom han tættere på hende - og blev ganske betaget: "Jeg tilbragte hver dag nogle timer i køkkenet hos Petrine. Hun var en af de sjældneste og betydeligste kvinder, jeg har truffet. Når man havde vundet hendes fortrolighed, åbnede hun for en rigdom af iagttagelser, hvori man så menneskene i humorens guddommelige spil. Hun kunne fortælle, så alt blev levende og stort omkring en. Den skarpeste intelligens, den rigeste hjertevarme. Vi elskede hende alle. Og hvor kunne man andet, hun kendte det mirakel, som er mennesket."²

Man må være hardbo

Hvordan livet udspillede sig omkring Petrine Bjerre, beskrev Anders Thuborg i en kronik i 1928:³ "Fru Bjerres køkken på Bovbjerg Badehotel er nok det forunderligste i Danmark, det tror jeg. Der er malerier på væggene og blomsterplanter i vinduerne. Og bag kulkassen har fire katte hver en lille killing, som de er fælles om. Desuden holder hunden "Dille" til derinde, samt to hankatte."

"Det køkken er både kunst og litteratur og folkeliv og dyreliv og sang og musik... Fru Bjerre siger, at alle mennesker kan spille her ved havet... 'A er vejster fræ, a kan spill'. Det kommer derude fra. Enkelte er født med talent ud over det sædvanlige, som familien Kaasgaard. Men alle jævne mennesker kan spille harmonika og violin."

"Man begynder som fremmed badegæst inde i det egentlige hotel. Men man havner ude i

Udflugt - også kaldt "Den jydsk Bevægelse": Jeppe Aakjær stiger op i char-a-bancen til Thøger Larsen, Niels Bjerre, Johan Skjoldborg og kusken Kr. Bjerre.

køkkenet hos fru Bjerre. . . ude ved det fællesbord, som står lige bag ved døren. Her kan man træffe mennesker, hvis man forstår mennesker. Her er alle een stor familie. Der handles og spilles kort og drikkes kaffepuncher."

"Og fru Bjerre tager selv harmonikaen og synger. Et sjældent menneske! En af de mærkeligste kvinder, jeg har truffet! Hun er fortrolig med kunst og poesi på en egen førstehåndsmåde, som vist kun en vestjyde kan være det!"

"Hun omfatter alt og alle. Hun er selv køkkenchef. Og hun er moder for sine piger. Hun er moder for os allesammen. Enhver giver hende sin sorg og sin glæde. Og hun ved at omsætte det i mild godhed og humor. Hendes hjerte er så rigt, at hun forstår alt. Hun kan goutere en særlig udregnet kæltringestreg i en hestehandel. Og hun er medfølelse og medvidende i den mest komplicerede verdenssmerte." "Hendes intelligens er knivsblad-skarp. Det er humorens kerne. Hun kan tale i alvor; men der dirrer en lille ironi i en yderkant, ganske fin og som en spinkel tone. Den har sin plads i helheden. Hvis den forstås, hviler hendes smil anerkendende på en brøkdæl af et sekund. Men hvis den ikke forstås, er det, som knivsbladet vendes, et kort blink, og man er udleveret - i al godmodighed og uden hån. Og sådan er hendes beretninger om samtaler også. Hun og Thøger Larsen kunne tale sammen, de forstod hinanden ind til det inderste. Man må være hardbo for helt at være med."

"Her lever sagatiden endnu," fremhæver Anders Thuborg og fortæller videre om de sjældne typer, han mødte i Petrine's køkken. Foruden gæster og værtsfolk samledes også her de 10 piger og 3 karle. Her sad Niels Katkjær, hvis viser "har befrugtet store dele af den danske litte-

Petrine. "Hendes hjerte er så rigt, at hun forstår alt. Hun kan goutere en særlig udregnet kærlingestreg i en hestehandel. Og hun er medfølelse og medvidende i den mest komplicerede verdenssmerte." - Forfatteren Anders Thuborg.

ratur. Men her sad også Stuckenberg og talte fortroligt med fru Bjerre, som kun de to fine og storhjertede mennesker kunne tale sammen. Stemningen i fru Bjerres køkken omfatter disse to yderligheder. Her er intet menneskeligt fremmed. Der kan siges det groveste snak, bare det indeholder en dybere humor! Og de sarteste rørelser i et kvindehjerter finder den rankeste forståelse. Der er rejst folk hertil, som var fortvivlede over livets indviklethed, og som skulle finde ro ved havet. Fru Bjerres samtaler har givet dem freden og fortrøstningen tilbage. Hun var den moder, der forstod dem bedre end nogen anden. Hun fandt den lægende sandhed."¹¹

"Stuckenberg og hans kone fru Clara – 'Det var herlige mennesker!' siger fru Bjerre. Der optrådte nogle operasangerinder dengang inde i salen, men det brød Stuckenberg sig ikke om. Det er ikke noget for mig, sagde han, jeg forstår dem ikke. Men kom nu med ind i 'Kapitajnens Kahyt', sådan kaldte han hjørnestuen, og syng så De en lille sang for os! De synger så kønt!" Og så måtte fru Bjerre synge. Hun sang for fru Clara og Stuckenberg. Og de holdt derved en slags andagt sammen. Der var højhed over stemningen. En egen inderlig poesi.

Et rend af kunstnere

Anders Thuborg skrev også om Kr. Bjerres kunst og om digterne, han malede. Men stadig vendte han tilbage til den betydning, som værtsfolkene og ikke mindst Petrine havde for nogle af kunstnerne. For dem var Bovbjerg Badehotel et fristed langt fra hovedstaden, hvor de kunne leve livet i al dets storhed. Mange boede på hotellet sommeren over, de arbejdede, festede, drak og lod de store følelser slippe løs.

En af dem var Politikens bladtegner Eigil Petersen, der altid var aktiv som tegner i sine ferier: "Den mærkelige robuste og følsomme mand, der i letsindig rus fandt på de galeste streger og brugte de stærkeste udtryk, men som i barnlig godhed åbnede sit hjerte og græd, når fru Bjerre sang en stiltfærdig sang eller en af vore skønne, dybe salmer."¹²

Andre malerkunstnere, der kom på Bovbjerg i Kr. Bjerres tid, var Jens Vige og Hans Brygge,

foruden den københavnske maler og forfatter Ebbe Kornerup¹³, der skrev om Kr. Bjerre og Bovbjerg i sin bog om Thøger Larsen⁷. Blandt Lemvig-egnens sommergæster var han en veteran, der allerede omkring 1901 havde lejet sig ind hos Christen Møller på Nørre Vinkel - men det er en anden historie, der fortælles i sit eget kapitel.

Petrine i sit køkken. Omkring 1915 malede Kr. Bjerre sin kone. Petrine står til venstre, ved bordet arbejder en svigerinde fra Kviesgård, men pigen til højre er Henny, en slægtning fra Vilhelmsborg.

Den kommunistiske forfatter og journalist Otto Gelsted var en anden gæst på Kr. Bjerres badehotel. "Vi hyggede os ved en kaffepunch," skrev han i en kronik i Ekstra Bladet den 10. januar 1928.

Maleren Jens Søndergaard kom første gang som gæst på hotellet i 1928. Som mange andre blev han grebet af stedet, og Kr. Bjerre sagde til ham: "Du kan blive her så længe du vil, og du kan få huset derovre at male i. Vil du give 25 kr. om måneden, er det godt, og har du ikke penge, er det også ligemeget."

To år efter overtog Jens Søndergaard tømmerhandler Laurits Bechgaards sommerhus som sit faste hjem gennem mange somre. Det er her, Søndergaard-museet nu er indrettet - på kanten af skrænterne ned til Vesterhavet. Om tiden med Kristen Bjerre har Jens Søndergaard fortalt følgende lille brudstykke: "Da Niels og Kristen Bjerre levede - det var et par brave fyre, kan du tro - stod jeg undertiden herude på de yderste skrænter i mulm-sort, blæsende efterårsaftener og spillede på fløjte. Kristen kunne blive helt tosset af at høre det. Han fablede om urolde og fløjtespillende fauner, og så var det bare Jens fra Thy!"

I skyggen af sin fætter

Blandt alle malerne var den flittigste gæst Niels Bjerre, Kr. Bjerres fætter. "Niels Bjerre var en hyppig gæst. En gang kom han på et lille eftermiddagsbesøg, men havde da så møj travlt med at komme af sted igen. Han lod sig dog overtale til at blive der om natten, og så blev han der i halvandet år!" har Kr. Bjerres søn senere fortalt.

Niels Bjerre malede sine bedste billeder på vestkysten. Med et maleri som "Stormdag på Bovbjerg" kunne Niels Bjerre indfange udsigten fra første sal på Bovbjerg Badehotel på selv en uvejrsdag i 1929. I mange kunstners erindringer om Bovbjerg er Niels Bjerre en tilbagevendende karakter. I bogen Billeder fra rejsen, udgivet 1944, fortæller Anders Thuborg om en forsommer i 1928, da han "sammen med Niels Bjerre boede på Bovbjerg Badehotel hos Kristen Bjerre. Vi tre tog på en af vore talrige udflugter over til Villhelmsborg." Malerinden Kirsten Kjær er en anden, der fortæller om Niels Bjerre, og om at være hans "markmus".

Som kunstner havde Kristen Bjerre altid stået i skyggen af sin ældre fætter. Det var Niels Bjerre, der solgte bedst og høstede de største anerkendelser både før og efter sin død. Han var maleren, der var på kro, mens Kristen Bjerre var kromanden, der malede. Politiken beskrev omkring århundredeskiftet Kr. Bjerre som netop den malende kromand og sognerådsmand:

"Bjerre er elsket af mange tusinde mennesker, og han fortjener det. I alle egenskaber er han fyldestgørende. Blot klager man i sognerådet over, at han sidder og tegner på de alvorlige akter, og i badehotellets køkken over, at han maler på melposerne, kunstner er han jo nemlig inderst inde og for resten i hele kroppen."¹¹

Jeppe Aakjær satte dog begge malere højt, skrev han i sin anmeldelse af Kristen Bjerres udstilling i København i 1924: "Kr. Bjerres kunst er en herlig vestjysk billedbog, som kendere ikke bliver træt af at bladere i. Og nu i disse dage har han taget denne billedbog under armen og er kommet herind for at vise den frem for et hovedstadspublikum," skriver Jeppe Aakjær og fortsætter: "Vi har her til lands strengt taget kun to vestjyske malere, Kr. Bjerre er den ene, og hans fætter Niels Bjerre den anden. Deres kunst synes mig noget af det ægteste, som vi jyder ejer."

Malede dagliglivet

Senere kunstkritikere har fremhævet Kristen Bjerres kvaliteter. Kristen Bjerre indfangede i høj grad naturen og livet som det udspillede sig i dagligdagen. Et af hans motiver var Petrine's køkken, hvor de nærmeste gæster, folkene og familien samledes. Andre motiver var stråteak-

Kr. Bjerres lokale gennembrud kom med en udstilling i Lemvig i november 1891. Især billedet af værkstedet i Lille Kubstrup og "Æ Wandborg Smed" vakte opsigt. "Virkelig kunst, ung og livskraftig," skrev folkebladet. Til venstre Kr. Bjerres svigerfar, smedemester Jens Chr. Jensen.

kerens arbejde, vestjyske gymnastikpiger eller redningsfolk i arbejde. Et af Kristen Bjerres første vestjyske billeder forestillede noget så jordnært som en arbejdssituation i svigerfaderens smedie. Billedet blev første gang udstillet i november 1891, kort efter Kristen Bjerres bryllup med Petrine. Hun var netop datter til "Æ Wandborg smed", Christian Jensen, der var gift med Kirsten Christensen Kammersgaard (søster til ane nr. 7).

I sin anmeldelse af udstillingen skrev Lemvig Avis om "et stort billede", der havde "indtaget hæderspladsen. Det er en smedie og i den tussmørkets time, da smedeessens gule flammer endelig får overvægten over det blå hendøende dagsskær." Avisen beskrev et par, der "tager sig en lille passiar ved den spruttende ild på essen" - den ene var "Æ Wandborg Smed".

"Det har været en begivenhed for Lemvig at have haft en udstilling af virkelig kunst, ung og livskraftig," skrev en anden af byens aviser² om hans og fætterens Niels Bjerres tegninger og malerier på Jespersens Hotel.

Ikke bare for Kristen Bjerre, men også for Petrine, var denne første, lokale anerkendelse vigtig. Det nygifte par havde meget, de skulle bevise. Ikke blot over for Kristen Bjerres nye svigerfamilie, men også for alle andre i Vandborg. De var bare 22 år, da de i 1891 giftede sig med hinanden. Første gang, de fik øje for hinanden, var formentlig syv år tidligere i faderens smedeværksted. De var ikke meget mere end konfirmander, da Kristen Bjerre fra Fabjerg kom i lære hos malermester Braae i Vandborg. Det var ham, der på smedegåden stod for malingen af de vogne, værkstedet fremsullede. Så her havde Kristen Bjerre sin gang, da hormonerne begyndte at virke. Måske var det i fritiden, de for alvor fik øjnene op for hinanden, i hvert fald var de begge med i Vandborg Sangforening. Der var også mange gode baller på egnen, hvor et par unge tvillingebrødre spillede andet end "den gængse bondemusik"; hvilket man kan læse om i næste kapitel *Musikken fra Øster Balleby*.

Gjort af et godt håndværk

Ingen ville have troet, at disse første forelskede øjekast skulle føre til, at Petrine endte som en berømt muse og sjælesørger for de ypperste af de nye århundredes kunstnere. Men sådan gik det, om end med vanskeligheder. Kristen Bjerre var ikke gået i lære som maler for at blive

håndværker; han skulle være kunstmaler. Dengang var det almindeligt, at man måtte begynde som malerlærling, hvis man ville være kunstner. Så lærte man det grundlæggende og havde altid noget at falde tilbage på.

Egentlig havde Kristen Bjerre drømt om at blive idrætsmand og gymnastiklærer, men en sygdom i knæet gjorde en ende på det ønske. Så da Kristen Bjerre var udlært, rejste han i en alder af 19 år til København for at studere kunst – med sine forældres kærlige opbakning, som det fremgår af følgende brev fra faderen nogen tid senere: "Jeg synes, der går en tone gennem dit brev, som om du harmer dig over, du bruger så mange penge. Det skal du dog ikke sørge over. Jeg har ganske vist ikke mange penge, jeg må netop låne penge i denne tid; men jeg har det håb, og vil også gerne holde håbet i live, at du nok må have den lykke at nå målet, som du stræber efter, og det håber vi alle ved Guds hjælp, at det må ske. Og så længe jeg kan spore, at du er så sparsom som mulig og bruger ingen på afveje eller slette steder, da vil jeg gøre, hvad jeg kan for at hjælpe dig til rette."

I fire år læste han, og efter studierne flyttede han til Sorø Højskole, som hans slægtning, højskolemanden Kristen Bjerre, var leder af – sammen med kvindesagsforkæmperen Jutta Bojsen-Møller.¹³

For den nu 21-årige Petrine blev det signalet til opbrud. Hun rejste i 1890 fra Vandborg for at tage på højskole - i Sorø - og genoptage bekendtskabet med Kristen Bjerre, der nu var blevet kunstmaler. Resultatet var, at de to blev forlovet, og sankthansaften den 23. juni 1891 stod brylluppet på smedegården Lille Kubstrup i Vandborg. Vi kan kun gætte om, hvad sognets jordnære folk tænkte, da Petrine ægtede en kunstmaler, uddannet i København: "Ka' man leve af det?" Kristen Bjerre har haft noget af en svigerfar at skulle leve op til. Da Christian Jensen som ung var kommet hjem fra krigen 1864, startede han på Lille Kubstrup som både smed og landmand, men blev snart kendt vidt omkring under navnet "æ Wandborg smed".

En stor virksomhed voksede efterhånden op - også med salg af landbrugsmaskiner - og "regnedes for landets største i sin art." Vognbeslag blev et speciale, og Christian Jensen lavede egnens første fjedervogn. "Jens Chr. Smed oprettede også et karetmagerværksted. I disse to værksteder var der til tider 14 mand i arbejde - 12 smedesvende og 2 i karet-magerværkstedet. I smedjen var der 4 ildsteder, og der stod en svend og en læredreng ved hvert."¹⁴

Måtte vælge en levevej

Petrine Jensen og Kristen Bjerre var klar over, at de ikke kunne leve af kunst og kærlighed alene. De måtte vælge en mere konkret levevej, der både kunne skaffe dem føden og dog give Kristen Bjerre tid til maleriet. Løsningen blev, at de overtog Ferring Gæstgivergård, der havde krobevilling. Her flyttede de ind dagen efter brylluppet og blev krofolk.

De nye værtsfolk satsede på logerende. På den tid var det ved at være mondænt for byboere at tage på badeferie ved vestkysten. Siden fyret på Bovbjerg var taget i brug i 1877, havde Ferring udviklet sig til et turistmål, og allerede i løbet af det første års tid havde strandfogeden fået ret til udskænkning på sin gård, Vesterferring, senere Ferring Gæstgivergård. Petrine og Kristen Bjerre fik nu bygget til gården, så der blev flere gæsteværelser og en lille sal. Resultatet udeblev da heller ikke; i årene efter begyndte gæsterne at strømme til kroen. Vi har ingen regnskaber fra den gang, men tilstrømningen fremgår klart af en notits i Lemvig Folkeblad, dateret 17. august 1896: "En kolossal mængde tilrejsende har i denne sommer været herude. I går var i løbet af to timer ikke mindre end 150 oppe at bese fyrtårnet. Hen ved 20 vogne holdt ved Ferring Gæstgivergård, medens en del fremmede gik til høfderne og andre til Bovbjerg." Det var vestkystens første høfder, der var anlagt ud for klitterne mellem havet og Ferring Sø.¹⁵

Med høfderne kom badelivet til Bovbjerg. En god badestrand var på grund af 1870'ernes høfdebyggeri opstået der, hvor skrænten hører op lige nord for Bovbjerg, og hvor klitten beg-

ynder. Mellem høfderne aflejrede sig enorme mængder af sand, der ikke bare forhindrede havets gennembrud til søen, men også skabte Bovbjergs tillokkende badestrand og en af forudsætningerne for Petrine og Kr. Bjerres badehotel. Turisterne rejste gerne fra København til Bovbjerg for at opleve de størlåede skrænter ned mod Vesterhavets bølger og bade i Vesterhavet. I Politiken berettede en af de københavnske badegæster i 1903 – under overskriften *Vesterhavs-brev*¹⁶ – om sin ankomst til Bovbjerg efter den lange rejse fra hovedstaden. Særligt den sidste del af togturen på Vemb-Lemvig-banen var langt ude; togføreren gjorde nemlig lange ophold på "denne tredierangsbanes mindre stationer", der samtidig tjente som lokale kroer, sådan som det var i Ramme. Først ved titiden om aftenen nåede toget frem til Bonnet, hvor turisten blev modtaget af hotellets kusk. Herfra gik rejsen så videre i åben hestevogn de otte kilometer til Bovbjerg, hvorfra fyrets blinken og snart også havets brummen trængte gennem den halvlyse sommeraften. Endelig "ruller man op foran den hvide hotelbygning, som med sin store glasveranda ser ganske indbydende ud."

Alligevel faldt den ankomne ikke straks til ro. "Man spadserer de tre hundrede alen... Hr. Bjerre er med, og han fører os lige til randen af skrænten, og dybt nede under os ser vi den hvide strandbred, ind over hvilken skummet flyver fra bølgerne, som med en larm, der lyder som fjern torden, brydes mod revlerne. Denne hendøende torden lyder i ens øre, når man falder i søvn. Den lokker en ud, i samme øjeblik man vågner og får vinduet op. Ude over havet står hvide skumstriber, og i en fart er man i løjlet." Badegæsten fortæller videre om, hvordan man på den tid badede i Vesterhavet, men den historie er mere udførligt fortalt i kapitel 88, *Da badelivet kom til Vinkelhage*. For københavnere og andre byfolk har det været helt eksotisk at komme til den nordvestjyske kro på Bovbjergs skrænter. Blandt gæsterne var mange kunstnere og forfattere fra Kristen Bjerres tid i København og Sorø.

Forfatteren Viggo Stuckenborg fortalte senere: "Den gamle Ferring Kro var som de rigtige gamle vestkystkroer lavloftet, med blankslidte fyrretræsbenke under vinduerne, små gardiner og en uudryddelig duft af øl og tobak, og sand på gulvet."¹⁷

Det må have været noget af slæb på en gang at stifte familie og opbygge en kro. Året efter fødte Petrine deres første søn, Niels, opkaldt efter sin farfar. I den travle sommer 1896 var Petrine højgravid med det næste barn. Huset var fuldt af badegæster, da det var ved at være tid, og for at få ro lod kroværterne dem alle køre "til Harbøre Badehotel, samtidig med at man kørte efter jordemoderen." Det blev endnu en søn, Kristian, født 19. juli.

Flere børn blev det ikke til, før efternøleren, Hans Peter, blev født i 1912.

I strid med Indre Mission

I løbet af det første år som kunstmaler og krovert - eller gæstgiver, som han selv foretrak at kalde sig - fik Kristen Bjerre en større opgave: Menighedsrådet i det nærliggende Flynder sogn bad ham om at male apostlene på de 12 felter foran orgelet i Flynder Kirke. Som modeller for de 12 disciple valgte Kristen Bjerre både kunstnere og almindelige fiskere, han kendte fra Ferring. Og det blev for meget for egnens missionsfolk. En ting var, at Kristen Bjerre eller hans modeller ikke hør-

Ferring GL Kro

Da Bovbjerg sidst i 1800-tallet blev et turistmål, fik strandfogeden ret til udskænkning på sin gård, Vesterfering. Den blev med tiden Ferring Gæstgivergård, som Petrine og Kr. Bjerre overtog i sommeren 1891.

Familiens dagligstue. Maleri af Kr. Bjerre, 1906. Fra venstre: Petrine, børnene Niels og Kristian; tre tjenestefolk: en køkkenpige, og i sofaen Anna Larsen, og i søster til strandfogeden; for bordenden P. Madsen, der var staldkarl. (Affotograferet 1971 af Erling Møller hos Kristian Bjerre).

te til "kredsen", værre var, at modellerne var kroens gæster, der ikke gik af vejen for hverken en dram eller dans. At Petrine stod model til apostlen Johannes, som Jesus elskede, gjorde det heller ikke bedre.

Pastor Moes disciple i Indre Mission satte i 1892 en "adresse" i gang - et klageskrift - hvor de forlangte, at billederne blev taget ned, hvad dog hverken Bjerre eller kirkeministeriet kunne gå med til. En menneskealder senere blev billederne en af egnens attraktioner, der fik omtale i den københavnske kunstvejviser "Med Broby i Nordvestjylland". Mere om den strenge pastor Moe fortælles i kapitel 58, *Missionen frøste synderne og havet tog resten*. Forfatteren Anders Thuborg fortæller i en kronik¹⁸ meget morsomt om arbejdet med modellerne. For eksempel Sankt Peter, der pludselig en dag mødte op uden at være ædru, og hvad det afstedkom. Eller om fætter Niels Bjerre, der formummet som tvivleren Thomas skræmte en turist i Ferring Kirkes våbenhus. Da Thuborg mange år efter fortæller om kontroversen i bogen "Folk vi kender"¹⁹, får beretningen yderligere den forstærkning, som tiden giver.

Havet tog kroen

Det barske Vesterhav under Bovbjergs skrænter var ikke kun en attraktion, der trak turisterne til kroen. Det var i høj grad også en trussel mod kroens fortsatte eksistens. Gennem århundreder havde havet ædt løs af Bovbjergs stejle lerskrænter. På det mest udsatte sted var skrænten i løbet af 1800-tallet rykket et par hundrede meter ind. I foråret 1893 var der kun 98 skridt fra gæstgivergårdens vestre gavl til skrænten ned mod havet.

Den tidligere ejer af gården havde allerede i 1869 flyttet den godt 100 meter væk fra kysten. I hans tid bortskylledes 12 tønder land af gårdens gode jorder. Og det var ikke første gang, gården var flyttet. Omkring 1720 var der ligeledes sket en flytning. Kystsikring var endnu et nyt fænomen. I 1876 havde man bygget den første hølde ud for de mere udsatte klitter ved Ferring Sø, men skrænterne havde ingen ville sikre, og havet kom stadig nærmere.

"I årene fra 1892 til 1908, da jeg boede ved Bovbjerg, forsvandt ca. 20 gårde og huse i havet," fortalte en af de lokale, Jens Vester, senere.²⁰ Petrine og Kr. Bjerre måtte efterhånden også indstille sig på at skulle flytte deres gæstgivergård, og de gik i gang med planlægningen af et nyt hotel, som Kr. Bjerre selv lavede tegning til.

Før fericsæsonen 1901 stod det nye hotel færdigt. Badehotellet fik navnet Bovbjergshus. Det nye hotel blev fejret ved en stor fest den 5. november. Til lejligheden havde Thøger Larsen, der var blandt gæsterne, skrevet en sang - til melodien Mens Nordhavet bruser²¹ - om de to farlige naboer, havet og kirken. Lejlighedssangen var kun trykt til gæsterne ved festen og menes ikke offentliggjort andre steder.

Borbjerg Badehotel – efter tårnet kom på i 1905.

Ved festen på Badehotellet Bovbjerghus den 5te November 1901

Da nu Kristen Bjerre har rejst et hus
på Ferring skrænter de skarpe,
hvor man kan få herberg og mad og rus,
vil glad jeg stemme min harpe
og sjunge højt imod havets brus
et "Leve Bjerre! Stå trygt hans hus!"

To farlige naboer huset fik -
de to er havet og kirken!
I begge trives til punkt og prik
den selveste samme virken.
I begge brændingen står i kog,
i begge lokkes der torsk på krog.

Men midt i kirkens bevillingsvrøvl,
som skummed mod husets mure,
stod fast hotellet, trods dynd og døwl,
og står i den samme skure.
Det vinker den trætte: "Stands din ill!
Jeg til besværede giver hvil!"

Og gnaver end havet med skumhvidt brus
i skræntens knejsende nakke,
det længe vil vare, før Bovbjerghus
skal til at gå ned ad bakke.
Vi roligt serverer ved glassets rand
hotellets mure for tidens tand.

Slægtede sin far på

I de første år efter indvielsen brugte kroparret stadig den gamle kro til overnatning for badegæster om sommeren. Men 1905 var havet så nær, at bygningerne blev brudt ned i marts måned, og en ny bygning stod parat til sommerens gæster. Det nye tårn blev badehotellets vartegn; senere kom salen og mellembygningen til.

Kr. Bjerre kæmpede for at få bygget høfder ud for Bovbjerg. Han skrev mange breve til ministeren med beskrivelser af, hvordan store områder hvert år styrtede i havet. Efter at have set virkningen af høfdebyggeriet ud for Ferring Sø besluttede de bevilgende myndigheder i 1905 at sikre Bovbjerg med pælehøfder. Det blev imidlertid blot ved forsøget; de nedrammede pæle blev hurtigt ødelagte af stormen. Forinden nåede sønnen Niels at male en akvarel af Ferring By med skrænten og høfderne. En egentlig kystsikring blev først en realitet, da udlægningen af høfdeblokke begyndte 1908.

Det var ikke bare jyske digtere og københavnske kunstnere, der kom på Bovbjerg Badehotel. Petrine's søstre var hyppige gæster, ikke mindst Kirstine, der i 1893 var blevet gift med Magnus Kaasgaard, en af de musi-

Kr. Bjerres 13-årige søn Niels malede pælehøfderne ved Bovbjerg, før de blev smadret af bølgerne.

kalske tvillingebrødre fra Korsled i Ferring. Petrines familie fra Balleby og Krabbesmark var dog ikke hyppige gæster. En ting var, at Petrines kusine på Krabbesmark, Marie Møller (ane nr. 3K), var 13 år yngre. Noget andet var, at det frigjorte liv på kroen nok var en lidt for stærk kop te, både for den snerpede kusine og manden Chr. Møller, der var afholdsmand. Men i 1920'erne og 1930'erne, når familien spændte for og kørte til havet, tog de ofte kaffen på badhotellet. Var kroværten til stede, fik de aldrig lov til at betale, og så kom Petrine ind fra køkkenet for at hilse på. Men var Kr. Bjerre ikke til stede, så undlod de beskedent at give sig til kende.

Til næste generation

Marie Møllers ældre søster, Kirsten Jensen, var derimod en af de faste gæster først i århundredet. Hun var uddannet lærerinde og havde i 1890'erne arbejdet på Sjælland - med ferieture til Københavns varieteer.

I 1904 havde hun fået stilling på Lemvig Realskole og blev de næste fire år en hyppig gæst hos Petrine. Kristen Bjerre både tegnede hende og forærede hende billeder, blandt andre tegningen "Vinterlandskab" fra 1906.

Kristen Bjerre tegnede også postkort fra Bovbjerg. Sidst i 1800-tallet var postkort blevet moderne, ikke mindst blandt byboere, der ville sende en feriehilsen fra den maleriske udkant af riget. Et af kortene fra 1904 forestillede den gamle gæstgivergård, som den lå lige vest for Ferring Kirke, før den blev brudt ned. Det blev bevaret, idet Kirsten Jensen sendte det til sin søster "Fru Marie Møller, Krabbesmark, pr. Bonnet." Selv var Kirsten en flittig samler af postkort, men hendes historie er en anden fortælling, der hører et andet kapitel til. Et andet af Kristen Bjerres kort-motiver er fra tiden efter, at høfderne var blevet bygget. Det har siddet i et af Kirstens prospektkort-albums.

Petrine og Kristen Bjerre byggede Bovbjerg Badehotel op til det centrum for kunsten og åndslevet, det var helt frem til den 2. verdenskrig. "Gæster og værtsfolk var venner og åndsbeslægtede. . . Og Petrine stod ikke tilbage i dette selskab, en rig personlighed var hun, som i samtale og sang tog værdifulde ting frem af sit rige forråd," opsummerede pastor Lumholt i Bøvlingbjerg²² i en artikel i Hardsyssels årbog om ægteparret på Bovbjerg.

Petrine Bjerre døde i 1939, 70 år gammel, før krigen kom til Bovbjerg. I løbet af besættelsen indtog tyskere det gamle hotel og gjorde det til en del af vestvolden, fortet mod en invasion fra vest. Midt under krigen døde Kristen Bjerre i 1943, 74 år gammel. Det blev den næstældste søn, Kristian Bjerre, der i en alder af 49 år overtog hotellet sammen med sin kone, Sinne fra Østergård i Lomborg. Efter tyskernes hærgen på Bovbjerg Badehotel gjorde de nye ejere hotellet i stand til sommeren 1946 - med 56 sengepladser - og der var atter fuldt hus.

Kristian Bjerre og hans kone drev hotellet videre i hans forældres ånd. I næsten 30 år førte de traditionerne videre, før de i foråret 1974 overlod hotellets drift til et nyt værtspar. Parret

kunne imidlertid ikke få det til at hænge sammen, og et par år senere blev hotellet sat til salg og i spekulationsøjemed købt af direktør Jørgen Østergaard i Århus.

Badehotellet forfalder

For den nye ejer var planen at bygge et nyt og moderne feriecenter. "Bovbjerg Badehotel skal rives ned og erstattes af nyt hotelbyggeri" - med 76 ferielejligheder, swimmingpool med mere, sagde direktør Jørgen Østergaard til Lemvig Folkeblad den 23/11 1977.

Allerede i 1931 havde kunstkritikeren Bertel Budtz Müller - i en kronik i den socialdemokratiske Århus-avis Demokraten den 10. september - bedt til, at hotellet måtte stå til evig tid: "Det er at håbe, at Kristen Bjerres venner og slægt til sin tid vil sikre dette enestående kunstneriske liv, som denne samling er vidnesbyrd om, vil sikre den på stedet og i en værdig ramme inden for kroens mure - her bør det bevares. Her på Bovbjerg vil det blive en seværdighed og et minde om en stor og rigt udstyret slægt, groet af og knyttet netop til Nordvestjylland. På Bovbjerg har Kristen Bjerre levet og arbejdet, her bør derfor dette hans arbejde blive, og det vil da leve i den evighed, der er ethvert ærligt kunstnerisk arbejde beskåret."

Ferring-borgerne tog klart afstand fra feriecenter-planerne, og i de følgende år kunne avisen berette om en intens strid mellem parterne: "De lokales røst i Ferring: Massiv modstand" (12/1 1978). Fredningsstyrelsen blev snart inddraget i sagen med et "Nej til stor udvidelse af badehotellet på Bovbjerg" (20/2 1978), men uden held. Året efter stod: "Bovbjerg Badehotel-sagen er tilbage, hvor den startede" (7/7).

Protesterne mod at rive det gamle kulturcentrum ned bredte sig til hele landet. Samme år skrev Århus Stiftstidende: "Hvad nu med Bovbjerg? Der må være nogen, der tror, at turismen er bedst tjent med rædsler og gi'r fanden i kulturen" (26/8 1979).

Men protesterne fik blot den nye ejer til at satsede endnu større: "Der skal være mindst 100 feriebøliger... siger ejeren" (Lemvig Folkeblad 24/7 1980).

Men lige meget nyttede det. Ejeren lod hotellet forfalde, og i 1981 lod han det tømme for sine værdier: "Gribbe-metoder, da indmad blev pillet ud af Bovbjerg Badehotel - auktion over indboet" skrev Lemvig Folkeblad 19. januar.

Og året efter var der ingen vej tilbage: "Som et lyn fra en klar himmel: Planstyrelsen har givet grønt lys for Ferring-plan" (Lemvig Folkeblad 9/2 1981).

"Ejeren af Bovbjerg Badehotel: Vi er gået i gang med at udforme projektet" (10/2 1981).

Sagen sluttede imidlertid ikke med, at badehotellet blev revet ned for at give plads til et nyt. Hotellets grund skulle i et nyt ferieprojekt være centrum for et større feriecenter med 66 lejligheder på en nærliggende grund, der var ejet af Kr. Bjerres efterkommere, børnebørnene Jens Bjerre og Ingrid Bjerre Engel.

En strid om grunden endte med, at Lemvig Kommune eksproprierede det 10.800 kvadratmeter store areal, og lige meget hjalp det, at Jens Bjerre ankede til både Planstyrelsen og miljøministeren. Det var kommunen og Kolding-firmaet CenterBo, der løb af med sejren. Bagselskabet stod et par spekulanter, der lavede lignende centre andre steder i landet. I Ferring var de dog dårligt nok kommet i gang med byggeriet, før de i 1986-1987 blev ramt af en stribe konkurser og tvangsauktioner. Skandalen blev afsløret i en serie afslørende artikler i Lemvig Folkeblad af herværende forfatter. Sagen endte dog med, at feriecentret blev færdigbygget af kreditforeningen, der var konkursboets største kreditor.

Spredt for alle vinde

Sikringen af Kr. Bjerres eftermæle som kromand og kunstner i Ferring led det sidste knæk, da Lemvig Folkeblad - ved samme journalist - den 13. marts 1987 kunne meddele: "Kr. Bjerres malerier fra Bovbjerg spredes for tid og evighed":

“Kr. Bjerres mange hundrede malerier og skitser kommer aldrig op at hænge i Bovbjerg igen. Løbet er kørt - i april spredes malerierne for tid og evighed. Halvdelen af de gamle Kr. Bjerre-malerier” vil Ingrid Bjerre Engel, der bor i Canada, nu sælge på en auktion. Den anden halvdel på omkring 100 malerier er ophængt hos broderen Jens Bjerre i Fredensborg.

“Det har længe været forsøgt at finde en ordning, så malerierne kunne blive i Bovbjerg. Lemvig Museum var interesseret i at stå som garant for billederne i forbindelse med, at det gamle badhotel blev bevaret, men mistede interessen, da bulldozerne gik i gang med det traditionsrige badhotel. Hverken Jens Bjerre eller Ingrid Engel ønsker malerierne ophængt på det nye badhotel, med mindre museet vil stå bag ophængningen - og det vil det ikke.”

“Jeg er glad for, at min søsters del af malerierne sælges i Lemvig, så de kan blive på egnen omkring Bovbjerg, hvor de har deres største værdi,” sagde Jens Bjerre – og satte dermed det sidste punktum for Petrine og Kr. Bjerres historie på Bovbjerg.

Noter

- 1 Hardsyssels årbog for 1974, side 79.
- 2 Anders Thuborg: “Folk vi kender”, erindringsbog fra 1946.
- 3 Vestjyder. Kronik af Anders Thuborg, Ringkøbing Amts Avis, den 25. juni 1928.
- 4 Vestjyder. Kronik af Anders Thuborg, Ringkøbing Amts Avis, den 25. juni 1928.
- 5 Lemvig Folkeblad, den 16.6. 28.
- 6 Lemvig Folkeblad, 15/5 1939, 7/6 1951, 21/12 1965 og 9/3 1979.
- 7 Ebbe Kornerup: Thøger Larsen og breve fra ham, Kbh. 1928, side 23.
- 8 Om Søndergaard og Bovbjerg, se Henry Bailum, s. 46; Flemming Madsen og Jørgen Sandvad, særlig siderne 42-45 og 98-99; Nordjyllands Kunstmuseum, informationsavis nr 102; Oplysningsforbundenes kunstillæg nr. 74 (med flere af Søndergaards små digte fra Bovbjerg); Politiken, 16/7 1957 (s. 8) og 1/12 1963; Berlingske Aftenavis, 3/8 1957; BT, 21/7 1952, hvor en af Berg-slægten fra Fjaltring fortæller.
- 9 Bjerreslægtens Brevdue, 1952, side 12.
- 10 Bjerreslægtens Brevdue, 1954.
- 11 Politiken, her efter Lemvig Dagblad 15. marts 1913.
- 12 Lemvig Folkeblad 11/12 1891 og 15/51939, Berlingske Tidende 5/12 1965.
- 13 Se Bjerre-slægtens Brevdue 1952, side 6.
- 14 Hjemstavnsbladet Lemvigeren, januar 1947.
- 15 Høftebyggeriet var allerede blevet omtalt i Illustreret Tidende, 21. juli 1889.
- 16 Politiken for den 20. juli, 1903.
- 17 Illustreret Tidende 1905, nr. 4, side 52.
- 18 Ringkøbing Amts Avis, den 15. og 16. juni 1928.
- 19 Privattryk, udsendt af Gadegaard Nielsen, Lemvig 1946.
- 20 Dagbladet Ny Tid 1. aug. 1954, artikel om sagnet om Bedelund Sogn og om kystsikringen.
- 21 Lemvig Folkeblad, 22/3. 1905, Ringkb. Amts Avis, 28/1 1928, O. Nielsen: Skodborg og Våndfuld herreder, s. 459, Den danske Turistforenings Rejsehåndbog II, 3. udg. 1906, s. 111. Offentliggjort i Lemvig Folkeblad 4. februar 1978.
- 22 Lumpholt, side 29 i Hardsyssels årbog 1965. Se også 1974, side 67, Stemmer fra en svunden tid.

Musikken fra Øster Balleby

Gården Øster Balleby blev i 1880'erne et kulturelt centrum for musik og møder om litteraturhistorie og Grundtvig. Gården gik videre til en af "De musikalske Tvillingebrødre", hvis ældre bror spillede i Lumbyes orkester i København.

Øster Balleby var bare en gård som enhver anden gård i slægten. Det stod ikke skrevet nogen steder, at Øster Balleby skulle blive et kulturelt centrum, som skulle sætte sig spor i eftertiden. Men sådan blev det. Den første i slægten på Øster Balleby var Ane Catrine Olesdatter Kammersgaard (datter af ane nr. 28), der i 1825 giftede sig med Thorer Madsen fra Hygum. De ejede først gården Mose i Flynder sogn, men flyttede til Øster Balleby i Tørring engang før 1845.

Samlingssted for ungdommen

Af deres fire børn overtog Ole Markus Thorsen gården, da han i 1863 giftede sig med sin kusine Karen Christensen Kammersgaard (søster til ane nr. 7). De to var åbne for den grundtvigianske vækkelse, der på den tid strøg hen over egnen – i skarp konkurrence med den indre missionske vækkelse. Karen og Markus Thorsen var lige fra starten i 1883 med i Valgmenigheden i Lemvig. Øster Balleby blev et samlingssted for ungdommen. Kristen Lund Pedersen (oldebarn af ane nr. 26) fra Nordenkjær skrev i sin dagbog fra seminarietiden under den 15. august 1880, da han var hjemme på ferie: "I eftermiddag var der møde i Øster Balleby, hvor kandidat Borup holdt et ret interessant litteraturhistorisk foredrag, hvorved han søgte at belyse vort århundredes litterære bevægelse og kampen mellem realisme (Ploug) og idealisme (Schandorph), samt om ungdommens digternatur. Før mødet var jeg i Sønder og Mellem Balleby. Efter mødet fulgtes V. Dalgaard, J. G. Pinholt og jeg sammen til et lille gilde hos S. Jakobsens forældre, hvor vi morede os rigtig godt med dans og leg til langt ud på aftenen i selskab med damer og et par andre herrer."

Ville Dalgaard var Lunds seminariekammerat og fætter til "Velle" (Villum) i Sdr. Balleby. Kr. Balleby i Mellem Balleby var dengang 22 år og hjemme hos moderen, der var enke. Senere blev han for øvrigt gift med Jens Gregersen Pinholts søster. Efter "et unggilde" hos Pinholts et andet år skrev Lund, at han gik med de unge fra Vester Balleby hjem "for at sove ud". Han var jo i nær familie med Niels Balleby (ane nr. 6), som var gift med en søster til Karen i Øster Balleby, Jensine Christensen Kammersgaard (ane nr. 7).

De musikalske tvillingebrødre

Tiden var til fremskridt og udvikling, ikke mindst karakteriseret ved anleggelsen af de nye jernbaner. Marie Møller fra Krabbesmark (ane nr. 3) har fortalt en sjov lille historie fra Øster Balleby i Karen og Markus Thorsens tid, her refereret af sønnen Erling Møller: "Her tjente karlen Søren Maae¹ (oldebarn af ane nr. 24) og drengen Christen Jensen, senere Chr. Brændgaard, (fætter til nr. 3, søn af æ Wandborg smed). Det må have været kort efter, at jernbanen var kommet til Struer. På en søndag tog disse to, karlen Søren Maae og drengen Christen Jensen, sig for at gå til Struer og se toget.

Christen Jensen fortalte senere om, hvor travlt de havde, de skulle jo hjem igen at røgte. Søren Maae var mere langbenet og tog længere skridt end den yngre Christen, som inden

Familiesammenkomst i Balleby, da det var Magnus Kaasgaard - manden i den hvide jakke - der havde Øster Balleby. Ved siden af ham Kr. Balleby med lang pipe og urkæde over maven. Som gammel var han og Margrethe flyttet fra Mellem Balleby til Fredebo, som de havde bygget tæt ved gården. Kristian Balleby - siddende i midten med en lang hvid pipe - var tredje generation på Vester Balleby, efter forældrene Niels Balleby og Jensine Kammergaard fra Snabe. Kr. Ballebys svigersøn, Markus Bjerre i Mellem Balleby, er den fjerde i rækken, og den sidste på bænken er mejeribestyrer Vrist. Marie Møller, der har skrevet bag på billedet, kendte ikke den første af de stående. De næste er bedstemor, Sine Balleby, og hendes svigerdatter Agnes Møller fra Krabbesmark; fru pastor Taarup; og i midten Kirstine i Sønder Balleby - hendes mand, Velle Balleby, har åbenbart været forhindret i at være med i flokken. Til højre for midten: fru Vrist; Margrethe Pinholt, gift med Kr. Balleby i Fredebo; deres datter Kirstine, gift Bjerre, Mellem Balleby, og endelig Kirstine i Øster Balleby.

længe blev bagefter, og havde så ud over trætheden af den hurtige gang, ængstelsen for, at karlen skulle få så langt forspring, at han ikke kunne se ham, når vejen af og til svingede. Spadsereturen fra Øster Balleby i Tørring til Struer var ca. 25 kilometer." Banen Vemb-Leinvig blev først indviet 1879.

Skæbnen ville, at Karen og Markus Thorsen ikke skulle få nogen børn. De gik på aftægt i 1893 i et hus, de havde bygget ved haven østen for. Gården overlod de til hendes søsterdatter Kirstine (kusine til nr. 3), der samme år giftede sig med Magnus Kaasgaard, en af sønnerne ud af en musikalsk familie på Korsled i Ferring. Kirstine og Magnus fik året efter deres første barn døbt af pastor Nielsen i Valgmenighedskirken. Det blev opkaldt efter Markus Thorsen, der stod fadder, mens Karen var gudmor. Karen og Markus Thorsen havde været åbne for den nye tids idcer, og Kirstine og Magnus Kaasgaard overtog ikke bare gården, men også Øster Ballebys åbenhed. Magnus og hans tvillingbror² havde som unge spillet til baller og gilder på egnen - ikke bare "den gængse bondemusik; de spillede også Lumbye- og Strauss-melodier." Deres ældste bror var musiker i Lumbyes orkester i Tivoli, og han bragte helt nye musikstykker som Jernbanegaloppen og Champagnegaloppen hjem til Vestjylland. Der var fart over feltet, når de musikalske tvillingebrødre spille op til dans. Brødrene nøjedes ikke med at spille tidens store musik. Alle tre komponerede, og de arbejdede også med korsang i Ferring og Vandborg Sangforening, hvor blandt andre svigerinden Petrine og Kr. Bjerre var med i deres unge dage – se forrige kapitel om *Petrine og bohemerne på Bobbjerg Badehotel*.

Markus Thorsen, Karen Christensen Kammergaard, Svend og Markus og endelig Kirstine med Markus, Svend og Magnus Kaasgaard.

Kirstine og Magnus Kaasgaard gjorde Øster Balleby til kulturelt samlingspunkt, som i lokal sammenhæng var på højde med Petrines badehotel: "Deres hjem blev et centrum på egnen. Her samledes mange mennesker ofte om aftenen for at høre de to tvillingbrødre Christen og Magnus Kaasgaard samt sidstnævntes søn spille og svogeren D.K. Davidsen tale eller læse op," som der stod i en nekrolog efter ham.³ Den nævnte svoger var lærer David Katkjær Davidsen¹ fra Tørring, der i 1899 blev gift med Kirstines yngste søster, Marie. Trods navneforskel var David Katkjær Davidsen en søn af hendes fars ældste bror. Erling Møller husker lærer Davidsen som en dygtig oplæser fra en aften i Halgård, hvor deres ældste datter boede. Dennes datter, Gerda, blev for øvrigt gift med en søn fra Vester Balleby, Niels Balleby (nr. 1).

Parret fik sønnerne Markus Balleby Kaasgaard, der blev født den 15. april 1894, og Svend Kaasgaard, der blev født 3. marts 1903 – og især den sidste gik i faderens musikalske fodspor. Om det vidner en beretning fra "Lemvig Valgmenighed gennem 50 år". Her fortæller pastor Hejlesen om ungdoms-møderne i præsteboligens sal. Blandt de, der hidrog med oplæsning og musik, var især lærer Davidsen, Tørring, og "gårdejer Magnus Kaasgaard og hans søn Svend, af hvilke de to sidste gav os mange gode timer efter kaffepausen med deres musik, som vi var så glade for, og som var os til så god støtte ved indøvelsen af nye sange, at vi savnede dem meget efter deres bortrejse." Der var således ikke bare fest og verdslig debat på Øster Balleby; gamle Grundtvig havde stadig et godt tag i gården,

Familien fra Øster Balleby forlod egnen, da de i 1929 flyttede fra Øster Balleby til en gård i Gudumlund i Himmerland. Sønnen Markus blev landmand i Vester-Hassing i Vendsyssel, mens Svend Balleby Kaasgaard fulgte med sine forældre til Gudumlund, som han i 1934 overtog. Senere kom han lige som forældrene tilbage til Vestjylland og blev i en årrække restauratør i Toftum Bjerge.

Marie Davidsen.

Noter

- 1 Søren Maae, født 1863; hans farmor var en søster til Jens Peiter i Vester Balleby. Christen Jensen, født 25/12.1865, "kom 5 år gammel hen til mosteren for at lære sin ABC, og så blev han der den meste tid til han var 11 år." Lemvig Folkeblad 24/2 1933.
- 2 Se Lemvig Folkeblad 11/5 1950, 2/11 1964, 14/7 1966, Lemvig købstads historie, s. 191, 193, Bjerre-slegtens Brevdue 1952, s. 10 og 12; Stamtavle for efterkommere efter Jens Gregersen og Ane Margrethe Christensdatter, Roesdal Engbjerggård. Udarbejdet af Slægtsgårdsarkivet, 1959 Top.2432), hvor der er mange sider om de musikalske brødre. Endvidere Struer Dagblad 3/11 1948, Slægtsbog for efterkommere efter Jens Christensen Kaasgaard, Ferring, Fredericia, 1973.
- 3 Nekrolog i Lemvig Folkeblad 22/10 1949.
- 4 Om lærer Davidsen, se Thøger Larsens avis, Lemvig Dagblad, 5/1 1918, s. 3, og Slægtsbog over Slægten Davidsen fra Vandborg, Jydsk Slægtsforskning, Viborg 1973, side 132.

Høsten var den skønneste Tid

Da Agnes Møller, datter fra Krabbesmark, var på Vejstrup Højskole i maj-juli 1902, skrev hun en række begejstrede stile om sødegården, arbejdet og fritiden i Lomborg.

Ien stil om hjemmet på Krabbesmark placerer den 20-årige Agnes sødegården i landet mellem Lemvig og Vesterhavet - set fra den store gravhøj, æ stow hyw, der var ejendommens udsigispunkt.

“Lidt Syd for mit Hjem ligger en Høj. Når vi står på den en klar Sommerdag, kan vi se mange Mil omkring. Mod Vest Havet, hvor vi tit kan se flere Skibe sejle, vi kan også, når det er rigtig klart, tælle henved tyve Kirker, ... men i den senere Tid er der plantet meget, så det skal ikke vare længe, før vi også får store Skove.”

Om arbejdet i høsten skriver hun: “Når vi nærmer os August, ser vi Kornet modnes, og vi kan da forberede os til en streng Tid. Nu er det også sådan, at man skal begynde med det strengeste, Rugen. Skulde man derimod høste Havre først, vilde det vist ikke være så strengt; ligemeget, Høsten er den skønneste Tid, vi har, det går jo altid med Liv og Lyst, og når Arbejdet gør dét, er det altid lettere. Når Dagen oprinder, vi kan høste det sidste Stykke, vanker der Æbleskiver og andre gode Ting.

Når jeg skriver, Høsten er den skønneste Tid, er det ikke mærkeligt, Thi jeg har selv været med, siden jeg blev konfirmeret, og kan da skrive af Erfaring, hvor dejligt det er at se, når man har høstet et stort stykke og sat det i Rade, og så går man med ønske om at blive fri for Regn, til man har fået det vel i Laden, særlig Rugen, den tåler ikke vel Regn, sker det, bliver det gerne vanskeligt at bage af.”

Vinterens frihed

Om juleaften skriver hun: “Aftensmaden består af Suppe og Steg... Juletræet, som dog var det bedste, se det står pyntet med alle dets Lys, Flag og Kurve, som er fyldte med Dadler, Figener og Nødder.”

Vintertiden og ikke mindst den længere fritid får også nogle begejstrede ord med: “Hvor er det smukt at se den hvide Sne dække Jorden, dersom det så tilligemed er Rimfrost, da er det meget smukt at se alle de forskellige Træer stå så dejlig hvide, man tænker sig sådan en Aften, Månen skinner, og Stjernerne tindrer, vi kører en tur i Kanen, Bjælderne klingrer, ellers er alt så stille.

Ja, hvor er det dejligt sådan en Aften, og man kan ikke andet end elske Vinteren med dens Glæder, som gerne følger med, thi man må jo indrømme, at man har det langt bedre om Vinteren end om Sommeren, Arbejdet er lettere, og Friheden større, man kan komme i By og til Gymnastik, til Oplæsning og mange andre Steder, som man må lade være om Sommeren alene for Tidens Skyld.”

Arbejde var der dog stadig, der skulle passes. I en lang stil om fjerkræ skriver Agnes: “Fodring må de have to Gange om Dagen, Morgen og Aften, om Morgenen helst Blødfoder, som skal være lunkent, og om Aftenen gives Kornfoder, der må ikke gives mere, end Hønsene kan æde rent op.”

Hun skriver desuden om hønsenes indretning, antallet af høns, der bør være, om betyd-

Med fem veninder i højskoletiden: Agnes Møller bagest til højre, til venstre for hende veninden fra Vejstrup Højskole ved Svendborg. I midten t.h. Kristiane Pedersen fra Sdr. Kjelder i Lomborg, og t.v. Anne Møldambjerg fra Lomborg. Billede fra Agnes Møllers album, som gik i arv til Niels Balleby.

ningen af renligholdelsen, redernes pasning og om betydningen af at vælge rugæg fra de bedste æglæggere, og pasning af rugelhøns.

På tur til Vesterhavet

Den sidste stil er formet som et brev til en veninde, dateret Vejstrup Højskole den 29. juli 1902: "Jeg havde Brev hjemmefra sidste Mandag, og min Søster skrev, at Havturen var bestemt til næste Søndag, og jeg kan ikke nægte, at jeg er glad ved, at jeg kommer hjem, så jeg også kan komme med. Husker du sidste Sommer, da vi var ved Havet, hvor vi da morede os. Hvis du kommer hjem, kan du sikkert køre med os i År igen."

At udflugter til Vesterhavet havde stor betydning for hende, har hun beskrevet i en tidligere

stil: "Hjemme i min Egn har vi hver Sommer en Udflugt til Vesterhavet. Det er Ungdommen både fra Lomborg, Tørring, Heldum og flere Sogne. Vi mødes først på Badehotellet, hvor der drikkes Kaffe. Vi går så til Havet, som jeg aldrig kan blive træt af at se på, hver Bølge har ligesom noget nyt at fortælle."

Badehotellet er Harbøre badehotel, der åbnede i juli 1899. Agnes fortæller videre om havet i oprør, om at samle sten på stranden, og om kirkegården med mindstene for "de 24 Fiskere" og "de 12 Redningsmænd".

"Når vi så har vandret omkring en Tid, går vi tilbage til Hotellet igen, hvor der spises. Hver har jo sin Madkurv med. Når vi er færdige, går det livligt med Dansen, som varer til Kl. 12. Så går Turen hjem. Det er lige som et Bryllupstog, når alle de Vogne kører, vi kan jo følges ad til Hou Kirke. Der skilles Vejene, og enhver kører så til sit."

Glad for fart

I en anden stil skriver hun om hesten: "Der er heller ingen Dyr, Bonden har så stor Glæde af som Hesten; hvor er det dejligt at køre, når man har et Par fede og glade Heste for, så det kan gå i en susende Fart hen ad Landevejen."

Hun skriver også om befordringsmidler før og nu: "I gamle Dage var Folk glade for at køre i Stængervogne med Agestole på, og tit havde de ikke andet end Stude for, nu skal man ikke byde nogle det, nej, dertil er Folk alt for godt vænnet, alle som har Heste, har også Fjedervogne, de vil nu beforders på en meget hurtigere Måde, og der har vi jo Cykler, som kan hurtigt føre et Menneske flere Mil i en Time."

Biler nævner hun ikke med et ord. Selv om automobilen ikke var nogen ny opfindelse, var den så sjælden i Vestjylland, at hun formentlig aldrig havde set en. Derimod skriver hun begejstret om tog og dampskibe og fortsætter: "Det, som endnu ikke rigtig er opfundet, er Flyvemaskine, men den skal nok komme, er der mange, der siger."

Gæstfrie Balleby

Vester Balleby har været familiens gæstfrie hjem, siden gården kom i slægtens eje i 1848. Kr. Balleby Jensen fejrede som tredje generation 100 året for overtagelsen, og hans barnebarn af samme navn gjorde ham 50 år senere kunsten efter.

Der var ingen smalle steder, da Kr. Balleby (ane nr. 3B) i 1948 fejrede 100-året for slægtens overtagelse af gården Vester Balleby i Tørring. Alle var inviteret til fest på gården, både familie og slægtninge og de mange gode naboer og venner, der gerne kom på gården. Kr. Balleby og hans kone Agnes fra Krabbesmark (ane nr. 2B) havde haft gården siden 1906, da de overtog den efter Niels Balleby (ane nr. 6), der på sin side havde drevet den, siden han som 17-årig overtog den fra sine forældre 50 år tidligere.

Kr. og Agnes Balleby havde i årene gjort deres til, at familie og venner kunne føle sig velkomne på gården. Vester Balleby var et centrum for familiens sammenkomster. Børn og voksne kom ofte på besøg, og blandt børnene nød både de små og de store at være sammen, erindrer Erling Møller som den yngste fra Krabbesmark. En lys forårsaften eller en god sommersøndag kunne kalde barnet frem selv i de voksne børn, når der skulle leges krone-skjul – 'en-to-tre kroner for Asger'.

Gæster tog Kr. Balleby imod, som var det den naturligste ting i verden. "Han elskede at hygge sig," fortsætter Erling. "Han passede skam gården, men var god til at få arbejdet fra hånden, så der kunne være tid til at læse, passiare og slappe af. Modsat hans kone Agnes, der i sin tid skrev stil om, at Høsten var den skønneste tid, så var høsttiden for ham en tid med hårdt arbejde; sveden sprang fra overlæben, når der ret skulle tages fat."

Til gengæld blev gæster altid modtaget med åbenhed og gerne tid, når de lagde vejen forbi: "Naboerne elskede at komme og få et slag kort og en pibe tobak. Det vil sige mændene, kvinderne kom kun, når de var inviterede. Men mændene kom, og de skrædede og røg halvlange piber, som de mageligt kunne holde om med hænderne i skødet. Morbror Kristian havde endog en porcelænspipe, der gik helt ned til gulvet, som han tændte engang i mellem," husker Erling.

Et åbent hjem i 1800-tallet

Kr. Balleby var vokset op i et åbent hjem, der tog godt imod. Gæstfriheden var om ikke nedarvet i generne, så blevet som en bestanddel af gården, siden hans bedsteforældre købte den i 1848. Bedsteforældrene, Jens Peiter Michelsen (ane nr. 12) og Bodil Marie Lund (ane nr. 13), havde solgt deres første gård Sofielyst og i stedet købt Vester Balleby for 2000 rigsdaler rede sølv. Selv om parret selv havde fire børn, var der plads og hjertelum til flere. Således tog de hans fire måneder gamle broderdatter i pleje, da hendes moder havde hængt sig i 1847.¹ Senere var det deres eget illegitime barnebarn, de tog i pleje, da datteren Mariane kom i uføre med sin gamle skolekammerat. Om den historie fortælles i kapitel 58, *Missionen frøste synderne og havet tog resten*.

Jens Peiter Michelsen og Bodil Marie Lund overlod i 1856 gården kvit og frit til deres søn, Niels Kr. Jensen, som de så fik aftægt hos. Det var tidligt for en 17-årig at blive gårdmand, og kone havde han heller ikke, men faderen var efterhånden blevet 77, skønt Bodil Marie kun var 55. De kunne måske nok have klaret gården lidt endnu, men ordningen kom i stand nu,

idet datteren Mariane to år forinden havde ægtet sin forfører, Mads Agger. Han manglede penge og pressede på for at få det arveforskuud, der tilkom hans kone – ifølge familieoverleveringen fik hun og hendes søster hver 10.000 kr.

De næste år boede begge bedsteforældre som aftægtsfolk på gården. Jens Peiter Michelsen døde den 18. november 1871, 82 år gammel. Erlings mor, Marie Jensen (ane nr. 3K), og hendes søskende har imidlertid flere minder om deres bedstemor, der levede indtil 1889. Marie sov som 3-4-årig regelmæssigt i aftægtsstuen hos sin farmor, der altid, idet hun gik i seng, sagde ordene: "I Jesu navn". Når så Marie skulle sove hos hende, stillede hun sig oprejst i sengen og sagde også, samtidig med hun lod sig dumpe ned: "I Jesu navn".

På Vester Balleby havde de fortsat plads til familien, også når det gik skævt. En af dem, der ofte kom på besøg var Bodil Marie Lunds brorsøn, Poul Lauritsen Lund eller Poul Bak, fra Øster Bak i Nissum. Hans far havde drukket sig ihjel allerede som 41-årig, og han endte selv som en elskelig fyldebøtte. Om ham og faderen er der fortalt i kapitel 55, *Drak sig fra hus og hjem*. Når han kom fuld på besøg hos sin faster og ville hilse hende med et kys, sagde hun til ham: "A vel et kys dæ, Poul, når du er rusen".

Men plads var der til ham, når han kom forbi Vester Balleby på sin vandring fra sted til sted. Han havde fået sine sår i livet, både fra opvæksten og fra krigen i 1864, hvor han ligesom sin fætter Niels Balleby havde kæmpet i 9. infanteriregiment. Om den krig er berettet i kapitel 62, *Krigen i 1864 – bedstefars krig*.

På Vester Balleby vidste de dog, hvor destruktiv snapsen kunne være. Niels Ballebys søster, Karen Stokholm Jensen, var i 1858 blevet gift med en tidligere straffefange, der endte i druk. Det var Christen Rønn Larsen Eriksen, der som 19-årig havde været hovedmand i den store tyverisag omtalt i kapitel 57, *I kølvandet på Vertumnus' stranding*. Da han giftede sig med Karen Stokholm Jensen, fik han en ny chance som gårdejer på Søgård neden for Sofielyst. Han måtte imidlertid en halv snes år senere opgive gården og blev fragtmand og arbejdsmand i Lemvig. Erlings mor, Marie, har fortalt, at de levede meget fattigt. Han var ikke bare meget fordrunken, han slog sin kone og låste hende ude. Karen Stokholm Jensen stod dog ægteskabt ud i 58 år, indtil han døde i 1896. Hun flyttede til sin datter i Lemvig, og siden til sit barnebarn. Herfra husker Erling besøg sammen med sin mor – hos "faster", en rar gammel kone, der sad op i sengen med en stor pude i ryggen.

En anden af Marias barndomsoplevelser hidrørte fra dengang farmoderen døde. Hun fortalte ofte: "Det var dengang min bedstemor, Bodil Mari' døde. Jeg var omkring seks år gammel. Bedstemor døde en formiddag, mens min bror Kristian var i skole. Da han så kom hjem, og jeg fortalte ham, at bedstemor var død, sagde han "Ska' vi så ha' fat i Knu'e?" Knud var slagteren, der plejede at komme, når der skulle slagtes gris".

Plads til børn og børnebørn

I Niels Ballebys første ægteskab med Ane Marie Jørgensen var der fire børn, men kun de to blev voksne. Datteren Bodil Marie Jensen flyttede efter sit bryllup til København og åbnede en viktualieforretning sammen med sin mand, Poul Madsen Berg fra Fjaltring. Vester Balleby blev et ferieparadis for de københavnske børnebørn. Om dem og de mange andre børn og børnebørn er fortalt i bind 2.

Her er også berettet om den ulykkelige skæbne, der mødte den ældste datter af Niels Ballebys andet ægteskab, Ane Marie Kirstine Jensen. Hun blev psykisk syg efter et barns død. Hun kom på sindssygehuset, først på Sjælland, siden i Viborg. Når hun havde sine gode perioder, boede hun hos sin mor i Solvang, men måtte tilbage til Viborg, når den var gal igen. Hun døde i 1922.

Kristian Balleby, Vester Ballebys arvtager, blev født i 1880 i Niels Ballebys andet ægteskab.

Fra Ejler Møller Jensens 100-års-tale - 1948

Det er i dag 100 år siden, at Vester Balleby kom i vores families besiddelse...

Det var dengang en nogen anden pris på ejendommen end nu i vor tid. Købesummen var 2000 Rigsdaler i rent sølv, og dengang var det kontant betaling. Desuden måtte der betales til Pastor Fogh, 2 rigsdaler til Tørring fattighus.

I 1856 byggede Jens P. Mikkelsen en ny lade, der står endnu. Samme år afstod han gården til sin søn, Niels Chr. Jensen Sofielyst. Der var ingen købesum, betalingen var opholdet til ham og hans kone...

I 1870 byggede Niels Jensen ny kostald. I 1876 et nyt stuehus, der er det nuværende. I 1885 byggedes et nyt østerhus, som ligeledes er det nuværende. I 1906 solgte Niels Jensen Vester Balleby til sin søn, Kristian Jensen. Købesummen var 20.000 kroner plus 500 kroner pr. år i ophold. 4 tønder rug og 4 pottes mælk samt al kørsel, som sælgeren ønskede...

I 1916 byggedes ny kostald og senere udvidelse af laden. I 1947 solgte Kristian Jensen Vester Balleby til sin søn Niels Balleby Jensen, gift med Gerda Jensen fra Halgård i Tørring. Prisen for gården var steget over 20 gange, hvad den kostede for 100 år siden.

I dag fejres 100 års jubilæet med en fest. Om de af vor slægt, der har haft bo i Balleby og som er døde, vil vi, der er forsamlet i aften, udtale et, Ære være deres minde. Det er mit ønske, at forholdene for dansk landbrug vil være sådan, at Vester Balleby i kommende tider fortsat må bevares i familiens eje til gavn og glæde for slægten.

Fra Marie Møllers 100 års-tale - 1948

Tanker og minder, fra min barndom i Vester Balleby.

Jeg husker, at min gamle bedstemor, som jeg sov hos, var med mine kolde fødder mellem sine knæ, og lærte mig min første barnebøn, "Jeg er et lille barn, men min kraft er svag, jeg vil så gerne være salig, når Jesus mig antage vil"...

Dengang så Vester Balleby ikke helt ud som nu, skønt stuehuset er det samme, men dengang omtrent ny. Far byggede den omkring 1880 nord for "æ salls", som vi dengang kaldte den, var kun en lille kålgård med dige omkring.

Haven, som mor glædedes ved og arbejdede meget i, var den syd for laden. Den bugnede af bærfrugt og pærer, blommer og skovnødder, som vi var meget optaget af at finde i det nedfaldne løv. Den vestre længde var anderledes, dengang var det et langt smalt hus kun adskilt fra stuehuset ved en lille smutte, i det hus havde vi får, grise, høns og ænder, desuden tørvehus og det lille V.C. Huset var hvidkalket. Kunne bedstemor og bedstefar, som for 100 år siden kom til gården, se denne nu, ville de nok finde endnu meget mere forandret...

Senere husker jeg, da Kristian Møller fra Krabbesmark første gang kom til Balleby, nylig hjemkommen fra soldatertjenesten opfyldt af had til militarismen, men med mod på livet og fuld af tro på det gode og sikker på, det gode var bestemt for mennesket, og at disse var i stand til at tage derimod, blot samfundet blev bedre. Mit andet hjem blev Krabbesmark i Lomborg.

***Minde lader som ingenting
Er dog en lønlig kildespring.***

*Agnes Møller Jensen
Engbo*

- direkte afskrevet fra håndskriften i gæstebogen ved Vester Ballebys 100-års-jubilæum den 1. april 1948.

Bedstefar Niels Balleby og Jensine med børn ca. 1900. (Fra venstre, forrest:) Niels Christian Jensen og Jensine Christensen Kammersgaard, (midterst:) Ane, Marie, Kirsten, Christine, (bagerst:) Kristian og Jens Peter.

Fra Erling Møllers 150-års-tale - 1998

"En aften de to veninder, Marie og Ane, var i teatret i Lemvig for at se et norsk skuespil, mødte de Anes bror, Jens Christian Agger Møller, der også havde en friaften i byen. Han var lige vendt hjem fra soldatertiden i Aalborg. Efter forestillingen blev Marie og Jens Christian introduceret for hinanden. Den sidste blev åbenbart betaget, han kom i hvert fald i spenderhjørnet og "inviterede de to damer ind et sted, hvor der var servering".

Efter hvad min mor har fortalt, fik de en knikkelbajer. Hvad denne drik bestod af, kunne hun dog ikke fortælle mig. Senere er det heller aldrig lykkedes for mig at finde ud af det. At de to unge, der mødtes for første gang denne teateraften, var børn af næstsøskendebørn, ved jeg ikke, om min mor tænkte på. Det blev ikke sidste gang, at de så hinanden.

Et halvt års tid efter blev de forlovet. Den unge mand fra Krawsmark var den følgende vinter på Kjøng Højskole på Fyn. Godt et par år efter overtog han sin fødegård, og få dage efter, det var den 4. november 1903, var der bryllup her i Vester Balleby. Den yngste af børnene fra Balleby kunne så fem dage senere fejre sin 21 års fødselsdag som kone på Krabbesmark."

Kristian Balleby med tvillinge-sønnerne Kresten (t.v.) og Niels.

Agnes Møller med Svend (t.v.) og Kaj Andreasen, der var børn af Kr. Ballebys niece Marie Berg i København.

Han var det niende barn ud af en børneflokk på 12. Da han kom til verden, var hans far bare 41 år og hans mor, Jensine Christensen Kammersgaard (ane nr. 7), 34. Senere kom Marie til og to drenge, der døde af kighoste som små. Forældrenes unge alder var sikkert en af grundene til, at det blev den yngste søn, der overtog gården. Som 26-årig giftede han sig i 1906 med den to år yngre Agnes Møller fra Krabbesmark, og det nygifte par overtog Vester Balleby - på betingelse af, at forældrene fik udstykket en grund fra gårdens jorde, hvor de byggede det lille aftægts hus Solvang.

Forbindelsen fra Balleby til Krabbesmark var skabt nogle år tidligere af Kr. Ballebys lillesøster, Marie (ane nr. 3K). Hun var blevet veninde med Agnes søster, Ane, der den gang tjente hos sin farbror Mads Møller på Øster Vinkel. Og ad den vej mødte hun Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K) fra Krabbesmark.

I 1903 ville skæbnen, at Kr. Møllers livsglade søster Agnes skulle falde for Kr. Balleby, der var mindst lige så glad for at nyde livet i fulde drag. Hun blev Erlings kære faster Agnes, der altid har haft en særlig plads i hans hjerte; hun var der altid for ham, da han var barn, og blev ved med at kere sig om ham, da han flyttede hjemmefra.

Agnes og Kr. Balleby fik otte børn. Som den første kom Vera Møller Jensen året efter brylluppet, og herefter var det fødsel på fødsel hvert andet eller tredje år. Den sidstfødte var Mille, Emilie Møller Jensen, der blev født i 1924 samme år som Be' Erling på Krabbesmark. Forbindelsen til Krabbesmark blev naturligvis tæt, idet børnene fra de to gårde ikke bare var fætre og kusiner, men dobbelte fætre og kusiner. Mere om de otte efterkommere fortælles i anetavlen og kapitlet *Børnene fra Balleby*. I Tørring-Heldum kommune blev Kr. Balleby snart en mand, man regnede med. Han havde flere borgerlige ombud, det vil sige tillidsposter, som blev ham pålagt af kommunen. Således er han omtalt med billede i bogen Danmarks kommunale forvaltning, Her noteres, at Kr. Balleby var medlem af Værgerådet, og at han i 1929 blev Distriktsforstander for Tørring-Heldum Brandkasse for Løsøre. Han var desuden medlem af bestyrelsen for hjælpe kassen i mange år, fra 1929 som dens formand.² Han var også som sin svoger på Krabbesmark med i JAK-bevægelsen, en historie, der fortælles i kapitel 89, *I selskab med nazisterne*.

Kristian Balleby fortæller

Agnes og Kr. Balleby byggede i 1947 et nyt aftægts hus, Engbo, på gårdens grund. Og året efter gav de den ufor-

glemmelige fest i anledning af 100-års-jubilæet. Agnes Møller Jensen døde som 76-årig i 1954. Hendes mand levede to år længere - og nåede at opleve sit 28. barnebarn blive født. Et 29. barnebarn blev født året efter.

Det blev sønnen Niels Balleby Jensen, der som 27-årig overtog gården i 1947. Han blev gift med den fem år yngre Gerda Jensen; der var en datter af hans næstsøskendebarn, idet hendes oldemor var søster til Niels Ballebys Jensine Christensen Kammersgaard. Senere overtog deres søn Kristian Balleby Jensen gården, så han blev femte generation på Vester Balleby – sammen med sin hustru Anny. Hun var født Sørensen og stammer fra Øster Brønderslev, men voksede op ved Kjul strand lige uden for Hirtshals.

Kristian Balleby Jensen erindrere her sine forældre og bedsteforældre: "Da min far overtog gården den 1. maj 1947, havde min bedstefar og bedstemor bygget et aftægtshus lige ved jernbanen over for stationen i Balleby. Husets navn blev Engbo. Min far satte ny mur og tag på østerhuset og laden ind mod gården i 1955 og byggede en lille stald til grise og kalve sammen med kostalden mod syd. Far fortalte om, hvordan min bedstefar fik dagen til at gå. Der var to medhjælpere i landbruget, og en tjenestepige til hjælp i huset. Hvor meget bedstefar lavede i hverdagen, er jeg ikke rigtig klar over, men han har fortalt om, når der skulde sendes dyr med toget.

Banen var datidens transport til slagteriet, og 100 meter fra gården lå stoppestedet med en læsserampe, så dyrene kunne drives op i toget. Så kom også de andre nabomænd med deres dyr, der skulle med toget. Bedstefar havde for øvrigt en ide om, at koen eller studen aftenen før rejsen skulle have grimen på, så den blev vant til at have den på til rejsen. Når dyrene var sendt af sted midt på formiddagen, gik bedstefar og tre naboer hjem til en af dem, så fik de kaffe, derefter skulle der spilles kort. Deres store sjov var, når de kunne få Snebjerg så vred, at han kastede pengene og kortene på bordet og gik hjem i vrede, for dog en halv time efter at komme tilbage og bede om godt vejr igen. De spillede vistnok et kortspil der hed "ligeud".

Bedstemor kan jeg ikke huske, jeg var to år, da hun døde. Men bedstefar kan jeg huske lidt til, jeg var knap fire år, da han døde. Jeg husker ham som en rigtig god og hyggelig bedstefar. Engang, jeg ikke ville sove middagssovn, gik jeg hjemmefra. Hvor kunne jeg gå hen andre steder end op til bedstefar? Men han havde jo låst døren, fordi han sov middagssovn. Jeg slog og sparkede på døren, indtil han vågnede og kom ud for at låse døren op. Han spurgte, hvad jeg ville, og jeg sagde, at jeg ikke ville sove. - Nå, sagde han, så kom med mig ind. Så låste han døren igen, og jeg måtte sove ved ham. Det var sidste gang, jeg gik til ham, når jeg ikke ville sove til middag.

Efter bedstemor var død, kom han her for at spise middagsmad hver dag. Min mor tømte altid askebægrene inden han kom, for ellers ville han blande asken og skoddene fra cigarerne i skråtobakken, og det, syntes hun, var noget griseri. Morgenmaden og aftensmaden skulle han selv klare. Men at vaske op var han meget ked af. Så derfor smurte han brødet med sin brødkniv, og når han havde gjort det, kunne han tørre den af i jakkeærmet. Mælken drak han af kanden, så der var ingen opvask. Han var en meget praktisk mand."

Solgte jorden fra

Kristian Balleby Jensen fortæller videre om, hvordan Vester Balleby udviklede sig i de år, han selv drev landbrug – og årene derefter: "Den første maj 1979 købte jeg Vester Balleby af mine forældre. Jeg købte gården for 1,1 million kroner. Der kunne ikke blive skrevet noget om naturalier på grund af kapitalvindingsskatten, så det blev kun til noget mundtlig aftale om mælk, og lov til at dyrke kartofler og grønsager i marken. Mine forældre flyttede i den aftægts-hus, som den gamle Niels Jensen havde bygget til aftægt, den hed Solvang, og ligger overfor Engbo ved banen.

Karen Eriksen med børnebørnene Olga (t.v.) og Karen Jensen. Karen var gift med Christen Rønn Larsen Eriksen, Lemvig Søgård. Som søn af en strandfoged vakte det skandale, da han blev dømt for tyveri af strandingsgods.

Da jeg overtog gården, var der 12 køer plus opdræt, 30 grise og 12 høns. Det var ikke meget til at forrente 1,1 million kroner med. Samme år byggede jeg en ny kostald til 54 køer plus opdræt, der kunne i alt være 145 kreaturer i den. Det var mange dyr til de 24 hektar, der altid har hørt til gården. Men med indkøb af større mængder foder og indkøb af halm gik det an. Jeg fik senere købt tre små ejendomme på tilsammen otte hektar til.

Da min farbror Kresten Møller døde, lejede jeg jorden fra hans ejendom Smedsboel. Så var jeg oppe på 40-41

hektar, da var der ved at være balance mellem jord og dyr. Men da Smedsboel noget senere blev solgt til en anden nabo, stod jeg igen med mine 32 hektar. Kravet til, hvor mange dyr man må have i forhold til jorden, var i mellemtiden skærpet, så jeg så ingen anden udvej end at sælge besætningen fra gården i 1998. Det var en sorgens dag. Igennem mange generationer har der været køer her, og så er det mig, der må stoppe med det.

Jeg fik job som chauffør. Jeg ville så drive jorden samtidig med arbejdet som chauffør, men tiden er knap til at passe markerne, når man er på fuld tid på arbejde, så i 2002 valgte jeg at sælge jorden. Vi har så væltet alle de gamle udhuse, ladet det halve af den nye stald fra 1979 blive stående. Det er så endelig slut med landbrugsdrift her på gården, men vi bor her stadigvæk i det gamle stuehus fra 1876."

I 1998 kunne Anny og Kristian Balleby Jensen fejre 150-års-jubilæet for Vester Balleby som slægtsgård. Og de stod ikke tilbage for bedsteforældrene i 1948, men indbød hele familien fra både Krabbesmark og Balleby – børn, børnebørn, oldebørn og tipoldebørn med ledsagere – til en stor fest den sidste dag i maj i gårdens have.

"For at vi kan få en festlig dag sammen, vil vi opfordre jer til at medbringe musikinstrumenter og festlige indslag," skrev de i indbydelsen. Og festligt blev det. Et af de slægtshistoriske indslag blev en båndoptagelse af en samtale mellem de jævnaldrende kusiner Gudrun og Signe, der stadig var hjerteveninder, selv da de nu som 87-årige sad og mindedes barndom og ungdom i starten af århundredet.

Noter

- 1 "Slægtsbog for efterkommere efter Thor Michelsen, Kjærgård". Fredericia 1981, s. 99, og ane nr. 3.
- 2 Povl Engelstoft: "Danmarks kommunale Forvaltning, Ringkøbing Amt". Kbh. 1930, s. 151.

Udslettet af tuberkulose

I starten af 1900-tallet døde flere unge slægtninge af tuberkulose. Kristine Møller fra Krabbesmark så sin første familie dø, før hun selv åndede ud som 30-årig. På Nr. Vinkel var det den 29-årige kusine Margrethe Møller og i Balleby den 33-årige Christine Jensen, der led en rallende død.

Da Kirstine Møller fra Krabbesmark (søster til ane nr. 2B og 2K) skulle giftes, blev der fest på hendes fødegård. Det var i året 1908, hun var 24 år, og den udkårne Jens Kristensen Bonnet var 23. Det nygifte par flyttede ind på gården Lille Madsbjerg i nabo-sognet Ramme. Snart var hun gravid, og sommeren 1909 fødte hun datteren Krista Knudsine. Ulykken ville imidlertid, at Krista Knudsine allerede som spæd blev smittet af tuberkulose. Hun døde allerede den 7. december samme år. Formentlig var hun blevet smittet af sin far. Få måneder senere, den 3. marts 1910, døde den 25-årige Jens Kristensen Bonnet - efter kun 16 måneders ægteskab.

Hvor frygteligt det end måtte være at se sine nærmeste dø af den rallende lungesygdom, op-gav Kristine ikke livet. Hun blev boende i Madsbjerg, indtil hun den 16. september 1910 med kongebrev giftede sig med den 12 år ældre ungkarl Bertel Maagaard Kristensen og dermed kunne rykke ind som kone i Lundgård. I oktober to år senere fødte hun datteren Jutta Maagaard Kristensen. Hvornår Kristine selv var blevet smittet af tuberkulose, ved vi ikke. Men syg blev hun, og den 12. august 1914 døde hun fra sin 2-årige datter. Hele hendes første familie var hermed blevet udslettet på bare fem år.

Kirstine Møllers to-årige datter fik sig en stedmor, da enkemanden Bertel Maagaard Kristensen (bror til den kendte Kr. Maagaard) giftede sig igen. Datteren Jutta Maagaard Kristensen blev i 1932 selv gift med en enkemand, Niels Ølgaard Lund. Men hendes liv som mor blev endnu kortere end hendes egen mors. Hun fødte to børn, før hun efter fire år døde i 1936. Og som moderen voksede de to små op med en stedmor, da faderen senere giftede sig igen.

Mange unge fik tuberkulose

Hvor uretfærdigt og modbydeligt sygdommen kunne ramme, havde familierne på Krabbesmark og Balleby oplevet flere gange tidligere. I 1911 blev Christine Jensen fra Balleby (søster til ane nr. 3) revet væk af tuberkulose - i en alder af 33 år. Som fortalt i kapitel 73, *Den demokratiske kvindegymnastik*, var Christine Jensen ellers en sund og stærk kvinde, der i 1905 og 1906 vandt hæder som gymnastiklærerinde.

I 1905 var en kusine fra Nørre Vinkel, Margrethe Møller, død af tuberkulose i en alder af 29 år. Hendes sidste time før den grusomme død er søgt beskrevet af slægtningen og forfatteren Jane Aamund i slægtsromanen *Vesten for måne;* ved sygelejet er samlet søsteren Ane, svogeren Johannes, den dyrebare husbestyrerinde Sørine og faderen Chr. Møller:

”Jeg vil ikke dø, for jeg har slet ikke levet,” græd Margrethe. Hun rejste sig op og gentog sætningen. Ane holdt om hende, og hun fik en blodstyrning. Sørine holdt fadet under hendes mund og næse, og det rallede i hendes hals. Margrethe faldt tilbage i puderne og lå bevidstløs hen.

De gjorde hende i stand og skiftede sengetøjet.

Christen Møller rejste sig fra sin stol i hjørnet. 'Det er på tide at hente præsten. Hun skal have en værdig død.'

Johannes og præsten var kommet og stod med bøjet hoved. 'Lad os bede fadervor sam-

Den smukke Kristine Møller mistede mand og barn, før hun selv døde af tuberkulose.

Jens Kristensen Bonnet døde efter kun 16 måneders ægteskab.

Den lille moderløse Jutta Maagaard Kristensen.

Polyfoto af Jutta - ung og forførende. Polyfotot, et ark med 24 kvadratiske billeder skudt i serie, var vældig populært midt i 1930-erne.

men.' Præsten slog korsets tegn og lagde sine hænder over Margrethes. Ane og Sørine lå på knæ ved Margrethes seng og bad højt sammen med præsten. Margrethe rejste sig pludselig op med øjnene vildt opspærrede af rædsel: 'Jeg vil ikke dø nu! Jeg er alt for ung! Jeg har ikke fået børn! Jeg har ikke engang rigtig elsket nogen! Hvad har jeg gjort? Jeg forbander Gud, der tager mig væk fra livet!'

Ane holdt om sin søster og græd: 'Margrethe, vi ses igen i Paradis. Der er ingen smerter, ingen lidelse, kun Jesu kærlighed, som er større end den jordiske kærlighed.'

Margrethe skreg og hagede sig fast i Ane: 'Jeg vil ikke! Jeg vil ikke! Der er mørkt!' Hun fik et nyt anfald, og Ane holdt hende og hviskede: 'Der er ikke mørkt, der er lys, lys, som når solen står i den gyldne vifte over fjorden. Tro på mig, Margrethe. Deroppe venter mor på dig.'

Margrethe var halvt bevidstløs, men vågnede et øjeblik og sagde med klar røst: 'Nu forsvinder jeg. Jeg er bange. Ane, hold mig. Far, hvor er din hånd?'

Christen tog sin lille datters hånd og hviskede: 'Giv slip, lille Margrethe. Du bliver en engel snart, en lysets engel.'

Margrethes hoved faldt tilbage, lidt blod sivede ud af hendes næse.

'Nu er det forbi!' sagde præsten."

To overlevede

Årtiet før, i 1893, var Margrethes kusine, Ane Møller (søster til ane nr. 2), blevet smittet med lungetuberkulose. Hun fik i 16-års alderen fjernet den ene lunge, som tuberklerne havde ødelagt. Ane Møller overlevede imidlertid og stiftede familie. Hun klarede sig fint med sin ene lunge, også selv om der blev røget meget i hendes hjem af både mand og børn og gæster – sådan som almindeligt var. Ane Møller endte sine dage som en gammel og meget afholdt kone.

Agnes Møller Balleby (ane nr. 3K) blev nogle år efter sit bryllup i 1906 ramt af hudtuberkulose. Sygdommen vansirede hendes ansigt og gav hende blålige ar på kinder og næse, men modsat mange andre slap hun for de deformiteter, der var typiske for sygdommen. Mens børnene var små, var hun i flere omgange på Finsens Institut i København for at blive behandlet for *Lupus vulgaris*, som det latinske navn er for hudtuberkulose. Heldigvis for hende var hun ikke indlagt og kunne bo hos sin mands søsterdatter. Et brev til hendes svigerinde på Krabbesmark, dateret søndag den 11. juni 1922 fortæller om det strenge liv for patienterne:

"Kære Marie! I dag er det søndag da skal jeg ikke ud på klinikken der gives nemlig ikke lysbehandling om hellige dage, kun forbinding, og nogle plaster kan jeg selv bytte. Jeg har i dag været i Kristkirken, pinsedag og anden pinsedag var jeg i Mattæuskirken. Den er stor og smuk lig med en domkirke. Jeg var glad for præsten pinsedag, de andre to var af den gamle type, men sangen og musikken er dejlig, det løfter en op over al det som kan knuge og tynde én ved at se den elendighed derude på klinikken.

O, Marie det skærer én helt ind i hjertet; Kristian har vel fortalt en del, men han så det kun fra ventesalen, det er noget helt andet at komme ind sammen med dem, hvor undersøgelsen og forbinding foregår ... De stakkels mennesker, jeg ser derude, brændte sig i min bevidsthed, så jeg ser dem altid. Gud ske tak, at man selv eller éns børn, ikke er blevet offer for spedalsksygdommen, ja sådan kalder jeg det, for det er virkelig sådan.

Jeg traf en kone fra Harboøre, hun har været her 12 gange, og i Århus ligeså mange gange. Det er bestemt det samme som jeg har, men hendes er der prøvet radium, frysning og meget andet på, så jeg håber ikke det skal gå så galt med mig. Hun sagde også de trøstens ord: Vær forvisset om at Finsens Lysinstitut er den bedste. Man trænger til trøstens ord, thi når blot man må blive rask går man gerne en lidelse igennem, thi det kan ikke undgås, det er på en måde, de brænder sygdommen væk.

I går begyndte de forfra på venstre kind, da var det meget værre end første gang, nå, det hjælper jo ikke at klage, højre kind prøves der noget andet på, det er meget slemt, men det er vist uundgåeligt, at der skal prøves noget. De ser jo nok, at så snart der gøres noget ved mig, svulmer jeg op, huden eller blodet tåler ikke meget, men jeg holder mig, snart besvimer én her og snart én der. Sygeplejersken tager det ikke så nøje. Der er gjort meget ved mig, men jeg er sluppen for lysbad endnu. De andre patienter siger, at det er snart det allerværste. En kone fra Esbjerg tabte 18 pund på en uge, det mente sygeplejersken ikke er noget.

Jeg er forfærdelig glad for, at jeg kan være her hos Marie [en svigerinde]. Tiden går bedre, gennemsnitlig er jeg kun bort fra 9 morgen til 2 eller 3 eftermiddag. Fredag er min journaldag, da skal doktorerne se mig og se papirerne, thi alt bliver jo skrevet i store mapper, der følger os, ja hvor er der meget, aldrig kunne man have tænkt sig noget lignende.

Præsten i dag talte om verdens synd, han mente at der skulle lægges fast hånd på alt, for at tvinge synden ned. Jeg ved ikke, men jeg tager ikke sygdommen som om, at Gud derigennem vil straffe os, men jeg tror på Guds dragelse, thi mærkelig, man lærer bedst at takke i sorgens eller lidelsens stund. Præsten talte også om, at forældrene måtte frem for alt lære børnene at lyde, men hans forklaring var ikke, som jeg altid synes, at børnenes lydighed mod forældre skal lutes af kærlighed. Ved at se Guds kærlighed får de bedst afstand fra synd, ligesom når de føler fars og mors kærlighed, kommer lydigheden bedst frem.

I dag er I vel nede i Balleby, Ejler bliver jo 13 år, hvor tiden dog går, jeg ser jer alle, Kristian, min mand har hans gode humør som altid, børnene mangler mig ikke for den skyld. Men dog føler jeg, at såvel som jeg længes efter at komme hjem, glæder både Kristian og børnene sig til min kommen. Kristian skrev om, at komme her ud, men jeg nævner næsten ikke at tage ham fra børnene, men jeg tror nok jeg overrasker dem, thi får jeg først lov at komme hjem, bliver der slet ikke tid at skrive. Nå, det bliver jo ikke med det første.”

Brevet slutter med et par spørgsmål og en hilsen: "Skriv endelig snart, brev er kært, men jeg er ikke flink til skrivning. Hils nu både mand og børn, lærerinden og hvem ellers som bryder sig om hilsen, selv hilses du fra din Agnes."

Kampen mod tuberkulose

I slægtens tidligere historie finder vi andre, der døde af tuberkulose. Et grelt eksempel er fra de forbandede år i 1770'erne, da en grasserende hidsig sygdom hærgede egnen – som beskrevet i kapitel 37, *Tyfus tog hele hendes familie*. Ved juletid i 1771 begravde pastor Søren Jørgensen Haar to sognebørn, der "døde af samme grasserende hidsige sygdom." Ind i mellem var et tredje sognebarn død af tuberkulose:

"21. december kastede jeg muld på Jørgen Heldum, som døde af brystsyge i sin alder af 49 år." Smeden Jørgen Heldum (søn af ane nr. 72)

Ane Møller fik som 16-årig fjernet den ene lunge pga. tuberkulose.

havde overlevet to ægteskaber og flere børn, men ingen af børnene nåede vist at blive voksne.

Gennem tiden har slægten på flere måder være involveret i kampen mod tuberkulose. Et legat til fordel for tuberkulosepatienter blev således indstiftet af Peder Thorsen (søstersøn til ane nr. 14 og efterkommer af ane nr. 480). Hans efterkommere er den kendte Thorsen-slægt på Sjælland. Peder Thorsen, der var født i Flynder i 1831, stiftede legatet sammen med sin kone, Else Serrup Jensen fra Mors. Legatet er formentlig blevet indstiftet under indtryk af deres førstefødte søns død. Hvad årsagen til hans død var, ved vi ikke, blot at han døde i 1872 som 14-årig – legatet gjaldt også kræft- og gigtpatienter.² Selv døde Peder Thorsen i 1914 i København.

En vigtig smittevej for tuberkulose var mælken. Chr. Møller på Krabbesmark (ane nr. 2K) – hvis svigerinde, kusine og tre søstre var blevet ramt af tuberkulose – var blandt de første gårdejere i sognet til at få en tuberkulose-fri besætning. Det forudsatte ikke blot, at han lagde sig under streng dyrlægekontrol, men også at han etablerede et bredt dobbelthegn i skel mellem gårdene, så de græssende køer ikke kunne smitte hinanden.

Mælken afsatte han til Lomborg Mejeri, der havde held med at sælge sikker mælk til borgerne i Lemvig. Lomborg-bønderne startede i 1935 Mejeriudsalget Centrum, der havde åbent hver dag hele ugen – og som i øvrigt blev drevet af Vera Møller Jensen fra Balleby (anetavlers nr. 1) – se anetavlen og kapitlet *Børnene fra Balleby*.

Som formand for Bonnet Husholdningsforening deltog Marie Møller (ane nr. 3K) i oplysningsarbejdet om tuberkulose. Det første møde i 1933 handlede netop om, hvordan man bedst bekæmpede tuberkulose-smitten.

På Krabbesmark fik den yngste søn Erling tuberkulose som helt lille – men overvandt det ved egen kraft. Sygdommen blev ikke konstateret, før han som seminarieelev under krigen blev testet for tuberkulose. Hvor den indsprøjtede tuberkulin gav andre en lille rød plet på armen, reagerede Erling som tidligere smittet, så hele armen hævede op og smertede.

Tuberkulose-undersøgelserne fortsatte også, da Erling kom ud som lærer, en praksis der blev ved helt til 1960'erne. Til sidst skulle lærerne dog kun gennemlyses, når tuberkulosevognen kom.

Danskerne fik fra 1950'erne lungerne røngtenfotograferet i tuberkulosevogne (foto fra Danmarks Lungeforening).

Noter

- 1 Jane Aamund: "Vesten for måne", Høst & Søn, 2002.
- 2 Kopi fra Kr. Gay.

Den demokratiske kvindegymnastik

Med sund og gavnlig gymnastik var Christine Jensen et forbillede for Lemvig-egnens kvinder. Hun samlede i 1905 husmødre, tjenestepiger, kontordamer og kasserersker til byens første opvisning i kvindegymnastik – et folkeligt opgør med borgerskabets gymnastik.

Kvindegymnastik i Lemvig begynder Fredag den 28. ds. Kl. 8½.” Sådan lød annoncen i Lemvig Folkeblad, der for første gang gav byens arbejdende kvinder et alternativ til borgerkvindernes private gymnastikhold og mændenes maskuline redskabsgymnastik. Lederen af de nye gymnastikhold var den 27-årige Christine Jensen (søster til ane nr. 3) fra Vester Balleby i Tørring. Lemvig Gymnastikforening havde indrykket annoncen ugen før, den 21. oktober 1904. Selv om kvindegymnastik på det tidspunkt var udbredt andre steder, var det første gang, at den lidt snerpede købstad prøvede noget så vovet. Det mere frisindede Bøvling havde haft kvindehold i gymnastik siden 1880'erne.¹ Men på landsplan var kvindelige gymnaster stadig så nyt et fænomen, at kvinderne først i 1908 fik lov at deltage i det årlige landsstævne. I Lemvig blev Christine Jensen om nogen den, der banede vejen for, at kvindegymnastikken blev folkelig. Og det var ikke bare kvinderne, der bakkede op om initiativet, men også Venstres frisindede mænd.

En del af den politiske kamp

På Lemvig Folkeblad blev redaktør Lilholt så optændt af ideen, at han følte det som sit personlige ansvar at vinde byens kvinder for den fysiske udfoldelse – og skrev en varm anbefaling i avisen: "Når der nu på fredag aften samles kvinder i gymnastiksalen for at gøre gymnastik, så er det ikke første gang, at dette finder sted. Men der er den forskel, at mens det nu er gymnastikforeningen, der tager det ind under sin virksomhed, så har det tidligere været en privat sammenslutning. Dette har medført, at kun en meget lille del af byens kvinder er kommen med. Men nu skulle vi forsøge, om vi kunne få fat i de mange og få dem til med iver og interesse at øve deres legeme, så de bliver herre over det.

Gymnastikken er noget for alle. Husmødrene og tjenestepigerne, der dagen igennem har travlt med det huslige arbejde, har nødig at drive gymnastik, om de vil have deres muskler ligeligt udviklet. Kontordamerne og kassererskerne har så hårdt brug for gymnastikken som nogen, idet deres stillesiddende arbejde virker meget uheldig,

Christine Jensen var 33 år, da hun døde i 1911.

Bøvling havde som det første på egnen haft kvindehold i gymnastik siden 1880'erne, siden kom andre til. Her er gymnastikkvinderne på Bovbjerg Badehotel foreviget af Kr. Bjerre.

både for musklernes og organernes virksomhed... Lad os derfor på fredag se kvinder fra alle stillinger samles og begynde at gøre gymnastik, og ingen som tager rigtigt fat og holder ud, vil undgå at mærke, hvor sundt og gavnligt det er.”²

Lemvig Gymnastikforenings tiltag med et særligt hold for kvindelige gymnaster lykkedes ”langt over forventning, idet der straks meldte sig 50 kvinder,” som Folkebladet senere fortalte.³ Kun enkelte faldt fra, og om foråret kunne gymnastik-pigerne vise, hvad de havde indøvet i løbet af vinteren: ”Kvindeholdet gav i søndags en opvisning i Afholdshjemmet. Det er første gang, at lemvigske kvinder har fremvist gymnastik,” refererede Folkebladet den 19. april 1905.

På den tid var kvindegymnastik en del af den politiske kamp mellem Venstre og Højre, som udspillede sig i hele samfundet. Kvindegymnasterne bekendte sig til den svenske frie gymnastikskole, mens især de gamle skytteforeningers gymnastikhold bekendte sig til den militæriske skole, der havde tyske redskabsøvelser som sit forbillede.

Valget af gymnastiksystem blev i slutningen af 1800-tallet forbundet med Venstres kamp mod systemet. Selv om Venstre havde flertal i Folketinget, havde Højre i årtier siddet på regeringsmagten og lovgivet med et flertal imod sig. Gymnastik- og højskolebevægelsen var som andelsbevægelsen folkelige bevægelser, der med Venstre krævede folkets indflydelse i landets styre.

I dette politiske spil var de kollektive og sundhedsorienterede svenske gymnastikøvelser mere folkelige end de individuelle redskabspræstationer. I foreningerne ude i landet, som Lemvig Gymnastikforening, blev holdgymnastikken oplevet som en særlig demokratisk gymnastik. Det er her, dagens DGI har sin basis.

Det blev den svenske model og Venstre, der vandt, hvad der siden er blevet kaldt den væsentligste idrætspolitiske kamp i Danmark nogensinde⁴ – hvilket blev kronet med oprettelsen af Statens Eetaarige Kursus i Gymnastik i 1898. Den politiske kamp vandt de med det såkaldte systemskifte i 1901, da parlamentarisk styre blev indført i Danmark – 52 år efter Grundloven. Folkestyre fik vi endnu ikke; der skulle gå 14 år, før kvinder, karle og tjenestefolk fik stemmeret. Men også i kvindernes kamp for ligeret spillede kvindegymnastikken en bevidstgørende og organiserende rolle.

Formentlig begyndte Christine Jensen at dyrke gymnastik i København, hvor to af hendes noget ældre søskende boede – og hvor flere af børnene fra Balleby tjente i 1890'erne. Køben-

havns Kvindelige Gymnastikforening blev stiftet i 1886 og har siden tilbudt byens tjenestepiger motion og sammenhold. Om Christine Jensen blev uddannet til gymnastikleder her eller måske i den nye etårige uddannelse, fortæller ingen af kilderne.

Hædret før den sidste kamp

Tilbage i Vestjylland blev Christine Jensen en pioner i den vestjyske kvindegymnastik. Som en tak for hendes indsats gav Lemvig Gymnastikforening i 1905 Christine en 40 cm lang sølvpøtageske med hendes initialer C.I. indgraveret – med I'et kækt placeret inde i C'et. Bag på skeen står der: Erindring fra Gymnastikforeningen 1905. Det følgende år fik hun to sølvspiseskeer,³ der var af samme mønster. Denne gang var forsiden af skeerne imidlertid prydet med et CJ sammenflettet i hinanden og med en tilsvarende tekst bagpå.

Det stod ikke skrevet i stjernerne, at Christine Jensen skulle blive en hædret gymnast. Født i 1877 var hun af de yngste i børneflokket fra Vester Balleby – og den svageste. Som barn led hun af den næsten ukendte sygdom Chorea minor, en af de såkaldte Sanct Veites Dans sygdomme, der kun angriber børn. Sygdommen giver tics og ufrivillige arm- og benbevægelser. For den stakkels Christine Jensen betød det uregelmæssige og slyngende bevægelser af arme

I mindebogen *Minder fra Hadsten Højskole* skrev forstander U.C. Nielsen Svinning ordene: Ved at give Livet bevares det. Lev vel. Christine Jensen levede så godt, hun kunne, men døde af tuberkulose alt for ung.

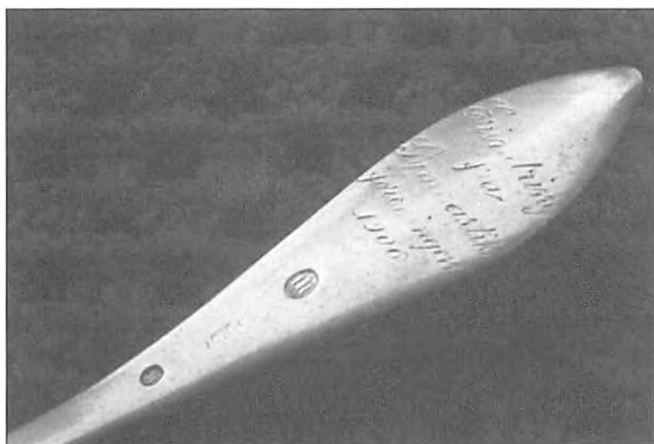
Gymnastiksalen på Hadsten Højskole – billede fra Christine Jensens mindebog.

og ben. Typisk var der også trækninger i ansigt og tunge, så nogen sjov skoletid har det ikke altid været for hende. I dag ved man, at det sikkert er en infektionssygdom i hjernen, der gerne er langvarig, men kan helbredes helt. Men for den unge Christine har det været et mareridt, indtil hun oplevede den befrielse selv at kunne styre sine bevægelser – og lære at gøre det så yndefuldt som i en gymnastikopvisning.

Efter årene i Lemvig Gymnastikforening gik Christine Jensen ind i højskolebevægelsen. I 1905 blev hun ansat på Hadsten Højskole og fik senere stilling på Løvenholt Højskole syd for Silkeborg, der allerede dengang var stærkt præget af Socialdemokratiet.⁴ Fra højskoletiden findes flere breve og postkort foruden en "mindebog", hvor man kan læse følgende hilsen:⁷ "Lev vel Kristine. – Tak for de mange fornøjelige timer vi har tilbragt sammen i gymnastiksalen og oppe i 'Huset på bakken'."

"Ved at leve livet bevares det" skrev en anden på bogen. Christine levede livet vel i årene, der fulgte. Men at bevare det lykkedes ikke. Hun nåede aldrig at stifte familie, før hun nogle år senere blev indhentet af ny sygdom. Hun fik tuberkulose og måtte opgive både job og gymnastik for at rejse hjem til Vester Balleby. Her kom hun i pleje hos forældrene.

I 1911 døde hun af den frygtede sygdom – i en alder af 33 år. Om den er nærmere fortalt i kapitel 72, *Udslettet af tuberkulose*. Efter hendes

Christine Jensen fik en 40 cm lang sølvpotageske som en tak for hendes indsats for kvindegymnastikken i Lemvig – med hendes initialer C.I. indgraveret foran og "Erindring fra Gymnastikforeningen 1905" bagpå.

død forærede forældrene den ene af de to sølvspiseskeer til broderen Kristian (ane nr. 3B), fordi han ofte havde kørt efter læge til hende uden at have fået noget for det, og den gik siden i arv til datteren Vera (anetavlens nr. 1). Den anden gik i arv til kusinen Ragna (anetavlens nr. 1) og videre til datteren Elda. Potageskeen gik siden i arv til Ejler Møller Jensen (anetavlens nr. 1).

Noter

- 1 Kr. Kristensen: "Ringkøbing Amts Skytte- og Gymnastikforening 1878-1928". Holstebro 1928, s. 17ff.
- 2 Lemvig Folkeblad, den 28/10 1904.
- 3 Lemvig Folkeblad, den 19/4 1905.
- 4 Den store danske encyklopædi, bd. S. 112, Danm. Nat. Leks.
- 5 Lemvig Dagblad 27/3 1906.
- 6 Silkeborg Socialdemokrat 12/6 1906. Silkeborg Avis 23/7 1951 og 7/5 1956. Arbejderbladet 19/6 1910. Midtjyllands Avis 29/1 1977. Aften-Posten Silkeborg 23/3 1956.
- 7 Hilsnen er skrevet af Sigrid Christensen, Ørsløv Præstegård, Skælskør.

Den socialistiske gårdejer

Chr. Møller på Krabbesmark var i 1905 egnens første røde gårdejer - og hans gård blev samlingspunkt for høfdearbejdere, landarbejdere og industriarbejdere, der kom marcherende med røde faner fra stationen i Ramme. Her fortæller tre af sønnerne om deres far.

Eriling Møller skrev i 1977 en beretning om sin socialistiske far, Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2K). En del blev sendt til Nationalmuseet som et bidrag til de danske forsamlingshuses historie. Senere har storebroderen Arne fortalt mere kritisk om sin strenge far i nogle barndomserindringer fra Krabbesmark, og endelig har Vagn i sin erindringsbog berettet om, hvordan Chr. Møller på grund af sine rabiate holdninger til sidst blev smidt ud af Socialdemokratiet.

Chr. Møller var engageret i Lomborg Forsamlingshus lige fra starten. Huset blev indviet i oktober 1903, og forinden var Chr. Møller ude at tegne bidrag til forsamlingshuset. Senere samme år blev han i en alder af 28 gift med Marie Jensen (ane nr. 3K) og overtog Krabbesmark.

Erling Møller fortæller:

"Allerede som stor dreng blev min far interesseret i sociale problemer. Jeg husker, at min far engang med harme nævnte, at hans far kunne sidde inde i stuen og spille kort, og hans mor gik alene i stalden for at malke. Men farfar var fra et velhavende bondehjem, farmors kår havde været anderledes. Hendes far havde været arbejdsmand, husmand, senere gårdmand en tid. Fra sit 11. år var far tjenestedreng gennem fem somre hos sin farbror i Øster Vinkel. Her lod en nabokarl ham låne socialistiske blade og skrifter, som han kunne læse, når han gik og vogtede de løsgående kreaturer. Bladene gav ham en ny forståelse for arbejdernes kår i 1890'erne og fik ham interesseret i at tage del i deres kamp for et mere retfærdigt samfund.

Uha, Christian!

Først mange år senere da far havde overtaget fødegården Krabbesmark og var blevet gift, blev han aktiv socialist. Min mor har skrevet om ham:

'Dengang var det jo en skamlet at være socialdemokrat, og dette var Christian Møller med hele sin sjæl. Da han kom hjem og havde meldt sig ind i partiet, sagde hans mor, 'Uha, Christian!' Hun var nu selv lige så forstående for de fattiges kår; men alle de beskyldninger, som Højre og Venstre rettede mod socialdemokraterne, var jo så afskrækkende og fornedrende for dem, som vovede at vedkende sig partiet. Sådan var det i årene efter 1905'.

Far blev medlem af Socialdemokratiet cirka 1905. På denne tid var partiet på egnen kun repræsenteret med partiforeningen i Lemvig. Men i efteråret 1917 var der efterhånden så mange medlemmer i de omliggende sogne, at man dannede Socialdemokratisk Forening for Lemvig Landkreds, som sammen med partiet i Lemvig dannede en kredsorganisation. 'Som repræsentant for Landkredsen til Lemvig Socialdemokrat er gårdejer Chr. Møller, Krabbesmark, Lomborg,' der var kredsens kasserer. Det følgende år var han opstillet som kandidat til valgmandsvalget til landstinget.

I flere af sognene blev der dannet selvstændige partiafdelinger og endnu flere fagforeninger under Landarbejderforbundet, samt et par stykker under Dansk Arbejdsmandsforbund.

Fredag den 22. november 1918 var der landarbejdermøde i Lomborg Forsamlingshus. Kredsorganisationen stod som indbyder, og redaktøren af Lemvig Socialdemokrat, M.J. Mad-

sen, talte. Formålet var i Lomborg-Rom kommune at danne en fagforening under Landarbejderforbundet. 'Efter foredraget udspandt sig en ret indgående diskussion mellem indlederen, et par gårdmænd og en tømrermester. Sidstnævnte herrer var ikke rigtig med på ideen. Hertil tog de tilstedeværende arbejdere dog intet hensyn. Det vedtoges at oprette en forening ... På mødet ned-sattes et udvalg, bestående af gårdejer Chr. Møller, arbejdsmændene Jens Sejbjerg og Hans Kallesøe, med det formål at forberede oprettelsen af en socialdemokratisk forening for Lomborg-Rom. Mødet, der åbnedes og lededes af gårdejer Chr. Møller, var besøgt af så mange, som forsamlingshusets lille lokale kunne rumme. Det var det første socialdemokratiske arbejdermøde der i sognet.'

Gårdejer-syndikalister på krigsstien

Ugedagen efter holdt den nysiftede fagforening sin første generalforsamling. Da den 'skulle begynde, havde der imidlertid indfundet sig en halv snes gårdejere og gårdmandssønner i lokalet, og det dobbelte antal udenfor. Det mærkedes straks på stemningen hos de ubudne gæster, at man havde ondt i sinde.

Da formanden, arbejdsmand Kallesøe, åbnede mødet, bad han på høflig måde uvedkommende forlade lokalet. De i lokalet værende gårdejere fjernede sig også i al ro, men derefter begyndte udenfor et frygteligt spektakel. Man stormede vinduer og døre, hylede og råbte, sparkede på dørene, som skulle de sprænges, og til sidst kravlede nogle op på loftet, hvor de foranstaltede en trampe- og bankekoncert uden lige.

De elektriske ledninger blev afbrudt, så lokalet henlå i yderste mørke. Enkelte af mødets deltagere havde imidlertid stearinlys i lommen, da det forud var rygtedes, at der kunne ventes spektakel.' (Lennvig Socialdemokrat, 30/11 1918: Gårdmandsoptøjer i Lomborg - Gårdejer-syndikalister på krigsstien.)

Selv om jeg først er født i 1924, så har jeg dog ofte som barn hørt tale om dette møde, hvor redaktør Madsen tog stearinlys frem og stillede på talerstolen, da de ophidsede bønder afbrød strømmen, og unge mennesker stod udenfor på skråningen øst for forsamlingshuset og tisede mod ruden.

Helvedes værksteder. Da Chr. Møller kom hjem fra soldatertjenesten, var han opfyldt af had til militarismen, fortalte hans kone senere, "men med mod på livet og fuld af tro på det gode og sikker på, at det gode var bestemt for mennesket, og at disse var i stand til at tage derimod, blot samfundet blev bedre." "Selv om han kæmpede for, at "vore unge ikke skal gå ind i de Helvedes Værksteder, som militærvæsenet er,"" var han dog parat til at kaste sig ind i 1. Verdenskrig – for Danmarks skyld.

Han havde aftjent sin værnepligt som 22-årig. Ifølge "Stambog for Hestepassere af Aargang 1898 ved 5. Dragonregiment" mødte den 22-årige Jens Christian Agger Møller på kasernen i Randers onsdag den 5. januar 1898 kl. I middag, hvor han var rekrut indtil den 6. marts. Det næste år frem til den 7. marts 1899 var han ved 11. Bataillon i Aalborg. I stambogen er tilføjet: "Villig til at forrette oppassertjeneste." H'et i kasketten står for Hjælpetropper. Ved hjemsendelsen fik han følgende skudsmål: "Ordentlig og ædruelig, meget flink og pålidelig."

Aftenen før mødet havde Mads Bjerre allerede advaret min far om, 'at der til generalforsamlingen kunne ventes en del, der ville demonstrere. Bjerre havde meddelt dem, at generalforsamlingen var af ganske privat karakter, men trods det ville de dog derhen.'

I den forbindelse blev Svend i Østergaard, en søn fra Østergård, nævnt som den, der advarede far mod, at strømmen blev afbrudt. Svend Østergaard var blevet hidkaldt af min far, eller som han senere skrev i et indlæg - dateret den 5. december - til begge aviser: Så 'blev der i telefonen ringet til ham om at give møde, da der ville komme flere udenforstående.' Svend Østergaard skilte sig ud fra de andre bondesønner ved at være socialdemokrat, en overbevisning han, efter hvad min søster Gudrun har fortalt mig, holdt fast ved hele livet igennem.

Svend Østergaard deltog således ikke som uromager, men henvendte sig i stedet til min far for at lade ham vide, hvad der kunne ventes. Så da strømmen blev afbrudt, kunne redaktør Madsen velforberedt tage stearinlyset frem af inderlommen. Da det var tændt og stillet på talerstolen, fortsatte han sit indlæg, kun forstyrret af larmen uden for salen.

Redaktør Madsen fortsætter sin beretning i Lemvig Socialdemokrat:

'Formanden for forsamlingshuset (Mads Fiskbæk Bjerre, Lomborg Kirkegård), hos hvem man havde lejet lokale, kom til stede. Foreningen bad nu formanden, som vært for huset, forsøge at skaffe ro og beskyttelse. Formanden for forsamlingshuset søgte også at skaffe ro og orden, men alt var forgæves. I mindst 1½ time vedblev gårdejerne og deres sønner at larme og råbe op om, at salen var fyldt af syndikalister og bolschevikker.

Generalforsamlingen forholdt sig fuldstændig passiv fra alt gemæng og ordstrid med de halvgale mennesker, og efter at man var nået gennem dagsordenen, og bøllerne udenfor havde forladt stedet, talte redaktør Madsen om betydningen af politisk organisation. Resultatet blev, at de forsamlede arbejdere vedtog at oprette en socialdemokratisk forening for sognet. Som formand for foreningen valgtes gårdejer Chr. Møller, Krabbesmark.

Hr. Møller var meget indigneret over den uværdige og komplet uforståelige måde, på hvilken hans standsfæller havde optrådt og søgt at forstyrre arbejderne i varetagelsen af deres faglige og politiske interesser. Midt under forhandlingerne i foreningen forefaldt en komisk scene. De syndikalistiske gårdejere sendte en stafet ind, som forlangte et forhandlingsmøde, for at gårdejerne kunne få dannet en arbejdsgiver- eller gårdmandsforening.

Generalforsamlingen svarede, at man ikke ønskede at deltage i forhandling herom. Gårdejerne kunne stifte så mange foreninger, de ønskede; fra arbejderens side ville der ikke blive lagt dem et halmstrå i vejen derfor.'

Af navne, der blev nævnt i forbindelse med optøjerne, husker jeg Anton Nielsen i Øster Kjelder og tømrer Mads Lillelund. Mest skuffede det far at modtage et smædebrev fra Anton i Kjelder - det blev brændt straks efter gennemlæsningen - og at han i Venstres avis, Lemvig Folkeblad, gav en fordrejet fremstilling af, hvad der skete ved mødet fredag den 29. november, og kom med et personligt angreb mod min far, som let kom til at give udtryk for sin vrede.

Anton Kjelder udtalte til Folkebladet (3/12): 'Flere af os ville gerne overvære også dette møde, og vi tænkte, at når gdr. Chr. Møller kunne få adgang til mødet, så kunne vel også vi få lov til at høre på forhandlingen ... [Vi har] også nogen interesse i, at redaktør Madsen ikke ved sin hadefulde agitation ødelægger det gode forhold, der hidtil har hersket mellem arbejdsgivere og arbejdere i Lomborg.'

Far gav udtryk for en anden opfattelse i sit indlæg af den 5. december: 'Jeg har den tro, at det netop er godt, at arbejderne hjælpes ad og er enige om at få så stor en dagløn som muligt. Når vi landbrugere skal sælge vore produkter, vil vi have alt, hvad det er muligt at få, hvorfor skulle da arbejderne ikke, når de udbyder deres salgsvare - arbejdskraften - have noget for den. Men arbejderne er altid blevet dårligt betalt, derfor lever de som landets dårligst

stillede børn. Vi må være glade, om arbejderne kan samle sig og få skabt livsvilkår, som socialt set kunne hæve dem lidt op fra det rent daglige slid og slæb.'

Videre her skrev han: 'Jeg var den aften lige så meget stemt til sorg som til vrede; thi når mine standsfæller opførte sig som allerede nævnt, skulle dette jo uundgåeligt sætte ondt mellem gårdmændene og arbejderne.'

Til partikongres i København

Nogle måneder senere, den 26. marts 1919, var der et politisk møde i Lomborg forsamlingshus, hvor der var talere fra Venstre og Socialdemokratiet. 'Gårdlejer Møller, Krabbesmark, talte i tilslutning til indlederen og gjorde rede for, hvorfor han var socialdemokrat. Han havde fundet mest idealisme, retfærdighedsfølelse og brøderskabsfølelse hos dette parti. Det var ligeledes det parti, der bestemt havde taget kampen op mod militarismen.'

Netop antimilitarismen var et vigtigt punkt for far. En linje, der også blev trukket skarpt frem ved partikongressen i Folkets Hus i dagene 2.-4. oktober 1919, hvor far var blandt repræsentanterne fra kredsorganisationen i Lemvig.

Af punkterne i arbejdsprogrammet vil jeg nævne: Afrustning, ophævelse af værnepligten, reform af skolevæsenets ledelse og tilsyn, ophævelse af tyendeloven og beskyttelseslovgivning for umyndigt tyende. Fra slutningen af det udsendte manifest: 'Til kamp mod kapitalisme og militarisme!' På Lemvig-egnen blev der udfoldet en voldsom aktivitet. I Socialdemokraten læser man notitser om fancindvielse i forskellige foreninger på egnen. På Bovbjerg Badehotel indviede hofdearbejderne deres banner valborgaften, så den kunne være klar til det store 1. maj-optog i Lemvig.

En søndag allerede tre uger efter var der arbejderstævne i Lomborg. Fredagen forinden havde landarbejdernes fagforening i Dybe-Ramme fancindvielse på Gæstgivergården i Bonnet. Den følgende aften var det Socialdemokratisk forening for Bækmarksbro og Omegn ved en fest på Afholdshotellet.

Røde Faner over Krabbesmark

Aktiviteterne kulminerede med en socialistisk sommerfest på Krabbesmark. Festen blev heftigt annonceret i Lemvig Socialdemokrat: 'Fra Harboøre og fra Ulfborg er der udmærket togforbindelse til festen på Krabbesmark', stod der i en 1-spaltet rubrikannonce. En anden annonce averterede for 'Ekstrafint Hestekød - af en 3-års plag fås i aften og på lørdag' hos slagter Wium i Holstebro, mens en annonce længere nede holdt fast ved, at 'På Søndag mødes alle arbejdere og socialdemokrater på Krabbesmark' - i øvrigt oven over en annonce om 'Bolschevisme' - et offentligt møde med Klassekampens redaktør, arrangeret af partiets ungdomsforening.

Hele arrangementet blev nogle få dage forinden beskrevet i en stor annonce: 'Politisk Sommerfest afholdes på Krabbesmark ved Ramme St. søndag den 25. maj. - Fstedeltagerne samles ved Ramme Afholdshjem for derfra at marchere med musik og faner kl. 3½ pr. - Fra en

Announce i Lemvig Socialdemokrat, torsdag den 22. maj 1919.

Politisk Sommerfest

afholdes paa **Krabbesmark**, ved Ramme St. Søndag den 25. Maj. — Fstedeltagerne samles ved Ramme Afholdshjem for derfra at marchere med Musik og Faner Kl. 3½ pr. — Fra en Gravhøj paa **Krabbesmark**, vil der blive talt af d'Hrr. Lærer Hjalmar Kjemis, Skive, Red. M. J. Madsen, Lemvig, og Sekretær Fr. Hansen, København. — Efter Talerne **Koncert** paa Fstedpladsen. — Kl. 6½, marcheres tilbage til Ramme Afholdshjem, ca. 15 Min. Gang, hvor Fsten slutter med

BAL

for alle, der henhører under en af Arbejderpartiets Organisationer. — Alle faglige og politiske Foreninger i Kredsen indbydes herved. — Foreninger, der har Faner, bedes medbringe disse.

1618

Festudvalget
for Landarbejderforbundets Kredsorganisation.

Gravhøj på Krabbesmark vil der blive talt af d'hr. lærer Hjalmar Kjems, Skive, redaktør M.J. Madsen, Lemvig, og sekretær Fr. Hansen, København. - Efter talerne koncert på festpladsen. - Kl. 6½ marcheres tilbage til Ramme Afholdshjem, ca. 15 min. gang, hvor festen slutter med B A L for alle, der henhører under en af arbejderpartiets organisationer.

Alle faglige og politiske foreninger i kredsen indbydes herved. Foreninger, der har faner, bedes medbringe disse. Festudvalget for Landarbejderforbundets Kredsorganisation.'

Far blev i 1920 valgt ind i bestyrelsen for Socialdemokratiets kredsorganisation for Lemvig-egnen. Året efter holdt landarbejderne igen sommerfest på Krabbesmark. Lemvig Socialdemokrat annoncerede festen den 6. juli:

'Stort Arbejderstævne afholdes på "Krabbesmark" og Ramme Afholdshjem søndag den 10. Juli.

Program:

Kl. 3½ Samling under fanerne ved Afholdshjemmet.

Kl. 3¾ marcheres i procession til "Krabbesmark", hvor der vil blive talt af en Repræsentant for Landarbejderforbundet og Byrådsmedlem Chr. Hedegaard, Struer.

Efter talerne nyder man den i Madkurve medbragte Mad. Derefter forlægges Festen til Ramme Afholdshjem, hvor der er Bal for Arbejderpartiets Medlemmer.

Alle faglige og politiske Foreninger i Kredsen, der har fane, indbydes herved til at medbringe disse.

Landarbejdernes Kredsorganisation.'

Dagen efter beretter avisen om 'det herligste sommervejr' og Chr. Møllers 'store, herlige have' og fortsætter: 'Når festen blev så god, som tilfældet var, skyldtes dette meget den smukke festplads.

Også min far talte ved festen, beretter avisen: 'Hr. Møller talter derefter mod de gamle nedarvede fordomme, mod statskirken, Styrt Statskirken! Jeg vil endnu hellere sige Statsreligionen. Bort med nationalisme, militarisme og alkohol. Studerer man livet på de moderne restaurationer, vil man snart opdage, at det ikke er arbejderne, der fylder disse, men derimod folk fra andre samfundslag.' For børnene var det også en festdag, idet Æ Rulphøls, som slikhandleren fra Ramme blev kaldt, stillede op med en bod og et udvalg af lakrids, brystsukker og andet slik.

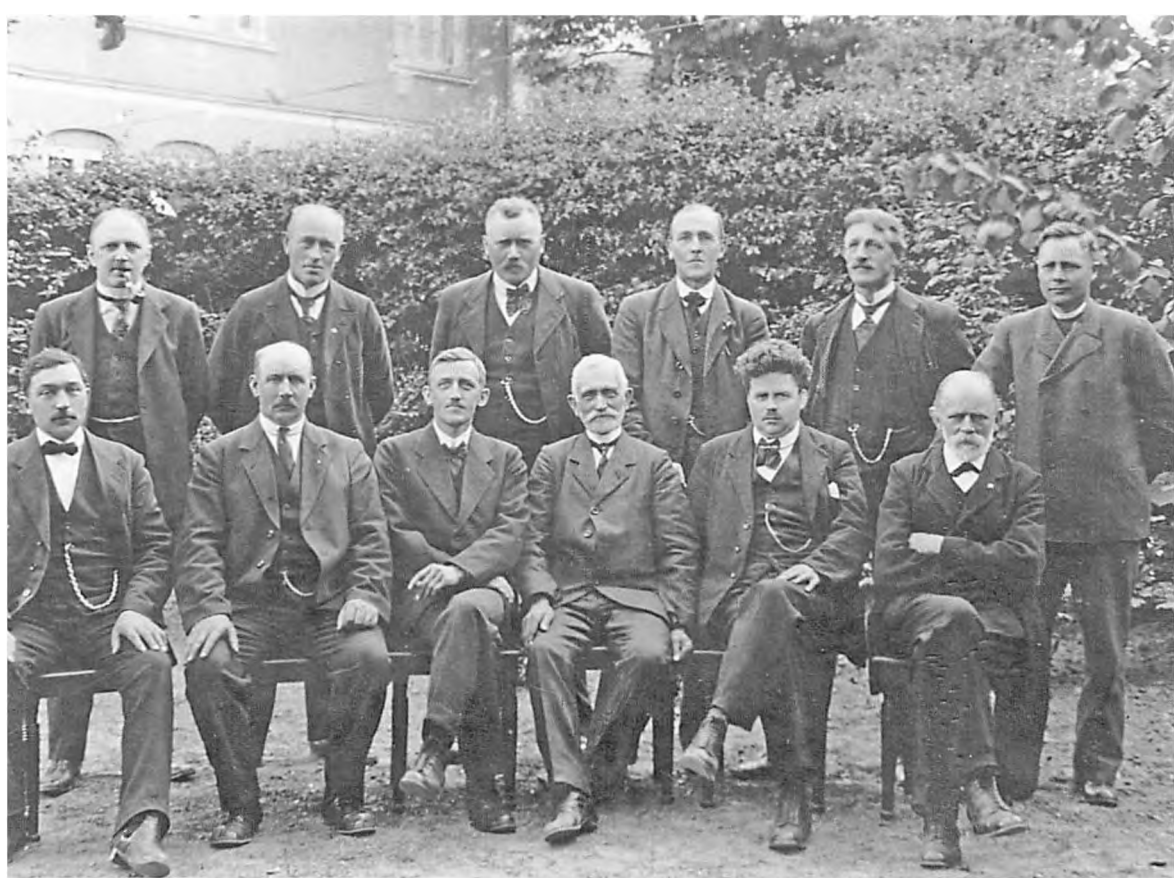
Der var kun de to møder på gården; æ stow møe og æ be møe. For far var arbejderstævnerne og det tætte forhold til arbejderne af stor betydning. Min bror Vagn har fortalt, at far i sine første år som gårdejer spekulerede på at sælge gården for med større ret at kunne kæmpe for arbejderne's sag."

På denne måde slutter Erlings beretning om sin fars politiske arbejde. En vigtig politisk sag for både ham og sommermøderne var tyendets arbejdsforhold. Og for Chr. Møller blev det ikke bare ved snakken; selv om han var en streng arbejdsgiver, var arbejdsforholdene på Krabbesmark dog lempeligere end andre steder – som berettet i kapitel 66, *Behandlet værre end dyr*.

Foruden partiet var Chr. Møller engageret i stærkt afholdssagen – og var i en årrække formand for Lomborg Afholdssforening. Om det er fortalt i kapitel 58, *Missionen frøste synderne og havet tog resten*.

Blev smidt ud af partiet

Den videre beretning om sin fars tid som socialdemokrat overlader Erling til sin bror Vagn, der i sine erindringer – Røde faner over Krabbesmark – har fortalt om tiden efter 1924, da Socialdemokratiet dannede regering første gang: "En gammel kone, der med passende mellemrum

Chr. Møller kom med i bestyrelsen for den socialdemokratiske kredsorganisation i Lemvig – her, fotografert ca. 1920: (Stående:) 1. Købmand L. Krogh, Lemvig, 2. Chr. Beck, Ramme, 3. Hegnsmand Ilkjær, Rom, 4. Jens Christian Agger Møller, Krabbesmark, 5. (vi har ikke navnet), 6. Fiskeeksportør Rasmus Nielsen, (siddende:) 7. (vi har ikke navnet), 8. A. S. Andersen, Møborg, 9. H.P. Sløk, Lemvig, 10. Slagter L. Kølert, Gudum, 11. Redaktør M.J. Madsen, Lemvig, 12. Skomager Vestergaard, Lemvig.

kom op på Krabbesmark for at få fyldt en pose med korn og en flaske med mælk. Da det var en dag eller to efter valget, ville far glæde hende med oplysningen om den nye socialistregering. Men 'bette Kåren' svarede med frygt i øjnene, at så ville hun skynde sig hjem og gemme sølv-tøjet. Far vidste, at det drejede sig om to skeer, hende og Thomas havde fået i bryllupsgave.

Det var under denne første socialdemokratiske regering, at far i 1925 blev udnævnt til medlem af skatterådet for Lemvig skattekreds.⁴ Fra ministeriet kom den besked, at hvis der var en landmand, der var medlem af Socialdemokratiet, skulle han have en netop ledig plads i rådet, idet den afgående var landmand. Da der ikke var andre, blev det næsten pr. automatik far, der fik pladsen.

Også i den forbindelse mærkede far socialistforskrækkelsen, da han for første gang kom ud til ligningsmøder i sognene. Han kunne selvfølgelig ikke ændre noget ved ligningen, men måtte nøjes med spagfærdigt at forsvare de dårligst stillede og omvendt være kritisk over for de formuende. De første mange år var der ingen selvangivelser. Ligningen bestod i, at sognerådet ud fra mandtalslisten blev enige om, hvad husstandens forskellige beboere skulle sættes til i indkomst.

De eventuelt utilfredse skatteydere kunne en nærmere bestemt dato give møde for at klage. Når far kom hjem fra torskegilde, som den slags møder blev kaldt, kunne han sommetider ikke lade være med at more sig, når en velhavende stor gårdmand havde vredet sig, fordi hans indkomst var forhøjet med nogle få hundrede kroner... Den socialdemokratiske regerings

Portrætfoto af Jens Kristian Agger Møller, taget i anledning af og brugt i valgannoncen for 'Nyt Styre' i Ringkøbing Amtstidende den 11. marts 1935 – se kapitel 89, I selskab med nazisterne.

politik bragte i de to år fra 1924 til 1926 ikke den fornyelse i dansk politik og samfundsøkonomi, som den burde. Allerede dengang skulle arbejdsløsheden bekæmpes ved lettelser og tilskud til arbejdsgiverne.

Ved et vælgermøde i Ramme, hvor socialminister Frederik Borbjerg havde talt, kritiserede far skarpt den førte politik for at være mere kapitalistisk end socialistisk. Redaktør Madsen, der som dirigent ville glatte ud, fremhævede fars kritik som et bevis på friheden i Socialdemokratiet. Borbjerg var derimod rasende, og efter mødets af-

slutning erklærede han far for ekskluderet." Så vidt sønnen Vagn. Mere uddybende refererede Lemvig Folkeblad vælgermødet og Chr. Møllers uforsonlige kritik af sit gamle parti, som han nærmest latterliggjorde: "Herude på landet ved vi, at det kun er arbejde og atter arbejde, der kan hjælpe os, men hvorfor bestiller I ikke noget inde på Rigsdagen? Er I ikke blevet ødelagt af hofdunst og kongerøgelse? (munterhed). Vi ser, at når Stauning skal på ferierejse og af den grund ikke kan komme til hof-festerne, så sender han madammen (stormende munterhed)."⁷

Få dage efter mødet i Ramme fredag den 26. november kom der brev til Krabbesmark fra partifledingen i Lemvig, der havde fået besked om at ekskludere Chr. Møller. Han gav dog fortsat sin støtte til Socialdemokratiet i årene efter. På et valgmøde i april 1929 opfordrede Chr. Møller således vælgerne til at stemme på Socialdemokratiet."

I 1930'erne fandt han et nyt politisk ståsted i JAK, Jord•Arbejde•Kapital, Landsforeningen for økonomisk frigørelse. Det var en stærkt systemkritisk bevægelse, stiftet i 1931, da krisen havde bidt sig fast. Chr. Møller blev valgt som formand, da en lokalafdeling blev stiftet i 1934. Året efter var han kandidat for 'Nyt Styre', en protestliste ved valget til Ringkøbing amtsråd – det er alt sammen indgående beskrevet i kapitel 89 om bønderne, der kom *I selskab med nazisterne*.

Op gennem 1930'erne tog Chr. Møller ordet ved mange politiske møder, og en fast følgesvend blev efterhånden lærer C.S. Nygaard (efterkommer af ane nr. 486) fra Møborg, der som retsstatsmand også var en systemkritiker på sidelinien. Da Chr. Møller i 1945 fyldte 70 år, sendte C.S. Nygaard ham følgende lykønskningstelegram:

*Tillykke og tak, fordi jeg fik se
et sind, der kan harmes og græde og le,
et sind, der ej sløvt lader alt gå sin gang,
men stejler, hvor uret og vold går i svang,
der 'raser' og lider og elsker - og tror
på landet, hvor fred og retfærdighed bor!
Hjertelig hilsen! C. S. Nygaard*

Hård ved familie og tjenestefolk

Arne Møller skrev på opfordring fra Erling en beretning om sin strenge far og barndomstiden på Krabbesmark.²

Livet som dreng på en gård som Krabbesmark – endda en vel nærmest velstående gård – kunne være hårdt. Som den ældste af fire drenge fik jeg måske oftere på puklen end de yngre - måske fortjente jeg det mere, siger min kone – kan være, men klø fik jeg, sommetider ikke fortjent, syntes jeg.

Far var på mange måder en god mand, kærlig anlagt, han holdt meget af sin familie; men han kunne til tider være meget streng, kunne blive ophidset over, hvad jeg senere syntes var småting, såsom hvis os børn og tjenestefolkene trængte til et lille hvil i arbejdstiden, sludre og grine lidt. Overraskede han os i det og var i dårligt humør, kunne han skælde os hæder og ære fra. Han kunne da heller ikke forstå, at andre kunne have andre synspunkter om religion, politik, kortspil og så videre end ham. Og de, der kunne lide nogle bajere en gang imellem – uha!

Farsoprørtesind kunne være hård ved både familie og tjenestefolk. De sidstnævnte kunne have det vanskeligt nok endda. At tjene på landet i den tid var omtrent som under stavnsbåndet. Folkene måtte pænt spørge, om de måtte cykle en tur i byen efter en lang arbejdsdag, de måtte også fortælle ham om, hvor de skulle hen og hvor sent det kunne blive.

Lønnen var ikke stor, kan huske den gamle målestok, at et års løn for en karl måtte ikke være mere, end hvad en ko var værd. Havde en gårdmand i den tid en karl eller to, kunne han klare den næsten uden at arbejde selv, kunne gå rundt i en hvid jakke og spille herremand, tage til byen hver lørdag, til dyrskue og marked, når det passede ham.

Sandelig en gylden tid for den danske gårdejer, ikke så godt for den danske landarbejder. En gårdejer kunne være som en lille konge på sin gård, kunne tillade sig at have sin egen mening om alt, mere end nogen anden i samfundet – ingen kunder, der skulle sleskes for eller tages hensyn til. Aftagerne af hans produkter, mejerier, købmænd, slagterier osv. skulle nok aftage hans varer, lige meget om han var en drukkenbolt eller en fanatiker i nogen retning...

Far var selven slider og forlangte det samme af andre.

Vi børn skulle lære at arbejde, sagde han. Det gjorde vi – min søster Ragna kørte hestene for slåmaskinen, da hun var så lille, at hun måtte bindes til sædet. Far talte meget om arbejdets velsignelse. Jo tak, op kl. 5 morgen – morgenfodring og malkning før "dower" (davre: morgenmad, E.M.). I marken var det fyraften kl. 7.30, derefter fodring af dyrene, malkning igen og meget andet. Efter vor "nætter" ((næt'er) med stød, nadver: aftensmad, E.M.), i reglen rødgrød, så var det snart sengetid. Vi havde dog en halvanden time fri til vor "onen" ([on-] med lang lyd, som eng. 'noon': middagsmad, E.M.) og middagssøvnen.

(E.M. uddyber helt parentetisk måltidernes gang: Når det tunge efterårsarbejde med roeoptagning og spredning af møg satte ind, blev "nætteren's" frugtgrød erstattet af sød- eller kærnemælksgrød. Antallet af måltider skiftede med årstiden. Fra forår til og med roeoptagningen i oktober stod man op 5 morgen og havde derfor behov for sin formiddagsmad ved 10-tiden. Dette måltid fik man ikke om vinteren, hvor man lå og gassede sig i halmen til 6 morgen og derfor også kunne undvære sin middagssøvn. Om vinteren blev også de to måltider "mellemmad" ved 4-tiden, af rester fra "onen", og "nætter" ved 21-tiden slået sammen til et måltid aftensmad kl. 18.30).

Sked i grebningen bag kreaturerne

Anden tjenestepige havde det særlig hårdt, syntes jeg selv dengang, måtte gøre alt det værste arbejde både i huset, stalden og marken: tømme natpotterne, rede senge, malke køer, luge i mark og have, sprede møg, alt. Anden karl og drengen – om sommeren kun – havde det ikke stort bedre. Karlene måtte dele en mindre dobbeltseng med halm som madras; karlekammeret var altid i staldbygningen, ofte helt åben til hestene – ingen privatliv.

Renligheden var ikke stor på landet. Et lugtende WC med avispapir var en luksus for børn, kvinder og gæster. Mændene brugte grebningen bag kreaturerne, tørrede sig med en halmvisk eller en kohale.³

Hvis en koved malketid satte en fod – uren med møg

– i spanden, blev mælken noget grønlig, det blev dog ikke smidt væk, men siet sammen med det andet. Far ville ikke tolerere den slags, havde han vidst det. Far var personlig et meget renligt menneske, han tog bad regelmæssigt fra en brusespand hængt op fra en bjælke i stalden, det i en tid, hvor baden af den almene mand var næsten uhørt. Vi børn badede i et kar med vand lørdag aften. Senere, da jeg vel var en seks år gammel, blev det lille værelse, tjenestepigerne sov i, i et hjørne af bryggerset (de blev flyttet op på loftet) lavet om til badeværelse, et kar af blik og en gruekedel installeret, et fodbræt af træ på cementgulvet. Hele familien kunne så bade der i det samme kolde vand, tjenestefolkene fik lovet bade tilsidst, kun pigerne tog i reglen mod tilbudet. En karl sagde, at det var da kun pjat, at vi skulle bade om vinteren også, om sommeren bader vi da i dammen – samme dam kørerne drak af og gjorde andet, der var

nødvendigt. De karle kunne også gå med seks måneders snavs på fødderne.

Jeg kan huske mange karle og daglejere, der gik lige fra at sprede og læsse møg ind til middag uden at vaskes hænder. Krabbesmark var ellers velholdt og noget af en model med sidste metoder indenfor landbrug, kontrol med mælk og kontrol med, hvad fodring dyrene skulle have. Jeg kan lige huske, da møllen blev revet ned. Telefon og elektricitet så snart det kunne fås, et pumpeværk blev bygget, så vi kunne have rindende vand både i huset og i staldene.¹ Husmandsforeninger havde udflugter til Krabbesmark for at bese det moderne landbrug, som det blev til under krigen. Også andre foreninger havde udflugter til hus og have på Krabbesmark. Lemvigs fagforeninger havde flere udflugter dertil... landarbejderne organiserede og holdt deres fagforeningsmøder i stuerne derhjemme.

Til kamp i 1. Verdenskrig

Far var rød socialist dengang – mente han da – ham og mig marcherede under røde faner første majdag gennem Lemvigs gader og ved andre lejligheder. Far gav ofte taler i de anledninger, blev særlig ivrig, når emnet om kongesystemet eller oprustning blev diskuteret, ja alt militær, hvor vanvittig kriger – det kan vi vel alle blive enige om – vi burde alle være militærnægtere. Teoretisk set er det vel også rigtigt; men nemmere at advokere i et lille land, der aldrig kunne håbe at forsvare sig selv under nogen omstændigheder.

Da tyskerne i august 1914 overløb Belgien, troede vi i Danmark bestemt, at vi var næst på listen. Det blev far nu gal over, da var han ikke militærnægter mere. Nu fædrelandet var i fare, var han parat til at forsvare det.

Som soldat var far dragon, i tilfælde af krig måtte de selv stille med hest og sadel, måske de lange støvler også, husker hvor han pudsede dem og saddelen, den fik nye læderremme, alt i orden. Bedstefar i Toppensbjerg, altså fars far, skulle se efter bestyrelsen af gården, han døde kort efter. Far var parat til at gå til krigs, men tyskerne kom altså ikke, heldigvis – i stedet tjente man store penge i Danmark, så længe krigen varede.

Jeg kan huske, at vi kunne høre kanonerne tordne og se røgskyerne fra det store søslag ved Jylland, "The Battle of Jutland" – Maj 31 1916 – Vist det største søslag

til dato. England vandt, men kunne ikke have tålt en anden sejr som den⁵. Under krigen svømmede nogle engelske søfolk i land – på dansk grund skød tyskerne efter dem, derved krænkedes dansk neutralitet. Mange i Danmark var opsat på, at vi skulle erklære krig mod Tyskland – tyskerne anede vist ikke, hvor nær de var ved at komme i stor fare... Tilbage til begyndelsen af krigen, da Danmark følte sig truet og selv socialister ville slå, når fædrelandet var i fare, så glemmes idealerne, selv de store mængder af tyske arbejdere, mest socialister, trak straks uniformerne på, når det gjaldt. Vi blev opdraget med patriotiske sange og fædrelandskærlighed, børnene i hvert land trænet til at tro på at netop det land, de bor i – stort eller lille – er verdens bedste og skønneste, deres flag, deres folk verdens bedste og kloge. Alt den nationalkærlighed er alligevel skrupforkert, når den får os til at tro, at det kan være rigtigt at slå og myrde de, der ikke bor, lige hvor vi gør, men sådan er vi opdraget – med vilje – hvordan kunne der ellers blive krig? Hvorfor at jeg føler mig rørt hver gang jeg tænker på, eller fortæller om, da far ville i krigen, forstår jeg altså ikke, det var da at bryde sine egne idealer!

Den forbandede læretid

I sit erindringsbrev² fortæller Arne om sin læretid og den særlige danske standsbevidsthed, der gjorde lærlinge til mindre mennesker end andre:

"Jeg var kun 14 år gammel, da jeg kom i smedelære i Lemvig. Jeg ville studere til at være maskinmester, hvorfor jeg så skulle spilde min tid for 3 år ved at arbejde med heste og gamle vogne, forstod jeg ikke. Far havde ikke været klogere end at spørge smedemester Jensen – den gamle i Havnegade – om hvordan jeg skulle begynde. Selvfølgelig mente den gamle smed, at smedefaget var det vigtigste, grundlaget for alt det fine maskinarbejde, jeg syntes nok selv at det var forkert; men jeg var ivrig for at komme hjemmefra, væk fra det hårde landarbejde. Selv de sidste 1 år i maskinværkstedet lærte jeg uhyre lidt, det værksted i Kolding var en rigtig læredrengfabrik – rende efter øl til svendene og gøre rent. Arbejdsdrengene var, hvad vi var, efter alle de år med en løn knapt nok til lompepenge; kan blive bitter på Danmark, når jeg tænker på den tid; hovne svende, man måtte tage hatten af for og sige De til; kunne risikere øretæver, skulle man glemme at sige pænt godmorgen eller velbekomme efter spisning; både svend og mester for overlegne til

at tale med en dreng, for ikke at sige tage tid til at lære dem noget. Så efter 4 år af det fik man sit svendebrev uden at vide noget, straks efter fyrede de så én, så kunne man blive professionel arbejdsløs. På et amerikansk værksted er en hel anden tone, der var de rede til at give én en chance, de ældre mere hensynsfulde og hjælpsomme til en ung mand, der vil lære noget. Det var herovre, jeg lærte mit fag og en ordentlig betaling samtidig. Heller ikke den kedelige standsforskel i U.S. værksteder som i Danmark i de tider.

I 1930-31 da jeg kom tilbage og arbejdede som svend hos Burmeister og Wain, der var en del ældre lærlinge, jeg hellere ville sidde sammen med og spise min mad, de var nærmere min alder end de gamle svende. Jeg blev gjort opmærksom på, at det kunne en svend ikke tillade sig, at spise og tale sammen med lærlinge, ikke så sært at jeg rejste til U.S. igen. Nu er jeg selvfølgelig nok klar over, at meget af det har forandret sig i Danmark, dog dette med standsforskellen har de meget af endnu, i det hele taget det med rang og titel, meget mere end herovre. Tager man på hotel, er der aldrig en rubrik, der spørger om 'Stilling' her i landet, i Danmark har næsten alle, der arbejder, en 'Stilling'..."

Noter

- 1 Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser indkaldte beretninger om forsamlings- og missionshuse, spørgeliste 35. Erling Møllers beretning er gemt under 320/76.
- 2 Arne sendte den fem sider lange beretning i et brev af 9. august 1982. Her bringes den største del mens resten er bragt som uddrag i andre kapitler.
- 3 I Amstrup indtil 1938 for familien såvel som gæster.
- 4 Der var installeret én enkelt hane i huset over kloakudløbet i bryggerset. I stalden blev vandet håndpumpet ind direkte fra dammen.
- 5 "Jyllandsslaget", 31. maj – 1. juni 1916, det største drama i moderne flådekrigshistorie, blev udkæmpet vest for Bovbjerg. Britterne mistede 14 skibe og 6097 mand, tyskerne 11 skibe og 2545 mand.
- 6 Danske Landmænd og deres Indsats, Ribe og Ringkøbing Amter. Herning 1943.
- 7 Lemvig Folkeblad, 27. november 1926 og Lemvig Dagblad, der samme dag korrekt skriver hofdunst og ikke hoflugt.
- 8 Lemvig Folkeblad 15. april 1929.
- 9 Fra Marie Møllers tale ved Vester Ballebys 100-års-jubilæum den 1. april 1948 – se kapitel 71.
- 10 Lemvig Folkeblad, 19. oktober 1935 – se kapitel 78.

El og teknik på andelsbasis

Krabbesmark var med fra starten, da elektrificeringen i 1914 nåede egnen. Men prisen var gevaldige stød og afrevet hud fra hænder, der skulle prøve kræfter med de nye elmotorer. Først kom telefonen og senere bilen til Krabbesmark – med Marie Møller bag rattet.

I begyndelsen af 1900-tallet var strøm bare noget, man drømte om ude på landet. Danmark havde haft elværker siden starten af 1890'erne, men det var først og fremmest byerne og industrien, der havde gavn af det. Da det nye andels-elværk i Dybe startede i 1914, blev Krabbesmark tilsluttet lige fra starten. De vestjyske bønder kunne se potentialet i den nye kraftkilde. Da de små jævnstrøms-elværker bredte sig til Vestjylland, var det takket være bønderne, der oprettede elværker på andelsbasis.

På den tid var elektricitet for de fleste stadig et ukendt mysterium, således også på Krabbesmark. Sønnen Vagn Møller fortæller i sine erindringer,¹ hvordan elektriciteten blev modtaget med en vis skepsis: "Elektricitet var nyt og ukendt. Far har fortalt, at den dag installatørerne var færdige, oplyste de, hvorledes der kom strøm på, og motoren kunne køre, når stikket var i. På hans spørgsmål: 'Hvad er strøm?', svarede de, at han kunne jo prøve at røre ved de gule knapper inde ved igang-sætteren. Det resulterede i, at han røg bagover, og den ene træsko fløj så højt op i luften, at den flækkede ved faldet mod betongulvet.

Nogle dage senere viste dyrlægen sig lige så uforstående, han troede ikke på, at motoren havde syv hestes kraft og ville modbevise det ved at holde den med de bare næver, når den blev sat i gang. Selv om far frarådede det, ville han bestemt prøve. Det tog naturligvis huden af hænderne, og bagefter skældte han ud over det."

En kontant arbejdsbesparelse

På Krabbesmark var det langt fra bare lys, der var gevinsten at ved blive tilsluttet Dybe Elværk, fortæller Vagn Møller: "Elektriciteten gav arbejdslettelse, og ikke alene ude i bedriften. Kvinderne kunne også mærke det ved at befries for at pumpe vand op af den 26 alen dybe brønd. Det var længe før, de små automatiske vandværker kom frem, men smeden fandt på råd. En stempelpumpe med tandhjulsudveksling til en stor snøreskive blev konstrueret, så motoren - ved hjælp af en lang snor tværs over gårdspladsen - kunne stå ovre i laden og pumpe vand op i en beholder, der blev bygget omme i tørvhuset.

Samtidig blev der bygget et lille rum foran vandbeholderen med forsænket gulv, hvor der, når det var varmt om sommeren, kunne køles mælk på et køleapparat, der var lavet af mejeribestyrelsen i Lomborg. Begge dele ville nok med vore dages øjne forekomme meget Storm P-agtige, men var dengang meget tidssvarende."

Mælken blev kølet på en kølebakke, der indefra blev nedkølet af vand fra brønden. Mælken løb så ovenpå kølebakken og videre ned i mælkekjungen. Som bestyrelsesmedlem og senere formand for Andelsmejeriet var Chr. Møller særlig optaget af mælkens rette opbevaring.²

Også hønshuset fik sine elektriske installationer. Ved hjælp af et gammelt vækkeur opfandt Vagn en automatisk tænding af lys i hønshuset, så hønserne om vinteren kunne komme op før solen. De mekaniske vækkeure blev dengang trukket op med en lille nøgle med fingervenligt greb. Således var det også med alarmen, hvor man med nøglen trak en fjeder op, der så satte en klokke i gang på det fastsatte tidspunkt. Men samtidig drejede fjederen nøglen

Krabbesmark udvides i 30-erne med vognhuset til char-a-bancen og jumben, drivhuset og havehuset – billedets højre side. Hønseshuset i venstre side er fra 1936.

tilbage, og det var den bevægelse, Vagn udnyttede. I nøglen bandt han en snor, der så havde forbindelse til lyskontakten, og når vækkeuret så ringede, blev snoren viklet omkring nøglen og tændte lyset. Det virkede; hønsene stod op og begyndte at æde og lægge æg allerede klokken fire om morgenen.

Ishus til mælkekøling

I en tid uden køleskabe, fryser og elkomfur var opbevaring og behandling af fødevarer et presserende problem. Som formand for Bonnet Husholdningsforening lavede Marie Møller flere arrangementer om den elektrificerede husholdning – med udstilling af mirakler som en støvsuger og en elmotor, der kunne bruges til røremaskine, saftpresser, vaskemaskine og tøj-rulle. Hun arrangerede også foredrag om mælkenes betydning i husholdningen og om mælkenes opbevaring, ligesom der var mælkekursus på Krabbesmark og andre gårde.

I 1932 ville Chr. Møller udvikle mælkekølingen ved hjælp af is. I løbet af sommeren byggede han et ishus for nordenden af tørvehuset. Tanken var at samle is sammen i de kolde vintre og gemme det til de varme somre. Derfor byggede han ishuset med dobbeltmur og isolerede muren med tørvesmuld. Det var bare et lille hus på halvanden meter i bredden og seks meter i dybden, med en kumme længst væk fra døren, hvor isen skulle stakkes. Da vinteren kom, huggede folkene nu isblokke på dammen og mergelgraven og stablede blokkene i det nye ishus. Ideen var god, men forsøget mislykkedes. Isen var smeltet, da sommervarmen kom. Om vinteren ikke var så kold, eller om foråret 1933 var særlig varmt, ved vi ikke. Under alle omstændigheder blev ishuset opgivet.

Chr. Møller var åben overfor den teknologiske udvikling og moderniseringen af landbruget. Han avlede roer, brugte kraftfoder og kunstgødning, lavede ajlebeholder og møddinghus, fik tærskværk og slåmaskine til afløsning af plejl og le.

Telefon til Krabbesmark

Chr. Møllers yngste bror, Jens Møller, blev på mange måder en teknologisk frontløber for Krabbesmark. Jens var bare en stor dreng, der boede hjemme hos far og mor, da hans storebroder overtog gården. Som 19-årig tjente han på Samsø, og storebroderen fra Krabbesmark besøgte ham i 1907. Her oplevede han telefonen for første gang og syntes, at det var vidun-

Krabbesmarks Chevrolet, model 1927, ved Ramme station med Gudrun bag rattet.

derligt. Han sagde til sin kone, straks han kom hjem: "Sådan en vil vi også have."

Da man begyndte at lave landcentraler året efter, fik Krabbesmark telefonnummer 10 i Ramme. Landets første telefoncentral var åbnet i København 27 år tidligere, med 22 abonnenter. Telefonsamtalerne blev

den gang ekspederet af æ centraldame, en telefonist, der kobledede samtalepartnerne sammen med ledninger. Centraldamen kunne – men måtte ikke – følge med i alt, hvad der blev sagt mellem de i starten få abonnenter. I stedet fulgte hun med i abonnenternes færden: Han er æt' hjem, kunne svaret være, når man bad om et nummer. Endnu bedre kunne hun fortælle, hvor den efterspurgte var.

For Fredes vedkommende nåede mange af telefonsamtalerne ikke længere end til centralen; han var forelsket i pigen, der tjente hos centralbestyreren. Det var Sigrid, som han senere blev gift med. Automatiseringen af telefoncentralerne begyndte allerede i 1930'erne, men først i 1978 var den fuldført. Marie Møller (ane nr. 3K) havde til sin død i 1969 et gammelt sortblank telefonapparat stående på skrivebordet, med et lille håndsving, der skulle drejes for at få forbindelse til centralen og det nummer, man ønskede at snakke med.

Bil og radio sidst i 1920'erne

Biler var sjældne på Lemvig-egnen først i århundredet. Da den første bil kom til byen i 1905, kom det i avisen under overskriften "En Automobil i Lemvig" – som fortalt i kapitel 77 om *Sygebil-Møller i Lemvig*. I løbet af 1920'erne kom bilerne for alvor til Lemvig-egnen. Marie og Chr. Møller købte bil i 1929, og som en af de første kvinder på egnen fik også Marie Møller

kørekort. Chr. Møller mente – her med Vagns ord – at hun "også skulle have fornøjelsen ved at tage bilen og køre, når hun skulle til noget."

Det var også Jens Møller, der var den første i familien til at få radio – med en stor tragt som højttaler. Senere fik de radio på Balleby – en lang kasse med fire pærer og med højttaleren ovenpå. Krabbesmark fik radio om efteråret i 1928 – Marie og Chr. Møller havde nærmest givet sig selv en i sølvbryllupsgave. Det var el-bestyreren i Lomborg, der ved siden af at passe maskinerne på elværket solgte radioer og satte antenner op.

Jens Christian Agger Møller, Krabbesmark, med en chauffør fra vognmand Riis, Ferring.

Det var Statsradiofonien, forløberen for DR, de lyttede til. Radioen var kommet til Danmark i 1920'erne med små private radiosendere. Men i 1923 havde rigsdagen vedtaget den første radiolov, og to år efter tog staten helt kontrol med det nye massemedie og oprettede Statsradiofonien. Radiolicensen blev samtidig indført, og inden årtiets udgang havde statsradiofonien en kvart million licensbetalere, deriblandt bønderne på Krabbemark og Balleby, men ikke medregnet "plankeværkslytterne", som den tids sortseere blev kaldt.

For en politisk engageret mand som Chr. Møller var der noget at lytte til. Den første politiske tale blev transmitteret ved valget i 1924, og ved valget to år efter blev det første vælgermøde med alle fire partier transmitteret til et voksende antal lyttere. Senere var det valgdækningen og den natlige stemmeoptælling, der optog lytterne på Krabbemark, så de blev oppe det meste af natten for at følge med.

Vaskemaskine og andelsvaskeri

Krabbemark købte midt i 1930'erne en af de første elektriske vaskemaskiner. Den var lavet af træ af en bødker i Bækmarksbro og havde form som en stor balje, placeret på tre ben. Motoren sad på kanten af baljen og drev med remtræk selve vaskeværket, der også var lavet i træ; en arm med tre vinger under låget. Før den tid vaskede man med håndkraft i gruekedel og på vaskebræt. En gang om måneden blev en balje større end et badekar fyldt med vand, der om natten blev afkalket før næste dags ibrødsætning. På Krabbemark måtte en pige eller Marie Møller selv op klokken fire for at tænde op under gruekedlen, så vaskedagen kunne komme i gang inden morgenmaden, og en ny kedel kunne koge, mens man spiste.

Der skulle mindst tre i sving for at klare vasken på Krabbemark, og var der ikke piger nok, blev en vaskekone tilkaldt. For hende var det værst; hun skulle stå med hænderne i sæbelud hver dag. Også Erling måtte hjælpe til med vridemaskinen og tøjrollen. Selv efter vaskemaskinen var storvask imidlertid stadig et bøv. Marie Møller drømte om at blive fri for den store vaskedag, og svaret var et fælles vaskeri på andelsbasis. Tanken om andelsvaskerier var ikke ny. Den havde været fremme allerede i 1905, men det blev først til noget efter krigen. Gudrun fortæller:

"Ved husmoderdagen i Lemvig, den 18. juni 1945, blev der holdt foredrag om det nye Danmark, vi nu skulle bygge op. Bagefter sagde mor: Vi håber på at få startet et andelsvaskeri her på Lemvigegnen." Og sådan blev det; ved den stiftende generalforsamling i 1948 blev Marie Møller valgt ind i bestyrelsen for Lemvig og omegns Andelsvaskeri. Det var dog Chr. Møllers navn, der stod på andelsbrevet, men sådan var det dengang. Andelsvaskeriet i Lemvig var ikke landets første, det var blevet oprettet to år før, men det blev hurtigt Danmarks største.³

I 1960'erne fik gårdene moderne vaskemaskiner – i samme takt som husstandene blev mindre og mindre. Store Vaskedag hørte efterhånden fortiden til, og samme vej gik det med andelsvaskerierne. I Lemvig overlevede andelsvaskeriet ved at gå sammen med andelsvaskeriet i Skive i Andelsvaskeriet Limfjorden. Marie Møller forblev trofast og fik vasket tøj på andelsbasis, indtil hun måtte på alderdomshjem.

Egen nøgle til andelsfryseren

Et stort problem i husholdningen var langtidsopbevaringen af madvarer, især kød efter slagtingen. Dybfrysere havde man ingen af, men som Marie Møller tænkte; hvorfor så ikke gå sammen og lave et fælles frysehus, på samme måde som man havde et fælles vaskeri? Danmarks første andelsfrysehus var blevet oprettet i 1946, og i de følgende år skød frysehusene op som paddehatte. I Lomborg var Marie Møller med fra starten. De afsluttende forhandlinger om et andelsfryseboksanlæg, som det hed i avisen, fandt sted på andelsmejeriet i Lomborg den 22. november 1949. Få dage forinden havde bønderne i Dybe tilsvarende dannet Dybe og

Erling (nederst) og Henning Andreasen ved den nye ventilations-skakt over svinehuset først i 40-erne. Lugerne fører ind til roehuset.

Omegns Andelsfryseri. Frysehuse-
ne blev altid etableret i forbindelse
med mejerierne, fordi mælkeku-
skene kunne tage noget med ind
til fryschuset. Andelshaverne hav-
de også selv en nøgle og kunne ba-
re gå ind og hente efter behov. Fry-
schuset var organiseret i princip-

pet som postboks, så hver andelshaver havde sin egen boks med frysevarer - om end noget større. Dengang var der ingen fryseposer, men man brugte pergament og gråt papir, surret sammen med snor eller senere frysetape.

Vekselstrøm

Selv om det første elværk med 220 volt vekselstrøm var etableret på Sjælland i 1907, nåede vekselstrømmen først sent til Vestjylland. Møborg fik vekselstrøm i 1940, mens Dybe og Lom-borg først kom med flere år efter krigen. Landskabet forandredes med de typiske transfor-mator-tårne i røde mursten, der skød op i forbrugernes nærhed for at ændre spændingen til de 220 volt. Transformator-tårnet ved Ny Amstrup i Møborg var et af de første på Lemvig-egnen. I Møborg sogn havde de slet ikke haft elektricitet, før de fik vekselstrøm – og Charles Vejling (gift med Gudrun, anetavlers nr. 1) blev repræsentant for transformator-tårnet i 'Holstebro Oplands Elektricitetsforsyning'.

Noter

- 1 Røde Faner over Krabbesmark.
- 2 Lemvig Folkeblad 3/11 1933.
- 3 Lemvig Folkeblad 10/5 1947, 18/11 og 22/11 1949 og 21/10 1959.

Aktiv i landbrugets udvikling

For Chr. Møller på Krabbesmark var det ikke bare tom snak, da han i 1933 slog til lyd for, at bønderne selv, og ikke staten, var ansvarlig for landbrugets rentabilitet. Han og Marie Møller var aktive i landbrugets udvikling både på gården og i foreningsarbejdet.

Chr. Møller (ane nr. 2K) på Krabbesmark var ikke med i koret af bønder, der til enhver tid klagede over høsten, konjunkturerne og statens manglende støtte til erhvervet. Han mente, at landbruget selv var ansvarlig for sin egen udvikling, og støttede andels-samarbejdet, hvor det var muligt. Klarest udtrykte han denne holdning i Lemvig Folkeblad i 1933, da krisen for alvor havde ramt landbruget: "Svigt ikke de gamle Idealer, der igennem Andelssagen har båret dansk Landbrug frem under Mottoet: Gensidig hjælp. Havde vi helt ud været tro mod dette Ideal - mon vi da havde behøvet at tale så meget om Krisen. Det er en farlig Tale, når Landbruget råber på, at Staten skal gøre vort Erhverv rentabelt".¹

For Chr. Møller var det ikke bare tomme ord; han fulgte ordene op med handling og var på en række områder engageret i at udvikle landbruget, både på sin egen gård og i landbrugets foreninger. Det sidste resulterede i et langvarigt samarbejde og venskab med konsulent Niels Mølgaard i Skodborg-Vandfuld herreders landboforening.

Frøavl

I 1918 deltog Chr. Møller i et frøavlerkursus på Borris Landbrugs- og husmandsskole. Hvad han lærte om blomster og botanik, gav han senere videre til børnene, der blev undervist derhjemme – hvilket der står mere om i kapitel 87, *Børnene måtte ikke gå i skole*. Samme år fik han 1. præmie for avlen af Barres runkelroer på amtets første planteavlsudstilling i Lemvig. Han dyrkede lucerne, roefrø og rajgræs. Datteren Gudrun kunne huske, hvordan hun 8-9 år gammel fandt luse- ne på planterne, som faderen sprøjtede fra en mes- singbeholder, han bar på ryggen. Inden de høste- de frøene, skulle de rejse en form for tipier af pin- de, som roestokkene med frøstande kunne hænges op på. Stokken skulle skæres med segl så langt op- pe mod frøene som muligt, så der blev nogle lange stokke tilbage på marken. En plantegaffel til sæt- ning af roer og segl til høst af roefrø på Krabbe- smark 1918-1930 blev i 1986 afleveret af Erling til Dansk Landbrugsmuseum. Erling kan stadig hu- ske de to roesåmaskiner. De lå oppe på loftet og er siden gået til. Den ældste, der lignede en hjulbør,

Skanderborg, d. 4. Dec. 1928
Telefon 215.

Den 1/2 modtog
vi fra Dem:

Parti Nr.	Antal Sække	Frøsort	Nettovægt kg
9322	9	Barres Runkel.	287.

Frøet indgik i Antal Sække af:

D. L. F.s.	A	B
.....	125/	9
Deres, der returneres.....		0
Endvidere medfulgte af tomme Sække	4	6

Indsigelser herimod maa være indsendt snarest og inden 5 Dage.

Erbedigst
Danske
Landboforeningers Frøforsyning,
Skanderborg.

Kvittering for roefrø.

Skærekisten er 131 cm lang og 23 cm i bredden, beregnet til at skære hakelse til hestene: 'Den jernarm, der holder kniven, er midtpå fæstnet til en vippearms under kisten. I en slidse i denne arm sidder en tynd træstang, som bærer en spadeformet træplade, der gennem en spalte i kistens bund kan føre halmen frem'. (Findes nu på Nr. Hedegård fra Vemb, Frilandsmuseet i Lyngby, 8797.)

Plantegaffel (26,7 cm lang) og segl (22 cm lang) fra Krabbesmark til roefrøavl.

Frede med den gamle fork fra Erlings bedstefars tid. Den er 2,35 m i længden med 17 cm lange flener i smedjern.

var fra Chr. Breinholt Stokholm Møllers tid. Omkring 1900 fik han en fabriksfremstillet roesåmaskine, der var noget højere i det. Da Chr. Møller overtog gården, købte han en tredje maskine, der kunne så to rækker ad gangen. Efter såningen kunne den omstilles, så den kunne rense jorden for ukrudt omkring to roerækker. Om efteråret kunne den løsne kålrøerne fra jorden – to rækker ad gangen. Maskinen var en vestjysk Avance, og fabrikken ligger stadig i Vemb. Til høst af hør brugte han en moderne hestedrevet slåmaskine, og ved at påmontere et særligt kornafslægningsapparat kunne maskinen også bruges til at høste korn. Anordningen kunne samle stråene, så de lige passede til et neg, som bonden så kunne vippe af med en pedal. Apparatet blev demonstreret i Ramme i august 1901.

Senere fik Chr. Møller også sådan en anordning. Men det var lige lovligt meget at styre både hestene, slåmaskinen og aflægningsapparatet. Derfor fik han påmonteret et sæde på sin højre side, bagved knivene, hvor så hans ældste datter, Ragna, kunne sidde fastspændt og ved hjælp af en snor lægge stråene af i passende bunker. Høstpigen gik så bagefter maskinen og bandt med nogle sammenknyttede strå bunknen sammen til neg. Den første selvbinder skal være anskaffet i 1917. I mange andre sammenhænge var Krabbesmark med fremme i landbrugets mekanisering, som berettes i forrige kapitel om *El og teknik på andelsbasis*.

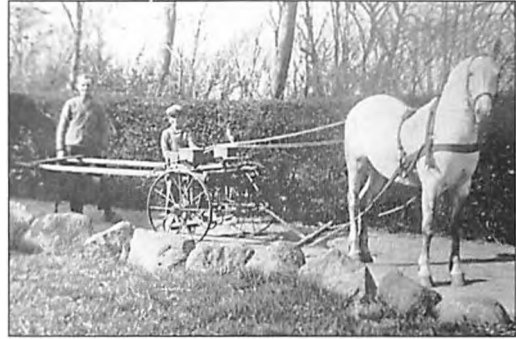
Chr. Møller deltog desuden aktivt i et nyt og omfattende oplysningsarbejde, der startede på Lemvig-egnen. En idé om studiekredse i landbrugsundervisningen blev taget op i landboforeningen med støtte fra Centralbiblioteket i Lemvig i 1931, og året efter blev der dannet en forening for arbejdet. Den kom straks op på et par hundrede medlemmer og arrangerede studiekredse i praktisk talt alle sogne på Lemvig-egnen. Foreningen havde til formål at vejlede kredsene og skaffe grundbøger og studievejledninger.²

Sideløbende var der husholdningskurser for landbokvinderne. På Lemvig-egnen var husholdningssagen begyndt allerede i starten af århundredet. En af de første lokale husholdningsforeninger var Bonnet Husholdningsforening, der fik Krabbesmarks Marie Møller (ane nr. 3K) som formand, hvilket fortælles i kapitel 78, *I front for husholdningssagen*.

Fjerkræ

Det var dog ikke bare køkkenhaven, der var kvindernes domæne. I produktionen spillede de hovedrollen i malk-

Frede knapt ti år gammel kører hesten forspændt 'Avancen' sammen med forkarl Henry Annebjerg, Fjaltring, under såning af roer i maj 1928. 'Avancen' (fremstillet af maskinfabrikken Avance Specialmaskiner i Vemb, grundlagt 1885 - firmaet eksisterer fortsat) kunne monteres til såning, hynning, radrensning og optagning af roer.

ningen og i alt, hvad der havde med fjerkræ at gøre. I Bonnet Husholdningsforening arrangerede Marie Møller møder om fjerkræets røgt og pleje og om pasning af rugenhøns og kyllinger.

Emnet var vigtigt i slutningen af 1920'erne, fordi hønsbestandene blev stærkt udvidede. Et resultat var, at mange gik over til at få kyllinger fra rugeri og skiftede de brogede høns ud med italienerne.

Igen blev snakken fulgt op af handling. Gudrun fortæller: "På Krabbesmark fik hønsehuset i 1929 en udvidelse. Ved hjælp af et vækkeur fik vi automatisk tænding af lys om morgenen, og der blev anskaffet en 'kyllingemor'." En "kyllingemor" varmede de nyfødte kyllinger, Marie Møller købte fra rugeriet. Varmekilden var små ovne, som bondekonen eller pigen skulle fyre op med trækulsbriketter og passe døgnnet igennem, hvis ikke kyllingerne skulle dø.

Betydningen af og interessen for fjerkræavl blev ikke mindre med årene. I 1932 byggede de en stor tilbygning til hønsehuset i hele tørvehusets længde, så arealet blev mangedoblet. Samtidig lærte man at bruge transportable kyllingehuse, så der af hensyn til deres sundhed ikke var kyllinger på samme græsplet to år i træk. Fire år senere byggedes et kæmpe hønsehus vest for gården – med plads til over 150 høns. Marie Møller fik typisk 300 kyllinger ad gangen, der var blevet fjernet fra moderhønen og pakket ned i kasser, så snart de var udruget. Halvdelen var hanekyllinger, der blev slagtet hen ad vejen.

I 1930'erne var der stadig foredrag i Bonnet Husholdningsforening om fjerkræ, og foreningen tog initiativ til dannelsen af en æg salgskreds under Dansk Andels Ægkesportforening. Det betød, at æggene skulle behandles mere skånsomt, erindrer Gudrun: "Æggene måtte nu ikke vaskes rene; pletter skulle fjernes med en klud, vædet med læsket kalk."

Marie Møller var i 1933 med til at danne Nordjydsk Andelsfjerkræslagteri i Randers, så det kunne begynde slagtingen 30. juli – det første i landet blev dannet året før. Hendes interesse for hønsehold førte med sig, at hun blev dommer ved flere fjerkræskuer, ikke mindst ved det store amtsfjerkræskue i Lemvig i december 1934.⁴

Korthornskvæg

Mændenes ansvar var markerne og kreaturerne, og særligt avlsarbejdet var af betydning for landbrugets effektivisering. Beretninger fra kontrolforeningen fra 1920'erne viser, at der på Krabbesmark var køer af blandet race, men Chr. Møller holdt også korthornskvæg foruden en enkelt ko af rød dansk malke race. Besætningen blev på 10 år fordoblet fra 9 til 18 køer.⁵

Karen Jensen, Lemvig, og Olga med koen Dovendidrik af racen korthornskvæg, syd for laden. Jens Christian Agger Møller var en fremtrædende skikkelse indenfor avlsarbejdet.

Engelsk korthornskvæg blev den store satsning på gården. Stambøger fra 1940'erne viser, at Chr. Møller udførte et stort avlsarbejde med korthornsracen, der oprindeligt var udviklet i England som udpræget kødkvæg. Avlen af det havde bredt sig op gennem Vestjylland i 1870'erne.⁶ Stambøger for køer og tyre fra 1940'erne viser, at der flere steder stod præmierede dyr, som stammede fra Krabbesmark.⁷ I 1943 og 1944 fik Chr. Møller I. præmie for korthornskosamlinger ved dyrskuerne i Lemvig.

Den første præmietyr, som blev stamfader til mange køer på egnen, var Cecær II, født 1932. Den købte han på Møltrup som tyrekalv med gode papirer. Den næste hed Lomborg Britten og var fra 1943. En tredje var Lomborg Juvel. En fjerde var han mere uheldig med; den blev en nat på marken slået ihjel af lyn. Næste dag lå den død med bare et lille rødt mærke over skulderen – og lugten af brændt hår. I 1948 blev Krabbesmark overtaget af sønnen Frede, der fortsatte udviklingsarbejdet især inden for kvægvæden. Om det er berettet i bind 2, kapitel om *Børnene Krabbesmark*.

Diplom, 1. klasse for roer.

Noter

- 1 "Af Markens Grøde". Lemvig Folkeblad 4/10 1933.
- 2 Landmandsalmanakker 1934 (udg. af J. Gr. Pinholt), s. 61. Lemvig Folkeblad 21/9 1932. Ringkøbing Amtstidende 14/1 1935.
- 3 Gudrun Vejling og Erling Møller: Husmoder anno 1900-1950, artikel i "Lemvigegnens Husholdningsforeningers 50-års jubilæum" særtillæg til Lokalavisen 29/9 1989.
- 4 Lemvig Folkeblad 30/11 og 7-8/12 1934.
- 5 Lemvig egnarkiv. Lomborg: Krabbesmark. Beretning fra Kontrolforeningen 1922-30. Nr. 1979/2 = 321-8.
- 6 Jvf. "Foreningen af jydsk Landboforeninger, 1872-1922". Århus 1926, s. 95.
- 7 Stambog for korthorn. Bd. XV. og XVI. Århus 1945 og 1949

Sygebil-Møller i Lemvig

I 1922 blev Jens Møller fra Krabbesmark chauffør på egnens første sygeautomobil, der afløste hestevognen. Han blev selv vognmand og forvandlede snart hestestalden på Lemvig Hotel til en moderne servicestation.

Jens Møller var en driftig herre, der ville mere med livet end at tjene på bondegårde. Han havde dog brugt sin tid som tjenestedreng og karl til at se landet. I 1907 tjente han så langt væk som Samsø. Efter Første Verdenskrig købte han i 1919 mælkeforretningen i Østerbom 4 i Lemvig. Den havde han omkring tre år, og her tjente Ragna Møller fra Krabbesmark som 17-årig i 1922. Samme år begyndte Jens Møller som chauffør af den første sygebil-transport i Lemvig - "til afløsning af en grusom gammel rumlekasse af en hestevogn," som Lemvig Folkeblad skrev. I den første tid var Jens Møller blot ansat, men snart efter overtog han ambulancetjenesten helt og holdent.

Samtidig med sygebil-kørslen var Jens Møller staldforpagter på Hotel Lemvig, der var byens afholdshotel. Her boede han i et hjørne af staldbygningen.

Selv om den driftige mands hjem ikke var andet end et lille kammer med trævægge ud til stalden, så var det et moderne hjem.

På et bord havde han en radio med en stor tragt som højtaler, husker nevøen Erling Møller. Som 45-årig besøgte han farbror Jens, når de tog jumben fra Krabbesmark ind til Lemvig.

Jens Møller i Lemvigs første sygebil, 1922. Stående er vognmand Jens Dambak, som han de første år havde sygebilen sammen med.

Jens Kristen Møller som 24-årig på Ryslinge Højskole. Han blev opkaldt efter begge næstsøskendebørnene Jenny og Kresten, Sdr. Søgård i Tørring, der døde før hans fødsel i en alder af henholdsvis 13 og 11 år.

Jens Møller havde som staldforpagter svingende indtægter. Det var hans opgave at tage imod ponyvonge, jumber, char-a-banc'er og andre hestekøretøjer, der kom til stalden. Han satte hestene i stald, fodrede og spændte for. Det kostede en fast pris, men især drikkepengene var en vigtig indtægt.

Biler var stadig sjældne på Lemvig-egnen. Da den første bil gæstede byen i 1905, vakte det så megen opsigt, at det kom i avisen: "En Automobil i Lemvig" hed overskriften i Lemvig Folkeblad, der kunne fortælle, at "det moderne Køretøj vakte en Del Opsigt i Byen. Ved Middagstid samledes en stor Tilskuerskare foran Smedemester Christensens Værksted, hvor Køretøjet blev set efter i sine indvendige Dele".

Krabbesmark fik sin første bil 1929. Gennem 1920'erne var bilerne for alvor kommet til Lemvig-egnen, men det tog ikke brødet fra staldforpagteren på Lemvig Hotel. For det første fortsatte hestetransporten og gennem 1930'erne og fik en renaissance under krigen, så hestene skulle stadig staldes op.

For det andet udviklede Jens Møller med vanlig tæft for fremtidens behov efterhånden hotellets stald til en egentlig servicestation, der i 1948 endte med at kræve sygebil-Møllers fulde opmærksomhed.

Det var dog som ambulancefører, Jens Møller skabte sig sit ry. Allerede som ung blev han kendt for den medfølende og opmuntrende måde, han mødte de syge og sårede på. At han havde et blødt punkt for det sorgrige, viser et brev fra brorsønnen Arne, der var udvandret til Amerika og i 1929 skrev hjem til Krabbesmark:

"Du skrev, mor, om farbror Møller, der havde fundet en pige, og så skal hun dø. Det vil blive hårdt for ham og gøre ham endnu mere livstræt, end han var i forvejen. Det har jeg altid haft indtryk af, at han var. Fortæl mig dog, om hun lever eller dør, vil du?"

Pigen klarede sin sygdom – og blev året efter Jens Møllers hustru. Hendes navn var Karen Nielsen. Hendes møde med Sygebil-Møller var nok ikke tilfældigt. Som sygeplejerske på Lemvig Sygehus har de to haft et vist arbejdsfællesskab.

Hypermoderne ambulance

Da Jens Møller i november 1940 købte en ny ambulance, vakte det stor opstandelse. Den lokale presse var sammen med byrådet og byens læger inviteret til "besigtigelse" af, hvad der af alle blev opfattet som et sandt vidunder.

Den nye bil blev i Lemvig Avis præsenteret som "en ny hypermoderne automobil". Det var en amerikansk Hudson motor på 85 hk, der leverede trækraften, mens karrosseriet er dansk arbejde fra en karrosserifabrik i Funder ved Silkeborg.

Pressen var behørigt benøvet over den nye bil: "Den er betydeligt længere end et alminde-

ligt automobil, hvad der giver en blødere kørsel, og det har til sygetransport naturligvis stor betydning."

Lemvig Folkeblad skrev: "De forskellige greb til gear, bremse m.v. er anbragt såre bekvemt i nærheden af rattet. Et særligt greb står i forbindelse med en søgelygte til venstre på taget, således at chaufføren kan lyse ind over grøfter og marker, når han kommer ud til øde og ensomme steder... Foruden de sædvanlige lygter er bilen udstyret med en back-lygte på bagskærmen, således at man let kan orientere sig i en gaard med snæver plads".

Prisen på bilen var ca. 14.000 kr. - uden omsætningsafgift.

Den nye ambulance afløste den gamle sygebil, som Jens Møller anskaffede i 1930. Den blev sammen med en udtjent byomnibus stillet til rådighed for sanitetstjenesten i det civile luftværn i Lemvig.

I forbindelse med præsentationen af den nye ambulance var der kun rosende ord til Jens Møller. Borgmester Poulsen takkede Møller og ønskede ham tillykke med den nye bil. Han var sikker på, at en så praktisk bil ville blive hilst med tilfredshed både i Lemvig og i landkommunerne. Samtidig håbede han, "at der kun måtte blive mindst mulig brug for den".

Kredslæge Knudsen benyttede lejligheden til at udtale tak til Vognmand Møller for den store omhu, han havde for de patienter, han fik at køre med," skrev Lemvig Avis.

Der er ingen tvivl om, at Jens Møller var en skattet og afholdt ambulancefører.

Da han i oktober 1948 trak sig tilbage som chauffør af Lemvig Sygebil, hyldede Lemvig Folkeblad ham "som en ualmindelig flink og hjælpsom mand overfor de mange syge og tilskadekomne, han har hentet ind i de ca. 26 år, der er forløbet, siden han begyndte sin gerning som chauffør for syge mennesker."

Kort efter blev Jens Møller da også hædret af Amtssygehusbestyrelsen, der gav ham "en smuk skrivebordlampe" som "en påskønnelse for den udmærkede måde, han igennem en lang årrække har varetaget dette hverv", som Lemvig Avis skrev i sin omtale.

Møller er, fortsætter bladet "kendt og afholdt i vide kredse, og man havde gerne set, at han fortsatte. Men han er nu over 60 år, og desuden har han servicestationen ved Missionshotellet at passe, og efterhånden blev det ham for meget at have både denne forretning og sygebil." Jens Møller overdrog sygebil-kørslen til Falck.

Ramt af arbejdsulykke

På sin servicestation blev Jens Møller ramt af en arbejdsulykke - og blev ironisk nok selv en tilskadekomne, der måtte transporteres til sygehuset.

Årsagen til ulykken var en bilslange, der eksploderede mellem hænderne på ham. Episoden blev få timer senere en nyhed i avisen - under overskriften "Ulykke som følge af Bilring-eksplosion":

"Da vognmand og staldforpagter Jens Møller, Hotel Lemvig, i formiddag på servicestationen var i færd med at pumpe luft i en bil, tilhørende repræsentant Feddersen, Esbjerg, eksploderede ringen pludselig, hvorved Møller fik lillefingeren på venstre hånd stærkt beskadiget, så han måtte indlægges på Amtssygehuset, hvor man satte fingeren af.

Repræsentanten fik noget af den udstrømmende luft i øjnene og måtte søgte læge."

I front for husholdningsagen

Siden 1922 kæmpede Marie Møller for landbokvindernes faglige udvikling og arbejds-vilkår. Som formand for husholdningsforeningerne udfordrede hun dem også åndeligt og kulturelt – i kamp mod smålighed og spidsfindigheder.

I mere end 30 år var Marie Møller (ane nr. 3K) pioner i husholdningsarbejdet på Lemvig-egnen. Siden 1922 arbejdede hun for landbokvinderne og ikke mindst sammen med dem. Målet var først og fremmest sundere børn og bedre økonomi i hjemmene. Eller som hun selv senere udtalte det til Lemvig Folkeblad: "Vi vil gerne opnå to Ting: gavne vore Hjem Økonomi og den opvoksende Slægts Sundhed. Det er umådelige Pengebeløb, der omsættes i de Tusind Hjem Landet over. Derfor har det stor Betydning, at disse store Midler bliver administreret med den størst mulige Økonomi. Men ikke mindre Betydning har det, at den Kost, der bliver fremstillet i disse Hjem, er velsmagende, sund og nærende".¹

Det var vitterligt umådelige pengebeløb, kvinderne holdt hus med; Danmarks samlede årlige husholdningsbudget var sidst i 1930'erne på 1,9 milliarder kr. skrev Lemvig Folkeblad i en senere artikel.² Det traditionelle landbosamfund var dengang præget af en markant arbejdsdeling mellem mænd og kvinder. Kvindearbejdet omfattede ikke blot hele husholdningen – mad til hele folkeholdet, rengøring, tøj, vask og så videre – men også i produktionen havde kvinderne vigtige arbejdsområder som fjerkræ og malkning.

Omkring 1900 begyndte både kvinder og mænd at forstå, at kvinderne i husholdningsarbejdet repræsenterede store værdier, der kunne øges med sparsommelighed, rationaliseringsgevinster og brug af nye og bedre metoder og teknikker.

Med mandens opbakning

På Krabbesmark blev der aldrig sæt tvivl om værdien af Marie Møllers indsats. Det har datteren Gudrun (anetavlen nr. 1) senere fortalt om i anledning af Lemvigegnens Husholdningsforeningers 50-års jubilæum i 1989: "Da mor begyndte at snakke med min far om at få dannet en husholdningsforening, som man havde fået det andre steder på egnen, svarede far, at kunne hun få noget i gang, så ville det kun være godt. Mange mænd var ellers imod dette arbejde, men far sagde altid: 'Det bliver ikke godt i verden, før kvinderne kan være med til at bestemme'."³

Som sagt, så gjort. Den 21. september 1922 blev Bonnet Husholdningsforening stiftet – året efter med Marie Møller som formand. Sønnen Vagn har også berettet om den respekt, Chr. Møller havde for sin hustrus arbejde: "Da far og mor i 1929 købte bil, fik også mor kørekort som en af de første kvinder på egnen. Efter fars mening skulle hun også have fornøjelsen ved at tage bilen og køre, når hun skulle til noget. Selv havde han cyklet eller kørt hestevogn til skatterådsmøderne, enten det var i Lemvig eller ude i sognene, og han vidste derfor, hvor rart det var med en bil."⁴

På Lemvig-egnen startede de første spæde tiltag til husholdningssagen kort efter århundredskiftet, straks efter at den radikale Kristen Touborg Jensen var blevet formand for landboforeningerne. I januar 1903 blev der indkaldt til de første husholdningsmøder på egnen. Det var eftermiddagsmøder, der blev holdt i forsamlingshusene, og på dagsordenen var foredrag om, hvordan man kan bruge frugt og havesager i husholdningen. Marie Møller var som 21-årig netop i 1903 blevet kone på Krabbesmark og deltog i de første møder.

"Der er snart ingen Ende på hvad Opgaver vi kan gå i Gang med. Igennem Samarbejde lærer vi bedre hinanden at kende og vi kan derigennem blive mindre smålig i Omgang. Småspidsfindigheder, som ellers generer os, lærer vi at kaste væk, og Livet bliver værdigere at leve."

Marie Møller

Marie og Chr. Møller med Arne og Ragna, 1908.

Christian og Marie Møller 20 år senere. De blev fotograferet under et besøg hos datteren Ragna på Jernbanevej i Ringkøbing. Hun var da blevet gift med mineralvandsfabrikanten Christian Andreasen.

To år senere, foråret 1905, startede Dansk Kvindesamfund en kursusrække i husholdning i Lemvig.⁵ Dengang var kvindesagen endnu ung, Dansk Kvindesamfund satte først året efter kravet om stemmeret på dagsordenen, ellers var formålet at gøre kvinden til "et selvstændigere medlem af Familie og Stat," blandt andet ved at gifte kvinder skulle råde over egne økonomiske midler. Samme år ansatte Landboforeningerne frk. Anna Madsen til at forestå kurser i husholdning, som i Bonnet samlede 60 deltagere. Hun blev senere værtinde på "Højskolehjemmet" i Lemvig, men fortsatte sit engagement i sagen.

Formindsket forbrug og fællesindkøb

Foreningen af jyske Landboforeninger besluttede i sommeren 1922, at landboforeningerne skulle fremme arbejdet for husholdningens økonomi. De havde ansat en husholdningskonsulent, der skulle hjælpe de lokale landboforeninger. Samtidig satte landboforeningen i Skodborg-Vandfuld gang i at danne husholdningsforeninger rundt om i sognene. Den omreisende husholdningslærerinde frk. Petersen fra Ankerhus ved Sorø holdt foredrag og demonstrerede henhogning i praksis.⁶

21. september samme år dannede Marie Møller og en række andre landbokvinder en husholdningsforening for Bonnet sogn. Det var den sjette på egnen. Det stiftende møde blev holdt hos Anna Madsen på Højskolehjemmet i Lemvig. Marie Møller kom med i bestyrelsen fra starten og blev året efter valgt som formand for foreningen. Det var hun med en kort afbrydelse indtil 1937. Foreningens formål var at varetage husmoderstandens interesser og bidrage til at fremme økonomi, sparsommelighed og flid såvel i hjemmene som i samfundshusholdningen.

Dette skal tilstræbes ved:

1. at arbejde for husøkonomisk Oplysning og ved at yde Vejledning i forskellige Husholdningsspørgsmål, dels gennem månedlige Medlemsmøder, dels gennem Afholdelse af Foredrag og korte Kursus,
2. at agitere for formindsket Brug i Husførelse, klædedragt og Selskabelighed,
3. at foretage Fællesindkøb,
4. at virke for øget Udnyttelse af Haven".

Mange gik med til møderne

Konservering af madvarer var et af tidens store spørgsmål – der var hverken køleskab eller fryser i huset – og en af den tids nye og moderne løsninger var at konservere ved henkogning. Teknikken bag den tids vakuum-pakning var såre enkel: Frugt, grøntsager, kød og fjerkræ blev kogt igennem i de særlige henkogningsglas, så der under afkølingen under de tætslutende låg udvikledes et vakuum, der forhindrede nye bakterier i at trænge ind. Resultatet var, at maden kunne holde sig et helt år eller mere i spisekammeret eller viktualierummet. Ved det første møde i Bonnet Husholdningsforening holdt Anna Madsen således foredrag om henkogning og viste glas med henkogte frugter.⁷ Hun må have overbevist kvinderne om fordelene ved at henkoge maden, for senere blev et fællesindkøb af 200 henkogningsglas ført ind i protokollen.

Den store henkogningsgryde fra Krabbesmark gik for øvrigt i arv til Gudrun og videre til datteren Ida, der stadig henkoger frugt fra haven – og for øvrigt serverede henkogte pærer med råcreme til det sidste møde i fondsbestyrelsen før udgivelsen af denne bog. Men det er selvfølgelig en anden historie.

I Bonnet Husholdningsforening kom der snart mere avancerede emner på programmet, blandt andet kostundersøgelser, bakterier i vore fødemidler, seksuel hygiejne. Mere end 80 kvinder deltog i møderne. En af deltagerne, Hanne Hansen, fra Vandborg, erindrer, hvordan de cyklede til Bonnet for at være med: "Dengang ville vi alle sammen høre noget nyt og det var let at samle en masse mennesker. Vi tog til Bonnet for at høre foredrag, for Bonnet var jo først med at lave en forening... Vi ville dygtiggøre os. Og vi kunne lide at lære noget, både med hænderne og med hovedet."⁸ Hun blev senere formand for en tilsvarende forening i Vandborg.

Bonnet Husholdningsforening arrangerede også kulturelle og mere politiske aftener. På et møde i 1929 blev der fortalt om Kvindernes Fredsliga, og i de spændte 1930'ere talte Karen Touborg flere gange om fredsarbejdet, ved den enkelte lejlighed om den internationale antikrigs-kongres i Amsterdam. Krig og fred var ikke nogen typisk husholdningssag i i 1920'erne og 1930'erne, men Marie Møller var en meget politisk engageret formand – se kapitel 92, *Fristed for flygtninge*.

Straks efter stiftelsen meldte de nydannede foreninger på Lemvig-egnen sig ind i De samvirkende Husholdningsforeninger, og i efteråret 1922 dannede 150 kvinder en hovedkreds for Lemvig-egnen – med Katrine Nielsen, Godballe, som den første formand.⁹ Året efter lagde de stærkt ud; sammen med husmandsforeningerne afholdt de den første lokale plantevavs- og husholdningsudstilling i Bonnet. Der var blandt andet et rigt udvalg af henkogte frugter, bagværk, håndarbejde og prøver på, hvad det er muligt at få ud af gammelt tøj, der sys om. Desuden blev nye elektriske husholdningsmaskiner udstillet, ligesom en isenkræmmer præsenterede køkkensager i aluminium som det helt nye. Og så var der naturligvis foredrag.¹⁰ De samme foreninger gentog succesen 10 år efter. Da blev Bonnet kaldt en udstillingsby,¹¹ og mange udstillinger fulgte efter.

Stuehuset på Krabbesmark.

Smålighed og spidsfindigheder

Organisationsarbejdet kvinde og kvinde imellem har krævet et særligt talent for at sætte sig ud over snidder. Marie Møller gav følgende karakteristik af sit samarbejde med de andre landbokvinder: "Der er ting, jeg tror, har umådelig stor betydning i vort arbejde. Det er, om alting kan gå med det gode, med velvilje og forståelse af hinanden. Det kan jo aldrig undgås, at ved et samarbejde vil der til tider blive forskellige meninger. Det siges, at vi kvinder kan så let falde over småting, det er den slags, vi må vænne os fra. Men kan så vi, der står som ledere til dels være villig til at optage alt i bedste mening og slå en streg over småting, ja så tror jeg, vi gør en god gerning, både mod os selv og de andre, og vi kan få mere ud af samarbejdet".¹²

Marie Møller spillede en stor rolle, da de lokale foreninger spredte sig som ringe i vandet. Hun tog ud til landbokvinder og nye foreninger og holdt oplæg om, hvordan de skulle komme i gang – og hvad de skulle passe på med hensyn til smålighed og spidsfindigheder. Et af hendes oplæg er bevaret i håndskreven form:

"Jeg skal fortælle lidt om, hvordan I bedst kan få en Husholdningsforening i Gang. I må vælge en Bestyrelse på 5, disse vælger derudaf Formand og Kasserer. Formanden drager jo det tungeste Læs, dernæst er det kassereren, som får en Del Arbejde. Det er klogt at vælge Bestyrelsen noget spredt over Kredsen for at få større Tilslutning. Det er rart at have trykte Medlemskort, så har man Kvittering for Medlemsbidraget, som gerne er to Kroner.

Foreningens Formål er, at vi Kvinder skal hjælpe hinanden til at komme i bedst mulig Kontakt med vort Arbejde og følge med i hvad der kommer frem af Forbedringer både med Hensyn til vor Ernæring og på Arbejdsområder... Vi kan hele Året og År efter År få noget belærende at samles om. Til det meste har vi jo vore Konsulenter. Vi har i vor Husholdnings-sammenslutning i Ringkøbing Amt 2 Husholdningskonsulenter om Vinteren, om Sommeren har vi ikke ment, der var Arbejde til mere end 1. Vi har også om Vinteren 2 Sykonsulenter, om

Sommeren kun 1... Foruden alt det vi kan få Undervisning i af vore Konsulenter, er det altid muligt at få Fagmænd til at vejlede os... Der er snart ingen Ende på, hvad Opgaver vi kan gå i Gang med, når vi er i Samarbejde. Igennem Samarbejde lærer vi bedre hinanden at kende og vi kan derigennem blive mindre smålig i Omgang. Småspidsfindigheder som ellers generer os lærer vi at kaste væk og Livet bliver værdigere at leve," skrev Marie Møller.¹³

Sundhed og renlighed i praksis

Med Bonnet Husholdningsforenings protokol kan følges foreningens almindelige aktiviteter. Det første møde i 1923 var en selskabelig sammenkomst, hvor også mændene var indbudt. Lidt senere gik man stærkt op i fjerkræets røgt og pleje; der var en aften om præservering af æg ved at lægge dem i kalkvand. Der blev også undervist i, hvordan man kunne slagte høns ved at knække halsen i stedet for at hugge hovedet af. Se kapitel 76, *Aktiv i landbrugets udvikling*.

Der var også møde om bekæmpelse af tuberkulose, der på den tid var en uhyggelig realitet – som beskrevet i kapitel 72, *Udslettet af tuberkulose*. Det blev senere efterfulgt af et mere muntert møde om brugen af spædekælve, der kunne laves til "12 dejlige retter". Teori om ernæring og sundhed blev omsat i praksis på Krabbesmark. Erling husker, at han hjalp sin mor med at slagte spædekælve; det klarede hun uden anden assistance. Samme år fik hun undersøgt brøndvandet kalkindhold for at spare soda og sæbe ved den årlige storvask og bruge midlerne i rette forhold.

Da faster Cecilies svigerinde tjente på gården før 1. Verdenskrig, var hun imponeret af det moderne grønne køkken, som hun ikke havde stødt på andre steder – med grøn salat, røddebøffer og andre grøntsagsretter. I hjemmet anvendte Marie Møller ud over de traditionelle planter også syre og hyldebær. Senere lærte hun, hvordan man kunne udnytte de mange champignoner på græsmarkerne,¹⁴ men karlene var skeptiske: "De er da giftig," sagde de både om svampe og hyldebær.

Allerede i 1930'erne startede husholdningsforeningen en studiekreds i samarbejde med Lemvig Bibliotek. Det kostede 50 øre i timen, men når foreningen betalte det beløb, kunne der til gengæld opnås statstilskud.¹⁵

Renlighed var vigtig på Krabbesmark. I kapitel 74 om *Den socialistiske gårdejer* er fortalt om Chr. Møller, der gik foran med den personlige hygiejne. I en tid, hvor mænd dårligt nok vaskede sig om vinteren, tog han brusebad regelmæssigt fra en spand hængt op i en bjælke i stalden. Erling var som lille med sin far til foredrag med Carl Ottosen, den kendte læge ved Skodsborg Sanatorium, der virkede for badning, solbadning, kolde afvaskninger, almindelig hygiejnisk oplysning og for afholdssagen. Også hjemmegymnastik gik Chr. Møller op i, blandt andet styrket af sundhedsapostlen J.P. Müller og hans bog "Mit System" fra 1904. Bogen var oversat til 25 sprog.

En særlig plage på landet var fluerne. Sukkerskålen på køkkenbordet var gerne helt sort af flyer; de var overalt og bragte bakterier med sig. For at komme fluerne til livs fandt man i 1930'erne på at dække svinemøg, hvor fluerne udklækkedes, med komøg. Det var et tungt arbejde, der blev overladt til Erling at besørge. Det var dog indsatsen værd; fluerne blev langt færre.

Samarbejde med mændene

Mens kvinderne andre steder arbejdede i udvalg under landboforeningerne, var det for kvinderne på Lemvig-egnen almindeligt at organisere sig i selvstændige foreninger i sognene. De mange små foreninger skilte sig i 1939 ud fra amtets husholdningsudvalg og dannede deres egen organisation – med egne konsulenter. Det var blevet for vanskeligt for de enkelte for-

Fra hun var ung til sine gamle dage var Marie Møller aktiv i husholdningsbevægelsen.

eninger at få en konsulent fra Samvirket i amtet, når det var nødvendigt.

Marie Møller var formand fra starten i 1939 og indtil 1945. Kredsbestyrelsens opgave var ifølge formålspargraffen at virke for de enkelte foreningers fælles interesser, være bindeled mellem de enkelte foreninger, afholde større arrangementer og fælles kurser. Marie Møller forblev i bestyrelsen indtil 1951 og var stadig aktiv ved mange møder.

Under krigen arrangerede kredsen kurser i omsyning af tøj og behandling af celluldvare og kreativ hjemmefremstilling af dagligvarer som mel, sukker, smør og sæbe. Det er alt sammen nærmere omtalt i kapitel 92 om Marie Møllers fredsarbejde og de særlige hjælpeopgaver, hun påtog sig i krigsårene. For eksempel at organisere

indsamling af linnedklude til forarbejdning, så der kunne laves vat – særlig til hospitaler og nødhjælpssækker.

Foreningen af jydsk Landboforeninger lavede i 1933 et husholdningsudvalg for De samvirkende Landøkonomiske Foreninger i Ringkøbing Amt. Marie Møller blev valgt som repræsentant for Skodborg-Vandfuld, og hun blev året efter formand. Hun sendte kort tid efter en opfordring til den lokale landboforening om at danne en særlig husholdningsforening for Lemvig-egnen. Hun håbede på, sammen med landboforeningen, at kunne ansætte en husholdningskonsulent.¹⁶ Det endte med, at husholdningsudvalget i efteråret 1933 ansatte konsulent Ingrid Sonne Hansen som vandrerlærerinde.

Havde Marie Møller været aktiv i Bonnet Husholdningsforening, så blev hun det endnu mere i amtsudvalget. Allerede i sin første formandsberetning kunne hun fortælle, at amtsudvalget havde fået en hjælpekonsulent i husholdning og havde haft kontakt med en sykon-sulent og en havebrugskonsulent. Alene det første år var der 67 foredrag med Ingrid Sonne Hansen foruden mange andre aktiviteter.¹⁷

Landboforeningerne afholdt i 1933 et husholdningskursus med stor tilslutning, og da Husholdningsudvalget var kommet op at stå, blev der i landboforeningerne udtrykt stor glæde over, at de var kommet i gang med husholdningssagen.¹⁸ Ved et Fællesskue i Lemvig 1935 havde husholdningsforeningerne deres egen afdeling med en udstilling, der blandt andet viste, hvordan man opbevarer fødevarer, så de bevarer deres næringsværdi hele året. I kvindernes mælketelt serverede de mejeririgtig mad. Så sent som ved planteavl- og husholdningsudstillingen i Lemvig 1949 bidrog hun med æbler, vindruer, porrer, selleri og tomater.¹⁹

Det var Marie Møller, der tog initiativet til Vestjyske Husmoderdage.²⁰ Den første husmoderdag blev afholdt 29. maj 1935 på Borris Landbrugsskole som et forsøg og blev en overvældende succes,²¹ og husmoderdagene blev en årlig begivenhed.²² Da Marie Møller var forhindret i at deltage i Husmoderdagen i Nørre Nissum i 1940, sendte de 200 deltagere hende en hilsen. Året efter satte Indre Mission en kæp i hjulet, da en kvindelig præst skulle tale på Husmoderdagen, også i Nørre Nissum²³ – hvilket er fortalt i kapitel 58, *Missionen frelste synderne og havet tog resten*.

Marie Møller blev ved med at være en aktiv foredragsholder på sine ældre dage. Som 70-årig talte hun 1952 i flere husholdningsforeninger om sin netop overståede rejse til USA, hvor hun

besøgte sønnen Arne i Californien.²¹ Selv otte år senere, da Vestjyske Husmoderdage i 1960 holdt jubilæum i Herninghallerne, holdt Marie Møller festtalen for de 800 deltagere.²⁵

Sejrede sig ihjel?

De danske husholdningsforeninger og ikke mindst de kvinder, som Marie Møller havde forbindelse med,²⁶ var med til at ophøje husholdningen til et akademisk fag, da Specialkursus i Husholdning blev oprettet ved Aarhus Universitet i 1945. De havde arbejdet på et egentligt universitetsstudium i husholdning, men dette var en begyndelse.²⁷

I dag er sundhed, ernæring og fødevarekvalitet noget, der optager forskere såvel som folk i almindelighed landet over. Husholdningen er ikke længere alene en kvindesag; ligestillingen har i forskellige grader slået igennem, og med et stort forbrug af husholdningsmaskiner har husholdningen i allerhøjeste grad industriens og handlens opmærksomhed.

Men husholdningsforeningerne har tilsyneladende hverken sejret sig selv ihjel eller er døet ud med affolkningen af landbruget. Her i det nye årtusinde er husholdningsforeningerne stadig en levende og stor bevægelse, der i en mere moderne udgave kan samle omkring 20.000 medlemmer organiseret i langt over 200 lokalforeninger.

Noter

- 1 Lemvig Folkeblad 27/6 1935. Jvf. 3/7 samme år.
- 2 Lemvig Folkeblad 17/5 1939.
- 3 Gudrun Vejling og Erling Møller: Husmoder anno 1900-1950, artikel i "Lemvigegnens Husholdningsforeningers 50-års jubilæum" særtillæg til Lokalavisen 29/9 1989.
- 4 Vagn Møller: Røde Faner over Krabbesmark.
- 5 Lemvig Folkeblad 18/1 1903. Lemvig Dagblad 17/4 1905.
- 6 Lemvig Folkeblad 25/7 1922. Tidsskrift for Husholdning. 1. årg. Nr. 10. oktober 1922.
- 7 Forhandlingsprotokol. Bonnet Husholdningsforening. 1922-42. Lemvig Folkeblad 19/9 1972.
- 8 Artikel i "Lemvigegnens Husholdningsforeningers 50-års jubilæum" særtillæg til Lokalavisen 29/9 1989.
- 9 Lemvig Folkeblad 20/10 1922. Jvf. 29/9 1922.
- 10 Lemvig Folkeblad 19, 20 og 21/10 1923.
- 11 Lemvig Folkeblad 4/10, 13/10, 16/10 og 7/11 1933.
- 12 Notat fra Marie Møller i forbindelse med dannelse af nye foreninger.
- 13 Originalt manuskript.
- 14 Erling Møller til Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Jvf. Demokraten novbr. 1972.
- 15 Lemvig Folkeblad 19/9 1972.
- 16 Skodborg-Vandfuld Herreders Landboforenings protokol. Marie Møllers originale udkast til opfordring til landboforeningerne og til kvinderne lindes stadig.
- 17 Ringkøbing Amts Avis 5/9 1934. Jvf. 14/2 1935.
- 18 Lemvig Folkeblad 4/10 1933.
- 19 Katalog for Vestjysk Kredtsforenings og Lemvigegnens Husholdningsforeningers Planteavls- og Husholdningsudstilling på Missionshotellet i Lemvig 7.-9. oktober 1949.
- 20 Brev fra Marie Møller, dat. 23/5 1967.
- 21 Ringkøbing Amtstidende 31/5 og 1/7 1935.
- 22 Ringkøbing Amtstidende 8/6 1936.
- 23 Folkevirke. Nr. 6-7. 1950.
- 24 Lemvig Folkeblad, 24. december 1952.
- 25 Holstebro Dagblad 14/6 1960.
- 26 Der er bevaret flere breve fra hende til Marie Møller.
- 27 Forslag til Oprettelse af en Universitetsundervisning og et videnskabeligt Husholdningsinstitut ved Aarhus Universitet. (1936).

Draget af de nyreligiøse bevægelser

Marie og Chr. Møller på Krabbesmark brød med kirken og tog åbent imod de mange nye religiøse bevægelser, der kom til landet i første del af 1900-tallet – fra unitarerne over Sundar Singh til Oxford-bevægelsen og Jehovas Vidner.

Hverken Balleby eller Krabbesmark blev frelst, da de to store vækkelser sejede hen over Hardsyssel i sidste del af 1800-tallet. De to hjem var højkirkelige og lod sig ikke rive med af hverken Indre Mission eller Grundtvig. Det forandrede sig imidlertid med den næste generation, da de unge i begyndelsen af 1900-tallet kom på højskole.

Marie Jensen (anc nr. 3K) fra Vester Balleby voksede op i et meget fromt hjem, hvor hendes far, Niels Balleby (anc nr. 6), hver dag læste op af sin "Andagtsbog for Menigmand", der bød på bibelcitater og opbyggelige udlægninger for hver dag i ugen. På Krabbesmark var Christen Breinholt Stokholm Møller ikke særligt optaget af hverken kirken eller religion. Børnene lærte mere om det religiøse gennem deres moster Grethe, der var i pleje på Krabbesmark. Invalideret af leddegigt sad hun i rullestol og læste hver eneste dag i sin andagtsbog "Fra kirken og fra lønkammeret – kristelige læsestykker til hver dag i året". Da hun døde i 1892, arvede den 17-årige Chr. Møller andagtsbogen, som han satte så meget pris på, at han straks skrev "Tilhøre Jens Chr. Agger Møller" – med en ret ungdommelig skrift og retskrivning – og senere lod den indbinde.

Balleby og Krabbesmark var dog ikke upåvirket af Indre Mission og grundtvigianismen. Som beskrevet i kapitel 58, *Missionen frelste synderne og havet tog resten*, sluttede Niels Ballebys søster, Mariane Jensen og hendes mand, lærer Mads Agger, sig til Indre Mission i 1860'erne som nogle af de første på egnen.

Børnene fra Krabbesmark var som skolebørn sidst i 1800-tallet påvirket af den stærkt grundtvigianske og frisindede lærer på Lomborg Søndre Skole – børnene fik endog lov til at danse i frikvartererne, som søsteren Agnes senere begejstret fortæller i kapitel 70, *Høsten var den skønneste Tid*. At skolen senere blev overtaget af en meget missionsk lærer, nærmest satanisk i sine afstraffelsesmetoder, fortælles i kapitel 87, *Børnene måtte ikke gå i skole*.

Fascineret af unitarer og metodister

Som 18-årig blev Marie Jensen tiltrukket af unitarismen, en ny religiøs bevægelse, der kom til landet i begyndelsen af 1900-tallet. Hun rejste hjemmefra i 1901 for at blive pige i huset hos karetmager Anton Buch i Vejle. Karetmageren og hans kone Kirstine var blandt de første unitarer i det nye, frie kirkesamfund, og deres begejstring vakte den unge Marie som en livslang tilhænger. Det særlige ved unitarerne var, at de ikke troede på treenigheden og Jesus som Guds søn, ej heller på nadveren og syndsforladelsen; deres fromhed skulle vises gennem handling og gerninger i det levede liv.

For Marie var det spændende at komme i et hjem, hvor liv og religion blev ivrigt diskuteret. Karetmageren og hans kone, der før havde været med i den grundtvigianske valgmenighed, fik ofte besøg af grundtvigianere, der gerne ville diskutere tidens åndelige brydninger. En af de, der kom i hjemmet, var Maries søster Kirsten, der underviste på en privat skole i Høllund ved Vejle. "Det var en dejlig oplevelse, jeg der fik. Finere tænkende mennesker tror jeg ikke, der fandtes," har Marie Møller senere skrevet.¹ Hun holdt unitarernes blad i flere år; "Prote-

stantisk Tidende læser vi stadig med megen glæde,” skrev hun i 1911 til Kirstine Buch. Både Marie Jensen og hendes søster blev samtidig betaget af metodistkirken, der var særligt aktiv på egnen. Senere blev Marie og Chr. Møller stærkt fascineret af kirkens store sociale arbejde, som lederen, biskop Anton Bast, udførte gennem Central-Missionen. Den sociale indsats omfattede ikke bare uddeling af mad, tøj og brændsel men også bespisningshjem, børnehjem, alderdomshjem og herberger for blandt andre enlige mødre.

I nogle barndomsindringer² fortæller sønnen Arne om faderens engagement i biskop Bast og de fattige: ”Far talte meget om de undertrykte i samfundet – som om der var noget særlig hæderligt og ærefuldt ved at være fattig, som om de derved var bedre mennesker. Jeg kan huske de mange indsamlinger, til de stakkels uskyldige fattige i København, far foretog, bad både venner, familien og gæster i huset om at skyde ind med kontanter, der så blev sendt til en pastor Bast i København, der så viste sig at være en bedrager og svindler“. Det var skam ikke bare proletarer, der kom til Krabbesmark, indbudne gæster var gerne af de store i omegnen, både købmænd, tømrere og smedemestre, gårdejere, stationsforstanderen, degne, præster og skolelærerne.

Foruden de nævnte kom store kendte mænd i landet på besøg i Krabbesmark, når de gav foredrag i Lomborg forsamlingshus – far var formand i foredragsforeningen – kan huske der kom kendte præster, skolelærere, forfattere som Johannes V. Jensen, Johan Skjoldborg – tror endda, at Aakjær var der! Pastor Bast skam også, han viste lysbilleder, det hjalp til med at holde sig vågen på de rygløse hårde bænke, når der var lysbilleder. Jeg tog i reglen med, når der var foredrag – mest om eftermiddagen, de kunne ofte være dødkedelige, det var dog bedre end at gå og slide i markerne derhjemme – i den samme ånd tog jeg ofte med i kirken om søndagen.”

På Krabbesmark abonnerede de på kirkebladet Fyrtårnet og havde flere bøger om missionens arbejde. Marie Møller tog også aktivt del ved at samle ind til Central-Missionens arbejde. Den ældste datter Ragna har senere fortalt, hvordan hun var med til at samle penge ind i Lomborg – hvilket hun senere kom til at ærgre sig over. Hun og mange andre mistede nemlig al respekt for Central-Missionen, da biskop Bast i 1924 blev tiltalt for bedrageri og falskneri, som berettet i kapitel 67 om Maries søster Kirsten, der *Købte sin egen realskole*. Tilbage i år 1900 og Vejle-tiden havde Maries gode veninde Ane fra Krabbesmark været pige i huset hos karetmageren i Vejle året før Marie. Hvor mange af grundtvigianernes og unitarernes ideer, hun bragte med hjem til gården, ved vi ikke noget om. Næste sommer var Ane på grundtvigsk sommerhøjskole på Fyn, og her besøgte Marie hende og blev på den måde introduceret til højskolelivet.

Liselund-møderne

Det var gennem højskolebevægelsen, at grundtvigianismen for alvor fik tag i de unge på Krabbesmark. Som den første af børnene var Chr. Møller i vinteren 1900-1901 på højskole i Kjøng på Fyn. Dengang var det sådan, at de unge mænd var på højskole om vinteren, mens kvinderne var på sommerhøjskole. Så den følgende sommer var Ane på Fyn, og sommeren efter var søsteren Agnes på højskole. Siden konfirmationsalderen havde hun været stærkt optaget af Grundtvig, havde endog gået til præst i Dybe af samme årsag. Da hun få år senere blev kone på Balleby, tog hun de grundtvigianske værdier med, men særligt aktiv i religiøse anliggender blev hverken hun eller Kristian Balleby.

Da Marie og Chr. Møller giftede sig i 1903, gik de med i den grundtvigianske valgmenighed i Bøvling. Her hørte de til den trofaste menighed, indtil de mange år senere fulgte med en præst til Lemvig Valgmenighed, da han fik stilling der. Det folkelige, grundtvigianske liv tiltalte det unge ægtepar, der var stærkt engageret i både omverdenen og den åndelige verden,

De første forbindelser mellem Balleby og Krabbesmark blev knyttet af Ane Møller fra Krabbesmark og Marie Jensen fra Vester Balleby, der blev veninder, da Ane tjente hos sin farbror Mads Møller på Øster Vinkel. På billedet til venstre er de sammen med Maren Dalgaard, der tjente i Sdr. Balleby hos Ville og hans mor.

Maries søster Kirsten, der 1899 blev lærerinde i Ødsted ved Vejle, havde fået Ane Møller til at tjene hos karetmager Anton Buch i Ødsted, og bagefter fik hun Marie derned. I midten ses Marie i 1902 sammen med Kirstine Iversen fra Ammitsbøl i Ødsted, der blev gift med Steffen Buch Juul, en ældre bror til en af Kirstens elever.

Ane Møller havde været på højskole på Fyn, og da hun senere var til et møde på højskolen, havde hun Marie med. Her blev de fotograferet sammen (til højre).

politisk og religiøst. Mest intenst oplevede de det grundtvigianske fællesskab ved de årlige Liselund-møder.

I 1910 deltog Chr. Møller første gang i møderne på den grundtvigianske menighedsskole Liselund ved Slagelse. Her samledes over hundrede og sommetider flere hundreder gamle højskoleelever og andre grundtvigske folk til fjorten dages foredrag og livlige diskussioner. Det gjorde et stort indtryk at være med i den entusiastiske sommerskole. Snart efter var Marie Møller af sted, og oplevelsen af det religiøse fællesskab satte dybe spor i hende. Senere tog Marie og Chr. Møller til et Liselund-møde sammen med deres gode venner Kathrine og Jens Nielsen fra Godballe.

Om stemningen på stedet skrev Kathrine Nielsen hjem i et brev fra 1918: "Ja, det er som om, man var et stykke i den anden verden, når man er her, hvor forunderligt man rives bort fra de hjemlige, daglige smågenvordigheder, som der jo så tit kan komme noget af, og som man ikke altid kommer så let hen over, som man burde. Ja, når først man kan overvinde sig til at tage af sted, så tror jeg, man har godt af at tage sådan en ferie ... Der kommer jo så mange dygtige talere, men det at være blandt de mennesker, der samles her, er så velgørende, at det intet andet kan sammenlignes med ... Der er mange her i år, det er næsten overfyldt, men det gør det ikke ringere, vi bliver pakket tæt i både høresalen og spisestuen."⁴

Tiltrukket af indisk guru

I deres religiøse selvforståelse lagde Marie og Chr. Møller vægt på at være åbne over for nye bevægelser og ideer. Derfor var de med, da den indiske missionær Sundar Singh prædikede ved et stort friluftsmøde i Herning den 2. juni 1922. Folk strømmede til for at høre hans nye,

De to "x"-er over Marie og Chr. Møller på Liselund omkring 1916. På den grundvigianske menighedsskole Liselund ved Slagelse afholdtes sommer- som vintermøder, der strakte sig over flere dage med foredrag og bøn.

kristne budskab. I alt 15.000 vestjyder overværede den indisk klædte missionær tale i byens søndre anlæg.³

At høre den 33-årige Sundar Singh var både en eksotisk og spirituel oplevelse, der rakte langt, langt ud over den hjemlige andedam. Sundar Singhs kristendom var tæt forbundet med den indiske mentalitet, hvor ekstaser og visioner var lige så naturlige som meditatív hen-givelse. Født i Nordindien var Sundar Singh opvokset som sikh, den turbanklædte religion, der opstod mellem hinduismen og islam. Sundar Singh havde studeret både koranen og hinduismens hellige skrifter, før han fik en vision om kristendommens sandhed. At han brød med den anglikanske kirke få år efter, at han var døbt, gjorde ham kun mere spændende for Marie og Chr. Møller, der ikke var til bånd og bindinger.

De havde allerede læst om hans forkyndelse på Liselund i Højskolebladet, som de abonne-rede på. Hans tale herfra vakte så stort interesse, at selv Lemvig Folkeblad måtte gengive den på forsiden⁴. Marie og Chr. Møller blev begejstret for hans budskab, men sluttede sig ikke til den skare af tilhængere, han snart samlede i de vestlige lande.

De var tilsvarende nysgerrige, da det indiske adoptivbarn Krishnamurti begyndte at mis-sionere nogle år senere. Han var blevet adopteret som inkarnationen af Jesus Kristus af forman-den for Teosofisk Selskab i New York, der havde fundet ham på en strand i Indien. Krishna-murti brød imidlertid med organisationen i 1929, fordi religiøse organisationer forkrøblede mennesket, som han sagde. Og dette er nok baggrunden for, at hans bog, Kunsten at leve, i 1944 fandt vej til boghylderne på Krabbesmark.

Gennem Bøvling Valgmenighed havde de fået interesse for kristendommen i Indien. Bøv-ling-præsten var med i Løventhals Mission, der i begyndelsen af århundredet havde sendt de første grundvigianske missionærer til Indien. De oprettede i 1924 en missionsstation og en stor skole i Porto Novo, som Marie Møller fulgte i mange år, blandt andet holdt hun mis-sionens tidsskrift Porto Novo. Bladet kunne i øvrigt mange år senere fortælle, at Marie Møl-lers barnebarn, Jens Kr. Møller, besøgte stationen, da han var ulandsfrivillig i 1972: "Han gik rundt her og så på hele vor kvægbestand – og fandt det meget trist, at alle køerne er golde,

og at vi ikke har noget græs til dem osv. Han sagde, at vi burde få en dansk landmand herud et par år og organisere det hele for os – så kunne vi selv køre videre med det. Han lovede at hjælpe os.”⁷

Kirkepolitisk aktiv

I Lemvig valgmenighed blev Chr. og Marie Møller i midten af 1920'erne hvirvlet ind i en række stridigheder, der udspandt sig omkring menighedens præst Drewsen Christensen. En del af den lokale strid havde sit udspring i landspolitik. Drewsen Christensen var i stærk opposition til byens borgmester, som havde modarbejdet Carl Th. Zahles radikale regering.

I 1924 brød striden ud, da to kommunalansatte politibetjente blev beskyldt for korrupsion. Sagen afstedkom en kraftig meningsudveksling mellem borgmesteren og præsten i de lokale aviser, hvor også Marie Møller blandede sig.⁸ Under overskriften "Politiaffæren i Lemvig" skrev hun, at man kun fik "liden glæde ved at læse borgmester Poulsens forklaring af politisagen, det virker nærmest noget nedslående. Man føler det hele så gennemtrængt af ondt sind til de mennesker, der med Drewsen Christensen forlanger klarhed over rygterne om politiet i Lemvig, og selv om vi måske ikke er den største mængde, så er vi dog mange, der ønsker, at øvrigheden skal stå i klar belysning, så vi kan være trygge, når retshæverne er med. Den eneste vej til at det kan ske, må være undersøgelse, ikke at nogle mænd står for og siger: Der er ikke noget, der er ikke noget. Selv om disse mænd er et byråd, bringer det ikke tryghed. Det er kun undersøgelse og klarlæggelse, der kan tilfredsstille den bedragne menneskeslægt."

Hvad selve sagen om de to betjente endte med, skal være ufortalt, men debatten endte med, at præsten anlagde en injuriersag, der bibragte borgmester Poulsen en bøde på 100 kr. Pastor Drewsen Christensen kastede sig senere ud i en uforsonlig strid med folkekirken, der endte med, at han, sammen med Marie og Chr. Møller og flere andre, forlod folkekirken og dannede deres egen frimenighed i Lemvig. Sagen begyndte, da biskoppen på Fyn ikke ville anerkende en præsts dåbsritual i Ryslinge Valgmenighed og fratog ham retten til at foretage kirkelige handlinger. Da biskoppen senere krævede, at præsten skulle udtrede af folkekirken, stiftede Drewsen Christensen og hans radikale tilhængere Lemvig Frimenighed⁹ den 16. marts 1925.¹⁰

Marie Møller skrev et læserbrev for at "udtale vort hjems glæde over, at en del af Lemvig Valgmenighed vil danne frimenighed, som jo er den ældste form for menighedsliv og den naturligste. Alene i ordet frimenighed ligger der gemt en herlighed, og hvad Gud der vil åbenbare sin menighed, skal ikke efterses af biskopper og andre af statens tjenere".¹¹ De tætte bånd mellem stat og kirken havde længe været en torn i øjet på Chr. Møller. Det udtalte han på et arbejdermøde allerede i 1921: "Styrt Statskirken! Jeg vil endnu hellere sige Statsreligionen" – som berettet i kapitel 74 om *Den socialistiske gårdejer*.

Blandt Marie og Chr. Møllers venner, der fulgte med over i frimenigheden, var redaktør Hans Lilholt fra Lemvig Folkeblad og hans kone Kirstine. I de følgende årtier havde Marie Møller og Hans Lilholt en nær kontakt, ikke mindst som henholdsvis læserbrevsskribent og redaktionel modtager af læserbreve.

Det politiske engagement i frimenigheden blev ikke mindre, da pastor Drewsen Christensen i 1930 begyndte at udgive bladet "Dansk Folkeliv". Bladet agiterede for mellemfolkelig forståelse og advarede mod en ny verdenskrig, hvis Europas nationer ikke fandt sammen i en for Tyskland mere retfærdig fredsordning.

En præst i synden

Pastor Drewsen Christensen kom i ny konflikt, da det i 1932 rygtedes, at han havde opført sig umoralsk ved et bryllup i Nørlund i Enghjerg. Det var et vældigt bryllup med god mad

og mange taler. Pastor Drewsen Christensen var formentlig blevet beruset under skåltalerne, i hvert fald måtte han ind at ligge efter middagen, officielt fordi han havde fået for meget rombudding. Næste dag studsede pigerne på gården imidlertid over at finde en hårnål i sengeklæderne efter ham – og snart gik rygtet om, at en kvindelig gæst havde lagt sig ind til den fulde præst. Flere i menigheden var oprørte og fordømte præsten, blandt andre Ane Marie Paakjær (gift med en efterkommer af ane nr. 486).

Marie og Chr. Møller var ikke med til brylluppet, men formentlig har de ment, at præsten opførsel ikke havde været passende. I hvert fald plæderede de for, at han burde bede om tilgivelse af sin menighed. Men det ville han ikke; han krævede i stedet en tillidsafstemning. Før den ekstraordinære generalforsamling opsøgte Chr. og Marie Møller Drewsen Christensen og bad ham ordne sagen i mindelighed ved, at parterne gav hinanden hånden og tilgav hinanden. Men uden held. På selve mødet kom Chr. Møller med samme opfordring – og nægtede sammen med flere andre at deltage i tillidsafstemningen. Præsten vandt afstemningen overvældende, med stemmerne 97 stemmer for og 12 imod.

Som resultat meldte de to fra Krabbesmark sig ud af kirken umiddelbart efter mødet, og flere andre gjorde det samme. For sin indsats fik han den følgende dag et takkebrev fra en af deltagerne, Dagmar Ottesen: "Det, der blev vedtaget, var en kristen menighed uværdig. Redelighed er godt, men uden kristen kærlighed intet. Havde Drewsen Christensen rakt hånden ud til tilgivelse, var der vist vunden mere, end han og vi kan overskue, og vi trængte til det. Nu er vi hjemløse. Men tak for hvad du sagde, det var en kristen værdig."¹² Få dage senere forklarede Chr. Møller og ni andre udtrådte medlemmer i avisen, at mange havde stemt blankt eller var gået før eller under afstemningen, "så man kan langt fra tage ovennævnte stemmetal som en næsten enstemmig tilslutning fra menighedens side".¹³

Pastor Drewsen Christensen valgte til sidst at opsigte sin stilling og rejste til St. Heddinge. Her anlagde han en injuriersag mod en missionsk skomager, der havde fordømt hans optræden ved brylluppet i Engbjerg. Skomagermesteren havde blandt andet kaldt præsten for "en åndelig fallittenspiler". Sagen endte med, at Østre Landsret idømte skomageren 60 dages hæfte og en erstatning til præsten på 1.000 kr. I forbindelse med sagen blev Christian Møller afhørt som vidne ved retten i Lemvig, hvor han fortalte om den efterfølgende strid i menigheden. Men ikke et ord sagde han om præstens optræden på selve bryllupsnatten.¹⁴

Oxford-bevægelsen

I 1935 bredte Oxford-bevægelsen sig som en ny vækkelse landet over. Det første Oxford-møde i Lemvig samlede i marts 1935 800 deltagere i teatersalen på hotel Lemvig. I november mødte

lige så mange frem til et vækkelsesmøde, så det måtte deles mellem missionshus og kirke.

Måske var det på baggrund af Oxford-bevægelsens bekendelsesmøder, at Chr. Møller i et indlæg i Lemvig Folkeblad i oktober 1935 fik trang til at bekende sit eget syn på kristendommen: "Jeg tror, at Jesus er Guds søn, kommen til jorden for at få menneskene til at tro på Gud, ikke som en national

Pastor Drewsen-Christensens konfirmandhold. 1932. Frede Møller sidder til venstre.

Gud, men som en kærlig far... Jesu bud til menneskene: 'Du skal elske din næste som dig selv', tror jeg, vi skal gøre vort bedste for at omsætte i dagliglivet, derfor er der noget i mig, som siger: 'Du skal tage kampen op mod det onde, først i dit eget bryst, dernæst imod al den sociale uretfærdighed, der foregår'. Vi må forlange af os selv handling bag ordene, aldrig må vi glemme dette, men nødes til samtidig at erkende sandheden i Pauli ord: 'Det gode, jeg vil, når jeg ikke at få gjort, men derimod får jeg gjort alt det onde, jeg ikke ville gøre'".¹⁵

En missionsk læge i Lemvig, Georg Jepsen, var blandt de første nyfrelste, og han skrev den 28. december 1935 et personligt brev til den stridbare Chr. Møller for at vinde ham for Oxford-bevægelsen: "Endskønt vi ikke kender hinanden personlig, [vil jeg] tillade mig at sende Dem en hilsen. Sagen er den, at Gud adskillige gange har mindet mig om Dem, og jeg ved, at når han minder os, da gælder det om at være lydlig. Hvad skal jeg da skrive til Dem om? Jeg har hørt Dem omtale som idealist, og derfor vil jeg begynde her. Den eneste, der nogen sinde har levet absolut helt op til idealet er jo Jesus Kristus. Og nu ved jeg ud fra mit eget livs erfaring, at en hel og fuld overgivelse til ham med alle ens tanker og handlinger, hele ens liv giver nyt liv, ny kraft til at følge i mesterens fodspor ... Så kom jeg til disse egne og begyndte at smittes af egnens synder: uvenskab med visse mennesker eller kritik af andre. Jeg tænker her på Indre Missions synder. Vi har jo indenfor I.M. haft så travlt med de grovere synder i hvert fald i munden, men de finere som f.eks. tankens synder, vore bevæggrunde, vore stridigheder, vor selvsikkerhed (ofte skjult under en pæn maske) har vi ikke taget absolut afstand fra."

Brevet slutter med et ønske om, at det ikke skal blive modtaget som en præken – og med et velment ønske om et glædeligt nytår. Hvilken betydning, det har haft for Chr. Møller, ved vi ikke. Men han har gemt brevet, og sikkert er det, at ægteparret på Krabbesmark var meget optaget af den nye bevægelse.

I januar 1936 skrev Marie Møller således et længere indlæg til forsvar for Oxford-bevægelsen: "Vi, der er kommen i forbindelse med kristendommen fra vor barndom og gennem slægten, har måske lidt vanskeligt ved at forstå den måde, kristendommen kommer til andre, men vi bør ikke være så selvsikre og overbeviste om, at kommer kristendommen ikke som den i slægten rindende kilde, da er det nærmest foragteligt. Kunne det nu ikke tænkes, at vi, som i virkeligheden længes efter et rigere liv, ikke har råd til at overse Oxford-bevægelsen, men ødelægger værdier for os selv og andre dermed. Og hvor ligger grunden? Kan det være den, at vi hver for sig lever vor kristendom så ensomt, at vi synes, at det er umuligt, at andre kan dele deres kristenliv så meget i det åbenbare og dog i sandhed."¹⁶

Marie Møller skrev varmt om denne verdensbevægelses "absolutte krav om redelighed, om uselvskhed og om kærlighed"; hvis bevægelsen vinder terræn, "må følgen blive, at krig mellem lande er en umulighed. Klasseforskellen må også falde, og fattigdom kunne undgås".

En ensom stræben

For Marie og Chr. Møller forblev kristendommen en ensom stræben. De søgte, men fandt aldrig et nyt fast ståsted efter frimenigheden i Lemvig, selv om de gik tilbage til valgmenigheden.

Jehovas Vidner mødte de i begyndelsen af 1930'erne, personificeret i mureren Raunsbæk, da han vendte hjem fra mere end 25 års ophold i USA. Denne amerikaner gjorde et stort indtryk på den yngste søn Erling, der mindes den første gang, han kom i huset: "Far havde nok truffet "Amerikaneren" tilfældigt og var kommet i snak med ham og havde så budt ham hjem til sig. Far har altid haft let ved at tale med folk og haft lyst til at drøfte politiske og religiøse spørgsmål. De sad inde i stuen og talte sammen den dag, og jeg, som lyttede til, husker, at det var om det politiske og religiøse. På disse områder har "Amerikaneren", ja, Raunsbæk, som han hedder, sine særlige meninger. Siden den dag har Raunsbæk ofte været derhjemme, der blev altid liv i stuen, når han kom."

Blandt Raunsbæks særlige meninger var, at han efter sin tid i USA blev både svoren tilhænger af Stalins kommunisme og af Jehovas Vidner. Det lykkedes ham ikke at vinde Chr. Møller for den nye sekt, selv om både han og Marie Møller var åbne for at finde et nyt ståsted og købe mange af sektens bøger og blade. Derimod havde Jehovas Vidner mere held med at vinde flere af børnene fra Balleby for sin sag. Vera Møller Jensen gik allerede sidst i 1930'erne med i Jehovas Vidner, og senere fulgte søstrene Krista og Mille.

Marie Møller søgte videre i datidens nyreligiøse og alternative miljø. Hun abonnerede i 1940'erne på tidsskriftet *Ny tid og vi – Oplysning om livet, sundhed, fornyelse, legemlig-åndeligt*. Det havde artikler om både Jesu genfødsel, helbredende naturkost og biologiske dyrkningsmetoder.

På sin side kom Chr. Møller længere og længere væk fra kirken. Som arrig modstander af militæret kæmpede han for, at "vore unge ikke skal gå ind i de Helvedes Værksteder, som militærvæsenet er".¹⁷ Han forbandt med tiden kirken med de samme værksteder og kunne finde på at sige: "Der bliver aldrig fred i verden, før end præsterne bliver hængt i officerenes tarme," noget Erling hørte så ofte, at han som barn ikke tænkte videre over udtalelsens indhold. Da Danmark den 9. april 1940 blev besat af tyskerne, kom Chr. Møller grædende ind til sønnerne Vagn og Erling – som tilfældigvis den dag lå i sengen med halsbetændelse – og erklærede: "Nu vil a et gå i kjerk' mere!" Det holdt han fast i til sin død. Eller som det hed i et mindeord efter ham: "Han syntes, at mange af præsterne var krigsgale, og fandt, at dette var et bedrag mod deres kald. Dette førte til, at han for en del år siden holdt op med at gå i kirke."¹⁸

Sønnen Vagn erindrer fra sin fars dødsleje: "Om formiddagen den 22. juni ringede mor og sagde, at far var syg, og at lægen havde sagt, det var døden. Da jeg kom derned, så han ud til at have fældet en tåre, og han sagde: 'Det er ikke rart at stå ved dødens port'. Men derefter snakkede han som så mange gange før om social uretfærdighed, forbandede militarisme og krig, talte om godhed og kærlighed, om at elske og tilgive som det eneste, der er noget værd ... Mor, der ellers altid havde haft et roligt overblik og stået far bi, når det kneb, var ikke hos os og må åbenbart have været helt fra den, for pludselig kom hun ind og spurgte far, om han ikke ville have en præst, selv om far aldrig havde kunnet lide præster. (Siden gamle pastor Nielsen i Bøvling døde, havde de forskellige fri- og valgmenighedspræster skuffet ham dybt, og de sidste år havde far og mor kun sjældent sat deres ben i kirken). Han svarer da også hårdt og bestemt, ja, nærmest fnysende: 'Præst!, hvad skal jeg med en præst! Mit mellemværende med Vorherre skal jeg nok selv ordne!'"

Chr. Møller blev gravsat fra Ramme Kirke. Kirken var så fuld, at der ikke var siddeplads til alle, og mange fulgte med til kaffe bagefter på afholdshotellet i Ramme. Som sædvanlig tog flere ordet, og på et tidspunkt også Emil, den unge missionske nabo. Han indledte ganske pænt, før han begyndte at snakke om afdødes evige fortabelse i Helvede: "Men du, Marie, du har stadig chancen for at blive frelst..." sagde han, da en ilter Marie Møller med usædvanlig høj stemme afbrød ham: "Det skal du æt' bekymre dig om, Be' Emil!" Det blev enden på den tale.

En skam

I 1961, ti år efter mandens død, tog Marie Møller endnu en gang til møde i Liselund, og atter var hun en entusiastisk deltager: "Det er slemt, I ikke kan høre med. Jeg er sikker på, at selv Charles og Vagn ville have udbytte," skrev hun på et postkort til datteren Gudrun. For hende var det en skam, at hendes børn som voksne ikke tog den grundtvigianske kristendom til sig, selv om de værdsatte den åbenhed og diskussionslyst, de var opdraget med. Som ung var den ældste datter, Ragna, dog meget glad for valgmenigheden i Bøvling. Det skrev hun hjem om i 1924, da hun var ude at tjene i Nørre Bjært i Eltang sogn: "Jeg har været til kirke i formiddag

... [men] rigtig til kirke, det kommer jeg kun i Bøvling.”¹⁹ Året før havde hun tjent i Ejstrup ved Kolding hos en bager Gehlert, der var bekendt med en datter af karetmageren og unitaren, hvor hendes mor havde tjent som ung. Manden var tidligere brugsforeningsuddeler i Sdr. Nissum og havde hørt til Bøvling Valgmenighed. Om dem skrev hun hjem, at de ”diskuterede alt mellem himmel og jord, spillede og sang ... det var jo nærmest ligesom hjemme.” Brevet havde Ragna skrevet, mens hun passede bagerbutikken: ”Jeg sidder her nede i Bageriet og skriver.”

Ragna blev dog ikke selv troende i kirkelig forstand, og hun lod kun nødtvunget sine børn døbe. I kirke skulle de i hvert fald ikke, og som et kompromis med sin mand blev børnene hjemmedøbt. Ragnas søskende fra Krabbesmark blev som voksne erklærede ateister eller måske snarere anti-religiøse. Og det var ikke fordi det religiøse manglede i opdragelsen, ”vi fik nærmest religionen indoktrineret”, crindrer Erling.

Da de var 10-11 år blev de taget med til gudstjenester, møder og foredrag. En gang Vagn klagede over ikke at forstå så meget af det, sagde hans mor: ”Det gør ikke så meget, om noget af høet hænger så højt, at ikke alle fårene kan nå det”. Om det og om, at ingen af børnene blev konfirmeret, fordi konfirmationen var noget gøgl og pjat, er fortalt i kapitel 87 om *Børnene, der ikke måtte gå i skole*.

Noter

- 1 I et brev fra 1965.
- 2 På opfordring fra sin bror Erling sendte Arne en fem sider lang beretning Lidt fra min barn domsstid i Krabbesmark i et brev af 9. august 1982. Det meste er med i kapitlet Den socialistiske gårdejer, resten er bragt som uddrag i andre kapitler.
- 3 Biskop Anton Bast, stifter og leder af Centralmissionen under den biskoppelige Metodistkirke, mistede et par år senere sin ret til at virke som præst (se ”Fyrtårnet”, 28. årg., 14/2 1924, ”Lemvig Folkeblad” 1/2 og 20/3 1926 samt ”Avisårbogen” 1924-28)
- 4 Rikard Kalsmose: ”Slægten fra Godballe”. Holstebro 1993.
- 5 Lemvig Dagblad, 3.juni 1922, forsiden med 3-spaltet billede. En lille snes blade var repræsenteret, ligesom begivenheden havde fået forhåndstale tre gange – med et stort stykke den 27. maj.
- 6 Lemvig Folkeblad, 1. juni 1922.
- 7 Porto Novo – meddelelser om arbejdet ude og hjemme, nr. , september 1972.
- 8 Lemvig Folkeblad 26/10 1923. Lemvig Socialdemokrat 8/1, 12/1, 15/1, 17/1, 19/1, 22/1 og 30/1 1924. Lemvig Dagblad 1/4, 2/4 og 8/4 1924.
- 9 Lemvig Folkeblad 26/1, 6/2, 16/2, 18/2 23/2, 24/2, 27/2, 5/3, 6/3, 11/3 og 12/3 1925.
- 10 Vedtægter for Frimenigheden i Lemvig. Statsbiblioteket. Jvf. også kronik i Ringkøbing Amts Avis 12/7 1928.
- 11 Lemvig Socialdemokrat 17/1 1924. Lemvig Folkeblad 11/3, 12/3 og 21/3, jvf. 16/3 1925.
- 12 Brev fra Dagmar Ottesen 27/9 1932.
- 13 Lemvig Folkeblad 27/9, 28/9 og 3/10 1932.
- 14 Lemvig Folkeblad 28/3 og 6/4 1934. Ringkøbing Amtstidende 13/4 og 9/6 1934, 17/1 1935. Udskrift af Retsbogen for Lemvig Købstad og Østre Landsrets Dombog m.v. Lemvig Byarkiv. Aflevering nr. 149.
- 15 Ringkøbing Amtstidende, 30. marts 1935.
- 16 Lemvig Folkeblad, 15. januar 1936.
- 17 Lemvig Folkeblad, 19. oktober 1935.
- 18 J.A.K.-Bladets mindeord, 13. juni 1951.
- 19 Efter et brev fra den 27. juli. Fra 1. maj til 1. november 1924 havde Ragna plads hos fru Sandager, Bangsgård, Nørre Bjaert i Eltang Sogn.

En sport at bestille noget

På landet skulle børnene motiveres til at arbejde – og til at gøre det godt. Børnene på Krabbesmark fik i 1924 deres egen have, så de kunne være med i husholdningsforeningens og 4H's konkurrencer om at være den bedste til at bestille noget.

Det var i 1924, og stedet var Bonnet Husholdningsforening. Et helt nyt ungdomsarbejde blev sat i gang sammen med 4H-bevægelsen: Lad børnene konkurrere, og præmiere de bedste; så skal de nok lære det, vi vil lære dem. Som formand for husholdningsforeningen satte Marie Møller fra Krabbesmark (ane nr. 3K) gang i et stort arbejde for ungdommen. Det begyndte i 1924 med et samarbejde med 4H-bevægelsen om at få børn til at dyrke egne haver. 4H står for Hånd, Hoved, Hjerte, Helbred, og bevægelsen var opstået efter amerikansk forbillede først i 1920'erne. Dansk-amerikaneren F.P. Lund blev sendt til Danmark for at fremme ideen om at dygtiggøre ungdommen ved praktisk arbejde under vejledning og dermed fremme forståelsen for sammenhænge i naturen og samfundet.¹

To af Marie Møllers egne børn, Gudrun og Vagn, kom fra starten med i 4H's arbejde. Om det har Gudrun fortalt: "Sommeren før jeg kom på efterskole, det vil sige i 1924, var Vagn og jeg med. Norden for haven i læ af en række unge hyld, havde vi hver fået et stykke jord til have, som vi selv skulle passe. På et billede, der blev taget af landskonsulenten² i 4H, står jeg ved vore havesager. Jeg er i ærterne, som jeg senere plukkede og havde med til Bonnet Forsamlingshus. Her skulle de bælges, så de kunne blive klar til henkogning. 4H forærede os glassene. Jeg stod sammen med Karen Thyge. Vi havde vældigt travlt, det gjaldt om at få bælget så mange som muligt – jo flere glas fik vi."³

Da 4H's internationale overbygning, International Education Board, i 1927 donerede 70.000 dollars til arbejdet i Danmark, fik Bonnet Husholdningsforening 500 kr. til en lokal indsats. Gennem de lokale foreninger ville 4H-bevægelsen fremme den amerikanske idé om, at børnene skulle dyrke et stykke mark- eller havejord i indbyrdes kappestrid om at gøre det bedst.

Præmier for roelugning og havebrug

Landboforeningerne tog to år senere ideen op. Konsulent Niels Mølgaard skriver i sine erindringer: "I Foråret 1929 besluttedes det i Planteavlsudvalget, at vi skulde indbyde til Roemarkskonkurrence for Voksne og til Dyrkning af egen Jord for Børn i 7-14 Års Alderen. Til konkurrencen meldte der sig 40 Deltagere, unge Karle og Piger, og til dyrkning af egen Jord 22 Dreng og Piger - de fleste fra Lomborg Sogn".¹

Senere kom de store sønner fra Krabbesmark også med. Konkurrencerne fortsatte i de følgende år, hvor der også blev konkurrencer for helmarksbrug. I 1933 vandt Vagn og Frede præmier for roelugning. Som 8-årig fik den yngste søn Erling i 1932 sin egen have og kom med i konkurrencerne. Børnenes havebrugskonkurrencer havde slået godt an på egnen, og Erling var glad for at være med. Især ærterne husker han, men en salgsafgrøde som hør dyrkede han også. Hør var på den tid en kostbar afgrøde, der blev sendt tørret ned til et hørskæteri og væveri i Tommerup og kom hjem som lærred til håndklæder, lagener og som duge med vævede mønstre.

Ungdomsarbejdet blev ledt af Niels Mølgaard, der også arrangerede en rundvisning, så bør-

Guðrun 13 år og Vagn 8 år gammel i deres havestykke på marken nord for haven på Krabbesmark. De var med i det ungdomsarbejde, som Bonnet Husholdningsforening og 4H startede på denne tid. Guðrun står ved sine ærter, som hun senere i Bonnet Forsamlingshus henkogte i glas, som man fik foræret: "Det gjaldt om at få så mange ærter som muligt - jo flere glas fik man." Billedet er taget i 1924 af den dansk-amerikanske konsulent F.P. Lund.

nene kom rundt for at se hinandens haver. Det var hen i juli, da afgrøderne var kommet godt i vejret; der måtte helst ikke være en eneste ukrudtsplante, for så blev der peget fingre og snakket, erindrer Erling. I en flok på femten cyklede børnene fra gård til gård. Erling var ikke kørt med, han havde først lige lært at cykle på sin mors gamle cykel – hvor sadlen var pillet af. Men da gruppen havde besøgt Krabbesmark og inspiceret hans have, så ville han med på den videre tur. Niels Mølgaard var ikke glad for, at Erling skulle med på den 15 km lange tur på en alt for stor cykel, som han kun kunne træde stående. Men Erling plagede og endte med at komme med. Turen gik ned til gartner Madsen i Møborg, som selv havde nogle børn, der var med i konkurrencen. For Erling var det spændende at komme til Møborg og se drivhusene med tomater, agurker og blomster. De kom også ind i stuehuset, der netop var blevet moderniseret med en imponerende spansk bue mellem dagligstuen og den pæne stue.

Året efter vandt Erling som 9-årig en præmie for dyrkning af havesager. Senere gik husholdningsforeningerne med i landboforeningernes Ungdomsdage, hvor Erling i 1938 udstillede sit husflidsarbejde,³ og hans mor udstillede nogle af sine kulkrids-tegninger.

Æ be' gartner

Før den store cykeltur til Møborg kendte den 8-årige Erling allerede gartner Madsen og den ældste af sønnerne fra torvet i Lemvig. Æ be' gartner blev han kaldt, fordi han var lille af

vækst. En anden gartner, fra Rom, var usædvanlig høj, men han blev kaldt Persillegartneren, fordi hans gartneri var så lille. Tilbage var det største gartneri, der også lå i Rom. Det var ejet af gartner Poulsen, der var en agtet grundtvigianer og ikke blev kaldt ved øgenavn. Det var normalt her, Krabbesmark handlede. Senere, da Guðrun flyttede til Møborg i 1936, fik Erling mere med gartner Madsen at gøre. Han var tit med sin voksne søster henne ved gartneren for at købe grøntsager og udplantningsplanter.

Erlings haveinteresse var så stor, at han ville være gartner, da han var stor nok til at komme i lære. Men som fortalt i kapitel 98, *For sin mors skyld*, fik han ikke lov til det. Det var

Frede på førerkoen med 12 andre koblet efter sig, tre i geleddet. Sådan har man til alle tider drevet køerne på græs.

hans mor, der styrede hans liv, og hun havde bestemt, at Erling skulle være lærer – og sådan blev det.

Langt senere i livet fik gartner Madsen efter sin første kones død for øvrigt endnu en søn, der blev ven med Erlings ældste søn, Christen, i Rønde. Gartnerens yngste søn, Hans-Jørgen Brændsgaard Madsen – eller Nuller, som han allerede dengang blev kaldt – gik i realen på kostskole i Rønde. Her kom han meget i det Møller'ske hjem på Vestre Fasanvej, ikke mindst ved juletid, hvor han altid var med til familiejulefrokosten.

Venskabet med Nuller holder stadig tæt, så tæt at Christen og Nuller i dag er naboer i en kolonihave i Århus – men fædrenes interesse for havekonkurrencer har tilsyneladende ikke smittet af på sønnerne. I hvert fald er ingen af deres kolonihaver nogensinde blevet udtaget som præmiehaver.

Noter

- 1 "1. Beretning om Landsudvalgets Virksomhed omfattende Tiden indtil 1. Juli 1927". Frederiksberg 1927.
- 2 Konsulent F.P. Lund. Gudrun nævner desuden, at Anna Madsen hjalp med henkogningen.
- 3 Gudrun Vejling og Erling Møller: Husmoder anno 1900-1950, artikel i "Lemvigegnens Husholdningsforenings 50-års jubilæum" særtillæg til Lokalavisen 29/9 1989.
- 4 Niels Mølgaard: "Nogle Erindringer". Lemvig 1948, s. 74.
- 5 Landboforeningens protokol. Lemvig Folkeblad 27/2 1936, 3/3 1937 og 8-10/3 1938.

De 66 fætre og kusiner

Omkring år 1900 var det stadig kun Gud, der satte grænser for, hvor mange børn, kvinderne skulle føde. Resultatet var talstærke børneflokkede – og utallige fætre og kusiner. Ikke mindre end 66 fætre og kusiner var børn af en Møller fra Krabbesmark eller en Jensen fra Balleby.

1900-tallets børn fra Balleby og Krabbesmark er udgangspunktet for hele denne slægtsbog. De er dobbelte fætre og kusiner – på både deres fars og deres mors side – og de er alle af slægten Møller, der kom til Lemvig-egnen fra Morup Mølle omkring år 1800. Selv om disse 14 fætre og kusiner er anetavlens nr. 1, er denne bog også en slægtsbog for alle deres andre fætre og kusiner, hvis far eller mor voksede op på de to slægtsgårde i sidste halvdel af 1800-tallet.

Det var nogle store børneflokkede, der voksede op på den tid. Niels Balleby (anc nr. 6) fik 12 børn i Vester Balleby, mens Christen Breinholt Stokholm Møller (anc nr. 4) fik 9 børn på Krabbesmark. Som fortalt i kapitel 36, *Mistede alle sine børn*, er det meste af denne slægtsbog én lang beretning om børn, der led en alt for tidlig død. Men det forandrede sig i midten af 1800-tallet, da børnedødeligheden begyndte at falde på grund af bedre kost og bedre hygiejne. Af Christen Breinholt Stokholm Møllers og Niels Ballebys 21 børn døde en som spæd, to søskende døde af difteritis i en alder af 2 og 4 år, mens to 4-årige tvillinger døde af kighoste.

De børn, der overlevede barndommen, fik tilsammen 66 børn, der alle var fætre og kusiner til anetavlens nr. 1. Den første fætter blev født i København i 1884, og mere end et halvt århundrede senere kom den yngste fætter til verden i Lemvig.

Omkring århundredeskiftet var det tilsyneladende stadig kun Gud, der satte grænser for, hvor mange børn kvinderne skulle føde; sådan var det også for de to slægtsgårdes nye generation af familier, der i gennemsnit havde 5-6 børn hver. I starten af 1900-tallet var familieplanlægning stadig et nyt og fremmed ord, der mødte modstand fra især kirkens mænd. Godt nok blev kondomet almindeligt kendt efter den tid, men ikke mere end at en tjenestepige på Krabbesmark sidst i 1930'erne overrasket udbrød, da hun i forbindelse med tøjvasken fandt et kondom i Vagns lommeørklæde: "Det er den størst' fingertut a nogensinde har sjet!" Den bemærkning blev ikke kommenteret, for den slags var ikke noget, man snakkede om på

Kristian og Agnes fra Vester Balleby. I midten ses familien omkring 1918 – Agnes med Krista, Signe, Vera, Ejler, Kristian og Asger (stående foran).

Ane Jensen fra Balleby blev sindssyg efter tabet af sin søn.

Krabbesmark. Heller ikke da Erling som skoledreng spurgte sin mor, hvorfor der hver dag var en lille annonce i avisen: Brug regnfrakken Regard.

Blev syg af barnets død

At miste sit barn var et tab, som var vanskeligt at acceptere, uanset at mange forældre blev udsat for det. Omkring århundredeskiftet døde fire af de 66 fætre og kusiner som små, mens andre fire døde i 19-20-års alderen.

Ane Jensen fra Balleby kom sig aldrig over tabet af sin spæde søn i 1907. Det tegnede ellers lyst; Ane Jensen og manden Andreas Ritto havde købt et hotel på Sjælland, og snart fulgte sønnen Aksel. Men ulykken ville, at den spæde søn blev kvalt i den sele, han ellers var sikret med. Han havde ligget på en sofa, da moderen lige skulle i køkkenet, men af en eller anden grund gled han ned fra sofaen. Da moderen et øjeblik efter kom ind i stuen, fandt hun drengen død. Selvbeprejdelse tog efter sigende så hårdt på Ane Jensen, at hun blev psykisk syg og indlagt på sindssygehuset i Oringe, hvor hun var i 11 år. Hun blev derefter flyttet til Viborg sindssygehus og nærmere til familien i Balleby. Når hun havde sine gode perioder, boede hun hos sin mor i Solvang, men måtte tilbage til Viborg, når den var gal igen.

Af de 66 fætre og kusiner, der overlevede barndommen og ungdommen, fik 48 af dem børn. 1900-tallets familier blev stadig mindre, og fætrene og kusinerne familier havde i gennemsnit tre børn hver. Først hen i midten af 1900-tallet blev kernefamilien med to voksne og to børn den almindelige, også for de yngste af fætrene og kusinerne. Til sammen fik de 66 fætre og kusiner ikke mindre end 138 børn, som alle er hinandens næstsøskendebørn – deriblandt herværende forfatter. Foreløbig har disse næstsøskendebørn sikret 269 børnebørn, 279 oldebørn og 87 tipoldebørn til den store fætter-kusineflok. Med foreløbig 773 efterkom-

Trip, trap, træsko:
Cecilie med sine syv
børn Selma, Herta,
Rikardt, Gunhild,
Astrid, Harry og Juhl.

Fætter Jens fra Herup i Dybe. Som gammel led han en dramatisk død, da han i en alder af 67 år blev stanget ihjel af en tyr. Livet igennem holdt han tæt forbindelse med Krabbesmark og Balleby.

mere til de 66 fætre og kusiner, foruden svigersønner og svigerdøtre i flere generationer, taler vi om en efterslægt på over 1000 mennesker.

Er du i familie med Møller'ne?

At holde styr på 66 fætre og kusiner er uoverkommeligt, selv når de er ens egne. Endog Erling Møller, der som slægtsforsker har ført efterslægtstavler over dem alle sammen, blev overrasket, da han i år 2003 erfarede, at hans havemands kone, Annelise Jensen, var datter af hans fætter. De to havde kendt hinanden i mange år uden at være klar over familieforholdet. Det var først, da Erling Møllers ældste søn, Christen Møller, satte sig for at opspore samtlige efterkommere af de 66 fætre og kusiner, at Annelise Jensen blev opmærksom på, at lærer Møller var i gang med en bog om hendes slægt. Hun råbte ham an, næste gang hun så ham, og da Erling hørte, hvor hun kom fra, kunne han fortælle, at hendes far, Otto Jensen fra Thyborøn, var hans fætter.

"Er du min fars fætter?" spurgte Annelise vantro. Det kunne hun ikke forstå; at hendes gamle far, der var født 1911 i Balleby, havde haft en fætter herovre, en fætter som oven i købet stadig levede. Hendes egen far var død i 1980.

Otto Jensen havde som hestevogetmand i Thyborøn været en af pionererne i opbygningen af Thyborøn. Havnen var først blevet anlagt i 1915-1918, hvorefter den på få årtier voksede til en af landets største fiskerihavne. Før den tid var der bare en 30-40 Harboøre-kuttere, der fiskede fra en hofde ved Thyborøn Kanal. I denne rivende udvikling havde Otto Jensen sin andel, sammen med andre i slægten, blandt andre en fætter fra Krabbesmark, Holger Kristen Møller, der slog sig ned som skomager i byen efter at have ødelagt sit knæ som bygningstømrer.

Om Otto Jensen og Holger Kristen Møller i Thyborøn kunne der fortælles en lang historie. Slægtsbogen her fortæller dog kun undtagelsesvis om generationen af fætre og kusiner; det hører fremtidige slægtsbøger til. Bogens bind 2 gør i fire kapitler nærmere rede for de 66 fætre og kusiner, mens bind 3 så vidt muligt præsenterer alle deres 773 efterkommere. I bind 2 er også fortalt, hvordan en fætter Grummegård, Harald Jensen, i 1957 bragte den store Ballegård tilbage i slægtens eje. I en ubrudt slægtslinie fra 1500-tallet havde Ballegård tilhørt slægten i mere end 300 år.

De 1001 næstsøskendebørn

Næstsøskendebørn er børn af fætre og kusiner. De er alle oldebørn af den samme generation af oldeforældre. Næstsøskendebørnene med anetavlens nr. 1 er alle børn af fætrene og kusinerne til anetavlens nr. 2 og 3. De er alle oldebørn af de fire par oldeforældre, der omkring 1830 grundlagde deres familier på gårdene Nørre Vinkel i Heldum, Nørre Byskov i Hygum, Mellem Snabe i Houe og Sofielyst i Nr. Lem. De fire oldeforældrepar opfostrede midt i 1800-tallet en børnefolk på 20, hvoraf de fleste igen fik store børneflokke. Og det er altså deres børn, der er næstsøskendebørnene med anetavlens nr. 1. Slægtsleddet længere ude er børn af næstsøskendebørn med nr. 1 – og de er tipoldebørn fra herregården Kabbel, hovedgården Kongensgård, selvejergården Over Kammersgård og husmandsstedet Haelby i Hee for blot at nævne nogle stykker.

Peter Kristjan Møller (bror til ane nr. 2) – med høvlen – var tømrer i sine unge år. Han kom først i 1890'erne til at arbejde sammen med Mathias Kastberg (med saven), der stod i lære. Ved besøg på Krabbesmark lærte Mathias Peders søster, Cecilie Møller, at kende. Efter en del års bekendtskab giftede de to sig i 1905 – og bidrog til flokken af fætre og kusiner med i alt syv børn. Til højre ses familien med deres ældste barn Juul.

Slægtsbogen her fortæller kun om enkelte af de mange næstsøskendebørn. Et eksempel er tandlæge Harald Agger, der under besættelsen ledte den borgerlige modstand i Holstebro. Men han var bare en af de omkring 1000 efterkommere, der er næstsøskendebørn eller børn af næstsøskendebørn med anctav lens nr. 1. Andre bærer slægtsnavne som Stokholm, Kammergaard, Munch, Lund, Thorsen, Kastberg og Breinholt.

Vi har ikke eksakte tal på, hvor mange danskere, der havde en far eller mor, som var fætter eller kusine til ane nr. 2 eller ane nr. 3 på Krabbesmark og Vester Balleby – eller en bedstefar eller bedstemor, som var fætter eller kusine til ane nr. 4 og 5 på Krabbesmark eller til ane nr. 6 eller 7 på Vester Balleby. Men at antallet løber op i 1001 er et godt et gæt.

I de næste slægtled er flere tusinde danskere, der formentlig ikke har en anelse om, at de er i familie med hinanden og med Møller-slægten fra Morup Mølle. Adskillige er kendte, fordi de har gjort sig bemærket i landets historie, og i flere af kapitlerne fortæll es om slægtskabet med hedengangne personligheder som udenrigsminister Peter R. Munch (oldebarn af ane nr. 16), maleren Knud Agger (oldebarn af ane nr. 12), den radikale politiker og forfatter Svend Thorsen (tipoldebarn af ane nr. 28), skibsrederen Knud Lauritzen (tipoldebarn af ane nr. 34=54), svømmemestrene Valborg Christensen (oldebarn af ane nr. 6) og Jenny Kammergaard (tip-tipoldebarn af ane nr. 28), der i 1930'erne var verdensmestre på hvert sit felt, for slet ikke at tale om Carlsberg-bryggerens Laura (tip-tipoldebarn af ane nr. 230), som det halve af landet tilsyneladende er beslægtet med.

Af nulevende slægtninge kan nævnes folketingsmanden Kristen Touborg Jensen (tip-tip-tipoldebarn af ane nr. 196), Lemvig-borgmesteren Jørgen Nørby (efterkommer af ane nr. 49) og hans forgænger Jens Kristian Skovmose (efterkommer af ane nr. 92), foruden erhvervsmanden Asger Aamund og forfatteren Jane Aamund (tipoldebørn af ane nr. 8).

En af de yngre er tv-journalisten Anders Agger (tip-tipoldebarn af ane nr. 12), som herværende forfatter arbejdede sammen med på Ringkjøbing Amts Dagblad i 1987 – dog uden at skønne på, at hans far og jeg var børn af næstsøskendebørn.

Plantemargarinefabrikken 'Omega' i Vestergade 49, Lemvig, til venstre med enden ind mod Vesterbjerg.

Historien om Villa Omega

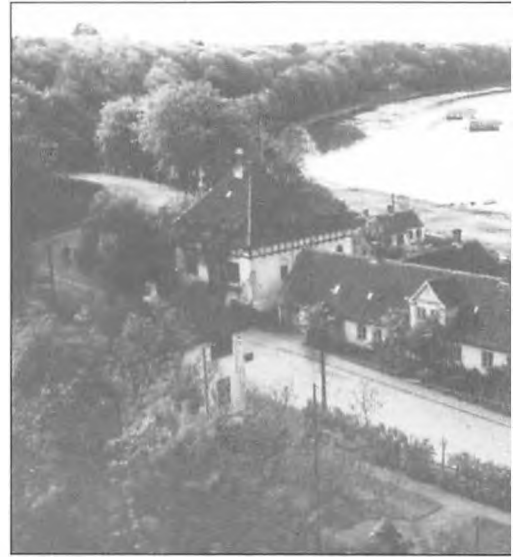
Familien Kastberg sov med overtøj og vanter og rim i skægget, mens tømrer Mathias Kastberg ombyggede den gamle margarinefabrik til boliger.

AF CHRISTEN MØLLER

På vej op ad Vesterbjerg, i Vestergade 49 i Lemvig, ligger den gamle margarinefabrik, der blev opført i 1911. Fabrikken havde fremstillet Omega-margarine, før den i slutningen af 1. Verdenskrig gik konkurs. Ejendommen blev overtaget af Lemvig Kommune, der er par år efter satte den til salg.

Blandt de interesserede købere var tømrer Mathias Kastberg Madsen, der afgav det bedste bud; blandt andet ville han ikke opsigte en telefonmontør, der var flyttet ind i fabrikskontoret. Kommunen accepterede Kastbergs bud, og i 1922 blev handelen officiel.

Men allerede i 1921 var telefonmontøren blevet forflyttet, og familien Kastberg flyttede ind i kontorlokalerne. For tømreren gjaldt det om at få gang i ombygningen af ejendommen til tre lejligheder så snart som muligt, så de kunne lejes ud. Da det var hurtigst at begynde med kontoret, flyttede familien ned i de uopvarmede fabrikslokaler. Det var en usædvanligt kold

og streng vinter, fjorden var frosset blank, og fiskerne fragtede deres fangst på slæder fra Gjeller Odde til Lemvig. Familien Kastberg frøs. Trods interimistiske brædde-skillerum og ophængte tæpper, sov familien med overtøj og vanter på. Mathias havde rim i skægget om morgenen. Ombygningen var et stort projekt, der blev talt om i byen, blandt andet fordi han sænkede etageadskillelsen med godt en meter. Indrettet med lejligheder blev den gamle fabrik nu til 'Villa Omega'. Cecilie og Mathias boede til deres død i den øverste lejlighed ind mod bakken. Herunder lå Mathias' værksted samt et enkelt værelse. De to lejligheder ud mod gaden blev lejet ud. Mathias indlagde træk-og-slip i 40'erne.

Mindestenen for genforeningen i den offentlige park ved villaen havde springvand, der var forsynet fra huset, og Mathias måtte ofte lukke for vandet, når ungerne havde pjasket sig våde og kolde. 'Villa Omega' blev samlingsstedet, når bønderne i familien på Cecilies side kom til byen i hestevogn for at handle. De medbragte fornødenheder som flæsk, mælk, kartofler og grøntsager eller korn til hønsene og blev til gengæld trakteret med kaffe og det fine hvide bagerbrød. Gudrun og Arne fra Krabbesmark og anden ungdom mødtes, når Juul og Harry på violin og fætterten Kristian fra Fabjerg på fløjte spillede til dans i 'Villa Omega' eller til bal i forsamlingshusene.

Omega-bygningen i Gantriis' streg.

Næstsøskendebørn. Christen, Andreas og Marie Møller Weibel fra Nørre Vinkel er næstsøskendebørn med anetavlen nr. 1, ligesom søsteren Johanne Møller Weibel, der blev mor til Jane Aamund.

Man er vel en Breinholt

En anden nuværende kollega på Danmarks Journalisthøjskole er Christian Breinholt (tip-tip-tipoldebarn af nr. 34=35), der har bidraget med denne bogs kapitel 65 om 1800-tallets networking mellem Breinholt og Lauritzen. Sammen med Breinholt'erne var Lauritzen drivkraften i Esbjergs udvikling, og hans rederi udviklede sig til Lauritzen-koncernen, der blev Danmarks sjette største virksomhed.

Mange år senere blev to efterkommere af Breinholt og Lauritzen de bedste venner – uden nogen af dem anede, at de ikke bare åndeligt, men også genealogisk var beslægtede. Jane Aamund har i erindringsbogen "Den hvide verden"¹ beskrevet, hvordan hun blev veninde med Lise Lauritzen. De to var i 1960'erne naboer i et rækkehus på Kontorvej i Gladsaxe:

"Gennem de tynde mure i vores rækkehus kan man høre alt. En aften ligger jeg og studerer Jacqueline Kennedy-mode. Jeg kan høre glade spejdersangstemmer inde i Lises hus. Det er Lise og hendes familie, som øver sig på en fødselsdagssang til "Skipper", skibsreder Knud Lauritzen. Den går på melodien Bamses Fødselsdag. Jeg kalder på min mand, og vi sidder lidt med øret mod væggen og smågriner. De er ikke helt almindelige. Skipper er skibsrederens kælenavn. Han er morfar til vore nabobørn og kommer på besøg i blå trøje med spejdertørklæde. Familien rejser på fællesrejser, hvor der hersker spejderånd, ellers er Skipper og hans tidligere kone Kirsten Lauritzens børn store individualister."

Jane Aamund og Lise Lauritzen er begge tip-tip-tipoldebørn af ane nr. 34=54. Jane Aamund blev først bekendt med slægtskabet 40 år senere, da herværende forfatter – i forbindelse med forarbejdet til denne bog – kunne fortælle, at hendes mor og Lise var børnebørn af næstsøskendebørn. Hvorefter Jane Aamund straks ringede til sin "nye" slægtning for at fortælle det videre.

Lises Lauritzens bror var for øvrigt den røde skibsreder Ole Lauritzen. At det ikke har været let at være søn af en patriark, der samtidig var koncernchef og spejderfører, fremgår af hans erindringsbog *Forlis*.² Her fortæller han, hvordan han blev forstødt af sin far og dermed af hele den danske finansverden. Men Ole Lauritzen vidste at klare sig selv og dannede sit eget rederi, der senere blev til Olau-Line.

Hvorom alting er, så er de to søskende efterkommere af Christen Jensen Breinholt, der havde sin storhedstid i 1700-tallet, sådan som næsten hele Møller-slægten er det, oven i købet gennem to-tre forskellige slægtslinier, som fortalt i kapitel 2, *Ind i slægten - en guide til anerne*. Som efterkommer af de 66 fætre og kusiner er man vel ikke bare hardbo fra Hardsyssel, men også fra slægtens store Breinholt-land.

Noter

1 Jane Aamund: "Den hvide verden", s. 62, Høst & Søn, 2000.

2 Annette Tholstrup: "Forlis - Om skibe, idealer, penge og magt - Ole Lauritzen fortæller". 1984.

Udvandrerne

Adskillige efterkommere af vore forfædre udvandrede til Nord- og Sydamerika. Slægtstavlerne fortæller igen og igen om vestjyder, der drog til USA og blev farmere i midtvesten. Mellem 1868 og 1914 udvandrede en syvendedel af den danske befolkning til USA.

Normalt blev slægtens forfædre på den jord og den egn, hvor de var født. Nogle kom dårligt nok uden for hjemsoget i hele deres liv. Sådan var det også med forfædrenes børn – indtil sidste del af 1800-tallet. De mange efterslægtstavler i denne bogs bind 2 vidner om, at adskillige efterkommere af den tid ikke kunne finde en plads på den fædrene jord. Enkelte rejste ud af eventyrlyst, men i de år var det sjældent lysten, der drev de unge til Amerika; mange flygtede fra kummerlige kår. Sådan var det tilsyneladende, da tre af børnebørnene til Peter Christjan Jensen (ane nr. 10) udvandrede. Deres far, Jens Pedersen, havde i 1871 giftet sig med Bolette Cathrine Jensen (søster til ane nr. 5). Ifølge familieoverleveringen var han drikfældig, og arbejdsmæssigt gik det stødt ned ad bakke for ham. Han var først husmand i Øster Ballebyhus i Tørring; derefter forsøgte han sig med at sælge fisk i Lemvig, og til sidst blev han arbejdsmand og flyttede i 1892 til Grenå for at passe en dampmaskine.¹ For hans otte børn har det ikke været et liv, der var værd at stræbe efter.

Tre af sønnerne udvandrede omkring århundredeskiftet til Amerika. Den ene, Peter Vinkel Pedersen, havde først prøvet lykken som skomager i den nye by Esbjerg, men opgav. Hvordan det gik de tre fattige sønner ovre i staterne, fortæller historien ikke noget om. De kan have indfriet den amerikanske drøm, eller de kan være gået til; tusinder af indvandrere blev opslugt af det store land uden at sætte sig spor.

Spektakler med indianerne

I andre tilfælde stak de danske unge af fra enorme søskendeflokke. Sådan var det, da børn og børnebørn af Jens Nicolai Lund (søn af ane nr. 26) udvandrede til Amerika. Jens Nicolai Lund havde mistet sin første kone i 1852 og giftede sig igen i 1861. Han drev to gårde i Lomborg, den store Nordenkjær og den noget mindre Ertbjerg, som begge gik i arv til næste generation. Dermed var to af børnene kommet godt i vej. Men i sine to ægteskaber fik Jens Nicolai Lund ikke mindre end 12 børn, og nogle af børnene fik både 12 og 13 børn. Befolkningsoverskuddet var meget konkret i Lomborg, der ikke kunne tilbyde jord og arbejde til alle Jens Nicolai Lunds børn og børnebørn. De tiloversblevne måtte rejse udensøgs, sådan havde det altid været, det nye var, at selv mindre bemidlede nu kunne løse billet til Amerika, hvilket fem af Jens Nicolai Lunds efterkommere gjorde.

Sådan var det ikke bare i Lomborg. Som fortalt forrige kapitel faldt børnedødeligheden netop i sidste halvdel af 1800-tallet – børnene var begyndt at overleve barndommen og blev en arbejdskraftreserve, som ikke engang den nye industri kunne opsuge. Slægtens Pedersen'er og Lund'er er blot en håndfuld af de 287.014 danskere, der udvandrede til USA mellem 1868 og 1914.

I amerikansk sammenhæng fyldte danskerne ikke meget; de udgjorde langt under en procent af de godt 35 millioner europæere, som på samme tid udvandrede til USA. Men i dansk sammenhæng var det mange, der udvandrede; i 1890 var der bare 2.172.380 indbyggere i det lille Danmark, der var tilbage efter krigen i 1864 og tabet af Sønderjylland. Dermed var det

omkring en syvendedel af den danske befolkning, der de år emigrerede til USA. I årene før, mellem 1820 og 1867, udvandrede 14.083 danskere til USA, og mellem 1915 og 1932 emigrerede 80.594 danskere.²

En af emigranterne var Jens Nicolai Lunds søn Jens Peder Lund. Han drog til USA med sin kone og deres nyfødte søn, døbt Jens Nicolai efter sin farfar. Selv om Jens Nicolai Lund voksede op i USA, holdt han fast i danskheden og blev præst for den danske menighed i USA, ligesom han udgav et lille dansk blad.

En anden emigrant var dattersønnen Ejnar Kristensen Pedersen (næstsøskendebarn til ane nr. 3), der udvandrede i 1925. To af hans ældre brødre var også rejst til USA. Ejnar Kristensen Pedersen havde succes som bonde i White River i Syd-Dakota og fik sig efterhånden en nægtig farm på 1800 tdr. land. Farmen lå på en egn, hvor halvdelen af befolkningen stadig var indianere, der ikke var venligt indstillede overfor de hvide indtrængere – og det var gennem udbytte af en kvadratkilometer af deres gamle land, Ejnar Kristensen Pedersen nu fik sit udkomme.

"Er der aldrig spektakler med indianerne", blev han spurgt, da han i 1949 var hjemme på Ertbjerg og blev interviewet af Lemvig Folkeblad.³

"Nej. Ganske vist hører indianerne i dette område til den sidste stamme, der holder de hvide stangen, og den, der regnes for den mest krigeriske. Men nu generer de ingen. Indianerne er et meget tilbageholdende og reserveret folk, og de fleste af dem er meget langt tilbage i både økonomisk og kulturel henseende. I det amt, hvor jeg bor, er halvdelen af beboerne hvide og halvdelen indianere, men størsteparten af jorden ejes dog af hvide," svarede Ejnar Kristensen Pedersen. Selv havde han lejet næsten halvdelen af sin jord af indianerne.

Sorte får og lykkejægere

Ejnar Kristensen Pedersen og hans brødre var efter deres oldemor, Marianne Breinholt (ane nr. 27), efterkommere af Christen Jensen Østergaard Breinholt (ane nr. 34=54).

Langt fra alle udvandrede af nød. Nogle var lykkejægere af et godt hjerte. En af slægtens første amerikanske immigranter var Niels Laurits Buch Breinholt, der først havde prøvet lykken som kreaturkommissær i London. Det havde flere andre efterkommere af Christen Jensen Breinholt, mens andre igen havde forsøgt sig som studehandlere og købmænd i Slesvig-Holsten. Det er alt sammen fortalt i kapitel 48 om *Breinholt-klanens store studeeventyr*.

Emigration var således ingen ny tanke for slægten, og i efterslægtstavlerne til netop Breinholt fortælles gang på gang om sønner, der udvandrede til USA for at blive farmere, mange i staten Oklahoma. For nogle af de bedrestillede Breinholt-børn blev USA mulighedernes land. For andre blev Amerika muligheden for at slippe væk fra en streng far eller mor – eller omvendt deres mulighed for at skille sig af med familiens sorte får. Sådan forholdt det sig tilsyneladende for Erik Lauritzen, der blev sendt til Amerika i begyndelsen af 1900-tallet af sin enerådende far, skibsrederen Knud Lauritzen (tipoldebarn af ane nr. 34=54). Også han blev farmer.

En anden Breinholt-efterkommer rejste hjemmefra efter at have gjort tjenestepigen gravid; det var Arne Møller fra Krabbesmark, som fortalt i kapitel 85, *Breve fra Amerika*. Han realiserede den amerikanske drøm, da han i 1920'erne drog vest over det store kontinent og endte i Hollywood, hvor han fik arbejde i filmindustrien.

Det andet Amerika

Drømmen om Amerika omfattede ikke kun USA. En del slægtninge udvandrede til Canada; en af dem var den danske svømmemester Valborg Christensen (datter af kusine til nr. 1), der i 1936 satte verdensrekord i 100 meter brystsvømning. Om hende er fortalt i kapitel 89.

Frederik VIII var skibet til fremtiden. Danmarks største transatlantiske passagerskib nogensinde, bygget 1913, året efter Titanics forlis.

Flere slægtninge udvandrede til Latinamerika. En af dem var landmåler Per Chr. Thorsen (tipoldebarn af ane nr. 28), der emigrerede til El Salvador i starten af 1900-tallet. En anden var bondedatteren fra Øster Yderstræde i Ramme, Ane Katrine Andersen (efterkommer af ane nr. 94), der i september 1883 emigrerede til Sydamerika med sin mand, Johannes Sofus Bennike. De slog sig ned i byen Tandil, hvor han arbejdede som billedskærer. Siden blev han journalist på Skandinaveren og i 1905 redaktør for sin egen danske avis "Syd og

Nord". Ane Katrine Andersen blev stammoder og det kvindelige familieoverhoved til en stor flok efterkommere af Bennike, der i dag befolker Argentina og Uruguay. I 1929 døde Ane Katrine Andersen i Buenos Aires i en alder af 72 år. Deres historie kan læses i bogen "Johannes og Katrine",¹ der blev udgivet på dansk i Argentina og på Udvandrerarkivet i Aalborg.² Om andre slægtninge i Argentina er fortalt i kapitel 86, *En vestjysk house maid mødte en peon fra Lomborg*.

En slægtning udvandrede i begyndelsen af 1900-tallet til Rusland. Det var mejeristen Niels Nørby fra Pinholt i Tørring (tipoldebarn til ane nr. 49), der skulle lave smør i Sibirien. Netop danske mejerister var i høj kurs, siden Zar Aleksander 3 havde giftet sig med den danske prinsesse Dagmar. Født i 1882 rejste Niels Nørby til et Rusland under store forandringer. Zardømmet overlevede den første kommunistiske revolution i 1905 – men faldt efter den næste i 1917. Hvad der blev af Niels Nørby i den tid må være en særdeles interessant historie; mange rejste hjem, andre blev i Lenin og Stalins Sovjetstat.

Efterkommerne til fætrene og kusinerne til anctavlens nr. 1 udvandrede så fjerne steder som Sydafrika, Australiens og New Zealand – dem har Christen Møller opsporet i bogens bind 3.

"Amerikaneren" i Lomborg

Beretningerne fra det nye land betog de, der blev derhjemme. Med drømmende øjne lyttede Krabbesmark-sønnen Erling Møller i 1930'erne til fortællingerne fra Amerika, der gjorde et

uudsletteligt indtryk på ham. Da han som 18-årig kom på Danebod Højskole, skrev han denne fristil om "Amerikaneren", der vendte hjem til Lomborg:

"Engang først i 30'erne kom en ny indbygger til sognet derhjemme. Han blev af folk kaldt "Amerikaneren". Første gang, jeg så ham, har jeg ikke været så gammel, men kan da nok huske det. Han kom en dag til os derhjemme for at tale med far... Raunsbæk, som han hed, er gårdmandssøn derhjemme fra sognet. Han blev håndværker og arbejdede i sin første ungdom noget i København, og han var også i Sverige en kort tid; men snart drog eventyrlysten ham til Amerika, til USA; det har været omkring året 1905.

Derovre ernærede han sig som murer og rejste meget rundt i Staterne for at opleve så meget som muligt af dette mægtige land med så forskelligartet natur. Han blev gift med en amerikanerinde, og de fik nogle børn sammen, men hun døde fra ham ret tidligt. Da børnene var blevet voksne, rejste han hjem til Danmark og slog sig ned i Lomborg. Forinden må han have opholdt sig en tid i København, hvor han efter hjemkomsten blev gift igen med en kogejomfru, som han havde været forlovet med, inden han rejste til Amerika. I Lomborg købte han et hus med et jordstykke på et par tdr. land. Han gik ud og murede for folk; men landbruget fik han alligevel passet mønsterværdigt...

Raunsbæk er en bred og kraftig mand med hængemave og et stort, skaldet, rødt hoved med en stor, rød næse, altså intet skønhedseksemplar af en ældre mand. Når han var på besøg derhjemme, røg han altid på sin pibe, og det var tobak af den billigste slags. Det var altid interessant, når Raunsbæk kom. Han kunne fortælle om oplevelser fra Amerika; som murer ved bygning af skyskrabere i New York, som vandringsmand med skeen i baglommen, murer-skeen skulle han have med for at kunne blive taget i betragtning, når han søgte arbejde. Han arbejdede om vinteren på stilladser med sejldug over, hvor der blev fyret i centralovnen, for at det nye murværk ikke skulle fryse og for at murerne kunne udholde arbejdet.

Han rejste i Pulmannvogne, tog med godstog som blind passager, hvor vognen entres og forlades under farten; han var murer ved et højovnsanlæg i Arisona, hvor der arbejdedes i en meget høj temperatur, som kun kunne udholdes i 2-3 minutter ad gangen, og hvor flere så skiftedes, arbejdstiden var kort og daglønnen stor; han arbejdede i en guldmine, som var omgivet af et højt murværk med bevæbnet vagtmandskab, og når arbejderne forlod arbejdspladsen, blev de alle kropsvisiteret; og meget andet har han fortalt, som jeg ikke husker nærmere.

Raunsbæks religiøse opfattelse var noget nyt i sognet. I Amerika var han blevet tilhænger af "Jehovas Vidner"... Inden Raunsbæk rejste til Amerika, var han socialdemokrat, da han kom hjem, var det blandt kommunisterne, han fandt sin plads."⁶

Den hjemvendte amerikaner kom til at spille en vigtig rolle for Krabbesmark, både åndeligt, som fortalt i kapitel 79, *Draget af de nyreligiøse bevægelser*, og praktisk i det illegale arbejde under 2. verdenskrig, som fortalt i kapitel 93, *Sabotører og illegale under 2. verdenskrig*.

Noter

- 1 Han arbejdede på Grenå Vandværk, hvis bygning står der endnu.
- 2 Kristian Hvidt: *Flugten til Amerika*, Kbh. 1971.
- 3 29. december 1949.
- 4 Af Oluf Johansen.
- 5 Familiens eget materiale på Udvandrerkivet i Aalborg er i pakke nr. 1983/176.
- 6 Da den nye landevej gennem Lomborg i 1940 gik gennem Raunsbæks mark lige fra hjørne til hjørne, blev Raunsbæk og konen enige om at flytte til Horsens.

Cola- og hvidtølsbrygger

Ragna Jensen Møller og Christian Andreasen var iværksættere livet igennem. De skabte Hvidtølsbryggeriet Vestjylland og Mineralvandsfabrikken Aktiv, der som den første havde egen import af Coca-Cola i 1930'erne og siden lavede en vestjysk cola på licens.

AF ERLING MØLLER

Min søster Ragna Jensen Møller kom ud at tjene som 15-årig. Det var i 1920, hun var den ældste datter fra Krabbesmark, og mor, Marie Møller (ane nr. 3K), havde allerede fire andre børn at tage vare på. Efter et lille år som tjenestepige hos forstanderparret på Voldby Højskole i Hadsten kom Ragna til Lemvig for at stå i butik hos sin farbror, Jens Møller. Han havde siden 1919 drevet et lille mælkeudsalg i Østerbom 4 og havde brug for en hjælpende hånd.

Det var formentlig her, Ragna fik øjnene op for forretningslivets muligheder. I hvert fald startede hun i maj 1925 sin egen forretning i Ringkøbing, på Herningvej 13, midt inde i byen. Forinden havde hun blandt andet været på højskole, både som elev og som tjenestepige, som fortalt i bind 2, kapitlet om *Børnene fra Krabbesmark*.

Da Ragna og far i forbindelse med forretningsovertagelsen var i Ringkøbing, mødte de en ung mand fra Lømborg, der lidt tidligere på året, sammen med en fætter, havde slået sig ned i byen som fabrikanten. Det var Christian Andreasen fra gården Nørre Hvingelby. Det var rart at møde en hjemmefra, og Christian Andreasen lovede far, at han nok skulle gøre sit til, at det kunne komme til at gå godt med Ragnas butik.

Solgte amerikansk flødeis

I et brev fra Ragna, dateret Ringkøbing den 15. juni 1925, får man lidt at vide om, hvad hun handlede med: En af far og mors venner, Imer på Lemvig Mejeri, havde været inde i forretningen for at købe tre sodavand, skrev hun. Han var til møde på redaktionen af den radikale avis, som Thøger Larsen var redaktør af i Lemvig. Hun skrev også, at hun havde nogle små strømper, som nok skulle kunne passe mig, der da var godt 1 år gammel. Endvidere, at hun skal betale næsten hundrede kroner for brød og kaffe, der er leveret til forretningen. Derfor skulle der helst tjenes penge ved sportsfesten, som snart skal være – nok først og fremmest på slik, sodavand og brød.

Ud over de nævnte varer solgte Ragna også mælk, strikvarer og garn, har min søster Gudrun senere fortalt. Og endelig har min bror Vagn fortalt, at man også kunne

En skælmsk Ragna Jensen Møller. Hun startede i maj 1925 sin egen forretning i Ringkøbing, på Herningvej 13.

Chr. Andreasen i 'Aktiv's nyeste bil - den 2. i rækken.

få isvafler i Ragnas forretning, hvad der må have været noget meget væsentligt for en 9-årig dreng. Ikke mindst når han var heldig med at kunne hjælpe til med fremstillingen.

Ragna lavede selv isen. Når cremen var færdig, kom den i en spand, som blev sat ned i en frysemaskine, hvor man med et håndsving skulle dreje spanden rundt i en kuldeblanding. Det var jo lige et arbejde for Vagn. Med isvaflerne må Ragna have været med på noget ny-modens for Vestjylland. Således annoncerede Imer i 1927, at Lemvig Mejeri solgte "Iscreme fremstillet efter amerikansk system". Men at de unge forlystede sig med isvafler, kunne hurtigt blive for løssluppet. Senere på året berettede Lemvig Folkeblad,¹ at politimesteren i Lemvig ønskede et forbud mod salg af isvafler efter kl. 20.

Mineralvandsfabrikken Aktiv

To måneder før, Ragna åbnede sin butik, havde den 25-årige Christian Andreasen og fættteren Jens Peter Raunsbech startet Mineralvandsfabrikken Aktiv i Ringkøbing.² Christian Andreasen var en mand, der ville bestemme selv. Han var døbt Kristen Peder Andreasen, men ville hellere kaldes Christian, og sådan blev det. Formentlig havde han taget det engelsk-klingende fornavn, da han i en meget ung alder var taget over til sin bror Anton i USA. Men i modsætning til Anton vendte Christian hjem fra Amerika efter at have prøvet forskelligt gennem fire år, blandt andet som barber og som ejer af en restauration.

At lave sodavand i Ringkøbing var på den tid en god ide. De var alene om markedet; Ceres i Århus begyndte først i 1926.³ Allerede først på året 1926 kunne de flytte produktionen til et baghus på Banegårdspladsen, nr. 14.

Christian Andreasens løfte om at gøre sit til, at Ragnas forretning kom til at gå godt, blev måske nok holdt, men det blev efter princippet: kort og godt. I stedet friede han til hende, og den 18. april 1926 blev Ragna og Christian viet af sognefogeden i Lomborg. Brylluppet stod på Krabbesmark.

Nu kunne Ragna flytte ind som "fru Andreasen" i nr. 14, det lille hus på hjørnegrunden lige syd for den store købmandsforretning. Huset havde en lille have foran og et hvidmalet, lavt

stakit ud mod Banegårdspladsen. Det var i 1928, jeg var den gang bare fire år. Vi var i Ringkøbing flere gange om året, og jeg husker, når vi tog toget fra Ramme til Vejb og videre med de store eksprestog, der blev trukket af to brusende damplokomotiver. Det gjorde indtryk.

Fætrene delte arbejdet, så Jens Peter var den, der stod for fabrikationen af sodavandene, mens den udadvendte Christian tog ud med trækvognen og anbefalede produkterne hos købmænd og andre kunder. Snart efter fik de en flot lastbil, så de selv kunne bringe varerne videre omkring. "Andreasen tog af sted i en Ford T med lad og solgte de færdige produkter. Det gik strygende.", hed det i en senere kronik i Ringkøbing Amts Dagblad, der også fortalte om "Christian Andreasen og hans søde kone Ragna."¹

Fætrene ekspanderede forretningen, da de blev depot-indehavere for det nye Ceres-bryggeri. Med deres egen bil kørte de til Århus - jeg husker, hvordan bilen kom hjem fyldt med ølkasser og forsigtigt kørte ind gennem porten til gården, til lageret i bagbygningen.

Første træk-og-slip

Efterhånden blev omgivelserne for snævre, både virksomheden og familien skulle have mere plads. I slutningen af 1928 var vi fra Krabbesmark på besøg og skulle med ud i byen for at se på noget, som jeg syntes var et kæmpehus. Det stod tomt. Da vi var der, blev jeg trængende. Øverst oppe var det lille rum med noget, jeg ikke havde oplevet før, noget, som en rund træramme over en hvid beholder. Et hvidt håndtag hang i en kæde nær mit hoved. Da mor trak nedad, blev jeg vildt forskrækket og for ud på gangen.

Stedet var fælles for alle tre etager. Et par døre derfra var et lidt større rum med et stort badekar på fire fødder, og over hang ligesom en stor dåse med et rundt håndtag. Det lyste og hvædede lidt, når nogen drejede, og der kom varmt vand. Sidst på året eller allerførst i 1929 flyttede hele molevitten til Villa Engbo på hjørnet af Torvegade og Enghavevej. Adressen var Torvegade 14.

Mens fætteren boede i den øverste etage, kom Ragna og Christian til at bo i mellemetagen, hvor der fra en hjørnestue var dejlig udsigt over kolonihaver, marker og enge; bag udløbet af Vondå sås Gammelsogets store kirke og en hollandsk vejrmølle lige ved nordenden af fjorden. I det fjerne klitterne ved havet. Hjørnestuen skulle være deres soveværelse. De var jo i god tid til at gøre alt klar til den lille, der her skulle fødes til foråret.

Ragna, Christian og lille Henning.

I kælderetagen var der rigeligt med plads til Mineralvandsfabrikken Aktiv, hvor der i den travle tid kunne være mange i sving. Ud over salg af øl fra Ceres fik Aktiv nu også en gros forhandling af vine fra Friis & Juhl i Kolding. I et af de seks kælderrum blev der straks efter indflytningen indrettet et helt mørkt og aflåseligt lager for vin. Kun Christian havde nøgle dertil.

Aktiv solgte også hvidtøl fra Kongens Bryghus². Christians kunder skulle have mulighed for at vælge andet hvidtøl end den fra Ceres.³ Men hvorfor sælge andres hvidtøl, når man kunne lave den selv? Allerede i 1929 må Ragna og Christian have fået lyst til at brygge deres eget hvidtøl. Ragna ville gerne stå for produktionen og tog til Århus for at blive oplært af brygmesteren på Ceres, og så var de parate til at gå i gang. Den kun få måneder gamle Henning blev passet af vores kusine Signe fra Balleby, der tjente som pige i huset.

Hvidtøl fra bryggeriet 'Vestjylland'.

Henning, Christian, Normann, Elda og Ragna.

Allerede i foråret 1930 kunne Ragna sende de første af sine egne hvidtøl i handlen.⁷ Alle remedier til brygningen havde de købt fra bryggeriet Fjordvang, da det blev nedlagt. Men det navn ville Ragna og Christian ikke bruge til deres bryggeri. Folk kaldte Fjordvang-øllet for Fjordvand.⁸

Indretningen af bryggeriet var gået forud. I et stort rum med cementgulv bag køkkenet, hvor jeg husker, der var en vandhane og et isskab til madvarer, blev der opmuret en høj grue med en meget stor kobberkedel. Når Karlsen stod i den for at rense den med aske, så jeg kun hovedet stikke op over kanten. Senere var jeg ofte på ferie dernede alene – og hjalp til, hvor jeg kunne, både i bryggeriet og med at passe Henning. Jeg var jo hans onkel, bare fem år ældre, og svært stolt ved det.

Vestjysk ølbrygning

At følge ølbrygningen var særligt spændende. Over kedelen, i et firkantet hul i loftet, sad en kæmpestor firkantet trætragt, som maltsækkene blev tømt ned i, når der var blevet tændt op under vandet i gruekedlen. Humle fra en sæk kom i ad samme vej, foruden lidt sukker. Senere på dagen blev den sammenkogte væske gennem en mægtig hane lukket ned i et stort trækar i rigtigt bødkerarbejde. Herfra blev masken båret ud i nogle gamle kar, der stod under nede i gården under trappen. Jeg nød den søde duft af masken, før den blev afhentet af en bondemand og brugt til svinefoder.

På loftet hen over køkkenet og rummet, der nu med rette kunne kaldes bryggers, var der altid en duft af sækkelærred og humle. Her stod lageret af sukker i de store 200 pounds sække. Malt blev formalet på møllen ude på Vellingvej og kom her kun meget kort tid før, det skulle bruges. Urten, det ufærdige øl, blev ledt ned i kælderen i en svaalebakke med en stor propel over. Efter afkølingen ind i rummet under bryggers og køkken og over i et gærkar, som af hensyn til temperaturen under gæringen var hævet meget højt over gulvet i hjørnet lige under gruekedelen. I karret blev der nu tilsat ølgær, som gennem nogle dage forinden var blevet passet og plejet i en galvaniseret jernbeholder med en lodret stang ned gennem. På den var der sat rørearme og øverst et håndsving, som blev drejet rundt i vandret plan. Det var et arbejde, som jeg ofte har fået lov til at gøre, når det hvide pulver af

ølger, som blev tilsat vandet, begyndte at vokse til lange svampede hvidlige trådmasser, mere eller mindre sammenhængende. På et tidspunkt blev der tilsat karamel, der blandt andet var med til at mørkne øllet. Efter nogle dage blev gær skilt fra øllet, som kom til lagring i store øl-tønder i et nyudgravet kælderrum ude under græsplænen. Nogle år senere, da de gik over til at bruge et par store aluminiumstanke til lagring, måtte der graves et nyt og helt mørkt lager-rum videre ud under plænen.

Efter lagring blev øllet filtreret og ledt til tappemaskinen, hvor det blev tilsat lidt kulsyre. En sad og satte flasker ind og tog fra, flaske efter flaske. En anden måtte stå og passe propmaskinen. Fra en stor papkasse blev taget en prop, som blev sat op, en flaske sat ind. Med den ene fod trådte man nu på en stor pedal, og proppen blev trykket ned i flaskeåbningen. Flasken ud, ned i en kasse, og så den næste.

Næsten alt hvidtøl kom i helflasker. Men der blev også fyldt i nogle meget store flasker til 5 og til 10 liter med patentpropper, lig de, der i en mindre udgave blev brugt til sodavand, først og fremmest til apollinaris. Efterhånden blev det mest almindeligt med halvflasker med kapsellukning, men at passe kapselmaskine var det samme som med propper; blot skulle der håndteres dobbelt så mange flasker. Når tapningen var overstået, skulle øllet pasteuriseres - opvarmes til 60° - i en stor bakke med vand. Opvarmningen skete med damp fra en dampkedel, der stod i det rum, hvor flaskerne rensedes. For at propper eller kapsler ikke skulle ryge af under opvarmningen, blev der forinden skubbet en kraftig skinne ind over hver flaske øl. Når flaskerne var afkølede, blev skinnerne hevet af igen, hver del i sin kasse.

Efterhånden som ølkasserne var fyldt op, blev de båret ind i et rum ved siden af, hvor etiketteringen foregik. På ny måtte hver flaske op i hånden. Omhyggeligt skulle man fra en stak etiketter få fat i en og kun én, som blev trukket hen over en valse, fugtet med dekstrinklister. Den nederste del af valsen drejede gennem den hjemmekogte lim. Men endnu manglede flasken en lille halsetiket. Den skulle omhyggeligt anbringes på skrå. Min fætter Asger fra Balbeby arbejdede fra midten af 1930'erne på Aktiv, og han fortalte, at halsetiketterne ikke mere blev brugt, da han var der.⁹

Inden den første flaske blev lagt i øverste lag, blev et stykke gråt kardus lagt med en ende ind under den, og sidste flaske blev lagt ned over den anden ende af papiret, der nu fik oversiden frem og viste bryggeriets navn – eller Mineralvandsfabrikken Aktiv, når der var tale om sodavandskasser.

Moderne sodavand

Efterhånden fik bryggeriet en stor kundekreds i det vestjyske. På sine landture kom Christian så langt væk som til købmand Ejler Møller Jensen i Lomborg (anetavlens nr. 1 og fætter til Ragna), foruden købmand Henriksen i Bækmarksbro og købmanden nede ved stationen i Ramme. I alt havde Aktiv og Vestjylland et par hundrede udsalgssteder.¹⁰ Det kunne godt blive lange dage for ham og for Nielsen, der gennem mange år kørte vognen og slæbte kasserne. Særlig slemt blev det i krigsårene, hvor der skulle fyres op i generatoren, så gasproduktionen var i gang, før man kørte ud.

I Ringkøbing blev mange mindre leveringer klaret med trækvognen eller den lange budcykel, der var bygget, så ikke mindre end seks kasser kunne fragtes, men det krævede både øvelse og kræfter. Når det var med returflasker, har Henning dog præsteret at køre med otte.

På Aktiv blev der ikke mindre travlt, da fætteren Jens Peter brød partnerskabet for i 1933 at blive bager i Langå. I den travle tid i sommervarmen kunne der være over ti mand beskæftigede i virksomheden. Ofte tog Ragna omvandrende svende ind og gav dem kost og logi og en lille løn, hvis de hjalp til med at rense flasker. Om vinteren var der dog kun fem-seks ansatte.¹¹

Aktiv fik travlt med at producere nye, moderne typer sodavand såsom appelsinvand med

Erling fik sin første cola i de originale Coca-Cola-glas fra trediverne – men kunne ikke lide det.

synlige stykker af frugtkødet eller sodavand lavet på blodapfelsiner. Da Chabeso og Drueta blev lanceret i højje, slanke flasker af de store bryggerier som en champagnelignende drik, måtte Christian og Ragna også være med. Aktivs langhalsede vand fik navnet Pommis. Ud over etiket i guldtryk, en trekantet med afrundede spidser, kom der også et halsmærke på.¹² Ofte har vi hørt Christians slogan: "I verden ej bekommis så liflig drik som Pommis."

Da cola kom til Vestjylland

Den helt store nyhed blev dog Coca-Cola, som Aktiv blev ene om at introducere i Vestjylland i 1938. Ragna var i sommeren rejst til USA for at besøge sin bror Arne i Californien, og her mødte hun Cola-kulturen, der siden 1920'erne var blevet den store amerikanske læskedrik.

Arne havde ofte foreslået hende og Christian at tage en tur derover, med de syntes ikke, det var muligt for begge at tage af sted. En ting var børnene; Henning var efterhånden blevet 10 år, mens den yngste, Normann, var fem et halvt år. Noget andet var, at der måtte blive en tilbage og passe bryggeri og fabrik. Så det endte med, at Ragna sejlede alene over Atlanten.

Den nye verdens vidundere mødte hende allerede på overfarten med den ene af de to store polske amerikabåde, der sejlede på ruten fra den nye storhavn i Gdynia. Det var et moderne luksusskib med restauranter og en biograf, der blandt andet viste verdens første helafstegnefilm, Snehvide.

Efter et par dages togrejse nåede Ragna i slutningen af september 1938 endelig frem til det første mål, Iowa, hvor Christians bror Anton var farmer. På stationen i Cedar Falls tog hans kone Rhea og deres datter Elda imod hende. Efter næsten en snes dage her fortsatte togreisen over kontinentet til Los Angeles. Her mødte hun flere danske emigranter og blev taget med på mange ture til storslåede naturoplevelser. En af turene gik til filmbyen Hollywood, hvor Arne i farvefilmens spæde barndom havde fået arbejde ved Technicolor.

For hende blev det særlig interessant at møde en dansk-amerikaner, der arbejdede for Coca-Cola. Den nye drik var spændende, og hun lærte, hvad hun kunne, og inviterede den danske Coca-Cola-medarbejder til at besøge Mineralvandsfabrikken Aktiv i Ringkøbing, når han kom hjem til Danmark. Allerede senere på året kom han til landet og besøgte huset på Aktiv. Jeg husker ham som en lille, bred sælger-type, der snakkede dansk med amerikansk accent. Han forærede Ragna et sæt små, fine glas med navnet Coca-Cola på, og vi skulle alle prøve den nye drik. Det var nu ikke en sodavand, der faldt i min smag, men for Christian og Ragna var der ingen tvivl: Cola var fremtiden, og de ville introducere det i Jylland ukendte produkt for vestjyderne. (De to var formentlig ikke klar over, at Wiibroes Bryggeri i Helsingør tre år tidligere var begyndt at lave Coca-Cola på licens – som de første i landet. I hvert fald valgte de selv at importere den færdige drik fra Coca-Colas fabrik i Tyskland.)

Sidst på året 1938 kørte Christian således med lastbilen til Tyskland for at hente det første læs Coca-Cola flasker til Danmark. Hvor mange gange de nåede at gøre turen, ved vi ikke,

men krigsudbruddet i september 1939 satte en stopper for den trafik. Først efter krigen kunne Aktiv føre Coca-Cola igen, men nu blev kasserne leveret med jernbane til stationen i Ringkøbing. Fra Aktiv afhentede man så bare kasserne ved godsbanen. (Wiibroes Bryggeri stoppede produktionen i 1943, så efter krigen var Aktiv eneforhandler af Coca-Cola i Danmark).

Omkring 1951 fik Ragna og Christian lov til bare at få essensen, så Aktiv selv kunne stå for produktionen. De gik i gang, og snart efter¹³ kunne Aktiv markedsføre deres egen danskproducerede cola – under navnet Akticola.

Aktiv var alene om cola-markedet frem til 1959,¹⁴ da regeringen gav Coca-Cola tilladelse til selv at åbne en fabrik i Danmark. Betingelsen var dog, at andre danske sodavandsfabrikker samtidig fik essensen, og de fremstillede nu deres egen konkurrerende coladrik under det fælles navn Jolly Cola.

Blev krovrætter og kioskejere

Allerede i eftersommeren 1952 talte Ragna om, at det var ved at være for meget for dem med at blive på Aktiv. Han var snart 53 år, hun var 47, og de havde seks år tidligere fået efternøleren Elda og de tænkte på at flytte til København.

Men der kom da til at gå næsten tre år, inden de fik Aktiv solgt og i sommeren 1955 kunne flytte til København. Planen var, at Christian nu skulle forhandle vestjyske kartofler, men det blev ikke til noget. Som den ihærdige iværksætter, han var, begyndte han i stedet at producere kunsthonning. Men tiden var nok løbet fra kunsthonningen, der ikke længere var så populær som i 1930'ernes kriseår. Efter knap et par år her besluttede de sig for at drive kro. De købte Benløse Kro lidt øst for Ringsted, hvor Ragna stod for maden, mens Christian tog sig af serveringen. Den 18. juni 1960 var der i Sorø Amtstidende en lang artikel om stedet: Det er kromands-kunst at lade være at sælge en pilsner. Besøg hos en ualmindelig kromand ved alfarvej, der siger mangt et visdomsord.

Da livet som krofolk blev for anstrengende, overtog de en lille kiosk på en sidevej op fra hovedvejen lige ved kroen. Den udviklede de snart til en hel lille købmandsbutik med blandt andet friskmalet kaffe og gaveartikler. En særlig god forretning blev det dog aldrig.

I 1969 solgte de kiosken og trak sig tilbage. Men lediggang havde de ikke nemt ved at finde sig i; i en alder af 70 år fik Christian arbejde på en fabrik i nærheden, mens Ragna tjente lidt ved at luge roer på en gård og passe børn nogle timer en dag om ugen. Tidligere havde Ragna glædet sig til at få god tid, når hun blev gammel, for at gøre noget af alt det, som hun ikke før hen havde haft tid til. Men det kom hun ikke til at opleve.

Allerede først på året 1971 blev hun alvorligt syg. Om foråret havde hun endnu kræfter til en tur til Vestjylland for at besøge sine søskende her og se sit fødehjem for sidste gang, som hun var klar over, at det blev. I løbet af sommeren forsvandt al hendes energi. Lægerne kunne ikke gøre andet end at lindre smerterne. Som den første af mange i den nære familie var hun blevet ramt af kræftsygdom. Den 9. september fik hun fred.

For Christian blev det en lang tid i ensomhed, hvad han klarede tappert de første lange år. Men da han efterhånden ikke kunne finde ud af, hvor han var, og hvor han skulle hen, når han tog af sted, kom han på et plejehjem. Sidst var han på et plejehjem i Nordjylland og døde her i 1977.

I familie med bryggerens Laura

En anden og mere berømt brygger i slægtens historie var I.C. Jacobsen,¹⁵ der grundlagde Ny Carlsberg-bryggeriet i København. Hans kone var Laura Holst fra Thisted, et tip-tipoldebarn af Mikkel Lauritsen Brogaard (ane nr. 230), der i slutningen af 1600-tallet drev Brogård i Bedsted.

Coca-Colas danske pionerer

Aktivs Coca-Cola-bil – på Røgind Kro sidst i 1938. Christian Andreasen (med stokken) havde allerede i 1925 forsøgt at starte den første danske Coca-Cola-produktion. Han havde set potentialet i den nye drik, da han arbejdede i USA. Han kom hjem med essens og rettigheder fra Coca-Cola, men kunne ikke få tilladelse af de danske sundhedsmyndigheder til at producere den.² I stedet startede han en produktion af de mere ufarlige danske mineralvand. Først i efteråret 1938, da hans kone Ragna under et besøg i USA havde skabt ny kontakt til Coca-Cola Company, begyndte Aktiv at forhandle Coca-Cola – som de første i Vestjylland. Her ses han ved et reklamefremstød sammen med Røgind Kros ejer, Martin Nygaard, og kroejersens datter, den 33-årige Karen Nygaard. Manden til venstre er formentlig gårdens tjenestekarl.

Reklame fra 1939. Wiibroes Bryggeri sendte i 1936 en dansk produceret cola i handlen, men uden et landsdækkende forhandlernet. Der var således ikke nogen forhandler i Vestjylland,³ og Ragna og Christian Andreasen importerede som de eneste i landet Coca-Cola fra Tyskland. Her var cola efterhånden en udbredt drik, og selv Adolf Hitler skulle have drukket den amerikanske læskedrik i sin private biograf. (Foto: Helsingør Bymuseum.)

EN VIRKELIG

Forfriskning

Naar De Aaret igennem har haft anstrengende Arbejde, trænger De til Rekreation – og derfor tager De paa Ferie.

Men ogsaa under Hverdagens Slid og Slæb maa De fra Tid til anden have en forfriskende Pause.

„Coca-Cola“s sprudlende Friskhed virker øjeblikkeligt paa Dem og giver Dem ny Energi og Arbejds-glæde. Selv en kort Pause med „Coca-Cola“ giver Dem frik Energi. Og saa har „Coca-Cola“ den specielle Egenskab at slukke Tøst uden at overfylde Maven eller puste op. Læg Mærke til Flaskens karakteristiske Form og Varemærket.

Coca-Cola

ISKOLD

bliver ogsaa Deres
Yndlingsdrik for eller senere.

BOTTING OFFERT

En Opel varevogn ombygget til Coca-Cola-bil - 1939. På trods af mange fremstød med gratis smagsprøver slog den nye drik aldrig rigtigt an før krigen; Wiibroes salg toppede i 1938 med 380.361 solgte Coca-Cola-flasker.¹ Derefter gik det stødt og roligt ned ad bakke, indtil krigstidens sukkerrationering i 1943 satte en stopper for produktionen.

Tid til en cola ved Røgind Vandmølle – december 1938. Til ære for fotografen nyder kroejeren en iskold cola med sin familie. Krigen satte året efter en stopper for Aktivs import fra Coca-Cola GmbH Tyskland. Men i efterkrigsårene og helt frem til 1959 var Ragna og Christian Andreassen eneforhandlere af cola i Danmark.

I 1949 forsøgte Coca-Cola-koncernen at vinde det danske marked – gennem et samarbejde med Wiibroe. Men uden held. Det er nok baggrunden for, at Ragna og Christian et års tid efter fik essens og rettigheder, så Aktiv kunne lave sin egen version under navnet Akticola – den første cola med dansk navn. Ragna og Christian Andreassen mødte ingen konkurrence på cola-markedet, før andre danske bryggerier i 1959 gik sammen om at stifte A/S Dansk Coladrik. Det fælles selskab lancerede nu Jolly Cola, der var lavet på samme essens som Aktivs Akticola. Samtidig fik Coca-Cola lov til selv at markedsføre sig i landet. Jolly Cola blev Danmarks mest solgte cola de næste to årtier; først i 1978 tog Coca-Cola førertrøjen, som den har beholdt siden, i dag med sin egen light-version på andenpladsen.

Noter

- 1 Lønvig Folkeblad, 11. august 1927.
- 2 Anmeldelser til Handelsregistre, årg. 1925, side 77, anmeldt til Ringkøbing Politikreds d. 18. marts 1925.
- 3 Da. Bryggerstat, II, 1935, side 366.
- 4 Ringkøbing Amts Dagblad, 29. juni 1981.
- 5 Efter bevarede salgsbøger fra Conrad Larsen, "Tuborg Larsen". Den 7. april 1930 var det 17 kasser.
- 6 Lokalthistorisk Arkiv: V.6-89-; 1988/17.
- 7 En faktura fra "Tuborg-Larsen" fra den 3. maj 1930 har et nyt hoved: Mineralvandsfabrikken "Aktiv" og Hvidtølsbryggeriet "Vestjylland". Faktura nr. 10.823 ligger blandt Larsens papirer på arkivet.
- 8 Erling Møller har skrevet en artikel "Angående bryggerierne Fjordvang og Vestjylland" til Lokalthistorisk arkiv i Ringkøbing.
- 9 En etiket med teksten: "Ringkøbing tlf. 265, lyst taffeløl, pasteuriseret, filtreret, bryggeriet Vestjylland", er blevet vist som godnatbillede i TV. Men hvad der i denne forbindelse i stykket nævnes angående Fjordvang, gav anledning til den opfattelse, at bryggeriet havde haft til huse i Engbo, da Ragna og Christian flyttede ind. (Ringkøbing Amts Dagblad 11/6. og 22/7 1986.)
- 10 Ifølge en notits i forbindelse med virksomhedens 25-års jubilæum.
- 11 Se også Dansk handel og industri, bd. IV, Odense 1934, siderne C4 og C5 med billeder fra fabrikken. Men hvad der her nævnes ang. mængden af det bryggede hvidtøl, er helt forkert.
- 12 Under eller kort efter krigen gik Pommis ud af produktionen, men noget lignende, der blev fyldt i almindelige flasker, fik navnet Chatello.
- 13 Christian Andreasens nevø, Bent Andersen (Bent "Urmager"), der var hjælper og bydreng på Aktiv i 1951, siger, at det var kort efter, man begyndte med Akticola.
- 14 Samvirke, nr. 4, 1986.
- 15 Kilden er Christian Andreasens nevø, Bent Andersen, der som 14-årig flaskedreng på Aktiv i 1951 hørte ølkusken fra Ceres-depotet og hans medhjælper fortælle det. For Christian Andreasen havde sundhedsmyndighedernes afslag også skabt økonomiske vanskeligheder, idet grundlaget for at låne penge i banken samtidigt skred. Det lykkedes ham ikke desto mindre at finansiere etableringen af Aktiv – sammen med fatteren Jens Peter Raunsbech.
- 16 Bryggeriet Urban var cola-forhandler i Nordjylland, mens John M. Lausen var forhandler for Sydjylland og Fyn.
- 17 Museumsleder Lars Bjørn Madsen: Coca-Cola – et produkt fra Wiibroes Bryggeri, årbog for Helsingør Bymuseum.
- 18 "Er du i familie med bryggerne? Slægterne bag bryggerne J.C. og Carl Jacobsen på Carlsberg". Tillæg til "Slægten". 1997. "Bryggeren Carl Jacobsen's Forfædre og Slægt". Genealogisk Tidsskrift 1914.

De uægte børn

Krabbesmark-sønnen Arne Møller fik i 1924 et barn med tjenestepigen. Pigen tog hjem til sine forældre, Arne rejste til Amerika, og den lille søn voksede op uden sin biologiske far. Først som gamle mænd fandt far og søn hinanden – modsat flere andre af slægtens "uægte" børn.

Tjenestepigen Magda Jakobine Jacobsen var 19 år, da hun i 1923 kom til Krabbesmark. For gårdens husmor, Marie Møller (ane nr. 3K), kom den hjælpende hånd i hus og stald ganske belejligt; hun var gravid med efternøleren Erling og blev oven i købet syg under graviditeten. Hen over vinteren gik arbejdet sin vante gang, ligesom der skulle slagtes og syltes til jul. Efterhånden som den 41-årige Marie Møller i det nye år nærmede sig fødslen, blev der mere at lave for Magda Jakobine Jacobsen.

Den 28. februar 1924 nedkom Marie Møller med sønnen Erling, den sidste i en børnesflok på seks. De to ældste børn, Ragna og Arne, var allerede rejst hjemmefra og boede begge på Kolding-egnen, hvor Ragna tjente hos en bager i Ejstrup, mens Arne læste til maskinkonstruktør på en teknisk skole i Kolding.

Barnedåben blev sat til palmesøndag i april 1924, og invitationerne sendt ud. En særlig gæst var Arne, der skulle hjem for at stå fadder. Det var nogle få dage før hans 17-års fødselsdag, så der var mere end én grund til komme hjem i festligt humør. Noget af det, der blev spøgt mest med under festen, var tidspunktet for Erlings fødsel: Han var født natten før skuddagen den 29. februar, et kvarter før midnat, og havde han bare tøvet en kende med at komme ud, ville han kun have fødselsdag hvert fjerde år. Den historie blev siden fortalt mere end en gang.

For tjenestepigen Magda Jakobine Jacobsen var der travlt op til barnedåben. Huset skulle gøres rent, gæsteværelserne gøres klar og maden forberedes, så der ikke manglede noget på det store vestjyske festbord. På selve dagen var der travlt i køkkenet, men måske har hun også serveret for gæsterne. Arne var allerede dengang en charmør, en stor flot fyr, der gerne ville flirte med pigerne. Om han også flirtede med Magda Jakobine Jacobsen, ved vi ikke.

Men kendsgerningerne er, at de to i løbet af natten fandt sammen. De sov i hvert sit pigekammer, der lå på loftet i den østre gavl af stuehuset, og det er ikke svært at forestille sig, hvordan lidt højstemt pjat kunne udvikle sig. Vi ved om Arne, at han ikke holdt sig tilbage for at imponere pigerne. Året før havde han, uden at få lov, spændt hesten for gikken for at køre til fest i Bonnet og var uheldigvis kørt så galt, at vognen blev slået i stykker. Hans far blev rasende hidsig og korporligt tæskede ham med et reb.

De to episoder er måske tidstypiske; vi er tilbage midt i 1920'erne, dengang da moralen skred, også i Vestjylland. Senere blev det mere almindeligt, at pigerne havde en gæst i deres kammer, men derfor ikke mere accepteret. Erling fortæller, hvordan han i sin barndom mere end en gang har håret stigen tilbage til laden, efter at en kærlighedshungrende havde taget den og sat den op mod gavlen og de to pigekamre. Det skete nemlig, at de lod den stå, når de pludseligt fik travlt med at komme tilbage til karlekammeret.

I Arnes og Magda Jakobines tilfælde var der ingen, der bemærkede noget. Forholdet blev ikke opdaget, før det hen på sommeren kunne ses på Magda Jakobine Jacobsen, at hun var gravid.

Hvad der derefter skete og blev sagt i Krabbesmarks køkken, ved ingen nulevende. Marie Møller nævnte det aldrig siden, og Arne havde aldrig turdet spørge. Men Erling formoder, at

Marie Møller tog pigen i forhør. Hun kunne være lige så skrap som fordømmende, så måske slog pigen bare øjnene ned og tog imod de skældud, hun fik. Eller måske fortalte den nu 20-årige tjenestepige, at det var fruens tre år yngre søn, der var barnets fader.

I så fald nægtede Marie Møller pure, at hendes søn kunne stå bag; Arne var hendes hjertesøn, som hun livet igennem havde holdt hånden over. Om Arne selv blev spurgt, ved vi ikke. Han var på det tidspunkt for længst tilbage i Kolding og fik måske slet ikke at vide, at hans elskovs-nat havde fået følger. Hvorom alting er, blev gårdejerens søn beskyttet, mens tjenestepigen betalte prisen og måtte fra gården.

Magda Jakobine Jacobsen tog hjem til forældrene, Anne Grethe og Marinus Jacobsen, der havde det givtige husmandssted Sandbækhus i Nees. De var gode og retskafne folk, der tog godt imod deres datter. På den tid var det slet ikke givet, at en såkaldt falden pige havde sine forældres støtte. Nogle år senere kom Esther Godballe i Bøvling galt af sted, da hun blev gravid med en karl. Hun var datter af en af Marie og Chr. Møllers meget gode og grundtvigianske venner, og faderen blev så krænket, at han måtte forstøde datteren. Først mange år senere blev hun taget til nåde.

For Magda Jakobine Jacobsen forløb graviditeten, som den skulle, og den 7. januar 1925 fødte hun en søn, der kort efter blev døbt Kai Møller Jacobsen. Om ikke før, så kom Arnes faderskab i hvert fald for dagen, da Kai skulle skrives ind i kirkebogen. Over for præsten var det svært ikke at sige det, som det var. I kirkebogen skrev præsten således: "Barnefader af Lomborg Arne Møller" – dog med denne anmærkning: "Moderen opholdt sig 9 månedersdagen før fødslen i Krabbesmark i Lomborg".

Af en eller anden grund kom Chr. Møller fra Krabbesmark på barselsvisit i Nees. Måske havde præsten bedt ham komme, måske håbede pigen og hendes forældre, at gårdejeren nok ville anerkende sit ansvar, hvis han så sit lille barnebarn. Men nej, Chr. Møller hidsede sig op og råbte med høj stemme, at hvis han var sikker på, det var Arnes barn, der lå i vuggen, så ville han tage ham med det samme! Mere kom der ikke ud af den snak.

Flugten til Amerika

Det endte med en faderskabssag, og her benægtede Marie Møller fortsat, at hendes 16-årige dreng kunne drages til ansvar for en sådan handling. For hende så ansvarsforholdet nærmest omvendt ud. Hun tabte imidlertid sagen, da Arne erkendte sin brøde. Men hvorfor det ikke var sket tidligere, så den for alle parter kedelige faderskabssag kunne have været undgået, ved vi ikke; måske var han ikke blevet spurgt tidligere, måske tilstod han først, da han blev taget i ed under rettens forhør – eller måske havde Marie Møller nægtet at se sandheden i øjnene.

Det blev nu ført til doms, at Arne var faderen, og Magda Jakobine Jacobsen fik tilkendt et kontant beløb foruden fast børnebidrag. For den unge Arne fik historien den konsekvens, at han kom i en voldsom gæld til sine forældre, der ikke alene havde betalt hans uddannelse, men nu også betalte for hans fejltrin. Det var på den baggrund, at han i en alder af 19 år emigrerede til USA, både for at komme væk fra forældrene og for at tjene penge, så han kunne betale sin gæld.

Den dag, Arne rejste bort, har altid stået knivskarpt i Erlings erindring. Han var godt og vel to et halvt år: "Jeg står og holder min mor i hånden. Den er højere oppe, så jeg står med hånden oppe over hovedet og kikker ned på mine nye sorte spidssnuede træsko. Dem havde jeg lige fået dagen før. Så kikker jeg op, Arne og mor har givet hånd, og så omfavner Arne mor og de græder begge to, mest mor." En sådan følelsesudladning havde Erling aldrig oplevet før, og oplevede det siden kun en enkelt gang – som fortalt i kapitel 98, *For sin mors skyld*.

Arnes udrejse er beskrevet i kapitel 85, *Breve fra Amerika*. Således undskyldte han i et brev hjem til forældrene fra den 25. oktober 1927, at der ikke var penge med endnu: "Jeg skal gøre

mit bedste, jeg skylder jo ellers temmelig mange penge, hvis det bare kunne betales i penge, alt hvad jeg skylder jer, blev det vel nok ordnet." Alene i en mindre by i staten Iowa langt inde i Amerika kunne Arne rammes af hjemve og længsel efter sin familie. Samme brev slutter med en "Hilsen til alle derhjemme og tak Frede og Gudrun for deres breve... og selvfølgelig også mange hilsner til Vagn og Erling, mon Erling kan huske mig endnu... Jeres Arne. Hils Ragna og Christian, jeg håber de har det godt." Gælden til forældrene er et tilbagevendende tema i Arnes breve – men sønnen Kai, der blot var 11 måneder ældre end lillebroderen Erling, spørger han aldrig til. Be' Erling fik at vide, at han havde en jævnaldrende nevø, da han var 12 år. Arne var i 1936 hjemme på besøg og indviede ved den lejlighed Erling i sin hemmelighed. Erling husker, at de sad omme i lysthuset på en divan, da han fik det at vide og først nu forstod, hvorfor Arne altid sendte penge hjem. Men en hemmelighed var det fortsat. Arnes hemmelige barn var tabu i familien – og sådan blev det ved med at være frem til 1985.

Kais historie

For Kai Møller Jakobsen ser historien ganske anderledes ud. Han voksende op uden sin rigtige far, de første år hos sin mormor og morfar i Nees, siden med en stedfar, der tog imod ham som sin egen søn. Efter fødslen havde Magda Jakobine Jacobsen fået plads som husbestyrerinde i Bøvling, hvor hun traf Arthur Immanuel Christensen fra Fjaltring. De faldt for hinanden, og resultatet var endnu en søn, Charly, der kom til verden den 11. januar 1927.

I mellemtiden var Arthur Immanuel Christensen blevet genindkaldt til hæren, så brylluppet stod først den 1. juli 1928. Lille Kai boede fortsat hos sin bedstemor i Nees, mens lillebroderen Charly var i pleje hos sin farmor i Fjaltring. Først da moderen og den nybakte far havde stiftet bo ved Dybe Å i Fjaltring blev drengene og familien forenet. Kai skiftede navn til Kai Møller Christensen efter stedfaderen, men beholdt Møller som sit mellemnavn.

Hos forældrene i Fjaltring blev der ikke snakket noget om hans rigtige far, og hans nye far behandlede ham ikke anderledes end sin egen søn, fortæller Kai senere i en erindringsamtale. For ham var Arthur Immanuel Christensen hans far, og sådan blev det ved med at være indtil faderens død i 1946. "Men siden jeg var omkring fire år og gammel nok til at forstå, har min bedstemor altid fortalt mig, at jeg havde en rigtig far i Amerika."

En ung Arne Jensen Møller.

Magda og Arthur Christensen med børnene Charly og Kai.

Kai voksede op og blev fisker – mærkværdigt nok den eneste fisker blandt de mange nærmeste slægtninge på Vestkysten. I de første år fiskede han på Vesterhavet og videre ud i Skagerrak og Nordsøen. Da han som 25-årig begyndte at fiske på Østersøen, traf han på sin første tur i land i Rønne en dejlig bornholmsk pige ved navn Else Gudrun Marker. Hun blev siden hans kone og flyttede med ham til Lemvig lang mod vest. Parret fik fem børn, den første var Irene i 1950, og snart fulgte de andre børn, den sidste i 1959. Kai fortsatte som fisker helt frem til 1974. Da solgte han kutteren og begyndte i stedet at bygge huse som tømrer. Ikke fordi det var dårlige tider for fiskeriet, men han havde lovet sig selv, da han var 25 år, at han ville holde, da han var 50. Og det holdt han.

I 1977 stillede han op til byrådsvalg for Fremskridtspartiet – og blev indvalgt. På grund af sine stærke synspunkter blev han snart en kendt figur i kommunen, ikke som Kai Christensen, men som Kai Møller. I de otte år han sad i byrådet, blev han aldrig kaldt andet end Møller – og hans billede var tit i den lokale avis. Men familieforholdet til Møller-slægten var dengang ikke kendt for andre end Kai, heller ikke for familien fra Krabbesmark og Balleby. End ikke Kai Møllers egne børn var klar over, hvorfra faderen havde sit mellemnavn, og deres farfar i Amerika forblev en hemmelighed, selv da de for længst var flyttet hjemmefra.

Selv troede Kai ikke, at han nogensinde ville få sin far at se. Han regnede ikke med at høre noget til ham, før han engang måske så en notis i avisen om, at han var død.

Sådan kom det imidlertid ikke til at gå.

Forenet som enkemænd

Else og Kai Møller Christensen havde den store ulykke at miste deres ældste datter i 1975. Hun døde af brystkræft, i en alder af 25 år. Seks år senere mistede Kai sin hustru gennem mere end 30 år. "Sorgen var størst ved datteren, men savnet størst ved konen," konstaterer han i dag.

Det tog tid at komme op igen. Heldigvis havde han sit arbejde, der bragte ham ud mellem mennesker, og sit tømrerværksted i husets underetage, hvor han var glad for at sysle, når han var alene. Da Kai fyldte 60 år, kunne han være gået på efterløn, men valgte at fortsætte med tømrerarbejdet nogle år endnu. Det følgende efterår fik han uventet besøg, da Arnes søster, Gudrun, pludselig dukkede op i døren til værkstedet. Det var i efteråret 1985. Kai husker den første samtale næsten ord for ord:

"Godaw," sagde Gudrun og stoppede sig selv. Hun turde næsten ikke gå ind ad døren. "Du kender ikke mig," fortsatte hun.

"Nej, det gør a da et'," svarede Kai.

"Ja, men jeg hedder Gudrun Møller, jeg ved ikke, om jeg er velkommen. Ved du, hvem jeg er," spurgte hun.

"Ja, så ved jeg godt, hvem du er. Ja, du er vel min faster," svarede Kai. Det måtte Gudrun medgive og fortalte videre, stadig lidt formel:

"Arne har lige været hjemme, og han har ytret ønske om at se dig."

"Det skal han være velkommen til," reagerede Kai prompte og bød Gudrun ovenpå til et glas i stuen.

Hun takkede ja, men havde sin mand, Charles, ude i bilen. Han blev også budt med ind, og Kai fandt i den anledning en flaske champagne, som han lod proppen springe på. Oppe i stuen tog Gudrun tråden op igen:

"Jeg skulle hilse fra Arne og sige, at hvis du sidder lidt hårdt i det, så kan han afse nogle penge, det har han ikke kunnet før."

"Tak for tilbuddet, men jeg opfylder desværre ikke de betingelser," svarede Kai – med henvisning til, at han havde klaret sig udmærket som tømrermester...

For Kai Møller blev det herligt på den måde at møde sin nye faster og ikke mindst den lune

"onkel", Charles Vejling, som han siden besøgte mange gange. Også for Gudrun blev det et spændende møde: "Hu ha, hvor han dog ligner sin far," sagde hun bagefter med henvisning til både hans skikkelse og gang og den måde, han grinede. Før Arne havde bedt hende opsøge Kai, var hun slet ikke klar over, hvem han var, fortalte hun Kai. Det var fætteren Niels Balleby, der kendte til Arnes søn.

To-tre måneder senere kom Arne hjem til Danmark for at møde sin søn – og med sig havde han sin anden søn, Leon, der gerne ville møde sin storebror. De havde bestilt værelse på Hotel Nørre Vinkel og satte Kai i stævne på værelset. Han tog derud, fandt værelset og bankede på. Ingen svarede. Han åbnede forsigtigt døren og fandt dem begge liggende på sengen. De sov. Det var der ikke noget at sige til; det var lige over middag, men sen aften efter californisk tid, og de havde fløjet hele natten. Kai satte sig og ventede – og frydede sig indvendigt.

De to vågnede snart, og de gik alle tre ind i restauranten for at få frokost. Det blev til en masse snak, i flere timer...

"Are you meget religiøs?" spurgte Arne på et tidspunkt forsigtigt.

"Do you mean, if I believe in God?" svarede Kai og holdt en kunstpause. "The answer is no." Så smilede Arne og rakte hånden frem for at trykke hans hånd; det var de enige om. Som de andre børn af Krabbesmark havde Arne fået religionen galt i halsen allerede som lille. Omvendt så vidste han, at fiskere fra den egn af landet kunne være voldsomt religiøse, så nu ville han lige vide, hvor han havde sin søn, så han ikke kom til at fornærme ham.

Om aftenen inviterede Kai Arne og Leon til fest hjemme i huset på Falkevej, hvor Kai havde tromlet hele familien sammen. "Amerikanerne var meget imponeret af min store familie, vi var 17 børn, svigerbørn og børnebørn den gang, nu er vi flere," fortæller han. Det blev et stort og ganske muntert party med stegt ål og rødspætteleter.

Det viste sig snart, at vægtige tab bandt dem sammen; de havde begge mistet deres kone og en datter af kræft. For Arne var det netop hans kones død, der var baggrunden for, at han nu tog forbindelsen op. Kais mor, Magda Jakobine Christensen levede dengang stadig. Men hun var efterhånden 82 år. Arne spurgte ikke ret meget til hende, og Kai havde aldrig hørt hende ytre ønske om at træffe Arne, så de mødtes aldrig. Hun døde senere samme år.

"Jeg havde aldrig tænkt på at opsøge Arne, men det var en stor oplevelse at møde ham – og Leon og hans familie," fortæller Kai. Det gav ham en helt ny dimension i tilværelsen at få en far og en bror i USA, forklarer han. For Kais egne børn var det en dejlig oplevelse pludselig at have en farfar og en onkel i USA.

Efter det første møde skrev de sammen, snakkede sammen i telefon og mødtes siden flere gange. Kai gik ud af byrådet til nytår – og rejste i marts 1986 til Californien i tre uger. "Jeg havde en pragtfuld tid i et dejligt klima." Under besøget lærte Kai også Leons søn, Mark, at kende, og han besøgte sin afdøde søster Inas enkemand, Frank, og hans familie.

Forbindelsen blev holdt ved lige, også efter Arnes død i 1988. Blandt andet fejrede Kais nye amerikanske niece, Dawn, sin 17-års fødselsdag hos sin vestjyske farbror, da hun sammen med sin far Leon og begges kærester var på besøg i Danmark. Senere var Inas datter, Sue, på besøg i Danmark med sin datter Katie.

Med Arne fik Kai en større familie i Vestjylland – og vi andre fik en fætter. Det største store familiemøde fandt sted ved Gudruns 80's-års fødselsdag i 1991, og familieskabet er siden blevet uddybet. Men uden for familien var der åbenbart nogle, der fik ondt af, at Kai som rabiat frem-skriftsmand var brorsøn til den kommunistiske gårdejer i Ramme, Vagn Møller. I hvert fald blev Vagn flere gange ringet op af onde tunger, der fandt det sjovt at drille ham på den måde.

Mange kærlighedsbørn i slægten

Noget helt andet er, at Kai Møller fra sine unge dage har et barn fra en anden forelskelse, en

søn ved navn Henning Trillingsgaard, der voksede op i Fabjerg med sin mor og stedfar. Kai har aldrig opsøgt ham, fordi han ikke vil trænge sig på, hvis ønsket om kontakt ikke er gensidigt. Han fortalte dog for et par år siden sine andre børn om deres bror – så de er forberedt på, at der bliver en ekstra arving, når den tid kommer...

I dag er det helt almindeligt og accepteret med børn uden for ægteskab. Men sådan var det langt fra i slægtens tidlige historie, der fortæller om mange andre såkaldt uægte børn blandt slægtens mænd og kvinder, og det er den af Krabbesmarks historie:

- Kai Møllers oldefar på Krabbesmark, Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4), havde en uægte halv søster, *Gammel Mariane o æ bjerg*, der siden blev en agtet kone blandt missionsfolk, sådan som fortalt i kapitel 50.
- Holger Kristen Møller og Krista Møller (børn af ane nr. 4) havde begge et barn uden for ægteskabet, det ene ganske uønsket, som fortalt i teksten ved siden af.
- Christen Møller Munch (fætter til ane nr. 4) var selv blevet undfanget uden for ægteskab, og ligeledes blev hans søn, Peter R. Munch, der siden blev radikal minister i flere regeringer, som fortalt i kapitel 49.
- Da Jeppe Christensen (fætter til ane nr. 6) var tjenestekarl på Nørre Vinkel, avlede han sønnen Christen Jepsen Nygaard, der blev hædret med både Danne brogskorset og en fransk fortjenstmedalje, som fortalt i kapitel 57.
- I kapitel 49, *Kærlighed på Kabbel*, opregnes mange andre af slægtens kærligheds børn, som datiden gjorde så mange krumspring for, og der fortælles om Slegfreds børn, "Vitterlige horeunger" og Knæsatte børn.

Noter

- 1 Således har Kais mormor senere fortalt ham om besøget.

At være et uønsket barn

Helga Sofia Madsen voksede op som et uønsket barn, fornægtet af sin far, forladt af sin mor og forbandet af sin mormor. I sit livs efterår opsøgte hun sin fars familie – ikke så meget for at finde ham, som for at finde sig selv.

Holger Kristen¹ Møller (fætter til nr. 1) fik den 7. februar 1926 en datter, som han ikke ville stå ved. Han overlod det til moderen, en tjenestepige ved navn Rigmor Eleonora Madsen, at tage konsekvensen af en fælles kærlighedsakt i maj året før. Men heller ikke hun havde plads til et barn i sit liv, så derfor kom den spæde Helga Sofia Madsen i pleje, først hos en plejefamilie, siden hos moderens forældre.

73 år senere, den 25. september 1999, skrev Helga Sofia Madsen, nu Helga Michelsen, følgende brev til en lidt yngre kvinde i Lemvig:

”Kære Inga Mortensen. Du må undskylde, at jeg ulejliger dig med spørgsmål. Men som det fremgår af min dåbsattest, har vi samme far, så du kan glæde mig med at besvare nogle spørgsmål. Jeg vil gerne kende mine rød-

der, så derfor er jeg i gang med slægtsforskning. Og den mest korrekte oplysning får jeg nok af dig, for eksempel, hvordan var han som far, og hvilke sygdomme og skavanker havde han. Dette skal jeg ikke bruge i min granskning, men jeg vil gerne vide det. Jeg kan nemlig ikke finde ret meget af mig selv i min mor...”

Brevet fortsætter med en reference til fælles bekendte og en appel om at svare. Vedlagt brevet var en kopi af dåbsattesten fra Møborg-Nees Pastorat.

En forbandet barndom

At Helga Sofia Madsen var uønsket, har hun vidst, så længe hun kan huske. Det lyseste punkt i hendes barndom var hendes morfar, Peder Madsen, der tog sig af hende, så godt han magtede. Det var ham, der fjernede hende fra plejefamilien, da han efter tre år så, hvor skidt hun trivedes. ”Her skal hun ikke være,” sagde han og tog hende med sig hjem til husmandsstedet Vester Kvolksbækhuis i Møborg.

Her var Helga imidlertid også uønsket. Mormoren ville ikke have sin datterdatter i huset, men hun blev

ikke hørt; morfaderen havde bragt den lille Helga til gården, og derved blev det. Mormoren svarede igen ved at forbande sit barnebarn: ”Du ender i Helvede!” sagde hun ofte. Eller: ”Du er en horeunge!” fik Helga at vide, dog uden at forstå, hvad det betød.

Hvorfor mormoderen reagerede sådan er stadig en gåde for Helga. Hun havde selv bragt syv børn til verden, den yngste var rejst hjemmefra, mens to lidt ældre sønner tjente hjemme på gården. Mormorens fordømmelser havde ikke et missionsk udgangspunkt, hun var nærmere syg. Nogle år efter udviklede hun en egentlig sindslidelse med anfald, der gjorde, at hun kunne sætte ild til gardinerne eller pakke indboet sammen i vished om, at hun var ved at flytte – alt imens hun gik rundt i sin egen verden med skræmmende stive øjne. Når hun havde sine ture, var det kun Helga, der kunne berolige hende.

Næste dag eller næste uge var det samme mormor, der rykkede hårtotter af hovedet på Helga, for eksempel fordi hun sad og læste i en bog; det kunne Helga lide, og det kunne mormoderen ikke klare. Helga klarede sig godt i skolen, og det faldt heller ikke i god jord hos mormoderen.

Her voksede Helga op i den tro, at bedsteforældrene var hendes far og mor. Det var mere, end hun kunne holde til. Men holde skulle hun. Sådan fortsatte det i mange år indtil en skæbnesvanger dag i roetiden, da en ungmedhjælper bragte hende på sporet af den virkelige sammenhæng. Helga var 11-12 år og havde drillet karlen lidt, der svarede igen ved at udfordre hende: ”Du tør ikke gå ind og sige bedstefar til din far!” Det turde Helga da godt og gik tilbage til gården. Her fandt hun faderen i stalden i færd med at lære en kalv at drikke fra spanden. Han stod med hånden helt inde i munden på kalven, da der lød et ”Bedstefar!” tværs igennem rummet. Han kikkede op, satte langsomt spanden fra sig i grebningen og råbte så højt som aldrig før: ”Hvad sagde du? Det siger du aldrig mere!”

Pigen fik et chok. Ikke en pind forstod hun af det hele. Hun løb over til sin faster – morfarens søster – og fortalte, hvad der var sket. ”Hvorfor blev han så vred?” ville hun vide. Fasteren vidste ikke rigtigt, hvad hun skulle sige.

”Din far er jo sådan en stolt mand, og der er sommetider noget, som man ikke er så meget for at fortælle... men jeg må først snakke med ham om det.”

Efter nogle dage var Helga derovre igen, og over en sukkermad og et glas rabarbersaft fortalte fasteren, med en hånd over hendes: ”Du kender jo godt din moster Rigmor? Ja, det er din mor. Det kan jo let ske, en dag vil du finde ud af det... Du ved, at der er forskel på en mand og en kvinde, og når de går hen og bliver forelsket, så kan der godt blive et lille barn ud af det, og det blev dig...”

Helga forstod. I forvejen følte hun sig ensom, uden megen kærlighed og uden andre børn at lege med, og nu vidste hun, at hun ingen steder hørte til.

Hun fik mange år senere at vide, at hendes rigtige mor ville have haft hende med, da hun endelig giftede sig. På det tidspunkt var Helga seks år, men morfaren havde sagt nej, der skulle ikke kastes mere rundt med det barn. Men ellers havde moderen ikke været der for sin datter. Tværtimod kunne hun ofte finde på at sige til Helga: ”Jeg ville have kvalt dig i fødslen, men det gjorde for ondt.”

Engåde for livet

Mormoren døde, da Helga var 13 år, nytårsaften 1938. Det kunne have været en befrielse for pigen, men det blev det ikke – af mange grunde. Flere af dem var hun helt alene med. Helga kom i realskolen, men måtte holde op – af nogle af de samme grunde. Hun blev konfirmeret i 1940 og kom snart efter ud at tjene på en gård i Flynder.

Helga Sofia Madsens liv kom ind på et godt spor, da hun blev voksen. Som 18-årig giftede hun sig med den 15 år ældre Peter Kristian Madsen fra Nørre Nissum. Her stiftede de hjem, men flyttede efter et par år til omegnen af København. Parret fik fem børn, der voksede op og alle klarede sig godt i livet. I sit arbejdsliv kom Helga Michelsen til at arbejde med mennesker, både som sygehjælper og hjemmehjælper og senere som værge for dårligt stillede børn. Helga giftede sig langt senere til efternavnet Michelsen og stiftede nyt hjem i Brøndby. I dag lever hun pensionistens tilværelse.

I alle disse forgangne år har hendes barndom og oprindelse stået som en gåde for hende. Hun havde svært ved at finde sig selv i sin mor eller bedsteforældrene. Med tiden kredsede hun mere og mere om den tanke at

opsøge sin biologiske far. I 1982 var hun endog forbi hans hus i Thyborøn, dog uden at turde banke på. Kort forinden havde hun skrevet et brev til ham, som hun ikke fik svar på. Skæbnen ville, at brevet var dumpet ind ad døren, netop da Holger Kristen Møllers kone var død kort tid før, og en pårørende, der åbnede brevet, rev det i stykker uden at sige noget til andre.

Helga Michelsen nåede aldrig at møde sin far. Den 9. juli 1985 døde Holger Kristen Møller. ”Jeg ville gerne have mødt ham, jeg håbede på det, men var også lidt bange for det, for man ved aldrig, hvordan man vil blive modtaget. Det var jo noget tys-tys dengang, og det er svært, når man er født uønsket.”

Først i 1999 fik hun, 73 år gammel, modet til at skrive brevet til halvsøsteren Inga Mortensen i Lemvig. Denne gang blev hun anderledes positivt modtaget, allerede med en opringning samme aften, og senere kom Inga Mortensen på besøg sammen med sin mand, Ejvin B. Mortensen, der fortalte meget levende om hendes far og familien.

”Jeg genkendte noget af min egen natur og karakter i det, de fortalte om ham. Der er jo noget i vores gener, der følger os,” fortæller hun siden. Særligt interessant var det at høre om fasteren Krista og kusinen Stinne, der åbenbart lignede Helga så meget, at der ikke var nogen tvivl om familieskabet og den fælles farfar, gamle Christen Møller fra Lomborg (bror til ane nr. 2).

Stinne, døbt Kirstine Marie Møller, var datter af Krista Møller, Holger Kristen Møllers yngste søster. Lige som Helga var hun født uden for ægteskab, men langt fra uønsket; Stinne voksede op med sin mor på den fædrene gård Granhøj i Lomborg og havde meget med familien at gøre, ikke mindst farbroderens familie på Krabbesmark. Her var hun jævnaldrende med den yngste søn, fætterten Erling, som hun ofte legede med.

Krista og Stinne var blot ganske få af de mange slægtninge, der med ét tegnede sig for Helga Michelsen – det uønskede barn, som begyndte at slægtsforske for at finde sin familie. Christen Møller havde i alt seks børn, der tilsammen fik 14 sønner og døtre foruden Helga, alle sammen fætre og kusiner til hende. Hertil kommer 123 næstsøskende børn, men det er en anden historie, der er fortalt i kapitel 81 om De 66 fætre og kusiner.

Noter

- 1 Han er døbt Kristen med i uanset, at hans navn på dåbsattesten for Helga staves Kristian, og uanset, at hans navn i almindelighed blev stavet Kresten.

Breve fra Amerika

Den 19-årige Arne Miller var en flittig brevskriver. De følgende uddrag af hans breve sammenstykker en fantastisk beretning om en rejse mod vest i USA i 1920'erne – en blanding af Hollywoods amerikanske drøm og John Steinbecks Vredens druer.

*"Møller, Arne, landarbejder, født i Lomborg,
19 år gl., bestemmelsessted: N.Y.,
kontraktens nr. 5094, forevist 19. november."*

Med disse få ord blev den ældste søn fra Krabbesmark registreret i den danske udvandrersprotokol¹ som udvandret fra Danmark, da han sidst i 1926 emigrerede til USA. Kontrakt nr. 5094 var den ansættelseskontrakt, der gav ham grønt lys til USA. Arne var garanteret et job hos en slægtning, Anton Andreasen (svoger til Arnes søster Ragna), der havde en gård i Iowa. Arne forlod Danmark tvunget af omstændighederne, og som fortalt i kapitel 84, *De uægte børn*, var afskeden med moderen på Krabbesmark vædet i tårer.

Rejsen gik via København, hvor hans familie sendte ham af sted med Amerika-damperen. Tante Olga (Olga Jensen, næstsøskendebarn til Arne) havde taget kamera med og foreviede det øjeblik, da Arne stævnede ud med Scandinavian-American Lines' store damper.²

Det har været en stor oplevelse for den 19-årige bondesøn. Damperen Frederik VIII var Danmarks største transatlantiske passagerskib nogensinde. Det var bygget 1913 i Stettin – året efter Titanics forlis – og kunne sejle med 1.261 passagerer foruden en besætning på 245. Skibet var det sidste danske udvandrerskib, der trofast sejlede fra København til New York, indtil ruten blev nedlagt i 1935.

Efter 11 døgn og 10 timer³ over Atlanten nåede Frederik VIII Ellis Island ved indsejlingen til New York. Symbolsk vågnede Frihedsgudinden over den lille ø, der havde tjent som U.S. Immigration's modtagestation siden 1892. Her blev landarbejderen fra Lomborg nu registreret som en af de 17 millioner andre immigranter, der gik igennem øens 'tælleapparat'.

Fra New York rejste Arne videre til svogeren Anton Andreasen, hvis farm lå ved Cedar Falls i staten Iowa. Hvordan Arne oplevede ankomsten til Amerika og den videre rejse til Iowa, ved vi ikke. De første af hans mange breve hjem er gået tabt, men fra den 20. februar 1927 har Erling Møller arvet i alt over 100 breve.

Arnes amerikanske rejse er her beskrevet gennem uddrag af de første to års breve. Efter nogle måneder på Antons farm fik Arne nok af bondelivet, som han allerede en gang havde lagt bag sig. Som nyuddannet maskinkonstruktør ville han arbejde med sit fag, så til sidst sagde han op for at drage mod vest, sådan som så mange andre nye amerikanere.

Cedar Falls, Iowa, 20. februar 1927:

Hos Anton er der 25 søer, der skal lægge grise i maj, sikken en hylen, der bliver... Vi malker 14 køer to gange om dagen. Der kniber det jo med at klare sig; jeg kan dog malke syv køer på en time, og får min mælk hel pæn, efter jeg ikke har set en ko i fem år...

Der er ingen steder i Amerika, der er så mange danskere, som her, en rasende mængde. Det er også den bedste jord og de bedste lønninger på farmene, og den tættest beboede stat i staterne. Enhver arbejdsmand har sin egen car (automobil). Ja, mangan en karl på landet kører

i vogne, en stor direktør ville være stolt af.

I går hørte vi om en farmer, ikke mange miles herfra, var fundet i hans garagedør med knust hoved og tømte lommer... Grusomt med alle de forbrydelser. De bruger også at gå ud på landevejene, og når der kommer en og ser tilstrækkelig velhavende ud, stopper de og spørger, om de ikke må køre med. Når de kommer ind i vognen: en revolver for næsen, op med pengene, ud af vognen med ejeren og væk er forbryderen med det hele. Til gengæld tager politiet jo heller ikke blidt på dem, de fanger. En dag læste vi i avisen og så billede af seks mand, der blev hængt en og samme dag. Jo, det er vist rigtigt nok, det er Amerika, man er kommet til.

Jeg bliver nok her hos Andreasens til i sommer, tænker jeg, da det ikke lader til, at jeg kan få plads nogen steder i byen. Vi har ellers prøvet samtlige værksteder og fabrikker, både nær og fjern, uden resultat; men det er jo vinter, og da tager ingen flere folk. Men jeg kan heller ikke godt klare mig med det engelsk, jeg kan, så jeg må hellere tage hyre her i sommer... Ja, nu kommer foråret snart.

Til 1. marts går lønningerne op ad, og fra 1. april (endnu mere).. I de 3 vinter måneder tjener de heller ikke ret meget mere end føden. Så der går mange i byen og driver i stedet.

Waterloo, Iowa, 13. juli 1927:

Ellers går det meget godt nede på John Deere, og jeg håber at kunne blive der og arbejde mig op til en dygtig 'toolmaker', eller maskinist. (Der mangler meget endnu, kan I tro. Jeg har lært rent for lidt på det brokværksted i Kolding). En god fagmand skulle, efter hvad der siges, kunne få arbejde hvor som helst i Amerika. Så må jeg jo ud og se noget af det mægtige og store USA... Vi arbejder ikke lørdag eftermiddag i den varme tid, så fritid er der jo nok af (fyraften kl. 5)

Waterloo, Iowa, 1. august juli 1927:

Her på fabrikken går alt sin jævne, støtte gang. De 50 traktorer kommer stadig ud i den ene ende af fabrikken hver dag (besyderligt at de kan få så mange afsat) og så længe de gør det, går det jo godt. John Deere har ikke mindre end 23 lignende fabrikker rundt om i landet, det er vel dog noget, og ikke en af John Deeres folk er, så vidt de ved, i fagforening. Det vil kompagniet ikke have.

For et par år siden blev de dog alle her i Waterloo enige om at gå i fagforeningen, nu skulle der strejkes. De strejkede, og John Deere sagde: "All right, så lukker vi. Vi har penge nok. Men den dag I er ude af jeres fagforening, kan I komme igen." Der gik et halvt års tid, til sulten begyndte at gnave i tarmene på dem. Så kom de en efter en, til de var der alle igen. Sådan bærer industrialisterne sig ad her. I Chicago og New York og lignende byer skulle de have temmelig

1. Tante Olga var på pletten for at fotografere Arne, da Amerika-damperen stævnedes ud fra København. Olga Jensen og Arne Jensen Møller var næstsøskendebørn.

2. Arne står til venstre for lugen, skrev hun bagpå og satte for en sikkerheds skyld kryds og fingeraftryk på billedet.

gode fagforeninger, Unions. Nej, de har en god stærk fagforening derhjemme i Europa (Danmark)...

I sidste uge var jeg ned og se Goethes Faust i biografteatret. Et glimrende stykke efter min mening, men det kan jeg dog ikke få nogen amerikanere til at give mig medhold i. Derimod så jeg et stykke ugen før, rent ud sagt det gyseligste pjat, som jeg ved, du også ville kalde det, mor. Det var da så meget et storartet stykke, sagde amerikanerne, de mennesker har en underlig smag i den retning; kunst, musik, litteratur. Det har de almindelige mennesker her vist ikke meget begreb om, hvad er, og noget barnagtige, synes jeg også mange gange, de er. Hvad en skoledreng derhjemme ville rynke på næsen ad, kan man se voksne folk juble og klappe som tossede ad her. Well, man skal vist være her 50 år, før man burde udtale sig om så stort et land og folk...

Waterloo, Iowa, 14. august 1927:

Du spørger, om vi hører politik her; ikke et levende ord har jeg hørt, siden jeg var hjemme. De ved bare, at hvad der er rød og smager af socialdemokrati, skyer de som pesten. Hvad det ellers er, har de ingen idé om. De stemmer bare på den præsident, hvis talere forstår at skrigte højest og belægge sine ord bedst. Nå, det går jo også meget godt, som det går, men bliver da ikke plaget sådan med skatter, som derhjemme...

Men så er der jo også mange ting, som jeg synes er bedre hjemme, f.eks. her med deres idiotiske forbud (mod spiritus), som jeg synes er det glade vanvid... Landet bliver aldrig en smule bedre, drukkenbolt-forbrydelser flourer som aldrig før. Forbud er ræddenskab, når der i næsten hver et hus er et ølbryggeri og i hver anden en whiskybrænderi. Nej, så galt er det dog ikke, men galt er det. Og hvad koster det så ikke staten hvert år at jage smuglerne, og så endda uden nytte, da man jo kan få alt det spiritus, det skal være. Nej, forbud laver efter min mening ondt værre...

I kan måske ikke forstå, at jeg kalder mig Miller. Det er jeg næsten nødt til, da folk ellers kalder mig Moller, de ignorerer fuldstændigt strengen over o'et, og så synes jeg Miller er pænere.

Waterloo, Iowa, 25. oktober 1927:

Vinteren har allerede lagt sin klamme hånd over alt arbejdsliv. Flere fabrikker her i byen har omtrent lukket. Uden for John Deeres kontor kan man hver morgen se i snevejs af arbejdslø-

Arne skrev troligt hjem til Krabbsmark, i starten ofte flere gange om måneden.

Det billede er taget lige udenfor, hvor jeg bor, så I ser jeg lever på en ganske respektabel plads." Arne i et brev fra Californien, den 6. januar 1932.

se, ventende om der skulle være en chance til at slippe ind. Vi regner ellers med at fortsætte med uformindsket kraft vinteren igennem.

Undskyld, at jeg stadig ingen penge har sendt. Jeg har dem, men jeg er lidt bange for at sende alt, jeg har, nu til vinteren,

man ved jo aldrig, hvad der sker... Jeg skal gøre mit bedste, jeg skylder jer jo temmelig mange penge...

Jeg skal arbejde i aften (overarbejde for første gang)... Her er der ikke noget, der hedder 50% ekstra for overarbejde som derhjemme. Nej, den amerikanske arbejder er en slave, som der var en gammel dansker dernede, der sagde. Og det kan jo være sandt nok, uden fagforening er vi jo ude af stand til selv at bestemme, hvad vi vil have eller ikke have...

Jeg går jo nu i aftenskolen til engelskundervisning. Det er en broget forsamling, alle mulige nationaliteter blandet sammen, mest tyskere dog... I aften sang de Amerikas nationalsang, og alle mand fór jo op på nær en – og det var mig! Lærerinden bebrejdede mig min opførsel; men jeg tillod mig at bemærke, at jeg ikke rejste mig op for mit eget lands nationalsang, så jeg kunne ikke se nogen grund til at gøre det for et fremmed lands. Men måske var det forkert alligevel, at jeg skulle have gjort det af høflighed. Men et er sikkert, havde det været i en amerikansk forsamling, havde jeg kommet til at stå op, enten jeg ville eller ej, måske endog smidt ud eller banket igennem. Amerikanerne er tossede i den retning. Jeg kan huske til en friluftskoncert et eller andet sted, de spillede nationalsangen, jeg var ikke rask nok til at få hatten af. Der var hjælpsomme hænder nok, der fik den af hovedet på mig i en fart...

Waterloo, Iowa, 17. april 1928:

Ja, nu synger det på sidste vers hos John Deere, de vil ikke betale mig nok, og så går jeg. I morgen aften er jeg færdig der. Der er ikke mindre end 8-10 andre toolmakere, der også har holdt op af samme grund. Se så starter jeg min automobil ganske stille, og så går turen, jeg tænker jeg sætter kursen mod Chicago først. Jeg skal nok få noget andet, bedre eller fuldt så godt som dette.

Racine, Wisconsin, juli 1928:

Nu har jeg for resten fået et nyt job på en fabrik, som laver automobilkølere, varmeapparater og den slags ting... Jeg sagde mit sidste job op en lørdag aften, og mandag morgen havde jeg noget andet. Det er en god by for toolmakere. Jeg ved, jeg kunne gå ud og få 10 forskelli-

ge job, om jeg ville. Det er ganske behageligt ikke at skulle gå og ryste for at blive fyret... Manden, der ejer fabrikken (en svensker), startede op for ikke så mange år tilbage, og nu er han millionær mange gange. Jeg begyndte med at arbejde om natten dernede, 12 timer fra 6 til 6 med kun 20 minutters ophold midt om natten. Det var for hårdt for mig, efter et par ugers forløb var jeg helt syg af det, og sove om dagen kunne jeg ikke for varmen. Så i mandags begyndte jeg på dagholdet fra 7 til 5.

Racine, Wisconsin, 17. november 1928:

Der har lige været stort røre herovre på grund af præsidentvalget, som I vel også har læst om i de danske blade. Demokratiet og det rådende parti tabte desværre, og millionærerne satte som sædvanligt deres vilje igennem, selvfølgelig med kæltringestreger. Nede i Pennsylvania sagde de, at Hoovers parti (ham som blev valgt) gav alle negerne en halv dollar og et glas brændevin for at stemme på ham. Hvorvidt det passer eller ej, ved jeg ikke, men jeg ved, at her i byen, på Nash's automobilfabrik, blev alle arbejderne på det kraftigste opfordret til at stemme på Hoover, i modsat tilfælde ville hele fabrikken blive lukket og al industri stå stille, hvis Shmidt kom ind. Sligt vrøvl skulle ingen fornuftige mennesker tro på – så var der jo også den hage ved det, at Shmidt var katolik, hvilket selvfølgelig ikke gjorde det bedre for ham...

For to uger siden var jeg dristig nok til at spørge om en 5 cents lønforhøjelse i timen, hvilket jeg også fik pr. omgående, endda det var sløjt. Så jeg regner med at holde den gående her vinteren igennem. Well, går det så ikke, er verden jo stor nok endda, og jeg har fået sådan en rejse lyst i den seneste tid. Havde det været forår, så havde jeg stukket af.

Racine, Wisconsin, 28. marts 1929:

De fleste toolmakere går med hvid flip og gul frakke eller hvidt forklæde. Siden jeg kom til Racine har jeg også gået i jakkesæt og med manchetskjorte på arbejde. Ja, kunne vi bare blive organiseret, skulle vi snart komme op i løn. Som det er nu, får en murer jo dobbelt så meget i timen, og vi har dog ti gange så meget at lære.

Jeg har lige skiftet pensionat, begrundet på, at konen her i huset er løbet væk fra både mand og fire børn. Det er hårdt for dem, den stakkels mand er helt fortvivlet. Ja, nu har vi snart forår, og med den også rejse lusten. Jeg var lige ved at ville have pakket sammen og rejst i morgen til Los Angeles, Californien, sammen med en amerikaner, som rejser derover.

Hotel Ryan, St. Joseph, Missouri, 17. maj 1929:

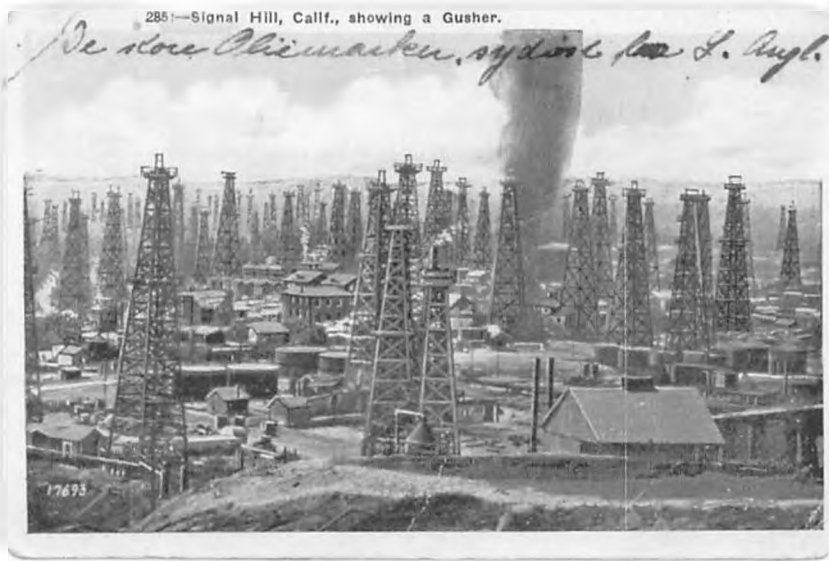
Jeg har været langt omkring, siden jeg skrev sidst. Jeg rejste fra Racine søndag den 12. til Chicago... Tirsdag kørte jeg så til Waterloo, var ude at se Antons og andre gamle bekendte. Startede sydpå her til morgen. Jeg har i dag kørt gennem hele Iowa og et langt stykke ned i Missouri... Ih, hvor er jeg træt og stiv i kroppen af at køre. Hvordan mon jeg vil føle, når jeg har kørt en 14 dage, før kan jeg ikke regne med at være i Los Angeles.

Hotel Baltimore, Manhattan i Kansas, nogle dage senere:

Jeg mødte i aften en fyr, som gerne vil køre med nogle hundrede mil vestpå i morgen, og det gav jeg ham lov til. Jeg ved selvfølgelig ikke, hvad slags mand han er, om han, når vi kommer ud på landet, sætter mig en revolver i siden og kommanderer mig ud af vognen. Men jeg har også min revolver i lommen, så han skal ikke komme så let fra det.

The Ideal Hotel, Flagstaff, Arizona, 23. maj 1929:

Jeg talte med en ung fyr i dag, der kom fra Los Angeles som landstryger. Han havde gået der og set efter arbejde i seks uger, uden at få noget. Det lyder jo ikke videre opmuntrende.

"Der ligger store oliemarken mellem Los Angeles og havet, hele skove af olietårne, I ved de her høje trætårne, hvorfra de borer ned i jorden," skrev en imponeret Arne Miller hjem fra Los Angeles den 29. maj 1929.

Hotel Angora, Los Angeles, den 26. maj 1929:

Hurra, hurra – nu er jeg endelig kommet til den berømte by Los Angeles. Jeg kom for to timer siden... De sidste 60 mil, jeg kørte, var som at køre i en stor have: Palmelunde, appelsinplantager, vinhaver, blomster i alle farver, herligt. Det kom lige på en gang. Som jeg kørte hen ad den tørre sandørken, begyndte det lige pludselig at gå nedad i stejlt zigzag, og der lå det dejlige haveland.

Jeg har endda fem dollar på lommen, så jeg kan klare mig, til jeg får penge fra Racine, hvis jeg da ikke træffer at få arbejde lige med det samme, hvad der dog er meget tvivlsomt; de siger, at der er en tyve ledige mand til hvert ledigt job. Nå vi får se, hvad mit håndværk er værd...

Los Angeles, den 29. maj 1929:

Ja, det gik jo, som jeg ventede. Jeg fik arbejde den første dag i byen. Jeg kunne have fået ti job, om jeg ville, endda er der forfærdeligt megen arbejdsløshed her i byen. Byen er på halvanden million indbyggere. Jeg har fundet et dejligt sted at bo hos dannede, elskværdige mennesker "fra Svendborg av"...

Der ligger store oliemarken mellem Los Angeles og havet, hele skove af olietårne, I ved, de her høje trætårne, hvorfra de borer ned i jorden.

Los Angeles, den 9. juni 1929:

I aften er det lige fjorten dage siden, jeg kom til L.A. Og det begynder jo meget godt, mit arbejde er dog ikke sådan helt tilfredsstillende, for mange snavsede småjob...

Alle filmselskaberne her i L.A. og Hollywood havde en aften en parade med udsmykkede særligt byggede biler, og aldrig har jeg set eller drømt om en sådan pragtudfoldelse: Vognene var bygget i alle mulige faconer, nogle som store skibe med mandskab og det hele, en var

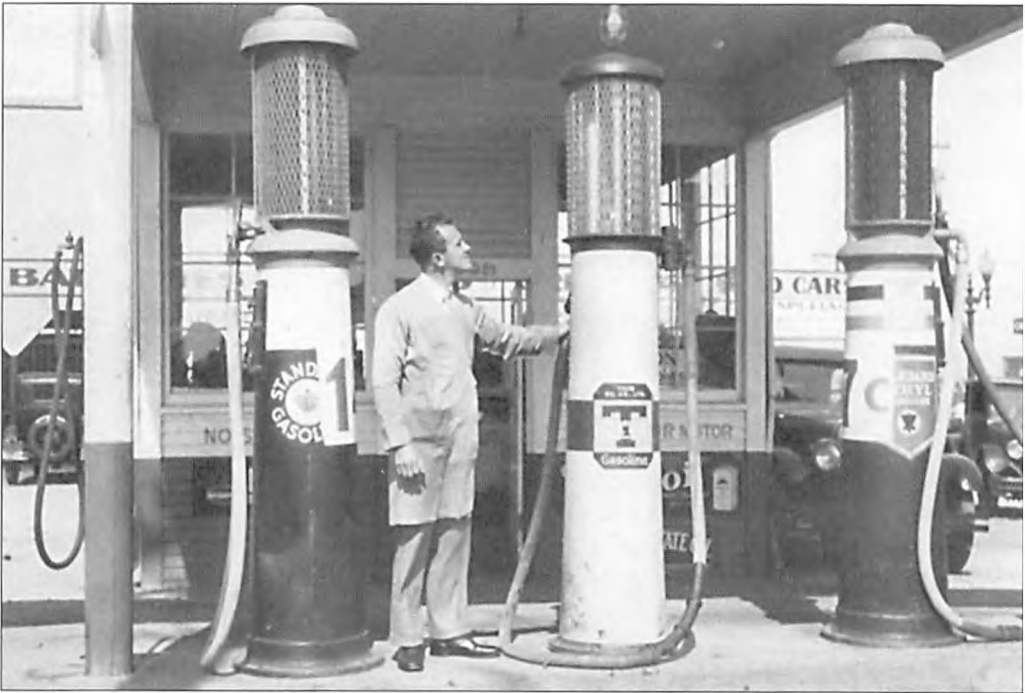
bygget som et stort hotel, hvor de sad ved små borde og drak champagne, klædt i silke og smoking, det var virkelige filmskuespillere, der sad. Andre vogne var bygget som en have med store kunstige blomster, med lyspærer i alle mulige farver, og smukke kvinder lå og sang eller spillede på harpe. Harold Llyods vogn fik førstepræmie, den havde kostet 85.000 dollar at udsmykke.

Los Angeles, den 17. juni 1929:

P.S. Stakkels Johannes, I ved ham, der var hos Antons, har mistet alle sine penge ved en bankfallit. Jeg har ondt af ham.

Los Angeles, den 14. juli 1929:

Har nu haft fem forskellige pladser her i byen. Nummer fire var et sted, de lavede tandlægemaskiner og -værktøj, men chefen, en gammel svensker, kunne jeg ikke sammen med, så jeg

"Her er et lille billede af mig på arbejde, det er altså gasolin eller benzin pumperne, jeg står imellem, det gitter i bag er til værkstedet som er lukket da det er søndag, længere til højre i bag er mit vaske- og polish-hus, samt pladsen, hvor jeg smører bilerne, de bliver kørt over et apparat som med luftpumper hæver vognen op i luften så man kan gå under dem. Nu er jeg for resten blevet første mand dernede på pladsen, det vil sige der er kun en til, en knægt på en 21 år, som arbejder til 10 dollars om ugen, han sendte væk sin forrige mand, som har været hos ham for flere år. Der er to mekanikere også på pladsen det arbejder for dem selv dog så de kommer ikke os ved. Så nu åbner jeg op stationen om morgenen kl. 7 og arbejder til 7 om aftenen med en halv times middag, for det fik jeg en lønforhøjelse på halvanden dollars om ugen, vel nok imponerende, det er dog bedre end at blive lagt af, jeg troede ellers, det blev mig, der skulle ud, jeg var nok klar over, at en skulle gå, som forretningen har gået i den senere tid. Kunne lide at vide hvad de tjener på benzin derhjemme. På vores billige gas tjener vi for øjeblikket en halv cent per gallon altså en halv cent (2 øre) på cirka 4 liter, det er jo rent fortvivlet." Arne i et brev fra Californien, den 6. januar 1932.

Den moderigtigt klædte Arne i Milwaukee, Wisconsin, omkring 1927.

gik. De skandinaver og tyskere er nogle værre slavedrivere at arbejde for. Nu har jeg endelig fundet en plads, jeg synes om, ved et filmselskab i Hollywood, har været der de tre sidste uger, istandsætter kameraer, optagelsesapparater og alle deres småmaskinerier. Fint job, rent urmagerarbejde, god løn også, vi er kun tre toolmakers, vi har både baderum, omklædningsværelser og alt muligt på arbejdspladsen, eller laboratoriet, som det hedder. Selskabet sidder inde med patentet på farvefilmen, så de er rige som bare ... Det er bare temmelig langt at skulle køre på arbejde 10 mil hver morgen i den mest forfærdelige trafik. Ganske vist, jeg begynder ikke før klokken otte om morgenen, så jeg har tid nok, går hjem klokken fire om eftermiddagen. Spiser vores medbragte mad i arbejdstiden. Tænker jeg flytter derud i Hollywood at bo. Sidste søndag var jeg i et af verdens flotteste teatre, beliggende i Hollywood, så 30 af de store filmstjerner på scenen.

Så vidt Arnes første breve. Hans nye arbejdsplads blev senere til filmselskabet Technicolor, og her arbejdede Arne Miller som cine technician til sine arbejdsdages ende – bortset fra krigstiden, hvor han blev tvangsudskrevet til olieindustrien.

Arne Møller skrev allerede i december 1928 hjem, at han var blevet bolsjevik og ville stikke en tur til Rusland, som fortalt i kapitel 92, *Fristed for flygtninge*. Sidst i 1930 havde han fået nok af Amerika og rejste hjem for at blive. Men sådan skulle det ikke gå. Han tog snart tilbage til USA, hvor han i 1933 giftede sig med en dansk pige, han mødte derovre, Dagny Baunbæk fra Holstebro.

Parret fik børnene Ina og Arne Leon Baunbaeck Miller.

Rusland besøgte han i 1936.

Noter

- 1 Registret over udvandrede danskere på Rigsarkivet.
- 2 Erling Møller husker, at billedet er fra 1926; det kan også være fra 1931, da Arne udvandrede til Amerika for anden gang, idet dette årstal – fejlagtigt mener Erling – er anført bag på fotoet.
- 3 Gennemsnitlig overfartstid iflg. Skandinavien-Amerika Linjen, København 2001 side 427. overfartstabel for FREDERIK VIII og andre af Skandinavien Amerika Linjens skibe.

Frank og Ina Hefler med datteren Sue omkring 1959 foran Arnes hus på Gennessee Street 2210 i Los Angeles.

The Miller Clan – brev fra en enkemand

Arne Millers datter Ina døde af kræft i 1984. Et par år forinden var hun i Danmark sammen med sin mand, Frank Hefler, der betog familien med storm. Ina var meget interesseret i slægten, og Frank, der selv var af hollandsk afstamning, var opsat på at lære hendes rødder at kende.

12 dage efter sin kones død skrev Frank Hefler dette brev fra Westminster i Californien til Erling:

”Kære Erling. Jeg sidder her med en stak fotokopier af dit værk om Krabbesmark og Balleby. Jeg har fået lavet en komplet oversættelse... Det gjorde det mere oplysende for Ina og mig og resten af den engelsktalende familie. Dine anstrengelser for at give mig en bedre forståelse af Møller-familierne har været til stor hjælp for mig, især med at samle mine følelser og tanker om den særlige kærlighed, vi følte sammen ved at møde, hilse på og bryde brød med hele Møller-slægten...

Ina snakkede om jer på sine sidste dage. Vi mindedes vores rejse til Krabbesmark og så alle de gode billeder og lysbilleder af dig, Vagn, Gudrun, Frede og alle de andre. Mind alle på, at Ina tænkte på jer sin sidste nat, fredag den 10. februar 1984. Hun døde fredfuldt, hjemme, i vores seng, i mine arme, sådan som vi var blevet enige om...

Jeg har aldrig kendt eller mødt en så fantastisk kvinde, og jeg møder måske aldrig mere en som hende! Jeg ved ganske enkelt, at jeg elskede hende, og jeg hviskede det i hendes øre kl. 22.50: 'JEG ELSKER DIG!' – på dansk – og hun sagde: 'Det ved jeg'...

Hils venligst alle. Og tak. With love, Frank.”

En vestjysk house maid mødte en peon fra Lomborg

Gudrun Jensen Møller var house maid i England, før hun i 1936 mødte verdensmanden Charles Vejling, der havde arbejdet som peon på Argentinas pampas, brobygger i Andesbjergene og omrejsende vagabond på det sydamerikanske kontinent.

Gudrun Jensen Møller var 25 år, da hun kom hjem fra England. Her havde hun siden marts 1936 tjent i huset hos Hamiltons, en familie, der boede i en lille by nær Windsor Castle. Byen lå kun en times togkørsel fra London, så på de få fridage kunne Gudrun besøge den engelske hovedstad. London var i 1930'erne stadig det centrum, hvorom det store britiske imperium drejede. 'Verdens mægtigste stad' havde andre slægtninge kaldt byen sidst i 1800-tallet, da de slog sig igennem som kreaturkommissærer i London. Men det er en anden verdenshistorie, der er fortalt i kapitel 48, *Breinholt-klanens store studeeventyr*.

Sidst i 1936 kom Gudrun hjem for at arbejde som pige hos sine forældre på Krabbesmark. Hun var efterhånden i flere år rejst ud om foråret for at tjene og så at vende hjem igen om vinteren. Som berettet i bind 2 om børnene fra Balleby og Krabbesmark havde hun adskillige gange tjent om kokke- og stuepige i København. Rejserne havde givet hende et udsyn, der var større end de fleste vestjyske pigers. Derfor var det ikke så mærkeligt, at det var hende, der var bud efter, en aften hun var til bal i Lomborg Forsamlingshus. Hun havde først danset med Georg Langtoft, der spurgte hende, om hun ikke kunne snakke engelsk efter sin Englands-tur?

Jow, det ka' a da selvfølgelig. Hwa trow'e du, at a tuw der øw'er at'er?

Ja, for der er en her, der lige er kommen hjem fra Amerika. Ham må du jo ku snak med.

Og så blev hun præsenteret for en ung mand, som hun straks tiltalte på engelsk. Men han var åbenbart i drillehumør, så han svarede på spansk. Længere kom den samtale ikke, og Gudrun gik hurtigt over til pigeflokken igen. Men et frø var lagt, selv om der skulle gå måneder, før de mødtes igen.

Den spansktalende fortæller

Den spansktalende mand var Charles Vejling fra Lomborg, der netop var kommet hjem fra Argentina og sammen med en bror, Verner, havde købt Sønderkjær, en stor hedegård i Vind sogn. Nu gik det hverken værre eller bedre, end at Verner Vejling mødte en pige, Ester Agger fra Nørre Byskov, der var en af Gudruns veninder. Den følgende sommer den 6. juni 1937, stod brylluppet for Ester og Verner. Gudrun skulle varte op – og Charles skulle med til festen.

Da blev det mere alvorligt for de to. Charles var en meget lun fyr, der på én gang var beskeden og stor i slaget. Der var en verden til forskel mellem ham og de andre unge karle i Lomborg. Efter et par måneder var tiden moden til at præsentere Charles for familien på Krabbesmark. Erling, der dengang var 12 år, husker den første gang, han mødte manden fra Argentina:

"Da der skulle være opskjær på Krabbesmark, foreslog Gudrun, at hun inviterede en ven med til denne aften. Opskjær var en lille fest, når det sidste korn var høstet. Det var den første af flere fester for høsten; senere, når den sidste korn var kørt i laden, fejrede vi kjør'ind og senere igen var så høstefesten med gæster, men det var kun sjældent på Krabbesmark. Ved denne sommers opskjær dækkede Gudrun lidt pænere op end ellers, og jeg havde meget travlt med at pynte med blomster. Ved 8-tiden om aftenen dukkede så den for os helt fremmede mand

Charles Vejling arbejdede som latinamerikansk peon – landarbejder – på den argentinske pampas.

I 1927 fik Charles Vejling arbejde i Argentina hos den vestjyske bonde, Anders Laulund fra Bøvling, der havde en estancia på størrelse med Fyn.

Gudrun i sin uniform – her med en datter af den københavnske reklamefotograf, som hun tjente hos. En dag under vinduespudsning opdagede hun, at en bekendt fra Lomborg også var ved at pudse vinduer i huset overfor. Det var Maren Braagaard fra Lundsbyhus. En tid efter var de i byen og blev fotograferet sammen på rådhuspladsen af en kanonfotograf, der få minutter efter kunne levere billedet som postkort i så mange eksemplarer, man ønskede. Et sådant billede sendte hun hjem til mor. Kortet er stemplet 11. juli 1933.

op. Da karlene kom ind, og vi sad ved de varme æbleskiver, kom snakken i gang. Og vi hørte lidt mere om Argentina og om forholdene der, meget mere end Gudrun havde fortalt tidligere.”

For Erling og hans familie var det spændende at høre den spansktalende mand fortælle sin historie, der egentlig var startet noget mere ubarmhertigt end de flestes. Charles Vejling var kun syv år, da han i 1914 blev sendt ud at tjene. Hans forældre fandt en plads til ham som hjorddreng i Sønder Kjeller hos Peder og Stine Kjeller. Han kunne dog ikke nøjes med at se efter de græssende køer. Som der står om ham i Slægten fra Kjølhedehede, måtte han selvfølgelig hjælpe til med alt forefaldende arbejde, der kunne udføres af en dreng.

Livet som arbejdsdreng og karl fristede ikke Charles mere, end at han i 1926 tog den store beslutning og rejste til Argentina, i en alder af 19 år. Rejsemålet var en estancia, som en farm hedder dernede, ved Lartigau. Her arbejdede hans storebror Frederik allerede, og han havde endog sit eget smedeværksted. Gården tilhørte Anders Laurlund fra Bøvling, som Charles kendte til gennem Niels Skovmose i Vandborg, hvor han havde tjent. Det fælles bekendtskab betød dog ikke, at Charles fik en særlig venlig modtagelse i Argentina. Efter godt vestjysk noget-for-noget princip anviste Laurlund ham en sæk i et hjørne af laden, hvor han kunne sove, indtil han fik tjent til en seng.

En gård på størrelse med Fyn

Charles beklagede sig ikke over forholdene, og arbejdet tiltalte ham. Gården var på størrelse med Fyn, og som peon – tjenestekarl for el patron – havde han sit daglige arbejde på selve estancia'en med landbruget og nyttehaven.

Markarbejdet på de enorme arealer var endeløst. I de første år foregik det med heste, og Charles kunne imødesee at skulle gå efter harven i dagevis og ugevis, kilometer efter kilometer ud i intetheden. Derfor varede det heller ikke længe, før han med Frederiks hjælp fik smedet en anordning, hvor han kunne stå, og som blev trukket af sted sammen med harven. Det var vigtigt, at han kunne nå at være hjemme, før det blev mørkt – og før aftens-

Trods 40 graders varme iklædte Charles sig det fineste tøj, da han skulle fotograferes til et postkort – un tarjeta postal a Dinamarca desde Argentina.

maden var taget af bordet. Ur havde han ikke, i stedet brugte han hånden mod solen: Lige så mange håndsbredder der er fra underkanten af solen til overkanten af horisonten, ligeså mange timer er der til solnedgang. Det skete også, at der var bud efter ham til at drive kvæg ude på den argentinske pampas. Det var et anderledes frit liv. Så red han ud med de andre gauchos, som de latinamerikanske cowboys kaldtes.

Engang under høstarbejdet var Charles uheldig at få benet i klemme i tærskværket og måtte indlægges på hospitalet i Dorrego. Det var et dårligt hospital og en barsk oplevelse for den unge dansker; en ting var, at der gik maddiker i benet – der var ingen penicillin den gang – noget andet var, at de øvrige patienter bare døde omkring ham. Charles så fra sit sygeleje, hvordan det ene lig efter det andet blev vippet over i en vogn og kørt ud. Han kunne bare tænke, hvornår det mon blev hans tur? Heldigvis kom hans bror Frederik på besøg i Dorrego og opdagede forholdene. Han fik Charles overflyttet til havnebyen Bahia Blanca, hvor det var et bedre hospital – og det reddede formentlig hans liv.

I 1933 ville Charles hjem. Han fik hyre som smører på et skib til Europa mod at få rejsen. Det blev dog en kort visit til Danmark. Charles opdagede snart, at tiderne ikke var blevet særlig meget bedre derhjemme. Han ville ud igen, og en dag, da Verner og Charles var på besøg hos broderen Ove Vejling på Katrinelyst i Lomborg, bestemte de sig for at rejse over til Frederik i Argentina. De arbejdede sig frem gennem Europa til Frankrig, hvor de tjente sammen hos de franske bønder. Efter et halvt års tid var det imidlertid nok for Verner, der rejste hjem til Danmark.

Charles derimod rejste tilbage til Argentina og Lartigau. Nu tjente han igen som Laurlunds peon, men kun indtil han traf landsmanden Jørgen Hedegård, der var lige så eventyrlysten som han selv. De besluttede sig for at rejse nordpå, arbejdede sig frem, hvor de kunne, blaffede og vandrede på landevejen som crotos – vagabonder – eller sprang på godstog i farten, når de skulle igennem det langstrakte land. De nåede Salta i Nordargentina, hvor de fik job ved et stort broarbejde i Andesbjergene. Det var et vidunderligt smukt sted – 'Himmeriget her på jorden' kaldte Charles det senere.

De kunne imidlertid ikke holde til arbejdet i den tynde bjergluft, der var hård ved luftvejene. Fremdeles søgte de tilbage til lavlandet, hvor deres veje skiltes. Jørgen Hedegård købte siden en gård i Argentina. Også Charles bror Frederik blev i det sydamerikanske land – som smedemester med egen virksomhed. Charles selv tog tilbage til Danmark – og gik til det famøse bal i Lomborg Forsamlingshus.

Beslutningen om at slå sig ned som bonde i Vestjylland blev i sommeren 1937 befæstet med forlovelsen med Gudrun. Snart var parret ude at se efter deres egen gård. De fandt Ny Amstrup i Møborg, en gård på 50 tdr. land, som de kunne overtage 1. november. Brylluppet stod den 28. november 1937 på Krabbesmark – og efter nogle gode ungdomsår fulgte de næste led i slægten, Flemming og Ida.

Noter

- 1 Slægten fra Kjølhede, Kjellerup 1969 – Charles Vejling har nummeret I.E.3.f.

Børnene måtte ikke gå i skole

Marie og Chr. Møller på Krabbesmark stillede krav til deres børns skolegang. De ville ikke sende dem i den missionske folkeskole og tog dem i 1926 ud af friskolen, så de måtte selv undervise dem hjemme på gården.

Der var ikke noget at sige til, at Marie og Chr. Møller ikke ville sende deres børn i den folkeskole, som Krabbesmark hørte til. Læreren på Lomborg søndre skole var nemlig en fanatisk missionsmand, der var så missionsk, at han ikke bare underviste ud fra det Gamle Testamente, men også straffede børnene gammeltestamentligt med bål og brand.

Værst var det, da lærer Ravnsbæk, som han hed, puttede en ulydig elev ned i skolens gruekedel, lagde låget på og tændte op under kedlen med lyng, så drengen kunne mærke, hvordan det var at stege i helvede. I timerne truede han børnene med, at både de og deres forældre endte i helvede, for himlen var forbeholdt de rettroende missionsfolk. Gudruns jævnaldrende veninder, der gik på skolen, fortalte om, hvordan de græd sig i søvn, fordi djævelen ville brænde deres forældre i helvedes ild.

En anden af lærer Ravnsbæks elever, Gunnar Bjerre fra Ferring, fortæller om sin angst for lærerens forbandelser: "Jeg frygtede for, at Satan skulle tage mig sammen med hele min slægt... Et par gange i mørkningen kørte jeg i en flere alen dyb grøft ved mit barndomshjem, fordi det forekom mig, at Satan var efter mig."¹

Med sådan en lærer var det udelukket, at Chr. Møller på Krabbesmark ville sende sine børn i folkeskolen. Derimod var friskolen i nabosognet Bonnet grundtvigiansk - og ikke længere væk, end børnene let kunne gå til skolen hen over gårdens marker. Så her fik både Ragna, Arne og Gudrun deres skolegang. Ragna havde først lærer Knud Andersen, som både børnene og forældrene var så glade for. I 1916 kom Frederik Vestergaard, som de var om muligt endnu gladere for.

Blev smidt ud af skolebestyrelsen

I begyndelsen var Bonnet Friskole uden tvivl en god skole, der blev styret af en dygtig lærerinde som den eneste ansatte. Chr. Møller engagerede sig i den grundtvigske friskole og blev i 1923 formand for skolens bestyrelse – og året efter genvalgt. Friskolen blev med årene kendt som en god skole. Flere og flere søgte skolen, så der efterhånden var for mange børn til, at lærerinden kunne klare det alene. Derfor besluttede bestyrelsen at oprette en klasse af de store børn, men da de ikke havde nogen lærer, blev klassen overladt til lærerindens mand. Problemet var imidlertid, at han hverken havde en læreruddannelse eller pædagogisk tæft.

Gudrun var på det tidspunkt på 7. klassetrin og fik dermed manden som lærer. Han kunne ganske enkelt ikke styre de store børn, især ikke Gudrun og hendes sidekammerat, der hellere satte sig på pulten og snakkede med ryggen til læreren. For nogle af forældrene blev det snart for meget med den uduelige lærer. Flere af dem tog deres børn ud af skolen i protest, blandt andre gartner Poulsen i Rom og smed Emtkjær i Bonnet.

Som formand tog Chr. Møller sagen op i skolebestyrelsen og kritiserede, at man betalte løn til en mand, der ikke var i stand til at undervise børnene. Det var han imidlertid ene om at mene; de andre i bestyrelsen fandt, at det kørte jo godt nok. Konflikten kørte op i en spids og endte med, at Chr. Møller blev smidt ud af bestyrelsen. Han svarede igen ved at tage sine børn

Bonnet Friskole 1920 - det er Gudrun med sløjfe i fletningen midt i anden række.

ud af skolen, og Gudrun blev sendt på en efterskole for både drenge og piger i Jebjerg i Salting. Lillebroderen Vagn, der kun lige nåede fire dage i 1. klasse hos lærerinden, blev i stedet undervist derhjemme. Så i sommeren startede den lille skole på Krabbesmark – med Vagn som eneste elev. Den to år yngre bror, Frede, var endnu ikke klar til at begynde i skole.

Lærte moderne undervisningsmetoder

Marie Møller tog det som en udfordring at skulle undervise sine børn. Hun var allerede vældigt optaget af den moderne grundtvig-kold'ske pædagogik – og ville gerne lære mere. Hun abonnerede på Højskolebladet og læste pædagogiske tidsskrifter som "Bavnen, ugeskrift for fri skole – fri kirke".

I 1926 så hun en annonce for en uges "Feriekursus på Krabbesholm Højskole 2.-8. august til drøftelse af de nye skoletanker... Prisen for kurset, opholdet indbefattet, er 30 kr." Det var lige noget for hende. Formålet med kurset var "at fremme forståelsen af, hvad de nye skoletanker bærer i deres skød og udvide kredsen af dem, der ønsker at tage dem op til drøftelse og praktisk prøvelse," hed det i en artikel over annoncen². Marie Møller tilmeldte sig og tog af sted uden betænkeligheder. I sit første brev hjem fortæller hun, at hun "blev vel modtaget, fik middagsmad skønt klokken var over 2." En time efter var hun til sin første time i Naturhistorie, fortæller hun, og hørte om den nye "måde at undervise børn ikke alene om, men også i naturen, den vi jo altid har om os". Hun reflekterer bagefter over, hvordan hun og Chr. Møller kan omsætte tankerne, når de selv skal undervise deres børn derhjemme: "Naturligvis har vi ikke så megen kendskab til Videnskaben i naturen, men som vi betragter den, kan vi da overlevere vore børn, og så må de jo selv kunne søge videre".

Senere på dagen hørte hun et foredrag "om Marie Montessori-metoden og hvordan hun selv var kommet i besiddelse af de tanker og fået den opfattelse. Det var dejligt at høre, men hun forstod også, hvor vanskeligt det er at komme væk fra det at befale over sine børn, men mente det var den sidste chance, vi havde, det at lade vore børn komme til at forstå i frihed. Det var den sidste udvej for at få livet ind i et rettere spor og selv blive lykkeligere. Det bliver vist ikke let, men kunne vi nå det, hvad vi to vist egentlig har forpligtelse til, ja da vil det sikkert bringe vore børn noget godt, og det er jo det, vi to egentlig vil, hvor til vi end så gør fejl mod dem."

Hun hørte også om "Sexualundervisning i Børneskolen", men det var ikke noget, hun skrev hjem om. Det var for tabubelagt – men ikke mere, end at hun slutter sine breve varmt med "rigtig mange kærlige hilsner og kys til jer alle derhjemme".

Smed provsten på porten

I sin erindringsbog, "Røde faner over Krabbesmark" fortæller Vagn om, hvordan faderens beslutning blev en sag for både provst og skolekommission:

"Fra skolekommissionen og præsten i Lomborg kom der brev om, at i følge loven skulle vi i skole eller i det mindste møde til en eksamen en gang om året. Alt det vidste vore forældre godt, men de var også oplyst om, at så længe børn er sunde og raske, velklædte, og der ikke er konstateret psykiske mangler eller forsømmelser, måtte myndighederne ikke tvangsfrjerne dem fra hjemmet.

Brevet gik i papirkurven, og vi mødte ikke til eksamen. Gjorde vi først det, kunne de jo sagtens have ladet os dumpe i for eksempel religionsundervisning og dermed erklære os for at være forsømte. Dengang var religionsundervisning endnu tvungen. Bibelhistorie gik mor meget let henover, for ikke at tale om katekismus og salmevers, som vi slet ikke lærte, udover når vi sang enkelte, som hun syntes godt om. Efter 2-3 års forløb blev sagen overgivet til provsten. Der kom brev om, at han ville besøge hjemmet for personligt at foreholde mine forældre det utilladelige i deres handlemåde.

I dagligstuen var der normalt ikke varme før om eftermiddagen, men den dag, provsten skulle komme, havde mor lige efter dowre båret et par glødende tørv ind i kakkelovnen og tændt op, så der var lunt, til han kom ved 10-11 tiden. Køkkenet var vores skolestue om formiddagen. Da mor gik ind for at hilse på og være med, skal indrømmes, at jeg stillede mig ved stuedøren for at følge samtalen.

Den begyndte meget pænt med en snak om skolens og undervisningens betydning og så videre. Senere forklarede far, at så længe der var en gammel og så stærkt indremissionsk lærer i Lomborg Sdr. skole, mødte vi hverken til skole eller eksamen. Da provsten blev ved med sit, endte det med, at far med noget hævet stemmeføring gjorde opmærksom på, at hverken han eller nogen anden myndighed havde ret til at trænge ind i vort hjem. Dermed sluttede både samtalen og sagen, idet der så vidt mig bekendt ikke skete mere."

Helt gal kan hjemmeskolen ikke have været. Vagn var som 14-årig på ungdomsskole i Staby: "Her blev min kundskabsstiletgnelse sammenlignet med andres, idet vi allerede den første dag aflagde prøver i dansk og regning. Jeg kom på mellemste hold i begge fag."

Kritiserede regeringens skolepolitik

Senere skrev Marie Møller i et brev til præsten og provsten: "Vi vil endnu en gang bede jer lade os have ro til at undervise vore børn, som vi kan og vil. Vort tid tillader os ikke at arbejde med eksamen for øje, og det er utænkeligt at nogen som helst eksamen vil kunne gavne børnene."

På flere vælgermøde i efteråret 1926 kritiserer Chr. Møller den socialdemokratiske regerings

Vagn og Frede udenfor svinestalden i den vestlige ende af ladebygningen. Bemærk hjulbøren og hummerkassen.

kirke- og skolepolitik.¹ Chr. Møller var selv socialdemokrat, men skuffet over regeringen: "Har I ikke også lovet frihed på skolens område. Men har I rørt jer efter det. I har krævet religionen ud af skolen, og det er jeg med på, men vore børn skal stadig i skolen høre på den blanding af jødedom og hedenskab, som religionsundervisningen er. Derfor har jeg taget mine børn ud af skolen og står nu i en kamp med provsten og de andre myndigheder, som vil trænge ind i mit hjem."

Chr. Møller blev på et senere vælgermøde smidt ud af partiet – men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 74 om *Den socialistiske gårdejer*. To år senere sagde Chr. Møller ved et politisk møde: "Vi forældre har ingen ret over børn uden den, vi tager selv. Vi vil være i fred for tilsyn".

Geografi under avislæsningen

Om selve undervisningen fortæller Vagn Møller: "Muligvis havde vi lært mere på visse områder ved at gå i skole. Men den terperi og dogmatik, der var fremherskende... mente far og mor var ødelæggende for børns udvikling til levende, interesserede og udladnede samfundsborgere. Dansk og regning er grundlæggende og afgørende for al kundskabstilegnelse. Det skulle vi lære og fik da også lært så nogenlunde. Alt andet kunne vi lære efterhånden i overensstemmelse med voksende interesse.

Der var ofte bud til Krabbesmark, ligesom vi jævnligt besøgte fætre og kusiner i Balleby. Far og mor kunne godt se, at det var galt, at vi ikke kom på skoleudflugt som andre børn, så det blev arrangeret, at vi tog med Balleby-børnene og Heldum skole på udflugter. Tidligt blev vi animeret til fornuftige lege. For eksempel var der ikke noget med at kaste med sten eller skyde til måls. Men det var helt i orden at spille bold eller at bade og svømme i dammen i timevis.

Geografilære var fars opgave. Han fore-

Erling, 8 år, tegnet af slægtningen Karen Nikolajsen. Når ugebladet Illustreret Familie-Journal kom om tirsdagen, var han helt elektrisk af forventning. Bladet havde både tegneserier, spændende fortællinger og kuriøse oplysninger, der kunne indgå i hjemmeundervisningen.

2 ILL. FAMILIE-JOURNAL

Kuriositeter

Kanonen som Telefonarbejder

Naar man skal trække Telefon- eller elektriske Ledninger i ubejstet Terræn, betjener man sig af et Middel, der minder om Maaden, hvorpaa man bruger Redningsraketen ved Bjergning af skibbrudne. Fra en Morter udskydes en tynd Line, der kan være op til 2 km lang. Den passerer over det ubejstete Terræn med Ledningsmasten som Maal. Bagefter trækkes Ledningskablet hen til Masten ved Hjælp af den tynde Line.

Verdens største Portaltransværk

Til Fræsning af meget store Maskindele kræves naturligvis tilsvarende kæmpemæssige Fræsemaski-

ner. Den her afbildede skal være den største, der findes. Hele Maskinen vejer en halv Million Kilogram, dens „Seng“ er 28 m lang, Portalaabningen er 4½ m bred og Maksimalafstanden mellem Spindelhoved og Fræsebord er ligeledes 4½ m. Maskinen kan ogsaa bruges til vandrette Boringer. Derved opnaas, at meget store og tunge Maskindele, der skal baade fræses og børes, ikke behøver at flyttes eller spændes om. Der er Tryknapkontakter mangfoldige Steder paa Maskinen til Start og Stop af Motorene og til Regulering af Farten.

„Marsboerne“ foran Afsløringen?

I Amerika er man ved at lave en Kæmpekikkert, der har et Spejl paa 5 m's Tværsmaal. Dens Ydeevne vil blive imponerende. Men endnu for den er færdig, planlægges man Konstruktionen af en Kikkert, der faar en Ydeevne, som svarer til det, et Spejl paa 500 m eller en halv Kilometer kan præstere. Og dermed er man paa dette Felt ude i det rent fantastiske. Man agter at gaa følgende Omvej: Der, hvor Iagttageren plejer at have sit Øje, anbringes en Fotocelle. Det Stjernelys, der rammer den, omsættes til elektrisk Energi, der forstærkes Tusinder af Gange og derefter igen omsættes til Lys omtrent som ved Fjernsynet. Nu kan „Marsboerne“ altsaa vente at blive afslørede.

Erlings skoleskema i Lomborg Sdr. Skoles 3. Klasse - med en times daglig 'Salme-Bibelhistorie'.

Skole Skema for *Erling Møller*

Lomborg Sdr. Skole 3 Klasse

DEN LILLE TABEL

Morgen,
Middag,
Aften
- altid Kaffe med

- det er Richs, der drik's

KL.	MANDAG	TIRSDAG	ONSDAG	KL.
	Vinturen 36-37			8-9
8-9				9-10
9-10	Salme-Bibelh.	Salme-Bibelh.	Salme-Bibelh.	10-11
10-11	Regning	Regning	Regning	11-12
11-12	Læsning	Læsning	Læsning	12-13
12-13	Middag			13-14
13-14	Skr. Dansk	Skr. Dansk	Dansk	14-15
14-15	Geografi	Analyse	Sprog lære	15-16
15-16	Sang	Skrivning	Danmarksh.	KL.
	TORSBAG	FREDAG	LØRDAG	
8-9				8-9
9-10	Salme-bibelh.	F	Salme-Bibelh.	9-10
10-11	Regning	r	Regning	10-11
11-12	Læsning	i	Danmarksh.	11-12
12-13	Middag			12-13
13-14	Dansk	a	F	13-14
14-15	Geografi	g	L	14-15
15-16	Skrivning			15-16

Richs Kaffetilværing er garanteret fri for Kakaoskaller eller andre Fyldstoffer

stod undervisningen ud fra sin avislæsning om små og store begivenheder hjemme som ude i verden - både naturbestemte, som jordskælv, orkan og lignende, og navnlig politisk bestemte som krige, oprør og revolutioner."

Familie Journalen som lærebog

Erling fortæller om hjemmeundervisningen: "Skolen begyndte hver dag, efter morgenmaden var ryddet af bordet. Allerede før jeg selv kom i skolealderen, var jeg med i køkkenet, når mor, Vagn og Frede sang morgensang - efter en friskolesangbog. De var store skolebørn i forhold til mig - Frede var seks år ældre, og Vagn otte år ældre."

Først da Erling fyldte syv, fandt forældrene, at han var gammel nok til at være rigtigt med til undervisningen. Han husker de bøger, forældrene brugte i undervisningen - og påpeger, at deres mor ikke, som Vagn skriver, gik let hen over faget bibelhistorie. Der var ganske vist ingen morgenbøn, men Erling husker, hvor meget hun læste op af Morten Pontoppidans Bibelske Historier, I-III, foruden Odysseus' Rejser og Eventyr.

Chr. Møllers geografiundervisning efter avisen blev suppleret med Holsts "Geografi for børneskolen" og Holsts Atlas. I faget historie læste Chr. Møller op af Nicolaj Nielsens Danmarks-historie foruden to bind af en norsk verdenshistorie.

For Erling var Familie Journalen en særlig kilde til oplysning. Når bladet kom hver tirsdag, var Erling helt elektrisk af forventning. Faderen læste op, først og fremmest Holger Rosenbergs rejseberetninger, der år efter år blev bragt fra hele verden. Tegneserien Villy på Eventyr blev også læst op - af storebrødrene Vagn og Frede, eller til nød moderen. Hjemme hos sig har Erling Møller tre bind af årgang 1940 af Familie Journalen, indbundet af Erling.

I 1935 kom der en ung og mere moderne lærer til Lomborg søndre skole, og så kunne

Erling Møller som 11-årig begyndte at gå i skole. Det var en tre-klasset skole, og som en blød skolestart begyndte han tre måneder i den mellemste klasse, før han skulle til eksamen. Den gang blev eksamen overvåget af Skolekommissionen med præsten i spidsen, og som noget helt uhørt mødte Marie Møller også op og påhørte, at alt gik rigtigt til. Erling Møller bestod og rykkede op i ældste klasse.

Børnene måtte ikke konfirmeres

Vagn Møller fortæller videre om værdierne derhjemme: "Både mor og far lod os under opvæksten forstå, at de gerne så, at vi blev interesserede i alt, hvad der rørte sig i tiden, og deltog i møder og foreningsliv, som de selv gjorde. De sagde dog samtidig, at vi ikke skulle gøre det for deres skyld, men for vor egen, og at vi ikke nødvendigvis skulle mene det samme som dem.

"Livet er skønnere og rigere, når man er optaget af noget fornuftigt."

"Tag ikke altid efter, hvad der står i avisen, eller hvad andre siger. Lær at tænke selv, og dan dig din egen mening."

"Brug ikke tiden til pjat og skidt, dum læsning eller kortspil."

Som følge af disse leveregler havde vi ikke spillekort i huset. Efter min mening hører det til spillereglerne, at man efterprøver rigtigheden af dem. På et tidspunkt læste jeg derfor alt, hvad karlene havde af 25-øres kriminalhæfter og dårlige ugeblade, ligesom vi en vinter igen-nem spillede movsel, når vi var alene hjemme."

"Allerede i 10-11 års alderen blev vi spurgt, om vi ville med i kirke, til foredrag eller lignende. Min storebror Arne har senere fortalt, at han tog med for at blive fri for arbejdet. Det forstår jeg ikke. Når jeg enkelte gange tog med, var det i godt vejr for køreturens skyld. Præstens tale og salmesangen sagde mig ikke noget. Joakim Skovgaards billede af den gode hyrde på altertavlen i Bøvling valgmenighedskirke var derimod mere forståelig. Foredragsmøderne og sangene fra højskolesangbogen kunne jeg meget bedre med, selv om jeg ikke forstod det hele. Engang talte jeg med mor om det, og hun svarede mig med følgende uforglemmelige ord: "Det gør ikke så meget, om noget af høet hænger så højt, at ikke alle fårene kan nå det", og føjede trøstende til, at "det kommer jo nok".

Om det kom til Vagn eller de andre børn er tvivlsomt. De blev næsten alle ateister på trods af forældrenes stærke religiøsitet. Det var dog ikke efter eget valg, at ingen af børnene fra Krabbesmark blev konfirmeret. Forældrene var stærkt optaget af grundtvigianismen – som berettet i kapitel 79, *Draget af de nyreligiøse bevægelser* – men konfirmationen som ritual gav især Chr. Møller ikke noget for:

"Det er noget gøgl. Konfirmationen blev indført ved kongelig forordning, og den blev afskaffet ved kongelig forordning," sagde han altid. Hvordan det hænger sammen, er fortalt i kapitel 24, *Da degnen blev skolelærer*. Chr. Møller så mere konfirmationen som åndelig tvang; at skulle lire en trosbekendelse af sig havde ikke noget med tro at gøre, sagde han. Efter Marie Møllers insisteren gik alle børnene dog til præst – og var glade for det, erindrer Erling: At skulle cykle ned til præsten i Lemvig gav en kærkommen fridag fra arbejdet på gården.

Den anden ældste datter Gudrun var ulykkelig over ikke at blive konfirmeret. Alle kammeraterne fik fine gaver, men hun fik ingenting. Måske havde forældrene lært af de ældstes tårer, for da de tre yngste drenge havde gået til præst, fik de hver et flot lommeur, så de nu selv kunne passe tiden.

Af den gamle skole

De stædige og sværgne forældre på Krabbesmark havde som børn sidst i 1800-tallet selv gået i skole med stor glæde. Marie Møller gik i den nye sogneskole i Heldum. Skolelæreren her var Laust Knude (efterkommer af ane nr. 94), der tidligere var lærer i Skarrild. Marie Møller var

Vær tro

mod det bedste i dig selv

I det at give værdierne fra Krabbesmark videre til de næste generationer har Gudrun været vigtig. Når familien samledes til fest, skrev hun til særlige lejligheder et lille vers på vestjysk. Sådant var det også, da jeg – herværende forfatter – fejrede min 14-års fødselsdag som et alternativ til konfirmationen.

Gudrun gav de værdier videre vil mig, sådan som hun havde fået dem overleveret af sin far – her på vestjysk efterfulgt af en dansk oversættelse:

Å sej- hur'n du ska væ- å æt' wæ-, no
du blywer stow'e,
det kan a æt', men a ka sæj, hwa di
farfar så- te mæ i now-ow'e,
å det war: Wæ al'ti trow i mow det
bejst i dæ sjæl.
Å da di farbror Arne skuld hjem-
fræ; så- (mi) far: Vær al'ti en gow'e
kammerat.

At sige hvordan du skal være og ikke
være, når du bliver stor,

det kan jeg ikke, men jeg kan sige, hvad din farfar sagde til mig i nogle ord,
og det var: Vær altid tro mod det bedste i dig selv.

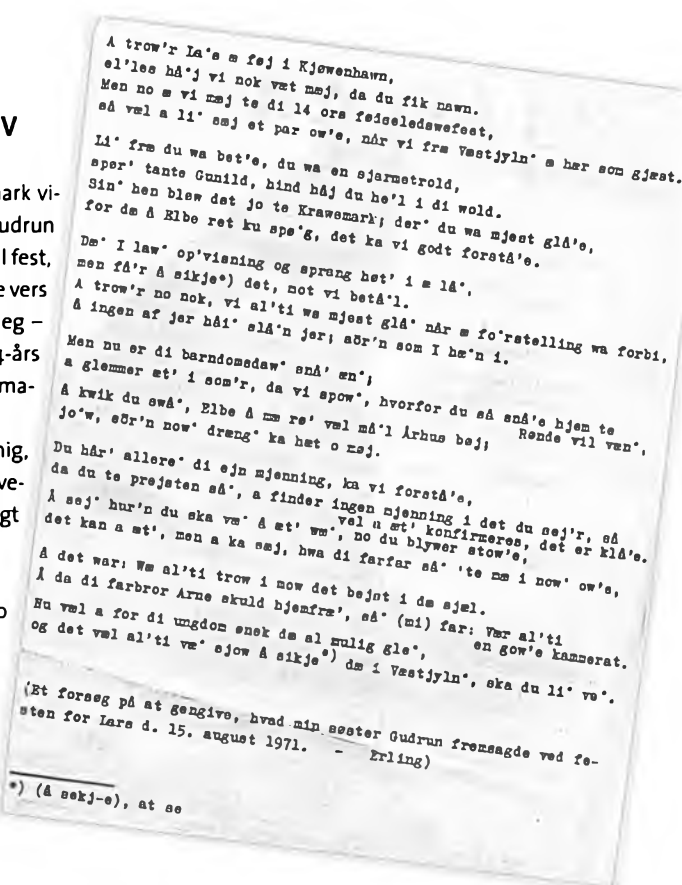
Og da din farbror Arne skulle hjemmefra, sagde (min) far: Vær altid en god kammerat.

Talen er fra 1971, fra før man opfandt nonfirmationen som begreb. I modsætning til min egen far måtte jeg gerne konfirmeres, men ville ikke. Jeg var ellers begyndt at gå til præst som alle de andre i klassen. Vi gik hos den missionske pastor Ramskov.

Allerede den første dag bad han konfirmanderne om at sælge lodsedler – til fordel for Santalmissionen. Det var deringen, der ville, så til sidst rakte min kammerat Gunnar og jeg fingeren i vejret; vi var røde og vant til at samle ind til Biafra og Mother Theresa. Nogle dage senere, da jeg solgte lodder til en dame på vejen, brød hun overrasket ud: Gud, Lars, er du blevet missionsk? Nej, det var jeg da ikke, hvorfor mon hun troede det?

Da jeg havde fået forklaringen, styrtede jeg ned til Gunnar for at diskutere, hvad vi havde gang i; der var jo ingen af os, der var missionske, tværtimod tog vi stærkt afstand fra de missionsfolk, vi var stødt på blandt skolens reaktionære lærere og andre steder i Rønde, der var missionens højborg i det østjyske. Vores diskussioner endte med, at vi afleverede de resterende lodsedler og de penge, vi havde samlet ind til pastoren, samtidig med at vi meldte fra til konfirmationen – forinden havde vi dog sikret os, at vi ville få en fest alligevel.

Og det blev en vældig fest – med det meste af den vestjyske familie til stede. Knap 25 år senere holdt vi nonfirmations-fest for min pap-søn Jon – se kapitel 99 om Min moderne familie. Her var det min tur til at holde tale og give værdierne videre – og citeret blev da også Gudruns ord om at være tro mod det bedste i sig selv.

Kirke- og skolestien til Lomborg, som Erling brugte, når det var vejr til det - tegning af Niels Bjerre. Retten til at færdes hen over markerne var en gammel hævd fra oldtiden. I 1947 var det sognerådet, der sikrede den frie skolevej hen over Braagård over Krabbesmark, Vestergård, Sønder Lundsby, Mellem Kjelder, Lille Bendsgård, Vester og Øster Thybogård, Mullitsgård og Kirkegårds ejendomme: "Nærværende regulativ fremlægges til eftersyn i Lomborg søndre Skole og Rom skole i 3 uger fra den 10. maj 1947 at regne. Underskrevet: Lomborg-Rom Sogneråd, d. 7. maj 1947, P. Christensen, Sognerådsformand."

glad for sin lærer og har siden ofte talt rosende om ham. Om ham er fortalt i kapitel 24.

Jens Christian Agger Møller gik i sogneskolen i Lomborg hos lærer Bjerre. Han interesserede sig især for verdenshistorie og bibelhistorie. Som 11-årig kom han til at tjene hos sin farbroder Mads Møller i Øster Vinkel, men så længe han var i skolealderen, kom han hjem om vinteren for at gå i skole. Konfirmeret måtte de også blive. Jens Christian Agger Møllers lillesøster Agnes blev så begejstret for sognets grundtvigske præst, at hun ville konfirmeres af ham, også selv om han flyttede til Dybe. Hun valgte at gå til fods hele vejen til Dybe bare for at komme til præst hos ham.

Agnes Møller har beskrevet sin gamle skole – den nye skole i Lomborg fra 1896 – i en dansk stil, hun skrev på Vejstrup Højskole i maj-juli 1902: "Jeg mindes tydeligt, da der skulde bygges en ny skole. Vi skulle gå til skole i kirken i denne tid, men det varede ikke rigtig længe, for der kunde vi jo ikke skrive. Så kom vi ned i et af kirkegårdens stuer. Der var snæver plads, men det var dog bedre. Da den ny skole blev bygget, fik vi rigtignok plads, så det kan nok være, vi var glade. Men den gang skolestuegulvet blev malet, var vi ikke glade, nu måtte vi ikke gå ind med vore træsko på, ej heller løbe omkring eller danse. Det sidste var nok det værste.

Når vejret var godt, kunne vi jo lege ude, men ellers var det jo kedeligt for os. Jeg husker så tydeligt en dag, vi ikke kunne komme ud. Da satte vi os på bænkene og råbte i munden på hinanden. Jeg lod som om jeg læste, men læste ikke end da. Til sidst gik degnen ud af skolen, men så varede det ikke længe, før hans kone kom ind og sagde: "I må godt danse, det er for meget at forlange, at I skal sidde stille." Hvor blev vi glade, bordene blev skubbet sammen i en fart, og det gik livligt med dansen."

Denne åbne skole var langt fra den sorte og missionske skole, som Lomborg søndre skole senere udviklede sig til. Degnen var i øvrigt Berthel Bjerre, der var lærer i Lomborg fra 1873. Hans kone, "Madam Bjerre", sørgede for driften af både skoleloden og Lomborg Kirkegård, som de havde købt 1883.

Uddrag fra flere af Agnes stile er i øvrigt bragt i kapitel 70, *Høsten var den skønneste Tid*.

Noter

- 1 "Himmel eller helvede", Bjerreslægten's Brevluc, 1950, s. 13.
- 2 "Bavnen, ugeskrift for fri skole – fri kirke", 23. årgang, nr. 22, spalte 526.
- 3 Lemvig Folkeblad, 27. november 1926.
- 4 Lemvig Folkeblad, 15. april 1929.

Da badelivet kom til Vinkelhage

Strandengene på Vinkelhage var for 100 år siden familiens private paradys. Men i 1931 blev pynten en offentlig badestrand – og et halvt århundrede senere forvandlet til et ferieland med hotel, campingplads og marina.

Set fra Lemvig springer Vinkelhage frem fra vigens skrænter og værner byen fra Limfjordsens større vande. Oven for pyntens enge rejser slægtsgården Nørre Vinkel sig i røde sten – et malerisk, og for nogle i familien helligt, omdrejningspunkt i Møller-slægtens historie. Den første Møller på Nørre Vinkel var Christen Breinholt Møller (ane nr. 8). Han var bare 21 år, da han i 1829 overtog den store selvejergård mellem Horn Sø og fjorden. Den fortælling udfolder vi i kapitel 47 om *Slægtens og Jane Aamunds Nørre Vinkel*. Her skal fortælles særskilt om Vinkelhage som familiens helt private paradys. På strandengene havde Christen Breinholt Møller køer gående på græs, og meget mere ved vi ikke om hans forhold til stranden og fjorden. De første vidnesbyrd om slægtens Vinkelhage har udgangspunkt i hans sønner og børnebørn.

Overmåde smukt

Den ældste søn, Christen Møller, overtog gården i 1867 – efter at en del af ejendommen var udstykket til Øster Vinkel, som en anden søn, Mads Møller, overtog. Her tjente Jens Christian Agger Møller (ane nr. 2), hvis far var den yngste søn fra Nørre Vinkel, Christen Breinholt Stokholm Møller (ane nr. 4). Jens Christian Agger Møller var bare 11 år, da han kom ud at tjene som hyrdedreng. I de år havde han en del at gøre med Nørre Vinkel, hvor hans jævnaldrende kusiner boede. Ikke at han løb over for at lege med dem efter arbejdet. Fritiden var endnu ikke opfundet, og lege, det gjorde en tjenestedreng ikke. Men i middagspauserne, når de voksne sov, havde børnene deres egen tid, hvor de kunne pjatte og løbe ned på stranden på Vinkelhage.

Christen Breinholt Stokholm Møller havde overtaget Krabbesmark i 1869. For hele familien blev Nørre Vinkel et særligt sted, hvor de ofte tog på besøg. Datteren Agnes Møller elskede stedet og udsigten over vigen. Det beskrev hun i 1902 i en højskole-stil om hjemegnen: "Dog synes jeg, det er overmåde smukt, når man sidder på Bakken Vest for Fjorden og ser ned mod Byen, som ligger så lunt nede under Bakkerne, og på den anden Side ligger Teglværket og Herregården Kåbbel med sine Skove."

Tilsvarende blev Nørre Vinkel beskrevet af den københavnske maler Ebbe Kornerup, der omkring århundredeskiftet havde lejet sig ind på gården: "Nør Vinkel var bygget på en bakke, der sprang frem i fjorden med vid udsigt, og bag gården lå en sø. Her kunne jeg male og her var netop de motiver, jeg søgte."¹

Gårdens ejer, Chr. Møller, beskrev han som et urmenneske, der "badede i fjorden til hen i september".

Christen Møllers datter, Ane Møller, overtog Nørre Vinkel sammen med manden Johannes Weibel i 1915. Forfatteren Jane Aamund, der er barnebarn af Ane Møller, har i flere af sine bøger beskrevet livet på Nørre Vinkel. I det tredje bind af familiekroniken, *Oven vande*², fortæller hun om, hvordan hendes mor, Johanne, mindedes somrene på Vinkelhage i 1920'erne:

"Hun huskede den sidste Sct. Hans aften hjemme. Mor lavede majdrik og bagte klejner.

Vinkelhage med Thøger Larsens mindesten til venstre og Kabbel i baggrunden. Maleri af Andreas Jensen.

Majdrikken blev hældt på de store mælkejunger. De havde altid et stort bål nede ved fjorden. Så sad de der alle sammen, mor, far, hendes søskende sammen med folkene og sang og spiste klejner med majdrik til. De gik ikke i seng før ved tolv-tiden, og da var det lyst endnu ude over fjorden.”

Som helt ung kom moderen Johanne Møller Weibel til at tjene i København, men hun længtes hjem: “Hun havde sådan en hjemvé efter Lemvig. Især udsigten fra hendes elskede barndomshjem, Nørre Vinkel, hvor man så ud over vidtstrakte grønne enge ned mod fjorden. Sct. Hans aften havde været streng i København. Hun havde siddet og grædt over Thøger Larsens digt: ‘Jeg løb mellem Bakken og Fjorden om Kap i en overmodig Hast med Skyernes Skygger på Jorden, Smådyr under Foden som Bobler brast’.”

For Johanne Møller blev Nørre Vinkel det fortabte paradys. Ane Møller og Johannes Weibel måtte nemlig sælge ejendommen på tvangsauktion i 1927.

Offentlig badestrand

For Lemvig-digteren Thøger Larsen var Vinkelhage mellem byen og hans fødehjem ved Gjellerodde et forunderligt sted. Måske netop derfor valgte Komiteen for Thøger Larsens Minde i 1931 at rejse en mindesten “på en smuk plads på pynten af Vinkelhage”, som det hed i avisferatet.

Det var ikke sådan, at Thøger Larsen-komiteen og kommunen pludselige tiltvang sig offentlig adgang til slægtens jorde. Siden gården var gledet slægten af hænde, var Vinkelhage blevet fredet, så offentligheden ikke skulle træde rundt i kokasser og hestepærer. Med den offentlige adgang blev Vinkelhage hurtigt et populært udflugtsmål. Allerede året efter Thøger Larsens sten blev rejst, berettede Folkebladet om badelivet ved Vinkelhage som et ganske nyt fænomen:

“Der har i denne sommer for første gang været et stærkt badeliv på Vinkelhage ved Lemvig,” som der stod den 15. august 1932. Før den tid var strandlivet et ganske andet. Vinkelhage var som så mange andre strande ganske privat. Egnens bønder tog til havet for at få en hurtig dukkert og se solnedgangen, eller de tog til fjorden og badede fra badehusene i Lemvig mellem byen og Pavillonen. Vinkelhage var der ingen, der brugte som badestrand, bortset fra familien på Nørre Vinkel og Øster Vinkel.

Derfor var det ganske opsigtsvækkende, da man i begyndelsen af 1930’erne fandt på at bruge en fridag på stranden for at blive brunet i solen. Helt hen i 1934 kunne man en varm juli læse i Ringkjøbing Amtstidende: “På Vinkelhage har der den sidste tid været et livligt badeliv. Det gode sommervejr har lokket mange mennesker ud af deres daglige folder ud på græsmarken og til stranden. Man ser hver eftermiddag en mængde mennesker og deriblandt mange børn, som nyder badelivet i fjorden og tumler sig på græsmarken. Familierne medbringer selv deres aftensmad, så det er en billig tur for voksne og særligt børnene.”

På den tid var strandvejen ud til Vinkelhage endnu ikke anlagt. De ivrige badegæster måtte helt til Heldum og tage de kringlede veje vest om over bakken for at komme til Vinkelhage.

Men det afholdt dem ikke. Turen til pynten over for Kappel var det hele værd.

Da badelivet i 1930'erne blev folkeligt, gav det genlyd, ikke bare i Vestjylland, men i hele Danmark: Forfatteren Johannes V. Jensen beskrev i en kronik fra 1933 det nye badeliv som et "værdifuldt fremskridts-symptom", og Poul Henningsen tog tråden op:

Friluftslivet langs kysterne "afslører et andet sindelag hos ungdommen. Kulturforskydninger skal netop vise sig ved daglige småting, klædedragt, sprog, manerer, omgangsformer osv. Når man på en tur gennem Danmark ser høstpiger i badedragt, skulle den normale intelligens og fantasi kunne forestille sig den fuldstændige revolution af bondens tankegang, der skjuler sig bag sådan en detalje. For tyve år siden var en pige i badedragt på en mark blevet stenet ud af samfundet og lyst i ban af kirken. Når man har overværet Bellevuebadet en rekordsøndag, tvivler man ikke på, at mennesket er blevet smukkere, sundere, naturligere i deres bevægelser, friere i deres tankegang og mere sædelige."³

Ballebys og Krabbesmarks badeliv

For bønderne på Krabbesmark var det den rene svir at bade i fjorden. De var vant til at bade i dammen på gården, og den var både mudret og beskidt. Men det holdt ingen tilbage; Erling Møller fra Krabbesmark erindrer, da storebrødrene kunne hoppe på hovedet i dammen, og en karl stak hele hovedet ned i den mudrede bund og kom grinende op, sort i hele hovedet. Selv hans mor steg besindigt ned i dammen fra den sydlige ende, hvor der var fast bund. Hun havde en sæbeskål med, som hun satte på en sten i dammen, og tog sit bad i dammen.

Erling mindes også sine egne badeture til Vinkelhage. Hans forældre havde fået bil i 1929, og nu var det pludseligt muligt for familien spontant at tage af sted, hvis vejret var godt, og tiden var til det. "Vi tog til stranden efter arbejdet om eftermiddagen. Senere begyndte jeg at cykle derned sammen med Vagn og Frede, men særligt festligt var det, hvis vi havde aftalt med Balleby, så fætrene og kusinerne var med. De var alle sammen ældre end jeg; Asger og Vagn var pot og pande, Christa var også jævnaldrende, Ejler var i købmandslære i Hygum og kom med derfra," erindrer Erling.

Hans egen faste legekammerat, kusinen Mille, var sjældent med på badeturene, og selv var Erling måske også lige lille nok til turen. I 1933 var han bare en 9-årig knægt, der cyklede på sin mors gamle damecykel, hvor sadlen var interimistisk spændt fast godt nede på stangen, så han kunne nå pedalerne. Men det var det hele værd: "Vi kunne bruge mange timer om eftermiddagen med at bade og ligge i græsset. Jeg kedede mig aldrig, men løb rundt i halen på de store eller lyttede til, hvad de snakkede om." Erling mindes også, hvordan han brugte Thøger Larsens mindsten til at tørre sine badebukser på.

Børnene fra Balleby og Krabbesmark fortsatte med at komme på Vinkelhage, da deres næstsøskendebarn, Christen Møller Weibel, købte Nørre Vinkel tilbage i 1935. Men forholdet til den gamle slægtsgård blev aldrig det samme, hverken for dem eller hans søster, Jane Aamunds mor; hvorfor, står der mere om i kapitel 47 om *Slægtens og June Aamunds Nørre Vinkel*.

Tejne, en stor madkasse fra Nr. Vinkel, er i dag på Lemvig Museum under nr. 2274.

Badeliv ved dammen på Krabbesmark omkring 1939. Man svømmede hver dag sommeren rundt, når vejret var til det. Fra venstre: Erling, Vagn, Frede, Charles, Gudrun, Chr. Møller og Marie.

Missionen protesterede

Blandt bønderne i Vestjylland var badedøj stadig et ret nyt fænomen, for ikke at nævne piger i badedragt. Badedukser og badedragter kom først til Lemvig-egnen i de victorianske

1890'ere – sammen med de fine badegæster, der kom tilrejsende inde fra byen og helt fra København. Tidligere var badedøj ikke noget, man brugte ved stranden. Man tog tøjet af, når man skulle bade. Ungdommen gik i vandet "kun klædt i solskin og brunet hud", som det hedder i Thøger Larsens "Du danske sommer, jeg elsker dig". Også om "nøgne piger på hver en strand," skrev den lemvigske digter, der var barn i 1880'erne.

Det var dog ikke således, at vestjyderne i Thøger Larsens barndom var naturmennesker eller særligt frigjorte. Blufærdigheden forblev ukrænket, idet kønnene badede hver for sig. Men omvendt blev de heller ikke bornerte, før victorianismen og missionen fik tag i dem.

Fra egnen er der eksempler på, hvordan de tidlige badegæster trods badedøjet provokerede blufærdigheden. I Harbøre tog missionsfolkene således anstød af københavnske damer, der skiftede til badedøj på stranden. Missionsfolkene ville ikke sige noget, men rejste i stedet en lille borg af fiskekasser, som gæsterne så kunne skifte bag. Men det interimistiske badehus blev dog ikke brugt. Det faldt slet ikke de københavnske damer ind, at de ildelugtende kasser var beregnet for dem, så i stedet opsatte de lokale et tækkeligt forhæng på stranden – og det virkede efter hensigten.⁴ Ved Bovbjerg blev der af samme årsag bygget badehuse på stranden, så gæsterne kunne skifte ugenert og uden at genere andre. Det hele gik lige lovligt anstændigt til, skrev en af de københavnske badegæster til Politiken⁵ i 1903: "Om noget egentligt badeliv er her dog ikke tale. Damerne trækker sig diskret bort, når herrerne er i vandet, og herrerne lægger sig om bag klitterne, medens damerne bader. Det hele er så uhyre skikkelig anstændigt, at der måske ikke findes mage til det nogetsteds på vore kyster... Om det skulle være hellige dønminger fra Harbøre, der spores de to mil sydpå, skal vi lade være usagt."

Den brede badestrand ved Bovbjerg opstod i 1880'erne på grund af de nye høfder, og et egentlig badeliv udviklede sig i 1890'erne, efter at Kristen og Petrinc Bjerre (kusine til ane nr. 3) overtog Ferring Kro. Badehusene blev anlagt – for øvrigt bygget på slæder, så de kunne trækkes væk i tilfælde af storm – og på selve stranden blev der fastgjort livliner, der sikrede den badende mod at skylle bort. I Politiken berettede føromtalt københavnske badegæst om at bade fra "den hvide strandbred, ind over hvilken skummet flyver fra bølgerne":

"Lige nord for hotellet strækker to høfder sig ud i havet. Mellem dem ligger med et hundrede skridts distance temmelig højt oppe på stranden to badehuse, herrerne og damernes. Er man kommen af klæderne og i badedragt eller svømmebukser, får man et reb om livet og en line i hånden at holde sig fast ved. Begge dele er fastgjorte til et anker, som er boret ned i sandet. Man vader ud over rullestenene omtrent til den inderste revle, vender siden til og tager bølgens eller lader bølgens tage sig, eftersom forholdene er. Undertiden vælter man modstandsløst omkuld og får saltvand og småsten i munden..."

I Harboøre tog missionsfolkene således anstød af københavnske damer, der skiftede til badetøj på stranden. Her Niels Bjerre: Harboøreboere ved Kirken, maleri, 1906, Statens Museum for Kunst.

Bøndernes havture

For bønderne lidt inde i landet var det sidst i det gamle århundrede en udflugt at komme til havet. Christen Breinholt Stokholm Møllers datter, Agnes, har i kapitel 70, *Høsten var den skønneste Tid* berettet om den årlige havtur til Vesterhavet, "som jeg aldrig kan blive træt af at se på, hver Bølge har ligesom noget nyt at fortælle".

I broderen Jens Chr. Agger Møllers tid blev det til flere badeture. I fjorden badede de, når de om sommeren var på besøg hos morbror Peter Jensen i Grummesgård ved Hygum Kirke. Men særligt fremme i erindringen står turene til æ hav. Hver sommer tog hele familien flere gange til Bovbjerg eller Fjaltring for at bade og se solen gå ned. Skal vi ikke tage til æ hav i dag? kunne Chr. Møller foreslå om morgenen - og så var det altid knyttet til et stykke arbejde, der skulle overstås først. Det normale var dog, at man så vejret an, havgus kunne ødelægge selv det bedste vejr. Men var vejret godt, pakkede moderen eller pigerne madkurven, med kage og kaffe og saftvand til børnene eller mellemadder til aftensmad.

Før de fik bil, gik turen med hestevogn. Ved Bovbjerg staldene de hestene på badehotellet, hvor Marie Møllers kusine, Petrine, var kromutter, eller de kørte langs skrænten ned mod søen, hvor hestene så blev bundet til vognen. En fordel ved Bovbjerg som badestrand var sikkerheden. Vesterhavets bølger kunne vælte selv en vestjyde omkuld, og Marie Møller gik aldrig i vandet uden at spænde et reb om livet og en line i hånden. Chr. Møller derimod var en ivrig svømmer, der gladelig hoppede i vandet uden sikkerhedsline - og lod børnene gøre det samme.

I nogle barndomserindringer⁶ mindes sønnen Arne badetid ved både hav og fjord: "Jeg har mange gode minder fra min barndom, husker en varm sommerdag vi var i marken og luge. Far kom og kaldte på os, om der var nogen, der kunne lide, at vi kørte til havet, Ragna og mig særligt blev helt ellevilde af glæde. Den store vogn kom ud med plads til både folkene og familien. Mor havde kurve og pakker med mad og drikke, og så kørte vi til Bovbjerg, alle i vandet - nøgne. Damerne på en side af hofden, os "mandfolk" på den anden side, efter det og leg i sandet lejrede vi os i en cirkel og spiste. Det kunne falde far ind at gå op til bageren og købe wienerbrød og sodavand til alle, vild jubel.

Hver sommer havde vi udflugt med skolen, mest til havet. Også stor familiefest årligt i

Grummesgaard, der spadserede vi til fjorden for at bade imellem de mange brandmænd i tangen – sommetider en robådstur, det tog ikke meget, alt nyt var spændende i den alder.”

Samlede sillinger i spandevs

Særligt husker Erling, når de var ved havet for at samle sillinger. Det gjorde de hvert år i august, når hundredvis af makrelstimer ved et bestemt vejrlig jagtede de små sild op på stranden i tusindvis. Den 6-8 cm store fiskeyngel lå i vandkanten i lange rækker så tæt som, ja, som sild i en tønde, flygtet væk fra makrellernes organiserede jagt. Børn og voksne samlede de sprællende sillinger op med de bare næver, og var der ikke spande nok, blev også badedragten fyldt. Enkelte lod sillingerne ligge og fiskede i stedet efter makrel, som de ude på høfderne kunne trække op i dyngewis.

Hjemme på gården blev sillingerne saltet i en tønde, en oversavet træbøje, og efter nogle uger var de klar til at indgå i kosten. En tønde fra august kunne holde vinteren over. Typisk kom disse fattigmands-ansjoser på bordet, når der var æg og tomat eller brasede kartofler til aftensmaden, som en variation fra de evindelige flæsketerninger. I dag hører sillinge-strandinger fortiden til; der er hverken sild eller makrel nok til at opleve dette mærkværdige naturfænomen.

Feriecenter og campingplads

Som strand og folkeligt udflugtsmål mistede Vinkelhage først sin betydning med åbningen af feriecentret Scandinavian Holliday Center i 1977. På Vinkelhages enge blev der nu bygget røde ferieboliger i to etager, mens der på selve stranden blev anlagt campingplads og en marina. Gårdens fire længer blev på samme tid ombygget til "Hotel Nørre Vinkel" med restaurant og selskabslokaler.

For at give plads til den nye tids strandgæster med klingende D-mark havde kommunen fået ophævet fredningen af den første lille del af området. Thøger Larsens mindsten blev uden dikkedarer sat hen i en krog neden for skrænten ved Nørre Vinkel. Først efter flere protester fik mindstenen en værdig plads ude ved hans fødehjem ved Gjelleodde. På samme måde fik Bovbjerg et feriecenter, da det gamle badehotel blev revet ned, men den historie fortælles i kapitel 68, *Petrine og bohemerne på Bovbjerg Badehotel*.

Siden Vinkelhage blev ferieland, har slægten kun samlet sig på Nørre Vinkel som betalende eller inviterede gæster. Mange gode familiefester har været afholdt i Hotel Nørre Vinkels restaurant eller i selskabslokalerne i den nye ladebygning i gårdens sydfløj. Og flere af os tilrejsende har ved de anledninger og andre lejligheder overnattet på feriecentret – der uanset udviklingen stadig ligger enestående smukt.

Noter

- 1 Ebbe Kornerup: Thøger Larsen og breve fra ham, Kbh. 1928.
- 2 "Oven vande", Hernøvs Forlag, 1992.
- 3 Artiklen "Du er selv nazist", tidskriftet Aandehullet, nr. 1. 1933.
- 4 Efter novelle af Erik Berthelsen i "Jysk jul", som Erling har afleveret til lokalhistorisk arkiv i Harboøre.
- 5 Politiken den 20. juli, 1903.
- 6 På opfordring fra sin bror Erling sendte Arne en fem sider lang beretning Lidt fra min barndomstid i Krabbesmark i et brev af 9. august 1982. Det meste er med i kapitlet Den socialistiske gårdejer, resten er bragt som uddrag i andre kapitler.

I selskab med nazisterne

Gårdejerne på Krabbesmark og Balleby kom i 1930'ernes krisetid med i anti-systemorganisationen JAK – Jord•Arbejde•Kapital. Den ene fanatisk, den anden flegmatisk. Politisk kom de begge tættere på de danske nazister, end familien i dag er stolte af.

Bankerne så det komme. Og det så sort ud. Efter høsten i 1930 blev de danske bønder ramt af den verdensomspændende krise, der fulgte efter børskrakket i Wall Street. Krakket havde bredt sig til eksportmarkederne i England og Tyskland, og de danske landbrugspriser styrtedykkede nu. I kølvandet fulgte tvangsauktioner af de gårde, der ikke kunne klare renter og afdrag.

Ikke bare i Vestjylland, men over hele landet oplevede husmænd og bønder deres ejendomme blive overtaget af banker og kreditforeninger. I slægten Møller klarede gårdejerne frisag, de sad på de fede jorder, men på de fattige sandede jorde var presset på husmændene stort. Sådan var det også for Røde Pe'r på heden syd i Lønborg sogn. Pengeinstitutterne kendte krisens omfang og ville ikke give ham henstand med terminen, med mindre han kunne finde en kautionist. Røde Pe'r – der havde sit navn ikke fra politik, men fra farven på sit hår og skæg – fandt sin redning hos den socialistiske Chr. Møller på Krabbesmark (ane nr. 2K). Han var parat til at kautionere for den forarmede husmand og var i det hele taget ikke bange for at skrive under, hvis ellers det var solide folk, der trængte. Flere mænd klarede skærene med Krabbesmark som pant.

Nye protestbevægelser

Landbrugskrisen blev for mange bønder det etablerede systems fallit. Sådan var det for socialisten Chr. Møller, men også for bønder, der traditionelt stemte på Venstre og de radikale. En ny jysk organisation for bønder og andre selvstændige sagde nej til et pengesystem, som byggede på høje renter, og en finanskapital, der snyltede på arbejdsfri gevinster.

Det var grundtanken i JAK, Jord•Arbejde•Kapital, Landsforeningen for økonomisk frigørelse, der blev stiftet i februar 1931 af landinspektør K.E. Kristiansen.

Blandt tilhængerne af den nye bevægelse var Chr. Møller på Krabbesmark og Kr. Jensen i Vester Balleby (ane nr. 3B). For dem var problemet enkelt; hvis bare man kunne afskaffe pengekapitalens udbytning af den arbejdende befolkning, så skulle alt nok ordne sig. JAKs løsning var lige så enkel: Den lå i direkte varebytte, udstedelse af andelspenge og rentefrie lån medlemmerne imellem, ikke bare i teorien, men snart også i praksis. Inden for lovens rammer kan man imidlertid ikke bare lige lave sit eget pengesystem baseret på, hvad andre kunne opfatte som sort arbejde, falske pengesedler og utinglyst pantsætning. For at få det alternative system til at fungere, måtte JAK-medlemmerne nødvendigvis bryde loven – og pludselig opleve sig retsforfulgt af myndighederne. Resultatet var, at JAK'erne med rette kunne opleve sig forfulgt af 'systemet'.

Mistilliden til systemet blev også en mistillid til de gamle partier og hele det politiske system. I august 1931 manifesterede gårdejer Knud Bach mistilliden ved at stifte LS, Landbrugernes Sammenslutning. Som et andet moderne protestparti krævede LS, at staten sænkede skatten og løftede bøndernes rentebyrde – og resultatet var en overvældende tilslutning fra bønderne. Hver anden bondefamilie havde i 1930'erne tilknytning til LS.¹

Den første nazificering

Bondeorganisationen viste sig snart sympatisk indstillet overfor Hitlers Tyskland og ikke mindst de gode penge, der var at tjene på handel med tyskerne. Også Kr. Jensen fra Balleby blev vældigt engageret i den nazistisk-orienterede LS. Det skal tilføjes, at benovelsen over Tyskland i den periode mere var reglen end undtagelsen. Ikke bare konservative og Venstre-bønder, men også socialdemokraterne med Thorvald Stauning i spidsen blev slået med beundring af Tysklands resultater – altså det Tyskland, der samtidig var kendt for at brænde bøger af og forfølge jøder og anderledestænkende.

Herhjemme advarede "de anderledestænkende" tidligt mod LS og nazificeringen. I artiklen "Du er selv nazist"² fra 1933 forudså Poul Henningsen – PH – en nazificering af bondestanden og skrev, at "LS-bevægelsen er langt alvorligere, end Modstanderpresen gør den til". PH så, hvordan nazificeringen langsomt bredte sig: "Der foregår i Danmark en omsiggribende nazificering af tankegangen inden for partierne, og man mærker også hos den enkelte, hvor løst frisindet har siddet, hvor let det går at drive over i nazistisk retning. Den jævne, godmodige danske arbejder, som ikke vil gøre en flue fortræd, tillader sig et forsigtigt jødehad, bare en lille prøvevittighed på jødernes bekostning, fordi det er oppe i tiden. Det er en pinlig overraskelse, hvor svag den fernis var, som demokratiets sejrige årrække har lagt over sindene. Tydeligst ser man det naturligvis i Tyskland, hvor man på få måneder kunne omdanne gamle socialdemokrater og kommunister til nazister... Hvad der er sket i Tyskland og ført til åbent udbrud, må nødvendigvis lure i Danmark. Det er en økonomisk Verdenskrise, som er årsag til den reaktionære hølge, og den kan ikke gå Danmark forbi. Det er logisk, at bevægelsen i Danmark må vise sig først og fremmest indenfor bondestanden og handelsstanden."

Sønnerne engagerede sig

Inspireret af nazisterne udviklede LS sig aktivistisk med direkte aktioner som fysisk blokade ved tvangsauktioner, bondedemonstrationer til kongen og i 1936 landsomfattende produktionsstrejker – de sidste med begrænset succes. Kr. Jensen var dog ikke at finde på barrikaderne i LS. For ham var det tilstrækkeligt at være med i JAK, men han bakkede op om LS, men brød sig ikke om konflikter.

Mere politisk aktiv i de nye bevægelser blev Chr. Møller. Han havde manglet et politisk ståsted, siden han i 1926 blev smidt ud af Socialdemokratiet. Årsagen var, at han åbenlyst kritiserede partiets højredrejning, efter det fik regeringsmagten – hele hans socialistiske engagement er indgående beskrevet i kapitel 74 om *Den socialistiske gårdejer*. Han var åben for nye ideer og abonnerede både på det højreorienterede JAK-Bladet og på det kommunistiske Arbejderbladet. Det gav en masse diskussioner i familien. På Krabbesmark endte det med, at sønnerne Vagn og Frede og senere Erling gik til kommunisterne, mens Chr. Møller selv meldte sig ind i JAK som et aktivt medlem.

Sønnerne på Vester Balleby fulgte deres far ind i JAK. Allerede da han som helt ung var ude at tjene, abonnerede Asger Møller Jensen på JAK-Bladet. Med i bevægelsen kom snart storebroderen Ejler Møller Jensen, der havde startet sin egen købmandsforretning i Lomborg i 1932, og senere den yngre bror Niels Balleby, der skulle overtage slægtsgården. Hans tvillingebror Kristen hældede dog i sine unge dage mere mod kommunisterne. De ældste sønner var givetvis med, da en lokalafdeling af JAK onsdag den 17. januar 1934 blev stiftet i Lomborg – med Chr. Møller som formand. At det skete efter en generalforsamling i den lokale LS-afdeling viser noget om hans tætte forbindelser med de to foreninger. I forbindelse med generalforsamlingen havde LS således inviteret en ledende JAK'er til at holde tale. Den talrige forsamling blev så begejstret for JAK's ideer, at de fremmødte straks efter foredraget stiftede JAK Lomborg-Rom.³

JAK og nazismen

I de kommende måneder gik Chr. Møller til mange politiske møder og forsøgte aldrig en lejlighed til at tale JAKs sag. Han cyklede i storm og vestenvind til møder i Bøvling, han tog toget fra Ramme til Bækmarksbro eller agede med jumben til møder på Lemvigs hoteller.

På et af de store møder i Lemvig i april 1934 – med den konservative Christmas Møller som taler – fremsatte Chr. Møller "en række stærke udtalelser mod kapitalismen. JAK skulle redde landet, og den ville leve længe efter, at Christmas Møller og alle I, der sidder her, er blevet til støv i graven," tordnede han.

Godt en uge senere var han til et andet politisk møde i Bækmarksbro. LS havde arrangeret mødet om Tiden og den kommende "Ny tid", og også her tog han ordet i den "den eftersølgende forhandling"¹ – i øvrigt sammen med retsstatsmanden C.S. Nygaard, der var lærer i Møborg og efterhånden blev Chr. Møllers faste følgesvend. Når LS holdt møder om den "Ny tid" var det efter klar nazistisk inspiration. I sin begyndelse var LS mere afdæmpet og opfordrede ved valget i 1932 sine tilhængere til at stemme på LS-kandidater i Venstre. På den måde kom tre LS'ere i Folketinget, men de brød ud to år efter og dannede i maj det nazistiske Det frie Folkeparti. Samme måned var Chr. Møller til møde mellem "JAK og det nystiftede Det frie Folkeparti". På sin side var også JAK optaget af nazismen, og formanden søgte kontakt med både de danske nazister og Adolf Hitler og de tyske nazister.² Chr. Møller var på den tid ofte citeret i avisen – altid for JAK, men aldrig udtalt mod nazisterne. Således holdt han JAK-fanen højt på Det frie Folkepartis møde på Jespersens Hotel i Lemvig i december 1934 og "krævede skat på jordværdien"³.

To år senere, da partiet holdt politisk møde i teatersalen på Hotel Lemvig for 250-300 tilhørere, blev Chr. Møller citeret for at bakke partiet op. Taleren var folketingsmanden Valdemar Thomsen, der ifølge Lemvig Folkeblad lagde ud med en "hadefuld nedrakning af Venstre". "Diskussionen blev indledt af gdr. Kr. Møller Krabbesmark, der gav Vald. Thomsen fuld tilslutning; han talte stærkt for JAK og andelssagen"⁴.

Chr. Møller som journalist

Nu er det ikke sikkert, at avis-referaterne helt retfærdigt gengav, hvad Chr. Møller havde sagt. I hvert fald var han og andre i JAK og LS grundigt træet af partiavisernes dækning af den politiske debat. På den baggrund startede de vestjyske afdelinger af to organisationer et fælles dagblad, Ringkøbing Amtstidende – og Chr. Møller blev anført som "medarbejder" ved avisen.

Som redaktører havde avisen en fra hver organisation, men selv om JAK-redaktøren var retsindet og absolut ikke-nazistisk, var det LS, der havde pengene. Det smittede tydeligt af på artiklerne. Blandt andet med artikler om kz-lejrene som sunde arbejdsforanstaltninger allerede i 1934. Samtidig med, at Chr. Møller var meddeler for bladet, var han kritisk overfor JAKs tilskud til avisen og ikke mindst til L.S.-Ugebladet. Det sagde han i klare vendinger til de 200 medlemmer, der deltog i foreningens generalforsamling i Holstebro i maj 1934⁵.

Chr. Møllers kone, Marie Møller, var radikal, men havde forståelse for både JAK, LS og DKP - Danmarks Kommunistiske Parti – som hendes søn, Vagn, var på vej ind i efter at have været med i Radikal Ungdom. Hun udtrykte det selv sådan den 31. maj 1934 i et læserbrev i Ringkøbing Amtstidende: "Vi, der er i økonomisk knibe, har så vist brug for hinanden, enten vi ser redningen i marxismen, J.A.K. eller L.S. Det er menneskelige kår med arbejde eller udbytte af arbejde, vi alle forlanger... Danske kommunister er danske arbejdere såvel som landboerne er, og deres krav, at de arbejdende her i landet må komme til at bestemme landets love, kan vel ikke være uforståeligt... At de arbejdende 93 pct. af Danmarks befolkning bliver tyranniseret (d.v.s. forment arbejdsmulighed og økonomisk tryghed) af de 7 pct. kapitalister, er da vist mere uretfærdigt..."

Hun tvivlede på alt "det frygtelige i Rusland", der på den tid blev berettet om Stalins udrensninger. "Alle beskyldningerne forekommer en så bekendt fra partibladerne, hvori det tit har kunnet skønnes, at sandhedshensyn var sat til side for at umuliggøre tanken, at proletariatet (d.v.s. den arbejdende befolkning) skal kunne ordne et lands samfund tilfredsstillende. Jeg vil gerne med mit lille indlæg takke redaktøren af Ringkøbing Amtstidende, at dets talerstol er så rig på forskellighed, derigennem kan vi sikkert nå længst i forståelse."

"På kant med alverden" – kandidat for "Nyt Styre"

I 1935 tog Chr. Møller et skridt videre i retning af populismen, da han opstillede for en protestliste "Nyt Styre" til amtsrådsvalget. Chr. Møller stod som nr. 2 på liste 14 for Skodborg-Vandfuld Herreder. Nr. 1 var en anden slægtning, missionsmanden Peder Knude Frandsen fra Nr. Nissum. Nyheden om opstillingen af de to bønder blev bragt i hans egen avis, Ringkøbing Amtstidende: "Allerede den første afstemning viste med al tydelighed, at man satte sin tillid til en af de jævne alvorlige og dygtige mænd, nemlig J.P.K. Frandsen... Som nr. 2 valgte man

en anden af Lemvigegnens kendte mænd, Chr. Møller, Krabbesmark... Møller er kendt som den selvstændige natur, der kæmper som en løve for sin overbevisning. Den slags mennesker kommer ofte på kant med alverden, men om Chr. Møller gælder det, at hans kamp for sine ideer har aftenunget almindelig respekt." I valgkampen optrådte kandidaterne med billede i en helsides-annonce.¹⁰

„Nyt Styre“s Kandidater

ved Valget til Ringkøbing Amtsråd

Shal Amtsrådet vedblivende have Lov til at lade Tusinder af Landmænd være i Uvidenhed om vigtige amtskommunale og ministerielle Meddelelser?
Stem paa „NYT STYRE“

LISTE Nr. 12:
Hjørn-Ginding Herreder

1. Kandidat: H. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
2. Kandidat: Peder Knude Frandsen, Nissum Herreder
3. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
4. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
5. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
6. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder

Spild ikke Stemmerne paa tvivlsomme Eksperimenter med personlige Sætninger. Stem paa „NYT STYRE“

Vestjydske Bønder har ogsaa i Dag fulgt Christen Bergs manende Appel: Gaa aldrig paa Akkord med Uretten.
Stem paa „NYT STYRE“

LISTE Nr. 14:
Skodborg-Vandfuld Herreder

1. Kandidat: Peder Knude Frandsen, Nissum
2. Kandidat: Chr. Møller, Krabbesmark
3. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
4. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder

Shal vi have Enevælde i Ringkøbing Amtsråd?
Hvis ikke, stem da paa „NYT STYRE“

Alle Kvinder, som ønsker, at de vigtige Skolespørgsmaal ikke skal være Kæstebold for Partipolitikken stemmer paa „NYT STYRE“

Det er dygtige Folk — ikke politiske Partier — der skal vælges ind i Amtsrådet. De rigtige Mænd har „NYT STYRE“

LISTE Nr. 16:
Hammerum Herred

1. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
2. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
3. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder
4. Kandidat: H. G. Ginding, Hjørn-Ginding Herreder

Sæt

X

ved en af „NYT STYRE“s Lister eller en af Kandidaterne!

'Kr. Møller, Krabbesmark, Lomborg' i en valgannonce for borgerlisten 'Nyt Styre' fra Ringkøbing Amtstidende, den 11. marts 1935.

Valgannoncen præsenterede parolerne, som de systemkritiske kandidater ville vælges på:

- Skal amtsrådet vedblivende have lov til at lade tusinder af landmænd i uvidenhed om vigtige amtskommunale og ministerielle meddelelser? Stem på 'Nyt Styre'

- Vestjyske bønder hør også i dag følge Christen Bergs manende appel: Gå aldrig på akkord med uretten. Stem på 'Nyt Styre'

- Det er dygtige folk – ikke politiske partier – der skal vælges ind i amtsrådet. De rigtige mænd har 'Nyt Styre'

- Alle kvinder, som ønsker, at vigtige skolespørgsmål ikke skal være en kastebold for partipolitikken, stemmer på 'Nyt Styre'. 'Nyt Styre' fik to mænd i amtsrådet, men ikke Chr. Møller. Lokalt var han dog noget af en stemmesluger, der hentede stemmer fra både sit gamle parti, Socialdemokratiet, og andre partier. I Lomborg-Rom blev 'Nyt Styre' således det tredje største parti – med 71 stemmer mod socialdemokraternes 12, de radikales 5 og Retsforbundets 2 stemmer. De to gamle partier, Venstre og de konservative, fik henholdsvis 108 og 79 stemmer. I Dybe-Ramme måtte 'Nyt Styre' helt ned på en femteplads med kun 25 stemmer.

Chr. Møller må have været en god politisk taler. I hvert fald har hans taler til valg møderne gjort så stærkt indtryk på en af de politiske kombattanter, Retsforbundets C.S. Nygaard, at han hyldede dem i et digt ved Chr. Møllers 60-års dag 10 år senere. Chr. Møller blev i øvrigt så glad for de i alt fire vers, at han gik med dem i sin tegnebog.

I klemme mellem kommunister og nazister

Uden problemer har det ikke været for Chr. Møller at skulle samarbejde med nazisterne i LS. Ifølge sønnen Vagns erindringer varede det ikke længe, før Chr. Møller opfattede LS's "reaktionære tilbøjeligheder," som han skriver: "Jeg husker ham komme opbragt hjem fra et møde og med heftighed sammenligne LS med den finske lappo-bevægelse" – en nationalistisk og tysk-orienteret bevægelse, der blev dannet i kølvandet på nedslagtningen af tusindvis af revolutionære husmænd og arbejdere i 1918. Chr. Møller var nærmest fanatisk anti-nationalist og anti-militarist og kunne ikke godtage den militære opbygning i Tyskland. Samtidig kunne han ikke slå nazismens ugerninger hen, sådan som mange andre danskere gjorde det, da både hans kone og den unge kommunistiske søn hjemme på gården var glødende anti-nazister.

Gennem organisationer som Kvindernes Fredslige og Røde Hjælp modtog de skrækindjagende beretninger om Hitlers undertrykkelse og koncentrationslejre. I 1936 kom den første tyske flygtning til Krabbesmark, hvilket fortælles i kapitel 92, *Fristed for flygtninge*.

Den nazistiske fløj i Danmark var splittet. LS havde i årene før 1938 et vist samarbejde med nazisterne i DNSAP, Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti, men brød så med Frits Clausens kopi af det tyske parti. Samme år blev Det frie Folkeparti omdannet til det åbenlyst nazistiske Bondepartiet. Chr. Møller fulgte udviklingen på møder, og med hjem til den yngste samler-søn, Erling, bragte han dynger af farvestrålende og bombastiske mærkater – den tids klistermærker – fra JAK og Bondepartiet. Mere obskurt var et mærkat fra Fatismen, Landsbevægelsen FAT (Fremstilling, Afsætning og Transport), der også havde nazistisk tilknytning.

Efterhånden tog Chr. Møller klart og utvetydigt afstand fra nazisterne. Krabbesmark gav husly til jødiske flygtninge og anti-nazister, mens det officielle Danmark afviste jøder ved

Hyldest til Chr. Møller

*Når vi i "gamle dage"
drog mandstærk til Lemvig
at høre slutfinalen
i valgets store krig,
da fejlede det sjældent,
at vi ved dysten så
en mand med "vilde" øjne
på talerstolen stå!*

*Og det var jo Kr. Møller,
der med fanatisk glød
slog løs på alle dogmer,
der livet trældom bød,
mod alskens tvang og terror
i kirke, skole, stat
at bryde hårdten lanse
han altid var parat.*

grænsen og udleverede anti-nazistiske flygtninge til Gestapo. Den senere statsminister, socialdemokraten Hans Hedtoft, sagde i 1938 lige ud, at det var et forkert signal at sende Hitler at tage imod jødiske flygtninge."

JAK holdt Chr. Møller derimod fast i til sin død – og finansierede for øvrigt sit aflægts hus i Ramme med JAK-midler.

En særlig krølle på diskussionerne på Krabbesmark kom, da Tyskland og Sovjetunionen indgik ikke-angrebspagten i august 1939. Den gav danske kommunister og nazister store forklaringsproblemer, men Vagn var – efter at have læst Centralkomiteens analyse i Arbejderbladet – sikker på, at det var det eneste rigtige, når nu England og Frankrig ikke ville være med til en fælles kamp mod nazi-Tyskland.

Anderledes så de lokale nazister på pagten. Som en nazistisk elektriker fra Dybe Elværk sagde til Erling, da han et par dage senere var på Krabbesmark for at ordne nogle installationer: Det er glimrende, for nu kan Tyskland og Rusland sammen bekæmpe sørøverstaten England.

Danmark havde et par måneder før underskrevet en dansk-tysk ikke-angrebspagt – med en

slægtning som pennefører; den radikale udenrigsminister Peter R. Munch (næstsøskendebarn med ane nr. 2) havde op gennem 1930'erne stået for en stadig mere tilpasningsorienteret politik over for Tyskland. Som en logisk følge afblæste han og Stauning hurtigt modstanden mod den tyske besættelse 9. april 1940.¹² Allerede under 1. Verdenskrig havde den da 44-årige Munch som forsvarsminister bøjet sig for tyskernes krav om mineudlægning i de danske farvande. Hans opfattelse var, at Danmark også under 2. Verdenskrig kunne holde sig uden for krigen ved at være neutral. Med besættelsen havde hans neutralitetspolitik slået fejl – men banet vejen for de kommende års samarbejdspolitik. Peter M. Munch forlod regeringen tre måneder senere.

”Lebensraum” til danske bønder

På Vester Balleby holdt Kr. Jensen fast i JAK, men han blev også ved med at sympatisere med LS. Det samme gjorde mange andre bønder – og øvrige danskere for den sags skyld. Med krigens udbrud fik landbrugspriserne et sympatisk skub opad, og i krigens første år gik det fortsat fremad for den tyske krigsmaskine. De gamle partier havde ikke bare manet til samarbejde; de lå på halen for Tyskland. Den senere udenrigsminister Scavenius' reaktion på besættelsen var at danne Dansk-Tysk Forening, en slags venskabsforening, og statsminister Stauning opfordrede så sent som i marts 1941 Danmark til at tilpasse sig den nye europæiske orden med Tyskland som den førende magt.

I den forstand var der ikke noget usædvanligt i, at Kr. Jensen fortsat støttede LS. Han lod sig imidlertid ikke rive med af bøndernes begejstring over at tjene lette penge på tyskerne. I starten af krigen tjente mange af Lemvig-egnens bønder styrtende på at levere græstørv til tyskeres flyveplads i Rom. Enkelte bønder skrællede hele deres ejendom for flerårige græsmarker, blandt andre Niels Breinholt Agger på Sdr. Vinkel (næstsøskendebarn til ane nr. 2). Pengene lugtede ikke, men var gode danske kroner, lagt ud af den danske stat. Andre bønder tjente på at sælge sorte svin til soldaterne, men også her trak Kristian Balleby grænsen; det skulle gå ærligt til!

LS blev efterhånden mere og mere åbenlyst nazistisk med en fælles drøm om ”lebensraum” og jord til bønderne. Således agiterede organisationen under krigen for, at danske unge skulle ”flytte hen, hvor jorden er og danne sig nye eksistensmuligheder der. Det kan kun være muligt i den østlige del af Det Stortyske Rige, i Polen og Ukraine samt Østersøstaterne... enhver rask bondesøn vil hellere have en gård derude end et hus herhjemme”.¹³

Som for så mange andre danskere gik det ikke op for Kr. Jensen, hvad nazismen egentlig indebar, før Tysklands krigslykke endegyldigt vendte.

Efterskrift

Da Chr. Møller døde i 1951, blev han mindet i JAK-Bladet af bevægelsens grundlægger, K.E. Kristiansen: ”For længst havde han gennemskuet udbygningssystemet, og det var ham en gåde, at det kunne falde andre – og tilmed oplyste medmennesker – vanskeligt, for ikke at sige umuligt at forstå den simple og naturlige sammenhæng mellem moral og økonomi, modsætningen mellem udbygning og ærlighed. Chr. Møller var i hele den kamp, som alle JAK-pionererne måtte igennem, fordi den måtte foregå i en verden, hvor partipolitikkens og autoritetstroens ånd, båret frem af en presse, der havde glemt de gamle idealer, prægede agitationen mod nye tanker. Han var med, før de forplumrende kræfter [samarbejdet med LS – E.M.] vanskeliggjorde forståelsen, og han oplevede derfor den glæde, enhver følte, da de enfoldige sandheder modtoges af tusinder.”¹⁴

JAK fortsatte med at eksistere efter krigen; i Lomborg med Asger Møller Jensen og andre af

Kr. Jensens sønner i lokalkredsen af JAKs Fordelingssystem. Foreningen havde betydelig succes indtil 1960'erne, da inflationen blev så kraftig, at den udhulede de rentefri indskud. JAK blev derefter fusioneret med Bikuben.¹⁶ Det tætte forhold mellem JAK, de to gamle bedstefædre og nazisterne var der ingen, der talte om. Nazi-sympatier var et tabu i familien, og det blev anti-nazismen på Krabbesmark, der kom til at skrive historien. Indtil nu.

Chr. Møllers gamle kampfælle, C.S. Nygaard, skrev nogle mindevers en tid efter hans død. Han skrev et brev¹⁷ til Marie Møller og beklagede, at han ikke nåede at få dem til avisen tidligeret: "Jeg kunne ikke rigtig få ro til at samle mig i de dage... og for øvrigt tror jeg heller ikke, jeg kunne have fået dem frem, fordi der nu allerede havde været to stykker om jeres far. Alligevel tror jeg, der var få i "det offentlige liv", der forstod ham så godt som jeg, og derfor var jeg alligevel lidt ked af, at jeg ikke kom med til at ære hans minde. Derfor sender jeg nu disse vers, som i alt fald siger lidt om, hvad vi havde fælles og forstod hos hinanden. Fred over hans minde, den urolige, ærlige strider."

KR. MØLLER

Krabbesmark

Et uroligt Sind er kommet til Hvile,
et følsomt Hjerter holdt op med at slaa,
hans voldsomme Ord fik os tit til at smile,
nu kan vi bedre hans Sind forstaa.

De arvede Meninger, de snævre Baase,
dem kunde han aldrig finde sig i,
med Harm løb han Storm mod de lukkede Laase,
men holdt sig dog altid af Hadet fri!

Idealist er et Ord, der lyder helt ilde
saavel hos gudfrygtige som gudløse Mænd,
de bedste af Slagsen, dem myrder man stille,
med Krigens Herolder gaar vi hel're i Spænd.

„At blive ved Jorden“ er blevet vor Løsen,
Fredstanker og sligt er kun „ud i det blaa“,
men naar vi engang kommer ud af Krigsdøsen,
saa vil vi nok alle vor Gæld forstaa

til Gandhi, til Wilson, til alle de andre,
der ofrede Livet for Frihed og Fred,
og da Idealisten iblandt os skal vandre
og vise os Vej til en skønnere Bred.

Og da Kr. Møller er med blandt „de store“,
de store, som lærte, at størst er de smaa,
ja, lærte af ham, som selv tjente ved Borde
og viste os Vejen, vi nødigt vil gaa!

C. S. Nygaard.

Gravstenen blev udpeget af Erling. Allerede som dreng bemærkede han mulighederne i den smukke sten i rækken langs hønsehuset ned mod dammen vest for stuehuset på Krabbesmark. Stenens tekst og tegning blev indhugget af sten- og billedhugger Torvald Westergaard, Lemvig.

Svømmepiger i Hitlers selskab

To af slægtens unge kvinder satte verdensrekorder i svømning – Valborg Christensen ved et stævne i Tyskland før olympiaden i Berlin i 1936, og Jenny Kammersgaard ved i 1938 at svømme over Østersøen til Tyskland, hvor hun blev hyldet af Hitler i Berlin.

Den 19-årige Valborg Marie Christensen (datter af Signe Margrethe Christensen, kusine til anetavlens nr. 1) imponerede hele verden, da hun i 1936 satte verdensrekord i svømning. Selv var hun mindre imponeret; allerede som 17-årig havde hun betroet Uge-bladet, at hun gik målrettet efter rekorden: "Efter at have fået Guld nålen er mit næste mål sat så højt, at jeg knap tør nævne det: Verdensmesterskabet i 100 meter brystsvømning. Så snart mit kontorarbejde er færdigt, kører jeg hver eftermiddag ud til svømmehallen, hvor jeg træner en time," sagde hun.

Træningen bragte hende i 1935 med på svømmelandsholdet, og året efter blev hun udtaget til de olympiske lege i Berlin. Verdensrekorden satte hun imidlertid fem måneder før olympiaden. Mens en stor del af verden med USA i spidsen truede med at boykotte OL på grund af nazisternes racepolitik, dystede det danske svømmelandshold venskabeligt mod de tyske verdensmestre. Ved et sådant stævne i København i februar 1936 overraskede Valborg Christensen ved at besejre den tyske europamester i 100 m brystsvømning. Med tiden 1.24.7 forbedrede hun samtidigt danmarkrekorden på 100 m distancen.

I marts tog det danske svømmelandshold til Tyskland på turné, der endte som et sandt triumftog for danskerne. Og det var da heller ikke uden grund, at en begejstret presse satte dem på forsiden: "Den danske svømmetrup har afsluttet sit Tysklands-besøg på den flottest tænkelige måde. I lørdags aftes satte Finn Jensen ny verdensrekord i 400 meter brystsvømning i Duisburg og slog Erich Rademachers 10 år gamle verdensrekord med hele 5 sekunder. I går satte Valborg Christensen verdensrekord i 100 meter brystsvømning, og Ragnhild Hveger og Tove Bruunstrøm satte to smukke danske rekorder hver."

Fra Berlin skrev Dagens Nyheders korrespondent: "De danske svømmere afsluttede i dag deres turné ved et stævne i Düsseldorf, og i det udmærkede 25 meter bassin, hvor de fleste tyske rekorder er sat, opnåede danskerne bedre resultater end nogen sinde før. Bedst var Valborg Christensen, som satte verdensrekord."

"Det tyske publikum hyldede hende loyalt efter den smukke bedrift," skrev en anden avis.

Valborg Christensen svømmede 100 m på 1 minut og 22,8 sekunder og slog dermed tyskeren Hanni Hölzners kun få dage gamle verdensrekord med 1,4 sekunder. At frk. Hölzner tilbageerobrede rekorden fem dage senere, vidner om en ilter konkurrence i månederne op til den omdiskuterede olympiade.¹¹

Usikkerhed om olympiaden sluttede først, da Hitler bøjede sig for et ultimatum fra IOC, den internationale olympiske komité, og tillod jøder på sit OL-hold. Nazisterne tog imidlertid revanche, da Hitler den 1. august 1936 åbnede de 10. Olympiske Lege i Berlin og forvandlede dem til en gigantisk propagandaplatform.

Valborg Christensen nach ihren Düsseldorf-Rekord, freudestrahlend, som der stod i billedteksten i den tyske presse. Og glædestrålende – freudestrahlend - var Valborg Christensen uden tvivl.

Ved de olympiske medaljeoverrækkelser var den tyske fører ikke sen til at hylde de ariske mestre – men lige så rasende forlod han stadion, da den sorte amerikaner Jesse Owens skulle overrækkes fire guldmedaljer for løb og længdespring.

Under OL-konkurrencerne gjorde de danske svømmepiger på ny en storslået indsats ved at vinde guld i 400 m crawl og bronze i 200 meter brystsvømning. På den distance blev Valborg Christensen nr. 2 i det indledende heat, men måtte nøjes med en femteplads i semifinalen. Bronzen gik til "den henrivende lille Inge", den 12-årige fiskerpige fra Skovshoved, der fik samtlige 22.000 tilskuere til at juble. Blandt tilskuerne ved Olympiaden var Arne Jensen Møller (anetavlens nr. 1), der var på gennemrejse på vej fra Krabbesmark til Moskva. Han fortalte senere, at han ikke lod sig imponere af nazisternes store propagandanummer. Hjemme på Krabbesmark tog hans kommunistiske bror Vagn højlydt afstand fra Hitlers brug af legene i sin propaganda.

Svømmede til Tyskland

Året efter satte en anden slægtning, Jenny Kammersgaard (tip-tipoldebarn af ane nr. 28), verdensrekord i svømning. I september 1937 svømmede hun over Kattegat på 29 timer, 42 km fra Sjællands Odde til Grenå, og satte dermed verdensrekord i langdistancesvømning.

Det følgende år satte hun en ny verdensrekord, da hun svømmede 52 km fra Gedser tværs over Østersøen til Warnemünde på 40 timer og 30 minutter. Bedriften vakte jubel i både Danmark og Tyskland, og Jenny Kammersgaard blev inviteret til Berlin, hvor Hitler var begejstret over denne ariske kraftpræstation.

Hjemme i Danmark var svømmepigerne på den tid noget af det hotteste, og de var i radioavisen, i aviserne og i ugeblade. På Krabbesmark var Erling Møller en stor dreng på 12-14 år, der samlede på samlebilleder fra ugebladene – hvor blandt andre Jenny Kammersgaard var med i en serie af idrætsfolk. Hans mor fortalte om slægtskabet, hvilket for Erling ikke gjorde interessen mindre. Marie Møllers mor og Jenny Kammersgaards farfar var næstsøskendebørn.

Fem år efter krigen svømmede Jenny Kammersgaard over Den Engelske Kanal – og gentog bedriften i 1951. Da Erling Møller i 1961 kom til Rønne, var han flere gange i kontakt med hende for at få hjælp til Kammersgaard-tavlerne. Jenny Marie Ingeborg Kammersgaard døde i 1979.

Valborg Christensens rekord fra Düsseldorf 1936 stod som danmarksrekord helt frem til 1951. Hun udvandrede i 1953 med sin mand Carl Erik Møller til den senere olympiske by Calgary i Canada. Valborg Marie Christensen døde i 2003.

Noter

- 1 Jensen & Scocozza: Danmarkshistoriens Hvem hvad hvornår, side 303.
- 2 Aandelullet nr. 1, 1933.
- 3 Lemvig Folkeblad, 22. januar 1934.
- 4 Ringkøbing Amtstidende, 18. april 1934.
- 5 Jensen & Scocozza: Danmarkshistoriens Hvem hvad hvornår, side 304.
- 6 Lemvig Folkeblad, 10. december 1934.
- 7 Lemvig Folkeblad, 3. februar 1936.
- 8 Ringkøbing Amtstidende, 9. maj 1934.
- 9 Ringkøbing Amtstidende, 8. marts 1935.
- 10 Ringkøbing Amtstidende, 11. marts 1935, side 6.
- 11 Erling Møllers udklip fra Politiken omkring år 2000.
- 12 Således fortalt i Den Store Danske Encyklopædi, Danmarks Nationalleksikon, se under "Munch, Peter R."
- 13 Dansk Landbrugs Fremtid, en 16-siders pamflet udsendt under besættelsen af en kreds omkring Landbrugernes Sammenslutning, side 14-15.
- 14 De olympiske – biografi af danske OL-deltagere, 1896-1996, DIF 1996.
- 15 K.E. Kristiansens mindeord i JAK-Bladet, 13. juni 1951.
- 16 Niels Ulrichsen: "JAK - en dansk krisebevægelse". Kbh. 1978, s. 153.
- 17 Dateret Østergård Skole, Lyhne pr. Ølgod, 5/7. 1951.

PH om Knud Agger

Knud Agger (oldebarn af ane nr. 12) begyndte at male som barn og slog uden egentlig uddannelse igennem med en udstilling i 1930. Poul Henningsen skrev i 1937 en bog om slægtens store maler – her i uddrag og i PH's helt personlige omgang med retskrivningen.

AF POUL HENNINGSEN¹

De ser på omslaget billedet af en ung brændende mand, og det ligner Knud Agger nøjagtigt, men alligevel har han en lang arbejdstid bag sig, og det har ikke været nogen nem tid. Den side af sagen er i orden. På det punkt opfylder han de strængeste krav, man kan stille til den store maler i retning af manglende anerkendelse i ungdommen. Det var først Mogens Lorentzen som i 1930 slog slaget for Agger i en lille artikel med stor virkning i Politiken. Siden da står Agger fast i kunstelskernes bevidsthed. Det betyder bare, at en håndfuld mennesker ser ham som en rigdom i dansk maleri, men det er nu engang den håndfuld, der holder malerkunsten i live. Det store publikum kommer sjældent på nær hold af den ægte kunst.

Om Knud Agger selv er der at sige, at han bor oppe lige syd for Helsingør i udkanten af byen på en bakke i et fint gammelt atelierhus som hedder Maryhill — det er vel fra halvfjerdserne — med sin kone og sine børn. Mer vil han ikke ha, skal sive ud om ham privat. Resten må billederne fortælle ...

Man kan se, hvad hans billeder forestiller. Udtrykket er tit på en behagelig måde linealskarpt. De folk, der maler sådan, slumper sig ikke til virkningerne. Det er resultatet af bestemt vilje og intenst arbejde ... Men han er også en kolorist med stort klaviatur, og han arbejder meget med farver, hvor den ene, fordi den er rød, er mere lysende, end den grønne, som den forholder sig til, skønt den grønne ikke i sig selv er mørkere, men bare lyser mindre i sin grønhed.

Knud Agger står alene i dansk kunst ... Hvor nøje han end gengir sit indtryk af naturen, så er han hverken naturalist eller impressionist. Hans billeder er utænkelige uden kubismens baggrund ... Agger maler ikke stemning, men ting, former, rum. Vejret i hans billeder og stemningen er en tilgift, lisom vittigheden er en tilgift i den mands stil, der vil noget alvorligt. Man skal kunne alting, men hovedvægten må være lagt et sted, og den er hos ham lagt i det centrale maleriske ...

Foran mig hænger et billede af Agger Udsigt fra altanen. Et mønjerødt gitter spænder fra side til side i billedet. Gitteret er så nyt, at det kun har fået mønje. Altankassen er beplantet med ny små dumme stemorsblomster. I venstre side et blågråt hus med hvide vindskeder og brunt paptag, bag det et skur i brændt Terra di Sienna. Fjernt i venstre side ude i klitterne et hus så nyt og rødt, at det kan ligne solen, der går ned foran klitrækken i stedet for bagved. Omtrent midt på den sandede forplads ligger et dybgrønt skur med sort tag, bag det et stort nyt rødt hus med røde tagsten. Så kommer højre side af billedet: et rødt træhus med sort pap, et lyseblåt skur og hjørnet af et nyt, nyt hus af røde sten og med lyserøde cementsten på taget: den tagdækning, som foragtes og hades mest af den smagfulde. Er der vel noget så hæsligt som røde cementtagsten? Nej! Det er nemlig ofte en af de skønneste farve-oplevelser i landskabet. Den tiltagende mæne i overkanten glemte jeg at nævne, men ellers lyder det godt nok

som en beskrivelse til et scenebillede. Telefonpælen skulde heller ikke ha været glemt.

Der er i sådan et billede ud over månen og klitterne ikke en eneste ting, mennesker kan li. Den almindelige sommergæst, der flytter ind i altanværelset, vil glæde sig over sol og vejr, for ellers vil det ærgre ham, at han betaler 6 kr. for kost og logi. Men han vil ærgre sig over alt andet. Og med henrykkelse vil han betale to kroner om året til Naturfredningsforeningen eller lignende til gammel smags bevarelse. For menneskene ødelægger naturen. Næh i gamle dage — med stråtag og bindingsværk og kære fiskere med stort skæg. Hvorfor har man ikke kunnet bevare alt det. Og naturens ensomhed.

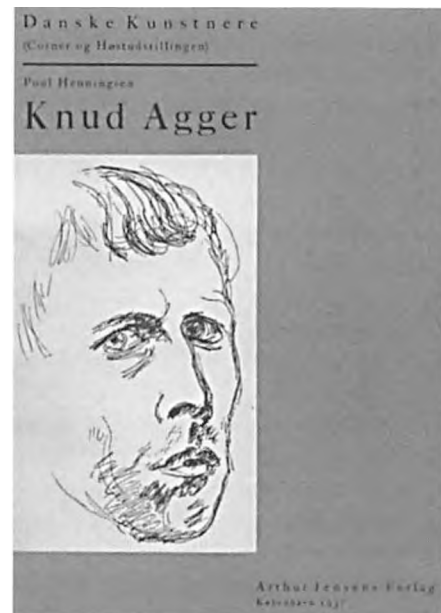
Et andet billede er desværre ikke gengiet i denne bog, fordi hele det lysende bade-steds-solskin forsvandt ved fotograferingen. Man så ud gennem et vindu med to rigtige hvide sommergardiner af aller værste art, og udenfor var der ikke det, der ikke var af flagstang, iskagebod og alt til badestedet henhørende. Hvis Kjeld Abell havde lavet sådan noget i en dekoration, vilde badelivs-søndagens kedsomhed ha lyst ud af billedet som en kraftig propaganda, en levende skildring af, at Larsens 14 dages sommerferie er li så ordinær og trist som de 50 uger han tilbringer på kontoret. Men det handler Aggers billede slet ikke om. Han har malet en skønhedsoplevelse. Han elsker menneskene og deres manifestationer ganske u-idealistisk. Han er uden medynk med dem, for de går jo rundt i lys og farve og oplevelse, selvom de ikke mærker noget selv.

Et fyrtårns iagttager

Agger er ikke propagandist og han vil formentlig ikke interessere sig et hak for mine betragtninger på det punkt. For ham kan efter al sandsynlighed folk tænke og mene og føle, som de vil, når bare han må male som han vil. Men det er ikke desto mindre det, der gør ham til moderne og værdifuld maler — at han syns om livet idag og finder det fuldt af skønhed. Jeg tror også han

Maleri af Knud Agger: 'Udsigt fra altanen', 1937. Billedet ejedes af Poul Henningsen, der begejstret skriver om det i bogen om Knud Agger.

er interesseret i kulturlivet i almindelighed, og at han holder af moderne arkitektur. Men det, der interesserer ham i maleriet, det han brænder for, er ikke den bevidste og udspekulerede kunst i det fine byggeri. Det er det ganske almindelige hverdagsliv med plankeværker og byggerøver-huse, skorstene og telefonpæle. Han er heller ikke den mand, der morer sig med at sætte sagen på spidsen og bevise, at hvad som helst selv de grimme ting indeholder en skønhed, skønt han finder den betragtning rigtig nok. Den forn for udspekuleret saglighed i maleriet har man også en hel kunstretning for. Nej han føler rent umiddelbart henrykkelsen ved tingene. Det er hans skønhedsglæde.

En anden side af ham er hans fyrtårnsbilleder. Kender nogen noget så barsk og trist som et fyrtårn og stedet omkring det? Der kan laves literatur på det, romantik — stemning. Der kan også skrives arkitekturbetragtninger over, hvordan statens byggeri altid virker så mærkelig fremmed på stedet. Men alt det er Agger uvedkommende. Han laver maleri over det. For ham er det tårnets røde farve mod himlens stålblå og det lysende hvide ral i forgrunden. Ganske som kubisten stiller en kegle og en cigarkasse og en avis sammen i et rum og får det til at leve dramatisk indenfor en ramme, er fyrtårnet og himlen og rullestenene Aggers nature morte. Nogen vil synes, at det er synd, at den literære stemning ikke er medtæt i billedet. Andre vil digte den til selv. Men det er altid rigtigt at skubbe det uvedkommende til side for det centrale ...

Meningen med al denne udenomssnak var at krese rundt om maleren Knud Agger. Han skulde stå temmelig utilnærmelig midt i kresen. Hans værdi skulde ikke være skildret og alting om ham ikke oplyst, for det lar sig ikke gøre med en god maler. I virkeligheden er der ingen grund til at prøve at skildre ham. Det er vigtigere at skildre Dem, der læser disse linjer. De vil af Agger kunne lære, at det De hidtil har troet om malerkunst, det er forkert. De trode måske, at hvis bare de faens malere vilde male, så man kunde se, hvad det forestiller, så vilde De kunne li billederne. De vil opdage gennem Aggers billeder, at det passer ikke. De kan udmærket frastødes allivel. De vil måske også mene, at det værdifulde i et billede er det, der opløfter og glæder Dem. De kan med stor sikkerhed gå ud fra, at det værdifulde netop ligger skjult bag det, der frastøder Dem. De vil sandsynligvis kunne se, at Agger kan male, og De vil forundret spørre, hvorfor han så ikke finder et kønt motiv efter Deres mening men efter sin egen. På Dem vil han virke mærkelig, men han er i sig selv ikke det ringeste mærkelig. Han

'Kran på molen',
malet af Knud Agger 1937.

Tuschtegning af Knud Agger.

går ikke et skridt til siden for at være original eller sensationel. Det er forklaringen på, at en mand, som privat er så beskeden og ligetil, og som ikke ønsker at gøre en kat fortræd — at han i sine billeder er urokkelig og taler med ganske ubeskeden autoritet om tingene. Han er uden tvivl om, hvordan billedet skal gøres. Der er ingen tilfældighed over hans kunst.

Deres øjne trænger til en behandling hos ham.”

Så vidt Poul Henningsen. Knud Agger nåede at blive en meget anerkendt maler, der udførte mange udsmykningsarbejder og blev købt af mange kunstmuseer.² Hans sidste arbejde var en glasmosaik til Frederikshavns nye kirke. Som fætter til blandt andre Marie Møller på Krabbesmark og Kristian Jensen i Balleby bevarede han forbindelsen til Vestjylland og boede en overgang på slægtsgården Breinholt. Knud Agger var en inspiration for sin familie. Hans søn er grafiker Ib Winkel Agger, født 1928,³ mens hans nevø, Poul Winkel Agger, født 1936, var uddannet på Mogens Andersens malerskole og blev anerkendt som maler og grafiker,⁴ og niece Margrethe Agger, født 1943, vandt anerkendelse som billedvæver.

Noter

1 Poul Henningsen: Knud Agger – Danske Kunstnere XX, Kbhvn. 1937

2 ”Pyt” er hjertet i min malerverden”. Maleren Knud Agger udstiller i Århus Permanente. Demokraten. 5/2 1973. ”Man skal aldrig køre folk rundt ved håret”. Demokraten 1965. ”En lyrisk realist”. Knud Agger udstiller på Gentofte Rådhus. 14/10 1972. Weilbachs Kunstnerleksikon. Den frie udstilling. Katalog forårsudstillingen 1973. Sven Havsteen-Mikkelsen. Kraks blå Bog. R. Broby-Johansen: ”Skolen i kunsten, kunsten i skolen”. Århus 1974. ”Kunstvejviser, Med Broby i Nordvestjylland”. Kbh. 1980, s. 94-95. Hans Edvard Nørregård-Nielsen: ”Dansk Kunst”. Kbh. 1983. Bd. I, s. 391-392, bd. II, s. 11. Politiken 20/5 1930, 1971, 4/2, 29/4 1973 6/1 1995. Samvirke 1985. Nr. 5-6. Fram 1993. Niels Mortensen: ”Dansk Billedkunst gennem en Menneskealder”. Odense 1939, s. 372, 373-374, 383-384. ”Dansk Kunsthistorie”. Bd. V. Kbh. 1975, s. 183-185. ”Dansk biografisk Leksikon”. Bd. XXVII. Kbh. 1944, s. 14-15.

3 Tove Kløe og Ole Malmqvist: ”Kunstnerleksikon (AOF)”. 1985, s. 16.

4 Politiken 7/1 1973 og 14/5 1996. Politikens grafiske særtryk. Katalog 1970-75. Kunstklubben. Allingåbro. Katalog. ”Billedkunstens Hvem-hvad-hvor”. Kbh. 1970, s. 319.

Til esperanto-kongres i Paris

Vinteren 1936-37 lærte hele familien fra Krabbesmark verdenssproget esperanto på aftenskole. Som ung lærer i Århus studerede Erling Møller videre efter krigen – og endte med at komme til verdenskongres i Paris med Dana Laborista Esperanto Asocio.

Set fra gården Krabbesmark lå verden åben midt i 1930'erne. Folkeforbundet og Verdens freden var ikke bare noget, man læste om i avisen. Det var et personligt anliggende, og man kunne gøre en forskel. Marie Møller (ane nr. 3K) var med i Kvindernes Fredslige og arrangerede møder i Bonnet Husholdningsforening, Chr. Møller (ane nr. 2K) bekæmpede militarismen som opstillet for "Nyt Styre", og den 19-årige Vagn (anetavlens nr. 1) mødtes som medlem af flygtningeorganisationen Røde Hjælp tyske flygtninge i Sovjetunionen – men det er alt sammen fortalt i andre kapitler om Krabbesmark. Selv for den yngste søn Erling åbnede verden sig i 1935; han var som 11-årig netop begyndt at gå i skole i Lomborg – hvorfor først da er fortalt i sit eget kapitel.

Erlings nye lærer, der netop var blevet ansat ved Lomborg søndre skole, forsøgte at gøre en forskel. Han satte ikke bare gang i det lokale ungdomsarbejde, han gjorde også sit til at åbne udsynet til en større verden udenfor. Med Signe og Ejler Møller Jensen fra Balleby (begge anetavlens nr. 1) som primus motorer stiftedes Lomborg Sogns Ungdomsforening, der blev rammen for mange nye aktiviteter i sognet.

"Fraulino Thomsen" og Verdenssamfundet

En onsdag aften, den 11. marts 1936, var der et lysbilledforedrag om Indonesien på programmet, og hele familien fra Krabbesmark mødte op. Foredragsholderen var en javanesiske journalist, der iklædt en fornem kjoledragt fortalte om forholdene på Java og i Indonesien, der

dengang var en hollandsk koloni. Det var et pust fra den store verden, ikke mindst fordi foredraget foregik på esperanto, et nyt sprog, som kun enkelte talte i Vestjylland – eller i Danmark for den sags skyld.

Foredraget blev tolket af "Fraulino Thomsen", en ung esperanto-talende morsingbo, og hun var både sød og betagende, syntes ikke mindst drengene fra Krabbesmark. Samme aften besluttede deltagerne og "Fraulino Thomsen" at starte en aftenskole i esperanto – og 43 voksne og 18 børn meldte sig på stedet til at være med. Som omrejsende esperanto-lærer blev "Fraulino Thomsen" passende inviteret til at overnatte på Krabbesmark.

Erling husker, hvordan hele familien blev engageret i at lære det nye verdenssprog esperanto: "Vi gik alle sammen på aftenskole på Lomborg Skole, det vil sige Frede, Vagn, mine forældre og jeg selv. Det var i vinteren 1936-1937, og der var undervisning en gang om ugen, en torsdag eller fredag efter aftensmaden. Ved siden af aftenskolen var vi et helt hold af elever fra Lomborg skole, der begyndte at lære esperanto om eftermiddagen – også med "Fraulino Thomsen" som lærer. Det var i foråret 1937. Vi var vel en halv snes stykker, blandt andre Valborg, som var lillesøster til Charles (gift med nr. 1, Gudrun), og som jeg gik i klasse med."

"Fraulino Thomsen" og esperantisterne havde en god sag. Sproget var et kunstprog, der var opfundet sidst i 1800-tallet for at skabe øget mellemfolkelig forståelse og samarbejde. I 1936 var "Fraulino Thomsen" fra Mors bare en af verdens 7021 professionelle esperanto-lærere i 68 forskellige lande – ifølge Dansk Esperanto-Instituts pjece *Hvad er Esperanto?* som i 1936 fandt vej til Krabbesmark.

Det var en international bevægelse med 2000 lokale foreninger verden over. I Danmark alene var der 50 esperanto-foreninger, herunder seks "Arbejder-Esperanto-Foreninger" – og alle sammen arrangerede aftenskoler og kurser i det nye sprog, der skulle gøre verden til et bedre sted at leve. Opfinderen af sproget var det polske sproggeni Zamenhof, der havde dybt idealistiske motiver: "Mennesker af forskellige folkeafstamninger" vil ved at tale et fælles neutralt sprog "opdage, at de hver især har det samme sindelag, den samme ånd og de samme idealer, lidelser og besværligheder, og at enhver form for had mellem folk af forskellige nationer blot er en levning fra barbariets dage," havde han udtrykt på Racekongressen i London i 1911.

Det var de samme store ord, der blev talt, da esperanto to årtier og en verdenskrig senere blev præsenteret i Lomborg – og de var med den nazistiske krigsopbygning syd for grænsen stadig uhyggeligt aktuelle.

Frede fik pennevenen i Sovjet

For bønder som familien Møller, der ikke havde lært fremmedsprog i skolen, var det vigtigt, at esperanto var let at lære. Zamenhof havde konstrueret esperanto ud fra de romansk-germanske sprog, men så logisk og enkelt som muligt, i modsætning til tysk, fransk og engelsk.

"Selv det 'lette' engelsk er fyldt med uregelmæssigheder og særlige udtrykformer, helt bortset fra den i høj grad vilkårlige udtale. Borgerskabet og Arbejderstanden verden over har brug for et forståelsesmiddel, hvis tilegnelse ikke stiller overmægtige krav til evner, tid, penge, tålmodighed og tungegymnastiske færdigheder, et forståelsesmiddel, der for enhver nation er noget fremmed og dermed noget neutralt," forklarede Dansk Esperanto-Institut i sin pjece.

◄ Esperanto-holdet blev undervist umiddelbart efter skoletid; en times frivillig eftersidning en gang om ugen. Men som der står på tavlen: "Solen skinner / Vejret er smukt / Fuglene synger / Vi er lykkelige". Erling var fraværende den dag, billedet blev taget.

Men selv om det var let, var det ikke noget, der kunne læres på en enkelt sæson, husker Erling: "Ingen af os lærte at tale sproget, men vi kunne snart sige mange ord. Frede fik en penneven i Sovjetunionen, som han korresponderede med, så længe det varede."

Selv om verdens-telegraforbundet havde optaget esperanto som "offentligt telegrafsprøg" til almindelig tarif, så slog det ikke igennem i Lomborg. Næste sæson kom Krabbesmark ikke på aftenskole, og året efter kom krigen. Men det gik ikke i glemmebogen. Efter krigen tog Erling sproget op igen, da han fik mulighed for det som ung lærer ved en privat skole i Skåde ved Århus.

Som helt nyuddannet lærer var det en stor omvæltning at komme ud i en brutal skole, hvor normerne var nogle helt andre end dem, han var vant til hjemmefra. Allerede før han ankom, gik det galt. Hans post med Forældrebladet og det kommunistiske Land og Folk var nemlig ankommet før ham. Det første var udgivet af Ellen Hørup og vendt mod alt, hvad der havde med børnehjem og vanrøgt at gøre. Og Skåde Børnehjems private skole var sådan et sted. Der var straks kold luft mellem den unge lærer og skolelederen. Børnene på hjemmet blev skidt behandlet; Erling erindrer, hvordan en 11-årig vådligger blev ydmyget ved at skulle hænge sin våde dyne ud af vinduet til offentlig udluftning og derefter blive sendt nøgen ned i kælderen for at få kolde afvaskninger.

Heldigvis for Erling var der andet at gå op i uden for skolen. I vinteren 1948-1949 startede en ung pige et aftenkursus i esperanto for øvede i Skåde. På holdet var der ligesindede mænd og kvinder, både lokale og fra Århus, hvor der ellers var en stor esperanto-forening. En af bøgerne på kurset var St. St. Blichers klassiske kriminalroman, *La Pastro en Vejlbjby* – kriminalrakonto, der var blevet oversat til esperanto.

Forelsket i "Fraulino Severinsen"

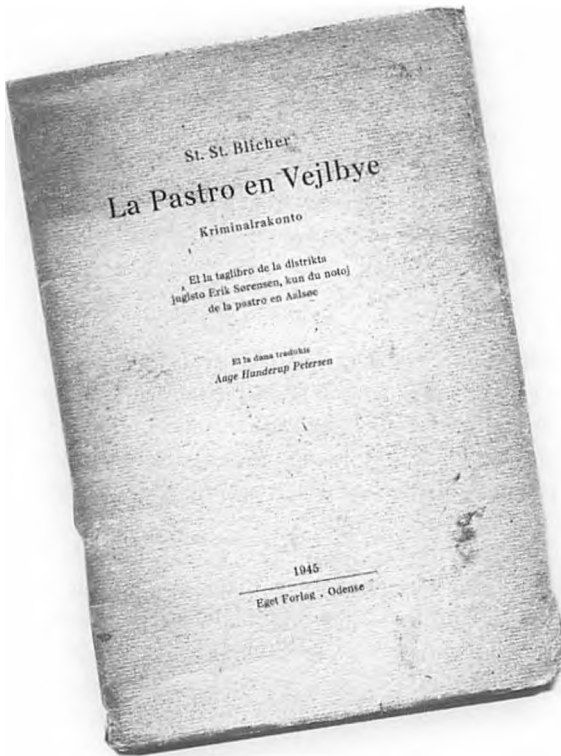
Kurset foregik hos den lokale tømrermester Severinsen, og blandt deltagerne var hans kone og en svend, mens lærerinden var hans datter, Ingrid Severinsen. Erling husker, at især den sidste spillede en stor rolle: "Jeg blev forelsket i lærerinden, men turde ikke sige noget. Selv om jeg efterhånden var 25 år, havde jeg ingen erfaring med kvinder. Vi kunne jo se på hinanden, at vi var tiltrukket af hinanden, og selv om jeg kom med op på hendes værelse for at høre musik, turde jeg ikke gøre noget. Hun havde tidligere været forlovet, men det var gået over. En aften vi havde slukket lyset for bedre at høre musikken, kom tømrermesteren op og tændte det igen."

Erling og den unge esperanto-lærerinde udviklede et tæt forhold, men strengt platonisk. I det næste års tid var de sammen mindst en gang om ugen – udover aftenskolen – i biografen og til kulturelle begivenheder som indisk teater og et internationalt skøjteshow. For "Fraulino Severinsen" skulle der mere til. Hun arrangerede derfor, at Erling sammen med hende blev inviteret med til esperanto-verdenskongres i Paris i sommeren 1949. I virkeligheden talte han slet ikke godt nok esperanto til at deltage i møderne, men det var ikke afgørende for Ingrid.

Men noget må være gået galt mellem de to; hvad kan Erling ikke svare på. Selv om han var midt i tyerne, var han ganske bundet til sin mor – som fortalt i kapitel 98, *For sin mors skyld*. Under alle omstændigheder endte det med, at Ingrid før kongressen skrev og gjorde forholdet forbi – før det overhovedet havde udviklet sig. Hun kom heller ikke selv med til Paris. Men om det skyldtes forholdet til Erling, eller at hun havde svært ved at få fri fra arbejdet som korrekturlæser på trykkeriet, er ikke til at sige.

Skideballe på esperanto

Den 29. juli 1949 rejste Erling til en uges verdenskongres i Paris – sammen med en mægtig delegation af entusiastiske danske arbejder-esperantister fra Dana Laborista Esperanto Asocio.

St. St. Blichers klassiker, Præsten fra Vejlbjye, på esperanto i dansk udgivelse fra 1945.

Det var en enorm begivenhed. Den internationale esperanto-organisation, Universala Esperanto Asocio, havde siden 1905 holdt verdenskongresser med deltagere fra alverdens lande, og Erling skulle deltage i den 22. SAT-kongres. For Erling var det imidlertid en langt større begivenhed bare at komme til Paris. For den kunst- og historisk interesserede unge lærer var det som at komme til Mekka:

"Jeg var virkelig flittig – til at gå på kunststillinger og museer. Jeg kunne ikke tale fransk, men kom fint frem med metroen og engelsk, så esperanto var slet ikke nødvendigt. Jeg var med

esperantisterne den første aften til åbningsfesten, men det var den eneste gang, jeg mødte frem, bortset fra udflugter og en enkelt fælles teatertur. Jeg forstod alligevel ikke, hvad de sagde til møderne. Hver dag samledes de forskellige grupper midt på dagen til varm middagsmad. Os fra Århus spiste på den skole, hvor vi boede, og en dag sidst på ugen kom en af cheferne derhen med en meget bister mine på. Nej, hvor jeg fik skældud for overhovedet at være med på turen. Jeg kunne ikke andet en at bøje hovedet – men fortsatte med at gå på museer."

Familiesammenkomst skulle Erling også nå. Hans ni år yngre nevø, Normann, var taget til Paris på turistrejse i samme uge – med Riis Rejser fra Ferring. Han var i smedelære og boede hjemme hos forældrene i Ringkøbing. Erling og Normann havde aftalt at mødes midt under Triumfbuen klokken 12 midt på ugen, og den der kom først, skulle bare vente – en time. Erling mødte op, men Normann var forhindret. Til gengæld havde de meget at snakke om, da de kom hjem. De fik meget med hinanden at gøre, da Erling blev lærervikar i Stauning efter sommerferien – ikke mindst på den front, der hed at gøre Ringkøbings værtshuse og baller usikre.

Paris på vrangen

I Paris klarede Erling imidlertid fint at gå i byen uden Normann. Det var nemlig ikke bare finkulturen, der trak; vin og café-kulturen gjorde det også. "Jeg tog med nogle af de unge på værtshus. Den sidste aften var jeg på Montmartre med en kammerat. Store i slaget spenderede vi en flaske champagne på nogle piger, men da tjeneren kom med regningen, havde vi akkurat kun lige penge nok."

Det havde været en løssluppen aften, så Erling kom for sent tilbage til skolen, hvor Århusfolkene boede. Porten var lukket, og portnersken var gået i seng. Nu var gode råd dyre – og i fremmedvaluta. "Jeg gik hen på den lokale politistation for at høre, om jeg ikke kunne sove

der. Men nej, de ville ikke have mig sovende i arresten." I stedet eskorterede de Erling tilbage til skolen for at banke portnersken op. De kunne imidlertid heller ikke vække den sovende pordino, ikke før de vendte ryggen til den enorme port og med hælenc af de sømbeslåede støvler hamrede så eftertrykkeligt, at portnersken iklædt natkjole og kyse rasende stod op og lukkede Erling ind.

Næste formiddag var han på sit livs første loppemarked - uden penge på lommen. Men det lykkedes at få en lille lerkande med hjem for de sidste kobbermønter, der lå inderst i pungen. De var godt nok danske, men handlen blev indgået.

Piet Hein på esperanto

Erling tog esperanto op igen i den følgende eftersommer i Stauning. Han læste videre ved selvstudier, blandt andet gennem det danske esperanto-blad og *Arbetar Esperantisten*, organ for det Svenska Arbejder-Esperanto-Förbundet. Interessen for esperanto holdt imidlertid op, efterhånden som han engagerede sig lokalt med sangkor og forsamlingshus – og en lærerinde, som han udviklede et lige så tæt, men platonisk forhold til. Det med pigerne begyndte først at gå stærkt, da han kom til Esbjerg, men det er en anden historie.

Esperanto-bevægelsen fortsatte uanfægtet af Erlings frafald. Den fik FN's og Unescos bevågenhed, da 30 stater mod fem anerkendte, at "de resultater, der er opnået ved hjælp af Esperanto... svarer til Unescos formål og idealer". Herhjemme blev Piet Heins gruk oversat til esperanto, blandt andet verset om at sige det til pigerne, "som er lettere gjort end sagt". Eller som det udtrykkes på esperanto: "pli facile nur faras ol diras", hvilket Erling måske godt kunne have brugt som en scorereplik i sine yngre år. Men oversættelsen udkom på den anden side først i 1956, og da havde han mødt sin Annette og fået sin første søn, Christen.

Erling opgav ganske vist at lære esperanto, men han opgav ikke ideen, som han bragte videre til sine sønner. I 1973 skrev herværende forfatter således en rabiat artikel i det stærkt venstreorienterede skoleblad på Rønde Skole, *Kikkerten*:¹

"Tænk på alle de problemer, der ville være løst, hvis alle talte esperanto: Nul problemer i handelsverdenen, i den politiske verden, i turistverdenen og i uddannelsesverdenen. Nu må man både kunne tale tysk, engelsk, fransk og latin for at klare sig nogenlunde perfekt i alle disse verdener. Tænk på alle de år, der kunne spares i skolen, hvis man kun lærte esperanto. I folkeskolen har man engelsk i 6 år, tysk i 4 år, latin i et år og fransk i et år. I alt 12 år. Esperanto kunne læres på 12 måneder!" Den optimistiske appel fra den 15-årige realskoleelev blev efterfulgt af en lille indføring i grammatikken – med konklusionen: "Det er så let, at man næsten burde lære det."

Men som bekendt slår lige-ved-og-næsten ingen mand af hesten – selv om hest på esperanto hedder *evalo*, og sådan er det hele vejen igennem.

Noter

¹ *Kikkerten*, nr. 10. Det stencilerede skoleblad blev udgivet af kammeraterne Gunnar Egense, Ole Fisker og Lars Møller.

Fristed for flygtninge

Marie Møller var flygtningeven og fredsaktivist i mellemkrigstiden. Gennem Røde Hjælp og Kvindernes Fredslige fandt en kommunistisk fagforeningsmand fra Hamborg og en jødisk dreng fra Wien refugium på Krabbesmark – på flugt fra nazisterne.

I 1922 meldte Marie Møller sig ind i Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed. Det var i årene efter 1. verdenskrig, en særdeles politisk og højspændt tid. Krigen var vundet, men freden på ingen måde sikret. I Rusland bragte krigen efter revolutionen videre, og i Tyskland lurede ufreden og nazismen – med Hitlers første kup allerede i 1923. På Krabbesmark holdt socialisterne på samme tid arbejdermøder, hvor Chr. Møller talte dunder mod nationalisme og militarisme. Andre gårdejere beskyldte ham for at være både syndikalist og bolsjevik, fordi han hjalp tjenestekarle og landarbejdere med at organisere sig – som beskrevet i kapitlet *Den socialistiske gårdejer*. Men lige meget hjalp deres protester. Karle og andet tyende havde sammen med kvinderne fået stemmeret i 1915, og nu ville de være med til at bestemme.

Også kvinderne organiserede sig, således også Marie Møller. Da krigen sluttede, og revolutionerne brød ud i Rusland, Tyskland og Finland, havde hun netop født sit femte barn, Frede. I forvejen havde hun Vagn på to år, foruden de tre store børn. Men nu, i 1922, var Ragna ude at tjene og Gudrun så gammel, at hun kunne hjælpe til og passe de små. Det var blevet tid for Marie Møller til at tage del i forandringerne og blive politisk aktiv. Hendes mand bakkede hende op, for, som han sagde, "det bliver ikke godt i verden, før kvinderne kan være med til at bestemme".

Marie Møller var således med fra starten, da egnens landbøkvinder organiserede sig i husholdningsforeninger, og blev i september 1922 formand for den nystiftede Bonnet Husholdningsforening – som fortalt i kapitlet *I front for husholdningssagen*. Hun var på mange måder forud for sin tid – hun tænkte globalt og handlede lokalt – og meldte sig samtidig ind i Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed, der som en upolitisk organisation arbejdede for fred og forståelse mellem alle nationer, racer og klasser.

For Marie Møller blev formandskabet for Bonnet Husholdningsforening en platform for at arrangere kulturelle og mere politiske møder ud over de rent faglige. Der var flere møder om fredsarbejdet, ikke mindst i de spændte 1930'ere, blandt andet et møde om den internationale antikrigs-kongres i Amsterdam. Som fredsaktivist var Marie Møller i de første mange år blandt fredsbevægelsens mere aktive vandbærere; i 1930 agiterede hun offentligt for salg af fredsmærket,¹ og hun skrev enkelte læserbreve til avisen, blandt andet argumenterede hun i 1932 for "virkelig afrustning".² Da hun to år senere blev valgt i ligaens bestyrelse i Lemvig-kredsen,³ steg aktivitetsniveauet, både for hende og fredsligaen. Som bestyrelsesmedlem var hun med til at planlægge de mange møder, ligaen afholdt, og skrev littigt i aviserne om fredsagen.⁴ Hun arrangerede møder ikke bare med husholdningsforeningerne, men også med den nye Lomborg sogns Ungdomsforening,⁵ hvor hendes nevø og niece sad i bestyrelsen.

Talerne ved de lokale møder kom som regel omkring Krabbesmark, enten for at spise eller for at overnatte. Chr. Møller måtte jævnligt spænde hestevognen for, når de udenbys gæster skulle hentes ved banen i Ramme, men efter 1929, da de fik bil på gården, var det lige så tit Marie Møller selv, der hentede og bragte. Partipolitisk orienterede Marie Møller sig i forhold

til Det radikale Venstre, dog uden at melde sig ind. Det gjorde til gengæld sønnen Vagn, da han om 15-årig i 1931 var med sine forældre til et radikalt møde i Lemvig. Taleren vakte ham i sådan en grad, at han kort tid efter gik med i Radikal Ungdom.

Et vendepunkt for Krabbesmark var en foredragsaften, Marie Møller som formand for Bonnet Husholdningsforening arrangerede vinteren 1932-33. Taleren var kommunisten Karen Tovborg Jensen, og hun tog efter mødet med hjem til Krabbesmark for at overnatte. Det viste sig hurtigt at blive et spændende bekendtskab. Hun var datter af den radikale landsformand Kresten Tovborg Jensen fra Gudum og havde som ung tjent i huset hos Jeppe Aakjær på Jenle i Skive. Men bondedatteren Karen Tovborg Jensen havde gået sin egen vej, der gjorde hende til en berejst journalist – og glødende kommunist. At hun også var Marie Møllers slægtning (tip-tip-tipoldebarn af anc nr. 196), var der dengang ingen, der vidste.

Marie og Chr. Møller kom denne vinteraften i ivrig diskussion med Karen Tovborg, og inden afrejsen næste dag havde Chr. Møller tegnet abonnent på det kommunistiske Arbejderbladet, der udkom to gange om ugen. For sønnen Vagn blev Karen Tovborgs besøg begyndelsen til et langt liv som kommunist. I sine erindringer⁴ fortæller han om sit engagement, der begyndte i det små som aktiv i hjælpeorganisationen Røde Hjælp:

Mødte flygtninge i Sovjet

"I Tyskland forværredes forholdene for nazismens modstandere. Flygtningene kom i stigende tal til Danmark, og der blev behov for organiseret støtte. Karen Tovborg var med i hjælpeorganisationen "Røde Hjælp", der var stiftet sidst i tyverne, og hun fik også mig inddraget i dette arbejde. Det vigtigste var at oplyse om flygtningene og samle penge ind blandt sympatiserende og eventuelt få dem med ind i organisationen, hvor vi gav et fast beløb hver måned.

I 1935 var der landsmøde i Røde Hjælp, og Karen sendte mig af sted som delegeret fra afdelingen her. Hun undskyldte sig med sin mors svaghed, men jeg tror nu, at det var fordi, hun ville give mig den oplevelse, det var at deltage i et sådant solidaritetsmøde. Mødeleder var rigsdagsstenograf Gelius Lund, og af andre deltagere husker jeg Martin Andersen Nexø, der blev valgt til formand. Samme år rejste jeg til Sovjetunionen. I "Sovjet i dag" havde jeg læst om en 11 dages turistrejse til Leningrad. Da jeg spurgte far, om jeg kunne få fri, syntes han, at det var en god idé, men sagde: "du skal selv betale". Rejsen kostede 210 kr. fra København....

Under opholdet i Leningrad blev der for de, der havde lyst og interesse, arrangeret sammenkomster med tyske flygtninge. Som aktiv i Røde Hjælp havde jeg en naturlig interesse, og på de to møder, jeg deltog i, redegjorde folk fra den tyske fagbevægelse for udviklingen i Tyskland. De fortalte om forfølgelse og fyringer af tillidsmænd på arbejdspladserne og om arrestationer af frisindede kunstnere og intellektuelle. Da Karen Tovborg i foråret 1936 spurgte mig, om ikke en tysk flygtning kunne få ophold hos os på Krabbesmark, var jeg på den baggrund meget positiv. Jeg måtte som 20-årig naturligvis først snakke med mine forældre om det, men de sagde glad ja.

Kort efter ankom Gustav Wallak, havnearbejder fra Hamburg. Han havde haft et godt ophold hos en ledvogterfamilie, men huset var for lille og pladsen trang. Økonomisk var det også en stor belastning at have en flygtning boende på en ledvogterløn. Forholdet var jo dengang, forårsaget af den store arbejdsløshed, at flygtningene under ingen omstændigheder måtte arbejde. På Krabbesmark kunne det bedre gå. Vi var i forvejen seks-syv daglige folk, og Gustav var både nøjsom og beskeden. I det hele taget var han en dejlig ung mand.

Efter Franco-generalernes oprør i Spanien og borgerkrigens udbrud søgte han om at komme derned for som frivillig i regeringshæren at bekæmpe fascismen. Om efteråret gik det i orden, og Gustav rejste til Spanien. Han faldt allerede i marts 1937. Vi fik meddelelse om det gennem murer Chr. Raunsbæk i Lomborg, som Gustav Wallak havde lært at kende, og hvis

adresse han må have haft på sig ved indlæggelsen på militærhospitalet i Valencia, hvor brevet er stemplet...

I 1937 var jeg til et stort socialdemokratisk møde i Slagelse for solidaritet med den spanske republik, hvor den senere statsminister H.C. Hansen var blandt talerne. Europas store demokratier, Frankrig og England, ville imidlertid ikke solidaritet. Med undskyldninger om "ikke intervention" lod de uhindret de fascistiske diktaturer i Tyskland og Italien intervenere til fordel for Franco. Frivillige fra snart alverdens lande, deriblandt Gustav og flere hundrede danskere, kunne ikke redde republikken. Det spanske demokrati forblødte."

Jødisk dreng på flugt

I 1935 deltog Marie Møller i landsmødet i Kvindernes internationale liga for Fred og Frihed. Det var en stor oplevelse at være med til for første gang; mødet foregik på hotel "Trouville" i Hornbæk med festmøde i riddersalen på Kronborg.⁷ Senere blev det til mange flere landsmøder blandt andet i Aalborg, Nyborg Strand og Askov Højskole. Marie Møller var ikke bare den passive deltager, der mødte benøvet op; i både aviserne og fredsligaens blad, Fred og Frihed, skrev hun om de emner, der blev diskuteret på landsmøderne."

Hvor meget hun og ligaen end argumenterede for fredens sag, gik det som bekendt den anden vej. Tyskland oprustede fortsat og indlemmede både Østrig og Sudetertyskland. Da grebet om jøderne i både Tyskland og Østrig blev strammet, påtog Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed sig at arrangere ophold for jødiske emigranthørn, der blev sendt i sikkerhed i blandt andet Danmark.⁸ Også Lemvig-kredsen deltog aktivt, og i eftersommeren 1939 kom den 14-15-årige Josef Jaul fra Wien til Krabbesmark.

Vagn Møller fortæller i sine erindringer: "I Danmark blev de fordelt efter, hvor der var hjem, der ville tage sig af dem. Her på egnen var der en syv-otte stykker, bl.a. i Godballe, Lomborg Kirkegård, hos pastor Lomholt i Bøvling og hos Marie og Rudolf Ibsen. Hver anden uge samlede de på skift i et af hjemmene, men ellers var deres tilværelse præget af isolation. Selvom de hurtigt lærte dansk, blandede de sig ikke med andre unge...

For den brede befolkning og ikke mindst for de tyske flygtninge kom besættelsen som et chok. Den stakkels jødedreng fra Krabbesmark var meget ulykkelig og grædefærdig. Ellers skete der jo ikke noget ud over, at der skulle mørklægges. Allerede samme aften kom en lokal mand, Niels Bennedsgaard, rundt til huse og gårde for at se efter, om det var gjort ordentligt. Man må sige, at de officielle myndigheder virkede perfekt fra den første dag.

Der gik derimod flere dage, før vi så de første tyskere køre forbi på landevejen. En morgen hen i maj kom en snes militære hestekøretøjer til Krabbesmark som led i en øvelse. De opholdt sig i og rundt om gården det meste af dagen, men foretog sig intet udover at snakke. For Josef var begivenheden værre end 9. april, han forlod simpelt hen ikke sit værelse, før tyskerne var væk igen.

Det havde hele tiden været meningen, at flygtningebørnene skulle videre til Israel, og efter besættelsen var det klart uholdbart for dem at være her i landet. Kvindernes Fredsliga begyndte omgående at forberede deres afrejse, og engang hen i november 1940 tog Josef af sted sammen med de andre. På Sjælland blev de skilt i to hold. Det hold, Josef kom med, nåede vist aldrig frem. I radioen hørte vi en tid senere, at et skib med jødiske flygtninge var blevet sænket i Sortehavet.¹⁰ Den dreng, der opholdt sig i Lomborg Kirkegård, nåede med det andet hold frem til Israel. Signe og Niels Bjerre har både brevvekslet med ham og haft besøg af ham efter krigen."

Så vidt Vagns erindringer. Den 15-årige Joseph havde deltaget i dagliglivet på gården og hjulpet til så godt, han kunne. Han havde en del med den jævnaldrende Erling at gøre, blandt an-

Fadderskab. Selv om Kr. Møller står som fader, er det Marie Møller, der var aktiv i Norgesfondens indsamling af midler til den daglige bespisning af norske skolebørn med "en halv Liter varm, nærende Havresuppe, tilsat Tørmælk og Sukker". Fadderskabsordningen startede dec. 1943 og vedblev flere år efter krigens afslutning, men allerede fra vinteren 1941-42 indsamlede Norgesfondens og Norske Damekomité midler til indkøb af gryn, tørmælk, sukker, æg, grøntsager o.l., der gennem Damekomitéen, uden at tyskerne fandt anledning til at blande sig i det, videresendtes til Norge. Her fordeltes det gennem præster, læger og andre til fortrinsvis gamle og syge blandt det også ernæringsmæssigt set kæmpende norske folk. Som formand for den lokale afdeling af Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed blev Marie Møller inviteret med til afsløringen af en mindesten i Struer først i halvtredserne, en gave fra det norske folk som tak for den hjælpende hånd.

det Erlings frimærkesamling var en fælles interesse. Men han var meget fāmælt, dels snakkede han kun lidt dansk, og dels savnede han sine forældre; faderen var død, og moderen var blevet tilbage i Wien. Om aftenen sad han ofte for sig selv og skrev breve til sin mor – på tysk – og skrev hebraiske tekster som en forberedelse til opholdet i Jødeland. Ved en lejlighed optrådte Erling dog som en sand bror og forsvarer. Joseph var ved at hente halm til stalden, og halmen dryssede hele vejen fra laden. For at undgå at spille, skulle halmen villes først, det vil sige samles sammen til en ordentlig favnfuld – og det havde Josef ikke gjort. Chr. Møller opdagede det, da han kom ud fra svinestalden, og råbte i sin hidsige udskælden "Din jødetamp!" til drengen. Erling kom gående den anden vej og råbte straks igen af faderens ukvemsord, så højt som aldrig før: "Far! Det kan du ikke tillade dig!" Det lukkede munden på den gamle. Forsonende skal dog siges, at Chr. Møller råbte i hidsighed ad hvem som helst, og at jødetamp var et udbredt skældsord - på linie med udtrykket din tyrk, som Krabbesmarks drenge ofte råbte ad hinanden, når de skændtes.

I årene efter Josefs afrejse var Krabbesmark fortsat et fristed for flygtninge. Gennem hele krigen fandt illegale husly eller gik under jorden på gården – som fortalt i kapitlet *Sabotører og illegale under 2. verdenskrig*.

Aktive husmødre i krigens tid

I 1940 blev ligaaen medlem af Danske Kvinders Nationalråd og indgik i Danske Kvinders Samfundstjeneste,¹¹ der var dannet af Danske Kvinders Nationalråd. Kvinderne organiserede indsamling af hvide klude og brugt tøj, kurser i at sy det om, indsamling af grøntsager, oprettelse af fritidsklubber og beskæftigelsesforanstaltninger for arbejdsløse kvinder med videre.

Som formand for Lemvigegnens Husholdningsforeninger i alle krigsårene kunne Marie Møller her gøre en stor indsats. Hun stod for indsamling af kartofler, grøntsager, spild- og vildfrugt og andre naturalier på Lemvig-egnen til fordeling blandt mindrebemidlede i København. For sin indsats modtog hun et takkebrev fra Kirsten Lauritzen fra den beslægtede skibs-

Marie Møller på Christiansborg til møde i Kvindernes Fredsliga den 16-17. oktober 1945. Hun ses med sort hårbånd stående i midtergangen.

rederfamilie. Kirsten Lauritzen skrev flere breve til Marie Møller, formentlig ganske uden at vide, at de to var i familie gennem hendes mands farmor, der var en Breinholt.¹² Da samfundstjenesten udgav en beretning i 1943 – 3 år med Danske Kvinders Samfundstjenester af 1940 – blev hun opfordret til at levere et bidrag.¹³

Allerede under krigen var Marie Møller med til at samle ind til det hungersramte Norge. Som tak afslørede Sarpsborg Kommune i 1948 et monument på egnen, hvor Marie Møller blev inviteret med til højtideligheden.¹⁴

Krigsårene var en tid med rationering og mangel på selv de mest almindelige varer. Med Marie Møller i spidsen arrangerede Lemvigegnens Husholdningsforeninger kurser for husmødrene. Kredsens egen konsulent lærte dem om behandling af celluldvarer og omsyning af tøj, foruden kreativ hjemmefremstilling af dagligvarer som mel, sukker, smør og sæbe. En anden af veteranerne i Lemvigegnens Husholdningsforeninger, Ellen Agergaard, fortæller: "Det tør nok siges, at konsulenten ydede en stor indsats for at lære os fiduserne ved at finde på erstatninger. Korn-kaffe, te af æbleskræller, sirup af sukkerroer, sæbekogning og andre ting. Men beklædningen kom også i farezonen under krigen, da næsten intet nyt kunne købes... gammelt tøj blev syet om, alt blev endevendt lige fra rejsetæpper og gamle diplomafrakker til ukurant sengelinned."¹⁵

Der var meget arbejde med de hjemmelavede erstatningsvarer. Som sukkererstatning var siruppen noget tyndt sjask, erindrer Erling, selv om det kogte ind mange, mange timer. Maskinen til at lave sukker havde husmødrene købt i fællesskab, så den blev fragtet fra hjem til hjem i hestevogn. Som melerstatning blev kartofler revet og hældt over med vand, hvorefter bundfaldet fik lov at tørre ind på udbredte lagener; så havde man kartoffelmel. Som kaffeerstatning blev byg ristet på komfuret, sæbe blev kogt på knoglerne fra store selvdøde dyr, og sengelinned blev syet af gamle melsække.

Den sidste fred

Krigens tid blev for Marie Møller en tid med meget organisationsarbejde. Hun var med helt fremme i kvindernes organisering, da Folkevirke blev stiftet i 1944. Rygraden i samvirket var

Husholdnings- og Husmoderforeningerne, men også kvindernes fagforeninger sluttede op. Formålet var – helt i forlængelse af Marie Møllers egne ideer – at skaffe kvinderne indflydelse på det samfund, der skulle opbygges efter krigen. Metoden var et vidtforgrenet oplysningsarbejde,¹⁶ som hun allerede havde meget erfaring med.

Efter krigen markerede Kvindernes Fredslige sig ved at gå meget stærkt imod Danmarks medlemskab af Atlantpagten, som også Marie Møller var engageret modstander af. Det blev hun ved med at være i de næste årtier, og således skrev hun i 1964 et kritisk indlæg i en debat om Bøvling valgmenighedspræst Lomholt, der som hjemmeværnsmand deltog i en NATO-øvelse i Tyskland.¹⁷

Marie Møller var aktiv i ligaen til det sidste. I 1961 var hun i en alder af 79 år med til landsmødet på Askov Højskole - og var stadig så engageret, at hun skrev et indlæg, der blandt andet appellerede til større viljestyrke hos kvinderne.

Under kampagnen mod atomvåben, der startede med atom-marcherne i starten af 1960'erne, var Marie Møller aktiv både med at samle penge ind og i debatten. Også sønnen Erling var stærkt engageret og med i de fleste fredsdemonstrationer i Århus op gennem 1960'erne.

I 1965 blev Marie Møller særligt indbudt til at deltage i fredsligaens 50-års jubilæumskonference – viljen havde hun, men styrken manglede efterhånden. Et par år før sin død magtede hun ikke selv at lave ordentlig mad og blev installeret på alderdomshjemmet i Ramme. Snart efter gik hun i barndom, som man sagde, og var til sidst kun en skygge af sig selv, før hun fandt fred i 1969.

Noter

- 1 Lemvig Folkeblad 1930.
- 2 Lemvig Folkeblad 12/11 og 21/11 1932.
- 3 "Fred og Frihed". Nr. 6. Juni 1934.
- 4 Lemvig Folkeblad 12/3, 26/3, 6/5 og 24/5, 16/11 1934, 16/11 1935. Ringkøbing Amtstidende 29/5 1934.
- 5 Forhandlingsprotokol for Lomborg sogns Ungdomsforening. Stiftet 8/1 1936. 1940-1947.
- 6 Vagn Møller: Røde Faner over Krabbesmark.
- 7 "Fred og Frihed". Nr. 7. 1935.
- 8 "Fred og Frihed". Diverse numre. Aalborg Amtstidende 27/6 1937.
- 9 "Fred og Frihed". Nr. 4-5 og 7-8 1939. nr. 2 1940. Jvf. Politiken 12/1 1975.
- 10 Vagn Møller skriver Middelhavet, men det var i Sortehavet, båden gik ned.
- 11 "Fred og Frihed" 1940. Nr. 4 og 6.
- 12 Brev fra Kirsten Lauritzen, dat. 5/12 1942. Kristeligt Dagblad 1/12 1942. Årsskrift for Foreningen Ankerhus 1943, s. 22. Hertil kom flere takkebreve fra byretsdommer Ragnhild Fabricius Gjellerup og havebrugskandidat Agnes Eliassen.
- 13 "3 År med danske Kvinders Samfundstjeneste af 1940". Brev fra Ragnhild Fabricius Gjellerup, dat. 12/2 1943.
- 14 "Udfri Norges Folk af Hungeren" (løbeseddel). Invitation fra Sarpsborg Kommune. Niels Åge Nielsen: "Grundlaget for Holberg-Ordbogen blev skabt under krigen. Kronik 31/12 1984.
- 15 Ellen Agergaards artikel i "Lemvigegnens Husholdningsforeningers 50-års jubilæum" særtillæg til Lokalavisen 29/9 1989.
- 16 "Folkevirke. Social og politisk Oplysning. 1944-16", Krabbesmark nævnt side 5. "Folkevirkes aktuelle Studievjledninger, nr. 1"
- 17 Lemvig Folkeblad 23/5 1964.

Den amerikanske bolschevik

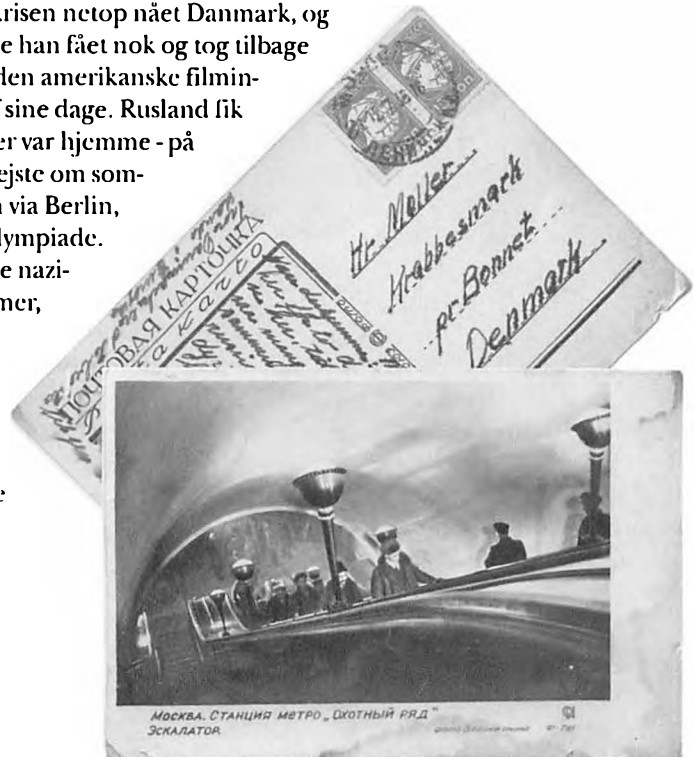
Den ældste søn fra Krabbesmark, Arne Møller, blev bolsjevik, allerede da han som 19-årig vandrede til USA i 1926. Som fortalt i kapitlet Breve fra Amerika var han ret kritisk overfor den rå amerikanske kapitalisme. I december 1928 skrev han hjem.

Mange tak for dit lille brev, far. Jeg hører, at du stadig er lige interesseret i politik; måske du er ved at gå helt over til bolschevismen, ja, jeg tror også på det. Herovre hører vi dog ikke ret meget til Rusland. Jeg kunne have lyst til at stikke der over en tur, når jeg kommer hjem, måske vi kan følges ad. Der er da ikke så langt til Rusland fra Danmark."

Nogle måneder senere, den 8. marts 1929, skriver han: "Ser man rigtigt på det, er Amerika egentlig et råddent land, og man gjorde klogere i at se at komme hjem til Danmark igen, og krig skal der jo også nok komme om nogle år med alle stormagternes kaprustninger. Jeg skal ikke i nogen krig og lade mig slå ihjel for Amerikas skyld. Fra den anden side set er der selvfølgelig mange fordele ved at være i et stort land som dette. Her i det samme land kan man jo finde alt fra isbjerge til hede sandørkener, palmeskove, vilde bjergnaturer – ja hvad har vi ikke i USA?"

I juni 1929, efter de første banker var krakket op til det store børskrak i Wall Street, skrev han: "Krig skal der desværre nok komme i en nær fremtid, og den vil blive forfærdelig... Jeg tror, jeg nægter at gå, hvis der kommer krig. Selvfølgelig bliver man så skudt, men det bliver så på deres samvittighed, ikke min. Sådan noget må man holde mund med, når der er amerikane rundt, man risikerer at blive lynchet."

Arne rejste hjem til Danmark sidst i 1930 for at blive og tog arbejde i København. Da havde krisen netop nået Danmark, og allerede efter få måneder havde han fået nok og tog tilbage til USA, hvor han fik arbejde i den amerikanske filmindustri og blev boende resten af sine dage. Rusland fik lov at vente til 1936, da han atter var hjemme - på besøg. Den unge Arne Miller rejste om sommeren videre til Sovjetunionen via Berlin, hvor han overværede Hitlers olympiade. Han var ikke imponeret af dette nazisternes store propagandanummer, fortalte han senere. Derimod imponerede Sovjetstatens fremskridt den unge dansk-amerikaner, ikke mindst den nye metro i Moskva, som han sendte hjem i form af dette postkort.

Sabotører og illegale under 2. verdenskrig

Danske modstandsfolk brugte Krabbesmark som en base på Lemvig-egnen – med sønnen Vagn som lokal forbindelsesmand. En sabotør, der gik under jorden på gården, blev senere dræbt i en ildkamp, mens en anden af de illegale endte i kz-lejr.

I løbet af krigen kom flere modstandsfolk til Krabbesmark. Den fremmeste og mest tilbagevendende af dem var kommunisten David Hejgaard, der ledede modstandsarbejdet i Midt- og Vestjylland. Mødet med de frisindede gårdejere Chr. og Marie Møller (ane nr. 2K og 3K) og ikke mindst sønnen Vagn blev afgørende for hans liv under krigen, fortæller han i erindringsbogen I det lange løb. Partiets centrale personer på egnen var netop Vagn Møller og Karen Tovborg Jensen (tip-tip-tipoldebarn af ane nr. 196), der i et tiår havde været en god ven af huset – som beskrevet i forrige kapitel *Fristed for flygtninge*.

Her fortæller David Hejgaard, hvordan han forud for sit første besøg sendte en illegal partisekretær til Krabbesmark: "Straks efter at være gået i illegalitet havde Johannes, efter aftale med mig, aflagt et besøg på Lemvig-egnen for at undersøge tilstanden hos de forbindelser, vi havde på den egn, som Johannes, men ikke jeg selv, kendte i forvejen. Det havde været en ret dramatisk tur til Ramme, hvor en ung landmand, Vagn Møller, var blevet partiets centrale person efter arrestationen af Karen Tovborg Jensen i Gudum øst for Lemvig. Tyskerne havde af hensyn til deres store flyveplads på Klosterhede lavet nye veje, fældet noget beplantning og på anden vis lavet lidt om på landskabet, så Johannes havde haft meget vanskeligt ved at orientere sig på egnen, da han ankom dertil en mørk efterårsaften, og havde måttet tilbringe natten i et hønsehus – som dagen efter viste sig at tilhøre netop den mand, han søgte!

Han kunne berette, at partiets afgørende person i området, Karen Tovborg Jensen, der var blevet arresteret af det danske politi den 22. juni, uventet var blevet frigivet og var vendt tilbage til Gudum. Om årsagen hertil kunne man gisne. Hun var almindelig kendt som medlem af partiets centralkomité, og havde skrevet i Arbejderbladet. Hun var uddannet som journalist ved radikale blade, havde arbejdet flere år i bl.a. Frankrig og England og havde her mødt den kommunistiske bevægelse. Ved sin hjemkomst for at slå sig ned i Gudum for at passe sin syge mor, havde hun i 1936 tilsluttet sig Danmarks Kommunistiske Parti. Hun var en meget stovt og karakterfast kvinde, der ikke på nogen måde kunne mistænkes for at have givet køb overfor politiet, så det kunne ikke være det, der var årsagen til hendes frigivelse. Hun var imidlertid datter af den landskendte medstifter af Det radikale Venstre – og i mange år dets ubestridte formand – gårdejer Chr. Tovborg Jensen fra Klostermølle i Gudum... Hun var imidlertid vendt tilbage og havde genoptaget pasningen af den syge moder – dog kun mod afgivelse af et løfte om ikke at befatte sig med politik, og om ikke at møde i sognerådet i Gudum – noget den modige kvinde naturligvis lod hånt om, da hun vendte tilbage til sognet. Vi blev enige om, at jeg hurtigst muligt skulle tage til Lemvig-egnen for at slutte kontakten med Karen, så vi var tre medlemmer af centralkomiteen i det område, vi havde ansvaret for."

Betaget af Marie Møller

"Den anden centrale person i området var som sagt landmand Vagn Møller, der i mange år efter krigen var medlem af partiets centralkomité – vistnok dens eneste praktiske landmand. Han var på det tidspunkt karl hjemme hos sin far, der ejede den ret store gård, Krabbesmark,

lidt øst for Ramme stationsby. På denne gård kom jeg de følgende år til at tilbringe mange gode og lærerige timer. Vagns far, Chr. Møller, var – og havde i sine yngre dage især været – en meget kendt og ofte omstridt mand. Han var imidlertid en mand, der havde sine egne meninger, og de svarede ikke altid til venstrebønderne på egnen. Politisk hørte både Chr. Møller og hans kone Marie til den radikale kreds omkring Karens far Chr. Tovborg Jensen i Klostermølle. Hertil kom, at Chr. Møller var demokrat i dette ords bedste betydning. Der skulle virkelig være "Frihed for Løke såvel som for Tor" i hans omgangskreds. Det havde bl.a. ved en bestemt lejlighed ført til, at han havde trodset sognets venstrebønder ved at lade Landarbejderforbundet holde et agitationsmøde i Krabbesmarks have og stuer, da sognerådet havde forbudt landarbejderne at holde møde i sognets forsamlingshus i Lomborg.

Den mest betydende person i det hjem var imidlertid Vagns mor, Marie Møller, en meget stovt, meget klog og meget selvstændig kvinde, en af de bondekoner, der betød så umådelig meget i den folkelige rejsning, den danske bondestand var kommet igennem omkring århundredskiftet. Mens Chr. Møller på mange måder var en lidt sværmerisk og verdensfjern mand, der elskede at diskutere alle håndte religiøse og andre mere abstrakte problemer, så var Marie Møller et menneske med begge ben på jorden, og som i alle forhold plantede sig midt i hverdagen og dens jordiske problemer. Det var hende, der i foreningen Kvindernes Fredsliga¹ og husmoderforeningerne var kommet i forbindelse med Karen Tovborg og derigennem havde lært kommunisternes synspunkter at kende – og følt sig tiltalt af dem. Hun blev aldrig selv medlem af partiet, men fandt det ganske i sin orden at hendes tre yngste sønner blev det, hvoraf først og fremmest Vagn gjorde sig gældende i det. Og Marie Møller fulgte altid drengenes politiske stilling med stor interesse. Med hende fik jeg mange gode og menneskeligt udbytterige samtaler i de år, jeg kom til at besøge hendes hjem."

Mit første besøg på Krabbesmark

"Mit første besøg fandt sted i sidste halvdel af november 1941. Jeg var så forsynlig at ankomme til Ramme ved dagslys, så jeg kunne orientere mig efter Johannes' anvisning, så jeg ikke kom til at virke alt for fremmed på egnen. Jeg fandt også hurtigt vor anløbsadresse, murer Raunsbæk, der heldigvis var hjemme, da jeg kom. Han var forberedt på mit komme, men da jeg bad ham om at hente Vagn Møller til mig, syntes han, det var noget pjat. Jeg kunne da selv gå op til Vagn. Alle i sognet vidste da, at han var kommunist, og der var da ingen, der ville falde på at finde det mærkeligt, at der kom fremmede i det hjem. Der kom jo så mange.

Det var jeg nu ikke så sikker på, men jeg tog mod til mig og gik alene op på Krabbesmark for at træffe Vagn. En pige lukkede op for mig og fortalte, at Vagn var ovre i laden og stalden. Her traf jeg ham lige efter, i færd med at fodre køerne. Jeg præsenterede mig som "Carl" og sagde, Raunsbæk havde sendt mig op til ham. Han kiggede lidt på mig og sagde så, at han ikke havde noget med Raunsbæk at gøre, og at han ikke kendte noget til nogen "Carl". Der stod jeg! Hvad var det her? Var jeg gået forkert i byen, eller havde Vagn fået kolde fødder og "ville ikke rages ind i noget". Jeg kendte ham jo ikke. Så besluttede jeg mig til igen at lægge kortene på bordet og begyndte at fortælle ham, hvorfor jeg havde opsøgt ham, og viste et så indgående kendskab til både Johannes Poulsen og Karen Tovborg, at isen efter lidt tødte op mellem os.

Det slog mig, at Vagns forsigtighed i virkeligheden var et meget positivt træk. Vi havde selv i en skrivelse til vores medlemmer advaret dem indtrængende mod at inklude sig med fremmede, som ikke mødte med behørig legitimation.

Nå, vi kom derefter hurtigt i snak og vendte faktisk først tilbage til hverdagen, da køerne begyndte at brøle efter foder. Vagn fulgte mig derefter ind til forældrene, hvor jeg straks blev hjerteligt modtaget. Vi blev enige om, at jeg af hensyn til pigen og andre fremmede, skulle gå for at være en af Vagns kammerater fra et ophold på Ladehund Landbrugsskole. Og så var

jeg "hjemme" – og det blev mig faktisk et fristed og et hjem i de år, jeg var illegal – et sted, der var stærkt medvirkende til, at jeg holdt den hårde illegalitet ud uden at tage menneskelig skade af det. Forinden havde jeg haft nogle mere personlige vanskeligheder at slås med, og jeg trængte ærlig talt til at slappe lidt af og falde til ro, så jeg var dobbelt glad for opholdet på Krabbesmark."

David Hejgaard vendte ofte tilbage til Krabbesmark. Julen tilbragte han både i 1941 og 1942 på gården, "hvor jeg i særlig grad følte mig hjemme og i sikkerhed". For den illegale David Hejgaard var sikkerhed et spørgsmål om liv eller død. Mange kammerater mistede livet i tysk fangenskab. Selv blev han den 5. juni 1944 taget af tyskerne.

Flere illegale på Krabbesmark

I sin erindringsbog beskriver Vagn Møller, hvordan han første gang traf David Hejgaard – under dæknavnet "Carl": "Endelig sidst i oktober blev vi kontaktet af partiet. Murer Raunsbæk fik besøg af rejsesekretær Johannes Poulsen fra Ålborg, der før havde været herude. Den første, der kom, skulle nødvendigvis være en, vi kendte i forvejen og omvendt. Hans ærinde var derfor kun at sige, at i den nærmeste fremtid ville den ledende kammerat for det midtjyske distrikt, hvis dæknavn var Carl, besøge os. Til brug ved legitimation fik Raunsbæk en lille stump brevpapir med et halvt C, den anden halvdel skulle Carl fremvise, når han præsenterede sig.

Raunsbæk syntes, det var bedre, at Carl besøgte mig på Krabbesmark, navnlig i tilfælde af overnatning. Han overlod mig derfor legitimationen, så han til den tid kun behøvede at sende ham op til os. Denne aftale var jeg vældig glad for af flere årsager. Den, der fik Carls besøg, ville altid få mere at vide om alt det spændende, der foregik, og som ikke blev omtalt i aviser eller radio. Desuden ville jeg gerne, at mine forældre og søskende skulle lære ham at kende, for jeg var sikker på, at han nok var helt rigtig. Og det kom til at stemme.

En grå novembereftermiddag, mens jeg var midt i fodringen, så jeg en fremmed ude på gårdspladsen og gik straks derud for at tage imod. Det formelle var hurtigt overstået, og vi snakkede løs, mens jeg fulgte ham ind i stuen, hvor mor tog imod. Køerne kaldte, men da Carl gerne ville overnatte, var der tid til at snakke senere...

Den aften blev jeg fortalt alt om situationen på alle områder lige fra stillingen på Østfronten, i partiets ledelse, blandt kammeraterne i Vestre Fængsel og Horsørød, til hvorledes det stod til i de forskellige partiafdelinger i distriktet... Omvendt ville Carl gerne vide, hvad folk på landet sagde. Desuden var der en del praktiske ting at ordne og aftale. Karen Tovborg var lige kommet hjem fra Vestre Fængsel, og hende skulle vi selvfølgelig have forsigtig kontakt med igen, uden for megen brug af telefon og breve. Hendes dæknavn var Ove, fik jeg at vide, så vi kunne kommunikere uden brug af hendes rigtige navn. Som dækadresse til mig opgav jeg min svoger i Ny Amstrup, Charles Vejling. Det fungerede sådan, at når der kom brev til Charles V. Vejling, så vidste de, at brevet var til mig, og via telefonen sagde de i samtalens løb, at der var brev fra onkel i Århus...

Hen i 1942 begyndte bladene og andet materiale at blive bragt med kurer. Carl havde oplyst mig om, at dæknavnet var Leo. Efter krigen blev Leo medlem af rigsdagen, fulgte senere med Aksel Larsen over i SF. Hans rigtige navn var Arne Larsen. For det meste kom han til Krabbesmark, men var der travlt, spadserede han fra Vemb til Ny Amstrup med pakken. Sommetider tog han rutebilen fra Struer til Gudum. Det var lidt af en drøj cykeltur frem og tilbage på en aften, men til gengæld fik jeg snakket med Karen. I den tid togene ikke kørte om søndagen, var jeg dog på en længere tur, når bladene blev afleveret hos en kammerat, jeg kendte i Holstebro, cigarmager van der Laar."

Vagn Møllers bog 'Røde faner over Krabbesmark' blev til efter en opfordring fra Lemvig Egnsarkiv til Vagn om at skrive sine erindringer fra krigens tid. Denne 1. del skrev han i 1984. 2.del af erindringerne om hans forældre og barndomshjemmet og 3.del om partiarbejdet i DKP kom senere til. Det var en bearbejdning og afkorting af disse tre håndskrevne erindringer, der med Lars Møllers hjælp blev til bogen fra 1989.

Under jorden på Krabbesmark

En anden kommunistisk frihedskæmper, der fandt ly på Krabbesmark, var den unge Esbjerg-student og digter, Mogens Friis. Han

var aktiv i modstandskampen i Varde, indtil han i oktober 1944 blev tvunget til at gå under jorden efter en razzia. Kort før jul opdagede Gestapo i Esbjerg det kammer, hvor han og en anden illegal boede. De unge blev advaret mod at tage hjem, og uden tøj og ejendele gik flugten videre til et nyt midlertidigt ophold. Der var Karen Tovborg, der som en af de lokale ledere arrangerede Mogens Friis' flugt, og hun besluttede at sende ham til Krabbesmark.

Karen Tovborg skrev et kodet brev til Marie Møller og Vagn, hvori hun beder om husly til flygtningen – med dæknavn "Ole". I brevet lægger hun ikke skjul på, at Mogens Friis var svær at styre og nærmest skulle tvinges i skjul: "For nogle dage siden smed jeg - lidt hårdhændet - Ole ud af byen med et kvarters varsel. Han var meget uforsigtig med sit helbred, og han kunne jo også være smittebærer. Han er vist blevet meget fornærmet på mig; men det får ikke hjælpe; det var nødvendigt. Disciplin er jo ikke hans stærke side. I efteråret afbrød han - uden forlov - et rekreationsophold, og han tog jo også fra sit landophold på jeres egn, inden han havde rådført sig med sin læge. Han har det naturligvis ikke så morsomt; men der er jo også andet at ta' hensyn til end fornøjelsen!" fortalte hun – og underskrev sig med sit dæknavn "Ove".

Da Mogens Friis ankom til gården havde han et introduktionsbrev med fra Karen Tovborg, der ikke lagde fingrene i mellem: "Den unge mand her både kan og vil bestille noget; men han skal måske ha' af grovfilen engang imellem; den er jeg ikke så god til at bruge. Han har et par gange rejst derfra hvor han var; den går jo ikke længere; men han længes efter at komme i arbejde og er meget anvendelig. Hilsen Karen T.J."

Mogens Friis blev i længere tid på Krabbesmark. Han kunne imidlertid ikke holde sig i ro – og det kostede ham livet. Han tog til København, hvor han på krigens sidste kaotiske dag, den 4. maj 1945, døde i en ildkamp med en hipomand. Han blev 19 år.

At hipomanden blev skudt af Mogens Friis' kammerat umiddelbart efter, var ingen trøst for forældrene. Samme aften, som radioen meddelte budskabet om Danmarks befrielse, modtog

de "det triste budskab om deres eneste søns død" – som det hed i et mindeord i befrielsesnummeret af Vestjyden, udgivet af Esbjerg-afdelingen af DKP.

Faderen skrev julen efter et takkebrev til "Hr. Vagn Møller, Krabbesmark", hvor han udtrykker taknemmelighed for, "at vor Dreng, Mogens, også har haft sit tilhold hos Dem, og at De derved også har været meget for ham. Vi må jo savne ham. Heller ikke sidste jul var han hjemme, og vi vidste ikke hvor han var."

Selv om Mogens Friis nok ville tilbage til kampen, var han skræmt af Gestapos jagt på ham. Han var bare en stor teenager med døden i hælene. Den angst og rædsel, han følte, fremgår tydeligt af digtet "Morgen", som han skrev på gården, da morgenmalkningens uvante lyde vækkede ham af en urolig søvn: "Rædslen sidder som et åbent sår i sindet."

Opholdet på Krabbesmark gjorde ham godt. I et andet digt, "Genkomst", fortæller han om de fredfyldte indtryk, der "kommer dig nær på ny og er godt og fortroligt at opleve." Digtene fra Krabbesmark blev efter hans død udgivet på Gyldendal – Digte 1945 – med forord af Harald Herdal.

MORGEN

Tungt stønnende
vrider du dig under Smertens Greb.
De kolde Øjne,
de brutale Ansigter
nærmer sig dig truende.
Å, du kan ikke flygte,
du er bundet.
Skriger du af angst?

Vågn op af din Drøm!
Det var ikke dine Lænkens Raslen,
men Mælkejungernes Skramlen over Gårdens Brosten,
der vækkede dig.
Du er jo fri.
Så vågn da!

Det er endnu mørkt ude.
Regnen siler ned.
Men i Stalden er der lys!
Endnu halvt sovende,
halvt vågen,
ser du Dagen begynde.
Rædslen sidder som et åbent sår i sindet.
Gyser du endnu?

Stå op!
Mærk Vandets Iskulde mod sit Ansigt!
Lyset er tændt.
Glem din Drøm,
den Skæbne der i denne Time
venter dem
du kæmpede sammen med!

Langsomt er Dagen begyndt.
Du er fri endnu.
Hvorfor synger du ikke?

GENKOMST

Underligt uvirkelige ligger de fjerne Gårde
i den lette Tåges Slør
der er hvidt som Sneen.
Over Markerne står Hegnspælene
som små sorte, levende Pletter
i alt det hvide.
Udslukt og bleg skinner Solen,
og alle lydene er fjerne.

Det er godt at gå her,
med Pibe, i Kulden,
mens Sneen klumper under Træskoene
og gør det vanskeligt at gå.

Varmen og den gode, ramme Lugt af Dyr
i Kostalden,
Haven, der er vinterøde,
og Gæstekamrets kølige Dyne om Aftenen...
Alt dette – fra din Barndoms Ferie på Landet –
og som du næsten hade glemte,
kommer dig nær på ny
og er godt og fortroligt at opleve.

Illegal lektiehjælp til Erling

Kort efter Mogens Friis var rejst, sendte Karen Tovborg en ung skrædderlærling fra Esbjerg til Krabbesmark. Det var Børge Laursen, som kun blev få dage, før han fik arbejde hos en skrædder i Lemvig. En fjerde illegal på Krabbesmark var modstandsmanden Niels Åge Jensen, en kommunistisk magister fra Århus. I sin erindringsbog, *Mellem jyske modstandsfolk*, beskriver han, hvordan han overnattede på gården – og kvitterede med lektiehjælp til den unge Erling Møller, der læste for at søge ind på seminariet:

"Gruppen i Lemvig trængte jeg først frem til efter et besøg i Klostermølle ved Gudum hos den kommunistiske journalist Karen Tovborg Jensen, der kort forinden var blevet løsladt fra Horsørøddlejren. Jeg kom cyklende dertil. Af hensyn til hendes sygeligt mistænksomme mor var mit besøg kamoufleret som en dialektoptegnelse. Jeg gennemførte da også at udspørge moderen efter min husdyrspørgeliste. Og bagefter cyklede Karen og jeg i stiv efterårskuling de næsten tre mil til Ramme. Her overdrog hun mig til en ung gårdmandssøn, Vagn Møller, og cyklede så tilbage.

Jeg overnattede på gården, og da jeg dukkede op ved morgenbordet, kom det vist noget overraskende for den øvrige familie. Men lidt senere viste det sig, at jeg kunne gøre mig nyttig ved at hjælpe en broder til Vagn, der forberedte sig til optagelse på seminariet. Han var kørt fast i differensrækker! Hen på formiddagen gik der tog ind til Lemvig, og jeg kunne selv tage derind, efter jeg havde fået navn og adresse samt en aftalt hilsen, jeg skulle overbringe."

En af modstandsmændene efterlod sig i øvrigt et visitkort på gården – i form af fire patroner gemt i karlekammerets væg. De dukkede først op i 1960'erne, da gårdens arvtager, Frede Møller, restaurerede stuehusets vestre gavl, hvor datteren Mona nu havde værelse.

En kuffert fuld af sprængstoffer

I sine erindringer beskriver Vagn Møller, hvordan en omrejsende sabotør senere fik husly på Krabbesmark. Han mødte sabotøren første gang under et besøg hos lærer Moustgaard, der var leder af modstanden i Lemvig: "Da jeg trådte ind i stuen, kunne jeg godt forstå, at han lige skulle se, hvem der kom. Der var nemlig besøg af en rejsende, der underviste i behandling af forskellige sprængstoffer og fremstilling af bomber til hvert sit brug. På gulvet lå to store rejsekufferter, åbne og fyldt med diverse materialer, og midt i det hele lå en stor revolver. Om den sidste var til undervisningsbrug, eller skulle være nær ved hånden i påkommende tilfælde, spurgte jeg ikke om.

Den fremmede præsenterede sig som Åge, selvfølgelig et dæknavn. Vi drøftede situationen lidt, og så gik jeg igen. Det var slet ikke meningen, at jeg skulle vide noget om det, de arbejdede med. Men måske var det alligevel godt med min lille visit, viste det sig et par dage senere.

Om søndagen hørte vi i radioen allerede om morgenen, at regeringen var gået af, og at tyskerne havde indført undtagelsestilstand i hele landet, samt om strejkeforbud og de andre forordninger, der var indført. Samme eftermiddag cyklede jeg en tur for om muligt at finde ud af, hvad undtagelsestilstand var for noget. Det viste sig, at der ved vejkrydsene hen gennem Lomborg var posteret 2-3 soldater med et maskingevær, men de sad eller lå og snakkede, skulle ikke se legitimation eller noget. I Ramme var der ligeledes et hold på hjørnet ved bageren. Om aftenen var der, så vidt jeg husker, et udgangsforbud fra klokken 20 til klokken 5 om morgenen. Under resten af besættelsen blev det brugt flere gange, når der var et eller andet, vi skulle straffes for.

Selvfølgelig tænkte jeg denne dag på, hvordan mon Åge havde klaret det med de store kufferter. Jo, berettede Moustgaard nogle dage efter, han var intetanende tidligt om morgenen gået fra huset for at tage det første tog sydpå. Han traf ikke et menneske før midt på banetrappen, hvor en mand fortalte, at togene ikke kørte, og oplyste om, hvad der i øvrigt var sket.

Et rejsepas som dette udstedt til "Chr. Agger, Marie und Frede Möller" hørte i 1943 med til en gyldig rejsehjemmel.

Så snart manden var ude af syne, stillede Åge kufferterne ind i noget tæt buskads og gik tilbage til villaen. Her forklarede han, at han havde strenge ordrer på omgående at vende hjem, hvis der skete noget. Han fik derfor Moustgaards cykel, og allerede om eftermiddagen

efter turen gennem de mange byer spækket med militær ringede han tilbage - alt vel, ingen episoder af nogen art.

Kufferterne hentede vi den første aften, efter udgangsforbudet var ophævet, og næste dag overtog Åge dem igen. Nogle måneder senere, da han var i Lemvig igen, mente Moustgaard, at det var for farligt for ham at overnatte dernede. I stedet lånte han en cykel og kørte til Krabbesmark for at sove. Åge var en god fortæller, og vi hørte om farlige episoder fra hans rejsevirkomhed og om nogle af de sabotageaktioner, han havde været med til i København, før han blev forflyttet til Jylland."

Først mange måneder efter krigen fandt Vagn ud af, hvem sabotøren Åge egentlig var. De to traf hinanden på DKP's kongres i februar 1946, og hans rigtige navn var Frits Nielsen, han var fra Køge og Spaniens-frivillig.

Optrapning af krigen

Krabbesmark slap let fra krigen. Tyskerne blev kun på gården en enkelt dag. I Vester Balleby fik Kristian Balleby (ane nr. 3B) hele storstuen beslaglagt, og tyske soldater blev indlogeret, da krigen spidsede til, og byggeriet af Vestvolden begyndte i 1943. De var imidlertid meget flinke, opførte sig ordentligt og hilste pænt. At de var medmennesker bragt i en forfærdelig situation og ikke bare var grumme soldater viste sig i al sin gru, da krigen spidsede til. Da en af de unge soldater, der boede på gården, fik besked om, at han skulle sendes til østfronten, gik han ned i en lille plantage ved Sønder Balleby og skød sig selv.

I kapitlet *Da krigen kom til Ny Amstrup* fortæller Gudrun Vejling om en desertør, de hjalp – men som senere blev henrettet i Bur. Andre har berettet om den spændte situation efter regeringens afgang den 29. august 1943. Helle Hansen fra Damgård i Vandborg fortæller: "Der var tyskere alle vegne: På Damgård havde vi 40 heste og 40 soldater indlogeret, og på samme måde var det også alle andre steder. Tyskerne spiste i forsamlingshuset, havde skrivestue i mejeriet, og de byggede bunkers alle steder på markerne, og satte pigtråd, så vi ingen steder kunne gå. Ikke uden at have et Ausweiss. Lægen i Strande, han blev skudt, da han ikke ville vise sit Ausweiss frem en nat, han var på vej ud til en fødsel i Thyborøn. De smed bare hans lig i grøften."³

Vagn Møller beretter: "Et andet eksempel på tyskernes terror var nedskydningen 7. april 1945 af Karl Peder Pedersen [tipoldebarn til ane nr. 24] fra St. Bjerg i Lomborg. Som medhjælper i Nordenkjær var han efter et ærinde hos smeden på vej hjem med heste og vogn op ad vejen til Nordenkjær. Anders Maarupgaard, Mellem Kjelder, tjente dengang i Lomborg Kirkegård,

DANSK RØDE KORS
CROIX ROUGE DANOISE
AMALIEGADE 18
COPENHAGUE

Til Røde Kors' Internationale Komité, Genève.
Au Comité International de la Croix-Rouge, Genève.

FORESPØRGER — DEMANDEUR

Navn - nom Møller,
Fornavn - prénom Kristian
Adresse Krabbesmark
Bonnet

Meddelelse (ikke over 25 Ord. Indholdet må kun vedrøre personlige Familien forhold.)
Message à transmettre (25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial.)

III. Kære Børn. Modtog Brev 31 Okt. Alle samlet til en Arns Fødselsdag. Er raske. Din øvrige Familie synes raske. Fredsplan Landbrugsskole Erlang leder til lærer. Venlige Hilsener
Mor

Dato - date 13/11 1942

ADRESSAT — DESTINATAIRE

Navn - nom Møller
Fornavn - prénom Arne
Adresse S. Ganesee
Los Angeles, California
U.S.A. 26 NOV. 1942

Svar paa Bødslen (Man bedes skrive tydeligt).
ECHO TOGA 0211
response au verso (Préciser d'écrire lisiblement).

Røde Kors-breve til Amerika. Under krigen blev de normale postforbindelser mellem de krigsførende lande skåret over. Den eneste mulighed, familien på Krabbesmark havde for at brevvexle med sønnen Arne i Californien, var gennem Røde Kors' såkaldte forespørgsler.

Systemet fungerede på den måde, at forespørgeren, her Chr. Møller, kunne sende en kort meddelelse på en særlig formular, som så blev returneret, når den forespurgte havde svaret bagpå – dog højst 25 ord og kun om personlige familieforhold.

Således skrev Arne tilbage den 7. juni 1943, over et halvt år efter, det var sendt fra Krabbesmark: "Kære derhjemme! Glade for jeres hilsen. Vi er alle i bedste velgående. Ina går i skole. Leon stor." Hilsnen var personligt underskrevet: "Arne. Dagny."

og han har fortalt følgende: Han gik i marken ikke langt fra vejen, hvorfra han så en officer komme gående på marken vest for vejen i retning af Karl Peder. På 50-100 meters afstand gjorde de med råb og vinklen tegn til, at han skulle holde, for de ville nemlig med op at køre. Den unge mand gav i stedet hestene tømme, som vi siger, så de slog over i trav. Officeren blev tosset, og da han ikke selv var bevæbnet med andet end en pistol, snuppede han en af de andres geværer og skød Karl Peder. Ikke så mærkeligt, at der var meget stor deltagelse ved begravelsen 14. april fra Lomborg Kirke."

Et andet udslag af vendepunktet i krigen var de mange bunkers, der blev opført langs den jyske vestkyst. De var en del af den mægtige Vestvold, tyskerne anlagde fra Nordnorge til Spaniens grænse. Vestvolden gik ned gennem Lomborg Sogn – nogle hundreder meter øst for Krabbesmark.

For selve bygningen af Vestvolden stod fortrinsvis tvangsudskrevne københavnske arbejdere. På en enkelt uge i december 1943 ankom 2600-3000 arbejdere fra København til Lemvig. De kom med særtog direkte fra hovedstaden til Vemb og blev sendt videre ad Vemb-Lemvig-Thyborøn, så der blev afsat 150-200 mand i de sogne, der havde indkvartering; 200 blev sat af i Ramme og andre 200 i Bonnet.'

Bønderne kunne godt sige nej til de københavnske arbejdere, men så skulle de i stedet indlogere tyske soldater, havde besættelsesmagten på forhånd advaret. Krabbesmark slap billigt med kun to indkvarterede arbejdsmænd, ligesom Ny Amstrup måtte afstå deres senge til to arbejdere.

Flyvepladsen i Rom var et andet af tyskernes store anlægsarbejder, og det kom slægten til gavn på mere end en måde. En af de arbejdere, der kom til Lomborg for at arbejde med anlægningen, var nemlig Anton Hansen, der blev gift med Krista Møller Jensen fra Vester Balleby. Mange af Lemvigegnens bønder tjente i øvrigt styrende på at levere græstørv til flyvepladsen. Som fortalt i kapitel 89 skrællede nogle af dem hele deres

“Vagn Møller, Ramme, Landbrugskonferencen”, lyder teksten på bagsiden af dette billede fra ‘Land og Folk’s billedarkiv af en engageret Vagn. Talen blev holdt lørdag den 4. februar 1959 i festsalen i ‘Land og Folk’s hus i Dr. Tværgade i København. Et referat stod i avisens søndagsudgave, men billedet blev aldrig anvendt.

ejendom for flerårige græsmarker, herunder slægtningen Niels Breinholt Agger på Sønder Vinkel (næstsøskendebarn til ane nr. 2).

Efter krigen

Vagn Møller fortæller om krigens afslutning: “En måned eller to før krigen sluttede, spurgte installatør Aksel Nielsen, Lomborg, om jeg ville med i en våbengruppe, han var ved at etablere. Hos lærer Breddam på Højbovej fik vi lært at rense de engelske karabiner for alt det fedt, de var smurt ind i ved nedkastningen, samt den mest nødvendige instruktion i brugen af dem. I den forbindelse blev der sagt, at vi altid skulle sigte efter maven på en modstander - heldigvis blev der ikke brug for den slags. Bortset fra lidt vagtjeneste ved et sprængstof- og våbendepot i Lomborg, kom vi slet ikke i aktion.

Foruden vores gruppe var der i Lomborg-Rom kommune en gruppe i Rom og en i Nr. Lomborg. Dagen efter befrielsen var vi alle samlet ved elektricitetsværket, så den ledende for egenes våbengrupper, så vidt jeg husker arresforvarer Urt, kunne hilse på os og vi på ham. Som medlem af gruppen fra Rom var en større gårdmand, der havde solgt lidt rigeligt til tyskerne. Efter at have hilst på os bad Urt den pågældende om at aflevere både gevær og det grønne armbind samt føje sig bort. Efter befrielsen viste det sig, at der havde været mange våbengrupper både i Lemvig by og ude i oplandet.”

Vagn Møller blev efter befrielsen i maj 1945 en respekteret kammerat i Danmarks Kommunistiske Parti og spillede en stor rolle i opbygningen af partiets lokal-afdelinger. Selv fortæller han: “Her på egnen fik partiet foruden Gudum og Lomborg-Ramme afdelinger i Lemvig og Harboøre. Fra sidstnævnte område blev der rettet henvendelse til mig om at være behjælpelig dermed. Efter mit oplæg på det siftende møde indmeldte der sig en 15-16 arbejdere og fiskere. I Ulfborg, hvor der var oprettet en stor partiafdeling, blev sommerfesten for hele amtet holdt med taler af Alvilda Larsen, Karen Tovborg og mig. Desuden var der underholdning af russiske sangere og dansere fra lejren ved Esbjerg for frigivne krigsfanger, der endnu ikke var hjemsendt. I Vestjylland havde vi aldrig set russerdans, så de gjorde stor lykke.”

I befrielsessommeren blev Vagn Møller inviteret til at deltage i Centralkomiteens møde på Christiansborg den 13.-14. august. "Min første tanke, da indbydelsen kom, var, om der kunne blive tid til at rejse midt i høst. Af sted kom jeg, og mødet blev nærmest historisk på grund af udenrigsminister Christmas Møllers hilsnings- og takketale til kommunisterne for deres indsats i modstandsbevægelsen. Den konservative udenrigsminister sagde, at det havde været nyttigt, om videre kredse havde haft større forståelse for Sovjetunionens betydning. Af øvrige ministre fra modstandsbevægelsen var indbudt Mogens Fog, Frode Jacobsen og Busch Jensen, der alle var til stede."

I februar 1946, på den første kongres DKP holdt siden 1936, blev Vagn selv valgt ind i partiets centralkomité. Hvorledes han efter krigen forsøgte at omsætte partiets tanker i lokal handling er berettet i kapitel 97, *Drømmen om et andelslandbrug*.

Efter befrielsen blev også sønnerne Frede og Erling medlem af partiet – Erling forlod det dog efter den sovjetiske invasion af Ungarn i 1956 og var senere med til at stifte Socialistisk Folkeparti.

Noter

- 1 Faktisk skriver David Hejgaard "Danske Kvinders Nationalråd", men det er forkert – E.M.
- 2 Brevene findes på Lokallhistorisk Arkiv i Esbjerg, men er her afskrevet fra Mogens Friis' nevø, Mogens W hlert, genbo til Lars Møller i Gr ven i Århus.
- 3 Artikel i "Lemvigegnens Husholdningsforeningers 50-års jubilæum" særtillæg til Lokalavisen 29/9 1989.
- 4 N. Jessen-Dam: Erindringer fra besættelsestiden, Hardsyssels  rbog 1967.

Den borgerlige modstand og ”de heroiske helte”

Tandlæge Harald Agger var med til at starte den borgerlige modstand i Holstebro i 1944. Han nåede aldrig at gå i aktion, før han måtte gå under jorden, da den lokale kommunistiske leder blev taget af tyskerne.

I 1944 gik det borgerlige Vestjylland ind i modstandsarbejdet mod den tyske besættelse. ”Ringkøbing amt var det sidste amt, hvor der blev dannet en gren af modstandsbevægelsen her i Jylland, i hvert fald af amterne syd for Limfjorden. Detastede, idet man ventede invasionen omkring den 1. april,” fortæller tandlæge Harald Agger (næstsøskendebarn til nr. 1), leder af den borgerlige modstand i Holstebro.

Den første modstandsgruppe i Holstebro var blevet dannet to år tidligere af kommunisterne. Den tolv mand store sabotagegruppe havde under elektriker Robert Birch Hansens ledelse skaffet både våben og sprængstoffer, men havde ingen aktioner lavet; efter ordre fra det jyske hovedkvarter i Århus skulle der være absolut ro langs hele Vestkysten. Først i 1944 lavede gruppen sin første sabotage, da det sprængte elværket i luften. Senere fulgte jernbanesabotagerne. Andre steder i landet havde sabotagen været i gang i flere år – og var blevet fordømt som terror af både regering og borgerlige politikere.

Sine meningers mod

Harald Agger støttede imidlertid sabotageaktionerne åbent allerede 1943, viser en erindring af Bruno S. Hansen: ”Jeg husker endnu hin aften, hvor vi var sammen til et møde i Holstebro samarbejdende Ungdomsforeninger i 1943. En mand fra Dansk Ungdomssamvirke talte om sabotagen og gik imod denne. Da taleren var færdig, rejste tandlæge Agger sig og sagde det så højt og tydeligt og på den tid chokerende, at ingen kunne misforstå ham: ’Men er det nu alligevel ikke sådan, at man beundrer disse unge mennesker, der udfører denne sabotage.’ Denne aften blev tandlæge Agger for mig en manifestation af den modstandsvilje, der senere voksede frem.”

På det tidspunkt var Harald Agger en moden herre midt i 50’erne, hvis egne børn var unge mennesker – dog uden at deltage i modstanden. Selv var Harald Agger søn af den indremissionske manufakturhandler Stephan Agger, der var en fremtrædende mand i Struer sidst i 1800-tallet – som fortalt i kapitel 58, *Missionen fjelste synderne og havet tog resten*.

Men som sin far var Harald Agger på en gang en beskeden ener og et engageret menneske, der ikke var bange for at stå frem: ”Kølig, ordknapp, reserveret, ragede han med sin garderhøje, ranke skikkelse op over de fleste. Han virkede altid ensom, hans væsen indgød ikke til fortrolighed, men i byen nød han almindelig agtelse. Han gik for at være en hård og ret ufølsom tandlæge, hvorfor hans praksis ikke hørte til de største, men hans menneskelige og moralske egenskaber var hævet over enhver tvivl. At han i besættelsens år fik en ledende plads i modstandsbevægelsen, var næsten en selvfølge, ikke mange var nærmere til det end ham,” erindrede den lokalhistoriske skribent, Knud Pichard i ”Holstebro i 30’erne og under besættelsen.”²

I en interviewartikel, ”Samtale med tandlæge Agger om modstandsbevægelsen (i Holstebro)”, giver Bruno S. Hansen udtryk for en tilsvarende opfattelse: ”Når man sidder overfor tandlæge Agger, er det første indtryk, at man taler med en fornuftig mand, der ikke lader sig rive med af stemninger og virak, en mand, der har sine meningers mod, som han har haft

det så længe, man har kendt ham... I en samtale på halvanden time i hans hjem sidder han og fortæller sandheden om frihedsbevægelsen i Holstebro... Lad mig her indskyde, at det er på min opfordring, han udtaler sig. Det ville være hans væsen imod selv at anmode om noget sådant. Han vil helst ikke fortælle om sig selv.”³

Ventegrupperne dannes

Bruno S. Hansen interviewede Harald Agger kort efter befrielsen i maj 1945:

”Det var i februar 1944, fortæller tandlæge Agger med sin rolige stemme. Jeg fik besøg af dyrlæge Andersen fra Aulum. Det var en søndag. Han spurgte mig, om jeg kendte en mand her i byen, som man kunne stole på, en mand, som havde lyst og evner til at modtage instrukserne til oprettelse af en modstandsbevægelse her. Han meddelte mig, at der var blevet dannet en afdeling af modstandsbevægelsen i Århus, og ledelsen bestod af 2 kommunister, 2 Dansk Samling-folk og 2 fra andre partier. Jeg husker ikke hvilke. Det var nærmest de borgerlige. Dyrlæge Andersen ville komme igen, når jeg fik talt med en mand, som jeg havde tænkt mig kunne overtage denne post.

Jeg kan her indskyde, at dyrlæge Andersen kendte mig gennem en militærperson i Århus, som ofte har været min patient. Det var altså dette bekendtskab, som medførte, at jeg senere blev leder her i byen... Vi fik besked om at danne M-grupper, og det blev overfor os meddelt, at oprettelsen af sådanne skulle gå hurtigt for sig, idet det fra engelsk side var blevet meddelt, at man snart lig kunne vente en invasion.

For ikke at gøre folk bange for opgaverne blev der ved hvervningen meddelt, at de skulle overtage opgaver af politimæssig karakter, når tyskerne skulle til at forlade landet, og de skulle sørge for, at tyskerne ikke sprængte for meget i stykker. De kendte intet til de øvrige opgaver, de senere kom til at udføre.

— Hvorledes foregik rekrutteringen?

’Egentlig skulle det foregå gennem dannelsen af tremandsgrupper, men overbibliotekar Frandsen og jeg blev enige om ca. 25 tillidsmænd, af hvilke der senere dannedes tremandsgrupper. Bogholder Hans Larsen var for øvrigt den første mand, vi udvalgte. Vi valgte folk, vi vidste, vi kunne stole på. Rekrutteringen foregik i øvrigt således: En tillidsmand valgte to mand til sin gruppe og en tillidsmand, som valgte en ny gruppe og en ny tillidsmand.’

— Vil De dermed sige, at frihedsbevægelsen i Holstebro har en tilfældig sammensætning?

’Ja, det vil jeg.’

— Kunne der lige så godt have været 500 helt andre frihedskæmpere her i byen end de, der således tilfældigvis er?

’Ja, det vil jeg afgjort tro, at der kunne være, for så vidt, at de var gode danske. Husk på, at hvervningen foregik således, at folk, der kendte hinanden, valgte hinanden. Var en anden mand end jeg blevet udset til byleder eller var de første 25, vi valgte, blevet 25 andre, så er det sandsynligt, at modstandsbevægelsen i Holstebro havde bestået af helt andre mennesker, end tilfældet blev.’

— Man kan altså ikke sætte en plet på noget menneske, fordi han ikke var med. Jeg har været udsat for dette.

’Nej, afgjort ikke. I hvert fald ikke fordi han ikke var med, hvis han ikke havde fået en opfordring.’

— Var det ikke temmelig ufarligt for mange af de frihedskæmpere, der meldte sig efterhånden. Jeg har indtrykket af, at der er en kerne af virkelige sabotører, der nu har trukket sig tilbage fra modstandsbevægelsen? ’Man risikerede jo sin frihed, hvis man blev angivet, men det kan nok siges, at mange af frihedskæmperne, som kun havde den opgave at modtage og benytte et våben, når det blev nødvendigt, ikke løb så stor en risiko som andre.’

— Jeg tror, folk er skuffede over, at mange virkelige storsabotører holder sig tilbage, medens andre, som ikke har udrettet noget videre aktivt, løber rundt med armbind.

’Ja, det kan såmænd godt være. Det har vel nok vist sig, at ikke alle, der kom med i modstandsbevægelsen, var lige heldige, og jeg vil sige, at der muligvis var mange, der ikke kom med, som kunne have gjort en bedre indsats...’

Frihedsrådet

Vi er kommet lidt bort fra optrevlingen af frihedsbevægelsen i Holstebro, men tandlæge Agger blader lidt i sine notater (og fortæller, at man ventede invasionen omkring den 1. april):

’Der kunne blive tale om kamp ved udførelse af sabotagehandling og om sårede, og vi fik gennem dr. Heiberg forbindelse med sygehuset, så dette kunne modtage eventuelle sårede, uden at det kom frem, hvem de sårede var, hvis der var tale om frihedskæmpere. Endvidere fik vi hos fabrikant Bernhardt Nielsen stillet to værelser til rådighed til sygehus for sårede. Hos telefoningeniør Sørensen fik vi oplysning om, hvorledes vi bedst kunne sabotere telefonledningerne. Noget sådant var nødvendigt i tilfælde af en engelsk

Marchen gennem Nørregade under parade - og hjemsendelsesfesten i Holstebro. Til venstre med stråhat den tidligere byleder, tandlæge Agger.

invasion, så man kunne hindre tyskernes forbindelse med omverdenen.'

— Var der intet illegalt arbejde i Holstebro, før De kom til?

'Jo, kommunisterne havde begyndt. De havde en gruppe på 12 mand med elektriker Robert Hansen, Skovgaarden, som leder, og dem fik vi forbindelse med. Robert Hansen blev senere taget af tyskerne, og dette var grunden til, at jeg måtte forlade byen.'

— Hvad mener De om kommunisterne inden for det illegale arbejde?

'Jeg spørger mig selv, om de ville have været med til at kæmpe for Danmark, hvis det havde været russerne, der havde okkuperet os.'

— De måtte, som De nævnte, gå „under jorden“.

'Ja, det skete den 13. juli, og det var en følge af, at Robert Hansen blev taget af tyskerne. Jeg rejste den 13. juli om aftenen til Struer, idet der kunne være mulighed for, at tyskerne kunne få oplysninger om mig. Jeg kan nævne, at nu afdøde forretningsfører Westergaard Christensen samme dag havde besøg af Gestapo, men heldigvis var han ikke hjemme. Samme dag blev dyrlæge Andersen taget.

Jeg opgav dog ikke helt forbindelse med bevægelsen, idet jeg måtte sørge for at få en afløser. Jeg rejste tilbage til Holstebro om morgenen for at sørge for en stedfortræder. Jeg skrev til min forbindelse i Århus, og derfra blev det meddelt, at der kunne komme en løjtnant fra rytteriet, hvis jeg kunne skaffe ham en kontorplads. Den pågældende løjtnant Møller kom, og jeg forsøgte at få ham anbragt hos landsretssagfører Steffensen, som imidlertid ikke kunne tage ham ind på kontoret, men landsretssagfører Steffensen mente, at

man manglede en mand på politikontoret, efter at kaptajn Due var rejst, til at tage sig af luftværns-sager. Det morede mig at få løjtnant Møller anbragt her...'

— Hvornår dannedes Frihedsrådet i Holstebro?

'Det skete så sent som i foråret 1945, og i Frihedsrådet fik forskellige folk fra forskellige politiske afskygninger sæde.'

Dansk modstand mod modstanden

— Hvordan arbejdede grupperne bortset fra våbenmodtagning og sabotage i den illegale tid?

'Vi havde to fronter: den ene var mod tyskerne og den anden mod egne landsmænds uvilje. Folk var meget mod sabotage i lange tider, og det var vor opgave at gøre noget for, at befolkningen fik en anden indstilling. Jeg kan i øvrigt fortælle et lille eksempel på, hvorledes folk har glemt deres egen indstilling. Jeg stod kort efter kapitulationen sammen med en ellers besindig og rolig mand, som tidligere ikke havde villet være med i arbejdet i frihedsbevægelsen. Denne dag løb han med sin stok hævet frem mod en mand, der skulle interneres.'

— Har en del af de beskyttelsesinterneringer, der har været foretaget, ikke været upåkrævede?

'Det eksempel, jeg lige har fortalt, viser jo, hvordan folk kan hidse sig op, hvis der kommer et dårligt rygte — begrundet eller ubegrundet — mod en mand, og derfor er beskyttelsesmomentet ikke uvæsentligt.'

— Er der ikke fare for hårdt frem af modstandsbevægelsen undertiden? Det er jo folk, der er uprøvede i den slags arbejde, der har med arrestationer og lignende at gøre.

'Jeg skal ikke sige, at der ikke kan være sket fejltagelser

og mindre heldige ting, men stort set har arbejdet været godt og absolut nødvendigt.'

— Det er ikke så længe siden, en ung pige, som blev beskyldt for at have haft samkvem med tyskerne, blev chikaneret i høj grad på gaden. Kan De godkende den slags?

'Absolut ikke. Det måtte ikke ske, at frihedskæmpere eller andre øvede selvtægt.'

— Hvad mener De, grunden er til misstemningen mod modstandsbevægelsen, ret bortset fra rygter, misbilligelse af optræden i uniform mv.?

'Jeg tror, at denne misstemning stammer fra folk, der sprang op den 5. maj og nu er faldet ned igen. De var faktisk de passive før denne tid, folk, der ville have det hele til at glide så smertefrit som muligt, folk, der var blevet ødelagt af den megen gode mad, som danskerne i stor stil er ødelagt af!'

— Ville modstandsbevægelsen have trukket sig tilbage, hvis den havde haft muligheder derfor, kort efter 5. maj?

'Det kunne vi ikke, idet vi stadig – og det indtil for nylig – har modtaget opfordringer til at fortsætte arbejdet. Jeg tror dog gerne, modstandsbevægelsen ville have

været hjem omkring 5. maj, hvis man havde været sikker på, at der ville blive renset ud.'

— Jeg synes, det er kedeligt, at man ligesom kan mærke, at der i befolkningen er ved at opstå en skillelinie mellem frihedskæmpere og ikke-frihedskæmpere; mon ikke frihedskæmperne har noget af skylden, idet flere af dem ofte betoner, at det var dem, der reddede Danmark, hvorimod andre intet har gjort?

'Jeg vil holde med Dem i, at det er kedeligt, hvis der skal opstå en skillelinie i befolkningen på det spørgsmål, og det er dog ikke afgjort, at alle, der har gået med armbind, har gjort en bedre indsats end andre. Som sagt: De 500 frihedskæmpere i Holstebro kunne ligeså godt have været 500 andre end dem, det er.'

Så vidt Tandlæge Agger.

Min slutning bliver derefter denne, at ingen frihedskæmper overfor andre gode, danske landsmænd, der har gjort deres indsats, måske ved at hjælpe landbruget gennem de trange år, måske ved at gøre en indsats i forretningslivet, trafik, skibsfart eller lignende, med nogen ret kan kalde sig bedre. Det var et tilfælde, at han blev valgt og ikke jeg."

For interviewerens Bruno S. Hansen synes det vigtigste at slå fast, at det ikke var hans egen skyld, at han og andre passive ikke deltog i modstandsarbejdet – også selv om Harald Agger kun nødtvunget giver ham medhold og hellere betoner danskernes uvilje mod sabotagen.

Interviewet er her let redigeret for fortællingens skyld. Originalteksten er flere steder forstyrret af interviewerens og tilsyneladende samtidens modvilje mod modstandsfolkene. Eksempelvis indleder han teksten således: "Skal vi nu have en gang „Fritidsbekæmpersnak" igen, siger de, der læser dette måske. Det er vist ikke helt ved siden af, når jeg påstår, at folk i mange tilfælde er blevet trætte af alt dette. De siger det i hvert fald selv!"

Interviewet slutter på lignende vis: "Det så trist ud, hvis de 40.000 mand, der nu snart er valset igennem ved hver generalforsamling og foreningssammenkomst som Danmarks heroiske helte, til de er blevet flade deraf, var de eneste, der tænkte, følte og handlede dansk. Vi er i hundredvis af tusinder, der gjorde det samme og ville have gjort vor indsats, hvis Danmark havde fået brug for os. Og til sidst: Der er grund til at huske de mennesker og de partier, der på forskellig måde har forsøgt at slå partipolitisk mønt på modstandsånden i Danmark. Vi i Danmark tror ikke på, at 40.000 er det eneste udtryk for modstandsånd og vilje, og jeg håber heller ikke, vore allierede tror det."

Noter

- 1 "Samtale med tandlæge Agger om modstandsbevægelsen (i Holstebro)". Bent T. Holm: Holstebro under besættelsen 1940-45. Holstebro 1964, s. 198.
- 2 Knud Pichard: "Holstebro i 30'erne og under besættelsen". Hardsyssel årbog 1974, s. 19ff. Han skriver også på side 31-32, at Harald Aggers gruppe blev dannet allerede i 1943 og at Harald Agger ledede et lokalt frihedsråd i 1944. Det er forkert, det var i hhv. 1944 og 1945.
- 3 Fra Bent T. Holm: Holstebro under besættelsen 1940-45. Holstebro 1964, s. 198-201.

Da krigen kom til Ny Amstrup

Guðrun Vejlíng frá Ny Amstrup (anetavlen nr. 1) har í síne erindringer frá krigenstíð fortalt um de tyske soldater, engelske piloter og københavnske tvangsarbejdere, der kom til Møborg under 2. verdenskrig.

AF GUÐRUN VEJLÍNG¹

Den 9. april 1940, vi var lige begyndt på forårsarbejdet, jeg stod og vaskede gødnings sække i grøften, dengang såede vi gødning med hånden. Som jeg stod der og vaskede sække, kom der pludselig en hel masse grå store flyvemaskiner meget lavt hen over mig. Jeg gik så hjem, da jeg ikke kunne forstå, hvad der var sket, men da havde mælkekuskén fortalt, at det var tyskerne der havde besat Danmark og flyvemaskinerne var på vej til Norge. Over radioen blev der meddelt, at vi skulle mørklægge, og cykellygterne skulle blændes ned.

Det første år mærkede vi ikke så meget til tyskerne, ud over at vi så, at de kørte med tropper og tanks oppe på landevejen, men i 41 blev der givet ordre om, at alle skulle have legitimationskort, som vi altid skulle have ved os, når vi var hjemmefra. Engang vore naboer og vi var cyklende til biografen i Vemb, stod tyskerne på hjemvejen henne ved dammen og råbte holdt, vi måtte så i mørke vise vores legitimationskort. Det var aldrig behageligt at blive råbt an af tyskerne, man fik altid lidt hjertebanken for, hvad kunne de hitte på.

Senere skulle vi have indkvartering af to danske arbejdere. De skulle sove og spise her, vi fik 5 kr. af hver for kost og logi. Arbejderne skulle grave tankgrave i tilfælde af, at englænderne gik i land i Bovbjerg eller Fjaltring. Det var sognerådet, der sendte bud om, at vi skulle have arbejderne; dertil svarede vi, at vi ikke havde senge, men svaret fra tyskerne var: Havde vi ikke senge og sengetøj skulle de have vores senge, så måtte vi selv om, hvor vi ville ligge. Vi lånte sengetøj, en seng og divan, så sov de oppe på loftsværelset. Vi havde fået to, da de havde været her en tid, så rejste de, så kom der to andre, men de var såmænd meget flinke. Engang kom to af dem ikke hjem til middag ved 6-tiden, men kom først ved 11-tiden, da ville de have mad, de var fulde. Vi var gået i seng, men jeg svarede, at dersom de ikke var til tiden, fik de ingen mad; var de utilfredse, kunne de bare rejse, vi havde ikke haft bud efter dem. Dagen efter kom de med en undskyldning, så var der jo ikke noget at sige til det.

Englændere skudt ned

Jo længere tyskerne var i landet, des vanskeligere blev de at have. Skulle man med toget fra Amstrup, kunne man komme til at vente i flere timer, for det var så tit forsinket. Engang kom en engelsk flyvemaskine, den mentes at ville bombe banen, men en tysk flyver var efter dem, så smed englænderne bomben ned i Amstrup Skov². Det var lige før middag, vi løb ud for at se, hvad der skete med sådan en larm. Vi var så senere omme i skoven for at se de tre huller, der blev efter bombningen. En anden gang blev en engelsk flyvemaskine skudt ned af tyskerne i Gørding, flyverne slap væk. En af dem var såret, men nåede op til Martin Overgaard, hvor de så fik fat i en læge. Martin sagde til tyskerne, han havde en gammel kone og skulle derfor have lægehjælp, og englænderne blev hjulpet. Dagen efter flyverstyrtet i Gørding kom her 5 tyskere og ville undersøge, om vi havde gemt englænderne, de gik ud i laden og råbte op til kostaldloftet, om der var nogen deroppe. Det var meget fornuftigt, at de ikke gik derop, for

Gudrun og Charles med Flemming
i barnevognen i Ny Amstrup 1941.

havde der været englændere, var de naturligvis bevæbnet, så havde de størst chance for at ramme. Jette Jensen, som dengang boede i Søvang, fandt en læderjakke på sin mark, det var en af de engelske flyvere, der havde efterladt den der.

En anden gang kom der en morgen en tysk desertør. Han spurgte, om han måtte blive her, men Charles ringede til Georg Bredam, som dengang var sognerådsformand, og spurgte, hvad han mente, vi skulle gøre. Han sagde, at Charles skulle få ham ud af huset, ellers kunne vi risikere at blive skudt, så han fik fem kroner og noget mad, hvorefter vi forklarede ham, at vi ikke turde beholde ham. Vi hørte senere, at han ikke kom længere end til Bur, hvor han blev skudt til skræk og advarsel for de andre.

Der var også en vinteraften, en tysker kom ind, satte sit gevær fra sig, tog sin madpakke op af lommen, spiste den, tog geværet igen og gik. Han sagde ingenting, vi heller ikke. Man var jo altid lidt bange, for de havde jo altid skydevåben.

Det illegale arbejde

Tyskerne besatte også både skole og forsamlingshus, for hvor lang tid kan vi ikke huske. Mens forsamlingshuset var besat, var der foredragsmøde ved uddeler Jensen. Det var en foredragsholder fra Holmsland, der talte om besættelsen, tyskerne ville derfor have fat i ham, og da foredragsholderen blev klar over det, flygtede han over Amstrup Mark. Hvad der senere blev af ham, ved vi ikke, man fik aldrig nogen ting at vide. Da tyskerne ikke fik foredragsholderen, tog de uddeler Jensen¹ og så en lærer Kristensen fra Lomborg, der var formand for Lemvigegens Foredragsforening. De blev taget med til Frøslevlejren, hvor de var et par måneder, men de blev ikke mishandlet. For deres koner var det jo forfærdeligt, de vidste jo ikke, hvordan mændene havde det.

Vi fik også illegale blade. Det var en mand fra København, der kom med dem. Vi vidste ikke andet end, at han hed Leo. Når han kom med bladene, vidste vi aldrig, hvor han kom fra, eller hvor han tog hen. Han fik altid mad her og sov om natten. Bladene gemte vi i kornet, til min broder fra Lomborg kom og hentede dem, eller vi tog dem med til Lomborg, når vi skulle derved. Karen Tovborg fra Gudum kom her også en aften for at sove her en nat, hun turde ikke længere at være hjemme i Kloster Mølle. Hvor hun tog hen herfra, ved vi heller ikke. Ligeledes med en mand fra Lemvig ved navnet Kammer¹, han var maskinist på sygehuset i Lemvig og blev også bange for, at tyskerne ville tage ham, men efter han havde sovet her, rejste han videre. Både Karen Tovborg og Kammer var med i modstandsbevægelsen.

Vi hørte altid den engelske radio, der var udsendelser på dansk. Så endelig kom den 4. maj,

om aftenen fra den engelske radio, hørte vi så, at tyskerne havde overgivet sig. Da var der glæde over alt, fem forfærdelige år, hvor man havde en længsel efter at blive af med tyskerne. Dagen efter befrielsen begyndte tyskerne at vandre sydpå, de kom gående oppe på landevejen i store kolonner, nogle havde en hjemmelavet trækvogn, hvor de havde fødevarer i for at tage med til Tyskland, men da de kom til den tyske grænse, måtte de aflevere det hele. Fem af de tyskere, der vandrede hjemad, kom herved og bad om noget at drikke, de ville også sælge både deres gevær og en cykel, men vi ville ikke købe. Da de gik, tog de en cykelpumpe med sig, men det så vi først bagefter.”

Familien på Ny Amstrup 1941: (fra venstre, stående) Jacob (gift med Marie Vejling), Frede, Erling, Chr. Møller, Ove Vejling, Tage Vejling, Georg Vejling, Hartvig Vejling, Christian Andreassen, Gudrun, Siliam Vejling og Charles. (Siddende) Marie Vejling, Normann, Marie Møller, Henning, Laura Vejling (gift med Ove) med sønnen Ulrik og Flemming i barnevognen.

Noter

- 1 Nogle håndskrevne erindringsark, der i dag er i Ida Vejlings besiddelse.
- 2 Se s.15 og kort s.13, punkt g) i Historie, Jyske Samlinger, Ny række, bd.16, 1985.
- 3 Se s. 60 i Vagn Møller: Røde faner over Krabbesmark, 1989.
- 4 Ang. J.M. Kammer, se "Lemvigeren" nr. 8, 1945-. Han er også nævnt i 1. del af Vagns håndskrevne erindringer, der angik besættelsestiden, skrevet 1984 på opfordring fra lederen af Lemvig Egnarkiv.

Hans Kirks passiar med Marie Møller

"Hans Kirk får sig en passiar med gårdnandsenken Marie Møller og sønnen Vagn, der blandt andet fortæller om faderen, som aldrig kunne finde sig i arvede meninger og snævre båse" – sådan indledtes den kommunistiske forfatters interview med ane nr. 3K i dagbladet Land og Folk i 1954.¹

AF HANS KIRK

Hendes karakterfulde ansigt har fine træk og kloge øjne, hun er så mild af væsen, men sandelig ikke veg. Der kommer undertiden et drag af vrede over hende, som en iling over et stille vand, når hun fortæller om de forgangne år, da hun og hendes mand sad på deres store, gode gård. Nu bor Marie Møller som enke i en lys og rummelig villa i Ramme by ved Lemvig, og jeg sidder i den store stue sammen med hende og hendes søn Vagn, der på få år har gjort sin lille gård til et mønsterbrug. Jorden er frugtbar her, helt ud til havet strækker der sig et bælte af god jord, der ender med Bovbjergs vældige, altid skridende lerskrænter.

Æ mand er flink nok, men...

Der er noget storladent over disse flade egne, hvor luften er frisk og salt, og hvor Vesterhavet skimtes som en stribe yderst i synskredsen. Vestenvinden fejrer sine storme hen over landet, og de træer, der slår rod her, har kraft og sejghed i rødder og marv. Her ved sognets grænse ligger endnu Rammediget eller "æ Kåst", en lang jordvold mellem mosedrag og kjær. Det menes at være en vejspærring fra oldtiden. Sagnet fortæller, at her har stået et stort brag mellem de engelske og de danske, og kampen fortsattes helt op til Gudum, hvor den engelske invasionsstyrke blev trængt ud i Anglandsmose og tilintetgjort. De gæve vestjyder har forstået at forsvare deres fra Arilds tid.

– Æ mand er flink nok, men hans mieninger er sgu da for tåvlige, sagde de andre gårdmænd om Christian Møller, Marie Møllers mand og Vagns far. Han holdt med socialisterne, men det var jo folk, som ville splitte familierne og øde al ting.

En kampens mand

– Livet var nøjsomt dengang, fortæller Marie Møller. Der var meget arbejde på vor gård, arbejdet gik tit sin gang fra klokken fem om morgenen til ti om aftenen. Mange blev stikkende i sliddet, blev ydmyge og forkomne, de orkede ikke mere end kampen for det daglige brød. Tit var folk så fattige, at det var en ynke, de vovede ikke engang at håbe på, at de skulle få bedre kår engang. Det eneste, de havde at se hen til, var den ydmyge grav på kirkegården. Min mand var en kampens mand, han ville, at mennesker skulle have et andet sind.

– Han var jo nok oprindeligt grundtvigianer, de grundtvigske frihedsideer var hans udgangspunkt, indskyder Vagn. Og i sin familie, hos sine børn prøvede han at vække evnerne til selvstændig tankegang. Vi var seks børn, han fik stor indflydelse på os, han lærte os aldrig at give op for uretten.

– Sådan blev der skrevet et mindevers om ham, siger Marie Møller:

De arvede meninger, de snævre båse,
dem kunne han aldrig finde sig i,
med harm løb han storm ind de lukkede båse,
men holdt sig dog altid af hadet fri...²

Hans Kirk interview-
wer Marie Møller og
Vagn til Land og
Folk, søndag den 10.
oktober 1954.

En forældet politik

– De vers er måske ikke stor digtning, men de fortæller noget rigtig om ham. Han var en mand med et godt, bredt humør, men ikke til at rocke fra det, der tykkedes ham rigtigt. Det er sandt, som Vagn siger, han kom fra højskolen. Men han havde også haft andre og måske mere afgørende oplevelser. Han kunne fortælle så smukt om sin mors retfærdighedsfølelse, og da han var tolv år, tjente han hos en onkel, hvis daglejer var socialist. Det gjorde et stærkt indtryk, hvad daglejeren forklarede ham, og indtrykket fæstnede sig. Senere, da han blev sin egen mand, var han med til at stifte fagforening. Han diskuterede med sine egne arbejdsfolk. De mente, at den her socialisme da var en forvildet politik, og der da aldrig kunne være nogen rimelighed i alle de grimme krav om bedre løn og otte timers arbejdsdag.

– Det gjorde jo ikke lykke hos venstrebonderne at se en stor og tilmed dygtig og respektabel gårdmand som fagforeningsorganisator, siger Vagn. Hvor far kom, var der altid vældige diskussioner. Der stod et brus af liv om ham. Han forsvarede industriarbejdernes kamp, og her på en missionsk egn troede han ikke på Helvede.

– "Hvis der er et Helvede, vil jeg bede om at komme der sammen med dem, som I vil sende derned", sagde han. Da de hvide sejrede i Finland, var far og mor i kirke. Der var givet ordre til, at Vorherre skulle takkes for sejren. Pastor Nielsen forrettede denne kirkebøn, og alle hoveder vendte sig mod far og mor, for folk vidste jo nok, at de holdt med arbejderne, med de røde... Præsten fortrød vist bagefter, at han havde ladet sig bruge som redskab for den slags. Senere forsvarede far revolutionen i Rusland. – "De giver jo bønderne jord og arbejderne fabrikker," sagde han, "og kan noget være bedre... Mon de mennesker ikke er på den rette vej?"

Knaldepisken kom i brug alligevel

– Det førte jo til voldsomme stridigheder her på vor egn, siger Marie Møller. Christian var jo et fremtrædende medlem af socialdemokratiet her på egnen. I atten år var han medlem af skatterådet i Lemvig skattekreds, sat ind af socialdemokraterne. Han organiserede folkefester i vor have, med røde faner; 6-800 mennesker mødte op. Naboerne var forargede, men på

den anden side kunne de jo meget godt lide os, vi passede vor gård og var respektable folk. Så de nøjedes med at skumle, og det brød min mand sig ikke om, for han var et åbent menneske. Han var så fuld af kampånd, og det var på sin vis værre, end det er i dag.

– Du var jo radikal, mor, smiler Vagn.

– De radikale var gode nok – dengang – siger Marie Møller. Og nogle af dem er det såmænd endnu. Men da så socialdemokratiet kom til magten, syntes han, at de svigtede alt det, han havde troet på. – "Herude på landet ved vi, at det kun er arbejde og atter arbejde, der kan hjælpe os", skrev han, "men hvorfor bestiller I ikke noget inde på rigsdagen? Er I ikke blevet ødelagt af hoflugt og kongerøgelse?" Og sådan var hans mening: "Jeg hører til dem, som var glade ved valget 1924, for jeg ventede mig en demokratisk politik. Men jeg vil ikke blive ved med at nøjes med kønne talemåder." I den diskussion hævdede vor socialdemokratiske redaktør Madsen, at her havde man et bevis på ytringsfriheden i socialdemokratiet. "Det viser, hvilken frihed, der er hos os", hævdede han. "Her er frit slag, enhver har sit frispog. Vi bruger ingen knaldepisk." Det var efter vældige diskussioner, hvor min mand havde angrebet sit partis politik og samtidig forsvaret Sovjetunionen. Men så kom knaldepisken alligevel i brug. På et møde kort efter i Lemvig meddelte Borghjerg ham, at han var ekskluderet...

– Mor har jo også haft sine skærmydsler, siger Vagn Møller.

– Nå, ja, jeg var også med i nogle ting og har måttet tage mine skrub, nikker hans mor. Noget af det har nu mest moret mig. Da jeg engang havde sagt noget om fred og fordragelighed, var der en ung teolog, der skrev i Ringkøbing Venstreblad, at hvis mine meninger sejrede, "da vil der flyde kristent blod, da vil kristne blive slagtet værre end hunde, akkurat som det er gået i Rusland, hvor de præster, der ikke ville fornægte, er pint på den grusomste, ja utænkeligste måde, og hvor de kristne blev skudt ned værre end hunde..."

– En psykoanalytiker ville blive meget betænkelig ved denne stil og mistænke teologen for at være en yderst skummel sadist...

– Det er nok muligt, men jeg ved snart ikke, om det er bedst at lægge sådan et lille skidt vigtigt kræ over sine knæ og give ham en endefuld eller stikke ham en sukkerknald i munden...

Artiklen slutter med et interview med Vagn om hans politiske historie og aktuelle holdninger – hvilket gav anledning til den overskrift, bladets redaktion valgte til artiklen: Får vi landbrugskrise, bliver det en samfundskrise.

Noter

1 Land og Folk, søndag den 10. oktober 1954.

2 Forfatter og lærer C.S. Nygaards mindevers om Kr. Møller, Gadegaard Nielsens Bogtryk, Lemvig 1951.

Drømmen om et andelslandbrug

Da Gudum Hede skulle opdyrkes midt i 1940'erne, kæmpede kommunisten Vagn Møller for at skabe det første andelslandbrug herhjemme – med fælleseje, fælles drift og løn som fortjent. Men den socialistiske drøm grundstødte af mangel på opbakning.

Hvorfor ikke gå sammen og lave et stort fælleslandbrug – med ferie, fridage og fælles maskinpark? Det forslag stillede kommunisten fra Krabbesmark, Vagn Møller (anetavlen nr. 1), da det i midten af 1940'erne var besluttet at udstykke Gudum Hede i 15-20 mindre husmandsparceller. Forslaget var alvorligt ment – og rejste da også en vældig debat, ikke bare i Vestjylland men i hele Danmark. Vagn Møller stillede forslaget om et andelslandbrug i 1946, i de glade dage før den kolde krig, da Sovjetunionen endnu var Europas befrier, og kommunisterne stormede ind i Folketinget. Som medlem af landbrugsudvalget i Danmarks Kommunistiske Parti havde Vagn Møller allerede i 1945 foreslået, at partiet arbejdede for andelsbrug. I februar 1946 diskuteredes sagen på DKPs kongres, der ud af de 484 delegerede valgte ham ind i partiets centralkomité.

Vagn Møller fortæller i sin erindringsbog¹, at formanden for de svenske kommunister i kongresdebatten gjorde "opmærksom på, at nok skulle vi støtte småbrugernes krav, men perspektivet i vor landbrugs politik måtte ifølge den tekniske udvikling være storbruget. I landbrugsudvalget, som jeg var medlem af, havde vi diskuteret problemet og var blevet enige om, at den bedste måde at give udtryk for dette på, var ved at foreslå statsstøtte til oprettelse af andelsmaskinstationer."

Den politik havde de vestjyske kommunister omsat lokalt i forslaget om at oprette et andelslandbrug på det 600 tdr. land store hedeareal i Gudum, der nu skulle udstykes. "I stedet for oprettelse af 15-20 ejendomme foreslog jeg på et vælgermøde i Lemvig, at der byggedes en stor moderne bedrift. Med den samme økonomiske støtte ville det give langt bedre betingelser for en rationel produktion, hvor muligheden for at udnytte nye tekniske fremskridt var langt større. Det ville være til gavn for de unge landmænd, der så kunne få bedre arbejdsforhold samt fritid og ferie i lighed med andre erhvervsudøvere. Senere skrev jeg på opfordring af Karen Tovborg en artikel til Folkets Røst om emnet," fortæller Vagn Møller.

Der havde i årene forinden været en voldsom debat om udnyttelsen af heden, men det er en anden historie, der fortælles i kapitel 64, *Kampen om heden*.

Kendte arkitekter med

Forslaget rejste en debat, der i de næste år skulle brede sig fra de lokale landbrugskredse til de landsdækkende medier og foredrag forskellige steder i landet. To anerkendte arkitekter gik ind i sagen og tegnede og beregnede et større projekt-forslag til et fælleslandbrug med boliger, avlsbygninger, kølehuse og alt, hvad der nu skulle til.

"I fagblade havde jeg læst om, hvordan arkitekt Otto Brüel udarbejdede tegninger til nybyggeri og moderniseringer af herregårdenes avlsbygninger. Jeg tænkte, at det ville være godt at få forbindelse med ham men frygtede, at det ville blive alt for dyrt," erindrer Vagn Møller.

Det var Gudum-kommunisten Karen Tovborg, der formidlede kontakten til den anden af de to arkitekter, Ole Buhl, som så skrev til Vagn: "Hun foreslog mig at skrive direkte til dig. Jeg er kommet i kontakt med en stor kendt landbrugsarkitekt: Otto Brüel, og vi har tænkt os

at dele arbejdet mellem os, og da vi jo synes, at det er helt rigtigt at lave det, vil vi gerne gøre alle forarbejder gratis og eventuelt sammen med dig eller andre skrive om det – og konkret regne ud, hvad det vil koste sammenlignet med individuelle brug. Fordelen skulle ligge i, at hele bebyggelsen ligger samlet, at boligerne på den måde kan blive moderne, at markerne er fælles, hvorefter man kan konkurrere med stordriften. Men måske var det bedst, at vi mødtes og talte om det.”

Vagn Møller skriver: "I forbindelse med et møde i centralkomiteen opsøgte jeg efter aftale Ole Buhl for at sætte ham ind i sagen. Det viste sig, at de begge var partikammerater og gerne ville samarbejde om planer og udkast til projektet."

Den københavnske presse på besøg

Vagn Møller beretter i sine erindringer, hvordan planen udviklede sig: "Bortset fra artiklen i "Folkets Røst" var mit forslag ikke nævnt eller kommenteret i andre blade. En dag i efteråret, mens vi var ved at samle roer, opsøgte imidlertid en journalist og en fotograf fra Information mig. Efter præsentationerne satte fotografen sig omgående på hug foran mig og tog billeder, mens jeg morede mig lidt over en sådan opmærksomhed fra den københavnske presse.

Journalisten begyndte allerede at spørge mig ud, mens vi gik hjem, hvor de blev budt inden for til en længere snak. Den blev ikke alene om det rent faglige, tekniske, rationelle osv., men også om de menneskelige problemer i forbindelse med at fordele arbejde og udbytte tilfredsstillende. Uden at have drøftet emnet med nogen, kunne jeg sige, at en vis forståelse og fællesskabsfølelse var nødvendig, omvendt var idealisme og god vilje ikke nok. Der måtte udarbejdes nærmere regler og overenskomster, der skulle anerkendes og vedtages af hver deltager.

I min artikel i "Folkets Røst" havde jeg i den forbindelse spurgt: "Vil den danske stat og de ansvarlige myndigheder være behjælpelige med at få foretaget disse opgørelser og beregninger? Og vil man give den samme økonomiske støtte, som man ville give i tilfælde af, at det var til udstykning?" Navnlig det sidste var efter min mening afgørende for at iværksætte planen.

Videre spurgte journalisten, om tanken ikke ville strande på trangen til selvstændighed? Heroverfor måtte man spørge, hvor megen selvstændighed har forgældede og hårdt arbejdende landboere? Vi så under krisen i 30'erne mange gå fra hus og hjem. Er selvstændighed ikke noget med tryghed? Dør en so eller en ko for en husmand er det en ulykke, men i en stor bedrift er det ikke så slemt. Kort arbejdstid, mulighed for ferie og eget hus med have og lige adgang til fællesfaciliteter er også noget værd.

Deltagerne i andelsbruget ville komme til at arbejde som andre lønarbejdere, men i modsætning til industriarbejderne ville de have glæden over arbejdet med naturen og dyrene. I forbindelse med specialisering ville der være mulighed for, at den enkelte specialiserede sig i arbejdet frem for i produktionen, ligesom der ville være let adgang til at udvide til mindre arealkrævende produktioner som fjerkræ, frugt- og bavl med mere. Til slut fremhævede jeg, at når resultatet af de to arkitekters udregninger forelå, kunne det dokumenteres, hvor meget billigere det ville være at bygge et stort brug frem for 20 små."

Uddrag fra Information 19. november 1946: "Den, der yder mest, skal have mest. Planens op-havsmand fortæller om, hvordan han har tænkt sig andelsbrugstanken realiseret:

"Det er en ung gårdejer, Vagn Møller i Ramme, der har taget sig på at undersøge mulighederne for start af et andelslandbrug efter, at han gennem flere år har drøftet tanken med andre unge landmænd. Selv fik han foden under eget bord i april i år, da han overtog en gård på 31 tønder land, og den giver ham fuldt at bestille, men han har ikke af den grund tabt lysten til at arbejde med andelbrugsplanerne til gavn for sine jordløse kammerater. Vagn Møller har

Information, 19. november 1946.

været på landbrugsskole og er kendt på egnen som en dygtig landmand, hans bedrift bærer præg af det, der er pillent både ude og inde. Når Vagn Møller taler om andelsbrug-tanken, gør han det på en behageligt nøgtern måde. Han har nok den fantasi, der skal til, for at fatte interesse for noget nyt, men han har også den vestjyske bondes solide skepsis. Modargumenterne skyder han ikke fra sig, dem indkalkulerer han i planerne."

Uddrag fra Information 19. november 1946: "Unge vestjyske bønder vil starte det første andelslandbrug – Det er mere rationelt at drive et brug på 400 tdr. land end 20 husmandsbrug. – Den spæde begyndelse til en udvikling, som vil ændre dansk landbrugs karakter". Dagbladet Information fortæller om nogle unge landmænd i Vestjylland:

"De har kik på et stort hedeareal syd for Lemvig. Det vil de dyrke op, og så vil de drive landbrug i fællesskab. Alt under forudsætning af, at de kan opnå den fornødne støtte til at komme i gang... og når projektet om kort tid er færdigt vil det blive forelagt Statens Jordlovsudvalg og Jysk Landvinding, der ejer hedearealet. Også andre steder i landet siges landmænd at drøfte planer af denne art ud fra den betragtning, at et brug på f.eks. 400 tønder land kan drives mere rationelt og give større udbytte med mindre arbejdsindsats end 20 husmandsbrug på hver 20 tønder land. Er det den første spæde begyndelse til en udvikling, som vil ændre dansk landbrugs karakter?"

Landsdækkende debat

Efterhånden skrev flere blade om Vagn Møllers ideer, blandt andre tidsskrifterne Samvirke, Dansk Ungdom og Landet foruden flere aviser. Vagn Møller fortæller: "Arüklen i Information blev anledning til mere eller mindre omtale og kommentarer i samtlige landets aviser og fagblade. De fleste var ikke uventet modstandere. Jyllands-Postens kronik 5. december 1946 var et godt eksempel på en mere seriøs behandling af emnet... Af de danske ungdomsfor- eningers blad, Dansk ungdom, blev jeg opfordret til at skrive en artikel om emnet. Denne for- anledigede en del læserbreve, som jeg skriftligt blev anmodet om at besvare, da jeg ikke selv abonnerede. Nærmere omtale af denne læserbrevsdiskussion er uden mening, men et par af

Information

Unge vestjyske Bønder vil starte det første Andels-Landbrug

Det er mere rationelt at drive et Brug paa 400 Tdr. Land end 20 Husmandsbrug. – Den spæde Begyndelse til en Udvikling, som vil ændre dansk Landbrugs Karakter?

Maskinerne kan befri Bonden for det sure Slid

TO Arkitekt, Thomassen og Møllerup, har udarbejdet For- slag til en Fællesgaard paa Vandel Flyveplads, et Størbrug, der tænkes drevet paa Andelsbasis. Uafhængigt heraf har nogle unge Land- mænd i Vestjylland gaaet og syset med en lignende Plan. De har Nøg- paa et stort Hedeareal syd for Lemvig. Det vil de dyrke op, og saa vil de drive Landbrug i Fællesskab. Alt under Forudsætning af, at de kan opnaa den fornødne Støtte til at komme i Gang.

Forløbet har de anmodet Arkitek-terne Ole Buch og Otto Brættel- sen at udarbejde Tegninger til Bæbel- ses- og Landbrugsbygninger, og naar Projektet om kort Tid er færdigt, vil det blive forelagt Statens Jordlovs- udvalg og Jysk Landvinding, der ejer Hedearealet.

Ogsaa andre Steder i Landet al- gaa Landmænd at drøfte Planer af denne Art ud fra den Betragtning, at et Brug paa f. Eks. 400 Tønder Land kan drives mere rationelt og give større Udbytte med mindre Arbejdsindsats, end 20 Husmands- brug paa hver 20 Tønder Land.

Er det den første, spæde Begyndelse til en Udvikling, som vil ændre dansk Landbrugs Karakter? Spørgs- maalet er interessant, ikke mindst fordi det er ved at brede sig en For- nemmelse af, at det første Landbrugs in- ternationale Førelæggelse er i Færd. Hvad er det skit i de store Land- brugslande, mens vore Grænser var lukkede? Er vore Driftsformer moderne nok, og er vore Produktioner de- stillet? Kan vi konkurrere med Aus- tralien, New Zealand og Amerika i Fremtiden? Har vi tilstrækkelig Mod- standskraft til at klare os igennem en ny Landbrugskrise?

Vi har med Retten kunnet være stol-

Gaardjer Vagn Møller fortæller om sine Planer

socialt Værdier og at skabe Basis for Udnyttelse af Stædernes Fordele? Det afhænger naturligvis af mange Faktorer – først og fremmest af, om danske Landmænd selv vil. Bønderne

jo ifølet lide sig Naturkonservativ og derfor er Planen om et Andelsbrug i Vestjylland langt mere bemærkelses- værd end Planen for Vandel Flyve- plads – skønt de i Principet er ensk. Arkitekter kan drømme skønne Drømme ved Tegningstid, det staa- der ikke til dem at faa dem gennem- ført. Men hvis de samme Drømme drømtes af vestjyske Landmænd, var det en Menneskealder nærmere de- res Realisation.

Et 40 Aar gammel Forsøg, der gik i Vasken

Der har for mange Aar siden været gort Forsøg med Andelsbrug, eller rettere Land- brugsandels, i Danmark, men det gik ikke saa godt. Initiativet blev taget af en Lærere paa Karsens Højskole i Sønderjylland. Det var et ganske lille og uheldigt Forsøg. Læreren var under Studieret i Tyskland og det Land kendte i Forbindelse med det, som det skete i Landbrugsandelen, og under- rettede den danske Landbrugsandelen om det. Driftsformen med Bønderne Læreren af den til- lidenstid havde i sin den Takt, at de borte søgte en Forsøg med andre, end af en større Landmænd. Han fik derfor i Det første, Bønderne blev og Bønderne af sig selv til at sætte 8 mandlige og 2 kvindelige medlemmer. Der blev fundet et Rum paa et Par Hundrede Tønder Land, og det blev det første Landbrugsandels- forsøg i Danmark. Bønderne havde en ganske ringe Besætning. Hver Isæger indkom med sig, der havde brugt som Bønderne ind, mens Udvalgte blev skaffe- t. Forsøget var dog meget uheldigt, og det første Forsøg, der var interesseret i at gennemføre det, blev afbrudt. De arbejdede Løve og Vokstede for Bønderne, og det var kun som for Arbejdet.

Allt begynde til at begynde med godt. Det første var Bønderne af god Vilk og Optimisme, og Bønderne gav Bønderne Indsigter, men de maatte begynde i Be- grænsning af Bønderne, Anskaffelse af Maskiner og Besætning osv., og der blev ikke nogen vinding. Læreren indlagde stærk kritik var der ringe, og det første Forsøg blev afbrudt. Forsøget gik i Vasken. Men, maaske havde man ogsaa haft Kvaliteten Bønderne som Bønderne og for lidt paa en Bønderandelsandels Forsøg af Andels og Løst.

snit fra et af mine svar er så oplysende om niveauet og så almengyldige, at de tåler gengivelse:

“Sammenligningen mellem det gamle landsbyfællesskab og andelslandbrug forekommer mig at være helt ved siden af. Jeg vil hellere sige, at historien gentager sig på den måde, at store dele af menneskene klamrer sig til det bestående, frygter fremtiden og det nye, den fører med sig, selvom historien lærer os, at alting, og ikke mindst menneskene og samfundet, forandrer og udvikler sig, og at en manglende tilpasning til disse forandringer og nye muligheder altid har kostet menneskeheden uhyre nød og lidelser.”

Slutafsnittet lød: “Det er muligt, at den nuværende brugsform bedst tilfredsstillende vort eget lille jeg, men det er ved at gå op for mennesker, at denne jeg-glæde og tilfredsstillelse ikke giver megen lykke, og den er ved at blive erstattet af et mere medmenneskeligt og vidtspændende livssyn.”

Debatten endte i dødvande

Et andet eksempel på den store interesse for sagen var en forespørgsel fra en eller anden velmenende forening i Ålborg, om jeg ville komme med et oplæg om emnet og deltage i en diskussion med godsejer Flemming Junker og husmand Peder Langballe ved et møde på St. Restrup Husmandsskole. Forespørgeren var læge, og hvis ja, blev jeg inviteret til at komme så tidligt, at jeg kunne spise middag hos dem og køre med ud til skolen.

Selv om vi kom i god tid, var foredragssalen tæt pakket, og folk stod ude på gangen. Det store fremmøde gjorde mig endnu mere nervøs. Lige før mødets åbning måtte jeg på toilet. Både oplæg og diskussionsindlæg blev holdt i den frie stil. Men på tilbagevejen til Ålborg betroede lægefruen mig, at de under mit toiletbesøg frygtede, at jeg var løbet min vej.

Forskellige foreninger arrangerede møder med mig som indleder. De forløb også udmærket, men derudover fik mit forslag om et andelslandbrug i Gudum lige så lidt betydning som den lov, der blev lavet i Sverige. Det strandede på manglende tilslutning - kun to interesserede meldte sig...

Når udviklingen ikke er gået hurtigere i retning af mekaniserede storbrug, har det noget med landbrugsmaskinindustriens tilpasningsevne til de bestående brugs behov at gøre. Da jeg 1945-46 foreslog et storbrug i stedet for 20 små af hensyn til mekanisering, var det kun de store brug, der kunne bære mekaniseringen økonomisk. Men snart kom der små automatiske vandværker, roetørvaskere, gummivogne og så videre. De første traktorer blev hurtigt for små til de store gårde, og som brugte gik de videre til de mindre ejendomme. Samtidigt med denne landbrugets mekanisering foregik en stor udvidelse i industrien, hvor den frigjorte arbejdskraft fik beskæftigelse.”

Foden under eget bord

Midt i diskussionerne om fællesbrug blev Vagn Møller gift med Gunild – og købte sin egen gård i Ramme. Han fortæller: “For en landmand er arbejdsplads, hjem og det udadvendte virke uadskillelig. Det er da meget godt, som der stod om mig i vores lille valgavis, at vi drev mønsterlandbrug på Krabbesmark, og jeg var i bestyrelsen for landboudommen. Men som forholdende var, viste en landmand først, hvad han duede til, når han fik ejendom og hjem...”

Sidst i 1944 blev det alvorligt med en pige, men det hele var så broget, at vi ikke drøftede giftermål før langt hen på sommeren i '45. Da holdt Gunild på, at skulle hun være landmandskone, så ville hun først på husholdningsskole. Heldigvis rejste hun ikke ret langt, og togbilletterne var ikke ret dyre. Da hun kom hjem om foråret, var vi enige om giftermålet. Søndag formiddag før påske, mens Gunild var på besøg, ringede jeg til ejendomshandleren i Lemvig, om ikke han havde en ejendom, der kunne passe os... og påskemorgen 20. april 1946 efter morgenmalkningen overtog vi Østergaard med besætning og inventar...

At vi fik hjem i Ramme var ret tilfældigt, men det passede vældig godt med min politiske aktivitet. De fleste medlemmer af afdelingen boede her i byen, og det gjorde ligeledes de fleste købere af "Folkets Røst", som jeg solgte. Før bilernes tid var det i samme forbindelse rart at bo lige ved tog og bus. Da først togdriften var blevet normal, kunne jeg om søndagen efter morgenarbejdet godt nå et distriktsledelsesmøde i Holstebro og derefter være hjemme igen til eftermiddagsrøgtning og malkning...

I de mere end 20 år, jeg solgte Land og Folk, svingede salget mellem 10 og 16-17 stykker. Under turen rundt i byen lå bladene altid på cykelstyret, så enhver kunne se, hvad jeg kørte efter."

Vagn Møllers drøm om et andelslandbrug på heden blev aldrig til noget. Men gennem Krabbesmarks del af Piinhede endte han selv som hedeopdyrker – hvilket han beretter om i kapitel 64.

Noter

- 1 "Røde faner over Krabbesmark".
- 2 Brev af 19. juli 1946, her citeret efter omtalen af andelsprojektet i "Gudumhund 1948-1998 Jubilæumsskrift", side 18-33, Hammerum 1998.

For sin mors skyld

Erling Møller var en rigtig efternøler og i et og all sin mors dreng. Han var næsten 28 år, da han for første gang sagde hende imod – på grund af en pige. Imod sin mors vilje giftede han sig to år senere med Annette.

I sin livslange slægtsforskning var Erling Møller drevet af sin mor. Som fortalt i kapitel 1, *Slægtens huskemand*, lavede han som 12-årig sin første slægtstavle, der førte hendes slægt flere generationer tilbage, mens faderens aner snart fortabte sig. Da han senere som voksen tog slægtsforskningen op, var det med hende som centrum – og det er der sikkert flere grunde til.

Som et enebarn

Erling var en rigtig efternøler. Hans mor var 41 år og hans far næsten 50, da han i 1924 kom til verden. Som den absolut yngste i flokken fik han snart tilnavnet Be' Erling.

I barndomsårene var Erling mest sammen med sin mor. Gården lå langt fra landevejen, og bortset fra den seks år ældre bror Frede var der ikke andre børn omkring. I sin erindring legede Erling meget sammen med storebroderen – indtil de voksede fra hinanden, og Frede som 14-årig blev sendt i stalden for at sove med karlene. I skole kom han ikke, fordi hans temperamentsfulde far, Chr. Møller, havde lagt sig ud med friskolens bestyrelse og en umulig og uuddannet lærer. Kommuneskolen duede heller ikke på grund af en indremissionsk djævel af en lærer, der tyranniserede børnene med trusler om helvedes ild. Om alt det er fortalt i kapitel 87, *Børnene måtte ikke gå i skole*.

Konsekvensen blev, at Erling gik hjemme hos sin mor – hver dag. Han var helst indendørs sammen med sin mor. Men han ville gerne være ude, når Frede eller Henning legede med ham, og han kunne godt lide at lege alene omme ved dammen og blandt havens træer. Stalden og marken interesserede ham ikke, og han hjalp da heller ikke så meget til i bedriften, som de ældre søskende havde gjort.

"Om aftenen var jeg gerne med mor ude at malke. Det var den gang, vi malkede tre gange om dagen. Den sidste malkning var ved 9-tiden, men jeg kom med mor ud i stalden, og hun fortalte eventyr, mens hun malkede. Og en sjælden gang sendte hun eller karlene en stråle efter mig, som jeg så skulle fange med munden."

Hvis han kom uden for gården, var det gerne sammen med moderen, og så bilede de – med hende bag rettet. "Når mor og jeg var i Lemvig, skulle vi altid ind til konditoren og have kaffe og kage. Jeg fik en flødeskumskage – til 10 øre. Sådan var det aldrig med min far, der ikke havde lyst til kaffe ved konditoren. En sjælden gang kunne han finde på at bede om en kop kogt vand – med sukker og fløde."

Erlings eneste legekammerater var den jævnaldrende kusine Mille fra Vester Balleby i Tørring og senere den fem år yngre nevø, Henning, der boede i Ringkøbing. Selv om familiesammenkomsterne var hyppige, var dagliglivet for Erling uden andre børn. I dag mindes han det dog ikke som noget problem: "Jeg følte mig aldrig ensom. Jeg havde dammen, haven og naturen, og jeg havde hunden Smut, foruden karlene og Frede. Mille kunne jeg cykle til, da jeg lærte at cykle, og jeg kom i skole, da jeg var 11," fortæller han.

Det var behovet for selskab med andre børn, der lærte Erling at cykle. Som fortalt i kapitel

Erling 4 år gammel med sin hund Smut.

80, *En sport at bestille noget*, kom Erling som 8-årig med i de havebrugs-konkurrencer for børn, som hans mor var med til starte. Da hans have skulle bedømmes, kom en flok på femten børn en sommerdag cyklende til Krabbesmark. Med dem var landbrugskonsulenten, der var dommer. Det var spændende, men mest spændende var samværet med de andre børn. Derfor plagede Erling om at komme med, da de skulle fortsætte til de næste gårde og videre ned til gartneren i Møborg. Konsulenten var skeptisk; Erling havde kun lige lært at cykle på sin mors gamle cykel, hvor sadlen var pillet af, så han kunne stå op på pedalerne uden at få den i ryggen. Men han plagede og plagede den skeptiske konsulent og endte med at få lov at cykle med. Når nogen tålmodigere havde villet lære ham at cykle, svarede han altid: "A vel et ha skrammet mi hen" – det var for farligt, og noget øjensynligt behov havde han ikke for at cykle.

Med årene blev det mere og mere træls for Erling at cykle på sin mors gamle cykel uden sadel. Pigerne på gården drillede ham, når han hjulede af sted. Løsningen blev, at hans far påmonterede en sadel nede på stangen af damecyklen, i tilpas højde, så han kunne nå jorden. Det var ret almindeligt på den tid. Først da han blev 14 år, fik han stillet en ordentlig cykel i udsigt – troede han. Han havde ønsket sig en ny cykel i fødselsdagsgave, men fik bare en gammel brugt en, der var pudset op med lidt sandpapir og ovnlakeret. Da hidsede han sig op og skældte sin far ud – for første gang nogensinde.

Det er ikke gavmildhed, Erling forbinder med sine forældre.

Mor trøstede aldrig

Det er heller ikke omsorg, Erling forbinder med sin mor: "Mor har aldrig trøstet mig – eller nogen anden for den sags skyld. Det var altid Gudrun, der kunne sige de trøstede ord. I andre tilfælde hjalp Fredes medfølelse, når jeg havde slået mig eller var ked af det... Som 5-årig, under et besøg i Ringkøbing, skar jeg en lang og dyb flænge på et glasskår. Arne var lige ankom-

met fra Amerika, og jeg løb ham i møde, da jeg faldt ned over en skåret flaske. Flængen gik flere centimeter ind i benet, og det var så alvorligt, at jeg måtte til læge. Men selv ikke da lægen fyldte såret med svidende jod, trøstede min mor mig. Det var Ragna, der tog sig af mig."

Marie Møller var heller ikke den, der overøste sine børn med taknemmelighed eller varme følelser. "Hun forventede, at det, man gjorde, var i orden, og så var der ingen grund til at rose eller sige tak. Og var det ikke i orden, så tog hun afstand. Mor kunne ikke komme med ros. Det har jeg aldrig hørt, selv om jeg lavede alt muligt husligt med hende. Men hun kritiserede heller ikke, det var ikke nødvendigt. Hun kunne bare se på en."

Kun en enkelt gang kan Erling huske noget, der lignede ros: "Da jeg var syv år, arvede jeg en glasvase fra min bedstemor. Om foråret satte jeg en bøgegren i vasen og fik lyst til at tegne den og farvede den bagefter med vandfarve. Da følte jeg anerkendelse fra min mor, som viste den til den karl, der hjalp i haven. Men om hun sagde noget, kan jeg ikke huske."

A elsker dæ!

Erling husker sin far som meget mere følsom. Han var ikke bange for at vise sine følelser over for sin kone. Ofte, når han kom ind i køkkenet, gik han hen og holdt om hende bagfra og sagde: "A elsker dæ!" Hvem der ellers var i køkkenet, børn eller tjenestefolk, skønnede han ikke på. Marie Møller på sin side sagde ingenting. Der var ikke noget med at vende sig om eller sige noget tilbage. Sådan var Erlings erindring fra køkkenet: "Jeg sad jo altid i det køkken, mest for at skrive og regne, det var jo min skolestue."

Chr. Møller kunne også være omsorgsfuld. Når Erling ude i stalden eller marken fik et lille sår, sagde faderen altid kærligt: "Tis o et," og så tisede Erling på sit sår, så det blev rensset rigtigt godt. Da Erling i 12 års alderen fik kronisk bihulebetændelse efter høhøsten og lå en måned med høj feber, så var det faderen, der kørte ham til speciallægen i Holstebro. En gang om ugen tog de turen, og ved en gravhøj lidt før Holstebro holdt han ufravigeligt ind til siden, og de to gik op på højen og tog sig en stille pause. De snakkede ikke om noget særligt, men faderen ville gerne nyde udsigten og måske slappe af efter køreturen.

Erling husker også fra 4-5 års alderen, hvordan hans far de stille vinterdage i laden kunne løfte ham og bryde ud: "A elsker dæ". Og flere gange skete det, at faderen kyssede og krammede ham, men Erling var helst foruden og skubbede sig væk; han kunne ikke lide det og faderens skægstubbe stak. Formentlig var der mere, der stak ham. Faderen var hidsig ud over det sædvanlige, nærmest nervesvækket. Det skete ofte, at Erling vågnede om natten, fordi faderen rasede over, at han ikke kunne sove. Han havde opstød, der gav ham ondt i maven, og lige meget hjalp det, at moderen sprang efter sodavand, der kunne få ham med at bøvse.

"Han er jo syg, mor", sagde de store søskende trøstende, når han havde sine timelange anfald. Hun kunne sukke og stønne over ham, men sagde aldrig noget.

Styret af sin mor

I barndommen var det ikke noget problem for Erling, at hans mor styrede ham så meget: "Jeg ville jo gerne styres og være sammen med mor om at male kaffe eller dreje håndsvinget på kødhakkeren, hvad enten der skulle bages småkager eller køres fars igennem til medister... Jeg var ikke en sporty eller en modig type, der skulle prøve alt muligt. Jeg havde min egen verden at lege i, og den var god nok."

Når Be' Erling var alene, legede han meget med dukker, sådan som han gjorde det sammen med sin kusine Mille, eller han klippede papirklip, samlede frimærker eller byggede kartonhuse fra Familie Journalen. Det var altid et højdepunkt, når Familie Journalen kom. Ikke bare var der tegneserier som Bamse og Dukkeline og Willy på Eventyr. Der var ofte også forskellige klippe-klistre ark, og de bedste var de egentlige kartonhuse, der skulle klippes ud med stor

omhyggelighed, før de nøje blev limet sammen. Stolt var han, da han efterhånden havde bygget sig en hel by. Moderen viste sin billigelse ved at lade ham udstille byen på en husflidsudstilling i Lemvig.

Erling havde i mange år glæde af at klippe-klistre – indtil hans mor stoppede legen. "Da jeg lige var fyldt 14 år, sad jeg en aften og ville klistre et nyt hus sammen fra Nationernes Gade. Det var en serie med kendte, berømte bygninger fra hele verden – Sukkenes bro i Venedig, Det skæve tårn i Pisa, Shakespeares fødehjem, Minareten fra Tunis og mange andre. Jeg havde været ud at arbejde og sad nu i stuen og havde lige samlet væggene af et hus, da min mor kom ind sagde: 'Nu tøvs a, du er for stov til det!' – nu syntes hun, jeg var blevet for gammel til den slags. Vores øjne mødtes, og jeg kikkede ned på huset, der stadig manglede at få tag på. Og så gemte jeg bare det hele væk og havde det aldrig fremme igen. Jeg var bitter, men gav ikke udtryk for noget. Rødmen må have steget mig til hovedet af bare irritation. Næste dag satte jeg husene på loftet og så dem ikke igen, før de var mørnet."

Hans mor bestemte også, hvad han måtte læse og ikke læse. "Jeg havde tidligere fået at vide, at jeg ikke skulle læse novellerne og romanerne i Familie Journalen. En aften, da jeg som stor dreng begyndte på en novelle, sagde min mor bare: 'Dem skal du et løse, det er et nøj for dæ!' Sådan noget havde hun aldrig sagt til Vagn; han læste, hvad han ville. Måske havde han bare ikke rettet sig ind efter den slags formaninger. Men mig kunne hun rette ind."

For Erling fulgte moderens misbilligelse ham videre i livet. Han havde elsket det med at klippe og klistre – men tog det først op igen, da han blev formningslærer og senere selv fik børn. Som seminarist lærte han at tegne og male og blev god til det. Men han holdt op med at male, fordi han "var så selvkritisk". Tegningen slap han dog ikke, den havde han følt anerkendelse for – og fik både ros og UG fra sin lærer på seminariet.

Et gok i nøden

Hjemme hos sin mor fik Erling lært at læse og skrive. I kapitlet *Børnene måtte ikke gå i skole* er fortalt om, hvordan hjemmeundervisningen begyndte, når morgenmaden var ryddet af bordet. Hans otte år ældre bror Vagn var blevet taget ud af 1. klasse, allerede da Erling var et år, og Frede begyndte i hjemmeskolen to år senere. Erling var således vokset op med morgensang i køkkenet – hvorefter der skulle være ro, for nu var der skole, og nu var det Vagn og Frede, der havde moderens udelte opmærksomhed.

Da Erling fyldte syv, var det hans tur til at komme i skole. Hans mor stod for undervisningen i de fleste fag som dansk, regning, religion og historie, mens hans far ved hjælp af Familie Journalen, to daglige aviser og pressens radioavis tog sig af geografiundervisningen.

"Det var kun en dag, jeg var ked af undervisningen, og det var den dag, jeg som 6-årig havde fået en ABC. Det var efter kaffetid, og jeg skulle begynde med at lære bogstaverne. Det havde jeg aldrig interesseret mig for tidligere, og nu skulle jeg pludselig lære to alfabeter på en gang, både de latinske og de gotiske bogstaver, som stadig blev brugt i aviserne. Jeg skulle gentage bogstavernes navn efter mor, men da jeg så skulle overhøres og sige de bogstaver, hun pegede på, gik der kludder i det for mig, og jeg begyndte at pjatte. Mor sad og syede, men løftede pludselig hånden og gøkkede mig hårdt i hovedet, så jeg brølede. Men jeg må snart være blevet motiveret, for jeg husker ikke ellers, at jeg var ked af det."

"Det var første gang, nogen havde slået mig. Jeg følte det uretfærdigt, men sagde ingenting." I erindringens eftertanke tilføjer han: "Resultatet af det slag blev, at jeg altid forsøgte at være imødekommende og gøre hende tilfreds. Det har rettet mig ind til kun at gøre det, som hun forventede, eller som jeg troede kunne gøre hende tilfreds. Og det var det, der var hendes mening med det."

Ellers blev Erling ikke slået, bortset fra en enkelt gang i 13-års alderen, da han sad og ar-

bejdede ved køkkenbordet. Der var lidt stresset i køkkenet, idet der samtidigt skulle dækkes bord, før folkene kom ind til middag. Gudrun kunne ikke få sovsen til at koge op og bad Erling om at hente en kurvfuld kvas i tørvehuset. ”Jeg svarede frækt, at det kunne hun selv gøre. Uden at sige noget som helst vendte mor sig brat om og stak mig en lussing, så det kunne mærkes. Hun sagde ikke noget, jeg sagde heller ingenting, men dukkede mig psykisk og hentedede brændet.”

Erling husker ikke, at han var slem til at plage om noget som helst. Han blev ganske vist forkælet af dem alle sammen, men blev ellers ikke føjet, hvis der var noget han ville. Kun en enkelt gang insisterede han med gråd og tænders gnidsel på at få sin vilje, dog uden held. Det var i vinteren 1935-1936. Erling var i en alder af 11 år begyndt at gå i rigtig skole i Lomborg, hvor der langt om længe var kommet en ordentlig lærer. Normalt cyklede han hver morgen de knap tre kilometer i skole, men om vinteren, når der var snedriver på vejen, skød han genvej hen over marken, det var lidt kortere.

”En morgen med nogle og tyve graders frost og en særlig strid vind med snefog og sandfygning blev det for meget. Jeg skuttede mig og tog af sted, men et lille stykke øst for gården vendte jeg om og kom grædende hjem og sagde, at jeg ville ikke i skole. Mor svarede med hård stemme: ’Men det ska do!’ Mere snak var der ikke om det, og jeg måtte lige så grædende vende om og gå tilbage over marken.”

Gamle Jensine med Vera, kusinen Signe fra Lemvig Søborg og Karen Jensen i Sdr. Balleby

Skylden gik i arv. Marie Møller har fortalt om sin egen barndoms forældre, drømme og skyldfølelse – her citeret fra hendes tale ved 100-års jubilæet på sin fædrene gård, Vester Balleby i 1948: ”Et af de tydeligste indtryk, jeg husker, var mors lidende ansigt, da mine små søskende, Marianne og Jørgen, stred med døden. Marianne døde af lungebetændelse sammen med kighoste og Jørgen af hjernebetændelse.

Så husker jeg også, jeg var let til at blive vred, når min to år ældre bror fandt det morsom at drille. Men mor fik ved sådan lejlighed altid sagt, at jeg aldrig skulle lade mig drille. Mor irettesatte ikke ham, men hun fik det sagt til mig, så jeg husker det, og det har ikke senere i livet været min svaghed.

Et andet godt ord, husker jeg mor brugte, når vi søskende var uenige. Så sagde hun ’den klogeste gjer altid efter’. Far husker jeg som en reel mand, måske streng, men kærlig, når der var noget i vejen med os.

Som barn drømmer man, om hvad man muligvis kan opleve. Min største drøm fra barndommen var at blive forfatterinde, som Selma Lagerlöf. Både denne drøm, og andre, forsvandt i travle dage.”

Erling husker sin mormor som et reserveret menneske, der aldrig tog sine børnebørn på skødet. Når han og Mille kom trippende på besøg, fik de saftevand og kager, men nogen hjertelighed var der aldrig. Når han var der med sin mor, så var det de voksne, der snakkede. Erling måtte bare tie stille og lytte. Det var han ikke ked af. Sådan var det bare.

Aftenen for indkøring af det sidste læs, august 1945. Ved den tømte vogn står Normann, Erling, Henning og Vagn. Gunild sidder på læsset, og på toppen af læsset bagved sidder en tjenestekarl.

Skyld for livet

Da Erling var blevet en stor dreng, skulle han ud og arbejde med i driften. Allerede fra 12-års alderen fik han om sommeren til opgave at trække køerne på marken hver morgen. De skulle af sted efter morgenmalkningen, men Erling fik lov at spise morgenmad først. I løbet af dagen skulle han flytte dem flere gange, så

de ikke fik for meget græs at spise på en gang. Det kunne give dem trommesyge. Risikoen var størst, når kløveren voksede op på stubmarkerne, og da måtte han flytte dyrene hver anden time. Om aftenen skulle de hentes før malkningen. Det tog en lille times tid, og hvis ikke det gik hurtigt nok, var der skæld ud fra Vagn eller hvem, der ellers stod parat til at malke.

Før en 12-årig var det noget af en opgave. Først skulle kreaturerne ud af stalden og rinkes sammen tre og tre, så de kunne trækkes af sted efter hinanden. På marken skulle de atter løsnes fra hinanden og tøjres forsvarligt hver for sig. Det var vigtigt, at de stod så tæt, at de lige kunne sætte snuden sammen, men heller ikke meget mere. De måtte ikke kunne sno deres tøjrsammen, og omvendt måtte der ikke være en strimmel uspist græs tilbage mellem dem.

Den første, han altid trak ud af stalden, var altid fører-koen. Den skulle være stille og rolig, så man kunne binde dem sammen uden ståhøj. En morgen gik det galt, da han kom ned på græsmarken.

"Da jeg skulle løse dem ud af kobbelet, tog jeg en af de sidste køer, som slet ikke ville være rolig. Den var vild, fordi den ville have græs, og den drejede rundt og trak de andre køer med. Den ville ikke være rolig, så jeg slog den med tøjrkøllen, det var en langskaftet kølle med

en jernarmeret træklods som hoved. Jeg ramte koen i rygsøjlen, så huden gik i stykker og et stykke af en ryghvirvel blev smadret. Da jeg opdagede, hvad der var sket, blev jeg frygtelig ked af det, græd og undskyldte over for koen. Da jeg senere skulle ned at flytte køerne, tog jeg vaseline med og smurte det i såret for at holde fluerne væk. Men jeg fortalte det ikke til nogen, og ingen fandt tilsyneladende ud af det. Selv skyndte jeg mig at glemme det.”

Helt glemt var det imidlertid ikke. Da Erling som 62-årig gik på førtidspension, vendte billedet af koen tilbage, af det åbne sår, der blødte, og af ham selv, der slog. ”Det plagede mig med skyldfølelse i ugevis – månedsvis. Hvorfor ved jeg ikke, men det gik først over, da jeg fortalte det til en kinesiolog, der så klarede det.”

Mor bestemte levevejen

Som tjenestedreng på gården, fandt Erling snart ud af, at han ikke skulle gå i sin fars fodspor. ”Jeg ville væk fra det her skide landbrug med heste, køer og markarbejde. Jeg syntes ikke, at det var spændende at gå efter hesten med en harve og være fuldstændigt sort med støv i øjnene, ørerne og lungerne.”

Erling ville hellere være gartner. Her havde mor og søn en fælles interesse. ”Mor var glad for, at jeg var interesseret i at dyrke have, pille bær og arrangere blomster. Helt indtil jeg var voksen, sad jeg og pillede bær sammen med hende til langt ud på aftenen. Det faldt mig ganske naturligt at hjælpe hende.”

Han havde også været med, når hans mor hentede udplantningsplanter som selleri, porrer, kålplanter og blomster hos gartner Poulsen i Rom. Det var egnens største gartneri, og for Erling var det spændende at gå rundt mellem drivhuse og udplantninger. Da gartner Poulsen først i 1930'erne omlagde Krabbesmarks store have, fulgte Erling interesseret med i arbejdet. Haven skulle lægges om fra fransk stil med gange og bede til en engelsk have med en kæmpestor plæne. Årsagen var praktisk; den nye have var lettere at passe, og tid var ikke det, Marie Møller havde mest af. Køkkenhaven havde hun allerede flyttet udenfor, kort efter hun kom til gården. Alt det var spændende at følge med i. Han havde derfor allerede som stor dreng besluttet sig til at blive gartner.

”Ingen sagde noget imod min idé om at komme i lære hos gartner Poulsen. I de næste år blev jeg ved med at snakke om det, men ingen gjorde heller noget ved det. Det blev skubbet ud i fremtiden, og i stedet fortsatte jeg som tjenestedreng på gården. Da jeg var 17, pressede jeg yderligere på, men da sagde mine forældre, at jeg skulle være lærer. De fik også overbevist Vagn og Frede om, at det var rigtigt.”

Erling havde muligheden for at sige fra, men gjorde det ikke. ”Men det var især mor, der – langt mere end mig selv – ville at jeg skulle læse til lærer.” Det var der flere grunde til. Der var høj status i at blive lærer – dengang stod der stadig respekt om lærerstanden – og uddannelsen var økonomisk overkommelig; man kunne gå lige fra ploven og ind i seminariets præparand-klasse.

En af forældrenes venner var selv lærer og påtog sig at læse op med Erling til præparand-klassen. I sommeren 1942 følte han sig så parat, at han gik op til optagelsesprøven på Tønder Seminarium, dog uden at komme direkte ind. I stedet fik han besked om, at han havde bestået prøven til seminariets præparand-klasse.

”Da jeg skulle begynde i klassen i august, sagde min far og mor, at der ikke kunne være tale om at begynde før skiftedag i november. Jeg skulle først være færdig med høsten og efterårsarbejdet. Det var jeg ikke tilfreds med, men kunne ikke gøre andet end at rette mig efter det. Det var jo vanvittigt af dem, men det vidste jeg ikke, før jeg kom derned og opdagede, at jeg var bagefter både i skolen og i forhold til kammeraterne.”

Efter et år bestod Erling eksamenen i præparand-klassen. Det var dog ikke nok til at kom-

me ind på Tønder Seminarium, der kun tog de dygtigste. Han kunne få plads på seminariet i Haderslev eller Vordingborg, men det måtte han ikke for sine forældre. Nørre Nissum Seminarium var udelukket, for det var missionsk, og forældrene grundtvigske.

Forstanderen i Tønder blandede sig og sagde, at den nu 19-årige Erling havde meget bedre af at komme på højskole og blive mere moden. Så efter endnu en høst hjemme på Krabbemark tog Erling i vinteren 1943-1944 på Danebod Højskole på Als. Et par af hans stile om familien og hjemegnen vidner om bindingerne til den efterhånden 62-årige mor og faderen, der nærmede sig 70 – se uddrag i kapitel 1 og kapitel 82. På højskolen blev det arrangeret, at Erling ikke behøvede de landbrugsfaglige fag. Han gik målrettet mod optagelsesprøven og fik i stedet lov til at repetere for sig selv. Desuden fik han ekstra timer i dansk – sammen med et lille hold, der havde brug for ekstrasitimerne – og da højskolen sluttede sidst i marts, tog Erling tilbage til præparand-klassen i Tønder. Indsatsen betalte sig; efter tredje forsøg blev Erling optaget på Tønder Seminarium.

Den 20-årige bondedreng blev godt modtaget af kammeraterne, da han startede i august 1944. Selv om han allerede da havde været kommunist i flere år, var der dog ikke meget ungdommeligt oprør over Erling: "Frede besøgte mig i foråret. En lørdag eller søndag gik vi tur langs diget, hvor forstanderen med lange skridt kom gående imod os. Da han kom nærmere, urådte jeg til side, tog min hue af og krammede den sammen og dukkede hovedet. Frede fulgte overrasket oprinet og sagde lige ud: 'Sådan skal du nu ikke stille dig an, bare fordi forstanderen kommer forbi'."

Bitter på sin mor

Efter seminaret fik Erling i 1948 et års ansættelse på en privatskole i Skåde. Samme år gik forældrene på aftægt, da Frede i november overtog gården. For den nyuddannede lærer blev jobbet noget af en ilddåb, sådan som fortalt i kapitel 90, *Til esperanto-kongres i Paris*. I Skåde blev en esperanto-lærerinde hans første kærlighed, men pigen gjorde det forbi, før det overhovedet nåede at udvikle sig til andet end et strengt platonisk forhold.

Efter Skåde fulgte et årsvikariat i Stauning i skoleåret 1949-1950. Derefter kom han videre til Esbjerg, hvor han blev fast vikar på Danmarksgades skole.

"Nu skulle jeg sende 50 kroner hjem om måneden til min far og mor, der boede i et aftægts-hus i Ramme. Det gik forud for alt andet, for det var afdrag på alle de udgifter, de havde haft på mig i min studietid. De havde bekostet al min uddannelse." Den gang var 50 kroner mange penge, men dog ikke mere, end han kunne nå at bruge på en rigtig flot aften på et dansested.

Forholdet til moderen kom på en prøve, da Erling i december 1950 blev syg og hele julemåneden var indlagt på Esbjerg Sygehus. Det startede med noget så banalt som en byld i enden, der skulle fjernes. Men såret ville ikke heles og udviklede sig snart til koldbrand. Erling var trods sine 26 år ganske sølle; han måtte ikke sidde op, måtte ikke gå på WC, og for at undgå afføring og efterfølgende infektion måtte han heller ikke spise. Og så gjorde det bare noget så ondt. Efter flere uger på den måde fik han hård mave, der ikke bare gjorde mere ondt, men også truede med at eksplodere bagud, hvilket gjorde ham hundeanngst for, at det skulle gå i såret.

Det var i denne julemåned, Erling oplevede et svigt fra sin gamle mor, som han aldrig rigtigt kom over. "Min mor kom besøg en enkelt gang. Det var rart nok, men jeg var jo i dårligt humør. Jeg har ingen erindring om, at hun havde noget med til mig, men den gave, hun sendte mig til jul, den kan jeg huske. Det var en gammel religiøs bog fra omkring år 1900, som hun havde taget ud af reolen – for at spare penge. Det var en gammel og for mig uinteressant bog, som jeg havde set så mange gange før. Jeg følte mig meget bitter, og det medfølgende brev har ikke kunnet veje bitterheden op."

Derimod kom der en gråbrun pakke fra hans faster Agnes – på størrelse med en skotøjsæske og med kardus og en fin hampesnor omkring. Inden i pakken var der en blikkasse fyldt med småkager og et venligt og kærligt brev, som Erling stadig bliver rørt til tårer over. "Det var dejligt at kunne byde de andre og lade kassen gå rundt."

Helt alene var han dog ikke på sygehuset. En del kollegaer besøgte ham, og det samme gjorde den lokale pladeforhandler, der gav ham en 78'er med klassisk musik. Pladeforhandleren kunne ikke forstå, hvorfor Erling ikke betalte sine afdrag på alle de grammofonplader, han havde købt. På den tid var Erling kasserer i Esbjerg Diskofilklub, der mødtes en gang om ugen for at høre klassisk musik.

Julens forbandelse

Året efter fik han en fastansættelse på Danmarksgades skole og fik sit eget skema.

Samme år døde faderen i juni, næsten 76 år gammel. Han havde været syg og svag i lang tid, som fortalt i kapitel 74, *Den socialistiske gårdejer*. For Erling var der ingen tvivl om, at han den følgende jul skulle hjem til sin mor. Men da han derhjemme bestemte sig til at afkorte juleferien for at møde en pige i Esbjerg, gik det galt.

"Mor ville vide, hvorfor jeg ikke kunne vente. Så fortalte jeg om den aftale, jeg havde lavet med pigen inden jul. Hun sagde: A ka et li e', og forsøgte at få mig til blive hjemme, nu da hun lige var blevet enke. Hun sagde ikke meget, men blev mere og mere stram; det lå i luften, at når jeg ikke var forlovet og ikke havde haft nogen pige med hjemme, så kunne der heller ikke være tale om nogen pige. Men jeg blev mere og mere stejl og hidsede mig op og svarede igen, at hun styrede mig og bestemte over mig og aldrig overlod

Tøbrud. Erling gik på lærerseminariet i Tønder og boede i Carstengade. Vinteren 1947 var usædvanlig lang og hård – og sluttede endnu mere usædvanligt brat. I løbet af natten til den 23. marts 1947 skiftede vejret fra frost til over 10 graders varme med voldsom regn fra sydvest. Med de enorme mængder af sne, der stadig lå i dynger, resulterede dette omslag i et tøbrud af uhørte dimensioner. En stor del af Tønder og det omliggende marskland blev oversvømmet. I en sidegade til Carstengade roede man hjem. Heldigvis lå Erlings værelse på kvisten.

noget til mig selv. Hun fik det hele, og hun græd. Sådan havde jeg aldrig gjort før. Dagen efter rejste jeg.”

Den pige blev det ikke til noget med. Måske mødte hun slet ikke op, det kan Erling ikke huske. For ham er det vigtige, at han havde lært, at hans mor ikke skulle blande sig – i en alder af næsten 28 år.

Næste år, i 1952, blev julen for tredje gang i træk rammen om årets opgør med moderen. Efter sidste juls opgør havde Erling mere eller mindre bevidst søgt så langt væk fra sin mor som muligt, til København, hvor han endte med en stilling i Gladsaxe. Her blev han de næste otte år. Men det år, i 1952, havde hans mor indregnet Erlings tilstedeværelse i julen hos Frede på Krabbesmark.

”Jeg var så led ved at skulle hjem til Krabbesmark og holde jul med mor. Jeg ville hellere noget andet, så da jeg læste en annonce om en billig julerejse til Dalerne i Sverige, var jeg parat til at springe på. Det kunne være så hyggeligt, tænkte jeg og bestilte rejsen. Senere fortalte jeg min søster Ragna om det. Men hun gav mig en overhaling: Så længe jeg havde min gamle mor, så skulle jeg være hjemme. Jeg tudede og tudede hele aftenen, og så meldte jeg afbud... Det var jo vanvid, at jeg højede mig så let. Der skulle jeg have stillet mig på bagbenene. Men jeg tog til Krabbesmark og var så bitter den juleaften; der sad vi og sang salmer, og inderst inde var jeg så mørk. Og fedtede gaver var der jo også.”

Den følgende jul havde Erling bestemt sig til ikke at rejse hjem. I stedet fejrede han julen 1953 med en kæreste, som han havde rodet sig ud med. Hun var flyttet ind i hans lejlighed, men det blev aldrig til noget. Måneden efter stillede Marie Møller på besøg hos sin søn, og hun billigede absolut ikke, at Erling havde sin tidligere kæreste boende og samtidig lejede et andet kammer ud til hendes veninde: A ka et li e'. Men hun skulle bare vide, at Erling i den grad havde taget revanche og efterhånden havde haft en del piger og kærester; senest havde han samme december gået hjem med en socialrådgiver efter et middagselskab hos sexologerne Inge og Steen Hegler.

Gift pr. kontaktannonce

I foråret 1954 reflekterede den efterhånden 30-årige ungkarl på en kontaktannonce i Politiken: 'Kvinde søger mage' – og denne kvinde så lovende ud. Erling var parat til at finde sig en kone, og hvordan han fandt hende, blev hans egen sag. Hans mor skulle ikke blande sig. Hun fik da heller aldrig at vide, at det var gennem en kontaktannonce, at Erling mødte Annette Marie Thomsen, der skulle blive kvinden i hans liv.

Hvad Erling selv ikke vidste dengang var, at det var en ugift kollega til Annette, der havde indrykket annoncen på sine egne vegne. De var begge barneplejersker på børnehjemmet Hummeltofte i Virum, og kollegaen havde så mange svar på sit billetmærke, at hun gav et af de mere lovende svarbreve til sin veninde: ”Her, det er lige noget for dig, Annette.”

Den 28-årige Annette tog brevet til sig – og skrev efter moden overvejelse tilbage til den ukendte vestjyske lærer med et forslag om, at de skulle mødes i Virum. Hun mødte ham ved stoppestedet, og de spadserede sammen op til børnehjemmet. De snakkede godt og fortalte om sig selv: Hun var vokset op i Brønderslev og Holstebro, men flyttede som 16-årig til sin søster i København. Året efter blev hun elev på et spædbørnehjem i Brønderslev, en rædselsfuld tid havde det været. Senere tjente hun hos en amerikansk ambassadørfamilie i Hellerup, i 1948 hos en familie i Norge, nord for Oslo, og nu havde hun været i København nogle år, en tid på kontor, men de fleste år på forskellige børnehjem i Københavns-området. Nu havde Annette efterhånden fået nok af andres børn og var godt og grundigt parat til at få sig sit eget liv.

Åbenbart klikkede det mellem de to, for de blev kærester næsten med det samme. Annette var betaget og skrev hjem til sin kusine Grethe om den flotte fyr, hun lige havde mødt. Erling

Svigermor. Den nygifte Annette ser på sin svigermor, som ser på sin søn, som ser på sin mor.

var mindst lige så betaget og introducerede hende ganske kort efter til sin bror Vagn, der var til møde i kommunistpartiets centralkomité og som sædvanligt overnattede hos Erling – og det gjorde Annette også. Politik har de ikke undgået at snakke om, Annette var dengang radikal, og det var ikke det værste, man kunne være i familien Møller. "Hende ska' du

fand' me holde fast i!" sagde Vagn, da de næste morgen fulgtes i bussen ind til byen.

I sommerferien blev Annette præsenteret for sin kommende svigermor. Erling husker det første møde, der ikke forløb særligt godt: "Det lå i luften, at mor ikke billigede sin nye svigerdatter. Hun sagde ingenting. Men minespillet og det fuldstændige fravær af imødekommenhed og venlighed fortalte det hele." Da Marie Møller snart efter erfarede, at Annette aldrig havde lært at lave mad, gav hun over for Erling utvetydigt udtryk for, at hendes søn hellere skulle have en, der kunne føre et ordentligt hus som lærerkone.

Men han hørte ikke efter, og den 31. juli 1954, kun få måneder efter første møde ved stoppestedet i Virum, blev han og Annette gift på rådhuset i Brønderslev. Hastværket med at blive gift skyldtes ikke, at hun var gravid. Der var ikke anden nødvendighed end kærlighed mellem de to, og først tolv måneder senere kom den førstefødte. Han kom til at hedde Christen Møller – som så mange andre af slægtens mænd.

At Annette nu havde taget sin mands navn, Annette Marie Møller, gjorde ikke forholdet til svigermøderen Marie Møller lettere. Da Christen kom til, blev Annette bebrejdet af sin svigermor, at hun pylrede for meget om spædbarnet; at suttene skulle skoldes, at der skulle stilles an med kravlegård og barneseng. Sådan noget var man ikke vant til Vestjylland. For Annette var det som professionel barneplejersker uddannet på et spædbørnehjem lige omvendt; hun var sikker på, hvad der var rigtigt, men det var der ingen, der respekterede.

Svært har det været for Annette i den grad at føle sig misbilliget. Hun blev nervøs af det og var i forvejen bange for ikke at kunne gøre det godt nok. Erling var ikke til megen hjælp, han lå stadig under for sin mors minespil. På den anden side tog han aldrig sin mor direkte i forsvar. Der opstod, som han husker det, en væbnet neutralitet mellem de to, og selv forsøgte han at holde sig ude af spændingsfeltet.

Forholdet til familien i Vestjylland i de første år blev ikke mindre anstrengt af, at Erling valgte at forlade Danmarks Kommunistiske Parti efter invasionen af Ungarn i 1956. Broderen Vagn opfattede ham nærmest som renegat. Godt to år senere, da Aksel Larsen dannede SF, Socialistisk Folkeparti, var Erling fra starten med til at danne partiafdelingen i Gladsaxe.

I mellemtiden var jeg – herværende forfatter – som den yngste søn kommet til i 1957, og familien var flyttet til et rækkehus på Sydskråningen. Efter et par år ville Erling og Annette gerne flytte til en mindre og bedre skole for børnene, og de ville gerne tættere på de gamle forældre i Jylland. Erlings mor var efterhånden sidst i 70'erne, og Annettes far i Brønderslev lige så gammel. Erling søgte derfor en stilling mellem Brønderslev og Lemvig – det blev i første omgang Hobro i 1960, og et år senere Rønne, hvor Erling så var lærer de næste 25 år.

I 1969 døde Marie Møller, 86 år gammel. Erling besøgte hende i påsken et par måneder tidligere. Da var hun senil og ikke mere ved sine fulde fem.

En svær erindring

I dag står Marie Møller fortsat som en fantastisk kvinde for Erling. Som fortalt i kapitel 1 var det med hende som anetavlens nr. 1, at Erling fortsatte slægtsforskningen i årtierne efter hendes død. Gennem årene samlede han flere og flere oplysninger om slægtens mange mænd og kvinder, men det var om moderen, han havde flest.

Om hans far havde han allerede i 1977 skrevet en længere beretning – se kapitel 74 – men om hans mor kunne han ikke skrive. Der var alt for meget, der skulle med; efterhånden havde han samlet så meget materiale om hendes mange engagementer, at der kunne skrives en hel bog om blot hende. Først i forbindelse med denne slægtsbog fik hans forældre en ligeværdig plads i familiehistorien som henholdsvis ane nr. 2 og 3, og det lykkedes Erling med andres hjælp at vælge ud, hvad der skulle med og ikke med om hans mor og far.

Det blev dog stadig til så mange kapitler, at fortællingerne om forældrene optager en femtedel af bogen. Slægtens danmarkshistorie i 1900-tallet fortælleres i høj grad gennem deres liv og leved. Udover de allerede nævnte fortællinger, er forældrene i centrum i kapitlerne om tyende, om el og teknik på andelsbasis, om landbrugets udvikling, husholdningssagen, de nyreligiøse bevægelser, badelivet, mellemkrigstidens nazister og flygtninge og endelig om sabotører og illegale under 2. verdenskrig.

Forældrene, og ikke mindst moderen, optræder dog i mange andre historier. Hver gang har Erling fortalt en smule mere. For ham har det været en lang proces at manifestere forældrene og ikke nogen let proces. I en alder af snart 80 år græd han, da han nærmest bid for bid lækkede de oplysninger, der ligger til grund for kapitlet *I selskab med nazisterne*. Det var for ham et svært opgør med en gammel og mere positiv myte om den rabiante fader.

Sværere var imidlertid opgøret med moderen. Kritikken af hende blev ytret i små bid her og der sammen med barndommens erindringer igennem hele forløbet. Først hen mod slutningen kunne delene sammenstykkes til dette erindringskapitel – *For sin mors skyld*.

Min egen rolle i hele den proces, som min fars krønikeskriver, har jeg forsøgt at forstå som noget af det sidste, i kapitel 100, *For fars skyld*.

Min moderne familie

Min familie er på mange måder en moderne familie – med skilsmisse, fælles forældremyndighed, kollektiv bolig og pap-relationer, der vil gøre traditionel slægtsforskning mere eller mindre meningsløs. Familien er blevet en mere sammensat størrelse, som vi kan vælge til – for vores egen skyld.

Jon var lige fyldt fire år, da jeg i sommeren 1984 mødte Gunvor. Hun og jeg blev kærestepar, og efter et halvt års tid flyttede jeg ind i Graven 8, i det kollektiv, hvor Gunvor og Jon boede. "Jeg savner min far," sagde Jon ofte, når han skulle sove. "Ja, selvfølgelig gør du det, kan du nu sove godt," svarede Gunvor altid. Og så sov han. De første gange, jeg hørte det, troede jeg, at der var et problem; at det var synd, at han ikke havde sin far ved siden af. Og endnu værre troede jeg, at det var på grund af min tilstedeværelse, at han kom til at savne sin far.

Men sådan var det jo ikke. Der var ikke noget problem; Jon tænkte på sin far, og udtrykte hvad han tænkte, og Gunvor gav plads til det. Erik, som faderen hed, boede nogle få gader væk sammen med sin 11-årige søn fra et tidligere forhold – og de var sammen hver anden weekend foruden en dag i ugen og så desuden hinanden, når Erik kikkede forbi. Det var med andre ord o.k.; Jon så meget til sin far og der var slet ingen tvivl om, at han havde sin far. For mig gjorde denne afklarede skilsmisse det lettere at finde mine ben i forhold til ham. Det var ikke far, jeg skulle være; jeg var hans mors kæreste, som fik lov til at lave en masse med ham, når jeg var der, både i dagligdagen og på lange ferierejser.

Egentlig familie stiftede vi ikke i de første lidt turbulente år. Vi boede kollektivt, gik fra hinanden nogle kortere perioder, og jeg flyttede efter et par år til slægtens hjemegn for at blive journalist-praktikant på Lømvig Folkeblad og Ringkjøbing Amts Dagblad. Men forholdet varede ved, også i den tid, og da Jon var ni år, flyttede vi sammen for anden gang, igen i kollektivet, men i en lejlighed, Gunvor havde fået indrettet.

På vej.
Gunvor og Jon, 4 år i Portugal, 1985.

I gode hænder.
Lynge, 9 år, med sin mor, 2001.

Nu var vi en familie, og jeg var efterhånden blevet Jons pap-far og han min pap-søn. I 1991 fik Gunvor og jeg en søn – Lyng. At det var det største, der var hændt i mit liv, er en næsten banal konstatering. Men af stor betydning var det, at familien nu hang biologisk sammen. Vi var ikke gift, vi var ikke en kernefamilie, men gennem Lyng var vi bundet sammen, også Jon og jeg. Først nogle år senere blev Gunvor og jeg gift.

I lande med andre familietraditioner kan det være svært at forklare familielivet i Danmark. På mine rejser som journalistisk underviser ude i verden har jeg ofte måtte fortælle, hvordan min egen familie hænger sammen, hvilket jeg med stor fornøjelse har kædet sammen med julen som højtiden for familiens samling: Min families jul var med min søn og hans mor og hendes første søn og dennes far og faderens første søn og dennes mor – foruden hvem der ellers måtte være af den ældre generation og enlige brødre. I virkeligheden er det slet ikke så kompliceret: Julen er børnenes fest, og vores familie holdt i mange år jul sammen med Jons far, Erik Poort, og Jons storebror, Jens Kolja Josefsen, og med Koljas mor, Tove Josefsen, der ofte rejste op fra Tyskland, hvor hun bor.

Systemet fungerede, indtil Erik fik en ny kone med to børn, der også havde en far. Men forbindelsen mellem vor familie og Eriks nye familie blev ikke mindre tæt; Erik og jeg arrangerede flere familieferier sammen – ud fra princippet om at fylde en gammel bus op med familie og venner.

Pointen er, at det er sådan, den moderne familie kan forme sig. Et sandt rod for en slægtsforsker, men ikke desto mindre vigtige familiære relationer.

For mig personligt er det en anden pointe, at Jon kommer med i denne bog.

Til minde om min pap-søn

Jon Andreas Poort døde den 5. juni 1999. Han blev påkørt af en bil. Han var født den 14. juli 1980 og nåede dermed at blive næsten 19 år. Hvad der normalt blot er en notits i avisen, blev en tragedie for vores familier.

I dag er Gunvor og jeg skilt. Erik flyttede for adskillige år siden fra Århus til Randers, mens Kolja flyttede til København.

Når Kolja kommer til Århus, bor han altid hos os i Graven; og han ringer altid i forvejen og siger, hvornår han kommer hjem – da han var lille, boede han her med sin far og senere Gunvor og Jon.

Siden Jons død har Kolja og Lyng betragtet hinanden som en slags brødre, den store aldersforskel og biologien til trods. De plejer at præsentere hinanden som halvbrødre, mens jeg af Kolja bliver præsenteret – og opfattet – som pap-far.

Sådan hænger min familie sammen i dag. Og denne for mig afgørende sammenhæng ville slægtsforskningen ud fra sine traditionelle kilder aldrig kunne opdage. Fremtidens slægtsforsker må komme til kort overfor de sammenbragte familier, hvor

unge vokser op som pap-søskende – ofte fra de er små, til de flytter hjemmefra. Hvorfra papbegrebet stammer, kan vi ikke slå op nogen steder. Men i min familie er vi sikre på, at det er Kolja, Jons storebror, der fandt på det for at beskrive sit forhold til hans mors kæreste, da han var mindre. I dag er det optaget i Nudansk Ordbog, der medtager papbror, papsøster, papfar

Jon Andreas Poort døde få uger før sin 19 års fødselsdag – dræbt i trafikken.

og papmor foruden de mindre flatterende konstruktioner som "plastikbror".

Uanset oprindelse så dækker begrebet bedre end noget andet den virkelige familierelation mellem Jon og mig. For stedfar, det var jeg jo på ingen måde for ham, fosterfar heller ikke og plejefar slet ikke. Jon havde sin far, han var nærværende, han opfostrede sine sønner, om end Jon på deltid, og han blev efterhånden en god ven af mig.

Jon var min søn, min pap-søn, og han vil blive savnet, så længe jeg lever. Sådan er det.

I gode hænder

Vi har heldigvis Lyng, Lyng Asbjørn Møller, direkte efterkommer af Mads Møller, den første Møller i slægten, og en masse andre bønder fra Nordvestjylland – og på sin mors side efterkommer af stamfaderen til den store norsk-islandske slægt Johnson.¹

I dag kan Lyng savne sin far, når han er ude at rejse – og få at vide af sin mor, at det er i orden, og at han er den bedste i verden. Og hans far kan savne ham og vide, at han er i gode hænder.

Noter

- 1 Slekten Johnson, Norge-Island-Norge, Oslo 1983.

Kolja og Lyng ved Jons grav.

For fars skyld

Denne slægtsbogs tre bind er blevet til i samarbejde mellem min far, min storebror og mig – de tre mennesker i verden, som nok har sværest ved at arbejde sammen. Vi havde dog ikke noget valg; det var vores forbandede pligt at hjælpe far færdig med bogen.

Man er vel hardbo... repræsenterer et livsværk for far. For mig repræsenterer den nogle år af mit liv. Min bror, Christen, har brugt det sidste års tid, dels som bogens billedredaktør, dels med at opspore efterkommerne af fars 65 fætre og kusiner. Hvorfor vores far har brugt sit liv på slægtsforskning, er forsøgt fortalt i andre kapitler. Grunden til, at vi andre har brugt et stykke liv på det, er først og fremmest, at vi skylder ham det. Som Christen sagde det med et udtryk derhjemmefra: Det var vores "forbandede pligt" at hjælpe ham færdig med den bog. For han kunne ikke selv. Far er en samler, ikke en producent.

Vi har nok altid følt et uudtalt ønske fra far om, at vi skulle interessere os for hans slægtsforskning. Men det gjorde vi ikke. På den anden side har far aldrig forsøgt at pådutte os en interesse, og har han været skuffet over vores manglende engagement, har han aldrig vist det; slet skjult skuffelse er ikke hans spil. Far har heller aldrig trættest sine omgivelser med at fortælle, hvad han egentlig lavede, når han tog til Århus og Viborg på sine fridage, eller når han sad ved skrivemaskinen på sit værelse efter skoletid. Han forsvandt bare. Når han kom hjem fra en dag på landsarkivet i Viborg, havde han gerne købt et frimærke til vores samling, men han delte aldrig sin glæde over at have fundet et nyt spor i forskningen. Han har heller ikke stolt fortalt, når hans forskning var nævnt i en bog, eller glad vist os forfatterens tak i et dedikeret eksemplar. Far havde sit eget univers, der var befolket af ældre slægtninge, andre slægtsforskere, lokalhistorikere og museumsfolk, og det var han ganske godt tilpas med. Far tilhører den generation af efterkrigstidens fædre, der blev skrevet om i 1980'erne; en generation, der var fanget i et tomrum mellem rollen som familieoverhoved og den moderne far, og dér forsvandt de, mens kvinderne og børnene fyldte magttomrummet ud.

Det er selvfølgelig karikeret. Vi havde en far, der lavede mange gode ting med os; til fastelavn lærte han os at rive vores masker i papir og modellere dem i papmache, og han lærte os at lave melklister, så vi selv kunne bygge et bjerg med tunnel og sving til Märklin-toget. Vi tegnede og klippede papirklip og skrev historier på hans skrivemaskine og fik stor anerkendelse derfor. Han lærte mig endog at indbinde bøger, sådan som han havde lært det af sin mor, så jeg kunne samle mine Anders And'er med hard cover og rund ryg.

Han cyklede også ture med os, byggede legehuse og slog kraftspring på stranden. Da jeg gik i 6. klasse, tog far mig og min kammerat Gunnar med på cykeltur til Vestjylland, vi sov på vandrehjem og besøgte slotte og herregårde, som slægtninge havde haft tilknytning til. Målet var Søddegården Krabbesmark, hvor vi boede og legede med min jævnaldrene fætter Elbe, mens far cyklede ud og interviewede fjerne slægtninge. På gården skulle vi hjælpe til, og vi fik lov at køre traktor, og for mig var det perfekt, at min bedste ven var med på Krabbesmark. Gården var hjemsted for meget af barndommens bedste tid – med leg i toværk oppe under ladens hanebånd, tømmerflåder på dammen, bål og komfurer, vi selv murede, og kalkmørtel, vi selv rørte, og en hest, der hed Claus, og som vi kunne ride på, tre på en gang. Der var også tyrekalven, som kun Elbe turde ride på, når den skulle på græs, der var køer, der skulle malkes, og grise, der skulle røgtes, foruden katte og høns og en hund, som vi legede var Lassie.

Lars og Elbe til hest i 1964 - karlen Villy Sandholm trækker Claus.

Gunnar (t.h.) var i 1970 med hos Sigrid, Frede og Elbe på Krabbesmark.

At hakke endeløse rækker af roer blev vi hurtigt trætte af, men at stå på ladet under grønt-høsterens regn af frisk græs kunne vi ikke få nok af, heller ikke når det skulle i siloen, og vi kunne køre med transportbåndet op til toppen. Om vinteren var der is på dammen, og en særlig frostklar og månelys vinteraften spændte onkel Frede gårdens gamle kane for hesten og kørte som en anden Zivago os og farmor en tur ned ad markvejen og de lysende hvide marker, til farmors stille glæde; hun sad og smilede, ikke til os, men til en tid, der var engang. I dag er det mig, der mindes Krabbesmark, der var et vigtigt sted for os, ikke så meget som fars fødegård, men som onkel Fredes gård, et fristed, hvor han og Sigrid gav os lov at være, og hvor Elbe og Mona legede med os.

Vi er vokset op med stærke meninger. Bogen fortæller om fars forældre, der aldrig syntes at være i tvivl om, hvad der er rigtigt og forkert, og krævede af sig selv, at de tog medansvar for verdens gang. Lige så åbne, de var over for alternativer til det bestående, både politisk og religiøst, ligeså kompromisløse kunne de være i deres fordømmelse af, hvad de fandt forkert. Denne meningskraft gik i arv til min far – han engagerede sig i verdens gang, Radioavisen var hellig, og han kunne harcelere over den som ingen anden.

Jeg husker min første single med Elvis, den første jeg selv købte fra ny af. Om aftenen spillede jeg den for far, jeg sad på hans knæ, og han lyttede til pladen uden at tage afstand. Derefter bøjede han sig ned mod grammofonskabet med gamle 78'ere og fandt til min overraskelse en single, som han ville spille for mig. Den var med Cæsar, en ny folkesanger, der sang om Storkespringvandet, hvor provoerne fik tæv af politiet. B-siden var "Jorden i flammer" - en mand kan blive soldat, før han kan stemme, og krigens vold og mord vil ikke lade sig tæmme, vi lever fedt og godt, så vi kan glemme - sang han vist. Det var i 1965-66, og jeg var otte år. Vietnam-krigen var i gang, og jeg lyttede og forstod så godt, jeg kunne.

Fem år senere var jeg selv provo med langt hår, pandebånd, arbejdsjakke og ruskindsvest med selvklippede frynser, og sammen med fætter Elbe blaffede jeg til vores første rock-festival på Ring Djursland. Vi gik bare i 7. klasse, chillummerne gik rundt for øjnene af os, men mor havde givet os lov til at tage derud. Da Gunnar og jeg året efter var discjockeys i Rønde

Den ene var mere flippet end den anden: Christen med trækvinden, en af fars mange naturlige skulpturer. 1973.

Ungdomsskole, var fars Cæsar-single med i repertoire, sammen med mors jazz-plader, amerikansk beat, Deep Purple og lidt dansk politisk rock. Det var i 1971-72, og far engagerede os politisk i modstanden mod EF, vi hængte plakater op i Rønde, og far og jeg stod en hel weekend med et stort gennemsigtigt plastikbanner på bakken i Ugelbølle; "Sælg ikke dette land" stod der hen over banneret og den smukke udsigt over Mols og Kalø, en besked til weekend-bilisterne på en af landets mest trafikerede veje. På den anden side af Rønde, med udsigt over det gamle Kolind Sund, stod Gunnar og hans far med et tilsvarende banner. Far og mor tog os med til demonstrationerne i Århus mod Vietnamkrigen, vi tog bussen ind, bil var de modstandere af. Siden vi var små, var vi med far, når han hentede mærkater og blanketter til underskriftsindsamlinger i den politiske underskov af foreninger, der

protesterede mod fascisternes regimer i Grækenland, Spanien og Portugal, mod apartheid i Sydafrika og de portugisiske kolonikrige og mod ubegribelige overgreb på Latinamerikas indianere – men også mod Sovjets invasion af Tjekkoslaviet. Vi fik plakater, og på mit værelse hang tjakken Jan Palach, der antændte sig selv i protest mod russerne, side om side med den fængslede sorte panter Bobby Seale og den undertrykte græske digter og komponist Mikis Theodorakis. Plakaterne med Che Guevara og Jimi Hendrix havde vi selv købt, og inde fra Christens værelse brægede Bob Dylan endnu inden, jeg kunne forstå teksterne. Selv var jeg fan af John Lennon, som i årene efter gav ikke bare freden en chance, men også Power to the People og Woman is the Nigger of the World.

Far var indædt modstander af alt, hvad USA og Tyskland stod for, og alt, hvad der smagte af kristen hellighed. Ham overhalede vi snart venstre om og blev de mest rabiate. I gymnasietiden diskuterede Gunnar og jeg alvorligt, om vi skulle gå med i Blekingegade-bandens forløber, KAK, Kommunistisk Arbejderkreds, men vi troede ikke på, at den danske arbejderklasse var bestukket gennem udbytningen af den tredje verden, i stedet blev vi maoister i KFML, Kommunistisk Forbund Marxister-Leninister. Det var i 1973-1974, oliekrisen og arbejdsløsheden var kommet til Danmark, og Christen blev fyret og lokket til Sverige som ufaglært metalarbejder, hvor han kom med i svenske KFML(r), r for revolutionære, det var en udbrydergruppe fra det svenske KFML og var mere stalinistiske end deres danske søsterorganisation, KAML, Kommunistisk Arbejderforbund Marxister-Leninister. I Danmark strejkede arbejderne og blev dømt af det fagretlige system, og far meldte sig ud af SF i protest mod partiets støtte til Arbejdsretten. Han tog med mig til møde i KFML på biblioteket i Århus, hvor han stillede sig op, stadig med sin regnfrakke på, og kritiserede Benito Scocozza for sekteriskhed, og jeg blev rød i hovedet som den teenagedreng, jeg nu en gang var. Men ellers var jeg stolt over mine rødder, over at have en far, der havde brudt med Sovjet-kommunismen, og en farfar, der blev smidt ud af Socialdemokratiet i 1920'erne, fordi han var for rabiat.

I Kina døde Mao, KFML blev til KAP, Kommunistisk Arbejderparti, og ville i Folketinget, og omkring 1980 var det hele forbi; med retssagen mod Maos enke og 4-banden var kultur-

revolutionens bidrag om folkets magt afsløret, og vores kinesiske drøm styrtede sammen. For mig og mange andre venstrefløjsfolk faldt muren 10 år før, den faldt i Berlin. Med i faldet røg mine marxistisk-leninistiske ideer om proletariats diktatur og partiets førende rolle. Magt korrumpere, og jeg nærmede mig min far som reformist og evindeligt kritiker.

I 1980'erne psykologiserede de intellektuelle 1970'ernes Stalin-fascination med udgangspunkt i netop vores fars generation af efterkrigstidens fædre, der aldrig blev familiens autoriteter. Nu var far selv gammel stalinist og langt fra uautoritær. Det er rigtigt, at han overlod ansvaret for familien til mor, men han havde arvet sin fars ilterhed og var mere forstokket end fleksibel i sit møde med andre meninger. Det var i høj grad mod ham, vi som teenagere rettede ungdomsoprøret.

I 1981 forlod jeg landet for at rejse rundt i verden, alene, og søgte så langt væk hjemmefra som muligt, væk fra kollektiv, kærester og KAP'ere og væk fra mors omsorg. Far spillede ingen rolle i det projekt. Det var et frigørelsesprojekt, det gav mig frihed til selv at bestemme uden hensyn til andre end mig selv, og anledning til at fundere over livet, som det tog sig ud for en 24-årig, der allerede var forhenværende alt muligt – og som alligevel aldrig var sluppet fri derhjemmefra.

To år senere sad jeg på en bjergtop i Nepal og var blevet klogere. Jeg havde læst bøger, som havde fået mig til at forstå min far og dermed være i stand til at respektere ham og være tilgivende over for alt det, jeg ikke kunne holde ud. Det skrev jeg hjem til dem i et brev:

Kathmandu, 25. oktober 1983.

Far! Du repræsenterer i højere grad end nogen andre, jeg kender, en egoistisk person, her i den positive betydning af individualist. Du dyrker den hobby, du kan lide; du siger, hvad du vil; du klæder dig (eller afklæder dig), som det passer dig; du deltager i selskabelighed samtidig med at du stopper strømper, vasker fødder, etc., du bliver gal på elever, der ikke tænker eller tegner selvstændigt; du skælder ud hvor som helst over mangel på kvalitet – i forretninger, restauranter, på andres fupkunst på væggen, og du forflygtiger ansvar i familieanliggender og sociale relationer... - alt dette gør du stort set uden hensyn til konsekvenserne for dig selv eller din familie.

Til gengæld opnår du en ro i det, du gør, en "nem" tilfredshed og en barnlig glæde over at skabe noget (fra kompost over syltetøj til kunst og slægtsforskning)... Det er først her i Indien, jeg (til fulde) har forstået dig, og jeg finder din livsstil prisværdig og misundelsesværdig, uanset at jeg måske vil finde noget at gå op i. Christen har i høj grad taget dig på, han vil opfinde noget en dag, eller i det mindste blive ved med at prøve. Blot er han stadig ung, og har i højere grad brug for andre, især for 5-10-20 år siden, ligesom jeg kunne forestille mig, du havde dine problemer som ungt menneske. Fortæl mig om det en dag. Så skal der modificeres. Som jeg skrev, eksisterer individualisten ikke som menneske, men som en karakteregenskab, vi alle også har. Det passer ikke, at du opfører dig, som det passer dig, du tager hensyn til konsekvenserne for dig selv eller andre, du engagerer dig i andre... Oven i købet er du i de seneste år blevet mere socialt afhængig, familiær og engageret. Sommetider har du ringet til mig bare for at snakke, du husker og diskuterer ting af mine, der måske ikke har betydning for dig, du er stolt af mor, virker endda forelsket, du nyder tilsyneladende ofte at gå i byen. Det er jo dejligt for os, fordi du samtidig bevarer din særegenhed/individualisme/ro. Det hænger nok sammen med at mange af forstyrrelserne er forsvundet. Vi er vel ude af hus og ansvar, mor har sit eget liv uafhængigt af dit, og du har fået det nemt med de små klasser og deres forældre, med de unge lærere (og er måske endda gået på kompromis med de gamle og med systemet)...

Det korte af det lange er, at jeg er blevet klar over, hvorfor jeg elsker din særegenhed så meget, også Christens, og også hvorfor det nemt bringer problemer i forhold til andre – mange ved simpelthen ikke, hvad de skal stille op med en individualist, de forstår ikke, for de lever selv andenhånds, af andres idéer, af andres kunst og sport, af andres normer.

Jeg kom hjem dagen før min fars 60-års fødselsdag, den 28. februar 1984, og holdt en tale for far om noget af det samme. Min mor, derimod, forstod og respekterede jeg ligeså lidt som mig selv, vi var begge uoriginale andenhåndsmennesker. I den forstand var det ikke tilfældigt, at jeg om efteråret søgte ind på Journalisthøjskolen. Jeg havde en drøm om at blive forfatter,

men uddannede mig til at leve "af andres idéer, af andres kunst og sport".

Halvandet år senere var jeg journalistpraktikant i Lemvig, hvor jeg søgte mine rødder og min egen relation til familien. Den fik jeg etableret, og et par år senere hjalp jeg min kommunistiske onkel Vagn med at skrive sine erindringer, der blev udgivet som Røde Faner over Krabbesmark. Far hjalp også til, som underleverandør af de mere nøjagtige oplysninger om forældrenes tid.

Værdien af hans slægtsforskning gik dog først op for mig mange år senere, da jeg i 1997 nærmede mig de 40. At blive så gammel, at min ungdom nu hørte historiebøgerne til, gav mig kvababbelser. Men det gav også en forståelse for, at tiden før min tid, krigens tid, kun var 12 år før min fødsel; "gamle dage" rykkede tæt på, og jeg spurgte far om generationerne forud, og hvem var egentlig den første Møller i slægten? Det kunne han alt sammen svare på, og jeg skrev en fortælling om Mads Christensen, der overtog Morup Mølle ved at tage møller-enken Sidsel Sørensdatte med i købet, og om sønnen Christen Møller, der blev herremand på Kabbel. Det var vældigt spændende, både for far og mig. Mor blev imidlertid jaloux over, at jeg ikke tilsvarende interesserede mig for rødderne til hendes side. Men det overhørte jeg, jeg var optaget af at være af vestjysk bondeæt, ikke vendelbo og middelklassebarn som min mor.

Fortællingen om slægtens første Møller åbnede mine øjne for potentialet i fars slægtsforskning: Hvis bare hans mange indsamlede oplysninger kunne fortælles i en sammenhæng, så var de jo både relevante og afsindigt spændende. En idé om fortællende slægtsbog tog form. Siden 1980 havde vi sammen med andre slægtninge siddet i bestyrelsen for fars nye "Fondet til udgivelse af bog om slægten i 1900-tallet fra Balleby og Krabbesmark". Men meget mere var det aldrig blevet til. Efterhånden stod det klart, at skulle bogen udgives, kunne vi ikke nøjes med at give penge til fonden; vi måtte også hjælpe ham med at skrive den.

At fortælle slægtens historier blev min udfordring. Ikke bare for hans skyld. Oplysningerne måtte vinkles, tematiseres og gøres tilgængelige for læserens skyld. For min skyld lod far sig overbevise om, at flere slægtninge vil få glæde af en fortællende bog frem for en almindelig slægtsbog. Vi besluttede, at de oplysninger, der ikke kunne hægtes på historierne, skulle henvises til noterne eller opregnes i en mere traditionel anetavle, der sammen med fars tavler blev til bogens bind 2. Siden har jeg taget halve år fri fra arbejdet og skrevet, mens far fodrede mig

Forsvandt ind i 1600-tallet. Far blev psykisk syg i processen med at gøre bogen færdig. Han nærmest blev suget ind i notater og kildeafskrifter fra 1600-tallets Lemvig, og da han kom ud igen, var han i sin egen verden af minder og erindringer, der ikke ville slippe sit tag i ham. Han udviklede en regulær mani og endte med at blive tvangsindlagt og lagt i spændetrøje. "Intet menneskeligt skal være mig fremmed," sagde han med et citat og følte sig på den lukkede afdeling som en Jack Nicholson i Gøgereiden. Han blev snart sig selv igen – som et nyt menneske. Maleren Hans Krull tegnede ham i denne mørke tid.

Homo sum humani nil a me alienum puto = Jeg er menneske, intet menneskeligt er mig fremmed, skrev den romerske dramtiker Publicus Terentius Afer (185-159 før Kristus), der kom til Rom som slave fra Karthago. Forfatterne Henry Miller og PH har siden gjort citatet til deres slogan.

med oplysninger, flere hundreder år gamle data, avisudklip, kopier fra gamle bøger og et væv af egne erindringer. Uanset den fortællende form var jeg klar over, at jeg først og fremmest skrev for far – men på min journalistiske måde.

At skrive denne bog med far var ligesom at flytte hjem igen, til alt det, jeg troede, jeg var vokset fra. I den forstand er arbejdet med bogen også blevet et sidespejl til mit eget indre. Hvad far har arvet fra sin far af meningskraft, fordømmelse og besvær med indlevelse er gået i arv til min bror og jeg, som nu på forskellig vis kæmper med den. Min far, bror og jeg er nok de tre mennesker i verden, som har sværest ved at arbejde sammen, og det har ofte været høj-røstet og ud over alle grænser. Hvad jeg har budt min søn Lyngge at lægge øre til af skænderier med far overstiges forhåbentligt af de gode stunder, hvor Lyngge har taget bussen ud til Rønde efter skoletid, og han lavede lektier, mens vi arbejdede, og vi om aftenen alle tog ned og badede ved Følle Strand og næste morgen bilede ind til Århus med et rundstykke og en juice fra Statoil.

Samarbejdet mellem far og søn blev også et kik ind til min fars indre, der åbnede og lukkede sig i takt med, at hans fortællinger om sig selv og sine forældre blev til. Han græd første gang, da vi for tre år siden skrev om hans mors rolle i at sikre arvesølvet fra Kongensgård. Og han græd, da han stykke for stykke fortalte om sin mytologiske far, der i sin brokken over systemet i 1930'erne kom alt for tæt på nazisterne. Flere andre af de 10-15 kapitler om hans barndoms tid rørte ham tilsvarende, ikke mindst kapitlet om hans langvarige frigørelse fra sin mor. Det var stærkt at få lov til at opleve, hvor bundet far stadig, efter at have levet i næsten 80 år, var til sine forældre, og at følge, hvordan han på denne måde reviderede en del af sit liv.

I dette lys oplevede jeg min egen binding til ham – og til min mor.

Mor nåede aldrig at forlige sig med sin barndom, og jeg nåede aldrig at komme ordentligt over på den anden side af min barndom og blive hendes voksne søn. Chansen for at få en anden indsigt i hendes liv og herkomst forpassede jeg ved flere lejligheder.

Mor døde den 13. oktober 1998. Hun led en frygtelig død; bange, ensom og vred som ind i helvede. "Hjælp mig! Hjælp mig!" var hendes næstsidsste ord. Med slanger og maske rejste hun sig halvt op i sengen og krævede i en sidste anstrengelse fars hjælp. Hun var døende, af lungekræft formoder vi, hun var tørstig efter en maveoperation, og hendes lunger var fyldt med vand og betændelse, så hun dårligt nok kunne trække vejret.

"Men jeg kan ikke hjælpe dig," svarede far.

"Jo, du kan! Jo, du kan!" insisterede hun, før hun igen faldt tilbage i sengen. Det var det sidste, hun sagde.

Pointen er, at hun aldrig fik den hjælp, hun havde brug for. Hvor uadvendt et menneske og succesrig en fagforeningskvinde hun end var, var hun dybt ensom med sit inderste. Hun var rædselsslagen for at dø. Hun ville ikke høre tale om det, selv ikke da hun i et alt for hastigt tempo stred mod sit yderste. Hun havde været træt og havde tabt sig hele foråret og sommeren, hun blev dårligere og dårligere, så hun til sidst ikke kunne vaske sig. Men indtil da nægtede hun at gå til læge. En færdig diagnose fik hun aldrig. Lægeundersøgelsen tydede på kræft, men hun ville ikke indlægges – før der ikke var anden udvej. 14 dage senere var hun død, uden at tage afsked, og uden at få stillet sin længsel i livet. Jeg tror, at hun døde ligeså ulykkelig, som hun var, da hun lige var fyldt syv år, og hendes egen mor døde fra hende.

Min mors historie bliver denne bogs sidste slægtshistorie: Mors mor, Elise Margaritha Marie Thomsen, døde den 4. april 1933 i Brønderslev, 39 år gammel. Hun efterlod sin mand, Thøger Carl Thomsen, alene med tre børn: mor på syv, Thomas på 12 og Lis på 16. Børnenes møster Lisbeth flyttede ind som pige i huset og var i nogle år som en stedmoder for mor. Faderen var overassistent ved de danske statsbaner, og han avancerede til en stilling som gods-

Annette som ung pige og som barn betragter sin unge mor.

ekspeditør i Holstebro, da mor var 11 år. Her tog han en husholderske, som nogen tid efter blev hans kone – og min mors nye stedmoder. Mor omtalte hende altid som madame, og hun var inkarnationen af den onde stedmor. Madame både slog og ydmygede mor, blandt andet ved at lade hende gå i skole i de kjoler, hun uundgåeligt spildte på, når hun blev nervøs for at spille. Sådan gik der seks år, før mor som 16-årig flyttede til København. Hun skulle være pige i huset hos sin søster Lis, men først og fremmest skulle hun væk hjemmefra.

Mor elskede sin far lige så meget, som hun afskyede sin stedmor. Hendes far var noget af det luneste og havde gerne en humoristisk bemærkning til overs. Han kunne aldrig gøre en flue fortræd. Sådan blev hendes fortælling om ham. Han var selv blevet faderløs som 17-årig, men han kom fra en stærk familie; hans far var Søren Thomsen, men blev kaldt Søren Kusk, for han havde Postgården og kørte med post for etaten.

Mors rigtige mor blev også en fortælling. Selv kunne mor dårligt huske hende, men hendes minde blev holdt i live af de to stærke mostre, moster Lisbeth på Bornholm og moster i Schweiz. I familiens fortælling, og især min mors forestilling, blev min mormor som en gudinde; om hende var der aldrig sagt et ondt ord, hverken i familien eller byen, hun var bedre, smukkere og mere rigtig end mennesker flest.

Det forfærdelige var, at mor aldrig opdagede, at det var hendes far, der tillod alle slagene og ydmygelserne af hende. Hendes bror Thomas reddede hende fra at få flere klø, da han en dag tog stedmoderen i kraven og truede hende: "Hvis du nogensinde slår min søster igen..." Og hendes søster Lis reddede hende fra flere ydmygelser, da hun tog hende under sine vinger i København og lod hende leve livet som ung med Leo Mathisens jazzmusik.

Men ingen reddede hende fra myten om hendes gode fader og guddommelige moder.

Når mor døde ulykkelig, var det ikke bare fordi, døden var ulykkelig. En dyb tone i livet var det også. Far gjorde, hvad han kunne for hende, men ingen kunne gå længere, end hun selv ville. Hun kæmpede bravt og blev et fantastisk engageret menneske og en aktiv og omsorgsfuld mor, der ville det bedste for os. Men hun fik aldrig gjort noget ved den ulykke og skyld, hun bragte med hjemmefra, selv om den lå lige for næsen af hende. Huset var fyldt med bebrejdelser, både fars iltre og mors tavse bebrejdelser, og så dem, der ikke kunne siges, men

lå imellem os som det store unævnelige – eller måske snarere som den sø af pis, min dansepartner og jeg forsøgte at danse uden om, da jeg under danseskolens afdansningsbal tisede i bukserne, fordi jeg ikke turde afbryde dansen. Det var umuligt at gøre mor lykkelig, og vi lærte både noget om skyld og om at skyde den fra os.

I hele sit liv kunne mor overvældes af en ensomhed og en indre ufordragelighed, der tog pusten fra hende. Det kendte jeg fra barnsben, og senere betroede hun mig det i et brev, da jeg med min kammerat Thomas havde taget turen over land til Nepal:

Rønne, 17. september 1983.

”Tak for brevet i Pakistan, det kom i går, og burde nok have skrevet allerede i går, hvor jeg hele dagen gik og udvekslede tanker med dig. Alle dine, men også Thomas’ tanker satte en masse i gang, det var både positivt og meget vemodigt... og så tænker jeg på mig selv og lidt af en nedtur, jeg har haft, hvor jeg i søndags siger til Christen og Karen, at i virkeligheden kan jeg ikke fordrage mig selv. Med mellemrum vil jeg nok få de perioder, hvor jeg synes, at jeg spiller en rolle, jeg ikke bryder mig om, og føler mig så ensom. Kommer der så tanker om, at jeg har begrænset tid til at ændre, kan jeg blive lidt desperat. Som jeg siger, er det perioder, jeg ved ikke, hvordan man overlever, hvis man er plaget af sådanne depressioner ofte... Som du tidligere har set, så har jeg det, bortset fra det jeg før omtalte, også godt. Når jeg er ked af det, hænger det måske også sammen med træthed. Jeg kan være ked af det, som er egocentreret, men jeg føler mig også dybt deprimeret over, at mennesker her i landet har det så meget dårligere. Det hjælper jo ikke, at jeg hører om elendighed så meget værre i dine breve, man må sammenligne med det, der er her.”

Da jeg fik brevet, var jeg kommet til Indien og Nepal og havde allerede forinden gjort mig mange overvejelser over mig selv om mit ophav:

Kathmandu, 25. oktober 1983.

”Du skriver, at du sommetider i virkeligheden ikke kan fordrage dig selv. Det kender jeg så godt. Jeg har lige læst en bog, *The Fountainhead* (”Oprindelsen”) af Ayn Rand, der handler om individualisme og leven efter andres forventninger. Den var god!! Den handler om mennesker som os og om mennesker som far og Christen. Den fik mig til at tænke meget om mig selv og de karakterer som hhv. du og jeg, far og Christen, repræsenterer. Og netop i det øjeblik skriver du, at du ikke kan fordrage dig selv, fordi du spiller en dårlig rolle, og dit eget jeg er ensomt. Ja! – sådan går det – det er faren ved at leve for andre mennesker; leve gennem andre mennesker; måle sig med og spejle sig i andre mennesker. Vi tænker ofte på, hvordan andre har det, hvordan de er og hvad de gør, og vi bedømmer dem, tager stilling til dem. Derfor regner vi med, at andre også bedømmer os, så vi er opmærksomme på os selv, og hvordan andre ser os. Man stiller krav og er usikker på, om man er god nok. Andres anerkendelse af en bliver uhyre vigtig, succes bliver et vigtigt spejl, uden at man overvinder sin usikkerhed og selvutilfredshed. Man er god ved andre, fordi man tager stilling til dem; men dét, at man forventer ros og anerkendelse for sin deltagelse, får én til at spille en rolle for at sikre bekræftelsens ros. Og så er man ikke sig selv, men prostituerer sjælen for andre; og så er man ikke god ved sig selv, og man får selvhad. Som andre ofte ikke kan forstå, hvis man siger det. De synes, at man er så god, siger de. Men de kender jo også kun den rolle, man spiller over for dem, og man føler sig – selvet – ensom.

Hvis for meget er bygget op om de roller, er man tilbøjelig til ikke at skippe den. Den eneste midlertidige overvindelse af selvutilfredsheden er endnu mere succes og leven op til andres forventninger. Man vil nødtigt skuffe andre, det synes man er fiasko... Og det er derfor, jeg går med dårlig samvittighed over ikke at have fået besøgt den og den, ikke har skrevet med den og den, eller snakket med den og den, selv om jeg i virkeligheden har lyst til noget andet. Og det er derfor, at jeg er så forloren over for mange (forleden sagde jeg Thank you, da én spurgte mig om vej og jeg ikke vidste det, - det var for meget!)...

Det var så meget rarere, hvis man bare kunne være sig selv, gøre hvad man umiddelbart og inderst inde har lyst til, og på sin egen facon gøre det optimalt. Det ville være kvalitet; ro og lykke, tilfredshed. Men det er det

sværeste... Den, der lever efter de andres forventninger, sælger sin sjæl og mister sin selvrespekt, hvilket for mig også betyder, at jeg grundlæggende mister respekten for andre end (den særegne) individualist!! ... Det var meget pludseligt at få skrevet, gad vide hvad I vil tænke, når I læser det. Husk blot på at det er tanker, ikke erklæringer, jeg mangler nogen til at sige mig imod. Der skal i virkeligheden stå "måske" de fleste steder. Nu kan I ikke sige, at jeg ikke tænker på Jer. Selvfølgelig er det i virkeligheden mig selv og livet, jeg tænker over – far vil måske mene, at det er noget navlebeskuende bras, narcissisme kaldes det vist for tiden."

Da mor 15 år senere var død, måtte jeg spørge mig selv, om jeg havde fået gjort noget ved det, der lå lige for næsen af mig selv. Det var en forfærdelig tanke, at det næste gang var min tur – at jeg selv havde ansvaret for at leve mit liv, så det blev lykkeligt, og at hverken min kone eller mine børn skulle have ansvaret – skylden – hvis ikke det var det.

Alle disse forgængelige tanker blev slået i stykker, da Jon døde, Jon, min pap-søn på næsten 19 år, der blev kørt ihjel otte måneder efter mors død. På det tidspunkt var Jons far ved at dø af kræft, men han overlevede, det var Jon, der døde, og kort efter døde min fætters kone, Anna, fra sine to små børn. Far fik konstateret kræft i fremskreden grad et år efter Jons død. De lovede ham et par år at leve i. Det er nu fire år siden. For Lyng på 7-8 år kom døden i et ganske urimeligt omfang; på mindre end et år var han til fire begravelser, af hans farmor, hans storebror, en far til hans klassekammerat og med et par i vores ejendom, som mistede deres ønskebarn i fødslen. Det var livets utilregnelighed, der manifesterede sig i alle aldre.

Alle mine tanker om, at det næste gang er min tur, havde brutalt vist sig at være helt hen i vejret. Der er ingen tur, ingen tid, det handler for alt i verden om at gøre og sige det, man må sige, mens tid er. Hvad jeg nåede og ikke nåede i forhold til Jon og mor er alt for stærkt at komme ind på her. Men det er vigtigt.

Dette kapitel er det sidste kapitel, jeg skriver til bogen. Det opstod en morgen, efter at jeg aftenen før havde gjort kapitlet om Jon og den moderne familie færdigt. Først da besluttede jeg mig for at gøre dette til bogens sidste pointe. For hvor er det dog godt, at min bror og jeg når at hjælpe far med at lave denne slægtshistorie. Mens tid er.

Indsamler til Flygtning 95 i Ronde:

- Jeg har altid samlet ind

- Jeg har altid samlet ind, når der har været brug for det. For det er jo blot en tilfældighed, at det ikke er os, der må flygte fra krige eller andre rædsler.

Annette Møller var en af indsamlerne, da der blev samlet ind til Flygtning 95 i søndag i Ronde. Hun er pensionist og bor i Ronde, og det er ikke første gang, hun har været ude med indsamlingsbussen.

Adresseavisens journalist fulgte med Annette Møller på en del af hendes rute midt i Ronde by. Udsviret med en grøn indsamlingsbus og et synligt identifikationskort på brystet...

Annette Møller om tildelingen. Det er fordi hun kender beboerne, og det får hun også selv med. Men ellers synes hun ikke, at hun vil forstyrre folk i deres haver. Mange på ruten er godt klar over, at der er en indsamling igang, og det er ikke den store overraskelse over besøget. Og det er heller ikke nødvendigt for Annette Møller at komme med de store forklaringer på, hvad pengene skal bruges til.

Sidste gang hun var ude med bussen, var ved en indsamling til Røde Kors. Det er jo en tilfældighed, at det ikke er mig selv, der må flygte fra det hele med mit barnebarn på armen, som vi har set det fra steder, hvor der er krig, siger Annette Møller. Herefter er det igen tid til at ringe på en dørløkke. Denne gang er der også gevinst, og indsamlingsbussen bliver endnu en gang en smule tungere i hånden. -oj

- Jeg har altid samlet ind, når der har været brug for det. Jeg synes, at jeg er privilegeret af at bo i et land, hvor vi ikke behøver at have andre til at samle ind til os, siger Annette Møller. Hun var en af de 50 indsamlere, som samlede ind til Flygtning 95 i Ronde kommune tirsdag i sidste uge.

Drømmen om et sted. Mor var en drømmer, der hjemme i Rønde kunne fare ud af huset og kikke op, når en ruteflyver fra Tirstrup Lufthavn fløj lavt over himmelen. Hun var af den type, der nød at læse køreplaner for at finde de bedste forbindelser. Det var altid hende, der organiserede familiens togrejser til Vestjylland, med skift i Holstebro og Vemb, og til Brønderslev via rutebilstationen til Randers. Det var mor, der planlagde en tur til stranden i Femmøller, så vi lige kunne nå en soft ice, før bussen kom, og hun organiserede hvert år vandrehjemsferier rundt i Danmark og siden i Norge og Sverige. Kunne hun ikke få andre med, gik hun gerne en tur alene, uanset lidt regnvej, ned til Følle Mølle eller op ad den gamle Århus-landevej. Mor lod sig gerne drage af de mest forunderlige aftenhimler, eller hun kunne sidde i stuen ovenpå og lytte til Benny Holst og drømme "om et sted, der bliver blankt, når det bliver brugt, hvor enhver er fri, fordi vi er sammen indeni". Noget af sin udlængsel fik mor stillet på sine store rejser til Nigeria og Grønland, hvor hun besøgte Lise, Elda og Henrik Castenskiold. I 1984 rejste hun og jeg sammen til Thailand, igen for at besøge Elda og Henrik, der var ingeniør på et lufthavnsbyggeri. Mor og jeg rejste med bus sammen til Den gyldne Trekant i det nord, vi sejlede ud til en lille ø i Bangkok Bugt og overnattede i en flydende palmehytte på River Kwai. På trods af en uovervindelig afstand imellem os delte vi udlængslen, og den har jeg taget med til min egen familie – for hvad er udlængsel andet end en indre længsel. Men det kan får og bede ej forstå.

Udlængsel. Mor organiserede selv sit livs rejser. Til venstre fra en familietur til Schweiz i 1969 og i midten fra en rejse til Thailand i 1984. Rejselysten gik i arv; til højre Lars og Lynge i Nepal i 2002.

For andres skyld

Annette Møller sprang i 1968 ud på arbejdsmarkedet som ufaglært. Efter nogle år blev hun tillidsmand, så næstformand i fagforeningen og til sidst formand for alle sygehjælperne i Århus Amt. Ved siden af var hun engageret i miljø, socialpolitik, flygtninge – altid for andres skyld og gerne sammen med os.

Mor havde været hjemmegående husmor i 13 år, da hun i 1968 kastede sig ud på arbejdsmarkedet. Hun blev assistent hos boghandleren i Rønde, hvor hun fik lov at arbejde for en slik. Det gik først galt, da hun forlangte feriepenge. I stedet fik hun job på en tankstation i Egå, men det var heller ikke sagen for en voksen dame på 42 år. Hun var uddannet barneplejerske, og en overgang passede hun børn både i en børnehave og hos en dagplejemor.

På rette hylde kom hun først, da hun året efter begyndte som sygehjælper på Ommestrup Plejehjem. Erfaringen havde hun fra at passe sin egen far og hans tredje kone på plejehjemmet i Brønderslev, hvor hun oplevede, at ældrepleje med en anden indstilling kunne gøres meget bedre. I 1970 søgte og fik hun et halvt års vikariat på plejehjemmet Fortegården i Risskov, hvor hun fortsatte som fast vikar. Et mellemspil var fra

Som formand for de århusianske sygehjælpere besøgte mor fagligt aktive i både Vest- og Østeuropa – og støttede som her demonstrerende kollegaer.

1973 til 1974, da hun blev dagplejemor for Lise på halvandet år. Det var en datter af Elda, Erlings niece, og Henrik Castenskiold, der netop var flyttet til Rønde.

Sideløbende var mor med i Socialistisk Basisgruppe, da den blev dannet i 1972. Det var en tværsocialistisk liste, som snart blev repræsenteret i byrådet. Senere var hun med i Rønde-gruppen mod Atomkraft Nu, hvor også jeg og kammeraterne Ole og Gunnar var med. I Rønde Ungdomsskole kom Gunnar og jeg i elevrådet, mens mor gik ind i ungdomsskolens forældreråd – og vi arrangerede koncerter sammen med blandt andre Papa Bue og Gasolin.

Selv når mor arbejdede på fuld tid, havde hun plads til os og teenage-kammeraterne. Huset på Vestre Fasanvej var vist det eneste hjem, hvor vi altid fik lov at holde fester om fredagen eller lørdagen. Mor snakkede gerne med vennerne, og senere, da vi begyndte at gå på byens bodega og efter lukketid listede hjem for at stege en omelet med nogle af vennerne, så stod hun gerne op – "Gunnar, jeg kunne høre din stemme" – og fik en smøg i køkkenet.

Den 1. april 1974 blev mor ansat som ufaglært sygehjælper på det store moderne plejehjem Kløvervangen i Skødstrup. Året efter fik hun mulighed for at tage den etårige sygehjælperuddannelse – og hun greb den med kyshånd. Endelig fik hun teori på alle de tanker, hun selv havde gjort sig om de gamles pleje og sygdom. Hun var dybt engageret og voksede både fagligt og personligt af at blive mødt som et ligeværdigt og tænkende menneske. Det var noget andet end, da hun i 1940'erne uddannede sig til barneplejerske. Tror De, det er et feriehus, frk. Thomsen, fik hun at vide, hvis hun under de otte-ti timers daglige blevask rettede ryggen et øjeblik. Ikke engang aftensmaden var hende vel undt; som elev var hun altid den sidste, der fik, og når den ledende og først serverede medarbejder sagde tak for mad, så skulle alle gå fra bordet.

Det var således et nyt og engageret menneske, Plejehjemmet Kløvervangen i september 1975 fik tilbage. Mor blev snart tillidsmand for sygehjælperne, og hun kom med i arbejdspladsens samarbejdsudvalg, hvor hun fik et tæt samarbejde med hjemmets leder. Som tillidsmand på en af Århus kommunes store institutioner blev hun engageret i Sygehjælpernes Brancheklub. Den 10. maj 1978 stillede hun op til næstformandsposten – som SF'er – og blev valgt. Herefter åbnede en fagforeningskarriere sig for hende; hun blev to år senere formand for klubben, hvilket var et fuldtidsarbejde på kontoret i Århus – og en løn, der oversteg fars løn som overlærer. Til gengæld arbejdede hun også derefter, med aftenmøder, konferencer, strejker, lønforhandlinger, personalesager og mægling, når medlemmer eller afdelinger røg i totterne på hinanden.

Desuden blev hun indvalgt i bestyrelsen i Dansk Kommunalarbejderforbund i Århus, blev formand for sygehjælperne i hele amtet og siden næstformand for sygehjælperne på landsplan. Hun rejste meget, også til kollegaer uden for landets grænser – og hun udtrykte altid taknemmelighed over, at far ikke bare gav hende lov til det, men også var i stand til at klare sig selv, når hun var væk. Sådan var det ikke med alle sygehjælpernes ægtemænd.

Ved et par lejligheder deltog mor og jeg i de samme faglige møder. Jeg var dengang tillidsmand for chauffører og trælastarbejdere på Århus Tømmerhandel. Det var dog først, da Schlüter-regeringen kom til i 1982, at fagbevægelsen trådte i karakter som politisk opposition med store faglige demonstrationer op gennem 1980'erne. Mor var gerne med, også da de spærrede Rådhuspladsen ved at lægge sig ned på kørebanen. Det var i den periode, hun skiftede til Socialdemokratiet, for som hun sagde: Jeg tør ikke andet. Til gengæld kom hun på fornavn med Svend Auken og andre ledende socialdemokrater.

Da mor holdt op som formand for sygehjælperne i 1988, havde hun allerede sikret sig en retræte i Rønne. Hun var medlem af den socialdemokratiske partiforening og AOF, Arbejdernes Oplysningsforbund, hvor hun blev formand. Her blev hun vældigt engageret i lokal arbejderkultur – og tog initiativ til dokumentarfilmen Arbejdsliv på Kalø Gods, som jeg, der nu var blevet freelancejournalist, tilrettelagde og producerede.

I 1989 stillede hun op til byrådsvalget for Socialdemokratiet. Hun stod så langt nede på listen, at hun ikke regnede med at blive valgt ind. Men med 37 personlige stemmer blev hun førstesuppleant – borgmesteren fik 440 personlige stemmer – og skulle derfor deltage i alle byrådsmøder i hele valgperioden. Allerede det første år var der forfald, og hun var nu fuldgyldigt medlem af kommunalbestyrelsen, hvor hun sad i blandt andet Socialudvalget og Teknisk Udvalg.

Ud over byrådet var mor op gennem 1990'erne engageret i AOF og lokalpolitiske projekter om miljø og økologisk byggeri, udveksling med en venskabsby i Polen, integration af flygtninge. I en periode var hun også journalist for den lokale partiforenings blad og drog bevæbnet med pen og båndoptager på interview med både kendte og ukendte i kommunen.

Mor indstillede først aktiviteterne langt hen i foråret 1998, da smerterne blev for store og kræfterne for små.

Stikord

accise	46	græsstude	186
afgangsliste	32	halsløsning	49
almindelig værnepligt	346	handelsregistre	34
amtsregskaber	32	hekse, heksafbrænding	59 ff
andelsbevægelsen	446 ff	hardbo, Hardsyssel	14
andelslandbrug	578 ff	hartkorn	117
anenumre	36	hartkornsskat	32
anesammenfald	37	hede, hederidder	384 ff
anetavle	36	herberghus	75
arveaffald	32, 150	herlighedsret	134
badeliv	526 ff	herrnhut	175 ff
begravet med ceremoni	158, 190	herretienere	220
birketing	32, 230	hørcunger	285, 287
bismer	138	hospital	102
bispevisitats	105, 175, 332	hovedtøj	363
borgerskabs-protokoller	34	hoveri	210 ff, 222
brandtaksationsprotokoller	33	husholdningsforeninger	458 ff
broforpagter	97 ff	huskemand	22
børneflokke	477 ff	hvid	46
børnedødelighed	190 ff	høfder	109
capitels tiener	114	hø og hakkelse	357
ceremoni, begravet med	158, 190	ildstedsskat	32
copulationspenge	221	illegalt arbejde	558 ff, 568 ff
dannemand	78	indledning	290
degne	142 ff	indmarksjord	118
drøfte, drøftetrug	144	Indre Mission	335 ff
dåbsforordningen af 1828	312	jordebøger	32
efterslægstavl	36	jordpåkastelse, uden	158
eksorcisme	290	kagestrygning	288
ekstraskat	32	kaldsmand	172
elektricitet, elværker	446 ff	kalkning	389
esperanto	546	karosskat	32
·H	174	kirkebøger	31
fagforeninger	436 ff, 607	kirkegangskone	290
fattigvæsen	102 ff, 172	kirkeegnsskaber	32
fedestude	186	kirketiende	184
fenne	390	kirkeværge	58, 62, 92
flygtninge	537, 551, 605	kløge koner og mænd	304 ff, 309 ff
folkeskat	32	knæsatte børn	287
folketællinger	33	kommunisme	536 ff, 551 ff, 558, 600
forsiddelse	188	konfirmation	148
fredløshed	46	kongelig bevilling, viet med	190, 289
fredsarbejde	551 ff	kopskat	32, 149
fripas	179	kvindegymnastik	432
fritid	527	kvægskat	32
færgeforpagtning	355	kystsikring	409
fæstebrev	182	landgilde	89, 118
fæsteprotokoller	32	landvinding	384
genealogi	27	latinskole	62 ff
gilding	85	leding	111
grot	111	leder	117
græsmarksbrug	118	leiermål	287

lem (Lem, Lemvig)	42	skatteregnskaber	32
lensregnskaber	32	skifteprotokoller	32
leysk	46	skole	62 ff, 142 ff, 518 ff
ligge inden kirke	290	skæppe	417
ligprædiken	146, 158, 190	skødeprotokoller	33
lispund	144	slegfredsbørn	287
lom (Lomborg)	42	snapsdag	75
lovmand, lovsigemand	79	socialisme	436 ff
lysning	289	søgnegrænser	155
lægd, lægdsmand	34, 111, 119, 179	sogneprotokoller	33
lægdssruller	34	specie	232
lærlinge	445	spisetider	443
missionen	335 ff	staldstude	52, 186
markbøger	33	stand, standsmaessigt ægteskab	143, 279
matrikel	33, 117	statsbankerot i 1813	267, 315
mergel	389	stavsblånd	171, 179, 199
militære protokoller	34	stedsemål	75
mikkelsdag	171	stemmeret, for kvinder og tyende	395
miste sin hud	140	stob	83
modstandsbevægelsen	558 ff, 568 ff	stokkemand	78
mulckt	347	strandinger	321 ff
møllevang	211	strandingskommissionær	355
måtteskrab	71	stræning	321
navneklud	237 ff, 259	strafferet omkring 1700	138
navnemagi	227, 312	studegård, studehandel	52 ff, 186, 266 ff
navnereformen i 1828	312	synsmand	361
nazisme	532	tiende, tiendetæller	184
nummersystem, anetavlens	36	tilgangslistes	32
nyreligiøse bevægelser	465 ff	tingbøger	32
næstsøskendebørn	23, 27	tingsvidner, tingvidner	32, 77
offentlig skrifte	90, 288	tjenestedrengsskat	32
opkaldstradition	312	toldkop	211
ottemand	78	tortur	223
palmer	119	trave	117
panteprotokoller	33	trolddomsforordningen	60
pap-relationer	595	trolovelse	289
pengereform i 1813	315	trolovelseserklæring	190
pictist	175	tuberkulose	427 ff
privilegier	45, 136, 162	tyfus	190, 194 ff
proband	36	tyende, tyendelov	394 ff, 443
præsteindberetninger	32	tyvebrænde	138
religiøse bevægelser	465 ff	tønde hartkorn	117
rigsbankdaler	315	tønde land	117
rumnål	117	tønde øl	117
rytterbønder, ryttergods	108 ff, 114 ff	udvandring	483 ff, 505 ff, 510 ff
ryttergodsregnskaber	33	udmarksjord	118
rådstue, rådstuedom	32	uskiftet bo	213
samfrænder, samfrændeskifte	235, 315	uægte børn	286 ff, 497 ff
sandemand	77	visitats	105, 175, 332
sandtold	69	vognegt	32
sessionen	111	værnepligt	81, 230, 346
sise	46	åbne begravelser	196

BIND 1

Fortællinger om bondeslægten Møller fra Krabbesmark og Balleby

Det første bind af Man er vel hardbo... fortæller 600 års danmarkshistorie, sådan som den udspandt sig for en slægt af Lemvig-borgere og nordvestjyske bønder i udkanten af det danske kongerige. Hovedpersonerne er familien til 192 forfædre i Thy og Hardsyssel til slægten Møller Jensen i Balleby og Jensen Møller på Krabbesmark. Enkelte af forfædrene var godsejere og købmænd, der satte sig spor som studehandlere og borgmestre. Men langt de fleste var fæstebønder, gårdejere og husmænd, der ikke var tiltænkt nogen plads i landets historie. Den plads får de nu.

Bogen er skrevet af journalist og forfatter Lars Møller på baggrund af faderen Erling Møllers livslange slægtsforskning. Derudover bidrager flere anerkendte forfattere med fortællinger om Møllers slægtninge, blandt andre Jeppe Aakjær, Hans Kirk, Poul Henningsen og Jane Aamund. Bogens illustrationer er indsamlet og grafisk bearbejdet af sønnen Christen Møller.

Fortællingerne handler om virkelige hændelser og det faktisk levede liv. Bogens oplysninger er baseret på oprindelige kilder, men sat ind i en historisk sammenhæng. Vi har bestræbt os på at undgå enhver form for meddigtning og skjulte antagelser.

ISBN 87-990023-0-2

9 788799 002306

